

MARCIN BURDZIK

Osoba z zaburzeniami psychicznymi w polskim procesie karnym

Katowice 2023

Wykaz skrótów

u.o.z.p.	ustawa z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz.U. z 2022 r. poz. 2123)
u.o.n.	ustawy z 27.08.1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 100)
u.e.r.	ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1251)
u.p.s.z.	ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2022 r. poz. 1689).
k.p.k.	ustawa z 6.06.1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375)
k.k.	ustawa z 6.06.1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138)
k.c.	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilna (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610)
k.r.o.	ustawa z 25.02.1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
EKPC	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. nr 61 poz. 284)
KPP	Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U.UE z 14.12.2007; 2007/C 303/01)
KPON	Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13.12.2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).
k.k.w.	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 127)
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. 1977 nr 38 poz. 167)
Konst.RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483)
k.p.c.	ustawa z 17.11.1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550)
Dyr.2012/29/UE	dyrektywa 2012/29/UE Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315, s. 57).
u.o.i.p.	ustawa z 28.11.2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r., poz. 21).

p.u.s.p.	ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 217).
u.d.l.	ustawa z 15.04.2011 r. o działalności leczniczej (Dz.U. z 2023 r. poz. 991).
u.z.p.	ustawa z 15.07.2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2022 r. poz. 2702)
u.prm.	ustawa z 8.09.2006 r. o Państwowym Ratownictwie Medycznym (Dz.U. z 2023 r. poz. 1541)
u.pol.	ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2023 r. poz. 171)
u.w.r.s.p.	ustawa z 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2023 r. poz. 1426).
u.rp.	ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1166)
u.pr.a.	ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184)
u.lek.s.	ustawa z 15.06.2007 r. o lekarzu sądowym (Dz.U. z 2007 r. nr 123 poz. 849)
u.psych.	ustawa z 8.06.2001 r. o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów (Dz.U. z 2019 r. poz. 1026)
k.k.1969	ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1969 nr 13 poz. 94)
k.p.k.1969	ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1969 r. nr 13 poz. 96)
Rozp.Pr.	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2023 r. poz. 1115)
Rozp.BZ	rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 13.09.2012 r. w sprawie badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję (Dz.U. z 2012 r. poz. 1102)
Rozp.BS	rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. z 2005 r. nr 15 poz. 133).

Spis treści

Wykaz skrótów	2
Spis treści	4
Wstęp	10
Rozdział I. Zaburzenia psychiczne – zagadnienia terminologiczne	21
1. Uwagi ogólne	21
2. Zaburzenia psychiczne – pojęcie	21
2.1. Zaburzenie psychiczne w ujęciu medycznym	21
2.2. Zaburzenie psychiczne w ujęciu prawnym	23
2.3. Zaburzenia psychiczne a terminy pokrewne	29
Rozdział II. Symptomatologia i klasyfikacja zaburzeń psychicznych	46
1. Uwagi ogólne	46
2. Symptomatologia zaburzeń psychicznych	46
2.1. Zagadnienia wstępne	46
2.2. Zaburzenia czynności poznawczych	48
2.3. Zaburzenia czynności emocjonalnych i motywacyjnych	62
2.4. Zaburzenia woli	66
2.5. Zaburzenia aktywności	67
2.6. Zaburzenia scalania czynności psychicznych	75
3. Klasyfikacje zaburzeń psychicznych	82
3.1. Zagadnienia wstępne	82
3.2. Zaburzenia psychotyczne i niepsychotyczne	83
3.3. Zaburzenia psychiczne w ICD-10	83
3.4. Zaburzenia psychiczne w ICD-11	87
3.5. Zaburzenia psychiczne w DSM-5	95

Rozdział III. Konstytucyjne i międzynarodowe standardy ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi w toku postępowania karnego	100
1. Uwagi wstępne	100
2. Gwarancje wynikające z Konstytucji RP	101
3. Gwarancje wynikające z aktów prawa międzynarodowego i prawa unijnego	118
3.1. Europejska Konwencja Praw Człowieka, Karta Praw Podstawowych UE oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.....	118
3.2. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.....	129
3.3. Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (KZT)	133
Rozdział IV. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako strona czynna	136
1. Pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi.....	138
1.1 Pojęcie pokrzywdzonego.....	138
1.2. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność procesową pokrzywdzonego.....	140
1.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do czynności procesowych pokrzywdzonego....	141
1.3.1 Zdolność do czynności procesowych - pojęcie	141
1.3.2. Przyczyny braku zdolności do czynności procesowych pokrzywdzonego	142
1.3.3. Reprezentacja pokrzywdzonych nieposiadających zdolności do czynności procesowych.....	143
1.3.4. Problem braku zróżnicowania pozycji procesowej pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo	147
1.3.5. Uchylenie (zmiana charakteru) ubezwłasnowolnienia w toku postępowania karnego a pozycja procesowa pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi.....	150
1.3.6. Kurator pokrzywdzonego będącego osobą niepełnosprawną i jego status w procesie.....	155
1.4. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do dokonywania czynności procesowych przez pokrzywdzonego	157
1.4.1. Pokrzywdzony nieporadny i jego reprezentacja w procesie karnym.....	158
1.4.2. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego a realizacja poszczególnych uprawnień procesowych.....	170
1.4.3. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego a obowiązki procesowe.....	226

1.4.4. Instrumenty gwarancyjne przewidziane w art. 52a k.p.k.	229
2. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako oskarżyciel posiłkowy	234
2.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (i legitymacja) procesowa oskarżyciela posiłkowego...	235
2.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych oskarżyciela posiłkowego .	238
2.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji uprawnień procesowych przez oskarżyciela posiłkowego	241
3. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako oskarżyciel prywatny	252
3.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa oskarżyciela prywatnego	252
3.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych oskarżyciela prywatnego...	253
3.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji uprawnień procesowych przez oskarżyciela prywatnego.....	254
4. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego (oskarżyciela) jako podstawa zawieszenia postępowania karnego	256
Rozdział V. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako bierna strona procesowa	262
1. Uwagi ogólne	262
2. Oskarżony, podejrzany i osoba podejrzana – podstawowe zagadnienia terminologiczne	263
3. Niepoczytalność sprawcy czynu zabronionego.....	265
3.1. Rodzaje i przyczyny niepoczytalności	267
3.2. Ustalenie stanu poczytalności w procesie karnym	272
3.3. Karnomaterialne i karnoprosesowe skutki zniesionej (ograniczonej) poczytalności	276
3.3.1. Niepoczytalność <i>per se</i> (całkowite zniesienie poczytalności).....	276
3.3.2. Ograniczenie poczytalności w stopniu znacznym	277
3.3.3. Poczytalność ograniczona w stopniu mniejszym niż znaczny	278
4. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność procesową oskarżonego	280
4.1. Zaburzenia psychiczne występujące <i>in tempore criminis</i> a zdolność procesowa	282
4.2. Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego <i>in tempore procedendi</i> a zdolność procesowa.....	283
5. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do czynności procesowych oskarżonego	284
5.1. Oskarżony ubezwłasnowolniony i jego reprezentacja w procesie	285

5.2. Zdolność do czynności procesowych oskarżonego, który jest niezdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny	291
5.3. Brak zdolności do udziału w postępowaniu a zdolność do czynności procesowych	294
5.4. Niezdolność do udziału w postępowaniu z powodu zaburzeń psychicznych oskarżonego a zawieszenie postępowania karnego	296
6. Zaburzenia psychiczne a faktyczna zdolność do czynności procesowych oskarżonego.....	299
6.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność do faktycznej realizacji uprawnień procesowych	300
6.2. Wpływ zaburzeń psychicznych oskarżonego na zdolność do realizacji obowiązków procesowych.....	358
7. Zaburzenia psychiczne występujące u osoby podejrzanej	383
7.1. Badania psychiatryczne osoby podejrzanej w toku procesu karnego.....	384
7.2. Niemożność przedstawienia zarzutów z uwagi na zły stan zdrowia psychicznego osoby podejrzanej a powstanie strony biernej	386
7.3. Zaburzenia psychiczne osoby podejrzanej, a przedstawienie zarzutów i przesłuchanie w trybie art. 308 §2 k.p.k.	391
7.4. Zaburzenia psychiczne a zatrzymanie właściwe osoby podejrzanej.....	393
Rozdział VI. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako <i>quasi</i>-strona postępowania karnego ...	402
1. Uwagi ogólne	402
2. Podmiot zobowiązany	404
2.1. Pojęcie, podstawy i charakter odpowiedzialności	404
2.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność procesowa podmiotu zobowiązanego	405
2.3. Zaburzenia psychiczne podmiotu zobowiązanego a zdolność do czynności procesowych .	407
2.4. Zaburzenia psychiczne podmiotu zobowiązanego a faktyczna zdolność do realizacji uprawnień procesowych. Mechanizmy gwarancyjne.....	409
3. Właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem	412
3.1. Pojęcie i przesłanki odpowiedzialności.....	412
3.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa właściciela przedsiębiorstwa.....	413
3.3. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych właściciela przedsiębiorstwa.....	415

3.4. Faktyczna zdolność do czynności procesowych. Mechanizmy gwarancyjne	416
Rozdział VII. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako osobowe źródło dowodowe	418
1. Zagadnienia wstępne	418
2. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako świadek	419
2.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa świadka	419
2.2. Zaburzenia psychiczne świadka a zdolność do czynności procesowych	420
2.3. Zaburzenia psychiczne świadka a faktyczna zdolność do realizacji praw i obowiązków procesowych	422
3. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako biegły.....	435
3.1. Zaburzenia psychiczne a możliwość pełnienia funkcji biegłego.....	436
3.2. Zaburzenia psychiczne występujące u biegłego a wartość dowodowa i możliwość wykorzystania jego opinii w procesie	445
3.3. Zaburzenia psychiczne biegłego a uchybienie obowiązkowi procesowemu – konsekwencje procesowe i pozaprocessowe	448
4. Zaburzenia psychiczne występujące u specjalistów	457
Rozdział VIII. Zaburzenia psychiczne występujące u przedstawicieli procesowych stron	458
1. Zagadnienia wstępne	458
2. Zaburzenia psychiczne występujące u podmiotów profesjonalnych.....	460
2.1. obrońca oskarżonego	461
2.2. Pełnomocnik strony czynnej.....	468
2.3. Odpowiedzialność obrońcy (pełnomocnika) za niewykonanie obowiązków procesowych a zaburzenia psychiczne	472
3. Zaburzenia psychiczne występujące u podmiotów nieprofesjonalnych.....	479
3.1. Możliwość wyłączenia od udziału w sprawie przedstawiciela ustawowego, u którego występują zaburzenia psychiczne.....	480
3.2. Czynności procesowe podjęte na niekorzyść reprezentowanego podmiotu przez przedstawiciela ustawowego z zaburzeniami psychicznymi	492
Rozdział IX. Zaburzenia psychiczne występujące u osób wchodzących w skład organów procesowych	495
1. Zagadnienia wstępne	495

2. Zaburzenia psychiczne jako podstawa wyłączenia członka organu od dalszego udziału w sprawie	497
3. Zaburzenia psychiczne członka organu jako podstawa zaskarżenia decyzji procesowej wydanej z jego udziałem	503
Podsumowanie	511
Piśmiennictwo	533
Orzecznictwo	555

Wstęp

Każdy podmiot, który bierze udział w postępowaniu karnym w roli przypisanej mu przez ustawę karnoprosową staje się uczestnikiem tego postępowania. Taki status wiąże się z posiadaniem określonych uprawnień i/lub obowiązków procesowych. Zdolność do ich skutecznej i rzeczywistej realizacji uzależniona jest od wielu czynników. W przypadku podmiotów będących osobami fizycznymi szczególnego znaczenia nabiera stan psychiczny uczestnika postępowania istniejący *in tempore procedendi*. Stan ten wpływa na przebieg procesu myślowego, w tym zdolność do abstrahowania, zdolność do odtwarzania spostrzeżeń, werbalizacji żądań czy motywację do podejmowania wolicjonalnych działań ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu procesowego. W modelowym układzie procesowym, uczestnik postępowania nie prezentuje zaburzeń psychicznych.

W praktyce, możliwe są jednak sytuacje, w których osoby uczestniczące w procesie karnym będą wykazywały objawy jednego bądź kilku zaburzeń psychicznych. Ich stan zdrowia psychicznego istniejący *in tempore procedendi* może wówczas istotnie ograniczać zdolność do udziału w postępowaniu, a co za tym idzie negatywnie wpływać na możliwość należytej reprezentacji własnych interesów i realizacji uprawnień czy obowiązków procesowych. Warto zauważyć, że zapewnienie tym osobom należytej ochrony ich praw jest obowiązkiem państwa. Takie założenie wynika wprost z preambuły ustawy z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego¹. Jego implikacją jest konieczność właściwego ukształtowania przepisów karnoprosowych, które w sposób należyty uwzględniać będą specyfikę zaburzeń psychicznych². Zwłaszcza, że zaburzenia te mogą występować nie tylko u stron postępowania karnego, ale także u innych jego uczestników, tj. osobowych źródeł dowodowych (świadków i biegłych), przedstawicieli procesowych (obrońców i pełnomocników oraz przedstawicieli ustawowych), *quasi*-stron czy osób wchodzących w skład organów procesowych.

Głównym celem niniejszego opracowania, jest określenie karnoprosowych implikacji zaburzeń psychicznych, w ujęciu podmiotowym, tj. określenie wpływu stanu zdrowia psychicznego jednostki na zbiór posiadanych przez nią praw i obowiązków procesowych, w kontekście możliwości ich prawnej i faktycznej realizacji w toku postępowania karnego,

¹ Tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 2123.

² Podobne stanowisko prezentuje też K. Zgryzek – zob. tenże, *Pozycja procesowa podejrzanego i pokrzywdzonego w postępowaniu w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających w kodyfikacji postępowania karnego z 1928, 1969 i 1997 r.*, Problemy Prawa Karnego 3/2019, s. 68.

zależnie od przypisanej roli procesowej oraz istniejących w tej materii mechanizmów gwarancyjnych.

Przyjmując nieco inną optykę, można stwierdzić, że celem opracowania jest określenie wpływu zaburzeń psychicznych na pozycję procesową uczestnika postępowania karnego. Typowo, pojęcie „pozycji procesowej” odnoszone jest do ogółu praw i obowiązków procesowych jakie w sensie legalnym posiada dany uczestnik postępowania (pozycja procesowa *s. stricto*). W niniejszym opracowaniu pojęciem tym obejmuje się nadto zdolność do ich faktycznej realizacji oraz związane z tym gwarancje proceduralne³ (pozycja procesowa *sensu largo*). Takie szerokie ujęcie omawianego terminu jest zabiegiem celowym, gdyż pozwala na kompleksowe omówienie badanych zagadnień⁴.

Pozycja procesowa osoby z zaburzeniami psychicznymi stanowi wypadkową wzajemnego oddziaływania i koegzystencji szeregu aktów prawnych o zróżnicowanym charakterze i różnej randze, co determinuje szeroki zakres analizy prawnej. Podstawowe znaczenie w tej materii mają ustawy z zakresu prawa karnego procesowego i materialnego (k.p.k., k.k.), prawa medycznego (m.in. u.o.z.p., u.z.l., u.p.p.), normy konstytucyjne oraz akty o zasięgu międzynarodowym, które stanowią źródło uniwersalnych i fundamentalnych praw jednostki (takie jak EKPC, KPP, MPPOiP). Nie można też pominąć, relewantnych dla badanej materii, aktów wykonawczych⁵.

Zaburzenia psychiczne mogą być rozpatrywane i opisywane wielotorowo – m.in. w ujęciu etiologicznym (przyczyny), symptomatologicznym (objawy), terapeutycznym (leczenie) czy wreszcie nozograficznym i systemowym (tj. w kontekście formalnie przyjętych klas diagnostycznych i systemów klasyfikacji chorób). Z perspektywy procedury karnej oraz głównego przedmiotu rozważań, najistotniejsze znaczenie mają objawy zaburzeń psychicznych prezentowane przez jednostkę *in tempore procedendi*, niezależnie od tego jaka jest ich etiologia, sposób leczenia czy miejsce w klasyfikacji chorób⁶. Oczywiście, posługiwanie się

³ Przez gwarancje procesowe rozumie się ustawowe środki zabezpieczające określone prawa i interesy w procesie karnym – Cieślak M., *Polska procedura karna*, Warszawa 1971, s. 479.

⁴ Analiza przysługujących jednostce uprawnień (i ciążących nań obowiązków) bez uwzględnienia gwarancji, które pozwalają na ich realizację czy zdolności do faktycznego egzekwowania/wykonywania tychże, nadawałaby rozważaniom charakter wybiórczy.

⁵ Np. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 21.12. 2018 r. w sprawie stosowania przymusu bezpośredniego wobec osoby z zaburzeniami psychicznymi (Dz.U. z 2018 r. poz. 2459).

⁶ Tym bardziej, że klasyfikacje medyczne – co trafnie podkreślili twórcy DSM-5 – zostały stworzone by spełniać wymagania lekarzy, osób zajmujących się zdrowiem publicznym oraz naukowców, nie zaś sądów i prawników. Ich stosownie na płaszczyźnie prawnej wymaga zatem rozważań i daleko idącej ostrożności, a czasem odpowiedniej adaptacji. W przeciwnym wypadku zachodzi ryzyko nadużyć oraz błędnych interpretacji informacji diagnostycznych zawartych w takich systemach klasyfikacyjnych – *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5*, American Psychiatric Association, red. wyd. polskiego: Galecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018 s. 29.

jednolitym systemem klasyfikacji, ma istotny walor porządkujący. Zabieg ten pozwala na unifikację stawianych rozpoznań, poprzez określenie jednolitych kryteriów diagnostycznych dla poszczególnych zaburzeń, co ma z kolei niebagatelne znaczenie w kontekście precyzji stosowanej terminologii – zarówno w odniesieniu do praktyki klinicznej jak i opiniowania sędowo-psychiatrycznego. Z powyższych względów, analiza zaburzeń psychicznych oraz ocena ich implikacji karnoprosesowych, dokonywana na gruncie niniejszego opracowania, będzie, co do zasady, prowadzona w ujęciu symptomatologicznym, a uzupełniająco w ujęciu nozologicznym (systemowym).

Realizacja głównego celu pracy wymaga uprzedniego ujednoczenia siatki terminologicznej wykorzystywanej do wykładni pojęć z zakresu zdrowia psychicznego nacechowanych karnoprosesowo, a nadto omówienia podstaw symptomatologii i klasyfikacji zaburzeń psychicznych, w zakresie w jakim zagadnienia te są niezbędne do przeprowadzenia właściwej analizy prawnej.

Powyższe założenia znalazły wyraz w strukturze opracowania. Pierwszy rozdział pracy został poświęcony zagadnieniom terminologicznym – tj. ustaleniu precyzyjnego zakresu semantycznego pojęcia „zaburzenie psychiczne” oraz określeniu jego relacji do terminów pokrewnych, takich jak choroba psychiczna, niepełnosprawność, czy zakłócenie czynności psychicznych - z uwzględnieniem różnic występujących w tym zakresie, w obszarze języka prawnego, prawniczego i terminologii medycznej.

W drugim rozdziale omówiono relewantne objawy psychopatologiczne oraz poszczególne kategorie zaburzeń psychicznych występujące w głównych systemach klasyfikacji chorób. Podstawowe znaczenie w tej materii ma opracowana przez WHO Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych, wersja 10 oraz 11 (*International Classification of Diseases – ICD-10, ICD-11*)⁷, a także stworzona przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wersja 5 (DSM-5)⁸.

Klasyfikacja ICD-10 formalnie obowiązywała w Polsce do 31.12.2021 r. Z dniem 1.01.2022 r. została zaś zastąpiona przez ICD-11, która istotnie różni się od dotychczasowej wersji⁹. W rzeczywistości proces transformacji nie został przeprowadzony w pełnym zakresie,

⁷ ICD-10: <https://icd.who.int/browse10/2019/en/#/>; ICD-11: <https://icd.who.int/en/>; dostęp: 17.11.2022 r.

⁸ American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition*. Arlington 2013.

⁹ W ICD-11 wyodrębniono wiele nowych klas diagnostycznych, a niektóre usunięto, zmieniono podejście do klasyfikacji zaburzeń osobowości, zrezygnowano też ze stosowania niektórych terminów na rzecz pojęć o bardziej adekwatnym charakterze – szerzej zob. rozdział II.3.4.

a polski system ochrony zdrowia nadal opiera się na dziesiątej wersji klasyfikacji ICD. Co więcej, ICD-10 obowiązywała w Polsce nieprzerwanie od 1996 r.¹⁰, toteż znaczna część literatury przedmiotu opiera się na wynikającym z niej systemie klasyfikacyjnym i stosowanym tam nazewnictwie. Z powyższych względów w rozdziale II uwzględniono zarówno klasyfikację ICD-10 jak i ICD-11, a także klasyfikację DSM-5. Chociaż ta ostatnia nie jest stosowana w polskim systemie ochrony zdrowia, to stanowi ważny punkt odniesienia dla oceny zakresu semantycznego analizowanych jednostek nozologicznych. Takie założenie pozwala na całościowe ujęcie zagadnień klasyfikacyjnych, przekładając się na uniwersalność oraz kompletność opracowania.

Mając na uwadze, iż zdrowie psychiczne stanowi fundamentalne dobro osobiste człowieka, niniejsza praca ma również odpowiedzieć na pytanie czy istniejące regulacje prawne zapewniają właściwą ochronę praw tych podmiotów, w sytuacji, w której stają się oni uczestnikami procesu karnego. Innymi słowy czy gwarancje wynikające z Konstytucji RP oraz z podstawowych, uznanych na arenie międzynarodowej praw człowieka i obywatela doznają pełnej realizacji na gruncie polskiej procedury karnej. W tym celu konieczna stała się uprzednia identyfikacja uniwersalnych standardów ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi w toku postępowań o charakterze represyjnym. Zagadnienia te zostały omówione w trzecim rozdziale opracowania.

Implikacje karnoprosowe zaburzeń psychicznych omówiono natomiast w rozdziałach IV-IX rozprawy, które poświęcono poszczególnym kategoriom uczestników postępowania. Zaburzenia psychiczne mogą utrudniać (a w skrajnych przypadkach – uniemożliwiać) podejmowanie racjonalnych i skutecznych działań procesowych ukierunkowanych na ochronę interesu prawnego jednostki. Zagadnienie to ma szczególne znaczenie z perspektywy stron oraz *quasi*-stron postępowania. Równie istotną kwestią jest wpływ omawianych zaburzeń na zdolność do realizacji obowiązków procesowych i ewentualne skutki ich niedopełnienia przez ww. kategorie podmiotów. Zagadnieniom tym poświęcono odpowiednio rozdział IV (strona czynna), V (strona bierna), VI (*quasi*-strony). Analizowane zaburzenia mogą też zakłócać prawidłową percepcję otaczającej rzeczywistości oraz utrudniać jej należyty osąd, co ma z kolei istotne znaczenie w kontekście zdolności do występowania w procesie karnym w charakterze osobowych źródeł dowodowych (świadek, biegły). Niniejsze rozważania umieszczono w rozdziale VII.

¹⁰ *Psychiatria*, t. II., *Psychiatria kliniczna*, red. S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka, Wrocław 2011, s. 9.

Również przedstawiciele procesowi uczestników postępowania mogą zmagać się z zaburzeniami psychicznymi. Dotyczy to zarówno podmiotów o charakterze profesjonalnym (obrońca, pełnomocnik) jak i nieprofesjonalnym (przedstawiciele ustawowi, opiekunowie faktyczni). Ewentualne zaburzenia psychiczne tych osób, mogą rzutować na zdolność do wypełniania ich procesowych ról i związanych z tym obowiązków względem reprezentowanych podmiotów. Zagadnienia te zostały omówione w rozdziale VIII. Z kolei, w rozdziale IX omówiono możliwość wyłączenia od udziału w sprawie członka organu prowadzącego postępowanie z uwagi na prezentowane przezeń zaburzenia psychiczne oraz możliwość zaskarżenia decyzji procesowych wydanych z jego udziałem.

Na podstawie przeprowadzonych rozważań sformułowano wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*, które mogą stanowić asumpt do dalszej dyskusji nad problematyką zaburzeń psychicznych i kwestią karnoprosesowej ochrony praw osób nimi obarczonych.

Prawno-medyczne ujęcie problemu badawczego stanowi *novum* w aktualnym dyskursie¹¹, co z uwagi na liczne zagadnienia węzłowe występujące w badanym obszarze jest zabiegiem pożądanym. Kompleksowa analiza zaburzeń psychicznych i ich implikacji karnoprosesowych w ujęciu symptomatologicznym również nie została, jak dotąd, przeprowadzona w literaturze przedmiotu w pełnym zakresie. Nie podejmowano też szerzej problematyki zaburzeń psychicznych w odniesieniu do takich uczestników postępowania jak przedstawiciele ustawowi, pełnomocnicy procesowi stron, czy członkowie organów procesowych. Takie podejście zapewnia kompleksowość rozważań, zarówno w ujęciu podmiotowym jak i przedmiotowym.

Wnioski odnoszące się do typowego procesu karnego, mogą zostać następczo odniesione do procedur pokrewnych, tj. procesu karnoskarbowego, postępowania w sprawach o wykroczenia czy innych postępowań, w których przepisy k.p.k., stosuje się posiłkowo (np. postępowania w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarzy¹²).

¹¹ Dla porządku warto zaznaczyć, że od wydania opracowania pt. *Psychiatria w procesie karnym*, autorstwa M. Cieślaka, K. Spett, A. Szymusika i W. Woltera (Warszawa 1991), upłynęło ponad 30 lat.

¹² Zasadniczym celem odpowiedzialności zawodowej jest „ukaranie” sprawcy przewinienia zawodowego. Niewątpliwie procedurze tej można zatem przypisać charakter represyjny, chociaż sankcje tam orzekane nie mają charakteru karnego. W orzecznictwie TK wskazuje się jednak, że pojęcie przepisów o charakterze represyjnym (sankcjonująco-dyscyplinującym), powinno być odnoszone do wszystkich przepisów, których celem jest poddanie obywatela jakiejś formie ukarania czy sankcji - zob. np. orzeczenie TK z 1.03.1994 r., U 7/93, LEX nr 25109. Stanowisko to zachowuje swoją aktualność również na gruncie Konstytucji z 1997 r., co potwierdzono w późniejszym orzecznictwie TK - zob. np. wyrok TK z 30.09.2014 r., U 4/13, LEX nr 1511788 czy wyrok TK z 2.09.2008 r., K 35/06, LEX nr 425886. Represyjny charakter sankcji determinuje wymóg dbałości o prawidłowe ukształtowanie modelu postępowania toczącego się przed sądem lekarskim, w tym implementowania szeregu gwarancji proceduralnych, wynikających ze współczesnych standardów rzetelnego procesu - Fox N., Mikuli P., *Rola sądu lekarskiego w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarza a konstytucyjne prawo do sądu* [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym - perspektywa praw jednostki*:

Zaburzenia psychiczne stanowią obecnie rosnący problem zdrowotny. Według najnowszych danych, częstość ich występowania wzrosła aż o 48,1% od 1990 r. (654,8 miliony przypadków w 1990 r. względem 970,1 miliona przypadków w roku 2019)¹³. Jednocześnie, epidemia COVID-19 dodatkowo zwiększyła ryzyko ich występowania¹⁴. Warto też zauważyć, że wciąż aktualne pozostaje zjawisko stygmatyzacji społecznej¹⁵ omawianej tu grupy podmiotów, które w indywidualnych przypadkach, może być przyczyną ukrywania zaburzeń i oporu przed korzystaniem z profesjonalnej pomocy psychiatrycznej. Oznacza to, że rzeczywista liczba zaburzeń psychicznych może być jeszcze wyższa. To sprawia, że eksplorowany problem badawczy jest nader aktualny. Za jego aktualnością przemawiają także, wspomniane powyżej, zmiany w zakresie systemów klasyfikacji zaburzeń psychicznych, dyktujące konieczność rewizji dotychczasowego dorobku doktryny odnoszącego się do badanej materii, także w kontekście spójności terminologicznej.

Przed przejściem do właściwej części opracowania, należy przedstawić podstawowe założenia, które będą odnosiły się do dalszych rozważań i umożliwią realizację, opisanego powyżej, głównego celu pracy.

Hipoteza główna i hipotezy (tezy) cząstkowe

Poczynione we wstępie spostrzeżenia pozwoliły na sformułowanie głównej hipotezy badawczej, która zakłada, że:

1. zaburzenia psychiczne wpływają negatywnie na pozycję karnoprosesową *sensu largo*, uczestnika postępowania karnego,

księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziębie-Zaluckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej, red. Grzesik-Kulesza M., Pastuszko G., Rzeszów 2017, s. 198-199.

¹³ Ferrari, A.J., Santomauro, D.F., Mantilla Herrera A.M, et. al., *Global, regional, and national burden of 12 mental disorders in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019*, *Lancet Psychiatry* 9/2022, doi: 10.1016/S2215-0366(21)00395-3, s. 142

¹⁴ Dotyczy to zwłaszcza osób młodych oraz ludzi z grup o niskich dochodach – zob. OECD/European Union, *Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle*, OECD Publishing, Paris 2020, doi.: 10.1787/82129230-en, s. 4, 65 i n.

¹⁵ Na ten temat zob. np. Burdzik M., *Stigmatization of People With Mental Disorders as a Challenge of Societal Transformation in the Post Covid-19 Era – Legal Aspects* [w:] *Societal Transformations and Sustainable Development with Respect to Environment in the Post Covid-19 Digital Era*, Sofia 2023, s. 166 i n.; a także np.: Babicki, M., Kotowicz, K., Piotrowski, P. et al. *Areas of stigma and discrimination of mentally ill people among Internet respondents in Poland*, *Psychiatria Polska*, 52(1)/2018, s. 93-102; Burdzik M. *Social stigma of people with mental disorders and attitude to psychiatric treatment in Polish society*, *European Psychiatry*, 66(S1)/2023, s. 463.

2. istniejące w tej materii mechanizmy gwarancyjne mają charakter niedostateczny, gdyż nie pozwalają na pełne zniwelowanie negatywnych następstw tych zaburzeń w płaszczyźnie procesowej.

Dla weryfikacji hipotezy głównej, konieczna jest uprzednia weryfikacja następujących hipotez (bądź też) cząstkowych:

1. Stopień wpływu zaburzeń psychicznych na sytuację procesową uczestnika jest zróżnicowany zależnie od roli w jakiej osoba z zaburzeniami psychicznymi występuje w procesie karnym.
2. Prawa osoby z zaburzeniami psychicznymi występującej w procesie karnym w roli pokrzywdzonego nie są właściwie chronione.
3. Oskarżony z zaburzeniami psychicznymi korzysta z silniejszej ochrony niż osoby, o których mowa w pkt 2.
4. Obecna konstrukcja instytucji opiekuna faktycznego osoby z zaburzeniami psychicznymi, będącej pokrzywdzonym nie stanowi dostatecznej gwarancji praw tego podmiotu w toku procesu.
5. Rozwiązania prawne przyjęte w polskiej procedurze karnej jedynie częściowo realizują międzynarodowe standardy ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi.

Metody badawcze

Kompleksowe ujęcie tytułowej problematyki wymagało łącznego zastosowania kilku metod badawczych. W pierwszej kolejności wykorzystano metodę dogmatyczną w ujęciu mieszanym, toteż praca została oparta na analizie obowiązujących obecnie aktów prawnych – relewantnych z punktu widzenia przedmiotu rozważań – z uwzględnieniem istniejącego w tej materii dorobku doktryny i judykatury. W niezbędnym zakresie posłużono się także językowo-logiczną analizą pojęć o kluczowym znaczeniu dla badanej materii, co pozwoliło na ujednoczenie siatki terminologicznej wykorzystanej w opracowaniu. W zakresie analizy zagadnień węzłowych wykorzystano aktualny dorobek nauk medycznych z zakresu psychiatrii, neuropsychiatrii i psychologii.

Podmiotowy wzorzec kontroli

Nie ulega wątpliwości, iż każdy człowiek, a co za tym idzie każdy uczestnik postępowania, cechuje się określonym poziomem inteligencji, wykształcenia czy szerzej - wiedzy ogólnej. Parametry te zależą zarówno od czynników genetycznych jak i

środowiskowych, a zatem są osobniczo zmienne. Różna pozostaje więc indywidualna zdolność do abstrahowania, zdolność adaptacji do zmieniających się warunków otoczenia czy zdolność do rozwiązywania złożonych problemów¹⁶. Przenosząc powyższe spostrzeżenia na grunt procesowy, należy przyjąć, że zdolność do skutecznej realizacji przysługujących jednostce uprawnień, a tym samym zdolność do egzekwowania swojego interesu prawnego w toku procesu, jako zależna od wyżej wymienionych cech, także pozostaje osobniczo zmienna.

Analiza kazuistyczna, obejmująca wszystkie potencjalne konfiguracji powyższych zmiennych nie jest możliwa, a z uwagi na ich mnogość, pozostaje także dalece niepraktyczna. Konieczne jest zatem przeprowadzenie rozważań w ujęciu abstrakcyjnym, modelowym. Takie założenie wymaga zaś odniesienia ich do pewnego zobiektywizowanego, rekonstrukcyjnego¹⁷ wzorca osobowego tj. - wzorca przeciętnego, standardowo wykształconego i rozsądnie rozumującego dorosłego obywatela. Oczywiście, posłużenie się modelem rekonstrukcyjnym, opartym o wnioskowanie indukcyjne, pozwala jedynie na określenie, jak dana okoliczność (w tym wypadku zbiór cech i właściwości „przeciętnego obywatela”) jawi się zazwyczaj, a nie każdorazowo¹⁸. Nie wyklucza to jednak użyteczności owego wzorca, przy zastrzeżeniu że wnioski płynące z niniejszej analizy modelowej, będą ulegać każdorazowej konkretyzacji poprzez odniesienie ich do właściwości osobistych konkretnych uczestników poszczególnych postępowań¹⁹.

Określenie karnoprocessowych implikacji zaburzeń psychicznych wymaga zatem ustalenia, czy i jak różni się sytuacja procesowa²⁰ modelowego uczestnika postępowania, tj. „przeciętnego obywatela”, bez zaburzeń psychicznych, względem sytuacji procesowej

¹⁶ Np. dotyczących obrania właściwego sposobu postępowania w przypadku sporu prawnego, w tym sporu rozstrzyganego przed sądem.

¹⁷ Wzorzec rekonstrukcyjny oparty o kryteria ontyczne to wzorzec uwzględniający zależności naturalne, tj. odwołujący się do elementów rzeczywistości, które służą do jego rekonstrukcji („jak jest”). Wzorzec ten odróżnia się od wzorca normatywnego (optymalizacyjnego), który ma charakter wartościujący i postulujący, a zatem wymaga – dla jego rekonstrukcji – odwołania się do sfery powinności („jak być powinno”) – Lipiński K., *O dwóch odmianach wzorców osobowych w prawie karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2/2018, s. 62, bądź szerzej – Lipiński K., *Wzorce osobowe w prawie karnym*, Warszawa 2020, s. 36 i n. lub Kochanowski J., *Standard „Rozsądnego człowieka” w prawie karnym*, *Studia Iuridica* XX/1991, s. 125-134.

¹⁸ Oznacza to, że nie każdy uczestnik postępowania będzie odpowiadał wzorcowi i *ad casum* może prezentować wyższy bądź niższy poziom inteligencji, wykształcenia, wiedzy ogólnej itd.

¹⁹ Warto zaznaczyć, że posługiwanie się zobiektywizowanym, abstrakcyjnym wzorcem stanowiącym punkt odniesienia dla oceny zaistnienia określonej okoliczności na gruncie konkretnego procesu, jest rozwiązaniem znanym w polskiej procedurze karnej. Tytułem przykładu należy wskazać, na instytucję wyłączenia sędziego z powodu istnienia okoliczności, które mogą wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności (*iudex suspectus*; art. 41 k.p.k.). Zaistnienie takich okoliczności weryfikuje się poprzez odwołanie się do oceny danej sytuacji dokonanej przez przeciętnego, rozsądnie rozumującego obserwatora procesu (post. SN z 15.10.2020 r., IV KO 96/20, Legalis nr 260240) – Zagrodnik J., Burdzik M., *Sądy*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2023 (w druku).

²⁰ Tj. zakres posiadanych praw i obowiązków procesowych oraz możliwości ich rzeczywistej realizacji w toku procesu.

tożsamego podmiotu, u którego *in tempore procedendi* zaburzenia te wystąpią. Ujęcie podmiotowe wymaga odrębnego rozpatrzenia wszystkich ról procesowych, w jakich ww. uczestnik może występować w procesie.

Przedmiotowy wzorzec kontroli

Jak wspomniano we wstępie, kluczowe znaczenie z punktu widzenia ewentualnych procesowych konsekwencji zaburzeń psychicznych, mają ich poszczególne objawy. Każdy objaw, cechuje się przy tym określonym nasileniem, funkcją oraz wartością diagnostyczną. Ta ostatnia cecha, odnosi się do użyteczności danego objawu dla postawienia rozpoznania klinicznego (rozpoznania danej choroby). W tym aspekcie można wyróżnić objawy patognomiczne²¹, typowe (charakterystyczne)²² oraz atypowe (niecharakterystyczne). Wartość diagnostyczna ma zatem istotne znaczenie przede wszystkim z punktu widzenia klinicznego (a pośrednio także procesu opiniowania sądowo-psychiatrycznego *per se*, który bazuje na rozpoznaniach klinicznych), nie determinuje ona natomiast w sposób bezpośredni implikacji karnoprosesowych danego objawu²³.

Tradycyjnie wyróżnia się dwie funkcje objawu – indywidualną oraz społeczną. Pierwsza określa, konsekwencje objawu, dla jednostki, która go prezentuje. Druga, odnosi się do skutków interpersonalnych – tj. tego jak objaw wpływa na zachowania i postawy otoczenia²⁴. Dla przykładu, obniżenie napędu psychomotorycznego, w wymiarze indywidualnym będzie wiązało się, ze zmniejszoną motywacją do podejmowania określonych działań procesowych, nawet jeśli te, byłyby w danej sytuacji, korzystne dla realizacji interesu prawnego jednostki. Z kolei, w ujęciu społecznym, zachowania te mogą być interpretowane jako całkowicie zamierzony brak zaangażowania w bieg procesu. Kompleksowe ujęcie problemu badawczego wymaga uwzględnienia obu ww. funkcji.

W ogólnym ujęciu, nasilenie to parametr określający intensywność danego objawu. Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku zaburzeń psychicznych, brak jest narzędzi

²¹ Objaw patognomiczny to objaw, którego stwierdzenie u pacjenta często wystarcza do rozpoznania danej choroby w sposób jednoznaczny. Najczęściej, za taki objaw można uważać tylko objaw wysoce swoisty, tj. taki, który występuje wyłącznie w danej chorobie. Przykładem objawu patognomicznego są tzw. plamki Koplika, występujące w odrze (Wawrzyniak A., Graczyk J., Szost P. et al., *Zakażenie wirusem odry jako element diagnostyki i różnicowania z innymi chorobami wirusowymi na podstawie opisu przypadków klinicznych*, *Pediatrica i Medycyna Rodzinna* 16(1)/2020, s. 93).

²² Tj. objaw, który jest charakterystyczny dla danej jednostki chorobowej, niemniej nie ma wartości patognomicznej (na ten temat zob. wyżej).

²³ To czy dany objaw wpływa na zdolności do realizacji uprawnień i obowiązków procesowych przez uczestnika postępowania, nie wynika, z tego czy w znaczeniu klinicznym przypisuje się mu wartość wskaźnikową (jako objaw patognomiczny czy typowy), czy też nie (jako objaw niecharakterystyczny).

²⁴ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy psychiatrii*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., Wrocław 2010, s. 310.

pozwalających na ocenę nasilenia ich poszczególnych objawów w sposób bezwzględny²⁵. Z tego powodu stosuje się różne metody pośrednie (względne), w których nasilenie objawu wiąże się np. ze stałością (lub epizodycznością) jego występowania, subiektywnym poczuciem nasilenia, oceną badającego²⁶ czy wpływem objawu na ogólny sposób funkcjonowania jednostki. To ostatnie ujęcie ma największe znaczenie, z punktu widzenia przedmiotu niniejszych rozważań. Dla oceny implikacji karnoprosesowych najistotniejsze pozostaje bowiem to, czy dany objaw wpływa na ogólne funkcjonowanie jednostki, w sposób rzutujący na płaszczyznę postępowania, w którym podmiot ten uczestniczy. Dla przykładu nieznaczne przyspieszenie toku myślenia może pozostawać niezauważalne i w żaden istotny sposób nie wpływać na zdolność do realizacji uprawnień czy obowiązków procesowych. Podczas gdy, znaczne przyspieszenie toku myślenia (gonitwa myśli) będzie skutkowało ograniczeniem produktywności procesu myślowego i wypowiedzi uczestnika procesu, upośledzając zdolność do egzekwowania posiadanego interesu prawnego.

Powyższe spostrzeżenia prowadzą do oczywistej w swej istocie konstatacji iż, relewantne znaczenie mają tylko te objawy, które z uwagi na swoje nasilenie, wpływają negatywnie na sposób funkcjonowania jednostki w płaszczyźnie konkretnego postępowania karnego. W takim ujęciu nasilenie objawu koresponduje z jego funkcją indywidualną i pośrednio – również społeczną. Nie jest przy tym możliwe abstrakcyjne określenie wartości granicznej poziomu nasilenia objawu, po przekroczeniu której konkretny objaw będzie wpływał na pozycję procesową uczestnika, a poniżej której będzie tego wpływu pozbawiony. Wynika to między innymi ze wspomnianej już niemożności skalowania nasilenia objawów psychopatologicznych w jednostkach bezwzględnych oraz osobniczej zmienności w tym zakresie.

Przeprowadzenie niniejszej analizy w ujęciu modelowym, wymaga zatem przyjęcia założenia, iż przedmiotowym wzorcem kontroli są poszczególne objawy zaburzeń psychicznych przy uwzględnieniu, że ich funkcje indywidualne i społeczne, jako zależne od nasilenia objawów prezentowanych *in tempore procedendi*, mogą być bardziej lub mniej wyrażone *ad casum*.

²⁵ Nie da się „zmierzyć” poziomu przyspieszenia toku myślenia, w taki sam sposób jak mierzy się częstotliwość akcji serca. W innym ujęciu nie można też oznaczyć „ilości urojeń”, tak jak oznacza się ilość białych krwinek w mm³ krwi.

²⁶ Opartą na subiektywnym wrażeniu lub dostępnych, parametryzowanych skalach. Np. skala Y-BOCS (*Yale-Brown Obsessive Compulsive Scale*) służy co oceny nasilenia objawów obsesyjno-kompulsyjnych a skala YMRS (*Young Mania Rating Scale*) do oceny nasilenia objawów maniakałnych. Niemniej skale te, nadal pozwalają na ocenę nasilenia objawów wyłącznie w sposób pośredni, poprzez zaliczenie ich do określonej kategorii (np. ciężkie, umiarkowane), zależnie od uzyskanej liczby punktów w uzupełnianym kwestionariuszu.

Chociaż mnogość czynników determinujących każdorazowy stan psychiczny uczestnika postępowania utrudnia formułowanie spostrzeżeń o charakterze generalnym to posłużenie się analizą modelową opartą na ww. wzorcach kontroli, pozwala na wykazanie dostrzeżonych w tym zakresie zależności, które – jako swoiste punkty odniesienia – mogą być następnie wykorzystywane *ad casum*, z zastrzeżeniem konieczności ich relatywizowania.

Rozdział I. Zaburzenia psychiczne – zagadnienia terminologiczne

1. Uwagi ogólne

Przed przejściem do omówienia implikacji karnoprocesowych zaburzeń psychicznych należy dokonać analizy terminologicznej pojęć o kluczowym znaczeniu dla badanej materii. Niewątpliwie najistotniejsze jest precyzyjne określenie zakresu semantycznego pojęcia tytułowego, tj. zaburzenia psychicznego *per se*. Należy nadto określić relację tego terminu do pojęć pokrewnych takich jak: choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna), zakłócenie czynności psychicznych, psychoza, zespół psychopatologiczny, niepoczytalność czy niepełnosprawność, a w wymiarze międzynarodowym - także w odniesieniu do pojęcia *person of unsound mind*, które funkcjonuje na gruncie art. 5 ust. 1 lit. e EKPC²⁷. Zabieg ten pozwoli na precyzyjne określenie zakresów semantycznych pojęć o relewantnym znaczeniu dla kwestii proceduralnych.

Wyżej wymienione pojęcia występują w języku powszechnym, języku prawnym oraz języku prawniczym, a także w specjalistycznej terminologii medycznej, zwłaszcza w obrębie psychopatologii²⁸. Nie zawsze zachowują przy tym tożsame znaczenie. Z uwagi na przedmiot prowadzonych rozważań najistotniejsze pozostaje ujednoczenie siatki terminologicznej w ujęciu prawno-medycznym²⁹. Jest to zasadniczy cel niniejszego rozdziału. Zabieg ten wymaga zastosowania językowo-logicznej wykładni pojęć stosowanych w aktach prawa powszechnie obowiązującego w odniesieniu do bieżącego stanu wiedzy z obszaru nauk medycznych (zwłaszcza psychiatrii, seksuologii i neurologii), nauk prawnych czy psychologii.

2. Zaburzenia psychiczne – pojęcie

2.1. Zaburzenie psychiczne w ujęciu medycznym

Zaburzenie psychiczne definiuje się jako zespół (syndrom) lub wzorzec zachowania charakteryzujący się klinicznie istotnymi zaburzeniami funkcji poznawczych, regulacji emocji lub zachowania danej osoby, które odzwierciedlają dysfunkcję procesów psychologicznych, biologicznych lub rozwojowych leżących u podstaw funkcjonowania psychicznego.

²⁷ W polskim tłumaczeniu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka posłużono się pojęciem „osoby umysłowo chorej”.

²⁸ Psychopatologia to dział psychiatrii (i psychologii), zajmujący się opisem i wyjaśnianiem objawów chorobowych występujących w zaburzeniach psychicznych (Gałęcki P. Szulc A., *Psychiatria*, Wrocław 2018, s. 37).

²⁹ Kwestie dotyczące języka powszechnego, poza niezbędnymi odesłaniami, nie będą szerzej analizowane.

Zaburzenia psychiczne są związane ze znacznym cierpieniem (ang. *distress*) i/lub niepełnosprawnością w życiu społecznym, zawodowym lub w innych ważnych obszarach funkcjonowania jednostki (ang. *disability, i.e. impairment in one or more important areas of functioning*). Powyższe rozumienie omawianego tu pojęcia ma charakter utrwalony i pozostaje tożsame zarówno na gruncie ICD-11, ICD-10 jak i DSM-5³⁰, czy poprzedniej wersji tejże (DSM-IV)³¹. Subiektywne cierpienie i/lub upośledzenie funkcjonowania jednostki w jednym lub kilku obszarach życia stanowią przy tym *conditio sine qua non* przyjęcia, że dany stan jest zaburzeniem psychicznym w ujęciu medycznym.

Dodatkowo, w literaturze przedmiotu podkreśla się, że granica pomiędzy zaburzeniem psychicznym, a prawidłową reakcją psychiczną jest płynna³². Z tego względu ocena powinna być dokonywana w sposób holistyczny, z uwzględnieniem aktualnych³³ czynników społeczno-kulturowych³⁴. W kontekście zaburzeń psychicznych nie rozpatruje się więc adekwatnych i powszechnie przyjętych reakcji na określony bodziec lub stresor (np. żałoby po stracie bliskiej osoby)³⁵. Zaburzeniem psychicznym nie będą też zachowania nieakceptowane społecznie (np. wandalizm), jeśli nie wynikają, z psychologicznej, biologicznej lub rozwojowej dysfunkcji jednostki³⁶. Warto zaznaczyć, że zaburzenie psychiczne jest obecnie wiodącym terminem z punktu widzenia klasyfikacji chorób³⁷. Mówiąc o zaburzeniach psychicznych w ujęciu *stricto* nozologicznym, należy zatem odnosić je do konkretnych jednostek diagnostycznych

³⁰ American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5th Revison. Arlington 2013, s. 20; *I. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, red. Pużyński S, Wciórka J., Kraków 2000, s. 16.; Klasyfikacja ICD-11; ver. 02/2022; źródło: <http://id.who.int/icd/> (dostęp: 17.11.2022 r.).

³¹ “In DSM-IV, each of the mental disorders is conceptualized as a clinically significant behavioral or psychological syndrome or pattern that occurs in an individual and that is associated with present distress (e.g. a painful symptom) or disability (i.e. impairment in one or more important areas of functioning) or with a significantly increased risk of suffering death, pain, disability, or an important loss of freedom” – American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition. Text Revision*, Arlington 2000. Szerzej zob. m.in. Stein D.J., Phillips K.A., Bolton D., et al. *What is a mental/psychiatric disorder? From DSM-IV to DSM-V*, *Psychological Medicine*, 40/2010, s. 1761.

³² *Badanie stanu psychicznego. Rozpoznania według ICD-11*, red. Gałecki P., Wrocław 2022, s. 1

³³ Należy mieć na uwadze, że szeroko pojęte uwarunkowania społeczne i kulturowe ulegają dynamicznym zmianom w czasie. Kwestia ta musi być brana pod uwagę, zwłaszcza gdy między badanym a badającym występuje istotna różnica wieku, co może przekładać się na odmienność tych uwarunkowań (to co „typowe” dla badanego może być „atypowe” dla badającego – i odwrotnie).

³⁴ Dla przykładu wiara w duchy i przekonanie, o tym że niektóre osoby potrafią się z nimi komunikować, jest utrwalonym elementem niektórych kultur i wierzeń (np. niektórych plemion indiańskich). Przeprowadzenie badania psychiatrycznego osoby należącej do takiej społeczności, bez uwzględnienia aspektów religijno-kulturowych mogłoby prowadzić do błędnych wniosków nt. obecności objawów wytwórczych.

³⁵ Żałoba nie będzie apriorycznie traktowana jak zaburzenie psychiczne, chociaż w jej przebiegu może dochodzić do obniżenia nastroju i napędu czy niemożność odczuwania radości. Nie wyklucza to oczywiście, możliwości późniejszego rozwinienia się zespołu depresyjnego.

³⁶ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 5.

³⁷ Gałecki P., Bobińska K., Eichstaedt K., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 42.

wskazanych w ICD-10/ICD-11 lub odpowiednio DSM-5. Odchodzi się przy tym od pojęcia „choroby psychicznej”, m.in. z uwagi na jego pejoratywny wydźwięk³⁸.

W tym miejscu warto też zwrócić uwagę na to, że przedstawiona powyżej definicja zaburzeń psychicznych została stworzona na potrzeby profesjonalistów medycznych, a więc do celów badawczych oraz diagnostyczno-terapeutycznych (tj. unifikacji zasad stawianych rozpoznań oraz planowania terapii)³⁹, nie zaś dla celów wymiaru sprawiedliwości. Jej recypowanie na grunt prawny wymaga więc daleko idącej ostrożności, a przede wszystkim uwzględnienia odmienności celów⁴⁰, jakim służy rozpoznanie zaburzenia psychicznego w płaszczyźnie medycznej oraz prawnej. W pierwszym przypadku mowa o leczeniu, w drugim o ocenie stanu zdrowia w kontekście zastosowania wobec danej osoby określonej instytucji prawnej (np. ubezwłasnowolnienia, środka zabezpieczającego w postaci umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym itd.).

2.2. Zaburzenie psychiczne w ujęciu prawnym

Ustawa karnoprosesowa nie definiuje pojęcia zaburzeń psychicznych, chociaż wiele przepisów k.p.k. odnosi się bezpośrednio bądź pośrednio do tego terminu⁴¹. Takiej definicji nie zawiera również Kodeks karny⁴² czy inne ustawy z zakresu szeroko pojętego prawa karnego.

Ustalenie znaczenia analizowanego terminu w ujęciu prawnym, wymaga zatem, odwołania się do aktu prawnego o podstawowym znaczeniu dla analizowanej materii – tj.

³⁸ Szerzej na ten temat zob. rodz. I.2.2.1.

³⁹ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al., s. 29.

⁴⁰ Walvisch J., Defining „mental disorder” in legal contexts, *International Journal of Law and Psychiatry* 23/2017, s. 27.

⁴¹ Dla przykładu, ustawodawca odnosi się wprost do „choroby psychicznej” (art. 22 § 1 k.p.k.) czy „stanu zdrowia psychicznego” (stanu psychicznego) oskarżonego (art. 79 § 1 pkt 4 i § 4, art. 202 i 203 k.p.k.), małoletniego pokrzywdzonego (art. 185a § 4 k.p.k.), małoletniego świadka (art. 185b § 2 k.p.k.) oraz świadka (art. 192 § 2 k.p.k.), stanu rozwoju umysłowego (art. 192 § 2 k.p.k.) czy zaburzeń osobowości (art. 354a § 1 pkt 2 k.p.k.).

⁴² Kodeks karny także odnosi się do zaburzeń psychicznych wymienionych w u.o.z.p. w kontekście niepczytalności (art. 31 §1 k.k.), a także instytucji związanych z osadzeniem sprawcy w zakładzie psychiatrycznym (art. 93g k.k.). W tym ostatnim przypadku odwołuje się także do zaburzeń preferencji seksualnych (§3), które należy zaliczyć do innych zakłóceń czynności psychicznych (art. 3 pkt 1 lit. c u.o.z.p.). Stan psychiczny należy także do znamion strony przedmiotowej niektórych czynów zabronionych (np. art. 189 §2a, art. 198, art. 207 §1a, czy art. 210 k.k.). Nadto, niektóre instytucje prawa karnego odwołują się do pojęć związanych ze stanem psychicznym (a co za tym idzie jego zaburzeniami) w sposób pośredni. Przykładem jest instytucja warunkowego umorzenia postępowania karnego. Zgodnie z art. 66 §1 k.k. zastosowanie tego środka probacyjnego wymaga uwzględnienia w ramach prognozy kryminologicznej właściwości osobistych sprawcy. W zakresie semantycznym tego pojęcia mieszczą się również cechy osobowości. Skoro w ramach prognozy należy brać pod uwagę osobowość sprawcy, to *argumentum a minori ad maius*, jest stwierdzenie, iż należy uwzględnić także zaburzenia teje osobowości. Te ostatnie zalicza się zaś do niepsychotycznych zaburzeń psychicznych w rozumieniu u.o.z.p – na ten temat zob. szerzej Burdzik M., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego wobec sprawcy z zaburzeniami osobowości*, *Przeгляд Sądowy*, 6/2022, s. 89.

ustawy o ochronie zdrowia psychicznego. Ta ostatnia, co prawda, również nie definiuje zaburzenia psychicznego wprost. Niemniej ustawodawca zawarł w niej definicję legalną terminu „osoba z zaburzeniami psychicznymi” (art. 3 pkt 1 u.o.z.p.). Uwzględniając założenie o jedności systemu prawa i wynikający zeń postulat spójności semantycznej tekstów prawnych⁴³, należy uczynić ww. przepis swoistym punktem odniesienia dla dalszych rozważań terminologicznych. Jego analiza pozwala na rekonstrukcję definicji „zaburzenia psychicznego” *per se*. Żaden inny przepis polskiego systemu prawnego nie definiuje natomiast tego pojęcia w sposób autonomiczny i odrębny⁴⁴.

Zgodnie z art. 3 pkt 1 u.o.z.p. przez osobę z zaburzeniami psychicznymi rozumie się, osobę:

- a. chorą psychicznie (prezentującą zaburzenia psychotyczne),
- b. upośledzoną umysłowo,
- c. wykazującą inne zakłócenia czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej zaliczane są do zaburzeń psychicznych, a osoba ta wymaga świadczeń zdrowotnych lub innych form pomocy i opieki niezbędnych do życia w środowisku rodzinnym lub społecznym.

Omawiane pojęcie ma charakter zbiorczy. W ujęciu przedmiotowym do zaburzeń psychicznych zalicza się choroby psychiczne, upośledzenie umysłowe oraz inne zakłócenia czynności psychicznych, powodujące konieczność leczenia lub opieki. W ujęciu podmiotowym osobą zaburzeniem psychicznym jest osoba chora psychicznie, osoba upośledzona umysłowo lub osoba wykazująca inne zakłócenia czynności psychicznych⁴⁵.

Z punktu widzenia logicznego, pojęcie zaburzeń psychicznych pozostaje w stosunku nadrzędności do pojęć: choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe, inne zakłócenie czynności psychicznych, którego występowanie rodzi konieczność udzielania świadczeń zdrowotnych lub innych form pomocy. Pojęcie zaburzeń psychicznych zostaje więc

⁴³ Pulka Z., *Założenie spójności semantycznej systemu prawa w klasyfikacyjnej teorii wykładni*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2015, nr 3662, s. 226.

⁴⁴ Co istotne, ustawodawca często posługuje się analizowanymi tu pojęciami także na gruncie ustaw należących do innych gałęzi prawa (zob. np. art. 13, art. 16, art. 82 k.c., art. 552 i n. k.p.c., art. 12 k.r.o., czy art. 18 ust. 1 pkt 1 i 3, art. 51a, 53 art. ustawy z 12.3.2004 r. o pomocy społecznej; Dz.U. z 2023 r. poz. 901). Również w tych przypadkach nie definiuje jednak stosowanych tam pojęć, czy to w sposób bezpośredni (przez stworzenie autonomicznych definicji legalnych na potrzeby danego aktu) czy nawet pośredni (poprzez odesłanie do u.o.z.p.). Wspomniane odesłania są relatywnie rzadkie – występują one np. ustawie z 13.06.2019 r. o wykonywaniu działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym (Dz.U. z 2022 r. poz. 1650) czy ustawie z 21.06.2002 r. o materiałach wybuchowych przeznaczonych do użytku cywilnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 204).

⁴⁵ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi na gruncie polskiej procedury karnej – uwagi w kontekście pełnomocnictwa obligatoryjnego*, Państwo i Prawo 12/2022, s. 118.

zdefiniowane w sposób pośredni, poprzez wyliczenie jego elementów składowych (pojęć podrzędnych). Wyliczenie ma charakter taksatywny, a utworzony zbiór jest zbiorem potencjalnie zamkniętym⁴⁶.

2.2.1. Choroba psychiczna

Choroba psychiczna nie została zdefiniowana w żadnym akcie prawa powszechnie obowiązującego w Polsce. Szczętkową definicję tego terminu można zrekonstruować w oparciu art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p. Zgodnie z treścią tego ostatniego przepisu, choroba psychiczna to zaburzenie psychiczne, w którym występują *verba legis* „zaburzenia psychotyczne”. W literaturze medycznej wskazuje się, że jest to pewne uproszczenie, gdyż istnienie zaburzeń psychotycznych nie wyczerpuje pojęcia choroby psychicznej⁴⁷.

Przez zaburzenia psychotyczne należy rozumieć zaburzenia w zakresie prawidłowej percepcji otaczającej rzeczywistości, które uniemożliwiają jednostce jej racjonalny i prawidłowy osąd⁴⁸. Zaburzony osąd rzeczywistości, wynika z przeżywanych objawów wytwórczych (urojeń i/lub omamów) i stanowi podstawowy element dyskutowanych zaburzeń niezależnie od ich etiologii⁴⁹. W stanach tych mogą występować także zaburzeń świadomości, zaburzeń emocji i nastroju łączące się z zaburzeniami myślenia i aktywności złożonej⁵⁰. Choroba psychiczna w wąskim znaczeniu jest synonimem psychozy (ang. *psychosis*)⁵¹.

Granica między chorobą psychiczną a pozostałymi zaburzeniami psychicznymi, jest płynna i każdorazowo podlega ocenie *ad casum*. Pojęcie ma charakter pierwotnie nieostry. Za cechę dystynktywną, odróżniającą chorobę psychiczną od pozostałych zaburzeń psychicznych, w ujęciu prawnym, należy uznać brak zdolności do prawidłowej percepcji oraz krytycznego i realistycznego osądu otaczającej rzeczywistości i zjawisk w niej zachodzących (*arg. ex art. 3 pkt 1 u.o.z.p.*)⁵².

⁴⁶ Z uwagi na nieostrość terminu „inne zakłócenia czynności psychicznych – szerzej zob. niżej.

⁴⁷ Lieberman J.A., First M.B., *Psychotic Disorders*, *The New England Journal of Medicine*, 379/2018, s. 270; Pużyński S., *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, *Psychiatria Polska* 2007, t. XLI, nr 3, s. 306.

⁴⁸ Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi w świetle standardów prawa międzynarodowego*, [w:] *Wyzwania dla polskiego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2021, s. 554.

⁴⁹ Arciniegas D.B., *Psychosis*, *Continuum (Minneapolis, Minn)* 21(3)/2015, s. 716.

⁵⁰ Pużyński S., *Choroba psychiczna...*, s. 303.

⁵¹ Eichstaedt K., Gałecki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, Warszawa 2022, s. 193.

⁵² Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 119.

W bieżących klasyfikacjach chorób (DSM-5, ICD-10, ICD-11) zrezygnowano z pojęcia „choroby psychicznej” (ang. *mental disease, mental illness*) zastępując je, omówionym powyżej terminem zaburzenia psychicznego⁵³. Zabieg ten miał charakter celowy. Jego celem było uniknięcie wątpliwości interpretacyjnych związanych z koncepcją choroby psychicznej, a także uniknięcie stygmatyzującego charakteru tego ostatniego terminu i zastąpienie go pojęciem pozbawionym negatywnych konotacji⁵⁴.

Niezależnie od powyższych tendencji nozologicznych, pojęcie choroby psychicznej nadal funkcjonuje w języku prawnym. Najbardziej transparentnym przykładem są normy prawnokarne dotyczące niepoczytalności (art. 31 k.k.) czy przepisy o ubezwłasnowolnieniu (art. 13 k.c.), które *explicite* odwołują się do omawianego terminu. Również ustawa karnoprosesowa odnosi się do tego pojęcia wprost, wskazując chorobę psychiczną jako jedną z podstaw do zawieszenia postępowania karnego (art. 22 §1 k.p.k.).

Warto zauważyć, że wobec nieostrości oraz braku spójności terminologicznej w płaszczyźnie prawno-medycznej, niektórzy autorzy postulują całkowite usunięcie pojęcia choroby psychicznej z aktów prawnych, uznając ten termin za anachroniczny⁵⁵. Według innych autorów jest to postulat zbyt daleko idący⁵⁶, gdyż pojęcie „choroby psychicznej” jest rozumiane przez większość psychiatrów w sposób intuicyjny. W doktrynie prezentowany był także pogląd, zgodnie z którym znaczenia i zakresu pojęć medycznych w ogóle nie powinno się ustalać na poziomie normatywnym, a pojęcia te powinny być definiowane w oparciu o każdorazowy stan wiedzy medycznej⁵⁷. Wydaje się jednak, że z uwagi na doniosłe skutki prawne związane ze stwierdzeniem u danej jednostki choroby psychicznej, ten postulat nie może zostać uznany za słuszny. Przeciwnie, należy uznać, że brak kompletnej definicji legalnej choroby psychicznej w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, jest stanem dalece niepożądanym z punktu widzenia gwarancyjnego⁵⁸.

Wątpliwości interpretacyjne mogą wynikać również z faktu, iż, w języku powszechnym nadal funkcjonuje pojęcie „choroby”, rozumianej w sposób ogólny, jako stan nieprawidłowego funkcjonowania organizmu, związany z cierpieniem czy bólem. Nazwy wielu jednostek

⁵³ Pużyński S., *Choroba psychiczna...*, s. 303.

⁵⁴ *Psychiatria*. t. I. *Podstawy ...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., wyd. II, Wrocław 2010, s. 311.

⁵⁵ Tak np. Pużyński S., *Choroba psychiczna...*, s. 308

⁵⁶ J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, [w:] *System Prawa Karnego*, t. 7, *Środki zabezpieczające*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2015, s. 176.

⁵⁷ Dąbrowski S. Kubicki L., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Przegląd ważniejszych zagadnień*, Warszawa 1999, s. 15.

⁵⁸ Aby określony mechanizm gwarancyjny należycie spełniał swoją rolę, zakres podmiotowy jego zastosowania musi być możliwie precyzyjnie określony. W przeciwnym przypadku część podmiotów, może zostać wykluczona z zakresu ochrony na skutek arbitralnej decyzji osoby, która stosując daną normę prawną *ad casum* posłuży się wykładnią zawężającą.

chorobowych zawierają zresztą w swojej treści słowo „choroba”⁵⁹. W odniesieniu do osób cierpiących na zaburzenia psychiczne, tak samo jak w przypadku osób obarczonych schorzeniami somatycznymi, relatywnie często używa się też ogólnego pojęcia „chory”.

Niezależnie od ww. dylematów, z punktu widzenia logicznego, choroba psychiczna jest *de lege lata* pojęciem podrzędnym względem zaburzenia psychicznego.

2.2.2. Upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna)

Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego nie definiuje pojęcia upośledzenia umysłowego, chociaż ustawodawca wielokrotnie posługuje się tym terminem na gruncie wspomnianej ustawy⁶⁰. Z treści art. 3 pkt 1 u.o.z.p. wynika jedynie, że upośledzenie umysłowe jest jedynym z trzech rodzajów zaburzeń psychicznych i nie stanowi choroby psychicznej (*arg. a contrario* ex art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p.).

Z punktu widzenia medycznego upośledzenie umysłowe (ang. *mental retardation*) jest zaburzeniem, które cechuje się zahamowaniem lub niepełnym rozwojem umysłu, przejawiającym się w pogorszeniu zdolności składających się na ogólny poziom inteligencji, tj. zdolności poznawczych, ruchowych, społecznych czy mowy⁶¹.

Termin „upośledzenie umysłowe” został wprowadzony w późnych latach 50. XX wieku przez *American Association on Mental Deficiency*⁶². Do określenia upośledzenia umysłowego stosuje się także takie pojęcia jak „oligofrenia”, czy „niedorozwój umysłowy”⁶³. Wszystkie te pojęcia należy uznać za nieaktualne. Obecnie postuluje się także, odejście od terminu „upośledzenie umysłowe” i zastąpienie go pojęciem „niepełnosprawności intelektualnej” (ang. *intellectual disability*)⁶⁴. Postulat ten należy podzielić, uwzględniając pejoratywny i

⁵⁹ Tytułem przykładu można wskazać chorobę niedokrwinną serca, chorobę Creutzfeldta-Jacoba czy chorobę Alzheimera.

⁶⁰ Np. w odniesieniu do wymogu zapewnienia nauki, zajęć rewalidacyjno-wychowawczych i rehabilitacji dzieciom i młodzieży upośledzonym umysłowo (art. 7 u.o.z.p.) czy wymogu zawiadomienia prokuratora o konieczności ubezwłasnowolnienia osoby upośledzonej umysłowo (art. 16 u.o.z.p.).

⁶¹ *Klasyfikacja zaburzeń ...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 189; szerzej na ten temat zob. rozdz. II.2.6.3.

⁶² Za: Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria ...*, s. 366. Szerzej zob. np.: Brockley J.A., *History of Mental Retardation: An Essay Review*, *History of Psychology*, 2(1)/1999, s. 25-36.

⁶³ To pojęcie funkcjonuje powszechnie na gruncie przepisów cywilnych (np. art. 13 k.c., 16 k.c., art. 82 k.c., art. 552 k.p.c.).

⁶⁴ Np. Gałecki P., Bobińska K., Eichstaedt K., *Ustawa ...*, s. 20 i n.; S.E. Shea, *Intellectual Disability (Mental Retardation)*, *Pediatrics in Review* 2012, nr 33(3), s. 110 czy Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria ...*, s. 365.

stygmatyzujący charakter pozostałych terminów⁶⁵. Polski ustawodawca nie, jak dotąd, nie wprowadził tych założeń do u.o.z.p. czy innych relewantnych aktów prawnych.

Upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna) może występować wraz z innymi zaburzeniami psychicznymi lub samodzielnie. Przy czym ryzyko wystąpienia innych zaburzeń psychicznych w grupie pacjentów z upośledzeniem umysłowym jest 3-4 krotnie większe niż w populacji ogólnej⁶⁶. Jeśli u pacjenta z niepełnosprawnością intelektualną wystąpią zaburzenia psychiatryczne, to należy uważać go za osobę chorą psychicznie w rozumieniu art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p.⁶⁷.

Konkludując tę część, rozważań należy przyjąć, że z punktu widzenia logicznego, upośledzenie umysłowe jest pojęciem podrzędnym w stosunku do terminu zaburzenie psychiczne. Jest to również pojęcie synonimiczne względem niepełnosprawności intelektualnej. Uwzględniając aktualne tendencje terminologiczne, w niniejszej pracy zasadniczo stosowane będzie pojęcie niepełnosprawności intelektualnej. Biorąc jednak pod uwagę, że klasyfikacja ICD-10 oraz odwołujące się do niej opracowania naukowe nadal operują terminem upośledzenia umysłowego, zachowanie przejrzystości rozważań, może wymagać uzupełniającego stosowania obu ww. terminów.

2.2.3. Inne zakłócenia czynności psychicznych

Ten element definicji zaburzeń psychicznych pozostaje najbardziej niedookreślony, co sprawia, że zbiór desygnatów niniejszego pojęcia wynikający z art. 3 pkt 1 u.o.z.p. ma charakter jedynie potencjalnie zamknięty. Warto zauważyć, że zawartość treściowa art. 3 pkt 1 lit. c u.o.z.p., który odnosi się do innych zakłóceń czynności psychicznych jest przykładem błędu logicznego typu *idem per idem*⁶⁸. Dekodując treść art. 3 pkt 1 lit. c u.o.z.p., należałoby bowiem stwierdzić, że zaburzeniem psychicznym jest inne zakłócenie czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej jest zaliczane do zaburzeń psychicznych. Wadliwość tak skonstruowanej definicji, wynika z faktu, że niniejszy fragment nie spełnia kryterium komutacyjności, gdyż w *definiendum* występuje sam *definiens* (*circulus in definiendo*)⁶⁹.

⁶⁵ Raport RPO: *Dostęp osób z niepełno sprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 7/2016. Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka nr 21, Warszawa 2016, s. 14.

⁶⁶ *Klasyfikacja zaburzeń ...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 189; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 365.

⁶⁷ Duda J., *Komentarz do ustawy o ochronie zdrowia psychicznego*, Warszawa 2006, s. 25-26.

⁶⁸ Przyjmując nieco inną optykę można by też stwierdzić, że treść art. 3 pkt 1 lit. c. u.o.z.p. jest przykładem tautologii.

⁶⁹ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 120.

Abstrahując od niefortunnej konstrukcji powyższego przepisu przyjąć należy, że odnosi się on *in genere* do zaburzeń psychicznych sklasyfikowanych w ICD-10 (lub odpowiednio ICD-11/DSM-5) z wyjątkiem tych zaburzeń, których etiologia i/lub obraz kliniczny uzasadniają rozpoznanie choroby psychicznej czy upośledzenia umysłowego⁷⁰. Niemniej, dotyczy to wyłącznie tych zakłóceń, które wywołują konieczność udzielenia świadczenia zdrowotnego lub innych form pomocy czy opieki niezbędnych do życia, co wynika *explicite* z art. 3 pkt 1 lit. c u.o.z.p. Wnioskowanie *a contrario* pozwala stwierdzić, iż zakłócenia czynności psychicznych, niewywołujące konieczności udzielania świadczeń zdrowotnych lub innych form pomocy i opieki niezbędnych do życia w środowisku rodzinnym lub społecznym nie należą do zaburzeń psychicznych w rozumieniu ustawy o ochronie zdrowia psychicznego.

Do tej grupy zaburzeń można zaliczyć między innymi: zaburzenia lękowe (nerwicowe), zaburzenia osobowości, zespoły organiczne, czy zaburzenia związane z nadużywaniem alkoholu i substancji psychoaktywnych a także zaburzenia preferencji seksualnych.

W ujęciu logicznym, inne zakłócenie czynności psychicznych jest pojęciem podrzędnym w stosunku do zaburzenia psychicznego, o ile wywołuje konieczność udzielenia świadczenia zdrowotnego lub innych form pomocy czy opieki niezbędnych do życia.

2.3. Zaburzenia psychiczne a terminy pokrewne

W niniejszym podrozdziale, analizie zostaną poddane pojęcia pozostające w bliskim związku znaczeniowym lub funkcjonalnym z pojęciem zaburzeń psychicznych, niestanowiące jednocześnie jego elementów składowych, w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p. Do takowych należą m.in.: zespół psychopatologiczny, niepełnosprawność, niepoczytalność, ubezwłasnowolnienie, choroba umysłowa (osoba chora umysłowo) czy osoba stwarzająca zagrożenie. Celem rozważań jest ustalenie zakresu semantycznego powyższych terminów oraz określenie ich relacji do pojęcia głównego, odpowiednio w ujęciu przedmiotowym (zaburzenie psychiczne) lub podmiotowym (osoba z zaburzeniem psychicznym).

2.3.1. Zespół psychopatologiczny

Jak wspomiano w rozdz. I.2.1. rozpatrując zaburzenia psychiczne w ujęciu *stricto* nozologicznym należy odnosić je do konkretnych jednostek chorobowych (konkretnych rozpoznań), znajdujących się w ICD-10/11 lub odpowiednio DSM-5. Niemniej, w praktyce

⁷⁰ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego ...*, s. 120.

klinicznej, a co za tym idzie także w procesie opiniowania sądowo-psychiatrycznego nadal można spotkać rozpoznania oparte o pojęcie zespołu psychopatologicznego.

Zespół psychopatologiczny jest zbiorem powiązanych objawów, które tworzą względnie stały i samoistny byt kliniczny, a co za tym idzie dostarczają istotnych wskazówek diagnostycznych, prognostycznych i terapeutycznych⁷¹. Posłużenie się konstrukcją zespołu psychopatologicznego pozwala na postawienie wstępnej hipotezy patogenetycznej oraz określenie kategorii diagnostycznej, do jakiej należy następnie przypisać występujące u danego pacjenta zaburzenie. Zespoły te określają zaburzenia psychiczne w sposób bardziej deskryptywny (opisowy)⁷², zasadniczo w oparciu o symptomatologię tychże⁷³, nie odnosząc się przy tym do konkretnych rozpoznań w ramach przyjętego systemu klasyfikacji. Rozpoznanie oparte o koncepcję zespołu psychopatologicznego, w pewnym sensie poprzedza rozpoznanie zaburzenia psychicznego w sensie nozologicznym⁷⁴. Z tego względu, nazwy zespołów pochodzą od ich głównych objawów – np. zespół urojeniowo-omamowy, zespół depresyjny czy zespół amnestyczny⁷⁵.

Warto też podkreślić, że zbiór podstawowych zespołów psychopatologicznych, jest względnie stały i niemalże konsensualnie przyjęty w doktrynie, jako odzwierciedlenie podstawowych kierunków (wzorców) zaburzeń psychicznych. Zespoły psychopatologiczne, uporządkowane według ustalonych reguł są następnie wykorzystywane do tworzenia jednolitych systemów klasyfikacyjnych⁷⁶.

Konkludując powyższą część rozważań należy przyjąć, że zespół psychopatologiczny niewątpliwie wyczerpuje definicję zaburzenia psychicznego – zarówno w ujęciu medycznym jak i prawnym, przy czym nie stanowi on konkretnego rozpoznania w sensie nozologicznym.

⁷¹ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 37; *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Pużyński S. Rybakowski J., Wciórka J., s. 310.

⁷² *Psychiatria*, red. Jarema M., Warszawa 2017, s. 69.

⁷³ Zespoły te mogą być także wyodrębniane na podstawie innej cechy, np. patogenety (endogenne, somatogenne, psychogenne) - zob. *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 375.

⁷⁴ *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 310-311. Dla przykładu posłużenie się pojęciem zespołu depresyjnego, pozwala klinicyście na posadzenie obserwowanych objawów w grupie zaburzeń depresyjnych i włączenie leczenia tymoleptycznego (przeciwdepresyjnego), nawet jeśli, na początku procesu leczenia nie jest w stanie określić (np. wobec braku dokumentacji medycznej i słabym zorientowaniu pacjenta w dotychczasowej historii choroby) czy mowa o pierwszorazowym epizodzie depresji (F32x), zaburzeniach depresyjnych nawracających (F33x), czy zaburzeniach depresyjno-lękowych (F41.2).

⁷⁵ Katalog podstawowych zespołów psychopatologicznych przedstawia np. A. Bilikiewicz i in., zob.: Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repozytorium*, Warszawa 2003, s. 18-20.

⁷⁶ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 311.

2.3.2. Person of unsound mind w rozumieniu art. 5 EKPC

Zachowanie spójności terminologicznej, także w kontekście regulacji międzynarodowych poddawanych analizie w niniejszym opracowaniu, wymaga określenia zakresu semantycznego pojęcia „osoby umysłowo chorej”, które występuje na gruncie art. 5 ust. 1 lit. e EKPC.

Przepis art. 5 EKPC statuuje prawo do wolności osobistej (ang. *right to liberty*), określając jednocześnie przypadki, w których dozwolone jest jego ograniczenie. Przywołany powyżej ust. 1 lit. e tego przepisu, zezwala na zgodne z prawem pozbawienie wolności „osoby umysłowo chorej”. Pojęcie ma charakter anachroniczny i nie koresponduje z bieżącymi standardami terminologii medycznej. Co istotne, w oryginalnej, angielskiej wersji EKPC także nie posłużono się sformułowaniem osoby z zaburzeniami psychicznymi (ang. *person with mental disorders*), ale pojęciem „*person of unsound mind*”⁷⁷, co dosłownie oznacza „osobę o niezdrowym umyśle”.

W orzecznictwie ETPC wskazuje się, że osoba nie może zostać pozbawiona wolności jako osoba „umysłowo chora” (tj. jako „*unsound mind*”), na podstawie art. 5 ust. 1 lit. e EKPC, jeżeli nie zostały spełnione trzy minimalne warunki. Po pierwsze, należy wiarygodnie wykazać, iż jest ona umysłowo chora (tj. że istnieje „prawdziwe” zaburzenie psychiczne). Po drugie, zaburzenia psychiczne muszą być tego rodzaju lub stopnia, aby uzasadniać przymusowe odosobnienie. Po trzecie, ważność dalszego odosobnienia zależy od utrzymywania się tego zaburzenia. Są to tzw. kryteria Winterwerp'a, które zostały określone przez ETPC, sprawie *Winterwerp v. the Netherlands*⁷⁸, a następnie podtrzymane w licznych orzeczeniach tego Trybunału⁷⁹. Powyższe kryteria muszą być interpretowane wąsko. Ich wykładnia funkcjonalna oraz egzegeza orzecznictwa ETPC pozwala stwierdzić, że pojęcie „choroby umysłowej” wykorzystane na gruncie art. 5 ust. 1 lit. e EKPC odnosi się do zaburzeń psychicznych *per se*, ale ma węższy zakres znaczeniowy. Zaburzenie psychiczne musi mieć bowiem odpowiedni „ciężar”, aby zostać uznane za „prawdziwe” w rozumieniu analizowanego tu przepisu. Oznacza to, że musi być ono na tyle poważne, by osoba wymagała leczenia w szpitalu lub innej

⁷⁷ Art. 5 ust. 1 lit. e EKPC, w wersji angielskiej stanowi, iż „No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law: e) the lawful detention of persons of unsound mind, alcoholics or drug addicts or vagrants”.

⁷⁸ Wyrok ETPC z 24.10.1979 r., 6301/73 (*Winterwerp v. Holandia*), Leaglis nr 135847.

⁷⁹ Zob. np. wyrok ETPC z 14.10.2021 r., 60157/15 (*M.B. v. Polska*), LEX nr 3241381; wyrok ETPC z 20.2.2018 r., 3150/15 (*X v Rosja*), LEX nr 2444522; wyrok ETPC z 19.10.2017 r., 77850/12 (*Nawrot v. Polska*), LEX nr 2376364; wyrok ETPC z 25.11.2014 r., 31199/12, (*K.C. v. Polska*), LEX nr 1541295, wyrok ETPC z 16.10.2012 r., 45026/07, (*Kędzior v. Polska*), LEX nr 1219725; wyrok ETPC z 17.1.2012 r., 36760/06, (*Stanev v. Bułgaria*), LEX nr 1101582 czy wyrok ETPC z 19.4.2012 r., 2452/04 (*M. v. Ukraine*), LEX nr 1147945.

właściwej jednostce⁸⁰. Dotyczy to sytuacji, w których nasilenie i charakter objawów wymaga odosobnienia danej osoby z uwagi na konieczność prowadzenia terapii, przyjmowania leków lub innych form leczenia, w celu wyleczenia (lub złagodzenia) jej stanu, a także gdy istnieje konieczność nadzoru i kontroli nad tą osobą, w celu zapobieżenia zachowaniom stwarzającym zagrożenie dla zdrowia bądź życia tej osoby lub innych osób⁸¹. Ocena powyższych kryteriów powinna każdorazowo opierać się na obiektywnej wiedzy medycznej – tj. opinii biegłych⁸², odnoszącej się do aktualnego stanu zdrowia psychicznego osoby, która ma zostać pozbawiona wolności na gruncie omawianego artykułu⁸³.

Omawiany tu termin należy interpretować wąsko⁸⁴, nie ma jednak podstaw do apriorycznego ograniczenia jego zakresu wyłącznie do zaburzeń psychotycznych. Oznacza to, że przepis ten nie pokrywa się w sposób bezpośredni z pojęciem choroby psychicznej w rozumieniu art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p. Niemniej objęcie jego zakresem, niektórych zaburzeń niepsychotycznych budzi wątpliwości, co dotyczy zwłaszcza zaburzeń osobowości o charakterze dysocjalnym⁸⁵.

W świetle powyższych rozważań należy przyjąć, że pojęcie „osoby chorej umysłowo” (*person of unsound mind*) w rozumieniu art. 5 ust. 1 lit. e EKPC pozostaje w stosunku podrzędności względem „osoby z zaburzeniami psychicznymi” - zarówno w ujęciu prawnym (art. 3 pkt 1 u.o.z.p.), jak i medycznym. W zakresie semantycznym omawianego tu terminu mieszczą się jedynie te zaburzenia psychiczne, które są na tyle poważne, iż rodzą konieczność odosobnienia pacjenta w celu jego leczenia lub nadzoru. Termin ma charakter nieostry. Ocena zaistnienia ww. okoliczności powinna być każdorazowo dokonywana *ad casum* przez biegłych i weryfikowana w trakcie całego okresu stosowania pozbawienia wolności na ww. podstawie.

Niezależnie od powyższych ustaleń oraz bogatego orzecznictwa ETPC, należy podzielić pogląd, iż konstrukcja literalna art. 5 ust. 1 lit. e EKPC oparta o pojęcie „*unsound mind*”, które nie posiada swojego odpowiednika w żadnym z wiodących systemów klasyfikacji chorób,

⁸⁰ Wyrok ETPC z 14.10.2021 r., 60157/15 (M.B. v. Polska), LEX nr 3241381.

⁸¹ Wyrok ETPC z 26.6.2018 r., 691/15, (D.R. v. Litwa), LEX nr 2506944.

⁸² Wyrok ETPC z 7.4.2022 r., 41023/19 (Miklić v. Chorwacja), LEX nr 3330196. Jeżeli nie ma innej możliwości, na przykład z powodu odmowy stawienia się zainteresowanego na badanie, należy zwrócić się o dokonanie oceny przez biegłego lekarza na podstawie akt sprawy, w przeciwnym razie nie można utrzymywać, iż spełnienie przesłanek z art. 5 ust. 1 lit. e EKPC zostało wykazane w sposób należyty – tak ETPC, w wyroku z 21.6.2022 r., 10425/19 (P.W. v. Austria), LEX nr 3355672.

⁸³ Ocena medyczna nie może być postrzegana jako wystarczające uzasadnienie dla pozbawienia wolności po upływie znacznego czasu od jej sporządzenia – wyrok ETPC z 21.12.2010 r., 13453/07 (Witek v. Polska), LEX nr 672796.

⁸⁴ Jak słusznie zauważono w orzecznictwie ETPC, nie można pozwolić na aresztowanie danej osoby tylko dlatego, iż jej poglądy lub zachowanie odbiegają od ustalonych norm - wyrok ETPC z 11.12.2008 r., 34449/03 (Shulepova v. Rosja), LEX nr 468459.

⁸⁵ Zob. np. przywołany powyżej wyrok ETPC z 19.10.2017 r., 77850/12 (Nawrot v. Polska), LEX nr 2376364.

może stwarzać potencjalne pole do nadużyć, a co za tym idzie nieuzasadnionej ingerencji w prawo do wolności osobistej⁸⁶. Tym bardziej, że *ratio legis* art. 5 ust. 1 EKPC jest zapewnienie, by nikt nie był pozbawiany wolności w sposób arbitralny, co odnosi się także do osób z zaburzeniami psychicznymi⁸⁷.

2.3.3. Osoba stwarzająca zagrożenie

Rozważając problematykę zaburzeń psychicznych nie można pominąć rozwiązań przyjętych na gruncie ustawy z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób⁸⁸. Przywołany akt prawny wprowadza pojęcie „osoby stwarzającej zagrożenie” łącząc je z niektórymi kategoriami zaburzeń psychicznych. Definicja legalna tego pojęcia została zawarta w art. 1 dyskutowanej ustawy. Zgodnie z treścią przepisu, za osoby stwarzające zagrożenie uznaje się osoby, które:

1. odbywają prawomocnie orzeczoną karę pozbawienia wolności lub karę 25 lat pozbawienia wolności, wykonywaną w systemie terapeutycznym⁸⁹,
2. w trakcie postępowania wykonawczego występowały u nich zaburzenia psychiczne w postaci upośledzenia umysłowego, zaburzenia osobowości⁹⁰ lub zaburzenia preferencji seksualnych,
3. stwierdzone u nich zaburzenia psychiczne mają taki charakter lub takie nasilenie, że zachodzi co najmniej wysokie prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności seksualnej, zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 10 lat.

⁸⁶ Tak np. Szwed M., *The notion of 'a person of unsound mind' under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, Netherlands Quarterly of Human Rights, XX(X)/2020, s. 2; Burdzik M., *Who is 'the person of unsound mind'? The problem of terminological incompatibility in law and medical sciences in the context of the proper legal protection of people with mental disorders subjected to penal coercive measures*, European Psychiatry 66(S1)/2023, s. 166.

⁸⁷ Wyrok ETPC z 27.11.2003 r., 45355/99 (Shamsa v. Polska), LEX nr 404331; wyrok ETPC z 30.11.2010 r., 19789/08 (Jończyk v. Polska), LEX nr 621390 czy wyrok ETPC z 5.4.2005 r., 54825/00 (Nevmerzhitsky v. Ukraina), LEX nr 150027.

⁸⁸ Dz.U. z 2022 r. poz. 1689.

⁸⁹ System terapeutyczny jest właściwy m.in. dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 k.k., popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od substancji psychoaktywnej oraz skazani niepełnosprawni fizycznie – wymagający oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej (art. 96 §1 k.k.w.).

⁹⁰ Na ten temat zob. szerzej także Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 93-94.

Powyższe przesłanki muszą zostać spełnione kumulatywnie. Wyliczenie zaburzeń psychicznych, które mogą być podstawą do uznania osoby za stwarzającą zagrożenie w rozumieniu omawianej ustawy ma charakter taksatywny. Warto zauważyć, że katalog ten nie obejmuje chorób psychicznych w rozumieniu u.o.z.p.⁹¹. Zaburzenia osobowości oraz zaburzenia preferencji seksualnych należą do innych zakłóceń czynności psychicznych, które uznawane są za zaburzenia psychiczne (art. 3 pkt 1 lit. c. u.o.z.p.). Zawartość treściowa art. 1 u.p.s.z., wyklucza wykładnię rozszerzającą, toteż inne zakłócenia czynności psychicznych (np. zaburzenia kontroli impulsów czy zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania spowodowane nadużywaniem substancji uzależniających) nie mogą być podstawą do uznania osoby za stwarzającą zagrożenie.

Wobec osoby stwarzającej zagrożenie stosuje się nadzór prewencyjny albo umieszczenie w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dys socjalnym (art. 3 u.p.s.z.)⁹². Stwierdzenie, iż osoba z zaburzeniami psychicznymi jest osobą stwarzającą zagrożenie ma więc doniosłe skutki prawne, otwiera bowiem możliwość stosowania wobec niej prewencyjnych środków postpenalnych⁹³, w postaci ograniczenia (nadzór prewencyjny) lub rzeczywistego pozbawienia wolności (umieszczenie w ww. ośrodku)⁹⁴.

Odnosząc się do kwestii terminologicznych należy przyjąć, że z punktu widzenia logicznego pojęcie „osoby stwarzającej zagrożenie” (art. 1 u.p.s.z.) pozostaje w stosunku podrzędności względem podjęcia „osoba z zaburzeniami psychicznymi” w rozumieniu ustawy o ochronie zdrowia psychicznego. Nie można bowiem przypisać statusu osoby stwarzającej zagrożenie jednostce, która nie prezentuje zaburzeń psychicznych. Nie każde zaburzenie psychiczne wyczerpuje zaś omawianą tu definicję.

2.3.4. Zaburzenia psychiczne a niepełnosprawność

Nie ulega wątpliwości, iż zaburzenia psychiczne mogą prowadzić do niepełnosprawności osoby nimi obciążonej. Należy zatem zastanowić się, nad wzajemną relacją pojęć „osoba z zaburzeniami psychicznymi” oraz „osoba niepełnosprawna”.

⁹¹ Postanowienie SN z 16.04.2015 r., I CSK 825/14, LEX nr 1677120.

⁹² Dla porządku wskazać należy, że zgodnie z art. 3a u.p.s.z., dyskutowana ustawa ma zastosowanie tylko do osób, które zostały skazane przed 1.07.2015, tj. przed dniem wejścia w życie nowelizacji Kodeksu karnego (Dz. U. z 2015 r. poz. 396), którą wprowadzono do ustawy karnej instytucję środków zapobiegawczych (art. 93a k.k.; na podstawie art. 1 pkt 55 ww. ustawy nowelizującej).

⁹³ Lach A., *Prewencja indywidualna w procesie karnym*, Warszawa 2020, s. 99 i n.

⁹⁴ *Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Komentarz*, red. Drebnkowski P., Kmiecik B., Warszawa 2022, s. 3.

Pojęcie niepełnosprawności i osoby niepełnosprawnej występuje zarówno w przepisach krajowych jak i międzynarodowych. W ramach tych pierwszych, zasadnicze znaczenie ma ustawa z 27.08.1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁹⁵. W zakresie aktów prawa międzynarodowego należy przede wszystkim zwrócić uwagę na Konwencję ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13.12.2006 r.⁹⁶

Na gruncie krajowym, formalna definicja osoby niepełnosprawnej może być zrekonstruowana na podstawie art. 1 u.o.n. Zgodnie z tym przepisem, za osobę niepełnosprawną uznaje się osobę, której niepełnosprawność została potwierdzona orzeczeniem o niepełnosprawności, orzeczeniem o niepełnosprawności wydanym przed ukończeniem 16 roku życia⁹⁷, lub orzeczeniem o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy⁹⁸.

Definicja legalna niepełnosprawności *per se* została z kolei zawarta w art. 2 pkt 10 u.o.n. Zgodnie z tym przepisem, niepełnosprawność oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy. Immamentnym elementem pojęcia niepełnosprawności jest więc niezdolność jednostki do wypełniania ról społecznych, która może mieć charakter trwały lub okresowy. Przyczyną owej niezdolności jest zaś stałe lub długotrwałe naruszenie sprawności organizmu. Skoro *lege non distinguente* to przyjąć należy, iż mowa tu zarówno o naruszeniu sprawności fizycznej jak i psychicznej. W tym drugim przypadku przyczyną niepełnosprawności mogą być zaburzenia psychiczne. Należy zaznaczyć, że w przepisie jest mowa o dysfunkcjach psychosomatycznych, które mają charakter stały lub długotrwały (tj. trwają przez długi okres czasu). Pojęcie „długotrwałości” jest nieostre i wymaga oceny *ad casum*. Niemniej wnioskowanie *a contrario* pozwala wyłączyć z zakresu tej normy wszelkie zaburzenia o charakterze krótkotrwałym (przejściowym, szybko przemijającym⁹⁹).

⁹⁵ Dz.U. z 2023 r. poz. 100.

⁹⁶ Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13.12.2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

⁹⁷ O niepełnosprawności orzekają zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności. W pierwszej instancji orzeczenie wydają zespoły powiatowe, natomiast w drugiej - zespoły wojewódzkie (art. 6 ust. 1 u.o.n.). Są to jedyne organy uprawnione do wydawania orzeczeń w tym przedmiocie (*Komentarz do spraw administracyjnych. Wybrane zagadnienia*, red. Ignaczewski J., Warszawa 2015, s. 371).

⁹⁸ Orzeczenie o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy wydaje, w pierwszej instancji lekarz orzecznik Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (art. 14 ust. 1 u.e.r.). Od orzeczenia lekarza przysługuje sprzeciw, który rozpatruje komisja lekarska Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (art. 14 ust. 2a u.e.r.).

⁹⁹ Tym samym, np. ostre i przemijające zaburzenia psychiatryczne (F23x wg. ICD-10; oraz 6A23 wg. ICD-11), co do zasady nie wywołują stanu niepełnosprawności w rozumieniu omawianej ustawy, z uwagi na ich krótkotrwały i przemijający charakter.

W u.o.n. przewidziano trzy stopnie niepełnosprawności – znaczny, umiarkowany i lekki (art. 3 u.o.n.). Do znacznego stopnia niepełnosprawności zalicza się osobę z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagającą, w celu pełnienia ról społecznych, stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji¹⁰⁰ (art. 4 ust. 1 u.o.n.). Umiarkowany stopień niepełnosprawności przyznaje się osobie z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolną do pracy albo zdolną do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagającą czasowej albo częściowej pomocy innych osób w celu pełnienia ról społecznych (art. 4 ust. 2 u.o.n.). Natomiast lekki stopień niepełnosprawności przyznaje się osobie o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jaką wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną, lub mająca ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować przy pomocy wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne (art. 4 ust. 3 u.o.n.). Odmienne kryteria stosuje się do orzekania o niepełnosprawności osoby, która nie ukończyła 16 roku życia¹⁰¹. Analiza powyższych przepisów, pozwala stwierdzić, iż stopień niepełnosprawności zależy od nasilenia negatywnych następstw naruszenia sprawności organizmu, w płaszczyźnie funkcjonowania społecznego jednostki (w tym zdolności do podjęcia pracy).

Osobą niezdolną do pracy jest zaś osoba, która całkowicie lub częściowo utraciła zdolność do pracy zarobkowej z powodu naruszenia sprawności organizmu i nie rokuje odzyskania zdolności do pracy po przekwalifikowaniu. Całkowicie niezdolną do pracy jest osoba, która utraciła zdolność do wykonywania jakiegokolwiek pracy¹⁰². Natomiast częściowo

¹⁰⁰ Zgodnie z art. 4 ust. 4 u.o.n. przez niezdolność do samodzielnej egzystencji, rozumie się naruszenie sprawności organizmu w stopniu uniemożliwiającym zaspokajanie bez pomocy innych osób podstawowych potrzeb życiowych, za które uważa się przede wszystkim samoobsługę, poruszanie się i komunikację¹⁰⁰. Jak słusznie przyjmuje się w orzecznictwie i literaturze, stan ten występuje także wtedy, gdy osoba może wypełniać niektóre z elementarnych czynności życiowych we własnym zakresie, o ile w pozostałym zakresie jest pozbawiona praktycznej możliwości egzystowania w humanitarnych warunkach bez koniecznej stałej lub długotrwałej pomocy ze strony osoby drugiej.

¹⁰¹ W tym przypadku status osoby niepełnosprawnej przyznaje się, jeżeli osoba ma naruszoną sprawność fizyczną lub psychiczną o przewidywanym okresie trwania powyżej 12 miesięcy, z powodu wady wrodzonej, długotrwałej choroby lub uszkodzenia organizmu, powodującą konieczność zapewnienia im całkowitej opieki lub pomocy w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych w sposób przewyższający wsparcie potrzebne osobie w danym wieku (art. 4a ust. 1 u.o.n.). Szczegółowe kryteria tej oceny określa Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 lutego 2002 r. w sprawie kryteriów oceny niepełnosprawności u osób w wieku do 16 roku życia (Dz.U. 2002 Nr 17, poz. 162).

¹⁰² Co istotne, dotyczy to tylko niezdolność do podjęcia jakiegokolwiek pracy w tzw. normalnych (otwartych) warunkach. Nie wyklucza to natomiast wykonywania pracy w warunkach określonych w przepisach o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych - tj. w tzw. „warunkach pracy chronionej” (art. 13 ust. 4 u.e.r.) – wyrok WSA w Gdańsku z 22.06.2022 r., II SA/Gd 262/22, LEX nr 3362851; wyrok SA w

niezdolną do pracy jest osoba, która w znacznym stopniu utraciła zdolność do pracy zgodnej z poziomem posiadanych kwalifikacji (art. 12 ust. 1-3 u.e.r.).

Warto zauważyć, że stwierdzenie niepełnosprawności w rozumieniu u.o.n. nie jest równoznaczne ze stwierdzeniem całkowitej (lub częściowej) niezdolności do pracy¹⁰³. Natomiast, każda osoba, która uzyskała orzeczenie o całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy na podstawie przepisów u.e.r. jest *ipso iure* równocześnie uznawana za osobę niepełnosprawną stosownie do treści art. 1 pkt 2 u.e.r.¹⁰⁴. Niepełnosprawność jest bowiem pojęciem o szerszym zakresie semantycznym¹⁰⁵. Kwestię tę precyzuje art. 5 u.o.n.¹⁰⁶

Treść omówionych powyżej przepisów prowadzi do wniosku, iż dla uznania danej osoby za niepełnosprawną w rozumieniu u.o.n. konieczne jest kumulatywne spełnienie trzech przesłanek, tj.:

1. zaistnienia niepełnosprawności w sensie faktycznym (tj. wystąpienie długotrwałego naruszenia sprawności organizmu skutkującego dysfunkcją w funkcjonowaniu społecznym),
2. stwierdzenia tego stanu przez odpowiednie organy,
3. wydania jednego z orzeczeń, o których mowa w art. 1 u.o.n.¹⁰⁷

W odniesieniu do przepisów krajowych, warto także zwrócić uwagę na Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych, przyjętą uchwałą Sejmu RP z 1.08.1997 r.¹⁰⁸. Zgodnie z §1 tejsze, za osoby niepełnosprawne uznaje się osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę,

Lublinie z 25.11.2020 r., III AUa 972/20, LEX nr 3101595; wyrok SA w Lublinie z 25.06.2020 r., III AUa 1020/19, LEX nr 3042959; wyrok SA w Lublinie z 11.06.2019 r., III AUa 375/18, LEX nr 2697275; wyrok SA w Białymstoku z 6.06.2019 r., III AUa 88/19, LEX nr 2781415.

¹⁰³ Wyrok SA w Poznaniu z 24.11.2021 r., III AUa 1230/21, LEX nr 3330101.

¹⁰⁴ Wyrok SN z 11.02.2021 r., II USKP 19/21, LEX nr 3119706; wyrok SN z 29.01.2020 r. III UK 21/19, LEX nr 3218362, wyrok SA w Poznaniu z 22.02.2022 r. III AUa 118/19, LEX nr 3338729.

¹⁰⁵ Skutkiem niepełnosprawności (rozumianej jako niezdolności do wypełniania ról społecznych) może być, ale nie musi, niezdolność do pracy – wyrok SA w Lublinie z 10.10.2019 r., III AUa 362/19, LEX nr 2728630; podobnie wyrok SN z 7.06.2018 r., II UK 164/17, Legalis nr 1781089. Orzeczenie o niepełnosprawności może więc wpływać na ustalenie niezdolności do pracy, ale nie musi mieć wpływu decydującego – wyrok SA w Szczecinie z 31.08.2020 r., III AUa 386/19, LEX nr 3112532. Przy czym, należy każdorazowo uwzględnić je, podczas oceny stopnia (i trwałości) niezdolności do pracy – wyrok SN z 9.10.2014 r., II UK 11/14, Legalis nr 1157446 czy wyrok SN z 28.01.2004 r., II UK 222/03, Legalis nr 65041.

¹⁰⁶ Zgodnie, z tym przepisem orzeczenie: 1) o całkowitej niezdolności do pracy jest traktowane na równi z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności; 2) o niezdolności do samodzielnej egzystencji jest traktowane na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności; 3) o całkowitej niezdolności do pracy i niezdolności do samodzielnej egzystencji traktowane jest na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności; 4) o częściowej niezdolności do pracy jest traktowane na równi z orzeczeniem o lekkim stopniu niepełnosprawności.

¹⁰⁷ Gielda M., *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, red. Gielda M., Raszevska-Skałeczka R., Wrocław 2015, s. 29.

¹⁰⁸ MP z 1997 r. Nr 50, poz. 475.

pracę oraz pełnienie ról społecznych. Również w tym przypadku, zasadniczym elementem pojęcia niepełnosprawności jest utrudnienie funkcjonowania jednostki w różnych obszarach życia. W odróżnieniu od definicji niepełnosprawności zawartej w art. 2 pkt 10 u.o.n., w Karcie, odwołano się *explicite* do sprawności psychicznej i umysłowej, wskazując je jako przyczyny niepełnosprawności.

W zakresie prawa międzynarodowego, najistotniejsze znaczenie ma Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych¹⁰⁹. Niniejszy akt nie zawiera definicji „niepełnosprawności”. Definiuje natomiast pojęcie osoby niepełnosprawnej. Zgodnie z art. 1 Konwencji do osób niepełnosprawnych zalicza się osoby, o długotrwanie naruszonej sprawności fizycznej, umysłowej, intelektualnej lub w zakresie zmysłów, która w oddziaływaniu z różnymi barierami, może utrudniać im pełny i skuteczny udział z życiu społecznym na zasadzie równości z innymi osobami.

Treść powyższej definicji legalnej pozwala na wyodrębnienie dwóch warunków, których kumulatywne spełnienie pozwala na uznanie danej osoby za niepełnosprawną. Po pierwsze, konieczne jest wystąpienie długotrwałego naruszenia sprawności¹¹⁰ jednostki w jednym (lub kilku) z wymienionych obszarów. Również w tym przypadku mowa o dysfunkcjach psychosomatycznych mających charakter długotrwały. Podobnie jak w przypadku Karty Praw Osób Niepełnosprawnych, także w tym akcie odwołano się *explicite* do naruszenia sprawności intelektualnej i umysłowej (ang. *mental or intellectual impairments*).

Po drugie, owa dysfunkcja musi stwarzać ryzyko utrudnień w pełnym i skutecznym, społecznym funkcjonowaniu jednostki na równi z innymi osobami. Punktem odniesienia są inne osoby, tj. osoby nieprezentujące zaburzeń w zakresie sprawności fizycznej, umysłowej, intelektualnej czy sensorycznej. Wydaje się, że dla spełnienia tego warunku wystarczająca jest potencjalna możliwość spowodowania utrudnień w funkcjonowaniu jednostki, niezależnie od tego czy utrudnienia te rzeczywiście wystąpią.

Podsumowując tę część rozważań, należy wskazać, że zaburzenia psychiczne, o których mowa w art. 3 pkt. 1 u.o.z.p., mogą być przyczyną niepełnosprawności zarówno w rozumieniu przepisów Konwencji¹¹¹ jak i przepisów krajowych. Osoba z zaburzeniami psychicznymi w rozumieniu u.o.z.p. może zostać uznana za osobę niepełnosprawną, jeśli zaburzenia psychiczne mają charakter długotrwały¹¹² i stwarzają ryzyko utrudnień w społecznym funkcjonowaniu

¹⁰⁹ Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13.12.2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

¹¹⁰ W angielskiej wersji Konwencji posłużono się terminem *impairment* - tj. osłabienie, upośledzenie, zaburzenie.

¹¹¹ Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi...*, s. 564.

¹¹² Tym samym, np. ostre i przemijające zaburzenia psychiatryczne (F23x), co do zasady nie wywołują stanu niepełnosprawności w rozumieniu omawianej Konwencji, z uwagi na ich krótkotrwały i przemijający charakter.

jednostki. Dotyczy to również zaburzeń o mniej transparentnym, acz chronicznym przebiegu (np. osób z zaburzeniami obsesyjno-kompulsyjnymi¹¹³). Należy jednak pamiętać o kryterium formalnym wynikającym z art. 1 u.o.n. (wymóg potwierdzenia niepełnosprawności orzeczeniem właściwego organu). *De lege lata* osoba faktycznie niepełnosprawna, nie będzie uznana za osobę niepełnosprawną w rozumieniu przepisów krajowych, jeśli jednocześnie nie będzie posiadała orzeczenia właściwego organu (*arg. a contrario ex art. 1 u.o.n.*). Ten ostatni wymóg nie wynika natomiast z przepisów KPON.

Jeśli zaburzenie psychiczne (np. z uwagi na swój łagodny przebieg) nie spowoduje długotrwałych utrudnień w społecznym funkcjonowaniu jednostki to osoba nim obarczona nie zostanie uznana za osobę niepełnosprawną. Przyczyną niepełnosprawności mogą być zresztą także dysfunkcje somatyczne. Pojęcia „osoba z zaburzeniami psychicznymi” i „osoba niepełnosprawna” pozostają więc w stosunku krzyżowania się.

Odrębną kwestią jest pojęcie osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Jak wskazano we wcześniejszych fragmentach termin ten jest obecnie powszechnie stosowany w naukach medycznych jako określenie osoby upośledzonej umysłowo. Owa zmiana terminologiczna nie została dotychczas wprowadzona do ustawy o ochronie zdrowia psychicznego czy innych relewantnych aktów prawnych. Uwzględniając bieżące standardy wiedzy medycznej, należy zatem przyjąć, że osoba z niepełnosprawnością intelektualną, to osoba z zaburzeniami psychicznymi (art. 3 pkt 1 lit. b u.o.z.p.)¹¹⁴, która, niejako *ipso facto*, może zostać uznana za osobę niepełnosprawną w rozumieniu Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, o ile upośledzenie prowadzi do trwałej dysfunkcji w społecznym funkcjonowaniu jednostki. Natomiast, dla uznania takiej osoby za niepełnosprawną w świetle przepisów krajowych, konieczne jest jeszcze spełnienie wymogu formalnego, w postaci uzyskania orzeczenia o niepełnosprawności lub orzeczenia o całkowitej (bądź częściowej) niezdolności do pracy (*arg. ex art. 1 u.o.n.*). Należy przy tym podkreślić, że stopnie niepełnosprawności opisywane powyżej oraz stopnie upośledzenia umysłowego (niepełnosprawności intelektualnej) nie są terminami tożsamymi. Stopień upośledzenia umysłowego określany jest na podstawie ilorazu inteligencji (IQ) w oparciu o skalę Inteligencji Wechslera¹¹⁵. Kryteria mają więc charakter *stricte* medyczny. Natomiast stopnie niepełnosprawności zależą od nasilenia dysfunkcji w społecznym

¹¹³ Szerzej na ten temat zob. Żerdziński M., Burdzik M., Żmuda R. et al., *Sense of happiness and other aspects of quality of life in patients with obsessive-compulsive disorder*, *Frontiers in Psychiatry* 2022, 13:1077337. doi: 10.3389/fpsy.2022.1077337.

¹¹⁴ W sensie logicznym pojęcie zaburzeń psychicznych pozostaje w stosunku nadrzędności do pojęcia niepełnosprawności intelektualnej.

¹¹⁵ Szerzej zob. rozdz. II.2.6.3. dot. zaburzeń sprawności intelektualnej.

funkcjonowaniu jednostki (art. 5 u.o.n.). Innymi słowy, stopień upośledzenia umysłowego nie przekłada się w prosty sposób na orzeczony stopień niepełnosprawności (i odwrotnie), chociaż upośledzenie umysłowe może być przyczyną niepełnosprawności w rozumieniu u.o.n.

Dla zachowania kompletności prowadzonej analizy, na końcu tej części rozważań, warto także odnieść się do kwestii dotyczącej zasadności stosowania pojęcia „osoba z niepełnosprawnością” (lub niepełnosprawnościami) w opozycji do terminu „osoba niepełnosprawna”. W literaturze, słusznie wskazuje się, że to ostatnie sformułowanie opisuje osobę przez pryzmat wyłącznie jednej cechy – niepełnosprawności, pomijając inne aspekty jej (nierzadko prawidłowego) funkcjonowania. Określenie to ma więc charakter stygmatyzujący, gdyż „zamyka osobę w jej niepełnosprawności”¹¹⁶. Wszechstronne ujęcie jednostki skłania raczej do korzystania z pojęcia „osoba z niepełnosprawnością (-ami)”. Pogląd ten należy co do istoty podzielić, jako postulat *de lege ferenda*, gdyż, w obecnym stanie prawnym polski ustawodawca operuje pojęciem osoby niepełnosprawnej, w ustalonym powyżej znaczeniu legalnym¹¹⁷.

2.3.5. Zaburzenia psychiczne a niepoczytalność

Zagadnieniem, które pozostaje w ścisłym związku z problematyką zaburzeń psychicznych jest niepoczytalność odnosząca się do sprawcy czynu zabronionego. Niepoczytalność jest stanem, w którym sprawca *in tempore criminis* jest niezdolny do rozpoznania znaczenia swojego czynu lub pokierowania własnym postępowaniem. Z perspektywy prawa karnego materialnego, niepoczytalność jest okolicznością wyłączającą winę. Niemożność przypisania winy w czasie czynu wyłącza zaś byt przestępstwa (art. 1 §3 k.k.), sprawiając że sprawca nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej.

Normatywnym źródłem omawianej instytucji jest art. 31 k.k. Zgodnie z §1 tego przepisu nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu¹¹⁸ rozpoznać jego

¹¹⁶ Tak np. Galasiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania, 4(9)/2013, s. 5.

¹¹⁷ W tym kontekście warto jednak zauważyć, że chociaż, w polskim, oficjalnym tłumaczeniu mowa jest o Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (zob. <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2012/pozycja/1169>; dostęp: 22.11.2022 r.); to oryginalna, angielska wersja tego aktu nosi nazwę *Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (zob. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html#Fulltext>; dostęp: 22.11.2022 r.), co również przemawia za postulowaną zmianą terminologiczną.

¹¹⁸ Zgodnie z art. 6 §1 k.k. czyn zabroniony uważa się za popełniony w czasie, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany. Tym samym, przez zaburzenia psychiczne istniejące *in tempore*

znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. Chociaż ustawodawca nie posługuje się tu wprost terminem niepoczytalności, to pojęcie to wstępuje *explicite* w innych przepisach ustawy karnej, które odsyłają bezpośrednio do art. 31 k.k. (zob. np. art. 99 §1 k.k.)¹¹⁹. Niepoczytalność jest więc pojęciem należącym do języka prawnego, które stosowane jest również w języku prawniczym, chociaż u jej podstaw leżą okoliczności natury *stricte* medycznej związane z zaburzeniami stanu psychicznego sprawcy.

W sensie logicznym, niepoczytalność jest przeciwieństwem poczytalności¹²⁰. Brak definicji tego ostatniego pojęcia na gruncie ustawy karnej, jest uzasadniony wobec istniejącego w polskim prawie karnym domniemania poczytalności sprawcy¹²¹, które należy poddać weryfikacji (i ewentualnie obalić), w drodze opinii biegłych psychiatrów, w przypadku istnienia uzasadnionych wątpliwości w tym zakresie (*arg. ex art. 79 §4 k.p.k.*). Pomiędzy poczytalnością a jej brakiem (tj. niepoczytalnością *per se*) można wyróżnić jeszcze stan pośredni – niepoczytalność częściową (w ujęciu pozytywnym – stan ograniczonej poczytalności). W zakresie poczytalności ustawodawca wyróżnił stan poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym, z którym wiążą się szczególne implikacje karnoprawne. Podjęcie to odnosi się do stanu psychicznego sprawcy istniejącego *in tempore criminis*, w którym jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była *verba legis* znacznym stopniu ograniczona (art. 31 §2 k.k.).

Definiując niepoczytalność ustawodawca posłużył się więc modelem mieszanym, biologiczno-psychiatryczno-psychologicznym, określając potencjalne przyczyny niepoczytalności (aspekty biologiczno-psychiatryczne) oraz ich następstwa powstające w psychice sprawcy (aspekt psychologiczny)¹²².

Zawartość treściowa art. 31 §1 k.k. prowadzi do wniosku, iż przyczyną niepoczytalności mogą być wszystkie kategorie zaburzeń psychicznych w rozumieniu u.o.z.p., tj. choroby psychiczne, upośledzenie umysłowe oraz inne zakłócenia czynności psychicznych. Należy jednak zauważyć, że zawartość treściowa art. 31 §1 k.k. nie pokrywa się w sposób całkowity z

criminis, należy rozumieć zaburzenia występujące w momencie działania lub zaniechania sprawcy. W tym wypadku irrelevantny jest stan psychiczny oskarżonego w momencie wystąpienia skutku czynu zabronionego.

¹¹⁹ Warto zaznaczyć, że w stanie prawnym obowiązującym do 30.06.2015 r., ustawodawca odnosił się też wprost do poczytalności oskarżonego w art. 79 §1 pkt 3 k.p.k. Przepis ten w ówczesnym brzmieniu stanowił, że „W postępowaniu karnym oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności”.

¹²⁰ Bolechała F., *Zabójstwo a niepoczytalność*, Poznań 2018, s. 29.

¹²¹ Budyn-Kulik M. [w:], *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa 2021, wyd. 10, el. LEX/kom. do art. 31 k.k.; Nb 2.

¹²² Grześkowiak A. [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. Grześkowiak A., Wiak K., wyd. 7, Warszawa 2021, el. Legalis/kom. do art. 31 k.k.; Nb 2. Szerzej na temat analizy poszczególnych kryteriów definiujących niepoczytalność zob. rozdz. V.3.

katalogiem wynikającym z art. 3 pkt 1 u.o.z.p. Różnice dotyczą trzeciej kategorii zaburzeń psychicznych wymienionych w art. 3 pkt 1 u.o.z.p. – tj. innych zakłóceń czynności psychicznych. Zgodnie z ustawą o ochronie zdrowia psychicznego, do zaburzeń psychicznych zalicza się wyłącznie te zakłócenia, które wywołują potrzebę świadczeń zdrowotnych lub innych form pomocy bądź opieki dla osoby nimi obciążonej (art. 3 pkt 1 lit c. u.o.z.p.). W ustawie karnej brak jest tego dookreślenia. Różnice wynikają z odmiennych funkcji obu przywołanych przepisów. Sposób sformułowania art. 31 §1 k.k. pozwala na uwzględnienie przy ocenie stanu poczytalności sprawcy także tych zakłóceń czynności psychicznych, które chociaż nie wywołują potrzeby udzielania świadczeń, opieki czy innych form pomocy, to wpływają na zniesienie poczytalności sprawcy *in tempore criminis*¹²³. Zarówno w literaturze przedmiotu jak i orzecznictwie powszechnie przyjmuje się, że zakłócenia te nie muszą mieć podłoża patologicznego, i mogą wynikać np. z silnego wzburzenia emocjonalnego¹²⁴, okresu dojrzewania płciowego czy menstruacji¹²⁵. Wśród innych zakłóceń czynności psychicznych o podłożu patologicznym, które mogą wyłączać poczytalność wymienia się m.in.: zaburzenia w przebiegu głębokiego otępienia, zaburzenia dysocjacyjno-konwersyjne, w tym fugę dysocjacyjną czy osobowość mnogą¹²⁶, a także upojenie patologiczne¹²⁷ czy majaczenie na podłożu somatycznym¹²⁸. Problematiczną i wciąż dyskusyjną kwestią jest możliwość wyłączenia poczytalności z uwagi na zaburzenia osobowości sprawcy.

Należy jednak zaznaczyć, że przyczyną niepoczytalności nie mogą być, zaburzenia psychiczne wywołane nadużywaniem alkoholu albo innych substancji psychoaktywnych, które zaliczane są do zaburzeń psychicznych w rozumieniu u.o.z.p. Wynika to z wyłączenia zawartego w art. 31 §3 k.k., zgodnie z którym przepisów art. 31 §1 i 2 nie stosuje się, gdy sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć. Przepis statuuje instytucję tzw. zawinionej niepoczytalności związanej z koncepcją zawinienia na przedpolu czynu zabronionego¹²⁹. Bez znaczenia pozostaje tu ilość spożytego alkoholu (lub odpowiednio

¹²³ Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi...*, s. 556.

¹²⁴ Paprzycki L.K., *Udział biegłego psychologa w polskim procesie karnym*, Palestra 11-12/1998, s. 59; wyrok SA w Krakowie z 7.09.2005 r., II AKa 117/05, LEX nr 164404.

¹²⁵ Heitzman J., Markiewicz I., *Niepoczytalność – doktryna, praktyka, skuteczność, alternatywa*, Psychiatria po dyplomie, 3(9)/2012, s. 49.

¹²⁶ Szerzej zob. np. Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne zaburzenie tożsamości jako problem interdyscyplinarny. Cz. I – aspekty psychiatryczne i psychologiczne*, Psychiatria Polska 57(1)/2023, s. 147 i n.

¹²⁷ Zob. następny akapit.

¹²⁸ Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 196.

¹²⁹ Zob. np. Kowalewska-Łukuć M., *Wina w prawie karnym*, Warszawa 2019, el.LEX/ rozdz.VI.1.3.; postanowienie SN z 5.06.2013 r., III KK 443/12, LEX nr 1331337; wyrok SA w Warszawie z 27.09.2018 r., II AKa 236/18, LEX nr 2584523. Krytycznie na temat prostego stos. tej konstrukcji w odniesieniu do osób

substancji psychoaktywnej), ich rodzaj czy ostateczny stopień nietrzeźwości (odurzenia)¹³⁰, pod warunkiem, że osoba ta wprowadziła się w stan nietrzeźwości (odurzenia) dobrowolnie, umyślnie¹³¹ i samodzielnie przewidując (lub przynajmniej mogąc przewidzieć) skutki swojego zachowania¹³². Przyjmuje się przy tym, że wiedza o działaniu alkoholu i substancji psychoaktywnych jest powszechnie dostępna¹³³.

Ten ostatni warunek sprawia, że wyłączenie z art. 31 §3 k.k. nie obejmuje tzw. upojenia patologicznego. Upojenie patologiczne charakteryzuje się zaburzeniami zachowania (często agresywnymi, brutalnymi, nietypowymi dla danej osoby), zaburzeniami świadomości, pobudzeniem psychoruchowym, a czasem także zaburzeniami spostrzegania i myślenia. Objawy te występują natychmiast po spożyciu (zwykle) nieznacznej ilości alkoholu, która u większości ludzi nie powoduje stanu upojenia¹³⁴. Stan ten kończy się najczęściej snem, a wydarzenia pokryte są niepamięcią wsteczną (całkowitą lub wybiórczą)¹³⁵. Nietypowość reakcji osobniczej na intoksykację alkoholem w mechanizmie upojenia patologicznego, sprawia, że osoba nie może przewidzieć skutków swojego zachowania nawet przy dołożeniu należytej staranności. Tym samym jej stan psychiczny może być rozpatrywany w kontekście zastosowania art. 31 §1 lub 2 k.k. Należy jednak podkreślić, że dotyczy to wyłącznie pierwszorazowego (pierwszego w życiu) incydentu upojenia patologicznego¹³⁶. Norma z art. 31 §3 k.k. nie doznaje wyłączenia w odniesieniu do innych rodzajów upojen – tj. upojenia zwykłego, upojenia na podłożu patologicznym czy upojenia atypowego.

Dla porządku warto wskazać, że w poprzednio obowiązującym Kodeksie karnym z 1969 r., ustawodawca regulował kwestię niepoczytalności w sposób analogiczny (zob. art. 25 §1-3 k.k.1969). Ówczesny dorobek doktryny odnoszący się do omawianych tu zagadnień pozostaje zatem aktualny również w obecnym stanie prawnym.

Konkludując tę część rozważań, należy przyjąć, iż pojemność semantyczna katalogu zawartego w art. 31 §1 k.k. jest szersza niż art. 3 pkt 1 u.o.z.p., w tym sensie, że przyczyną niepoczytalności w rozumieniu ustawy karnej mogą być wszystkie zaburzenia psychiczne, o

uzależnionych - Piech K., *Zawinienie na przedpolu czynu zabronionego a wprowadzenie się w stan niepoczytalności przez sprawcę uzależnionego*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych, 1/2019, s. 75 i n.; odmiennie tej materii – zob. np.: postanowienie SN z 26.02.2019 r., II KK 28/19, LEX nr 2634558.

¹³⁰ Stan upojenia alkoholowego (odurzenia) w wymiarze prawnokarnym nie poddaje się gradacji – Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022, s. 182.

¹³¹ Tj. mając zamiar wprowadzenia się w stan nietrzeźwości (odurzenia).

¹³² Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 198.

¹³³ Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 182.

¹³⁴ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 299; Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego ...*, s. 198.

¹³⁵ Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 184.

¹³⁶ Skutki kolejnej intoksykacji alkoholem są już możliwe do przewidzenia.

których mowa w art. 3 pkt 1 u.o.z.p., a dodatkowo inne zakłócenia czynności psychicznych niestanowiące zaburzeń psychicznych w rozumieniu u.o.z.p. (w tym niemające podłoża patologicznego), które wywołały stan niepoczytalności sprawcy *in tempore criminis*, z wyłączeniem zaburzeń spowodowanych nadużywaniem alkoholu¹³⁷ czy substancji psychoaktywnych.

2.3.6. Zaburzenia psychiczne a ubezwłasnowolnienie

Zgodnie z art. 13 §1 k.c. osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Te same przyczyny mogą być podstawą do ubezwłasnowolnienia częściowego, jeśli nasilenie zaburzeń nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, a zaburzenia te powodują, że osoba potrzebuje pomocy w prowadzeniu własnych spraw (art. 16 §1 k.c.).

W przywołanych przepisach odwołano się do wszystkich trzech kategorii zaburzeń psychicznych, w ujęciu prawnym – tj. choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego oraz innego rodzaju zaburzeń psychicznych. Mimo różnic terminologicznych oraz archaiczności stosowanych terminów, należy uznać, że pojęcia te odpowiadają znaczeniem i zakresem semantycznym pojęciom użytym na gruncie art. 3 pkt 1 u.o.z.p.¹³⁸. Niezależnie od powyższego stwierdzenia brak precyzji terminologicznej jest tu zjawiskiem szczególnie niepożądanym. Warto zauważyć, że w omawianych przepisach odniesiono się *verba legis* do narkomani i pijaństwa, nie zaś do zaburzeń psychicznych w przebiegu uzależnienia od alkoholu czy substancji psychoaktywnych.

Orzeczenie ubezwłasnowolnienia, niesie za sobą doniosłe skutki prawne, w postaci utraty (bądź odpowiednio ograniczenia) zdolności do czynności prawnych (art. 12, art. 15 k.c.). Należałoby zatem oczekiwać, że ustawodawca określi podstawy stosowania tej instytucji, w sposób korespondujący z bieżącymi standardami wiedzy medycznej.

Samo wystąpienie któregośkolwiek z zaburzeń psychicznych nie jest przesłanką wystarczającą do orzeczenia ubezwłasnowolnienia niejako *ipso facto*. Zaburzenia te muszą

¹³⁷ Z wyjątkiem upojenia patologicznego – zob. wcześniejsze fragmenty.

¹³⁸ Zarówno w u.o.z.p. jak i przepisach cywilnych wykorzystano pojęcie choroby psychicznej. Niedorozwój umysłowy, o którym mowa w przepisach cywilnych to dawne określenie upośledzenia umysłowego (aktualnie – niepełnosprawności intelektualnej). Konstrukcja art. 13 k.c. prowadzi do konstatacji, iż inny rodzaj zaburzeń psychicznych to zaburzenia niekwalifikowane jako choroba psychiczna lub upośledzenie umysłowe, przyjąc zatem należy że pojęcie to odpowiada kategorii innych zakłóceń czynności psychicznych, które zgodnie z obecnym stanem wiedzy zaliczane są do zaburzeń psychicznych (art. 3 pkt 1 lit. c u.o.z.p.).

bowiem skutkować niemożnością kierowania swoim postępowaniem lub powodować znaczne ograniczenia w tym zakresie¹³⁹. Oznacza to, że nie każda osoba z zaburzeniami psychicznymi staje się osobą ubezwłasnowolnioną. Jednocześnie, treść art. 13 k.c. i odpowiednio 16 k.c., wyklucza przyjęcie, iż istnieją inne, niż zaburzenia psychiczne, podstawy do orzeczenia ubezwłasnowolnienia. Z logicznego punktu widzenia, pojęcie „osoby ubezwłasnowolnionej” ma więc charakter podrzędny względem „osoby z zaburzeniem psychicznym”.

Odnosząc się, do rozważań prowadzonych w poprzednim podrozdziale, warto też zaznaczyć, że nawet całkowite ubezwłasnowolnienie nie przesądza *ex definitione* o braku, czy choćby o znacznym ograniczeniu poczytalności sprawcy czynu zabronionego. Fakt ubezwłasnowolnienia wskazuje jedynie na uzasadnione wątpliwości w tym względzie i potrzebę ich rozstrzygnięcia w postępowaniu karnym przy pomocy opinii dwóch biegłych lekarzy psychiatrów¹⁴⁰.

¹³⁹ Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A. [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A., Warszawa 2022, el.LEX/kom. do art. 13 k.c.

¹⁴⁰ Zob. np. wyrok SA w Katowicach z 20.12.2018 r., II AKa 513/18, LEX nr 2772905; wyrok SN z 25.02.2009 r., II KK 316/08, LEX nr 486188 czy postanowienie SN z 4.09.2020 r., V KK 277/20, LEX nr 3161389.

Rozdział II. Symptomatologia i klasyfikacja zaburzeń psychicznych

1. Uwagi ogólne

Celem niniejszego rozdziału jest analiza zaburzeń psychicznych w ujęciu symptomatologicznym (tj. objawowym) oraz uzupełniająco - nozologicznym.

Jak wspomniano we wstępnej części opracowania, dla oceny wpływu zaburzeń psychicznych na pozycję prawną uczestnika procesu, najistotniejsze znaczenie ma kliniczna manifestacja danego zaburzenia, czyli zbiór objawów prezentowanych przez jednostkę *in tempore procedendi*. Bezpośrednie implikacje procesowe są bowiem następstwem tych ostatnich¹⁴¹. Ujęcie nozologiczne ma z kolei istotny walor porządkujący, który pozwala na zachowanie spójności dalszych rozważań prawnych poprzez uzupełniające odniesienie ich do klas diagnostycznych przewidzianych w ICD-10, ICD-11 oraz DSM-5.

W pierwszej części rozdziału zostaną zatem omówione objawy psychopatologiczne, które mogą mieć potencjalny wpływ na pozycję prawną uczestnika procesu karnego, natomiast w drugiej – główne rodzaje zaburzeń psychicznych, wyodrębnione w obowiązujących klasyfikacjach chorób. Rozważania te prowadzone są na poziomie szczególności wynikającym z zasadniczego przedmiotu rozprawy doktorskiej, z pominięciem kwestii irrelevantnych dla badanej materii.

2. Symptomatologia zaburzeń psychicznych

2.1. Zagadnienia wstępne

Każde zaburzenie psychiczne, charakteryzuje się określonym obrazem klinicznym, który wynika z całokształtu prezentowanych objawów oraz ich właściwości (nasilenia, funkcji itd.¹⁴²). Objaw psychopatologiczny to najmniej złożone (podstawowe) zaburzenie konkretnej funkcji psychicznej o istotnym znaczeniu klinicznym. Objawy wyodrębniane są z całego zbioru różnorodnych i zauważalnych fenomenów psychiatrycznych, jako te, które mają wyróżniające się znacznie kliniczne¹⁴³. W języku powszechnym objaw jest „znaką danego zjawiska”¹⁴⁴. W

¹⁴¹ Dla przykładu, obniżenie nastroju może prowadzić do postaw rezygnacyjnych, które w płaszczyźnie procesowej wiążą się będą z mniejszą aktywnością procesową (rezygnacyjne przekonanie o nieskuteczności podejmowanych działań), a w skrajnych przypadkach – z całkowitym jej zaniechaniem.

¹⁴² Szerzej zob. „Szczegółowe założenia metodologiczne” pkt 1.4.

¹⁴³ *Psychiatria*, t. II., *Psychiatria kliniczna...*, red. Pużyński S. Rybakowski J., Wciórka J., s. 3.

¹⁴⁴ Za *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/objaw;2491517.html>, (dostęp 24.09.2022 r.).

tym kontekście, z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że objaw jest oznaką zaburzenia psychicznego¹⁴⁵ (czy też jego psychopatologiczną manifestacją). Ten sam objaw może przy tym, występować w różnych zaburzeniach psychicznych, w każdym przypadku wpływając na zdolność do realizacji praw i obowiązków procesowych zależnie od jego nasilenia oraz tzw. funkcji indywidualnej¹⁴⁶. Opiszem objawów psychopatologicznych w ujęciu ogólnym (tj. bez przypisywania ich do konkretnych jednostek chorobowych) zajmuje się psychopatologia ogólna.

Pojęciem nadrzędnym względem objawu jest zespół psychopatologiczny, stanowiący zbiór objawów, które mogą występować w określonych związkach¹⁴⁷. Zespoły te uporządkowane następczo według sensownych zasad praktycznych i teoretycznych tworzą określoną systematykę (klasyfikację) zaburzeń, stając się konkretnymi zaburzeniami psychicznymi¹⁴⁸ w ujęciu nozologicznym¹⁴⁹.

Podstawowy podział objawów psychopatologicznych odnosi się do funkcji psychicznych, których one dotyczą. W pewnym uproszczeniu, funkcjonowanie człowieka można zaś ujmować w trzech podstawowych wymiarach:

1. poznawczym (percepcja i rozumienie otaczającej rzeczywistości),
2. emocjonalno-motywacyjnym (procesy dynamizujące i ukierunkowujące zachowania jednostki),
3. wykonawczym (zdolność do przeprowadzania wolicjonalnych działań)¹⁵⁰.

Powyższe wymiary (a w zasadzie czynności psychiczne w nich zachodzące) składają się z kolei na bardziej złożone konstrukty, tj.: świadomość, inteligencję oraz osobowość jednostki. Odnosząc się do powyższego podziału można zatem wyróżnić:

1. zaburzenia czynności poznawczych,
2. zaburzenia czynności emocjonalno-motywacyjnych,
3. zaburzenia czynności wykonawczych (zaburzenia woli, zaburzenia aktywności),
4. zaburzenia czynności scalania ww. obszarów (zaburzenia świadomości, zaburzenia orientacji, zaburzenia sprawności intelektualnej oraz zaburzenia osobowości)¹⁵¹.

¹⁴⁵ Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenan D.L., *Psychopatologia*, Nowy Jork 1984 [przekład polski pod red. Sęk H., Poznań 2003], s. 756; hasło „objaw”.

¹⁴⁶ Funkcja indywidualna objawu określa znaczenie oraz konsekwencje jego obecności dla osoby, która go doznaje (konsekwencje objawu w wymiarze indywidualnym).

¹⁴⁷ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 37; *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Pużyński S., Rybakowski J., Wciórka J., s. 310.

¹⁴⁸ *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., wyd. 2, Wrocław 2010, s. 311.

¹⁴⁹ Szerzej zob. rodz. I.2.3.1.

¹⁵⁰ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 35; *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., wyd. 2, Wrocław 2010, s. 316.

¹⁵¹ *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 357.

Należy jednak zaznaczyć, że podział nie ma charakteru łącznego, gdyż niektóre objawy wymykają się jednoznacznej kategoryzacji¹⁵². Dla zachowania porządku i przejrzystości rozważań, zaburzeniom poszczególnych obszarów zostaną poświęcone odrębne podrozdziały.

2.2. Zaburzenia czynności poznawczych

Czynności poznawcze to czynności, które pozwalają człowiekowi na rozpoznawanie środowiska zewnętrznego i wewnętrznego (uwaga, spostrzeganie), utrwalanie informacji w ww. zakresie (pamięć) oraz operowanie tym materiałem, poprzez spójny i względnie trwałe system wiedzy o świecie (myślenie i język), który umożliwia reagowanie na zmieniającą się sytuację lub podejmowanie działań ukierunkowanych na zmianę rzeczywistości zgodnie z potrzebami jednostki¹⁵³. Do najważniejszych zaburzeń czynności poznawczych zalicza się: zaburzenia uwagi, zaburzenia spostrzegania, zaburzenia pamięci oraz zaburzenia myślenia.

2.2.1. Zaburzenia uwagi

Uwaga to mechanizm selekcji informacji dopływających ze środowiska zewnętrznego i wewnętrznego. Proces ten pozwala na ograniczenie nadmiaru informacji na wszystkich etapach jej przetwarzania, a tym samym na ukierunkowanie i utrzymywanie procesów poznawczych na określonym bodźcu. Zaburzenia uwagi są dość powszechne, ale mało swoiste. Opisuje się je zazwyczaj w relacji do konkretnych cech (funkcji) uwagi – tj. koncentracji (selektywności), trwałości, przerzutności, podzielności oraz zakresu. Każdy z tych obszarów może pozostawać zaburzony¹⁵⁴. Niewątpliwie zaburzenia uwagi, takie jak wahania selektywności, w postaci niemożności (aproseksja) czy ograniczenia (hipoproseksja) zdolności skupienia uwagi mogą utrudniać uczestnikowi postępowania udział w czynnościach wymagających jej zaangażowania (np. podczas składania oświadczeń woli czy wiedzy).

¹⁵² *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 338. W literaturze wyróżnia się też podział na: zaburzenia spostrzegania, zaburzenia pamięci, zaburzenia myślenia, zaburzenia intelektu, zaburzenia uczuciowości, zaburzenia woli, zaburzenia aktywności ruchowej, zaburzenia świadomości – zob. *Psychiatria*, red. Gałecki P., Szulc A., s. 37.

¹⁵³ *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 316.

¹⁵⁴ Koncentracja to zdolność do skupienia uwagi na danym bodźcu (działaniu). Trwałość uwagi jest cechą określaną zakresem czasu, w jakim jednostka jest w stanie skupić uwagę na danym bodźcu czy czynności. Przerzutność to zdolność do aktywnej zmiany bodźca, na którym dotychczas ogniskowały się procesy poznawcze. Podzielność to zdolność do skupiania uwagi na kilku bodźcach jednocześnie, albo jednoczesne wykonywanie kilku czynności poprzez szybkie przełączanie uwagi pomiędzy bodźcami. Z kolei zakres uwagi to cecha określająca liczbę elementów pola uwagi, które można analizować jednocześnie – *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 44-45; *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 317. Szerzej zob. np.: Dukas R., *Causes and Consequences of Limited Attention*, *Brain, Behavior and Evolution* 63/204, s. 197-210.

2.2.2. Zaburzenia spostrzegania

Spostrzeganie jest procesem odbioru elementów rzeczywistości za pomocą zmysłów (percepcja otaczającej rzeczywistości), z ich następczą interpretacją i przypisaniem im znaczenia. Do powstania spostrzeżenia potrzebny jest więc bodziec działający na konkretny narząd zmysłu. Bodźce te są następnie poddawane procesowi obróbki w różnych częściach mózgu na podstawie napływających informacji oraz zasobów zgromadzonych w pamięci¹⁵⁵. Omówienie zaburzeń spostrzegania wymaga uprzedniego wyjaśnienia dwóch terminów, tj. sąd realizujący i sąd klasyfikujący. Pierwszy z nich to przekonanie o istnieniu spostrzeganego zjawiska (przedmiotu, obiektu, osoby)¹⁵⁶. Drugi to umiejętność zaklasyfikowania spostrzeżonego zjawiska do określonej kategorii¹⁵⁷. Do najistotniejszych – z punktu widzenia dalszych rozważań – zaburzeń spostrzegania należą: iluzje, omamy (halucynacje), pseudohalucynacje oraz halucynoidy.

Iluzje (inaczej złudzenia) to zniekształcone spostrzeżenia. Powstają w obecności bodźca zewnętrznego (sąd realizujący jest prawidłowy), który jest błędnie identyfikowany (błędny sąd klasyfikujący). Mogą występować także u osób zdrowych (złudzenia fizjologiczne¹⁵⁸), w tym wypadku podlegają krytycznej ocenie i są korygowane¹⁵⁹.

Omamy (halucynacje) to z kolei, fałszywe spostrzeżenia, tj. spostrzeżenia nieistniejących w rzeczywistości obiektów, przedmiotów, osób (brak bodźca). Cechą charakterystyczną tych objawów jest silne przekonanie o realności doznania. Osoba doznająca halucynacji nie koryguje swojego przekonania, nawet wobec próby udowodnienia nieprawdziwości doznań przez otoczenie (niepodatność na perswazję, niekorygowane poczucie realności)¹⁶⁰. Błędny jest zarówno sąd realizujący jak i klasyfikujący. Zależnie od zmysłu, którego dotyczą omamy, można wyróżnić m.in. omamy: wzrokowe, słuchowe, węchowe,

¹⁵⁵ Koltan M., *Zaburzenia funkcji poznawczych a choroby niedokrwienne mózgu*, [w:] *Neurokognitywistyka w Patologii i Zdrowiu, 2009-2011. Sympozja I*, red. Kojder I., Annales Academiae Medicae Stetinensis, Szczecin 2011, s. 94; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 37.

¹⁵⁶ Sąd ten może być odpowiednio prawidłowy (jeśli obiekt istnieje) lub nieprawidłowy (fałszywy) - jeśli obiekt nie istnieje.

¹⁵⁷ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 39.

¹⁵⁸ Np. złudzenia geometryczne – m.in.: iluzja Ponzo, iluzja Poggendorffa, czy złudzenie Müllera-Lyera. Szerzej na ten temat zob. np. Ciszewski S., Wichowicz H.M., Żuk K., *Postrzeganie fizjologicznych złudzeń wzrokowych przez osoby cierpiące na schizofrenię*, *Psychiatria Polska* 49(2)/2015, s. 328-330 czy Gregory R.L., *Visual illusions classified*, *Trends in Cognitive Sciences* 1(5)/1997, s. 191-192.

¹⁵⁹ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 38.

¹⁶⁰ Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenan D.L., *Psychopatologia...*, s. 753; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 41; Ohayon M.M., *Prevalence of hallucinations and their pathological association in the general population*, *Psychiatry Research* 97/2000, s. 154.

cenestetyczne (czucia ustrojowego)¹⁶¹ czy smakowe. Objaw ten może występować w obrazie klinicznym różnych zaburzeń psychicznych¹⁶².

Pseudohalucynacje (tj. omamy rzekome) to spostrzeżenia, które podobnie jak omamy powstają bez bodźca zewnętrznego, ale ich źródło rzutowane jest w nierealną (nieadekwatną) przestrzeń, najczęściej wewnętrzną lub subiektywną (np. głos z głowy)¹⁶³.

Halucynoidy to doznania powstające bez udziału bodźców zewnętrznych, które jednak jednostka postrzega krytycznie – jako zjawisko nieprawidłowe (w odróżnieniu od halucynacji i pseudohalucynacji). Najczęściej są objawem uszkodzenia ośrodkowego lub obwodowego układu nerwowego¹⁶⁴.

Do szeroko pojętych zaburzeń spostrzegania zaliczane są też agnozje, tj. zaburzenia rozpoznawania zjawisk i przedmiotów, które nie wynikają z deficytów sensorycznych, niepełnosprawności intelektualnej, braku znajomości obiektu, zaburzeń pamięci czy upośledzenia zdolności językowych. Agnozje dotyczą poszczególnych zmysłów (są modalnie specyficzne). Dla przykładu osoba z agnozą wzrokową nie rozpozna pokazanego mu przedmiotu, rozpoznając go bez trudu przy użyciu innego zmysłu (np. po podaniu go do ręki).

Zaburzenia spostrzegania mają istotne znaczenie w kontekście postępowania dowodowego w zakresie osobowych źródeł dowodowych. Dotyczy to zwłaszcza spostrzeżeń niepodlegających krytycznej refleksji (tj. halucynacji i pseudohalucynacji). Osoba, która doświadcza tego rodzaju objawów jest bowiem przekonana o ich prawdziwości, co implikuje konieczność rewizji wartości dowodowej złożonych zeznań czy wyjaśnień, jak również innych oświadczeń woli i wiedzy odnoszących się do stanu faktycznego sprawy (np. treści zawartych w zawiadomieniu o podejrzeniu popełnienia przestępstwa). Omamy imperatywne (nakazujące) mogą być przy tym bodźcem do podejmowania określonych działań przez jednostkę nimi owładniętą (w tym zachowań auto- czy alloagresywnych), co, w przypadku oskarżonego, wymaga rozpatrzenia w kontekście art. 31 §1-2 k.k. Agnozje wzrokowe mogą wpływać negatywnie na zdolność do uczestnictwa, w niektórych czynnościach procesowych, takich jak okazanie osoby, wizerunku czy rzeczy celem rozpoznania (art. 173 §1 k.p.k.). Agnozje

¹⁶¹ Falszywa percepcja doznań fizycznych, zlokalizowanych w obrębie ciała – *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 41.

¹⁶² Chaudhury S., *Hallucinations: Clinical aspects and management*, *Industrial Psychiatry Journal* 19(1)/2010, s. 6-7.

¹⁶³ *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 325; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 43; Jarema M., *Psychiatria...*, s. 42.

¹⁶⁴ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 42. Objawy te nazywa się również zaburzeniami psychosensorycznymi – tak np. *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 43.

sluchowe, mogą z kolei utrudniać odniesienie się do dowodów utrwalonych wyłącznie w postaci dźwiękowej.

2.2.3. Zaburzenia pamięci

Pamięć odpowiada za rejestrowanie, przechowywanie i odtwarzanie doświadczeń¹⁶⁵. W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka rodzajów pamięci. Podstawowy podział, oparty o kryterium czasu przechowywania danych w pamięci, pozwala na wyróżnienie pamięci ultrakrótkiej, krótkotrwałej i długotrwałej. Ta ostatnia dzieli się dalej na pamięć deklaratywną oraz niedeklaratywną (proceduralną). Pamięć deklaratywna („wiem, że”) obejmuje pamięć semantyczną dotyczącą znaczenia i właściwości obiektów (słów, nazw, pojęć, reguł itd.) oraz pamięć epizodyczną, która dotyczy znaczenia wydarzeń, w tym wydarzeń osadzonych w indywidualnym kontekście jednostki (pamięć autobiograficzna). Pamięć proceduralna (niedeklaratywna) magazynuje różne wzorce umiejętności. Dzieli się ją na pamięć operacyjną, która dotyczy świadomie wykonywanych czynności wyuczonych („wiem jak to wykonać”) oraz pamięć nieświadomą, odnoszącą się do automatycznych czynności wykonywanych bez udziału świadomości (np. utrzymywanie równowagi)¹⁶⁶.

Zaburzenia pamięci mogą mieć charakter ilościowy (dysmnezje) lub jakościowy (paramnezje). Te ostatnie dzielą się na allomnezje, polegające na zniekształconym odtwarzaniu rzeczywistych wspomnień oraz pseudomnezje, objawiające się odtwarzaniem i werbalizacją „wspomnień” odnoszących się do zdarzeń, które nigdy nie miały miejsca (wspomnienia rzekome). Przykładem pseudomnezji są konfabulacje, tj. fałszywe wspomnienia, które wypełniają luki pamięciowe. Działania te nie mają charakteru intencjonalnego. Jednostka jest jednak pierwotnie przekonana o ich prawdziwości, przy czym możliwa jest refleksja w tym zakresie, na podstawie przedstawionych dowodów. Drugim rodzajem pseudomnezji są omamy pamięciowe, które jak słusznie zauważa się w literaturze, są w rzeczywistości urojeniami rzutowanymi w przeszłość¹⁶⁷, dlatego zostaną omówione w rozdziale poświęconym tej kategorii objawów.

¹⁶⁵ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 43.

¹⁶⁶ Budson A.E., Price B.H., *Memory Dysfunction*, *The New England Journal of Medicine*, 352/2005, s. 692; Domżał T.M., *Pamięć w neurologii: zaburzenia, diagnostyka i leczenie*, *Forum Medycyny Rodzinnej* t.7 4/2013, s. 157; Domżał T.M., *O neurologii – w historii, esejach i wykładach*, Lublin 2017, s. 134-142. Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 43-44, *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Pużyński S., Rybakowski J., Wciórka J., s. 318-319. W literaturze wyróżnia się także pojęcie pamięci roboczej, w której krótkotrwanie przechowywane są informacje dopływające z otoczenia, zanim zostanie podjęta decyzja co do ich przeznaczenia i wykorzystania – na ten temat zob. np. Baddeley A., *Working memory*, *Current Biology*, vol. 20 4/2010, s. 136-140.

¹⁶⁷ Np. *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Pużyński S., Rybakowski J., Wciórka J., s. 321.

Z kolei, do allomnezji (wspomnień zniekształconych) zalicza się złudzenia pamięciowe (iluzje pamięci), kryptomnezje oraz złudzenia utożsamiające. Złudzenia pamięciowe są formą wspomnień rzeczywistych, acz zniekształconych pod wpływem silnych emocji lub czynników chorobowych, w tym także zaburzeń psychicznych. Zniekształcenia mogą dotyczyć zarówno osób (ich cech, wyglądu, interakcji) jak i wydarzeń (znaczenia, kontekstu sytuacyjnego itd). Zniekształcenia te mogą ulegać korekcie po ustąpieniu czynników emocjonalnych, które je wywołały. Mogą też mieć charakter przetrwały (zwłaszcza jeśli wynikają z zaburzeń psychicznych). Kryptomnezje zwane też nieświadomionymi wspomnieniami, polegają na odtwarzaniu rzeczywistych wspomnień, które postrzegane są przez jednostkę jako zdarzenia nowe, terazniejsze (innymi słowy osoba nie ma świadomości wtórności wspomnienia, tj. tego, że już kiedyś doświadczyła danego zdarzenia)¹⁶⁸. Ostatnim rodzajem allomnezji są złudzenia utożsamiające, które polegają na postrzeganiu zdarzeń nigdy niedoświadczonych jako znanych lub znanych jako obcych (błędne rozpoznanie umiejscowienia danej sytuacji w czasie). Do tej kategorii należy znany, również w języku powszechnym, fenomeny określane jako *déjà vu* (już to widziałem) czy mniej znane – *jamais vu* (nigdy nie widziałem).

Do zaburzeń pamięci o charakterze ilościowym (dysmnezje) zalicza się hipermnezję, hipomnezję, amnezję i ekmnezję. Ta ostatnia polega na przeżywaniu przeszłości jako terazniejszości. Hipermnezja to pamięć wzmożona (zdolność do odtwarzania zwiększonej liczby wspomnień), zaś hipomnezja to zmniejszenie zdolności do odtwarzania wspomnień. Amnezja (niepamięć)¹⁶⁹ jest skrajną postacią hipomnezji, która charakteryzuje się niemożnością odtworzenia wspomnień z danego okresu (luka pamięciowa) – w stopniu całkowitym (amnezja całkowita) lub częściowym (amnezja częściowa)¹⁷⁰.

Wszystkie opisane powyżej zaburzenia mogą mieć nadto charakter przemijający (np. w zaburzeniach adaptacyjnych czy depresyjnych) jak chroniczny z tendencją do pogłębiania się (np. przy otępieniach)¹⁷¹.

Zaburzenia pamięci – zarówno o charakterze ilościowym jak i jakościowym – mogą w istotny sposób wpływać na pozycję procesową uczestnika postępowania, we wszystkich tych sytuacjach, w których czynności procesowe wymagają odtworzenia śladu pamięciowego.

¹⁶⁸ Kryptomnezje mogą być przyczyną tzw. „nieświadomionego plagiatu”.

¹⁶⁹ Odnosząc się do związku czasowego z utratą przytomności wyróżnia się amnezję wsteczną (tj. rozciągającą się wstecz od momentu utraty przytomności/ zaburzeń świadomości) oraz następczą, która pokrywa okres od momentu odzyskania przytomności/ ustąpienia zaburzeń świadomości – *Psychiatria*, t. I., *Podstawy psychiatrii*, s. 320.

¹⁷⁰ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, s. 318-321; Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 22-26; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...* s. 43-46; *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 56-60

¹⁷¹ Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 24.

Dotyczy to nie tylko instytucji złożenia zeznań (wyjaśnień), ale także czynności zmierzających do inicjacji postępowania karnego, które wymagają odwołania się do okoliczności faktycznych¹⁷² czy realizacji uprawnień związanych z koniecznością odniesienia się do przeprowadzonych już dowodów (np. prawa zadawania pytań osobie przesłuchiwanej – art. 171 §2 k.p.k. czy uprawnienia do wypowiedzenia się w ramach głosów końcowych – art. 406 §1 k.p.k.). Ograniczona trwałość śladów pamięciowych może powodować też, że udzielone pouczenia (art. 16 k.p.k.), nie spełnią swojej procesowej roli i przy założeniu ich jednorazowości będą miały charakter iluzoryczny. Omawiane deficyty mogą nadto utrudniać realizację obowiązków procesowych – co ma istotne znaczenie zwłaszcza w przypadku czynności limitowanych terminem stanowczym.

2.2.4. Zaburzenia myślenia i mowy (porozumiewania się)

Myślenie to złożony proces (łańcuch operacji umysłowych), który obejmuje:

1. procesy przetwarzania informacji napływających ze środowiska zewnętrznego oraz zgromadzonych w pamięci, z następczym tworzeniem na ich podstawie reprezentacji poznawczych określonych zjawisk, pojęć, wydarzeń czy osób, które składają się na osobniczą wiedzę o świecie,
2. procesy operacyjne, polegające na wykorzystywaniu ww. informacji do funkcjonowania w środowisku zewnętrznym (radzenia sobie z problemami, wyzwaniem, wymaganiami otoczenia); do procesów tych zalicza się rozumowanie dedukcyjne, indukcyjne, metody heurystyczne¹⁷³, strategie, algorytmy¹⁷⁴.

Na wstępie tej części rozważań, warto podkreślić, że zewnętrzną manifestacją procesu myślowego są wypowiedzi jednostki, dlatego też o istnieniu zaburzeń myślenia, wnioskuje się głównie na podstawie sposobu wypowiedzi oraz charakteru werbalizowanych treści¹⁷⁵. Z tego względu oba obszary omawiane są łącznie.

Zaburzenia myślenia można podzielić na dwie podstawowe grupy – tj. zaburzenia formy i treści myślenia. Pierwsze z nich odnoszą się do sposobu myślenia („jak człowiek myśli”), natomiast drugie, do tego co człowiek myśli (tj. dosłownie do zawartości treściowej myśli).

¹⁷² Np. złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, prywatnego aktu oskarżenia, wniosku o ściganie, wniosku, o którym mowa w art. 488 k.p.k.

¹⁷³ Umiejętność wykrywania nowych faktów oraz znajdowania związków między nimi.

¹⁷⁴ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 327; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 48.

¹⁷⁵ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 53.

Zaburzenia formy myślenia dzielą się dalej na zaburzenia toku myślenia oraz zaburzenia struktury i funkcji myślenia¹⁷⁶. Do najistotniejszych zaburzeń toku myślenia zalicza się:

- a. przyśpieszenie toku myślenia - tj. wzmożenie tempa procesu myślowego; skrajną postacią przyśpieszenia jest tzw. gonitwa myśli,
- b. natłok myśli (mantyzm) – subiektywne poczucie uciążliwego nadmiaru spontanicznie pojawiających się nowych wątków myślowych, co odzwierciedla patologiczny wzrost aktywności umysłowej i zwykle ogranicza produktywność wypowiedzi¹⁷⁷,
- c. spowolnienie i zahamowanie toku myślenia – stanowi odwrotność powyższych zaburzeń; przy czym zahamowanie odnosi się do zmniejszenia szybkości wątków myślowych, zaś spowolnienie do zmniejszenia w zakresie ich spontaniczności i zmienności,
- d. otamowanie – to objaw charakteryzujący się nagłym zatrzymaniem, pierwotnie sprawnie przebiegającego procesu myślowego,
- e. stereotypie¹⁷⁸ – w ogólnym ujęciu stereotypie polegają na powtarzaniu tej samej czynności mimo, zaniku wywołującej ją przyczyny; stereotypie myślowe odnoszą się zatem do tendencyjnego powracania do tych samych wątków myślowych (przemyśleń i wyobrażeń), co w płaszczyźnie werbalnej objawia się powtarzaniem tych samych słów, fraz lub większych fragmentów wypowiedzi¹⁷⁹; odmianą stereotypii słownych są perseweracje – polegające na uporczywym powtarzaniu tej samej wykonanej już czynności werbalnej (tj. wykorzystanych słów, zdań,

¹⁷⁶ Dla kompletności rozważań, wskazać należy, że literaturze przedstawia się też podział zaburzeń myślenia na: zaburzenia treści (urojenia, idee nadwartościowe, myśli natrętne); zaburzenia toku (tempa, ilości, struktury) oraz pozostające na pograniczu dwóch poprzednich – zaburzenia logiki myślenia (myślenie paralogiczne, magiczne itd.) – tak np. *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 45-46.

¹⁷⁷ *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. Bilikiewicz A., Warszawa 2007, s. 70. Warto zaznaczyć, że w literaturze anglojęzycznej funkcjonują dwa bliskoznaczne pojęcia odnoszące się do tych zaburzeń, tj. „*racing thoughts*” i „*flight of ideas*”. Chociaż oba te terminy, są często tłumaczone jako „gonitwa myśli” to przyjąć raczej należy, że pierwsze z nich odnosi się do gonitwy myśli *per se*, zaś drugie do natłoku myśli (mantyizmu) – zob. np. Lake C.R., *Disorders of Thought Are Severe Mood Disorders: the Selective Attention Defect in Mania Challenges the Kraepelinian Dichotomy—A Review*, *Schizophrenia Bulletin*, 34(1)/2008, s. 109 i n. czy Piguet C., Dayer A. Kosel M. et al. *Phenomenology of racing and crowded thoughts in mood disorders: A theoretical reappraisal*, *Journal of Affective Disorders* 121(3)/2010, s. 189 i n.; Z kolei, w niektórych opracowaniach odróżnia się mantyzm od gonitwy myśli – tak np. Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria*, s. 53. na temat dylematów terminologicznych w ww. zakresie zob. też Dahl A.A., *Racing thoughts - a psychiatric term without meaning?*, *Tidsskr Nor Laegeforen*, 137(16)/2017.

¹⁷⁸ Dla porządku, należy wskazać, że stereotypie, perseweracje i iteracje mogą dotyczyć także innych obszarów aktywności psychicznej człowieka (np. stereotypie ruchowe), w ujęciu ogólnym są one rozpatrywane w ramach zaburzeń aktywności intencjonalnej (zob. rozdział poświęcony tej kategorii zaburzeń), a w ujęciu konkretnym w ramach podrozdziałów odnoszących się do poszczególnych obszarów psychicznych w ramach, których mogą być manifestowane.

¹⁷⁹ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 84.

fragmentów melodii; udzielanie tej samej odpowiedzi na zadawane pytanie)¹⁸⁰; iteracje – to wypowiedzianie pojedynczych, pozbawionych sensu dźwięków, które są werbalizowane w sposób automatyczny, seryjny, w nieodpowiednich (nieadekwatnych sytuacyjnie) momentach,

- f. werbigeracje – są to także stereotypie słowne¹⁸¹, polegające na powtarzaniu słów (lub większych fraz), które nie tworzą sensownej wypowiedzi¹⁸², a mogą być połączone np. z uwagi na podobieństwo dźwiękowe¹⁸³,
- g. rozwlekłość – to skłonność do inicjowania nowych (zwykle zbędnych) wątków myślowych, bez zakończenia już rozpoczętych, co stopniowo oddala wypowiedź od wątku zasadniczego; czas wymagany do zwerbalizowania danej myśli wydłuża się, przez co spada efektywność porozumiewania się¹⁸⁴,
- h. drobiazgowość – tendencja do nadmiernego uszczegółowienia omawianych wątków¹⁸⁵,

Z kolei, do najistotniejszych z punktu widzenia przedmiotu rozprawy, zaburzeń struktury i funkcji myślenia należą:

- a. rozkojarzenie – złożone zaburzenie, objawiające się utratą spójności pomiędzy wątkami myślowymi (co skutkuje utratą spójności wypowiedzi), mimo względnej poprawności form gramatycznych,
- b. myślenie paralogiczne – rozumowanie oderwane od przyjętych zasad logiki; osoba wykazująca ten rodzaj zaburzeń, łączy zdarzenia i fakty w oparciu o własne „zasady”, klasyfikuje pojęcia wedle dziwacznych zasad, interpretuje znaczenie wyrazów w sposób nadmiernie konkretny lub abstrakcyjny, co odbiega od ogólnie przyjętych sposobów rozumowania,
- c. myślenie magiczne – rozumowanie oparte o założenie możliwości wywierania bezpośredniego wpływu na wydarzenia zewnętrzne, za pomocą samych procesów myślowych (czary, zaklęcia), czy też rytuałów, interwencji sił wyższych,

¹⁸⁰ *Psychiatria. Podręcznik ...*, red. Bilikiewicz A., s. 717; podobnie Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 53.

¹⁸¹ Niektórzy autorzy odróżniają werbigeracje od typowych stereotypii słownych, zwracając uwagę na „bardziej automatyczny” sposób ich wypowiedziania – tak np. *Psychiatria*, t. 1, *Podstawy psychiatrii...*, s. 334. Rozstrzygnięcie tego dylematu wykracza jednak poza zakres prowadzonych tu rozważań i nie jest celowe z uwagi na ich przedmiot.

¹⁸² W obecnych definicjach tego objawu, kładzie się nacisk nie tyle na powtarzalność wypowiedzanych słów (fraz), co na ich „bezsensowność” – tak np.: Mason D.P., Tan M., Lee J., Wolstencroft P., *Verbigeration: An overlooked symptom of a „forgotten syndrome”*, *Bipolar Disorder* 19/2017, s. 711.

¹⁸³ Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 31.

¹⁸⁴ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 70.

¹⁸⁵ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 334.

- (nadprzyrodzonych), aniżeli rzeczywistych działań; myślenie magiczne może być w pewnych sytuacjach rozpatrywane w kontekście mechanizmu obronnego¹⁸⁶,
- d. myślenie niekomunikatywne - ten typ zaburzeń myślenia, wynika bezpośrednio z ograniczenia intencji porozumiewania się, co prowadzi do „ograniczenia i dezorganizacji pragmatycznego aspektu kompetencji językowych”; do odmian myślenia niekomunikatywnego zalicza się:
- i. myślenie dereistyczne (tzw. myślenie oderwane od rzeczywistości) – to odmiana myślenia niekomunikatywnego, które polega na skupieniu procesów myślowych na tematach abstrakcyjnych, bez odniesień do otaczającej rzeczywistości, czy realnych potrzeb, posługiwanie się tworzonymi samodzielnie pseudofilozoficznych, pseudonaukowych reguł i zasad rozumowania,
 - ii. myślenie autystyczne – to także odmiana myślenia niekomunikatywnego, która wiąże się przeniesieniem zainteresowania i skupieniu procesów myślowych jednostki na własnym życiu wewnętrznym (często zmodyfikowanym poprzez objawy psychotyczne), owa introspekcja sprawia, że pacjent traci zainteresowanie komunikacją interpersonalną,
 - iii. myślenie odnoszące się do siebie¹⁸⁷ – odnoszenie wszelkich procesów myślowych (a co za tym idzie wszelkich wypowiedzi) do samego siebie, niezależnie od okoliczności zewnętrznych;
- e. myślenie nieskładne - to stan, w którym procesy myślowe przebiegają przy zakłóceniu reguł łączenia składników myślenia w spójną całość, może obejmować nieskładność gramatyczną (syntaktyczną), albo nieskładność toku wypowiedzi; w tym ostatnim przypadku można mówić o takich zjawiskach patologicznych jak:
- i. uskokowość myślenia – udzielanie odpowiedzi nieadekwatnej, niezwiązanej z zadaniem pytaniem, bądź nawiązującej do niego słabo;
 - ii. ześlizgiwanie tematyczne – tj. stopniowe oddalanie się od pierwotnego wątku wypowiedzi, na rzecz kolejnych nowych wątków, które pojawiają się bez uchwytne związku z wątkiem pierwotnym,

¹⁸⁶ Samochowiec A., Wojciechowski B., Samochowiec J., *Rola myślenia magicznego w obronie przed lękiem*, *Psychiatria* 1/2004, s. 17-21.

¹⁸⁷ Nazywane też myśleniem egocentrycznym – tak np. *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 71.

- f. zubożenie myślenia – to ograniczenie ilościowej i treściowej zawartości myślenia (a co za tym idzie także wypowiedzi) jednostki¹⁸⁸,
- g. inkoherecja myślenia – dosł. rozerwanie wątków myślowych – tok myślenia łatwo ulega rozproszeniu i podąża za przypadkowymi skojarzeniami – np. w oparciu o podobieństwa fonetyczne; w płaszczyźnie werbalnej inkoherecja objawia się niezrozumiałymi, całkowicie niekomunikatywnymi i nieskładnymi wypowiedziami (zarówno pod względem gramatycznym jak i składniowym)¹⁸⁹.

Do zaburzeń treści myślenia zalicza się urojenia, myśli (idee) nadwartościowe, obsesje (myśli natrętne) oraz tzw. automatyzmy psychiczne.

Urojenia to fałszywe przekonania wynikające z błędnej interpretacji otaczającej rzeczywistości (sądy pochodzenia chorobowego). Ich cechą charakterystyczną jest silne odczucie oczywistości (prawdziwości) oraz brak podatności na perswazję. Osoba doznająca urojeń nie koryguje swoich przekonań, nawet wobec dostarczania jej oczywistych dowodów ich nieprawdziwości.

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań najważniejsze znaczenie praktyczne ma podział urojeń, ze względu na ich treść. W tym ujęciu można wyróżnić:

- a. urojenia prześladowcze – wątkiem dominującym jest domniemane prześladowanie (przez bardziej lub mniej sprecyzowane podmioty), z towarzyszącym odczuciem wrogości otoczenia, wszechobecnego spisku, ataku, osaczenia, śledzenia itd.,
- b. urojenia ksobne (odnoszące) – wątkiem dominującym jest przekonanie, że zdarzenia (obiekty, wydarzenia, osoby ich zachowanie i działania) odnoszą się w szczególny sposób do osoby prezentującej ten typ urojeń¹⁹⁰; szczególną formą urojeń odnoszących są urojenia wpływu (nasyłania bądź zabierania myśli) – polegające na przekonaniu, iż inne osoby lub siły ingerują w proces myślowy tej osoby, poprzez przesyłanie bądź „zabieranie” myśli,
- c. urojenia odsłonięcia myśli – polegające na przekonaniu, że myśli jednostki są przekazywane innym osobom, bez jej udziału (a czasem głośno słyszalne),
- d. urojenia błędnego utożsamiania osób – które polegają na błędnej identyfikacji jednej lub większej liczby osób, pomimo pozornie prawidłowego procesu spostrzegania; odmianą tego rodzaju urojeń jest tzw. zespół Capgrasa, polegający na przekonaniu,

¹⁸⁸ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Puzyński S., Wciórka J., s. 334-338; *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 51-53.

¹⁸⁹ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 72.

¹⁹⁰ Jeśli osoba zachowuje częściowy krytycyzm względem tych treści (np. dopuszcza możliwość ich nieprawdziwości) objaw ten opisuje się jako „nastawienie odnoszące” – *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 47.

- że znane jednostce osoby zostały „podstawione” i zastąpione swoimi sobowtórami¹⁹¹,
- e. urojenia zazdrości (niewierności) – wątkiem dominującym jest przekonanie o niewierności partnera/-ki; urojenia te mogą występować w różnych zaburzeniach psychicznych, także o etiologii organicznej¹⁹²,
 - f. urojenia owładnięcia – odczucie, że jednostka (jej myśli, uczucia i działania) pozostają pod wpływem (kontrolą) zewnętrznych sił lub osób¹⁹³,
 - g. urojenia wielkościowe – fałszywe przekonania o zróżnicowanej treści, oscylujące wokół takich wątków jak posiadanie ponadprzeciętnych umiejętności, wiedzy, możliwości czy przekonanie o szczególnej roli, wysokim pochodzeniu itd.,
 - h. urojenia depresyjne (małej wartości) - urojenia, w których osoba jest przekonana o swojej małej wartości (małym znaczeniu, niskim statusie),
 - i. urojenia winy/grzeszności/kary - fałszywe przekonania związane z przypisywaniem sobie odpowiedzialności za czyny naganne, karygodne, grzeszne, z jednoczesnym przekonaniem o konieczności poniesienia kary/odpokutowania takowych; osoba może też postrzegać swój bieżący stan w kontekście kary za ww. czyny,
 - j. zubożenia – chorobowe przekonania oscylujące wokół wątku katastrofalnej sytuacji finansowej, nagłej utraty całego majątku, czy bankructwa, przy jednoczesnym przekonaniu o niemożności naprawy ww. sytuacji,
 - k. urojenia nihilistyczne – wątkiem dominującym jest przekonanie o tym, że jednostka, jej ciało lub jego fragment bądź świat nie istnieją bądź przestają istnieć, są martwe; treść urojenia nihilistycznego odnosi się zatem do znikania fragmentu rzeczywistości¹⁹⁴; przekonania odnoszące się do ciała (jego gnicia, zaniku, śmierci czy niefunkcjonowania) określane są mianem zespołu Cotarda¹⁹⁵,
 - l. urojenia hipochondryczne – objawiają się nieprawdziwym przekonaniem o tym, że jednostka cierpi na poważną, „nie wykrytą” chorobę.

¹⁹¹ Na ten temat zob. np.: Barrelle A., Luauté JP., *Capgras Syndrome and Other Delusional Misidentification Syndromes*, [w:] *Neurologic-Psychiatric Syndromes in Focus. Part II – From Psychiatry to Neurology*, red. Bogousslavsky J., Frontiers of Neurology and Neuroscience, Basel 42/2018, s. 35-43.

¹⁹² Soyka, M. Naber, G., Völcker, A., *Prevalence of Delusional Jealousy in Different Psychiatric Disorders: An Analysis of 93 Cases*. British Journal of Psychiatry, 158(4)/1991, s. 549-553.

¹⁹³ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 51.

¹⁹⁴ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 105.

¹⁹⁵ Radovic F., *The sense of death and non-existence in nihilistic delusions*, Phenomenology and the Cognitive Sciences 16/2017, s. 680-681.

Warto zaznaczyć, że ww. wyliczenie nie ma charakteru taksatywnego i odnosi się do najbardziej powszechnych rodzajów urojeń¹⁹⁶. W praktyce medycznej powszechny jest także podział urojeń ze względu na ich strukturę. W tym ujęciu najważniejsze znaczenie mają urojenia paranoiczne i paranoidalne. Pierwsze, z wymienionych mają charakter usystematyzowany i są teoretycznie możliwe do zaistnienia w rzeczywistości (fałszywe przekonania o prawdopodobnej treści)¹⁹⁷. Z kolei, urojenia paranoidalne to sądy o nieprawdopodobnym charakterze (niemożliwe do zaistnienia), niepowiązane wzajemnie (nieusystematyzowane), dziwaczne¹⁹⁸.

Obsesje (myśli natrętne) to uporczywe, nawracające i niepożądane myśli, które zasadniczo odczuwane są jako własne, a zarazem przykre i wywołujące dyskomfort psychofizyczny. Osoba obciążona tymi objawami nie jest w stanie powstrzymać pojawiających się natręctw, co wpływa na sposób jej codziennego funkcjonowania, a nierzadko również na sferę afektywną¹⁹⁹. Obsesje wraz z opisanymi poniżej kompulsjami składają się na tzw. zespół natręctw (*Obsessive-Compulsive disorder*; OCD)²⁰⁰.

Myśli nadwartościowe – definiowane są jako niezgodne z rzeczywistością (czasem absurdalne) przekonania i poglądy, nieakceptowane w kulturze (społeczeństwie), do którego należy prezentująca je jednostka. Przy czym, w odróżnieniu od urojeń, osoba jest w stanie przyjąć możliwość, iż jej sądy nie są prawdziwe (myśli nadwartościowe nie są więc podtrzymywane przez jednostkę z urojeniową pewnością). W literaturze przedmiotu funkcjonuje także pojęcie idei nadwartościowych. Te ostatnie odnoszą się do dominujących u danej osoby przekonań, nierzadko zgodnych z rzeczywistością, z którymi jednostka jest silnie emocjonalnie związana, przez co idee te determinują jej cele oraz kierunki działań. Przekonania

¹⁹⁶ W literaturze opisuje się także mniej powszechne typy urojeń, takiej jak np. urojenia ułaskawienia (występujące o wieloletnich więźniów, chorobowe przekonanie o tym, że zostali uniewinnieni, a decyzja w tym przedmiocie jest „w drodze”), urojenia bogactwa (jako odmiana urojeń wielkościowych, polegająca na przekonaniu o rzekomym posiadaniu wielkiego majątku) – *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. A. Bilikiewicz, s. 730-731; czy urojenia erotyczne – fałszywe przekonania, o tym, że inna osoba (zwykle o wyższym statusie społecznym) jest zakochana w chorym bądź jest nim erotycznie zafascynowana – *Psychiatria*, red. Jarema M., s. 49.

¹⁹⁷ Np. gdy osoba jest przekonana o tym, że prześladowuje ją lokalna grupa przestępcza.

¹⁹⁸ Np. gdy osoba jest przekonana, że wczoraj porwali ją kosmici, z którymi pozostaje w kontakcie.

¹⁹⁹ Żerdziński M., *Natręctwa*, Poznań 2018, s. 23-24, 30.

²⁰⁰ Warto podkreślić, że niektóre objawy zespołu natręctw nie mieszczą się w zakresie znaczeniowym typowo rozumianych obsesji (a więc zaburzeń treści myślenia). Przykładem są natręctwa węchowe. Osoby doznające tego rodzaju objawów, wskazują że „czują” nieprzyjemny zapach, a więc odbierają go w sposób sensoryczny, tj. za pomocą zmysłów – szerzej zob. Żerdziński M., Burdzik M., Żmuda R., et al., *Olfactory Obsessions: A Study of Prevalence and Phenomenology in the Course of Obsessive-Compulsive Disorder*, *Journal of Clinical Medicine*, 12(9)/2023; 3081.

te mogą dotyczyć sfer religijnych, społecznych, politycznych, naukowych czy indywidualnych²⁰¹.

Do zaburzeń treści myślenia zalicza się także tzw. automatyzmy psychiczne, definiowane jako przeżycia utraty (bądź zatracania) wpływu jednostki na jej procesy spostrzegania, myślenia, mowy czy ruchów ciała, które odczuwane są jako automatyczne, niepodległe woli jednostki²⁰².

Na koniec tej części rozważań, należy odnieść się także do pojęć dotyczących *stricte* procesu komunikowania się. Komunikatywność to nic innego jak pragmatyczny aspekt wypowiedzi. Wypowiedź może tworzyć większe całości o charakterze dialogu lub monologu. Poza aspektami składniowymi, semantycznymi i fonologicznymi cechuje się też określoną intencją (bądź intencjami) mówcy²⁰³. Do najważniejszych pojęć z tego obszaru należą: alogia, słowotok, mutyzm, afazja oraz schizoafazja (tzw. „sałata słowna”).

Alogia to ubóstwo (ograniczenie zakresu bądź treści) wypowiedzi, które odzwierciedla zubożenie procesów myślowych (zubożenie myślenia)²⁰⁴. Mutyzm to całkowity brak komunikacji werbalnej (brak reakcji słownych), pomimo braku fizjologicznych przeszkód do podjęcia takowej²⁰⁵. Mutyzm może dotyczyć tylko określonej kategorii sytuacji lub osób (wówczas ma charakter wybiórczy)²⁰⁶. Słowotok to z kolei, odzwierciedlenie znacznego przyspieszenia toku myślenia, które w płaszczyźnie werbalnej objawia się znacznym przyspieszeniem wypowiedzi, rozluźnieniem powiązań pomiędzy wątkami oraz różnego stopnia bezładnością wypowiedzi²⁰⁷. Afazja to zaburzenie mowy będące wynikiem ogniskowego uszkodzenia mózgu, które charakteryzuje się zaburzeniami poszczególnych funkcji werbalnych (rozumienie tekstu słownego, pisanego, sygnalizowanego) oraz niewerbalnych (rozumienie symboli dźwiękowych, ikonicznych, czuciowych)²⁰⁸. Charakter dysfunkcji zależy od lokalizacji uszkodzenia. Dla przykładu w afazji ruchowej, osoba zachowuje zdolność rozumienia otrzymywanych komunikatów, natomiast obserwuje się zaburzenia wszystkich form mowy ekspresyjnej — powtarzania, spontanicznego

²⁰¹ Dla przykładu, ideą nadwartościową danej osoby, jest wprowadzenie, w kraju całkowitego zakazu aborcji. Osoba ta, podporządkowuje osiągnięciu obranego celu wszystkie swoje działania, nierzadko kosztem innych obszarów funkcjonowania.

²⁰² *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 332.

²⁰³ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 67.

²⁰⁴ Zob. zubożenie myślenia w rozdziale dot. zaburzeń struktury i funkcji myślenia.

²⁰⁵ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 53.

²⁰⁶ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 53.

²⁰⁷ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 724.

²⁰⁸ Dalszymi następstwami afazji mogą być także inne zaburzenia psychiczne, jak zaburzenia funkcji emocjonalno-motywacyjnych i mechanizmów regulacyjnych – Ryglewicz D., Milewska D., *Epidemiologia afazji u chorych z udarem mózgu*, *Udar Mózgu*, 6(2)/2004, s. 65-66.

wypowiadania się, nazywania na głos. Z kolei w afazji czuciowej zaburzona jest zdolność do rozumienia otrzymywanych komunikatów przy zachowaniach (w różnym stopniu) zdolnościach mowy ekspresyjnej²⁰⁹.

Natomiast schizoafazja (czyli tzw. „sałata słowna”) cechuje się całkowicie chaotycznymi wypowiedziami, które stanowią przypadkowe (bezmyślne, nielogiczne) nagromadzenie słów, zgłosek i dźwięków²¹⁰. Objaw ten odzwierciedla ciężkie rozkojarzenie myślenia.

Nie powinno budzić większych wątpliwości stwierdzenie, iż omówione w niniejszym rozdziale zaburzenia myślenia istotnie modyfikują sytuację procesową uczestnika postępowania karnego, który je przejawia. Implikacje procesowe tych zaburzeń dotyczą w zasadzie każdej czynności procesowej, która jest przeprowadzana przy udziale (czynnym bądź biernym) takiego podmiotu, niezależnie od przypisanej mu roli procesowej²¹¹.

Formalne zaburzenia myślenia, manifestując się w płaszczyźnie werbalnej, utrudniają, a w skrajnych przypadkach całkowicie uniemożliwiają, sprawną komunikację z organami procesowymi czy innymi podmiotami (np. pełnomocnikiem procesowym). Zdolność do składania oświadczeń woli i wiedzy pozostaje zatem apriorycznie ograniczona.

Upośledzenie umiejętności logicznego rozumowania (np. w razie myślenia paralogicznego czy dereistycznego) zasadniczo wyklucza sprawny przebieg procesu myślowego, w zakresie przetwarzania posiadanych informacji celem ich wykorzystania do realizacji własnych prawnie chronionych interesów w toku postępowania (np. określenia strategii dalszych działań).

Zaburzenia treści myślenia mogą wpływać na sposób interpretacji okoliczności faktycznych relewantnych dla rozpoznawanej sprawy. Dotyczy to zwłaszcza urojeń, które *ex definitione*, cechują się silnym poczuciem prawdziwości i nie poddają się perswazji. Ich obecność *in tempore criminis*, wymaga, w przypadku oskarżonego, rozpatrzenia w kontekście niepoczytalności, zaś w przypadku pokrzywdzonego i świadka, oceny wiarygodności i wartości dowodowej złożonych przez nich zeznań. Szczególnej ostrożności wymaga tu interpretacja informacji przekazywanych przez osobę pozostającą pod wpływem urojeń paranoicznych, tj. takich, które teoretycznie mogły mieć miejsce. Ocena czy przekazywana treść jest wytworem

²⁰⁹ Jodzio K., Nyka W.M., *Zaburzenia językowe oraz mowy w praktyce ogólnolekarskiej*, Forum Medycyny Rodzinnej 2(1)/2008, s. 15 i n. Zestawienie poszczególnych typów afazji przedstawiono też np. w *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 339.

²¹⁰ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 723.

²¹¹ Oczywiście, jeśli stan zdrowia psychicznego oskarżonego nie pozwala mu na udział w procesie w sposób samodzielny i rozsądny, korzysta on obligatoryjnie z pomocy obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Rozwiązanie to nie znajduje jednak zastosowania w przypadku czynnej strony procesowej.

objawów psychotycznych, czy też stan taki rzeczywiście miał miejsce wymaga dokładnej i ostrożnej oceny dokonanej przez biegłych psychiatrów.

Urojenia manifestujące się *in tempore procedendi*, mogą wpływać także na postawy uczestników postępowania, prowadząc do utrudnień w realizacji przysługujących im uprawnień albo uchybień w spełnieniu ciążących nań obowiązków. Dla przykładu świadek owładnięty urojeniami prześladowczymi, może „wciągnąć” w system tych urojeń organy procesowe i wrogo zinterpretować, obiektywnie neutralne wezwanie do stawienia się na rozprawie, celem złożenia zeznań²¹². Niestawiennictwo, może zaś skutkować nałożeniem kary porządkowej (art. 285 §1 k.p.k.), zatrzymaniem i przymusowym doprowadzeniem (art. 285 §2 k.p.k.), a w skrajnych przypadkach zastosowaniem tzw. aresztu wymuszającego (art. 287 §2 k.p.k.). *De lege lata*, fakt iż powyższe zachowanie wynika z pobudek urojeniowych, nie wyklucza zastosowania wspomnianych środków. Trudno też przypuszczać, że uczestnik postępowania pozostając pod ich wpływem, będzie w stanie racjonalnie usprawiedliwić swoje niestawiennictwo (art. 286), bądź zreflektować się i spełnić ciążący nań obowiązek, wobec zastosowanego przymusu (art. 287 §3 k.p.k.).

Niektóre opisane tu objawy (zwłaszcza uskokowość myślenia czy ześlizgi tematyczne), bez znajomości ich patologicznego podłoża, mogą prowadzić do błędnych wniosków odnośnie do zamierzonego charakteru takich zachowań (np. przyjęcia, iż osoba przesłuchiwana celowo nie udziela odpowiedzi na zadane jej pytanie), z wszelkimi następstwami takiej interpretacji, m.in. w postaci opisanych powyżej kar porządkowych.

2.3. Zaburzenia czynności emocjonalnych i motywacyjnych

Omawiając zaburzenia czynności emocjonalnych, należy w pierwszej kolejności odnieść się do pojęcia samej emocji. Chociaż w literaturze brak jest konsensusu co do ostatecznej definicji tego terminu²¹³, to na potrzeby niniejszego opracowania można przyjąć, iż emocja (uczucie) to subiektywnie odczuwany w danym momencie stan psychiczny, który jest wyrazem stosunku do otoczenia (zjawisk, ludzi, rzeczy, wydarzeń) bądź samego siebie (własnego organizmu, podjętych działań itd.), powstający w wyniku świadomej, bądź

²¹² Burdzik M., *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako strona postępowania administracyjnego*..., s. 48.

²¹³ Zob. np. Mulligan M., Scherer K.R., *Toward a Working Definition of Emotion*, *Emotion Review* 4(4)/2012, s. 345 i n.; Izard, C. E., *The many meanings/aspects of emotion: Definitions, functions, activation, and regulations*, *Emotion Review*, 2(4)/2010, s. 363–370; czy Wierzbicka A., *On Emotions and on Definitions: A Response to Izard*, *Emotion Review*, 2(4)/2010, s. 379–380; Reisenzein R., *What is a definition of emotion? And are emotions mental-behavioral processes?*, *Social Science Information*, 46(3)/2007, s. 424–428; Kleinginna P.R., Kleinginna A. M., *A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition*, *Motivation and Emotion* 5/1981, s. 345 i n.

nieświadomej oceny ww. elementów. Odczuwana emocja „przynagła do rozpoczęcia” określonych działań i wpływa na determinację podejmowanych celów. Do katalogu tzw. emocji podstawowych zalicza się: radość, smutek, gniew, strach, wstręt, zaskoczenie i zaciekawienie²¹⁴.

Dominujący stan uczuciowy utrzymujący się u jednostki przed dłuższy okres czasu to nastrój²¹⁵. W ramach zaburzeń nastroju można wyróżnić trzy obszary odnoszące się odpowiednio do jego typu, dynamiki oraz wysycenia.

Pierwszy z obszarów odnosi się niejako do „kierunku” zmiany nastroju, w porównaniu z nastrojem wyrównanym. W tym kontekście można mówić odpowiednio o nastroju obniżonym (odczucie smutku, przygnębienia, zubożenia, anhedonia²¹⁶, pesymistyczna ocena przeszłości, teraźniejszości i przyszłości) lub podwyższonym (subiektywne, nadmierne poczucie szczęścia, entuzjazmu, energii itd.)²¹⁷. W obszarze tym ujmuje się także lęk, oraz złość.

Lęk to stan emocjonalny, objawiający się jako „niepokój”, „uczucie napięcia wewnętrznego”, z powodu spodziewanego silnego zagrożenia, niepowodzenia czy diametralnej zmiany – przy braku obiektywnego (rzeczywistego) czynnika zewnętrznego będącego źródłem takowych. Choć w języku powszechnym w odniesieniu do lęku często używa się zamiennie pojęcia strach, to w płaszczyźnie medycznej nie są one pojęciami synonimicznymi. Strach jest bowiem reakcją na dostrzegalne (rzeczywiste) zagrożenie²¹⁸.

Lęk może mieć charakter uogólniony (przewlekły, wolnopłynący), bądź napadowy (nagle i krótkotrwałe, znacznie nasilone dolegliwości lękowe, powtarzalne, często z towarzyszącymi objawami somatycznymi²¹⁹). Szczególną postacią lęków stanowią fobie, tj. silne lęki pojawiające się wyłącznie podczas kontaktu z konkretnie określoną sytuacją lub obiektem, który obiektywnie nie stanowi zagrożenia²²⁰. Następstwem powyższych jest tendencja do unikania czynnika wywołującego dolegliwości lękowe²²¹. Z tego względu fobie mogą być także

²¹⁴ Za Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 56 oraz *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka S., s. 338, 340. Podobnie: *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 73.

²¹⁵ *Psychiatria...*, red. Jarema M. s. 67.

²¹⁶ Brak zdolności do odczuwania radości.

²¹⁷ W literaturze wyróżnia się też bardziej szczegółowe odmiany poszczególnych typów zaburzeń nastroju – np. nastrój depresyjno-dysforyczny, nastrój maniackalny, euforyczny, ekstatyczny czy moriatyczny. Na ten temat zob. np. *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 74-75.

²¹⁸ Np. strach przed biegnącym w naszym kierunku napastnikiem. Zob. ICD-11, hasło „Anxiety or fear-related disorders”; <https://icd.who.int/browse11/l-m/en/#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fid%2fentity%2f1336943699>.

²¹⁹ Tachykardia (przyśpieszenie akcji serca), zwiększona potliwość, uczucie „ucisku” w klatce piersiowej czy dyskomfortu w jamie brzusznej.

²²⁰ Gałęcki P., Szulc A. *Psychiatria...*, s. 244.

²²¹ *Leksykon psychiatrii*, red. S. Pużyński, Warszawa 1993, s. 160.

rozpatrywane jako odmiana zaburzeń aktywności impulsywnej o typie nawykowego unikania²²².

Złość (dysforia) to z kolei, stan emocjonalny, w którym dominuje negatywnie przeżywane wzburzenie związane z poczuciem ograniczenia lub niemożności swobodnej realizacji własnych celów²²³.

W zakresie zaburzeń nastroju związanych z dynamiką przeżywanych uczuć wyróżnia się:

- a. zubożenie uczuciowe – tj. odpowiednio wyraźne ilościowe ograniczenie (hipopatia) lub całkowity brak (apatia) przeżywanych uczuć,
- b. spłylenie uczuciowe – które charakteryzuje się zmniejszeniem intensywności (modulacji) reakcji emocjonalnej,
- c. zubożenie uczuciowe (inaczej uproszczenie bądź prymitywizacja) – które polega na dominacji uczuć związanych z zaspokajaniem podstawowych potrzeb biologicznych (głodu, pragnienia, popędu seksualnego, bezpieczeństwa), nad uczuciami „bardziej złożonymi” (miłością, przywiązaniem itd.),
- d. zaleganie uczuć – to tendencja do długotrwałego utrzymywania się stanów emocjonalnych w niezminionej (lub nieznacznie zmienionej) postaci,
- e. chwiejność uczuciową (inaczej też labilność emocjonalna) – która jest niejako odwrotnością powyższego stanu i wyraża się nadmierną zmiennością (niestabilnością) nastroju, z łatwym przechodzeniem pomiędzy przeciwstawnymi stanami emocjonalnymi,
- f. nietrzymanie uczuć – tj. tendencja do gwałtownych i intensywnych reakcji emocjonalnych, w odpowiedzi na błahę (nieadekwatne) bodźce.

Odnosząc się do zaburzeń związanych z wysyceniem emocjonalnym, można mówić odpowiednio o hipertymii (nadmiernej intensywności), hipotymii (ograniczeniu) bądź atymii (całkowitym zaniku) przeżywanych emocji, w stosunku do zaistniałej sytuacji. Paratymia to z kolei ujawnianie uczuć nieadekwatnych do danej sytuacji (rozdźwięk pomiędzy ujawnianą, a oczekiwaną przez otoczenie reakcją uczuciową), zaś katatymia to życzeniowe przekształcanie spostrzeżeń, tj. zmiana zachowań i oczekiwań pod wpływem doznawanych emocji²²⁴.

²²² *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka S., s. 350.

²²³ Tak np. Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 57. Podobnie *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka S., s. 342.

²²⁴ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 57.

Z systemem motywacyjnym wiąże się pojęcie napędu psychomotorycznego. Termin ten odnosi się do hipotetycznego konstruktu psychologiczno-fizjologicznego, który określa „podstawową aktywność, zapewniającą organizmowi psychiczną i fizyczną sprawność, żywotność, witalność, szybkość, pobudliwość, gotowość do działania i reagowania, pozwalającą na zapoczątkowanie i podtrzymywanie aktywności”²²⁵. Napęd można zatem, z pewnym uproszczeniem utożsamiać z aktywnością złożoną, spontanicznością czy tempem procesów psychomotorycznych.

Odnosząc się do zaburzeń tego obszaru, w podstawowym zakresie można mówić o obniżeniu bądź podwyższeniu napędu, co w ścisłym znaczeniu oznacza ogólną zmianę (odpowiednio zwiększenie, bądź zmniejszenie) wszelkich ww. przejawów aktywności człowieka. Bardziej szczegółowa charakterystyka tych zaburzeń wymaga odniesienia się do klinicznych odmian motywacji, związanych odpowiednio z aktywnością ruchową, impulsywną i aktywnością złożoną jednostki²²⁶. Zagadnienia te wiążą się nadto nieodzownie z ze zdolnością do podejmowania wolicjonalnych działań.

Zaburzenia omawianego tu obszaru mogą wpływać na pozycję procesową uczestnika postępowania w różny sposób. W przypadku obniżenia nastroju i towarzyszącego mu zazwyczaj spadku napędu, uczestnik postępowania będzie prezentował zmniejszoną motywację do podejmowania określonych działań procesowych, nawet jeśli te, byłyby w danej sytuacji, korzystne dla realizacji jego interesu prawnego. Z kolei, podwyższenie nastroju i napędu (obserwowane np. w stanach maniakalnych) może prowadzić zaś do przesadnej (nadmiernie zawyżonej) oceny własnych możliwości, a skrajnie, całkowitej utraty zahamowań. W ocenie organów i innych uczestników postępowania, taki podmiot może jawić się jako osoba bardzo pewna siebie czy zdecydowana, w rzeczywistości pozostając niezdolnym do w pełni racjonalnej oceny własnych zachowań i podejmowanych działań²²⁷.

Manifestacja behawioralna zaburzeń dynamiki przeżywanych emocji (labilność emocjonalna czy nietrzymanie uczuć), może sprowadzać się do przejawiania zachowań nieadekwatnych sytuacyjnie – np. nagłych gwałtownych egzaltacji emocji. Takie postawy, bez znajomości ich patologicznego podłoża, mogą zostać odebrane jako zachowania nielicujące z powagą sądu. Ekspresja emocjonalna towarzysząca wypowiedzi, jako element przekazu niewerbalnego, wpływa także na sposób oceny werbalizowanych treści – w tym oświadczeń wiedzy czy woli.

²²⁵ Za: *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A, Warszawa 2011, s. 78-79.

²²⁶ *Ibidem*, s. 87.

²²⁷ Burdzik M., *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako strona postępowania administracyjnego...*, s. 48.

Chociaż pierwotna funkcja lęku ma charakter adaptacyjny²²⁸, to zaburzenia istniejące w tym zakresie (gł. nasilenie lęku nieadekwatne do działającego bodźca lub przedłużony charakter reakcji lękowej) odnoszą raczej skutek destrukcyjny (dezadaptacyjny)²²⁹, utrudniając jednostce codzienne funkcjonowanie, w wielu obszarach. Dotyczy to także płaszczyzny procesowej i zdolności do uczestnictwa w poszczególnych czynnościach. Osoba, pozostająca pod wpływem silnie nasilonych dolegliwości lękowych czy osoba z fobią społeczną, mogą odczuwać opór przed uczestnictwem w czynnościach, które wymagają bezpośrednich kontaktów interpersonalnych. W ujęciu ogólnym, praktycznie każda aktywność procesowa (z wyłączeniem czynności dokonywanych tylko w formie pisemnej) z założenia wiąże się zaś z tego rodzaju interakcjami, które zachodzą w relacji uczestnik-uczestnik lub uczestnik-organ postępowania. Dotyczy to zwłaszcza czynności przeprowadzanych w trakcie rozprawy.

2.4. Zaburzenia woli

Najogólniej rzecz ujmując, wola jest cechą jednostki pozwalającą na podejmowanie świadomych decyzji, dotyczących tego, czy działać, jakie działanie wykonać i kiedy je wykonać²³⁰. Decyzje te poprzedzają zatem podejmowanie działań, które określa się mianem wolicjonalnych (ang. *voluntary actions*), a które zmierzają do osiągnięcia określonego celu. Są one jednocześnie zależne od procesów motywacyjnych²³¹, tj. mechanizmów zaangażowanych w inicjację, ukierunkowanie, podtrzymanie i zakończenie określonego działania²³².

Do najistotniejszy, z punktu widzenia prowadzonych rozważań, zaburzeń woli *per se* należą: awolicja oraz ambitendencja²³³. Pierwsza z wymienionych to znaczne ograniczenie lub całkowita utrata zdolności do inicjowania i podejmowania wolicjonalnych działań (dosł. zubożenie woli). Ambitendencja polega zaś na jednoczasowym współwystępowaniu sprzecznych dążeń, co uniemożliwia podjęcie decyzji i wykonanie konkretnego działania²³⁴. Co istotne, jednostka nie ma świadomości sprzeczności tychże²³⁵. W ścisłym związku z

²²⁸ Jako ewolucyjny mechanizm adaptacyjny, pozwalający na unikanie zagrożenia.

²²⁹ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 342.

²³⁰ Haggard P., *Human volition: towards a neuroscience of will*, *Nature Reviews Neuroscience* 9/2008, s. 934. Na temat teorii woli szerzej zob. także: Kimble G.A., Perlmutter L.C., *The problem of volition*, *Psychology Review* 5(77)/1970, s. 361 i n.

²³¹ Na ten temat zob. np.: Achtziger A., Gollwitzer P.M., *Motivation and Volition in the Course of Action*, [w:] In: *Motivation and Action*, red. Heckhausen, J., Heckhausen, H., Cham 2018, s. 490.

²³² *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 344.

²³³ W literaturze objawy te rozpatruje się także w kontekście poszczególnych zaburzeń aktywności wolicjonalnej – tak np. *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 355 i n.

²³⁴ Osoba naprzemiennie wchodzi do pomieszczenia i opuszcza je, nie będąc w stanie zdecydować czy ma w nim pozostać - zob. *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 64.

²³⁵ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 355.

ambitendencją pozostają także inne tzw. „objawy ambi”, tj. ambisentencja (jednoczesne wypowiadanie sprzecznych sądów), amiwalencja – (jednoczesne odczuwanie sprzecznych emocji) oraz ambigestia – (dwoistość ekspresji ruchowej – gestów i mimiki)²³⁶.

Oba te objawy mogą rodzić istotne skutki w płaszczyźnie procesu karnego, biorąc pod uwagę, że każda czynność procesowa – z punktu widzenia psychiatrycznego – jest czynnością wolicjonalną. Zarówno ogólne zmniejszenie zdolności do podejmowania wolicjonalnych (ukierunkowanych) działań, jak i jednoczesne występowanie sprzecznych dążeń, może w praktyce uniemożliwić złożenie oświadczenia woli w przewidzianym ku temu terminie, ze wszystkimi następstwami takiego stanu. Dla przykładu pokrzywdzony, może nie być w stanie zdecydować czy należy złożyć wniosek o naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 49a k.p.k. w zw. z art. 46 §1 k.k.), tracąc to uprawnienie wraz z zamknięciem przewodu sądowego na rozprawie głównej²³⁷.

Amisentencja może upośledzać proces komunikacji z organem postępowania oraz innymi uczestnikami procesu, niejako *in genere*, tj. także w zakresie werbalizacji treści niestanowiących oświadczeń woli.

2.5. Zaburzenia aktywności

2.5.1. Zaburzenia aktywności ruchowej

Jak słusznie podnosi się w literaturze, ruch stanowi najbardziej transparentny wyraz aktywności człowieka, przy czym w znacznym zakresie pozostaje on poza sferą działań wolicjonalnych²³⁸. Aktywność ruchowa odzwierciedla tym samym ruchowy poziom ekspresji motywów jednostki²³⁹.

Zaburzenia aktywności ruchowej typowo dzieli się na zaburzenia ilościowe oraz jakościowe²⁴⁰. Pierwsze obejmują: pobudzenie psychoruchowe (nadmierna, wzmożona aktywność ruchowa, zwykle bezcelowa, rzadziej ukierunkowana), spowolnienie psychoruchowe (tj. ograniczenie tempa i aktywności ruchowej z ograniczeniem tempa

²³⁶ Objawy „ambi” są charakterystyczne dla rozpadu (rozszczepienia struktury osobowości” i należą do tzw. objawów osiowych schizofrenii – *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. Bilikiewicz A., s. 683-684.

²³⁷ *Arg. ex art. 49a k.p.k.* Termin wskazany w tym przepisie ma charakter prekluzyjny – zob. Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony, obrońcy, pełnomocnicy, przedstawiciel społeczny, podmiot zobowiązany, właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa (w druku) oraz przywołane tam orzecznictwo SN.

²³⁸ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 60.

²³⁹ Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, Warszawa 2003, s. 13.

²⁴⁰ Podział ma walor porządkujący, przy czym oba rodzaje zaburzeń zwykle współistnieją w obrazie klinicznym – *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 62.

procesów myślowych i mowy) oraz stupor (skrajna postać spowolnienia, właściwie stan bezruchu z mutyzmem oraz zmniejszeniem lub zniesieniem reakcji na bodźce).

Do jakościowych zaburzeń aktywności ruchowej zalicza się:

- a. ruchy mimowolne – to niepodlegające kontroli ruchy mięśni poprzecznie prążkowanych (szkieletowych), takiej jak: drżenia, tiki²⁴¹, mioklonie²⁴²,
- b. kompulsje - (inaczej czynności natrętne) to powtarzalne działania, które osoba realizuje w sposób przymusowy, w celu uzyskania przejściowej ulgi od obsesji. W tym sensie kompulsje stanowią ruchowy przejaw zespołu natręctw. Mogą mieć formę prostych czynności (np. kompulsywne mycie rąk) lub złożonych rytuałów (tzw. rytuały anankastyczne)²⁴³. Kompulsje są postrzegane jako zbędne i absurdalne przez osobę, która ich doświadcza, by jednoczesnej niemożności (lub znacznej trudności) w ich opanowaniu,
- c. parakinezy – tj. formy patologicznej aktywności ruchowej będące następstwem automatycznej uległości lub automatycznego oporu jednostki względem nakazów i działań otoczenia bądź patologicznie zmienionej (zwiększonej/zmniejszonej) sugestywności; dla porządku należy podkreślić, że opisane poniżej parakinezy, z uwagi na swój złożony charakter najpewniej nie ograniczają się wyłącznie do sfery ruchowej, niemniej z racji tego, że są manifestowane prawie wyłącznie w tej sferze, ze względów pragmatycznych, rozpatruje się je w kontekście zaburzeń aktywności ruchowej²⁴⁴; do parakinez zalicza się:
 - i. katalepsję – nienaturalne wzmoczenie napięcia mięśniowego o charakterze plastycznym (znacznie rzadziej sztywnym), skutkujące długotrwałym utrzymywaniem się ciała lub jego części w jednej pozycji, także w pozycji nadanej przez inną osobę (wówczas mowa o tzw. giętkości woskowej)²⁴⁵,
 - ii. objawy echa – polegające na zautomatyzowanym powtarzaniu (powielaniu, naśladowaniu) zachowań rozmówcy; tj. odpowiednio jego gestów (echopraksja), mimiki (echomimia) bądź wypowiedzi (echolalia),

²⁴¹ Szybkie, stereotypowo powtarzające się ruchy konkretnej, ograniczonej partii mięśni). W literaturze opisuje się także tiki wokalne.

²⁴² Krótkotrwałe, skurcze mięśnia lub jego części.

²⁴³ Żerdziński M., *Natręctwa...*, s. 23-24, 30.

²⁴⁴ Tak słusznie J. Wciórka, w: *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 347.

²⁴⁵ Warto wskazać, że niektórzy autorzy stosują pojęcia „katalepsja” oraz „giętkość woskowa” zamiennie – tak np. *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 63 czy Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 60. Odmienne: *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 347 czy *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 80.

- iii. automatyzmy nakazowe – należy łączyć je ze skrajną uległością, wobec wszelkich, nawet minimalnych sugestii płynących z otoczenia, w płaszczyźnie ruchowej automatyzmy te manifestują się nadmiernymi i nagłymi (automatycznymi) reakcjami mięśniowymi w odpowiedzi nawet na niewielkie bodźce (np. delikatne dotknięcie kończyny skutkuje gwałtownym, obszernym ruchem tejże)²⁴⁶,
- iv. negatywizm - w ogólnym ujęciu negatywizm to opór przed działaniami otoczenia. W tradycyjnym ujęciu wyróżnia się negatywizm bierny – polegający na biernym oporze wobec takowych oddziaływań (np. pozostawanie obojętnym na prośby czy polecenia) oraz negatywizm czynny. Ten ostatni cechuje się czynnym (aktywnym) oporem wobec działań otoczenia – np. poprzez przeciwstawianie się im czy wykonywanie czynności przeciwnych²⁴⁷,
- d. katapleksję – tj. nagłą utratę napięcia mięśniowego,
- e. katatonię – wzrost spoczynkowego napięcia mięśni, który zanika przy wykonywaniu ruchów (biernych bądź czynnych); dla porządku należy podkreślić, że w klasyfikacji ICD-11 wprowadzono odrębną jednostkę diagnostyczną o tożsamej nazwie (*Catatonia* - 6A40-41,6E69)²⁴⁸; to ostatnie pojęcie odnosi się jednak do całego zespołu objawów określanego w dotychczasowej literaturze przedmiotu jako „zespół katatoniczny”²⁴⁹,
- f. stereotypie ruchowe – mechanicznie powtarzane niefunkcjonalne ruchy lub czynności (np. kołysanie ciała, wykręcanie rąk, „dłubanie” w otworach fizjologicznych); stanowią przejaw ograniczonej elastyczności ekspresji ruchowej²⁵⁰,
- g. manieryzmy ruchowe – nieadekwatne sytuacyjnie, dziwaczne, a przez to niezrozumiałe dla otoczenia gesty lub czynności ruchowe (np. poruszanie się „ruchem wirowym”),
- h. grymasowanie – nieadekwatna sytuacyjnie, dziwaczna ekspresja mimiczna²⁵¹,
- i. posturyzmy – przyjmowanie dziwacznych, nierzadko niewygodnych pozycji ciała²⁵².

²⁴⁶ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 80.

²⁴⁷ Np. pacjent poproszony o położenie się na plecach i pozostanie w jednej pozycji, kładzie się na brzuchu i porusza się.

²⁴⁸ ICD-11, hasło: „*Catatonia*”; źródło: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>; dostęp: 23.11.2022 r.

²⁴⁹ Szerzej na ten temat zob. rozdz. II.3.4.

²⁵⁰ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 80.

²⁵¹ Zarówno manieryzmy jak i grymasowanie mogą być rozpatrywane także w szerszym kontekście w ramach zaburzeń aktywności intencjonalnej. Niemniej, z uwagi na ich dominującą ekspresję ruchową, objawy zostały omówione w rozdziale poświęconym zaburzeniom aktywności ruchowej.

²⁵² Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 60-61; *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 62-63.

Zaburzenia aktywności ruchowej mogą wpływać na pozycję procesowa uczestnika postępowania, w wielu aspektach. Zarówno wzmożona jak i patologicznie obniżona czy jakościowo zmieniona aktywność ruchowa, będzie rzutowała na sposób postrzegania uczestnika postępowania przez organy procesowe. Dotyczy to wszystkich tych czynności, w których dochodzi do bezpośredniego kontaktu interpersonalnego, pomiędzy organem a uczestnikiem (przesłuchanie, składanie ustnych oświadczeń woli do protokołu²⁵³, zadawanie pytań osobie przesłuchiwanej itd.). Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, iż komunikacja niewerbalna, której środkiem wyrazu jest również aktywność ruchowa²⁵⁴, wpływa na ocenę komunikatów werbalnych²⁵⁵. Tym samym, niezrozumienie patologicznego podłoża zaburzeń aktywności ruchowej prezentowanych *in tempore procedendi* może prowadzić do błędnych wniosków dotyczących treści samej wypowiedzi, np. oceny wiarygodności złożonego zeznania. Warto przy tym wspomnieć, że takie czynniki jak: niespokojne ruchy rąk i stóp, unikanie kontaktu wzrokowego, gesty poprawiające ubranie, częste zmiany pozycji ciała, czy dotykanie nosa, oczu lub uszu (tj. otworów fizjologicznych) zalicza się do zachowań, które mogą być uznawane za oznaki kłamstwa osoby wypowiadającej się²⁵⁶.

Niezrozumienie patologicznego charakteru omawianych zaburzeń, może także prowadzić do wniosku o zachowaniu „nielicującym z powagą sądu”, co skutkować będzie niemożnością udziału w rozprawie (*arg. ex art. 356 §1 k.p.k.*).

2.5.2 Zaburzenia aktywności impulsywnej

Zachowania impulsywne, to zachowania powstające pod wpływem impulsów – tj. emocjonalnych, nawykowych lub popędowych mechanizmów regulujących zachowanie²⁵⁷. Wpływ impulsów na zachowanie pozostaje pod świadomą kontrolą jednostki, jedynie w nieznacznym, ograniczonym zakresie²⁵⁸. Popędy to wrodzone, ewolucyjnie uwarunkowane potrzeby, które uczestniczą w zaspokajaniu podstawowych potrzeb organizmu, pozwalających na utrzymanie jednostki przy życiu i przedłużenie gatunku. Do podstawowych popędów zalicza

²⁵³ Takie jak oświadczenia o wstąpieniu w rolę oskarżyciela posiłkowego (art. 54 §1 w zw. z art. 116 §1 k.p.k.).

²⁵⁴ Do środków komunikacji niewerbalnej zalicza się m.in. gestykulację, mimikę, pozycję ciała, dystans czy kontakt fizyczny – Osika G., *Komunikacja niewerbalna*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 43/2008, s. 157-158; Knapp M.L., Hall J.A., *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, Wrocław 1997, s. 6.

²⁵⁵ Wojciechowski B., *Komunikacja niewerbalna w relacji przesłuchujący-przesłuchiwany i jej wpływ na efekt zeznań*, [w:] *Psychologia zeznań świadków (w ćwiczeniach)*, Stanik J.M., Roszkowska A., Katowice 2009, s. 177.

²⁵⁶ Zob. np. Widacki J., Mirska N., Wrońska M., *Werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w oczach policjantów oraz psychologów*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 7/2012, s. 21-22.

²⁵⁷ Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 13

²⁵⁸ Przy czym, w procesie edukacji, socjalizacji i wychowania uczymy się kontrolowania tej sfery aktywności - *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 348.

się: pragnienie, łaknienie, potrzebę snu oraz popęd seksualny. W odróżnieniu od popędu, nawyk jest potrzebą nabytą, która kształtuje się pod wpływem doświadczeń osobniczych²⁵⁹. Jak wspomniano impulsy mogą być także wyzwalone przez silne emocje²⁶⁰.

W ujęciu ilościowym, zaburzenia aktywności impulsywnej (impulsywności) mogą przejawiać się pod postacią jej wzmożenia lub obniżenia. Impulsywność wzmożona wiąże się z nasileniem wpływu czynników impulsywnych na działania jednostki. Innymi słowy osoba, jest „bardziej podatna” na wpływ impulsu²⁶¹, co skutkuje łatwiejszą skłonnością do ulegania im i inicjowania motywowanych nimi działań (większa pobudliwość, gwałtowność). Zmniejszenie impulsywności stanowi odwrotność powyższego stanu. Omawiane tu, zmiany poziomu impulsywności, mogą dotyczyć reakcji na każdy z ww. impulsów (impulsywność emocjonalna, popędowa oraz nawykowa).

Nadmierne uleganie impulsom, ma znaczenie zarówno w kontekście prawa karnego materialnego (podejmowanie zachowań wypełniających znamiona czynów zabronionych) jak i prawa karnego procesowego. Wśród zaburzeń impulsywności nawykowej, o relewantnym znaczeniu dla analizowanej materii, należy wymienić kleptomanię²⁶² czy piromanię²⁶³, a także poszczególne postacie fobii²⁶⁴. Z punktu widzenia impulsywności popędowej, najistotniejsze znaczenie ma wzmożenie popędu seksualnego. Z kolei, wzmożona impulsywność emocjonalna, zależnie od rodzaju dominującej emocji, może prowadzić do zachowań agresywnych (złość) czy rezygnacji i wycofywania się z aktywności (smutek, lęk) – także procesowej.

²⁵⁹ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 68.

²⁶⁰ Na temat tego pojęcia zob. pkt 2.3. powyżej.

²⁶¹ Z uwagi na zwiększenie siły impulsu, bądź osłabienie mechanizmów samokontroli.

²⁶² Niemożność powstrzymania się od impulsu (nawykowej potrzeby) kradzieży przedmiotów, które nie są zdobywane dla korzyści osobistych czy finansowych – zob. *Klasyfikacja zaburzeń ...*, red. Pużyński S., Wciórka J., s. 179.

²⁶³ Niemożność powstrzymania się od prób podkładania ognia (pod obiekty własne i cudze), wynikające ze stałego zaabsorbowania ogniem – *Ibidem*, s. 178.

²⁶⁴ Fobie są traktowane jako forma zaburzeń impulsywności nawykowej o charakterze unikającym (nawykowe unikanie czynników wywołujących lęk) – *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 82; podobnie *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 350.

2.5.3. Zaburzenia aktywności złożonej (intencjonalnej)

Omawiana kategoria, stanowi heterogenną grupę objawów, która odnosi się do aktywności będących rezultatem złożonych, decyzji motywacyjnych, w znacznej mierze związanych ze świadomym procesem decyzyjnym²⁶⁵.

W ujęciu ilościowym, można mówić odpowiednio o obniżeniu aktywności złożonej (tj. zmniejszeniu liczby i zakresu podejmowanych działań), bądź o jej podwyższeniu (tj. podejmowaniu licznych działań, także z utratą ich uporządkowania i dezorganizacją, co prowadzi do spadku, bądź braku produktywności tychże)²⁶⁶.

W aspekcie jakościowym, zaburzenia aktywności złożonej należy łączyć z zaburzonymi wzorcami ekspresji, interakcji i postaw społecznych jednostki (dążeń i preferencji).

Ekspresja to nic innego jak uzewnętrznienie. Wzorce ekspresji odnoszą się zatem do sposobów uzewnętrznienia fenomenów życia psychicznego. W ramach zaburzeń tego obszaru, tradycyjnie wymienia się natręctwa, stereotypie, persewercje, iteracje, manieryzmy oraz grymasowanie.

Natręctwa to zbiorcze pojęcie obejmujące swoim zakresem semantycznym ogół objawów anankastycznych – tj. nie tylko myśli (obsesje) i czynności natrętne (kompulsje), ale także objawy, które z uwagi na swoją specyfikę nie dają się jednocześnie zakwalifikować do żadnej z ww. kategorii – np. natręctwa sensoryczne²⁶⁷. Właśnie z uwagi na złożoność i spójność fenomenologiczną jak i liczne implikacje intrapsychiczne i psychospołeczne tych zaburzeń²⁶⁸, należy przyjąć, że wiążą się one „z bardziej fundamentalnym zaburzeniem swobody, elastyczności i zmienności ekspresji aktywności psychicznej człowieka.” Immamentnym elementem tych objawów jest bezwładność procesów psychicznych, wobec uporczywego (natrętnego) powracania określonych doznań i przymusów z tym związanych²⁶⁹.

Stereotypie polegają na tendencyjnym powracaniu do tych samych, ograniczonych ilościowo fenomenów życia psychicznego (przemyśleń, wyobrażeń, reakcji emocjonalnych)

²⁶⁵ Tj. procesem motywacyjnym opartym o świadome, celowe intencje jednostki, kształtowane w oparciu o posiadaną wiedzę i umiejętności, indywidualne preferencje oraz obowiązujące normy społeczno-kulturowe – *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. A. Bilikiewicz, s. 83.

²⁶⁶ Jednak jak słusznie zauważa się w literaturze, trudno wskazać poziom złożonej aktywności, który można obiektywnie uznać za nadmierny, zwłaszcza, że manifestacja behawioralna takiego stanu zwykle sprowadza się do działań, które są powszechnie akceptowalne i cenione społecznie (aktywność, zainteresowanie, zaangażowanie w inicjatywy itd.). Wzmożenie aktywności złożonej może być rozpatrywane w kontekście patologicznym w połączeniu z innymi objawami, które prowadzą do wspomnianej utraty uporządkowania i bezproduktywności podejmowanych działań – *Psychiatria*, t. I., *Podstawy*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 352.

²⁶⁷ Tj. natrętnie, uporczywie nawracające, przykre, i niechciane doznania odczuwane przez jednostkę *stricte* za pomocą zmysłów. Na ten temat szerzej zob. Żerdziński M., Burdzik M., Żmuda R., et al., *Olfactory Obsessions...*

²⁶⁸ Żerdziński M., *Natręctwa...*, s. 23.

²⁶⁹ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 353.

czy ich zewnętrznych manifestacji (wypowiedzi, ruchów, zachowań). Tym samym, w ujęciu skonkretyzowanym, objawy te mogą być rozpatrywane w odniesieniu do poszczególnych obszarów (funkcji) psychicznych w ramach, których są manifestowane – np. stereotypie ruchowe, stereotypowe myślenie, stereotypowe wypowiedzi. Persewercje polegają na powtarzaniu tych samych, wykorzystanych już uprzednio w trakcie kontaktu, reakcji – np. słownych (persewercje słowne) czy ruchowych (persewercje ruchowe). Z kolei, iteracja to objaw manifestujący się seryjnym, niejako zautomatyzowanym powtarzaniem tych samych dźwięków, głosek wyrazów (iteracje słowne, werbalne), a czasem też ruchów (iteracje ruchowe)²⁷⁰. Manieryzmy i grymasowanie zostały już opisane w ramach zaburzeń aktywności ruchowej²⁷¹.

Wzorce interakcji określają sposób komunikacji jednostki z otoczeniem. W ramach tego obszaru zaburzeń można wyróżnić: utrudnienie kontaktu, niedostosowanie (skrajnie – odhamowanie), czy wycofanie się. Niektórzy autorzy rozpatrują tu także negatywizm, który został omówiony w rozdziale dot. zaburzeń aktywności ruchowej, z uwagi na jego dominującą komponentę ruchową²⁷².

Utrudnienie kontaktu – to najczęstszy, acz mało specyficzny przejaw zaburzeń psychicznych, który manifestuje się w różnych aspektach (np. braku zainteresowania kontaktem, braku wzajemności komunikacji, braku płynności konwersacji z powodu chaotyczności wątków itd.)²⁷³. Niedostosowanie, przejawia się niemożnością dostosowania się do racjonalnych oczekiwań otoczenia (sytuacyjnych, społecznych czy kulturowych), w zakresie ekspresji emocjonalnej (niedostosowanie emocjonalne), zachowania czy myślenia i wypowiedzi²⁷⁴. Odhamowanie to skrajna postać niedostosowania, która objawia się całkowitą utratą zdolności dostosowania własnych zachowań do norm sytuacyjnych i społecznych²⁷⁵.

W ramach omawianej kategorii, w literaturze ujmuje się także dezorganizację zachowania, która wyraża się utratą zdolności do prowadzenia celowych działań, co znacząco lub całkowicie uniemożliwia funkcjonowanie jednostki (także w zakresie podstawowych czynności życia codziennego)²⁷⁶.

Wycofanie się oznacza ograniczenie dążenia do interakcji społecznych, które może przejawiać się w sposób czynny (np. sprzeciw czy odmowa) lub bierny (bezczyność, nie

²⁷⁰ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 84.

²⁷¹ Rozdz. II.2.5.1 powyżej.

²⁷² *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 66.

²⁷³ Szerzej zob. *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 354.

²⁷⁴ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 354.

²⁷⁵ Skracanie dystansu, zachowania nieakceptowalne sytuacyjnie – np. głośne krzyki na pogrzebie.

²⁷⁶ *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 65-66.

inicjowanie relacji). Szczególną postać ww. wycofania obserwuje się w przebiegu zaburzeń autystycznych, gdy jednostka przenosi swoje zainteresowanie ze świata zewnętrznego do wewnętrznego (introspekcja), który może pozostawać zmodyfikowany poprzez przeżycia psychotyczne. Skutkiem owej introspekcji jest wówczas ograniczenie interakcji z otoczeniem²⁷⁷.

Zaburzone wzorce postaw społecznych (dążeń/preferencji) określają sposób ogólnej interakcji jednostki z innymi członkami społeczeństwa, w szerszym ujęciu. Katalog tych wzorów jest niezwykle rozbudowany i różnorodny. Aby mówić o zaburzeniu psychicznym tego rodzaju postawy muszą być przyczyną dyskomfortu, bólu, cierpienia (*distress*) lub zaburzeń funkcjonowania jednostki. Można wskazać tu np. na takie tendencje jak ekspansywność (skłonność do narzucania innym własnego punktu widzenia), lękliwość (uogólniona tendencja do unikania wszelkich działań, z uwagi na brak pewności siebie) czy egocentryzm. Owe wzorce mogą występować w różnych zaburzeniach psychicznych, np. w ramach zaburzeń osobowości²⁷⁸.

Opisane powyżej objawy mogą przenikać do procedury karnej, modyfikując pierwotną pozycję procesową uczestnika postępowania, który je wykazuje. W tym kontekście relewantne znaczenie ma zarówno ilościowe ograniczenie aktywności złożonej jak i jej zmiany jakościowe.

Ilościowe obniżenie aktywności złożonej, w ujęciu behawioralnym może manifestować się w postaci bierności zachowania, utraty zainteresowania otoczeniem oraz skutkami własnych działań, jak również asocjalizacją, tj. wycofaniem z się z relacji interpersonalnych²⁷⁹. Zachowania te, bez znajomości ich patologicznego podłoża, mogą być mylnie interpretowane jako celowy brak zaangażowania w bieg procesu, co może implikować liczne, negatywne konsekwencje (np. w postaci utraty uprawnień, z uwagi na ich niezrealizowanie w przewidzianym ku temu terminie). Dotyczy to zwłaszcza czynnej strony postępowania, szczególnie gdy samodzielnie popiera oskarżenie, jako oskarżyciel prywatny, subsydiarny czy oskarżyciel posiłkowy w razie odstąpienia prokuratora od oskarżenia (art. 54 §2 k.p.k.).

Z kolei, jakościowe zmiany aktywności złożonej mogą wpływać na sposób postrzegania uczestnika postępowania przez organy (zwłaszcza w przypadku niedostosowania, czy skrajnego odhamowania). Negatywizm – może utrudniać (a w skrajnych przypadkach

²⁷⁷ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 87. W pierwotnym ujęciu, pojęcie autyzmu oznacza właśnie odwrócenie się od świata zewnętrznego na rzecz świata wewnętrznego (*Leksykon psychiatrii*, red. Pużyński S., s. 37).

²⁷⁸ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 356; *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 86.

²⁷⁹ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 352.

uniemożliwić) realizację obowiązków procesowych, wymagających interakcji z organami (np. obowiązków wynikających z art. 74 §2, 177 §1, art. 192 §1 i art. 192a §1 k.p.k.). Nieznajomość patologicznego charakteru prezentowanych zachowań, może prowadzić do podjęcia decyzji o wykonaniu tych czynności w sposób przymusowy bądź nałożenia kar porządkowych (art. 74 § 3a k.p.k., art. 285 §1 i 2 k.p.k.).

2.6. Zaburzenia scalania czynności psychicznych

Do tej kategorii zalicza się objawy będące następstwem zaburzeń w procesie scalania czynności psychicznych należących do omówionych powyżej obszarów. Tradycyjnie wyróżnia się tu zaburzenia: świadomości, orientacji, sprawności intelektualnej (inteligencji) jak również zaburzenia osobowości.

2.6.1. Zaburzenia świadomości

Świadomość może być definiowana dwojako. W ujęciu wąskim (świadomość *s. stricto*, łac. *sensorium*) oznacza, zdolność organizmu żywego do percepcji (odbierania), rejestrowania i przetwarzania informacji napływających z otoczenia oraz adekwatnego reagowania na te bodźce. Świadomość w ujęciu wąskim odpowiada więc pojęciu przytomności²⁸⁰ i nazywana jest też świadomością rdzenną²⁸¹. Integralnym elementem przytomności jest stan czuwania (łac. *vigilantia*), tj. stan gotowości układu nerwowego do odbierania bodźców²⁸², który pozwala na jasne (tj. pełne i wierne) rozpoznanie otoczenia połączone ze „zdawaniem sobie sprawy” z aktualnego przeżywania²⁸³.

W ujęciu szerokim, świadomość obejmuje opisane powyżej aspekty, wzbogacone o element refleksyjności – tj. poczucie istnienia, przeżywania własnej osoby i otoczenia, także w szerszym kontekście czasu, przestrzeni i jaźni (tj. nie tylko w kontekście teraźniejszym, ale także odnoszącym się do przeszłości czy przyszłości). Świadomość w ujęciu szerokim określa się też mianem „samoświadomości” (łac. *conscientia*)²⁸⁴ lub „świadomości rozszerzonej”²⁸⁵, która odnosi się do wieloaspektowego, całokształtu życia psychicznego jednostki²⁸⁶.

²⁸⁰ Przytomność definiowana jest jako stan świadomości własnej osoby i otoczenia, a także rozpoznawania i oceny znaczenia informacji pochodzących z organizmu i jego środowiska – Klawe-Tafil M., Klawe J., *Fizjologiczne podstawy przytomności*, Udar Mózgu, 8(2)/2006, s.59.

²⁸¹ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 87.

²⁸² Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 34.

²⁸³ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 61.

²⁸⁴ *Ibidem*, s. 61; podobnie *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 36.

²⁸⁵ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. A. Bilikiewicz, s. 87.

²⁸⁶ Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 34

Z zagadnieniami dotyczącymi świadomości ściśle związana jest kwestia orientacji co do własnej osoby oraz otoczenia²⁸⁷.

Zaburzenia świadomości, to zaburzenia pojmowania i spostrzegania własnych przeżyć oraz zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości²⁸⁸. Dzielą się, typowo, na te o charakterze ilościowym i jakościowym. Zaburzenia ilościowe wiążą się *stricte* z obniżeniem poziomu czuwania (w tym sensie wykazują pewne podobieństwo do snu fizjologicznego – z tym, że głębszego i trudniej odwracalnego, bądź nieodwracalnego). Natomiast w zaburzeniach jakościowych występują objawy patologiczne niespotykane w prawidłowym konstrukcie psychicznym (takie jak np. omamy, iluzje). Do zaburzeń ilościowych, zalicza się:

- a. senność patologiczną – zaburzenie objawiające się nadmierną sennością (i tendencją do zapadania w sen), niezależnie od rytmu dobowego²⁸⁹; kontakt werbalny jest możliwy, aczkolwiek pozostaje utrudniony; jednostka może prezentować zaburzenia orientacji,
- b. stan przedśpiączkowy – patologicznie głęboki sen, z zachowaniem reakcji jedynie na bardzo silne bodźce; te ostatnie pozwalają na nawiązanie jedynie krótkotrwałego kontaktu z jednostką, bez możliwości całkowitego wyburzenia,
- c. śpiączkę – tj. wyłączenie przytomności (a co za tym idzie, pełna utrata świadomości)²⁹⁰ z całkowitym zanikiem reaktywności na bodźce, a czasem także zniesieniem (bądź zmniejszeniem) odruchów i funkcji autonomicznych²⁹¹.

Jakościowe zaburzenia świadomości to:

- a. przymglenie świadomości – polegające na zmniejszeniu dokładności i zakresu rozpoznawania otoczenia; percepcja i rozumienie otoczenia wymaga od jednostki znacznego wysiłku; kontakt werbalny jest utrudniony, odpowiedzi udzielane z opóźnieniem, zazwyczaj zaburzona jest orientacja co do miejsca i czasu przy zachowaniu orientacji co do własnej osoby; zachowania są spowolnione; reakcje mogą być nieadekwatne; po epizodzie zwykle fragmentaryczna niepamięć,
- b. zmącenie świadomości – tj. stan, w którym dominują zaburzenia spostrzegania, percepcja i interpretacja zachowań mogą być silnie zniekształcone; nastrój ulega silnym i nieprzewidywalnym zmianom; kontakt werbalny pozostaje utrudniony, nielogiczny.

²⁸⁷ Szerzej na ten temat zob. rozdz. II.2.6.2. poniżej.

²⁸⁸ Gałecki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 42.

²⁸⁹ Co odróżnia senność patologiczną od snu fizjologicznego.

²⁹⁰ Śpiączka jest opisywana jako kompletna nieobecność pobudzenia oraz czuwania (poziom przytomności) oraz świadomości siebie czy też otoczenia (treść przytomności) – Świerkocka M., Komendziński J., *Neurologiczne aspekty zaburzeń przytomności*, *Annales Academiae Medicae Gedanensis* 43/2013, s. 149.

²⁹¹ Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 34; Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 62; *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 38.

Stanem pozostającym na pograniczu obu omawianych tu kategorii – tj. zaburzeń jakościowych i ilościowych jest zawężenie świadomości, które objawia się znacznym ograniczeniem pola percepcji (osoba postrzega otoczenie w sposób fragmentaryczny). W stanie tym obserwuje się znaczne zaburzenia orientacji oraz zniesienie (lub znaczne ograniczenie) kontaktu z otoczeniem²⁹². Zachowania i reakcje pacjenta, pozostają niezrozumiałe i nieadekwatne do sytuacji. Epizod pokryty jest całkowitą niepamięcią.

Do najbardziej charakterystycznych zespołów psychopatologicznych przebiegających z zaburzeniami świadomości należy tzw. zespół majaczeniowy (delirium)²⁹³.

W ramach zaburzeń świadomości *sensu largo (conscientia)*, można rozpatrywać też depersonalizację oraz derealizację²⁹⁴. Pierwsze pojęcie odnosi się do uogólnionego poczucia zmiany postrzegania i doświadczenia własnej osoby, a co za tym idzie własnych przeżyć, które jawią się jako obce, niejasne, nierzadko zagrażające (poczucie oddzielenia od własnej osoby, wejścia w rolę „zewnętrznego obserwatora” samego siebie; sztuczności własnych przeżyć). Z kolei przez derealizację rozumie się uogólnione poczucie zmiany postrzegania i doświadczenia otoczenia, które jawi się jako obce, nierealne, dziwne²⁹⁵.

Omówione tu zaburzenia wymagają uwzględnienia przede wszystkim w kontekście oceny poczytalności sprawcy *in tempore criminis* oraz oceny zdolności świadka do postrzegania i/lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, w zakresie w jakim miałyby one dotyczyć zdarzeń z okresu, w którym świadek prezentował, któreś z omówionych powyżej zaburzeń świadomości (art. 192 §2 k.p.k.). Występowanie tych zaburzeń *in tempore processus* w praktyce uniemożliwia jednostce udział w postępowaniu, toteż należy uwzględniać je w kontekście stosowania instrumentów pozwalających na czasowe wstrzymanie biegu takiego procesu (art. 22 §1 k.p.k., art. 401, art. 404 k.p.k.).

2.6.2. Zaburzenia orientacji

Orientacja to efekt scalania prostych czynności psychicznych pozwalający na trafne osadzenie jednostki w kontekście własnej tożsamości oraz otoczenia²⁹⁶. Pojęcie to rozpatrywane jest zatem w dwóch aspektach. Orientacja autopsychiczna to orientacja co do własnej osoby (tj. zdolność rozpoznania własnej tożsamości). Natomiast orientacja

²⁹² Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 43-44; *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 38-39.

²⁹³ Szerzej zob. rodz. II dot. kategorii „delirium” w ramach ICD-11, a także np. Rymaszewska J., *Zaburzenia świadomości – problem lekarza na dyżurze*, *Psychiatria w Praktyce Klinicznej*, 1(1)/2008, s. 22-29.

²⁹⁴ Tak słusznie A. Bilikiewicz, w: *Psychiatria. Podręcznik...*, red., tenże, s. 87.

²⁹⁵ *Ibidem*, s. 90; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 43.

²⁹⁶ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 369.

allopsychiczna to orientacja co do otoczenia (tj. zdolność do prawidłowego rozpoznania czasu, miejsca, okoliczności zewnętrznych w jakich znajduje się jednostka). Warunkiem zachowania prawidłowej orientacji w obu ww. aspektach jest stan przytomności²⁹⁷, odpowiedni poziom uwagi, a nadto prawidłowo funkcjonująca pamięć i funkcje intelektualne.

Najbardziej transparentnym rodzajem zaburzeń orientacji jest jej deficyt (tj. dezorientacja), która może dotyczyć zarówno orientacji autopsychicznej jak i allopsychicznej, osiągając przy tym różne nasilenie. W literaturze opisuje się nadto tendencyjność orientacji, zaniedbywanie orientacji i wahania orientacji²⁹⁸.

2.6.3. Zaburzenia sprawności intelektualnej (inteligencji)

Najogólniej rzecz ujmując przez inteligencję rozumie się ogólną sprawność procesów poznawczych jednostki²⁹⁹. W szerszym ujęciu, inteligencja odnosi się do względnie stałych warunków wewnętrznych człowieka, determinujących efektywność działań wymagających udziału typowo ludzkich procesów poznawczych (dostrzeganie abstrakcyjnych relacji, korzystanie z uprzednich doświadczeń itd.). Warunki te kształtują się w wyniku interakcji genotypu, środowiska i własnej aktywności jednostki³⁰⁰. Poziom inteligencji jest zatem osobniczo zmienny. Inteligencja determinuje tym samym, osobniczą zdolność przystosowania się do otoczenia. Osoby o niższej inteligencji mają mniejsze zdolności adaptacyjne do zmieniających się warunków życia codziennego³⁰¹, w porównaniu z osobami o wyższym poziomie intelektu³⁰².

Zaburzenia sprawności intelektualnej można podzielić na dwie grupy. Pierwsza obejmuje zaburzenia, które są wynikiem nieosiągnięcia odpowiedniego poziomu intelektualnego. Druga dotyczy zaburzeń, związanych z następczym obniżeniem pierwotnie prawidłowego poziomu sprawności intelektualnej.

²⁹⁷ Zob. rozdz. II.2.6.1. powyżej.

²⁹⁸ Tendencyjność uwagi to skłonność do błędnej interpretacji czasu, miejsca, okoliczności czy własnej tożsamości pod wpływem przeżywanych urojeń. Zaniedbywanie orientacji, czyli tzw. dezorientacja pozorna, to stan, w którym nie występują rzeczywiste zaburzenia orientacji, a brak zorientowania wynika z braku zainteresowania (intencji, potrzeby) rozeznania tych obszarów. Występuje zwykle w zaburzeniach psychicznych, w przebiegu których pacjent jest silnie pochłonięty przeżyciami wewnętrznymi, przy wycofywaniu się (a co za tym idzie nie przykładaniu uwagi) do sfery zewnętrznej. Wahania orientacji – cechują się fluktuacyjnym (falowo zmiennym) nasileniem zaburzeń orientacji, tj. ich naprzemiennym narastaniem i zmniejszaniem (ustępowaniem) - *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 369-370.

²⁹⁹ *Psychiatria*, t. I., *Podstawy...*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., s. 370.

³⁰⁰ Strelau J., *O inteligencji człowieka*, Warszawa 1987, s. 15-16.

³⁰¹ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 52 i 54.

³⁰² Na ten temat zob. też: Strelau J., *O inteligencji...*, s. 110-112.

Do pierwszej grupy należy upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna) oraz opóźnienie w rozwoju. Do drugiej zalicza się wszystkie postacie otępienia oraz tzw. otępienie rzekome.

Upośledzenie umysłowe (ang. *mental retardation*) jest zaburzeniem, które cechuje się zahamowaniem lub niepełnym rozwojem umysłu, przejawiającym się w pogorszeniu zdolności składających się na ogólny poziom inteligencji, tj. zdolności poznawczych, ruchowych, społecznych czy mowy³⁰³. Innymi słowy, upośledzenie umysłowe polega na nieosiągnięciu przez jednostkę adekwatnej do wieku sprawności intelektualnej³⁰⁴. U podłoża dyskutowanego zaburzenia leżą nieprawidłowości w strukturze lub funkcjach mózgu³⁰⁵, stąd deficyty mają charakter trwałe. Jak wskazano w rozdziale pierwszym, pojęcie upośledzenia umysłowego należy uznać za nieaktualne. W klasyfikacji ICD-11, zastąpiono je pojęciem niepełnosprawności intelektualnej.

Stopień upośledzenia umysłowego określany jest na podstawie ilorazu inteligencji (IQ) w oparciu o skalę Inteligencji Wechslera³⁰⁶. Obecnie wyróżnia się cztery stopnie upośledzenia, tj. upośledzenie lekkie (IQ 50-69), umiarkowane (IQ 35-49), znaczne (IQ 20-34) oraz głębokie (IQ <20). W klasyfikacji ICD-11 zachowano ww. 4-stopniowy podział nasilenia omawianych zaburzeń³⁰⁷.

Opóźnienie rozwoju intelektualnego, odnosi się natomiast do stanów, w których opóźniony (względem wieku) rozwój sprawności intelektualnej jednostki, nie ma charakteru trwałego i wynika np. z zaniedbań środowiskowych³⁰⁸. Po stworzeniu jednostce odpowiednich warunków deficyty szybko wyrównują się³⁰⁹. Należy zatem zaakcentować, iż terminy te nie mają charakteru synonimicznego, chociaż w języku powszechnym są czasem stosowane zamiennie.

Otępienia to heterogenna grupa zaburzeń nabytych, które cechują się obniżeniem pierwotnie osiągniętego poziomu sprawności intelektualnej (w zakresie takich obszarów jak

³⁰³ *Klasyfikacja zaburzeń ...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 189

³⁰⁴ Przez sprawność intelektualną rozumie się zdolność do właściwego pojmowania, spostrzegania, rozumowania, zapamiętywania, porozumiewania się, mowy, reakcji, uczenia się oraz radzenia z nowymi sytuacjami – *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. J. Rybakowski, S. Pużyński, J. Wciórka, s. 370.

³⁰⁵ Shea S.E., *Intellectual Disability (Mental Retardation)*, *Pediatrics in Review* 2012, nr 33(3), s. 110-111, doi: <https://doi.org/10.1542/pir.33-3-110>.

³⁰⁶ Na ten temat zob. np.: Drozdick, L. W., Raiford, S. E., Wahlstrom, D., Weiss, L. G., *The Wechsler Adult Intelligence Scale—Fourth Edition and the Wechsler Memory Scale—Fourth Edition*, [w:] *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues*, red. Flanagan D.P., McDonough E.M. New York 2018, s. 486–511.

³⁰⁷ <https://icd.who.int/browse11/l-m/en/#/> hasło „Disorders of intellectual development”; dostęp: 24.11.2022 r.

³⁰⁸ Przemijający (i możliwy do wyrównania) charakter deficytów to podstawowa cecha odróżniająca opóźnienie rozwoju od upośledzenia umysłowego.

³⁰⁹ *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. J. Rybakowski, S. Pużyński, J. Wciórka, s. 371.

pamięć, myślenie, orientacja, rozumienie, zdolność uczenia się, komunikacja). Zmiany te mają podłoże organiczne (wynikają z uszkodzenia mózgu) i postępujący charakter. W efekcie uniemożliwiają bądź znacząco utrudniają codzienne funkcjonowanie³¹⁰.

Dla kompletności prowadzonych rozważań należy też zwrócić uwagę na tzw. otępienia rzekome, które polegają na przemijającym (bądź pozornym) obniżeniu funkcji intelektualnych, w przebiegu innych zaburzeń psychicznych (np. depresji) lub fizycznych (zaburzenia elektrolitowe, niedobory pokarmowe itd.). Ustąpienie choroby podstawowej prowadzi do wycofania się „rzekomych” deficytów poznawczych³¹¹.

Niezależnie od etiologii, każde z opisanych tu zaburzeń sprawności intelektualnej, rzutuje negatywnie na ogólną sprawność procesów poznawczych jednostki, co przekłada się na wszystkie aspekty jej uczestnictwa w postępowaniu. Zależnie od obszaru objętego deficytem (myślenie, pamięć, komunikacja itd.), zaburzenia te mogą utrudniać realizację uprawnień procesowych wymagających ich większego zaangażowania.

2.6.4. Zaburzenia osobowości

W literaturze funkcjonuje wiele definicji oraz teorii dotyczących osobowości³¹². Nie wdając się w pogłębione analizy w ww. zakresie, na potrzeby niniejszego opracowania można przyjąć, iż osobowość jest konstruktem psychologicznym, określającym ogół cech jednostki (zarówno nabytych jak i wrodzonych), które nadają przeżyciom jednostki cechy względnej stałości i pozwalają na odróżnienie jej od innych osób³¹³. Cechy te przejawiają się automatycznie niemal w każdej sferze funkcjonowania psychologicznego człowieka³¹⁴. W ujęciu ewolucyjnym, osobowość to specyficzny styl funkcjonowania adaptacyjnego, który organizm przejawia w relacji z typowymi warunkami środowiskowymi³¹⁵. Innymi słowy osobowość wyznacza właściwy dla jednostki (indywidualny) sposób jej przystosowania do środowiska³¹⁶.

³¹⁰ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...* s. 99; Motyl R., *Otępienie – kryteria diagnostyczne*, Polski Przegląd Neurologiczny 3(2)/2007, s. 43.

³¹¹ *Psychiatria*, t. I, *Podstawy*, red. J. Rybakowski, S. Pużyński, J. Wciórka..., s. 371.

³¹² W tym zakresie zob. np. Allport G., *Personality. A psychological interpretation*, New York, 1937; Allport G., *Personality and Character*, *The Psychological Bulletin* 18(9)/1921, s. 441-455. Przeglądu teorii cech osobowości dokonuje np. Buksik D., *Wybrane psychologiczne teorie cech osobowości*, *Z problematyki pedagogiczno-społecznej* 16/2000, s. 191-206. W zakresie teorii osobowości zob. też np. Łukaszewski W., *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*, Warszawa 1974, s. 11-50.

³¹³ *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. J. Rybakowski, S. Pużyński, J. Wciórka, s. 371. Podobnie Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 327.

³¹⁴ Millon T., Davis R., *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Warszawa 2005, s. 2.

³¹⁵ *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. Cierpiałkowska L., Soroko E., Poznań 2017, s. 88.

³¹⁶ *Leksykon...*, red. Pużyński S., s. 323.

W kontekście zaburzeń osobowości należy rozpatrywać: zmiany osobowości, dezorganizację osobowości oraz zaburzenia osobowości *sensu stricto*. Te ostatnie, określane też jako specyficzne odmiany osobowości, odnoszą się do trwałych wzorców zachowań patologicznych (nieprzystosowawczych), które kształtują się od dzieciństwa i następnie manifestują się w zakresie poznawczym, afektywnym, interpersonalnym oraz kontroli impulsów³¹⁷. Zaburzenia te charakteryzują się mało elastycznymi reakcjami na różne sytuacje społeczne i indywidualne, przez co odbiegają znacząco od modeli reakcji przyjętych w danej kulturze. Patologiczne wzorce obejmują różne obszary funkcjonowania jednostki³¹⁸.

W literaturze przedmiotu³¹⁹ oraz obowiązującej dotychczas klasyfikacji chorób (ICD-10) wyróżniano katalog podstawowych rodzajów zaburzeń osobowości, do których należały m.in. osobowość: paranoiczna, schizoidalna, anankastyczna, histrioniczna, dysocjalna, chwiejna emocjonalnie, lękowa, zależna, narcystyczna³²⁰ (w ujęciu nozologicznym według ICD-10, ww. zaburzenia stanowiły grupę tzw. specyficznych zaburzeń osobowości – F60.x). Oprócz tego wyróżniano także grupę mieszanych zaburzeń osobowości (które jednocześnie posiadały cechy kilku wyżej wymienionych osobowości). W literaturze opisuje się także, inne mniej powszechne odmiany nieprawidłowo ukształtowanej osobowości, np. nieprawidłowy rozwój osobowości na skutek kalectwa lub przewlekłej choroby (tzw. homilopatia)³²¹.

W klasyfikacji ICD-11 podstawowym kryterium różnicującym zaburzenia osobowości pozostaje ich nasilenie. Na tej podstawie wyróżnia się łagodne, umiarkowane i ciężkie zaburzenia osobowości. Każde z tych rozpoznań może zostać następnie dookreślone przy użyciu pięciu charakterystycznych, nieadaptacyjnych cech osobowości (ang. *trait domain specifiers*), do których zaliczono: negatywną afektywność, odseparowanie, dysocjalność, anankastię, oraz rozhamowanie. Nowa klasyfikacja pozwala też na rozpoznanie wzorca borderline (ang. *borderline pattern*) oraz tzw. „trudnej osobowości” (ang. *personality difficulty*), które nie jest zaburzeniem psychicznym *per se*, a raczej parametrem wskaźnikowym³²².

Zmiany osobowości – to pojęcie odnoszące się do wyraźnej zmiany dotychczasowej osobowości jednostki, która dokonuje się w następstwie traumatycznego przeżycia,

³¹⁷ Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 83.

³¹⁸ *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 169; Millon T., Davis R., *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Warszawa 2005, s. 15-18.

³¹⁹ Zob. np. Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 202.

³²⁰ Na temat charakterystyki poszczególnych rodzajów zaburzeń osobowości zob. Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s.

³²¹ *Leksykon...*, red. Pużyński S., s. 524.

³²² Szerzej na ten temat zob. rozdz. II.3.4.

połączonego z silnym stresem i cierpieniem (klęska żywiołowa, wojna, ciężka choroba, molestowanie seksualne itd.)³²³. Szczególną postacią ww. zmiany osobowości, jest jej dezintegracja wynikająca z postępującej choroby psychicznej, która objawia się załamaniem integrujących mechanizmów funkcjonowania osobowości jako całości (tj. względnie stałego konstruktu *self*). Stan ten prowadzi do dezorganizacji funkcjonowania jednostki, w obszarze poznawczym, emocjonalnym, motywacyjnym i behawioralnym oraz zachodzących pomiędzy nimi relacji. W szerszym ujęciu, dezintegracja prowadzi do dezadaptacji społecznej. Omawiany tu objaw jest charakterystyczny dla schizofrenii³²⁴.

Rzadkim, choć szczególnie ciekawym pojęciem, zaliczanym klasycznie do objawów dysocjacyjnych, jest tzw. osobowość mnoga, lub osobowość wieloraka (ang. *Dissociative Identity Disorder*). Zaburzenie to charakteryzuje się występowaniem dwóch lub więcej odrębnych stanów osobowości (tożsamości dysocjacyjnych), z których każdy posiada własne wzorce behawioralne, wspomnienia czy preferencje. Każda z tych tożsamości może więc w odrębny sposób interpretować zarówno własną osobę jak i otaczające ją środowisko. Z uwagi na występowanie w obrazie klinicznym epizodów amnezji i zaburzeń w zakresie pamięci autobiograficznej, zagadnienie to ma znaczenie dla prowadzonych tu rozważań. Dotyczy to w szczególności możliwości przypisania odpowiedzialności karnej za popełnienie czynu zabronionego przez jedną z tożsamości dysocjacyjnych czy ogólnej zdolności do bycia świadkiem przez osobę z DID³²⁵.

3. Klasyfikacje zaburzeń psychicznych

3.1. Zagadnienia wstępne

Tworzenie uniwersalnych systemów klasyfikacji chorób ma niebagatelna znaczenie w kontekście unifikacji standardów diagnostycznych, a co za tym idzie standaryzacji rozpoznań stawianych przez lekarzy na całym świecie. Chociaż klasyfikacje te są narzędziem wykorzystywanym przede wszystkim przez klinicystów, to przenikają one także do procesu karnego (m.in. pod postacią opinii wydawanych przez biegłych psychiatrów, czy dokumentacji medycznej z leczenia psychiatrycznego stanowiącej dowód w sprawie). Większość klasyfikacji chorób, opiera się na znanej (lub przypuszczalnej) etiologii chorób³²⁶.

³²³ *Psychiatria*, t. I, *Podstawy...*, red. J. Rybakowski, S. Pużyński, J. Wciórka, s. 371

³²⁴ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 96.

³²⁵ Szerzej zob. Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne...*, s. 147 i n.

³²⁶ *Psychiatria*, t. II., *Psychiatria kliniczna...*, red. Pużyński S. Rybakowski J., Wciórka J., s. 6.

3.2. Zaburzenia psychotyczne i niepsychotyczne

Przed przejściem do analizy poszczególnych systemów klasyfikacji chorób, warto zaznaczyć, że w praktyce medycznej dość powszechny jest podział zaburzeń psychicznych na dwie grupy – zaburzenia psychotyczne i niepsychotyczne.

W ujęciu medycznym, zaburzenia psychotyczne (psychozy) są definiowane jako zaburzenia przebiegające z zakłóceniem (lub całkowitym zniesieniem) poczucia rzeczywistości oraz wyraźnym ograniczeniem (lub zniesieniem) wglądu chorobowego (poczucia choroby), co utrudnia lub uniemożliwia pełnienie ról społecznych, w tym zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych. W przebiegu zaburzeń psychotycznych występują liczne jakościowe objawy psychopatologiczne – urojenia, halucynacje, zaburzenia świadomości, emocjonalności, napędu psychoruchowego i innych funkcji psychicznych. Zaburzenia niepsychotyczne, są natomiast definiowane w sposób negatywny, jako zaburzenia, które nie spełniają ww. kryteriów zaburzeń psychotycznych³²⁷.

Odnosząc niniejszy podział do przepisów ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, należy stwierdzić, że do zaburzeń psychotycznych należą choroby psychiczne (art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p.). Zaś do grupy zaburzeń niepsychotycznych – upośledzenie umysłowe oraz inne zakłócenia czynności psychicznych, które uznawane są za zaburzenia psychiczne (art. 3 pkt. 1 lit. b i c u.o.z.p.), tj. m.in.: większość zespołów organicznych, zaburzenia osobowości, zaburzenia związane z uzależnieniem od alkoholu i substancji psychoaktywnych. Niniejszy podział ma walor porządkujący i – jak wspomniano – jest często spotykany w literaturze medycznej. Nie spełnia on jednak kryteriów podziału logicznego. Chociaż jest podziałem zupełnym, to nie ma charakteru rozłącznego, gdyż w przebiegu niektórych zaburzeń o pierwotnie niepsychotycznym charakterze mogą wystąpić objawy psychotyczne³²⁸.

3.3. Zaburzenia psychiczne w ICD-10

Klasyfikacja ICD poświęcona jest ogółowi jednostek chorobowych. W ICD-10, zaburzenia psychiczne zostały umieszczone w rozdziale V – Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania (ang. , i oznaczone skrótami od F00 do F99. Podzielono je na 11 głównych kategorii wyróżniając:

³²⁷ Za: Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium...*, s. 18.

³²⁸ Pużyński S., *Choroba psychiczna...*, s. 305.

1. **Organiczne zaburzenia psychiczne, włącznie z zespołami objawowymi (F00-F09).** Do tej grupy zaliczane są zaburzenia psychiczne, które mają podłoże organiczne – tj. są uwarunkowane dysfunkcją mózgu, która wynika z choroby, uszkodzenia lub urazu tego narządu³²⁹. W niniejszej grupie znajdują się zatem wszystkie rodzaje otępienia niezależnie od ich etiologii³³⁰, organiczny zespół amnestyczny³³¹, a także zaburzenia nastroju o podłożu organicznym, łagodne zaburzenia procesów poznawczych czy organiczne zaburzenia osobowości i zachowania – w tym zespół po zapaleniu bądź wstrząśnieniu mózgu.
2. **Zaburzenia psychiczne i zachowania spowodowane używaniem substancji psychoaktywnych (F10-F19).** Do tej grupy zaliczane są wszystkie zaburzenia psychiczne będące następstwem nadużywania alkoholu bądź innych substancji psychoaktywnych, w tym środków uspokajających i nasennych. W każdym przypadku można mówić o zaburzeniach psychicznych wynikających z ostrego zatrucia, fazy czynnej uzależnienia, odstawienia substancji (zespół abstynencyjny, zespół abstynencyjny z majaczeniem), zaburzeniach rezydualnych (późno ujawniających się), zespołach amnestycznych⁴⁴ albo objawach psychotycznych.
3. **Schizofrenię, zaburzenia schizotypowe oraz urojeniowe (F20-F29).** Jest to heterogenna grupa, do której obok schizofrenii, zaliczono także uporczywe zaburzenia urojeniowe (nazywane w przeszłości paranoją), zaburzenia schizoafektywne³³², ostre i przemijające zaburzenia psychotyczne czy indukowane zaburzenia urojeniowe (fr. *folie à deux*³³³). Z pewnym uproszczeniem, można przyjąć, że cechą wspólną tych jednostek jest występowanie zaburzeń treści myślenia pod postacią urojeń lub zaburzeń spostrzegania (halucynacji), które w znacznym stopniu upośledzają zdolność testowania rzeczywistości. Klasyfikacja ICD-10 pozwala na rozpoznanie poszczególnych typów (rodzajów) schizofrenii, tj. schizofrenii paranoidalnej, katatonicznej, rezydualnej. W

³²⁹ Klasyfikacja zaburzeń ..., red. Pużyński S., Wciórka J., s. 50.

³³⁰ M.in. otępienie naczyniowe, otępienie w chorobie Alzheimera, w chorobie Huntingtona czy Parkinsona.

³³¹ Zespół amnestyczny charakteryzuje zaburzeniami pamięci (świeżej i długotrwałej). Zespół ten może mieć podłoże organiczne, niezwiązane z nadużywaniem środków psychoaktywnych (F04) lub być uzależnienia - wówczas zaliczany jest do grupy rozpoznań F10-F19 (zależnie od rodzaju nadużywanej substancji).

³³² Są to zaburzenia, w których objawy afektywne (związane z zaburzeniami nastroju) oraz schizofreniczne osiągają podobne nasilenie.

³³³ Inaczej paranoja indukowana lub obłąd udzielony. To rzadkie zaburzenie psychiczne, polegające na tym, że objawy psychiczne, zwłaszcza urojenia paranoidalne, przeżywane przez chorego, są indukowane (wywoływane) u innej osoby (lub osób), które pozostają z chorym w ścisłym związku emocjonalnym (mogą to być np. osoby blisko spokrewnione lub wspólnie zamieszkujące). Jeśli osoby te zostaną oddzielone od osoby indukującej, przestają prezentować takie objawy – szerzej zob. np.: Suresh Kumar PN, Subramanyam N, Thomas B, et al., *Folie à deux*. Indian Journal of Psychiatry. 47(3)/2005, s. 165.

nowej ICD-11 zrezygnowano z podziałów schizofrenii na podtypy. Należy uznać go więc za historyczny.

4. **Zaburzenia afektywne (nastroju) – F30-F39.** Choroby afektu wiążą się ze zmianą nastroju lub afektu. Zmianom tym zazwyczaj towarzyszą adekwatne zmiany napędu oraz zmiany aktywności złożonej jednostki³³⁴. Do tej grupy zalicza się depresję oraz manię (hipomanię³³⁵), a także chorobę afektywną dwubiegunową, dystymię i cyklotymię. W epizodach depresyjnych dochodzi do obniżenia nastroju i ogólnego spadku aktywności złożonej (awolicja, abulia), zaś w epizodach maniakalnych (lub hipomaniakalnych) obserwuje się podwyższenie nastroju, napędu i aktywności złożonej, często ze zmniejszoną potrzebą snu. Choroba afektywna dwubiegunowa charakteryzuje się nawracającym występowaniem epizodów depresyjnych i maniakalnych (lub hipomaniakalnych), które oddzielone są od siebie okresami remisji – tj. stanami eutymii³³⁶. Dystymia to przewlekłe utrzymujące się obniżenie nastroju, w którym natężenie objawów nie jest wystarczające do rozpoznania depresji. Z kolei cyklotymia charakteryzuje się stałymi wahaniami nastroju, które nie są wystarczające do rozpoznania CHAD, manii lub hipomanii.
5. **Zaburzenia nerwicowe, związane ze stresem i pod postacią somatyczną (F40-F48).** Jest to duża i heterogenna kategoria, do której zaliczono zaburzenia wiązane z dawnym pojęciem nerwicy³³⁷. Obecnie w grupie znalazły się zaburzenia lękowe (w tym w postaci fobii, zaburzenia lękowe uogólnione i zaburzenia z napadami lęku), zaburzenia depresyjno-lękowe, zaburzenia związane z reakcją na ciężki stres i zaburzenia adaptacyjne oraz zaburzenia dysocjacyjne, a także zaburzenia występujące pod postacią somatyczną (np. zaburzenia hipochondryczne)³³⁸. Do tej grupy zaliczają się też zaburzenia obsesyjno-kompulsyjne (tzw. natręctwa, zaburzenia anankastyczne).

³³⁴ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 191.

³³⁵ Obraz objawów występujących w manii i hipomanii jest podobny. Cechą dystynktywną jest nasilenie objawów, które w przypadku hipomanii osiągają znacznie mniejsze natężenie niż w przypadku manii (Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 191).

³³⁶ *Klasyfikacja zaburzeń...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 105.

³³⁷ Nerwica – dawna nazwa zaburzeń psychicznych, w których jednostka doświadczała: różnych emocjonalnych symptomów niepokoju (lęku) oraz niechcianych stanów psychicznych (także pod postacią somatyczną – np. bólu somatycznego), zachowując jednocześnie dobrą zdolność do oceny rzeczywistości (bez znamion choroby psychicznej *per se*), a jej zachowania mieściły się zasadniczo w normach społecznych. Zob. Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenan D.L., *Psychopatologia*, Nowy Jork 1984 [przekład polski pod red. Sęk H., Poznań 2003], s. 756. W literaturze zwraca się uwagę na częste psychologiczne podłoże tego rodzaju zaburzeń. Obecnie odchodzi się od określenia „zaburzeń nerwicowych” na rzecz „zaburzeń lękowych”. – Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 239; *Klasyfikacja zaburzeń...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 119.

³³⁸ Zaburzenia te charakteryzują się silnym zaabsorbowaniem objawami somatycznymi. Pacjent obawia się, że w jego ciele rozwija się jakaś poważna choroba. Działania pozostają często ukierunkowane potwierdzenie tego założenia, poprzez wykonywanie licznych badań diagnostycznych.

6. **Zespoły behawioralne związane z zaburzeniami fizjologicznymi i czynnikami fizycznymi (F50-F59).** Do tej grupy zalicza się między innymi zaburzenia odżywiania (anoreksja, bulimia), czy nieorganiczne zaburzenia snu a także niektóre dysfunkcje seksualne niespowodowane zaburzeniami organicznymi czy chorobą somatyczną³³⁹. W tej grupie znalazły się również zaburzenia związane z położeniem, takie jak depresja czy psychoza poporodowa (F53x)³⁴⁰.
7. **Zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych (F60-F69).** W tej grupie zawarto różne stany i zachowania, które istotnie odbiegają od przyjętych w danej kulturze sposobów myślenia, odczuwania oraz nawiązywania i utrzymywania relacji interpersonalnych³⁴¹. Grupa obejmuje poszczególne kategorie zaburzeń osobowości³⁴², a także zaburzenia kontroli impulsów (patologiczny hazard, kleptomania, piromania), zaburzenia identyfikacji płciowej (transseksualizm, transwestytyzm), zaburzenia preferencji seksualnych (ekshibicjonizm, pedofilia, sadomasochizm) oraz tzw. zaburzenia pozorowane (np. Zespół Münchhausena³⁴³).
8. **Upośledzenie umysłowe (F70-F79).** Do tej grupy zaliczono wszystkie stopnie upośledzenia umysłowego (szerzej zob. rozdział dotyczący zaburzeń sprawności intelektualnej). W odniesieniu do każdego stopnia upośledzenia można dodatkowo określić nasilenie zaburzeń zachowania³⁴⁴.
9. **Zaburzenia rozwoju psychologicznego (F80-F89).** Do tej grupy zalicza się specyficzne zaburzenia rozwoju (mowy, język, umiejętności szkolnych, funkcji motorycznych) jak również całościowe zaburzenia rozwojowe (takie jak zespół Aspergera, zespół Retta czy autyzm dziecięcy). Do wspólnych cech tych zaburzeń należą: początek w dzieciństwie lub okresie niemowlęcym, ciągły przebieg (tj. przebieg bez okresów remisji) oraz ścisły związek z procesem niewłaściwego, biologicznego dojrzewania ośrodkowego układu nerwowego³⁴⁵.
10. **Zaburzenia zachowania i emocji rozpoczynające się zwykle w dzieciństwie i wieku młodzieńczym (F90-F98).** Do tej grupy należą m.in. zaburzenia hiperkinetyczne

³³⁹ M.in. zaburzenia orgazmu, przedwczesny wytrysk, brak potrzeb seksualnych lub nadmierny popęd seksualny.

³⁴⁰ Warto zaznaczyć, że depresja poporodowa dotyczy od 7-20% kobiet w okresie połogu – Jaeschke R., Siwek M., Dudek D., *Poporodowe zaburzenia nastroju*, *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 7(3)/2012, s. 113.

³⁴¹ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 327.

³⁴² Szerzej zob. rozdz. dot. zaburzeń osobowości, powyżej.

³⁴³ Zaburzenie charakteryzujące się zamierzonym wytworzeniem lub naśladowaniem objawów zaburzeń psychicznych lub fizycznych przy braku świadomości prawdziwych motywów swojego postępowania – zob. np. Bylina B.B., Mosiołek A., *Zespół Münchhausena – studium przypadku*, *Psychiatria* 18(4)/2021, s. 282.

³⁴⁴ Odpowiednio – brak lub minimalne zmiany w zachowaniu lub znaczne zmiany w zachowaniu wymagające opieki lub leczenia.

³⁴⁵ *Klasyfikacja zaburzeń ...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 195.

(zaburzenia aktywności i uwagi), lęk społeczny w dzieciństwie, tiki, moczenie mimowolne czy zanieczyszczanie się kałem. Zaburzenia należące do tej grupy, chociaż rozpoczynają się w dzieciństwie i utrudniają funkcjonowanie dziecka, mogą utrzymywać się także w wielu dorosłym w tożsamej formie (np. ADHD³⁴⁶) lub przekształcić się w inne zaburzenia psychiczne³⁴⁷.

11. **Nieokreślone zaburzenia psychiczne (F99)**. Ta kategoria ma charakter szczątkowy. Rozpoznanie F99 przypisuje się stanom, których nie można jednoznacznie zakwalifikować do żadnej z poprzednich kategorii. Najczęściej rozpoznanie to ma charakter rozpoznania wstępnego, które ulega następcej weryfikacji i zmianie w toku procesu diagnostycznego.

3.4. Zaburzenia psychiczne w ICD-11

W ICD-11 wyodrębniono 26 rozdziałów głównych, które dotyczą schorzeń poszczególnych układów (narządów), oraz dwa rozdziały dodatkowe. Zaburzenia psychiczne zostały umieszczone w rozdziale VI, zatytułowanym „Zaburzenia psychiczne, zachowania i neurorozwojowe” (ang. *Mental, behavioural or neurodevelopmental disorders*). W obszarze zainteresowania psychiatrii pozostają nadto stany związane ze zdrowiem seksualnym (umieszczone w rozdziale XVII omawianej klasyfikacji) oraz zaburzenia snu i czuwania (rozdział VII). Obecnie klasyfikacja ICD-11 dostępna jest wyłącznie w wersji anglojęzycznej na stronie internetowej WHO. W klasyfikacji zmieniono sposób kodowania jednostek chorobowych (dodano litery), wyodrębniono nowe kategorie zaburzeń psychicznych, a niektóre usunięto. Zaburzenia psychiczne w ICD-11, dzielą się na następujące grupy (kategorie):

1. **Zaburzenia neurorozwojowe (6A00–6A0Z)**. Są to zaburzenia behawioralne i poznawcze, które pojawiają się w okresie rozwoju, skutkując upośledzeniem określonych funkcji intelektualnych, motorycznych, językowych i społecznych. Przy czym w grupie znajdują się jedynie te zaburzenia, które mają podłoże neurorozwojowe³⁴⁸. Do tej kategorii zalicza się m.in.: zaburzenia rozwoju

³⁴⁶ Zespół nadpobudliwości psychoruchowej (ang. *Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder*). W literaturze wskazuje się, że częstość występowania tego zaburzenia w populacji dorosłych oscyluje na poziomie 3-5%. Zob. np. Gaidamowicz R. et. al., *ADHD – plaga XXI wieku?* Psychiatria Polska 52(2)/2018, s. 290 czy Szaniawska M., *Trudna diagnoza – dylematy rzetelnej oceny ADHD u dorosłych pacjentów. Część I. Obraz kliniczny, trudności diagnostyczne, leczenie*, Psychiatria Psychologia Kliniczna 10(3)/2010, s. 206.

³⁴⁷ Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria*, s. 393.

³⁴⁸ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 41.

intelektualnego, zaburzenia rozwojowe mowy i języka³⁴⁹, zaburzenia ze spektrum autyzmu czy zespół nadpobudliwości ruchowej z deficytem uwagi (ADHD). Brak tożsamej grupy w ICD-10. Omawiana kategoria zaburzeń neurorozwojowych obejmuje zaburzenia sklasyfikowane w ICD-10 w kategoriach od F70 (upośledzenie umysłowe) do F98 (inne zaburzenia zachowania i emocji rozpoczynające się zwykle w dzieciństwie i w wieku młodzieńczym)³⁵⁰.

2. **Schizofrenia lub inne pierwotne zaburzenia psychotyczne.** Ta kategoria zaburzeń obejmuje schizofrenię i inne zaburzenia psychotyczne. Zasadniczo odpowiada ona rozpoznaniom, zgrupowanym w kategorii Schizofrenia, zaburzenia schizotypowe oraz urojeniowe w ICD-10 (F20-F29). W ICD-11 zrezygnowano jednak z podziału schizofrenii na podtypy³⁵¹.
3. **Katatonii.** Nowa kategoria, nieposiadająca swojego odpowiednika w ICD-10³⁵². Najogólniej rzecz ujmując katatonii jest zespołem zaburzeń psychomotorycznych, w przebiegu której występują takie objawy jak: osłupienie, katalepsja, giętkość woskowa, mutyzm, negatywizm, echolalia, echopraksja czy pobudzenie psychoruchowe. Katatonii może wystąpić w przebiegu innych zaburzeń psychicznych, a także w następstwie zatrucia substancjami psychoaktywnymi lub lekami oraz w przebiegu innych (niepsychiatrycznych) stanów chorobowych³⁵³.
4. **Zaburzenia nastroju (6A60–6A8Z).** Zaburzenia w tej grupie odpowiadają kategorii zaburzeń nastroju (afektywnych), sklasyfikowanych w ICD-10 w kategoriach F30-F39. Do tej kategorii zaburzeń w ICD-11 zaliczono m.in.: zaburzenia dwubiegunowe (CHAD), zaburzenie cyklotymiczne, zaburzenia depresyjne (pojedynczy epizod lub nawracające), zaburzenia dystymiczne, zaburzenia depresyjne i lękowe mieszane. Warto zaznaczyć, że w ICD-11, brak jest kategorii izolowanego epizodu maniakalnego (F30 w ICD-10). Ten ostatni może być rozpoznawany jedynie jako składowa choroby afektywnej dwubiegunowej³⁵⁴.

³⁴⁹ Szerzej zob. np. G. Jastrzębowska, *Zaburzenia neurorozwojowe. Zmiany w podejściu teoretycznym i diagnostycznym*, Logopedia 48(1)/2019, s. 27-46.

³⁵⁰ Krawczyk P., Święcicki Ł., *ICD-11 vs. ICD-10 – przegląd aktualizacji i nowości wprowadzonych w najnowszej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób WHO*, Psychiatria Polska 54(1)/2020, s. 10.

³⁵¹ Gaebel W., Zielasek J. Reed G.M., *Zaburzenia psychiczne i behawioralne w ICD-11: koncepcje, metodologie oraz obecny status*, Psychiatria Polska 51(2)/2017, 178.

³⁵² W ICD-10, wyróżniono organiczne zaburzenia katatoniczne (F06.1) oraz schizofrenię katatoniczną (F20.2) jako zaburzenia należące do różnych kategorii.

³⁵³ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałecki, Wrocław 2022, s. 88.

³⁵⁴ Krawczyk P., Święcicki Ł., *ICD-11 vs. ICD-10 ...*, s. 12.

5. **Zaburzenia lękowe lub związane z lękiem (6B00–6B0Z).** Zaburzenia zaliczone do tej kategorii charakteryzują się nadmiernym lękiem i niepokojem. Objawy te prowadzą do upośledzenia funkcjonowania jednostki w wielu obszarach życia³⁵⁵. Zalicza się tu zaburzenia lękowe uogólnione, zaburzenia lękowe z paniką, agorafobię czy fobię społeczną. Ta kategoria została wyodrębniona poprzez podział grupy „Zaburzeń nerwicowych, związanych ze stresem i pod postacią somatyczną”, która funkcjonowała na gruncie ICD-10 (F40-F48).
6. **Zaburzenia obsesyjno-kompulsywne lub pokrewne (6B20–6B2Z).** Nowa kategoria zaburzeń wyodrębniona w ICD-11, m.in. poprzez podział kategorii Zaburzeń nerwicowych, związanych ze stresem i pod postacią somatyczną z ICD-10 (F40-48). Do grupy zalicza się zaburzenia obsesyjno-kompulsywne, zaburzenia dysfomorficzne³⁵⁶, hipochondrię, zaburzenia gromadzenia przedmiotów (tzw. zbieractwo), czy zaburzenie odniesienia węchowego (nieopisywane w ICD-10), a także zaburzenia powtarzających się zachowań skoncentrowanych na ciele. Do tej ostatniej kategorii należy m.in. trichotilomania³⁵⁷, która w ICD-10 zaliczana była do zaburzeń kontroli impulsów (F63.3).
7. **Zaburzenia szczególnie (specyficznie) związane ze stresem (6B40–6B4Z).** Nowa kategoria zaburzeń, wyodrębniona z grupy Zaburzeń nerwicowych wg ICD-10. Zalicza się tu zaburzenia, które są bezpośrednio związane z ekspozycją na stresor (tj. stresujące lub traumatyczne wydarzenie, albo niekorzystne doświadczenie, lub serię takowych)³⁵⁸. Do omawianej kategorii należy m.in.: zespół stresu pourazowego (PTSD) czy złożony zespół stresu pourazowego (*ang. Complex PTSD*), który nie był dotychczas wyodrębniany w ramach ICD-10.
8. **Zaburzenia dysocjacyjne (6B60–6B6Z).** Ta kategoria zaburzeń odpowiada podkategorii zaburzeń dysocjacyjnych (konwersyjnych) – F44.0, która w ICD-10 była zaliczana do grupy Zaburzeń nerwicowych, związanych ze stresem i pod postacią somatyczną. W tej grupie znajduje się między innymi dysocjacyjne zaburzenie

³⁵⁵ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 111.

³⁵⁶ Zaburzenia te charakteryzują się uporczywą koncentracją na jednym (lub kilku, wielu) wadach w wyglądzie, które są dostrzegalne przez pacjenta i praktycznie niezauważalne dla innych osób. Objawy te powodują dystres i upośledzenie funkcjonowania w różnych aspektach życia jednostki. Zob. *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 127.

³⁵⁷ Zaburzenie polegające na uporczywym i nawracającym przymusie wrywania sobie włosów, co nie jest związane ze stanem ogólnomedycznym czy innymi zaburzeniami psychicznymi (np. urojeniami). Próby ograniczenia tego zachowania zwykle kończą się niepowodzeniem. Szerzej zob. np.: Grant J.E., Chamberlain S.R., *Trichotillomania*, *The American Journal of Psychiatry* 173(9)/2016 czy Duke D.C., Keeley M.L., Geffken G.R., Storch E.A. *Trichotillomania: a current review*, *Clinical Psychology Review* 30(2)/2010, s. 181 i n.

³⁵⁸ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 135.

tożsamości (tzw. osobowość mnoga), zaburzenie depersonalizacji-derealizacji (zespół depersonalizacji-derealizacji) czy amnezja dysocjacyjna³⁵⁹.

9. **Zaburzenia odżywiania lub jedzenia (6B80–6B8Z).** Grupa zaburzeń polegających na nieprawidłowym zachowaniu związanym z jedzeniem oraz nieadekwatnych obawach dotyczących wagi i sylwetki ciała. Odpowiada podkategorii zaburzeń odżywiania (F50) wyodrębnionej w ICD-10, w ramach kategorii Zespoły behawioralne związane z zaburzeniami fizjologicznymi i czynnikami fizycznymi (F50-F59). W niniejszej kategorii znajduje się także **pica** (łaknienie opaczne; F50.8 wg. ICD-10³⁶⁰) – tj. zaburzenie polegające na uporczywym zjadaniu rzeczy, które nie posiadają wartości odżywczych i nie są pożywieniem (np. papier, mydło, ziemia, kreda), zasadniczo bez awersji do „typowego” pożywienia³⁶¹.

10. **Zaburzenia eliminacji (6C00–6C0Z).** Nowa kategoria zaburzeń nieposiadająca swojego odpowiednika w ICD-10³⁶². Do niniejszej grupy zaliczono **enurezę** (powtarzające się oddawanie moczu na łóżko lub ubranie) oraz **eknoprezę** (powtarzające się oddawanie kału w miejscach nieodpowiednich)³⁶³.

11. **Zaburzenia związane z niepokojem cielesnym lub doznaniem cielesnym (6C20–6C2Z).** Brak odpowiednika w ICD-10. Do tej grupy zaburzeń zalicza się zaburzenie związane z cierpieniem cielesnym oraz dysforię związaną z integralnością ciała. Pierwsze z wymienionych zaburzeń dotyczy objawów cielesnych, które uważane są przez jednostkę za niepokojące i ogniskują jej uwagę. Dysforia związana z integralnością ciała charakteryzuje się uporczywym pragnieniem posiadania określonej niepełnosprawności fizycznej. Tendencji tej towarzyszy dyskomfort i/lub intensywne poczucie niedostosowania związane z posiadaniem pełnosprawnego ciała³⁶⁴.

³⁵⁹ Niemożność przywołania ważnych wspomnień autobiograficznych – zwykle w odniesieniu do traumatycznych/stresujących wydarzeń - *Badanie stanu psychicznego. Rozpoznanie według ICD-11*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 148.

³⁶⁰ Pica u niemowląt i dzieci w ICD-10 rozpoznawana jest w ramach *Zaburzeń zachowania i emocji rozpoczynających się zwykle w dzieciństwie i wieku młodzieńczym*, w podkategorii *Inne zaburzenia...*, - F98.3.

³⁶¹ Szerzej zob. np. Mishori R., McHale C., *Pica: an age-old eating disorder that's often missed*, *The Journal of family practice*, 63(7)/2014, s. 1-4.

³⁶² W ICD-10 zaburzenia należące do omawianej grupy były klasyfikowane w ramach podkategorii *Innych zaburzeń zachowania i emocji rozpoczynających się zwykle w dzieciństwie i wieku młodzieńczym* (F98).

³⁶³ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 159.

³⁶⁴ *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 165. World Health Organization, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>.

- 12. Zaburzenia spowodowane używaniem substancji lub zachowaniami uzależniającymi (6C40–6C5Z).** Do tej grupy zaliczono zaburzenia psychiczne i behawioralne, które rozwijają się w wyniku używania substancji psychoaktywnych, w tym leków (zaburzenia spowodowane używaniem substancji) lub określonych, powtarzających się zachowań nagradzających i wzmacniających innych niż nadużywanie substancji uzależniających (zaburzenia spowodowane zachowaniami uzależniającymi)³⁶⁵. Te ostatnie obejmują zaburzenia hazardowe oraz zaburzenia związane z grami (tzw. *gaming*).
- 13. Zaburzenia kontroli impulsów (6C70–6C7Z).** Nowa kategoria diagnostyczna. Cechą wspólną tych zaburzeń jest powtarzające się niepowodzenie w opieraniu się impulsom, popędom lub innym zachowaniom, które są satysfakcjonujące dla jednostki (przez pewien okres czasu). Do grupy zalicza się m.in. piromanię i kleptomanię, które w ICD-10 zaliczane były do podkategorii *Zaburzenia nawyków i popędów* (F63) oraz zaburzenie kompulsywnych zachowań seksualnych³⁶⁶, które w ICD-10 odpowiada rozpoznaniu nadmiernego popędu seksualnego (F52.7)³⁶⁷.
- 14. Zaburzenia destrukcyjne i zaburzenia dysocjalne³⁶⁸.** Zaburzenia zaliczane do tej grupy, charakteryzują się zachowaniami, które wahają się od zachowań określanych jako destrukcyjne – to znaczy wyraźnie i uporczywie buntownicze, nieposłuszne, prowokacyjne lub złośliwe – do zachowań uważanych za dysocjalne, ponieważ uporczywie naruszają podstawowe prawa innych osób, zasadnicze normy społeczne czy przepisy prawa³⁶⁹.
- 15. Zaburzenia osobowości i cechy pokrewne.** W niniejszej kategorii mieszczą się zaburzenia osobowości (F60-61 według ICD-10) oraz cechy im pokrewne. Należy podkreślić, że w ICD-11 całkowicie zmieniono podejście do klasyfikacji omawianych tu zaburzeń. Podstawowym kryterium podziału jest nasilenie omawianych zaburzeń,

³⁶⁵ World Health Organization, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>

³⁶⁶ Kompulsywne zaburzenie zachowania seksualnego charakteryzuje się uporczywym wzorcem braku kontroli nad intensywnymi, powtarzającymi się impulsami lub popędami seksualnymi skutkującymi powtarzalnymi zachowaniami seksualnymi. Objawy mogą obejmować powtarzające się czynności seksualne, które stają się centralnym punktem życia danej osoby, aż do zaniedbania zdrowia i opieki osobistej lub innych zainteresowań, czynności i obowiązków; liczne nieudane próby znacznego ograniczenia powtarzających się zachowań seksualnych; i kontynuowanie powtarzających się zachowań seksualnych pomimo negatywnych konsekwencji lub uzyskiwania niewielkiej bądź żadnej satysfakcji z tych działań - World Health Organization, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>.

³⁶⁷ Krawczyk P., Święcicki Ł., *ICD-11 vs. ICD-10...*, s. 17.

³⁶⁸ Inaczej zaburzenia opozycyjno-buntownicze – tak np. *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałecki, s. 187.

³⁶⁹ Definicja „Disruptive behaviour or dissocial disorders” wg *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>.

które pozwala na wyodrębnienie łagodnych, umiarkowanych lub ciężkich zaburzeń osobowości³⁷⁰. Zaburzenie może zostać następnie dookreślone przy użyciu pięciu charakterystycznych nieadaptacyjnych cech osobowości (ang. *trait domain specifiers*), do których zaliczono:

- a. negatywną afektywność (negatywna uczuciowość) – polegająca na tendencji do agrawacji (przesadnej manifestacji) negatywnych emocji,
- b. odseparowanie – skłonność do utrzymywania dystansu emocjonalnego i interpersonalnego,
- c. dysocjalność – tj. tendencja do lekceważenia norm i zasad społecznych, w tym reguł prawnych; powszechne przejawy omawianego wzorca to m.in. egocentryzm, oraz brak empatii³⁷¹,
- d. anankastia – cecha polegająca na skłonności do ścisłego kontrolowania zachowań otoczenia oraz własnych³⁷²,
- e. rozhamowanie – tj. tendencja do działań impulsywnych³⁷³.

Dodatkowo możliwe jest rozpoznanie wzorca *borderline* (ang. *Borderline pattern*; 6D11.5), który cechuje się wszechobecną niestabilnością sfery afektywnej, relacji interpersonalnych, postrzegania własnej osoby oraz znaczną impulsywnością³⁷⁴. Klasyfikacja ICD-11 pozwala także na rozpoznanie tzw. trudnej osobowości - *Personality Difficulty*; QE50.7). Niniejsze rozpoznanie zostało umieszczone w kategorii „Czynniki wpływające na stan zdrowia lub kontakty z systemem opieki zdrowotnej. Trudna osobowość nie jest zatem traktowana jak zaburzenie osobowości *per se*. Niniejsze rozpoznanie odnosi się do wyraźnych cech osobowości, które mogą mieć wpływ na leczenie lub usługi zdrowotne, ale nie osiągają poziomu nasilenia, który uzasadniałby rozpoznanie zaburzenia osobowości³⁷⁵.

16. Zaburzenia parafialne. Zaburzenia zaliczane do tej grupy (zaburzenia ekshibicjonistyczne, wojeryzmu³⁷⁶, pedofilskie, przymusowego sadyzmu

³⁷⁰ Tj. odpowiednio jako Mild Personality Disorder (6D10.0), Moderate Personality Disorder (6D10.1) oraz Severe Personality Disorder (6D10.2).

³⁷¹ *Badanie stanu klinicznego ...*, red. P. Gałecki, s. 196.

³⁷² Szerzej zob. np. Gecaite-Stoncience J., Lochner Ch., Marincowitz C. et. al., *Obsessive-Compulsive (Anankastic) Personality Disorder in the ICD-11: A Scoring Review*, *Frontiers in Psychiatry* 12:646030/2021

³⁷³ Gaebel W., Zielasek J., Reed G.M., *Zaburzenia psychiczne i behawioralne w ICD-11: koncepcje, metodologie oraz obecny status*, *Psychiatria Polska* 51(2)/2017, s. 185.

³⁷⁴ *Badanie stanu klinicznego ...*, red. Gałecki P., s. 195.

³⁷⁵ Definicja „*Personality Difficulty*” wg *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>.

³⁷⁶ Inaczej „podglądactwo”. Zaburzenie to charakteryzuje się wzorcem podniecenia seksualnego, który obejmuje obserwację niczego niepodejrzewającej się osoby, która jest naga, w trakcie rozbierania się lub trakcie

seksualnego, frotteurstyczne³⁷⁷) cechują się utrzymującymi się i intensywnymi wzorcami nietypowego pobudzenia seksualnego, objawiającymi się myślami, fantazjami, popędami lub zachowaniami seksualnymi, na podstawie których dana osoba działała lub przez które odczuwa wyraźny dyskomfort (*distress*), gdyż wzorce te skupiają się na innych osobach, których wiek lub status sprawia, że nie chcą lub nie mogą wyrazić na zgodę w tym zakresie³⁷⁸. Jest to nowa kategoria diagnostyczna, która częściowo odpowiada Zaburzeniom preferencji seksualnych z ICD-10 (F65).

17. Zaburzenia fikcyjne (pozorowane). Do tej kategorii zaliczono zaburzenia charakteryzujące się celowym udawaniem, fałszowaniem, wywoływaniem lub nasilaniem objawów medycznych, psychologicznych lub behawioralnych lub urazu u siebie bądź innej osoby (najczęściej dziecka), co wiąże się ze zidentyfikowanym oszustwem. Określone zaburzenie lub choroba może rzeczywiście występować, ale osoba celowo agrawuje istniejące objawy, fałszuje je lub wywołuje dodatkowe, szukając leczenia lub w inny sposób przedstawiając siebie lub inną osobę jako chorą, raną lub upośledzoną. Co istotne, zaburzenia te nie są formą symulacji. W przypadku zaburzeń fikcyjnych, osoba nie działa w celu uzyskania określonej korzyści, co z kolei cechuje symulację³⁷⁹. W ramach zaburzeń fikcyjnych wyróżnia się: zaburzenia skierowane na siebie (Zespół Münchhausena³⁸⁰) oraz zaburzenia fikcyjne narzucone innej osobie (Zespół Münchhausena *by proxy*³⁸¹).

18. Zaburzenia neurokognitywne. Niniejsza kategoria zawiera schorzenia, których podstawową (dominującą) cechą są zaburzenia funkcji poznawczych o charakterze

angażowania się w czynności seksualne. Działania obopólne wykluczają to rozpoznanie – zob. „Voyeuristic disorder” w *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>. Szerzej zob. np. Balon R., *Voyeuristic Disorder [w:] Practical Guide to Paraphilia and Paraphilic Disorders*, red. Balon R., Cham 2016.

³⁷⁷ Inaczej „ocieractwo” – zaburzenie, w którym wzorec pobudzenia dotyczy dotykania lub ocierania się o inną osobę bez jej zgody w miejscach publicznych. Działania obopólne wykluczają to rozpoznanie. Zob. *Badanie stanu psychicznego...*, red. Gałęcki P., s. 209. Szerzej zob. np.: Horley J., *Frotteurism: A term in search of an underlying disorder?*, *Journal of Sexual Agression*, 7/2001, s. 51-55 czy Stan I.C., *Frotteuristic Disorder*, [w:] *Transtheoretical Approaches to Paraphilic Disorders. Collection from IJASS, International Journal of Advanced Studies in Sexology 2019-2020*, red. Rusu D.O., Delcea C., Bologna 2020, s. 6 i n.

³⁷⁸ Za *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>.

³⁷⁹ „Factitious disorders” w *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>. Zob. także *Badanie stanu...*, red. P. Gałęcki, s. 211.

³⁸⁰ Zob. np. Bylina B.B., Mosiołek A., *Zespół Münchhausena – studium przypadku*, *Psychiatria* 18(4)/2021, s. 282-288.

³⁸¹ Meadow R., *Munchausen syndrome by proxy*, *Archives of Disease in Childhood* 57(2)/1982, s. 92-98; a także Meadow R., *What is, and what is not, 'Munchausen syndrome by proxy'?* *Archives of Disease in Childhood*, 72(6)/1995, s. 534-538.

nabytym³⁸². W niniejszej grupie umieszczono demencję (otępienie), delirium³⁸³, łagodne zaburzenia neurokognitywne oraz zaburzenia amnestyczne³⁸⁴.

19. Zaburzenia psychiczne lub zaburzenia zachowania związane z ciążą, porodem lub położiem. Do tej grupy zaburzeń zalicza się zespoły objawów związane z ciążą lub położiem (tj. rozpoczynające się w ciągu około 6 tygodni po porodzie), które obejmują istotne cechy psychiczne i behawioralne.

20. Czynniki psychologiczne lub behawioralne wpływające na zaburzenia lub choroby sklasyfikowane gdzie indziej

21. Wtórne zespoły psychiczne lub behawioralne związane z zaburzeniami lub chorobami sklasyfikowanymi gdzie indziej.

Dodatkowo poza rozdziałem VI umieszczono:

22. Stany związane ze zdrowiem seksualnym (rozdział XVII). To heterogenna kategoria diagnostyczna, która obejmuje zarówno dysfunkcje seksualne (F52.x. według ICD-10) jak i zaburzenia związane z bolesnymi stosunkami płciowymi czy, niekompatybilność płci - stany charakteryzujące się wyraźną i trwałą niezgodnością pomiędzy płcią przypisaną jednostce, a płcią przez jednostkę odczuwaną³⁸⁵.

23. Zaburzenia snu i czuwania (rozdział VII; 7A00-7B2Z). Niniejsza kategoria obejmuje takie zaburzenia jak bezsenność, nadmierna senność (hipersomnia), zaburzenia rytmu snu i czuwania, czy parasomnie (somnambulizm, lęki noce, koszmary senne).

³⁸² Co odróżnia je od zaburzeń neurorozwojowych, gdzie deficyty mają charakter pierwotny, tj. obecne są od urodzenia, bądź występują już w okresie rozwojowym - zob. *Badanie stanu psychicznego...*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022, s. 217.

³⁸³ Inaczej majaczenie, to zespół przebiegający z jakościowymi zaburzeniami świadomości, którym towarzyszą zaburzenia procesów poznawczych (urojenia, omamy wszystkich modalności, złudzenia, zaburzenia pamięci), a także silny lęk i pobudzenie psychoruchowe, zaburzenia cyklu sen-czuwanie, zaburzenia pamięci, czy dezorientacja allopsychiczna. Majaczenie może mieć różne podłoże etiologiczne (zatrucie alkoholem, innymi substancjami psychoaktywnymi, choroby zakaźne, urazy, rozległe zabiegi operacyjne) co wpływa na jego manifestację kliniczną – Gupta N., de Jonghe J., Schieveld J. et al., *Delirium phenomenology: What can we learn from the symptoms of delirium?*, Journal of Psychosomatic Research 65/2008, s. 216; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria*, s. 63, Maegher D.J., O'Hanlon D., O'Mahony E. et al., *Relationship between Etiology and Phenomenologic Profile in Delirium*, Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology 11/1998, s. 146 i n.

³⁸⁴ Dominującą cechą zaburzeń amnestycznych są znaczne zaburzenia pamięci nieadekwatne do wieku i poziomu intelektualnego jednostki.

³⁸⁵ *Badanie stanu psychicznego...*, red. Gałęcki P., Wrocław 2022, s. 39, 235.

3.5. Zaburzenia psychiczne w DSM-5³⁸⁶

Klasyfikacja DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), to obowiązujący w USA, system klasyfikacji zaburzeń psychicznych opracowany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne. W odróżnieniu od ICD, klasyfikacja DSM poświęcona jest wyłącznie zaburzeniom psychicznym. Warto jednak podkreślić, że celem grup roboczych opracowujących DSM-5 oraz ICD-11 była możliwie daleko idąca harmonizacja obu systemów, stąd aktualne wykazują one wiele cech wspólnych³⁸⁷. Obecna, piąta wersja DSM, obowiązuje od 2013 r. W DSM-5 wyróżnia się następujące kategorie zaburzeń psychicznych:

1. **Zaburzenia neurorozwojowe** - do której zalicza się zaburzenia powstające w okresie rozwoju osobniczego, zwykle na bardzo wczesnym jego etapie. W tej grupie znajdują się m.in.: niepełnosprawność intelektualna, zaburzenia komunikacji (m.in. zaburzenia językowe, zaburzenia komunikacji społecznej, czy tzw. jąkanie się), zaburzenia należące do spektrum autyzmu, zaburzenia z deficytem uwagi i nadaktywnością (ADHD) oraz rozwojowe zaburzenia ruchowe – w tym zaburzenia ze stereotypiami ruchowymi i zaburzenia tikowe.
2. **Zaburzenia należące do spektrum schizofrenii i inne zaburzenia psychotyczne** – to kategoria do, której zalicza się zaburzenia charakteryzujące się występowaniem przynajmniej jednego z następujących: urojenia, omamy, dezorganizacja myślenia (mowy), zdezorganizowane lub nieprawidłowe zachowania (ruchowe) bądź objawy negatywne³⁸⁸. Należą tu: zaburzenia schizotypowe, zaburzenia urojeniowe,
3. **Zaburzenia (afektywne) dwubiegunowe i inne z nimi związane (zaburzenia dwubiegunowe i pokrewne)**. W DSM-5 zaburzenia dwubiegunowe zostały oddzielone od zaburzeń depresyjnych. W tej kategorii umieszczono poszczególne

³⁸⁶ Dla porządku wskazać należy, że piąta wersja klasyfikacji DSM zapisywana jest przy użyciu cyfry arabskiej (tj. jako DSM-5), podczas gdy poprzednie wersje też były zapisywane przy użyciu cyfr rzymskich (DSM-IV, DSM-III). W niniejszym opracowaniu utrzymano oryginalne oznaczenia, zgodnie z zamiarami twórców DSM.

³⁸⁷ W DSM-5 odrzucono wieloosiowy system diagnozy, stosowany niegdyś na gruncie DSM-IV, podobnie jak w ICD-11, zrezygnowano z podziału schizofrenii na podtypy, pojęcie upośledzenia umysłowego zastąpiono terminem „niepełnosprawność intelektualna – *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 12-13, 18.

³⁸⁸ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 105. Objawy negatywne (deficytowe) to objawy związane z ograniczeniem poszczególnych czynności psychicznych, w przebiegu procesu schizofrenicznego. Do tych objawów zalicza się m.in. awolicję, aspontaniczność, apatię, abulię, anhedonię czy ograniczenie intencjonalności – *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 712.

rodzaje choroby afektywnej dwubiegunowej (CHAD) oraz zaburzenia cyklotymiczne³⁸⁹.

4. **Zaburzenia depresyjne** – najistotniejsze znaczenie w tej grupie ma tzw. „większe zaburzenie depresyjne” (ang. *Major depressive disorder* – MDD). Ponadto znajdują się tu także uporczywe zaburzenia depresyjne (dystymia), przedmiesiączkowe zaburzenie dysforyczne³⁹⁰, czy dezorganizujące zaburzenie regulacji nastroju³⁹¹.
5. **Zaburzenia lękowe** – do niniejszej grupy zalicza się zaburzenia o typie fobii społecznej (nazwane w DSM-5 „Społecznym zaburzeniem lękowym”), agorafobię, zaburzenia lękowe uogólnione czy zaburzenia paniczne (lęk paniczny wg. ICD-10). W omawianej grupie znalazł się ponadto lęk separacyjny (tj. lęk przed separacją w dzieciństwie) oraz mutyzm wybiórczy, które w ICD-10 należały do kategorii Zaburzeń zachowania i emocji rozpoczynających się zwykle w dzieciństwie i w wieku młodzieńczym.
6. **Zaburzenia obsesyjno-kompulsyjne i inne z nimi związane.** Do tej grupy zaliczono zaburzenie obsesyjno-kompulsyjne (OCD), a nadto – podobnie jak w ICD-11 - zbieractwo patologiczne i trichotillomanię, która w ICD-10 była klasyfikowana jako zaburzenie kontroli impulsów.
7. **Zaburzenia pourazowe i związane z czynnikami stresowymi.** Cechą charakterystyczną zaburzeń sklasyfikowanych w niniejszej kategorii jest wyraźna ekspozycja na zdarzenie traumatyczne lub stresujące. Zalicza się tu przede wszystkim zaburzenie stresowe pourazowe (tzw. PTSD; *post-traumatic stress disorder*), ostre zaburzenie stresowe (odpowiadające „ostrej reakcji na stres” według ICD-10), zaburzenia adaptacyjne, a nadto reaktywne zaburzenie więzi i nadmierną łatwość w nawiązywaniu relacji społecznych w dzieciństwie, które w ICD-10 były

³⁸⁹ Tj. odpowiednio F31.x (CHAD) oraz F34.0. (cyklotymia) - według ICD-10.

³⁹⁰ Przedmiesiączkowe zaburzenia dysforyczne (ang. *premenstrual dysphoric disorder* - PMDD) – stanowi skrajnie nasiloną postać tzw. zespołu napięcia przedmiesiączkowego. Zaburzenie to charakteryzuje się występowaniem objawów afektywnych oraz somatycznych w drugiej, lutealnej fazie cyklu miesięczkowego, które prowadzą do zaburzeń funkcjonowania w wielu obszarach - Siuda I., Rabe-Jabłońska J., *Zespół napięcia przedmiesiączkowego i zaburzenie dysforyczne przedmiesiączkowe – diagnostyka i leczenie*, Psychiatria i Psychologia Kliniczna 7(1)/2007, s. 29-35; Mattina G.F., Steiner M., *Premenstrual Dysphoric Disorder*, [w:] *Women's Mental Health*, red. Rennó Jr. J., Valadares G., Cantilino A., et al., Cham 2018. W literaturze wskazuje się, że PMDD dotyka do 7% kobiet w wieku rozrodczym – Rapkin A.J., Korotkaya Y., Taylor K.C., *Contraception counseling for women with premenstrual dysphoric disorder (PMDD): current perspectives*, Open Access Journal of Contraception, 10/2019.

³⁹¹ Zaburzenie to charakteryzuje się ciężkimi nawracającymi wybuchami gniewu okazywanego werbalnie lub czynnie, których intensywność i czas trwania są wyraźnie nieadekwatne sytuacyjnie (nieadekwatne do bodźca „prowokującego” – nt. pełnej listy kryteriów diagnostycznych tego zaburzenia zob. *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 190.

klasyfikowane w ramach zaburzeń funkcjonowania społecznego rozpoczynających się zwykle w dzieciństwie lub w wieku młodzieńczym (odpowiednio F94.1 i F94.2)³⁹².

8. **Zaburzenia dysocjacyjne** – ta grupa odpowiada swoim zakresem, kategorii o tożsamej nazwie wyodrębnionej w ICD-11. Tym samym zalicza się tu m.in.: dysocjacyjne zaburzenie tożsamości (DID; osobowość mnoga)³⁹³, amnezję dysocjacyjną czy zespół depersonalizacji-derealizacji.
9. **Zaburzenia z objawami somatycznymi i pokrewne.** Cechą charakterystyczną zaburzeń zaliczanych do tej kategorii jest silna dominacja subiektywnie odczuwanych objawów somatycznych, które prowadzą do znacznego cierpienia i/lub upośledzenia funkcjonowania jednostki³⁹⁴. W tej kategorii znajdują się zatem zaburzenia zaliczane do „Zaburzeń występujących pod maską somatyczną” (F45.x.) według ICD-10, w tym zaburzenia hipochondryczne. Kategoria ta częściowo odpowiada "Zaburzeniom związanym z niepokojem cielesnym lub doznaniem cielesnymi", w nowej ICD-11. Przy czym w DSM-5 do niniejszej kategorii zaliczono także zaburzenia pozorowane, które w ICD-11 stanowią odrębną, główną kategorię diagnostyczną (Zaburzenia fikcyjne)³⁹⁵.
10. **Zaburzenia jedzenia i odżywiania się.** Kategoria ta odpowiada zasadniczo „Zaburzeniom odżywiania lub jedzenia” w ICD-11, i podobnie jak w przypadku przywołanej klasyfikacji, obejmuje m.in. jadłowstręt psychiczny, żarłoczność psychiczną, czy mniej powszechne zaburzenia takiej jak łaknienie opaczne (tzw. pica)³⁹⁶.
11. **Zaburzenia wydalania.** Kategoria niewystępująca w ICD-10³⁹⁷, natomiast w ICD-11, wyodrębniona pod nazwą „Zaburzenia eliminacji”. Tak jak w przypadku ICD-11, również tu do omawianej kategorii zalicza się zaburzenia związane z nieprawidłowym wydalaniem moczu i kału.

³⁹² *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 323.

³⁹³ Szerzej zob. także rozdz. dot. zaburzeń osobowości powyżej.

³⁹⁴ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 375.

³⁹⁵ W ICD-10 brak jest odrębnej głównej kategorii diagnostycznej dla zaburzeń pozorowanych. Zaburzenia te klasyfikuje się w ramach Innych zaburzeń osobowości i zachowania dorosłych (F68.1) – zob. tabela poniżej.

³⁹⁶ Szerzej na temat tego schodzenia zob. opis w rozdziale poświęconym ICD-11.

³⁹⁷ W ICD-10 są to pojedyncze rozpoznania – odpowiednio – moczenie mimowolne nieorganiczne (F98.0) oraz zanieczyszczanie się kałem nieorganiczne (F98.1.).

- 12. Zaburzenia snu i czuwania.** Do niniejszej grupy zalicza się m.in. zaburzenia związane z bezsennością jak i nadmierną sennością, oraz parasomnie – tj. zaburzenia związane z występowaniem nietypowych zachowań, doświadczeń i/lub innych zjawisk fizjologicznych, w czasie snu bądź na granicy snu i czuwania (np. koszmary senne, sennowłóctwo³⁹⁸ czy lęki nocne)³⁹⁹. W ICD-11 wyodrębniono kategorię o tożsamej nazwie i kompatybilnym zakresie rozpoznań.
- 13. Dysfunkcje seksualne.** Heterogenna grupa zaburzeń, która obejmuje zaburzenia charakteryzujące się klinicznie znaczącym zakłóceniem reakcji seksualnej lub doznawanej przyjemności⁴⁰⁰. Zaburzenia te odpowiadają rozpoznaniom sklasyfikowanym w ICD-10 jako „Zaburzenia seksualne niespowodowane zaburzeniem organicznym ani chorobą somatyczną” (F52.x.) oraz odpowiednio kategoriom: „Dysfunkcje seksualne” i „Zaburzenia bólowe związane z seksualnością”, które w ICD-11 zawarto w rozdziale XVII („Stany związane ze zdrowiem seksualnym”).
- 14. Zaburzenia niszczycielskie, kontroli impulsów i zachowania.** Ta grupa zaburzeń obejmuje stany, które cechują się osłabieniem samokontroli emocji i zachowania. Zalicza się tu m.in.: zaburzenia opozycyjno-buntownicze, okresowe zaburzenie eksplozywne⁴⁰¹, piromanię czy kleptomanię⁴⁰².
- 15. Zaburzenia związane z substancjami i uzależnienia.** Zaburzenia związane z substancjami dzielą się na dwie podgrupy, tj.: zaburzenia używania substancji oraz zaburzenia wywołane substancją (zatrucie, odstawienie inne zaburzenia psychiczne wywołane substancją)⁴⁰³.
- 16. Zaburzenia osobowości.** Klasyfikacja DSM-5 przyporządkowuje poszczególne zaburzenia osobowości do trzech wiązek zaburzeń osobowości (A-C). Wiązka A

³⁹⁸ Inaczej somnambulizm, lub potocznie „lunatykowanie” czyli epizody wstawania z łóżka „w trakcie snu” i spacerowania. Wybudzenie wymaga dużego wysiłku, a osoba lunatująca w zasadzie nie reaguje na bodźce.

³⁹⁹ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 485.

⁴⁰⁰ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 517.

⁴⁰¹ W obrazie klinicznym tego zaburzenia występują impulsywne (lub inicjowane gniewem) wybuchy agresji, które są nagłe i krótkotrwałe (zwykle przemijają do 30 minut). Zazwyczaj są reakcją na błahy czynnik wywołany przez osobę bliską lub współpracownika - *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 562. Zob. też Coccaro E.F., *Intermittent Explosive Disorder as a Disorder of Impulsive Aggression for DSM-5*, *The American Journal of Psychiatry*, 6(169)/2012, s. 577 i n.

⁴⁰² *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 561.

⁴⁰³ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 561

obejmuje osobowość paranoiczną i schizoidalną oraz schizotypowe zaburzenie osobowości. Cechą dystynktywną jest dziwaczność zachowań. Wiązka B obejmuje: zaburzenia osobowości o typie antyspołecznym, granicznym, histrionicznym oraz narcystycznym. Wśród cech charakterystycznych wymienia się nadmierną emocjonalność i nieprzewidywalność (chwiejność) zachowań. Do wiązki C zalicza się osobowość unikową, zależną oraz obsesyjno-kompulsyjną. W obrazie klinicznym tych zaburzeń występuje silna komponenta lękowa⁴⁰⁴.

17. Zaburzenia neuropoznawcze. Do tej grupy zalicza się zaburzenia, których zasadniczą (główną, dominującą) cechą są nabyte deficyty poznawcze. Należą tu m.in.: majaczenie, zaburzenia neuropoznawcze spowodowane chorobą Alzheimera czy Parkinsona, naczyniowe zaburzenia neuropoznawcze czy zaburzenia neuropoznawcze z ciałkami Lewy'ego, a także zaburzenia neuropoznawcze czołowo-skroniowe⁴⁰⁵.

18. Parafilie⁴⁰⁶. Do kategorii tych zaburzeń należą min. voyeuryzm, ekshibicjonizm, fotteryzm, masochizm seksualny, sadyzm seksualny czy zaburzenia pedofilne⁴⁰⁷.

19. Inne zaburzenia psychiczne

⁴⁰⁴ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 713.

⁴⁰⁵ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 761.

⁴⁰⁶ Parafilia to intensywne i stałe zainteresowanie seksualne, inne niż stymulacja genitalna lub pieszczoty z akceptującą to osobą o prawidłowym fenotypie i stopniu dojrzałości - *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 831.

⁴⁰⁷ *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5...*, red. wyd. polskiego: Gałecki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018, s. 831.

Rozdział III. Konstytucyjne i międzynarodowe standardy ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi w toku postępowania karnego

1. Uwagi wstępne

Celem niniejszego rozdziału jest identyfikacja i analiza uniwersalnych rozwiązań prawnych, które mogą stanowić źródło gwarancji procesowych dla osób z zaburzeniami psychicznymi, biorących udział w postępowaniu karnym. Najogólniej rzecz ujmując, przez gwarancje procesowe rozumie się środki urealnijające (urzeczywistniające) oznaczone prawa i interesy w toku postępowania karnego⁴⁰⁸. Zakres podmiotowy gwarancji może dotyczyć uczestników postępowania *in genere* (np. prawo dostępu do sądu), albo ograniczać się do ich konkretnej kategorii – najczęściej oskarżonego (np. prawo do obrony).

Skuteczność gwarancji zależy nie tylko od ich ilości⁴⁰⁹, ale także adekwatności⁴¹⁰ – tj. użyteczności w danym stanie faktycznoprawnym. Przenosząc to spostrzeżenie na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań należy zauważyć, że ogólna gwarancja procesowa, wynikająca z danej normy konstytucyjnej czy konwencyjnej przewidziana *in genere* dla uczestników postępowania⁴¹¹ może okazać się nieadekwatna (niewystarczająca) a co za tym idzie nieskuteczna, w przypadku osoby, która z uwagi na prezentowane objawy psychiczne, zasadniczo odbiega od „modelowego” uczestnika postępowania karnego. Należy bowiem uwzględnić, że osoba z zaburzeniami psychicznymi może, w pewnych sytuacjach, wymagać silniejszej ochrony prawnej⁴¹², wyrażającej się istnieniem dodatkowych (bądź odpowiednio zmodyfikowanych) gwarancji.

W dalszych rozważaniach uwzględnione zostaną normy konstytucyjne oraz relewantne akty prawa unijnego i międzynarodowego. Celem tej części rozważań jest więc odpowiedź na dwa zasadnicze pytania. Po pierwsze, czy ww. akty prawne przewidują mechanizmy

⁴⁰⁸ Cieślak M., *Polska procedura karna: podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 479; Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 99.

⁴⁰⁹ Jak słusznie przyjęto w doktrynie, im więcej przewiduje się środków do realizacji oznaczonych praw i interesów, tym bardziej realna staje się ich realizacja – zob. *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 43.

⁴¹⁰ Adekwatny to odpowiedni, dokładnie przystosowany, ściśle dostosowany – zob. *Słownik j. polskiego*, red. Doroszewski W.; <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/adekwatny;5407693.html>; dostęp: 24.01.2023 r.

⁴¹¹ Bądź ich konkretnej kategorii – np. oskarżonych, pokrzywdzonych (ofiar), świadków itd.

⁴¹² M.in. z uwagi na niezdolność do samodzielnej ochrony własnych praw czy nieświadome działania na własną niekorzyść.

gwarancyjne przeznaczone bezpośrednio dla osób z zaburzeniami psychicznymi (niejako dedykowane tym podmiotom). Po drugie, czy gwarancje o podmiotowo ogólnym charakterze (przewidziane *in genere* dla osób fizycznych uczestniczących w procesach karnych) spełniają swoją funkcję, także w przypadku, gdy osoby biorące udział w procesie są obciążone zaburzeniami psychicznymi.

2. Gwarancje wynikające z Konstytucji RP

Niniejsze rozważania należy rozpocząć od stwierdzenia, iż w zasadzie żaden przepis Konstytucji RP nie odnosi się wprost do problematyki zaburzeń psychicznych (a co za tym idzie osób nimi obarczonych). W tym kontekście można rozpatrywać jedynie art. 62 ust. 2 Konst.RP, który pozbawia czynnego prawa wyborczego osoby ubezwłasnowolnione⁴¹³. Prawo do ochrony zdrowia psychicznego nie zostało też wymienione przez ustrojodawcę w rozdziale II (wolności, prawa i obowiązki człowieka). Oczywiście ustawa zasadnicza, z uwagi na jej charakter i nadrzędną rolę w systemie prawa, cechuje się pewnym stopniem ogólności, który podlega konkretyzacji na gruncie ustaw szczególnych. Nie podważa to jednak prawdziwości poczynionego na wstępie spostrzeżenia.

Nie ulega też większej wątpliwości stwierdzenie, że Konstytucja RP wywiera bezpośredni wpływ na procedurę karną, co manifestuje się zwłaszcza w płaszczyźnie gwarancyjnej⁴¹⁴. Normy konstytucyjne o relewantnym znaczeniu dla procedury karnej, przyznają jednostce określone uprawnienia (np. prawo do sądu – art. 45 ust. 1 Konst.RP) albo zakazują organom władzy określonego zachowania (np. tortur i niehumanitarnego traktowania – art. 40 Konst.RP). W ujęciu podmiotowym, wszystkie te regulacje przybierają charakter ogólny, tj. odnoszą się *in genere* do osób fizycznych („każdy ma prawo”, „nikt nie może być”), uczestniczących w postępowaniu karnym w określonej roli procesowej. Część gwarancji dotyczy *stricto* oskarżonego. Do takowych należą chociażby przyznane mu prawo do obrony (art. 42 ust. 2 Konst.RP), zasada domniemania niewinności (art. 42 ust. 3 Konst.RP) czy podstawowe zasady odpowiedzialności karnej - *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* (art. 42 ust. 1 Konst.RP), *nullum crimen sine culpa* (*arg. ex art. 42 ust. 3 Konst.RP*). Chociaż ustawa zasadnicza nie przewiduje żadnych szczególnych gwarancji praw pokrzywdzonego to podmiot ten również korzysta z pełnej ochrony konstytucyjnej⁴¹⁵. Jest on np. bezpośrednim

⁴¹³ W odróżnieniu od ubezwłasnowolnienia, którego przyczyną mogą być wyłącznie zaburzenia psychiczne, niepełnosprawność może wynikać także z innych przyczyn – np. chorób somatycznych, dlatego norma wyrażona w art. 69 Konst.RP nie została uznana jako odnosząca się bezpośrednio do zaburzeń psychicznych.

⁴¹⁴ *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 59.

⁴¹⁵ Tak słusznie Wiliński P., *Proces karny w świetle konstytucji*, Warszawa 2011, s. 226.

podmiotem prawa do sądu, z czego wynika uprawnienie do inicjacji postępowania karnego (poprzez wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia⁴¹⁶ czy wniesienie prywatnego aktu oskarżenia). Jako strona postępowania, pokrzywdzony ma też możliwość zaskarżania decyzji procesowych godzących w jego prawa (art. 78 Konst.RP).

Co oczywiste, wszystkie gwarancje procesowe wynikające z Konstytucji RP mają zastosowanie także do osób z zaburzeniami psychicznymi. Przy czym, jak już sygnalizowano na wstępie, ustawa zasadnicza nie zawiera w tym zakresie, żadnych rozwiązań szczególnych, dedykowanych wspomnianej grupie podmiotów.

Zachodzi zatem pytanie, czy gwarancje ustanowione dla ogółu populacji spełniają swoją rolę gwarancyjną także w przypadku uczestników postępowania karnego z zaburzeniami psychicznymi. Udzielenie odpowiedzi wymaga odniesienia się do konkretnych regulacji ustawy zasadniczej. Trzeba jedynie podkreślić, że celem dalszych rozważań, nie jest holistyczna analiza poszczególnych przepisów Konstytucji RP, a ocena ich adekwatności dokonywana przez pryzmat zasadniczego przedmiotu rozważań, tj. pozycji procesowej osoby z zaburzeniami psychicznymi. Z uwagi na konieczność zachowania spójności i przejrzystości dalszych analiz, uwagi natury ogólnej, irrelevantne dla realizacji powyższego celu zostaną pominięte⁴¹⁷.

Z punktu widzenia procesowego, podstawowe znaczenie ma art. 45 ust.1 Konst.RP, będący źródłem prawa do sądu. Przywołany przepis stanowi, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Dopełnieniem tej normy jest art. 77 ust. 2 Konst.RP. zgodnie, z którym ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw⁴¹⁸. Treść art. 45 ust. 1 Konst.RP pozwala na wyodrębnienie trzech elementów konstytucyjnego prawa do sądu, na które składają się:

1. prawo dostępu do sądu, tj. prawo do uruchomienia procedury przed sądem,
2. prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności,

⁴¹⁶ O słuszności tego założenia świadczy chociażby fakt, iż podstawowym wzorcem kontroli konstytucyjności art. 55 §1 k.p.k., jest właśnie art. 45 ust. 1 Konstytucji RP. Zob. np. wyrok TK z 19.05.2015 r., SK 1/14, LEX nr 1710108; wyrok TK z 25.09.2012 r., SK 28/10, LEX nr 1217951 czy wyrok TK z 2.04.2001 r., SK 10/00, LEX nr 46864.

⁴¹⁷ W tym zakresie należy odesłać do właściwych opracowań tematycznych, o charakterze holistycznym – np. *Konstytucja RP*. Tom I-II, red. Safjan M., Bosek L., Warszawa 2016, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Tuleja P., Warszawa 2019, Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013 czy Wiliński P., *Proces...*, Warszawa 2011.

⁴¹⁸ Dla porządku warto wskazać, że w funkcjonalnym związku z powyższymi normami, pozostają też przepisy dotyczące wymiaru sprawiedliwości, które gwarantują jednostce, iż wymiar sprawiedliwości będzie sprawowany przez niezależne sądy, a co za tym idzie niezawisłych sędziów (art. 175 i n.).

3. prawa do orzeczenia sądowego, czyli do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia swojej sprawy⁴¹⁹.

Dyrektywa ukształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości, integralnie łączy się z kwestią rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. W ujęciu negatywnym, wymóg ten zabezpiecza uczestnika postępowania, m.in. przed rozpoznaniem jego sprawy przez sąd stronniczy. Kwestia ta ma istotne znaczenie, wobec potencjalnych uprzedzeń dotyczących zaburzeń psychicznych i osób nimi obarczonych, które mogą występować także u członków składu orzekającego. Oczywiście wysokie standardy etyczne oraz wymogi stawiane sędziom, powinny marginalizować ryzyko osobistych uprzedzeń. Nie można jednak z absolutną pewnością wykluczyć zaistnienia takowych na gruncie konkretnej sprawy. Tym bardziej, że negatywna postawa może wynikać z nieświadomych (na poziomie poznawczym) uprzedzeń członka składu. Trzeba też pamiętać, że w obecnym stanie prawnym możliwe jest rozpoznanie sprawy przez skład mieszany, składający się zarówno z sędziów zawodowych jak i ławników (art. 28 §2-4 k.p.k.). Nie dyskredytując w żadnym wypadku tych ostatnich, należy jedynie zaznaczyć, że ławnicy, z reguły, nie są przedstawicielami zawodów zaufania publicznego⁴²⁰. Nie wiążą ich zatem *a priori* normy deontologiczne, w tym ustanowione przez te środowiska standardy etyczne⁴²¹. Uczestnik postępowania musi być zatem wyposażony w instrumenty prawne pozwalające na wyłączenie od orzekania, osoby, której stosunek do zaburzeń psychicznych, zagrozi bezstronności rozstrzygnięcia. Egzemplifikacją tychże, na gruncie k.p.k., są przepisy regulujące tryb i przesłanki wyłączenia od udziału w sprawie poszczególnych członków składu orzekającego, tj. sędziów (art. 40 i n.)⁴²² i odpowiednio ławników (art. 44 k.p.k.). Instytucja

⁴¹⁹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Tuleja P., Warszawa 2019, el.LEX/kom. do art. 45 Konstytucji RP.

⁴²⁰ Z mocy ustawy, ławnikami nie mogą być adwokaci, radcowie prawni ani też aplikanci tych zawodów (art. 159 §1 pkt 4 i 5 p.u.s.p.). Niemniej katalog zawodów zaufania publicznego nie zamyka się na profesjach prawniczych, w tym zakresie brak jest przeciwwskazań aby ławnikiem został np. lekarz.

⁴²¹ Dla porządku należy zaznaczyć, że ławnik musi cechować się nieskazitelnym charakterem, oraz spełniać inne wymogi, o których mowa w art. 158 §1 p.u.s.p.. Jednocześnie nie mogą wobec niego zachodzić przesłanki negatywne wymienione w art. 159 p.u.s.p. Nieskazitelność charakteru to nie tylko niekaralność, ale zespół cech, zachowań i postawy moralnej, które pozwalają na stwierdzenie, że zachowanie i postawa kandydata są bez skazy – *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. Górski A., Warszawa 2013, el.LEX/kom. do art. 158 p.u.s.p.; Nb 3. Wymaganie nieskazitelności charakteru powinno być rozumiane w sposób tożsamy, z analogicznym wymogiem stawianym kandydatom na stanowisko sędziego SR (art. 61 §1 pkt 2 p.u.s.p.) – *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, red. Gudowski J., Warszawa 2009, el.LEX/kom. do art. 158 p.u.s.p.; Nb 5.

⁴²² Warto podkreślić, że celem dyskusowanych rozwiązań, jest redukcja czynników, które mogą obiektywnie przyczyniać się do stronniczości członka składu orzekającego. Nie chodzi natomiast o zagwarantowanie bezstronności w sensie absolutnym. Osiągnięcie tej ostatniej nie jest możliwe z uwagi na niemożność kontrolowania procesu decyzyjnego organu i selekcję kryteriów, którymi ostatecznie będzie kierował się ten ostatni – tak słusznie Pietrzykowski T., Tobor Z., *Bezstronność jako pojęcie prawne [w:] Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowickiego*, red. I. Bogucka, Z. Tobor, Kraków 2003, s. 273 i n.

wyłaczenia została poddana szczegółowej analizie w rozdziale X, do którego w tym miejscu należy odesłać.

Artykuł 45 ust. 2 Konst.RP ogranicza możliwość wyłączenia jawności rozprawy, stanowiąc, iż może ono nastąpić wyłącznie ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Egzemplifikacją tej regulacji na gruncie k.p.k., są normy określające, w istocie zbliżone, przesłanki wyłączenia jawności rozprawy w toku procedury karnej (359-360 k.p.k.). Gwarancyjny charakter art. 45 ust. 2 Konst.RP, w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi może być rozpatrywany w dwóch kontekstach.

Po pierwsze, w ujęciu ogólnym, wymóg jawności jest dodatkową gwarancją rozpatrzenia sprawy przez bezstronny sąd⁴²³, o czym była już mowa powyżej.

Po drugie, wyłączenie jawności z uwagi na ważny interes prywatny, może chronić uczestnika postępowania karnego, obciążonego zaburzeniami psychicznymi, przed ujawnieniem w tok rozprawy newralgicznych informacji na temat jego stanu zdrowia. Zwłaszcza, że informacje te mogą być postrzegane jako wstydlive – zarówno w ujęciu subiektywnym jak i społecznym (z uwagi na zjawisko stygmatyzacji społecznej)⁴²⁴.

W szerszym ujęciu wyłączenie jawności, służy więc ochronie prywatności uczestnika postępowania karnego. Konstytucyjne prawo do prywatności jednostki wynika bezpośrednio z art. 47 Konst.RP.⁴²⁵, zgodnie z którym, każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym. W sferze życia prywatnego, mieszac się zaś informacje związane ze stanem zdrowia jednostki⁴²⁶, w tym informacje na temat jej zdrowia psychicznego. Immamentnym elementem ochrony tego obszaru prywatności jest obowiązek zachowania tajemnicy lekarskiej (art. 40 ust. 1 u.z.l.), oraz psychiatrycznej (art. 50 ust. 1 u.o.z.p.) przez depozytariuszy tych sekretów⁴²⁷. W ujęciu karnoprosowym na straży tych informacji stoją zaś konkretne zakazy dowodowe, wykluczające (bądź limitujące) ingerencję w ten obszar wiedzy o uczestniku postępowania karnego (art. 180 §2 k.p.k., art. 199 k.p.k., art. 52 u.o.z.p.). Niniejsze kwestie omówiono szczegółowo w rozdziale IV.

⁴²³ *Konstytucja...*, red. Tuleja P., Warszawa 2019, el.LEX/kom. do art. 45 Konstytucji RP.

⁴²⁴ Burdzik M., *Stigmatization...*, s. 166 i n.

⁴²⁵ Jego elementami składowymi są również art. 49 i art. 51 ust. 1 Konst.RP.

⁴²⁶ Wyrok TK z 11.10.2011 r., K 16/10, LEX nr 992832.

⁴²⁷ W tym ujęciu, art. 47, art. 49 i art. 51 ust. 1 Konst.RP stanowią konstytucyjne źródło tajemnicy lekarskiej, która zapobiega nieuzasadnionej ingerencji w treść chronionych nią informacji - Burdzik M., *Lekarz w procesie karnym jako gwarant tajemnicy lekarskiej*, Warszawa 2021, s. 79.

Jednym z podstawowych praw oskarżonego jest prawo do obrony. Na poziomie konstytucyjnym jego źródłem jest art. 42 ust. 2 Konst.RP. Niniejszy przepis stanowi, że każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Taka osoba może w szczególności wybrać obrońcę lub korzystać z obrońcy z urzędu. Konkretyzacji tego prawa, w płaszczyźnie karnoprosesowej służy art. 6 k.p.k., oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć. Analizowana tu gwarancja procesowa ma istotne i realne znaczenie dla oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, który nie jest w stanie prowadzić obrony w sposób samodzielny i rozsądny. *De lege lata*, w takim przypadku oskarżony *de iure* musi posiadać obrońcę (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.), nawet jeżeli sam tego nie chce⁴²⁸. To ostatnie zastrzeżenie jest o tyle istotne, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore procedendi* mogą powodować, iż powstrzyma się on od działań, które w danej sytuacji byłyby korzystne dla ochrony jego interesów. Jeśli oskarżony nie posiada obrońcy z wyboru wyznacza się mu wówczas obrońcę z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.). W tym zakresie normy karnoprosesowe realizują gwarancję wynikającą z art. 42 ust. 2 Konst.RP, w zakresie dotyczącym uprawnienia oskarżonego do korzystania z obrońcy wyznaczanego *ex officio*.

Istotną funkcję gwarancyjną spełnia również art. 42 ust. 3 Konst.RP. W przypadku oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, protekcyjną rolę ww. przepisu należy rozpatrywać w dwóch aspektach.

Po pierwsze, stanowi on normatywne źródło zasady *nullum crimen sine culpa*, która wyklucza byt przestępstwa, jeżeli sprawcy z określonego powodu nie można przypisać winy. Brak zdolności do zawinienia, wyłącza zatem możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej (co wynika *explicite* z art. 1 §3 k.k.). Przyczyną takiego stanu mogą być również okoliczności natury psychicznej – tj. stan niepoczytalności. Egzemplifikacją powyższych założeń jest art. 31 §1 k.k., zgodnie z którym sprawca nie popełnia przestępstwa, jeżeli z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych (a więc zaburzeń psychicznych) nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. Taki stan skutkuje niemożnością wszczęcia (lub odpowiednio koniecznością umorzenia) postępowania karnego, zgodnie z art. 17 §1 pkt 2 k.p.k. W razie konieczności umorzenia postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy można zastosować wobec niego środki zabezpieczające (art. 17 §3 k.p.k.), o których orzeka sąd w trybie art. 324 k.p.k. *De lege lata* do środków zabezpieczających zalicza się elektroniczną

⁴²⁸ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym: ujęcie metodyczne*, Warszawa 2020, s. 108.

kontrolę miejsca pobytu, terapię w tym terapię uzależnień oraz pobyt w zakładzie psychiatrycznym (art. 93a § 1 k.p.k.). Większość tych środków ma zatem walor terapeutyczny (z wyjątkiem elektronicznej kontroli miejsca pobytu). W tym kontekście art. 42 ust. 3 Konst.RP jest zatem realną gwarancją dla niepoczytalnego sprawcy czynu zabronionego. Norma ta wyklucza możliwość pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej *per se*, a co za tym idzie otwiera drogę do stosowania wobec niego środków leczniczych. W szerokim ujęciu, omawiane tu rozwiązania normatywne korespondują z ogólną zasadą niezbywalnej godności istoty ludzkiej oraz wymogami humanitaryzmu. Umieszczenie osoby z zaburzeniami psychicznymi w zakładzie penitencjarnym dla osób zdrowych, może być zresztą rozpatrywane w kontekście naruszenia art. 41 ust. 4 Konst.RP – zob. niżej.

Drugim elementem gwarancyjnym, wynikającym bezpośrednio z art. 42 ust. 3 Konst.RP, jest wyrażona w tym przepisie zasada domniemania niewinności. Procesową implikacją tej ostatniej jest przeniesienie ciężaru dowodowego w znaczeniu materialnym na oskarżyciela⁴²⁹. W konsekwencji, zgodnie z regułą *in dubio pro reo* wszelkie niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 §2 k.p.k.), nawet jeśli ten nie podejmuje aktywnej obrony (czyniąc to na przykład z pobudek chorobowych). Nie ulega wątpliwości, że oskarżony, który z uwagi na prezentowane objawy, nie jest w stanie brać udziału w postępowaniu lub prowadzić obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny powinien obligatoryjnie korzystać z pomocy obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Możliwe są jednak sytuacje, w których zaburzenia psychiczne nie będą manifestowały się w sposób na tyle transparentny, by wzbudzić w organie uzasadnioną wątpliwość co do stanu psychicznego oskarżonego, skutkującą powołaniem biegłych psychiatrów i wyznaczeniem obrońcy, mimo iż oskarżony będzie w rzeczywistości wymagał profesjonalnej reprezentacji w procesie. Stan psychiczny może ulegać zresztą dynamicznym zmianom⁴³⁰, a tym samym wielokrotnie pogarszać się lub poprawiać w toku procedury karnej. Stan psychiczny oskarżonego istniejący w chwili badania przez biegłych nie musi być zatem tożsamy ze stanem w momencie dokonywania (bądź zaniechania) określonych czynności procesowych. We wszystkich tych przypadkach zasada domniemania niewinności ogrywa istotną rolę gwarancyjną dla oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, zabezpieczając go przed negatywnymi następstwami własnej bierności (bądź „szkodliwej” działalności) procesowej.

⁴²⁹ *Proces karny...*, red. Zagrodnik J. s. 378.

⁴³⁰ Tytułem przykładu warto wskazać chociażby na chorobę afektywną dwubiegunową z szybką, ultraszybką lub okołodobową zmianą faz – szerzej zob. np. Kraszewska A., Wójciak P., Rybakowski J., *Choroba afektywna dwubiegunowa z szybką, ultraszybką lub okołodobową zmianą faz*, *Neuropsychiatria i Neuropsychologia* 8(2)/2013, s. 56-64.

W art. 40 Konstytucji RP wprowadzono generalny zakaz tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, a także zakaz stosowania kar cielesnych. Norma ma charakter absolutny. Nie może więc doznawać wyjątków na podstawie art. 31 ust. 3 Konst.RP, nie można jej też wyłączyć w stanach nadzwyczajnych (art. 233 ust. 1 Konst.RP).

Ustrojodawca nie zawarł autonomicznej definicji tortur, okrutnego, niehumanitarnego czy poniżającego traktowania na gruncie ustawy zasadniczej. Cechą wspólną wszystkich tych zachowań jest to, że są one wymierzone przeciwko naturze człowieka i godności istoty ludzkiej⁴³¹. Ich interpretacja musi być dokonywana z uwzględnieniem wymogów wynikających z art. 30. Niebagatelne znaczenie ma tu także art. 38 Konst.RP gwarantujący każdemu prawną ochronę życia. Pojęcia użyte w art. 40 Konst.RP nie dają się ująć w rozłączne definicje⁴³², co wynika z ich nieostrości i bliskoznaczności⁴³³.

Podjmując próbę zdefiniowania ww. pojęć, należy w pierwszej kolejności odwołać się do Konwencji ONZ z 10.12.1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania⁴³⁴ (KZT), która została ratyfikowana przez Polskę z dniem 26.07.1989 r. Zgodnie z art. 1 ww. Konwencji przez tortury rozumie się każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu:

- uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania,
- ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana,
- zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę,
- w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji

- gdy ww. ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą.

Konwencja nie definiuje natomiast w równie wyczerpujący sposób pozostałych pojęć, wykorzystanych na gruncie art. 40 Konst.RP., stwierdzając jedynie, że każde państwo-strona jest zobowiązane do zapobiegania stosowaniu innych aktów okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, albo karania, nie określonych w definicji tortur (art. 16 ust. 1 KZT). W literaturze wskazuje się, że cechą dystynktywną pomiędzy torturami a pozostałymi

⁴³¹ Wyrok TK z 31.03.2015 r., U 6/14, LEX nr 1661665.

⁴³² Daniluk P., *Zakaz tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania oraz niedobrowolnych eksperymentów naukowych w kontekście leczenia bez zgody*, Przegląd Sejmowy 1(108)/2012, s. 173.

⁴³³ Koper R., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karny*, Warszawa 2022, s. 197 i n.

⁴³⁴ Dz.U. z 1989 r. Nr 63 Poz. 378.

sposobami niedozwolonego zachowania, o których mowa w Konwencji (a także w art. 40 Konst.RP) jest niższy próg (poziom, natężenie) zadawanych cierpień⁴³⁵. Z punktu widzenia logicznego pojęcia te pozostają w stosunku podrzędności. Każda tortura jest zarazem przykładem okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Natomiast nie każde takie traktowanie osiąga nasilenie pozwalające przyjąć, iż mowa o torturach.

O nieludzkim traktowaniu można mówić w każdym przypadku „znaczącej ingerencji w sferę fizycznej lub psychicznej integralności człowieka, której nie da się jej w danych okolicznościach uzasadnić”⁴³⁶. Odnosząc to spostrzeżenie do art. 30 Konst.RP., można stwierdzić, że traktowanie nieludzkie to, takie zachowanie, które zmierza do dehumanizacji człowieka, a więc pozbawienia go przymiotów i praw wynikających z godności istoty ludzkiej jako takiej.

Poniżające traktowanie, to ingerencja w sferę psychicznej lub fizycznej integralności człowieka, która prowadzi do takich doznań jak strach, stres, podporządkowanie, upokorzenie, upodlenie czy zniewolenie. Słusznie wskazuje się w doktrynie, że w tym wypadku podstawowe znaczenie mają okoliczności subiektywne, związane z osobniczo zmiennym „odczuwaniem” takiej ingerencji⁴³⁷. W tym zakresie art. 40 Konst.RP, koresponduje z prawem jednostki do poszanowania jej integralności psychicznej i fizycznej, o którym mowa w art. 3 ust. 1 KPP, ujmując je niejako w sposób negatywnych (zakaz działań ingerujących w to prawo).

Artykuł 40 Konst.RP wpływa zarówno na obszar prawa karnego materialnego, m.in. tworząc ogólne ramy dla katalogu dopuszczalnych kar (art. 32 k.k.)⁴³⁸ i środków karnych (art. 39 k.p.k.) jak i prawa karnego procesowego (np. poprzez zakaz wpływania na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej – art. 171 §5 pkt 1)⁴³⁹.

⁴³⁵ Daranowski P., *Konwencja w sprawie zakazu tortur i innych czynów okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*, Paestra 30(10-11)/1986, s. 106. Założenie to wydaje się słuszne, zwłaszcza, iż w oryginalnej angielskiej wersji językowej Konwencji, posłużono się sformułowaniem "do not amount to torture", co może tłumaczone jako „nie stanowią tortur” lub „nie są równe torturom”. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>; dostęp: 19.02.2023 r.

⁴³⁶ Ciepły F. *Konstytucyjne aspekty prawnokarnej ochrony godności ofiary i sprawców przestępstw*, Acta Iuris Stetinensis 4(20)/2017, s. 67.

⁴³⁷ Daniluk P., *Zakaz tortur...*, s. 176.

⁴³⁸ Katalog sankcji karnych limitowany jest także przez art. 38 Konst.RP, który gwarantuje każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

⁴³⁹ R. Koper przyjmuje, że „o ile każde użycie bezpośredniej przemocy wobec człowieka (bicie, kopanie, popychanie, uderzenie przedmiotami, podtapianie, przypalanie, rażenie prądem) stanowi formę przymusu fizycznego zakłócającego swobodę wypowiedzi, o tyle nie każde zachowanie tego rodzaju wyczerpuje znamiona tortur czy też okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania” – zob. tenże, *Swoboda wypowiedzi...*, s. 197 i n. Niniejsze stanowisko można zaakceptować jedynie częściowo. O ile bowiem, kopanie człowieka może nie wypełniać znamion tortur *per se*, to jako zachowanie naruszające godność istoty ludzkiej, bez wątpienia stanowi przejaw „poniżającego traktowania”. Ten sam wniosek można odnieść do każdej z wymienionych przez cytowanego autora form przemocy bezpośredniej. Trudno zatem wyobrazić sobie przejaw przemocy (przymusu fizycznego czy psychicznego), który nie ma charakteru poniżającego.

Bezpośrednią egzemplifikacją analizowanej normy na poziomie ustawowym jest też art. 4 ust. 1 k.k.w., który stanowi, że kary, środki karne, środki kompensacyjne, przepadek, środki zabezpieczające i środki zapobiegawcze wykonuje się w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego. Jednocześnie zakazuje się stosowania tortur lub niehumanitarnego albo poniżającego traktowania i karania skazanego.

Chociaż znaczenie gwarancyjne analizowanej normy, rozpatrywany jest głównie w kontekście oskarżonego (a następnie skazanego), to nie można ograniczać jej zakresu wyłącznie do tego uczestnika postępowania. Słusznie przyjmuje P. Wiliński, że art. 40 Konst.RP ma zastosowanie w każdym układzie (procesowym i pozaprocessowym), w którym organy państwa stosują wobec jednostki przymus fizyczny. Gwarancje wynikające z art. 40 Konst.RP mogą więc dotyczyć także świadków, pokrzywdzonych czy innych uczestników postępowania karnego⁴⁴⁰, wpływając chociażby na zakres dopuszczalnych środków przymusu czy ograniczenia w zakresie metod przeprowadzania przesłuchania.

Skoro zakres podmiotowy art. 40 Konst.RP, nie doznaje jakichkolwiek ograniczeń („Nikt nie może być”), to oczywiste jest, że gwarancje wynikające z omawianej normy dotyczą również osób z zaburzeniami psychicznymi. Warto jednak zauważyć, stan psychiczny ma też niebagatelne znaczenie dla nasilenia następstw ingerencji w fizyczną i/lub psychiczną integralność jednostki. Dla przykładu, osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą być „bardziej podatne” na zachowania ukierunkowane na poniżenie, niż osoby nie prezentujące tego rodzaju zaburzeń⁴⁴¹. Innymi słowy, to co w danych warunkach nie będzie wypełniało znamion poniżającego traktowania względem osoby w dobrostanie psychicznym, może spełniać je w przypadku osoby z zaburzeniami psychicznym. W tym kontekście można rozpatrywać np. kwestię umieszczenia osoby z niepełnosprawnością intelektualną (dawniej upośledzeniem umysłowym) w jednostce penitencjarnej dla osób zdrowych⁴⁴², która nie zapewnia jej adekwatnych (względem potrzeb zdrowotnych) warunków osadzenia.

W funkcjonalnym związku z art. 40 Konst.RP, pozostaje również art. 41 ustawy zasadniczej wyrażający ogólne prawo do wolności osobistej i nietykalności cielesnej, a także limitujący zakres ingerencji w te prawa (ust.1). Ustrojodawca określa jednocześnie podstawowe uprawnienia przysługujące osobie pozbawionej wolności (ust. 2 i 3), w tym prawo

⁴⁴⁰ Wiliński P., *Proces...*, s. 237.

⁴⁴¹ Np. osoby doznające objawów lękowych w przebiegu GAD (Generalized anxiety disorder – uogólnione zaburzenia lękowe), czy osobowości lękowej będą z założenia bardziej wrażliwe na działania związane z zastraszaniem, niż podmioty nie prezentujące takich objawów.

⁴⁴² Na ten temat zob. *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych*, red. Dawidziuk E., Mazur M., Warszawa 2017.

do odszkodowania z tytułu bezprawnego pozbawienia wolności (ust. 5). Z kolei, ust. 4 omawianego przepisu, nakazuje by każdy pozbawiony wolności był traktowany w sposób humanitarny.

Wymóg humanitarnego traktowania, jest czymś więcej aniżeli tylko zakazem podejmowania działań określonych w art. 40 Konst.RP. W orzecznictwie TK słusznie przyjęto, że traktowanie humanitarne jest postępowaniem, które uwzględnia minimalne potrzeby człowieka, odnosząc je do przeciętnych standardów istniejących w danych społeczeństwie⁴⁴³. W kontekście takich potrzeb należy rozpatrywać również potrzeby zdrowotne osoby pozbawionej wolności – np. konieczność pozostawania pod stałą opieką personelu medycznego, który kontroluje proces wdrażanej (modyfikowanej) farmakoterapii. Oczywistą egzemplifikacją tych założeń jest rozwiązanie przyjęte na gruncie art. 260 k.p.k., który stanowi, że tymczasowe aresztowanie może być wykonywane tylko w postaci umieszczenia w odpowiednim zakładzie leczniczym, w tym w zakładzie psychiatrycznym, jeżeli wymaga tego stan zdrowia oskarżonego. Dla ilustracji niniejszych teoretycznych rozważań można posłużyć się przykładem oskarżonego, cierpiącego na ChAD⁴⁴⁴. Owa jednostka chorobowa cechuje się przebiegiem epizodycznym (okresy zaostrzeń i remisji). Jeśli więc w trakcie tymczasowego aresztowania dojdzie do zaostrzenia objawów afektywnych, czasem powikłanych objawami psychotycznymi⁴⁴⁵, oskarżony może wymagać stałego nadzoru medycznego. W takiej sytuacji konieczne będzie umieszczenie go w jednym z psychiatrycznych zakładów leczniczych przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania⁴⁴⁶.

W ujęciu negatywny, za niehumanitarne należy uznać, wszelkie działania władzy, które - nie służąc bezpośrednio założonym celom kary pozbawienia wolności - prowadzą do udręki fizycznej skazanych, do poniżania ich godności osobistej, uszczuplania ich praw albo uniemożliwiania im ochrony swoich praw⁴⁴⁷.

⁴⁴³ Wyrok TK z 26.05.2008 r., SK 25/07, LEX nr 380071.

⁴⁴⁴ Choroba afektywna dwubiegunowa.

⁴⁴⁵ Dla porządku warto przypomnieć, że klasyfikacja ICD-10 pozwala na rozpoznanie zarówno „izolowanego” (tj. niezwiązanego z CHAD) epizodu maniakalnego z objawami psychotycznymi (F30.2.) jak i epizodu maniakalnego z objawami psychotycznymi w przebiegu CHAD – F31.2 (ICD-10). W klasyfikacji ICD-11 zrezygnowano z pierwszej kategorii rozpoznań. Tym samym możliwe jest jedynie rozpoznanie epizodu maniakalnego z objawami psychotycznymi, w przebiegu CHAD (6A60.1).

⁴⁴⁶ Katalog tych jednostek określany jest w akcie rangi podstawowej, tj. rozporządzeniu wydawanym na podstawie art. 260 §2 k.p.k., przez Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw zdrowia. Obecnie listę tych jednostek określa Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 16.06.2015 r., w sprawie wykazu zakładów leczniczych, w tym psychiatrycznych, przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania oraz warunków zabezpieczenia tych zakładów (Dz.U. z 2019 r. poz. 349).

⁴⁴⁷ Wyrok TK z 26.05.2008 r., SK 25/07, LEX nr 380071.

Gwarancje wynikające z art. 41 ust. 4 Konst.RP znajdują zastosowanie do oceny przepisów regulujących sposób wykonywania wszystkich form pozbawienia wolności przewidzianych w ustawie karnoprosesowej, tj. zatrzymania, zatrzymania prokuratorskiego, tymczasowego aresztowania, aresztu porządkowego czy obserwacji psychiatrycznej w zakładzie zamkniętym⁴⁴⁸. Również w tym ostatnim aspekcie, wyraźnie uwidacznia się znaczenie art. 41 ust. 4 Konst.RP jako normy gwarancyjnej dla osób z zaburzeniami psychicznymi.

Zgodnie z art. 41 ust. 3 Konst.RP każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Co istotne, ustrojodawca nie ograniczył się tu do wymogu przekazania informacji o przyczynie zatrzymania jedynie „w języku zrozumiałym dla zatrzymanego”⁴⁴⁹. Wydaje się, że sformułowanie „w sposób zrozumiały” ma znacznie szerszy zakres semantyczny, i poza warstwą językową obejmuje również inne elementy procesu komunikacji. W normie tej można zatem dopatrywać się gwarancji o szczególnym znaczeniu dla osób z zaburzeniami psychicznymi, które z uwagi na prezentowane dysfunkcje mogą mieć problem ze zrozumieniem otrzymywanych komunikatów. Wymóg przekazania informacji w sposób zrozumiały nakłada zatem na podmiot informujący *ab initio* obowiązek uwzględnienia cech psychofizycznych zatrzymanego, z następczym dostosowaniem treści przekazywanego komunikatu do tychże. Do cech o najistotniejszym znaczeniu należą tu chociażby stopień rozwoju intelektualnego czy stan psychiczny zatrzymanego istniejący w chwili przekazywania mu informacji na temat przyczyn zatrzymania.

Pozycja karnoprosesowa osób z zaburzeniami psychicznymi powinna być również kształtowana przez pryzmat konstytucyjnej zasady równości (art. 32 ust. 1 Konst.RP) interpretowanej z uwzględnieniem wymogów sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konst.RP). Zasada równości stanowi, że wszyscy są równi wobec prawa, a co za tym idzie wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, iż przywołana norma nakazuje jednakowe traktowanie osób znajdujących się w takiej samej (podobnej) sytuacji oraz – *a contrario* – różne traktowanie osób znajdujących się w sytuacjach odmiennych⁴⁵⁰. Warto przy tym zauważyć, że mnogość zmiennych

⁴⁴⁸ Wiliński P., *Proces...*, s. 200.

⁴⁴⁹ Takie wąskie rozwiązanie przyjęto np. na gruncie art. 6 ust. 3 lit. a EKPC czy art. 14 ust. 3 lit. a MPPOiP, w których przewidziano prawo oskarżonego do niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia – szerzej na ten temat zob. rozdz. III.3 poniżej.

⁴⁵⁰ Szczupał B., *Równość wobec prawa jako jeden z warunków realizacji praw człowieka z niepełnosprawnością*, *Niepełnosprawność* 1/2009, s. 151.

determinujących, każdorazową sytuację jednostki, w praktyce wyklucza możliwość zaistnienia układu, w którym dwie osoby będą pozostawały w sytuacji absolutnie identycznej (tożsamej pod każdym względem). Z tego powodu, w ocenie „podobieństwa” uwzględnia się jedynie okoliczności (cechy) prawnie relewantne – tj. istotne z punktu widzenia normy prawnej znajdującej zastosowanie *ad casum*⁴⁵¹.

Zasada równości odnosi się zarówno do procesu stanowienia prawa (równość w prawie) jak i jego stosowania (równość wobec prawa). W pierwszym przypadku mowa o dyrektywie skierowanej do prawodawcy, wyrażającej się nakazem tworzenia abstrakcyjnych norm prawnych uwzględniających postulat równości. W drugim, o konkretyzacji tychże norm przez organy stosujące prawo, bez nieuzasadnionego różnicowania sytuacji podmiotów podobnych. Innymi słowy, wszystkie podmioty charakteryzujące się daną cechą istotną w równym stopniu mają być traktowane równo, tj. według jednolitej miary, bez różnicowań dyskryminujących lub faworyzujących⁴⁵², zarówno na poziomie normatywnym (abstrakcyjno-generalnym) jak i faktycznym (indywidualizowanym i konkretnym)⁴⁵³.

Konstytucyjna zasada równości nie ma przy tym charakteru bezwzględnego. Oznacza to, że w pewnych sytuacjach dopuszczalne jest różnicowanie sytuacji prawnej podobnych podmiotów⁴⁵⁴. Ewentualne odstępstwa od zasady równości muszą być jednak uzasadnione konkretnymi wartościami czy normami konstytucyjnymi⁴⁵⁵, w szczególności zaś wymogami wynikającymi ze wspomnianej powyżej zasady sprawiedliwości społecznej⁴⁵⁶. Założenie to

⁴⁵¹ W tym sensie cechą prawnie relewantną jest cecha, której wystąpienie przesądza o spełnieniu przesłanki podobieństwa – zob. Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2014, s. 95.

⁴⁵² Orzeczenie TK z 6.04.1993 r., K 7/92, LEX nr 25142. Dla porządku wskazać należy, że przywołany judykant został wydany jeszcze na gruncie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22.07.1952 r. (Dz.U. z 1967 r. Nr 7 poz. 36) i odnosił się do art. 67 ust. 2 tejże. Niniejszy przepis stanowił ówczesnie źródło zasady równości wobec prawa i stwierdzał, że, obywatele Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa bez względu na płeć, urodzenie, wykształcenie, zawód, narodowość, rasę, wyznanie oraz pochodzenie i położenie społeczne. Mimo pewnych różnic w sformułowaniu zasady równości w art. 32 Konstytucji z 1997 r. oraz w ww. art. 67 ust. 2, ówczesne orzecznictwo dotyczące zasady równości zachowuje aktualność także w nowym porządku konstytucyjnym - wyrok TK z 16.12.1997 r., K 8/97, LEX nr 31032. Zob. też np. wyrok TK z 15.07.2010 r., K 63/07, LEX nr 585542.

⁴⁵³ Nie można zatem w sposób arbitralny wybierać tej lub innej cechy danej osoby jako podstawy różnicowania kwalifikacji normatywnych – zob. Piechowiak M., *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju, 1/1993, s. 47.

⁴⁵⁴ W tym kontekście słuszne jest stanowisko wyrażone przez W. Łączkowskiego, który przyjął iż o bezwzględnym charakterze równości można mówić jedynie w sferze aksjologicznej, tj. w odniesieniu do godności człowieka i prawa naturalnego. Natomiast, w przypadku prawa stanowionego „równość” ma charakter względny i stanowi pochodną decyzji prawodawcy, który grupuje adresatów poszczególnych norm prawnych, wedle przyjętych przez siebie cech „prawnie relewantnych” – zob. tenże, *Prawne zasady równości i sprawiedliwości*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 2/2011, s. 62.

⁴⁵⁵ Wyrok TK z 5.07.2011 r., P 14/10, LEX nr 963558.

⁴⁵⁶ Zieliński P., *Znaczenie zasady równości wobec prawa na tle zakazu dyskryminacji*, Prawa człowieka. Humanistyczne Zeszyty Naukowe, 21/2018, s. 153. Zob. też np. wyrok TK z 7.06.2004 r., P 4/03, LEX nr 119009.

pozwala na uzasadnienie tzw. uprzywilejowania wyrównawczego, które polega na przyznaniu danej kategorii podmiotów pewnych (dodatkowych) uprawnień, mających na celu „zrównoważenie” ich sytuacji prawnej względem innych podmiotów⁴⁵⁷.

Taka sytuacja może dotyczyć właśnie osób z zaburzeniami psychicznymi, które uczestnicząc w procesie karnym w określonej roli, nie są w stanie skutecznie realizować własnych praw, na równi z uczestnikami nieobarczonymi tego rodzaju dysfunkcjami. *De lege lata*, w kontekście takich rozwiązań można rozpatrywać chociażby, wspomnianą już instytucję obrony obligatoryjnej (art. 79 §1 k.p.k.), która nakazuje wyznaczenie obrońcy dla oskarżonego, jeżeli ten cechuje się określonymi dysfunkcjami (np. jest głuchy, niemy albo stan jego zdrowia psychicznego nie pozwala mu na udział w procesie w sposób samodzielny i rozsądny) czy instytucję opiekuna faktycznego dla nieporadnego pokrzywdzonego (art. 51 §3 k.p.k.). *De lege ferenda*, zasada równości relatywizowana przez pryzmat zasady sprawiedliwości społecznej, może stanowić aksjonormatywną podstawę i uzasadnienie dla kolejnych rozwiązań gwarancyjnych, wprowadzanych do k.p.k., celem wzmocnienia pozycji procesowej osób z zaburzeniami psychicznymi i niwelacji negatywnych następstw tych zaburzeń w płaszczyźnie procesowej (np. instytucja pełnomocnictwa obligatoryjnego, dla pokrzywdzonego który z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne nie jest w stanie racjonalnie i samodzielnie realizować własnego interesu prawnego)⁴⁵⁸.

Korelatem zasady równości jest zakaz dyskryminacji, który stanowi, że nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny (art. 32 ust. 2 Konst.RP). W pewnym uroszczeniu można więc przyjąć, że zakaz dyskryminacji stanowi negatywne ujęcie zasady równości⁴⁵⁹. Konstytucja nie definiuje przy tym pojęcia samej dyskryminacji, tworząc jednocześnie otwarty katalog jej potencjalnych przyczyn.

W języku powszechnym przez dyskryminację rozumie się „traktowanie jakichś osób lub grup osób mniej przychylnie niż innych lub ograniczanie ich praw ze względu na ich pewną cechę lub wyznawane poglądy albo religię”⁴⁶⁰.

W ujęciu normatywnym najbardziej kompleksową definicję dyskutowanego pojęcia zawiera obecnie ustawa z 3.12.2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. z 2020 r. poz. 2156; dalej u.r.t.), która pozwala na

⁴⁵⁷ *Konstytucja...*, red. Tuleja P., Warszawa 2019, el.LEX/kom. do art. 32 Konstytucji RP.

⁴⁵⁸ Szerzej na ten temat zob. rodz.IV.1.4.1.4.

⁴⁵⁹ Naruszenie zasady równości prowadzi bowiem do dyskryminacji określonego podmiotu.

⁴⁶⁰ *Wielki słownik języka polskiego*, red. Źmigrodzki P., Kraków 2007, hasło „dyskryminacja”.

wyróżnienie dwóch form dyskryminacji - bezpośredniej oraz pośredniej. Przez dyskryminację bezpośrednią rozumie się sytuację, w której osoba fizyczna ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną jest traktowana mniej korzystnie niż jest, była lub byłaby traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji (art. 3 pkt 1 u.r.t.). Dyskryminacja pośrednia ma miejsce w sytuacji, w której dla osoby fizycznej ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje lub szczególnie niekorzystna dla niej sytuacja. Nie dotyczy to jednak sytuacji, w których takie postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne (art. 3 pkt 2 u.r.t.).

Warto zauważyć, że art. 32 ust. 2 Konst.RP ma szerszy zakres przedmiotowy niż ww. normy u.r.t. Przepis ten zakazuje bowiem dyskryminacji z powodu „jakiegokolwiek przyczyny”. Otwarty charakter katalogu konstytucyjnego pozwala przyjąć, że przyczyną dyskryminacji mogą być również zaburzenia psychiczne. Ilustracją tego założenia jest sytuacja, w której uczestnik postępowania karnego obciążony zaburzeniem psychicznym jest *ad casum* traktowany mniej korzystnie niż osoba występująca w tej samej roli procesowej, a pozbawiona wspomnianych dysfunkcji. Dyskryminacja (tak jak zasada równości *per se*) może być odnoszona zarówno do płaszczyzny stanowienia prawa jak i jego stosowania. W pierwszym przypadku możliwa jest kontrola konstytucyjności kwestionowanej normy prawnej, w trybie skargi konstytucyjnej (art. 79 ust.1 Konst.RP), przy zastosowaniu tzw. testu równości⁴⁶¹. W drugim dokonuje się faktycznej oceny działań samego organu stosującego prawo wobec danego podmiotu. Obowiązująca ustawa karnoprosesowa, nie zawiera jednak postanowień, które *explicite* odnoszą się do zagadnienia dyskryminacji (tj. nierównego traktowania) uczestników postępowania. Wydaje się, że zarzut dyskryminującego traktowania może być *de lege lata*

⁴⁶¹ Tzw. test równości został powszechnie przyjęty w orzecznictwie TK, jako sposób kontroli konstytucyjności normy prawnej, w kontekście spełnienia przez nią wymogów wynikających z zasady równości (art. 32 ust. 1 Konst.RP). Składa się on z trzech etapów. Pierwszym etapem jest rozstrzygnięcie, czy zachodzi podobieństwo adresatów norm prawnych, tj. czy możliwe jest wskazanie faktycznej lub prawnej cechy wspólnej (prawnie relewantnej), uzasadniającej konieczność równego traktowania tych podmiotów. Drugim etapem jest ustalenie, czy prawodawca zróżnicował prawa lub obowiązki podmiotów znajdujących się w takiej samej lub podobnej sytuacji prawnie relewantnej. Wreszcie, należy ustalić czy kryterium różnicujące pozostaje w związku z innymi wartościami, zasadami czy normami konstytucyjnymi, uzasadniającymi odmienne traktowanie podmiotów podobnych – zob. np. wyrok TK z 5.07.2011 r., P 14/10, LEX nr 963558; wyrok TK z 18.12.2013 r. P 43/12, LEX nr 1405426; wyrok TK z 18.03.2014 r., SK 53/12, LEX nr 1451359.

rozpatrywany jedynie w kontekście roszczenia co do bezstronności organu procesowego (*arg. ex art. 41 §1 k.p.k. i odpowiednio stosowanych art. 44 i art. 47 §1 k.p.k.*). Bezstronność organu łączy się nieodzownie z wymogiem zachowania przezeń obiektywizmu (art. 4 k.p.k.), tj. podejmowaniem decyzji wyłącznie w oparciu o obiektywne kryteria. Stronniczość, będąca przeciwieństwem tak postrzeganej bezstronności, polega zaś na kierowaniu się osobistymi preferencjami i/lub uprzedzeniami w miejsce kryteriów obiektywnych⁴⁶². Mniej korzystne traktowanie uczestnika postępowania z zaburzeniami psychicznymi lub uprzywilejowane traktowanie innego uczestnika, który takich dysfunkcji nie prezentuje będzie więc zarówno przejawem stronniczości organu, jak i formą dyskryminacji z uwagi na zaburzenia psychiczne.

Słusznie zauważa się przy tym w doktrynie, że stronniczość jako cecha (sędziego bądź innego organu) manifestującą się na poziomie procesów psychicznych może się uzewnętrzniać w mniejszym lub większym stopniu⁴⁶³, a co za tym idzie nie zawsze być zauważona.

Wśród ogólnych gwarancji procesowych, można wymienić również, wyrażone w art. 78 Konst.RP, prawo stron do zaskarżania orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Prawo to pozostaje funkcjonalnie związane z normą ustrojową wyrażoną w art. 176 ust. 1 Konst.RP., która przewiduje wymóg co najmniej dwuinstancyjnego postępowania sądowego.

Posłużenie się przez ustrojodawcę ogólnym pojęciem „zaskarżenia”, pozwala na objęcie jego zakresem różnych, specyficznych dla danej procedury środków prawnych, których cechą wspólną jest umożliwienie stronie uruchomienia weryfikacji orzeczeń lub decyzji podjętych w pierwszej instancji⁴⁶⁴. Prawo to nie ma charakteru absolutnego (art. 78 zd. 2 Konst.RP). Przy czym wyjątki w tym zakresie mogą być ustanawiane wyłącznie w akcie rangi ustawowej, a jednocześnie muszą mieścić się w granicach swobody regulacyjnej, wyznaczonej zasadą proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konst.RP)⁴⁶⁵. Konkretyzacji ww. prawa służą poszczególne przepisy k.p.k., przewidujące możliwość zaskarżania decyzji procesowych⁴⁶⁶. Poza ogólnym charakterem gwarancyjnym, art. 78 Konst.RP nie stanowi źródła dodatkowych

⁴⁶² Nie należy mylić tak rozumianego pojęcia stronniczości, ze „stronniczością” będącą immamentną cechą strony postępowania, który wyraża się w realizacji własnego interesu prawnego pozostającego, co do zasady, w sprzeczności, z interesami innych stron. Pojęcie „bezstronnej strony” jest bowiem swoistym oksymoronem – Kmieciak R., *Prokurator „stronniczą” czy „bezstronną” stroną w postępowaniu sądowym*, Prokuratura i Prawo 5/2018, s. 1 i 8.

⁴⁶³ Kosonoga J., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 31 maja 2010 r., II AKa 103/10, Ius Novum 1/2013*, 194.

⁴⁶⁴ Wyrok TK z 28.01.2003 r., SK 37/01, LEX nr 74916.

⁴⁶⁵ Wyrok TK z 18.10.2004 r., P 8/04, LEX nr 127306.

⁴⁶⁶ Na ten temat szerzej zob. np.: Marszał K., *Konstytucyjna zasada zaskarżalności decyzji w procesie karnym*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, 3/2007, s. 3-17 czy Steinborn S., *Ograniczenie zaskarżalności wyroku wydanego w I instancji jako środek uproszczenia procesu karnego w świetle prawa do dwuinstancyjnego postępowania (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, *Gdańskie Studia Prawnicze*, 1/2005, s. 365-389.

gwarancji dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Zwłaszcza, że skorzystanie z uprawnienia do zaskarżenia decyzji procesowej wymaga zdolności do powzięcia i wyrażenia woli. Procesy te mogą być zaś zaburzone w przebiegu poszczególnych dysfunkcji psychicznych.

Na koniec tej części rozważań należy odnieść się jeszcze do art. 55 Konst.RP, który dotyczy zakazu ekstradycji obywatela polskiego. Zgodnie z ust. 1 tegoż, ekstradycja obywatela polskiego jest co do zasady zakazana, z wyjątkami przewidzianymi w ust. 2 i 3 tego przepisu. W obecnym stanie prawnym zakaz nie ma więc charakteru absolutnego, chociaż w pierwotnym brzmieniu Konstytucji z 1997 r. niniejszej regule nadano charakter bezwzględny. Zmiana w tym zakresie została wprowadzona ustawą z 8.09.2006 r. o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁶⁷ i wynikała z konieczności dostosowania polskiego systemu prawnego do wymogów określonych w Decyzja ramowej Rady z 13.06.2002 r. w sprawie europejskiego nakazu aresztowania i procedury wydawania osób między Państwami Członkowskimi⁴⁶⁸.

W obecnym stanie prawnym ekstradycja obywatela polskiego jest możliwa na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczypospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczypospolita Polska jest członkiem, a czyn objęty wnioskiem został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej w razie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku (art. 55 ust. 2 Konst.RP). Powyższe warunki nie muszą być spełnione jeśli ekstradycja mająca nastąpić na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczypospolitą Polską umowy międzynarodowej, ma być zastosowana w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji (art. 55 ust. 3 Konst.RP).

Odnosząc się do zasadniczego przedmiotu rozważań, należy zastanowić się nad tym, czy zaburzenia psychiczne osoby objętej wnioskiem o ekstradycję mogą wykluczyć zastosowanie względem niej tej instytucji prawnej. Ustawa zasadnicza nie przewiduje takiego wyłączenia *explicite*. Zgodnie z art. 55 ust. 4 Konst.RP, ekstradycja jest każdorazowo zakazana (zarówno w odniesieniu do obywatela polskiego jak i cudzoziemca), jeżeli jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela. Niniejsza bezwzględna przeszkoda

⁴⁶⁷ Dz.U. z 2006 r. Nr 200 Poz. 1471.

⁴⁶⁸ Dz.Urz. UE L Nr 190, s. 1.

ekstradycyjna, jako norma o charakterze konstytucyjnym, wypiera inne odmienne uregulowania, w tym zobowiązania RP wynikające z umów międzynarodowych, zgodnie z art. 8 ust. 1 Konst.RP⁴⁶⁹. Posłużenie się przez ustrojodawcę ogólnym sformułowaniem „wolności i praw człowieka i obywatela”, pozwala na szeroką interpretację tychże, z uwzględnieniem ogółu praw i wolności przewidzianych przez Konstytucję RP (a w ujęciu systemowym także przez normy konwencyjne). Należy jednak przypomnieć, że ustawa zasadnicza nie odnosi się bezpośrednio do problematyki zaburzeń psychicznych, czy praw podmiotów nimi obarczonych. Oczywiście nie wyklucza to oceny dopuszczalności ekstradycji osoby z zaburzeniami psychicznymi przez pryzmat ogólnych unormowań konstytucyjnych – np. wymogów wynikających z art. 40 Konst.RP. Obecnie brak jest jednak wyraźnej i bezpośredniej podstawy dla przyjęcia, że zły stan zdrowia psychicznego takiej osoby, może wykluczyć zastosowanie ekstradycji.

Egzemplifikacją omawianych tu gwarancji wynikających z art. 55 ust. 4 Konst.RP na poziomie ustawy karnoprocesowej są rozwiązania, które obligują sąd do odmowy wykonania europejskiego nakazu aresztowania⁴⁷⁰, jeżeli naruszałoby to wolności i prawa człowieka i obywatela (art. 607p §1 pkt 5 k.p.k.). W tym kontekście należy rozpatrywać również zakaz ekstradycji na terytorium państwa obcego (tj. państwa niebędącego członkiem UE), jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że w państwie żądającym wydania może dojść do naruszenia wolności i praw osoby wydanej (art. 604 §1 pkt 7 k.p.k.). Także w tych przypadkach, ustawodawca nie odnosi się wprost do złego stanu zdrowia jednostki jako ewentualnego kryterium (obligatoryjnego bądź nawet fakultatywnego) odmowy ekstradycji. W obecnym stanie prawnym zły stan zdrowia może uzasadniać jedynie zmianę terminu przekazania osoby ściganej organowi sądowemu państwa wydania nakazu europejskiego (art. 607n §2 k.p.k.), nie wyklucza natomiast samego przekazania.

Względy gwarancyjne zdają się zatem przemawiać za koniecznością rozszerzenia art. 55 ust. 4 Konst.RP o dodatkową przesłankę negatywną, wykluczającą ekstradycję, w przypadku *explicite* złego stanu zdrowia psychicznego (i fizycznego) osoby, której dotyczy wnioski w tym przedmiocie. Taki postulat jest całkowicie uzasadniony w świetle zasad humanitaryzmu czy ogólnej zasady godności istotny ludzkiej (art. 30 Konst.RP). Oczywiście, jego uwzględnienie może, w pewnych przypadkach, wpływać limitująco na zakres współpracy międzynarodowej

⁴⁶⁹ *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. Safjan M., Bosek L., Warszawa 2016, e.LEX/kom. do art. 55; Nb 51.

⁴⁷⁰ Tj. przekazania z terytorium RP osoby ściganej ENA, na terytorium innego państwa członkowskiego UE, celem przeprowadzenia przeciw tej osobie postępowania karnego lub wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności albo innego środka polegającego na pozbawieniu wolności (art. 607k §1 k.p.k.)

w sprawach karnych. Należy jednak pamiętać, że chodzi tu wyłącznie o przypadki skrajne. Ocena zaistnienia takowych, pozostawiona w gestii niezależnego sądu zmarginalizuje ryzyko nadużyć w ww. zakresie.

Warto też zauważyć, że proponowane rozwiązanie nie stanowi *novum* w zakresie uregulowań dotyczących ekstradycji. Bezpośrednio do stanu zdrowia osoby ściganej odnoszą się chociażby postanowienia Umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Indii o ekstradycji, zawartej w New Delhi dnia 17.02.2003 r.⁴⁷¹ czy Umowy między Rzeczpospolitą Polską a Australią o ekstradycji, sporządzonej w Kanberze dnia 3.06.1998 r.⁴⁷² W obu tych aktach przyjęto, że strony podejmą konsultacje w celu ustalenia czy wnioskowi o ekstradycję powinien być nadany bieg, jeżeli ekstradycja byłaby całkowicie nie do pogodzenia ze względami humanitarnymi dotyczącymi zwłaszcza zdrowia lub podeszłego wieku osoby ściganej⁴⁷³.

Unormowanie tej kwestii bezpośrednio na poziomie konstytucyjnym pozwoli na stosowanie omawianej przesłanki, w sposób terytorialnie uniwersalny, tj. nie tylko w odniesieniu do ekstradycji w obszarze UE, ale także ekstradycji do państw trzecich. W tym sensie omawiany zabieg normatywny będzie miał bezpośrednie przełożenie na wszystkie umowy o ekstradycji (w tym o charakterze bilateralnym).

Wprowadzenie do art. 55 ust. 4 Konst.RP postulowanej tu zmiany, nie zniweczy zatem ogólnych założeń związanych ze współpracą międzynarodową. Takie rozwiązanie da jednak sądom wyraźną wskazówkę interpretacyjną pozwalającą na ocenę dopuszczalności ekstradycji także przez pryzmat okoliczności związanych ze stanem zdrowia jednostki. Ma to szczególne znaczenie w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi, które nie zawsze są zdolne do podejmowania racjonalnych działań ukierunkowanych na ochronę własnych praw.

3. Gwarancje wynikające z aktów prawa międzynarodowego i prawa unijnego

3.1. Europejska Konwencja Praw Człowieka, Karta Praw Podstawowych UE oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

W tej części rozdziału zostaną omówione gwarancje procesowe wynikające z aktów prawa międzynarodowego i unijnego o uniwersalnym charakterze, które mogą mieć zastosowanie do osób z zaburzeniami psychicznymi uczestniczących w procesach karnych.

⁴⁷¹ Dz.U. z 2005 r. Nr 156 poz. 1304.

⁴⁷² Dz.U. z 2000 r. Nr 5 poz. 51.

⁴⁷³ Zob. odpowiednio art. 4 ust. 3 umowy z Indiami oraz art. 3 ust. 4 umowy z Australią.

Przedmiotem analizy tego podrozdziału będą więc trzy akty prawne o podstawowym znaczeniu dla kontynentalnego systemu aksjonormatywnego, tj.:

- Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wraz z jej protokołami (EKPC),
- Karta Praw Podstawowych UE (KPP),
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP).

Niniejsze akty zostaną omówione łącznie, co jest podyktowane względami prakseologicznymi oraz potrzebą zachowania spójności rozważań. Takie założenie metodologiczne uzasadnione jest przede wszystkim tym, że większość mechanizmów gwarancyjnych ma swoje równoległe źródła we wszystkich ww. aktach, co dyktuje konieczność wspólnej analizy tożsamych (zbieżnych) regulacji. Zabieg ten pozwoli też na wyeksponowanie ewentualnych różnic w zakresie poszczególnych unormowań oraz odniesienie poczynionych tu wniosków dotyczących międzynarodowego standardu gwarancyjnego do standardu konstytucyjnego.

Dla porządku, warto jedynie zasygnalizować, że – podobnie jak miało to miejsce w przypadku analizy regulacji konstytucyjnych - celem dalszych rozważań, nie jest kompleksowe omówienie poszczególnych norm KPP, EKPC czy MPPOiP, a ocena ich adekwatności dokonywana przez pryzmat zasadniczego przedmiotu rozważań, tj. pozycji procesowej osoby z zaburzeniami psychicznymi. Z tych względów uwagi natury ogólnej, irrelewantne dla realizacji powyższego celu zostaną pominięte

Żaden z omawianych aktów prawnych nie odnosi się w sposób kompleksowy do problematyki zaburzeń psychicznych czy praw osób nimi obarczonych. W żadnym z tych aktów nie ustanowiono też prawa do ochrony zdrowia psychicznego *per se*.

W EKPC jedynym przepisem, który odnosi się do zaburzeń psychicznych jest omówiony poniżej art. 5 ust. 1 lit. e, pozwalający na pozbawienie wolności osoby „umysłowo chorej lub alkoholika”⁴⁷⁴. Z kolei, w MPPOiP brak jest jakichkolwiek odesłań do tej materii. W KPP do szeroko pojętej sfery psychicznej odnoszą się *explicite* jedynie dwa przepisy – art. 3, wyrażający prawo do zachowania integralności psychicznej oraz art. 32. Ta ostatnia norma zakazuje młodocianym pracy, która mogłaby szkodzić ich zdrowiu lub rozwojowi psychicznemu. Przepis nie ma swojego odpowiednika w EKPC, MPPOiP ani też omówionej we wcześniejszym podrozdziale Konstytucji RP.

⁴⁷⁴ Szerzej na ten temat zob. rodz. I.2.3.2.

Integralność psychiczna, o której mowa w art. 3 KPP winna być rozumiana jako wewnętrzna spójność właściwości psychicznych, która pozwala jednostce na podejmowanie racjonalnych i wolicjonalnych działań, służących realizacji określonych celów, zgodnie z własnym systemem wartości⁴⁷⁵. Jako narzędzia ochrony owej integralności w toku procesu karnego można rozpatrywać m.in. zakaz stosowania hipnozy czy zakaz stosowania środków wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej (art. 171 §5 pkt 2 k.p.k.)⁴⁷⁶.

Co oczywiste, gwarancją o najistotniejszym znaczeniu dla całej procedury karnej jest prawo do rzetelnej procedury sądowej (ang. *right to fair trial*). Prawo to ma w rzeczywistości charakter zbiorczy i obejmuje swoim zakresem:

1. prawo do sprawiedliwego i publicznego (jawnego) rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą (art. 6 ust. 1 EKPC; art. 47 zd. 2 KPP, art. 14 ust. 1 zd. 2 MPPOiP – w tym ostatnim przepisie podkreślono także wymóg niezależności sądu⁴⁷⁷). Zakres tego prawa pokrywa się z prawem do sądu wynikającym z art. 45 ust. 1 Konst.RP, przy czym norma konstytucyjna statuuje jeszcze wymóg rozpatrzenia sprawy przez sąd „właściwy”. Wymóg zachowania bezstronności ma szczególne znaczenie z perspektywy przeciwdziałania dyskryminującemu traktowaniu osób z zaburzeniami psychicznymi w toku procesu karnego. Wobec braku innych skonkretyzowanych narzędzi, negatywne nastawienie do osób z zaburzeniami psychicznymi, bazujące na uprzedzeniach czy fałszywych przekonaniach skutkujące ich gorszym traktowaniem, można *de lege lata* rozpatrywać jedynie w kategorii stronniczości organu⁴⁷⁸. Równość wszystkich ludzi przed sądami została wyrażona *explicite* w art. 14 ust. 1 zd.1 MPPOiP (brak analogicznej normy w EKPC i KPP). Przywołane postanowienie konkretyzuje ogólną zasadę równości w zakresie postępowań sądowych. Chociaż taką zasadę da się wywieść z wymogu rozpoznania sprawy w sposób sprawiedliwy, to wyrażenie jej wprost w art. 14 MPPOiP nie powinno być traktowane jako *ius superfluum*, a raczej zabieg służący podkreśleniu rangi tej wartości. Zasada równości uczestników postępowania została zresztą wymieniona

⁴⁷⁵ Kaźmierczyk A., Michałowska K., *Nietykalność i integralność w projekcie księgi pierwszej Kodeksu cywilnego – analiza prawnoporównawcza*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 12/2015, s. 91-92.

⁴⁷⁶ Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi ...*, s. 560.

⁴⁷⁷ Niezależność należy łączyć z zasadą trójpodziału władzy i istniejącym w tym zakresie brakiem zależności władzy sądowniczej (sądów) od innych władz (*arg. ex art. 173 w zw. z art. 10 ust. 1 Konst.RP*) – zob. np. Stępień-Załucka B., *Niezawisłość sądownictwa a niezależność sądów i niezawisłość sędziów*, Acta Universitatis Wratislaviensis, 85/2011, s. 138 i n.

⁴⁷⁸ Szerzej zob. powyżej fragment dot. art. 45 ust. Konst.PR (rozdz.III.2.).

już w pierwszym zdaniu art. 14 MPPOiP co *argumentum a rubrica* przesądza o jego szczególnym znaczeniu dla rzetelnego procesu. W ujęciu negatywnym, art. 14 ust. 1 zd. 1 MPPOiP stanowi normatywną podstawę zakazu nierównego (mniej korzystnego) traktowania uczestników postępowania, z uwagi na prawnie irrelewantne cechy – np. istnienie dysfunkcji psychicznych. Nie wyklucza to natomiast wprowadzania mechanizmów będących wyrazem uprzywilejowania wyrównawczego, urzeczywistniających aksjomat sprawiedliwości.

2. Zasadę domniemania niewinności (art. 6 ust. 2 EKPC, art. 48 ust. 1 KPP, art. 14 ust. 2 MPPOiP), która opowiada zasadzie wyrażonej w art. 42 ust. 3 Konst.RP. Również w przypadku unormowań konwencyjnych, z ich treści da się bezpośrednio wywieść zasadę *nullum crimen sine culpa*, która ma istotne znaczenie gwarancyjne dla osób z zaburzeniami psychicznymi, w kontekście niemożności pociągnięcia ich do odpowiedzialności karnej za czyny popełnione w stanie niepoczytalności.
3. Szczegółowe uprawnienia przyznane oskarżonemu, tj. prawo do:
 - a. niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia (art. 6 ust. 3 lit. a EKPC, art. 14 ust. 3 lit. a MPPOiP; brak analogicznej normy w KPP);
 - b. posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony (art. 6 ust. 1 ust. 3 lit. b EKPC) oraz porozumienia się z obrońcą przez siebie wybranym (art. 14 ust. 3 lit. b MPPOiP); brak odpowiednika w KPP;
 - c. bronięcia się osobiście lub przez wybranego przez siebie obrońcę, w tym prawo do wyznaczenia obrońcy z urzędu, bez ponoszenia kosztów, gdy oskarżony nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości (art. 6 ust. 3 lit. c EKPC, art. 14 ust. 3 lit. d MPPOiP, art. 48 ust. 3 KPP, art. 42 ust. 2 Konst.RP) – szczegółowe uwagi na temat ww. artykułów przedstawiono poniżej;
 - d. przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i zapewnienia obecności i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia (art. 6 ust. 3 lit. d EKPC, art. 14 ust. 3 lit. e MPPOiP; brak odpowiednika w KPP).
 - e. korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie posługuje się językiem polskim (art. 6 ust. 3 lit. e EKPC, art. 14 ust. 3 lit. f MPPOiP; brak odpowiednika w KPP);

- f. milczenia – wyrażone *explicite* jedynie w art. 14 ust. 3 lit. g MPPOiP, zgodnie z którym, oskarżony nie może być przymuszany do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznania się do winy (brak analogicznych regulacji w EKPC, KPP czy Konst.RP).

Chociaż EKPC i MPPOiP konkretyzują i znacznie rozszerzają uprawnienia oskarżonego, względem regulacji konstytucyjnych czy norm zawartych w KPP to nadal nie uwzględniają one specyfiki oskarżonych z zaburzeniami psychicznymi. Spostrzeżenie to można potwierdzić dwoma zasadniczymi argumentami.

Po pierwsze, gwarancje związane z prawem oskarżonego do niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji o istocie i przyczynie oskarżenia (art. 6 ust. 3 lit. a EKPC art. 14 ust. 3 lit. a MPPOiP), ograniczają się wyłącznie do wymogu, by komunikat ten był przekazany w języku zrozumiałym dla oskarżonego. Nie odnoszą się one natomiast do innych czynników, które mogą realnie utrudniać (lub uniemożliwiać) oskarżonemu zrozumienie przekazywanej mu informacji. Nie znajdują więc zastosowania, do oskarżonego, który z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych (np. w sferze spostrzegania czy upośledzenia zdolności do abstrahowania), nie rozumie otrzymanego komunikatu, mimo, iż jest on wyrażony „w zrozumiałym dla niego języku”. Dla wzmocnienia pozycji procesowej takiego podmiotu, konieczne wydaje się wprowadzenie do ww. norm dodatkowego zastrzeżenia, stanowiącego, iż informacja o istocie i przyczynie oskarżenia powinna być każdorazowo przekazana oskarżonemu „w języku **i w sposób** dla niego zrozumiały”. Następstwem takiego zabiegu będzie znaczne rozszerzenie zakresu gwarancyjnego omawianych tu norm i objęcie nimi wymogu uwzględnienia cech osobistych oskarżonego – takich jak bieżący stan zdrowia psychicznego, czy stan jego rozwoju intelektualnego.

Po drugie, nie może ująć uwadze, że podstawowym czynnikiem decydującym o wyznaczeniu oskarżonemu obrońcy z urzędu, są okoliczności natury materialnej. Artykuł 6 ust. 3. lit. c EKPC stanowi wprost, że oskarżony ma prawo do bronięcia się przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości. Taka konstrukcja literalna powyższego przepisu, nie stwarza jednoznacznej podstawy do przyjęcia, że istnieje obowiązek wyznaczenia oskarżonemu obrońcy *ex officio* z uwagi na inne przyczyny – takie jak np. niemożność prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny wynikająca ze złego stanu psychicznego. Ten sam wniosek

można odnieść do gwarancji wynikających z Karty Praw Podstawowych. (art. 47 zd. 3 KPP)⁴⁷⁹. Jedynie art. 14 ust. 3 lit. d MPPOiP dopuszcza, niejako *in genere* możliwość wyznaczenie dla oskarżonego obrońcy „w każdym przypadku, kiedy interesy sprawiedliwości tego wymagają”, dopiero w dalszej kolejności wskazując, że uprawnienie to może być realizowane „bez ponoszenia kosztów obrony w przypadkach, kiedy oskarżony nie posiada dostatecznych środków na ich pokrycie”. Ten sposób sformułowania omawianej gwarancji wydaje się najbardziej optymalny, gdyż nakazuje, w pierwszej kolejności uwzględniać „interes wymiaru sprawiedliwości”, a dopiero następnie czynniki finansowe.

Chociaż obowiązek wyznaczenia obrońcy z urzędu osobie, która z uwagi na zaburzenia psychiczne nie może bronić się samodzielnie a nie posiada obrońcy z wyboru, jest standardem współczesnych systemów prawa państw zachodnich, to żaden z analizowanych tu aktów prawnych nie przewiduje go wprost⁴⁸⁰.

W tym miejscu należy też odnieść się do problemu reprezentacji procesowej pokrzywdzonego, a konkretnie prawa tego podmiotu do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym pełnomocnika wyznaczonego z urzędu. EKPC i MPPOiP nie przewidują żadnych szczegółowych gwarancji w tym zakresie. To samo odnosi się do norm konstytucyjnych.

Źródeł omawianego uprawnienia można doszukiwać się jedynie w art. 47 zd. 3 KPP. Przywołany przepis stanowi, że każdy ma możliwość uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela. W odróżnieniu od EKPC, MPPOiP i Konst.RP, które odnoszą się wyłącznie do oskarżonego i jego prawa do obrony, w KPP prawo do korzystania z pomocy przedstawiciela procesowego zagwarantowano *in genere* każdemu uczestnikowi postępowania. Egzemplifikacją tego założenia, na gruncie procedury karnej, jest możliwość ustanowienia pełnomocnika przez stronę inną niż oskarżony (art. 87 §1 k.p.k.), a także osobę niebędącą stroną, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu (art. 87 §2 k.p.k.).

Mimo swojego szerokiego zakresu podmiotowego, również art. 47 KPP pozwala na wyznaczenia przedstawiciela procesowego z urzędu, tylko takim osobom, które „nie posiadają [ku temu] wystarczających środków” (zd. 4 analizowanej normy). Oznacza to, że także w tym przypadku znaczenie mają wyłącznie okoliczności natury materialnej, co wyklucza możliwość

⁴⁷⁹ Niniejszy przepis, stanowi, że pomoc prawna jest udzielana osobom, które nie posiadają wystarczających środków, w zakresie w jakim jest ona konieczna dla zapewnienia skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości.

⁴⁸⁰ Obowiązek ten, jako leżący w interesie wymiaru sprawiedliwości, można oczywiście wywodzić z istoty zasady rzetelnego procesu, co nie zmienia faktu, iż brak jest normy prawnej, która na poziomie konwencyjnym statuuje go *explicite*.

wyznaczenia pełnomocnika *ex officio*, jeśli uczestnik postępowania nie jest zdolny do samodzielnej i rozsądnej partycypacji w procesie (np. z uwagi na jego stan psychosomatyczny). Założenia te znajdują bezpośredni wyraz w ustawie karnoprocesowej. *De lege lata*, wyznaczenie pełnomocnika procesowego z urzędu, może mieć miejsce tylko, gdy uczestnik ten w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 §1 k.p.k. stosowany odpowiednio, w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). Inne czynniki, takie jak wspomniany już stan psychosomatyczny, pozostają zatem irrelewantne dla aktualizacji omawianego uprawnienia, które nazywane jest – nieprzypadkowo – „prawem ubogich” lub „prawem ubogiego”. Taki stan prawny nie pozwala na właściwe zabezpieczenie interesów innych niż oskarżony uczestników postępowania karnego, którzy z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne nie są w stanie samodzielnie realizować przysługujących im uprawnień procesowych. Zagadnienie to ma szczególne znaczenie dla czynnej strony postępowania (pokrzywdzonego lub odpowiednio oskarżyciela posiłkowego, prywatnego), który egzekwuje w procesie swój interes prawny wynikający ze stanu pokrzywdzenia przestępstwem.

Na poziomie ogólnym (konwencyjnym i konstytucyjnym) brak jest zatem wyraźnej podstawy normatywnej dla wprowadzenia takiej instytucji jak pełnomocnik obligatoryjny dla pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi⁴⁸¹.

Kolejną gwarancją mającą niebagatelne znaczenie dla procedury karnej jest konwencyjne prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Ich źródłem są odpowiednio art. 5 EKPC, art. 6 KPP i art. 9 ust. 1 MPPOiP⁴⁸². Przepisy EKPC i MPPOiP przewidują również konkretne uprawnienia osoby zatrzymanej, w tym m.in. prawo do:

- niezwłocznego otrzymania informacji o przyczynach zatrzymania i stawianych zarzutach (art. 5 ust. 2 EKPC, art. 9 ust. 2 MPPOiP),
- niezwłocznego postawienia przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowej i prawo do bycia sądzonym w rozsądnym terminie albo zwolnionym na czas postępowania (art. 5 ust. 3 EKPC, art. 9 ust. 3 MPPOiP),
- odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem (art. 5 ust. 4 EKPC, art. 9 ust. 4 MPPOiP),

⁴⁸¹ Szerzej zob. rozdz. IV.1.4.1.4.

⁴⁸² Na poziomie konstytucyjnym prawo to wyrażone jest zaś w art. 41 Konst.RP.

- odszkodowania w przypadku niezgodnego z prawem zatrzymania (art. 5 ust. 5 EKPC, art. 9 ust. 5 MPPOiP).

Podobnie jak miało to miejsce w przypadku uprawnień oskarżonego wynikających z zasady rzetelnego procesu, niniejsze rozwiązania również nie uwzględniają specyfiki zatrzymanych z zaburzeniami psychicznymi. Celem potwierdzenia tej tezy wskazać należy chociażby, że EKPC kreuje wymóg przekazania informacji o przyczynach zatrzymania i stawianych zarzutach jedynie w języku zrozumiałym dla zatrzymanego, nie zaś „w sposób dla niego zrozumiały”. Taki sposób sformułowania przepisu ogranicza zakres gwarancyjny tej normy⁴⁸³, nie stwarzając wyraźnej podstawy do uwzględnienia innych niż język elementów relewantnych dla procesu komunikacji. Przyjęcie, że informacja musi być przekazana *in genere* „w sposób zrozumiały”, pozwala na następcze wywiedzenie z niej obowiązku uwzględniania cech psychofizycznych zatrzymanego. Takie rozwiązanie funkcjonuje na gruncie art. 41 ust. 3 Konst.RP. Względy gwarancyjne przemawiają za modyfikacją omawianej tu regulacji EKPC na wzór konstytucyjny. Jedynie dla porządku wskazać należy, że art. 9 ust. 2 MPPOiP nie przewiduje dodatkowych wymogów odnoszących się do sposobu przekazania informacji zatrzymanemu. Zaś KPP w ogóle nie odnosi się do tej materii.

Jedynie w EKPC określono też sytuacje, w których możliwe jest ograniczenie prawa do wolności osobistej (art. 5 ust. 2 *in fine* EKPC)⁴⁸⁴. Z punktu widzenia głównego przedmiotu rozważań, najistotniejsze znaczenie ma przepis pozwalający na pozbawienie wolności osoby umysłowo chorej (w wersji anglojęzycznej – *person of unsound mind* – tj. dosłownie „osoby o niezdrowym umyśle”) – tj. art. 5 ust. 2 lit. e EKPC. Jak wspomniano na wstępie tej części rozważań, jest to jedyny przepis Europejskiej Konwencji, który *explicite* odnosi się do zaburzeń psychicznych. Pozbawienie wolności omawianego tu podmiotu musi być zgodne z prawem. W orzecznictwie strasburskim, w zasadzie konsensualnie przyjęto, iż wymóg ten wiąże się z koniecznością spełnienia tzw. kryteriów Winterwerp'a, które zostały określone przez ETPC, sprawie *Winterwerp v. the Netherlands*⁴⁸⁵, a następnie podtrzymane w licznych orzeczeniach tego Trybunału⁴⁸⁶. Jedynie dla porządku przypomnieć należy, że literalna konstrukcja art. 5 ust.

⁴⁸³ Wąski zakres gwarancyjny analizowanej tu normy, nie wynika z tłumaczenia. W oryginalnej, angielskiej wersji EKPC, również odniesiono się jedynie do wymogu związanego z językiem, stanowiąc iż „Everyone who is arrested shall be informed promptly, in a language which he understands, of the reasons for his arrest and of any charge against him”.

⁴⁸⁴ W MPPOiP wskazano jedynie, że „nikt nie może być pozbawiony wolności inaczej, jak tylko na zasadach i w trybie ustalonym przez ustawę” (art. 9 ust. 1 zd. 2 tegoż), bez dalszej konkretyzacji przesłanek na poziomie samej Konwencji. Analogiczne rozwiązanie przyjęto na gruncie Konstytucji RP (art. 41 ust. 1 zd. 2) oraz w KPP (art. 6 ust. 1 w zw. z art. 52 ust. 1 Karty).

⁴⁸⁵ Wyrok ETPC z 24.10.1979 r., 6301/73 (*Winterwerp v. Holandia*), Leaglis nr 135847.

⁴⁸⁶ Zob. np. wyrok ETPC z 14.10.2021 r., 60157/15 (*M.B. v. Polska*), LEX nr 3241381; wyrok ETPC z 20.2.2018 r., 3150/15 (*X v Rosja*), LEX nr 2444522; wyrok ETPC z 19.10.2017 r., 77850/12 (*Nawrot v. Polska*), LEX nr

2 lit. e EKPC nie koresponduje z bieżącymi standardami terminologii medycznej. Taki stan prawny stwarza zagrożenie dla należytej ochrony osób z zaburzeniami psychicznymi⁴⁸⁷, co również potwierdza tezę, że analizowane tu rozwiązania nie uwzględniają w sposób należyty specyfiki zatrzymanych z zaburzeniami psychicznymi.

W art. 10 MPPOiP, wskazano również, że każda osoba pozbawiona wolności musi być traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka⁴⁸⁸. Skoro, wymóg ten odnosi się do każdego człowieka to oczywistym jest, że dotyczy on także osób z zaburzeniami psychicznymi. Nie może jednak ująć uwadze, że analizowana tu norma zawiera dodatkowe, podmiotowo skonkretyzowane gwarancje dla młodocianych oskarżonych i skazanych, którzy mają być traktowani stosownie do swego wieku i statusu prawnego (art. 10 ust. 3 zd. 2 MPPOiP). Nie kwestionując słuszności tego rozwiązania warto jedynie sformułować postulat *de lege ferenda*, iż analogicznym rozwiązaniem gwarancyjnym należałoby objąć również dorosłych oskarżonych (i skazanych), którzy z uwagi na swoje cechy psychofizyczne wymagają specjalnego traktowania. Wyrażenie takiego wymogu wprost w MPPOiP stanowiłoby wyraźną i uniwersalną podstawę aksjonormatywną dla realizujących to założenie rozwiązań krajowych.

Szczególne znaczenie gwarancyjne, dla postępowań o charakterze represyjnym mają nadto przepisy zakazujące tortu, nieludzkiego lub poniżającego traktowania (art. 3 EKPC oraz identyczny treściowo art. 4 KPP a także art. 7 MPPOiP). W art. 7 MPPOiP do katalogu zakazanych zachowań zaliczono również „okrutne traktowanie”, którego nie wyróżnia KPP i EKPC. Art. 7 MPPOiP jest tym samym tożsamy treściowo z art. 40 Konst.RP⁴⁸⁹.

Zakres semantyczny pojęć konstruujących ww. nomy został poddany szczegółowej analizie w podrozdziale poświęconym Konstytucji RP (a konkretnie art. 40 ustawy zasadniczej). Z uwagi na tożsamość treściową norm konstytucyjnych i konwencyjnych, wnioski odnoszące się do art. 40 Konst.RP można aplikować na grunt niniejszych rozważań. Nie ma zatem konieczności ponownej analizy tych zagadnień.

Należy jedynie zwrócić uwagę, że w orzecznictwie ETPC wyraźnie wskazano, iż o naruszeniu zakazu tortur (bądź innego niedozwolonego traktowania określonego w art. 3

2376364; wyrok ETPC z 25.11.2014 r., 31199/12, (K.C. v. Polska), LEX nr 1541295, wyrok ETPC z 16.10.2012 r., 45026/07, (Kędzior v. Polska), LEX nr 1219725; wyrok ETPC z 17.1.2012 r., 36760/06, (Stanev v. Bułgaria), LEX nr 1101582 czy wyrok ETPC z 19.4.2012 r., 2452/04 (M. v. Ukraine), LEX nr 1147945.

⁴⁸⁷ Rozdz.I.2.3.2.

⁴⁸⁸ Niniejsza norma koresponduje z art. 41 ust. 4 Konst.RP. Brak jest natomiast analogicznych rozwiązań w KPP czy EKPC.

⁴⁸⁹ Dla porządku wskazać należy, że w art. 7 MPPOiP zawarto też zakaz poddawania jednostki doświadczeniom lekarskim i naukowym bez swobodnie wyrażonej zgody, co koresponduje z wymogami wynikającymi z art. 3 ust. 2 lit a KPP.

EKPC) można mówić, jeśli przekroczony zostanie pewien minimalny poziom dolegliwości działań organów władzy⁴⁹⁰, prowadzący zazwyczaj do faktycznego uszczerbku na ciele lub głębokiego cierpienia fizycznego bądź psychicznego. Co jednak istotne, nawet przy braku takich następstw, gdy traktowanie poniża lub upokarza osobę, czy to w oczach innych osób, czy w oczach samej ofiary, wykazując brak poszanowania lub umniejszając jej godność człowieka, lub budząc uczucia strachu, lęku lub niższości mogące złamać opór psychiczny lub fizyczny osoby, traktowanie to można uznać za poniżające i ono również znajdzie się w zakresie stosowania zakazu z art. 3 EKPC⁴⁹¹.

Poziom dolegliwości, o którym tu mowa powinien być określany *ad casum*, tj. przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności danej sprawy, w szczególności charakteru i kontekstu podejmowanych wobec jednostki działań, sposobu stosowania określonych rozwiązań, czasu ich trwania, fizycznych i psychicznych skutków a także płci, wieku czy stanu zdrowia jednostki⁴⁹². Ocena tego minimalnego poziomu dolegliwości jest więc ze swej istoty relatywna⁴⁹³. Co istotne, mowa tu o stanie zdrowia *in genere*, a więc także o stanie zdrowia psychicznego. To ostatnie zastrzeżenie czyni z art. 3 EKPC silny instrument gwarancyjny, dla osób z zaburzeniami psychicznymi.

Należy bowiem uwzględnić, że osoby te mogą cechować się mniejszą opornością na działania wymierzone w ich integralność psychiczną czy fizyczną aniżeli osoby nie prezentujące tego rodzaju zaburzeń. Dla przykładu, osoba z zaburzeniami osobowości o typie osobowości lękowej z powodu permanentnego uczucia wewnętrznego niepokoju, niskiego poczucia własnej wartości, czy nadwrażliwości na krytykę⁴⁹⁴, może doznawać cierpienia psychicznego, przy znacznie mniejszym poziomie dolegliwości podejmowanych wobec niej działań, w porównaniu z osobą zdrową.

Rozpatrując kwestię gwarancji proceduralnych nie można pominąć rozwiązań, wyrażających zasadę *nullum crimen sine lege* (art. 7 ust. 1 EKPC, art. 15 ust. 1 MPPOiP, art.

⁴⁹⁰ Tym samym mowa tu o poziomie dolegliwości, wykraczającym poza stopień, który jest nieuchronnie związany z daną formą zgodne z prawem traktowania lub karania – wyrok ETPC z 15.12.2015 r., 17249/12 (Szafranski v. Polska), LEX nr 1936308; decyzja ETPC z 30.08.2022 r., 3831/18 (Hruszka v. Polska), LEX nr 3406202; wyrok ETPC z 16.12.2021 r., 45397/13 (Ivan Karpenko v. Ukraina), LEX nr 3273943. Dla przykładu, pewien dyskomfort osoby zakutej w kajdanki jest wpisany w samo stosowanie tego środka – wyrok ETPC z 16.06.2022 r., 44153/15 (Skorupa v. Polska), LEX nr 3354087.

⁴⁹¹ Wyrok ETPC z 17.05.2022 r., 71367/12 (Oganezova v. Armenia), LEX nr 3343095.

⁴⁹² Wyrok ETPC z 21.07.2022 r., 5797/17 (Darbone i Camara v. Włochy), LEX nr 3368211.

⁴⁹³ Wyrok ETPC z 11.03.2021 r., 6865/19 (Feilazoo v. Malta), LEX nr 3145342.

⁴⁹⁴ Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s.87.

49 KPP)⁴⁹⁵ oraz zasadę *ne bis in idem* (art. 4 Protokołu nr 7 do EKPC, art. 14 ust. 7 MPPOiP, art. 50 KPP).

Mechanizmów gwarancyjnych mających znaczenie dla procedury karnej można też doszukiwać się w normach konwencyjnych o bardziej ogólnym charakterze. Wśród tych ostatnich należy wymienić przepisy statuujące:

- zasadę ochrony godności ludzkiej, która jest nienaruszalna (art. 1 KPP)⁴⁹⁶ i wrodzona (preambuła do MPPOiP⁴⁹⁷, preambuła do Protokołu nr 13⁴⁹⁸ do EKPC), co odpowiada normie wyrażonej w art. 30 Konst.RP,
- prawo do życia (art. 2 ust. 1 EKPC wraz z art. 1 Protokołu nr 6⁴⁹⁹ oraz art. 4 Protokołu nr 13⁵⁰⁰, art. 2 ust. 1 KPP oraz art. 6 ust. 1 MPPOiP), które odpowiada gwarancji prawnej ochrony życia wynikającej z art. 38 Konst.RP,
- prawo do prywatności (art. 8 EKPC, art. 17 MPPOiP, art. 7 KPP) – mające znaczenie z punktu widzenia procesowej ochrony informacji objętych tajemnicą psychiatryczną,
- prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPC),
- zasadę równości (art. 14 EKPC wraz z art. 1 Protokołu nr 12⁵⁰¹, art. 26 MPPOiP i art. 20-21 KPP)⁵⁰².

Odnosząc się do ostatniego z powyższych punktów, trzeba zaznaczyć, że podobnie jak w przypadku Konstytucji RP, w żadnym z analizowanych tu aktów prawnych nie wymieniono zaburzeń psychicznych jako potencjalnej przyczyny dyskryminacji. Oczywiście, otwarty

⁴⁹⁵ Warto podkreślić, że w art. 49 ust. 3 KPP *expressis verbis* wyrażono także zasadę proporcjonalności sankcji karnej, stanowiąc, iż kary nie mogą być nieproporcjonalnie surowe w stosunku do czynu zabronionego pod groźbą kary. Analogicznego wymogu nie wyrażono wprost w EKPC, MPPOiP czy Konst.RP.

⁴⁹⁶ Zgodnie z art. 30 Konst.RP godność ludzka jest przyrodzona i niezbywalna. W art. 1 KPP posłużono się zaś pojęciem „nienaruszalności”. W języku powszechnym „niezbywalność” to niemożność zbycia, odstąpienia czy przekazania czegoś. Zaś „nienaruszalny” to taki, którego nie można naruszyć, zmienić - zob. *Słownik j. polskiego*, red. Doroszewski W.: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/niezbywalnosc;5460147.html>; dostęp: 19.02.2023 r., oraz *Słownik języka polskiego*, PWN: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nienaruszalno%C5%9B%C4%87.html>; dostęp: 19.02.2023 r. Mimo pewnej różnicy w konstrukcji literalnej art. 1 KPP i art. 30 Konst.RP można uznać te normy za treściowo tożsame.

⁴⁹⁷ Do godności i wartości człowieka odwołuje się też wprost preambuła do Karty Narodów Zjednoczonych z 26.06.1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 23 poz. 90).

⁴⁹⁸ Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach z 3.05.2002 r.

⁴⁹⁹ Protokół nr 6 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności dotyczący zniesienia kary śmierci z 28.04.1983 r.

⁵⁰⁰ Art. 1 ww. Protokołu nr 6 do EKPC, stanowił, iż znosi się karę śmierci, a tym samym nikt nie może być skazany na taką karę ani nie może nastąpić jej wykonanie. Niniejsza zasada nie miała jednak charakteru bezwzględnej, gdyż wyjątki w tym zakresie mogły dotyczyć wojny lub okresu bezpośredniego zagrożenia wojną (art. 2). Z tego względu, celem wzmocnienia ochrony prawa do życia, w 2002 r. na mocy art. 1 Protokołu nr 13 do EKPC zniesiono karę śmierci we wszystkich okolicznościach.

⁵⁰¹ Protokół nr 12 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 4.11.2000 r.

⁵⁰² Dla porządku wskazać też należy, że zapewnienie praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na rasę, płeć, język lub wyznanie jest też jednym z celów ogólnych ONZ (zob. art. 1 ust. 3 KNZ).

charakter tych przepisów pozwala na przyjęcie, że zaburzenia psychiczne mogą być przyczyną dyskryminacji. Niemniej wskazanie ich bezpośrednio w treści analizowanych norm, stanowiłoby wyraz realnego wzmocnienia pozycji prawnej (w tym procesowej) osób zmagających się z tego rodzaju problemami zdrowotnymi.

Podsumowując tę część rozważań warto zaznaczyć, że zarówno Konstytucja RP jak i przeanalizowane tu akty międzynarodowe o podmiotowo ogólnym charakterze (EKPC, KPP i MPPOiP), mimo pewnych różnic, kreują w zasadzie tożsame standardy gwarancyjne, które mają znaczenie także dla uczestników postępowania karnego. Normy te mają, co oczywiste, swoje zastosowanie również do osób z zaburzeniami psychicznymi. Niemniej, żaden z analizowanych tu aktów, nie zawiera w tej materii rozwiązań szczególnych dedykowanych omawianej tu grupie podmiotów.

3.2. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych⁵⁰³

Niniejsza Konwencja została już poddana częściowej analizie w rozdziale I poświęconym zagadnieniom terminologicznym (w kontekście wykładni pojęć „niepełnosprawność” i „osoba niepełnosprawna”). W tym miejscu, przeanalizowane zostaną te przepisy Konwencji, które mogą mieć znaczenie gwarancyjne, dla osób z zaburzeniami psychicznymi, podczas ich udziału w procesie karnym. Warto jedynie przypomnieć, że osoba z zaburzeniami psychicznymi może być uznana za niepełnosprawną w rozumieniu art. 1 KPON, jeśli prezentowane przez nią zaburzenia powodują długotrwałe obniżenie sprawności fizycznej, umysłowej lub intelektualnej, która w interakcji z różnymi barierami może ograniczać ich pełne i efektywne uczestnictwo w życiu społecznym na równych zasadach z innymi obywatelami.

Wnioski poczynione w dalszych rozważaniach mają więc zastosowanie do osób niepełnosprawnych *in genere*, a co za tym idzie, także tych osób, u których do stanu niepełnosprawności doprowadziły zaburzenia psychiczne.

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że rozwiązania przewidziane w KPON, odpowiadają podejściu do niepełnosprawności, które opiera się na modelu praw człowieka (*ang. Human Rights Model of Disability, Human rights approach*). Podejście to koncentruje się na zapewnieniu osobom niepełnosprawnym praw, na równi z innymi, w przeciwieństwie do modelu medycznego, który postrzega niepełnosprawność przez pryzmat ograniczeń fizycznych

⁵⁰³ Tj. Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z 13.12.2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169), ratyfikowana przez Polskę w 2012 r.

lub psychicznych jednostki⁵⁰⁴. Innymi słowy, w modelu prezentowanych w KPON osoba z niepełnosprawnością jest przede wszystkim posiadaczem praw⁵⁰⁵.

Z punktu widzenia procedury karnej, najistotniejsze znaczenie gwarancyjne ma niewątpliwie art. 13 KPON, który zobowiązuje państwo do tego by zagwarantowało osobom niepełnosprawnym skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, na równych zasadach z innymi obywatelami, poprzez zapewnienie dostosowań proceduralnych i właściwych dla wieku. Takie instrumenty mają umożliwić osobom niepełnosprawnym pośrednie lub bezpośrednie uczestnictwo w postępowaniu, również w roli świadka, w tym na etapie śledztwa i innych wstępnych fazach postępowania⁵⁰⁶. *De lege lata*, niewiele jest rozwiązań, które konkretyzują powyższe założenia w płaszczyźnie procedury karnej. W tym kontekście można rozpatrywać m.in. instytucję obrońcy obligatoryjnego, dla oskarżonego, który z uwagi na określone dysfunkcje nie jest w stanie prowadzić obrony w sposób samodzielny i rozsądny (art. 79 §1 k.p.k.) czy instytucję opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego (art. 51 §3 k.p.k.)⁵⁰⁷. Wydaje się natomiast, że przyjęty obecnie sposób reprezentacji ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych (art. 51 §2 k.p.k.), zrównujący pozycję procesową osób ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo stanowi raczej antytezę założeń wynikających z art. 13 KPON, aniżeli ich egzemplifikację⁵⁰⁸. W tym miejscu warto zaznaczyć, że polski ustawodawca nie różnicuje też pozycji procesowej ubezwłasnowolnionych oskarżonych (*arg. ex art. 76 k.p.k.*). Implikacje procesowe tego stanu są jednak nieco odmienne, gdyż ubezwłasnowolnienie oskarżonego nie pozbawia go zdolności do czynności procesowych⁵⁰⁹, inaczej niż ma to miejsce w przypadku ubezwłasnowolnienia pokrzywdzonego.

Konwencja statuuje też prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, które przysługuje osobom niepełnosprawnym na równi z innymi obywatelami (art. 14 ust. 1 KPON). Jednocześnie wykluczone jest pozbawienia wolności osoby wyłącznie z powodu jej niepełnosprawności (lit b. ww. przepisu). Zgodnie z art. 14 ust. 2 KPON państwo ma też

⁵⁰⁴ Lombard-Vance R., et al., *Applying the 'Human Rights Model of Disability' to Informed Consent: Experiences and Reflections from the SHAPES Project*, *Disabilities* 3/2023, s. 29.

⁵⁰⁵ Waddington L., Priestley M., *A human rights approach to disability assessment*, *Journal of International and Comparative Social Policy* 1(37)/2021, p. 4.

⁵⁰⁶ Przepis w wersji oryginalnej stanowi, że: States Parties shall ensure effective access to justice for persons with disabilities on an equal basis with others, including through the provision procedural and age-appropriate accommodations, in order to facilitate their effective role as direct and indirect participants, including as witnesses, in all legal proceedings, including at investigative and other preliminary stages.

⁵⁰⁷ O ile czynniki będące przyczyną niepełnosprawności prowadzą jednocześnie do stanu nieporadności w rozumieniu art. 51 §3 k.p.k.

⁵⁰⁸ Szerzej zob. rozdz. IV.1.3.4.

⁵⁰⁹ Szerzej na ten temat zob. rozdz. V.5.1.

obowiązek zapewnić, iż w razie pozbawienia wolności osoby niepełnosprawnej, będą jej przysługiwać wszystkie prawa gwarantowane przez międzynarodowe ustawodawstwo dotyczące praw człowieka (m.in. EKPC czy MPPOiP), oraz że osoba ta będzie traktowana zgodnie z wymogami KPON, w szczególności zgodnie z zasadą racjonalnego dostosowania⁵¹⁰. Egzemplifikacji tych rozwiązań należy upatrywać m.in. w art. 260 §1 k.p.k.

Z art. 15 ust. 1 KPON wynika też zakaz tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, co pozostaje zbieżne z gwarancjami określonymi w art. 3 EKPC, art. 4 KPP, art. 7 MPPOiP oraz art. 40 Konst.RP).

Z kolei, art. 17 KPON wyraża prawo osób niepełnosprawnych do poszanowania ich integralności umysłowej i fizycznej, na równych zasadach z innymi obywatelami. Norma pozostaje zbieżna z rozwiązaniem przyjętym na gruncie art. 3 ust. 1 KPP.

Z punktu widzenia procesowego, istotne jest także prawo do prywatności osób z niepełnosprawnością, które zostało wyrażone *explicite* w art. 22 ust. 1 KPON. Przywołany przepis stanowi, że żadna osoba niepełnosprawna niezależnie od miejsca zamieszkania czy warunków życia, nie może być narażona na arbitralne i bezprawne naruszenie prywatności własnej, swojej rodziny, domu i korespondencji lub innej formy komunikacji międzyludzkiej. W przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi immamentnym elementem ochrony tej prywatności na gruncie procesowym, są zakazy związane z ochroną tajemnicy lekarskiej i psychiatrycznej (art. 180 §1 i 2 k.p.k., art. 199 k.p.k., czy art. 52 u.o.z.p.). Na mocy art. 22 ust. 1 KPON zakazane są też bezprawne ataki na cześć i reputację osoby niepełnosprawnej, której przysługuje ochrona prawna zarówno przed takimi atakami jak i naruszeniem prywatności. Uregulowanie prawa do prywatności oraz ochrony dóbr osobistych (tj. czci i reputacji osoby niepełnosprawnej) w jednym przepisie nie budzi większych zastrzeżeń. Zwłaszcza, że informacje należące do sfery życia prywatnego (np. dane na temat schorzeń psychicznych), z uwagi na swój charakter mogą być łatwo wykorzystane do naruszenia wspomnianych dóbr osobistych⁵¹¹.

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych zakazuje też dyskryminacji tytułowej grupy podmiotów. Dyskryminacja wobec jakiegokolwiek osoby ze względu na jej niepełnosprawność jest traktowana jak wykroczenie przeciwko godności i wartości człowieka (motyw h preambuły do KPON). Na gruncie KPON przez dyskryminację ze względu na

⁵¹⁰ Racjonalne dostosowanie oznacza konieczne i stosowne modyfikacje i adaptacje niepociągające za sobą nieproporcjonalnych i niepotrzebnych utrudnień, które to modyfikacje i adaptacje są niezbędne w określonych przypadkach dla zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości egzekwowania i korzystania z wszystkich praw człowieka i fundamentalnych swobód (art. 2 KPON).

⁵¹¹ Burdzyk M., *Lekarz w procesie...*, s. 99.

niepełnosprawność rozumie się wszelkie formy różnicowania, wykluczania lub ograniczania ze względu na niepełnosprawność, których celem lub wynikiem jest utrudnienie lub uniemożliwienie uznania, korzystania lub egzekwowania wszelkich praw człowieka i fundamentalnych swobód, na równych zasadach z innymi obywatelami, w sferze politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturowej obywatelskiej i innej. Definicja obejmuje wszelkie przejawy dyskryminacji, w tym odmowę racjonalnego dostosowania środowiska do szczególnych potrzeb osób niepełnosprawnych (art. 2 KPON).

Przywołana definicja, tworzy *de facto* otwarty katalog zachowań, które mogą wypełniać znamiona dyskryminacji oraz otwarty katalog sfer, w których owa dyskryminacja może się przejawiać. Jak wykazano we wcześniejszych rozważaniach, szereg rozwiązań prawnych o charakterze gwarancji procesowych, zostało podniesionych do rangi fundamentalnych praw człowieka w EKPC czy MPPOiP. Nie powinno więc budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż za dyskryminację w rozumieniu KPON mogą zostać uznane także działania organów procesowych, które utrudniają (lub uniemożliwiają) osobie niepełnosprawnej, egzekwowanie przysługujących jej praw i swobód, w sferze procesu karnego. Obecnie brak jest rozwiązań karnoprosesowych, które pozwalałyby na bezpośrednie podniesienie zarzutu dyskryminujących działań organu. *De lege lata*, takie zachowania można rozpatrywać jedynie w kontekście zarzutu braku bezstronności (art. 41 §1 k.p.k.).

Zgodnie z art. 4 KPON państwa mają obowiązek przyjęcia wszelkich odpowiednich środków ustawodawczych, administracyjnych i innych w celu wdrożenia konwencji. Kontrola wykonywania Konwencji sprawowana jest przez Komitet do spraw osób niepełnosprawnych (ang. *Committee on the Rights of Persons with Disabilities*), na podstawie sprawozdań z realizacji KPON składanych przez państwa-strony (art. 34-35 KPON). Warto zaznaczyć, że wraz z Konwencją przyjęto Protokół dodatkowy (fakultatywny) do tejże, który przewiduje instytucję *sui generis* skargi indywidualnej, tj. możliwość przedłożenia Komitetowi skargi na niewykonanie przez państwo postanowień KPON przez osobę niepełnosprawną bądź grupę takich osób (art. 1 Protokołu). Mimo licznych interwencji podejmowanych w tym przedmiocie przez RPO i inne podmioty⁵¹², Polska nie ratyfikowała, jak dotąd, wspomnianego protokołu, co

⁵¹² O ratyfikację tego protokołu zabiegają kolejni Rzecznicy Praw Obywatelskich, organizacje pozarządowe oraz parlamentarzyści. Z najnowszych działań w tym zakresie, zob. np. pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z 1.09.2022 r., XI.516.1.2015.MWR wraz z odpowiedzią Ministra Rodziny i Polityki Społecznej, DMW.II.7501.2.5.2022.JM; źródło: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-09/Do_MRiPS_protokol_fakultatywny_KPON_ratyfikacja_1.09.2022.pdf; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/202210/Odpowiedz_MRiPS_KPON_protokol_fakultatywny_KPON_ratyfikacja%2019.10.2022.pdf; czy Apel RPO w sprawie ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do konwencji o prawach osób niepełnosprawnych z 2016 r. do ówczesnej PRM B. Szydło, XI.516.2015.AB. Zob. też interpelacja

ogranicza możliwość bezpośredniego egzekwowania praw przewidzianych w Konwencji przez osoby niepełnosprawne.

3.3. Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (KZT)

Niniejsza Konwencja została już przywołana we wcześniejszych fragmentach tekstu, w związku z koniecznością wykładni pojęć wykorzystanych na gruncie art. 40 Konst.RP. Celem tej części rozważań jest analiza mechanizmów gwarancyjnych przewidzianych w KZT, w kontekście oceny ich adekwatności względem osób z zaburzeniami psychicznymi.

Podobnie jak w przypadku omówionych już powyżej aktów prawa międzynarodowego również KZT nie zawiera rozwiązań, dedykowanych osobom z zaburzeniami psychicznymi. Oczywiście zakaz tortur oraz innych zachowań zabronionych przez omawianą Konwencję obejmuje *in genere* każdego człowieka, co oznacza że ma on zastosowanie również do osób z zaburzeniami psychicznymi.

Warto ponownie podkreślić, że podmioty te mogą być bardziej podatne na stresory fizyczne czy psychiczne w porównaniu do osób nieobciążonych tego rodzaju zaburzeniami. Należy zatem pamiętać, że ocena stopnia uciążliwości określonego zachowania powinna być zawsze dokonywana z uwzględnieniem stanu zdrowia (tak psychicznego jak i somatycznego) jednostki.

Jedynie dla porządku wskazać należy, że zgodnie z art. 1 ust. 1 KZT przez tortury rozumie się każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą.

poselska (Monika Rosa) nr 645 do Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w sprawie ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do Konwencji Praw Osób Niepełnosprawnych z 21.01.2016 r.;

źródło: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=61651341>; czy interpelacja poselska (Hanna Gill-Piątek) nr 323 do Prezesa Rady Ministrów w sprawie ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami – skutecznego narzędzia ochrony i egzekwowania praw osób z niepełnosprawnościami z 5.12.2019 r.;

źródło <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BJRBYZ>; dostęp do wszystkich ww. dokumentów: 26.02.2023 r.

Przenosząc się na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań należy zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, w konwencji jednoznacznie przesądzono, że tortura może polegać również na wywoływaniu cierpienia psychicznego. Po drugie, trzeba pamiętać, że zaburzenia psychiczne mogą być nie tylko czynnikiem odpowiedzialnym za zmniejszenie indywidualnej odporności na stresor, ale również bezpośrednim następstwem stosowania tortur lub innego poniżającego traktowania zakazanego przez KTZ. Jako przykład można wskazać chociażby na dysocjacyjne zaburzenie tożsamości (powszechnie tzw. osobowość mnoga). Cechą wspólną dla osób z tym rozpoznaniem jest narażenie na nawracający stres we wczesnych latach życia (tzw. trauma wczesnodziecięca)⁵¹³.

W kontekście mechanizmu gwarancyjnego należy rozpatrywać przede wszystkim, uprawnienie przewidziane w art. 14 ust. 1 KZT, który obliguje strony do zapewnienia instrumentów prawnych pozwalających na to, by ofiara tortur miała gwarantowane prawo do zadośćuczynienia oraz sprawiedliwego i adekwatnego odszkodowania, łącznie ze środkami niezbędnymi dla możliwie najpełniejszej rehabilitacji. Wydaje się, że rehabilitacja, o której mowa w tym przepisie powinna odnosić się zarówno do rekonwalescencji fizycznej jak i psychicznej. Poszukując krajowych rozwiązań, które mogą stanowić egzemplifikację tych założeń, warto zwrócić uwagę na art. 10 ustawy z 28.11.2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁵¹⁴. Przepis ten przewiduje możliwość uzyskania *pomocy* psychologicznej przez pokrzywdzonego, świadka bądź osoby im najbliższe⁵¹⁵.

Z kolei, art. 15 KZT statuuje zakaz wykorzystywania oświadczeń złożonych w wyniku stosowania tortur. Na gruncie karnoprosesowym zakaz ten został wyrażony w art. 171 §7 k.p.k.

Podsumowując tę część rozważań warto jeszcze raz podkreślić, że w obecnym stanie prawnym brak jest aktu normatywnego o uniwersalnym (międzynarodowym) charakterze, który w sposób kompleksowy regulowałby kwestię pozycji procesowej osób z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniach o charakterze represyjnym. Taki akt prawny stałby się ważnym punktem odniesienia dla ustawodawców w poszczególnych krajach wyznaczając minimalny standard ochrony omawianej tu grupy podmiotów.

Źródłem tych gwarancji są obecnie, prawie wyłącznie, normy o podmiotowo ogólnym charakterze, które kreują określone uprawnienia (każdy ma prawo), bądź zakazy (nikt nie może być, zakazuje się) dla ogółu populacji. Aktem prawnym o najbardziej skonkretyzowanym charakterze jest Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych. Należy jednak pamiętać, że

⁵¹³ Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne...*, s. 149.

⁵¹⁴ Dz.U. z 2015 r. poz. 21.

⁵¹⁵ Szerzej na temat tego rozwiązania normatywnego zob. rozdz. IV.1.4.4.

nie każde zaburzenie psychiczne prowadzi do niepełnosprawności w rozumieniu KPON. Żaden z analizowanych aktów prawnych nie zawiera też prawa do ochrony zdrowia psychicznego (*right to mental health protection*).

Rozdział IV. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako strona czynna

Zgodnie z art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. procedura karna powinna być tak ukształtowana, by w jej toku zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności. Ustawodawca wyraźnie podkreślił ową jednoczesność, co wskazuje na konieczność kumulatywnego spełnienia obu elementów wymienionych w treści analizowanego przepisu – tj. zarówno uwzględnienia interesów pokrzywdzonego jak i poszanowania jego godności. W ujęciu negatywnym, żadna z tych wartości nie może zostać więc zrealizowana kosztem (lub z pominięciem) drugiej⁵¹⁶.

Omawiana dyrektywa została umieszczona w art. 2 k.p.k. jako jeden z celów postępowania karnego, co *argumentum a rubrica* stanowi o jej szczególnym znaczeniu dla całego postępowania karnego⁵¹⁷. Urzeczywistnieniu tej zasady służy zaś szereg szczególnych rozwiązań prawnych, które wyposażają pokrzywdzonego w konkretne uprawnienia procesowe pozwalające mu na egzekwowanie własnego interesu prawnego w toku postępowania karnego, w warunkach gwarantujących poszanowanie jego godności.

Zasadniczym celem niniejszego rozdziału jest analiza wpływu zaburzeń psychicznych na pozycję procesową⁵¹⁸ czynnej strony postępowania. Przez stronę czynną rozumie się:

1. pokrzywdzonego, na etapie postępowania przygotowawczego (art. 299 §1 k.p.k.),
2. oskarżyciela posiłkowego ubocznego (np. art. 53, art. 54 k.p.k., art. 55 §3 k.p.k.),
3. oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego (art. 55 k.p.k.),
4. oskarżyciela prywatnego (art. 59 i n.).

Oczywiście, status strony czynnej przysługuje również oskarżycielowi publicznemu, którym co do zasady jest prokurator, a w przypadkach określonych w przepisach szczególnych

⁵¹⁶ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 121.

⁵¹⁷ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 121 oraz wskazany tam wyrok SA w Katowicach z 9.03.2017 r., II AKa 496/16, Legalis nr 1591779. L.K. Paprzycki wskazuje, że art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. urasta, w istocie, rangą do zasady procesowej, której nieprzestrzeganie prowadzić będzie do rażącej obrazy przepisów postępowania i to w takim zakresie, że niejednokrotnie może to mieć wpływ na treść orzeczenia, w rozumieniu art. 438 pkt 2 k.p.k. – tenże, *Prawa i obowiązki pokrzywdzonego w postępowaniu przed sądem karnym pierwszej instancji – zarys problematyki*, Palestra 2-3/2000, s. 32 i n.

⁵¹⁸ Jedyne dla porządku przypomnieć należy, że mowa tu o pozycji procesowej *sensu largo*, która odnosi się do ogółu praw i obowiązków procesowych jakie w sensie legalnym posiada dany uczestnik postępowania (pozycja procesowa *sensu stricto*) oraz kwestii związanych ze zdolnością do faktycznej realizacji tych uprawnień (i obowiązków), a także związanych z tym gwarancji procesowych. Przez gwarancje procesowe rozumie się natomiast ustawowe środki zabezpieczające określone prawa i interesy w procesie karnym – Cieślak M., s. *Polska procedura...*, s. 479.

także inne podmioty⁵¹⁹ (art. 45 §1 i 2 k.p.k.). Ze względu na charakter tych podmiotów, ich sytuacja procesowa zostanie omówiona w rozdziale IX. poświęconym organom procesowym.

Dalsze rozważania będą zatem koncentrowały się na pokrzywdzonym w postępowaniu przygotowawczym oraz ww. oskarżycielach niepublicznych (pkt 2-4 powyżej). W rozdziale tym zostanie również omówiona pozycja procesowa pokrzywdzonego, który na etapie postępowania jurysdykcyjnego nie skorzystał z uprawnień oskarżycielskich, a tym samym nie uzyskał statusu strony czynnej. Takie rozwiązanie podyktowane jest względami praktycznymi, i pozwala na przeprowadzenie kompleksowej analizy pozycji procesowych uczestników postępowania, którzy zostali pokrzywdzeni przestępstwem, niezależnie od tego czy *ad casum* występują w roli strony czy też nie.

Co do zasady najistotniejsze znaczenie dla dalszych rozważań mają te zaburzenia, które prezentowane są przez stronę czynną *in tempore procedendi*. Tym kwestiom poświęcona zostanie zasadnicza część rozważań. Należy jednak zauważyć, że niektóre objawy istniejące *in tempore criminis* mogą wywoływać skutki, które będą przenikać do rozpoczętej następnie procedury karnej. Dla przykładu, zaburzenia spostrzegania czy pamięci istniejące u pokrzywdzonego w momencie popełnienia czynu zabronionego mogą wpłynąć negatywnie na zdolność do wiernego (tj. zgodnego ze stanem rzeczywistym) utrwalenia a następnie odtworzenia materiału pamięciowego w toku procesu. Informacje podawane przez pokrzywdzonego będą wówczas zniekształcone, co należy uwzględnić przy ocenie wiarygodności złożonych zeznań oraz innych oświadczeń procesowych (np. zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa)⁵²⁰.

⁵¹⁹ Podmioty te określa się mianem „nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych” - tak np. S. Steinborn (w:) *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 2011. Należą do nich np.: strażnicy leśni w sprawach o przestępstwa, których przedmiotem jest drewno bądź drzewo pochodzące z lasów będących własnością Skarbu Państwa (art. 47 ust. 2 pkt 7 ustawy z 28.09.1991 r. o lasach; Dz.U. z 2022 r. poz. 672) czy Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom – w zakresie dotyczącym naruszenia zakazu reklamy napojów alkoholowych oraz zakazu sprzedaży alkoholu niepełnoletnim, nietrzeźwym, pod zastaw lub na kredyt (art. 8b ust. 2 pkt 20 ustawy z 11.09.2015 r. o zdrowiu publicznym, Dz.U. z 2022 r. poz. 1608, w zw. z art. 131 i art. 15 ustawy z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, Dz.U. z 2023 r. poz. 165), a także podmioty, o których mowa w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 22.09.2015 r. w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (Dz.U. z 2018 r. poz. 522) - m.in. Inspekcji Handlowej czy Państwowej Inspekcji Sanitarnej w zakresie spraw przewidzianych w rozporządzeniu.

⁵²⁰ Te kwestie zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym osobowemu źródłom dowodowym.

1. Pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi

W pierwszej części niniejszego podrozdziału analizowana jest pozycja procesowa pokrzywdzonego będącego stroną postępowania przygotowawczego (art. 299 §1 k.p.k.). Druga część została poświęcona pokrzywdzonemu, który na etapie jurysdykcyjnym nie skorzystał z uprawnień oskarżycielskich i nie uzyskał statusu strony czynnej.

1.1 Pojęcie pokrzywdzonego

Zgodnie z art. 49 §1 k.p.k. pokrzywdzonym w procesie karnym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. W obecnym stanie prawnym, pokrzywdzonym może być także instytucja państwowa lub samorządowa oraz tzw. ułomna osoba prawna, tj. jednostka organizacyjna, nie posiadająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 §2 k.p.k.). Przywołane przepisy pozwalają na wyodrębnienie trzech składników znaczeniowych, współtworzących definicję legalną pokrzywdzonego, tj.: zakresu podmiotowego, dobra prawnego (naruszone bądź zagrożone przez przestępstwo) oraz kryterium bezpośredniości naruszenia (zagrożenia) tego dobra przestępstwem⁵²¹.

Zakres podmiotowy obejmuje zatem osoby fizyczne, osoby prawne, nieposiadające osobowości prawnej instytucje państwowe i samorządowe oraz inne jednostki organizacyjne posiadające zdolność prawną. Biorąc pod uwagę, iż zaburzenia psychiczne mogą występować wyłącznie u osób fizycznych⁵²², dalsze rozważania zostaną ograniczone wyłącznie do tej kategorii pokrzywdzonych. Z tożsamyh względów, analiza nie obejmuje zakładu ubezpieczeń społecznych, o którym mowa w art. 49 §3 k.p.k., a który *ex lege* uważany jest za pokrzywdzonego w zakresie w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przestępstwem lub jest zobowiązany do jej pokrycia.

Odnosząc się do drugiego z elementów analizowanej definicji wskazać należy, że kryteria uprawniające do przypisania statusu pokrzywdzonego na gruncie postępowania karnego mają charakter materialnoprawny⁵²³. Dobrem prawnym, o którym mowa w art. 49 §1 k.p.k., jest indywidualny przedmiot ochrony⁵²⁴, tj. wartość chroniona bezpośrednio przez

⁵²¹ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 243.

⁵²² Ustawa karnoprocesowa nie definiuje pojęcia osoby fizycznej. Prawo cywilne łączy status osoby fizycznej ze zdolnością prawną. Zgodnie z art. 8 § 1 k.c., zdolność tę posiada zaś każdy człowiek od momentu urodzenia do śmierci. Pojęcie osoby fizycznej, o którym mowa w art. 49 § 1 k.p.k. powinno być rozumiane w sposób tożsamy.

⁵²³ Kmiecik R., *Ustawowa definicja pokrzywdzonego (uwagi na tle art. 40 k.p.k.)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, v. XXIV/1977, s. 163-164.

⁵²⁴ Postanowienie SN z 17.11.2005 r., II KK 108/05, LEX nr 222785; *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 244.

konkretny przepis prawa karnego materialnego, dla ochrony której przepis ten został powołany⁵²⁵, a który sprawca swoim zachowaniem naruszył. Nie ma przy tym znaczenia, czy wskazane dobro stanowi główny czy uboczny przedmiot ochrony określony w dyspozycji normy prawnokarnej⁵²⁶. Krąg pokrzywdzonych w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k. ograniczony jest zatem zespołem znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współukaranych⁵²⁷.

Trzeci element definicji, tj. kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danej osoby oznacza, z kolei, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tej osoby nie ma ogniw pośrednich⁵²⁸

Pokrzywdzenie jest zatem stanem obiektywnym sytuującym się niejako po drugiej stronie zachowania sprawcy popełniającego czyn zabroniony. Przyjmując nieco odmienną optykę można stwierdzić, że pokrzywdzenie jest biernym korelatem sprawstwa⁵²⁹. Właśnie w tym kontekście można mówić o pokrzywdzonym w ujęciu materialnoprawnym⁵³⁰.

Słusznie zaznacza się jednak w doktrynie, że do czasu udowodnienia oskarżonemu popełnienia zarzucanego mu czynu zabronionego „pokrzywdzenie” pozostaje swego rodzaju hipotezą dowodową (hipoteza pokrzywdzenia), która podlega weryfikacji przez organ, w toku procesu⁵³¹. Do czasu jej ostatecznego potwierdzenia bądź falsyfikacji, do udziału w procesie w charakterze pokrzywdzonego powinien być dopuszczony każdy podmiot, co do którego istnieją podstawy dowodowe do postawienia hipotezy pokrzywdzenia przestępstwem, przy jednoczesnym braku podstaw do tego, aby taką hipotezę w sposób kategoryczny obalić⁵³²

⁵²⁵ Dla porządku wskazać należy, że ze względu na poziom konkretyzacji przedmiotu ochrony normy prawnokarnej wyróżnia się – ogólny, rodzajowy i zdefiniowany w tekście głównym, indywidualny przedmiot ochrony. Ogólny przedmiot ochrony to dobro chronione przez cały system prawa karnego – najczęściej w tej kategorii ujmuje się takie wartości jak porządek prawny, ład społeczny itd. Rodzajowy przedmiot ochrony określa dobro prawne, które chronione jest przez pewną grupę przepisów o zbliżonym indywidualnym przedmiocie ochrony - *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. Dukiet-Nagórska T., Warszawa 2016, s. 106-107; Tyburcy T., *Przedmiot ochrony przepisu typizującego czyn zabroniony*, *Przeegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego* 1/2017, s. 108-109.

⁵²⁶ Uchwała SN z 26.6.2014 r., I KZP 8/14, LEX nr 1483383; postanowienie SA w Krakowie z 15.03.2019 r., II AKz 52/19, LEX nr 2718711; Zielinko I., *Bezpośredniość jako element definicji pokrzywdzonego w procesie karnym*, *Przeegląd Sądowy* 3/2014, s. 8.

⁵²⁷ Postanowienie SA we Wrocławiu z 18.04.2012 r., II AKa 94/12, LEX nr 1163462.

⁵²⁸ Wyrok SN z 10.02.2022 r., V KK 543/21, LEX nr 3348356; postanowienie SN z 30.09.2013 r., IV KK 209/13, LEX nr 1375230; postanowienie SN z 2.06.2020 r., II KK 104/20, LEX nr 3207804; wyrok SA w Gdańsku z 15.11.2012 r., II AKa 352/12, LEX nr 1236137.

⁵²⁹ Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, [w:] Zagrodnik J., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2023 (w druku)

⁵³⁰ *System...*, red. Hofmański P., t. VI., *Strony...*, red. Kulesza C., s. 335.

⁵³¹ Kulesza C., *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995, s. 20.

⁵³² Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, s. ...; *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony ...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 335-336.

(pokrzywdzony w znaczeniu procesowym). Każdy z takich podmiotów będzie posiadał zatem zdolność procesową (*in concreto* legitymację procesową) do wystąpienia w danym postępowaniu w roli pokrzywdzonego, nawet jeśli ostatecznie hipoteza pokrzywdzenia zostanie sfalsyfikowana.

Konkludując tę część rozważań, można więc wskazać, że chociaż pokrzywdzenie, w swojej genezie, ma zatem przede wszystkim charakter materialnoprawny, to jest równocześnie pojęciem procesowym, z którego wynika zespół odpowiednich uprawnień proceduralnych⁵³³. Oczywiście możliwe są sytuacje, w których pokrzywdzony (w sensie materialnym) nie zostanie ujawniony, a co za tym idzie nie uzyska uprawnień procesowych. Z uwagi na zasadniczy przedmiot rozprawy, taki układ nie będzie jednak odrębnie omawiany. Nie sposób bowiem analizować pozycji procesowej podmiotu, który nie uczestniczy w procesie.

Jak wspomniano, dalsze rozważania dotyczą wyłącznie pokrzywdzonych z zaburzeniami psychicznymi będących osobami fizycznymi. Tym samym, na gruncie dalszych rozważań, przez pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi rozumie się osobę fizyczną, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a która *in tempore procedendi* wykazuje objawy jednego bądź kilku zaburzeń psychicznych, o których mowa w art. 3 pkt 1 u.o.z.p., bądź wykazywała takie objawy *in tempore criminis*, jeśli ich skutki rzutują na proces karny.

1.2. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność procesową pokrzywdzonego

Zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego nie wpływają na możliwość pokrzywdzenia go przestępstwem. Oczywiście samo zachowanie pokrzywdzonego, motywowane pobudkami chorobowymi⁵³⁴, może niejako przyczynić się do popełnienia czynu zabronionego przez sprawcę (np. poprzez jego prowokację). Z tego względu zachowanie to powinno być uwzględniane w ramach ogólnych dyrektyw wymiaru kary orzekane wobec skazanego (art. 53 §2 k.k.). Niemniej, istniejąca *in tempore criminis* zdolność bądź niezdolność do rozpoznania znaczenia czynu przestępnego czy pokierowania własnym postępowaniem przez pokrzywdzonego jest irrelevantna dla bytu samego stanu pokrzywdzenia. Przyjąć zatem należy, że zaburzenia psychiczne nie wpływają na zdolność procesową pokrzywdzonego, nawet w razie ich psychotycznego charakteru. Tym samym każda osoba, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone (bądź zagrożone) przez przestępstwo ma prawo do udziału w

⁵³³ Postanowienie SA w Szczecinie z 3.04.2019 r., II AKa 242/18, LEX nr 2705870.

⁵³⁴ Np. nadmierna agresja wynikająca z epizodu maniakalnego.

postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego, niezależnie od stanu psychicznego prezentowanego *in tempore criminis*.

Zaburzenia psychiczne mają natomiast istotne znaczenie w zakresie zdolności do czynności procesowych (w ujęciu prawnym) oraz faktycznej zdolności do realizacji uprawnień procesowych, co zostanie omówione w kolejnych fragmentach.

1.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do czynności procesowych pokrzywdzonego

1.3.1 Zdolność do czynności procesowych - pojęcie

Pierwotna pozycja procesowa pokrzywdzonego w dużej mierze zależy też od tego, czy posiada on zdolności do czynności procesowych (*in concreto* legitymację do czynności procesowych).

Na wstępie wskazać należy, że aktualny Kodeks postępowania karnego nie definiuje zdolności do czynności procesowych w sposób autonomiczny. To ostatnie pojęcie jest integralnie związane z koncepcją zdolności do czynności prawnych, która wywodzi się z prawa cywilnego. W najprostszym ujęciu zdolność ta oznacza uprawnienie (kwalifikację) do samodzielnego dokonywania swoistych działań konwencjonalnych, tj. czynności prawnych. Zdolność tę uzyskuje się po osiągnięciu odpowiedniej dojrzałości umysłowej, która jest niezbędna do podejmowania decyzji co do kształtowania wiążących podmiot stosunków prawnych⁵³⁵.

W nauce prawa karnego procesowego, wskazuje się, że zdolność do czynności procesowych, oznacza abstrakcyjną, prawną możliwość osobistego podejmowania czynności procesowych we własnym (bądź cudzym imieniu). Z kolei legitymacja do czynności procesowych ma charakter skonkretyzowany i w oznacza zdolność do samodzielnego (osobistego) dokonywania czynności procesowych w konkretnym postępowaniu, w imieniu własnym bądź innej osoby⁵³⁶.

⁵³⁵ Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2013, s. 140.

⁵³⁶ *System...*, red. Hofmański P., t. VI., *Strony...*, Kulesza C., s.144.

1.3.2. Przyczyny braku zdolności do czynności procesowych pokrzywdzonego

W obecnym stanie prawnym, zdolności do czynności procesowych nie posiadają *ex lege* małoletni pokrzywdzeni oraz pokrzywdzeni ubezwłasnowolnieni (zarówno całkowicie jak i częściowo) – art. 51 §2 k.p.k.

Kodeks postępowania karnego, nie zawiera definicji legalnej pojęcia małoletniego. Uwzględniając postulat spójności semantycznej norm prawnych, należy opowiedzieć się za wyrażonym w orzecnictwie⁵³⁷ poglądem zgodnie, z którym pojęcie to powinno być definiowane w oparciu o przepisy prawa cywilnego i zgodnie z przyjętym tam rozumieniem tego terminu. Tym samym, małoletnim jest osoba, która nie ukończyła lat 18 (*arg. a contrario ex art. 10 k.c.*) i nie zawarła małżeństwa, na skutek którego uzyskała pełnoletniość (art. 10 § 2 k.c.)⁵³⁸. W tym przypadku, brak zdolności do czynności procesowych wynika zatem z faktu nieosiągnięcia pełnoletności, której podstawowym wyznacznikiem jest określony wiek.

Natomiast, przyczyną ubezwłasnowolnienia (zarówno całkowitego jak i częściowego) mogą być wyłącznie zaburzenia psychiczne – tj. choroba psychiczna⁵³⁹, upośledzenie umysłowe (właśc. niepełnosprawność intelektualna) albo inny rodzaj zaburzeń psychicznych, w szczególności narkomania lub pijaństwo⁵⁴⁰ (art. 13 §1 i art. 16 §1 k.c.). *De lege lata*, nie istnieje możliwość ubezwłasnowolnienia z innych powodów – np. ciężkiej choroby fizycznej. Należy jednak ponownie podkreślić, że nie każde zaburzenie psychiczne będzie prowadziło do ubezwłasnowolnienia. Niemniej każda osoba ubezwłasnowolniona jest osobą z zaburzeniami psychicznymi w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p.⁵⁴¹

Ubezwłasnowolnienie jest instytucją prawa cywilnego, skutkującą pozbawieniem (bądź ograniczeniem) zdolności do czynności prawnych *in genere*. W konsekwencji ograniczeniu bądź zniesieniu ulega także możliwość samodzielnego dokonywania takich czynności w toku postępowań sądowych (tj. zniesienie bądź ograniczenie zdolności do czynności procesowych).

Warto zauważyć, że powyższe założenie zostaje w pełni urzeczywistnione na gruncie procedury cywilnej. W tym przypadku, ustawodawca przyjął, iż osoba ubezwłasnowolniona

⁵³⁷ Zob. np. postanowienie SN z 28.11.2008 r., V KK 174/08, Legalis nr 124403 czy wyrok SA w Katowicach z 24.10.2013 r., II AKa 300/12, Legalis nr 758131.

⁵³⁸ *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Gniewek E., Machnikowski P., Warszawa 2021, Legalis/el.2021; komentarz do art. 10 k.c.

⁵³⁹ Należy jednak zaznaczyć, że sam fakt istnienia choroby psychicznej nie stanowi samodzielnej przesłanki do orzeczenia ubezwłasnowolnienia, jeśli nie wywołuje ona skutków określonych w art. 13 §1 k.c., lub art. 16 §1 k.c. – zob. postanowienie SN z 19.08.1971 r., I CR 297/71, LEX nr 1324.

⁵⁴⁰ Posługując się aktualną terminologią medyczną – zaburzenia psychiczne w przebiegu z uzależnienia od alkoholu lub substancji psychoaktywnych.

⁵⁴¹ Szerzej zob. rozdz. I.2.3.6.

częściowo ma zdolność procesową⁵⁴² w sprawach wynikających z czynności prawnych, których może dokonywać samodzielnie (art. 64 §2 k.p.c.). Natomiast ubezwłasnowolniony całkowicie, jako osoba pozbawiona zdolności do czynności prawnych nie posiada zdolności procesowej i może podejmować czynności procesowe tylko przez swego przedstawiciela ustawowego (art. 66 w zw. z art. 64 §1 k.p.c.). Ustawa karnoprosowa nie różnicuje natomiast, pod tym względem osób ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo⁵⁴³. W obu przypadkach pokrzywdzony zostaje *a limine* pozbawiony zdolności do czynności procesowych w sposób całkowity. Odnosząc się do podstawowego zagadnienia należy przyjąć, że zaburzenia psychiczne są wówczas bezpośrednią przyczyną zniesienia zdolności do czynności procesowych pokrzywdzonego.

Dla kompletności prowadzonych rozważań należy też zaznaczyć, iż możliwa jest sytuacja, w której pokrzywdzony małoletni będzie jednocześnie ubezwłasnowolniony. Dotyczy to wyłącznie ubezwłasnowolnienia całkowitego małoletnich, którzy ukończyli lat trzynaście i wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie są w stanie kierować swym postępowaniem (art. 13§1 k.c.)⁵⁴⁴. Ubezwłasnowolnienie całkowite osoby poniżej 13. roku życia byłoby prawnie bezcelowe, gdyż osoba ta *de iure* nie posiada zdolności do czynności prawnych – nie może zatem być jej pozbawiona poprzez ubezwłasnowolnienie. Z tożsamyh względów nie ma możliwości ubezwłasnowolnienia częściowego małoletniego, który ukończył lat trzynaście (*arg. ex art. 16 §1 k.c.*). Ta kategoria podmiotów, z założenia posiada bowiem częściową zdolność do czynności prawnych.

1.3.3. Reprezentacja pokrzywdzonych nieposiadających zdolności do czynności procesowych

Prawa jakie przysługują pokrzywdzonym małoletnim i/lub ubezwłasnowolnionym są wykonywane przez przedstawicieli ustawowych tychże bądź przez osoby, które sprawują nad nimi stałą pieczę (art. 51 §2 k.p.k.)⁵⁴⁵. Zawartość treściowa art. 51 §2 k.p.k., prowadzi do

⁵⁴² Dla porządku należy wyjaśnić, że na gruncie procedury cywilnej zdolność procesowa to synonim zdolności do czynności procesowych. Odmienne jest natomiast w postępowaniu karnym, gdzie zdolność procesowa oznacza prawną możliwość stania się stroną, co nie jest równoznaczne z posiadaniem zdolności do czynności procesowych.

⁵⁴³ Misztal-Konecka J., *Reprezentacja w postępowaniu karnym pokrzywdzonego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego*, Monitor Prawniczy 16/2009, s. 865.

⁵⁴⁴ *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Załucki M., Warszawa 2019, s.23.

⁵⁴⁵ Również w przypadku opiekuna faktycznego (tj. osoby sprawującej stałą pieczę nad małoletnim bądź ubezwłasnowolnionym pokrzywdzonym) aktualizuje się zakaz reprezentacji, o którym mowa w poprzednim przypisie. Tym samym, opiekun faktyczny nie może wykonywać praw pokrzywdzonego w procesie karnym, jeżeli

oczywistego w swej istocie wniosku, że reprezentacja pokrzywdzonych, o których mowa w tym przepisie ma charakter obligatoryjny⁵⁴⁶. Innymi słowy, niemożliwa jest sytuacja, w której pokrzywdzony (małoletni bądź ubezwłasnowolniony) będzie samodzielnie realizował przysługujące mu (jako stronie) prawa w toku procesu, niezależnie od faktycznej zdolności do ich realizacji⁵⁴⁷. Przedstawiciel procesowy pokrzywdzonego (osoba sprawująca pieczę) korzysta w tym przypadku ze wszystkich uprawnień procesowych jakie przysługują pokrzywdzonemu⁵⁴⁸. Co istotne, podmiot ten działa zamiast pokrzywdzonego (nie zaś obok niego – jak ma to miejsce w przypadku przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego oskarżonego)⁵⁴⁹.

Artykuł 51 §2 k.p.k. ma charakter blankietowy⁵⁵⁰. Dla ustalenia katalogu podmiotów wykonujących prawa pokrzywdzonego, konieczne jest zatem odniesienie się do przepisów regulujących kwestię opieki i kurateli nad osobami małoletnimi i ubezwłasnowolnionymi, tj. właściwych przepisów k.r.o.

Przedstawicielem ustawowym małoletniego są co do zasady jego rodzice, pod warunkiem że małoletni pozostaje pod ich władzą rodzicielską. Jeżeli dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską obojga rodziców, każde z nich może działać samodzielnie jako przedstawiciel ustawy dziecka (art. 98 § 1 k.r.o.). Rodzic nie może jednak reprezentować małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym jeżeli oskarżonym jest drugi z rodziców bądź jego małżonek (art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o. zw. z § 3 tegoż)⁵⁵¹. Dotyczy to także przestępstw prywatnoskargowych⁵⁵². Powyższy zakaz reprezentacji aktualizuje się już w postępowaniu przygotowawczym na etapie *in rem*, jeśli drugi rodzic jest osobą podejrzaną o

o popełnienie przestępstwa na szkodę małoletniego oskarżona jest osoba najbliższa dla tego opiekuna – zob. wyrok SO w Szczecinie z 25.05.2022 r., IV Ka 1522/21, LEX nr 3352026. Oczywiście, *argumentum a minori ad maius* jest stwierdzenie, że taka reprezentacja pozostaje wykluczona, także gdy oskarżonym jest sam opiekun faktyczny.

⁵⁴⁶ Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, wyd. 10, zaktualizowane red. Olszewski R., Świecki D., Warszawa 2022, s. 367.

⁵⁴⁷ Warto jednak zaznaczyć, że nie dotyczy to uprawnień, które mogą być zrealizowane przez pokrzywdzonego wyłącznie osobiście – np. prawo do odmowy odpowiedzi na pytanie (art. 183 §1 k.p.k.).

⁵⁴⁸ Kaznowski A., *Udział pokrzywdzonego małoletniego w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 5/2007, s. 80.

⁵⁴⁹ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 274. Oznacza to, że w procesie karnym należy uwzględnić stanowisko oskarżonego, także wówczas gdy jest on ubezwłasnowolniony – zob. np. Bojańczyk A., *Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony mandant może cofnąć upoważnienie do obrony udzielone przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której pieczę pozostaje?*, *Palestra* 7-8/2011, s. 180-181.

⁵⁵⁰ Świecki D., *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2016, s. 45 i n.

⁵⁵¹ Jak słusznie wskazuje się w doktrynie, celem omawianego zakazu jest przede wszystkim dobro małoletniego, które mogłoby doznać uszczerbku, w sytuacji uwikłania obojga rodziców w proces karny po jego przeciwstawnych stronach. Co więcej, rozwiązanie to pozwala uniknąć sytuacji, w których proces karny mógłby być wykorzystywany przez jedno bądź oboje rodziców do osiągnięcia określonych korzyści innych niż dobro małoletniego, np. w ramach sprawy rozwodowej czy sprawy dotyczącej sprawowania opieki nad małoletnim – Zagrodnik J., *Obrona i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 122 oraz przywołany tam wyrok TK z 21.01.2014 r., SK 5/12, LEX nr 1415468.

⁵⁵² Uchwała SN z 30.9.2010 r., I KZP 10/10, Legalis nr 248204.

popęlnienie przestępstwa na szkodę małoletniego dziecka⁵⁵³. Zaistnienie opisanej przesłanki uniemożliwiającej reprezentację małoletniego pokrzywdzonego przez rodzica obliguje organ prowadzący postępowanie do złożenia wniosku o wyznaczenie dla małoletniego kuratora⁵⁵⁴. Wniosek rozpoznaje sąd opiekuńczy (art. 99 § 1 k.r.o.). Kurator reprezentujący dziecko jest umocowany do dokonywania wszelkich czynności łączących się ze sprawą, również w zakresie zaskarżenia i wykonania orzeczenia (art. 99 § 2 k.r.o.). W pewnych sytuacjach (wskazanych w tytule II k.r.o.) opiekę nad małoletnim sprawuje opiekun ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 145 k.r.o.). Może to mieć miejsce, gdy: rodzice małoletniego nie żyją, bądź nie mają pełnej zdolności do czynności prawnych (w wyniku ubezwłasnowolnienia lub nieosiągnięcia pełnoletniości), są nieznani, bądź zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej albo władza rodzicielska została im zawieszona (art. 110 § 1 k.r.o.).

Przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej są co do zasady jej rodzice, o ile osoba ta pozostaje pod ich władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.). W przeciwnym wypadku dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie ustanawia się opiekuna (art. 13 § 2 k.c.)⁵⁵⁵, zaś dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo – kuratora (art. 16 § 2 k.k.). Opiekun nie może reprezentować ubezwłasnowolnionego (małoletniego) pokrzywdzonego, jeśli oskarżonym o przestępstwo jest on sam, jego małżonek, zstępny, wstępny lub rodzeństwo (art. 159 § 1 pkt 2 k.r.o. w zw. z §2 tegoż). W takiej sytuacji sąd opiekuńczy, działając na podstawie zawiadomienia sądu bądź prokuratora powinien – tak jak ma to miejsce w przypadku oskarżenia rodzica – ustanowić dla małoletniego pokrzywdzonego kuratora.

Zarówno w przypadku pokrzywdzonego małoletniego jak i ubezwłasnowolnionego, prawa mu przysługujące może wykonywać też jego opiekun faktyczny, tj. osoba sprawująca stałą pieczę nad pokrzywdzonym niebędąca jednocześnie jego przedstawicielem ustawowym⁵⁵⁶. Osoba ta sprawuje zatem pieczę nad pokrzywdzonym, przy jednoczesnym

⁵⁵³ Postanowienie SN z 30.9.2015 r., I KZP 8/15, LEX: 1797965.

⁵⁵⁴ Krawiec A.Z., *Kurator jako podmiot reprezentujący małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym*, Prokuratura i Prawo 11/2013, s. 121. Niniejsza autorka słusznie zauważa, że w obecnym stanie prawnym brak jest możliwości wyłączenia reprezentacji małoletniego pokrzywdzonego przez rodzica, gdy sprawcą przestępstwa popełnionego na szkodę tego małoletniego jest inny niż rodzic (bądź jego małżonek) członek rodziny lub osoba blisko zaznajomiona z co najmniej jednym z tych rodziców – np. konkubent. Warto zaznaczyć, że katalog wyłączeń przewidziany w art. 99 §2 pkt 2 k.r.o. ma znacznie węższy zakres, niż art. 159 §1 pkt 2 normujący analogiczną kwestię w odniesieniu do opiekuna oraz kuratora (w zw. z art. 178 §2 k.r.o.)

⁵⁵⁵ Jeżeli wzgląd na dobro pozostającego pod opieką nie stoi temu na przeszkodzie, opiekunem ubezwłasnowolnionego całkowicie powinien być ustanowiony przede wszystkim jego małżonek, a w braku tegoż - jego ojciec lub matka (art. 176 k.r.o.). Szerzej zob. też: Kleniewska I., *Praktyka sądowa w zakresie ustanawiania i nadzorowania opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie*, Prawo w Działaniu 4/2008, s. 115 i n.

⁵⁵⁶ Treść art. 51 §2 k.p.k., nie pozwala na zaliczenie osoby sprawującej stałą pieczę nad małoletnim (ubezwłasnowolnionym) pokrzywdzonym do grona jego przedstawicieli ustawowych, gdyż ustawodawca wyraźnie odróżnił od siebie obie te kategorie podmiotów - Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I. Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011, s. 393. W tym miejscu

braku ustawowego umocowania w tym zakresie⁵⁵⁷. W orzecznictwie SN wskazano, że stałość pieczy wyraża się przede wszystkim w jej całościowym i niepodzielnym charakterze⁵⁵⁸. Pogląd ten został zasadniczo zaaprobowany również w doktrynie⁵⁵⁹. Wymóg stałości ma w tym wypadku przeciwdziałać sytuacjom, w których prawa pokrzywdzonego byłyby wykonywane przez podmioty sprawujące pieczę chwilową, dorywczą⁵⁶⁰.

Wykładnia literalna art. 51 §2 k.p.k., w której posłużono się konstrukcją alternatywy rozłącznej (albo), wyklucza możliwość równoczesnej reprezentacji pokrzywdzonego przez przedstawiciela ustawowego i opiekuna faktycznego. Jeśli oba te po podmioty chciałyby uczestniczyć w postępowaniu, to przyjąć należy, że konflikt ten winien być rozstrzygnięty na korzyść przedstawiciela ustawowego⁵⁶¹, który posiada umocowaną prawnie (wynikającą z ustawy lub orzeczenia) legitymację do reprezentacji pokrzywdzonego *erga omnes*. Wydaje się,

warto jednak zwrócić uwagę na pewną niekonsekwencję prawodawcy. Skoro opiekun faktyczny nie jest przedstawicielem ustawowym pokrzywdzonego, to owa dyferencja powinna być uwzględniana także na gruncie pozostałych przepisów k.p.k., co w obecnym stanie prawnym nie zachodzi. Dla przykładu, zgodnie z art. 140 k.p.k. jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, orzeczenia, zarządzenia, zawiadomienia i odpisy, które ustawa nakazuje doręczać stronom, doręcza się również obrońcom, pełnomocnikom i ustawowym przedstawicielom. Wykładnia literalna tego przepisu, dokonana z uwzględnieniem dyferencji wynikającej z art. 51 §2 k.p.k. nakazywałaby przyjąć, że opiekun faktyczny pokrzywdzonego nie jest uprawniony do otrzymania odpisu decyzji procesowych, które otrzymuje reprezentowany przez niego pokrzywdzony. Nie zalicza się on bowiem do żadnej z kategorii podmiotów wymienionych w tym przepisie. Tożsamy wniosek można poczynić w odniesieniu do innych przepisów k.p.k., w których określone uprawnienia przyznano przedstawicielom ustawowym, nie wyróżniając odrębnie opiekuna faktycznego (np. art. 156 §1 i §5 czy art. 316 §1 k.p.k.). Ten ostatni podmiot został wymieniony *explicitie* jedynie w art. 253 §3 k.p.k. Taka interpretacja tych norm jest oczywiście niedopuszczalna przy uwzględnieniu *ratio legis* art. 51 §2 k.p.k. i wynikających zeń uprawnień do zastępczej realizacji praw pokrzywdzonego, które zostały przyznane w tożsamym zakresie opiekunom faktycznym i przedstawicielom ustawowym pokrzywdzonego. Usunięcie wszelkich wątpliwości powstających na tej kanwie jest możliwe przy przyjęciu, że chociaż opiekun faktyczny z art. 51 §2 k.p.k. nie jest przedstawicielem ustawowym pokrzywdzonego *per se* to na gruncie ustawy karnoprocesowej uważany jest za takiego przedstawiciela. Tak również: Grzegorzyc T., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467, Warszawa 2014*, el.LEX/ kom. do art. 51 k.p.k.; Nb 3.

⁵⁵⁷ Trafnym przykładem ilustrującym praktyczne zastosowanie tej instytucji, jest sytuacja sprawowania faktycznej pieczy nad małoletnim przez jego krewnych, którzy nie są jednocześnie jego przedstawicielami ustawowymi – np. gdy w okresie długotrwałego pobytu rodziców za granicą, pieczę nad małoletnim sprawują jego dziadkowie, bez formalnej decyzji czy orzeczenia co do obowiązku opieki – tak np. Światłowski A. [w:], *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 857; podobnie Krysztofiuk G. [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424*, red. Drajewicz D., Warszawa 2020, el.LEX/ kom. do art. 51; Nb 6.

⁵⁵⁸ Postanowienie SN z 27.05.1997 r., V KKN 248/96, LEX nr 29958.

⁵⁵⁹ *Kodeks postępowania karnego*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 236; Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. I. *Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011, s. 393; Światłowski A. [w:], *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 857; podobnie Krysztofiuk G. [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424*, red. Drajewicz D., Warszawa 2020, el.LEX/ kom. do art. 51; Nb 6. Odmienne zob. Kmieciak R., *Glosa do postanowienia SN z dnia 27 maja 1997 r., V KKN 248/96*, *Orzecznictwo Sądów Polskich 1/1998*, s. 11 i n. Autor ten przyjmuje, że oceny „stałości” pieczy nie powinno sprowadzać się do kwestii jej „podzielności” i „ciągłości” (nieprzerwalności). Stała piecza może być przeciwstawiana pojęciowo tylko pieczy „przypadkowej” lub „doraźnej”, tj. pieczy wykonywanej ad hoc.

⁵⁶⁰ Wyrok SN z 3.07.1997 r., IV KKN 430/96, LEX nr 31422. Stałość pieczy nie wyklucza też możliwości jej zmiany w przyszłości – *Ibidem*.

⁵⁶¹ Posnow W., *Sytuacja pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w polskim procesie karnym*, Wrocław 1991.

że założenie to potwierdza również kolejność, w jakiej podmioty reprezentujące małoletniego pokrzywdzonego zostały wymienione w treści analizowanego przepisu. Przyjmując założenie o racjonalności prawodawcy należy bowiem założyć, że owa kolejność nie jest dziełem przypadku, a zamierzonym, celowym działaniem legislacyjnym, o określonym znaczeniu normatywnym.

Fakt, iż pokrzywdzony jest jednocześnie osobą małoletnią i całkowicie ubezwłasnowolnioną z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, nie wpływa na jego pozycję procesową. W świetle art. 51 §2 k.p.k. sposób reprezentacji obu tych kategorii pokrzywdzonych pozostaje bowiem tożsamy. Normy prawa cywilnego regulujące kwestię ubezwłasnowolnienia wykluczają też możliwość multiplikacji przedstawicieli ustawowych, działających jednocześnie w imieniu takiego pokrzywdzonego (zob. ww. art. 13 §2 k.c.)⁵⁶².

Biorąc pod uwagę, że podstawowym przedmiotem niniejszej rozprawy są zaburzenia psychiczne oraz ich karnoprocesowe implikacje, dalsze analizy prowadzone w tym rozdziale będą skupiały się na pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych, gdyż ich pozycja procesowa wynika bezpośrednio z zaburzeń psychicznych. Założenie to nie wyklucza niezbędnych odesłań do drugiej kategorii pokrzywdzonych nieposiadających zdolności do czynności procesowych, tj. pokrzywdzonych małoletnich – zwłaszcza w zakresie wniosków, które mogą być wyprowadzane *per analogiam*.

Chociaż prawa pokrzywdzonych małoletnich i ubezwłasnowolnionych są wykonywane przez inne podmioty, to ich osobisty udział w postępowaniu nie jest całkowicie wyłączony. Dotyczy to zwłaszcza kumulacji roli pokrzywdzonego z rolą świadka oraz uprawnień z tym związanych, które mogą być zrealizowane przez pokrzywdzonego wyłącznie osobiście – np. prawo do odmowy odpowiedzi na pytanie (art. 183 §1 k.p.k.).

1.3.4. Problem braku zróżnicowania pozycji procesowej pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo

Istniejący w obecnym stanie prawnym brak zróżnicowania pozycji procesowej pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego całkowicie i częściowo należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Należy pamiętać, że zaburzenia psychiczne mogą charakteryzować się różnym stopniem ciężkości, a co za tym idzie w różny sposób upośledzać zdolność do funkcjonowania jednostki, co dotyczy również zdolności do udziału w postępowaniu karnym. Założenie to

⁵⁶² Instytucje prawa rodzinnego, red. Łukasiewicz J.M., Warszawa 2014, s. 331.

znalazło zresztą wyraz w treści przepisów o ubezwłasnowolnieniu. Zgodnie z art. 13 §1 k.c. ubezwłasnowolnienie całkowite orzeka się, gdy osoba z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem. Z kolei ubezwłasnowolnienie częściowe stosuje się, w przypadku mniejszego nasilenia takowych zaburzeń, które *expressis verbis* nie uzasadniają ubezwłasnowolnienia całkowitego, a osoba nimi obarczona potrzebuje „jedynie” pomocy w prowadzeniu jej spraw (art. 16 §1 k.c.). Oznacza to, że zamysłem ustawodawcy było zróżnicowanie sytuacji prawnej obu grup podmiotów. Skoro konstrukcja zdolności do czynności procesowych opiera się na zdolności do czynności prawnych, to owo zróżnicowanie powinno być także uwzględnione w toku procedury karnej. Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, w której osoba ubezwłasnowolniona częściowo będzie w stanie z rozeznanem wypowiedzieć się na temat własnej sytuacji faktyczno-prawnej i w związku z tym dokonać określonej czynności procesowej (np. złożyć wniosek dowodowy). Aprioryczne pozbawienie jej wszelkich uprawnień w tym zakresie, należy uznać za nadmierne ograniczenie jej praw podmiotowych.

Przedstawiciel ustawowy, co do zasady, nie jest podmiotem profesjonalnym. Nie ma też żadnego obowiązku skorzystania z pomocy czynnika fachowego, nawet jeśli sam nie jest w stanie w sposób należyty reprezentować interesów ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego. Wszystkie działania przedstawiciela będą wiążące dla reprezentowanego – nawet jeśli ich skutki będą miały dla niego charakter negatywny. Oczywiście pokrzywdzony może zgłosić zastrzeżenia co do działań swojego przedstawiciela, co może być podstawą do podjęcia przez sąd opiekuńczy działań sprawdzających⁵⁶³. Niemniej nie przekłada się to w żaden sposób na możliwości kontestowania negatywnych działań przedstawiciela w toku procedury karnej. Pozbawienie częściowo ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego możliwości jakichkolwiek działań w tym zakresie, prowadzi do osłabienia jego pozycji procesowej względem rzeczywistej pozycji prawnej.

De lege ferenda, powinno się rozważyć wprowadzenie do k.p.k. rozwiązań, które przyznają – przynajmniej w pewnym zakresie – zdolność do czynności procesowych pokrzywdzonym ubezwłasnowolnionym częściowo. Biorąc pod uwagę, że mowa tu o podmiocie, który na gruncie cywilnym potrzebuje jedynie pomocy w prowadzeniu swoich spraw, przyjąć należy, że jego status karnoprosesowy powinien być raczej zbliżony do nieporadnego pokrzywdzonego (art. 51 §3 k.p.k.), aniżeli – tak jak obecnie – pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego całkowicie (art. 51 §2). Oczywiście prawo cywilne i prawo karne

⁵⁶³ Tak słusznie: Misztal-Konecka J., *Reprezentacja w postępowaniu karnym pokrzywdzonego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego*, Monitor Prawniczy 16/2009, s. 867.

procesowe to dwie autonomiczne dziedziny normatywne. Niemniej określenie stopnia w jakim zaburzenia psychiczne upośledzają zdolności do samodzielnego funkcjonowania danej osoby sprowadza się do dokonania ustaleń faktycznych, a nie prawnych. Wyniki tych ustaleń nie powinny być więc relatywizowane względem poszczególnych gałęzi prawa.

Przechodząc do propozycji konkretnych rozwiązań normatywnych należałoby rozważyć odpowiednią modyfikację art. 51 §2 k.p.k., oraz wprowadzenie dodatkowej jednostki redakcyjnej (§2a), stanowiących odpowiednio:

§2. Jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.

§2a. Pokrzywdzony ubezwłasnowolniony częściowo może dokonywać na swoją korzyść wszelkich czynności procesowych. Prawa pokrzywdzonego, o którym mowa w zdaniu poprzednim może wykonywać jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.

Mowa tu zatem o odrębnym uregulowaniu kwestii zdolności do czynności procesowych obu kategorii ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych. Wprowadzenie takiego rozwiązania będzie skutkowało rzeczywistym wzmocnieniem pozycji procesowej pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych częściowo, którym zdolność ta zostanie przyznana, z ograniczeniem dotyczącym kierunku podejmowanych czynności procesowych.

Jednocześnie, przedstawiciel ustawowy oraz opiekun faktyczny zachowają dotychczasowe uprawnienia do wykonywania praw pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego częściowo, z tą różnicą że będą oni działać obok, a nie zamiast reprezentowanego podmiotu. Taka konstrukcja proponowanego przepisu pozwoli działać przedstawicielowi ustawowemu zwłaszcza w zakresie tych uprawnień, których ubezwłasnowolniony nie będzie w stanie realizować samodzielnie (np. z uwagi na ich nadmierną złożoność, skomplikowanie materii etc.). W tym ujęciu, urzeczywistniona zostanie istota ubezwłasnowolnienia częściowego, które ma polegać na udzielaniu ubezwłasnowolnionemu pomocy w prowadzeniu jego spraw (*arg. ex. art. 16 §1 k.c.*). Zaproponowane rozwiązanie wpisuje się również w założenia Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, a w szczególności, przewidziane tam podejście do niepełnosprawności⁵⁶⁴, oparte na modelu praw człowieka (*ang. Human Rights Model of Disability*)⁵⁶⁵. Jednocześnie, biorąc pod uwagę sposób unormowania pozycji procesowej

⁵⁶⁴ Warto przypomnieć, że zaburzenia psychiczne mogą być przyczyną niepełnosprawności w rozumieniu art. 1 KPN.

⁵⁶⁵ Szerzej zob. rozdz. III.2.2.

ubezwłasnowolnionego oskarżonego (art. 76 k.p.k.), wydaje się ono także urzeczywistniać postulat „równości broni”.

Zdolność do czynności procesowych przyznana omawianej tu kategorii pokrzywdzonych zostanie ograniczona ich kierunkiem. Zgodnie z zaproponowanym powyżej art. 51 §2a zd. 1, pokrzywdzony ubezwłasnowolniony częściowo będzie mógł dokonywać wyłącznie czynności na swoją korzyść. Takie rozwiązanie ma charakter gwarancyjny, gdyż zabezpiecza pokrzywdzonego przed ewentualnymi skutkami niekorzystnych dla niego działań procesowych, które nie były wynikiem świadomie podjętej woli, a następstwem chorobowo zniekształconego procesu decyzyjnego. Nie można bowiem tracić z pola widzenia tego, że zaburzenia psychiczne będące podstawą ubezwłasnowolnienia omawianego podmiotu mogą upośledzać także jego zdolność do podejmowania racjonalnych działań procesowych.

Podjęcie przez pokrzywdzonego czynności dlań niekorzystnej nie wywoła skutków procesowych. Czynność tę jako podjętą poza zakresem uprawnień wynikających z art. 51 §2a zd. 2 k.p.k., należało będzie wówczas uznać za niedopuszczalną.

1.3.5. Uchylenie (zmiana charakteru) ubezwłasnowolnienia w toku postępowania karnego a pozycja procesowa pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi

Proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. W jego trakcie stan psychiczny pokrzywdzonego może ulegać zmianom, w pewnych sytuacjach powodując konieczność uchylenia, zmiany charakteru lub orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu. Chociaż kwestie te rozstrzygane są w postępowaniu cywilnym⁵⁶⁶ to, z uwagi na brzmienie, art. 51 §2 k.p.k., skutki tych orzeczeń w oczywisty sposób przenikają do procedury karnej, modyfikując pozycję procesową pokrzywdzonego. Rozpatrzenia wymagają trzy konfiguracje procesowe.

W najprostszym układzie, nasilenie zaburzeń psychicznych występujących u pokrzywdzonego może ulec zmniejszeniu, w takim stopniu że nie będą one uzasadniały dalszego ubezwłasnowolnienia. Wówczas sąd uchyli ubezwłasnowolnienie (art. 559 §1 k.p.c.), a opieka nad ubezwłasnowolnionym ustanie z mocy prawa (art. 177 k.r.o.). W płaszczyźnie proceduralnej pokrzywdzony uzyska (bądź odzyska) pełną zdolność do czynności

⁵⁶⁶ Sprawy o ubezwłasnowolnienie należą do właściwości sądów okręgowych. Sądem miejscowo właściwym jest sąd miejsca zamieszkania osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, a w braku miejsca zamieszkania - sąd miejsca jej pobytu (art. 544 §1-2 k.p.c.).

procesowych, zaś uprawnienie do zastępczej reprezentacji jego praw przez podmioty z art. 51 §2 k.p.k. wygaśnie⁵⁶⁷.

Możliwa jest też sytuacja, w której sąd zmieni ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe (lub odwrotnie), z powodu zmiany stanu psychicznego pokrzywdzonego - odpowiednio poprawy lub pogorszenia (art. 559 §2 k.p.c.). Wobec braku konstrukcji częściowej zdolności do czynności procesowych, owa zmiana *de lege lata* pozostanie bez wpływu na pozycję procesową samego pokrzywdzonego, który nadal nie będzie posiadał zdolności do czynności procesowych (zob. uwagi powyżej). Niemniej zmiana ta może doprowadzić do faktycznej zmiany podmiotu reprezentującego. Należy bowiem zauważyć, że dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekuna, zaś dla ubezwłasnowolnionego częściowo – kuratora (art. 13 §2 k.c., art. 16 §2 k.c.). Jeśli sprawowanie tych funkcji zostanie powierzone różnym osobom, wówczas zmieni się też osoba faktycznie uprawniona do działania w imieniu pokrzywdzonego na podstawie art. 51 §2 k.p.k. Chociaż ustawa karnoprosowa nie rozstrzyga tej kwestii, to zasadne wydaje się przyjęcie, iż nowo wyznaczony kurator (opiekun) powinien poinformować organ o tym, że działa w imieniu pokrzywdzonego, najpóźniej przy pierwszej czynności z jego udziałem.

W końcu, możliwa jest sytuacja, w której stan psychiczny nieubezwłasnowolnionego pierwotnie pokrzywdzonego pogorszy się na tyle, że konieczne będzie jego ubezwłasnowolnienie (całkowite lub częściowe). Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż takim wypadku, pokrzywdzony utraci zdolność do czynności procesowych w ramach postępowania karnego, z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu (*arg. ex art. 521 §1 k.p.c.*)⁵⁶⁸. Postanowienie o ubezwłasnowolnieniu ma charakter konstytutywny⁵⁶⁹, toteż sąd karny jest nim związany zgodnie z art. 8 §2 k.p.k.

Powstaje tu jednak pytanie o skuteczność czynności procesowych dokonanych przez pokrzywdzonego przed jego ubezwłasnowolnieniem. Fakt, iż orzeczenie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia wywołuje skutek *ex nunc*⁵⁷⁰, zasadniczo wyklucza możliwość apriorycznego przyjęcia, iż czynności te były bezskuteczne. Niniejsza konkluzja wymaga

⁵⁶⁷ Dla kompletności prowadzonych rozważań należy zauważyć, że taki sam skutek wywoła osiągnięcie przez małoletniego pokrzywdzonego pełnoletności - postanowienie SA w Katowicach z 2.03.2005 r. II S 13/05, LEX nr 159225. Niemniej, jeśli małoletni jest jednocześnie całkowicie ubezwłasnowolniony, osiągnięcie pełnoletności nie spowoduje uzyskania zdolności do czynności procesowych, chyba że ubezwłasnowolnienie także zostanie uchylone, wobec ustania przyczyn dla których je orzeczono (art. 559 §1 k.p.c.).

⁵⁶⁸ *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom II. Art. 478-1217*, red. Manowska M., Warszawa 2020, el.LEX/kom. do art. 557 k.p.c.; Nb 3.; *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, red. Jakubecki A., Warszawa 2017, el. LEX/ kom. do art. 557 k.p.c.; Nb 2.

⁵⁶⁹ Postanowienie SN z 3.12.1971 r., III CRN 361/71, LEX nr 4770; Kleniewska I., *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, Prawo w Działaniu 1/2006, s. 121.

⁵⁷⁰ Wyrok SN z 30.04.1964 r., I PR 143/64, LEX nr 203.

jednak nieco szerszego komentarza. Przyjmując, że skuteczność czynności prawnej warunkowana jest jej dopuszczalnością należy najpierw odpowiedzieć na pytanie, czy spełnione zostało to kryterium. Z formalnego punktu widzenia, do momentu ubezwłasnowolnienia (a ściślej rzecz ujmując – do momentu uprawnomocnienia się postanowienia wydanego w tym przedmiocie) pokrzywdzony dysponuje pełną zdolnością do czynności prawnych, a co za tym idzie, pełną zdolnością do czynności procesowych (*arg. a contrario ex art. 51 §2 k.p.k.*). Czynności podejmowane przez ten podmiot w ramach posiadanych uprawnień i z zachowaniem warunków przewidzianych w k.p.k. są zatem prawnie dopuszczalne. Niniejsza cecha czynności procesowej nie może zostać zakwestionowana, poprzez fakt ubezwłasnowolnienia, gdyż prowadziłoby to do nieuzasadnionego rozszerzenia skutków postanowienia wydanego w tym przedmiocie niejako *ex tunc*.

Powyższe zastrzeżenia nie wykluczają natomiast oceny dokonanych przez pokrzywdzonego czynności pod kątem ich skuteczności. Czynność prawnie dopuszczalna może być bowiem obciążona wadą implikującą jej nieskuteczność. W analizowanej sytuacji, szczególnego znaczenia nabierają wady oświadczeń woli, wynikające z doznawanych przez pokrzywdzonego zaburzeń psychicznych⁵⁷¹. Zwłaszcza, że czynność procesowa z założenia ma charakter wolicjonalny.

Procedura ubezwłasnowolnienia osoby pełnoletniej może wiązać się z wyznaczeniem jej doradcy tymczasowego. Zgodnie z art. 548 §1 k.p.c. sąd może wyznaczyć doradcę zarówno przy wszczęciu jak i w toku postępowania, jeśli uzna to za konieczne dla ochrony osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie lub jej mienia. Doradca może być ustanowiony na wniosek uczestnika postępowania⁵⁷² lub z urzędu.

Kwestia, która w takim układzie wymaga rozstrzygnięcia w kontekście procedury karnej wynika z treści art. 549 k.p.c. Zgodnie z tym przepisem osoba, dla której ustanowiono doradcę tymczasowego, ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych na równi z osobą ubezwłasnowolnioną częściowo (§1). Do doradcy tymczasowego stosuje się zaś przepisy o kuratorze osoby częściowo ubezwłasnowolnionej (§2).

Zachodzi zatem pytanie, czy pokrzywdzony, któremu wyznaczono doradcę tymczasowego zachowuje zdolność do czynności procesowych w toku postępowania karnego,

⁵⁷¹ Szerzej na ten temat zob. rozdz. IV.1.4.2.2.4.

⁵⁷² Uczestnikami postępowania w sprawie ubezwłasnowolnienia są z mocy prawa: wnioskodawca, osoba, której wniosek dotyczy, jej przedstawiciel ustawowy oraz małżonek tej osoby. Postępowanie toczy się z udziałem prokuratora. Do postępowania mogą też wstąpić w każdym jego stadium organizacje pozarządowe, do których zadań statutowych należy ochrona praw osób niepełnosprawnych, udzielanie pomocy takim osobom lub ochrona praw człowieka (art. 546 §1-3 k.p.c.).

czy też winien być traktowany jak podmiot, o którym mowa w art. 51 §2 k.p.k. i reprezentowany w procesie przez swojego doradcę tymczasowego. Chociaż ustawa karnoprosocowa nie rozstrzyga tej kwestii w sposób bezpośredni to, w analizowanej sytuacji, należy jednoznacznie opowiedzieć się za pierwszym z rozwiązań. Przemawiają za tym dwa zasadnicze argumenty.

Po pierwsze, utrata zdolności do czynności procesowych na gruncie postępowania karnego wiąże się bezpośrednio ze stanem ubezwłasnowolnienia, nie zaś ograniczeniem zdolności do czynności prawnych *per se*. Świadczy o tym treść art. 51 §2 k.p.k., w którym ustawodawca odniósł się *verba legis* do „pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych”, nie zaś „pokrzywdzonych posiadających ograniczoną zdolność do czynności prawnych”, bądź nieposiadających tej zdolności. Chociaż pozbawienie (ograniczenie) zdolności do czynności prawnych jest naturalną konsekwencją ubezwłasnowolnienia to w żadnym wypadku nie są to terminy tożsame⁵⁷³. Ustanowienie doradcy tymczasowego na podstawie art. 548 i n. k.p.c., skutkuje „jedynie” ograniczeniem zdolności do czynności prawnych, nie wywołuje zaś – co oczywiste – ubezwłasnowolnienia jako takiego. W następstwie ustanowienia doradcy tworzy się specyficzny stan prawny, w którym pełnoletnia i nieubezwłasnowolniona osoba nie posiada jednocześnie pełnej zdolności do czynności prawnych. Taki podmiot nie mieści się jednak w dyspozycji art. 51 §2 k.p.k., toteż przepis ten nie może mieć do niego zastosowania. Mimo swojego gwarancyjnego charakteru, art. 51 §2 k.p.k., *de facto* ogranicza zdolność do samodzielnej realizacji czynności procesowych przez wymienione tam kategorie pokrzywdzonych. Z tego względu przepis musi być interpretowany w sposób ścisły, co wyklucza możliwość wykładni rozszerzającej.

Po drugie, instytucja doradcy tymczasowego ma ograniczony zakres zastosowania. W doktrynie wskazuje się, że omawiany tu podmiot jest wyłącznie kuratorem procesowym i jako taki pozostaje uprawniony do podejmowania czynności procesowych wyłącznie w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie⁵⁷⁴. Doradca może działać jedynie do czasu prawomocnego zakończenia tego postępowania w drugiej instancji⁵⁷⁵ (art. 550 §1 k.p.c.), co wyklucza jego udział nawet w postępowaniu kasacyjnym⁵⁷⁶. Skoro zakres zastosowania tej instytucji pozostaje *a limine* ograniczony na gruncie macierzystej dla niej procedury cywilnej,

⁵⁷³ Tym bardziej, że ograniczenie zdolności do czynności procesowych wynika też z innych przyczyn niż ubezwłasnowolnienie czy małoletniość (art. 51 §1 k.p.k.).

⁵⁷⁴ Kleniewska I., *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, Prawo w Działaniu s. 1/2006, 127.

⁵⁷⁵ *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, red. Jakubecki A., Warszawa 2017, el.LEX/kom. do art. 548 k.p.c.; Nb 1.

⁵⁷⁶ *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. Ereciński T., Warszawa 2016, el. LEX/kom. do art. 548 k.p.c.; Nb 3.

to trudno przyjmować, że skutki wyznaczenia doradcy mogłyby „przenikać” do procedury karnej i jakkolwiek oddziaływać na jej bieg poprzez ograniczenie praw pokrzywdzonego.

Niezależnie od poczynionych powyżej spostrzeżeń, należy pamiętać, że omawiana instytucja doradcy tymczasowego ma charakter gwarancyjny. Jej bezpośrednim celem jest ochrona interesów i/lub mienia osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że decyzja o wyznaczeniu doradcy zapada jedynie wtedy, gdy sąd, stwierdzi że osoba, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, z uwagi na swój stan psychiczny nie jest zdolna do samodzielnej ochrony własnych interesów i/lub mienia w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie (*arg. ex art. 548 §1 k.p.c.*). Do podjęcia decyzji w tym zakresie uprawniony jest wyłącznie, korzystający z przymiotów niezawisłości i bezstronności sąd, orzekający w składzie trzech sędziów⁵⁷⁷. Powyższe warunki zapobiegają nieuzasadnionej ingerencji w prawa podmiotowe osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie. Nie powinno się zatem bagatelizować faktu, iż osoba która występuje w procesie karnym w charakterze pokrzywdzonego, w innym postępowaniu korzysta z pomocy doradcy tymczasowego. Skoro pokrzywdzony nie jest zdolny do ochrony własnych interesów (mienia) w toku postępowania o ubezwłasnowolnienie to z dużą dozą prawdopodobieństwa nie będzie on też zdolny do należytej ochrony własnych interesów w toku procedury karnej.

De lege lata, w omawianej sytuacji, pokrzywdzony, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych jest osobą nieporadną, może korzystać z pomocy opiekuna faktycznego, o którym mowa art. 51 §3 k.p.k. Takim opiekunem może być również omawiany tu doradca tymczasowy, o ile sprawuje nad pokrzywdzonym pieczę, która w odróżnieniu od art. 51 §2 k.p.k., nie musi mieć charakteru stałego. Sytuacja ta może mieć miejsce relatywnie często biorąc pod uwagę, że doradcą tymczasowym należy ustanowić przede wszystkim małżonka, krewnego lub inną osobę bliską, o ile nie stoi temu na przeszkodzie względ na dobro osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie (art. 548 §3 k.p.c.).

Konkludując tę część rozważań przyjąć należy, że wyznaczenie pokrzywdzonemu doradcy tymczasowego w toku postępowania w przedmiocie ubezwłasnowolnienia (548 k.p.c.) jest irrelevantne dla jego pozycji procesowej w postępowaniu karnym, w tym sensie, że nie pozbawia go zdolności do czynności procesowych. Doradca tymczasowy nie może zatem reprezentować pokrzywdzonego na podstawie art. 51 §2 k.p.k., może natomiast wykonywać jego prawa w oparciu o §3 tego przepisu, jeśli sprawuje nad pokrzywdzonym pieczę.

⁵⁷⁷ Postanowienie SN z 9.04.1968 r., II CR 112/68, LEX nr 6309.

1.3.6. Kurator pokrzywdzonego będącego osobą niepełnosprawną i jego status w procesie

Zaburzenia psychiczne mogą prowadzić do niepełnosprawności osoby nimi obarczonej. Niemniej pojęcia „osoba z zaburzeniami psychicznymi” oraz „osoba niepełnosprawna”, z logicznego punktu widzenia pozostają w stosunku krzyżowania się. Jak wskazano w rozdziale I, osoba z zaburzeniami psychicznymi może zostać uznana za osobę niepełnosprawną, jeśli zaburzenia psychiczne mają charakter długotrwały i stwarzają ryzyko utrudnień w społecznym funkcjonowaniu jednostki. Jednocześnie niepełnosprawność może być wywołana zaburzeniami o charakterze somatycznym⁵⁷⁸.

Zgodnie z art. 183 §1 k.r.o., dla osoby niepełnosprawnej ustanawia się kuratora, jeżeli osoba ta potrzebuje pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub do załatwienia poszczególnej sprawy. Zakres uprawnień i obowiązków kuratora każdorazowo określa sąd opiekuńczy.

Z punktu widzenia procedury karnej najistotniejsze znaczenia ma ustalenie czy kurator, o którym mowa powyżej może wykonywać prawa niepełnosprawnego pokrzywdzonego na podstawie art. 51 §2 lub §3 k.p.k.

Rozstrzygając tę kwestię, w pierwszej kolejności wskazać należy, że omawiany kurator nie jest przedstawicielem ustawowym pokrzywdzonego. Pogląd ten został wyrażony w orzecznictwie SN⁵⁷⁹ i zasadniczo zaaprobowany w literaturze przedmiotu⁵⁸⁰ oraz orzecznictwie sądów powszechnych⁵⁸¹. Rola tego podmiotu sprowadza się jedynie do pomocy niepełnosprawnemu, w zakresie określonym postanowieniem sądu opiekuńczego. Po drugie, mimo ustanowienia kuratora, osoba niepełnosprawna zachowuje pełną zdolność do czynności prawnych⁵⁸². Z tych względów wykluczone jest przyjęcie, że kurator osoby niepełnosprawnej,

⁵⁷⁸ Szerzej zob. rozdz. I.1.4.

⁵⁷⁹ Postanowienie SN z 24.05.1995 r., III CRN 22/95, LEX nr 4231. Dla porządku wskazać należy, że art. 183 §1 k.r.o., w pierwotnej wersji tej ustawy (Dz.U. z 1964 r. Nr 9 poz. 59), nie operował pojęciem „osoby niepełnosprawnej” a pojęciem „osoby ułomnej”, stanowiąc, że osoba ułomna może żądać ustanowienia kuratora, jeżeli potrzebuje pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju. Art. 183 został zmieniony przez art. 2 ustawy z dnia 9 maja 2007 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.07.121.831) z dniem 7 października 2007 r. Stanowisko SN zostało podtrzymane także na gruncie obecnego brzmienia k.r.o. – zob. np. postanowienie SN z 25.07.2019 r., III CZP 16/19, LEX nr 2719114 czy wyrok SN z 8.04.2009 r., V CSK 395/08, LEX nr 500182.

⁵⁸⁰ Zob. np. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Frasn M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 183 k.r.o.; Nb 6; Bodio J., *Guardian Appointed for a Disabled Person and Guardian Appointed for a Partially Incapacitated Persons*, *Studia Iuridica Lublinensia* vol. XXX, 4/2021, s. 56

⁵⁸¹ Wyrok SA w Krakowie z 3.11.2011 r., I ACa 968/11, LEX nr 1680462; postanowienie SO w Olsztynie z 23.02.2017 r., IX Ca 843/16, LEX nr 2250368; postanowienie SO w Lublinie z 29.06.2017 r., II Ca 54/17, LEX nr 2333609 czy postanowienie SO w Łodzi z 29.05.2014 r., III Ca 1621/13, LEX nr 2127653.

⁵⁸² *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Piasecki K., Warszawa 2011, el. LEX/kom. do art. 183 k.r.o.; Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, Warszawa 2017, el.LEX/kom. do art. 183 k.r.o.; Nb 3.

o którym mowa w art. 183 §1 k.r.o. mógłby reprezentować ją w procesie karnym na podstawie art. 51 §2 k.p.k. Ten ostatni przepis dotyczy podmiotów pozbawionych takiej zdolności – tj. pokrzywdzonych małoletnich i ubezwłasnowolnionych. Oczywiście osoby te również mogą być niepełnosprawne. Niemniej dla osoby małoletniej, niepełnosprawnej, nie ustanawia się kuratora na podstawie art. 183 k.r.o., ponieważ jest pod władzą rodzicielską albo opieką⁵⁸³. Ten sam wniosek należy odnieść do osób ubezwłasnowolnionych, które pozostają odpowiednio pod władzą rodzicielską lub opieką (ubezwłasnowolnienie całkowite) bądź kuratelą (ubezwłasnowolnienie częściowe)⁵⁸⁴.

Nie ma natomiast żadnych przeciwwskazań, by kurator pokrzywdzonego niepełnosprawnego, w toku postępowania karnego wykonywał jego prawa w oparciu o art. 51 §3 k.p.k., o ile pokrzywdzony jest jednocześnie osobą nieporadną⁵⁸⁵. Taka sytuacja jest możliwa, gdyż zarówno niepełnosprawność⁵⁸⁶ jak i stan nieporadności⁵⁸⁷ mogą wynikać z tożsamyh dysfunkcji psychosomatycznych.

Kwestia reprezentacji procesowej nieporadnych pokrzywdzonych została szczegółowo omówiona w dalszej części rozdziału, do której należy w tym zakresie odesłać⁵⁸⁸. W tym miejscu warto jedynie zaznaczyć, że art. 51 §3 k.p.k. pozwala na wykonywanie praw pokrzywdzonego, przez osobę sprawującą nad nim pieczę⁵⁸⁹. Pojęcie pieczy nie jest jednolicie definiowane, a jego zakres treściowy różni się, w zależności od tego do jakiego podmiotu piecza ma zastosowanie⁵⁹⁰. Z pewnym uproszczeniem można natomiast przyjąć, że piecza polega na sprawowaniu opieki nad daną osobą⁵⁹¹, co wyraża się między innymi w dbałości o jej bieżące

⁵⁸³ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Dolecki H., Sokołowski T., Warszawa 2013, el. LEX/ kom. do art. 183 k.r.o.; Nb 3.

⁵⁸⁴ Art. 13 §2, art. 16 §2 k.c.

⁵⁸⁵ *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., t. VI., *Strony i inni uczestnicy postępowania*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 856.

⁵⁸⁶ Na temat pojęcia niepełnosprawności zob. rozdz. I.1.4.

⁵⁸⁷ Tj. stan, w którym dana osoba nie potrafi samodzielnie radzić sobie z przysługującymi jej uprawnieniami i obowiązkami procesowymi – Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 121.

⁵⁸⁸ Zob. rozdz. IV.1.4.1. poniżej.

⁵⁸⁹ Ustawodawca nie wymaga by piecza miała w tym przypadku charakter stały, co oznacza, że uprawnienia przewidziane w art. 51 §3 k.p.k. przysługują również osobie, która sprawuje nad pokrzywdzonym opiekę sporadycznie bądź przez określony okres czasu - Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego*, t. I, Komentarz do art. 1-467, 2014, s. 273.

⁵⁹⁰ Dla przykładu piecza nad małoletnim polega na „podejmowaniu starań, troski, dbałości o osobę małoletniego (...), co oznacza w szczególności wychowanie i kierowanie małoletnim, (...), a zatem starania, troskę, dbałość, m.in. o odżywianie, higienę, leczenie, rozwijanie zdolności i umiejętności, wpływanie na jego rozwój umysłowy, kształtowanie systemu wartości, wybór zawodu lub kierunku studiów oraz przygotowanie go do pracy dla dobra społeczeństwa odpowiednio do jego uzdolnień”. Z kolei, zakres pieczy nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie jest węższy i nie obejmuje obowiązku wychowania, natomiast wymaga zapewnienia troski o zapewnienie jej odpowiedniego leczenia i opieki – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Frasz M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 155 k.r.o.; Nb 7.

⁵⁹¹ Takie rozumienie tego pojęcia występuje również w języku powszechnym - zob. <https://sjp.pwn.pl/sjp/pieczka;2499771.html>; dostęp 3.07.2023 r.

potrzeby. Wydaje się, że w zakresie tak definiowanej pieczy mieści się również działalność kuratora osoby niepełnosprawnej, o którym mowa w art. 183 k.r.o. Rolą tego podmiotu jest bowiem niesienie pomocy osobie dotkniętej niepełnosprawnością. Zakresem tej pomocy mogą być zaś objęte wszelkie sprawy osobiste i majątkowe tej osoby⁵⁹².

Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności należy dopuścić możliwość faktycznej kumulacji ról kuratora osoby niepełnosprawnej (art. 183 k.r.o.) oraz opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego (art. 51 §3 k.p.k.)⁵⁹³.

Chociaż w orzecznictwie wskazuje się, że kurator osoby niepełnosprawnej nie jest *ex lege* uprawniony do jej reprezentowania w postępowaniu sądowym⁵⁹⁴, to zastrzeżenie to należy odnosić do procedury cywilnej. Na gruncie procedury karnej uprawnienie do reprezentacji nieporadnego pokrzywdzonego wynika *explicite* z art. 51 §3 k.p.k., jako samodzielnej podstawy normatywnej. Przepis ten nie wymaga szczególnej formy umocowania, ani odrębnej podstawy prawnej do reprezentacji pokrzywdzonego *erga omnes*. Skoro więc, opiekunem faktycznym nieporadnego pokrzywdzonego może być nawet osoba, która sprawuje nad nim pieczę bez jakiegokolwiek umocowania prawnego, to stosując wnioskowanie *argumentum a minori ad maius* należy stwierdzić, że w roli tej może występować również kurator, o którym mowa w art. 183 k.r.o.

1.4. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do dokonywania czynności procesowych przez pokrzywdzonego

Od zdolności do czynności procesowych w ujęciu prawnym należy odróżnić faktyczną możliwość działania w procesie (faktyczną zdolność do dokonywania czynności procesowych)⁵⁹⁵, która warunkowana jest czynnikami faktycznymi. Z punktu widzenia osób fizycznych, najistotniejsze znaczenie ma stan psychosomatyczny uczestnika postępowania istniejący w momencie dokonywania (bądź próby dokonania) czynności procesowej. Kwestia wpływu zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji czynności procesowych

⁵⁹² *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Frasn M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 183 k.r.o.; Nb 6.

⁵⁹³ Tym bardziej, że ustanowienie kuratora nie pozbawia niepełnosprawnego zdolności do czynności prawnych, tak jak i procesowa działalność opiekuna faktycznego, nie pozbawia pokrzywdzonego zdolności do czynności procesowych.

⁵⁹⁴ Wyrok SA w Krakowie z 3.11.2011 r., I ACa 968/11, LEX nr 1680462.

⁵⁹⁵ Na co słusznie zwrócono już uwagę w doktrynie – zob. np. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991 r., s. 107 oraz powołany tam Daszkiewicz W., *Glosa do wyroku SN z dnia 5 stycznia 1973 r., III KR 192/72*, Państwo i Prawo 8-9/1973, s. 272 i n. czy Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961, s. 166; Kalinowski S., *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1966, s. 72.

przez pokrzywdzonego jest najbardziej złożonym problemem, a zarazem centralnym punktem dalszych rozważań prowadzonych w tym rozdziale.

Ocena owej zdolności, może być dokonana jedynie w odniesieniu do podmiotu, który jest uprawniony do samodzielnego podejmowania czynności procesowych w toku postępowania, a więc posiada pełną zdolność do czynności procesowych⁵⁹⁶. Czynność dokonana przez osobę do tego nieuprawnioną będzie czynnością niedopuszczalną, a co za tym idzie bezskuteczną. W tym kontekście zdolność do jej faktycznej realizacji jest więc prawnie irrelevantna. Z tego względu rozważania prowadzone w tym podrozdziale nie będą dotyczyły podmiotów, o których mowa w art. 51 §2 k.p.k.

Egzemplifikacją poczynionych powyżej spostrzeżeń dotyczących dyferencji pomiędzy zdolnością do czynności procesowych w ujęciu prawnym i faktycznym jest instytucja przewidziana w art. 51 §3 k.p.k. Przepis ten pozwala na wykonywanie przez opiekuna faktycznego, praw pokrzywdzonego, który *ad casum* nie jest w stanie wykonywać ich samodzielnie (jest nieporadny), chociaż nie jest pozbawiony zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym.

Kwestia nieporadnego pokrzywdzonego oraz sposobu jego procesowej reprezentacji, jako uniwersalna dla dalszych rozważań zostanie poddana analizie w pierwszej kolejności. Następnie, omówione zostaną pozostałe implikacje zaburzeń psychicznych, tj. ich wpływ na poszczególne prawa i obowiązki pokrzywdzonego, zależnie od etapu postępowania karnego.

1.4.1. Pokrzywdzony nieporadny i jego reprezentacja w procesie karnym

Zgodnie z art. 51 §3 k.p.k., jeśli pokrzywdzony jest nieporadny, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje. Przepis został wprowadzony do k.p.k. ustawą z 10.01.2003 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 2003 r. Nr 17 poz. 155)., jako wyraz wzmocnienia pozycji procesowej pokrzywdzonego⁵⁹⁷. Analiza niniejszego rozwiązania normatywnego rozpocznie się od ustalenia znaczenia pojęcia „pokrzywdzony nieporadny”. Realizacji tego celu służyć będzie

⁵⁹⁶ Nie sposób dokonywać oceny zdolności do realizacji czynności procesowych w ujęciu faktycznym, jeśli podmiot *a priori* nie jest uprawniony do ich dokonania w sensie prawnym, tj. nie może zgodnie z prawem procesowym dokonać ich wywołując pożądaną skutek.

⁵⁹⁷ *Uzasadnienie do poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z 3.03.2002 r.* (druk sejmowy nr 388), s. 12; źródło: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruku/388>; dostęp: 24.01.2023 r.

określenie potencjalnych przyczyn nieporadności. W dalszej kolejności omówiona zostanie pozycja procesowa opiekuna faktycznego oraz ocena tej instytucji pod kątem gwarancyjnym, z następczym sformułowaniem postulatów *de lege ferenda*.

1.4.1.1. Pokrzywdzony nieporadny – pojęcie i katalog przyczyn nieporadności

Treść art. 51 §3 k.p.k., odnosi się *explicite* do pokrzywdzonego, który „jest osobą nieporadną”. Samo pojęcie „osoby nieporadnej” nie zostało zdefiniowane na poziomie ustawy karnoprosesowej. Ustawodawca nie zdefiniował go również w Kodeksie karnym, chociaż posługuje się nim wprost w kilku przepisach tej ustawy (zob. art. 53 §2, art. 189 §2a, art. 207 §1a, art. 210 §1 i art. 211 k.k.).

Nieporadność w języku powszechnym oznacza nieumiejętność radzenia sobie, niezaradność, niezręczność⁵⁹⁸. Nieporadny to z kolei „nieumiejący sobie w czymś albo z czymś poradzić”⁵⁹⁹. W literaturze przedmiotu podnosi się, że za osobę nieporadną należy uznać np. osobę schorowaną w takim stopniu, iż samodzielne wykonywanie przez nią podstawowych czynności życiowych jest wykluczone lub znacznie utrudnione⁶⁰⁰. W prawie karnym materialnym znamię „nieporadności” definiowane jest najczęściej poprzez odwołanie się do uchwały Izby Karnej SN z 9.06.1976 r.⁶⁰¹, w której to przyjęto, że bezradne są osoby, które z powodu swoich właściwości fizycznych: podeszłego wieku, kalectwa, obłożnej choroby, lub właściwości psychicznych (np. upośledzenie umysłowe) nie mają możliwości samodzielnie ani decydować o swoim losie, ani zmienić swojego położenia. Z punktu widzenia językowego nieporadność i bezradność są wyrażeniami synonimicznymi. Trafnie zauważył też K. Lipiński, że nieporadnym jest również ten, u którego możliwość podjęcia decyzji o swoim losie i zmiany swojego położenia jest znacznie ograniczona⁶⁰².

Przykładowe przyczyny nieporadności zostały wskazane w omawianym art. 51 §3 k.p.k. Treść tego przepisu prowadzi do dwóch podstawowych wniosków. Po pierwsze, ustawodawca nie zdecydował się na stworzenie zamkniętego katalogu przesłanek (przyczyn, powodów) nieporadności. Poprzez posłużenie się sformułowaniem „w szczególności” stworzył otwarty

⁵⁹⁸ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski (<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/nieporadnosc;5458775.html>; dostęp: 10.01.2023 r.).

⁵⁹⁹ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nieporadno%C5%9B%C4%87.html>; dostęp: 10.01.2023 r.

⁶⁰⁰ *System Prawa Karnego Procesowego...*, t. VI., *Strony...*, s. 355.

⁶⁰¹ Uchwała Izby Karnej SN z 9.06.1976 r., VI KZP 13/75, LEX nr 19141. Do tej uchwały odwołuje się m.in. *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa

⁶⁰² Lipiński K., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. Giezek J., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 189 k.k.; Nb 16.

katalog tychże, wymieniając *expressis verbis* jedynie dwie najbardziej typowe przyczyny nieporadności – tj. wiek i stan zdrowia. Po drugie, pojęcie stanu zdrowia nie zostało doprecyzowane pod żadnym kątem. Skoro *lege non distinguente*, to należy przyjąć, że odnosi się ono *in genere* do stanu psychosomatycznego jednostki, tj. zarówno stanu psychicznego jak i fizycznego (somatycznego). Implikacją tego założenia jest stwierdzenie, że stan nieporadności, o którym mowa w art. 51 § 3 k.p.k., może wynikać zarówno z zaburzeń psychicznych jak i chorób somatycznych, bądź obu tych jednocześnie⁶⁰³. Z uwagi na przedmiot prowadzonych tu rozważań, z oczywistych względów w dalszej części szczegółowo analizowane będą wyłącznie kwestie związane z nieporadnością spowodowaną zaburzeniami psychicznymi. Niemniej, poczynione na ich kanwie wnioski mają charakter ogólny i jako takie znajdują zastosowanie także do sytuacji prawnej pokrzywdzonych, u których nieporadność została wywołana innymi czynnikami.

Należy zatem przyjąć, że zaburzenie psychiczne wywoła stan nieporadności pokrzywdzonego, jeśli w jego następstwie, z uwagi na nasilenie objawów psychopatologicznych, pokrzywdzony nie będzie w stanie samodzielnie i racjonalnie radzić sobie z przysługującymi mu uprawnieniami i wiążącymi go obowiązkami procesowymi⁶⁰⁴.

Dla porządku warto zaznaczyć, że nieporadna w powyższym rozumieniu, może być także osoba małoletnia czy ubezwłasnowolniona⁶⁰⁵. Niemniej, w oparciu o *argumentum a rubrica*, stwierdzić należy, że w przypadku zbiegu art. 51 §2 i art. 51 §3, zastosowanie znajduje §2 omawianego artykułu, a pokrzywdzony, który jest jednocześnie nieporadny i małoletni (bądź ubezwłasnowolniony) reprezentowany jest obligatoryjnie przez swojego przedstawiciela ustawowego (bądź opiekuna faktycznego). Przyjmując inną optykę można stwierdzić, że rozwiązanie przewidziane w art. 51 §3 znajduje zastosowanie wyłącznie w przypadku nieporadnych pokrzywdzonych, którzy jednocześnie nie są małoletni ani ubezwłasnowolnieni, tj. posiadają pełną zdolność do czynności procesowych.

⁶⁰³ Tym samym nie można zgodzić się ze stwierdzeniem, że „przez nieporadność należy rozumieć efekt związany z czysto fizycznymi cechami człowieka” – tak: Dudka K., Artymiak G., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym, ze szczególnym uwzględnieniem roli oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2012, s. 8. Chociaż stwierdzenie to stanowi najpewniej wyraz pewnego skrótu myślowego, to nazbyt zawęża znaczenie omawianego tu pojęcia.

⁶⁰⁴ Burdzik M., *Ochrona ...*, s. 121.

⁶⁰⁵ *System Prawa Karnego Procesowego...*, t. VI., *Strony...*, s. 355.

1.4.1.2. Pozycja procesowa opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego

Jeżeli pokrzywdzony jest osobą nieporadną, w powyżej ustalonym znaczeniu, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęą pokrzywdzony pozostaje (opiekun faktyczny). W tym przypadku ustawodawca nie wymaga by piecza miała charakter stały (inaczej niż ma to miejsce w odniesieniu do opiekuna faktycznego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego). Jak już wspomniano, omawianym opiekunem może być w szczególności osoba bliska dla pokrzywdzonego, czy kurator wyznaczony na podstawie art. 183 §1 k.r.o.⁶⁰⁶. W celu uzyskania legitymacji procesowej opiekun faktyczny musi wykazać przed organem prowadzącym postępowanie fakt sprawowania pieczy nad pokrzywdzonym oraz stan jego nieporadności⁶⁰⁷. Nie musi natomiast uzyskiwać zgody sądu opiekuńczego⁶⁰⁸.

Ze względu na brak dyferencji ustawowej, należy przyjąć, iż opiekun faktyczny może realizować wszystkie prawa przysługujące pokrzywdzonemu⁶⁰⁹. Należy jednoznacznie podkreślić, że opiekun faktyczny działa w procesie obok nieporadnego pokrzywdzonego, a nie zamiast niego⁶¹⁰. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, biorąc pod uwagę, że mowa tu o pokrzywdzonym, który posiada pełną zdolność do czynności prawnych, a tym samym dysponuje nieograniczoną zdolnością do czynności procesowych⁶¹¹. Działanie opiekuna faktycznego nie wyłącza możliwości samodzielnego działania pokrzywdzonego w procesie, niejako *in genere*.

Za dopuszczalną należy uznać też sytuację, w której opiekun, będzie wykonywała jedynie niektóre uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu, których to pokrzywdzony *ad casum* nie będzie w stanie wykonać samodzielnie⁶¹². W tym wypadku można mówić o koncepcji nieporadności częściowej, tj. niezdolności do samodzielnej realizacji części z posiadanych uprawnień (np. tych o bardziej skomplikowanym charakterze, czy wymagających podjęcia szeregu czynności, w krótkim czasie). Zawartość treściowa art. 51 §3 k.p.k. nie wyklucza przyjęcia takiego rozwiązania. Skoro opiekun faktyczny może wykonywać wszystkie prawa przysługujące nieporadnemu pokrzywdzonemu, to w oparciu o wnioskuje *a maiori*

⁶⁰⁶ *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016 r., s. 856.

⁶⁰⁷ Postanowienie SN z 25.09.2003 r., III KZ 36/03, Legalis nr 65246.

⁶⁰⁸ Postanowienie SN z 12.04.2016 r., V KK 29/16, LEX nr 2046365.

⁶⁰⁹ Tak słusznie np. Witkowska K., *Strony procesowe i ich reprezentanci w postępowaniu przygotowawczym*, Prokuratura i Prawo 9/2012, s. 106 czy Siostrzonek-Sergiel, *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, Palestra 50(1-2)/2005, s. 31. Zob. też: postanowienie SN z 23.05.2013 r., III KK 52/13, LEX nr 1356232.

⁶¹⁰ Burdzik M., *Ochrona ...*, s. 123.

⁶¹¹ Tak słusznie Siostrzonek-Sergiel A., *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, Palestra 50(1-2)/2005, s. 31.

⁶¹² Tak również: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2020, s. 194.

ad minus, przyjąć należy, że może on też wykonywać tylko niektóre z nich. Za akceptacją tej koncepcji przemawia nadto wykładnia funkcjonalna analizowanego przepisu. Nie można bowiem tracić z pola widzenia faktu, iż *ratio legis* art. 51 §3 k.p.k., służy przede wszystkim wzmocnieniu pozycji procesowej pokrzywdzonego⁶¹³ nieporadnego, nie zaś ograniczeniu jego uprawnień na rzecz opiekuna faktycznego. Do tego prowadziłoby zaś przyjęcie, że pokrzywdzony nie może wykonywać samodzielnie części z przysługujących mu uprawnień. Przyjęcie koncepcji zero-jedynkowej, dopuszczającej jedynie stany skrajne, tj. pełną zdolność do realizacji wszystkich uprawnień, albo całkowitą niezdolność (nieporadność) jest nazbyt uogólnione i nie pozwala na uwzględnienie szeregu stanów pośrednich, które w praktyce są najczęstsze.

Ustawodawca nie ograniczył uprawnień opiekuna faktycznego do konkretnego stadium procesowego⁶¹⁴. Zarówno literalna jak i funkcjonalna wykładnia art. 51 §3 k.p.k. przemawia za przyjęciem, że podmiot ten może wykonywać wszystkie prawa przysługujące pokrzywdzonemu w konkretnych stadiach postępowania⁶¹⁵. Co więcej, dotyczy to również uprawnień związanych z inicjacją postępowania. Nie ma bowiem normatywnych podstaw, by przyjąć, że legitymacja opiekuna faktycznego aktualizuje się dopiero po zawiązaniu procesu. Stanowisko to znajduje potwierdzenie w orzecznictwie⁶¹⁶

Należy także zauważyć, że osoba sprawująca pieczę nad nieporadnym pokrzywdzonym, na gruncie procedury karnej uznawana jest za przedstawiciela ustawowego tego podmiotu⁶¹⁷.

1.4.1.3. Opiekun faktyczny jako gwarant praw nieporadnego pokrzywdzonego - uwagi *de lege lata*

Analizując omawiane rozwiązanie normatywne, należy przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie czy pozwala ono na skuteczną realizację interesu pokrzywdzonego z

⁶¹³ Zob. *Uzasadnienie do poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw* z 3.03.2002 r. (druk sejmowy nr 388), s. 12; źródło: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki4ka.nsf/wgdruk/388>; dostęp: 24.01.2023 r.

⁶¹⁴ Tak jak ma to np. miejsce w przypadku osoby przybranej do udziału w czynnościach – art. 299a §1 k.p.k.

⁶¹⁵ Skoro w art. 51 § 3 k.p.k., mowa jest o realizacji „praw pokrzywdzonego” bez bliższego doprecyzowania, to przyjęć należy, że chodzi o wszystkie prawa przyznane temu podmiotowi na gruncie k.p.k.

⁶¹⁶ Opiekun faktyczny może – działając w imieniu pokrzywdzonego - złożyć wniosek o ściganie – zob. np. postanowienie SN z 12.04.2016 r., V KK 29/16, LEX nr 20446365; postanowienie SN z 23.11.2012 r., III KK 2/12, LEX nr 1281345. Wniosek ten może być wniesiony także na etapie postępowania sprawdzającego - *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz zaktualizowany*, red. Świecki D., el.LEX/2022, kom. do art. 297; Nb 8. Czynności w ramach tego postępowania są zaś dokonywane przed wszczęciem postępowania karnego *sensu stricto* – *Kodeks...*, red. Zagrodnik J., s. 537.

⁶¹⁷ Zob. np. *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., *Strony i inni uczestnicy postępowania*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 853, 856 czy *Kodeks postępowania karnego*, red. Zagrodnik J., s. 273.

zaburzeniami psychicznymi w toku postępowania, przy jednoczesnym poszanowaniu godności (tj. realizację dyrektywy z art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.).

W tym kontekście trzeba zwrócić uwagę na słabe strony rozwiązania z art. 51 §3 k.p.k. Po pierwsze, jak wskazano powyżej to opiekun faktyczny musi wykazać przed organem stan nieporadności pokrzywdzonego oraz fakt sprawowania nad nim pieczy. O ile, druga z okoliczności sprowadza się do potwierdzenia stosunkowo łatwo weryfikowalnych faktów to wykazanie stanu nieporadności wywołanego zaburzeniami psychicznymi, wymaga wiedzy specjalistycznej z zakresu psychiatrii, której opiekun faktyczny w większości przypadków nie posiada. Należy pamiętać, że ocena stanu psychicznego pokrzywdzonego nie jest prostą sumą jego dotychczasowych obciążeń chorobowych i przebytych terapii – sam fakt leczenia psychiatrycznego nie uzasadnia stanu nieporadności. Jednocześnie, brak informacji na temat takiego leczenia nie może być traktowany jako potwierdzenie braku zaburzeń psychicznych. Nadal istniejące w społeczeństwie zjawisko stygmatyzacji społecznej⁶¹⁸ osób cierpiących na tego rodzaju zaburzenia, sprawia że część podmiotów nie decyduje się na skorzystanie z fachowej opieki medycznej, toteż zaburzenia te pozostają nierozpoznane. Trzeba nadto zaznaczyć, że manifestacja kliniczna niektórych zaburzeń psychicznych nie pokrywa się z ugruntowanym w społeczeństwie (typowym) obrazem choroby, postrzeganej jako stan nieprawidłowego funkcjonowania organizmu, związany z pogorszeniem funkcji psychosomatycznych, cierpieniem czy bólem⁶¹⁹. Opiekun faktyczny nieposiadający wiedzy specjalistycznej z zakresu psychiatrii, może błędnie przyjmować, że pozostający pod jego opieką pokrzywdzony nie wymaga żadnej pomocy w reprezentacji swoich praw, podczas gdy podmiot ten będzie niezdolny do racjonalnego działania w procesie. To samo zastrzeżenie odnosi się do zaburzeń psychicznych o mniej transparentnym obrazie klinicznym (np. zaburzeń obsesyjno-kompulsyjnych), które mimo to istotnie upośledzają zdolność do funkcjonowania jednostki.

Po drugie, w wielu przypadkach opiekunem faktycznym pokrzywdzonego jest osoba z jego najbliższego otoczenia (często blisko spokrewniona). W tym kontekście nie może ująć uwadze genetyczna predyspozycja do występowania niektórych zaburzeń psychicznych⁶²⁰ czy

⁶¹⁸ Zob. np. Burdzik M., *Stigmatization...*, s. 166 i n.

⁶¹⁹ Dotyczy to np. epizodu maniakalnego.

⁶²⁰ Zob. m.in. Hauser J., *Konsultacja genetyczna w psychiatrii – kontrowersje*, *Psychiatria po Dyplomie* 3(8)/2011, s. 41.; Hauser J., *Interakcja czynników genetycznych i środowiskowych w schizofrenii*, *Psychiatria* 4(4)/2007, s. 153. Zgodnie z dominującą koncepcją patogenetyczną schizofrenii (tj. teorią neurorozwojową) u chorych na schizofrenię występuje predyspozycja genetyczna do tej choroby i dochodzi do zaburzenia rozwoju mózgu uwarunkowanego różnymi czynnikami, występującego w okresie prenatalnym, okołoporodowym i we wczesnym okresie życia aż do adolescencji - Rybakowski J., *Etiopatogeneza schizofrenii – stan wiedzy na rok 2021*, *Psychiatria Polska* 55(2)/2021, s. 262-265. W tym zakresie także: Hauser J., Leszczyńska-Rodziejewicz A.,

wpływ czynników środowiskowych (siłą rzeczy wspólnych) dla opiekuna i pokrzywdzonego. W teorii możliwe są więc sytuacje, że opiekunem faktycznym pokrzywdzonego z zaburzeniem psychicznym, jest osoba cierpiąca na to samo zaburzenie. Ciekawym przykładem „współdzielonego” zaburzenia psychicznego jest tzw. paranoja indukowana (fr. *folie à deux*). W literaturze wskazuje się, że w ponad 90% przypadków osoby doświadczające tego zaburzenia należą do jednej rodziny, z dużą częstotliwością w układzie rodzic-dziecko, bądź partner-partner⁶²¹.

Po trzecie, chociaż opiekun faktyczny może ustanowić pełnomocnika profesjonalnego za nieporadnego pokrzywdzonego⁶²², to w obecnym stanie prawnym nie ma takiego obowiązku⁶²³, nawet jeśli pokrzywdzony nie jest w stanie partycypować w procesie, a opiekun faktyczny nie potrafi należycie egzekwować jego interesów. *Per analogiam*, nie ma on też obowiązku wystąpienia z wnioskiem o wyznaczenie pokrzywdzonemu pełnomocnika z urzędu, w oparciu o odpowiednio stosowany art. 78 §1 k.p.k. Należy zresztą zaznaczyć, że dla kwestii ustanowienia pełnomocnika z urzędu relewantne znaczenie mają wyłącznie okoliczności natury majątkowej⁶²⁴. To zaś wyłącza możliwość oparcia wniosku na innych podstawach, takich jak np. zły stan zdrowia psychicznego pokrzywdzonego⁶²⁵.

Po czwarte, w odróżnieniu od obligatoryjnej reprezentacji pokrzywdzonych małoletnich i ubezwłasnowolnionych, rozwiązanie z art. 51 §3 k.p.k. ma charakter fakultatywny. Prawa nieporadnego pokrzywdzonego może wykonywać opiekun faktyczny. Oznacza, to że nie ma on takiego obowiązku, nawet jeśli stan psychiczny pokrzywdzonego całkowicie uniemożliwia mu samodzielny udział w postępowaniu⁶²⁶. Bierna postawa może mieć miejsce zwłaszcza, gdy opiekun faktyczny nie jest blisko związany z pokrzywdzonym, a np. świadczy komercyjnie usługę opieki.

Skibińska M., *Wspólne podłoże genetyczne schizofrenii i choroby afektywnej dwubiegunowej*, *Psychiatria* 2(3)/2005 czy Vereczkei A., Mircics K., *Genetic predisposition to schizophrenia: what did we learn and what does the future hold?*, *Neuropsychopharmacol Hungarica* 13(4)/2011, s. 205.

⁶²¹ Guivarch J., Piercecchi M., Poinso F., *Folie à deux and homicide: Literature review and study of a complex clinical case*, *International Journal of Law and Psychiatry* 61/2018, s. 31 czy Bhutani S., Huremovic D., *Folie a Deux: Shared Psychotic Disorder in a Medical Unit*, *Case Reports in Psychiatry* 2021, article ID 5520101; Silveira J., Seaman M.V., *Shared Psychotic Disorder: A critical review of the literature*, *Canadian Journal of Psychiatry* 40(7)/1995, s. 390.

⁶²² Stefański R.A., *Pełnomocnik w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 2/2007, s. 53; Lisińska J., *Podmioty uprawnione do ustanowienia pełnomocnika w procesie karnym*, *Palestra* 7-8/2014, s. 76.

⁶²³ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym*, Warszawa 2020, el.LEX/rodz. 6.1.

⁶²⁴ W tym sensie pełnomocnictwo z urzędu odpowiada instytucji obrony niezamożnego – *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2020, s. 261.

⁶²⁵ Burdzik M., *Ochrona....*, s. 125.

⁶²⁶ Tytułem skrajnego przykładu można zwrócić uwagę na pokrzywdzonego, który pozostaje w stuporze (np. depresyjnym czy dysocjacyjnym).

Na tle poczynionych uwag jawi się pewna wadliwość przyjętego obecnie rozwiązania, które obowiązkiem wykazania stanu nieporadności pokrzywdzonego (a co za tym idzie –oceny jego stanu psychicznego) obciąża opiekuna faktycznego. Jeśli opiekun nie spełni należycie tego obowiązku i w następstwie nie zostanie dopuszczony do udziału w procesie bądź zrezygnuje z podejmowania działań na rzecz pokrzywdzonego, przyjmując błędnie, że nie wymaga on jego pomocy, to negatywne konsekwencje takiego stanu obciążą wyłącznie pokrzywdzonego, który zostanie całkowicie pozbawiony reprezentacji w procesie.

Jednocześnie, brak profesjonalnego przygotowania ze strony pełnomocnika osoby nieporadnej stwarza ryzyko nienależytej reprezentacji praw tego podmiotu. To w starciu z obrońcą oskarżonego, będącego adwokatem lub radcą prawnym *de facto* nie pozwala na zachowanie zasady równości broni, będącej w istocie kwintesencją procesu kontradyktoryjnego. Warto zaznaczyć, że działalność oskarżyciela publicznego w postępowaniu jurysdykcyjnym nie niweluje tej dysproporcji, gdyż podmiot ten nie działa *stricte* w interesie pokrzywdzonego, a w interesie publicznym. Owa równowaga procesowa powinna być zachowana zwłaszcza w sytuacji, gdy okoliczności wskazane w art. 79 k.p.k. dotyczą równocześnie oskarżonego i pokrzywdzonego⁶²⁷.

Mimo, krytycznych uwag sformułowanych pod adresem art. 51 §3 k.p.k., należy zaznaczyć, że przewidziana tam instytucja jest jednak przykładem mechanizmu gwarancyjnego. Jej celem jest bowiem ochrona interesu prawnego pokrzywdzonego, który z uwagi na stan nieporadności nie jest w stanie egzekwować go samodzielnie w toku postępowania (w całości bądź w części).

1.4.1.4. Pełnomocnictwo obligatoryjne jako gwarancja procesowa dla nieporadnego pokrzywdzonego – uwagi *de lege ferenda*

Konkludując uwagi poczynione pod adresem opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego należy sformułować postulat *de lege ferenda*, dotyczący zasadności wprowadzenia do polskiej procedury karnej instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego dla pokrzywdzonego, który z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego nie jest w stanie skutecznie egzekwować swoich prawnie chronionych interesów w toku procesu. Taka potrzeba została już

⁶²⁷ System Prawa Karnego Procesowego..., t. VI., Strony..., s. 1040.

zauważona w doktrynie⁶²⁸, również w odniesieniu do pokrzywdzonych małoletnich⁶²⁹. Zbliżona instytucja funkcjonuje jako rozwiązanie ekstraordynaryjne na gruncie postępowania karnoskarbowego. Przy czym, w tym ostatnim przypadku dotyczy ona obowiązkowej reprezentacji podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, tj. podmiotu, który uzyskuje status *sui generis* strony biernej⁶³⁰. Natomiast celem omawianego tu rozwiązania byłoby zapewnienie należytej reprezentacji stronie (względnie *quasi*-stronie) czynnej⁶³¹.

Można zaproponować dwa alternatywne sposoby unormowania instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego w polskiej procedurze karnej.

Pierwszym sposobem jest rozszerzenie art. 88 § 1 zd. 1 k.p.k. o regulacje dotyczące obrony obligatoryjnej (tj. o odesłanie do art. 79 § 1 pkt 4 k.p.k.⁶³²) oraz o przepisy normujące kwestie wyznaczania pełnomocnika obligatoryjnego z urzędu (tj. o odesłanie do art. 81 § 1 k.p.k.). Takie rozwiązanie koresponduje z *ratio legis* obrony obligatoryjnej, która aktualizując się w przypadku zaburzeń psychicznych oskarżonego, ma „rekompensować” wywołaną tymi zaburzeniami, niezdolność do prowadzenia samodzielnej i rozsądnej obrony⁶³³. Zastosowanie tego rozwiązania do pokrzywdzonych można uzasadniać tożsamymi racjami.

Alternatywnie, do ustawy karnoprocesowej można wprowadzić odrębny przepis, który będzie stanowił *expressis verbis*, że pokrzywdzony, o którym mowa w art. 51 § 3 k.p.k., musi mieć pełnomocnika w postępowaniu karnym, jeżeli zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan

⁶²⁸ Zob. np. Drozd A., *Realizacja interesów pokrzywdzonego w trybach konsensualnych* [w:] *Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. Grzegorzczak T., Izydorczyk J., Olszewski R., Warszawa 2013, s. 638; Posnow W., *Pełnomocnik w procesie karnym* [w:] *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, red. Bogunia L., t. II, Wrocław 1997, s. 151 i n. Siostrzonek-Sergiel A., *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, *Palestra* 50(1-2)/2005, s. 32. Autorka określa omawianą instytucję mianem „pełnomocnika niezbędnego”. Odmienne w tej materii Stefański R.A., *Pełnomocnik w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 2/2007, s. 52. Na ten temat zob. też *System...*, t. VI. *Strony...*, s. 1039-1040.

⁶²⁹ Flis-Świeczkowska M., *Pełnomocnik małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym – postulaty de lege ferenda*, *Studia Prawnoustrojowe* 52/2021, s. 86.

⁶³⁰ Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2019, s. 240; Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych*, Warszawa 2016, s. 55.

⁶³¹ Warto zauważyć, że M. Flis-Świeczkowska upatruje też cech pełnomocnictwa obligatoryjnego w rozwiązaniu, o którym mowa w art. 556 §3 k.p.k. Przepis ten pozwala na ustanowienie pełnomocnika przez osobę żądającą odszkodowania z tytułu wykonania kary lub niewątpliwie niesłusznego skazania, w razie śmierci oskarżonego. Zgodnie ze zdaniem drugim art. 556 §3 k.p.k. „Przepisy art. 78-81 stosuje się odpowiednio”, co oznacza, że w tym wypadku stosuje się również przepisy o obronie obligatoryjnej – zob. M. Flis-Świeczkowska, *Pełnomocnik małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym – postulaty de lege ferenda*, *Studia Prawnoustrojowe* 52/2021, s. 86. Przy przyjęciu zapatrywania autorki, również w tym przypadku mowa jednak o instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego, która ma zastosowanie do podmiotu reprezentującego prawa zmarłej strony biernej.

⁶³² W kontekście nieporadności pokrzywdzonego można rozważyć również odesłanie do art. 79 § 1 pkt 2. Wówczas pełnomocnictwo obligatoryjne miałyby zastosowanie także do pokrzywdzonego, który jest głuchy, niemy lub niewidomy. Odesłanie do art. 79 pkt 1 i 3 pozostaje bezprzedmiotowe. W pierwszym przypadku prawa pokrzywdzonego wykonuje jego przedstawiciel ustawowy (art. 51 § 2 k.p.k.), zaś art. 79 § 1 pkt 3 odnosi się w swej istocie do poczytalności oskarżonego *in tempore criminis*.

⁶³³ Postanowienie SN z 29.10.2020 r., III KK 328/20, Legalis nr 2489828.

jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub skuteczną realizację przysługujących mu uprawnień procesowych w sposób samodzielny i rozsądny. W takim wypadku art. 81 i art. 81a k.p.k. powinny być stosowane odpowiednio.

Ze względów prakseologicznych należy opowiedzieć się za pierwszym z omówionych powyżej rozwiązań, tj. rozszerzeniem art. 88 § 1 zd. 1 k.p.k. o regulacje dotyczące obrony obligatoryjnej. Taki zabieg ograniczy do minimum liczbę koniecznych zmian normatywnych. Nie będzie też wiązał się z koniecznością wprowadzania do k.p.k. nowych jednostek redakcyjnych.

Warto zauważyć, że w obu zaproponowanych rozwiązaniach ocena zasadności wyznaczenia pełnomocnika obligatoryjnego pozostawiona zostanie w gestii organu prowadzącego postępowanie. Taki mechanizm będzie zapobiegał zbędnym nadużyciom tej instytucji. Jednocześnie, dzięki odpowiedniemu stosowaniu art. 81 k.p.k. wyznaczenie pełnomocnika obligatoryjnego z urzędu będzie miało charakter ostateczny. Konieczność wyznaczenia pełnomocnika obligatoryjnego zaistnieje jedynie wówczas, gdy pokrzywdzony bądź działający w jego imieniu opiekun faktyczny nie wyznaczą pełnomocnika z wyboru, a stan zdrowia psychicznego pokrzywdzonego będzie uzasadniał konieczność wyznaczenia takiego pełnomocnika.

Dodatkowym zabezpieczeniem przed ewentualnymi nadużyciami omawianej instytucji może stać się wprowadzenie do k.p.k. definicji legalnej stanu nieporadności, rozumianego jako stan, w którym pokrzywdzony *in tempore procedendi* nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie radzić sobie z przysługującymi mu uprawnieniami i wiążącymi go obowiązkami procesowymi. Takie rozwiązanie mogłoby zostać wprowadzone do art. 51 §3 k.p.k. (np. jako zdanie drugie tej normy). Wówczas kwestia nieporadności zostanie kompleksowo uregulowana w ramach jednej jednostki redakcyjnej tekstu prawnego.

Dla kompletności prowadzonych rozważań, należy nadto zastanowić się nad pozycją procesową jaką miałyby posiadać pełnomocnik obligatoryjny. Najistotniejsze znaczenie mają dwie kwestie. Pierwsza dotyczy problemu związania pełnomocnika wolą reprezentowanego podmiotu (tj. kwestia jego samodzielności względem pokrzywdzonego). Druga dotyczy zaś dopuszczalnego kierunku jego działalności procesowej. W obecnym stanie prawnym „typowy” pełnomocnik, tj. podmiot, o którym mowa w art. 87 k.p.k. nie posiada samodzielnej pozycji procesowej, gdyż związany jest wolą swojego mocodawcy⁶³⁴. Pokrzywdzony może też skutecznie prostować lub odwoływać oświadczenia pełnomocnika⁶³⁵. Jednocześnie

⁶³⁴ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 287.

⁶³⁵ Art. 89 k.p.k. w zw. z art. 93 k.p.c.

pełnomocnik uprawniony jest do dokonywania wszystkich czynności procesowych mieszczących się w zakresie umocowania, w tym działań niekorzystnych dla pokrzywdzonego (brak związania art. 86 §1 k.p.k.). Inaczej niż ma to miejsce w przypadku stosunku obrończego, czynności procesowe podjęte przez pełnomocnika na niekorzyść mocodawcy są skuteczne wobec tego ostatniego.

W tym miejscu warto przypomnieć, że osoby z zaburzeniami psychicznymi stanowią szczególną grupę podmiotów. W odróżnieniu od osób zdrowych, mogą one nieświadomie działać na swoją niekorzyść, m.in. poprzez rezygnację z działań, które w danej sytuacji byłyby korzystne dla ochrony ich interesu prawnego⁶³⁶, podejmowanie działań sprzecznych z tym interesem⁶³⁷, czy całkowite zaniechanie pożądaney aktywności procesowej. Bezwzględne związanie pełnomocnika obligatoryjnego wolą reprezentowanego pokrzywdzonego, we wszystkich ww. przypadkach będzie równoznaczne ze zobligowaniem go do podejmowania działań niekorzystnych dla pokrzywdzonego. W takim ujęciu instytucja pełnomocnika obligatoryjnego miałaby charakter iluzoryczny, gdyż nie wzmocniałaby realnie pozycji prawnej pokrzywdzonego i nie zabezpieczała jego interesu prawnego.

Z uwagi na specyfikę omawianej instytucji (w tym jej funkcję gwarancyjną, ograniczony zakres i ściśle określone przesłanki zastosowania, w tym ostateczny charakter wyznaczenia) należałoby raczej opowiedzieć się za zbliżeniem pozycji procesowej pełnomocnika obligatoryjnego do pozycji obrońcy. W razie wprowadzenia do k.p.k. omawianej tu instytucji, zasadne wydaje się zatem przyjęcie, że do pełnomocnika obligatoryjnego stosuje się odpowiednio art. 86 §1 k.p.k. W konsekwencji, pełnomocnik pozostanie związany wolą reprezentowanego podmiotu, chyba że jej realizacja *ad casum* będzie wiązała się z podjęciem działań niekorzystnych dla pokrzywdzonego.

Oczywiście uwzględnienie tego postulatu ogranicza autonomię pokrzywdzonego, niemniej podyktowane jest potrzebą ochrony jego interesu prawnego w toku procesu, w sytuacji w której nie jest on w stanie egzekwować go samodzielnie. Fakt, iż decyzja o wyznaczeniu pełnomocnika obligatoryjnego pozostawać będzie w gestii sądu lub organów wewnątrzsądowych⁶³⁸, oraz że pełnomocnikiem tym będzie wyłącznie przedstawiciel jednego

⁶³⁶ Np. w przypadku urojeniowej interpretacji rzeczywistości.

⁶³⁷ Motywowane urojeniami wielkościowymi dążenie do konfrontacji z oskarżonym, brak zdolności do krytycznej oceny sytuacji i rozważenia konsensualnych form zakończenia procesu – na temat tych ostatnich zob. np. Kardas P., *Konsensualne sposoby rozstrzygania w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego z dnia 10 stycznia 2003 r.*, Prokuratura i Prawo 1/2004, s. 31 i n.

⁶³⁸ Tj. prezes lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 81 §1 k.p.k., stosowany odpowiednio) – na temat organów wewnątrzsądowych szerzej zob. *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 185.

z zawodów zaufania publicznego (tj. adwokat lub radca prawny) znacznie redukuje ryzyko ewentualnych nadużyć w tym zakresie.

Trzeba też zauważyć, że wprowadzenie do k.p.k. omawianej tu instytucji będzie implikowało konieczność zmiany przepisów dotyczących badań psychiatrycznych pokrzywdzonego. W obecnym stanie prawnym, poza nielicznymi wyjątkami⁶³⁹, pokrzywdzony nie ma obowiązku poddania się takowym. Skoro, jednak pełnomocnik obligatoryjny miałby być wyznaczany dla pokrzywdzonych wobec, których zachodzą okoliczności wskazane w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., to naturalnym następstwem tego stanu jest konieczność poddania tych podmiotów badaniom psychiatrycznym, celem stwierdzenia czy *ad casum* okoliczności te zachodzą. W płaszczyźnie normatywnej należałoby zatem rozszerzyć podmiotowy zakres obowiązku poddania się badaniu psychiatrycznemu (art. 74 §2 pkt 2 k.p.k.), również na pokrzywdzonego. Niemniej obowiązek ten nie powinien ciążyć na pokrzywdzonym niejako *in genere*, a jedynie w przypadku, gdy zachodziłaby konieczność ustalenia czy musi on posiadać pełnomocnika obligatoryjnego.

Kwestią budzącą najwięcej kontrowersji jest to czy w omawianym układzie procesowym dopuszczalne byłoby stosowanie środków przymusu celem doprowadzenia pokrzywdzonego na badanie, jeśli ten nie stawiałby się na nie dobrowolnie. Biorąc pod uwagę potrzebę ochrony pokrzywdzonego przed wtórną wiktyimizacją oraz autonomię jego woli, taką możliwość należałoby – *prima facie* - odrzucić. Trzeba jednak pamiętać, że zaburzenia psychiczne mogą sprawiać, iż podmiot nimi obarczony nie będzie w stanie podejmować działań, które w danej sytuacji byłyby korzystne dla ochrony jego praw. Pokrzywdzony, kierowany pobudkami chorobowymi może zatem odmówić udziału w badaniu, z zupełnie nieracjonalnych powodów. Niemożność zastosowania środków przymusu uniemożliwi wówczas ustalenie czy zachodzą przesłanki wyznaczenia pełnomocnika obligatoryjnego. W takim przypadku zachodzić będzie ryzyko, że pokrzywdzony, który nie jest w stanie uczestniczyć w postępowaniu w sposób samodzielny i rozsądny, zostanie pozbawiony wsparcia ze strony profesjonalnego podmiotu. Omawiana tu instytucja pełnomocnika obligatoryjnego stanie się wówczas instrumentem niespełniającym swojej procesowej roli.

Chociaż zaproponowane rozwiązania są przejawem postawy paternalistycznej, to stanowią istotną gwarancję procesową dla pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi. Stwarzają one bowiem możliwość ochrony jego praw przez adwokata lub radcę prawnego, we

⁶³⁹ Np. art. 192 §1 k.p.k.

wszystkich tych sytuacjach, w których pokrzywdzony, z uwagi na swój stan psychiczny, nie jest w stanie egzekwować ich samodzielnie.

Wzgląd na regułę proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konst.RP), nakazuje natomiast jednoznacznie odrzucić możliwość prowadzenia badania psychiatrycznego pokrzywdzonego w trybie obserwacji psychiatrycznej (art. 203 k.p.k.). Takiego rozwiązania nie sposób zaaprobować, gdyż prowadziłaby do sytuacji, w których pokrzywdzony przestępstwem byłoby *de facto* pozbawiany wolności na czas tej obserwacji⁶⁴⁰. Jeśli więc w trybie badań ambulatoryjnych nie udałooby się wykluczyć wątpliwości, co do stanu psychicznego pokrzywdzonego podmiot ten powinien korzystać z pełnomocnika obligatoryjnego.

Wprowadzenie instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego do polskiej procedury karnej może doprowadzić do zwiększenia ogólnych kosztów postępowań, na co trafnie zwróciła uwagę A. Siostrzonek-Sergiel⁶⁴¹. Niemniej rozwiązania prawne nie mogą być oceniane wyłącznie z punktu widzenia ekonomicznego, ale również – a może przede wszystkim – z punktu widzenia ich celowości, zasadności czy funkcji społecznej⁶⁴². W tym wypadku mowa zaś o zagwarantowaniu pokrzywdzonemu prawa do należytej reprezentacji procesowej.

1.4.2. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego a realizacja poszczególnych uprawnień procesowych

W tej części rozdziału omówione zostaną implikacje zaburzeń psychicznych w ujęciu szczegółowym, tj. w odniesieniu do konkretnych uprawnień (bądź grup uprawnień), które przysługują pokrzywdzonemu na poszczególnych etapach postępowania karnego. Analizie implikacji procesowych towarzyszy równoległa ocena istniejących mechanizmów gwarancyjnych, które mogą niwelować negatywne następstwa zaburzeń psychicznych, umożliwiając pokrzywdzonemu realizację jego interesu prawnego.

Dla zapewnienia kompletności wywodu, uwzględniono także uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu na etapie „przedprocesowym”, tj. przed wszczęciem postępowania karnego.

⁶⁴⁰ Obserwacja w zakładzie psychiatrycznym stanowi bowiem formę pozbawienia wolności. Szerzej na ten temat zob. rozdz. V.6.1.3.2.

⁶⁴¹ A. Siostrzonek-Sergiel, *Niektóre zagadnienia...*, s. 32.

⁶⁴² Omawiane propozycje zmian prawnych w tym zakresie przedstawiłem na gruncie artykułu Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi...*, s. ..

1.4.2.1. Uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu przed wszczęciem postępowania przygotowawczego

Kodeks postępowania karnego przyznaje pokrzywdzonemu pewne uprawnienia, które aktualizują się jeszcze przed wszczęciem postępowania przygotowawczego, a co za tym idzie przed formalnym zawiązaniem procesu. Do uprawnień tych należą m.in. prawo do:

1. złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa (art. 306 §1 pkt 1 k.p.k.) lub dochodzenia (w zw. z art. 325a §2 k.p.k.);
2. przejrzenia akt postępowania przed decyzją o złożeniu ww. zażalenia (*arg. ex art. 306 § 1b k.p.k.*);
3. otrzymania potwierdzenia złożenia zawiadomienia o przestępstwie, jeśli pokrzywdzony jest jednocześnie zawiadamiającym (art. 304b k.p.k.);
4. złożenia (i cofnięcia) wniosku o ściganie, w przypadku przestępstw ściganych w trybie wnioskowym (art. 12 §1 i 3 k.p.k.);
5. wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia, w razie ponownego wydania postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania karnego (art. 55 §1 k.p.k.)⁶⁴³.

Jednocześnie, jeśli pokrzywdzony jest osobą zawiadamiającą o przestępstwie, przysługuje mu prawo do:

6. wniesienia tzw. „zażalenia na bezczynność”, w przypadku braku otrzymania powiadomienia o wszczęciu albo odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, w terminie 6 tygodni od złożenia zawiadomienia (art. 306 §3 k.p.k.).

Wszystkie wymienione tu uprawnienia wymagają podjęcia wolicjonalnych, kierunkowych działań ze strony pokrzywdzonego, tj. złożenia oświadczeń woli o określonej treści – a więc skutecznego powzięcia i wyrażenia woli wobec organu procesowego. Zaburzenia psychiczne, w przebiegu których dochodzi do ograniczenia wolicjonalności⁶⁴⁴ bądź zmniejszenia ogólnej motywacji do działania⁶⁴⁵ mogą znacząco utrudnić, a w skrajnych przypadkach całkowicie uniemożliwić realizację ww. uprawnień. Brak odpowiedniej aktywności ze strony pokrzywdzonego może spowodować, iż postępowanie nie zostanie w ogóle zainicjowane, sprawca uniknie kary, a interesy pokrzywdzonego nie zostaną

⁶⁴³ Uprawnienie to należy rozpatrywać w sferze kompetencji przedprocesowych. Możliwa jest bowiem sytuacja, w której pokrzywdzony wniesie subsydiarny akt oskarżenia, na skutek otrzymania dwóch postanowień o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego.

⁶⁴⁴ Np. awolucja czy abulia w przebiegu przewlekłego procesu schizofrenicznego.

⁶⁴⁵ Tytułem przykładu można wskazać na obniżenie napędu i nastroju w przebiegu zaburzeń depresyjnych lub utrzymującej się dystymii.

zrealizowane. W takim przypadku dyrektywa z art. 2 §1 pkt 3 nie zostanie urzeczywistniona. Zagrożenie to jest szczególnie istotne w przypadku uprawnień limitowanych terminem prekluzyjnym takich jak prawo do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (art. 55 §1 k.p.k.).

Uprawnienia, o których mowa w pkt 1-5 mogą być realizowane przez opiekuna nieporadnego pokrzywdzonego, w oparciu o art. 51 §3 k.p.k. Jak wspomniano we wcześniejszych fragmentach opracowania w obecnym stanie prawnym brak jest normatywnych podstaw do przyjęcia, że legitymacja opiekuna faktycznego aktualizuje się dopiero po zawiązaniu procesu. Przy czym realizacja uprawnień przewidzianych w art. 55 §1 k.p.k. (tj. wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia), będzie wymagała od opiekuna faktycznego ustanowienia pełnomocnika, z uwagi na obowiązujący w tym zakresie przymus adwokacko-radcowski (art. 55 §2 k.p.k.). W razie wystąpienia z wnioskiem o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu z powołaniem się na tzw. prawo ubogich, termin na złożenie subsydiarnego aktu oskarżenia ulegnie zawieszeniu (art. 127a §1 k.p.k.)⁶⁴⁶. Należy jednak przypomnieć, że opiekun faktyczny nie jest zobowiązany do ustanowienia pełnomocnika dla pokrzywdzonego, co w połączeniu z omówionym już brakiem instytucji pełnomocnika obligatoryjnego w k.p.k., może skutecznie uniemożliwić pokrzywdzonemu realizację uprawnień przewidzianych w art. 55 §1 k.p.k.

Odmienne należy odnieść się do uprawnienia z art. 306 §3 k.p.k., które przysługuje bezpośrednio osobie zawiadamiającej o przestępstwie. Zgodnie z art. 304 §1 k.p.k., do złożenia zawiadomienia społecznie zobligowany (a co za tym idzie uprawniony) jest każdy, kto dowiedział się o popełnieniu przestępstwa. Oczywiste jest zatem, że osobą zawiadamiającą może być opiekun faktyczny pokrzywdzonego, posiadający informacje o przestępstwie od swojego podopiecznego. Złożenie zawiadomienia aktualizuje uprawnienie do złożenia tzw. zażalenia na bezczynność. Przyjąć zatem należy, że opiekun faktyczny nie musi wówczas wykazywać przed organem okoliczności, o których mowa w art. 51 §3 k.p.k. (tj. faktu sprawowania pieczy nad pokrzywdzonym oraz stanu jego nieporadności), gdyż działa on jako zawiadamiający, a nie przedstawiciel pokrzywdzonego.

Poza instytucją z art. 51 §3 k.p.k., w ramach potencjalnych mechanizmów gwarancyjnych, zabezpieczających interesy pokrzywdzonego na etapie przedprocesowym można rozpatrywać m.in.: ciążący na organach wymóg dążenia do ustalenia kręgu pokrzywdzonych (art. 297 §1 pkt 4 k.p.k.). Po ustaleniu tożsamości pokrzywdzonego, rolę gwarancyjną spełniają również obowiązki organów wynikające z prawa do informacji

⁶⁴⁶ Postanowienie SN z 27.5.2020 r., II KK 144/19, Legalis nr 2496995; postanowienie SA w Katowicach z 6.9.2017 r., II AKz 586/17, Legalis nr 1772509.

procesowej (np. obowiązek poinformowania o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu śledztwa wraz z pouczeniem o przysługujących uprawnieniach – art. 305 §4 k.p.k.) oraz niektóre uprawnienia organizacji społecznej, która złożyła zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa popełnionego na szkodę pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi (możliwość zaskarżenia postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego - art. 306 §1 pkt 2 w zw. z art. 305 §4 k.p.k.).

Ciążący na organach postępowania przygotowawczego obowiązek dążenia do ustalenia osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz rozmiaru wyrządzonej szkody (*arg. ex art. 297 §1 pkt 4 k.p.k.*) koresponduje z ogólną dyrektywą z art. 2 §1 pkt 3 k.p.k. Wymóg ten, który jest jednym ze szczególnych celów postępowania przygotowawczego, stwarza pokrzywdzonemu możliwość czynnego udziału w procesie oraz dochodzenia roszczeń z tytułu doznanej szkody, mimo pierwotnej bierności wyrażającej się brakiem dążenia do inicjacji postępowania (tj. niezłożeniem zawiadomienia o przestępstwie).

Po ustaleniu kręgu pokrzywdzonych, aktualizują się wspomniane już obowiązki informacyjne, m.in. obowiązek poinformowania pokrzywdzonego o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu śledztwa wraz z pouczeniem o przysługujących mu uprawnieniach (art. 305 §4 k.p.k.). Jeśli to pokrzywdzony składa zawiadomienie o przestępstwie siłą rzeczy nie trzeba ustalać jego tożsamości w toku odrębnych czynności. W takim przypadku należy go jednak pouczyć o prawie do uzyskania potwierdzenia złożenia zawiadomienia o przestępstwie (art. 304b zd. 2 k.p.k.). Udzielanie informacji procesowych, zwłaszcza w zakresie posiadanych uprawnień niewątpliwie ułatwia realizację tych ostatnich. Niemniej, w przypadku zaburzeń psychicznych, które oddziałują negatywnie na zdolność do podejmowania wolicjonalnych działań (zarówno w zakresie podjęcia woli, jak i procesów motywacyjno-wykonawczych służących realizacji powziętej woli), obowiązki informacyjne organu nie zniwelują negatywnych implikacji tych zaburzeń w zakresie ich wpływu na zdolność do faktycznej realizacji posiadanych uprawnień.

W tym miejscu warto też zauważyć, że osoby z zaburzeniami psychicznymi często pozostają pod opieką różnych organizacji społecznych (fundacji, stowarzyszeń), których cele statutowe obejmują pomoc tej kategorii podmiotów. Organizacje społeczne mogą uczestniczyć w postępowaniu karnym jeśli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi takiej organizacji, w szczególności gdy zachodzi konieczność ochrony wolności i praw człowieka. Niemniej w obecnym stanie prawnym udział organizacji społecznej w roli rzecznika interesu (społecznego bądź

indywidualnego)⁶⁴⁷ dotyczy wyłącznie postępowania jurysdykcyjnego (art. 90 §1 k.p.k.). *De lege lata* nie ma więc możliwości ochrony indywidualnego interesu⁶⁴⁸ pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi na etapie postępowania przygotowawczego, a tym bardziej na etapie jego inicjacji. Nie wyłącza to jednak uprawnienia organizacji społecznej do złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa na szkodę pokrzywdzonego. Organizacja ta jest do tego uprawniona (a zarazem społecznie⁶⁴⁹ zobligowana) na podstawie art. 304 §1 k.p.k. Złożenie zawiadomienia rodzi konieczność poinformowania instytucji o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu postępowania (art. 305 §4 k.p.k.). Zawiadomienie aktualizuje też uprawnienie do następczego zaskarżenia postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania (art. 306 §1 pkt 2 w zw. z art. 305 §4 k.p.k.), co należy rozpatrywać w kontekście instrumentu gwarancyjnego⁶⁵⁰. Organizacja społeczna nie musi przy tym wykazywać, że wskutek przestępstwa doszło do naruszenia jej praw (*arg. a contrario ex art. 306 §1 pkt 3 k.p.k.*). Uprawnienie do zaskarżenia ww. decyzji łączy się z prawem do przejrzenia akt sprawy, które mogą zostać udostępnione organizacji przez prokuratora także w formie elektronicznej (art. 306 §1b k.p.k.). Chociaż organizacja społeczna nie może reprezentować interesu pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w sposób bezpośredni, to dzięki dyskutowanemu uprawnieniu, ma możliwość udzielenia mu realnego wsparcia w procesie decyzyjnym i wykonawczym⁶⁵¹, bądź złożenia zażalenia we własnym zakresie. Jednocześnie, jeśli organizacja społeczna w ciągu 6 tygodni nie zostanie powiadomiona o wszczęciu albo odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, może wnieść zażalenie do prokuratora nadrzędnego albo powołanego do nadzoru nad organem, któremu złożono zawiadomienie (art. 306 §3 k.p.k.).

W dalszej kolejności należy odnieść się także do art. 299a §1 k.p.k., zgodnie z którym podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób. Treść przepisu odnosi się *explicite* do czynności

⁶⁴⁷ Dudka K., *Formy udziału organizacji społecznej w procesie karny*, Ius Novum 4/2007, s. 46.

⁶⁴⁸ Przez interes indywidualny rozumie się interes konkretnego uczestnika danego postępowania karnego bądź grupy takich uczestników – zob. np. postanowienie SN z 11.03.2021 r., V KK 425/20, Legalis: 2543585 czy postanowienie SN z 09.04.2021 r., I KZP 12/20, LEX nr 3159060.

⁶⁴⁹ Prawny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie, o którym mowa w art. 304 §2 k.p.k., nie dotyczy organizacji społecznych. Odnosi się on *verba legis* do instytucji państwowych i samorządowych, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu – tak słusznie Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego*, t.2. *Komentarz do art. 297-467*, Warszawa 2011, s. 31.

⁶⁵⁰ Zwłaszcza, gdy pokrzywdzony pozostający pod opieką organizacji, nie będzie w stanie samodzielnie zaskarżyć decyzji o odmowie wszczęcia postępowania (art. 306 §1 pkt 1 k.p.k.) z powodu doznawanych objawów.

⁶⁵¹ Np. poprzez pomoc w analizie prawnej wydanego postanowienia i podjęciu decyzji o jego zaskarżeniu. Następco – w razie pozytywnej decyzji – organizacja może pomóc pokrzywdzonemu w sporządzeniu takowego pisma procesowego z uwzględnieniem wszystkich wymogów formalnych jak również udzielić pomocy w jego złożeniu (np. poprzez nadanie pisma przesyłką poleconą na adres właściwego sądu).

pierwszego stadium postępowania karnego. Bazując na wykładni literalnej, należałoby zatem przyjąć, że nie ma on zastosowania przed wszczęciem procesu (np. na etapie złożenia zawiadomienia o przestępstwie, gdy organ nie dysponuje odpowiednim stopniem poinformowania pozwalającym na wszczęcie postępowania – art. 303). Niemniej za szerszym zakresem temporalnym jego zastosowania, obejmującym także czynności dokonywane na etapie przedprocesowym, przemawiają przede wszystkim względy gwarancyjne oraz wykładnia funkcjonalna i kontekst legislacyjny.

Rozpoczynając od tych ostatnich argumentów, wskazać należy, że art. 299a k.p.k., został wprowadzony do polskiej procedury karnej ustawą z 28.11.2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁶⁵², jako wyraz implementacji art. 3 ust. 3 i art. 20 lit. c⁶⁵³ dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r., ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW⁶⁵⁴. Zgodnie zaś z art. 3 ust. 3 Dyr.2012/29/UE, państwa członkowskie zezwalają, by w pierwszym kontakcie z właściwym organem ofiarom towarzyszyła wybrana przez nie osoba, gdy – ze względu na skutki przestępstwa – ofiara wymaga pomocy w rozumieniu lub byciu rozumianą, chyba że jest to sprzeczne z interesem ofiary lub naruszałoby to przebieg postępowania. Prawodawca unijny odnosi się wprost do „pierwszego kontaktu z organem”, który w wielu przypadkach ma miejsce jeszcze przed wszczęciem postępowania przygotowawczego (np. na etapie złożenia pierwotnego zawiadomienia o przestępstwie, które wymaga następczego uzupełnienia w toku czynności sprawdzających). Skoro art. 299a §1 k.p.k., ma służyć implementacji uprawnień wynikających z art. 3 ust. 3 dyrektywy, do polskiej procedury karnej, to przyjąć należy, że powinien on mieć tożsamy zakres temporalny.

Takie stanowisko znajduje również potwierdzenie w *ratio legis* art. 299a §1 k.p.k., który sprowadza się do przeciwdziałania wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonego⁶⁵⁵, a także do wzmocnienia jego pozycji procesowej i zapewnienia prawidłowego biegu czynności⁶⁵⁶.

⁶⁵² Dz.U. z 2015 r., poz. 21.

⁶⁵³ Artykuł 20 lit. c analizowanej dyrektywy stanowi, iż bez uszczerbku dla praw do obrony i zgodnie z przepisami o swobodzie sędziowskiej, państwa członkowskie zapewniają, by podczas postępowania przygotowawczego ofiarom towarzyszyć mógł przedstawiciel prawny lub wybrana przez nie osoba, o ile nie podjęto uzasadnionej decyzji wykluczającej taką możliwość. W tym wypadku prawodawca odwołuje się wprost do postępowania przygotowawczego.

⁶⁵⁴ *Uzasadnienie projektu ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka* z 24.07.2014 r. (druk sejmowy nr 2653), s. 20.

⁶⁵⁵ Drajewicz D., *Pokrzywdzony w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, Monitor Prawniczy 18/2015, s. 969.

⁶⁵⁶ Koper R., *Obecność osoby wskazanej przez pokrzywdzonego podczas czynności procesu karnego z jego udziałem*, Monitor Prawniczy 22/2016, s. 1193.

Stosowanie omawianej instytucji od momentu pierwszej styczności z organem może przysłużyć się pełnej realizacji tych założeń.

Osoba przybrana przez pokrzywdzonego może być przez niego dowolnie wybrana. Nie musi być to osoba najbliższa w rozumieniu art. 115 §11 k.k., gdyż ustawodawca nie przewidział takiego zawężenia. Jak słusznie wskazuje R. Koper, osoba ta powinna natomiast pełnić rolę „szczególnej osoby zaufania”⁶⁵⁷. Chociaż jej udział ogranicza się do „biernego asystowania pokrzywdzonemu”⁶⁵⁸ to może on okazać się niezwykle przydatny, np. w przypadku pokrzywdzonych z zaburzeniami psychicznymi, w których dominują objawy lękowe. Obecność „zaufanej” osoby może być w tym przypadku czynnikiem pozwalającym na przełamanie oporu wynikającego z doznawanych objawów i udział w czynności procesowej (np. w złożeniu zawiadomienia o przestępstwie). Nie ma przy tym żadnych przeciwwskazań, aby osobą przybraną był członek organizacji społecznej, pod opieką której pokrzywdzony pozostaje. Legitymacja procesowa tego podmiotu będzie wówczas wynikała nie z art. 90 k.p.k., ale omawianego tu art. 299a §1 k.p.k.

Obecne brzmienie art. 299a §1 k.p.k., (tj. odniesienie się *explicite* do czynności postępowania przygotowawczego) może stwarzać liczne wątpliwości interpretacyjne dotyczące momentu aktualizacji wynikającego z tej normy uprawnienia. W konsekwencji możliwe są sytuacje, w których osoba wybrana przez pokrzywdzonego nie zostanie dopuszczona do udziału w czynności z jego udziałem.

De lege ferenda, celem usunięcia ww. wątpliwości, warto rozważyć zmianę (bądź rozszerzenie) treści art. 299a §1 k.p.k., poprzez wyraźne wskazanie, że uprawnienie, które zostało w nim przewidziane, przysługuje pokrzywdzonemu już od momentu pierwszego kontaktu z organem procesowym (od momentu dokonania pierwszej czynności regulowanej przez k.p.k.). Taki zabieg legislacyjny przyczyni się do pełnej realizacji *ratio legis* analizowanej normy, a co za tym idzie wzmocnienia sytuacji prawnej pokrzywdzonego, także na etapie przedprocesowym.

Warto także zauważyć, że pierwszy kontakt pokrzywdzonego z organem procesowym może rzutować na jego przyszły stosunek do organów szeroko pojętego systemu ochrony prawnej (sądów, trybunałów, organów pomocy prawnej itd.)⁶⁵⁹. Dotyczy to w szczególności

⁶⁵⁷ Koper R., *Obecność osoby wskazanej przez pokrzywdzonego podczas czynności procesu karnego z jego udziałem*, Monitor Prawniczy 22/2016, s. 1193.

⁶⁵⁸ *System...*, t. VI., *Strony...*, s. 368.

⁶⁵⁹ Gronowska B., *Pokrzywdzony przestępstwem i jego rola w przygotowawczym postępowaniu karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, z. 4/1985, s. 133. Dla porządku warto podkreślić, że w Polsce katalog organów ochrony prawnej obejmuje swym nie tylko tradycyjny obszar postępowania sądowego i administracyjnego, ale także organy pomocy prawnej – Setkowicz M., *Notariusz jako organ ochrony prawnej w*

tych pokrzywdzonych, którzy z uwagi na doznawane objawy, w sposób specyficzny (ksoalny, wrogi, zagrażający) interpretują zachowanie otoczenia (nawet jeśli są to działania obiektywnie neutralne). Pozytywne skutki właściwego ukształtowania art. 299a §1 k.p.k., mogą zatem wykraczać poza konkretny proces karny, współkształtując nastawienie pokrzywdzonego do wspomnianych instytucji.

1.4.2.2. Uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu w postępowaniu przygotowawczym

Jak wskazano powyżej, pokrzywdzony jest stroną postępowania przygotowawczego (art. 299 k.p.k.). Uzyskanie statusu strony wynika w tym wypadku z samego faktu pokrzywdzenia przestępstwem i – inaczej niż ma to miejsce w postępowaniu sądowym - nie wymaga żadnej aktywności procesowej ze strony pokrzywdzonego. Nawet przy braku jakiegokolwiek aktywności procesowej, na tym etapie postępowania pokrzywdzony jest więc *de iure* podmiotem, który posiada interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu. Faktycznej realizacji tego interesu służyć mają konkretne uprawnienia procesowe, które zostają przyznane pokrzywdzonemu w k.p.k.

Jak wskazuje się w doktrynie, prawa przysługujące pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym mogą być podzielone w oparciu o kryterium funkcjonalne na:

- a. prawo do korzystania z pomocy profesjonalnego pełnomocnika,
- b. prawo do uzyskiwania informacji procesowej,
- c. prawo do wnoszenia wniosków procesowych, w tym w szczególności dowodowych,
- d. prawo do udziału w czynnościach procesowych,
- e. prawo do wnoszenia środków zaskarżenia,
- f. prawo do ubiegania się o naprawienie szkody oraz zadośćuczynienie⁶⁶⁰.

Uwzględniając zmiany normatywne, wprowadzone do k.p.k. na przestrzeni lat 2015-2016⁶⁶¹ oraz w roku 2021⁶⁶², do powyższego katalogu należy dodać jeszcze:

- g. prawo wyznaczenia osoby przybranej do udziału w czynnościach (art. 299a k.p.k.);
- h. prawo skorzystania z instrumentów przewidzianych art. 52a k.p.k.

światle prawa polskiego i prawa Unii Europejskiej, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 107/2016, s. 105.

⁶⁶⁰ *System...*, t. VI., *Strony...*, s. 368.

⁶⁶¹ Zob. Wójcicka B., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym po zmianach w prawie karnym w latach 2015-2016 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015-2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. Grzegorzycyk T., Olszewski R., Warszawa 2016, s. 508 i n.

⁶⁶² Ustawa z 16.12.2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 155).

Z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań, uprawnienia te mogą być zgrupowane w cztery ogólne bloki, tj.:

- a. prawa związane z korzystaniem z pomocy innego podmiotu (profesjonalnego pełnomocnika, opiekuna faktycznego, osoby, o której mowa w art. 299a k.p.k., czy organizacji społecznej pod opieką, której pokrzywdzony pozostaje⁶⁶³);
- b. prawa związane z dostępem do informacji procesowej – w zakresie tej kategorii mieści się zarówno prawo do informacji *per se* (art. 16 k.p.k., i konkretne przepisy nakładające obowiązek informacyjny), jak i prawo do otrzymywania odpisów określonych decyzji procesowych oraz prawo dostępu do aktu sprawy;
- c. prawo do (osobistego) udziału w czynnościach procesowych i prawa z tym związane;
- d. prawo do składania oświadczeń woli (prawo do wnoszenia wniosków procesowych, w tym w szczególności dowodowych, prawo do zainicjowania postępowania mediacyjnego lub wyrażenia zgody na takowe, prawo do wnoszenia środków zaskarżenia, prawo do ubiegania się o naprawienie szkody oraz zadośćuczynienie).

Powyższy podział, podobnie jak podział zaproponowany w literaturze przedmiotu, nie mają charakteru rozłącznego. Dzieje się tak ponieważ wszystkie grupy uprawnień wiążą się – w mniejszym bądź większym stopniu – ze zdolnością do wyrażania woli przez pokrzywdzonego. Wola może być przy tym wyrażona w sposób bezpośredni (np. złożenie oświadczenia woli określonej treści) jak i dorozumiany (konkludentny) – np. poprzez fakt udziału pokrzywdzonego w konkretnej czynności procesowej (wola uczestnictwa). Złożenie oświadczenia wiedzy (zeznania) również musi wiązać się z wolą ujawnienia posiadanych informacji wobec organu. Wszystkie ww. grupy uprawnień są zatem integralnie związane z wolą pokrzywdzonego.

1.4.2.2.1. Prawo do korzystania z pomocy innych podmiotów

Cechą wspólną omawianych poniżej uprawnień jest to, że pozwalają one pokrzywdzonemu na korzystanie z pomocy innego podmiotu w toku postępowania karnego. Podmiot ten może mieć charakter profesjonalny (pełnomocnik procesowy) lub nieprofesjonalny (osoba przybrana, opiekun faktyczny z art. 51 §3, organizacja społeczna). Udział tych podmiotów nie wyłącza osobistego działania w procesie samego pokrzywdzonego,

⁶⁶³ W obecnym stanie prawnym, uprawnienie to na etapie postępowania przygotowawczego ma charakter bardzo ograniczony – zob. uwagi w dalszej części tekstu).

nie pozbawia go zatem zdolności do czynności procesowych (inaczej niż ma to miejsce w przypadku pokrzywdzonych, o których mowa w art. 51 §2 k.p.k.).

1.4.2.2.1.1. Profesjonalny pełnomocnik

Odnosząc się do pierwszego z wymienionych powyżej praw, wskazać należy, że pokrzywdzony jako strona postępowania przygotowawczego ma prawo do ustanowienia profesjonalnego pełnomocnika procesowego, którym może być adwokat lub radca prawny (art. 87 §1 w zw. z art. 88 §1 k.p.k.). Ustanowienie pełnomocnika nie zależy w tym wypadku od zgody organu prowadzącego postępowanie.

O zakresie uprawnień pełnomocnika decyduje w tym przypadku zakres udzielonego mu pełnomocnictwa. To ostatnie może być pełnomocnictwem procesowym (ogólnym, bądź do prowadzenia poszczególnych spraw), albo pełnomocnictwem do niektórych tylko czynności procesowych (art. 88 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.). Jak słusznie wskazuje R.A. Stefański, pełnomocnictwo procesowe uprawnia pełnomocnika do działania w całym postępowaniu, w tym po uprawomocnieniu się orzeczenia, chyba że pełnomocnictwo to zawiera ograniczenia (art. 84 § 1 w zw. z art. 88 § 1 k.p.k.)⁶⁶⁴.

Pokrzywdzony ma także prawo żądania wyznaczenia mu pełnomocnika z urzędu, w oparciu o tzw. prawo ubogich, jeśli wykaże w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów pełnomocnictwa bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 88 §1 w zw. z art. 78 §1 k.p.k.). Dotyczy to także ustanowienia pełnomocnika w celu dokonania określonej czynności procesowej (odpowiednie stosowanie art. 78 §1a k.p.k.).

Warto jednak podkreślić, że dla nawiązania skutecznego stosunku pełnomocnictwa, w obu opisanych powyżej konfiguracjach, konieczne jest wykazanie wyraźnej inicjatywy ze strony pokrzywdzonego (podjęcie wolicjonalnych działań), tj. udzielenie stosownego pełnomocnictwa adwokatowi lub radcy prawnemu (art. 87 §1 k.p.k.) – w formie pisemnej bądź ustnej do protokołu (art. 83 w zw. z art. 88 §1 k.p.k.) lub wystąpienie z wnioskiem o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w trybie art. 78 §1. W tym ostatnim przypadku konieczne jest nadto należyte wykazanie niemożności poniesienia kosztów reprezentacji. Ciężar dowodu spoczywa tu wyłącznie na pokrzywdzonym. Skutkiem niedopełnienia obowiązku będzie zaś odmowa wyznaczenia pełnomocnika z urzędu.

⁶⁶⁴ R.A. Stefański, *Pełnomocnik w procesie karnym...*, s. 56.

Zgodnie z teorią reprezentacji, pełnomocnik działa w imieniu swojego mocodawcy i ze skutkiem dla reprezentowanego⁶⁶⁵. Niemniej, inaczej niż ma to miejsce w przypadku obrońcy, nie jest on zobligowany do działania wyłącznie na korzyść reprezentowanego podmiotu⁶⁶⁶. Każda czynność podjęta przez pełnomocnika w granicach umocowania, będzie zatem wywoływała skutki prawne dla reprezentowanego, nawet jeśli będą one miały charakter niekorzystny. Dotyczy to również zaniechania czynności procesowej⁶⁶⁷. Ryzyko podjęcia działań (bądź zaniechań) niekorzystnych dla reprezentowanego, pozostaje zminimalizowane poprzez wprowadzenia zamkniętego katalogu profesjonalnych podmiotów, które mogą pełnić rolę pełnomocnika w postępowaniu karnym (art. 88 §1 zd. 1 k.p.k.).

Co istotne, rola pełnomocnika procesowego nie ogranicza się jedynie do realizacji przysługujących pokrzywdzonemu uprawnień, ale również do dbałości o to, by nałożone na pokrzywdzonego obowiązki procesowe zostały zrealizowane w sposób należyty, przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności.

Udział pełnomocnika nie wyłącza osobistego działania pokrzywdzonego (art. 86 §2 w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). Pełnomocnik nie posiada samodzielnej pozycji procesowej i jest związany wolą reprezentowanego podmiotu⁶⁶⁸. Świadczy o tym chociażby fakt, iż jednoczesny udział w procesie mocodawcy i pełnomocnika (art. 86 § 2 k.p.k.) umożliwia temu pierwszemu natychmiastowe odwoływanie lub prostowanie oświadczeń złożonych przez pełnomocnika (*arg. ex art. 89 k.p.k. w zw. z art. 93 k.p.c.*). Co więcej, zgodnie z poglądem wyrażonym przez SN, w razie nieobecności mocodawcy podczas dokonywania czynności przez pełnomocnika, albo chęci odwołania czynności dokonanych w piśmie procesowym, ograniczenia czasowe z art. 93 k.p.c. w związku z art. 89 k.p.k. nie obowiązują reprezentowanego i może on wówczas odwołać czynności swego pełnomocnika na zasadach ogólnych⁶⁶⁹.

Odniesienie powyższych spostrzeżeń natury ogólnej na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań prowadzi do kilku istotnych wniosków.

⁶⁶⁵ Szerzej na ten temat zob. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 61-64.

⁶⁶⁶ *Arg. ex art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.* W niniejszym przepisie brak jest odesłania do art. 86 §1 k.p.k. Zob. np.: postanowienie SN z 14.12.2006 r., III KZ 74/06, LEX nr 324827 czy postanowienie SN z 19.06.1996 r., II KZ 22/96, LEX nr 25081; Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 64.

⁶⁶⁷ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 319-320.

⁶⁶⁸ *Proces karny...*, red. Zagrodnik J., s. 287; Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 63

⁶⁶⁹ W takiej sytuacji należy tu jednak przyjąć generalną zasadę, że odwoływalność czynności procesowych jest dopuszczalna pod dwoma warunkami: postępowanie toczy się nadal w tej samej instancji oraz odwoływana czynność nie wywołała jeszcze skutków procesowych – postanowienie SN z 23.11.2012 r., III KK 2/12, LEX nr 1281345.

Po pierwsze, jeśli prezentowane przez pokrzywdzonego zaburzenia psychiczne uniemożliwią podjęcie mu wolicjonalnych działań służących nawiązaniu stosunku pełnomocnictwa⁶⁷⁰, to w obecnym stanie prawnym brak jest rozwiązań, które pozwalałyby na wyznaczenie pełnomocnika przez organ działający *ex officio*. Jak wskazano we wcześniejszych fragmentach, polski Kodeks postępowania karnego nie zna bowiem instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego⁶⁷¹. Zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego *in tempore procedendi* mogą zatem ograniczyć (a w skrajnych przypadkach uniemożliwić) realizację prawa do korzystania z pomocy profesjonalnego pełnomocnika.

Pewnym mechanizmem gwarancyjnym, zabezpieczającym realizację omawianego tu uprawnienia jest możliwość wyznaczenia pełnomocnika, przez osobę która sprawuje pieczę nad pokrzywdzonym (tj. przez jej opiekuna faktycznego – art. 51 §3 k.p.k.). Niemniej, należy przypomnieć, że opiekun ten nie ma prawnego obowiązku wyznaczenia pełnomocnika, nawet jeśli w danej sytuacji byłoby to zasadne dla ochrony praw i interesów pokrzywdzonego.

W przypadku pokrzywdzonych, którzy nie posiadają zdolności do czynności procesowych (tj. małoletnich i ubezwłasnowolnionych) stosunek pełnomocnictwa może być nawiązany przez przedstawiciela ustawowego (względnie opiekuna faktycznego) tych podmiotów (art. 51 §2 k.p.k.). Również w tym przypadku mowa jedynie o uprawnieniu. Tym samym, przedstawiciel ustawowy nie ma obowiązku wyznaczenia pełnomocnika, nawet gdy w danym stanie faktyczno-prawnym, byłoby to korzystne dla ochrony praw i interesów reprezentowanego pokrzywdzonego.

Po drugie, pokrzywdzony (posiadający pełną zdolność do czynności procesowych), pozostając pod wpływem zaburzeń psychicznych może – działając z pobudek chorobowych – skutecznie odwoływać oświadczenia procesowe ustanowionego przez siebie pełnomocnika, nawet jeśli działa tym na swoją niekorzyść. Czynności procesowe podejmowane przez pełnomocnika w interesie pokrzywdzonego mogą zostać zniweczone, gdyż pełnomocnik pozostaje bezwzględnie związany wolą swojego mocodawcy.

W tym miejscu warto zastanowić się też nad tym, czy pokrzywdzony może odwołać (bądź prostować) oświadczenie pełnomocnika, który został formalnie ustanowiony przez jego opiekuna faktycznego, w oparciu o art. 51 §3 k.p.k. Wątpliwość jaka może powstawać w tym

⁶⁷⁰ Tytułem przykładu wskazać należy chociażby na nasilone objawy zespołu depresyjnego (brak motywacji do podejmowania konkretnych działań z uwagi na depresyjne przekonanie o nieskuteczności każdej podjętej inicjatywy, awolacja) czy objawy lękowe (np. o charakterze fobii społecznej) które skutecznie uniemożliwiają jednostce udział w czynnościach wymagających interakcji międzyludzkich.

⁶⁷¹ Do pełnomocników stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące obrońcy, w zakresie wskazanym w art. 88 § 1 zd. 1 k.p.k. Wyliczenie to nie zawiera jednak odesłania do art. 79 k.p.k.

zakresie wynika z brzmienia art. 93 k.p.c. Ten ostatni przepis stanowi, że to mocodawca (a nie podmiot reprezentowany) stając jednocześnie z pełnomocnikiem może niezwłocznie prostować lub odwoływać jego oświadczenia. Mocodawcą, w ścisłym tego słowa znaczeniu, jest osoba udzielająca pełnomocnictwa. W omawianej konfiguracji będzie nim opiekun faktyczny, a nie sam pokrzywdzony. Wydaje się jednak, że owa okoliczność nie wpływa limitująco na zakres uprawnień procesowych pokrzywdzonego, w tym prawo do odwoływania (prostowania) oświadczeń tak ustanowionego pełnomocnika. Wynika to z faktu, iż przepisy dotyczące pełnomocnictwa, obowiązujące w procesie cywilnym, stosuje się w postępowaniu karnym odpowiednio, a nie wprost (art. 89 k.p.k.), co implikuje konieczność dostosowania tych norm do specyfiki procedury karnej i uprawnień przysługujących jej uczestnikom⁶⁷². Przy interpretacji art. 93 k.p.c. nie można zatem pominąć faktu, iż opiekun faktyczny pokrzywdzonego nie realizuje w procesie karnym żadnych własnych uprawnień, a jedynie wykonuje prawa przysługujące pokrzywdzonemu, w zakresie w jakim ten ostatni nie jest w stanie realizować ich samodzielnie (art. 51 §3 k.p.k.). Udział opiekuna faktycznego nie wyłącza zatem, niejako *in genere*, osobistego działania pokrzywdzonego, który – w sensie prawnym – zachowuje pełną zdolność do czynności procesowych.

Z tych względów przyjęć należy, że pokrzywdzony może skutecznie odwoływać (bądź prostować) oświadczenia pełnomocnika procesowego, w zakresie, o którym mowa w art. 93 k.p.c., również w sytuacji, gdy pełnomocnik ten został ustanowiony przez opiekuna faktycznego pokrzywdzonego. Przyjęcie odmiennego stanowiska prowadziłoby do nieuzasadnionego ograniczenia uprawnień czynnej strony postępowania karnego. Oznacza to jednak również, że działający z pobudek chorobowych pokrzywdzony, może skutecznie zniweczyć działania procesowe podejmowane na jego korzyść przez opiekuna faktycznego (oraz wyznaczonego pełnomocnika).

Po trzecie, jeżeli stan zdrowia psychicznego pokrzywdzonego nie będzie pozwalał na spełnienie ciężących na nim obowiązków, pełnomocnik powinien – działając w interesie pokrzywdzonego – zabiegać o to, by nie poniósł on negatywnych konsekwencji ich

⁶⁷² „Funktor zwrotu odsyłającego zmodyfikowany poprzez dodanie przysłówka „odpowiednio” [...] wskazuje na relatywność odesłania polegającą na konieczności uwzględnienia szczególnych okoliczności związanych z przystosowaniem treści wskazywanego fragmentu tekstu do treści zdania, w którym zawarty jest zwrot odsyłający” – tak słusznie A. Malinowski, tenże, *Polski tekst prawny. Opracowanie treściowe i redakcyjne*, Warszawa 2012, s. 216. "Odpowiednie" stosowanie przepisu może polegać na jego zastosowaniu wprost, albo z pewnymi modyfikacjami - usprawiedliwionymi odmiennością stanu "podciąganego" pod dyspozycję stosowanego przepisu, bądź na niedopuszczalności jego stosowania do rozpatrywanego stanu w ogóle. Ta niedopuszczalność może przy tym wynikać albo bezpośrednio z treści wchodzących w grę regulacji prawnych, albo z tego, że zastosowania danej normy nie dałoby się pogodzić ze specyfiką i odmiennością rozpoznawanego stanu – uchwała SN z 6.12.2000 r., III CZP 41/00, LEX nr 44281.

niedopełnienia⁶⁷³. Chociażby, poprzez należyte usprawiedliwienie postawy pokrzywdzonego (*arg. ex art. 285 §1 k.p.k.*). Motywowana pobudkami chorobowymi rezygnacja z pomocy pełnomocnika procesowego rodzi zatem negatywne skutki nie tylko w płaszczyźnie uprawnień procesowych. Taki stan nie pozwala też na realizację obowiązków i przeciwdziałanie negatywnym następstwom ich niedopełnienia.

1.4.2.2.1.2. Osoba wskazana przez pokrzywdzonego (art. 299a §1 k.p.k.)

Zgodnie z art. 299a §1 k.p.k., podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób⁶⁷⁴. Szczegółowa analiza tej instytucji została już przeprowadzona w podrozdziale poświęconym uprawnieniom pokrzywdzonego, które przysługują mu przed wszczęciem postępowania karnego⁶⁷⁵.

Odnosząc się do kwestii dotyczących postępowania przygotowawczego warto zauważyć, że pokrzywdzony może wskazać do udziału w czynności (art. 299a §1 k.p.k.) osobę, która jednocześnie sprawuje nad nim pieczę⁶⁷⁶. Należy zatem zastanowić się nad pozycją procesową takiej osoby oraz zakresem jej uprawnień. Szczególnie istotne jest to, czy taka osoba może wówczas korzystać z uprawnień przewidzianych w art. 51 §3 k.p.k.

Odpowiedź na to pytanie ma istotne znaczenie z perspektywy zabezpieczenia interesów pokrzywdzonego w toku procesu. Zakres uprawnień osoby wyznaczonej do udziału w czynności, sprowadza się jedynie do biernego asystowania pokrzywdzonemu. Jak już wskazano, treść art. 299a §1 k.p.k. całkowicie wyklucza też możliwość udziału w czynności, gdy nie uczestniczy w niej sam pokrzywdzony. Podmiot, wyznaczony na podstawie art. 299a §1 k.p.k., nie może zatem zastępować pokrzywdzonego, a tym bardziej wykonywać w jego imieniu jakichkolwiek uprawnień. Z kolei, opiekun faktyczny nieporadnego pokrzywdzonego, może *verba legis* wykonywać prawa tego ostatniego (art. 51 §3 k.p.k.). W rozumieniu prawa karnego procesowego, opiekun faktyczny uważany jest za przedstawiciela ustawowego

⁶⁷³ Dotyczy to zarówno sankcji o charakterze procesowym jak i odpowiedzialności karnej. Dla przykładu, występujące w niektórych zaburzeniach psychicznych konfabulacje (np. w alkoholowym zespole amnestycznym), mogą narazić pokrzywdzonego przesłuchiwanego w charakterze świadka na odpowiedzialność karną z art. 233 §1 k.k. Szerzej na ten temat zob. rozdz. poświęcony obowiązkom procesowym pokrzywdzonego.

⁶⁷⁴ Wójcicka B., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym po zmianach w prawie karnym w latach 2015-2016 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015-2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. Grzegorzycyk T., Olszewski R., Warszawa 2016, s. 508.

⁶⁷⁵ Zob. szerzej rozdz. IV.1.4.2.1. powyżej.

⁶⁷⁶ Może to wynikać chociażby z niezrozumienia przepisów i własnych uprawnień procesowych.

nieporadnej strony czynnej⁶⁷⁷. Opiekun uczestniczy w czynnościach pierwszego stadium postępowania karnego, na zasadach ogólnych, tożsamych dla pokrzywdzonego. Nie można zatem odmówić mu udziału w czynności z powołaniem na okoliczności wskazane w art. 299a §1 k.p.k.

Wskazać też należy, że art. 299a §1 k.p.k. ma szerszy zakres podmiotowy niż art. 51 §3 k.p.k. Pierwszy z przepisów odnosi się do każdego pokrzywdzonego, w rozumieniu art. 49 k.p.k. Artykuł 299a §1 k.p.k. nie zawiera bowiem żadnych przesłanek ograniczających jego zastosowanie, do określonej kategorii podmiotów. Tym samym, irrelewantne znacznie ma również stan psychofizyczny pokrzywdzonego. Natomiast, art. 51 §3 k.p.k., stosuje się jedynie do pokrzywdzonych nieporadnych, tj. podmiotów, które z uwagi na wiek, stan zdrowia, bądź inne czynniki nie są w stanie samodzielnie wykonywać przysługujących im uprawnień. Co więcej, osoba wyznaczona w trybie art. 299a §1 k.p.k., uzyskuje legitymację do udziału w czynności, w następstwie wyznaczenia jej przez pokrzywdzonego. Dla uzyskania legitymacji opiekuna faktycznego, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k., nie jest natomiast konieczne jakiegokolwiek działanie ze strony pokrzywdzonego.

Tym samym, w sytuacji, w której pokrzywdzony korzystając z uprawnienia przewidzianego w art. 299a §1 k.p.k. wyznaczy do udziału w czynności osobę, sprawującą nad nim pieczę, osoba ta powinna być traktowana jak opiekun faktyczny, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k., pod warunkiem, że pokrzywdzony jest nieporadny, a opiekun wykaże ten fakt, oraz fakt sprawowania pieczy wobec organu procesowego.

1.4.2.2.1.3. Uprawnienia organizacji społecznej w toku postępowania przygotowawczego

Jak już wspomniano, osoba z zaburzeniami psychicznymi może pozostawać pod opieką organizacji społecznej, która w ramach swoich zadań statutowych opiekuje się osobami z tego rodzaju problemami zdrowotnymi. Nie wykluczone, że zadania statutowe organizacji będą obejmowały także pomoc prawną dla tych podmiotów. Warto jednak zauważyć, że nawet, gdyby *ad casum* zachodziła konieczność ochrony indywidualnego interesu pokrzywdzonego, będącego podopiecznym organizacji, to organizacja ta nie ma możliwości partycypacji w procesie na etapie przygotowawczym. To uprawnienie aktualizuje się dopiero w postępowaniu jurysdykcyjnym (art. 90 §1 k.p.k.). Wąski zakres uprawnień związany jest z możliwością zaskarżenia decyzji zaskarżenia postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania

⁶⁷⁷ Zob. np. *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., *Strony i inni uczestnicy postępowania*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 853, 856 czy *Kodeks postępowania karnego*, red. Zagrodnik J., s. 273.

przygotowawczego (art. 306 §1 pkt 2 w zw. z art. 305 §4 k.p.k.), w przypadku, gdy organizacja złożyła zawiadomienie przestępstwie⁶⁷⁸.

De lege lata organizacji społecznej nie przysługuje natomiast zażalenie na postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Ustawodawca przyznał to uprawnienie tylko organizacji państwowej lub samorządowej (art. 306 §1a pkt 2 k.p.k.).

Dla wzmocnienia pozycji prawnej pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi należałoby rozważyć przyznanie tej kompetencji także organizacji społecznej, pod opieką której pokrzywdzony pozostaje. Oczywiście poszerzenie katalogu podmiotów mających realny wpływ na bieg postępowania przygotowawczego, może prowadzić do jego wydłużenia (a co za tym idzie wzrostu kosztów). W skrajnych przypadkach, uprawnienie to może prowadzić – przynajmniej potencjalnie – do nadużyć służących celowemu przedłużaniu postępowania. Z tego względu należałoby równolegle wprowadzić do k.p.k. pewne mechanizmy limitujące dyskutowane uprawnienie. Po pierwsze, uprawnienie do zaskarżenia postanowienia o umorzeniu postępowania, powinna posiadać tylko organizacja, która pierwotnie złożyła zawiadomienie o przestępstwie inicjując to postępowanie. Po drugie, na organizacji powinien ciążyć obowiązek wykazania, że chroniony interes indywidualny pokrzywdzonego objęty jest zadaniami statutowymi organizacji oraz obowiązek dołączenia odpowiednich dokumentów potwierdzających te okoliczności (np. odpis statutu bądź innego dokumentu regulującego działanie organizacji). W tym zakresie można zastosować odesłanie do art. 90 §2 k.p.k., stosowanego odpowiednio. Po trzecie, zasadnym wydawałoby się wprowadzenie wymogu uzyskania przez organizację pisemnej zgody pokrzywdzonego, zwłaszcza, że organizacja ta nie jest podmiotem, którego prawa zostały naruszone w wyniku przestępstwa, a jedynie wspiera pokrzywdzonego w realizacji jego uprawnień.

Dla porządku przypomnieć należy, że członek organizacji, która sprawuje rzeczywistą opiekę nad pokrzywdzonym może zostać też przez niego przybrany do udziału w czynnościach procesowych na podstawie o art. 299a §1 k.p.k. Nie można bowiem wykluczyć, że taka osoba (np. bezpośredni opiekun), będzie traktowana przez pokrzywdzonego jak osoba „szczególnego zaufania” i z tego względu zostanie przybrana do udziału w czynnościach. Legitymacja procesowa takiego podmiotu będzie wówczas wynikała z art. 299a §1 k.p.k., nie zaś z art. 90 k.p.k., co wyklucza konieczność uzyskania zgody stron oraz spełnienia innych wymogów wymienionych w tym ostatnim przepisie. W omawianej tu konfiguracji procesowej, w postępowaniu nie będzie bowiem uczestniczyła organizacja społeczna *per se*, ale jej konkretny

⁶⁷⁸ Organizacja społeczna nie musi przy tym wykazywać, że wskutek przestępstwa doszło do naruszenia jej praw (arg. *a contrario* ex art. 306 §1 pkt 3 k.p.k.).

członek występujący w charakterze „osoby przybranej”. Taka osoba nie będzie zatem posiadała uprawnień przewidzianych w art. 91 k.p.k., a jej rola będzie sprowadzać się do biernego asystowania pokrzywdzonemu.

1.4.2.2.2. Prawo do informacji procesowej

Pokrzywdzony jako strona postępowania ma prawo do uzyskiwania informacji procesowych. Niniejsze uprawnienie wynika z art. 16 k.p.k., wyrażającego ogólną zasadę informacji procesowej⁶⁷⁹ (zwanej też zasadą lojalności procesowej)⁶⁸⁰ oraz szeregu przepisów k.p.k., konkretyzujących tę zasadę w odniesieniu do poszczególnych informacji, które należy przekazać pokrzywdzonemu w toku procesu (np. art. 300 §2, art. 305 §4 k.p.k.).

Treść art. 16 k.p.k. pozwala na wyodrębnienie dwóch postaci zasady informacji procesowej. Postać bezwzględna (§1) odnosi się do wszystkich sytuacji, w których organ prowadzący postępowanie, na podstawie konkretnego przepisu, jest obowiązany pouczyć⁶⁸¹ uczestników postępowania o ciążących nań obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach⁶⁸². Uchybienie temu obowiązkowi wyrażające się w braku pouczenia bądź mylnym pouczeniu nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania lub innej osoby, której pouczenie to dotyczy⁶⁸³.

⁶⁷⁹ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego*, t. I. *Komentarz do art. 1-296*, Warszawa 2011, s. 165.

⁶⁸⁰ Bojańczyk A., *Czy zasada lojalności procesowej (informacji procesowej) ma zastosowanie w tych układach, w których oskarżony korzysta z pomocy obrońcy?*, *Palestra* 7-8/2012, s. 197; *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. Świecki D., LEX/el.2022; kom. do art. 16; Nb 1. Zasada ta bywa też określana mianem zasady uczciwej gry – tak np. *Komentarz aktualizowany do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, red. Paprzycki L.K., LEX/el.2015, kom. do art. 16; Nb 1. Niektórzy autorzy przyjmują, iż zasada lojalności procesowej ma szerszy zakres niż zasada informacji procesowej i poza tą ostatnią obejmuje także zakaz stosowania przez organy procesowe przymusu w celu uzyskania zeznań (wyjaśnień), unikanie podstępu w stosunku do oskarżonego oraz unikanie nieprzewidzianych przez k.p.k. metod, które naruszałby reguły uczciwego zachowania się – tak np. Kmiecik R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2009, s. 113 i n.

⁶⁸¹ Choć ustawodawca na gruncie k.p.k., relatywnie często posługuje się terminem „pouczenia” to nie definiuje go w żadnym przepisie tej ustawy. W języku powszechnym przez pouczenie rozumie się „wskazówkę dotyczącą postępowania”. Tym samym, pouczyć kogoś to „poinformować, jak należy się zachować lub co trzeba zrobić w jakiejś sytuacji” – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/pouczenie.html>; dostęp: 20.01.23 r.

⁶⁸² Niniejsze stwierdzenie znajduje oparcie w literalnej konstrukcji art. 16 §1 k.p.k., oraz poszczególnych przepisów egzemplifikujących zasadę informacji procesowej. Artykuł 16 §1 określona konsekwencje braku pouczenia uczestnika postępowania, w sytuacji, gdy organ prowadzący postępowanie jest *verba legis* „obowiązany pouczyć uczestników postępowania o ciążących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach”. Z kolei, w sytuacjach określonych w art. 300 §2 „poucza się pokrzywdzonego”. Podobnie, o prawie do otrzymania potwierdzenia złożenia zawiadomienia o przestępstwie „należy pokrzywdzonego pouczyć” (art. 304b zd. 2 k.p.k.). Słusznie przyjmuje się w orzecznictwie, że zwrot „należy pouczyć” świadczy o obligatoryjnym charakterze tej czynności – wyrok SA w Gdańsku z 22.01.2014 r., II AKa 447/13, LEX nr 1430707.

⁶⁸³ Zasada ta obowiązywała już na gruncie Kodeksu postępowania karnego z 1969 r., implikując tożsame skutki procesowe – zob. postanowienie SN z 9.12.1977 r. Z 38/77, LEX nr 19348. Co istotne, skutki mylnego pouczenia nie mogą prowadzić do przyznania stronie uprawnienia, jakiego ustawa karna w ogóle dla niej nie przewiduje – postanowienie SN z 26.02.1999 r., V KZ 12/99, LEX nr 37415.

Względna postać tej zasady (§2) przewiduje natomiast, iż organ prowadzący postępowanie powinien w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji o ciążących obowiązkach i o przysługujących im uprawnieniach także w wypadkach, gdy ustawa wyraźnie takiego obowiązku nie stanowi. Jeżeli w świetle okoliczności sprawy takie pouczenie było nieodzowne, jego brak również nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania bądź innej osoby, której pouczenie dotyczy⁶⁸⁴.

Omawiana tu zasada, jest jednym z filarów rzetelnego procesu (art. 6 EKPC)⁶⁸⁵. Jako taka pełni istotną funkcję gwarancyjną, chroniąc uczestników postępowania przed negatywnymi następstwami nieznajomości prawa, tj. nieznajomości uprawnień przysługujących im na gruncie k.p.k., oraz ciążących na nich obowiązków. W tym ujęciu art. 16 k.p.k. ogranicza (łagodzi) działanie zasady wyrażanej łacińską paremią *ignorantia iuris nocet* w płaszczyźnie procesowej⁶⁸⁶. Każde pouczenie powinno być zatem dostosowane do konkretnej sytuacji procesowej⁶⁸⁷. Słusznie wskazuje się w doktrynie, że celem art. 16 k.p.k. jest „zapewnienie wszystkim uczestnikom postępowania możliwości wykorzystania przysługujących im praw procesowych, niezależnie od takich czynników jak poziom wykształcenia, inteligencja, zaradność życiowa czy korzystanie z usług pomocnika procesowego”⁶⁸⁸.

Odnosząc się do przepisów konkretyzujących obowiązek informacyjny wobec pokrzywdzonego, wskazać należy, że z punktu widzenia postępowania przygotowawczego najistotniejsze znaczenie ma art. 300 §2 k.p.k. Zgodnie z tymże, przed pierwszym przesłuchaniem pokrzywdzonego, a w razie odstąpienia od jego przesłuchania⁶⁸⁹ - niezwłocznie po ustaleniu tożsamości pokrzywdzonego - poucza się go o posiadaniu statusu strony

⁶⁸⁴ Postanowienie SN z 8.12.2021 r., IV KZ 47/21, LEX nr 3328745. Słusznie wskazuje się przy tym w doktrynie, że konstrukcja art. 16 §2 k.p.k., pozostawia organowi procesowemu pewien zakres swobody decyzyjnej. Karczmarzka D., *Zasada prawdy materialnej po nowelizacji k.p.k. na tle innych zasad prawa karnego procesowego*, Studia Iuridica Lublinensia, vol. XXV, 1/2016, s. 228. Organ procesowy nie może jednak ustalać tych okoliczności w sposób całkowicie dowolny, ale musi się w tym względzie opierać na kryteriach obiektywnych, tj. przede wszystkim na prawdopodobieństwie nieznajomości swych uprawnień przez daną osobę – zob. postanowienie SN z 11.04.2001 r., IV KKN 13/01, LEX nr 51837.

⁶⁸⁵ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 101; wyrok SN z 9.10.2008 r., II KK 196/08, LEX nr 468643.

⁶⁸⁶ Stachowiak S., *Zakres informacji procesowej przekazywanej podejrzanemu przed i w toku przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 3/2001, s. 7; *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. III, *Zasady procesu karnego*, cz. 1, red. Wiliński P., Warszawa 2014, s. 706.

⁶⁸⁷ Wyrok SN z 5.12.2012 r., III KK 122/12, LEX nr 1231566.

⁶⁸⁸ *Wykład Prawa Karnego Procesowego*, red. Kruszyński P., Białystok 1998, s. 91.

⁶⁸⁹ W obecnym stanie prawnym od przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka można odstąpić, jeżeli czynność ta nie jest niezbędna do dokonania ustaleń faktycznych. Niemniej, jeżeli pokrzywdzony, który nie był dotychczas przesłuchany w charakterze świadka tego zażąda, powinien zostać przesłuchany w tym charakterze. Owa norma nie ma zastosowania jeśli uwzględnienie żądania prowadziłoby do przewlekłości postępowania (art. 315a k.p.k.).

procesowej oraz wynikających z tego uprawnień. Jak wspomniano powyżej obowiązek informacyjny ciąży na organie prowadzącym postępowanie przygotowawcze⁶⁹⁰. Tym samym, w śledztwie obowiązek informacyjny ciąży z reguły na prokuratorze, chyba że powierzył on prowadzenie śledztwa Policji, która wówczas pozostaje zobligowana do dopełnienia tego obowiązku. W dochodzeniu obowiązek pouczenia spoczywa na organie prowadzącym postępowanie, którym z reguły jest Policja, lub organy wskazane w art. 312 k.p.k., bądź prokurator (art. 325a §1 k.p.k.)⁶⁹¹. Najważniejsze uprawnienia, o których należy poinformować pokrzywdzonego zostały wyliczone w art. 300 §2 k.p.k.⁶⁹². Wyliczenie nie jest taksatywne, o czym świadczy zastosowany przez ustawodawcę zwrot „w szczególności”. W obecnym stanie prawnym pouczenie następuje w formie pisemnej⁶⁹³. Pouczenie należy wręczyć pokrzywdzonemu na piśmie, który powinien potwierdzić podpisem jego otrzymanie (art. 300 §2 zd. 3 k.p.k.). Wzór pouczenia jest ustalany przez Ministra Sprawiedliwości w akcie wykonawczym wydawanym na podstawie art. 300 §4 k.p.k.⁶⁹⁴. Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że informacja składająca się na pouczenie powinna być zredagowana w taki sposób, aby pokrzywdzony, który dysponuje przeciętną wiedzą w tym zakresie, potrafił zrozumieć sens przekazywanych w pouczeniu rozwiązań prawnych odnoszących się do jego pozycji procesowej⁶⁹⁵.

Co istotne, forma pisemna nie wyklucza możliwości ustnego wyjaśnienia pokrzywdzonemu wątpliwości wynikających z treści pouczenia przez organ prowadzący postępowanie. Takie założenie potwierdza ustalony wzór pouczenia, które w obecnym kształcie

⁶⁹⁰ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 824.

⁶⁹¹ Stachowiak S., *Zakres informacji procesowej przekazywanej podejrzanemu przed i w toku przesłuchania*, Prokuratura i Prawo 3/2001, s. 9.

⁶⁹² Dyskutowane pouczenie zawiera informację o prawie do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia i warunkach uczestniczenia w tych czynnościach, uprawnieniach określonych w art. 51, art. 52 i art. 315-318, prawie do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w okolicznościach wskazanych w art. 78, jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1, art. 156, art. 204, art. 306 i art. 315a oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 138 i art. 139, możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej, dostępie do pomocy prawnej, dostępnych środków ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, pomocy przewidzianej w art. 43 § 8 Kodeksu karnego wykonawczego (tj. możliwości ubiegania się o środki z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej), możliwości wydania europejskiego nakazu ochrony, organizacjach wsparcia pokrzywdzonych, treści art. 337a oraz możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu.

⁶⁹³ *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, s. 82.

⁶⁹⁴ Obecnie wzór pouczenia określa Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.09.2020 r., w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 1619).

⁶⁹⁵ Biederman A., *Rzetelna informacja a aktywność pokrzywdzonego w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 4/2007, s. 151.

zakończone jest zdaniem: „Pamiętaj, że jeżeli przedstawione pouczenie wydaje Ci się niejasne lub niepełne, możesz żądać od prowadzącego postępowanie dodatkowych, szczegółowych informacji o Twoich uprawnieniach i obowiązkach”⁶⁹⁶.

W razie odstąpienia od przesłuchania pouczenie doręcza się pokrzywdzonemu (art. 300 §2 zd. 4 k.p.k.). Z oczywistych względów, w takiej sytuacji brak jest możliwości natychmiastowego wyjaśnienia uprawnień przez organ udzielający pouczenia. Nie wyklucza to jednak żądania wyjaśnień w późniejszym terminie. Niemniej normatywna podstawa takiego żądania wynika obecnie jedynie *implicite* z istoty zasady informacji procesowej oraz konkretyzujących ją przepisów. Dla wzmocnienia pozycji prawnej pokrzywdzonego i urzeczywistnienia omawianej tu zasady warto rozważyć wprowadzenie do k.p.k. przepisu, który *expressis verbis* wyrażał będzie obowiązek wyjaśniania wątpliwości dotyczących pouczenia stronom postępowania.

Jak wspomniano, obowiązki informacyjne względem pokrzywdzonego przewidziane są także w innych przepisach dotyczących postępowania przygotowawczego – np. w art. 305 §4 (w zakresie informacji o wszczęciu śledztwa bądź jego umorzeniu⁶⁹⁷) czy art. 330 §2 (informacja o uprawnieniu do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia), jak również przepisach ogólnych (np. art. 117 §1 k.p.k., który przewiduje obowiązek zawiadomienia osoby uprawnionej do udziału w czynności o czasie i miejscu jej przeprowadzenia).

Przenosząc powyższe uwagi natury ogólnej na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań należy zadać pytanie czy zaburzenia psychiczne istniejące u pokrzywdzonego *in tempore procedendi* mogą wpływać na zdolność do rzeczywistej realizacji prawa do informacji procesowej. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia wymaga odrębnego odniesienia się do zasady informacji procesowej o charakterze bezwzględny i względnym.

W pierwszym przypadku, obowiązek informacyjny ciążyący na organie wynika wprost z przepisu k.p.k. Prawo pokrzywdzonego do uzyskania informacji procesowej jest wówczas bezpośrednim korelatem, czy wręcz refleksem obowiązku informacyjnego ciążyącego na organie procesowym. Realizacja omawianego tu prawa *in concreto* jest zatem każdorazowo uzależniona od sposobu spełnienia obowiązku przez organ. Innymi słowy, jeśli organ spełni obowiązek informacyjny w sposób należyty, to prawo pokrzywdzonego do otrzymania informacji procesowej również zostanie zrealizowane - niezależnie od działań podejmowanych

⁶⁹⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.09.2020 r., w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 1619).

⁶⁹⁷ Obowiązek informacyjny w zakresie decyzji o odmowie wszczęcia śledztwa dotyczy uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu przed wszczęciem postępowania, toteż został omówiony we wcześniejszym podrozdziale poświęconym temu zagadnieniu.

przez pokrzywdzonego w tym zakresie (a także przy braku jakichkolwiek działań). W takim układzie zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego *in tempore procedendi* nie powinny wpływać limitująco na realizację omawianego prawa. Warto jednak zadać pytanie, kiedy można mówić o realizacji obowiązku informacyjnego w sposób należyty?

Odnosząc się do tej ostatniej kwestii, warto zauważyć, że proces przekazania informacji pokrzywdzonemu jest niczym innym jak procesem komunikacji interpersonalnej. Elementami tego procesu są: kontekst, uczestnicy (nadawca i odbiorca), komunikat, kanał (tj. droga przekazu informacji), szumy (zakłócenia w procesie komunikacji) oraz sprzężenie zwrotne – czyli reakcja odbiorcy na komunikat po jego dekodowaniu⁶⁹⁸. W analizowanym układzie, nadawcą komunikatu będzie organ przekazujący informację a odbiorcą - pokrzywdzony. Komunikat to informacja procesowa podlegająca przekazaniu. Informacja może zostać przekazana w sposób bezpośredni (ustnie) lub pośredni (na piśmie)⁶⁹⁹. W pierwszym przypadku sprzężenie zwrotne będzie miało charakter natychmiastowy, w drugim opóźniony (gdy pisemne pouczenie podlega doręczeniu). Podstawowym celem procesu komunikacji pozostaje przekazanie danej treści pomiędzy nadawcą a odbiorcą, w sposób zrozumiały dla tego ostatniego⁷⁰⁰.

W świetle powyższych spostrzeżeń, nie powinno budzić większych wątpliwości stwierdzenie, iż należyta realizacja zasady informacji procesowej w odniesieniu do pokrzywdzonego polega nie tylko na przekazaniu informacji pokrzywdzonemu *per se*, ale również na przekazaniu jej w sposób dla niego zrozumiały⁷⁰¹. Przyjmując inną optykę można stwierdzić, że właściwa realizacja omawianej zasady wymaga poinformowania pokrzywdzonego o przysługujących mu uprawnieniach procesowych w sposób, który zapewni

⁶⁹⁸ Frączek A., *Komunikacja interpersonalna*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 9/2012, s. 119-120.

⁶⁹⁹ Dla porządku wskazać należy, że artykuł 16 k.p.k., nie określa formy pouczenia uczestnika postępowania o przysługujących mu uprawnieniach i/lub obowiązkach procesowych – szerzej zob. Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 241. W przypadku obowiązku informacyjnego o charakterze bezwzględny (§1) forma ta jest z reguły określona w przepisie szczególny, będącym jego podstawą (tak np. art. 300 §2 zd. 4 k.p.k.). Forma przekazania informacji udzielanych na podstawie art. 16 §2 k.p.k., powinna być zaś ustalana w oparciu o przepisy dotyczące danej czynności procesowej (orzeczenia, decyzji), z którą wiąże się pouczenie oraz reguł normujących zasady postępowania w okolicznościach, w których pouczenie jest udzielane. Dla przykładu, jeśli pouczenie ma miejsce w trakcie rozprawy, to powinno przyjąć formę ustną (*arg. ex art. 365 k.p.k.*).

⁷⁰⁰ Chodkowski Z., *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej, możliwe zakłócenia i bariery*, Kultura – Przemiany – Edukacja, 5/2017, s. 284-285.

⁷⁰¹ Hofmański P., Sądziak E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego*, t. I. *Komentarz do art. 1-296*, Warszawa 2011, s. 166. Podobnie Żylińska J., *Prawo pokrzywdzonego do informacji procesowej*, Prokuratura i Prawo 6/2015, s. 46; Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 253 i n.

mu realną możliwość skorzystania z nich w danym stanie faktyczno-prawnym⁷⁰². To zaś wymaga uwzględnienia jego stanu psychofizycznego istniejącego *in tempore procedendi*⁷⁰³.

Pozornym truizmem jest stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne mogą wpływać negatywnie na opisany powyżej proces komunikacji interpersonalnej. Dotyczy to zarówno rozumienia otrzymywanych komunikatów (proces dekodowania otrzymanej informacji może być utrudniony zwłaszcza w przypadku występowania zaburzeń myślenia – tak o charakterze jakościowym jak i ilościowym), jak i sprzężenia zwrotnego. Reakcja na otrzymany komunikat może bowiem znacząco odbiegać od typowego zachowania oczekiwanego w danej sytuacji procesowej od osoby nieprezentującej dysfunkcji psychicznych. Osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą, w reakcji na otrzymaną informację, prezentować przeróżne zachowania – od całkowitej apatii, po wybuchy agresji⁷⁰⁴. Zwłaszcza, gdy informacja interpretowana jest w sposób wrogi (np. wobec utrzymujących się urojeń ksobno-prześladowczych). W takiej sytuacji samo przekazanie pokrzywdzonemu informacji procesowej nie doprowadzi do urzeczywistnienia jego prawa do informacji, gdyż pokrzywdzony mimo otrzymania komunikatu, nie będzie w stanie zrozumieć go we właściwy sposób, a co za tym idzie jakkolwiek, racjonalnie wykorzystać w procesie.

Na tym tle, warto odwołać się do judykatu Sądu Najwyższego, który stosunkowo często przywoływany jest w opracowaniach poświęconych prawu do informacji procesowej. W postanowieniu z 14.05.1997 r. SN stanął na stanowisku, iż sąd nie ma obowiązku zakładać, że został wadliwie zrozumiany lub że strona nie przyswoiła istotnych treści pouczenia, jeśli w trakcie pouczenia strona nie zwraca się do sądu z dodatkowymi pytaniami, bądź prośbą o ponowne wyjaśnienie jej uprawnień⁷⁰⁵. Pogląd ten można podzielić jedynie warunkowo, tj. przy zastrzeżeniu, że osoba informowana znajduje się w stanie psychofizycznym, który

⁷⁰² Postanowienie SN z 30.11.2020 r., II KZ 38/20, LEX nr 3168826. Brak pouczenia może być np. podstawą do przywrócenia stronie terminu na dokonanie określonej czynności procesowej – postanowienie SN z 28.07.2021 r., IV KZ 29/21, LEX nr 3347144. Zob. też: postanowienie SN z 24.11.2021 r., V KZ 37/21, LEX nr 3333811.

⁷⁰³ *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2017, s. 231.

⁷⁰⁴ Kułak-Bejda A., Bejda G., Waszkiewicz N., *Zasady komunikacji z pacjentem doświadczającym zaburzeń psychicznych i jego rodziną*, [w:] *Kontekst Inności w komunikacji interpersonalnej. Praca zbiorowa*, red. Krajewska-Kułak E., Guzowski A., Bejda G., Lankau A., Białystok 2019, s. 341.

⁷⁰⁵ Postanowienie SN z 14.05.1997 r., V KKN 325/96, LEX nr 29952. Podobny pogląd wyraził SA w Katowicach, przyjmując, że omyłka strony, bądź błędne zrozumienie treści pouczenia nie jest przyczyną od strony niezależną, przeciwnie zaś zależy w pełni od jej rzetelności i staranności w prowadzeniu swoich spraw, skoro bowiem strona była obecna na posiedzeniu, to mogła wnieść o powtórzenie treści pouczenia, czy też zapisać jego treść – postanowienie SA w Katowicach z 2.08.2006 r., II AKo 147/06, LEX nr 217123.

umożliwia jej pełne zrozumienie otrzymanego komunikatu i adekwatną reakcję na tenże komunikat⁷⁰⁶.

W przypadku pokrzywdzonego z zaburzeniem psychicznym sprzężenie zwrotne (w tym wypadku brak reakcji na pouczenie) może mieć podłoże patologiczne i wynikać np. z objawów lękowych czy afektywnych. Bierna postawa nie będzie wówczas równoznaczna ze zrozumieniem otrzymanej informacji, chociaż może być tak zinterpretowana przez organ.

Konkludując ten fragment rozważań, należy stwierdzić, że zaburzenia psychiczne mogą ograniczać realizację prawa do informacji procesowej pokrzywdzonego, m.in. poprzez ograniczenie jego zdolności do:

1. prawidłowej percepcji pouczenia (zaburzenia spostrzegania – np. halucynacje słuchowe – mogą utrudnić pokrzywdzonemu odbiór ustnego pouczenia),
2. zrozumienia otrzymanej informacji (upośledzenie zdolności do abstrahowania, urojeniowa interpretacja komunikatu),
3. podjęcia adekwatnych działań w następstwie niezrozumienia otrzymanej informacji, np. wyrażenia prośby o ponowne wyjaśnienie (taki skutek może być wywołany poprzez ogólne obniżenie napędu, apatię czy abulię).

Należy nadto zauważyć, że w przypadku pouczenia, które podlega doręczeniu⁷⁰⁷, pokrzywdzony zostaje w zasadzie pozbawiony możliwości podjęcia działań, o których mowa w pkt 3 powyżej. Niezrozumienie treści pouczenia, skutkować będzie ograniczeniem bądź niemożnością skorzystania z posiadanych uprawnień procesowych. Zwłaszcza, gdy uprawnienie ograniczone jest terminem stanowczym.

Stosując wnioskowanie *a minori ad maius* stwierdzić należy, że zaburzenia psychiczne mogą wpływać w opisany powyżej sposób, również na realizację uprawnień pokrzywdzonego wynikających z względnego obowiązku informacyjnego (art. 16 §2 k.p.k.). W tym przypadku dodatkowego znaczenia nabiera jednak kwestia czynników, które mogą wpływać na powzięcie decyzji o konieczności dodatkowego pouczenia pokrzywdzonego.

Zgodnie z art. 16 §2 k.p.k., która jest normatywnym źródłem przywołanej zasady, organ prowadzący postępowanie w miarę potrzeb udziela uczestnikom postępowania informacji o

⁷⁰⁶ Zresztą nawet przy tym zastrzeżeniu, bierna reakcja na pouczenie nie zawsze oznacza pełne zrozumienie komunikatu. Osoba nieprezentująca zaburzeń psychicznych może, z powodu określonych cech charakteru czy usposobienia, nie poprosić o dodatkowe wyjaśnienie mimo niezrozumienia *meritum* pouczenia. Taka postawa będzie determinowana chociażby kontekstem przekazania komunikatu (atmosfera na sali rozpraw, duża liczba osób uczestniczących w postępowaniu w charakterze publiczności), ogólną nieśmiałością czy asymetrycznym układem w relacji nadawca – odbiorca komunikatu (organ prowadzący postępowanie znajduje się zawsze w pozycji nadrzędnej względem uczestnika procesu, dysponując władczymi instrumentami oddziaływania na sytuację tego ostatniego).

⁷⁰⁷ Np. w razie odstąpienia od przesłuchania pokrzywdzonego (art. 300 §2 zd. 4 w zw. z art. 325a k.p.k.).

ciążących nań obowiązkach i przysługujących im uprawnieniach także w wypadkach, gdy ustawa wyraźnie takiego obowiązku nie stanowi. Jeśli organ uzna, że w danym stanie faktyczno-prawnym zachodzi potrzeba poinformowania pokrzywdzonego o jego prawach i/lub obowiązkach, to wówczas zobligowany jest do takiego pouczenia⁷⁰⁸. Jak słusznie wskazuje się w doktrynie, o konieczności pouczenia, może stanowić zarówno stopień złożoności danej sytuacji procesowej, z którą wiąże się pouczenie jak i cechy osobiste adresata pouczenia, takie jak ograniczone możliwości percepcyjne, wiek czy stan psychiczny⁷⁰⁹. Wydaje się, że obowiązek uwzględnienia stanu psychosomatycznego pouczanego podmiotu, wynika niejako *implicite* z samej istoty zasady informacji procesowej, która przy jego nieuwzględnieniu może mieć charakter iluzoryczny. W obecnym stanie prawnym brak jest jednak regulacji, która wyrażałaby ten obowiązek na gruncie ustawy karnoprocesowej, wprost obligując do tego organy procesowe.

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań należy odnieść się do jeszcze jednej kwestii – tj. odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest naruszenie obowiązku informacyjnego wobec pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi poprzez udzielenie niezrozumiałego pouczenia.

Naruszenie obowiązku informacyjnego może polegać na braku pouczenia bądź udzieleniu mylnego pouczenia. W drugim przypadku, organ procesowy udziela informacji, która jest błędna (nieprawdziwa)⁷¹⁰. Brak pouczenia polega zaś na nieudzieleniu informacji,

⁷⁰⁸ Przy czym, zasada wynikająca z art. 16 §2 k.p.k. nie obliguje organu do informowania uczestnika postępowania o wszelkich możliwych, w tym odległych uprawnieniach, jakie mogą powstać u strony, ani też o wszystkich potencjalnych obowiązkach. Zakres pouczenia obejmuje wyłącznie prawa związane z aktualnie dokonywaną czynnością procesową, treścią wydawanego orzeczenia czy decyzji. Pogląd ten jest zasadniczo ugruntowany w orzecznictwie - zob. np. postanowienie SN z 14.07.2021 r., III KK 256/20, LEX nr 3391073; postanowienie SN z 15.06.2016 r., V KK 106/16, LEX nr 2080104; postanowienie SN z 22.12.2010 r., II KK 290/10, LEX nr 735495; postanowienie SN z 12.08.2008 r., V KK 45/08, LEX nr 438427. Organ prowadzący postępowanie nie jest tym samym zobligowany do czuwania nad szeroko pojętym interesem strony - wyrok SA w Warszawie z 7.06.2013 r., II AKa 163/13, LEX nr 1342391.

⁷⁰⁹ Książek M., Dudka K., *Zasada informowania w kodeksie postępowania administracyjnego a zasada informacji w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo, 11/2005, s. 94; *Kodeks postępowania karnego*. t. I. Komentarz do art. 1-166, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2017, el.LEX/kom. do art. 16; Nb. 59 oraz przywołany tam wyrok SA w Lublinie z 14.09.2009 r. II AKa 176/09, LEX nr 550490. W przytoczonym orzeczeniu SA przyjął zasadnie, że określenie „w miarę potrzeby” zastosowane w art. 16 §2 k.p.k. kreuje obowiązek rozważenia obiektywnych okoliczności, które mogą doprowadzić do wniosku o potrzebie udzielenia dodatkowych informacji procesowych. Jeżeli więc zważy się, że oskarżony jest w podeszłym wieku, mieszka samotnie, ustanowiona została wobec niego kuratela, leczyl się psychiatrycznie, to zaniechanie powiadomienia o terminie rozprawy głównej osoby, pod pieczęą której zostawał, nie znajduje racjonalnego uzasadnienia. Na ten temat zob. też Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 198-202.

⁷¹⁰ Ustawodawca nie wprowadził definicji legalnej mylnego pouczenia. W języku powszechnym przymiotnik „mylny” oznacza „niezgodny z rzeczywistością” lub „oparty na błędzie” – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/mylny;2485339.html>; dostęp: 21.01.2023 r.; *Słownik języka polskiego*, red. Doroszewski W. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/mylny;5453765.html>; dostęp: 21.01.2023 r. Mylnym pouczeniem będzie zatem pouczenie niezgodne z rzeczywistością (błędne, oparte na błędzie).

której *ad casum* należało udzielić - albo z uwagi na wyraźny obowiązek ustawowy (art. 16 §1 k.p.k.), albo, gdy w świetle okoliczności sprawy takie pouczenie było nieodzowne, mimo braku wyraźnego obowiązku ustawowego (art. 16 §2 k.p.k.). W orzecznictwie dopuszcza się nadto naruszenie art. 16 k.p.k., poprzez niepełne pouczenie (tj. udzielenie informacji niekompletnej)⁷¹¹. We wszystkich tych sytuacjach uchybienie obowiązkowi informacyjnemu nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania⁷¹². Niewątpliwie rozwiązanie to pełni funkcję gwarancyjną. Warto jednak pamiętać o tym, że w przypadku pokrzywdzonych z zaburzeniami psychicznymi, szczególnego znaczenia nabiera odpowiedni sposób przekazania informacji procesowej, pozwalający na jej właściwe zrozumienie przez odbiorcę.

Należy zatem zadać pytanie, czy można mówić o naruszeniu art. 16 (§1 lub 2) k.p.k., w sytuacji, w której organ przekazuje pokrzywdzonemu kompletną i prawidłową informację procesową, niemniej pokrzywdzony – z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne – nie rozumie jej. Wydaje się że w obecnym stanie prawnym, na tak postawione pytanie należy udzielić odpowiedzi przeczącej. Treść art. 16 k.p.k., nie pozwala bowiem na wyróżnienie innych form naruszenia obowiązku informacyjnego, niż nieudzielenie pouczenia bądź udzielenie pouczenia mylnego, względnie niekompletnego. Pouczenie niezrozumiałe dla odbiorcy nie mieści się zaś w żadnej z tych kategorii.

De lege lata, gwarancje wynikające z art. 16 k.p.k., nie mają zastosowania do pokrzywdzonych, którzy z powodu zaburzeń psychicznych nie są w stanie zrozumieć treści udzielonego im w sposób prawidłowy⁷¹³ pouczenia.

Powyższy wniosek nie powinien prowadzić jednak do konstatacji, iż pożądanym kierunkiem zmian legislacyjnych jest wprowadzenie do art. 16 k.p.k. generalnego wymogu przekazywania pouczenia w sposób zrozumiały. Takie rozwiązanie, chociaż słuszne w swej istocie, stwarzałoby poważne ryzyko nadużyć. W konsekwencji, każdy uczestnik postępowania mógłby próbować uchylić się od negatywnych następstw podjętych (bądź zaniechanych) czynności procesowych, powołując się na zarzut udzielenia mu informacji procesowej w sposób niezrozumiały.

⁷¹¹ Postanowienie SN z 3.02.2006 r., II KZ 51/05, LEX nr 173661. Należy przy tym zaznaczyć, że w przywołanym orzeczeniu, SN przyjął iż informacja niekompletna jest pouczeniem mylnym w rozumieniu art. 16 k.p.k.

⁷¹² Zob. np. postanowienie SN z 8.12.2021 r., IV KZ 47/21, LEX nr 3328745; postanowienie SN z 27.02.2020 r., IV KZ 3/20, LEX nr 3170647; wyrok SA we Wrocławiu z 11.09.2013 r., II AKa 258/13, LEX nr 1369280; postanowienie SN z 25.06.2013 r., V KZ 43/13, LEX nr 1331415.

⁷¹³ Tj. przekazania informacji procesowej, która ma charakter kompletny (zawiera wszystkie informacje wymagające przekazania w danym stanie faktyczno-prawnym) orz prawdziwy (informacja jest zgodna ze stanem rzeczywistym; nie jest mylna).

Właściwszym rozwiązaniem, wydaje się wprowadzenie do k.p.k. dodatkowego mechanizmu gwarancyjnego dedykowanego osobom z zaburzeniami psychicznymi. *De lege ferenda*, takie rozwiązanie mogłoby zostać umieszczone w art. 16 §3 k.p.k., stanowiąc, iż w razie istnienia wątpliwości co do stanu psychicznego⁷¹⁴ uczestnika postępowania, w tym zdolności do zrozumienia informacji procesowych, o których mowa w §1 i 2, organ prowadzący postępowanie podejmuje niezbędne działania, mające na celu przekazanie tych informacji w sposób zrozumiały dla uczestnika. Działania, o których mowa w zdaniu poprzednim mogą obejmować w szczególności pouczenie z udziałem biegłego psychologa bądź osoby wskazanej przez pouczanego⁷¹⁵.

Przyjęcie proponowanego rozwiązania niewątpliwie przyczyni się do wzrostu kosztów postępowań karnych, niemniej realnie wzmocni pozycję procesową uczestników postępowania, którzy z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne nie są w stanie zrozumieć otrzymywanych informacji procesowych. Za wprowadzeniem powyższego rozwiązania przemawiają także względy utylitarne. Otóż, nawet gdyby przyjąć, że możliwe jest naruszenie obowiązku informacyjnego, poprzez udzielenie informacji procesowej w sposób niezrozumiały, to reguła gwarancyjna wynikająca z art. 16 k.p.k. nie oznacza, że „ujemne skutki procesowe”, których – w myśl tego przepisu – nie należy wywodzić wobec uczestnika postępowania, w ogóle nie powstają. Sens gwarancji, wynikającej z art. 16 k.p.k., sprowadza się bowiem do możliwości następczej eliminacji tychże. Eliminacja negatywnych następstw nie dokonuje się zaś *ipso facto*. Z reguły wymaga podjęcia konkretnych czynności procesowych przez pokrzywdzonego (np. złożenia wniosku o przywrócenie terminu, wniesienia środka odwoławczego, który uruchamia kontrolę instancyjną itd.)⁷¹⁶. Podjęcie tych czynności generuje dodatkowe koszty, absorbuje zasoby ludzkie oraz wydłuża postępowanie. Aprioryczne zapobieżenie niedoinformowaniu uczestnika postępowania może być w tym przypadku

⁷¹⁴ Niezdolność do zrozumienia otrzymywanej informacji jest elementem szeroko pojętego stanu psychicznego jednostki, nawet jeśli spowodowana jest innymi niż choroby psychiczne czynnikami - np. somatycznymi (np. niedoborem sodu) czy wiekiem. Takie ujęcie proponowanego art. 16 §3 k.p.k., pozwoli na objęcie zakresem jego działania wszystkich przypadków, w których stan psychiczny wyklucza możliwość przekazywanej informacji, niezależnie od bezpośrednich przyczyn takiego stanu.

⁷¹⁵ W przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi istotnego znaczenia nabiera kwestia zaufania. Obecność osoby wskazanej podczas pouczenia może zapobiec negatywnej (wrogiej, zagrażającej) interpretacji otrzymywanego komunikatu. Taka osoba może też podjąć próbę wytłumaczenia uczestnikowi postępowania informacji procesowej, w prostszy sposób (np. odwołując się do znanych mu analogii), bądź poza miejscem dokonania pouczenia (tj. w bardziej „przyjaznych” czy komfortowych dla uczestnika postępowania warunkach). Oczywiście proponowane rozwiązanie nie zadziała jeśli osoba uczestnicząca w pouczeniu sama będzie miała trudność w zrozumieniu otrzymanego komunikatu. Nie przekreśla to jednak użyteczność rozwiązania w pozostałym zakresie.

⁷¹⁶ *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., t. III., *Zasady procesu karnego, cz. I.*, red. Wiliński P., s.764;

bardziej korzystne niż następcza eliminacja ujemnych skutków niezrozumienia informacji (zarówno z punktu widzenia szybkości postępowania jak i jego kosztów). Dotyczy to zwłaszcza tak specyficznej grupy podmiotów jak osoby z zaburzeniami psychicznymi, które mogą mieć trudności także w podejmowaniu działań niwelujących negatywne następstwa niezrozumienia otrzymanej informacji.

Zamykając tę część rozważań, należy nadto zastanowić się czy omówione rozwiązanie powinno mieć zastosowanie także do tych pokrzywdzonych (uczestników), którzy korzystają w procesie z pomocy profesjonalnych pełnomocników. Za przyjęciem takiego rozwiązania przemawiają dwa zasadnicze argumenty.

Po pierwsze, pełnomocnik posiada wiedzę i umiejętności z zakresu prawa, które pozwalają mu na należyłą reprezentację interesów swojego klienta w toku procesu. Z reguły, nie posiada on natomiast wiedzy (i umiejętności) dotyczącej postępowania z osobami, które borykają się z problemami psychicznymi. Wymaga to bowiem wykształcenia psychologicznego lub psychiatrycznego, względnie doświadczenia płynącego z opieki nad tą kategorią podmiotów. Zatem, mimo należytej staranności i fachowego przygotowania prawnego pełnomocnik może nie być w stanie zniwelować (bądź złagodzić) negatywnych efektów zaburzeń psychicznych, w zakresie w jakim upośledzają one zdolność pokrzywdzonego do prawidłowego zrozumienia przekazanego mu pouczenia procesowego. Prawo do informacji procesowej będzie miało wówczas charakter jedynie iluzoryczny, gdyż jego istotna, sprowadzająca się do otrzymania zrozumiałej informacji procesowej, nie zostanie spełniona. Oczywiście, działając w imieniu i interesie pokrzywdzonego, pełnomocnik może (i powinien) podejmować wówczas czynności, które zabezpieczą jego mocodawcę przed negatywnymi następstwami niezrozumienia pouczenia. W tym ujęciu pełnomocnik pozostaje gwarantem nienastąpienia negatywnego skutku procesowego dla pokrzywdzonego. Przyjęcie, iż omawiane rozwiązanie (*de lege ferenda* art. 16 §3 k.p.k.), będzie miało zastosowanie także do układu procesowego, w którym pokrzywdzony korzysta z pomocy pełnomocnika, w żadnym wypadku nie przekreśla gwarancyjnej roli tego ostatniego, a wręcz wzmacnia ją. Jeśli bowiem, zastosowanie specjalnych warunków pouczenia, przyczyni się do zrozumienia informacji procesowej przez pokrzywdzonego, to ułatwi ono również współpracę pomiędzy tym podmiotem a jego pełnomocnikiem.

Po drugie, skoro sam fakt korzystania z pomocy pełnomocnika procesowego, nie może apriorycznie pozbawiać pokrzywdzonego ochrony wynikającej z art. 16 §1 k.p.k.⁷¹⁷ czy też możliwości udzielenia mu dodatkowego pouczenia w ramach art. 16 §2 k.p.k.⁷¹⁸, to tym bardziej nie powinien pozbawiać go możliwości dokonania pouczenia w specjalnych warunkach, służących urzeczywistnieniu prawa do informacji procesowej.

Opierając się na wnioskowaniu *a maiori ad minus* trzeba stwierdzić, że omawiane rozwiązanie prawne powinno mieć zastosowanie, także do tych sytuacji w których pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi korzysta z pomocy podmiotu nieprofesjonalnego (tj. opiekuna faktycznego – art. 51 §3 k.p.k.).

Drugim elementem składowym, szeroko pojętego prawa do informacji jest prawo dostępu do akt sprawy. Podstawowe uprawnienie w tym zakresie przewiduje art. 156 §5 zd. 1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli nie zachodzi potrzeba zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania lub ochrony ważnego interesu państwa, w toku postępowania przygotowawczego stronom, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym udostępnia się akta, umożliwia sporządzanie odpisów lub kopii oraz wydaje odpłatnie uwierzytelnione odpisy lub kopie.

Zasadą jest zatem dostęp do akt sprawy, który może zostać ograniczony wyłącznie w razie zaistnienia negatywnych przesłanek wskazanych w tym przepisie, tj. potrzeby zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania bądź potrzeba ochrony ważnego interesu państwa⁷¹⁹. Te same zasady stosuje do dostępu do akt zakończonego postępowania przygotowawczego (art. 156 §5b k.p.k.). Przy czym w tym wypadku, ewentualną przyczyną odmowy może być wyłącznie potrzeba ochrony interesu państwa. Zakończenie postępowania

⁷¹⁷ Belowska P., *Konsekwencje braku pouczenia lub mylnego pouczenia przedstawicieli procesowych stron w postępowaniu karnym*, Kortowski Przegląd Prawniczy 1/2017, s. 16-17; w tym tonie także postanowienie SN z 15.06.2011 r., II KZ 22/11, LEX nr 847149.

⁷¹⁸ W sytuacji objętej dyspozycją art. 16 §2 k.p.k. organ procesowy uwzględniając całokształt okoliczności sprawy powinien zdecydować czy zachodzi potrzeba poinformowania uczestnika postępowania o jego prawach (i/lub) uprawnieniach (czyniąc to *verba legis* „w miarę potrzeby”). Jak już wspomniano we wcześniejszych fragmentach, w ramach tej oceny powinno się uwzględnić zarówno okoliczności o charakterze przedmiotowym (związane ze sprawą) jak i podmiotowym (związane z uczestnikiem). W tej ostatniej kategorii mieści się korzystanie z pomocy profesjonalnego pełnomocnika - Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 198 i n. Przy czym fakt ten nie wyklucza apriorycznie możliwości dokonania dodatkowego pouczenia. Możliwa jest bowiem sytuacja, iż za takim pouczeniem będą przemawiały inne składowe stanu faktyczno-prawnego.

⁷¹⁹ Pierwotnie ustawodawca nie precyzował przesłanek odmowy dostępu do akt postępowania przygotowawczego na gruncie art. 156 §5 k.p.k. Stan ten został uznany za niezgodny z Konstytucją – zob. wyrok TK z 20.05.2014 r., SK 13/13 (Dz.U. z 2014 r. poz. 694).

przygotowawczego wyklucza możliwość powołania się na potrzebę zabezpieczenia jego prawidłowego toku⁷²⁰.

Decyzja w przedmiocie udostępnienia akt przyjmuje postać zarządzenia organu prowadzącego postępowanie (art. 156 §5 zd. 2 k.p.k.). Na zarządzenie odmawiające dostępu do akt, pokrzywdzonemu, jako stronie przysługuje zażalenie (art. 159 k.p.k.).

Nadto, w przypadku odmowy udostępnienia akt pokrzywdzonemu na jego wniosek należy poinformować go o możliwości udostępnienia mu akt w późniejszym terminie (art. 156 §5 zd. 3). Co istotne, odmowa może trwać jedynie do czasu zawiadomienia podejrzanego lub jego obrońcy o terminie końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 321 §1 k.p.k.)⁷²¹. Z chwilą ww. powiadomienia pokrzywdzonemu, jego pełnomocnikowi bądź przedstawicielowi ustawowemu nie można już odmówić udostępnienia akt, wraz z możliwością sporządzania odpisów lub kopii oraz wydania odpisów lub kopii (art. 156 §1 zd. 4 k.p.k.).

Owe ograniczenia, nie dotyczą też sytuacji, w których prawo dostępu do akt wynika z przepisów stanowiących *leges speciales* względem art. 156 §5 k.p.k. Tym samym, pokrzywdzonemu nie można odmówić wydania nieodpłatnie jednego odpisu każdego orzeczenia (wraz z uzasadnieniem – jeśli takowe sporządzono) - art. 157 §1 k.p.k.⁷²² Pokrzywdzonemu nie można też odmówić zezwolenia na sporządzenie odpisu protokołu czynności, w której uczestniczył lub miał prawo uczestniczyć, jak również dokumentu, który od niego pochodzi bądź został sporządzony z jego udziałem (art. 157 §3 k.p.k.). Podobnie ograniczeniu nie podlega uprawnienie, o którym mowa w art. 306 §1b k.p.k. (prawo do przejrzania akt postępowania w związku z zaskarżeniem postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego). Realizacja tych uprawnień nie wymaga uzyskania zgody organu prowadzącego postępowanie⁷²³.

Analizując omówione zagadnienia z perspektywy pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi, należy zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Po pierwsze, w przypadku nieporadnego pokrzywdzonego, omówione powyżej uprawnienia może realizować jego opiekun faktyczny (art. 51 §3 k.p.k.), który na gruncie

⁷²⁰ Tak słusznie: Pachowicz Z. w *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2021, el.Legalis/ kom. do art. 156 k.p.k.; Nb 7.; Stefański R.A., *Udostępnianie akt postępowania przygotowawczego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy, 4/2008, s. 60 i n.

⁷²¹ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 478.

⁷²² Z ograniczeniami przewidzianymi w art. 157 §2 k.p.k.

⁷²³ Kardas P., *Z problematyki dostępu do akt sprawy w postępowaniu w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych, 2/2008, s. 32; Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011, s. 864.

procedury karnej uznawany jest za przedstawiciela ustawowego⁷²⁴. Podzielając wyrażony już powyżej pogląd o dopuszczalności konstrukcji nieporadności częściowej, przyjęć należy, że opiekun może realizować wszystkie uprawnienia, bądź tylko te których *ad casum* nie jest zdolny samodzielnie wykonywać pokrzywdzony. Można np. wyobrazić sobie sytuację, w której pokrzywdzony przegląda akta sprawy, niemniej to opiekun faktyczny sporządza ich kopie i dba o wydanie odpisów (gdyż są to czynności wymagające większych zdolności w zakresie wykonawczym). To samo zastrzeżenie należy odnieść do uprawnień, które aktualizują się w następstwie zaznajomienia się podejrzanego z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 321 §5 zd. 1 k.p.k.).

W dalszej kolejności należy rozstrzygnąć czy podczas realizacji uprawnień, o których mowa w art. 156 §5 k.p.k. pokrzywdzonemu z zaburzeniami psychicznymi może towarzyszyć wskazana przez niego osoba⁷²⁵ (art. 299a §1 k.p.k.), niebędąca jego pełnomocnikiem ani przedstawicielem ustawowym. Wątpliwość jaka może powstać w tym zakresie wynika z faktu, iż z punktu widzenia art. 156 §5, osoba ta należy do katalogu „innych osób”. Udostępnienie akt tej kategorii podmiotów może zaś nastąpić jedynie „w wyjątkowych wypadkach” i każdorazowo wymaga zgody prokuratora (art. 156 §5 zd. 5 k.p.k.). Analiza tego zagadnienia wyłącznie z perspektywy art. 156 §5 k.p.k. nie jest jednak właściwa. Nie można tracić z pola widzenia treści art. 299a §1 k.p.k. Przepis ten stanowi jednoznacznie, iż podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób. Wobec braku ograniczeń przedmiotowym, przyjęć należy że przepis ten ma zastosowanie także do czynności, o których mowa w 156 §5 k.p.k.⁷²⁶

Tym samym, jeśli pokrzywdzonemu zostaną udostępnione akta sprawy, to w czynnościach z tym związanych, może towarzyszyć mu osoba przez niego wskazana. Osobie przybranej nie będzie można odmówić prawa do udziału w czynnościach, z powołaniem się na

⁷²⁴ Zob. np. *System prawa karnego procesowego*, red. Hofmański P., *Strony i inni uczestnicy postępowania*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 853, 856 czy *Kodeks postępowania karnego*, red. Zagrodnik J., s. 273.

⁷²⁵ Jak wskazano we wcześniejszych rozważaniach, obecność takiej osoby może być istotnym wsparciem dla pokrzywdzonego, który z uwagi na doznawane objawy ma trudność w czynnościach wymagających szeroko pojętych relacji interpersonalnych.

⁷²⁶ Oczywiście można zastanawiać się czy przeglądanie akt jest czynnością „z udziałem pokrzywdzonego” czy raczej czynnością „wykonywaną przez pokrzywdzonego”. Pokrzywdzony zapoznaje się z aktami, sporządza ich kopie czy odpisy w sposób całkowicie dowolny i samodzielny, w tym sensie, że czynnościami tymi, w żaden sposób nie zawiaduje organ procesowy. Nie powstaje tu zatem klasyczny układ, w którym organ procesowy przeprowadza daną czynności „z udziałem” określonego uczestnika postępowania (np. przeprowadza jego przesłuchanie). Niezależnie od sposobu rozstrzygnięcia ww. dylematu terminologicznego, konkluzja poczyniona w tekście głównym pozostaje jednak niezmienna. Wykładnia progwarancyjna art. 299a §1 k.p.k., nakazuje bowiem przyjęć, iż osoba przybrana przez pokrzywdzonego może uczestniczyć we wszystkich czynnościach, w których udział bierze sam pokrzywdzony, niezależnie od roli jaką spełnia wówczas organ procesowy.

potrzebę zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania lub ochrony ważnego interesu państwa, gdyż podstawą jej legitymacji jest art. 299a §1 k.p.k., nie zaś art. 156 §5 k.p.k. Udział tego podmiotu, może być natomiast ograniczony (lub wyłączony) z powodu zaistnienia przesłanek, o których mowa w art. 299a §1 k.p.k., tj. stwierdzenie że obecność uniemożliwia przeprowadzenie czynności albo utrudnia ją w istotny sposób. Z uwagi na podstawę normatywną dopuszczenia do udziału w czynnościach, decyzja odmowna nie może zostać zaskarżona w trybie art. 159 k.p.k.

Co istotne, w art. 299a §1 k.p.k. mowa jest o czynnościach „w postępowaniu przygotowawczym”, co wyklucza obecność tej osoby podczas czynności związanych z udostępnianiem pokrzywdzonemu aktu zakończonego postępowania przygotowawczego (art. 156 §5b k.p.k.). Warto też przypomnieć, że udział osoby, o której mowa w art. 299a §1 k.p.k. sprowadza się jedynie do biernego asystowania pokrzywdzonemu. Tym samym, inaczej niż ma to miejsce w przypadku opiekuna faktycznego, osoba ta nie ma legitymacji do realizacji jakichkolwiek uprawnień za pokrzywdzonego.

Od prawa dostępu do akt sprawy (które skorelowane jest z prawem do sporządzania i otrzymywania odpisów), należy odróżnić uprawnienia polegające na otrzymywaniu odpisów decyzji procesowych, których doręczenie następuje *ex officio*. Na etapie postępowania przygotowawczego, uprawnienia te wynikają z obowiązku doręczenia pokrzywdzonemu:

- postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego albo instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 318 k.p.k.);
- postanowienia albo zarządzenia, od którego przysługuje środek zaskarżenia, jeżeli pokrzywdzony nie był obecny przy jego ogłoszeniu (art. 100 §4 k.p.k.);
- postanowienia kończące postępowanie, jeżeli pokrzywdzony nie był obecny przy jego ogłoszeniu (art. 100 §4 k.p.k.);
- uzasadnienia postanowienia, którego wydanie zostało odroczone na okres do 7 dni (art. 100 §4 zd. 2 w zw. z art. 98 §2 k.p.k.);
- innych postanowień wydanych poza posiedzeniem, bądź na posiedzeniu, o którego terminie strona nie została zawiadomiona (art. 100 §5 k.p.k.).

We wszystkich wyżej wymienionych przypadkach prawo pokrzywdzonego do otrzymania odpisu ww. aktów jest refleksem obowiązku ciążącego na organie, który wydał decyzję (uzasadnienie) podlegające doręczeniu. Jak wspomniano, doręczenia tych aktów następują *ex officio*. Nie są zatem uzależnione od wniosku pokrzywdzonego. Tym samym, w razie należytego spełnienia obowiązku przez organ, prawo pokrzywdzonego zostanie w pełni

zrealizowane. Zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego, niezależnie od ich specyfiki, nie będą zatem wpływać na faktyczną zdolność do realizacji tej kategorii uprawnień.

Odrębnie należy odnieść się natomiast do wąskiej grupy uprawnień związanych z otrzymywaniem odpisów decyzji procesowych, których aktualizacja wymaga podjęcia określonych działań przez pokrzywdzonego. Należy wymienić tu:

- prawo do otrzymania, nieodpłatnie jednego uwierzytelnionego odpisu każdego orzeczenia wraz z uzasadnieniem - jeśli je sporządzono (art. 157 §1 k.p.k.);
- prawo wynikające z art. 131 §3 zd. 2 k.p.k.

Drugie z uprawnień dotyczy spraw, w których ustalono tyłu pokrzywdzonych, że ich indywidualne zawiadomienie o przysługujących uprawnieniach (bądź doręczanie im postanowień) spowodowałoby poważne utrudnienie w prowadzeniu postępowania. Wówczas pokrzywdzonych zawiadamia się poprzez ogłoszenie w prasie, radiu, telewizji lub na stronie internetowej sądu albo prokuratury (art. 131 §2 k.p.k.). W ten sam sposób dokonuje się doręczenia postanowień (art. 131 §3 zd. 1 k.p.k.)⁷²⁷. Każdy z pokrzywdzonych ma jednak prawo do indywidualnego doręczenia mu odpisu postanowienia, jeżeli zwróci się o to w terminie zawitym – 7 dni od daty zawiadomienia. Realizacja owego uprawnienia wymaga od pokrzywdzonego podjęcia określonych wolicjonalnych działań (tj. wystąpienia z wnioskiem o doręczenie postanowienia), w stosunkowo krótkim, bo 7-dniowym, terminie zawitym. Inaczej, niż w przypadkach omówionych powyżej, organ procesowy nie działa tu *ex officio*. W tym wypadku, zaburzenia psychiczne, oddziałujące negatywnie na zdolność do podejmowania wolicjonalnych działań, mogą realnie ograniczyć realizację dyskusowanego uprawnienia pokrzywdzonego.

1.4.2.2.3. Udział w czynnościach procesowych

Pokrzywdzony, jako strona postępowania przygotowawczego ma prawo do udziału w czynnościach procesowych dokonywanych w ramach tego stadium. Uprawnienie to dotyczy udziału w:

- a. czynnościach o których przeprowadzenie pokrzywdzony wnioskuje (art. 315 §2 k.p.k.),
- b. tzw. czynnościach niepowtarzalnych (art. 316 §1 k.p.k.),

⁷²⁷ W literaturze ten typ doręczenia określa się mianem doręczenia uproszczonego – Hofmański P., Zabłocki S., *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, eI.LEX/2011, rozdz. 2.1.2.

- c. przesłuchaniu biegłych, jeśli dopuszczono dowód z opinii biegłych bądź instytucji naukowej lub specjalistycznej (art. 318 k.p.k.),
- d. czynnościach sądowych w postępowaniu przygotowawczym,
- e. posiedzeniach (w zakresie przewidzianym w art. 96 k.p.k. w zw. z art. 329 §1 k.p.k.),
- f. w innych, niż ww. czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 317 § 1 k.p.k.). W tym przypadku, prokurator może jednak odmówić stronie dopuszczenia do udziału w czynności, w szczególnie uzasadnionych wypadkach, ze względu na ważny interes postępowania przygotowawczego.

Analizę wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do realizacji wskazanych tu uprawnień należy rozpocząć od rozstrzygnięcia kwestii natury ogólnej. Mianowicie, należy zastanowić się nad tym czy prawo do udziału w czynności procesowej ma charakter czynny czy bierny. Innymi słowy, czy uprawnienie to sprowadza się jedynie do biernej obecności podczas przeprowadzania danej czynności czy też obejmuje także aspekt czynnego zaangażowania w jej bieg. Analiza językowa nie prowadzi do rozstrzygnięcia tego dylematu w sposób jednoznaczny. W języku powszechnym udział to „uczestniczenie w czymś wraz z innymi”⁷²⁸. Z kolei „uczestniczenie” to branie udziału w czymś⁷²⁹. Oczywisty błąd *idem per idem* tak konstruowanych wyjaśnień, wynika tu z faktu, że oba te pojęcia mają charakter bliskoznaczny, jeśli nie synonimiczny. Określenie znaczenia analizowanego pojęcia nie może zostać dokonane w oderwaniu od kontekstu, w jakim jest ono używane na gruncie k.p.k. Odwołanie się do poszczególnych przepisów ustawy karnoprocesowej, prowadzi zaś do wniosku, że prawo do udziału w czynności procesowej wiąże się zawsze z równoległym przyznaniem jednostce innych, określonych uprawnień związanych z tą czynnością. Dla przykładu, udział w czynności procesowej aktualizuje prawo pokrzywdzonego do żądania odczytania fragmentów protokołu z tej czynności, które zawierają jego wypowiedzi (art. 148 §4 k.p.k.). Osoba uczestnicząca w czynności może też podpisując protokół zgłosić jednocześnie zarzuty co do jego treści (art. 150 §2 k.p.k.). Prawo do udziału w przesłuchaniu biegłych wiąże się integralnie z uprawnieniem do zapoznania się z ich opinią – jeśli ta została złożona na piśmie (art. 318 zd. 1 k.p.k.) itd. Uprawnienie do udziału w konkretnej czynności procesowej jest zatem skorelowane z możliwością czynnego zaangażowania w jej bieg (w stopniu zależnym od

⁷²⁸ Słownik języka polskiego, PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/udzial;2532114.html>; dostęp 29.01.2023 r.

⁷²⁹ Słownik języka polskiego, PWN; <https://sjp.pl/uczestniczenie>; dostęp: 29.01.2023 r.

posiadanej pozycji procesowej). Innymi słowy, przez prawo do udziału w czynności procesowej należy rozumieć prawo do czynnego uczestnictwa w niej⁷³⁰.

Należy jednak zauważyć, że z formalnego punktu widzenia mowa tu o prawie do udziału w czynności procesowej *sensu stricto* oraz innych prawach, które są z nim ściśle związane. Nie zaś o jednym „złożonym” uprawnieniu procesowym. To na pozór oczywiste stwierdzenie ma istotne znaczenie dla oceny czy *ad casum* doszło do realizacji omawianego uprawnienia. Jeśli bowiem, pokrzywdzony biernie uczestniczy w danej czynności procesowej, to nie sposób założyć, iż jego uprawnienie do „udziału w czynności” nie zostało w tym przypadku zrealizowane. Przyjąć zatem należy, że prawo do udziału w czynności procesowej *sensu stricto* zostaje zrealizowane, jeśli jednostka do tego uprawniona zostanie dopuszczona do udziału w czynności, niezależnie od tego czy skorzysta następnie z innych przysługujących jej w tym zakresie uprawnień.

Uzyskanie uprawnienia do udziału w czynności procesowej może być uzależnione od podjęcia określonej aktywności procesowej przez pokrzywdzonego. Dla przykładu, uprawnienie przewidziane w art. 315 §2 k.p.k. warunkowane jest uprzednim złożeniem wniosku o dokonanie konkretnej czynności (np. przesłuchania świadka) oraz wystosowaniem żądania udziału w tej czynności. Podobnie, uprawnienie o którym mowa w art. 317 §1 k.p.k., aktualizuje się „na żądanie” strony (obrońcy lub pełnomocnika). Inaczej jest w przypadku uprawnień wynikających z art. 316 §1 k.p.k. Zaistnienie okoliczności wskazanych w tym przepisie (ryzyko, że czynności śledztwa/dochodzenia nie będzie można powtórzyć na rozprawie), powoduje, że pokrzywdzonego należy *ex lege* dopuścić do udziału w tych czynnościach. Dopuszczenie dowodu z opinii biegłego (art. 318 k.p.k.), może być poprzedzone inicjatywą pokrzywdzonego, bądź działaniem strony biernej albo organu procesowego.

Prawo pokrzywdzonego do udziału w tzw. czynnościach niepowtarzalnych, może zostać ograniczone z uwagi na niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki (art. 316 §1 k.p.k.). Z kolei prawo do udziału w innych czynnościach postępowania przygotowawczego może być, w szczególnie uzasadnionych przypadkach, ograniczone ze względu na ważny interes tego postępowania (art. 317 §2 k.p.k.).

⁷³⁰ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s 668; Tożsame rozumienie „udziału w czynności” prezentowano na gruncie poprzednich wersji ustawy karnoprosesowej – Waltoś S., *Istota i zakres uprawnień podejrzanego i pokrzywdzonego oraz ich zastępców w niepowtarzalnych czynnościach śledczych i dochodzących*, Palestra 13/9(141)/1969, s. 18.

Immmanentnym elementem realizacji prawa do udziału w czynności procesowej jest ogólny wymóg poinformowania uprawnionego podmiotu o czasie i miejscu jej przeprowadzenia (art. 117 §1 k.p.k.).

Generalizując powyższe rozważania, można przyjąć, że urzeczywistnienie prawa pokrzywdzonego do udziału w czynności procesowej, wymaga kumulatywnego spełnienia czterech warunków, tj.:

1. podjęcia określonej aktywności przez pokrzywdzonego lub jego pełnomocnika (art. 315, art. 317 k.p.k.) bądź innego uczestnika postępowania (art. 318 k.p.k.), albo zaistnienia okoliczności, z których *de iure* wynika uprawnienie do udziału w czynności procesowej (art. 316 §1 k.p.k.),
2. niezastnienia szczególnych okoliczności pozwalających na ograniczenie tego prawa względem pokrzywdzonego – tj. ważnego interesu postępowania przygotowawczego (art. 317 §2 k.p.k.) bądź niebezpieczeństwa utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki w przeprowadzeniu czynności (art. 316 §1 k.p.k.),
3. skutecznego powiadomienia pokrzywdzonego o czasie i miejscu dokonywania czynności (art. 117 §1 k.p.k.),
4. stawienia się przez pokrzywdzonego w miejscu i czasie, o którym mowa powyżej.

Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego mogą w pierwszej kolejności utrudniać mu podejmowanie działań warunkujących uzyskanie prawa do udziału w danej czynności. Taki skutek mogą wywoływać zaburzenia czynności emocjonalno-motywacyjnych jak i czynności wykonawczych, które uniemożliwią pokrzywdzonemu złożenie wymaganych oświadczeń woli – tj. wniosku o przeprowadzenie konkretnej czynności i/lub żądania uczestnictwa w niej. Rolę mechanizmu gwarancyjnego pełni tu możliwość realizacji uprawnień przez pełnomocnika oraz opiekuna faktycznego osoby nieporadnej. Takiej roli nie spełnia natomiast osoba przybrana do udziału w czynnościach w trybie art. 299a §1 k.p.k. (brak legitymacji do podejmowania czynności w imieniu pokrzywdzonego), ani też organizacja społeczna pod opieką, której pozostaje pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi (brak legitymacji do działania w postępowaniu przygotowawczym – *arg. ex art. 90 §1 k.p.k.*).

Stan psychiczny pokrzywdzonego jest natomiast irrelevantny dla zaistnienia okoliczności, o której mowa w art. 316 §1 k.p.k., tj. niebezpieczeństwa, że czynności procesowej nie będzie można powtórzyć na rozprawie. Czynnikiem ten jest niezależny od woli (czy

zachowania) pokrzywdzonego, a co za tym idzie niezależny od jego stanu psychicznego⁷³¹. Niepowtarzalny charakter czynności wynika tu najczęściej ze specyfiki samego dowodu, wyrażającej się w tym, że na etapie jurysdykcyjnym dowód nie będzie istniał (np. ślady w miejscu przestępstwa) lub straci swe istotne cechy⁷³². Dla przykładu ślady pozostawione na ciele człowieka z założenia mają ograniczoną trwałość co wynika z procesów gojenia (bądź rozkładu – w przypadku badań *post mortem*)⁷³³. To rodzi konieczność przeprowadzenia ich procesowej oceny (np. oględzin, otwarcia zwłok) w możliwie najszybszym czasie i zasadniczo wyklucza możliwość jej ponowienia na rozprawie.

Warto natomiast zauważyć że, zaburzenia psychiczne mogą być przyczyną zwłoki ograniczającej prawo do udziału w tzw. czynnościach niepowtarzalnych⁷³⁴. Dekompensacja stanu psychicznego pokrzywdzonego, powikłana hospitalizacją, skutecznie uniemożliwi temu podmiotowi realizację uprawnień, które wynikają z art. 316 §1 k.p.k., w zakresie udziału w czynnościach niepowtarzalnych. W tym wypadku nie ma bowiem zastosowania art. 117 §2 k.p.k. Niezależnie od powyższego stwierdzenia, interes postępowania przygotowawczego (a w szerszym ujęciu interes wymiaru sprawiedliwości) nie pozwala na wprowadzenie zmiany normatywnej, która mogłaby zagwarantować pokrzywdzonemu udział w takiej czynności. Jak wspomniano we wcześniejszych fragmentach, gwarancje procesowe nie mogą dążyć do absolutyzacji interesu jednej strony kosztem innych wartości – takich jak wspomniany interes wymiaru sprawiedliwości.

Druga okoliczność pozwalająca na ograniczenie prawa do udziału w czynnościach procesowych została przewidziana w art. 317 §2 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, w szczególnie uzasadnionych przypadkach, udział w innych czynnościach śledztwa (dochodzenia)⁷³⁵ może być ograniczony z uwagi na ważny interes tego stadium postępowania. Niniejsza przesłanka uzasadnia odmowę udziału w czynnościach z uwagi na ryzyko poważnego zakłócenia toku postępowania, znacznego opóźnienia, utrudnienia lub uniemożliwienia realizacji jego celów. Odmowa oparta na tej przesłance dotyczy też sytuacji, w których zachodzi potrzeba zachowania w tajemnicy treści określonych dowodów, a dopuszczenie do udziału w czynnościach

⁷³¹ Chyba, że chodzi o przesłuchanie samego pokrzywdzonego w trybie art. 316 §3 k.p.k., np. z uwagi na postępującą chorobę wpływającą na jego funkcje poznawcze. To zagadnienie zostanie omówione szerzej w podrozdziale dotyczącym kumulacji roli procesowej pokrzywdzonego i świadka.

⁷³² *Kodeks postępowania karnego*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 860.

⁷³³ Burdzik M., Nowak A., Fras M., *Efekt regresji w pracy biegłego lekarza a (nie)funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości*, Państwo i Prawo 7/2022, s. 81.

⁷³⁴ *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 316; Nb 6.

⁷³⁵ Tj. czynnościach, które nie są dokonywane na wniosek strony jej obrońcy lub pełnomocnika (art. 315 §2 k.p.k.) nie mają charakteru czynności niepowtarzalnych (art. 316 k.p.k.) ani nie są związane z dopuszczeniem dowodu z opinii biegłego (art. 318 k.p.k.).

uczestnika postępowania mogłoby wywrzeć ujemny wpływ na dalszy bieg postępowania⁷³⁶. Odnosząc się do zasadniczego przedmiotu rozważań warto zastanowić się czy zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego *in tempore procedendi* mogą stanowić przyczynę ograniczenia jego prawa do udziału w innych czynnościach postępowania, na podstawie analizowanego tu przepisu.

Wydaje się, że należy dopuścić taką możliwość *in genere*. Nietrudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której zaburzenia zachowania prezentowane przez pokrzywdzonego⁷³⁷ poważnie zagrażą realizacji określonej czynności procesowej. Oczywiście kryterium z art. 317 §2 k.p.k., ma charakter ocenny, a do podjęcia decyzji odmownej uprawniony jest wyłącznie prokurator⁷³⁸, który powinien dokonać weryfikacji całokształtu istniejących *ad casum* okoliczności, i na tej podstawie ustalić czy zachodzi „szczególnie uzasadniony wypadek”. W przypadku weryfikacji pozytywnej prokurator będzie uprawniony do wydania decyzji odmownej. W tym zakresie zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego mogą ograniczyć jego faktyczną zdolność do realizacji uprawnienia, wynikającego z art. 317 §1 k.p.k. Zwłaszcza, gdy pokrzywdzony nie korzysta w procesie z pomocy pełnomocnika.

Warto zauważyć, że analizowany tu przepis dotyczy czynności powtarzalnych (*arg. a contrario ex art. 316 §1 k.p.k.*), co – przynajmniej w założeniu – stwarza możliwość ich przeprowadzenia w późniejszym terminie. *De lege lata* prokurator nie ma jednak obowiązku zmiany pierwotnego terminu przeprowadzenia czynności.

Biorąc pod uwagę względy gwarancyjne i fakt, że mowa tu o uprawnieniu stanowiącym przejaw kontrydiktoryjności w *de facto* inkwizycyjnym postępowaniu przygotowawczym, należałoby zastanowić się nad zasadnością dodania do art. 317 k.p.k., paragrafu 3 o następującej treści: „Jeśli stan zdrowia strony uniemożliwia jej udział w czynności śledztwa, o której mowa w §1 w pierwotnie wyznaczonym terminie, należy w miarę możliwości wyznaczyć inny termin przeprowadzenia tej czynności, chyba że spowodowałoby to poważne trudności. Przepisu nie stosuje się, jeżeli w czynności uczestniczył obrońca lub pełnomocnik”.

Oczywiście przyjęcie postulowanego rozwiązania, może przyczynić się do wydłużenia postępowań przygotowawczych (a co za tym idzie postępowań karnych w ogóle). Niemniej ekonomika procesowa nie powinna przeważać nad względami gwarancyjnymi. Tym bardziej,

⁷³⁶ Baj A., *Udział stron postępowania przygotowawczego w czynnościach powtarzalnych*, Prokuratura i Prawo 2/2019, s. 121.

⁷³⁷ Agresja, pobudzenie, spiętrzony afekt, tendencja do drażliwości i skracania dystansu społecznego – wynikające np. z rozwijającego się epizodu maniakalnego; zaburzeń zachowania w przebiegu ośpienia czy brak kontroli działań impulsywnych u osoby z zaburzeniami osobowości typu *borderline*.

⁷³⁸ *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 518; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 862.

że przepis miałby zastosowanie wyłącznie do stron, które nie korzystają w procesie z obrońcy lub pełnomocnika.

Odnosząc się do trzeciego z wymienionych powyżej warunków wskazać należy, że powiadomienie strony uprawnionej do udziału w czynności o jej miejscu i terminie jest co do zasady obowiązkiem organu procesowego. Nie dotyczy to sytuacji, w których ustawa stanowi inaczej⁷³⁹. Niniejsza zasada nie ma też zastosowania, jeśli strona *in genere* uprawniona do udziału w czynności nie zostaje do niej dopuszczona *ad casum*, z uwagi na określone w ustawie okoliczność wyłączające taki udział, np. niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki, o którym mowa w art. 316 §1 k.p.k. Jeśli obowiązek zawiadomienia aktualizuje się w danym stanie faktyczno-prawnym, to zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego nie powinny mieć wpływu na jego realizację. Innymi słowy, jeśli obowiązek informacyjny zostanie należycie zrealizowany przez organ, to pokrzywdzony zostanie poinformowany o dacie i miejscu przeprowadzania czynności procesowej, niezależnie od jego ówczesnego stanu psychicznego.

Wreszcie zaburzenia psychiczne mogą utrudnić lub uniemożliwić pokrzywdzonemu samo stawiennictwo w miejscu i czasie przeprowadzania czynności (pomimo spełnienia wcześniej omówionych warunków). Taki skutek może być wywołany szeregiem zaburzeń psychicznych o odmiennych mechanizmach psychopatologicznych. Tytułem przykładu należy wskazać na zaburzenia afektywne (depresja, dystymia), obniżające ogólny nastrój i napęd a co za tym idzie motywację do działania, zaburzenia lękowe (w szczególności fobia społecznej i agorafobia), utrudniające interakcje społeczne, czy zaburzenia urojeniowe o charakterze prześladowczym, cechujące się wrogą interpretacją rzeczywistości. Warto też zaznaczyć, że powodem takiego stanu rzeczy mogą być również mniej transparentne objawy – np. anankastyczne. W tym przypadku pokrzywdzony może nie być w stanie uczestniczyć w czynnościach procesowych z uwagi na przymus wykonywania kompulsywnych czynności czy bardziej złożonych rytuałów anankastycznych.

Warto zastanowić się nad konsekwencjami takiego niestawiennictwa oraz uprawnieniami, które przysługują wówczas pokrzywdzonemu. Implikacje takiego stanu rysują się odmiennie zależnie od charakteru czynności procesowej. Czynność niepowtarzalna, z oczywistych względów nie może zostać odroczone, mino niestawiennictwa strony, która jest uprawniona do udziału w tejże.

⁷³⁹ Dla przykładu strony, która brała udział w posiedzeniu przygotowawczym nie powiadamia się o terminach rozpraw (*arg. a contrario ex art. 349 §9 k.p.k.*). Instytucja ta dotyczy postępowania jurysdykcyjnego, dlatego nie jest analizowana w tym fragmencie w szerszym zakresie.

W przypadku pozostałych czynności, które w literaturze określane są czasem mianem czynności powtarzalnych⁷⁴⁰ (niejako w opozycji do powyższych), zastosowanie znajdują podstawowe zasady określone w art. 117 §2 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, jeśli osoba uprawniona do udziału w czynności została prawidłowo zawiadomiona o miejscu i terminie jej przeprowadzenia, a mimo to nie stawiła się, to czynności nie przeprowadza się jeżeli:

- zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że niestawiennictwo wynikło z powodu przeszkód żywiołowych lub innych wyjątkowych przyczyn,
- osoba ta usprawiedliwiła należycie niestawiennictwo i wnosi o nieprzeprowadzenie czynności bez jej obecności, chyba że ustawa stanowi inaczej.

Przepis ma charakter gwarancyjny⁷⁴¹. Ogranicza bowiem możliwość przeprowadzenia czynności procesowej pod nieobecność uczestnika postępowania uprawnionego do udziału w tejże. Analizując niniejszą normę przez pryzmat zasadniczego przedmiotu rozważań, warto zastanowić się czy przepis spełnia swoją gwarancyjną funkcję, także gdy przyczyną nieobecności pokrzywdzonego są występujące u niego zaburzenia psychiczne.

Odpowiedź na to pytanie wymaga uprzedniego omówienia poszczególnych przesłanek wyliczonych w art. 117 §2 k.p.k. Ustawodawca nie definiuje pojęcia przeszkód żywiołowych. W orzecznictwie wskazuje się, że do takowych należą np. pożar, powódź czy ekstremalne warunki pogodowe, takie jak śnieżyca⁷⁴². Co oczywiste, w zakresie tego pojęcia nie mieszczą się zmiany stanu psychicznego pokrzywdzonego. Należy natomiast zastanowić się, czy wspomniana okoliczność może być traktowana jak „inna wyjątkowa przyczyna”, o której mowa w omawianym przepisie. Chociaż prawodawca nie określił katalogu takich przyczyn na gruncie k.p.k. to w orzecznictwie przyjmuje się, że można zaliczyć do nich również chorobę⁷⁴³. Wykładnia funkcjonalna art. 117 §2 k.p.k. nakazuje przyjąć, że mowa tu o chorobie w powszechnym tego słowa znaczeniu, tj. stanie nieprawidłowego funkcjonowania organizmu lub jego części⁷⁴⁴. W tym sensie chorobą, a więc potencjalną przyczyną zastosowania art. 117 §2 k.p.k. są również zaburzenia psychiczne⁷⁴⁵. Założenie to koresponduje zresztą z aktualnymi

⁷⁴⁰ Zob. np. Baj A., *Udział stron postępowania przygotowawczego w czynnościach powtarzalnych*, Prokuratura i Prawo 2/2019

⁷⁴¹ Wyrok SN z 6.11.2018 r., IV KK 421/17, LEX nr 2577395.

⁷⁴² Uchwała SN z 28.03.2002 r. I KZP 8/02, LEX nr 51725; wyrok SN z 17.09.2014 r., II KK 43/14, LEX nr 1532780;

⁷⁴³ Uchwała SN z 28.03.2002 r. I KZP 8/02, LEX nr 51725. Wśród innych przyczyn wskazuje się np.: wypadek, w wyniku którego strona odniosła obrażenia fizyczne, uniemożliwiające obecność w trakcie czynności (wyrok SN z 19.02.2003 r., V KK 139/02, LEX nr 76995).

⁷⁴⁴ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/choroba;2448481.html>; dostęp: 02.02.2023 r.

⁷⁴⁵ Dla porządku przypomnieć należy, że ustawa o ochronie zdrowia psychicznego pozwala na wyróżnienie choroby psychicznej *per se*, będącej jednym z rodzajów zaburzeń psychicznych (art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p.).

tendencjami nozologicznymi. W nowych klasyfikacjach medycznych odchodzi się od pojęcia „choroba”, na rzecz „zaburzenia”, z uwagi na pejoratywny wydźwięk pierwszego z terminów.

Przyczyna nieobecności musi mieć charakter „wyjątkowy”, co wynika *explicite* z treści art. 117 §2 k.p.k. W języku powszechnym pojęcie oznacza to, tyle co „wyróżniający się niezwykłością, bardzo rzadki, szczególny”⁷⁴⁶. Określenie to należy łączyć z sytuacjami ekstraordynaryjnymi, nagłymi, niespodziewanymi. Odnosząc te spostrzeżenia do głównego tematu rozważań, przyjąć należy, że odstępienie od przeprowadzenia czynności na podstawie analizowanej tu przesłanki może mieć miejsce jedynie w razie nagłego pogorszenia stanu psychicznego (np. wystąpienia zaburzeń psychicznych o ostrym przebiegu⁷⁴⁷ czy gwałtownego zaostrzenia dotychczasowych objawów). Znamię wyjątkowości łączy się wówczas z dynamiką zmian (narastanie objawów w krótkim czasie). Jeśli zaburzenie ma charakter przewlekły, a objawy są chroniczne i jednostajnie nasilone, należałoby raczej rozpatrywać je w ramach drugiej kategorii przyczyn, omówionych poniżej.

Przyjmując, że pogorszenie stanu psychicznego pokrzywdzonego jest inną wyjątkową przyczyną, o której mowa w tym przepisie, dla odstąpienia od czynności konieczne jest jeszcze zaistnienie „uzasadnionego przypuszczenia” teje okoliczności po stronie organu⁷⁴⁸. Oznacza to, że organ musi posiadać obiektywną informację w tym zakresie w momencie podejmowania decyzji o odstąpieniu od przeprowadzenia czynności, w trybie art. 117 §2 k.p.k. Organ może posiadać taką informację z urzędu. Może ona też wynikać z oświadczeń innych uczestników czynności⁷⁴⁹. W przeciwnym wypadku nie ma podstaw do czynienia przez organ domniemań, iż mimo nieprzedstawienia informacji o okolicznościach uzasadniających nieobecność okoliczności takie faktycznie zaistniały⁷⁵⁰.

Jeśli pokrzywdzony korzysta z pomocy opiekuna faktycznego (art. 51 §3 k.p.k.), lub profesjonalnego pełnomocnika – taka informacja może pochodzić od tych przedstawicieli. Trzeba natomiast zastanowić się, czy źródłem informacji o przyczynach nieobecności

Uwzględniając *ratio legis* art. 117 §2 k.p.k., należy jednak przyjąć, iż „wyjątkową przyczyną”, o której mowa w tym przepisie, może być – co do zasady – każde zaburzenie psychiczne.

⁷⁴⁶ *Słownik języka polskiego*, red. Doroszewski W., <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/wyjatkowy;5520098.html>; dostęp: 01.02.2023 r.

⁷⁴⁷ Np. ostre i przemijające zaburzenia psychotyczne (F23.0 wg. ICD-10; 6A23 wg. ICD-11).

⁷⁴⁸ Jak słusznie wskazano w orzecznictwie SN, rozumując *a minori ad maius* należy przyjąć, że odstępienie od przeprowadzenia czynności procesowej staje się tym bardziej konieczne, jeżeli osoba uprawniona usprawiedliwiła swoją nieobecność obiektywną niemożnością stawiennictwa w czasie i miejscu wyznaczonym przez organ procesowy – wyrok SN z 17.10.2001 r., IV KKN 324/97, LEX nr 51596.

⁷⁴⁹ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego .Tom I. Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011, s. 742.

⁷⁵⁰ Uchwała SN z 28.03.2002 r. I KZP 8/02, LEX nr 51725; wyrok SO w Gliwicach z 24.11.2016 r., V Ka 259/16, LEX nr 2172161

pokrzywdzonego może być podmiot wyznaczony w trybie art. 299a §1 k.p.k. Nie ulega wątpliwości, że podmiot ten nie posiada uprawnień do udziału w czynności pod nieobecność pokrzywdzonego. Ta okoliczność nie pozbawia go jednak możliwości poinformowania organu postępowania karnego o przyczynach nieobecności pokrzywdzonego. Jeśli informacja ma charakter wiarygodny, organ w żadnym wypadku nie powinien jej zbagatelizować. Brak legitymacji procesowej podmiotu z art. 299a §1 k.p.k., do udziału w czynności jest w tym przypadku irrelevantny. Ustawodawca na gruncie art. 117 §2 k.p.k. nie wskazał bowiem żadnych kryteriów odnoszących się do „dopuszczalnych” źródeł informacji o okolicznościach wskazanych w tym przepisie. Nie ma zatem normatywnych podstaw do przyjęcia, że taka informacja może pochodzić jedynie od osób uprawnionych do udziału w danej czynności. Przeciwnie, jej źródłem może być każda osoba fizyczna prawna czy podmiot, o którym mowa w art. 33¹ k.c.

Niezależnie od powyższych spostrzeżeń, jeśli pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi nie korzysta w procesie z pomocy innych podmiotów, to walor gwarancyjny art. 117 §2 k.p.k. może być ograniczony. Specyfika zaburzeń psychicznych sprawia, że nagła dekompensacja stanu psychicznego, w wielu przypadkach prowadzi do hospitalizacji pacjenta. Jeżeli pokrzywdzony, z uwagi na prezentowane objawy zagraża bezpośrednio swojemu życiu lub zdrowiu bądź życiu innych osób, taka hospitalizacja może mieć również charakter przymusowy (art. 23 ust. 1 u.o.z.p.). Szansa, iż organ procesowy posiędzie obiektywną informację o ww. okolicznościach w momencie podejmowania decyzji o odstąpieniu od przeprowadzenia czynności, w trybie art. 117 §2 k.p.k., jest znikoma. Warto jednak zaznaczyć, że informacja ta może być przekazana organowi także za pośrednictwem bezpośrednich środków komunikacji (np. przez telefon). Wymaga to jednak, chociażby minimalnego zorientowania pokrzywdzonego we własnej sytuacji prawnej i wiedzy o konieczności dokonania takiego powiadomienia.

Od dokonania czynności procesowej pod nieobecność pokrzywdzonego należy też odstąpić, jeśli ten należycie usprawiedliwił swoje niestawiennictwo oraz złożył wniosek o nieprzeprowadzenie czynności pod jego nieobecność⁷⁵¹. Zaistnienie omówionych tu okoliczności obliguje organ procesowy do zaniechania czynności. Takie usprawiedliwienie musi być jednak dokonane w sposób należyty. Jeżeli przyczyną nieobecności jest choroba (tj. zaburzenie psychiczne) pokrzywdzonego, to wymóg należytego usprawiedliwienia rodzi

⁷⁵¹ Słusznie przyjmuje się w orzecznictwie, że złożenie usprawiedliwienia powinno być równocześnie traktowane jak wniosek o nieprzeprowadzenie czynności pod nieobecność usprawiedliwiającego się podmiotu - wyrok SN z 14.02.2001 r., V KKN 395/98, LEX nr 52027.

konieczność przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego (*arg. ex art. 117 §2a k.p.k.*)⁷⁵². Niewystarczające jest zatem przedstawienie zaświadczenia wystawionego przez innego lekarza⁷⁵³, potwierdzenia pobytu w szpitalu⁷⁵⁴ czy powołanie się na dokumentację dotyczącą stanu zdrowia pokrzywdzonego, która nie odpowiada wymaganiom wynikającym z art. 117 § 2a k.p.k.⁷⁵⁵. Zaświadczenie lekarza sądowego musi nadto stwierdzać „niemożność stawienia się” na zawiadomienie organu. Omawianego tu wymogu nie znosi art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2⁷⁵⁶, gdyż nie ma on zastosowania na etapie postępowania przygotowawczego⁷⁵⁷.

Nie kwestionując formalnego wymogu wynikającego z art. 117 §2a k.p.k., należy podzielić stanowisko wyrażone w orzecznictwie SN, zgodnie z którym przepis ten nie powinien być stosowany w sposób bezwzględny. Należy bowiem uwzględnić, że brak formalnego zaświadczenia lekarza sądowego o niezdolności do stawiennictwa może być usprawiedliwiony okolicznościami losowymi (choroba o charakterze nagłym). W takiej sytuacji, art. 117 § 2a k.p.k. nie może mieć pierwszeństwa i wyłączać stosowania art. 117 § 2 k.p.k., który nie pozwala na przeprowadzanie czynności bez udziału strony także z powodu ujawnionych innych, wyjątkowych przyczyn jej niestawiennictwa⁷⁵⁸. Zapatrywanie to zostało podzielone, w doktrynie, gdzie również dostrzega się, potrzebę „refleksyjnego” spojrzenia organów procesowych, na te sytuacje, w których brak jest zaświadczenia lekarza sądowego, ale istnieje obiektywna przeszkoda zdrowotna uniemożliwiająca udział w czynności. Stanowisko to należy

⁷⁵² Artykuł 117 § 2a k.p.k. stanowi tym samym dopełnienie normy z art. 117 § 2 k.p.k. w zakresie określenia formy usprawiedliwienia niestawiennictwa z powodu choroby – wyrok SA w Katowicach z 12.01.2017 r., II AKa 411/16, LEX nr 2278193. W literaturze trafnie zwrócono też uwagę na niefortunną konstrukcję art. 117 §2a k.p.k. Przepis, w jego obecnym brzmieniu, kreuje obowiązek przedłożenia zaświadczenia lekarza sądowego przez uczestników postępowania, których obecność jest obowiązkowa oraz tych, którzy wnosili o dopuszczenie do czynności, będąc uprawnionymi do wzięcia w niej udziału. W przepisie pominięto tych uczestników postępowania, którzy są uprawnieni do wzięcia udziału w czynności bez konieczności złożenia wniosku w tym zakresie (Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Tom IV. Komentarz. Aktualizacje*, Warszawa 2008, s. 95).

⁷⁵³ Postanowienie SN z 18.12.2008 r., V KK 324/08, LEX nr 567171.

⁷⁵⁴ Postanowienie SN z 2.02.2005 r., IV KK 370/04, LEX nr 199655.

⁷⁵⁵ Postanowienie SN z 17.05.2010 r., IV KZ 28/10, LEX nr 843882.

⁷⁵⁶ Dz.U. z 2023 r., poz. 201.

⁷⁵⁷ Niniejszy przepis stanowi, że w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 usprawiedliwienie niestawiennictwa przed sądem z powodu choroby nie wymaga przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego. Stan epidemii został odwołany rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1027), z dniem 16.05.2022 r. W tym samym dniu zaczął obowiązywać stan zagrożenia epidemicznego – wprowadzony rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1028). Stan zagrożenia epidemicznego został zaś zniesiony z dniem 1.07.2023 r. na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z 14.06.2023 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118).

⁷⁵⁸ Tak słusznie SN w wyroku z 24.10.2018 r., V KK 483/18, LEX nr 2573008; zob. też: wyrok SN z 18.11.2015 r., V KK 121/15, LEX nr 1920188 czy wyrok SN z 18.05.2021 r., III KK 121/21, LEX nr 3219886.

podzielić zwłaszcza w przypadku osób zmagających się z zaburzeniami psychicznymi⁷⁵⁹. Jak wspomniano powyżej, nagła dekompensacja stanu psychicznego prowadzi najczęściej do hospitalizacji. Trudno oczekiwać, aby pokrzywdzony był wówczas w stanie udać się do lekarza sądowego, celem realizacji obowiązku wynikającego z art. 117 §2a k.p.k.⁷⁶⁰ Oczywiście, organ może w takiej sytuacji odstąpić od czynności na podstawie uzasadnionego przypuszczenia, iż nieobecność pokrzywdzonego spowodowana jest innymi wyjątkowymi przyczynami. Wymaga to jednak posiadania przez organ obiektywnej informacji w tym zakresie – co jak zaznaczono już wcześniej, może być utrudnione, jeśli pokrzywdzony z zaburzeniami psychicznymi nie korzysta w procesie z pomocy innych podmiotów.

Co więcej, usprawiedliwieniu musi towarzyszyć wniosek o nieprzeprowadzenie czynności pod nieobecność pokrzywdzonego. Skorzystanie z tego rozwiązania wymaga zatem podjęcia dość złożonych działań wolicjonalnych. Jeśli przyczyną nieobecności jest nagła dekompensacja stanu psychicznego (nagle nasilenie objawów), praktyczna realizacja tych warunków może okazać się niemożliwa, zwłaszcza w przypadku zaburzeń sfery motywacyjno-emocjonalnej i/lub sfery wykonawczej. W takim przypadku czynność zostanie przeprowadzona mimo nieobecności pokrzywdzonego. Toteż, jego prawo do udziału w czynności zostanie *ad casum* ograniczone z uwagi na zaburzenia psychiczne.

1.4.2.2.4. Prawo do składania oświadczeń woli

Jednym z najistotniejszych uprawnień pokrzywdzonego jako strony postępowania przygotowawczego jest prawo do składania oświadczeń woli. To ogólne uprawnienie doznaje konkretyzacji w poszczególnych przepisach k.p.k., przewidujących możliwość:

- a. złożenia wniosku w określonym zakresie, np.: wniosku o dokonanie określonej czynności, którą organ może lub ma obowiązek podejmować z urzędu (art. 9 §2 k.p.k.), wniosku o ściganie (art. 12 §1 k.p.k.); wniosku o wyłączenie sędziego (art. 42 §1 k.p.k.), referendarza sądowego (art. 44 w zw. z art. 42 §1 k.p.k.), prokuratora oraz innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze (art. 47 §1 w zw. z art. 42 §1 k.p.k.), protokolanta i stenografa (art. 146 §1 w zw. z art. 9 §2 k.p.k.),

⁷⁵⁹ Gil D., *Glosa do wyroku SN z 26 kwietnia 2016 r., IV KK 114/16*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 5(27)/2016, s. 86 i n.

⁷⁶⁰ Dla porządku wskazać należy, że zgodnie z art. 12 ust. 4 ustawy z 15.06.2007 r. o lekarzu sądowym (Dz.U. z 2007 r. Nr 123, poz. 849) w przypadku pobytu uczestnika postępowania w szpitalu, lekarz sądowy może wydać zaświadczenie na podstawie udostępnionej dokumentacji, bez osobistego badania uczestnika postępowania. Niemniej, aby taka sytuacja mogła zaistnieć, lekarz sądowy musi najpierw posiadać obiektywną informację o tym, że dana osoba przebywa w szpitalu.

- wniosku o przywrócenie terminu zawitego (art. 126 §1 k.p.k.), wniosku o sprostowanie oczywistych omyłek pisarskich lub rachunkowych w protokole lub przekładzie zapisu dźwięku (art. 154 k.p.k.), wniosku, o którym mowa w art. 299a §2 k.p.k., wniosku o naprawienie, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 49a k.p.k. w zw. z art. 46 §1 k.k.)⁷⁶¹, wniosku o dokonanie czynności śledztwa (art. 315 §1 k.p.k.) lub dochodzenia (w zw. z art. 325a §2 k.p.k.), wniosku o uzupełnienie postępowania przygotowawczego (art. 321 §5 k.p.k.) czy wniosku dowodowego (art. 167 k.p.k.),
- b. żądania określonych działań, np.: przesłuchania w charakterze świadka, jeśli pierwotnie od tego odstąpiono, przyjmując, że czynność ta nie jest niezbędna do dokonania ustaleń faktycznych (art. 315a k.p.k.), powtórzenia czynności procesowej w razie wyłączenia prowadzącego lub nadzorującego postępowanie przygotowawcze (art. 48 §2 k.p.k.), wydania odpisu orzeczenia (art. 157 §1 k.p.k.), przesłuchania świadka przez sąd w przypadku, o którym mowa w art. 316 §3 k.p.k., dopuszczenia do udziału w innych czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 317 §1 k.p.k.);
- c. inicjowania postępowania mediacyjnego (lub wyrażenia zgody na takowe) - zgodnie z art. 23a k.p.k. sąd lub referendarz sądowy, a postępowaniu przygotowawczym organ prowadzący postępowanie karne może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego skierować sprawę do postępowania mediacyjnego. Chociaż wniosek pokrzywdzonego złożony w tym przedmiocie nie jest wiążący dla organu, to może stanowić impuls do rozważenia zasadności przeprowadzenia takiego postępowania pomiędzy oskarżonym i pokrzywdzonym;
- d. zaskarżania określonych decyzji procesowych, m.in. wnoszenia zażaleń na postanowienie w przedmiocie zawieszenia postępowania (art. 22 §2 k.p.k.)⁷⁶², na odmowę przywrócenia terminu zawitego (art. 126 §3 k.p.k.), na postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 306 §1a pkt 1 k.p.k.); na postanowienie co do dowodów rzeczowych, w razie umorzenia śledztwa (art. 323 §2 k.p.k.); na postanowienie prokuratora w przedmiocie odtworzenia akt sprawy (art. 165 §2 w zw. z art. 160 §4 k.p.k.); na zarządzenie o odmowie udostępnienia akt

⁷⁶¹W literaturze przyjmuje się, że najwłaściwszym stadium postępowania karnego, w którym pokrzywdzony winien złożyć wniosek o naprawienie szkody jest postępowanie przygotowawcze - Kolasiński B., *Szkoda w rozumieniu art. 46 §1 k.k.*, Prokuratura i Prawo 4/2001, s. 68.

⁷⁶²*Kodeks postępowania karnego. t. I. Komentarz do art. 1-166*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2017, el.LEX/kom. do art. 22; Nb. 59.

- sprawy (art. 159 k.p.k.) czy sprzeciwu od postanowień i zarządzeń referendarza sądowego wydanych w postępowaniu przygotowawczym (art. 93a §3 k.p.k.)⁷⁶³;
- e. zaskarżenia innych czynności postępowania przygotowawczego, które naruszają prawa pokrzywdzonego (art. 302 §2 k.p.k.);
 - f. wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia, po zaistnieniu przesłanek, aktualizujących to uprawnienie (art. 55 §1 k.p.k.)⁷⁶⁴,

Wymienione uprawnienia pozwalają pokrzywdzonemu bezpośrednio oddziaływać na przebieg postępowania karnego. Upośledzenie faktycznej zdolności do ich realizacji, wynikające z doznawanych zaburzeń psychicznych, może prowadzić do poważnych trudności w egzekwowaniu interesu prawnego pokrzywdzonego w toku procesu.

Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że złożenie procesowego oświadczenia woli wymaga:

- a. powzięcia woli - tytułem przypomnienia wskazać należy, że wola jest cechą jednostki pozwalającą na podejmowanie świadomych decyzji, dotyczących tego, czy działać, jakie działanie wykonać i kiedy je wykonać⁷⁶⁵ (szerzej zob. rozdział II). Wśród objawów psychopatologicznych wpływających na ten obszar należy wymienić przede wszystkim awolicję i abulię oraz ambiwalencję. Warto jednak pamiętać, że skuteczne powzięcie woli uwarunkowane jest prawidłową percepcją oraz interpretacją otaczającej rzeczywistości (zrozumienie sytuacji faktyczno-prawnej w jakiej znajduje się pokrzywdzony). W tym zakresie zdolność do powzięcia woli może być ograniczona także z uwagi na występowanie zaburzeń spostrzegania czy zaburzeń w zakresie funkcji poznawczych (myślenie, uwaga, pamięć).
- b. wyrażenia woli wobec organu – (podjęcia wolicjonalnych działań) - oświadczenie woli może być złożone zarówno w sposób bezpośredni (ustnie lub pisemnie) jak i dorozumiany (konkludentny) – np. stawienie się w czasie i miejscu przeprowadzenia czynności powinno być odczytane jako wola uczestnictwa w teź; podjęcie wolicjonalnych działań – w tym wypadku wyrażenie (wyartykułowanie) woli zależy od sprawnych procesów motywacyjnych, tj. mechanizmów zaangażowanych w

⁷⁶³ Np. w przedmiocie wyznaczenia pełnomocnika z urzędu (art. 88 § 1 zd. 2 k.p.k.).

⁷⁶⁴ Szerzej zob. Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych*, Warszawa 2016, s. 162 i n.

⁷⁶⁵ Haggard P., *Human volition: towards a neuroscience of will*, Nature Reviews Neuroscience 9/2008, s. 934. Na temat teorii woli szerzej zob. także: Kimble G.A., Perlmutter L.C., *The problem of volition*, Psychology Review 5(77)/1970, s. 361 i n.

inicjację, ukierunkowanie, podtrzymanie i zakończenie określonego działania. Również zaburzenia w zakresie komunikacji (np. zaburzenia mowy) mogą wpływać negatywnie na omawiany tu aspekt.

Przyjmując nieco inną optykę należy wskazać, że zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego mogą:

- uniemożliwić powzięcie (a co za tym idzie wyrażenie) woli;
- uniemożliwić wyrażenie woli (mimo jej uprzedniego powzięcia);
- prowadzić do powzięcia i wyrażenia woli w oparciu o „patologicznie zmienioną” percepcję i/lub rozumienie otaczającej rzeczywistości.

W pierwszych dwóch sytuacjach, w ogóle nie dojdzie do złożenia oświadczenia woli. Pokrzywdzony nie będzie miał zatem możliwości podjęcia działań ukierunkowanych na ochronę jego interesu prawnego.

Do złożenia oświadczenia woli dojdzie jedynie w trzeciej z wymienionych sytuacji. Warto jednak zastanowić się czy takie oświadczenie będzie skuteczne, a co za tym idzie czy wywoła przewidziane przez k.p.k. skutki procesowe. Czynności procesowe, jak wszystkie czynności prawne mają charakter konwencjonalny, co oznacza że są podporządkowane określonym regułom sensu, w tym wypadku zdefiniowanym przez ustawę karnoprosesową. Należy jednak w pełni podzielić pogląd wyrażony niegdyś przez M. Cieślaka, który stwierdził, że „aby określone zachowanie osoby mogło być uznane za ważną czynność procesową (...) muszą istnieć warunki do uznania, że zachowanie to leżało w granicach możliwości pojmowania przez tę osobę znaczenia tej czynności i kierowania swym postępowaniem”⁷⁶⁶.

Stanowisko to koresponduje z cywilno-prawną konstrukcją wad oświadczeń woli. Zgodnie z art. 82 k.c., nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Dotyczy to w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych.

Sytuacja opisana w dyspozycji przywołanego przepisu odnosi się niewątpliwie do pokrzywdzonego, który z powodu doznawanych objawów psychopatologicznych, nie był zdolny do prawidłowej percepcji i rozumienia otaczającej rzeczywistości, a co za tym idzie podjęcia świadomej decyzji co do charakteru i kierunku dalszych działań procesowych.

⁷⁶⁶ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 107.

Oświadczenie woli złożone w takich warunkach jest dotknięte wadą, która na gruncie cywilnym implikuje jego nieważność.

Obecna ustawa karnoprosowa nie zna koncepcji nieważności czynności procesowych⁷⁶⁷. Nie ulega wątpliwości, że nieubezważniony pokrzywdzony, zachowuje pełną zdolność do czynności procesowych (nawet jeśli istniejące *in tempore procedendi* objawy całkowicie uniemożliwiają mu racjonalne działanie). Z formalnego punktu widzenia czynności procesowa (złożenie oświadczenia woli) dokonana przez takiego pokrzywdzonego będzie więc prawnie dopuszczalna. Należałoby jednak przyjąć, że z uwagi na wadę oświadczenia woli pozostanie czynnością bezskuteczną⁷⁶⁸, a tym samym nie wywoła przewidzianych dla niej skutków procesowych. Zaburzenia stanu psychicznego pokrzywdzonego uniemożliwiają mu świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli, winny być traktowane jako przejaw wadliwości dokonanej przez niego czynności procesowej, która mimo swej generalnej dopuszczalności, *ad casum* będzie bezskuteczna⁷⁶⁹.

Realizacja powyższego założenia może być jednak znacząco utrudniona w praktyce, z co najmniej kilku powodów. Po pierwsze, obecnie brak jest rozwiązań normatywnych, które pozwalałyby na badanie stanu psychicznego pokrzywdzonego, w razie uzasadnionej wątpliwości czy stan ten pozwala mu na udział w postępowaniu w sposób samodzielny i rozsądny. Kodeks postępowania karnego przewiduje *explicite* jedynie możliwość zbadania stanu psychicznego pokrzywdzonego, jeżeli od tej kwestii zależy karalność czynu zarzucanego oskarżonemu (art. 192 §1 k.p.k.)⁷⁷⁰. Na tej podstawie można np. ocenić czy na skutek przestępstwa doszło do rozstroju zdrowia psychicznego pokrzywdzonego (w kontekście realizacji znamion czynu zabronionego stypizowanego w art. 156 §1 pkt 2 k.k.)⁷⁷¹. Zawartość treściowa komentowanego przepisu zasadniczo wyklucza możliwość rozszerzenia zakresu jego zastosowania do oceny zdrowia psychicznego pokrzywdzonego, w innym kontekście. Z kolei art. 192 §2 k.p.k. umożliwia przesłuchanie pokrzywdzonego z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, jeżeli istnieje wątpliwość co do jego stanu psychicznego, stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania czy odtwarzania przez niego spostrzeżeń. Uwzględniając *ratio legis* przywołanej normy przyjąć należy, że chodzi tu raczej o ocenę wiarygodności zeznań złożonych przez pokrzywdzonego, a nie jego zdolności do działania w procesie *per se*.

⁷⁶⁷ *Proces karny*, red. Skorupka J., Warszawa 2021, s. 362.

⁷⁶⁸ *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 303.

⁷⁶⁹ Tak również Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 107.

⁷⁷⁰ Postanowienie SN z 22.05.2020 r., V KK 495/19, LEX nr 3275593.

⁷⁷¹ Wyrok SO w Gliwicach z 15.12.2017 r., VI Ka 961/17, LEX nr 2484425.

De lege ferenda, zasadnym wydaje się wprowadzenie do ustawy karnoprosesowej normy pozwalającej organowi na przeprowadzenie badania stanu psychicznego pokrzywdzonego, we wszystkich przypadkach, w których zachodzi wątpliwość czy stan ten pozwala mu na udział w postępowaniu w sposób samodzielny i rozsądny. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których pokrzywdzony jest stroną postępowania przygotowawczego albo jako oskarżyciel prywatny czy posiłkowy samodzielnie popiera oskarżenie przed sądem.

Stwierdzenie braku zdolności do samodzielnego działania w procesie, mogłoby być podstawą do podjęcia decyzji o konieczności korzystania z pomocy pełnomocnika. W tym kontekście zaprezentowany tu pogląd pozostaje zbieżny z postulatami *de lege ferenda*, dotyczącymi zasadności wprowadzenia do polskiej procedury karnej instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla pokrzywdzonego, który z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie partycypować w procesie⁷⁷². Takie rozwiązanie będzie jednocześnie urzeczywistniało zasadę równości broni, zwłaszcza w tych sytuacjach, w których oskarżony korzysta z obrony obligatoryjnej na podstawie art. 78 §1 pkt 4 k.p.k.

Wprowadzenie postulowanych rozwiązań przyczyni się niewątpliwie do wydłużenia postępowań karnych oraz wzrostu ich kosztów. Należy mieć też świadomość, że ich konsekwencją jest poważna ingerencja w procesowe prawa pokrzywdzonego. Przyjęcie, że pokrzywdzony jest *ad casum* niezdolny do świadomego powzięcia i wyrażenia woli skutkuje bowiem pozbawieniem go realnej możliwości złożenia skutecznego oświadczenia woli, mimo iż jest on *in genere* uprawniony do dokonania takiej czynności. Paradoksalnie, rozwiązania te będą jednak służyły wzmocnieniu pozycji procesowej pokrzywdzonego, zabezpieczając go przed skutkami procesowymi decyzji podejmowanych w stanie wyłączającym zdolność do świadomego działania w procesie.

Po drugie, Kodeks postępowania karnego nie definiuje w sposób autonomiczny zagadnień związanych procesowymi następstwami wad oświadczeń woli. Z uwagi na doniosłość tych ostatnich, zasadne wydaje się unormowanie tej kwestii w sposób jednoznaczny także na gruncie ustawy karnoprosesowej.

Po trzecie, ocena zdolności do świadomego powzięcia i wyrażenia woli nie może być abstrakcyjna. Kwestia ta wymaga każdorazowo oceny *ad casum*, do której niezbędne jest posiadanie wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii. Złożoność psychopatologii sprawia, że w niektórych sytuacjach osoba „pozornie” zdrowa i dobrze funkcjonująca może być absolutnie niezdolna do podejmowania świadomych oświadczeń woli (np. w przebiegu epizodu

⁷⁷² Szerzej zob. rozdz. IV.1.4.1.4.

maniakalnego z objawami psychotycznymi). Sam fakt występowania zaburzeń psychicznych u pokrzywdzonego nie może też *a priori* przesądzać o jego niezdolności do złożenia niedotkniętego wadą (a co za tym idzie skutecznego) oświadczenia woli. Wpływ zaburzeń psychicznych na omawianą tu zdolność, jako zależny od nasilenia objawów, ich charakteru czy wzajemnej proporcji będzie osobniczo zmienny. Należy też wyraźnie zaznaczyć, że stan zdrowia psychicznego może podlegać dynamicznym zmianom. Wzgląd na powyższą okoliczność prowadzi do konstatacji, iż ewentualna ocena zdolności pokrzywdzonego do powzięcia i wyrażenia woli, powinna być badana w czasie istnienia wątpliwości w tym zakresie.

Po czwarte, ustawa karnoprosowa nie reguluje wprost kwestii konwalidacji czynności procesowych dotkniętych wadami oświadczeń woli. Wydaje się, że w tej sytuacji można byłoby rozważyć konwalidację *per se* lub powtórzenie czynności procesowej po stabilizacji stanu psychicznego pokrzywdzonego. Różnica jaka zachodzi pomiędzy tymi rozwiązaniami dotyczy momentu wystąpienia skutku procesowego. W przypadku konwalidacji, „uzdrowienie” wadliwości następuje niejako z mocą wsteczną, co oznacza, że czynność uważana jest za skuteczną od chwili jej pierwotnego dokonania. Natomiast powtórzenie czynności nie prowadzi do uzdrowienia czynności pierwotnej. Określony skutek procesowy następuje zatem w momencie ponownego złożenia oświadczenia woli, w warunkach pozwalających na jej świadome powzięcie i wyrażenie. Kwestia ta ma istotne znaczenie z punktu widzenia czynności ograniczonych terminem stanowczym. Warto zauważyć, że wprowadzenie do k.p.k., postulowanego powyżej rozwiązania likwiduje przedstawiony tu dylemat. Jeśli bowiem w danym stanie faktyczno-prawnym powstaną uzasadnione wątpliwości co do stanu zdrowia psychicznego i jego zdolności do udziału w procesie organ będzie mógł je rozstrzygnąć w oparciu o opinię biegłych psychiatrów/psychologów. Przyjęcie, iż pokrzywdzony był zdolny do złożenia oświadczenia woli, tworzy domniemanie iż oświadczenie to nie było dotknięte wadą, a co za tym idzie było skuteczne. Wniosek odmienny (brak zdolności) pozbawi pokrzywdzonego możliwości złożenia oświadczenia woli niejako apriorycznie, tj. jeszcze przed dokonaniem tej czynności. Stan „wadliwości” nie powstanie, toteż nie będzie przedmiotem konwalidacji.

Konkludując tę część rozważań należy przyjąć, że zaburzenia psychiczne wpływające na zdolność do powzięcia (i/lub wyrażenia woli) niosą za sobą dotkliwe skutki procesowe. Zaburzenia te ograniczają możliwość rzeczywistego wpływu na bieg postępowania karnego, poprzez składanie skutecznych oświadczeń woli o charakterze postulującym. *De lege lata*, swego rodzaju mechanizmami gwarancyjnymi będzie tu oczywiście możliwość działania przez

pełnomocnika procesowego czy opiekuna faktycznego (art. 51 §3 k.p.k.). Należy jednak pamiętać, że zaburzenia w zakresie wyrażania woli mogą manifestować się także w procesie komunikacji z ww. przedstawicielami procesowymi.

Roli gwarancyjnej nie spełnia podmiot, o którym mowa w art. 299a §1 k.p.k., gdyż nie ma on uprawnień do składania oświadczeń woli w imieniu pokrzywdzonego.

Pewną rolę gwarancyjną pełni także art. 118 k.p.k. zgodnie, z którym znaczenie czynności procesowej należy oceniać według treści złożonego oświadczenia (§1) zaś niewłaściwe oznaczenie czynności nie pozbawia jej znaczenia prawnego (§2). Nie można zatem ignorować pozostałych elementów pisma procesowego, które mogą prowadzić do konkluzji odmiennych, niż te, które mogłyby zostać wyprowadzone z nazwy pisma procesowego⁷⁷³. Analizowany przepis nakłada na organ procesowy obowiązek ustalenia znaczenia każdej czynności procesowej nie według jej formy, czy "literalnego" brzmienia, ale według rzeczywistej treści złożonego oświadczenia⁷⁷⁴. Niniejszy wymóg może mieć znaczenie, zwłaszcza w przypadku tych pokrzywdzonych, którzy z uwagi na doznawane objawy, mają problem ze spójnym (trafnym, konkretnym) werbalizowaniem własnej woli⁷⁷⁵.

1.4.2.3. Uprawnienia przysługujące pokrzywdzonemu na etapie jurysdykcyjnym

Jak wskazano na wstępie niniejszego rozdziału, status procesowy pokrzywdzonego w postępowaniu jurysdykcyjnym zależy od tego czy wstąpi on w rolę oskarżyciela (poślukowego lub subsydiarnego), a co za tym idzie uzyska status strony, czy też nie wykorzysta ww. uprawnień. W niniejszym podrozdziale analizie zostanie poddana druga z wymienionych konfiguracji.

W postępowaniu jurysdykcyjnym pokrzywdzony niebędący oskarżycielem korzysta tylko z tych uprawnień, które przyznaje mu ustawa karnoprosesowa. Stosując podział wykorzystany w poprzednich podrozdziałach, można przyjąć, że uprawnienia te dzielą się na cztery główne kategorie, tj.:

⁷⁷³ Postanowienie SN z 13.04.2021 r., III KO 21/20, LEX nr 3229507; postanowienie SN z 23.11.2020 r., III KZ 49/20, LEX nr 3082433.

⁷⁷⁴ Wyrok SN z 15.01.2015 r., V KK 361/14, LEX nr 1652709; wyrok SN z 18.07.2013 r., III KK 93/13, LEX nr 1356411; postanowienie SN z 25.11.2003 r., V KK 258/03, LEX nr 83778.

⁷⁷⁵ Tytułem przykładu warto zwrócić uwagę na ambisentencję – tj. skłonność do werbalizacji całkowicie sprzecznych (opozycyjnych) twierdzeń. Objaw ten, występuje w przebiegu procesu schizofrenicznego i jest wyrazem ambitendencji (na poziomie intelektualnym). Osoba doznająca wskazanych tu symptomów jednocześnie „chce i nie chce” wnieść środka zaskarżenia.

- a. prawa związane z korzystaniem z pomocy innego podmiotu (prawo do ustanowienia pełnomocnika – art. 87 §2 k.p.k.; realizacja praw pokrzywdzonego przez opiekuna faktycznego – art. 51 §3 k.p.k.);
- b. prawa związane z dostępem do informacji procesowej; uprawnienia wynikające z zasady informacji procesowej (art. 16 k.p.k.) oraz przepisów szczególnych konkretyzujących obowiązki informacyjne, np. obowiązek pouczenia o prawie do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (art. 330 §2 k.p.k.); prawo do uzyskania informacji o zarzutach oskarżenia oraz ich kwalifikacji prawnej (art. 337a §1 k.p.k.), obowiązek poinformowania pokrzywdzonego o miejscu i terminie rozprawy głównej (art. 350 §4 k.p.k.), obowiązek niezwłocznego poinformowania o uchyleniu, nieprzedłużeniu lub zmianie tymczasowego aresztowania stosowanego wobec oskarżonego na inny środek zapobiegawczy (art. 253 §3 k.p.k.); obowiązek doręczenia odpisów określonych pism procesowych - np. odpisu wniosku, o którym mowa w art. 335 §1 k.p.k., czy odpisu aktu oskarżenia zawierającego wniosek, o którym mowa w art. 335 §2 k.p.k. (art. 338 §1b); zawiadomienie o sposobie zakończenia sprawy (art. 299a §2 k.p.k.); zawiadomienie o wniesieniu subsydiarnego aktu oskarżenia przez innego pokrzywdzonego (art. 55 §2a k.p.k.),
- c. prawo do (osobistego) udziału w czynnościach procesowych i prawa z tym związane; do tej kategorii należy zaliczyć prawo do udziału w posiedzeniach sądu, w zakresie, o którym mowa w art. 96 §1 k.p.k., tj. np.: posiedzeniu w przedmiocie umorzenia postępowania z powodu oczywistego braku faktycznych podstaw oskarżenia, czy umorzenia na podstawie okoliczności wskazanych w art. 17 §1 pkt 2-11 k.p.k. (art. 339 §5 zd. 2), skazania oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy (art. 343 §2 k.p.k.), posiedzenia w przedmiocie wniosku, o którym mowa w art. 338a k.p.k. (art. 343a §1 k.p.k.) czy umorzenia postępowania z powodu nieczytalności sprawcy (art. 354 pkt 2 k.p.k.), a także w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 §1 k.p.k.), prawo do udziału w innych posiedzeniach, jeśli pokrzywdzony stawi się na nie, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 96 §2 k.p.k.), prawo do udziału w rozprawie (art. 384 §2 k.p.k.);
- d. prawo do składania oświadczeń woli, m.in. w zakresie wyrażenia zgody bądź wniosku o skierowanie sprawy do mediacji (art. 23a k.p.k.⁷⁷⁶), sprzeciwu wobec

⁷⁷⁶ Warto zaznaczyć, że inicjatywa dotycząca wniosku o skierowanie sprawy do mediacji została przyznana *explicite* oskarżonemu i pokrzywdzonemu. Uprawnienie to nie jest zatem zależne od uzyskania przez pokrzywdzonego statusu strony na etapie jurysdykcyjnym.

wniosku, o którym mowa w art. 335 k.p.k. (art. 343 §2 k.p.k.), wniosku o podjęcie warunkowo umorzonego postępowania (art. 549 k.p.k.), wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydane na posiedzeniu (art. 444 k.p.k.) czy złożenia wniosku, o którym mowa w art. 46 k.k. (w zw. z art. 49a k.p.k.). Pokrzywdzony może również przedstawić stanowisko w przedmiocie planowania i organizacji rozprawy głównej (art. 349 §3 k.p.k.). Ważną grupą uprawnień stanowią również te związane z możliwością wejścia w rolę oskarżyciela posiłkowego ubocznego (art. 54 §1-2 k.p.k., art. 55 §3 k.p.k.). Z punktu widzenia formalnego stanowią one wyraz woli pokrzywdzonego, co do dalszego udziału w procesie w charakterze oskarżyciela. W ramach tej kategorii uprawnień należy uwzględnić też prawo do zaskarżenia postanowienia o odmowie dopuszczenia do udziału w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 56 §3 k.p.k.)⁷⁷⁷. Warto natomiast zauważyć, że uprawnienie do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia przewidziane w art. 55 §1 k.p.k., należy do sfery uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu na etapie postępowania przygotowawczego. Mowa tu bowiem o prawie do wniesienia skargi karnej, która dopiero zainicjuje postępowanie sądowe. Z tego powodu uprawnienie to zostało wymienione w poprzednim podrozdziale⁷⁷⁸.

Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji wymienionych tu kategorii uprawnień został już poddany szczegółowej analizie we fragmentach poświęconych postępowaniu przygotowawczemu. Wnioski poczynione na tej kanwie mogą być, co do zasady, w całości recypowane na grunt postępowania jurysdykcyjnego, gdyż istota implikacji zaburzeń psychicznych pozostaje tożsama. Ponowne przeprowadzanie identycznych rozważań i przytaczanie wniosków byłoby zabiegiem zbędnym. W tym miejscu należy jedynie zwrócić uwagę na odrębności jakie występują w stadium jurysdykcyjnym, a w pozostałym zakresie odesłać do wcześniejszych rozważań.

Najistotniejsze różnice odnoszą się do pierwszej kategorii uprawnień. Po pierwsze, w stadium jurysdykcyjnym pokrzywdzony posiada prawo do ustanowienia profesjonalnego pełnomocnika, jedynie jeśli wymaga tego jego interes (art. 87 §2 k.p.k.). Uprawnienie to nie ma więc charakteru bezwzględnego. Na tym etapie postępowania, sąd może bowiem odmówić dopuszczenia do udziału pełnomocnika, jeżeli uzna, że w danej sytuacji nie wymaga tego

⁷⁷⁷ Z formalnego punktu widzenia, osoba której odmówiono udziału w postępowaniu w charakterze oskarżyciela nie uzyskuje takiego statusu, pozostając pokrzywdzonym. Mowa tu zatem o uprawnieniu pokrzywdzonego, nie zaś oskarżyciela posiłkowego.

⁷⁷⁸ Zob. rozdz. V.1.4.2.3.

ochrona interesów pokrzywdzonego (art. 87 §3 k.p.k.). Decyzja przyjmuje postać postanowienia, na które w obecnym stanie prawnym nie przysługuje zażalenie. Stan ten należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Generalny brak możliwości zaskarżenia ww. decyzji może stwarzać potencjalne zagrożenie dla realizacji praw podmiotów innych niż strony. Dotyczy to zwłaszcza pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi, który z uwagi na prezentowane objawy nie jest w stanie samodzielnie i skutecznie egzekwować własnego interesu prawnego. Względy gwarancyjne uzasadniają konieczność wprowadzenia możliwości zaskarżenia omawianej decyzji – przynajmniej dla podmiotów, których dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone bądź zagrożone przez przestępstwo zarzucane oskarżonemu. Nie powinno mieć przy tym znaczenia, że pokrzywdzony nie skorzystał z uprawnień do wstąpienia w rolę oskarżyciela. Fakt ten nie pozbawia go przecież interesu prawnego, nie eliminuje też stanu pokrzywdzenia przestępstwem. Poza tym, w przypadku pokrzywdzonych z zaburzeniami psychicznymi, przyczyny niewstąpienia w rolę oskarżyciela mogą mieć charakter patologicznych i wynikać z doznawanych objawów. Niemożność zaskarżenia decyzji o odmowie dopuszczenia do udziału w postępowaniu pełnomocnika dodatkowo osłabi więc pozycję omawianego podmiotu.

Dla porządku warto zaznaczyć, że pokrzywdzony nieporadny może korzystać z pomocy opiekuna faktycznego także w postępowaniu sądowym. Treść art. 51 §3 k.p.k., nie określa bowiem stadium procesowego, w którym podmiot ten może wykonywać prawa pokrzywdzonego⁷⁷⁹. Skoro *lege non distinguente* to przyjęć należy, że uprawnienia te dotyczą również postępowania sądowego i praw, które przysługują wówczas pokrzywdzonemu. Inaczej, niż w przypadku pełnomocnika, sąd nie może odmówić opiekunowi udziału w postępowaniu, jeżeli sprawuje on pieczę nad pokrzywdzonym nieporadnym. Kwestia legitymacji procesowej opiekuna nie jest tak jednoznaczna, w przypadku wstąpienia pokrzywdzonego w rolę oskarżyciela posiłkowego. Zagadnienie to zostanie szerzej omówione w rozdziale poświęconym tej kategorii uczestników postępowania⁷⁸⁰.

W stadium jurysdykcyjnym aktualizują się również uprawnienia organizacji społecznej, o której mowa w art. 90 k.p.k. Powstaje tu jednak pytanie, czy udział takiej organizacji w postępowaniu może być uzasadniony potrzebą ochrony interesu pokrzywdzonego niebędącego stroną postępowania jurysdykcyjnego⁷⁸¹. Ustawodawca nie określił w art. 90 §1 k.p.k. o czyj

⁷⁷⁹ Postanowienie SN z 23.05.2013 r., III KK 52/13, LEX nr 1356232.

⁷⁸⁰ Zob. rozdz. IV.2.3.1.

⁷⁸¹ *De lege lata* organizacja społeczna może wstąpić do postępowania, jeżeli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka (art. 90 §1 k.p.k.). Nie ulega żadnej wątpliwości, że organizacja społeczna wstępując do postępowania z uwagi na ochronę interesu indywidualnego, może wspierać interesy określonej

interes indywidualny chodzi. Pozornym truizmem jest stwierdzenie, że mowa tu jedynie o podmiotach, które taki interes *a priori* posiadają. Warto jednak zauważyć, że poza stronami (co oczywiste), taki interes mogą mieć też inni uczestnicy postępowania, w tym omawiany tu pokrzywdzony niekorzystający z uprawnień oskarżycielskich⁷⁸².

Należy przyjąć, iż organizacja społeczna będzie mogła uczestniczyć w postępowaniu, także, gdy zajdzie potrzeba ochrony interesu indywidualnego wspomnianego pokrzywdzonego. Treść art. 90 §1 k.p.k., nie stwarza podstaw do odrzucenia tego zapatrywania niejako *a limine*. Trzeba jednak zauważyć, że uprawnienie do wyrażenia zgody (sprzeciwu) na udział organizacji społecznej w postępowaniu, zostało przyznane wyłącznie stronom (art. 90 §3 k.p.k.). Dopuszczenie organizacji do udziału w sprawie bez zgody przynajmniej jednej ze stron (albo przy sprzeciwie strony), może mieć miejsce tylko, gdy leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 90 §3 zd. 3 i §4 k.p.k.). Oczywiście, konieczność uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego, przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności, (art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.) leży we wspomnianym interesie wymiaru sprawiedliwości⁷⁸³. Jeżeli pokrzywdzony nie jest w stanie samodzielnie realizować przysługujących mu uprawnień⁷⁸⁴, to dopuszczenie do udziału organizacji społecznej, pod której opieką pozostaje, również może być uzasadnione takim interesem. Niemniej ocena spełnienia tej przesłanki pozostaje w gestii sądu, który *ad casum*, może nie podzielić powyższego stanowiska, odmawiając dopuszczenia do udziału organizacji wobec braku zgody (bądź sprzeciwu) strony/stron⁷⁸⁵.

W postępowaniu jurysdykcyjnym pokrzywdzonemu nie może towarzyszyć też osoba przybrana do udziału w czynnościach, o której mowa w art. 299a §1 k.p.k. Literalna konstrukcja przywołanego przepisu, w której posłużono się sformułowaniem „Podczas czynności (...) w postępowaniu przygotowawczym” wyklucza stosowanie tego przepisu w postępowaniu sądowym poprzez wnioskowanie *per analogiam*.

strony procesu w zakresie tego interesu . O takim założeniu świadczą też konkretne uprawnienia stron związane dopuszczeniem do udziału w postępowaniu organizacji (art. 90 §3 k.p.k.).

⁷⁸² *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 225. Powyższe założenie powyżej art. 87 §2 k.p.k., który pozwala na dopuszczenie do udziału pełnomocnika podmiotu niebędącego stroną, właśnie z uwagi na interes tego uczestnika.

⁷⁸³ Konieczność uwzględnienia w procesie interesów pokrzywdzonego należy do podstawowych dyrektyw postępowania karnego (art. 2 k.p.k.). Rozwiązanie to nie powinno dziwić. Skoro pokrzywdzenie jest biernym korelatem sprawstwa, to nie sposób mówić o procesie sprawiedliwym, jeżeli pominięte zostaną w nim interesy podmiotu, którego dobra prawne zostały bezpośrednio naruszone bądź zagrożone przestępstwem.

⁷⁸⁴ Na przykład z powodu złego stanu psychosomatycznego.

⁷⁸⁵ Warto zaznaczyć, że wejście w rolę oskarżyciela (a co za tym idzie uzyskanie statusu strony) wymaga od pokrzywdzonego podjęcia złożonych, wolicjonalnych działań ograniczonych terminami stanowczymi. Nie można wykluczyć sytuacji, w których pokrzywdzony nie skorzysta ze wspomnianych uprawnień z powodu zaburzeń psychicznych. Niedopuszczona do udziału w postępowaniu organizacja społeczna, pod opieką której taki pokrzywdzony pozostaje nie będzie miała więc realnej możliwości wsparcia go w procesie.

Należy też pamiętać, że zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego na wstępnym etapie postępowania sądowego, mogą skutecznie uniemożliwić mu wejście w rolę oskarżyciela posiłkowego. Uprawnienie to przysługuje pokrzywdzonemu jedynie do momentu otwarcia przewodu na pierwszej rozprawie głównej (art. 54 §1 k.p.k.). Względnie, w terminie 14 dni od cofnięcia przez oskarżyciela publicznego aktu oskarżenia, pod warunkiem, że pokrzywdzony nie skorzystał wcześniej z uprawnień oskarżycielskich (art. 54 §2 zd. 2 k.p.k.) Oba terminy mają charakter prekluzyjny, zatem oświadczenia złożone po ich upływie będą bezskuteczne i to niezależnie od przyczyn takiego stanu. Jeśli pokrzywdzony owładnięty objawami chorobowymi, nie skorzysta z uprawnień procesowych, o których mowa w przywołanych przepisach, to bezpowrotnie utraci możliwość czynnego udziału w postępowaniu sądowym w charakterze strony. Ten sam wniosek można odnieść do realizacji uprawnień związanych z wniesieniem subsydiarnego aktu oskarżenia, które mają jeszcze bardziej złożony i wielowarunkowy charakter (art. 55 §1 w zw. z art. 330 §2 k.p.k.).

Zgodnie z art. 56 §2 k.p.k. sąd orzeka, iż oskarżyciel posiłkowy nie może brać udziału w postępowaniu, jeżeli stwierdzi, że jego akt oskarżenia albo oświadczenie o przystąpieniu do postępowania zostało złożone po terminie (art. 56 §2 k.p.k.)⁷⁸⁶. Kategorie brzmienie ww. przepisu, prowadzi do wniosku, iż wydanie takiego orzeczenia jest obowiązkowe, jeśli przywołane terminy zostaną przekroczone. Co prawda, pokrzywdzonemu przysługuje zażalenie na to postanowienie do innego równorzędnego składu tego sądu (art. 56 §3 k.p.k.). Niemniej, *de lege lata*, brak jest podstawy prawnej, która pozwalałaby na skuteczne zakwestionowanie takiego rozstrzygnięcia, nawet jeśli przyczyną uchybienia było znaczne pogorszenie stanu psychicznego. Chociaż mowa tu o przeszkodzie, która miała charakter niezależny od strony, to okoliczność ta jest irrelevantna w przypadku terminów prekluzyjnych (*arg. a contrario ex art. 126 §1 k.p.k.*). W obecnym stanie prawnym brak jest instrumentu gwarancyjnego, który pozwalałby na zniwelowanie negatywnych następstw zaburzeń psychicznych, gdy skutkują one niedotrzymaniem terminów prekluzyjnych.

Na koniec tej części rozważań należy jeszcze odnieść się do uprawnień pokrzywdzonego związanych z konsensualnymi trybami zakończenia procesu karnego. W

⁷⁸⁶ Warto zwrócić uwagę na pewną niekonsekwencję terminologiczną ustawodawcy. Skoro uprawnienie do występowania w roli oskarżyciela posiłkowego aktualizuje się w momencie skutecznego złożenia oświadczenia o działaniu w tym charakterze lub skutecznego wniesienia do sądu subsydiarnego aktu oskarżenia to przyjąć należy, że w razie uchybienia terminom prekluzyjnym na ich złożenie (wniesienie) w ogóle nie dochodzi do kreacji oskarżyciela. Ustawodawca powinien posłużyć się tu pojęciem „pokrzywdzonego”, nadając art. 56 §2 k.p.k. brzmienie „Sąd orzeka także, że pokrzywdzony nie może brać udziału w postępowaniu, jeżeli stwierdzi, że nie jest on osobą uprawnioną lub jego akt oskarżenia albo oświadczenie o przystąpieniu do postępowania zostało złożone po terminie”.

obecnym stanie prawnym tryby te mogą być zainicjowane: wnioskiem prokuratora o skazanie oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy (art. 335 §1 i 2 k.p.k.) oraz wnioskiem oskarżonego o dobrowolne poddanie się karze (art. 387 k.p.k.).

Warunkiem uwzględnienia każdego z tych wniosków, poza innymi wymogami przewidzianymi przez ustawę⁷⁸⁷, jest brak sprzeciwu pokrzywdzonego, który został prawidłowo powiadomiony o terminie rozprawy czy posiedzenia (art. 343 §2, 387 § 2 k.p.k.). Przyjmując nieco inną optykę, należy stwierdzić, że pokrzywdzony może skutecznie uniemożliwić zakończenie postępowania w trybie konsensualnym⁷⁸⁸, jeśli ten sposób rozwiązania nie pozwala na urzeczywistnienie jego interesów procesowych.

Ustawodawca nie określa formy sprzeciwu, toteż przyjęć należy, że może on zostać złożony zarówno w formie pisemnej jak i ustnie do protokołu (art. 116 k.p.k.). Jak słusznie zauważa też D. Czerwińska, owy sprzeciw nie wymaga uzasadnienia⁷⁸⁹. Mimo powyższych uproszczeń formalnych, na tym etapie analizy nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż pokrzywdzony, który z powodu prezentowanych objawów nie jest w stanie racjonalnie i samodzielnie korzystać z przysługujących mu uprawnień może też nie być zdolny do wyrażenia omawianego sprzeciwu. Brak sprzeciwu będzie wówczas wynikiem niezrozumienia sytuacji faktyczno-prawnej albo przejawem patologicznie zmienionego procesu decyzyjnego, nie zaś świadomie zaplanowanym działaniem procesowym. W takich przypadkach oskarżony może próbować uzyskać korzystniejsze dla siebie rozstrzygnięcie procesowe, niejako „wykorzystując” nieporadność pokrzywdzonego. Oczywiście sytuacjom tym ma przeciwdziałać szereg rozwiązań procesowych⁷⁹⁰. Nie można jednak tracić z pola widzenia tego, że najistotniejszym, bo przysługującym bezpośrednio pokrzywdzonemu instrumentem gwarancyjnym jest właśnie omawiany sprzeciw. Jeśli pokrzywdzony nie będzie w stanie z niego skorzystać, zabezpieczenie to przyjmie charakter iluzoryczny.

⁷⁸⁷ W przypadku wszystkich analizowanych wniosków konieczne jest m.in. by okoliczności popełnienia przestępstwa oraz wina oskarżonego nie budziły wątpliwości, zaś jego postawa wskazywała, iż cele postępowania zostaną osiągnięte mimo zaniechania przeprowadzania dalszych czynności. Na gruncie art. 335 §1 k.p.k., ustawodawca wyraża też *explicite* wymóg przyznania się oskarżonego do winy. Złożenie wniosku, o którym mowa w art. 387 dotyczy wyłącznie tych przestępstw, które zagrożone są karą nieprzekraczającą 15 lat pozbawienia wolności. Jednocześnie wniosek ten może zostać złożony jedynie do momentu zakończenia pierwszego przesłuchania wszystkich oskarżonych na rozprawie głównej – szerzej na ten temat zob. rozdz. V.6.1.5.

⁷⁸⁸ To samo dotyczy wniosku, o którym mowa w art. 338a k.p.k. (skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego). Również w tym przypadku przesłanką negatywną, uniemożliwiającą uwzględnienie wniosku jest sprzeciw pokrzywdzonego (art. 343a §2 zd. 3 w zw. z art. 343 §2 k.p.k.).

⁷⁸⁹ Czerwińska D., *Pozycja pokrzywdzonego w porozumieniach procesowych (perspektywa prawnoporównawcza)*, Państwo i Prawo, 8/2022, s. 99 i n.

⁷⁹⁰ M.in. wymóg uwzględnienia prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego przy ustalaniu kar i innych środków postulowanych następnie we wniosku z art. 335 §1 k.p.k., możliwość uzależnienia uwzględnienia wniosku, o którym mowa w art. 335 k.p.k. od naprawienia szkody w całości albo w części lub od zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 343 §1 k.p.k.), albo od dokonania w nim określonych zmian (art. 343 §3 k.p.k.).

Podniesione okoliczności stanowią kolejny argument za wprowadzeniem do ustawy karnoprosesowej instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla pokrzywdzonego nieporadnego⁷⁹¹.

1.4.3. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego a obowiązki procesowe

Niezależnie od posiadanych uprawnień procesowych, na pokrzywdzonym mogą też ciążyć określone obowiązki. Do najważniejszych należą:

- a. obowiązek stawiennictwa na wezwanie organu procesowego, celem przesłuchania w charakterze świadka (art. 177 §1 k.p.k.); w tym przypadku aktualizuje się także obowiązek złożenia zeznań oraz mówienia prawdy (*arg. ex art. 190 §1 k.p.k. w zw. z art. 233 §1 k.k.*)⁷⁹²;
- b. obowiązek poddania się oględzinom i badaniom niepołączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym, jeżeli od stanu zdrowia pokrzywdzonego uzależniona jest karalność czynu zarzucanego oskarżonemu (art. 192 §1 k.p.k.); stan zdrowia, o którym tu mowa dotyczy zarówno aspektów somatycznych jak i psychicznych⁷⁹³;
- c. obowiązek poddania się przesłuchaniu z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa⁷⁹⁴, jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu pokrzywdzonego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania czy odtwarzania przez niego

⁷⁹¹ Podobny postulat dotyczący zasadności wyznaczenia pokrzywdzonemu pełnomocnika z urzędu w przypadku procedowania w trybach konsensualnych formułuje też K. Pawelec (tenże, *Zarys metodyki pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach przestępstw i wykroczeń drogowych*, Warszawa 2021, s. 561-563). Autor ten uzasadnia go jednak innymi racjami, powołując się na – słuszne w swej istocie – spostrzeżenie A. Lacha, który zauważa, że możliwe są przypadki, gdy pokrzywdzony, nie mając wiedzy o zasadach wymiaru kary i stosowania środków probacyjnych, zgłasza sprzeciw, który *ad casum* nie ma większej racji bytu (np. nie godząc się na orzeczenie kary pozbawienia wolności z jej warunkowym zawieszeniem, chociaż ten środek probacyjny i tak zostanie zastosowany w danych okolicznościach) – Lach A. *Skazanie bez rozprawy z perspektywy pełnomocnika*, [w:] *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, LEX 2015

⁷⁹² Burdzik M., *Lekarz w procesie karnym...*, s. 159. Zagadnienia związane z obowiązkami osobowych źródeł dowodowych zostaną szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym tej grupie uczestników postępowania.

⁷⁹³ Postanowienie SN z 22.05.2020 r., V KK 495/19, LEX nr 3275593.

⁷⁹⁴ Udział biegłego nie sprowadza się w tym wypadku do biernej obserwacji przesłuchania, ale polega na czynnym udziale w tej czynności. Biegły wspomaga organ procesowy swoją wiedzą fachową. Jego rola polega na rozstrzygnięciu kwestii budzących wątpliwości, o których mowa w art. 192 §2 k.p.k., tj. np. stanu rozwoju umysłowego czy zdolności postrzegania i odtwarzania postrzeżeń – Antoniuk-Drożdż A., *Przesłuchanie dziecka w procesie karnym – uwagi praktyczne*, Prokuratura i Prawo 6/2006, s. 51. Biegły zapoznaje się z wszelkimi przejawami stanu psychicznego pokrzywdzonego i jego nastawienia do relacjonowanych treści (zachowania niewerbalne, mimika, tempo wypowiedzi, okazywane emocje itd. – wyrok SA w Katowicach z 1.03.2018 r., II AKa 568/17, LEX nr 2480854. Co istotne biegły nie dokonuje oceny zeznań świadka, gdyż ta należy do organu prowadzącego przesłuchanie - postanowienie SN z 2.12.2020 r., IV KK 449/20, LEX nr 3093348. Szerzej na ten temat zob. rozdz. nt. osobowych źródeł dowodowych.

- postrzeżeń (art. 192 §2 k.p.k.)⁷⁹⁵; co istotne nie każde zaburzenie psychiczne powoduje konieczność przesłuchania pokrzywdzonego przy udziale biegłego⁷⁹⁶;
- d. obowiązek udziału w badaniach służących ograniczeniu kręgu osób podejrzanych lub ustaleniu wartości dowodowej ujawnionych śladów (art. 192a §1 k.p.k.);
 - e. obowiązek wskazania adresata dla doręczeń w kraju lub w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej – jeśli pokrzywdzony nie przebywa w kraju ani w innym państwie członkowskim UE (art. 138 k.p.k.);
 - f. obowiązek aktualizowania danych adresowych (*arg. ex art. 139 §1 i 1a k.p.k.*)⁷⁹⁷;
 - g. obowiązek udziału w rozprawie lub jej części jeśli sąd uzna to za celowe (art. 384 §3 k.p.k.);
 - h. obowiązek stawienia w sądzie lub miejscu przebywania sprawcy, w terminie wskazanym, w ramach postępowania przyśpieszonego (art. 517d §4 k.p.k.).

Zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego *in tempore procedendi* wpływają również na zdolność do realizacji wymienionych tu obowiązków procesowych. Zwłaszcza, że wszystkie te czynności wymagają podejmowania konkretnych działań (np. przekazywania informacji, stawiania się na wezwanie, poddawania się procedurom). Bierna postawa, motywowana doznawanymi objawami (lękowe bądź charakterologiczne unikanie relacji społecznych, negatywizm bierny, depresyjne obniżenie napędu, patologiczne spowolnienie wywołane nasilonymi objawami z kręgu OCD) może być błędnie odczytywana jako celowe uchylanie się od spełnienia obowiązku procesowego.

W przypadku upośledzenia zdolności do realizacji uprawnień procesowych, pokrzywdzony traci możliwość oddziaływania na proces, a co za tym idzie egzekwowania własnego interesu prawnego. Niedopełnienie obowiązku rodzi dodatkowo określone sankcje o charakterze procesowym⁷⁹⁸ a czasem także pozaprocessowym (np. karnym – zarzut złożenia fałszywych zeznań w przypadku konfabulacji). W skrajnym przypadku uchybienie obowiązkowi może skutkować zastosowaniem określonych środków przymusu wobec pokrzywdzonego – np. orzeczeniem kary pieniężnej (art. 285 §1 k.p.k.) czy zarządzeniem jego zatrzymania i przymusowego doprowadzenia (art. 285 §2 k.p.k.). Co więcej, gdy

⁷⁹⁵ Nie dotyczy to sytuacji, w których pokrzywdzony odmówił zeznań (art. 182 k.p.k.) albo został z nich zwolniony (art. 185 k.p.k.).

⁷⁹⁶ Postanowienie SN z 11.06.2019 r., V KK 410/18, LEX nr 2689015.

⁷⁹⁷ Treść art. 139 k.p.k. prowadzi do wniosku, że organ procesowy nie jest zobowiązany do aktualizowania danych adresowych uczestników postępowania. Obowiązek ten ciąży na stronach, a także na pokrzywdzonym, jeśli nie jest stroną (art. 139 §1a k.p.k.) – zob. np. postanowienie SN z 12.09.2017 r., II KK 138/17, LEX nr 2352151.

⁷⁹⁸ Dla przykładu uchybienie obowiązkowi wskazania adresu do doręczeń (i jego aktualizacji) powoduje, że pismo wysłane na ostatnio znany adres w kraju lub w innym państwie członkowskim UE albo, jeżeli adresu tego nie ma, załączone do akt sprawy - uważa się za doręczone.

pokrzywdzony uporczywie uchyla się od złożenia zeznań (bądź stawienia na wezwanie), a nie uczestniczy w postępowaniu jurysdykcyjnym w charakterze strony, można wobec niego zastosować również tzw. areszt wymuszający do 30 dni (art. 287 §2 w zw. z §4 k.p.k. *a contrario*).

Karę pieniężną należy uchylić, jeżeli ukarany dostatecznie usprawiedliwi swe niestawienie. Usprawiedliwienie to może nastąpić w terminie tygodnia od daty doręczenia postanowienia o nałożeniu kary (art. 286 k.p.k.). Jeśli przyczyną niestawienia, pokrzywdzonego wezwanego w charakterze świadka, były zaburzenia psychiczne, należy przyjąć, że odpowiednie zastosowanie ma art. 117a §2 k.p.k., co oznacza, że usprawiedliwienie wymaga przedłożenia zaświadczenia lekarza sądowego. Z kolei aresztowanie należy uchylić, jeżeli osoba aresztowana spełni obowiązek albo postępowanie przygotowawcze lub postępowanie w danej instancji ukończono (art. 287 §3 k.p.k.).

Warto zauważyć, że większość z wyżej wymienionych obowiązków ma charakter indywidualny. Nie mogą one zatem zostać „zastępczo” spełnione przez profesjonalnego pełnomocnika czy opiekuna faktycznego. Rola tych ostatnich podmiotów może natomiast sprowadzać się do zwrócenia uwagi organu na bieżący stan psychiczny pokrzywdzonego, będący przyczyną uchybienia danemu obowiązkowi. Takie działanie może okazać się skuteczne tylko w przypadku tych konsekwencji procesowych, które są zależne od decyzji organu – do takich należą w szczególności ww. środki przymusu. Nie będzie ono miało natomiast znaczenia, dla tych obowiązków, których naruszenie rodzi określone konsekwencje – niejako – *de iure*⁷⁹⁹. W obecnym stanie prawnym organ nie jest jednak zobligowany do uwzględnienia złego stanu zdrowia psychicznego pokrzywdzonego jako przesłanki negatywnej, wykluczającej zastosowanie wobec niego danego środków przymusu.

Biorąc pod uwagę względy gwarancyjne, zasadnym wydaje się wprowadzenie do ustawy karnoprosowej przepisu, który stanowiłby, iż „W razie istnienia uzasadnionych wątpliwości co do stanu psychicznego osoby uchylającej się od wypełnienia obowiązku procesowego, kar, o których mowa w art. 285 k.p.k. oraz art. 287 §1 i 2 k.p.k. nie stosuje się, do czasu wyjaśnienia tych wątpliwości. Art. 192 §2 k.p.k. stosuje się odpowiednio”.

Takie rozwiązanie niewątpliwie zwiększy koszty procesowe. Biorąc pod uwagę ogólny deficyt biegłych z zakresu nauk medycznych, może też prowadzić do znacznego przedłużenia konkretnych postępowań karnych. Niemniej, rozwiązanie to pozwoli uniknąć wymierzania kar

⁷⁹⁹ Dla przykładu, niedopełnienie obowiązku związanego z aktualizacją danych teleadresowych sprawia, że pismo wysłane na ostatni znany adres uważa się za doręczone (art. 138 k.p.k.). Owe domniemanie prawne nie zależy od decyzji organu.

porządkowych uczestnikom postępowania, którzy *ad casum* nie są w stanie spełnić ciężącego na nich obowiązku z powodu doświadczanych zaburzeń psychicznych.

Pewnym mechanizmem pozwalającym na niwelację negatywnych następstw zaburzeń psychicznych, w odniesieniu do pierwszego z obowiązków wymienionych na wstępie jest art. 177 §2 k.p.k. Przepis ten pozwala na przesłuchanie świadka, który nie może się stawić na wezwanie z powodu choroby, kalectwa lub innej niedającej się pokonać przeszkody, w miejscu jego zamieszkania. Przywołane rozwiązanie może okazać się pomocne, we wszystkich tych sytuacjach, w których przyczyną niemożności stawienia się na wezwanie są objawy zaburzeń psychicznych prowadzące do izolacji, wyobcowania, wycofania z relacji społecznych itd. (agorafobia, fobia społeczna, osobowość lękowa, uogólnione zaburzenia lękowe, uporczywe zaburzenia urojeniowe o typie ksobno-prześladowczym).

1.4.4. Instrumenty gwarancyjne przewidziane w art. 52a k.p.k.

Ze względów prakseologicznych odrębnego omówienia wymagają instrumenty gwarancyjne przewidziane w art. 52a k.p.k. Przepis ten został wprowadzony do k.p.k. z dniem 9.02.2021 r.⁸⁰⁰, jako wyraz implementacji:

1. art. 22 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW⁸⁰¹, oraz
2. art. 19 ust. 3 dyrektywy Parlamentu i Rady 2011/93/UE z 13.12.2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującej decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW⁸⁰².

Pierwszy z przywołanych przepisów obliguje Państwa członkowskie UE do wprowadzenia procedury indywidualnej oceny szczególnych potrzeb ofiar przestępstw, w celu indywidualizacji środków ochrony tych podmiotów ze względu na ich szczególne narażenie na wtórną i ponowną wiktymizację, zastraszanie oraz odwet (art. 22 ust. 1 dyrektywy 2012/29/UE). Z kolei, art. 19 ust. 3 dyrektywy 2011/93 UE odnosi się do sytuacji pokrzywdzonych małoletnich. Przepis obliguje państwa członkowskie do przeprowadzania

⁸⁰⁰ Zmiana została wprowadzona do k.p.k. ustawą z 16.12.2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 155).

⁸⁰¹ Dz.Urz. UE. L/315, s. 57.

⁸⁰² Dz. Urz. UE. L/335, s. 1; Zob. *Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego* z 5.11.2020 r., druk sejmowy 732, s. 4.

indywidualnej oceny sytuacji każdego pokrzywdzonego dziecka, z uwzględnieniem jego opinii, potrzeb i obaw⁸⁰³. Owa ocena ma pozwolić na następcze podjęcie konkretnych działań mających na celu zapewnienie pokrzywdzonym dzieciom pomocy i wsparcia, tak aby mogły one korzystać z praw przewidzianych w tej dyrektywie.

Rozwiązanie przewidziane w art. 52a k.p.k., obliguje organ prowadzący postępowanie do dokonania indywidualnej oceny szczególnych potrzeb pokrzywdzonego, w każdym przypadku, w którym *ad casum* może zachodzić potrzeba:

1. utrwalenia zeznań pokrzywdzonego za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk (art. 147 § 1 w zw. z art. 143 § 1 pkt 2 k.p.k.),
2. przesłuchania pokrzywdzonego przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku (art. 177 § 1a k.p.k.),
3. wydania postanowienia o zachowaniu w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka będącego pokrzywdzonym, w tym jego danych osobowych, z następczym przesłuchaniem go przez prokuratora lub sąd (art. 184 k.p.k.),
4. zwolnienia od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania świadka będącego pokrzywdzonym, który pozostaje z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 185 k.p.k.),
5. przeprowadzenia przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego, w trybie przewidzianym w art. 185a-c k.p.k.⁸⁰⁴.,
6. wyłączenia jawności rozprawy z uwagi na ważny interes prywatny (art. 360 § 1 pkt 1 lit. d k.p.k.),
7. zarządzenia opuszczenia sali sądowej przez oskarżonego na czas przesłuchania pokrzywdzonego (art. 390 § 2 k.p.k.) bądź przeprowadzenia tego przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu lub dźwięku (art. 390 § 3 k.p.k.) – jeżeli obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego,
8. zastosowanie instrumentów przewidzianych w art. 10 ust. 2 ustawy z 28.11.2014 r. o

⁸⁰³ Falenta P., *Nowy art. 52a KPK jako realizacja praw pokrzywdzonego*, Prokuratura i Prawo 6/2021, s. 9.

⁸⁰⁴ Jedyne dla porządku wskazać należy, że ustawodawca na gruncie art. 52a k.p.k. odwołuje się także do art. 185b k.p.k., który dotyczy przesłuchania świadka niebędącego jednocześnie pokrzywdzonym. Rozwiązanie to należy rozpatrywać w kategoriach uchybienia legislacyjnego, gdyż art. 52a k.p.k. służy wzmocnieniu pozycji procesowej pokrzywdzonego o szczególnych potrzebach - tak też Kochanowski M., *Gwarancje procesowe przysługujące pokrzywdzonym w praktyce*, el.LEX/2021, Nb 4.2.

ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁸⁰⁵, tj. udzielenie pokrzywdzonemu pomocy psychologicznej przez podmioty, które otrzymały dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, o którym mowa w art. 43 k.k.w.⁸⁰⁶

Ocena szczególnych potrzeb pokrzywdzonego powinna być przeprowadzana na możliwie najwcześniejszym etapie postępowania karnego⁸⁰⁷ i każdorazowo uwzględniać okoliczności sprawy, w szczególności dotyczące właściwości i warunków osobistych pokrzywdzonego, a także rodzaju i rozmiaru ujemnych następstw przestępstwa (art. 52a zd. 1 k.p.k.)⁸⁰⁸. Niewątpliwie mowa tu o instrumencie gwarancyjnym wzmacniającym pozycję procesową pokrzywdzonego⁸⁰⁹.

Przed podjęciem wyżej wymienionych czynności procesowych, organ odbiera od pokrzywdzonego oświadczenie, czy chce zastosowania tych środków. Oświadczenia nie odbiera się, jeśli jest to niemożliwe, zastosowanie określonego środka jest obowiązkowe bądź organ działa na wniosek pokrzywdzonego (art. 52a zd. 2 k.p.k.). Chociaż ustawodawca nie precyzuje tej kwestii to przyjąć należy, że odebranie oświadczenia jest niemożliwe, przede wszystkim, gdy z uwagi na okoliczności podmiotowe pokrzywdzonego, nie można się z nim porozumieć (bardzo młody wiek, pokrzywdzony jest niemy bądź komunikacja jest wykluczona z powodu aktualnego stanu psychicznego). Zastosowanie danego środka jest obligatoryjne, gdy ustawa tak stanowi, co oznacza, że organ nie posiada swobody decyzyjnej w tym zakresie (dotyczy to np. rozwiązań z art. 185a § 1 i 2 k.p.k., art. 185c § 1a–2 k.p.k.). Działanie na wniosek pokrzywdzonego odnosi się zaś do sytuacji, w której zastosowanie określonej instytucji wymaga uprzedniego złożenia oświadczenia woli w tym zakresie, przez samego pokrzywdzonego⁸¹⁰.

Odnosząc te ogólne spostrzeżenia do zasadniczego przedmiotu rozważań należy zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Po pierwsze, zachodzi pytanie czy w ramach oceny indywidualnych potrzeb

⁸⁰⁵ Dz. U. z 2015 r. poz. 21.

⁸⁰⁶ Fundusz jest państwowym funduszem celowym ukierunkowanym na pomoc pokrzywdzonym i świadkom, przeciwdziałanie przestępczości oraz pomoc postpenitencjarną, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości (art. 43 §2 k.k.w.).

⁸⁰⁷ Bieńkowska E., *Indywidualizacja oceny szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony*, Prokuratura i Prawo 5/2015, s. 7.

⁸⁰⁸ Rozwiązanie to koresponduje z art. 22 ust. 2 dyrektywy 2012/29/UE, który stanowi, że Indywidualna ocena uwzględnia w szczególności: cechy osobowe ofiary; rodzaj lub charakter przestępstwa oraz okoliczności przestępstwa

⁸⁰⁹ *Kodeks postępowania karnego*, t. I. *Komentarz aktualizowany*, red. Świecki D., eLLEX/2023; kom. do art. 52a k.p.k.; Nb 1; Falenta P. *Nowy art. 52a KPK jako realizacja praw pokrzywdzonego*, Prokuratura i Prawo 6/2021, s. 15.

⁸¹⁰ Korzystanie z pomocy osoby przybranej do udziału w czynnościach – art. 299a §1 k.p.k., czy skorzystanie z pomocy psychologicznej w trybie art. 10 ust. 2 u.o.i.p.

pokrzywdzonego należy uwzględniać również stan psychiczny tego podmiotu, a co za tym idzie jego ewentualne zaburzenia. Wydaje się, że na tak postawione pytanie trzeba udzielić odpowiedzi twierdzącej. Chociaż ustawodawca nie odniósł się wprost do tych aspektów, to należy przyjąć, iż mieszczą się one w zakresie semantycznym pojęcia „właściwości osobistych”, rozumianych jako ogół cech, które determinują psychofizyczną konstrukcję danej osoby⁸¹¹. Nie sposób zatem pominąć ewentualnych zaburzeń psychicznych pokrzywdzonego, zwłaszcza, gdy wpływają one na sposób funkcjonowania jednostki w płaszczyźnie procesowej, albo są przyczyną większej podatności na wtórną wiktyimizację, zastraszanie czy odwet⁸¹².

Po drugie, pozytywnie należy ocenić rezygnację z wymogu odebrania oświadczenia od pokrzywdzonego w razie niemożności jego uzyskania. Zastrzeżenie to jest szczególnie istotne w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi. Warto bowiem zauważyć, że ofiarą przestępstwa może być np. osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim⁸¹³ czy małeletni, u którego występuje mutyzm⁸¹⁴. Warto też zauważyć, że popełnienie czynu zabronionego na szkodę pokrzywdzonego może być silnym stresorem dla tego ostatniego. Taki czynnik może być przyczyną zaburzeń dysocjacyjnych, w tym stuporu dysocjacyjnego⁸¹⁵, który również całkowicie uniemożliwi komunikację z pokrzywdzonym. Konieczność uzyskania oświadczenia pokrzywdzonego w ww. sytuacjach, czyniłoby z art. 52a k.p.k. rozwiązanie dysfunkcyjne.

Po trzecie, pewne wątpliwości budzi uzależnienie udzielenia pokrzywdzonemu pomocy psychologicznej od wniosku tego podmiotu (art. 10 ust. 2 u.o.i.p.). W świetle przeprowadzonych powyżej rozważań nie powinno bowiem budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż pokrzywdzony może być *ad casum* niezdolny do sformułowania takiego wniosku, albo błędnie przekonany o braku konieczności skorzystania z takiej pomocy,

⁸¹¹ Szerzej na temat wykładni pojęcia „właściwości osobiste” – zob. Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 88 i przywołana tam literatura.

⁸¹² Tytułem przykładu można wskazać na pokrzywdzonego z zaburzeniami osobowości o typie zależnym. Osoba taka cechuje się znaczną skłonnością do ulegania innym, nawet gdy stawiane jej wymagania są bezpodstawne, a podejmowane działania powodują dyskomfort, o ile tylko ich skutkiem jest subiektywne poczucie uzyskania wsparcia od podmiotu, od którego jednostka uzależniła się – Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 87. Uwzględnienie stanu psychicznego pozostaje zatem w zgodzie z *ratio legis* art. 22 dyrektywy 2012/29/UE.

⁸¹³ Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim nie przekraczają poziomu funkcjonowania intelektualnego 3- letniego dziecka – Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria. Rozpoznanie według ICD-11*, Wrocław 2023, s. 45.

⁸¹⁴ Tj. całkowity brak komunikacji werbalnej (brak reakcji słownych), pomimo braku fizjologicznych przeszkód do podjęcia takowej – zob. rozdz.II.2.2.4. Co istotne, mutyzm ma podłoże lękowe, toteż jego przyczyną mogą być urazy psychiczne - Panasiuk J., *Mutyzm w autyzmie*, Logopedia 48(1)/2019, s. 320; Bawolska-Piszczatowska A., *Dziecko z mutyzmem wybiórczym – charakterystyka zjawiska oraz sposoby przeciwdziałania trudnościom, Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej* 33/2019, s. 205.

⁸¹⁵ Brak reakcji na bodźce zewnętrzne, przy częściowym lub całkowitym ograniczeniu ruchu, mowy i ruchów dowolnych, co może być odpowiedzią na uraz psychiczny – Świerkosz A., et al., *Zaburzenia dysocjacyjne czy psychotyczne? Stupor u 23-letniej pacjentki*, Psychiatria 3(12)/2015; 43653.

zwłaszcza, gdy pozostaje on pod wpływem traumatycznych doznań związanych z popełnionym na jego szkodę czynem zabronionym.

W obecnym stanie prawnym, nawet gdy zachodzi zagrożenie dla zdrowia psychicznego pokrzywdzonego, organ prowadzący czynności operacyjno-rozpoznawcze albo postępowanie sprawdzające lub postępowanie przygotowawcze albo sąd jedynie informuje pokrzywdzonego o możliwości uzyskania pomocy psychologicznej (art. 10 ust. 1 u.o.i.p.). *De lege ferenda*, warto rozważyć wprowadzenie do k.p.k. instrumentu, który pozwalałby organowi prowadzącemu postępowanie karne na objęcie pokrzywdzonego opieką psychologiczną, o której mowa w art. 10 u.o.i.p., *ex officio*, nawet gdy ten nie wyraża takiej woli. Oczywiście założenie to jest przejawem postawy paternalistycznej i może narażać się na zarzut naruszenia autonomii decyzyjnej pokrzywdzonego. Warto jednak zauważyć, że specyfika zaburzeń psychicznych, sprawia, iż w niektórych przypadkach jednostka nie jest zdolna do dokonania racjonalnej oceny własnej kondycji psychicznej i może nie dostrzegać konieczności podjęcia odpowiednich działań leczniczych.

Po czwarte, wątpliwości budzi też termin, w jakim należy udzielić pomocy psychologicznej pokrzywdzonemu, na jego wniosek. Zgodnie z art. 10 ust. 2 u.o.i.p. podmiot świadczący pomoc psychologiczną, który otrzymał dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, ma obowiązek udzielić tej pomocy w terminie 14 dni od dnia wezwania przez sąd. Nie powinno dziwić stwierdzenie, iż skuteczność wsparcia psychologicznego jest największa, gdy zostanie ono udzielone bezpośrednio po traumatyzującym zdarzeniu (czynie zabronionym), albo w możliwie krótkim czasie po takowym. Mowa tu bowiem o swoistej interwencji kryzysowej⁸¹⁶, której celem jest zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej⁸¹⁷. Natychmiastowy charakter pomocy (tzw. tryb *emergency*) uznawany jest za podstawową cechę omawianego tu instrumentu wsparcia⁸¹⁸.

⁸¹⁶ Interwencja kryzysowa stanowi zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu. Celem interwencji kryzysowej jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej (art. 47 ust. 1 ustawy z 12.03.2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2023 r. poz. 901; dalej u.p.s.). W pewnym uproszczeniu można więc przyjąć, że interwencja kryzysowa obejmuje działania podejmowane, w przypadku zaistnienia sytuacji kryzysowych (kryzysów psychologicznych). W ujęciu podmiotowym interwencja może dotyczyć osób, które utraciły bliskich, targnęły się na własne życie, stały się ofiarami wypadków, rozbojów czy przemocy – zob. Kubacka-Jasiecka D., *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Warszawa 2010, s. 17-18; Kotasińska A., *Założenia i ogólne idee interwencji kryzysowej*, Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego 1/2015, s. 52.

⁸¹⁷ *Arg. ex. art. 47 ust. 1 zd. 2 u.p.s.*

⁸¹⁸ 261. Jakimiec D., *Pomoc rodzinie dysfunkcyjnej w postępowaniu pozasądowym i związane z tym wszczęcie postępowania sądowego*, Praca Socjalna 4(33)/2018, s. 155; Sarzała K., *Interwencja kryzysowa w przypadkach*

Aby art. 10 ust. 2 u.o.i.p., mógł należycie spełniać swoją rolę, *de lege ferenda*, jego treść powinna ulec zmianie, stanowiąc, iż pomoc psychologiczna udzielana jest niezwłocznie po wezwaniu przez organ prowadzący postępowanie⁸¹⁹.

2. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako oskarżyciel posiłkowy

W poprzednim podrozdziale dokonano kompleksowej analizy pozycji procesowej pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi. Na kanwie tych rozważań należy odnieść się do zagadnień związanych z oskarżycielem posiłkowym. Takie umiejscowienie zagadnień poświęconych obu tym kategoriom uczestników postępowania wydaje się optymalne, biorąc pod uwagę, iż instytucja wspomnianego oskarżyciela jest wyrazem tendencji do zwiększenia roli pokrzywdzonego w procesie karnym i jako taka, służy urzeczywistnieniu dyrektywy, o której mowa w art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.⁸²⁰

Definicja legalna omawianego podmiotu została zawarta w art. 53 k.p.k. Dekodując ten przepis przyjąć należy, że oskarżycielem posiłkowym jest pokrzywdzony⁸²¹ (w rozumieniu art. 49 k.p.k.), który w postępowaniu sądowym, w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego, działa jako strona czynna, popierając oskarżenie obok oskarżyciela publicznego bądź zamiast niego. W obecnym stanie prawnym można zatem wyróżnić dwa podstawowe rodzaje oskarżycieli posiłkowych: ubocznego i subsydiarnego. W pierwszym przypadku mowa o podmiocie, który działa obok oskarżyciela publicznego (art. 54 §1, art. 55 §4, art. 60 §2 k.p.k.) lub oskarżyciela subsydiarnego (art. 55 § 3 k.p.k.) popierając wniesione przez te podmioty oskarżenie albo działa zamiast tych podmiotów, popierając wniesione przez nich oskarżenia⁸²² (art. 54 §2 k.p.k., art. 56 §2 w zw. z art. 55 §3 k.p.k.)⁸²³. Natomiast oskarżyciel posiłkowy subsydiarny to pokrzywdzony, który wniósł do sądu subsydiarny akt oskarżenia, inicjując postępowania sądowe w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego i popiera je zamiast oskarżyciela publicznego, który w tym układzie nie występuje.

przemocy w rodzinie, 2018; http://brenk.pl/materialy/systemy_opieki/K_Sarzala_intervencja_kryzysowa.pdf; dostęp 02.07.2023 r.

⁸¹⁹ Jedyne dla kontrastu warto zauważyć, iż w ramach interwencji kryzysowej przewidzianej w ustawie o pomocy społecznej pomoc specjalistyczna pomoc psychologiczna udzielana jest *verba legis* „natychmiastowo” (art. 47 ust. 3 u.p.s.).

⁸²⁰ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 396.

⁸²¹ Oskarżycielem posiłkowym może być też osoba wykonująca prawa pokrzywdzonego – zob. Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2024 (w druku). W razie śmierci pokrzywdzonego uprawnienie to przysługuje np. osobom najbliższym dla pokrzywdzonego lub osobom, które pozostawały na jego utrzymaniu (art. 52 §1 k.c.).

⁸²² Dotyczy to sytuacji, w której oskarżyciel, który wniósł akt oskarżenia następnie odstąpił od oskarżenia.

⁸²³ *Proces karny...*, red. Zagrodnik J., s. 249.

Z uwagi na liczne punkty wspólne, wpływ zaburzeń psychicznych na pozycję procesową obu tych kategorii oskarżycieli posiłkowych zostanie omówiony łącznie. Zabieg ten pozwoli uniknąć powielania tożsamyh analiz, przy jednoczesnym zaakcentowaniu ewentualnych różnic pomiędzy sytuacją procesową oskarżyciela posiłkowego i subsydiarnego, u których *in tempore processus* występują zaburzenia psychiczne. Tym samym, jeśli w dalszych rozważaniach mowa jest o oskarżycielu posiłkowym bez bliższego doprecyzowania, pojęcie to odnosi się zarówno do oskarżyciela posiłkowego ubocznego jak i subsydiarnego.

2.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (i legitymacja) procesowa oskarżyciela posiłkowego

W odróżnieniu od statusu pokrzywdzonego, który uzyskiwany jest niejako *ipso facto*, tj. przez sam fakt pokrzywdzenia przestępstwem, status oskarżyciela posiłkowego wymaga podjęcia przez pokrzywdzonego wolicjonalnych działań – tj. czynności procesowych wyraźnie ukierunkowanych na wstąpienie w tę rolę procesową⁸²⁴.

W przypadku oskarżyciela posiłkowego ubocznego owa aktywność polega na złożeniu wobec organu prowadzącego postępowanie jurysdykcyjne stosownego oświadczenia o woli⁸²⁵ o działaniu w sprawie w charakterze oskarżyciela⁸²⁶. W podstawowym układzie procesowym uprawnienie to przysługuje pokrzywdzonemu jedynie do momentu rozpoczęcia przewodu na pierwszej rozprawie głównej (art. 54 §1 k.p.k.). Termin ma charakter prekluzyjny⁸²⁷, toteż oświadczenie złożone po jego upływie należy uznać za bezskuteczne. Poza powyższą sytuacją, pokrzywdzony, który nie korzystał z uprawnień oskarżyciela może przystąpić do oskarżenia w terminie 14 dni od powiadomienia go o cofnięciu przez oskarżyciela publicznego aktu oskarżenia (54 §2 zd. 2 k.p.k.). Także w tym przypadku pokrzywdzony musi złożyć stosowne oświadczenie woli wobec organu, czyniąc to w ww. 14-dniowym terminie prekluzyjnym⁸²⁸.

Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że dla uzyskania legitymacji do działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego na gruncie konkretnego procesu, konieczne jest kumulatywne spełnienie dwóch przesłanek. Pierwsza ma charakter materialny i wiąże się z zaistnieniem stanu pokrzywdzenia przestępstwem, w rozumieniu art. 49 §1 k.p.k. Druga, o charakterze formalnym sprowadza się do skutecznego wyrażenia woli wobec organu postępowania sądowego, w której wyraża się zamiar występowania w procesie w charakterze

⁸²⁴ Wyrok SA we Wrocławiu z 19.07.2017 r., II AKa 171/17, LEX nr 2344208.

⁸²⁵ Postanowienie SA w Gdańsku z 22.11.2017 r., II AKa 58/17, LEX nr 2469453

⁸²⁶ Oświadczenie to może być złożone na piśmie bądź ustnie do protokołu (art. 116 k.p.k.).

⁸²⁷ Postanowienie SN z 29.11.2017 r., IV KK 417/17, LEX nr 2434473.

⁸²⁸ Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, (w druku).

oskarżyciela posiłkowego ubocznego (art. 54 §1 k.p.k., art. 54 §2 zd. 2 k.p.k., art. 55 §3 k.p.k.). Oświadczenie to ma charakter konstytutywny, co oznacza że z chwilą jego skutecznego złożenia, dochodzi do kreacji oskarżyciela posiłkowego⁸²⁹.

O ile, zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego są irrelewantne dla zaistnienia pierwszego z warunków⁸³⁰ to mogą poważnie utrudnić realizację drugiego z nich, w efekcie utrudniając (a w skrajnych przypadkach) uniemożliwiając uzyskanie legitymacji do działania w procesie w charakterze omawianego tu podmiotu. Nie chodzi tu jedynie o zaburzenia w zakresie powzięcia czy wyrażenia woli, ale również zaburzenia sfery emocjonalno-motywacyjnej czy zaburzenia treści myślenia⁸³¹. Prekluzyjny charakter wskazanych terminów sprawia, że procesowe implikacje ww. zaburzeń mogą mieć charakter nieodwracalny. Swego rodzaju gwarancji można upatrywać w obowiązku poinformowania pokrzywdzonego o omawianych tu uprawnieniach (art. 334 §3 zd. 2 k.p.k.). Niemniej walor gwarancyjny tego rozwiązania może okazać się znikomy, jeśli jednostka – mimo otrzymania i zrozumienia treści pouczenia – nie będzie w stanie podjąć wolicjonalnych działań zmierzających do realizacji przysługujących jej uprawnień.

Wstąpienie w rolę oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego jest procesem jeszcze bardziej złożonym i wielowarunkowym. Warunki te są osadzone w schemacie kontroli zażaleniowej decyzji o zaniechaniu ścigania karnego i obejmują obecnie: 1. wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego bądź postanowienia o umorzeniu tego postępowania; 2. wniesienie zażalenia na ww. postanowienie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 465 § 2 k.p.k.); 3. uchylenie przez sąd zaskarżonego postanowienia⁸³²; 4. wydanie przez organ prowadzący postępowanie przygotowawcze kolejnego postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego bądź postanowienia o umorzeniu tego postępowania⁸³³; 5. zaskarżenie ww. postanowienia do

⁸²⁹ Postanowienie SN z 11.02.2004 r., III KK 295/03, LEX nr 84468; wyrok SO w Poznaniu z 16.11.2015 r., XVII Ka 959/15, LEX nr 1933489.

⁸³⁰ Pokrzywdzenie przestępstwem nie zależy od stanu psychicznego pokrzywdzonego istniejącego *in tempore criminis* i może wystąpić nawet, gdy pokrzywdzony nie jest tego świadomy.

⁸³¹ Osoba w epizodzie ciężkiej depresji może zrezygnować z wejścia w rolę oskarżyciela pod wpływem depresyjnego przekonania o nieskuteczności wszelkich podejmowanych działań (urojenia depresyjne).

⁸³² Wraz ze wskazaniem powodów uchylenia, a w miarę potrzeby także okoliczności, które należy wyjaśnić, lub czynności, które należy przeprowadzić w ramach postępowania przygotowawczego. Wskazania te są dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze wiążące (art. 330 §1 k.p.k.).

⁸³³ Co istotne, na skutek zmian normatywnych wprowadzonych do Kodeksu postępowania karnego ustawą z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 2600), która wchodzi w życie 1.10.2023 r. zrezygnowano z wymogu tożsamości rodzajowej obu zaskarżanych postanowień. Zmiany te mają na celu zracjonalizowanie mechanizmu prowadzącego do uzyskania przez pokrzywdzonego statusu oskarżyciela posiłkowego – zob. *Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw*, druk sejmowy 2024, s. 101-102.

prokuratora nadrzędnego nad prokuratorem, który wydał to postanowienie; 6. utrzymanie w mocy ponownego postanowienia przez prokuratora nadrzędnego. Kumulatywne spełnienie tych warunków aktualizuje uprawnienie do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia.

Innymi słowy, aby uzyskać legitymację do działania w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego, poza spełnieniem przesłanki materialnej (stan pokrzywdzenia), pokrzywdzony musi spełnić jeszcze szereg kryteriów formalnych, tj.: 1. uzyskać uprawnienie do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia; 2. wnieść subsydiarny akt oskarżenia do sądu, w prekluzyjnym terminie miesiąca od doręczenia mu zawiadomienia o postanowieniu prokuratora nadrzędnego o utrzymaniu w mocy zaskarżonego postanowienia (art. 55 §1 k.p.k.), z zachowaniem przymusu adwokacko-radcowskiego (art. 55 §2 k.p.k.).

Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż także w tym przypadku występujące u pokrzywdzonego zaburzenia psychiczne mogą istotnie utrudniać (jeśli nie uniemożliwiać) uzyskanie legitymacji procesowej do działania w charakterze oskarżyciela subsydiarnego.

Jeśli akt oskarżenia albo oświadczenie o przystąpieniu do postępowania w charakterze oskarżyciela zostało złożone po terminie, sąd orzeka, że oskarżyciel⁸³⁴ nie może brać udziału w postępowaniu wydając w tym przedmiocie postanowienie (art. 56 §2 i 3 k.p.k.).

Oczywiście we wszystkich analizowanych tu przypadkach pokrzywdzony może działać przez pełnomocnika. Nie jest on jednak zobligowany do jego ustanowienia⁸³⁵, nawet gdy z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie korzystać z przysługujących mu uprawnień.

Jeśli pokrzywdzony jest nieporadny, pełnomocnika może ustanowić również jego opiekun faktyczny (art. 51 §3 k.p.k.)⁸³⁶. Także w tym przypadku jest to jedynie uprawnienie, a nie obowiązek ustawowy. W razie przyjęcia przez opiekuna biernej postawy (niezależnie od przyczyn takowej), *in fact*o pokrzywdzony może zostać pozbawiony możliwości skorzystania z uprawnień oskarżycielskich. Brak instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego wyklucza tu możliwość ustanowienia pełnomocnika *ex officio*, z przyczyn związanych ze stanem psychicznym.

⁸³⁴ Niekonsekwencja terminologiczna dotycząca posłużenia się przez ustawodawcę pojęciem „oskarżyciela”, na gruncie art. 56 §2 k.p.k. została już omówiona w podrozdziale V. 1.4.2.2., do którego w tym zakresie należy odesłać.

⁸³⁵ *De lege lata*, żaden przepis k.p.k. nie obliguje pokrzywdzonego do posiadania pełnomocnika, tak jak ma to miejsce w przypadku oskarżonego (art. 79, 80 k.p.k.). Oczywiście, brak pełnomocnika w praktyce uniemożliwi pokrzywdzonemu złożenie subsydiarnego aktu oskarżenia, który objęty jest przymusem adwokacko-radcowskim (art. 55 §2 k.p.k.). Niemniej wymóg ten należy rozpatrywać w charakterze warunku formalnego wniesienia takiego oskarżenia. Nie jest on natomiast równoznaczny z obowiązkiem posiadania w procesie pełnomocnika.

⁸³⁶ Stefański R.A., *Pełnomocnik w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2/2007, s. 53.

W przypadku pokrzywdzonego, który z powodu zaburzeń psychicznych jest ubezwłasnowolniony, pełnomocnika do wykonania ww. czynności może ustanowić jedynie jego przedstawiciel ustawowy bądź osoba sprawująca stałą pieczę nad pokrzywdzonym (art. 51 §2 k.p.k.). Nie może tego zrobić sam pokrzywdzony, który jest *ex lege* pozbawiony zdolności do czynności procesowych. Również w tej sytuacji mowa jedynie o uprawnieniu przedstawiciela ustawowego (opiekuna), a nie o obowiązku wyznaczenia pełnomocnika.

2.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych oskarżyciela posiłkowego

W podstawowym układzie procesowym pokrzywdzony, który uzyskał status oskarżyciela posiłkowego, może samodzielnie dokonywać wszelkich czynności procesowych, niezależnie od jego stanu psychicznego *in tempore processus*. Ustawodawca nie przewidział bowiem żadnych ograniczeń w tym zakresie. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela posiłkowego są irrelevantne dla bytu jego zdolności do czynności procesowych.

Dotyczy to również sytuacji, w której oskarżyciel byłby *in facto* osobą nieporadną⁸³⁷. Chociaż ustawodawca, w żadnym przepisie k.p.k. nie reguluje pozycji procesowej nieporadnego oskarżyciela posiłkowego, to nie można wykluczyć, że podmiot taki *ad casum* pojawi się w procesie. Wszak, pokrzywdzony, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k., może uzyskać status oskarżyciela (np. poprzez złożenie oświadczenia o działaniu w tym charakterze – zarówno samodzielnie jak i przy pomocy swojego opiekuna faktycznego), nadal pozostając osobą nieporadną⁸³⁸. Skoro stan nieporadności, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k. nie pozbawia pokrzywdzonego zdolności do samodzielnego dokonywania czynności procesowych, to *per analogiam* stwierdzić należy, że nie pozbawia on też tej zdolności pokrzywdzonego, który następnie wszedł w rolę oskarżyciela posiłkowego⁸³⁹, w trybie określonym w art. 54 §2 k.p.k. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, gdyż prowadziłyby do ograniczenia uprawnień procesowych strony czynnej, bez wyraźnej podstawy normatywnej.

⁸³⁷ Tj. osobą, która z racji wieku bądź stanu zdrowia jest niezdolna do samodzielnej realizacji przysługujących jej uprawnień procesowych i wypełniania ciężących nań obowiązków – Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 120-121.

⁸³⁸ Tym samym, chociaż z punktu widzenia procesowego dojdzie do zmiany statusu uczestnika postępowania (z pokrzywdzonego *per se* na oskarżyciela posiłkowego), to *in facto* cały czas będziemy mieli do czynienia z tą samą nieporadną osobą.

⁸³⁹ Chociaż ustawodawca, w żadnym przepisie k.p.k. nie reguluje pozycji procesowej nieporadnego oskarżyciela posiłkowego, to nie można wykluczyć, iż podmiot taki *ad casum* pojawi się w procesie. Wszak, pokrzywdzony, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k., może uzyskać status oskarżyciela (np. poprzez złożenie oświadczenia o działaniu w tym charakterze – zarówno samodzielnie jak i przy pomocy swojego opiekuna faktycznego).

Zdolności do czynności procesowych nie posiada natomiast oskarżyciel posiłkowy, który jest osobą ubezwłasnowolnioną⁸⁴⁰. W tym przypadku zaburzenia psychiczne są bezpośrednią przyczyną zniesienia omawianej zdolności⁸⁴¹. Taki podmiot pojawi się w procesie, gdy przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego, działając na podstawie art. 51 §2 k.p.k., złoży jedno z oświadczeń, o których mowa w art. 54 §1 k.p.k., art. 54 §2 zd. 2 k.p.k. lub art. 55 §3 k.p.k., bądź skutecznie wniesie do sądu subsydiarny akt oskarżenia (art. 55 §1 w zw. z art. 330 §2 k.p.k.)⁸⁴². W tym miejscu może pojawić się wątpliwość dotycząca tego, czy oskarżycielem posiłkowym jest wówczas sam pokrzywdzony czy podmiot, który go reprezentuje. Chociaż ustawodawca nie odnosi się do „ubezwłasnowolnionego oskarżyciela”⁸⁴³, w żadnym przepisie k.p.k., to przyjąć należy, iż w opisaney sytuacji, status oskarżyciela posiłkowego formalnie przysługuje pokrzywdzonemu, mimo że nie może on samodzielnie realizować przysługujących mu uprawnień procesowych. Taki pogląd koresponduje z teorią reprezentacji leżącą u podstaw instytucji przedstawicielstwa procesowego. W myśl tej ostatniej, przedstawiciel procesowy podejmuje czynności nie we własnym imieniu, a w imieniu i na rzecz podmiotu reprezentowanego, toteż zakres jego uprawnień wyznaczany jest przez zakres uprawnień przysługujących podmiotowi, który reprezentuje⁸⁴⁴. Uprawnienie do występowania w roli oskarżyciela przysługuje zaś *verba legis* „pokrzywdzonemu” (art. 53 k.p.k., art. 54 §1-2 k.p.k., art. 55 §1 k.p.k.). Skoro *lege non distinguente*, to przyjąć należy, że mowa tu o każdym pokrzywdzonym w rozumieniu art. 49 k.p.k., w tym pokrzywdzonym małoletnim czy ubezwłasnowolnionym. Omawiane stanowisko pozostaje też w zgodzie z *ratio legis* instytucji oskarżyciela posiłkowego, która ma służyć wzmocnieniu pozycji procesowej pokrzywdzonego, a co za tym idzie urzeczywistnieniu dyrektywy wyrażonej w art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.⁸⁴⁵ Przyjęcie odmiennego zapatrywania (tj. przyjęcie, że oskarżycielem posiłkowym jest przedstawiciel ustawowy) stanowiłoby zaś antytezę tych założeń i prowadziło do osłabienia pozycji procesowej ubezwłasnowolnionego

⁸⁴⁰ *Arg. per analogiam* ex art. 51 §2 k.p.k.

⁸⁴¹ Warto jedynie przypomnieć, że w obecnym stanie prawnym przyczyną ubezwłasnowolnienia mogą być wyłącznie zaburzenia psychiczne (art. 13 §1 k.c., art. 16 §1 k.c.).

⁸⁴² Tj. uprzednio spełni wszystkie warunki wymagane do uzyskania uprawnienia, o którym mowa w art. 55 §1 k.p.k., a następnie wniesie subsydiarny akt oskarżenia do sądu z zachowaniem wymogów jego wniesienia.

⁸⁴³ Zwłaszcza, że ustawa karnoprosowa nie przewiduje takiego rodzaju uczestnika postępowania jak „ubezwłasnowolniony oskarżyciel”. *De lege lata*, ustawodawca odnosi się jedynie do ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego – art. 51 §2 k.p.k.

⁸⁴⁴ Zagrońnik J., *Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych*, Warszawa 2016, s.44; *Proces karny...*, red. Zagrońnik J., Warszawa 2021, s. 271.

⁸⁴⁵ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 396.

pokrzywdzonego na etapie jurysdykcyjnym poprzez – *de facto* – pozbawienie go podmiotowości procesowej⁸⁴⁶.

Warto też pamiętać, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. W jego trakcie może zatem dojść do odpadnięcia przesłanek ubezwłasnowolnienia, co skutkować będzie obowiązkiem jego uchylecia przez sąd cywilny (art. 559 §1 k.p.c.). W takim przypadku oskarżyciel posiłkowy dotychczas reprezentowany przez swojego przedstawiciela ustawowego odzyska zdolność do czynności procesowych z momentem uprawomocnienia się postanowienia wydanego w tym przedmiocie (*arg. ex art. 521 §1 k.p.c.*). Przedstawiciel procesowy straci zaś uprawnienie do występowania w procesie niejako *ipso facto*⁸⁴⁷. Postanowienie to ma charakter konstytutywny⁸⁴⁸, toteż wiąże sąd karny zgodnie z art. 8 §2 k.p.k.

Jak już wspomniano we wcześniejszych fragmentach opracowania, ustawodawca nie różnicuje pozycji procesowej pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo (art. 51 §2 k.p.k.). Wobec braku odrębnych uregulowań przewidzianych w tej materii, zasadę tę należy odnieść również do pokrzywdzonych, którzy weszli w rolę oskarżyciela posiłkowego. Aktualne pozostają zatem wszystkie zastrzeżenia sformułowane pod adresem tego rozwiązania, przedstawione na gruncie podrozdziałów poświęconych ubezwłasnowolnionemu pokrzywdzonemu, do których należy tu odesłać⁸⁴⁹. Trudno bowiem zaakceptować, by osoba która z powodu zaburzeń psychicznych potrzebuje jedynie pomocy do prowadzenia swoich spraw (a więc ubezwłasnowolniona częściowo – art. 16 §1 k.p.k.), była ograniczona w zdolności do czynności procesowych w takim samym stopniu jak osoba, która w ogóle nie jest w stanie kierować swym postępowaniem (tj. ubezwłasnowolniona całkowicie – art. 13 §1 k.p.k.). Niniejszy stan prawny prowadzi do nadmiernego ograniczenia uprawnień procesowych pokrzywdzonego i powinien zostać pilnie zrewidowany, z następczym zróżnicowaniem ograniczeń w tym zakresie do niezbędnego minimum, zależnie od charakteru ubezwłasnowolnienia.

⁸⁴⁶ W takim przypadku powstałby też swoisty paradoks. Jeśli założyć, że oskarżycielem jest przedstawiciel ustawowy (a nie pokrzywdzony), to należałoby też przyjąć, że przedstawiciel ten – jako podmiot działający w imieniu oskarżyciela posiłkowego - byłby *de facto* przedstawicielem „samego siebie”.

⁸⁴⁷ To samo dotyczy uzyskania pełnoletniości przez małoletniego pokrzywdzonego.

⁸⁴⁸ Postanowienie SN z 3.12.1971 r., III CRN 361/71, LEX nr 4770; Kleniewska I., *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, Prawo w Działaniu 1/2006, s. 121.

⁸⁴⁹ Zob. rozdz. V.1.3.4.

2.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji uprawnień procesowych przez oskarżyciela posiłkowego

Oskarżyciel posiłkowy jest niezależną stroną postępowania jurysdykcyjnego, co oznacza, że może on korzystać ze wszystkich uprawnień przewidzianych dla stron, chyba że ustawa karnoprosesowa przewiduje wyraźne ograniczenia w tym zakresie⁸⁵⁰. Oskarżyciel posiłkowy nie może oczywiście dokonywać czynności na korzyść oskarżonego, co wynika z przeciwstawnego interesu procesowego tych podmiotów. Niezależność oskarżyciela posiłkowego oznacza z kolei, że podejmowane przez niego czynności procesowe nie muszą pokrywać się z działaniami innych oskarżycieli, w tym oskarżyciela publicznego⁸⁵¹. Dotyczy to również formułowanych wniosków i stanowisk odnoszących się poszczególnych kwestii rozstrzyganych w toku procesu.

Posługując się przyjętym na gruncie niniejszego opracowania funkcjonalnym podziałem uprawnień procesowych można wskazać, że oskarżycielowi posiłkowemu przysługują prawa należące do czterech podstawowych kategorii, tj.:

- a. prawa związane z korzystaniem z pomocy innego podmiotu (prawo do ustanowienia pełnomocnika procesowego – art. 87 §1 k.p.k., prawo do korzystania z pomocy organizacji społecznej – art. 90 §1 k.p.k., prawo do korzystania z pomocy opiekuna faktycznego – 51 §3 k.p.k., prawo do korzystania z pomocy tłumacza – *arg. ex art. 5 §1 p.u.s.p.*),
- b. prawa związane z dostępem do informacji procesowej, w tym prawo do informacji procesowej *per se* (art. 16 k.p.k.), prawo dostępu do akt sprawy oraz sporządzenia z nich odpisów lub kopii (art. 156 §1 k.p.k.), jak i prawo do otrzymywania odpisów określonych decyzji procesowych (art. 100 §3-4 k.p.k.), powiadomienia o treści innych postanowień i zarządzeń wydanych poza rozprawą i posiedzeniem, a także wydanych na posiedzeniu, o którego terminie strona nie była zawiadomiona (art. 100 §5 k.p.k.), prawo do otrzymania odpłatnie jednej kopii zapisu obrazu lub dźwięku z przebiegu rozprawy (art. 147 §4 zd. 1; z ograniczeniami wynikającymi ze zd. 2-3 tegoż przepisu); prawo do otrzymania nieodpłatnie jednego uwierzytelnionego odpisu każdego orzeczenia (art. 157 §1 k.p.k.); obowiązek

⁸⁵⁰ Przykładem takowych ograniczeń jest art. 354 pkt 1 k.p.k., który wyklucza udział oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu dotyczącym wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i o zastosowanie środków zabezpieczających.

⁸⁵¹ *Proces karny...*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 255; *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 397.

poinformowania strony o sprostowaniu oczywistych omyłek pisarskich lub rachunkowych w protokole lub zapisie dźwięku (art. 155 §1 k.p.k.);

- c. prawo do (osobistego) udziału w czynnościach procesowych i prawa z tym związane: m.in. prawo do udziału w rozprawie (art. 384 §1 k.p.k.) oraz posiedzeniu na zasadach ogólnych (art. 96 k.p.k.), a także prawo do udziału w czynnościach dowodowych przeprowadzanych przez sąd wezwany, w trybie art. 396 k.p.k. (§3 tegoż); prawo do zadawania pytań osobie przesłuchiwanej (art. 171 §2 k.p.k.), prawo do wypowiedzenia się co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu w toku rozprawy (art. 367 §1 k.p.k.), prawo do złożenia wniosku o sprowadzenie na rozprawę dowodu rzeczowego (art. 395 k.p.k.), a także wyrażenia zgody na ograniczenie postępowania dowodowego (art. 388 k.p.k.) czy prawo do wypowiedzenia się w ramach tzw. głosów końcowych (art. 406 §1 k.p.k.).
- d. prawo do składania oświadczeń woli - w tym prawo do składania wniosków dowodowych (art. 167 k.p.k.), wniosku o uzupełnienie postępowania dowodowego (*arg. ex* art. 405 §1 k.p.k.), wniosków o dokonanie czynności, które organ może lub ma obowiązek podejmować z urzędu (art. 9 §2 k.p.k.), wniosku o wyłączenie sędziego (art. 42 §1 k.p.k.), referendarza sądowego i ławnika (art. 44 w zw. z art. 42 §1 k.p.k.) oraz oskarżyciela publicznego (art. 47 §1 k.p.k.), prawo do odstąpienia od oskarżenia (art. 57 §1 k.p.k.); wniosku o przywrócenie terminu zawitego (art. 126 §1 k.p.k.), o sprostowanie protokołu rozprawy i posiedzenia lub przekładu zapisu dźwięku (art. 152 k.p.k.). W ramach tej kategorii należy umieścić również uprawnienie do złożenia oświadczenia na piśmie w razie ograniczenia liczby oskarżycieli (art. 56 §4 k.p.k.)⁸⁵², a także uprawnienia do zaskarżania poszczególnych decyzji procesowych, m.in.: prawo do wniesienia sprzeciwu od postanowień i zarządzeń wydanych przez referendarza sądowego (art. 93a §3 zd. 2 k.p.k.), prawo do wnoszenia środków odwoławczych, zgodnie z regułami ogólnymi (art. 425 §1, art. 444 §1, art. 459 §3 k.p.k.), w tym wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku (art. 422 §1 k.p.k.), czy prawo do wniesienia odpowiedzi na środek odwoławczy wniesiony przez inny uprawniony podmiot (art. 428 §2 k.p.k.).

⁸⁵² Oświadczenie to jest bowiem wyrazem woli oskarżyciela, który nie został dopuszczony do udziału w sprawie z powodu ograniczenia liczby oskarżycieli posiłkowych przez sąd, z uwagi na konieczność zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (tj. na podstawie art. 56 §1 k.p.k.).

Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela posiłkowego *in tempore processus* mogą ograniczać (a w skrajnych przypadkach uniemożliwić) faktyczną realizację ww. uprawnień, mimo zachowanej zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym⁸⁵³. Zagadnienie to zostało już poddane szczegółowej analizie we wcześniejszych fragmentach poświęconych pokrzywdzonemu, tj. stronie czynnej w postępowaniu przygotowawczym. Wnioski tam poczynione mogą być, co do zasady, przeniesione na grunt postępowania jurysdykcyjnego, gdyż zarówno istotna implikacji zaburzeń psychicznych, jak i charakter analizowanej strony pozostają tożsame. Z tego powodu ponowne przeprowadzanie identycznych rozważań jest zabiegiem zbędnym. Unikając niecelowych powtórzeń, w dalszej części rozdziału uwaga zostanie więc skoncentrowana na kwestiach odnoszących się *stricte* do oskarżyciela posiłkowego.

2.3.1. Prawo do korzystania z pomocy innych podmiotów

Na wstępie, wskazać należy, że oskarżyciel posiłkowy może korzystać z pomocy pełnomocnika (art. 87 §1 k.p.k.), co nie jest uprawnieniem zależnym od uznania sadu (*arg. a contrario ex art. 87 §3 k.p.k.*)⁸⁵⁴. W obecnym stanie prawnym brak jest natomiast możliwości wyznaczenia oskarżycielowi posiłkowemu pełnomocnika *ex officio*, nawet, gdy spełnia on przesłanki, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., tj. z powodu zaburzeń psychicznych pozostaje niezdolny do samodzielnego i rozsądnego udziału w procesie, a mimo to nie ustanawia pełnomocnika samodzielnie⁸⁵⁵. Ustawa karnoprosowa nie przewiduje bowiem instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego, o czym była już mowa w poprzednich podrozdziałach⁸⁵⁶. Brak takiego rozwiązania należy ocenić jednoznacznie negatywnie, zwłaszcza z punktu widzenia postulatu zachowania „równości broni”. *De lege lata* możliwa jest bowiem sytuacja, w której zarówno oskarżony jak i oskarżyciel posiłkowy będą prezentowali tożsame (bądź podobne) zaburzenia psychiczne uniemożliwiające im samodzielny i racjonalny udział w procesie. Oskarżony będzie wówczas obligatoryjnie

⁸⁵³ Dalsze rozważania nie dotyczą oskarżyciela, który jest jednocześnie osobą ubezwłasnowolnioną, gdyż podmiot ten jest *ex lege* pozbawiony zdolności do czynności procesowych.

⁸⁵⁴ W odróżnieniu od pokrzywdzonego, który w postępowaniu jurysdykcyjnym nie korzysta z uprawnień oskarżycielskich i jako taki nie jest stroną.

⁸⁵⁵ Warto przypomnieć przykład uczestnika postępowania w epizodzie maniakalnym, który wykazuje tendencję do przeceniania własnych możliwości i umiejętności, a co za tym idzie prezentowania nieadekwatnie zawyżonego poczucia własnej wartości. Taka osoba może działać w błędnym (chorobowym) przekonaniu, iż nie potrzebuje profesjonalnej reprezentacji procesowej, pozostając jednocześnie niezdolną do podejmowania racjonalnych działań w toku postępowania karnego.

⁸⁵⁶ Zob. rozdz. V.1.4.1.4.

korzystał z pomocy profesjonalnego pełnomocnika (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. w zw. z art. 81 §1 k.p.k.), podczas, gdy oskarżyciel posiłkowy nie zostanie wyposażony w takie wsparcie, o ile sam nie ustanowi pełnomocnika. Warto zaznaczyć, że udział oskarżyciela publicznego nie niweluje tej dysproporcji, gdyż podmiot ten nie działa w interesie oskarżyciela posiłkowego, a w interesie publicznym⁸⁵⁷.

W odróżnieniu od pokrzywdzonego, oskarżyciel posiłkowy, jako strona postępowania, może również wyrazić zgodę na dopuszczenie do udziału w postępowaniu przedstawiciela organizacji społecznej (art. 90 §3 zd. 1 k.p.k.). Jak już wspomniano we wcześniejszych fragmentach, rozwiązanie to należy rozpatrywać w kontekście istotnej gwarancji procesowej, biorąc pod uwagę, że osoby z zaburzeniami psychicznymi często pozostają pod opieką różnych organizacji, które nierzadko udzielają im także wsparcia prawnego. Na tym etapie oskarżycielowi nie przysługuje natomiast prawo do korzystania z pomocy osoby przybranej do udziału w czynnościach, gdyż uprawnienie to dotyczy wyłącznie postępowania przygotowawczego (art. 299a §1 k.p.k.). Jeśli oskarżyciel nie włada w dostatecznym stopniu językiem polskim przysługuje mu też prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza (art. 5 §1 p.u.s.p.).

Kwestią, która rodzi najwięcej wątpliwości jest możliwość korzystania przez nieporadnego oskarżyciela posiłkowego z pomocy jego opiekuna faktycznego, tj. osoby która sprawuje nad nim pieczę. W orzecznictwie SN wskazano niegdyś, że art. 51 §3 k.p.k. dotyczy wyłącznie takich uprawnień, które przysługują danej osobie jako pokrzywdzonemu. Natomiast uprawnienia przysługujące oskarżycielowi posiłkowemu, pokrzywdzony może wykonywać jedynie osobiście lub za pośrednictwem pełnomocnika, którym zgodnie z art. 88 §1 k.p.k. może być adwokat lub radca prawny⁸⁵⁸.

Sąd Najwyższy opierając się na dosłownym brzmieniu przepisu przyjął więc, że skoro w art. 51 §3 k.p.k. mowa jest o „pokrzywdzonym”, to zakres podmiotowy tej normy ogranicza się wyłącznie do tego uczestnika postępowania. *A contrario*, norma nie znajduje zastosowania, gdy pokrzywdzony wejdzie w rolę oskarżyciela. Powyższy pogląd nie wydaje się trafny z dwóch powodów.

Po pierwsze, posłużenie się zastosowanym przez SN sposobem interpretacji art. 51 §3 k.p.k., powinno skutkować tożsamą wykładnią pozostałych jednostek redakcyjnych tego przepisu. Skoro w art. 51 §2 k.p.k. również jest mowa o „pokrzywdzonym” (odpowiednio małoletnim i ubezwłasnowolnionym), to także w tym przypadku, powinno przyjąć się, że przepis dotyczy wyłącznie takich uprawnień, które przysługują danej osobie jako

⁸⁵⁷ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 129.

⁸⁵⁸ Postanowienie SN z 23.05.2013 r., III KK 52/13, LEX nr 1356232.

pokrzywdzonemu (zakaz wykładni homonimicznej). To zaś prowadziłoby do wniosku o niemożności reprezentacji małoletnich pokrzywdzonych i ubezwłasnowolnionych przez ich przedstawicieli ustawowych w toku postępowania sądowego. Z oczywistych względów takie zapatrywanie należy więc odrzucić.

Po drugie, stanowisko SN pozostaje w sprzeczności z *ratio legis* art. 51 §3 k.p.k. oraz wynikającymi z tego przepisu mechanizmami gwarancyjnymi. Jak już wskazano powyżej, możliwe jest, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela posiłkowego *in tempore processus*, uniemożliwią mu samodzielną realizację uprawnień procesowych, wywołując stan nieporadności, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k. Przyjęcie stanowiska zaprezentowanego w przywołanym orzeczeniu SN, byłoby równoznaczne z pozbawieniem oskarżyciela faktycznych możliwości egzekwowania własnego interesu prawnego w postępowaniu sądowym, poprzez wykluczenie realizacji jego praw przez opiekuna faktycznego. Oskarżyciel nie ma bowiem obowiązku działania przez pełnomocnika profesjonalnego, a sąd nie może wyznaczyć go *ex officio*, stosując odpowiednio art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., gdyż art. 88 §1 zd. 3 nie zawiera odesłania do tego ostatniego przepisu. W omawianej tu sytuacji pozycja procesowa strony czynnej na etapie jurysdykcyjnym zostałaby *a priori* zmarginalizowana – nie tylko w stosunku do strony biernej, ale również w odniesieniu do pozycji procesowej strony czynnej postępowania przygotowawczego. W tym ostatnim przypadku pokrzywdzony dysponowałby bowiem szerszym zakresem uprawnień (związanych z możliwością jego procesowej reprezentacji), aniżeli oskarżyciel posiłkowy. Taki sposób interpretacji art. 51 §3 k.p.k., skutkujący ww. marginalizacją pozycji procesowej oskarżyciela posiłkowego pozostaje zatem w oczywistej sprzeczności z zasadą kontrydiktoryjności, rozumianą jako dyrektywa prowadzenia procesu karnego w formie sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym sądem⁸⁵⁹, która siłą rzeczy powinna doznawać pełnego urzeczywistnienia właśnie w stadium sądowym⁸⁶⁰.

Konkludując tę część rozważań, należy przyjąć, że wbrew stanowisku wyrażonemu niegdyś przez SN, oskarżyciel posiłkowy będący osobą nieporadną może wykonywać swoje uprawnienia samodzielnie⁸⁶¹, za pośrednictwem ustanowionego pełnomocnika, bądź przez swojego opiekuna faktycznego (art. 51 §3 k.p.k.)⁸⁶².

⁸⁵⁹ Murzynowski A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994 r., s. 171.

⁸⁶⁰ Lach A., *Zasada kontrydiktoryjności w postępowaniu sądowym w procesie karnym de lege lata i de lege ferenda*, Paestra 5-6/2012, s. 124.

⁸⁶¹ Stan nieporadności nie znosi zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym.

⁸⁶² Tożsame stanowisko wyrażono w doktrynie w odniesieniu do możliwości wykonywania praw oskarżyciela prywatnego będącego osobą nieporadną przez jego opiekuna faktycznego – zob. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 445.

De lege ferenda, celem zlikwidowania ewentualnych wątpliwości interpretacyjnych, można rozważyć wprowadzenie do art. 51 k.p.k., sformułowania jednoznacznie stanowiącego, że przepis ten ma zastosowanie także do podmiotów wykonujących uprawnienia oskarżycielskie na etapie jurysdykcyjnym.

2.3.2. Prawa związane z dostępem do informacji procesowej

Kwestie poświęcone wpływowi zaburzeń psychicznych na zdolność do faktycznej realizacji tytułowej grupy uprawnień szczegółowo omówione we właściwym podrozdziale dotyczącym tożsamych uprawnień pokrzywdzonego, do którego w tym zakresie należy odesłać⁸⁶³.

2.3.3. Osobisty udział w czynnościach procesowych

Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela posiłkowego *in tempore processus* mogą wpływać limitująco na jego zdolność do osobistego udziału w czynnościach procesowych, a co za tym idzie na możliwość realizacji uprawnień aktualizujących się w związku z udziałem w takowych⁸⁶⁴.

Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że urzeczywistnienie prawa do udziału danej czynności wymaga kumulatywnego spełnienia dwóch zasadniczych warunków, tj.:

1. prawidłowego zawiadomienia oskarżyciela posiłkowego o czasie i miejscu przeprowadzania czynności;
2. stawiennictwa w czasie i miejscu przeprowadzania czynności.

Obowiązek zawiadomienia oskarżyciela posiłkowego o czasie i miejscu przeprowadzenia czynności obciąża sąd, zgodnie z art. 117 §1 k.p.k. Uchybienie temu obowiązkowi, co do zasady uniemożliwia przeprowadzenie czynności, pod nieobecność oskarżyciela, gdyż zgodnie z art. 117 §2 k.p.k. czynności nie prowadzi się, jeśli ten nie stawił się, a brak jest dowodu, że został o niej powiadomiony.

Na tym etapie analizy, nie powinno natomiast budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela posiłkowego mogą

⁸⁶³ Zob. rodz. IV.1.4.2.2.2.

⁸⁶⁴ Dla przykładu udział w rozprawie pozwala oskarżycielowi na korzystanie z prawa do wypowiedzenia się co do każdej kwestii podlegającej rozstrzygnięciu w toku rozprawy (art. 367 §1 k.p.k.).

spowodować, że nie wykorzysta on uprawnień do udziału w danej czynności procesowej, mimo prawidłowego zawiadomienia o takowej⁸⁶⁵.

Taka postawa, może nieść za sobą poważne skutki w płaszczyźnie procesowej, prowadząc nawet do umorzenia postępowania. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na domniemanie przewidziane w art. 57 §1a k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, jeśli w sprawie nie bierze udziału oskarżyciel publiczny, nieusprawiedliwione niestawiennictwo oskarżyciela posiłkowego i jego pełnomocnika na rozprawie głównej uważa się za odstąpienie od oskarżenia. Jeśli przyczyną nieobecności oskarżyciela są zaburzenia psychiczne, a więc choroba (w powszechnym tego słowa znaczeniu), to usprawiedliwienie wymaga przedłożenia stosownego zaświadczenia wydanego przez lekarza sądowego (art. 117 §2a k.p.k.)⁸⁶⁶. Specyfika zaburzeń psychicznych sprawia, że nagłe nasilenie objawów może wiązać się z całkowitą niemożnością realizacji tego wymogu⁸⁶⁷. Zwłaszcza, gdy dekompensacja będzie wiązała się z koniecznością podjęcia leczenia w warunkach zamkniętego oddziału psychiatrycznego, także wbrew woli zainteresowanego⁸⁶⁸. Podmiot leczniczy nie ma

⁸⁶⁵ Jako przykład wskazać należy chociażby na zaburzenia lękowe (zwłaszcza o charakterze fobii społecznej) czy zaburzenia afektywne o znacznym nasileniu - zarówno o charakterze depresyjnym jak i maniackalnym - w pierwszym przypadku oskarżyciel może nie wykazywać żadnej motywacji do udziału w czynnościach procesowych (obniżony nastój i napęd, anergia, depresyjnie zmienione postrzeganie rzeczywistości skutkujące subiektywnym przekonaniem o niepowodzeniu wszelkich podejmowanych działań); w drugim, może on natomiast nie zdawać sobie sprawy ze skutków niewykorzystania uprawnień procesowych (tendencja do działań impulsywnych, nieprzemyślanych, lekkomyślnych na skutek przeceniania własnych możliwości i postaw wielkościowych).

⁸⁶⁶ Na etapie postępowania jurysdykcyjnego, obowiązek ten został czasowo ograniczony, na podstawie art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. z 2023 r. poz. 201). Zgodnie z przywołanym przepisem w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 usprawiedliwienie niestawiennictwa przed sądem z powodu choroby nie wymagało przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego. Stan epidemii został odwołany rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1027), z dniem 16.05.2022 r. W tym samym dniu zaczął obowiązywać stan zagrożenia epidemicznego – wprowadzony rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1028). Stan zagrożenia epidemicznego został zaś zniesiony z dniem 1.07.2023 r. na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z 14.06.2023 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118). Wyłączenie przewidziane w art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. przestało więc obowiązywać.

⁸⁶⁷ Nie trudno wyobrazić sobie sytuację, w której dana osoba nie potrafi opuścić własnego domu z powodu nasilenia urojeń prześladowczych (chorobowe przekonanie, o tym, że jest się prześladowanym przez określoną osobę lub grupę osób). Wtórnie do powyższych mogą występować nasilone objawy lękowe, które w płaszczyźnie behawioralnej będą manifestowały się agitacją (silnym pobudzeniem psychoruchowym) bądź paraliżem (bezruchem, niemożnością podjęcia wolicjonalnych działań). Zgodnie z art. 12 ust. 3 u.lek.s., jeżeli stan zdrowia uczestnika postępowania uniemożliwia stawienie się na badanie, lekarz sądowy przeprowadza badanie i wydaje zaświadczenie w miejscu pobytu tej osoby. Niemniej, aby norma ta mogła znaleźć zastosowanie w praktyce, organ procesowy (a co za tym idzie lekarz sądowy) musi wprawdzie posiadać informację o chorobowej przyczynie absencji danego uczestnika postępowania.

⁸⁶⁸ Np. gdy z powodu nasilenia objawów depresyjnych u danej osoby wystąpią myśli samobójcze z tendencjami do ich realizacji. Oczywiście w takim przypadku, lekarz sądowy może wystawić zaświadczenie na podstawie udostępnionej mu dokumentacji medycznej, bez osobistego zbadania uczestnika postępowania (art. 12 ust. 4 u.lek.s.). Podobnie jak powyżej, aby rozwiązanie to mogło zostać zastosowane *ad casum* konieczne jest

obowiązku zawiadomienia sądu o tym, że dana osoba została przyjęta do szpitala. Oczywiście zawiadomienie to może zostać dokonane na prośbę zainteresowanego podmiotu. Należy jednak pamiętać, że w momencie nagłej dekompensacji stanu psychicznego komunikacja z pacjentem może być znacznie utrudniona.

Jak już wspomniano, skutkiem omawianej tu nieobecności oskarżyciela może być nawet umorzenie postępowania karnego. Taka sytuacja będzie miała miejsce, jeśli w danej sprawie nie występują inni oskarżyciele, a prokurator nie przystąpi do postępowania w terminie 14 dni od zawiadomienia go o odstąpieniu oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia (art. 57 §2 k.p.k.).

Domniemanie przewidziane w art. 57 §1a k.p.k., zostało wprowadzone do ustawy karnoprosesowej z dniem 5.10.2019 r.⁸⁶⁹ W uzasadnieniu tej zmiany wskazywano, iż „nie ma dostatecznie ważkiego powodu, aby sąd wyręczał oskarżyciela w postępowaniu wszczętym z jego inicjatywy i kontynuował proces w sytuacji, gdy oskarżyciel takiego zainteresowania nie wykazuje”⁸⁷⁰. Twórcy omawianego rozwiązania ewidentnie nie dostrzegli tego, że niestawiennictwo oskarżyciela nie zawsze jest równoznaczne z brakiem zainteresowania sprawą. Możliwe są bowiem sytuacje – co wykazano powyżej – w których przyczyna niestawiennictwa leży w nagłej dekompensacji stanu psychosomatycznego. Nagły charakter takiego pogorszenia może zaś wykluczać spełnienie wymogu przewidzianego w art. 117 §2a k.p.k.

Dla zachowania kompletności rozważań, należy też zaznaczyć, że prawo oskarżyciela posiłkowego ubocznego do osobistego udziału w czynnościach procesowych doznaje ograniczenia na gruncie art. 56 §1 k.p.k.⁸⁷¹ Zgodnie z tym przepisem sąd może ograniczyć liczbę oskarżycieli posiłkowych występujących w sprawie, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania⁸⁷². Oskarżyciel posiłkowy, który nie bierze udziału w postępowaniu z ww. przyczyn może przedstawić sądowi na piśmie swoje stanowisko w terminie 7 dni od daty doręczenia postanowienia (art. 56 §4 k.p.k.). Chociaż ustawodawca

poinformowanie organu procesowego (a co za tym idzie lekarza sądowego) o chorobowej przyczynie absencji uczestnika postępowania i danych zakładu opieki zdrowotnej, w której osoba ta przebywa.

⁸⁶⁹ Zmiana została wprowadzona ustawą z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 r. poz. 1694).

⁸⁷⁰ *Uzasadnienie rządowego projektu o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw* z 21.02.2019 r., druk sejmowy nr 3251, s. 9.

⁸⁷¹ W literaturze wskazuje się, że ograniczenie przewidziane w art. 56 §1 k.p.k. dotyczy wyłącznie oskarżycieli posiłkowych ubocznych. Nie odnosi się natomiast do oskarżyciela posiłkowego substydiarnego, gdyż ten w procesie może być tylko jeden – Zagrodnik J., *Instytucja skargi substydiarnej w procesie karnym*, Warszawa 2005, s. 379 i n.

⁸⁷² Mowa tu o sytuacji, w której liczba oskarżycieli odniesiona do realiów konkretnej sprawy oraz ich potencjalnej aktywności procesowej, wywołuje rzeczywiste zagrożenie zaburzenia biegu procesu - Dudka K., *Ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych w polskim procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 7-8/2004, s. 94.

na gruncie art. 56 k.p.k. nie określa kryteriów, którymi powinien kierować się sąd, wybierając oskarżycieli dopuszczonych do udziału w czynnościach, to wydaje się, że kryterium tym powinna być wyłącznie kolejność składania oświadczeń o przystąpieniu do postępowania, zgodnie z zasadą *prior tempore, potior iure*⁸⁷³. Przenosząc te ogólne spostrzeżenie na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań, przyjąć należy, że podstawą do pozbawienia oskarżyciela posiłkowego prawa do udziału w dalszych czynnościach procesowych nie mogą być okoliczności natury podmiotowej, tj. cechy oskarżyciela takie jak stan jego zdrowia psychicznego czy ewentualna nieporadność. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, gdyż stanowiłoby przejaw dyskryminacji uczestników postępowania karnego, z uwagi na ich stan psychiczny, pozostając w sprzeczności z zakazem dyskryminacji przewidzianym zarówno na poziomie konstytucyjnym, jak i konwencyjnym⁸⁷⁴.

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań, istotne jest również, że oskarżyciel posiłkowy nie może brać udziału w postępowaniu w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i o zastosowanie środków zabezpieczających (art. 354 pkt 1 k.p.k.). Żaden przepis ustawy nie daje też oskarżycielowi prawa do zaskarżania rozstrzygnięć zapadłych w tym zakresie⁸⁷⁵. W literaturze wskazuje się, że analizowane ograniczenie jest konsekwencją szczególnego trybu postępowania wobec niepoczytalnego sprawcy.⁸⁷⁶

Warto jednak zauważyć, że przyczyną ograniczenia uprawnień do udziału w tych czynnościach jest tu wyraźny przepis ustawy, nie zaś stan psychiczny oskarżyciela *per se*. W literaturze wskazuje się, że rozwiązanie to podyktowane jest koniecznością

2.3.4. Prawa do składania oświadczeń woli

Zagadnienia związane z wpływem zaburzeń psychicznych na zdolność do składania oświadczeń woli przez stronę czynną zostały już omówione w rozdz. IV.1.4.2.2.4., do którego należy odesłać w zakresie poczynionych tam wniosków ogólnych. W tym miejscu, warto natomiast zwrócić uwagę na procesowe implikacje sytuacji, w których oskarżyciel posiłkowy, z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie składać procesowych oświadczeń woli.

⁸⁷³ Tak słusznie Zagrodnik J, *Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym*, Warszawa 2005, s. 342

⁸⁷⁴ Art. 32 ust. 2 Konst.RP., art. 21 ust. 1 KPP, art. 26 MPPOiP, art. wraz z art. 14 EKPC wraz z art. 1 Protokołu nr 12 do tej Konwencji.

⁸⁷⁵ Postanowienie SA w Katowicach z 7.05.2019 r., II AKz 261/19, LEX nr 3007607.

⁸⁷⁶ R. Olszewski wskazuje, że „pokrzywdzony nie może wstąpić do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, ponieważ to postępowanie nie ma na celu nałożenia odpowiedzialności na sprawcę, tylko wybór sposobu reakcji w sytuacji, gdy sprawcy czynu zabronionego nie można przypisać winy” – zob. tenże, *Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego*, Łódź 2013, s. 42.

Pozornym truizmem jest stwierdzenie, że konsekwencje te będą najdalej idące w przypadku oskarżyciela subsydiarnego, który samodzielnie popiera wniesione przez siebie oskarżenie. Tożsamy wniosek należy odnieść do oskarżyciela posiłkowego, który jako jedyny oskarżyciel popiera oskarżenie wniesione przez inny podmiot⁸⁷⁷. Chociaż prawny obowiązek dowodzenia (*onus probandi*) ciąży wyłącznie na organach procesowych, a co za tym idzie nie dotyczy oskarżyciela posiłkowego, to właśnie ten ostatni podmiot obciążony jest ciężarem dowodowym w znaczeniu materialnym⁸⁷⁸. Oznacza to, że ponosi on bezpośrednio konsekwencje braku dowodu bądź niedowiedzenia określonej okoliczności. Konsekwencje niewykazania tez zawartych w akcie oskarżenia, skutkować będą nie tylko niewinnieniem oskarżonego, ale mogą się również wiązać z koniecznością poniesienia kosztów postępowania przez oskarżyciela⁸⁷⁹. Co oczywiste, nieobalenie domniemania niewinności, skutkujące brakiem skazania uniemożliwi też oskarżycielowi uzyskanie odszkodowania za wyrządzoną przestępstwem szkodę lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (*arg. ex art. 46 §1 k.k. w zw. z art. 49a k.p.k.*).

Rzeczywiste korzystanie z uprawnień procesowych przysługujących stronie czynnej wymaga więc zachowania zdolności do podejmowania i wyrażania swojej woli wobec organów procesowych. Z psychopatologicznego punktu widzenia, każda czynność procesowa ma bowiem charakter wolicjonalny, a więc jest przejawem woli uczestnika postępowania. Niemożność powzięcia bądź wyrażenia woli będzie zatem skutkować brakiem aktywności procesowej. Z kolei, powzięcie woli w oparciu o patologicznie zmienioną percepcję i interpretację otaczającej rzeczywistości może skutkować inicjowaniem działań, które *ad casum* będą niekorzystne dla interesu procesowego oskarżyciela. Przykładem takiej sytuacji jest odstąpienie od oskarżenia przez oskarżyciela pozostającego pod wpływem urojeń depresyjnych, które wywołują w nim chorobowe przekonanie o nieskuteczności (a co za tym idzie bezcelowości) wszelkich podejmowanych przezeń działań. Z uwagi na jednorazowy charakter uprawnienia do działania w charakterze oskarżyciela (art. 57 §1 k.p.k.), skutki takiej decyzji będą nieodwracalne. W obecnym stanie prawnym sąd nie jest zobligowany ani uprawniony do tego by badać motywy takiej decyzji procesowej. Oskarżyciel posiłkowy może bowiem swobodnie rozporządzać swoją skargą, w tym podjąć decyzję o odstąpieniu od

⁸⁷⁷ Taka sytuacja może mieć miejsce, gdy oskarżyciel publiczny bądź subsydiarny odstąpi od wniesionego przez siebie oskarżenia.

⁸⁷⁸ Materialny ciężar dowodu oznacza obowiązek udowodnienia wysuwanej tezy dowodowej pod rygorem jej odrzucenia. Następstwa nieudowodnienia obciążają wówczas osobę, która wysunęła tę tezę – Zabłocki S., *Artykuł 167 k.p.k. po jego nowelizacji – wstępne nakreślenie problemów*, Palestra 7-8/2015, s. 156.

⁸⁷⁹ *Proces karny...*, red. Zagrodnik J., s. 377-378.

oskarżenia, aż do uprawomocnienia się wyroku⁸⁸⁰. Oświadczenie oskarżyciela posiłkowego o tym, że odstępuje od oskarżenia nie wymaga zatem zgody sądu. W przypadku oskarżyciela posiłkowego, który samodzielnie popiera oskarżenie, taka decyzja może skutkować umorzeniem całego postępowania, jeśli nie przystąpi do niego oskarżyciel publiczny (art. 57 §2 k.p.k.).

Zachodzi zatem pytanie, jak należy postąpić, w sytuacji, w której oskarżyciel posiłkowy, z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych podejmuje decyzję o odstąpieniu od oskarżenia. *De lege lata*, kodeks postępowania karego nie przewiduje instytucji nieważności czynności procesowej. Jeśli więc czynność zostanie dokonana przez podmiot do tego uprawniony w granicy przysługujących mu uprawnień i zachowaniem warunków formalnych, należy uznać ją za dopuszczalną, a co za tym idzie skuteczną. Oznacza to że, omawiane tu oświadczenie woli oskarżyciela o odstąpieniu od oskarżenia wywoła wszystkie skutki procesowe z nim związane, nawet jeśli oskarżyciel *prima facie* działa w sposób irracjonalny i szkodzący własnemu interesowi prawnemu.

Poszukując rozwiązania przedstawionego problemu, nie powinno się skłaniać, ku rezygnacji z jednorazowości uprawnień oskarżycielskich wynikających z art. 57 §1 k.p.k., gdyż prowadziłyby to do utrzymywania oskarżonego w niepewności co do jego sytuacji prawnej. Warto natomiast, również w analizowanym tu kontekście, rozważyć zasadność wprowadzenia do k.p.k. omówionej już instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla oskarżyciela wobec, którego *ad casum* zachodzą okoliczności określone w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

Wprowadzenie tej instytucji musiałoby jednak wiązać się ze zobligowaniem strony czynnej do poddania się badaniom psychiatrycznym celem oceny jej stanu psychicznego (tj. stosowaniem *per analogiam* art. 74 §2 pkt 2 k.p.k.). W przeciwnym wypadku instytucja pełnomocnika obligatoryjnego mogłaby okazać się instrumentem iluzorycznym, we wszystkich tych przypadkach, w których oskarżyciel, z pobudek chorobowych, odmówiłby poddania się takowym badaniom.

Prima facie zaproponowane rozwiązanie może pozostawać w sprzeczności z postulatem autonomii decyzyjnej oskarżyciela posiłkowego i narażać go na dodatkowe uciążliwości związane z udziałem w procesie karnym. W szerszym ujęciu, rozwiązanie to ma jednak silny walor gwarancyjny. Wyposażenie strony czynnej w możliwość korzystania z pomocy profesjonalnego pełnomocnika, pozwoli na zabezpieczenie jej interesu prawnego, we wszystkich tych sytuacjach, w których oskarżyciel nie jest zdolny do egzekwowania go

⁸⁸⁰ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 430.

samodzielnie, z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne. Biorąc pod uwagę, że mowa tu o reprezentacji procesowej strony czynnej proponowane rozwiązanie koresponduje również z zasadą „równości broni”⁸⁸¹, a co za tym idzie kontrydiktoryjnym modelem postępowania sądowego.

3. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako oskarżyciel prywatny

Postępowanie prywatnoskargowe cechuje się szczególnie aktywną rolą samego pokrzywdzonego, który we własnym imieniu wnosi i popiera prywatny akt oskarżenia⁸⁸². Toteż ewentualne zaburzenia psychiczne występujące u tego podmiotu mogą istotnie wpływać na zainicjowanie, przebieg oraz ostateczny rezultat takiego procesu. Oskarżyciel prywatny jest bowiem *dominus litis* procesu prywatnoskargowego⁸⁸³.

3.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa oskarżyciela prywatnego

Uprawnienie do działania w procesie w charakterze oskarżyciela prywatnego wymaga kumulatywnego spełnienia dwóch przesłanek. Pierwsza, ma charakter materialny i wiąże się z pokrzywdzeniem przestępstwem ściganym z oskarżenia prywatnego. Innymi słowy oskarżycielem prywatnym, może być tylko osoba, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przestępstwem⁸⁸⁴, ściganym jest w trybie prywatnoskargowym (art. 59 §1 k.p.k.)⁸⁸⁵. W obecnym stanie prawnym do takich przestępstw należy:

1. naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni – zarówno, gdy czyn popełniony jest umyślnie jak i nieumyślnie (art. 157 §4 k.k.)⁸⁸⁶,

⁸⁸¹ Jak już wspomniano, strona bierna wobec której aktualizują się okoliczności z art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., musi obligatoryjnie korzystać z pomocy obrońcy, tj. profesjonalnego pełnomocnika procesowego, który jest gwarantem poszanowania jej praw, we wszystkich tych sytuacjach, w których oskarżony nie jest w stanie zadbać o nie samodzielnie.

⁸⁸² Eichstaedt K., *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2010, s. 83 i n.

⁸⁸³ Gil D., *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego*, Warszawa 2011, s. 20.

⁸⁸⁴ Tj. pokrzywdzony w rozumieniu art. 49 §1 k.p.k.

⁸⁸⁵ Mowa tu oczywiście o hipotezie pokrzywdzenia, która podlega weryfikacji w toku postępowania karnego. Słusznie przyjmuje się zatem w orzecznictwie SN, że każda osoba czująca się pokrzywdzona znieślawiającymi wypowiedziami pod swoim adresem ma prawo wystąpić z aktem oskarżenia w postępowaniu prywatnoskargowym, niezależnie od ostatecznego rezultatu tego postępowania – postanowienie SN z 2.08.2002 r., IV KKN 566/98, LEX nr 55195.

⁸⁸⁶ Chyba, że pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą – wówczas przestępstwo ścigane jest w trybie publicznoskargowym - wyrok SN z 8.03.2018 r., V KK 328/17, LEX nr 2473809; postanowienie SN z 24.04.2019 r., LEX nr 3372504.

2. pomówienie, w tym dokonane za pomocą środków masowego komunikowania się (art. 212 §4 k.k.),
3. zniewaga (art. 216 §5 k.k.),
4. naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 §3 k.k.).

Druga przesłanka ma charakter formalny i wiąże się z koniecznością wniesienia do sądu uproszczonego (prywatnego) aktu oskarżenia, bądź złożenia skargi w trybie art. 488 §1 k.p.k.

O ile zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego są irrelewantne dla zaistnienia stanu pokrzywdzenia, to *in facto* mogą one utrudniać spełnienie przesłanki formalnej uniemożliwiającej pokrzywdzonemu zainicjowanie postępowania prywatnoskargowego i uzyskanie uprawnień oskarżyciela.

3.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych oskarżyciela prywatnego

Ustawodawca nie przewiduje żadnych ograniczeń w zakresie zdolności do czynności procesowych oskarżyciela prywatnego z powodu stanu psychicznego tego podmiotu. Co do zasady zaburzenia psychiczne są zatem irrelewantne dla bytu tytułowej zdolności. Zastrzeżenie to nie dotyczy sytuacji, w których zaburzenia psychiczne prowadzą do ubezwłasnowolnienia (całkowitego lub częściowego) danej osoby. Kwestia ta jest o tyle istotna, że praktyce możliwa jest sytuacja, w której pokrzywdzonym przestępstwem prywatnoskargowym będzie osoba ubezwłasnowolniona. Kodeks karny nie wyłącza bowiem takiej możliwości. Jako, że przepisy o postępowaniu prywatnoskargowym nie zawierają odrębnych postanowień w tej materii, zastosowanie znajduje tu art. 51 §2 k.p.k. (art. 485 k.p.k.)⁸⁸⁷. Tym samym pokrzywdzony przestępstwem prywatnoskargowym będzie reprezentowany w procesie przez swojego przedstawiciela ustawowego, nie posiadając jednocześnie zdolności do samodzielnej realizacji uprawnień procesowych. W tym przypadku zaburzenia psychiczne będą przyczyną ograniczenia zdolności do czynności procesowych (*arg. ex. art. 13 §1 k.c., art. 16 §1 k.c.*).

Również w tym miejscu zachowują swoją aktualność, zastrzeżenia dotyczące braku zróżnicowania sytuacji procesowej osób ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo sformułowane w podrozdziale poświęconym pokrzywdzonemu.

⁸⁸⁷ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 445.

3.3. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do realizacji uprawnień procesowych przez oskarżyciela prywatnego

Oskarżyciel prywatny korzysta z uprawnień przysługujących stronie czynnej. Wpływ zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do ich realizacji, został już omówiony w poprzednich podrozdziałach, do których w tym zakresie należy odesłać. Dalsze rozważania będą natomiast koncentrowały się na uprawnieniach, które ustawodawca przyznaje wyłącznie oskarżycielowi prywatnemu oraz na implikacjach zaburzeń psychicznych odnoszących się do przebiegu postępowania prywatnoskargowego.

Do uprawnień przysługujących *stricte* oskarżycielowi prywatnemu należy: prawo do złożenia wniosku bądź wyrażenia zgody na przeprowadzenie postępowania mediacyjnego zamiast posiedzenia pojednawczego (art. 489 §2 zd. 1 k.p.k.), wyrażenie stanowiska wobec pojednania (*arg. ex.* art. 490 §2 k.p.k.), uprawnienie do zawarcia ugody w zakresie roszczeń związanych z oskarżeniem (art. 494 §1 k.p.k.), prawo do odstąpienia od oskarżenia (art. 496 §1 k.p.k.), prawo przyłączenia się do toczącego się postępowania zainicjowanego aktem oskarżenia, który został wniesiony przez innego pokrzywdzonego (art. 59 §2 k.p.k.).

Na tym etapie analizy nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u oskarżyciela prywatnego mogą upośledzać jego zdolność do faktycznej realizacji przysługujących mu uprawnień. Implikacje procesowe takiego stanu mogą być szczególnie dotkliwe dla omawianego tu podmiotu, biorąc pod uwagę, że wyłącznie na oskarżycielu prywatnym jako jedynym dysponentem skargi karnej spoczywa materialny ciężar dowodu⁸⁸⁸. Nieuzasadnienie zarzutów stawianych oskarżonemu, jest równoznaczne z niemożnością wyegzekwowania swojego interesu prawnego w toku postępowania (brak możliwości pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej, konieczność poniesienia kosztów procesu, możliwość narażenia się na zarzut oskarżenia wzajemnego itd.).

W tym kontekście warto przede wszystkim zwrócić uwagę na domniemania prawne przewidziane w postępowaniu prywatnoskargowym. Zgodnie z art. 491 §1 k.p.k. nieusprawiedliwione niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika na posiedzeniu pojednawczym uważa się za odstąpienie od oskarżenia. W takim przypadku postępowanie podlega umorzeniu. Tożsamy skutek wywołuje nieusprawiedliwione niestawiennictwo tych podmiotów na rozprawie głównej (art. 496 §3 k.p.k.). Owe domniemania prawne mają charakter niewzruszalny, w tym sensie, że nie można

⁸⁸⁸ Nie dotyczy to sytuacji, w której dochodzi do współuczestnictwa po stronie czynnej – art. 59 §2 k.p.k.

przeprowadzać przeciwdowodu przeciwko następnikowi domniemania⁸⁸⁹. Można natomiast kwestionować podstawę domniemania, a więc założenie, że nieobecność oskarżyciela była nieusprawiedliwiona. Niemniej, jak już wielokrotnie wskazywano we wcześniejszych fragmentach, jeśli przyczyną niestawiennictwa oskarżyciela prywatnego jest nagle pogorszenie jego stanu psychicznego, to zwykle nie będzie on w stanie spełnić wymogu przewidzianego w art. 117 §2a k.p.k., tj. uzyskać stosownego zaświadczenia lekarza sądowego. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których dekompensacja psychiczna wywoła potrzebę hospitalizacji w oddziale psychiatrycznym. W takim przypadku mowa co prawda o „innych wyjątkowych przyczynach” w rozumieniu art. 117 §2 k.p.k., niemniej zastosowanie tej instytucji, wymaga aby sąd w momencie weryfikacji przesłanek umorzenia postępowania, posiadał wiarygodną informację o pogorszeniu stanu psychicznego oskarżyciela prywatnego. Dopiero wówczas, *in facto* możliwe będzie też skorzystanie z rozwiązań przewidzianych w art. 12 ust. 3-4 u.lek.s.⁸⁹⁰

W razie braku takich informacji, sąd będzie zobligowany do umorzenia postępowania. Implikacje zaburzeń psychicznych nie będą się wówczas ograniczały jedynie do pozbawienia oskarżyciela prywatnego zdolności do osobistego udziału w postępowaniu i realizacji części przysługujących mu uprawnień. Ich skutkiem będzie bowiem umorzenie postępowania prywatnoskargowego⁸⁹¹. Umorzenie stwarza zaś stan rzeczy osądzonej, uniemożliwiając ponowne postępowanie w tym samym układzie podmiotowym⁸⁹². Takie rozstrzygnięcie wiąże się też z koniecznością poniesienia kosztów postępowania (art. 632 pkt 1 k.p.k.).

Pewnym mechanizmem gwarancyjnym jest możliwość korzystania przez oskarżyciela prywatnego z pomocy pełnomocnika procesowego. Warto jednak zaznaczyć, że oskarżyciel nie ma on obowiązku jego ustanowienia, nawet jeśli z powodu zaburzeń psychicznych nie jest zdolny do samodzielnej i rozsądnej realizacji przysługujących mu uprawnień procesowych. Jeśli oskarżyciel prywatny jest nieporadny, należy dopuścić też możliwość wykonywania jego

⁸⁸⁹ Niedopuszczalny jest dowód kwestionujący konsekwencje niestawiennictwa przewidziane w tych przepisach – wyrok SN z 4.02.2009 r., IV KK 289/08, LEX nr 598082.

⁸⁹⁰ Jedynie tytułem przypomnienia wskazać należy, że art. 12 ust. 3 u.lek.s. przewiduje, iż lekarz sądowy przeprowadza badanie i wydaje zaświadczenie w miejscu pobytu danego uczestnika postępowania, jeżeli jego stan zdrowia uniemożliwia stawienie się na badanie. Z kolei art. 12 ust. 4 u.lek.s. uprawnia lekarza sądowego do wydania zaświadczenia o stanie zdrowia uczestnika postępowania, bez jego osobistego zbadania, wyłącznie na podstawie udostępnionej dokumentacji medycznej, jeśli uczestnik ten przebywa w szpitalu bądź innym zakładzie opieki zdrowotnej, przeznaczonym dla osób, których stan zdrowia wymaga udzielania całodobowych świadczeń zdrowotnych.

⁸⁹¹ Podjęcie decyzji o umorzeniu postępowania musi jednak zostać poprzedzone czynnościami weryfikującymi, które winny rozpoczynać się od ustalenia listy osób uprawnionych do udziału w rozprawie/posiedzeniu pojednawczym oraz sprawdzenia czy każda z tych osób została prawidłowo zawiadomiona o miejscu i terminie ich przeprowadzenia. W razie braku prawidłowego zawiadomienia czynności tej nie przeprowadza się, a postępowanie nie może zostać umorzone – postanowienie SN z 7.12.2011 r., III KK 269/11, LEX nr 1119517.

⁸⁹² Postanowienie SO w Tarnowie z 10.05.2011 r., II Kz 61/11, LEX nr 1713627.

praw przez jego opiekuna faktycznego (art. 51 §3 k.p.k. w zw. z art. 485 k.p.k.)⁸⁹³. Biorąc pod uwagę, że w postępowaniu prywatnym nie przeprowadza się postępowania przygotowawczego brak jest możliwości korzystania z pomocy osoby przybranej do udziału w czynnościach (art. 299a k.p.k.).

W postępowaniu prywatnoskargowym może też dojść do specyficznej kumulacji roli procesowej oskarżyciela prywatnego i oskarżonego. Taka sytuacja będzie miała miejsce, jeśli podmiot pierwotnie oskarżony wniesie wzajemny akt oskarżenia przeciwko oskarżycielowi prywatnemu (art. 497 §1 zd. 1 k.p.k.)⁸⁹⁴. Sąd rozpoznaje wówczas obie sprawy łącznie (zd. 2 ww. przepisu), a każdy z oskarżycieli korzysta jednocześnie z uprawnień przysługujących oskarżonemu (art. 497 §3 zd. 1 k.p.k.). Procesową implikacją owej kumulacji jest konieczność równoczesnego dowodzenia tezy oskarżenia zawartej w prywatnym akcie oskarżenia oraz odpierania zarzutów przeciwnych. Pozornym truizmem jest stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne oskarżyciela prywatnego mogą wpływać negatywnie na oba te obszary jego aktywności procesowej. Skoro jednak, w następstwie wniesienia wzajemnego aktu oskarżenia, oskarżycielowi przysługują również prawa strony bierniej to przyjąć należy, że może on żądać wyznaczenia mu obrońcy, z powodu okoliczności, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., tj. niezdolności do udziału w postępowaniu w sposób samodzielny i rozsądny. *De lege lata*, brak jest dostatecznej podstawy normatywnej do zakwestionowania takiego założenia. Żaden z przepisów ustawy karnoprosesowej nie wyłącza stosowania instytucji obrony obligatoryjnej w postępowaniu prywatnoskargowym. Jednocześnie, zgodnie z art. 485 k.p.k., do postępowania tego stosuje się przepisy o postępowaniu zwyczajnym z zachowaniem przepisów rozdziału 52 k.p.k.⁸⁹⁵. Regulacje zawarte w tym ostatnim również nie wyłączają stosowania art. 79 k.p.k.

4. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego (oskarżyciela) jako podstawa zawieszenia postępowania karnego

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań warto jeszcze zastanowić się czy zaburzenia psychiczne występujące u pokrzywdzonego (oskarżyciela) mogą być przyczyną zawieszenia postępowania karnego na podstawie art. 22 §1 k.p.k. Zgodnie z tym ostatnim przepisem, jeżeli zachodzi długotrwała przeszkoda uniemożliwiająca prowadzenie

⁸⁹³ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 445.

⁸⁹⁴ Uprawnienie to przysługuje oskarżonemu aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej.

⁸⁹⁵ Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego.

postępowania, a w szczególności jeżeli nie można ująć oskarżonego albo nie może on brać udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby, postępowanie zawiesza się na czas trwania przeszkody.

Ustawodawca nie stworzył zamkniętego katalogu przyczyn zawieszenia postępowania karnego, o czym świadczy zwrot „w szczególności”. Skoro powody zawieszenia są jedynie przykładowe, to należy przyjąć, że mogą one dotyczyć także innych niż oskarżony uczestników postępowania, zwłaszcza zaś strony czynnej⁸⁹⁶. Nie ma zatem normatywnej podstawy do apriorycznego przyjęcia, że przyczyną zawieszenia nie może być choroba psychiczna pokrzywdzonego. Za taką interpretacją przemawia również wykładnia historyczna. Kodeks postępowania karnego z 1928 r.⁸⁹⁷ ograniczał możliwość zawieszenia postępowania karnego do sytuacji „nieujęcia oskarżonego lub jego choroby psychicznej” (art. 5 tegoż). W ustawie karnoprosesowej z 1969 r.⁸⁹⁸ rozszerzono ten katalog, „odrywając go” niejako od osoby oskarżonego⁸⁹⁹. Kwestię zawieszenia regulował art. 15 tej ustawy⁹⁰⁰, który odpowiada brzmieniem obecnemu art. 22 §1 k.p.k.

Chociaż wspomniane przyczyny mają charakter przykładowy, to stanowią zarazem ważny punkt odniesienia do oceny innych przesłanek warunkujących zastosowanie art. 22 §1 k.p.k. Nie może zatem ująć uwadze, że ustawodawca posłużył się tu zwrotem „choroby psychicznej” a nie „zaburzeń psychicznych” występujących u oskarżonego. Wykładnia systemowa, uwzględniająca treść art. 3 pkt 1 u.o.z.p. nakazywałaby przyjąć, że mowa tu wyłącznie o zaburzeniach psychotycznych, czyli chorobach psychicznych w znaczeniu prawnym (szerzej zob. rozdział I), nie zaś o zaburzeniach psychicznych *in genere*. Mimo gwarancyjnej funkcji art. 22 §1 k.p.k.⁹⁰¹, w przypadku zaburzeń psychicznych leżących po stronie czynnej, należy co do zasady podzielić powyższą, wąską wykładnię omawianego pojęcia. Trzeba bowiem pamiętać, że zastosowanie art. 22 §1 k.p.k., skutkuje poważną obstrukcją procesową. Taki stan

⁸⁹⁶ Tak słusznie Witkowska K., *Zawieszenie postępowania karnego a rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie*, Prokuratura i Prawo 11/2011, s. 47. Zob. też: postanowienie SO w Tarnowie z 11.01.2011 r., II KZ 4/11, LEX nr 1713430.

⁸⁹⁷ Tj. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1928 r. Nr 33 poz. 313).

⁸⁹⁸ Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1969 r. Nr 13 poz. 96).

⁸⁹⁹ Kmiecik R., „Przeszkody dowodowe” a zawieszenie postępowania karnego (artykuł dyskusyjny), *Palestra* 29/2(326)/1985, s. 55.

⁹⁰⁰ Art. 15 §1 k.p.k. z 1969 r. stanowił „Jeżeli zachodzi długotrwała przeszkoda uniemożliwiająca prowadzenie postępowania, a w szczególności jeżeli nie można ująć oskarżonego albo nie może on brać udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby, postępowanie zawiesza się na czas trwania przeszkody”.

⁹⁰¹ Pierwotnym celem wprowadzenia do KPK instytucji zawieszenia postępowania było „odrzuć postępowania przeciwko nieobecny (*in contumaciam*) i chorym psychicznie, w celu zapewnienia tym osobom faktycznej możliwości korzystania z przyznanych im praw” – Kmiecik R., „Przeszkody dowodowe” a zawieszenie postępowania karnego (artykuł dyskusyjny), *Palestra* 29/2(326)/1985, s. 52.

utrzymuje zaś oskarżonego w niepewności co do jego sytuacji prawnej (brak prawomocnego rozstrzygnięcia w kwestii zarzucanego mu czynu zabronionego). Tym samym, przesłanki zastosowania omawianej tu instytucji muszą mieć odpowiedni „stopień ciężkości”⁹⁰².

Niemniej, mimo przyjęcia wąskiej wykładni art. 22 §1 k.p.k. jako zasady, nie można całkowicie odrzucić możliwości zawieszenia postępowania karnego z powodu zaburzeń psychicznych strony czynnej, które chociaż nie mają charakteru psychotycznego, a więc nie stanowią choroby psychicznej w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p.⁹⁰³, to wywołują tożsamy z nią skutek w postaci niemożności udziału pokrzywdzonego (oskarżyciela) w postępowaniu⁹⁰⁴.

Oczywiście, każda okoliczność rozpatrywana w kontekście podstawy zawieszenia postępowania musi mieć charakter długotrwały i skutkować niemożnością przeprowadzenia postępowania. Oba te warunki muszą być spełnione kumulatywnie o czym przesądza treść art. 22§1 k.p.k.

Przeszkoda ma charakter długotrwały jeżeli termin jej ustąpienia jest nieznaną (bądź trudną do ustalenia) w momencie podejmowania decyzji o zawieszeniu postępowania⁹⁰⁵. Choroba psychiczna należy do zjawisk o pierwotnie nieokreślonym czasie trwania. Ustalenie momentu, w którym objawy ustąpią (bądź zmniejszą się w dostatecznym stopniu) jest co do zasady niemożliwe, m.in. z uwagi na osobniczą zmienność obrazu klinicznego (różna odpowiedź na leki, a co za tym idzie zindywidualizowane tempo ustępowania objawów, różna tolerancja kliniczna stosowanej farmakoterapii, choroby współistniejące itd.). Choroba psychiczna pokrzywdzonego (oskarżyciela) niewątpliwie jest więc przeszkodą o charakterze długotrwałym. Ten sam wniosek można odnieść do innych zaburzeń psychicznych o charakterze chronicznym – np. upośledzenia umysłowego.

Zachodzi jednak pytanie, czy omawiane okoliczności spełniają drugi warunek – tj. uniemożliwiają dalsze przeprowadzenie postępowania. Rozstrzygnięcie tej kwestii staje się

⁹⁰² Założenie to potwierdza sam ustawodawca. Poza chorobami psychicznymi, przyczyną zawieszenia postępowania mogą być inne **ciężkie** choroby, co zasadniczo wyklucza możliwość powołania się na art. 22 §1 k.p.k., w razie wystąpienia dysfunkcji o lżejszym charakterze.

⁹⁰³ Zwłaszcza, że katalog przesłanek zawieszenia postępowania ma charakter przykładowy – Kulik M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2016 r. (II KK 296/16)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, 65(2)/2018, s. 370.

⁹⁰⁴ Dla przykładu warto wskazać na ciężką postać zaburzeń obsesyjno-kompulsyjnych, w której występuje tzw. obsesyjne spowolnienie (*ang. obsessional slowness*). Z pewnym uproszczeniem można stwierdzić, że osoba doznająca tego rodzaju objawów, z powodu istotnego natężenia obsesji (najczęściej patologicznych wątpliwości) bądź rytuałów anankastycznych nie jest w stanie podjąć żadnej czynności. W sferze behawioralnej objawia się to całkowitym bezruchem i zniesieniem aktywności złożonej. Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż taka osoba nie będzie w stanie uczestniczyć w procesie karnym, chociaż nie prezentuje objawów psychotycznych *per se*, a więc nie cierpi na chorobę psychiczną w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p.

⁹⁰⁵ Postanowienie SA w Krakowie z 9.01.2019 r., II AKa 675/18, LEX nr 2707541; *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 501-502.

kluczowe dla ustalenia, czy *ad casum* należy zastosować art. 22 §1 k.p.k. z uwagi na zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego (oskarżyciela).

Każde zaburzenie psychiczne – co wykazano już powyżej – może utrudniać jednostce realizację posiadanych uprawnień oraz obowiązków procesowych, wpływając tym samym negatywnie na przebieg procesu. W tym wypadku nie chodzi jednak o przeszkody, które utrudniają prowadzenie postępowania, ale takie, które powodują, że jego prowadzenie w ogóle nie jest możliwe⁹⁰⁶. Nie ulega wątpliwości, że omawiany warunek zostaje spełniony, jeżeli oskarżony, z powodu choroby psychicznej nie jest w stanie uczestniczyć w postępowaniu, a co za tym idzie realizować przysługującego mu prawa do obrony. Tym bardziej, że rozpoznanie sprawy pod jego nieobecność, może stanowić bezwzględną przyczynę odwoławczą⁹⁰⁷ (art. 439 §1 pkt 11 k.p.k.).

Kwestia ta nie jest tak jednoznaczna w przypadku strony czynnej. Mimo sukcesywnego wzmocnienia pozycji procesowej omawianego tu podmiotu, *de lege lata* brak jest podstaw normatywnych do przyjęcia generalnego założenia, o konieczności zawieszenia postępowania, w każdej sytuacji, w której pokrzywdzony z powodu choroby psychicznej nie jest w stanie uczestniczyć w postępowaniu. Takie założenie byłoby zresztą nietrafne. W odróżnieniu od oskarżonego (który zawsze jest stroną bierną), pozycja procesowa pokrzywdzonego nie jest jednolita. Pokrzywdzony może występować w procesie w charakterze strony albo *quasi*-strony. Inaczej rysuje się też rola procesowa oskarżyciela subsydiarnego a inaczej oskarżyciela posiłkowego ubocznego czy prywatnego. Pokrzywdzony występując w ww. rolach może samodzielnie wnosić i popierać akt oskarżenia o czyn ścigany z urzędu albo czyn ścigany w trybie prywatnoskargowym lub popierać te skargi działając obok innego oskarżyciela. Konsekwencje niezdolności do udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej będą znacząco różniły się, zależnie od wspomnianych ról procesowych.

Stwierdzenie, czy zaburzenie psychiczne pokrzywdzonego uniemożliwiające mu udział w procesie, jednocześnie uniemożliwia prowadzenie postępowania wymaga zatem, każdorazowo dokonania oceny *ad casum*. Stworzenie abstrakcyjnego katalogu takich sytuacji, byłoby zabiegiem niewłaściwym, a z uwagi na mnogość potencjalnych konfiguracji procesowych, także dalece niepraktycznym. Warto jedynie wskazać na sytuacje skrajne, stanowiące punkty odniesienia do oceny omawianej tu kwestii. Wydaje się, że postępowanie

⁹⁰⁶ Postanowienie SN z 13.01.1973 r., II KZ 171/73, LEX nr 18632. Dla porządku wskazać należy, że przywołane orzeczenie odnosi się do poprzednio obowiązującego Kodeksu postępowania karnego z 1969 r., i uregulowanej tam instytucji zawieszenia postępowania. Niemniej z uwagi na tożsamość treściową ówczesnego art. 15 §1 i obecnego art. 22 §1 k.p.k., stanowisko tam wyrażone zachowuje pełną aktualność.

⁹⁰⁷ Gdy obecność oskarżonego była obowiązkowa – np. w sytuacji, o której mowa w art. 374 §1a k.p.k.

powinno być zawieszona, jeżeli pokrzywdzony, który nie może uczestniczyć w postępowaniu z powodu choroby psychicznej bądź innego zaburzenia psychicznego, jest jedynym dysponentem skargi karnej (np. wniósł ją jako oskarżyciel prywatny, bądź subsydiarny, albo popiera akt oskarżenia zamiast oskarżyciela publicznego – art. 54 §2 k.p.k., gdy w sprawie nie występują inni oskarżyciele). Niemożność udziału w postępowaniu będzie tu równoznaczna z brakiem strony czynnej.

Z kolei, zawieszenie postępowania nie będzie zasadne jeśli pokrzywdzony uczestniczy w postępowaniu sądowym w charakterze *quasi*-strony, albo jest jednym z wielu oskarżycieli posiłkowych biorących udział w procesie w charakterze strony czynnej, zwłaszcza gdy w procesie uczestniczy oskarżyciel publiczny. Chociaż zaburzenia psychiczne występujące u ww. podmiotów mogą skutkować ich niezdolnością do udziału w postępowaniu, to nie będą one równoznaczne z niemożnością kontynuacji całego procesu, gdyż oskarżenie będzie popierane przez inne podmioty, współuczestniczące w sporze po stronie czynnej. Przyjęcie odmiennego zapatrywania nie jest dopuszczalne, gdyż prowadziłoby do poważnych, często permanentnych obstrukcji procesowych⁹⁰⁸. Zawieszenie postępowania nie będzie też zasadne w przypadku pokrzywdzonych, którzy z powodu zaburzeń psychicznych zostali ubezwłasnowolnieni. Podmioty te, zgodnie z art. 51 §2 k.p.k. są bowiem obligatoryjnie reprezentowane w procesie przez swoich przedstawicieli ustawowych, gdyż same nie posiadają zdolności do czynności procesowych⁹⁰⁹.

Konkludując tę część rozważań należy przyjąć, że zaburzenie psychiczne pokrzywdzonego (oskarżyciela posiłkowego) uniemożliwiające mu udział w procesie, może być co do zasady przyczyną zawieszenia postępowania karnego na podstawie art. 22 §1 k.p.k., jeżeli uniemożliwia prowadzenie tego postępowania. Specyfika zaburzeń psychicznych sprawia, że tego typu przeszkoda ma, co do zasady, charakter długotrwały. Natomiast ocena jej wpływu na możliwość prowadzenia procesu musi być dokonywana *in concreto*, m.in. z uwzględnieniem roli jaką pokrzywdzony pełni w procesie (w szczególności w kontekście dysponowania skargą karną). Niemożność prowadzenia postępowania nie będzie z reguły dotyczyła tych układów procesowych, w których bierze udział oskarżyciel publiczny albo

⁹⁰⁸ Założenie to koresponduje zresztą z rozwiązaniami przyjętymi na gruncie obecnego k.p.k. Analiza przepisów dotyczących oskarżyciela publicznego oraz oskarżycieli posiłkowych/prywatnych prowadzi do wniosku, że ustawodawca pozwala na prowadzenie postępowania karnego, gdy oskarżenie jest popierane przynajmniej przez jeden taki podmiot. Innymi słowy, postępowanie podlega umorzeniu dopiero, gdy od oskarżenia odstąpi ostatni z oskarżycieli (*arg. ex. art. 57 §2 zd. 2 k.p.k., art. 58 §2 w zw. z art. 61 k.p.k.*).

⁹⁰⁹ Trudno byłoby zatem zaaprobować tezę, że postępowanie powinno być zawieszona z powodu dekompensacji stanu psychicznego pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego, który *in facto* nie realizuje w procesie żadnych uprawnień w sposób samodzielny.

dochodzi do współuczestnictwa procesowego po stronie czynnej. Należy natomiast brać ją pod uwagę, gdy oskarżyciel owładnięty objawami chorobowymi będzie jedynym dysponentem skargi karnej. Kontynuacja procesu może wówczas skutkować tym, że sprawca uniknie odpowiedzialności karnej, a więc dyrektywa trafnej reakcji karnej nie zostanie zrealizowana.

Rozdział V. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako bierna strona procesowa

1. Uwagi ogólne

Zasadniczym przedmiotem rozważań prowadzonych w niniejszym rozdziale jest kwestia wpływu zaburzeń psychicznych na pozycję procesową biernej strony postępowania karnego. Uwzględnienie stanu poczytalności sprawcy oraz konieczność zapewnienia oskarżonemu możliwości prowadzenia obrony w sposób rozsądny stanowią *condiciones necessarias* rzetelnego procesu, w którym ma zapaść decyzja na temat odpowiedzialności karnej za zarzucany mu czyn zabroniony.

Zagadnienia te należą tym samym do najważniejszych problemów prawa karnego materialnego i procesowego, a co za tym idzie są przedmiotem licznych opracowań⁹¹⁰, które koncentrują się zwłaszcza na sprawcy niepoczytalnym⁹¹¹. W dalszych rozważaniach skupiono się na wpływie zaburzeń psychicznych na prawną i faktyczną zdolność do realizacji uprawnień procesowych i istniejących w tym zakresie mechanizmach gwarancyjnych, co nie zostało jak dotąd poddane kompleksowej analizie.

Zakresem podmiotowym dalszych rozważań objęty jest zarówno podejrzany jak i oskarżony *sensu stricto*. Ze względów prakseologicznych, w niniejszym rozdziale zostanie także omówiona sytuacja procesowa osoby podejrzanej, mimo iż formalnie nie posiada statusu strony procesowej.

Analiza statusu karnoprosesowego oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, obejmuje – analogicznie jak w przypadku strony czynnej – kwestię wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność procesową, zdolność do czynności procesowych (w sensie prawnym), faktyczną zdolność do czynności procesowych (rzeczywistą zdolność do realizacji praw i obowiązków procesowych), a nadto kwestię optymalności mechanizmów gwarancyjnych przysługujących oskarżonemu z zaburzeniami psychicznymi.

⁹¹⁰ Zob. np. Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013,

⁹¹¹ Krakowiak D., *Sprawca niepoczytalny w procesie karnym*, Łódź 2018, Konecki J., *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015 czy Burdziak K., *Osoba niepoczytalna a prawnokarna norma sankcjonowana*, Warszawa 2021.

2. Oskarżony, podejrzany i osoba podejrzana – podstawowe zagadnienia terminologiczne

Dla zachowania terminologicznej spójności dalszych rozważań należy określić zakresy semantyczne pojęć o kluczowym znaczeniu dla analizowanej materii.

W literaturze przedmiotu powszechnie wyróżnia się definicję oskarżonego w ujęciu wąskim i szerokim. Pierwsza z nich, tj. definicja legalna oskarżonego *sensu stricto* została zawarta w art. 71 §2 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, za oskarżonego uważa się, osobę, przeciwko której wniesiono oskarżenie do sądu, a także osobę, co do której prokurator złożył wnioski o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych za zarzucany mu występki (art. 335 §1 k.p.k.) lub wnioski o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 k.p.k.).

Natomiast oskarżonym *sensu largo* jest zarówno oskarżony *s. stricto* jak i podejrzany, czyli osoba co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo której bez wydania takiego postanowienia postawiono zarzut w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego (art. 308 § 2, art. 325g § 2, art. 517c § 1 k.p.k.).

De lege lata, wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów (art. 313 §1 k.p.k.) nie ogranicza się jedynie do jego sporządzenia. W orzecznictwie powszechnie przyjmuje się, że dla skutecznego wydania postanowienia wymagana jest nadto jego promulgacja, tj. niezwłoczne ogłoszenie i przesłuchanie podejrzanego⁹¹². Dopiero spełnienie tych trzech czynności powoduje, iż w procesie pojawia się podejrzany, a postępowanie przygotowawcze przechodzi z fazy *in rem* w fazę *in personam*. Wyjątkiem są sytuacje, w których promulgacja postanowienia nie jest możliwa z przyczyn niezależnych od organu procesowego (gdy podejrzany ukrywa się lub przebywa poza granicami kraju)⁹¹³. Wówczas momentem kreującym podejrzanego jest moment sporządzenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na zmiany przewidziane w tym zakresie w ustawie z 7.07.2023 r. (druk sejmowy 3216)⁹¹⁴. Przywołana nowelizacja przewiduje modyfikację treści art. 313 §1 k.p.k., poprzez zastąpienie sformułowania „sporządza się postanowienie o

⁹¹² Tak np. wyrok SN z 7.11.2006 r., IV KK 150/06, LEX nr 295347; wyrok SN z 9.11.2017 r., V KK 373/17, LEX nr 2417598, wyrok SO w Lublinie z 13.12.2018 r., XI Ka 1120/18, LEX nr 3063279. Pogląd ten zaaprobowano w doktrynie – zob. np. Kodeks..., red. Sakowicz A., s. 265 czy Chałubek K., *Podjęcie na nowo czy wznowienie postępowania przygotowawczego umorzonego w fazie in rem z powodu znikomej społecznej szkodliwości czynu „faktycznie podejrzanego”*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 84/2011, s. 63 i n. Odmienne np.: Kasiura J., *Moment wszczęcia postępowania przeciwko osobie*, Prokurator 2/2011, s. 60-83.

⁹¹³ Zob. np. postanowienie SN z 22.6.2001 r., III KKN 44/01, Legalis nr 52788 czy wyrok SA w Warszawie z 24.2.2021 r., II AKa 208/20, Legalis nr 2560109.

⁹¹⁴ Tj. ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw; <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3216>.

przedstawieniu zarzutów”, sformułowaniem „wydaje się postanowienie o przedstawieniu zarzutów”. Jak słusznie zauważa J. Zagrodnik, zmiana ta „oznacza w istocie, że już samo sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów będzie oznaczało jego wydanie i skutkowało – w związku z treścią art. 71 § 1 k.p.k., w którym jest mowa o osobie, co do której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów - uzyskaniem statusu podejrzanego. Nie będzie więc już konieczne do tego ogłoszenie tej decyzji podejrzanemu i jego przesłuchanie”⁹¹⁵. Z perspektywy gwarancyjnej zmianę tę należy ocenić krytycznie.

Nowelizacja przewiduje też możliwość rezygnacji z promulgacji postanowienia o przedstawieniu zarzutów z powodu złego stanu zdrowia albo stanu nietrzeźwości bądź odurzenia podejrzanego. To ostatnie zagadnienie zostało szerzej omówione w podrozdziale 7.2. poniżej.

Dla porządku wskazać należy, że omawiana nowela została podpisana przez Prezydenta RP z dniem 28.08.23 r., niemniej, do dnia złożenia niniejszej rozprawy nie ogłoszono jej w Dzienniku Ustaw.

Podejrzany jest stroną postępowania przygotowawczego (art. 299 §1 k.p.k.), a oskarżony stroną postępowania sądowego. Jak już wspomniano, status strony nie przysługuje natomiast osobie podejrzaney. Ustawodawca nie definiuje tego ostatniego pojęcia, mimo że posługuje się nim *explicite* w niektórych przepisach k.p.k. (np. art. 74 §3, art. 189 pkt 3 czy art. 219 §1 k.p.k.). W literaturze wskazuje się, że osoba podejrzana (nazywana też faktycznie podejrzanym) to osoba, na której skupiają się działania organów postępowania, z uwagi na posiadane przez te organy informacje uzasadniające przypuszczenie, iż dana osoba popełniła czyn zabroniony, mimo iż nie wydano wobec niej postanowienia o przedstawieniu zarzutów, ani też nie przedstawiono jej zarzutów w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego⁹¹⁶.

Jeżeli w dalszych rozważaniach mowa jest o oskarżonym, rozumie się przez to oskarżonego *sensu largo*, tj. również podejrzanego. Pojęcie to nie obejmuje natomiast osoby podejrzaney. Zagadnienia dotyczące tego ostatniego podmiotu zostaną poddane analizie w odrębnym podrozdziale.

⁹¹⁵ *Opinia Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie zmian Kodeksu postępowania karnego zawartych w ustawie o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 7 lipca 2023 r. (Druk Sejmowy nr 3216, Druk Senacki nr 1039), z 11.07.2023 r., s. 17, źródło: <http://obsil.kirp.pl/aktualnosci/opinia-obsil-krpp-projektu-ud262-zakresie-k-p-k-wraz-pozniejsza-aktualizacja-opinii-etap-senacki/>; dostęp: 10.09.2023 r.*

⁹¹⁶ Sakowicz A., *Prawo do milczenia w polskim procesie karnym*, Białystok 2019, s. 236.

3. Niepoczytalność sprawcy czynu zabronionego

Kwestia zniesionej bądź ograniczonej poczytalności sprawcy czynu zabronionego należy do kluczowych zagadnień procedury karnej. Jako zagadnienie wspólne dla dalszych rozważań zostanie ono podane analizie na wstępie niniejszego rozdziału.

Niepoczytalność jest pojęciem prawnym, które występuje zarówno w języku prawnym⁹¹⁷ jak i prawniczym, chociaż u jej podstaw leżą okoliczności natury *stricte* medycznej związane z zaburzeniami stanu psychicznego sprawcy czynu zabronionego. Kwestie terminologiczne, w tym rozważania dotyczące relacji pojęć „niepoczytalność” i „zaburzenie psychiczne”, zostały przeprowadzone w rozdziale I niniejszej rozprawy⁹¹⁸, do którego w tym zakresie należy odesłać. W tej części opracowania analizie poddane zostaną implikacje wynikające ze stwierdzenia niepoczytalności sprawcy czynu zabronionego oraz związane z tym zagadnienia proceduralne.

W polskim systemie prawa karnego istnieje domniemanie poczytalności sprawcy czynu zabronionego⁹¹⁹. *A priori* przyjmuje się zatem, że sprawca czynu w momencie jego popełnienia był zdolny do rozpoznania znaczenia własnych zachowań i pokierowania swoim postępowaniem (*arg. a contrario ex art. 31 §1 k.k.*). Domniemanie to może zostać obalone w toku postępowania karnego (*arg. a contrario ex art. 79 §4 k.p.k.*)⁹²⁰, co wymaga stwierdzenia okoliczności, o których mowa w art. 31 §1 bądź §2 k.k., a więc stwierdzenia, że sprawca działał w stanie ograniczonej bądź całkowicie zniesionej poczytalności.

Warto podkreślić, że dla kwestii (nie)poczytalności istotne są jedynie zaburzenia psychiczne występujące u sprawcy *in tempore criminis*, tj. w czasie w którym podmiot ten działał lub zaniechał działania, do którego podjęcia był zobowiązany (art. 6 §1 k.k.). Chociaż stan psychiczny sprawcy w trakcie postępowania karnego ma istotne znaczenie procesowe (m.in. w kontekście zastosowania obrony obligatoryjnej) to jest irrelewantny dla oceny samej poczytalności, która jest instytucją prawa karnego materialnego, na co słusznie zwrócił uwagę

⁹¹⁷ Ustawodawca nadal odwołuje się do tego pojęcia *explicite* – np. w art. 99 §1 k.k. Dla porządku warto też wskazać, że w stanie prawnym obowiązującym do 30.06.2015 r., ustawodawca odnosił się też wprost do poczytalności oskarżonego w art. 79 §1 pkt 3 k.p.k. Przepis ten w ówczesnym brzmieniu stanowił, że „W postępowaniu karnym oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności”.

⁹¹⁸ Zob. rozdz. I.1.5. „Zaburzenia psychiczne a niepoczytalność”.

⁹¹⁹ *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa 2021, wyd. 10, el. LEX/kom. do art. 31 k.k.; Nb 2. Tym samym każdego oskarżonego traktuje się co do zasady jako osobę poczytalną, a potrzeba przeprowadzenia badań psychiatrycznych aktualizuje się wyłącznie wówczas, jeżeli po stronie organu procesowego pojawiają się uzasadnione wątpliwości co do stanu zdrowia psychicznego sprawcy – wyrok SN z 22.03.2022 r., III KS 13/22, LEX nr 3404748.

⁹²⁰ *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa 2021, wyd. 10, el. LEX/kom. do art. 31 k.k.; Nb 2.

S. Ładoś. Przywołany autor przyjął, że poczytalność oskarżonego *per se* nie ma nic wspólnego z jego stanem psychicznym *in tempore processus*. Nie można bowiem utożsamiać zdolności oskarżonego do rozumienia znaczenia popełnianego czynu zabronionego (i pokierowania ówczesnym postępowaniem) ze zdolnością do rozumienia czynności procesowych⁹²¹.

Dla porządku trzeba zaznaczyć, że pogląd ten mógł być budzić pewne wątpliwości w stanie prawnym obowiązującym do 30.06.2015 r., do którego S. Ładoś *de facto*, krytycznie się odnosił⁹²². W ówczesnym art. 79 §4 k.p.k. ustawodawca posługiwał się bowiem sformułowaniem „poczytalności oskarżonego zarówno w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu, jak i w czasie postępowania”⁹²³, co dawało podstawę do stosowania pojęcia „poczytalność” w obu tych kontekstach czasowych.

De lege lata, brak jest normatywnych podstaw do zakwestionowania przedstawionego poglądu, gdyż ustawodawca wyraźnie oddzielił zdolność do rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania swoim postępowaniem, od zdolności do udziału w postępowaniu i prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny (art. 79 §4 k.p.k. w brzmieniu obecnym⁹²⁴). Za przyjęciem, że pojęcie „niepoczytalności” w ścisłym tego słowa znaczeniu, odnosi się wyłącznie do stanu psychicznego sprawcy w czasie popełniania czynu zabronionego przemawia też wykładnia systemowa (*arg. ex art.* 31 k.k. w zw. z art. 99 §1 k.k.; art. 324 §1 k.p.k.).

W ujęciu podmiotowym termin „niepoczytalność” odnosi się jedynie do sprawcy czynu zabronionego (co wynika *explicite* z art. 31 k.k.). Z perspektywy procesowej, co do zasady dotyczy ona zatem oskarżonego⁹²⁵. Niemniej, dla porządku wskazać należy, że ustawodawca, na gruncie k.p.k. wykazuje się pewną niekonsekwencją terminologiczną odnośnie sprawcy, któremu prokurator zarzuca popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności, nazywając go „osobą” (art. 380 k.p.k.), „sprawcą” (354 k.p.k.), bądź „podejrzany” (art. 354 pkt 2 k.p.k.). Ostatecznie przyjmując, że przepisy dotyczące oskarżonego stosuje się

⁹²¹ Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013, s. 31.

⁹²² Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego ...*, Warszawa 2013, s. 31.

⁹²³ Przepis ten posiadał następujące brzmienie: „Jeżeli w toku postępowania biegli lekarze psychiatry stwierdzą, że poczytalność oskarżonego zarówno w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu, jak i w czasie postępowania nie budzi wątpliwości, udział obrońcy w dalszym postępowaniu nie jest obowiązkowy”.

⁹²⁴ Tj. w brzmieniu wprowadzonym ustawą z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 1247).

⁹²⁵ Oczywiście, w teorii można też dywagować nad kwestią poczytalności osoby podejrzanej. Niemniej, podmiot ten nie ma obowiązku poddania się badaniom psychiatrycznym (*arg. ex art.* 74 §3 k.p.k.). Osoby podejrzanej nie obejmują też przepisy regulujące wydanie opinii o stanie zdrowia psychiatrycznego, która odnosi się *verba legis* do poczytalności oskarżonego (art. 202 §5 k.p.k.). Z punktu widzenia procesowego, dla określenia ww. aspektu, konieczne jest zatem przedstawienie osobie podejrzanej zarzutów (art. 313 k.p.k.), a więc kreacja podejrzanego (oskarżonego *s. largo*). Z tego powodu, wszelkie wcześniejsze rozważania w tym zakresie, należy – jak wspomniano – uznać jedynie za teoretyczne.

odpowiednio do osoby, której prokurator zarzuca popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i wnosi o umorzenie postępowania oraz o zastosowanie wobec niej środków zabezpieczających (art. 380 k.p.k.)⁹²⁶.

Niezależnie od powyższych różnic terminologicznych, pojęcie niepoczytalności nie powinno być stosowane do innych uczestników postępowania karnego, w szczególności strony czynnej czy osobowych źródeł dowodowych.

3.1. Rodzaje i przyczyny niepoczytalności

Treść art. 31 k.k. pozwala na wyróżnienie niepoczytalności *per se* (tj. stanu całkowitego zniesienia poczytalności) oraz poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym. W praktyce możliwe jest też ograniczenie poczytalności w stopniu mniejszym niż znaczny⁹²⁷. Zagadnienia te zostały już częściowo omówione w rozdziale pierwszym, w zakresie niezbędnym do rozstrzygnięcia kwestii terminologicznych (tj. ustalenia relacji pomiędzy pojęciem niepoczytalności a zaburzeniami psychicznymi)⁹²⁸. Celem tej części pracy jest natomiast analiza niepoczytalności w kontekście jej wpływu na sytuację procesową strony biernej. Dla zachowania kompletności i przejrzystości tych wywodów, niektóre kwestie podstawowe muszą zostać przytoczone ponownie, a następnie odpowiednio pogłębione i odniesione do wspomnianego celu niniejszego fragmentu rozprawy.

Niepoczytalność (całkowita) to stan, w którym sprawca z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innych zakłóceń czynności psychicznych występujących *in tempore criminis* nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem (art. 31 §1 k.k.). O poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym mowa zaś, gdy zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego była *in tempore criminis* w znacznym stopniu ograniczona (art. 31 §2 k.k.).

W sensie logicznym niepoczytalność jest przeciwieństwem poczytalności⁹²⁹. Ograniczenie poczytalności jest natomiast stanem pośrednim między pełną poczytalnością i stanem jej całkowitego zniesienia. Jak wspomniano w rozdziale I, w ramach tego kontinuum, ustawodawca wyróżnił stan ograniczenia poczytalności w stopniu znacznym⁹³⁰, z którym wiążą

⁹²⁶ Szerzej na ten temat zob. rozdz. V.4.1. poniżej.

⁹²⁷ Możliwe jest np. stwierdzenie ograniczenia poczytalności „w stopniu nieznacznym” bądź ograniczenie poczytalności „nie w stopniu znacznym” - wyrok SN z 15.12.2020 r., V KK 676/19, LEX nr 31119632.

⁹²⁸ Rozdz. I.2.3.5.

⁹²⁹ Bolechała F., *Zabójstwo a niepoczytalność*, Poznań 2018, s. 29.

⁹³⁰ Dla porządku należy jednak wskazać, że sformułowanie „stan pośredni” jest pewnym uproszczeniem, które nie może być rozumiane w sposób dosłowny, tj. jako stan jednakowo „oddalony” od obu punktów skrajnych (w tym wypadku pełnej poczytalności i niepoczytalności). Słusznie wskazuje się bowiem w doktrynie, że niepoczytalność

się konkretne implikacje prawnokarne. Uwzględniając powyższe uwagi, przyjęć należy iż termin „niepoczytalność” powinien być stosowany wyłącznie do określenia stanu całkowitego zniesienia poczytalności. W takim też znaczeniu będzie używany w dalszych rozważaniach.

Konstrukcja niepoczytalności istniejąca w polskim systemie prawa została oparta o kryterium mieszane (psychiatryczno-biologiczno-psychologiczne)⁹³¹. Pierwszy z elementów, tj. kryterium psychiatryczno-biologiczne określa potencjalne przyczyny niepoczytalności, którymi mogą być zaburzenia psychiczne w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p., a także zakłócenia czynności psychicznych, które chociaż nie wywołują potrzeby udzielania świadczeń, opieki czy innych form pomocy⁹³², to wpływają na zniesienie poczytalności sprawcy *in tempore criminis*⁹³³. Takie rozwiązanie normatywne pozwala na przyjęcie, że przyczyną niepoczytalności mogą być również zakłócenia czynności psychicznych o przebiegu krótkotrwałym, niemające podłoża patologicznego.

W literaturze wśród zaburzeń psychicznych, które mogą prowadzić do całkowitego zniesienia poczytalności wymienia się m.in. schizofrenię - w okresie zaostrzenia objawów wytwórczych, utrwalone zaburzenia urojeniowe, psychozy w przebiegu otępienia, psychozy pourazowe czy infekcyjne, zaburzenia afektywne o typie ciężkich epizodów depresyjnych lub maniakałnych⁹³⁴, a także inne zakłócenia czynności psychicznych o podłożu patologicznym, np.: zaburzenia dysocjacyjno-konwersyjne, w tym fugę dysocjacyjną czy osobowość mnogą⁹³⁵, upojenie patologiczne⁹³⁶ czy majaczenie na podłożu somatycznym⁹³⁷. Jak wspomniano powyżej, inne zakłócenia czynności psychicznych, w rozumieniu art. 31 §1 k.k. nie muszą mieć podłoża patologicznego, i mogą wynikać również z silnego wzburzenia emocjonalnego⁹³⁸, okresu dojrzewania płciowego czy menstruacji⁹³⁹. Należy jednak podkreślić, że powyższe

częściową, należy traktować jak stan znacznie bardziej zbliżony do stanu niepoczytalności całkowitej – zob. Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022, s. 171

⁹³¹ *Kodeks karny. Komentarz*, red. Grześkowiak A., Wiak K., wyd. 7, Warszawa 2021, el.Legalis/kom. do art. 31 k.k.; Nb 2

⁹³² Spełnienie tego kryterium jest wymagane do uznania, że dane zakłócenie czynności psychicznej jest zaburzeniem psychicznym w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p. Szerzej na ten temat zob. rozdz. I.1.5.

⁹³³ Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi w świetle standardów prawa międzynarodowego*, [w:] *Wyzwania dla polskiego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2021, s. 556.

⁹³⁴ Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 175-177.

⁹³⁵ Szerzej zob. np. Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne...*, s. 147 i n..

⁹³⁶ Zob. następny akapit.

⁹³⁷ Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 196. Nie dotyczy to jednak majaczenia będącego manifestacją powikłanego zespołu abstynencyjnego po zaprzestaniu nadużywania substancji psychoaktywnych czy alkoholu (*arg. ex art. 31 §3 k.k.*) – Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 177.

⁹³⁸ Paprzycki L.K., *Udział biegłego psychologa w polskim procesie karnym*, Palestra 11-12/1998, s. 59 ..; wyrok SA w Krakowie z 7.09.2005 r., II AKa 117/05, LEX nr 164404.

⁹³⁹ Heitzman J., Markiewicz I., *Niepoczytalność – doktryna, praktyka, skuteczność, alternatywa*, *Psychiatria po dyplomie*, 3(9)/2012, s. 49.

wyliczenie ma charakter przykładowy. Co więcej, sam fakt rozpoznania, któregoś z ww. zaburzeń u sprawcy nie jest równoznaczny ze stwierdzeniem jego niepoczytalności. Dokonanie takiego ustalenia wymaga bowiem odniesienia się do wskazanego poniżej kryterium psychologicznego, a więc określenia wpływu zaburzeń psychicznych na istniejącą *in tempore criminis* zdolność oskarżonego do rozpoznania znaczenia swoich czynów i pokierowania własnym postępowaniem. Innymi słowy biegli muszą ustalić jak dane zaburzenie psychiczne wpłynęło na sterowanie procesami psychicznymi oskarżonego w kontekście konkretnego czynu zabronionego⁹⁴⁰. Ocena owego wpływu nie może mieć więc charakteru abstrakcyjnego.

W literaturze słusznie przyjmuje się też, że chociaż ustawodawca nie wskazuje wprost przyczyn ograniczenia poczytalności w stopniu znacznym (art. 31 §2 k.k.), to są one tożsame z przyczynami niepoczytalności, o których mowa w art. 31 §1 k.k., przy czym charakteryzują się mniejszym natężeniem (tak ilościowym jak i jakościowym)⁹⁴¹.

Co istotne, przyczyną niepoczytalności (jak i znacznego ograniczenia poczytalności) nie mogą być, zaburzenia psychiczne wywołane nadużyciem alkoholu albo innych substancji psychoaktywnych, które zaliczane są do zaburzeń psychicznych w rozumieniu u.o.z.p. Wynika to z wyłączenia zawartego w art. 31 §3 k.k., zgodnie z którym przepisów art. 31 §1 i 2 nie stosuje się, gdy sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć. Przepis statuuje instytucję tzw. zawinionej niepoczytalności związanej z koncepcją zawinienia na przedpolu czynu zabronionego⁹⁴². Bez znaczenia pozostaje tu ilość spożytego alkoholu (lub odpowiednio substancji psychoaktywnej), ich rodzaj czy ostateczny stopień nietrzeźwości (odurzenia)⁹⁴³, pod warunkiem, że osoba ta wprowadziła się w stan nietrzeźwości (odurzenia)

⁹⁴⁰ Słusznie zauważa to S. Ładoś, popierając swoje stanowisko trafnym przykładem tzw. obłądu zazdrości (z. Ottella) – zob. Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013 r., s. 148. Zespół Ottella charakteryzuje się urojeniami zdrady i niewierności. Osoba obarczona tego rodzaju schodzeniem jest więc chorobowo przekonana o niewierności swojego partnera (partnerki). Obecność tego schorzenia będzie miała istotne znaczenie w kontekście oceny poczytalności sprawcy czynu zabronionego polegającego na użyciu przemocy wobec partnerki. Zazwyczaj, będzie to natomiast okoliczność mniej znacząca w przypadku przestępstwa o innym charakterze (np. finansowym – S. Ładoś przytacza tu przykład wyludzenia kredytu – *Ibidem*, s. 148). Niniejsze stanowisko jest słuszne. Przy czym trzeba zaznaczyć, że związek pomiędzy zaburzeniem psychicznym, a czynem zabronionym, w niektórych przypadkach, może nie manifestować się *prima facie*. Wspomniany już sprawca cierpiący na obłąd zazdrości może bowiem wyludzić kredyt, w celu zakupienia specjalistycznego sprzętu do monitoringu, który ma posłużyć do śledzenia partnerki i udowodnienia „urojonej zdrady”.

⁹⁴¹ *Psychiatria. Podręcznik...*, red. Bilikiewicz A., s. 648; Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 180.

⁹⁴² Zob. np. Kowalewska-Łukuć M., *Wina w prawie karnym*, Warszawa 2019, eLLEX/ rozdz.VI.1.3.; postanowienie SN z 5.06.2013 r., III KK 443/12, LEX nr 1331337; wyrok SA w Warszawie z .27.09.2018 r., II AKa 236/18, LEX nr 2584523. Krytycznie na temat prostego stos. tej konstrukcji w odniesieniu do osób uzależnionych – zob. np. Piech K., *Zawinienie na przedpolu czynu zabronionego a wprowadzenie się w stan niepoczytalności przez sprawcę uzależnionego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 1/2019, s. 75 i n.; odmiennie tej materii – zob. np.: postanowienie SN z 26.02.2019 r., II KK 28/19, LEX nr 2634558.

⁹⁴³ Stan upojenia alkoholowego (odurzenia) w wymiarze prawnokarnym nie poddaje się gradacji – Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 182.

dobrowolnie, umyślnie⁹⁴⁴ i samodzielnie, przewidując (lub przynajmniej mogąc przewidzieć) skutki swojego zachowania⁹⁴⁵. Przyjmuje się przy tym, że wiedza o działaniu alkoholu i substancji psychoaktywnych jest powszechnie dostępna⁹⁴⁶.

Ostatni warunek, związany z koniecznością przewidzenia skutków własnego zachowania sprawia, że wyłączenie z art. 31 §3 k.k. nie obejmuje tzw. upojenia patologicznego. Upojenie patologiczne charakteryzuje się zaburzeniami zachowania (często agresywnymi, brutalnymi, nietypowymi dla danej osoby), zaburzeniami świadomości, pobudzeniem psychoruchowym, a czasem także zaburzeniami spostrzegania i myślenia. Objawy te występują natychmiast po spożyciu (zwykle) nieznacznej ilości alkoholu, która u większości ludzi nie powoduje stanu upojenia⁹⁴⁷. Stan ten kończy się najczęściej snem, a wydarzenia pokryte są niepamięcią wsteczną (całkowitą lub wybiórczą)⁹⁴⁸. Nietypowość reakcji osobniczej na intoksykację alkoholem w mechanizmie upojenia patologicznego, sprawia, że osoba nie może przewidzieć skutków swojego zachowania nawet przy dołożeniu należytej staranności. Tym samym jej stan psychiczny może być rozpatrywany w kontekście zastosowania art. 31 §1 lub 2 k.k. Należy jednak podkreślić, że dotyczy to wyłącznie pierwszorazowego (pierwszego w życiu) incydentu upojenia patologicznego⁹⁴⁹. Norma z art. 31 §3 k.k. nie doznaje wyłączenia w odniesieniu do innych rodzajów upojeń – tj. upojenia zwykłego, upojenia na podłożu patologicznym czy upojenia atypowego.

Kryterium psychologiczne definicji niepoczytalności określa następstwa, jakie zaburzenia psychiczne wywołują w psychice sprawcy czynu zabronionego, w zakresie jego zdolności do rozpoznania znaczenia własnych czynów lub kierowania swoim postępowaniem. Zdolność ta ulega odpowiednio całkowitemu zniesieniu (w przypadku niepoczytalności *per se*) bądź ograniczeniu.

Zdolność do rozpoznania przez jednostkę znaczenia swoich czynów sprowadza się do dwóch aspektów. Po pierwsze, konieczne jest zrozumienie znaczenia czynu w ujęciu ontologicznym – tj. zdolność do zrozumienia istoty czynu, jego fizycznych i modalnych elementów czy zależności przyczynowo-skutkowych (osoba „wie co robi”)⁹⁵⁰. Rozpoznanie

⁹⁴⁴ Tj. mając zamiar wprowadzenia się stan nietrzeźwości (odurzenia).

⁹⁴⁵ Eichstaedt K., Gałeczki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 198.

⁹⁴⁶ Gałeczki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 182.

⁹⁴⁷ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 299; Eichstaedt K., Gałeczki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego ...*, s. 198.

⁹⁴⁸ Gałeczki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 184.

⁹⁴⁹ Skutki kolejnej intoksykacji alkoholem są już możliwe do przewidzenia.

⁹⁵⁰ Dla przykładu osoba z niepełnosprawnością intelektualną, z uwagi na deficyty poznawcze, może nie zdawać sobie sprawy z tego, że wylanie wody na gniazdo elektryczne doprowadzi do zwarcia, co może z kolei skutkować pożarem (a dalej zniszczeniem mienia czy skrajnie śmiercią domowników) – Gałeczki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022, s. 173.

znaczenia czynu dotyczy tu zatem stopnia w jakim sprawca uświadamia sobie faktyczny (fizyczny) sens swojego czynu⁹⁵¹. Po drugie, zrozumienie czynu obejmuje także aspekt aksjologiczny, czyli zdolność jego oceny w kategoriach norm moralnych i społecznych (w tym prawnych). Zniesienie bądź ograniczenie zdolności rozpoznania czynu oznacza, że oskarżony ma zniesioną (lub ograniczoną) świadomość zarówno faktycznych jak i prawnych skutków swojego działania⁹⁵². Możliwa jest przy tym sytuacja, w której sprawca rozpoznaje znaczenie czynu w sensie ontologicznym („wie co robi”), ale nie potrafi rozpoznać jego znaczenia aksjologicznego. Wykluczona jest natomiast sytuacja odwrotna. Nie jest bowiem możliwe, aby osoba, która nie rozumie „co faktycznie czyni”, potrafiła prawidłowo ocenić ten czyn z perspektywy aksjologicznej⁹⁵³.

Zdolność do pokierowania własnym postępowaniem wiąże się natomiast ze sferą wolicjonalną, tj. zdolnością do działania zgodnie z własną wolą⁹⁵⁴ (zdolnością do kontrolowania własnych zachowań). Jedynie tytułem przypomnienia warto zaznaczyć, że wola jest cechą jednostki pozwalającą na podejmowanie świadomych decyzji, dotyczących tego, czy działać, jakie działanie wykonać i kiedy je wykonać⁹⁵⁵. Mowa tu zatem o zdolności do działania zgodnie z kierunkiem autonomicznie wyznaczonym przez sprawcę. Przyjmując nieco inną optykę można przyjąć, że zniesienie (ograniczenie) zdolności pokierowania swoim postępowaniem oznacza, że sprawca w takim właśnie stopniu ograniczony był w zdolności do podjęcia w oparciu o intelekt decyzji o zachowaniu zgodnym z obowiązującym prawem w sposób adekwatny do rozpoznanego przez siebie znaczenia czynu⁹⁵⁶.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną kwestię. Omówione powyżej składowe kryterium psychologicznego (tj. zdolność do rozpoznania znaczenia czynu oraz zdolność do pokierowania własnym postępowaniem) połączone są w art. 31 §1 (i §2) k.k., spójnikiem „lub”. Z punktu widzenia logicznego funktor ten wskazuje, iż ustawodawca

⁹⁵¹ Pietrzyk A., *Psychologiczne kryteria niepoczytalności i poczytalności zmniejszonej: refleksje biegłego psychologa dla prawników*, Palestra 37/12(432)/1993, s.91. Dla porządku należy przypomnieć, że kwestia niepoczytalności była uregulowana w sposób tożsamy na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. (art. 25 tegoż). Z tego względu ówczesny dorobek doktryny powstały na tej kanwie, co do zasady, zachowuje swoją aktualność również w obecnym stanie prawnym.

⁹⁵² Wyrok SA w Gdańsku z 17.07.2019 r., II AKa 128/19, LEX nr 2749034.

⁹⁵³ Kowalewska M., *Strona podmiotowa czynu zabronionego niepoczytalnego sprawcy*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 3/2013, s. 112. Odwołując się do przytoczonego powyżej przykładu – jeżeli osoba z niepełnosprawnością intelektualną nie jest świadoma tego, iż wylanie wody na przewody elektryczne może być przyczyną zagrożenia, to tym bardziej nie jest możliwe, aby była zdolna do wartościowania swojego zachowania w kategoriach aksjologicznych.

⁹⁵⁴ Gałecki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa...*, s. 173.

⁹⁵⁵ Haggard P., *Human volition: towards a neuroscience of will*, Nature Reviews Neuroscience 9/2008, s. 934. Na temat teorii woli szerzej zob. także: Kimble G.A., Perlmutter L.C., *The problem of volition*, Psychology Review 5(77)/1970, s. 361 i n.

⁹⁵⁶ Wyrok SA w Gdańsku z 17.07.2019 r., II AKa 128/19, LEX nr 2749034

posłużył się alternatywą zwykłą. Przyjęcie takiego założenia oznaczałoby, że każdorazowo możliwe jest stwierdzenie niepoczytalności sprawcy, gdy zniesiona zostanie jedna z dyskutowanych zdolności, przy zachowaniu drugiej. Z perspektywy procesów psychicznych założenie to jest nie jest jednak w pełni poprawne. Nie jest bowiem możliwe, aby sprawca niezdolny do rozpoznania znaczenia swojego czynu był jednocześnie zdolny do świadomego pokierowania własnym postępowaniem. W opisanym układzie prawdziwość pierwszej składowej (niemożność rozpoznania znaczenia swojego czynu) zawsze determinuje prawdziwość drugiej składowej (niemożność pokierowania własnym postępowaniem). W rzeczywistości mowa tu zatem o alternatywie w koniunkcji z implikacją, na co słusznie zwrócił uwagę M. Cieślak⁹⁵⁷. Dla porządku wskazać należy, że możliwa jest jednak sytuacja odwrotna, w której sprawca zdolny do rozpoznania znaczenia czynu, pozostanie jednocześnie niezdolny do pokierowania własnym postępowaniem⁹⁵⁸.

3.2. Ustalenie stanu poczytalności w procesie karnym

Ustalenie stanu poczytalności oskarżonego w momencie popełnienia zarzucanego mu czynu zabronionego, niezależnie od etapu postępowania karnego, wymaga wydania opinii o jego stanie zdrowia psychicznego, przez co najmniej dwóch biegłych psychiatrów (*arg. ex art.* 202 §5 w zw. z §1 tegoż). *De lege lata*, brak jest możliwości ustalenia tej kwestii w innym trybie, w szczególności z pominięciem powołania co najmniej dwóch biegłych. Okoliczności tej nie może też rozstrzygnąć samodzielnie organ procesowy w drodze własnych ustaleń, gdyż badanie stanu zdrowia psychicznego, jako wymagające wiadomości specjalnych, rodzi ustawowy obowiązek powołania biegłych (*arg. ex art.* 193 §1 k.p.k.). Postanowienie w tym przedmiocie wydaje sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator (art. 202 §1 k.p.k.). Nietrafny jest pogląd, który dopuszcza możliwość przeprowadzenia „wstępnego” badania psychiatrycznego oskarżonego, przez jednego biegłego powołanego na podstawie art. 215 k.p.k., celem ustalenia czy *ad casum*, zachodzi konieczność sporządzenia opinii o stanie

⁹⁵⁷ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie...*, s. 27. Podobnie Kowalewska M., *Strona podmiotowa czynu zabronionego niepoczytalnego sprawcy*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 3/2013, s. 112.

⁹⁵⁸ Heitzman J., Markiewicz I., *Niepoczytalność – doktryna, praktyka, skuteczność, alternatywa*, *Psychiatria po Dyplomie* 3(9)/2012, s. 2. Taka sytuacja może mieć miejsce np. przy zaburzeniach kontroli impulsów - Pietrzyk A., *Psychologiczne kryteria niepoczytalności i poczytalności zmniejszonej: refleksje biegłego psychologa dla prawników*, *Palestra* 37/12(432)/1993, s. 92. Innym przykładem jest osoba uzależniona, która pod wpływem objawów abstynencyjnym, mimo świadomości w zakresie znaczenia samego czynu, nie jest w stanie zapanować nad swoim zachowaniem („głód alkoholowy/narkotykowy”) i siłą woli zapanować nad swoimi działaniami, popełniając czyn zabroniony – Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, s. 173.

zdrowia psychicznego tego podmiotu⁹⁵⁹. Takie założenie prowadziłoby do naruszenia gwarancji procesowych oskarżonego, związanych ze szczególnymi wymogami wydania ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej, w warunkach zapewniających niezależność opiniujących biegłych (art. 202 §4 k.p.k.) oraz minimalną liczbę tychże (art. 202 §1 k.p.k.).

Ocena stanu psychicznego oskarżonego może zostać przeprowadzona przez biegłych w trybie ambulatoryjnym lub zostać połączona z obserwacją w zakładzie leczniczym. W obu przypadkach oskarżony ma obowiązek poddać się badaniu psychiatrycznemu (art. 74 §2 pkt 2 k.p.k.). W razie odmowy oskarżonego można zatrzymać i przymusowo doprowadzić, a także stosować wobec niego siłę fizyczną lub środki techniczne służące obezwładnieniu, w zakresie niezbędnym do wykonania danej czynności (art. 74 §3a k.p.k.)⁹⁶⁰.

Powzięcie uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego *in tempore criminis*, powoduje że podmiot ten, zgodnie z art. 79 §1 pkt 3 k.p.k., musi posiadać obrońcę. Jeżeli oskarżony nie ma obrońcy z wyboru, prezes sądu lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy wyznacza mu obrońcę z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.).

Obowiązek posiadania obrońcy powstaje już w momencie powzięcia ww. wątpliwości przez organ procesowy⁹⁶¹. Stwierdzenie to wymaga jednak pewnego doprecyzowania. Po pierwsze, nie chodzi tu o każdą wątpliwość, a jedynie wątpliwość „uzasadnioną”, czyli popartą okolicznościami natury faktycznej, które w odbiorze zewnętrznym przemawiają za realną możliwością wystąpienia u oskarżonego zakłóceń w stanie zdrowia psychicznego w chwili czynu zabronionego⁹⁶². W orzecznictwie wskazuje się np., że sama informacja o leczeniu oskarżonego w poradni zdrowia psychicznego czy szpitalu psychiatrycznym nie implikuje automatycznie wątpliwości co do jego poczytalności⁹⁶³. Takiej wątpliwości nie rodzi też, fakt popełnienia poprzedniego przestępstwa w stanie ograniczonej poczytalności. Niemniej okoliczność ta, w połączeniu z wiarygodną informacją o bieżącej hospitalizacji psychiatrycznej oskarżonego powinna już takie wątpliwości wzbudzić⁹⁶⁴. Wymienione tu okoliczności mają charakter przykładowy. Z uwagi na mnogość czynników, które mogą wpływać na wywołanie w organie wątpliwości dotyczących stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, stworzenie

⁹⁵⁹ Grajewski J., Steinborn S., Paprzycki L.K., *Komentarz aktualizowany do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 2015, el.LEX/kom. do art. 215 k.p.k.; Nb 1.

⁹⁶⁰ Zagadnienia te zostały szczegółowo omówione w podrozdziale poświęconym obowiązkowi procesowemu oskarżonego, do którego w tym miejscu należy odesłać.

⁹⁶¹ Postanowienie SN z 13.01.2022 r., II KK 601/21, LEX nr 3369546.

⁹⁶² Wyrok SN z 18.01.2023 r., III KS 69/22, LEX nr 3516303.

⁹⁶³ Wilkowska-Płóciennik A., *Uzasadnione wątpliwości co do poczytalności oskarżonego jako przesłanka obrony obligatoryjnej*, Prokuratura i Prawo 4/2006, s. 142; postanowienie SN z 9.03.2022 r., II KK 64/22, LEX nr 3410092.

⁹⁶⁴ Wyrok SN z 14.12.2016 r., III KK 454/16, LEX nr 2165583.

zamkniętego katalogu tychże nie jest możliwe, a z perspektywy jego zastosowania – również dalece niepraktyczne.

Po drugie, art. 79 §1 pkt 3 k.p.k. znajduje zastosowanie jedynie, jeżeli organ poweźmie wątpliwość, co tego czy zdolność oskarżonego do rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem była *in tempore criminis* wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona. Nie chodzi zatem o jakiegokolwiek ograniczenie poczytalności, a jedynie takie, które osiąga odpowiednie nasilenie (całkowite zniesienie bądź znaczne ograniczenie). To zaś prowadzi do konkluzji, iż wątpliwość co do stanu poczytalności oskarżonego, zakładająca, że mógł on działać w stanie poczytalności ograniczonej, jednak w stopniu mniejszym niż znaczny nie aktualizuje obowiązku posiadania obrońcy, który wynika z tego przepisu (*arg. a contrario ex art. 79 §1 pkt 3 k.p.k.*).

Takie rozwiązanie normatywne budzi pewne zastrzeżenia. Należy mieć bowiem na względzie, że granica pomiędzy poszczególnymi stopniami zniesienia poczytalności jest osobniczo zmienna. Ustalenie tej granicy wymaga uwzględnienia ogółu właściwości psychicznych sprawcy, nie tylko historii leczenia czy obciążeń chorobowych. Każdorazowa ocena zdolności do rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania postępowaniem, a co za tym idzie ustalenie ewentualnych deficytów w tym zakresie, wymaga wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii. Organ procesowy nie powinien rozstrzygać tej kwestii we własnym zakresie. Błędna ocena może bowiem pozbawić oskarżonego gwarancji wynikających z instytucji obrony obligatoryjnej.

Z punktu widzenia gwarancyjnego każda uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego *in tempore criminis* powinna być podstawą do wyznaczenia mu obrońcy z urzędu, na czas rozstrzygnięcia tej kwestii przez biegłych, niezależnie od „założonego” przez organ stopnia jej zniesienia⁹⁶⁵. Powyższe rozważania skłaniają do tego, aby przyjąć szerszy zakres zastosowania art. 79 §1 pkt 3 k.p.k. *De lege ferenda*, przepis ten powinien stanowić, iż oskarżony musi mieć obrońcę, jeśli zachodzi uzasadniona wątpliwość co do tego czy w chwili czynu posiadał pełną zdolność do rozpoznania jego znaczenia i pokierowania własnym postępowaniem.

Samo wydanie opinii sądowo-psychiatrycznej, w której wykluczono niepoczytalność oskarżonego nie przesądza o zniesieniu obowiązku posiadania przezeń obrońcy⁹⁶⁶. Obowiązek

⁹⁶⁵ Podobne stanowisko wyraziła A. Płatek – zob. Płatek A., *Poczytalność oskarżonego „w czasie postępowania” czy psychiczna zdolność do „rozumnej obrony”?*, Paestra 5-6/2009, s. 70 i n.

⁹⁶⁶ Pogląd ten jest ugruntowany w orzecznictwie. Zob. np.: wyrok SN z 7.04.2022 r., II KK 59/22, LEX nr 3392030; postanowienie SN z 18.05.2022 r., I KZP 10/21, LEX nr 3343353; postanowienie SN z 8.01.2019 r., III KK 662/18, LEX nr 2603301 czy wyrok SN z 5.12.2018 r., V KK 506/17, LEX nr 2591096.

ten ustaje dopiero w momencie wydania przez sąd, który uznał ww. opinię za uzasadnioną, postanowienia, iż udział obrońcy nie jest obowiązkowy (*arg. ex art. 79 §4 zd. 1 k.p.k.*). Za takim stanowiskiem przemawia też wykładnia historyczna⁹⁶⁷.

Jak wspomniano, badanie oskarżonego może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym. Rozwiązanie to ma charakter wyjątkowy i może być zastosowane jedynie, jeżeli biegli zgłoszą taką potrzebę, a zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo (art. 203 §1 k.p.k.). O potrzebie przeprowadzenia obserwacji stacjonarnej, niezależnie od etapu postępowania, orzeka sąd⁹⁶⁸, określając czas i miejsce obserwacji (art. 203 §2 k.p.k.). Omawiany tryb nie ma zastosowania, jeżeli na podstawie okoliczności sprawy można przewidywać, że sąd orzeknie w stosunku do oskarżonego karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę łagodniejszą albo że okres obserwacji przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia, chyba że oskarżony sam wnosi o poddanie go obserwacji (art. 203 §1 zd. 2 w zw. z art. 259 §2 k.p.k.).

Przed zastosowaniem obserwacji sąd przesłuchuje oskarżonego, chyba że jest to niemożliwe z powodu jego ukrywania się lub jego nieobecności w kraju. Do udziału w przesłuchaniu należy dopuścić ustanowionego obrońcę, jeżeli się stawi. Przy czym, w obecnym stanie prawnym, sąd nie ma obowiązku zawiadomienia obrońcy o terminie tego przesłuchania, chyba że oskarżony o to wnosi, a nie utrudni to przeprowadzenia czynności (art. 249 §3 w zw. z art. 203 §2 zd. 2 k.p.k.)⁹⁶⁹. Rozwiązanie to budzi zastrzeżenia z punktu widzenia należytej ochrony praw oskarżonego. Możliwe jest bowiem, że oskarżony, z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych, samodzielnie nie zawiadomi ustanowionego obrońcy o terminie przesłuchania ani też nie wniesie o zawiadomienie go przez sąd. Przy braku obowiązku zawiadomienia *ex officio*, oskarżony zostanie pozbawiony przysługującej mu pomocy profesjonalnego pełnomocnika. Ryzyko to nie może zostać zmarginalizowane, zwłaszcza że mowa tu o przesłuchaniu poprzedzającym ewentualną obserwację psychiatryczną, która orzekana jest właśnie z uwagi na wątpliwości co do stanu psychicznego oskarżonego.

⁹⁶⁷ Art. 79 §4 k.p.k., w wersji obowiązującej do 30.05.2015 r. stanowił iż: „Jeżeli w toku postępowania biegli lekarze psychiatry stwierdzą, że poczytalność oskarżonego zarówno w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu, jak i w czasie postępowania nie budzi wątpliwości, udział obrońcy w dalszym postępowaniu nie jest obowiązkowy”. Tym samym, w stanie prawnym obowiązującym do dnia 30 czerwca 2015 r. sama treść opinii biegłych lekarzy psychiatrów o braku okoliczności wymienionych w art. 31 § 1 i 2 k.k. decydowała o ustaniu obrony obowiązkowej, a tylko decyzja sądu mogła ten stan obowiązkowej obrony przywrócić – wyrok SN z 16.01.2018 r., V KK 450/17, LEX nr 2425909.

⁹⁶⁸ W postępowaniu przygotowawczym sąd orzeka na wniosek prokuratora.

⁹⁶⁹ *Kodeks postępowania karnego...*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 632.

Oskarżonemu i jego obrońcy udostępnia się również niezwłocznie akta sprawy w części zawierającej treść dowodów dołączonych do wniosku (art. 156 §5a k.p.k. stosowany odpowiednio w zw. z art. 203 §2 zd. 2 k.p.k.).

3.3. Karnomaterialne i karnoprosesowe skutki zniesionej (ograniczonej) poczytalności

3.3.1. Niepoczytalność *per se* (całkowite zniesienie poczytalności)

Bezpośrednią implikacją stwierdzenia niepoczytalności (całkowitego zniesienia poczytalności) sprawcy jest niemożność pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej⁹⁷⁰. Zgodnie z art. 31 §1 k.k. sprawca *verba legis* nie popełnia wówczas przestępstwa, z uwagi na niemożność przypisania mu winy (*arg. ex. art. 1 §3 k.k.*). W takim przypadku postępowanie karne podlega umorzeniu (art. 17 §1 pkt 2 k.p.k.)⁹⁷¹.

Jeżeli okoliczność ta została stwierdzona dopiero na etapie jurysdykcyjnym, to umorzenia dokonuje sąd. Forma orzeczenia zależy od tego czy okoliczność ta została stwierdzona przed czy po rozpoczęciu przewodu sądowego. W pierwszym przypadku, sąd umarza postępowanie w drodze postanowienia. W drugim konieczne jest wydanie wyroku umarzającego. Owa dystynkcja wynika z treści art. 414 §1 k.p.k.⁹⁷² Sąd może zastosować wobec sprawcy środki zabezpieczające, o których mowa w art. 93a k.k. (art. 17 §3 k.p.k.), a nadto zakazy i nakazy, wymienione w art. 39 pkt 2–3 k.k. (art. 99 §1 k.k.).

Ustalenie, iż sprawca dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności może zostać dokonane także na etapie postępowania przygotowawczego. W takim wypadku do umorzenia postępowania karnego uprawniony prokurator, który wydaje w tym przedmiocie postanowienie, chyba że zachodzi konieczność wydania orzeczenia co do środków zabezpieczających⁹⁷³. Wówczas, zgodnie z art. 324 §1 k.p.k., prokurator po zamknięciu śledztwa kieruje sprawę do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających. Wniosek kieruje się na rozprawę, chyba że w świetle materiałów postępowania przygotowawczego popełnienie czynu zabronionego przez podejrzanego i jego

⁹⁷⁰ Krakowiak D., *Sprawca niepoczytalny w procesie karnym*, Łódź, 2018, s. 39.

⁹⁷¹ Z uwagi na tryb weryfikacji poczytalności oskarżonego *in tempore criminis* i wymaganą w tym zakresie opinię biegłych psychiatrów, nie jest możliwe stwierdzenie niepoczytalności przed wszczęciem postępowania karnego. Tym samym, pierwsza część art. 17 §1 k.p.k. „Postępowania nie wszczyna się” nie ma tu praktycznego zastosowania. Nie istnieje bowiem prawna możliwość odmowy wszczęcia postępowania z uwagi na niepoczytalność osoby podejrzanej.

⁹⁷² *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 414, Nb 3.

⁹⁷³ Postanowienie SN z 13.08.2013 r., V KK 176/13, LEX nr 1350336; uchwała SN z 23.04.2002 r., I KZP 7/02, LEX nr 52275.

niepoczytalność w chwili czynu nie budzą wątpliwości, a prezes sądu uzna za celowe rozpoznanie sprawy na posiedzeniu z udziałem prokuratora, obrońcy i podejrzanego⁹⁷⁴ (art. 354 pkt 2 k.p.k.). Przed orzeczeniem środka zabezpieczającego sąd wysłuchuje też biegłych lekarzy psychiatrów (art. 354a §1 pkt 2 k.p.k.).

Należy podkreślić, że ustawodawca, na gruncie art. 324 §1 k.p.k., posłużył się funktorem koniunkcji (spójnik „i”), co nakazuje przyjąć, że konieczność umorzenia postępowania przygotowawczego przez sąd zachodzi wyłącznie w razie spełnienia obu wymienionych tam przesłanek, tj. stwierdzenia, że podejrzany dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności i jednocześnie konieczności orzeczenia o środkach zabezpieczających. Brak, któregośkolwiek z elementów wyklucza zastosowanie art. 324§1 k.p.k., co dyktuje powrót do reguł ogólnych (art. 322 k.p.k. w zw. z art. 325a k.p.k. w zakresie dochodzenia)⁹⁷⁵. W takim przypadku organem właściwym do umorzenia postępowania pozostaje prokurator⁹⁷⁶.

Stwierdzenie, iż podejrzany dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności jest samodzielną przesłanką obrony obligatoryjnej (*argumentum a minori ad maius* ex art. 79 §1 pkt 3 k.p.k.)⁹⁷⁷. Tym samym, we wszystkich opisanych tu konfiguracjach i czynnościach procesowych oskarżony musi mieć obrońcę, niezależnie od jego stanu zdrowia psychicznego *in tempore processus*. Jeżeli oskarżony nie posiada obrońcy z wyboru, prezes sądu lub referendarz sądowy wyznacza obrońcę z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.). Brak wyznaczenia obrońcy stanowi bezwzględną odwoławczą (art. 439 §1 pkt 10 k.p.k.).

3.3.2. Ograniczenie poczytalności w stopniu znacznym

Stwierdzenie, że oskarżony dopuścił się czynu zabronionego w stanie poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym nie wyłącza bytu przestępstwa (*arg. ex art. 31 §2 k.k.*). Postępowanie karne nie zostaje zatem umorzone i toczy się zwykłym trybem, z tą różnicą, że oskarżony musi posiadać obrońcę, nawet jeżeli stan jego zdrowia psychicznego istniejący *in*

⁹⁷⁴ Podejrzany nie bierze udziału w posiedzeniu, jeżeli z opinii biegłych wynika, że byłoby to niewskazane, chyba że sąd uzna jego udział za konieczny.

⁹⁷⁵ Stefański R.A., *Organ uprawniony do umorzenia postępowania przygotowawczego z powodu niepoczytalności podejrzanego w nowym kodeksie postępowania karnego*, Prokuratura i Prawo 12/1997, s. 127.

⁹⁷⁶ Za przyjęciem tego stanowiska przemawia też art. 324 §2 k.p.k. Zgodnie z jego treścią, jeżeli sąd nie znajduje podstaw do uwzględnienia wniosku w przedmiocie środków zabezpieczających to nie umarza postępowania, a przekazuje sprawę prokuratorowi do dalszego prowadzenia - uchwała SN z 23.04.2002 r., I KZP 7/02, LEX nr 52275.

⁹⁷⁷ Skoro już sama „uzasadniona wątpliwość” co do poczytalności oskarżonego *in tempore criminis* implikuje konieczność posiadania przez niego obrońcy, to oczywistym jest, że obrona jest obligatoryjna także, gdy biegli rozstrzygną tę wątpliwość w sposób pozytywny – tj. potwierdzą, że oskarżony popełnił czyn w stanie niepoczytalności. Jedyne, ustalenie negatywne pozwala na zniesienie obowiązku posiadania obrońcy, pod warunkiem, że *ad casum* nie zachodzą inne okoliczności uzasadniające obronę (art. 79 §4 k.p.k.).

tempore processus pozwala mu na prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny (*arg. a minori ad maius ex. art. 79 §1 pkt 3 k.p.k.*)⁹⁷⁸.

Sąd może natomiast zastosować wobec sprawcy instytucję nadzwyczajnego złagodzenia kary. Okoliczności przemawiające za jej zastosowaniem powinny zostać wówczas zawarte w uzasadnieniu wyroku (art. 424 §2 k.p.k.). Nadzwyczajne złagodzenie kary polega na wymierzeniu kary poniżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia albo kary łagodniejszego rodzaju według zasad określonych w art. 60 §6 i §7 k.k.

Co istotne, rozstrzygnięcie w tym zakresie musi uwzględniać ogólne dyrektywy wymiaru kary zawarte w art. 53 k.k., a przede wszystkim występujące w sprawie okoliczności obciążające⁹⁷⁹. Stwierdzenie zaistnienia okoliczności z art. 31 §2 k.k., w żadnym wypadku nie obliguje więc sądu do zastosowania instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary niejako *ex lege*. Przepis wyraża jedynie uprawnienie przysługujące sądowi w tym zakresie⁹⁸⁰. Tym samym niezastosowanie dobrodziejstwa nadzwyczajnego złagodzenia kary nie stanowi naruszenia prawa.

3.3.3. Poczytalność ograniczona w stopniu mniejszym niż znaczny

Ustalenie, że oskarżony działał w stanie poczytalności ograniczonej w stopniu mniejszym niż znaczny nie wyłącza bytu przestępstwa, ani nie pozwala na zastosowanie wobec oskarżonego instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary w oparciu o art. 31 §2 k.k. Okoliczność ta powinna być jednak uwzględniona w ramach ogólnych dyrektyw wymiaru kary (art. 53 k.k.) i może być podstawą do zmniejszenia jej wymiaru⁹⁸¹.

Takie ograniczenie poczytalności nie stanowi też samodzielnej przesłanki obrony obligatoryjnej, o której mowa w art. 79 §1 pkt 3 k.p.k., gdyż *de lege lata* przepis ten odnosi się wyłącznie do całkowitego zniesienia poczytalności lub jej ograniczenia w stopniu znacznym.

W tym miejscu warto postawić pytanie, czy fakt iż oskarżony *in tempore criminis* działał w stanie poczytalności ograniczonej w stopniu mniejszym niż znaczny, może stanowić „inną okoliczność utrudniającą obronę” w rozumieniu art. 79 §2 k.p.k., a tym samym przesądzać o konieczności posiadania obrońcy. Oczywiście mowa tu o sytuacji, w której *ad casum* nie

⁹⁷⁸ Szerzej zob. poprzedni podrozdział.

⁹⁷⁹ Wyrok SA we Wrocławiu z 31.05.2016 r., II AKa 125/16, LEX nr 2067980; wyrok SA w Warszawie z 16.12.2016 r., II AKa 406/16, LEX nr 2191521; wyrok SA w Białymstoku z 12.03.2020 r., II AKa 249/19, LEX nr 3052769; wyrok SA w Lublinie z 20.02.2018 r., II AKa 25/18, LEX nr 2477355 czy wyrok SA w Szczecinie z 8.12.2016 r., II AKa 183/16, LEX nr 2295185.

⁹⁸⁰ Postanowienie SN z 30.01.2018 r., IV KK 500/17, LEX nr 2450265.

⁹⁸¹ Wyrok SN z 24.01.2019 r., IV KK 459/17, LEX nr 2610278.

zachodzą inne przesłanki obrony obligatoryjnej – np. niezdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Niniejsza kwestia nie jest jedynie dywagacją akademicką. Należy bowiem przypomnieć, iż niektóre zaburzenia psychiczne mogą przebiegać z okresami zaostrzeń i remisji⁹⁸², a sam proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Moment wszczęcia postępowania może być też – z różnych względów – oddalony od momentu popełnienia czynu zabronionego. Możliwe jest zatem, iż nasilenie objawów prezentowanych przez oskarżonego *in tempore criminis* ograniczało (w pewnym zakresie) jego ówczesną poczytalność, niemniej *in tempore processus* oskarżony znajduje się już w stanie remisji⁹⁸³.

W orzecznictwie SN wskazuje się, że okoliczności „utrudniające obronę” w rozumieniu art. 79 §2 k.p.k., należy wiązać przede wszystkim z właściwościami osobistymi oskarżonego, które w znaczący sposób utrudniają mu samodzielną realizację prawa do obrony (okoliczności podmiotowe)⁹⁸⁴. Za okoliczność tego typu można uznać chociażby nieporadność życiową oskarżonego, jego upośledzenie umysłowe, które nie mieści się jednak w dyspozycji art. 79 §1 k.p.k. czy inne okoliczności wywołujące trudności w porozumieniu się z oskarżonym⁹⁸⁵. Co do zasady, mowa tu zatem o dysfunkcjach psychicznych, które wystąpiły (bądź – z uwagi na ich chroniczny charakter – utrzymują się nadal) *in tempore processus*. Omawiane tu ograniczenie poczytalności oskarżonego, występujące w chwili popełnienia czynu zabronionego, zdaje się pozostawać poza zakresem takich czynników. Nie można jednak wykluczyć, iż skutki owego ograniczenia będą „przenikały” do procedury karnej⁹⁸⁶, co *ad casum* znacząco utrudni oskarżonemu obronę⁹⁸⁷. Popełnienie czynu zabronionego w stanie częściowo zniesionej poczytalności może wpłynąć też na stopień skomplikowania sprawy, co nie może być pominięte przy ocenie zasadności zastosowania art. 79 §2 k.p.k.⁹⁸⁸ Słuszne jest zatem stanowisko R.A. Stefańskiego, który przyjmuje, że w ramach art. 79 §2 k.p.k. należy

⁹⁸² Np. choroba afektywna dwubiegunowa.

⁹⁸³ Oczywiście, część zaburzeń psychicznych z uwagi na ich chroniczny charakter (np. niepełnosprawność intelektualna), będzie w jednakowy sposób wpływała na stan zdrowia psychicznego oskarżonego zarówno *in tempore criminis* jak i *in tempore processus*, nie implikując niniejszego dylematu.

⁹⁸⁴ Postanowienie SN z 17.02.2004 r., II KK 277/02, LEX nr 102909.

⁹⁸⁵ Postanowienie SN z 13.02.2020 r., IV KK 644/19, LEX nr 3079674.

⁹⁸⁶ Pokrycie niepamięcią części wydarzeń, z uwagi na ówczesny stan wzburzenia emocjonalnego, które nie osiągnęło nasilenia prowadzącego do niepoczytalności lub zniesienia poczytalności w stopniu znacznym.

⁹⁸⁷ Np. poprzez niemożność obiektywnego odniesienia się do okoliczności popełnienia czynu zabronionego, a co za tym idzie niemożność kontestowania stawianych w tym zakresie zarzutów.

⁹⁸⁸ O ile okoliczności przedmiotowe nie mogą być rozpatrywane w oderwaniu od czynników przedmiotowych (tj. cech psychofizycznych sprawcy) to stopień skomplikowania sprawy nie może być całkowicie wykluczony z pola rozważań organu – postanowienie SN z 9.01.2013 r., III KK 330/12, LEX nr 1277747. Na ten temat zob. też np.: Chabier P. *Z problematyki obrony obligatoryjnej w świetle nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego z dnia 16 września 2011 r.*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 28/2012, s. 173 i n. procesowego, gdy rozważana jest kwestia "okoliczności utrudniających obronę"

uwzględniać zarówno właściwości oskarżonego, jak i okoliczności sprawy, gdyż dopiero funkcja obu tych czynników pozwala na prawidłową ocenę, czy obrona jest utrudniona⁹⁸⁹.

Konkludując tę część rozważań, należy opowiedzieć się za stanowiskiem, iż zniesienie poczytalności, w stopniu mniejszym niż znaczny, może być *ad casum* rozpatrywane w kontekście „innych okoliczności utrudniających obronę” w rozumieniu art. 79 §2 k.p.k. Zapatrywanie odmienne, apriorycznie wykluczające taką możliwość nie wydaje się właściwe, z uwagi na gwarancyjny charakter art. 79 §2 k.p.k. i jego rolę uzupełniającą względem §1 tego przepisu. Nazbyt zawężająca interpretacja art. 79 §2 k.p.k., mogłaby realnie ograniczać prawo do obrony oskarżonego. Biorąc pod uwagę, że ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzenie jakichkolwiek wyłączeń czy dookreślenia katalogu „innych okoliczności”, taka wykładnia jest też nieuzasadniona normatywnie, w myśl zasady *lege non distinguente nec nostrum est distinguere*.

Niniejsza, pro-gwarancyjna interpretacja art. 79 §2 k.p.k., nie stwarza ryzyka nadużyć omawianej instytucji, gdyż w odróżnieniu od art. 79 §1 k.p.k., w tym przypadku obowiązek posiadania obrońcy powstaje dopiero w momencie spełnienia kryterium formalnego – tj. wydania przez sąd postanowienia w tym przedmiocie⁹⁹⁰. Decyzja podejmowana jest zatem każdorazowo przez niezawisły i bezstronny organ, na podstawie swobodnej oceny posiadanego materiału dowodowego⁹⁹¹. Skoro zastosowanie tej instytucji zależy zawsze od uznania sądu to niewyznaczenie oskarżonemu obrońcy nie może być rozpatrywane w kontekście naruszenia art. 439 §1 pkt 10 k.p.k., co dodatkowo marginalizuje ryzyko nadużyć.

4. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność procesową⁹⁹² oskarżonego

Zdolność do występowania w postępowaniu karnym w charakterze biernej strony procesowej posiada każda osoba fizyczna, która w momencie popełnienia zarzucanego⁹⁹³ jej

⁹⁸⁹ Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, el.LEX/rozdz.VII.3.

⁹⁹⁰ Postanowienie SN z 10.04.2014 r., IV KK 88/14, LEX nr 1463426; postanowienie SN z 9.01.2013 r., III KK 330/12, LEX nr 1277747 czy postanowienie SN z 18.04.2012 r., IV KK 366/11, LEX nr 1212369.

⁹⁹¹ Np. opinii biegłych, w której stwierdzono, że oskarżony działał w stanie poczytalności ograniczonej w stopniu mniejszym niż znaczny.

⁹⁹² Zagadnienia terminologiczne dotyczące pojęcia zdolności procesowej zostały omówione w rozdziale V, do którego w tym zakresie należy odesłać.

⁹⁹³ W toku postępowania karnego może okazać się, że oskarżony nie popełnił zarzucanego mu czynu zabronionego. Kwestia odpowiedzialności karnej tego podmiotu jest przecież zasadniczym przedmiotem postępowania karnego, a do momentu jej rozstrzygnięcia w prawomocnym wyroku, oskarżony korzysta z domniemania niewinności (art. 5 §1 k.p.k.). Stosunkowo często spotykane sformułowanie „w momencie popełnienia czynu zabronionego”, odnoszące się do oskarżonego, jest swoistym skrótem myślowym. W rzeczywistości mowa tu o momencie czynu, którego popełnienie zarzuca się oskarżonemu.

czynu zabronionego⁹⁹⁴ ukończyła 17 lat (art. 10 §1 k.k.). Na zasadzie wyjątku, oskarżonym może być osoba, która ukończyła 15 rok życia, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne⁹⁹⁵. Wskazany wyjątek dotyczy tylko przestępstw enumeratywnie wyliczonych art. 10 §2 k.k.⁹⁹⁶. Jednocześnie, od 1.10.2023 r. możliwe jest też pociągnięcie do odpowiedzialności karnej, osoby która po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuściła się czynu zabronionego, stypizowanego w art. 148 §2 lub 3 k.k. – tj. jednej z kwalifikowanych postaci zabójstwa (art. 10 §3 k.k.)⁹⁹⁷.

Dla porządku wskazać należy, że oskarżony, który w momencie popełnienia zarzucanego mu czynu zabronionego nie ukończył 17 roku życia, określany jest w przepisach karnych mianem „nieletniego”⁹⁹⁸.

Rozpatrzenie tytułowej kwestii sprowadza się do odpowiedzi na pytanie czy zaburzenia psychiczne występujące u sprawcy czynu zabronionego mogą *ab initio* wykluczyć jego udział w procesie karnym w charakterze oskarżonego. Zagadnienie to należy przeanalizować odrębnie dla zaburzeń psychicznych występujących *in tempore criminis* oraz *in tempore procedendi*⁹⁹⁹.

⁹⁹⁴ „Popełnienie czynu zabronionego” odnosi się do wszystkich karalnych form stadialnych – tj. dokonania i usiłowania (art. 13 §1 k.k.), a przygotowania – jeżeli ustawa tak stanowi (art. 16 §2 k.k.). Zamiar, zgodnie z zasadą *cogitationis poenam nemo patitur*, nigdy nie jest karalny – *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa 2021, wyd. 10, el. LEX/kom. do art. 13 k.k.; Nb 1.

⁹⁹⁵ Postanowienie SN z 8.11. 2018 r., II KK 384/18, Legalis nr 1845685.

⁹⁹⁶ Tj. czynów zabronionych stypizowanych w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280.

⁹⁹⁷ Zmiana została wprowadzona do Kodeksu karnego ustawą z 7.07.2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2022 r. poz. 2600). Zastosowanie art. 10 §3 k.k., jest możliwe jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

⁹⁹⁸ Czarnecki P., *Status nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, Przegląd Sądowy 9/2016, s. 51. Zob. np. art. 76 k.p.k., art. 360 §1 pkt 2 k.p.k., art. 10 §2 i §4 k.k. czy art. 54 §1 k.k. Pojęcie „nieletniego” należy odróżnić od „małoletniego”, które na gruncie k.p.k., stosowane jest w odniesieniu do pokrzywdzonego (np. art. 51 §2 k.p.k.) bądź świadka (art. 185b k.p.k.).

⁹⁹⁹ Oczywiście, w wielu przypadkach zaburzenia psychiczne będą występować, zarówno w momencie popełnienia czynu zabronionego jak i w toku procesu karnego. Niemniej, dla zachowania przejrzystości rozważań i zaakcentowania odmiennych implikacji wynikających z momentu ich wystąpienia należy odrębnie przeanalizować obie sytuacje, stosując następujące rozgraniczenie metodologiczne: rozważania prowadzone w rodz. 4.1. dotyczą zaburzeń psychicznych, które występują u sprawcy *in tempore criminis*, nie występując jednocześnie *in tempore processus*; natomiast analiza przeprowadzona w rodz. 4.2. dotyczy sytuacji odwrotnej – tj. zaburzeń psychicznych występujących u sprawcy w toku procesu, które nie występowały w momencie popełnienia czynu zabronionego.

4.1. Zaburzenia psychiczne występujące *in tempore criminis* a zdolność procesowa

Zaburzenia psychiczne występujące u sprawcy w momencie popełnienia czynu zabronionego mogą prowadzić do zniesienia bądź ograniczenia jego poczytalności, o czym była już mowa w poprzednim podrozdziale.

Nawet jeśli sprawca czynu zabronionego *in tempore criminis* był niepoczytalny, to nie można przyjąć, iż zaburzenia psychiczne wyłączyły jego zdolność do udziału w procesie w charakterze strony biernej. Wniosek ten wynika z treści art. 324 k.p.k. W §1 tegoż przepisu ustawodawca odnosi się *verba legis* do podejrzanego, który dopuścił się czynu w stanie niepoczytalności, a więc strony postępowania przygotowawczego (art. 299 k.p.k.). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na sygnalizowaną już niekonsekwencję ustawodawcy, który normując tożsamą materię, na gruncie art. 354 k.p.k., posługuje się równocześnie pojęciem „niepoczytalnego sprawcy” (art. 354 zd.1 k.p.k.) i „niepoczytalnego podejrzanego” (art. 354 pkt 2 *in fine* k.p.k.)¹⁰⁰⁰, odnosząc je do tego samego uczestnika postępowania. Z kolei, w art. 380 k.p.k. wprowadza określenie „osoby, której prokurator zarzuca popełnienie czynu zabronionego w stanie niepoczytalności”. Niezależnie od przytoczonych nieścisłości terminologicznych, w doktrynie słusznie przyjmuje się, że mowa tu każdorazowo o podejrzanym¹⁰⁰¹, do którego stosuje się odpowiednio przepisy o oskarżonym, w zakresie w jakim wniosek o umorzenie postępowania karnego i zastosowanie środków zabezpieczających wobec tego podmiotu rozpoznawany jest na rozprawie (art. 380 k.p.k.)¹⁰⁰². Za każdym razem mowa tu zatem o uczestniku postępowania, któremu przysługuje status biernej strony procesowej.

Stan niepoczytalności zostaje ustalony, dopiero w toku czynności procesowych, a więc po wszczęciu postępowania, co implikuje konieczność jego następczego umorzenia (art. 17 §1 pkt 2 k.p.k.). *De lege lata*, nie istnieje prawna możliwość odmowy wszczęcia postępowania karnego z powodu niepoczytalności sprawcy, skoro stwierdzenie tej okoliczności wymaga powołania biegłych psychiatrów i przeprowadzenia dowodu z ich opinii (art. 202 k.p.k.), a więc dokonania czynności procesowej. Dla porządku wskazać należy, że dowód ten nie może być

¹⁰⁰⁰ Dla ścisłości wskazać należy, że przepis traktuje o podejrzanym, którego niepoczytalność w chwili czynu nie budzi wątpliwości, a więc podejrzanym niepoczytalnym.

¹⁰⁰¹ Np. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I.*, red. Świecki D., Warszawa 2018, el.LEX/kom. do art. 380 k.p.k.; Nb 2.; *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 380 k.p.k.; Nb 2.

¹⁰⁰² A. Sakowicz określa tego uczestnika postępowania mianem *quasi-oskarżonego* – zob. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 1009.

przeprowadzony w ramach tzw. czynności sprawdzających prowadzonych przed wszczęciem postępowania (art. 307 §2 k.p.k.).

Przyjęcie, iż sprawca niepoczytalny nie ma zdolności procesowej jest niedopuszczalne także z perspektywy gwarancyjnej. Takie założenie oznaczałoby, że podmiot ten (stawiany pod zarzutem popełnienia przestępstwa) zostanie pozbawiony szeregu uprawnień wynikających ze statusu biernej strony procesowej – zwłaszcza, konstytucyjnego i konwencyjnego, prawa do obrony.

Wnioskowanie *a maiori ad minus* prowadzi, do stwierdzenia, że zdolności procesowej nie wyłączają również zaburzenia psychiczne, które prowadzą do ograniczenia poczytalności bez jej całkowitego zniesienia.

Konkludując tę część rozważań, przyjąć należy, że zaburzenia psychiczne występujące u sprawcy *in tempore criminis* nie wpływają jakkolwiek na jego zdolność procesową, tj. możliwość udziału w procesie karnym w charakterze strony biernej.

4.2. Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore procedendi* a zdolność procesowa

Aby uniknąć niejasności, wskazać należy, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* również nie wpływają na zdolność procesową tego podmiotu. Dotyczy to także sytuacji, w których postępowanie karne w ogóle nie może być prowadzone z powodu długotrwałej przeszkody pod postacią choroby psychicznej oskarżonego. Niniejsza okoliczność w zasadzie obliguje organ do zawieszenia postępowania (art. 22 §1 k.p.k.), co nie pozbawia oskarżonego statusu strony¹⁰⁰³. Oskarżony nie traci też zdolności procesowej, gdy zaburzenia psychiczne uniemożliwiają mu prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Stany te implikują konieczność posiadania obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.), co jest jednak irrelewantne dla bytu omawianej tu zdolności procesowej (*arg. a minori ad maius* ex art. 86 §2 k.p.k.¹⁰⁰⁴).

Przyjęcie, że oskarżony niezdolny do udziału w postępowaniu karnym z uwagi na zaburzenia psychiczne *eodem tempore* traci zdolność procesową należałoby uznać za

¹⁰⁰³ Świadczy o tym chociażby art. 255 k.p.k., stanowiący, iż zawieszenie postępowania nie stoi na przeszkodzie orzekaniu co do środków zapobiegawczych. Te ostatnie są zaś środkami przymusu, które mogą być stosowane wyłącznie wobec oskarżonego

¹⁰⁰⁴ Art. 86 §2 k.p.k., określa zdolność do czynności procesowych oskarżonego, który korzysta z pomocy obrońcy. Skoro udział obrońcy nie pozbawia oskarżonego tej zdolności, to tym bardziej nie może pozbawić go statusu strony. Nie jest bowiem możliwa sytuacja, w której uczestnik postępowania posiadałby zdolność do czynności procesowych nie posiadając jednocześnie zdolności procesowej.

niedopuszczalne z punktu widzenia gwarancyjnego. Pozbawienie oskarżonego statusu strony biernej, pozbawiałoby go wszystkich wynikających z tego uprawnień, w tym prawa do obrony. Takie zapatrywanie pozostaje zatem w oczywistej sprzeczności z *ratio legis* przywołanego powyżej art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., który czyni tę obronę obligatoryjną. Założenie o utracie zdolności procesowej skutkowałoby również koniecznością natychmiastowego umorzenia postępowania karnego z uwagi na brak dodatkowej przesłanki ogólnej postępowania, jaką jest wymóg istnienia stron procesowych.

Tożsame wnioski dotyczą oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych został ubezwłasnowolniony i korzysta w procesie z pomocy przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.). Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus*, niezależnie od ich nasilenia nie wpływają zatem na zdolność procesową tego podmiotu¹⁰⁰⁵.

5. Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do czynności procesowych¹⁰⁰⁶ oskarżonego

W tej części opracowania omówiony zostanie wpływ zaburzeń psychicznych oskarżonego na jego zdolność do czynności procesowych, tj. prawną zdolność do samodzielnego podejmowania czynności w procesie karnym. W tym kontekście należy w odrębnie odnieść się do kilku konfiguracji procesowych, w których sprawca występuje w roli:

1. oskarżonego ubezwłasnowolnionego (art. 76 k.p.k.), wobec którego nie zachodzą jednocześnie okoliczności wskazane w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.,
2. oskarżonego, który jest niezdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.) niemniej pozostaje zdolny do udziału w postępowaniu¹⁰⁰⁷,
3. oskarżonego, który z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego nie jest zdolny do udziału w postępowaniu karnym (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.).

Każdemu z ww. podmiotów poświęcono osobny podrozdział niniejszego rozdziału. Oczywiście, należy mieć na względzie, że jest to pewne uproszczenie metodologiczne, warunkowane koniecznością zachowania przejrzystości rozważań¹⁰⁰⁸. W praktyce, to samo

¹⁰⁰⁵ Ewentualne implikacje tychże należy rozpatrywać w kontekście zdolności do czynności procesowych (w ujęciu faktycznym jak i prawnym).

¹⁰⁰⁶ Zagadnienia terminologiczne dotyczące pojęcia zdolności procesowej zostały omówione w rozdziale V, do którego w tym zakresie należy odesłać.

¹⁰⁰⁷ Takie rozgraniczenie pozostaje uzasadnione w świetle obecnego brzmienia art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

¹⁰⁰⁸ Taki zabieg pozwoli w bardziej przejrzysty sposób wykazać różnice w zakresie pozycji procesowej oskarżonego ubezwłasnowolnionego i oskarżonego nieubezwłasnowolnionego, który z powodu zaburzeń psychicznych nie jest zdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, bądź w ogóle nie jest

zaburzenie występujące u oskarżonego może być jednocześnie przyczyną jego ubezwłasnowolnienia i niezdolności do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i czy niezdolności do udziału w postępowaniu karnym w ogóle¹⁰⁰⁹.

Kwestia faktycznej zdolności do realizacji praw i obowiązków przez oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi jako zagadnienie odrębne jest natomiast przedmiotem rozdziału V.6.

5.1. Oskarżony ubezwłasnowolniony i jego reprezentacja w procesie

Jedynie tytułem przypomnienia wskazać należy, że w obecnym stanie prawnym przyczyną ubezwłasnowolnienia mogą być wyłącznie okoliczności natury psychicznej – tj. choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna), bądź inne zakłócenia czynności psychicznych, które powodują, że osoba nie jest w stanie kierować swym postępowaniem (ubezwłasnowolnienie całkowite – art. 13 §1 k.c.) lub potrzebuje pomocy w prowadzeniu swoich spraw (ubezwłasnowolnienie częściowe – art. 16 §1 k.c.)¹⁰¹⁰.

Zgodnie z art. 76 k.p.k., w przypadku oskarżonego ubezwłasnowolnionego, przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęć oskarżony pozostaje, może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe, a przede wszystkim wnosić środki zaskarżenia, składać wnioski oraz ustanowić obrońcę.

Ustawodawca na gruncie art. 76 k.p.k. posłużył się pojęciem oskarżonego ubezwłasnowolnionego *in genere* bez dookreślenia tego terminu, co nakazuje przyjąć, że mowa tu zarówno o oskarżonym ubezwłasnowolnionym całkowicie jak i częściowo¹⁰¹¹. Katalog podmiotów uprawnionych do reprezentacji oskarżonego jest zbliżony do tego, który został przewidziany w art. 51 §2 k.p.k., z tą różnicą, że w przypadku oskarżonego, ustawodawca nie wymaga stałości pieczy sprawowanej przez opiekuna.

Fakt, iż oskarżony jest jednocześnie osobą nieletnią¹⁰¹² i całkowicie ubezwłasnowolnioną z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, nie wpływa na jego

zdolny do udziału w procesie a co za tym idzie kompleksowo omówić kwestię implikacji zaburzeń psychicznych względem tych kategorii podmiotów.

¹⁰⁰⁹ Jedynie dla porządku należy zaznaczyć, że niezdolność do udziału w postępowaniu jest w tym wypadku pojęciem nadrzędnym wobec niezdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Innymi słowy każda osoba niezdolna do udziału w postępowaniu jest jednocześnie osobą niezdolną do prowadzenia samodzielnej i rozsądnej obrony. Nie zachodzi natomiast relacja odwrotna. Szerzej zob. rozdz. V.5.3.

¹⁰¹⁰ Szerzej na ten temat zob. rozdz. I.2.3.6. i IV.1.3.2.

¹⁰¹¹ W literaturze przedstawiono też zapatrywanie odmienne, zgodnie z którym art. 76 k.p.k., odnosi się wyłącznie do oskarżonego ubezwłasnowolnionego całkowicie. W świetle zasady *lege non distinguente nec nostrum est distinguere*, pogląd ten należy jednak odrzucić.

¹⁰¹² Dla porządku wskazać należy, że pojęcie „oskarżonego nieletniego” wykorzystywane na gruncie art. 76 k.p.k., z dniem 15.02.2024 r., zostanie zastąpione pojęciem „oskarżonego, który nie ukończył 18 lat”. Niniejsza zmiana normatywna została wprowadzona do polskiego porządku prawnego, ustawą z 14.04.2023 r. o zmianie ustawy –

pozycję procesową. W świetle art. 76 k.p.k. sposób reprezentacji obu tych kategorii oskarżonych pozostaje bowiem tożsamy. Dla porządku wskazać też należy, że nie można ubezwłasnowolnić częściowo osoby niepełnoletniej (*arg. ex art. 16 §1 k.c.*). Przeniesienie tego spostrzeżenia na grunt karnoprosesowy prowadzi do konkluzji, iż w praktyce nie jest możliwa sytuacja, w której oskarżony nieletni będzie jednocześnie ubezwłasnowolniony częściowo.

Podmiot uprawniony do reprezentacji oskarżonego może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe, do których podjęcia uprawniony jest oskarżony. Wyliczenie poczynione w art. 76 ma charakter przykładowy, o czym świadczy zwrot „przede wszystkim”. Jedynym ograniczeniem wynikającym z analizowanej tu normy jest kierunek czynności procesowej. Przedstawiciel ustawowy (bądź opiekun) może działać jedynie na korzyść oskarżonego. Czynność podjęta na niekorzyść powinna zostać uznana za nieskuteczną, tak jakby została dokonana przez podmiot nieuprawniony, a co za tym idzie za czynność niedopuszczalną¹⁰¹³. Oczywiście, ani przedstawiciel ustawowy ani opiekun faktyczny nie mogą zastąpić reprezentowanego podmiotu podczas składania wyjaśnień¹⁰¹⁴.

Co istotne, przedstawiciel ustawowy lub opiekun faktyczny¹⁰¹⁵ działają obok oskarżonego, a nie zamiast niego. Dotyczy to zarówno ubezwłasnowolnionych całkowicie jak i częściowo, gdyż ustawodawca nie przewidział żadnego zróżnicowania w tym zakresie. Oznacza to, że oskarżony ubezwłasnowolniony nie traci zdolności do czynności procesowych przez sam fakt ubezwłasnowolnienia (inaczej niż ma to miejsce w przypadku pokrzywdzonego – art. 51 §2 k.p.k.) i może samodzielnie dokonywać wszystkich czynności procesowych, w szczególności zaś podejmować czynności w ramach przysługującego mu prawa do obrony. Ewentualne zaburzenia psychiczne są zatem irrelewantne dla zdolności do czynności procesowych oskarżonego.

W analizowanym układzie procesowych, występują zatem – niejako równolegle – dwa podmioty posiadające legitymację do dokonywania czynności procesowych – ubezwłasnowolniony oskarżony i jego przedstawiciel ustawowy (lub opiekun faktyczny). W najprostszym układzie oskarżony nie będzie korzystał z przysługujących mu formalnie

Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 818) i jest wyrazem implementacji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.Ur.UE L132/1) oraz ujednoczenia terminologii stosowanej na gruncie k.p.k. i teź dyrektywy – zob. *Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z 12.01.2023 r.* (druk sejmowy nr 2933), s. 2.

¹⁰¹³ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. I., s. 519.

¹⁰¹⁴ Gurgul J., *Glosa do wyroku SN z dnia 28 sierpnia 2002 r., II KKN 368/00*, Prokuratura i Prawo 4/2004, s. 119.

¹⁰¹⁵ Ustawodawca nie wymaga tu stałości pieczy tak jak ma to miejsce w przypadku opiekuna małoletniego pokrzywdzonego (art. 51 §2 k.p.k.).

uprawnień procesowych zachowując bierną postawę¹⁰¹⁶. Wówczas wszystkich czynności dokonywał będzie przedstawiciel ustawowy (bądź opiekun faktyczny).

Sprawa skomplikuje się, jeśli oskarżony zechce wziąć czynny udział w procesie (zwłaszcza gdy mowa o ubezwłasnowolnionym częściowo¹⁰¹⁷). Powstanie bowiem pytanie, jak należy rozstrzygać ewentualne spory zachodzące pomiędzy tymi osobami, a przede wszystkim czy oskarżony, mimo ubezwłasnowolnienia, może skutecznie kontestować działania swojego przedstawiciela ustawowego, tj. dokonywać odrębnych czynności procesowych bądź odwoływać oświadczenia woli tego podmiotu. Niejako równolegle, zachodzi pytanie o dopuszczalność relacji odwrotnej czyli możliwość kontestowania działań oskarżonego przez jego przedstawiciela.

Kwestia ta pozostaje szczególnie istotna w przypadku tych oskarżonych, którzy z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne mieliby jednak podejmować działania niekorzystne dla ochrony swoich praw czy realizacji interesu prawnego. Mowa tu zatem o oskarżonych, którzy mimo zachowania zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym, *ad casum* nie posiadają zdolności do czynności procesowych w sensie faktycznym.

Teoretycznie możliwe są dwa przeciwstawne rozwiązania tego dylematu. Pierwsze, opiera się na prymacie przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) nad oskarżonym. Naturalną konsekwencją powyższej koncepcji, jest przyjęcie, że czynności procesowe dokonywane przez przedstawiciela ubezwłasnowolnionego oskarżonego, nie mogą być następnie kontestowane przez samego oskarżonego. Za takim zapatrywaniem zdaje się przemawiać *ratio legis* art. 76 k.p.k. Przepis ten służy przecież ochronie praw oskarżonych ubezwłasnowolnionych bądź małoletnich, a więc podmiotów, które z racji wieku czy aktualnego stanu psychicznego, nie mogą samodzielnie i należycie zadbać o obronę swoich interesów w procesie karnym¹⁰¹⁸. Ubezwłasnowolnienie oznacza wszak, że dana osoba racji zaburzeń psychicznych nie jest w stanie kierować własnym postępowaniem bądź potrzebuje pomocy w prowadzeniu swoich spraw. Nie powinno budzić większych wątpliwości stwierdzenie, iż owe dysfunkcje mogą „przenikać” do procedury karnej i uwidaczniać się także w toku procesu.

¹⁰¹⁶ Przyczyny takiego stanu mogą być różne – mowa tu zarówno o sytuacji, w której bierna postawa motywowana będzie pobudkami chorobowymi, ale także o sytuacji, gdy bierność będzie świadomym wyborem oskarżonego, który uzna, że „lepszym” rozwiązaniem z perspektywy jego interesu prawnego jest działanie w jego imieniu przedstawiciela ustawowego.

¹⁰¹⁷ Taka osoba *ex definitione* potrzebuje jedynie pomocy w prowadzeniu jej spraw (art. 16 §1 k.c.). Osoba ta jest więc – przynajmniej w pewnym zakresie – zdolna do kierowania własnym postępowaniem (*arg. a contrario* ex art. 13 §1 k.c.).

¹⁰¹⁸ Bojańczyk A., *Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony mandant może cofnąć upoważnienie do obrony udzielone przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której pieczę pozostaje*, Palestra 7-8/2011, s. 179.

Drugie rozwiązanie, akcentujące autonomię oskarżonego i prymat jego woli, nakazywałoby natomiast przyjąć, że oskarżony może skutecznie kontestować działania swojego przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego), poprzez dokonywanie odrębnych czynności procesowych. Za tym rozwiązaniem przemawiają dwa zasadnicze argumenty. Po pierwsze, jak już wspomniano powyżej, udział przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) nie pozbawia oskarżonego zdolności do czynności procesowych¹⁰¹⁹. W odróżnieniu od podmiotów z art. 51 §2 k.p.k., osoby te działają obok, a nie zamiast oskarżonego. Przyjęcie pierwszego z przedstawionych rozwiązań, pozostawałoby w oczywistej sprzeczności z tymi założeniami, prowadząc *de facto* do pozbawienia oskarżonego prawnej możliwości samodzielnego działania w procesie. Po drugie, za drugim rozwiązaniem przemawiają też argumenty natury historycznej. Rozwiązanie normatywne, w którym *expressis verbis* przyjęto, że przedstawiciel ustawy może działać wbrew woli reprezentowanego podmiotu, funkcjonowało jedynie na gruncie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22.03.1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym¹⁰²⁰, które dotyczyło przestępstw mniejszej wagi, tj. wykroczeń zagrożonych karą grzywny do 3000 zł bądź aresztem do trzech miesięcy. Zgodnie z art. 20 ww. rozporządzenia ojciec, matka, małżonek lub opiekun (kurator) niepełnoletniego i ubezwłasnowolnionego miał prawo także wbrew woli stawać na jego korzyść wnioski i wnosić środki odwoławcze. Analogiczne rozwiązanie nie zostało natomiast wprowadzone do ówczesnego Kodeksu postępowania karnego¹⁰²¹, który został przyjęty zaledwie trzy dni wcześniej (19.03.1928 r.)¹⁰²², ani k.p.k. z 1969 r.¹⁰²³ Założenie o racjonalności prawodawcy, nakazuje przyjąć, że zabieg ten nie był przypadkowy, a w Kodeksie postępowania karnego celowo zrezygnowano z przyznania reprezentantom ubezwłasnowolnionego oskarżonego, uprawnienia do bezpośredniego i bezwzględnie przełamania jego woli w procesie. Warto też zauważyć, że prawo procesowe ma charakter autonomiczny względem innych gałęzi prawa. Instytucja ubezwłasnowolnienia wywodząca się z prawa cywilnego, może być zatem uregulowana odrębnie w płaszczyźnie procesowej, aniżeli ma to miejsce w prawie cywilnym, także w zakresie skutków jej zastosowania. Po trzecie, *de lege lata*, oskarżony ubezwłasnowolniony musi wyrazić zgodę na niektóre czynności procesowe dokonywane przez

¹⁰¹⁹ System..., red. Hofmański P., t. VI, Strony..., red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 860.

¹⁰²⁰ Dz.U. z 1928 r. nr 38 poz. 365.

¹⁰²¹ Tj. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1928 r. nr 33, poz. 313).

¹⁰²² W k.p.k. z 1928 r., przewidziano jedynie, że „jeżeli oskarżony jest niepełnoletni lub ubezwłasnowolniony, prawo wybrania dlań obrońcy służy również jego ojcu, matce, opiekunowi i osobie pod której stałą pieczęcią pozostaje” (art. 85). Przepis nie przewidywał zatem kompetencji do działania wbrew woli oskarżonego.

¹⁰²³ Art. 67 k.p.k. z 1969 r. odpowiada brzmieniem art. 76 obecnej ustawy karnoprosesowej.

jego przedstawiciela – dotyczy to np. zgody na cofnięcie środka odwoławczego (art. 431 §3 k.p.k.), co oznacza, że jego wola nie może zostać zignorowana.

Niemniej, proste zaaprobowanie rozwiązania akcentującego pełną autonomię ubezwłasnowolnionego oskarżonego i prymat jego woli ma jednak pewną – dość istotną – wadę. Otóż, jak już wspomniano, możliwe są sytuacje, w których oskarżony pozostający pod wpływem zaburzeń psychicznych będzie podejmował działania dlań niekorzystne. Przyznanie mu „ostatniego słowa”, w praktyce niweczyłoby wówczas gwarancyjny charakter art. 76 k.p.k., czyniąc z przedstawiciela ustawowego – uczestnika o iluzorycznych uprawnieniach.

Rozwiązanie przedstawionego dylematu jest swoistą wypadkową obu przedstawionych tu stanowisk. Należy bowiem przyjąć, że zarówno ubezwłasnowolniony oskarżony jak i jego reprezentant procesowy (76 k.p.k.) mogą - niezależnie od siebie – podejmować czynności procesowe – nawet jeśli pozostają one w sprzeczności. Owa niezależność działalności procesowej przejawia się w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, podjęcie czynności procesowej przez oskarżonego nie wpływa na dopuszczalność podjęcia takiej czynności przez jego przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) – i odwrotnie. Po drugie, czynność dokonana przez oskarżonego nie może być unieważniona *ex tunc* czynnością procesową jego przedstawiciela – i odwrotnie.

Jeśli zatem, zarówno ubezwłasnowolniony oskarżony jak i jego przedstawiciel ustawowy (opiekun faktyczny) dokonają jednocześnie dwóch sprzecznych czynności procesowych to organ powinien uwzględnić tę z czynności, która w większym stopniu służy odparciu oskarżenia lub złagodzeniu odpowiedzialności karnej albo przygotowaniu do działalności zmierzającej w tych celach¹⁰²⁴. Podejmowanie przez oskarżonego ubezwłasnowolnionego działań dlań niekorzystnych powinno być jednocześnie rozpatrzone w kontekście zaistnienia przesłanek zastosowania obrony obligatoryjnej, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

Teoretycznie, problem kolizji kompetencji może wystąpić również pomiędzy przedstawicielem ustawowym ubezwłasnowolnionego oskarżonego, a jego opiekunem faktycznym. Jak wskazano powyżej, oba podmioty mają tożsamą pozycję karnoprosesową. Zachodzi więc pytanie jak należy postąpić, gdy *ad casum* zarówno przedstawiciel ustawowy jak i opiekun faktyczny chcą reprezentować oskarżonego. Wydaje się, że dylemat ten

¹⁰²⁴ Dla porządku wskazać należy, że zaproponowane rozwiązanie zostało przedstawione w doktrynie, w kontekście sposobu rozwiązania kolizji pomiędzy sprzecznymi czynnościami procesowymi oskarżonego i obrońcy – zob. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 42 i cyt. tam autorzy. Niemniej może być z powodzeniem przeniesione również na grunt dyskutowanego w tekście głównym zagadnienia.

należałoby rozstrzygnąć w sposób analogiczny do rozwiązania przyjętego na gruncie art. 51 §2 k.p.k., tj. uznać, że konflikt winien być każdorazowo rozstrzygnięty na korzyść przedstawiciela ustawowego, który posiada umocowaną prawnie (wynikającą z ustawy lub orzeczenia) legitymację do reprezentacji oskarżonego *erga omnes*¹⁰²⁵. Warto jednak zauważyć, że wniosek ten nie wynika bezpośrednio z treści art. 76 k.p.k. Ustawodawca w tym wypadku posłużył się bowiem funktorem alternatywy nierozłącznej (spójnik „lub”)¹⁰²⁶. Z logicznego punktu widzenia, literalna konstrukcja przepisu nakazywałaby więc przyjąć, że udział w procesie jednego z uprawnionych podmiotów (odpowiednio przedstawiciela ustawowego lub opiekuna faktycznego) nie wyklucza równoczesnego udziału drugiego z nich. Taka interpretacja art. 76 k.p.k., może być przyczyną multiplikacji podmiotów reprezentujących oskarżonego, co w praktyce może utrudniać sprawny przebieg postępowania (np. w przypadku różnicy zdań co do wyboru obrońcy). Ustawa karnoprosesowa nie przewiduje też żadnego trybu rozstrzygania ewentualnych sporów pomiędzy tymi podmiotami.

Dylemat ten nie występuje w przypadku przywołanego powyżej art. 51 §2 k.p.k., gdzie ustawodawca słusznie posłużył się spójnikiem „albo”. Zastosowanie funktora alternatywy rozłącznej wyklucza w tym przypadku możliwość równoczesnej reprezentacji pokrzywdzonego przez przedstawiciela ustawowego i opiekuna faktycznego. *De lege ferenda*, dla wykluczenia omawianych tu wątpliwości, tożsame rozwiązanie powinno zostać przyjęte także na gruncie art. 76 k.p.k.

Na koniec tej części rozważań należy odnieść się do jeszcze jednej kwestii. Postępowanie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia, jak każda procedura sądowa, jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Możliwe jest zatem, że pierwotnie nieubezwłasnowolniony oskarżony, zostanie ubezwłasnowolniony w toku postępowania karnego. Zachodzi zatem pytanie, od jakiego momentu w postępowaniu może działać przedstawiciel ustawowy, o którym mowa w art. 76 k.p.k. Przyjąć należy, że uprawnienie przedstawiciela aktualizuje się z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia o

¹⁰²⁵ Słusznie wskazuje się w literaturze, że opiekun faktyczny działa tylko w oparciu o normy kompetencyjne wynikające z norm prawa karnego procesowego nie reprezentuje natomiast oskarżonego ubezwłasnowolnionego w sferze obrotu cywilnoprawnego. W odróżnieniu od przedstawiciela ustawowego, opiekun faktyczny nie podlega też nadzorowi sądu opiekuńczemu i nie funkcjonuje w oparciu o wymogi i zasady wynikające z k.r.o. – Mazur P., Nowak W., *Sytuacja prawna opiekuna oskarżonego ubezwłasnowolnionego całkowicie w polskim postępowaniu karnym przed sądem pierwszej instancji*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1/2007, s. 90.

¹⁰²⁶ Stanowiąc że przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęcią oskarżony pozostaje, może podejmować na korzyść oskarżonego wszelkie czynności procesowe. Problemu nie rozwiązuje odwołanie się do wykładni historycznej, gdyż tożsame rozwiązanie funkcjonowało na gruncie Kodeksu postępowania karnego z 1969 r. (zob. art. 67 tegoż).

ubezwłasnowolnieniu (*arg. ex art. 521 §1 k.p.c.*)¹⁰²⁷. Postanowienie o ubezwłasnowolnieniu ma charakter konstytutywny¹⁰²⁸, toteż sąd karny jest nim związany zgodnie z art. 8 §2 k.p.k. Kwestia dopuszczalności czynności procesowych dokonanych przez oskarżonego przed momentem jego ubezwłasnowolnienia nie wymaga szerszego omówienia, gdyż – jak już wspomniano – ubezwłasnowolnienie nie pozbawia oskarżonego zdolności procesowej ani zdolności do czynności procesowych. Bezpośrednią implikacją tego stanu jest jedynie aktualizacja uprawnień przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.).

Analogiczną zasadę należy przyjąć w sytuacji odwrotnej, tj. gdy sąd cywilny uchyli ubezwłasnowolnienie oskarżonego (art. 559 §1 k.p.c.). Jeśli zmiana ta nastąpi w toku procesu karnego, to przedstawiciel ustawowy oskarżonego utraci uprawnienia do jego reprezentacji, z chwilą uprawomocnienia się postanowienia wydanego w przedmiocie uchylenia ubezwłasnowolnienia przez sąd cywilny. Czynności procesowe podjęte przez przedstawiciela ustawowego przed tym momentem, należy uznać za skuteczne, o ile były podejmowane na korzyść oskarżonego.

Zmiana stopnia ubezwłasnowolnienia z całkowitego na częściowe, bądź zmiana odwrotna (art. 559 §2 k.p.c.) pozostanie irrelevantna z punktu widzenia prowadzonych rozważań, gdyż ustawodawca nie różnicuje pozycji procesowej ubezwłasnowolnionych częściowo i całkowicie.

5.2. Zdolność do czynności procesowych oskarżonego, który jest niezdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny

Przedmiotem niniejszego podrozdziału jest kwestia zdolności do czynności procesowych oskarżonego, który z uwagi na swój stan psychiczny nie jest w stanie prowadzić obrony w sposób samodzielny i rozsądny, niemniej pozostaje zdolny do udziału w procesie. Taka możliwość wynika *explicite* z art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. w którym wyraźnie wyodrębniono obie te zdolności, łącząc je przy użyciu funktora alternatywy nierozłącznej („lub”)¹⁰²⁹.

¹⁰²⁷ *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom II. Art. 478-1217*, red. Manowska M., Warszawa 2020, el.LEX/kom. do art. 557 k.p.c.; Nb 3.; *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, red. Jakubecki A., Warszawa 2017, el. LEX/ kom. do art. 557 k.p.c.; Nb 2.

¹⁰²⁸ Postanowienie SN z 3.12.1971 r., III CRN 361/71, LEX nr 4770; Kleniewska I., *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, Prawo w Działaniu 1/2006, s. 121.

¹⁰²⁹ Dla porządku wskazać należy, że treść art. 202 §5 k.p.k., w której ustawodawca odniósł się do obu tych zdolności łącząc je spójnikiem „i”, nie przekreśla poczynionego w tekście głównym założenia. W art. 202 §5 k.p.k. wymieniono wszystkie elementy obligatoryjne opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego. Skoro biegli muszą odnieść się do wszystkich wskazanych tam kwestii, to połączenie ich przy użyciu funktora koniunkcji było nieodzowne.

Zdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny nie jest zdefiniowana na gruncie ustawy karnoprosesowej. W języku powszechnym „samodzielny” oznacza tyle co „dający sobie radę, niepotrzebujący pomocy”¹⁰³⁰. Z kolei, działanie rozsądne to działanie „zgodne z rozsądkiem, roztropne, rozumne, rozważne”¹⁰³¹. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że obrona rozsądna to zdolność do trafnego, rozumnego i trzeźwego (rzeczowego) oceniania sytuacji, a co za tym idzie zachowywania rozwagi i roztropności w działaniach procesowych¹⁰³². Innymi słowy obrona rozsądna to taka „podczas, której oskarżony podejmuje racjonalne procesowo działania”¹⁰³³.

Wydaje się, że owa racjonalność i roztropność winny być oceniane z uwzględnieniem interesu procesowego oskarżonego. Konkretyzując powyższe wypowiedzi doktrynalne, można więc przyjąć, że prowadzenie obrony w sposób rozsądny sprowadza się do podejmowania działań, które w danym stanie faktyczno-prawnym są obiektywnie korzystne dla oskarżonego, przy jednoczesnym unikaniu działań obiektywnie niekorzystnych. Działanie te wymagają zachowania zdolności do prawidłowej percepcji otaczającej rzeczywistości oraz prawidłowego przebiegu procesu myślowego, m.in. rozumienia związków przyczynowo-skutkowych, a co za tym idzie umiejętności reagowania adekwatnie do zmieniającej się sytuacji procesowej.

Nie ulega przy tym żadnej wątpliwości, że członkowie społeczeństwa różnią się między sobą zdolnościami intelektualnymi oraz poziomem posiadanej wiedzy. Oczywistym jest więc, że profesor nauk prawnych będzie dysponował większymi „możliwościami” w tym zakresie, aniżeli osoba nieposiadająca wykształcenia prawniczego, czy osoba, która w ogóle wykształcenia nie posiada.

Zachodzi więc pytanie, czy na gruncie art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., mowa o subiektywnej czy obiektywnej niezdolności do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Przyjęcie koncepcji subiektywnej, chociaż dyktowane względami gwarancyjnymi, nie wydaje się właściwe. Takie rozwiązanie wymagałoby bowiem każdorazowego rekonstruowania wzorca indywidualnego, a więc określenia „typowego” poziomu zdolności intelektualnych¹⁰³⁴ oskarżonego, z następczą oceną tych zdolności *in tempore processus*, w kontekście możliwości ich wykorzystania w celach realizacji prawa do obrony. Z uwagi na mnogość czynników

¹⁰³⁰ *Słownik języka polskiego*, PWN; <https://sjp.pwn.pl/slowniki/samodzielnie.html>; dostęp: 23.04.2023 r.

¹⁰³¹ *Słownik języka polskiego*, red. Doroszewski W.; <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/rozsadnie;5492588.html>; dostęp: 23.04.2023 r.

¹⁰³² Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego*. Tom I. Artykuły 1-467, Warszawa 2014, el.LEX/kom. do art. 79 k.p.k.; Nb.: 8.

¹⁰³³ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 205.

¹⁰³⁴ Zdolności intelektualne są tu rozumiane możliwe szeroko – tj. jako całokształt zdolności do uzyskiwania i skutecznego wykorzystania informacji w celach obranych przez jednostkę.

kształtujących psychofizyczne właściwości jednostki i ich zmienność w czasie, stworzenie takiego wzorca byłoby niezwykle trudne (nierzadko awykonalne). Trudno byłoby też określić, do jakiego momentu w życiu oskarżonego należy się odnieść, aby ów wzorzec stworzyć.

Z powyższych względów, należy raczej opowiedzieć się za obiektywnym rozumieniem kryteriów z art. 79§1 pkt 4 k.p.k. W takim wypadku ocena zdolności do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, winna być dokonywana w odniesieniu do wzorca przeciętnego, dorosłego i średnio wykształconego przedstawiciela społeczeństwa. Dla porządku wskazać należy, że oba warunki (samodzielność i rozsądnosc) muszą być spełnione kumulatywnie o czym świadczy koniunkcja zastosowana przez ustawodawcę na gruncie art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

Można zatem przyjąć, że omawiana zdolność zostaje zniesiona, jeżeli oskarżony nie jest w stanie samodzielnie (a więc bez pomocy osób trzecich), dokonywać korzystnych dla niego czynności procesowych, których *ad casum* można byłoby oczekiwać od dorosłego członka społeczeństwa, cechującego się przeciętnym (typowym) rozeznaniem oraz poziomem wykształcenia i doświadczenia życiowego, występującego w tej samej roli procesowej.

Zdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny podlega ocenie przez biegłych psychiatrów (*arg. ex art. 205 §5 k.p.k.*). W razie stwierdzenia, iż oskarżony nie jest zdolny do jej prowadzenia, podmiot ten musi posiadać obrońcę. Jak już wspomniano, obowiązek ten aktualizuje się już w momencie powzięcia przez organ wątpliwości w tym zakresie¹⁰³⁵. Brak obrońcy stanowi wówczas bezwzględną przyczynę odwoławczą, o której mowa w art. 439 §1 pkt 10 k.p.k.

Wyłączenie zdolności do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny nie wyłącza *in genere* zdolności do czynności procesowych oskarżonego. Taki wniosek wynika bezpośrednio z art. 86 §2 k.p.k., zgodnie z którym udział obrońcy w postępowaniu nie wyłącza osobistego działania w nim oskarżonego. W przepisie mowa jest o obrońcy i oskarżonym bez bliższego doprecyzowania tych terminów. Skoro *lege non distinguente*, to przyjąć należy, że mowa tu również o obrońcy obligatoryjnym oraz oskarżonym, który *ad casum* musi korzystać z jego pomocy¹⁰³⁶. Należy jednak zauważyć, że w tym ostatnim przypadku, ogólna zasada wyrażona w art. 86 §2 k.p.k., doznaje wyjątku. Zgodnie z art. 431 §2 k.p.k. oskarżony nie może bowiem cofnąć środka odwoławczego, który został wniesiony na jego korzyść przez obrońcę obligatoryjnego ustanowionego z omawianych tu powodów.

¹⁰³⁵ Postanowienie SN z 13.01.2022 r., II KK 601/21, LEX nr 3369546.

¹⁰³⁶ Gdyby zamiar ustawodawcy był inny, to przyjmując założenie o jego racjonalności, należałoby spodziewać się stosowanego wyłączenia poczynionego w art. 86, w zakresie odnoszącym się do oskarżonych, o których mowa w art. 79 k.p.k.

Słusznie wskazuje się w literaturze, że samodzielna pozycja obrońcy i oskarżonego wynikająca z art. 86 §2 k.p.k. ma charakter gwarancyjny. Z jednej strony bowiem, obrońca nie zastępuje (w sensie wykluczającym) oskarżonego w realizacji jego uprawnień. Z drugiej zaś czynności procesowe oskarżonego nie wyłączają równoległych czynności obrońcy¹⁰³⁷. Samodzielność i niezależność obrońcy nabiera szczególnego znaczenia właśnie w przypadku obrony obligatoryjnej orzekanej ze względów podmiotowych – takich jak dyskutowane zaburzenia psychiczne uniemożliwiające oskarżonemu realizację obrony w sposób samodzielny i rozsądny¹⁰³⁸.

W świetle przeprowadzonych powyżej rozważań należy zatem przyjąć, że niezdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, o której mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., odnosi się do zniesienia faktycznej zdolności do dokonywania czynności procesowych w tym zakresie. Nie dotyczy limituje ona natomiast zdolności do czynności procesowych *per se* (z wyjątkiem ograniczenia wynikającego z art. 431 §2 k.p.k.). Zagadnienia dotyczące wpływu zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do czynności procesowych są przedmiotem podrozdziału 6.

5.3. Brak zdolności do udziału w postępowaniu a zdolność do czynności procesowych

Możliwe jest, że biegli psychiatrzy w wydanej przez siebie opinii stwierdzą, iż oskarżony jest niezdolny do udziału w postępowaniu karnym. Jak wskazano w poprzednich fragmentach omawiana tu kwestia nie wpływa na zdolność procesową oskarżonego *per se*, a więc nie pozbawia go statusu strony. Powstaje jednak pytanie o jej wpływ na zdolność do czynności procesowych, a więc prawną dopuszczalność samodzielnego dokonywania tych czynności przez oskarżonego.

Zdolność do udziału w postępowaniu karnym nie została zdefiniowana na gruncie ustawy karnoprosesowej. Bez wątpienia pojęcie to ma szerszy zakres semantyczny, aniżeli omawiana powyżej zdolność do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż niezdolność do udziału w postępowaniu jest stanem dalej idącym, który obok braku zdolności do prowadzenia samodzielnej i rozsądnej obrony obejmuje także brak zdolności do realizacji innych przysługujących oskarżonemu uprawnień oraz wypełniania ciężących na nim obowiązków procesowych. Należy natomiast

¹⁰³⁷ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...* t. I., s. 598.

¹⁰³⁸ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2021, el.Legalis/kom. do art. 86 k.p.k.; Nb 2.

zastanowić się czy mowa tu o ograniczeniu ww. zdolności w sensie prawnym czy faktycznym. Akceptacja pierwszego rozwiązania nakazywałaby przyjąć, że oskarżony, który został uznany przez biegłych za niezdolnego do udziału w postępowaniu, nie może samodzielnie dokonywać żadnych czynności procesowych.

Takie stanowisko nie ma jednak racji bytu. Jedyłą, wyrażoną *explicite* implikacją niezdolności do udziału w postępowaniu jest, wspomniana już, konieczność posiadania obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Co prawda, organom, co do zasady nie wolno wzywać oskarżonego na żadne czynności procesowe, które odbywają się wówczas przy udziale wspomnianego obrońcy¹⁰³⁹. Niemniej, jak słusznie podnosi się w doktrynie, jeśli oskarżony mimo braku wezwania stawi się na czynności¹⁰⁴⁰, należy go do tych czynności dopuścić¹⁰⁴¹. Stwierdzenie niezdolności do udziału w postępowaniu znosi więc jedynie ciężące na oskarżonym obowiązki procesowe i wyklucza możliwość stosowania środków przymusu celem ich wyegzekwowania, również *pro futuro*¹⁰⁴². Omawiana okoliczność nie odbiera natomiast oskarżonemu prawa do udziału w czynnościach procesowych. Brak jest też dostatecznej podstawy normatywnej do przyjęcia, iż oskarżony, który stawi się na taką czynność nie może w jej trakcie, np. złożyć oświadczenia woli¹⁰⁴³.

Zgołą odmienną kwestią jest ocena tych oświadczeń przez organ procesowy, także z perspektywy ewentualnych wad oświadczeń woli wynikających z zaburzeń psychicznych oskarżonego. Zagadnienie to musi być jednak rozpatrywane w kontekście faktycznej zdolności do czynności procesowych oskarżonego. *De lege lata*, przyjąć więc należy, że „niezdolność do udziału w postępowaniu”, o której mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. winna być rozumiana jako zniesienie faktycznej zdolności do czynności procesowych¹⁰⁴⁴ przy zachowaniu tej zdolności w sensie prawnym.

¹⁰³⁹ Szerzej na ten temat zob. podrozdział poświęcony obowiązkowi procesowemu oskarżonego.

¹⁰⁴⁰ Dotyczy to zarówno sytuacji, w której oskarżony mimo braku wezwania (równoznacznego z obowiązkiem stawiennictwa) zostanie „jedynie” zawiadomiony o czasie i miejscu czynności jako podmiot uprawniony do udziału w niej, jak i sytuacji, w których oskarżony stawi się na czynności bez uprzedniego zawiadomienia go o czasie i miejscu jej przeprowadzenia.

¹⁰⁴¹ Szeroczyńska M., *Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym*, Prokuratura i Prawo 9/2022, s. 133.

¹⁰⁴² Dla przykładu, nie można zatem żądać, aby oskarżony niezdolny do udziału w postępowaniu stawił się na wezwanie organu procesowego (art. 75 §1 k.p.k.) zarówno obecnie jak i na dalszych etapach postępowania, jeśli stan niezdolności będzie się utrzymywał.

¹⁰⁴³ Z wyjątkiem wynikającym z art. 431 §2 k.p.k., który przewiduje ograniczenie zdolności do czynności procesowych oskarżonego w zakresie uprawnienia do cofnięcia środka odwoławczego, który został wniesiony przez obrońcę obligatoryjnego, ustanowionego z uwagi na okoliczności z art. 79 k.p.k.

¹⁰⁴⁴ Zagadnienia dotyczące wpływu zaburzeń psychicznych na faktyczną zdolność do czynności procesowych jest przedmiotem

5.4. Niezdolność do udziału w postępowaniu z powodu zaburzeń psychicznych oskarżonego a zawieszenie postępowania karnego

Niezależnie od rozważań prowadzonych w poprzednim podrozdziale, jeśli zostanie ustalone, że oskarżony z powodu choroby psychicznej nie jest zdolny do udziału w postępowaniu karnym, organ powinien skorzystać z uprawnienia przewidzianego w art. 22 §1 k.p.k. i zawiesić postępowanie. Takie założenie jest uzasadnione wobec *ratio legis* przywołanej instytucji. Pierwotnym celem wprowadzenia do KPK zawieszenia postępowania było bowiem „odrzuć postępowanie przeciwko nieobecnym (*in contumaciam*) i chorym psychicznie, w celu zapewnienia tym osobom faktycznej możliwości korzystania z przyznanych im praw”. W tym wypadku proces nie może się toczyć, z uwagi na niemożność urzeczywistnienia gwarancji procesowych nieobecnego oskarżonego¹⁰⁴⁵. Konieczność zapewnienia oskarżonemu rzeczywistej możliwości realizacji prawa do obrony, nakazuje zawiesić postępowanie, nawet gdyby prowadziło to do przedawnienia karalności czynu zabronionego, a w efekcie uniknięcia przez oskarżonego odpowiedzialności karnej¹⁰⁴⁶.

Dla porządku wskazać należy, że ustawodawca, na gruncie art. 22 §1 k.p.k., posłużył się zwrotem „choroby psychicznej” a nie „zaburzeń psychicznych”. Wykładnia systemowa, uwzględniająca treść art. 3 pkt 1 u.o.z.p. nakazywałaby więc przyjąć, że, mowa tu wyłącznie o zaburzeniach psychotycznych, czyli chorobach psychicznych w znaczeniu prawnym¹⁰⁴⁷, nie zaś o zaburzeniach psychicznych *in genere*. Jak już wskazano w rozdziale IV., mimo gwarancyjnej funkcji art. 22 §1 k.p.k., co do zasady, należy podzielić tę, wąską wykładnię analizowanego pojęcia, gdyż zawieszenie postępowania skutkuje poważną obstrukcją procesową i utrzymuje oskarżonego w niepewności co do jego sytuacji prawnej. Mimo przyjęcia wąskiej wykładni art. 22 k.p.k. jako zasady, nie można *a limine* odrzucić możliwości zawieszenia postępowania karnego z powodu innego zaburzenia psychicznego oskarżonego, które choć nie stanowi choroby psychicznej w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p., to implikuje tożsame z nią skutki w zakresie niemożności udziału w postępowaniu¹⁰⁴⁸. Dla zilustrowania tej sytuacji, należy posłużyć się przykładem, znanej z praktyki klinicznej pacjentki, która z powodu ciężkich

¹⁰⁴⁵ Gostyński Z., *Zawieszenie postępowania karnego*, Warszawa 1994 r., s. 50.

¹⁰⁴⁶ Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013 r., s. 166. S. Waltoś stwierdził niedługo, że „zawieszenie postępowania zawsze jest złem, jeśli jest ono uzasadnione, to jest jednak zawsze złem koniecznym” – zob., tenże, *Zawieszenie postępowania w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego*, Palestra 14/12(156)/1970, s. 34.

¹⁰⁴⁷ Szerzej zob. rozdział I.

¹⁰⁴⁸ Zwłaszcza, że katalog przesłanek zawieszenia postępowania ma charakter przykładowy – Kulik M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2016 r. (II KK 296/16)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, 65(2)/2018, s. 370.

zaburzeń obsesyjno-kompulsyjnych o charakterze obsesji i kompulsji czystości, spędzała pod prysznicem do 18 godzin dziennie. Pacjentka miała świadomość irracjonalności i patologicznego charakteru swoich zachowań, niemniej z uwagi na ich natrętny charakter nie była w stanie nad nimi zapanować. Niezależnie od zachowanego krytycyzmu chorobowego i braku objawów psychotycznych (a więc braku choroby psychicznej *per se*), pacjentka nie była w stanie normalnie funkcjonować i partycypować w życiu społecznym. Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż osoba ta postawiona w stan oskarżenia, nie byłaby również w stanie uczestniczyć w postępowaniu karnym, przynajmniej do czasu zmniejszenia nasilenia prezentowanych objawów. Ścisła wykładnia art. 22 §1 k.p.k., wykluczyłaby zaś możliwość zawieszenia postępowania na czas jej leczenia.

W literaturze dyskutowana jest też możliwość zawieszenia postępowania karnego z powodu upośledzenia umysłowego oskarżonego (niepełnosprawności intelektualnej)¹⁰⁴⁹. Wątpliwość jaka powstaje w tym zakresie wynika z permanentnego charakteru tego zaburzenia. Należy przypomnieć, że u podłoża niepełnosprawności intelektualnej leżą nieprawidłowości w strukturze i funkcjach mózgu¹⁰⁵⁰, które powstają w okresie rozwojowym, toteż następcze deficyty mają charakter trwały¹⁰⁵¹. Chociaż przeszkoda w prowadzeniu postępowania, o której mowa w art. 22 §1 k.p.k., ma mieć charakter długotrwały, a więc cechować się nieokreślonym czasem trwania, to z założenia powinna jednak być czynnikiem przemijającym. Wynika to z charakteru zawieszenia postępowania, które w odróżnieniu od umorzenia procesu, jest jedynie czasowym wstrzymaniem jego biegu¹⁰⁵². Potwierdza to zresztą sam ustawodawca, wskazując, że postępowanie zawiesza się *verba legis* „na czas trwania przeszkody”.

Odnosząc się do *meritum* przedstawionego problemu, należy zwrócić uwagę, na kilka kwestii. Po pierwsze, chociaż deficyty intelektualne wynikające z upośledzenia umysłowego (niepełnosprawności intelektualnej) mają charakter stały, to pewne elementy stanu psychicznego osoby obciążonej tą dysfunkcją mogą ulegać zmianom. Chodzi tu między innymi o nasilenie zaburzeń zachowania (w tym zachowań auto- czy alloagresywnych)¹⁰⁵³. Możliwe jest więc, że *ad casum* przyczyną niezdolności do udziału w postępowaniu osoby z niepełnosprawnością intelektualną, będzie zaostrzenie innych objawów psychopatologicznych.

¹⁰⁴⁹ Zob. np. Ładoś S., *Pozycja prawna...*, s. 165-166.

¹⁰⁵⁰ Shea S.E., *Intellectual Disability...*, s. 110-111, doi: <https://doi.org/10.1542/pir.33-3-110>.

¹⁰⁵¹ Szerzej zob. rozdział II.

¹⁰⁵² *Kodeks...*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 89.

¹⁰⁵³ W ICD-10, w odniesieniu do każdego stopnia upośledzenia można dodatkowo określić nasilenie zaburzeń zachowania – odpowiednio brak lub minimalne zmiany w zachowaniu lub znaczne zmiany w zachowaniu wymagające opieki lub leczenia.

Ich kompensacja pozwoli zaś na odzyskanie zdolności do udziału w postępowaniu¹⁰⁵⁴, mimo stałej obecności deficytów intelektualnych. Dotyczy to zwłaszcza osób z niepełnosprawnością lżejszego stopnia. Warto też pamiętać, że niepełnosprawność intelektualna może współwystępować z innymi zaburzeniami psychicznymi, w tym zaburzeniami o charakterze psychotycznym¹⁰⁵⁵, które powinny być wówczas właściwą przyczyną zawieszenia postępowania, o ile powodują, że oskarżony nie jest zdolny do udziału w postępowaniu.

Po drugie, fakt iż deficyty występujące u osób niepełnosprawnych intelektualnie są stałe i nieodwracalne jest stwierdzeniem prawdziwym, jedynie w odniesieniu do obecnego stanu wiedzy medycznej. Nie można więc z całą pewnością przyjąć, że dane zaburzenie jest „nieuleczalne”¹⁰⁵⁶, albo że w przyszłości nie da się zmniejszyć natężenia jego podstawowych objawów - zwłaszcza wobec dynamicznego rozwoju nauk medycznych. Przenosząc ten wniosek na grunt karnoprocesowy, należałoby raczej uznać, że upośledzenie umysłowe (niepełnosprawność intelektualna) może stać się przeszkodą o charakterze długotrwałym w rozumieniu art. 22 §1 k.p.k.

Po trzecie, w wielu przypadkach deficyty manifestowane przez oskarżonego z niepełnosprawnością intelektualną *in tempore processus*, występowały również *in tempore criminis* (właśnie z uwagi na ich permanentny charakter). Jeśli zaburzenia te powodowały, że sprawca nie był wówczas zdolny do rozpoznania znaczenia swoich czynów i pokierowania własnym postępowaniem, to problem dopuszczalności zawieszenia postępowania w ogóle nie powstaje¹⁰⁵⁷. Postępowanie karne należy wówczas umorzyć z powodu niepoczytalności sprawcy (art. 17 §1 pkt 2 k.p.k. w zw. z 31 §1 k.k.)¹⁰⁵⁸. Wskazać jednak należy, że rozwiązanie to dotyczy wyłącznie niepoczytalności *per se* (tj. całkowicie zniesionej poczytalności). Ustalenie, że oskarżony, mimo niepełnosprawności intelektualnej, był poczytalny w chwili czynu (choćby działał w stanie poczytalności ograniczonej w stopni znacznym), uniemożliwia umorzenie postępowania. Takie ograniczenie poczytalności nie wyłącza bowiem bytu przestępstwa (*arg. ex art. 31 §2 k.k.*). Jeśli więc, nasilenie zaburzeń psychicznych występujących u takiego oskarżonego *in tempore processus*, uniemożliwia mu udział w postępowaniu, *de lege lata*, jedynym właściwym rozwiązaniem, wydaje się wydanie

¹⁰⁵⁴ Chociażby przy pomocy obrońcy czy przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego), jeśli niepełnosprawność intelektualna jest jednocześnie przyczyną ubezwłasnowolnienia.

¹⁰⁵⁵ *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych...*, red. S. Pużyński, J. Wciórka, s. 189; Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria...*, s. 365.

¹⁰⁵⁶ Zauważył to trafnie już M. Cieślak – zob. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie...*, s. 85.

¹⁰⁵⁷ Oczywiście okoliczność ta musi być ustalona w trybie przewidzianym przez k.p.k., a więc w opinii o stanie zdrowia psychicznego wydanej przez, co najmniej dwóch biegłych psychiatrów (art. 202 §1 k.p.k.).

¹⁰⁵⁸ Szeroczyńska M., *Udział niepoczytalnego sprawcy...*, s. 141.

postanowienia o zawieszeniu postępowania karnego. Wzgląd na konieczność zagwarantowania oskarżonemu możliwości rzeczywistej realizacji prawa do obrony zasadniczo wyklucza przyjęcie odmiennego zapatrywania. Takie stanowisko prezentowano również w doktrynie, na gruncie poprzedniego stanu prawnego¹⁰⁵⁹, tj. Kodeksu postępowania karnego z 1969 r.¹⁰⁶⁰

Konkludując tę część rozważań przyjąć należy, że podstawą zawieszenia postępowania karnego w rozumieniu art. 22 §1 k.p.k., mogą być zarówno choroby psychiczne *per se* jak i inne zaburzenia psychiczne oskarżonego, jeśli – jako długotrwałe przeszkody - uniemożliwiają prowadzenie postępowania karnego. Taka interpretacja przesłanek zawieszenia pozostaje spójna z wnioskami sformułowanymi w rozdziale poświęconym stronie czynnej¹⁰⁶¹. Zakaz wykładni homonimicznej wyklucza zatem przyjęcie odmiennego zapatrywania.

De lege ferenda, dla wykluczenia omówionych wyżej wątpliwości interpretacyjnych zwrot „z powodu choroby psychicznej”, użyty przez ustawodawcę w art. 22 §1 k.p.k. powinien zostać zastąpiony sformułowaniem „z powodu zaburzeń psychicznych”.

6. Zaburzenia psychiczne a faktyczna zdolność do czynności procesowych oskarżonego

W niniejszym podrozdziale omówiony zostanie wpływ zaburzeń psychicznych występujących u oskarżonego *in tempore processus* na zdolność do faktycznej realizacji przysługujących mu uprawnień procesowych oraz ciążyących nań obowiązków. Z oczywistych względów zaburzenia psychiczne występujące tylko w czasie popełnienia czynu zabronionego są, co do zasady, irrelevantne dla omawianej tu materii¹⁰⁶².

Jak wskazano we wcześniejszych fragmentach opracowania, szczególna pozycja procesowa oskarżonego, sprawia że zaburzenia psychicznego występujące u tego podmiotu *in tempore processus* nie pozbawiają go zdolności procesowej ani zdolności do czynności procesowych (w sensie prawnym)¹⁰⁶³. Założenie to odnosi się również do oskarżonego ubezwłasnowolnionego jak i osoby, która z powodu zaburzeń psychicznych musi korzystać w procesie z pomocy obrońcy.

¹⁰⁵⁹ Tak np. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie...*, s. 85-86; czy Waltoś S., *Zawieszenie postępowania w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego*, Pałstra 14/12(156)/1970, s. 38.

¹⁰⁶⁰ Ówczesny art. 15§1 k.p.k.1969 odpowiadał aktualnemu brzmieniu art. 22 §1 k.p.k., toteż poglądy formułowane na gruncie Kodeksu z 1969 r. w odniesieniu do instytucji zawieszenia postępowania należy uznać za aktualne również w obowiązującym stanie prawnym.

¹⁰⁶¹ Zob. rozdz. pt. Zaburzenia psychiczne pokrzywdzonego (oskarżyciela) jako podstawa zawieszenia postępowania karnego (rozdz. IV.4.)

¹⁰⁶² Co do zasady, gdyż zaburzenia pamięci bądź spostrzegania występujące *in tempore criminis* mogą bowiem wpływać na zdolność do składania oświadczeń wiedzy w toku procesu - szerzej zob. fragment. nt. wyjaśnień oskarżonego.

¹⁰⁶³ Z wyjątkiem przewidzianym w art. 431 §2 k.p.k.

Zaburzenia psychiczne oskarżonego mogą natomiast znacznie ograniczać (bądź całkowicie znosić) jego faktyczną zdolność do samodzielnej realizacji uprawnień i wypełniania obowiązków procesowych. Dla porządku wskazać należy, że niektóre uprawnienia mogą *ad casum* przeistaczać się w obowiązki procesowe (dotyczy to chociażby obowiązkowego udziału w posiedzeniu bądź rozprawie czy obowiązku posiadania obrońcy). Implikacje zaburzeń psychicznych mają szczególne znaczenie z perspektywy oceny zdolności oskarżonego do składania wyjaśnień¹⁰⁶⁴ oraz następczej oceny ich wiarygodności przez organ procesowy.

6.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność do faktycznej realizacji uprawnień procesowych

Oskarżony posiada liczne uprawnienia procesowe. Część tych uprawnień wynika z samego faktu bycia stroną postępowania, a pozostałe wiążą się *stricte* z rolą oskarżonego¹⁰⁶⁵. Niewątpliwie największe znaczenie procesowe ma prawo do obrony (art. 6 k.p.k.), na które składa się szereg uprawnień częściowych takich jak: prawo do złożenia i odmowy złożenia wyjaśnień (art. 175 §1 k.p.k.), prawo do korzystania z pomocy obrońcy (art. 6 k.p.k., art. 83 §1 k.p.k.), w tym obrońcy wyznaczonego z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.), wolność od samooskarżania się (zgodnie z zasadą *nemo se ipsum accusare tenetur* – art. 74 §1 k.p.k.)¹⁰⁶⁶. Uprawnienia te służą odparciu oskarżenia bądź odpowiedniemu złagodzeniu odpowiedzialności karnej, jak również zredukowaniu uciążliwości związanych z toczącym się przeciw oskarżonemu procesem¹⁰⁶⁷. Oskarżony ma nadto prawo do udziału w poszczególnych czynnościach procesowych, w tym posiedzeniach i rozprawach, prawo do uzyskania informacji procesowej czy prawo do składania oświadczeń woli, w tym prawo żądania rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu w ramach tzw. trybów konsensualnych (art. 335 §1 i §1a, art. 338a, art. 387 §1 k.p.k.).

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań¹⁰⁶⁸ można przyjąć, że prawa oskarżonego mogą być zgrupowane w następujące bloki ogólne:

- a. prawo do obrony i jego składowe (prawo do korzystania z pomocy obrońcy, prawo do składania wyjaśnień, w tym złożenia ich na piśmie w toku przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym, prawo do odmowy złożenia wyjaśnień, prawo do

¹⁰⁶⁴ Chociaż złożenie wyjaśnień jest uprawnieniem to kwestia ta musi być wyodrębniona, gdyż w momencie ich złożenia dochodzi do kumulacji roli procesowej oskarżonego i osobowego źródła dowodowego.

¹⁰⁶⁵ *Proces ...*, red. Zagrodnik J., s. 262.

¹⁰⁶⁶ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 77 oraz przywołany tam Kardas P., *Konstytucyjne i ustawowe aspekty ochrony tajemnicy zawodowej powierzanej przedstawicielom zawodów zaufania publicznego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 4/2014, s. 41-44.

¹⁰⁶⁷ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 261.

¹⁰⁶⁸ Niniejszy podział zastosowano już w rozważaniach poświęconych czynnej stronie procesowej. Mając na względzie zachowanie metodologicznej spójności rozważań, podział ten został również wykorzystany w tej części opracowania.

odpowiedniego czasu na przygotowanie obrony¹⁰⁶⁹, czy prawo do przesłuchania w z udziałem ustanowionego obrońcy).

- b. prawa związane z korzystaniem z pomocy innego podmiotu niebędącego obrońcą (prawo do korzystania z pomocy przedstawiciela ustawowego lub opiekuna faktycznego – art. 76 k.p.k.; prawo do korzystania z pomocy tłumacza, prawo do korzystania z pomocy organizacji społecznej);
- c. prawo do osobistego udziału w czynnościach postępowania i prawa z tym związane
- d. prawa związane z dostępem do informacji procesowej - prawo do informacji *per se* (art. 16 k.p.k., i konkretne przepisy konkretyzujące obowiązek informacyjny ciążyący na organach);
- e. prawo do składania oświadczeń woli.

Podział ten nie ma oczywiście charakteru rozłącznego¹⁰⁷⁰, niemniej pozwala na zachowanie przejrzystości dalszych rozważań, dlatego, że kategoryzuje uprawnienia w oparciu o kryterium funkcjonalne.

Część zagadnień wspólnych dla stron *in genere*, została już poddana szczegółowej analizie w rozdziale poświęconym pokrzywdzonemu (rozd. IV). Poczynione tam wnioski ogólne można odnieść do prowadzonych w niniejszym rozdziale, bez konieczności ponownego przeprowadzania tożsamyh rozważań. W niniejszym rozdziale szczegółowej analizie poddano natomiast kwestie odnoszące się *stricte* do strony biernej.

6.1.1. Zaburzenia psychiczne a faktyczna zdolność do realizacji prawa do obrony

Zagadnieniem, od którego należy rozpocząć tę część rozważań jest kwestia wpływu zaburzeń psychicznych występujących u oskarżonego na jego zdolność do rzeczywistej realizacji prawa do obrony, a ściślej rzecz ujmując na realizację poszczególnych uprawnień częściowych, które prawo do obrony współtworzą.

6.1.1.1. Prawo do złożenia i odmowy złożenia wyjaśnień

Zgodnie z art. 175 §1 k.p.k. oskarżony ma prawo składać wyjaśnienia. Może jednak bez podania powodów odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub odmówić składania wyjaśnień w ogóle, o czym należy go pouczyć. Jednocześnie, oskarżony ma prawo składać

¹⁰⁶⁹ Uprawnienie to wynika np. z art. 325g §3 k.p.k.

¹⁰⁷⁰ Prawo do żądania doręczenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów (art. 313 §3 k.p.k.) pozwala na realizację prawa do obrony, a jednocześnie jest manifestacją praw związanych z dostępem do informacji procesowej.

wyjaśnienia co do każdego dowodu jeśli jest obecny przy czynnościach dowodowych związanych z jego przeprowadzeniem (art. 175 §2 k.p.k.).

Wyjaśnienia oskarżonego są środkiem obrony, stanowiąc jednocześnie środek dowodowy. Z punktu widzenia rodzaju czynności procesowej wyjaśnienia są oświadczeniem wiedzy. Niemniej złożenie wyjaśnień musi być poprzedzone, powstałą w umyśle oskarżonego wolą ich wyrażenia. W tym sensie, w ujęciu medycznym jest to proces wolicjonalny (zależny od woli). Oskarżony przekazuje bowiem organowi procesowemu wiedzę o określonych faktach bądź odpowiednio – odmawia jej przekazania.

Z perspektywy psychiatrycznej, zdolność do złożenia wyjaśnień, zależy od sprawnych procesów poznawczych oskarżonego – zarówno *in tempore processus* jak i w czasie zdarzenia (sytuacji, okoliczności), którego oświadczenie wiedzy dotyczy, a nadto zdolności do powzięcia i wyrażenia woli. Tym samym, oskarżony musi posiadać niezaburzoną zdolność do:

1) spostrzegania – tj. odbioru elementów rzeczywistości za pomocą zmysłów (percepcja otaczającej rzeczywistości) z ich następczą interpretacją i przypisaniem im znaczenia. Tytułem przypomnienia do zaburzeń spostrzegania zalicza się m.in.: omamy (halucynacje), pseudohalucynacje oraz halucynoidy¹⁰⁷¹. Zdolność prawidłowego odbioru rzeczywistości może być ograniczona bądź zniesiona we wszystkich zaburzeniach psychicznych, które przebiegają z ww. objawami¹⁰⁷². Dla przykładu, jeśli oskarżony w momencie opisywanego zdarzenia prezentował objawy zespołu abstynencyjnego, to mógł wówczas słyszeć „głosy” bliżej nieokreślonych osób znajdujących się w jego pobliżu (najczęściej o charakterze imperatywnym, grożącym, komentującym), które w rzeczywistości były halucynacjami słuchowymi. W części przypadków, po ustąpieniu zaburzeń spostrzegania, osoby które ich doznawały zyskują krytycyzm chorobowy, tj. świadomość nieprawdziwości ww. doznań. Może się jednak zdarzyć, że oskarżony nie będzie wykazywał krytycyzmu chorobowego. Składając wyjaśnienia, będzie wówczas przekazywał organowi informacje o „innych osobach”, których głosy słyszał, pozostając absolutnie przekonany o prawdziwości własnych twierdzeń.

2) rejestrowania, przechowywania i odtwarzania percepowanych doświadczeń (zapamiętywania) - zaburzenia pamięci występujące u oskarżonego – zarówno *in tempore processus* jak i *in tempore actus* mogą uniemożliwić złożenie wyjaśnień. Dotyczy to zarówno zaburzeń o charakterze ilościowym (dysmnezji) jak i jakościowym (paramnezji). W pierwszym

¹⁰⁷¹ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom spostrzegania (rozdz. 2.2.2.).

¹⁰⁷² Takie objawy mogą występować np. w schizofrenii, epizodzie depresyjnym z objawami psychotycznymi, epizodzie manii z objawami psychotycznymi, ostrych przemijających zaburzeniach psychotycznych czy w zespole abstynencyjnym przebiegający z halucynacjami słuchowymi, o którym mowa szerzej w tekście głównym.

przypadku, zdolność do złożenia wyjaśnień może być ograniczona bądź zniesiona z powodu wystąpienia hipomnezji (zmniejszenie zdolności do zapamiętywania) albo jej skrajnej postaci, czyli amnezji (niepamięci) ¹⁰⁷³. Jakościowe zaburzenia pamięci mogą być przyczyną powstawania wspomnień rzekomych (pseudomnezje)¹⁰⁷⁴, bądź zniekształconego odtwarzania wspomnień rzeczywistych (allomnezje)¹⁰⁷⁵. W obu przypadkach, objawy te mogą powodować, że wyjaśnienia oskarżonego będą, mniej lub bardziej, odbiegały od rzeczywistego przebiegu relacjonowanego zdarzenia¹⁰⁷⁶. Zdolność do złożenia wyjaśnień ulegnie więc rzeczywistemu ograniczeniu.

3) poprawnej interpretacji zakodowanego śladu pamięciowego – możliwe jest bowiem, że prawidłowo „zapisany” ślad pamięciowy (np. informacja o jakimś zdarzeniu) zostanie błędnie zinterpretowany przez oskarżonego, a następnie uzewnętrzniony wobec organu. Taka sytuacja może mieć miejsce w przypadku występowania u oskarżonego zaburzeń treści myślenia, zwłaszcza urojeń¹⁰⁷⁷. Przykładowo obecność urojeń ksobno-prześladowczych, może doprowadzić do sytuacji, iż każda – nawet obiektywnie neutralna okoliczność – zostanie zinterpretowana przez oskarżonego w sposób wrogi i jemu zagrażający, a co za tym idzie tak właśnie przedstawiona w toku wyjaśnień.

4) komunikowania się, tj. werbalizacji (uzewnętrznienia) informacji wobec organu – mimo zachowania wyżej wymienionych zdolności, oskarżony może nie być zdolny do uzewnętrznienia informacji będącej treścią oświadczenia wiedzy. Zaburzenia procesu komunikowania się mogą być manifestacją formalnych zaburzeń myślenia, bądź wynikać z innej przyczyny – np. ogniskowego uszkodzenia mózgu (afazja)¹⁰⁷⁸. We wszystkich tych przypadkach, oskarżony może nie być w stanie zwerbalizować treści oświadczenia wiedzy wobec organu.

¹⁰⁷³ Hipermnezja (zdolność do odtwarzania zwiększonej liczby wspomnień) – z oczywistych względów – nie wpływa negatywnie na proces składania wyjaśnień.

¹⁰⁷⁴ Tj. „wspomnień” o zdarzeniach, które nigdy się nie wydarzyły

¹⁰⁷⁵ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom pamięci (rozdz. 2.2.3.).

¹⁰⁷⁶ Tytułem przykładu warto odwołać się do pacjenta z alkoholowym zespołem amnestycznym, który wykazuje zaburzenia pamięci świeżej (odnoszącej się do niedawnych zdarzeń). Luki pamięciowe wypełniane są wówczas (nieświadomie, bez zamiaru wprowadzenia odbiorcy w błąd), konfabulacjami – tj. wspomnieniami na temat zdarzeń, które nigdy nie miały miejsca. Konfabulacje mają często charakter wielkościowy. Niemniej w niektórych przypadkach relacje te mogą na pozór korespondować z przedstawionym ciągiem wydarzeń. *Prima facie* takie wyjaśnienie nie zawsze wzbudzą więc w organie wątpliwość co do ich wiarygodności. W zespołach amnestycznych wywołanych chorobą alkoholową może występować też chronozognozja – tj. zaburzenie siatki czasu - Sitek E.J., Sołtan W., *Zespoły amnestyczne – neuropsychologia i diagnostyka kliniczna*, Psychiatria po dyplomie 8(3)/2011, s. 44-45.

¹⁰⁷⁷ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom myślenia (rozdz. 2.2.4.).

¹⁰⁷⁸ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom mowy i procesowi komunikowania się (rozdz. 2.2.4.).

5) powzięcia i podtrzymania woli – jak wspomniano we wcześniejszych fragmentach, złożenie wobec organu procesowego wyjaśnień musi być poprzedzone powzięciem woli ich złożenia¹⁰⁷⁹. Wymaga to zarówno powzięcia woli *per se* jak i jej utrzymania, tj. zachowania sprawnych procesów emocjonalno-motywacyjnych. Takie objawy jak awolicja (brak zdolności do inicjowania wolicjonalnych działań) czy ambitendencja (równoczesne występowanie sprzecznych tendencji) również mogą uniemożliwić oskarżonemu złożenie wyjaśnień. Nie bez znaczenia pozostają też zaburzenia wpływające na sferę emocjonalno-motywacyjną (np. obniżenie napędu w przebiegu epizodu depresyjnego).

Odnosząc powyższe spostrzeżenia do obowiązujących rozwiązań karnoprosesowych należy zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Po pierwsze, oskarżony składa wyjaśnienia wyłącznie osobiście, nawet gdy korzysta w procesie z pomocy obrońcy (w tym obligatoryjnego) czy przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.). Żaden z tych podmiotów, nie może bowiem zastępować oskarżonego w czynnościach związanych ze składaniem oświadczeń wiedzy. Osobisty charakter tego uprawnienia sprawia, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą istotnie ograniczać faktyczną zdolność jego realizacji. Sam fakt reprezentacji procesowej pozostaje natomiast irrelevantny dla zniwelowania takowych następstw¹⁰⁸⁰.

Po drugie, jak wskazano powyżej, niektóre zaburzenia mogą powodować, że oskarżony nie będzie zdolny do zwerbalizowania oświadczenia wiedzy, tj. wyrażenia go wobec organu w formie ustnej, mimo prawidłowo przebiegających procesów poznawczych¹⁰⁸¹. Wydaje się, że swoistym remedium może być wówczas złożenie wyjaśnień w formie pisemnej. *De lege lata*, podejrzany może złożyć wyjaśnienia w tej formie jedynie w stadium postępowania przygotowawczego (art. 176 §1 k.p.k.)¹⁰⁸². Wnioskując *a contrario* należałoby zatem przyjąć,

¹⁰⁷⁹ Każda czynność procesowa, w tym także oświadczenie wiedzy, ma w swojej istocie charakter wolicjonalny.

¹⁰⁸⁰ Nie oznacza to jednak, że właściwym kierunkiem zmian, jest rozszerzenie uprawnień podmiotów reprezentujących oskarżonego – takie założenie pozostawałoby bowiem w sprzeczności z podstawowymi zasadami postępowania dowodowego, w tym z zakazem substytuowania wyjaśnień. Należy raczej myśleć, o wprowadzeniu do k.p.k., instrumentów ułatwiających oskarżonemu z zaburzeniami psychicznymi złożenie wyjaśnień (zob. postulaty *de lege ferenda* w dalszej części tekstu głównego). Taka strategia wpisuje się zresztą w koncepcję traktowania osób z zaburzeniami psychicznymi jak osób „o szczególnych potrzebach” (ang. *vulnerable person*), które należy raczej wyposażać w dodatkowe instrumenty prawne, aniżeli nie ograniczać przysługujące im prawa. Osoby z zaburzeniami psychicznymi niewątpliwie zaliczają się wspomnianej kategorii podmiotów, o czym świadczy chociażby art. 21. Dyrektywy PE i Rady (UE) 2013/33/UE z 26.06.2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (Dz.Urz. UE. L 180, s. 96).

¹⁰⁸¹ Taki problem może występować również przy nasilonych zaburzeniach lękowych zwłaszcza, gdy objawy mają charakter napadowy bądź są manifestacją lęku fobijnego eskalującego w sytuacjach wymagających interakcji międzyludzkich (np. fobia społeczna). Łatwo wyobrazić sobie oskarżonego, który z powodu takich objawów nie będzie w stanie skutecznie komunikować się z organem, a tym bardziej złożyć wyjaśnień.

¹⁰⁸² Art. 176 §1 k.p.k. stanowi, iż w postępowaniu przygotowawczym, oskarżonemu należy, na jego żądanie lub jego obrońcy, umożliwić w toku przesłuchania złożenie wyjaśnień na piśmie, niemniej wyłącznie w postępowaniu

że złożenie wyjaśnień w omawianej tu formie, na etapie jurysdykcyjnym nie jest dopuszczalne. Za takim stanowiskiem przemawia zresztą wykładnia historyczna¹⁰⁸³.

Wydaje się jednak, że w obecnym stanie prawnym możliwość złożenia pisemnych wyjaśnień przez oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie ich zwerbalizować może być – przynajmniej w pewnym zakresie – wywodzona z art. 204 §1 pkt 1 k.p.k. Ustawodawca nie wprowadza definicji osoby niemej, o której mowa w tym przepisie. W języku powszechnym przez osobę niemą rozumie się zaś osobę, która „nie potrafi mówić”¹⁰⁸⁴. Niemota (brak zdolności mówienia), może wynikać nie tylko z przyczyn organicznych czy *stricte* rozwojowych, ale także z ciężkich zaburzeń psychicznych¹⁰⁸⁵. Tę ostatnią przyczynę należy brać pod uwagę zwłaszcza, gdy mowa o wtórnym zniesieniu zdolności do komunikacji werbalnej, przy braku innych identyfikowalnych przyczyn o charakterze somatycznym¹⁰⁸⁶ czy urazowym¹⁰⁸⁷.

Trzeba jednak zauważyć, że w przywołanym powyżej art. 204 §1 pkt 1 k.p.k. mowa jest *explicite* o osobie niemej. Zakres podmiotowy tego przepisu, bez wątpienia obejmuje osoby, które całkowicie utraciły (choćby przejściowo), bądź pierwotnie nie wykształciły zdolność do mówienia. Natomiast, ekstrapolowanie tej normy na osoby, które potrafią komunikować się werbalnie, niemniej z powodu doznawanych objawów, w określonych sytuacjach mają z tym istotne trudności¹⁰⁸⁸ może budzić już pewne wątpliwości (choć za dopuszczalnością takiego rozszerzenia przemawia progwarancyjna wykładnia analizowanego przepisu).

Potrzeba pełnego uwzględnienia specyfiki zaburzeń psychicznych ograniczających zdolność do sprawnej komunikacji werbalnej nakazuje rozważyć powrót do stanu prawnego sprzed 1.07.2003 r., w zakresie w jakim art. 176 §3 k.p.k. dopuszczał możliwości złożenia przez oskarżonego wyjaśnień w formie pisemnej także na etapie rozprawy. Oczywiście, takie

przygotowawczym. Jedynie na marginesie warto zauważyć, że ustawodawca posługuje się pojęciem „oskarżony”, mimo że z treści przepisu, wynika, iż mowa wyłącznie o stronie biernej stadium przygotowawczego.

¹⁰⁸³ W stanie prawnym obowiązującym do 30.06.2003 r., sąd podczas przesłuchania oskarżonego w trakcie rozprawy mógł, w wyjątkowych przypadkach, wyrazić zgodę na złożenie przez niego wyjaśnień w formie pisemnej (ówczesny art. 176 §3 k.p.k.). Przepis ten został jednak uchylony na podstawie ustawy z 10.01.2003 r., o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 2003 r. poz. 17, nr 155), toteż obecnie możliwość taka nie występuje.

¹⁰⁸⁴ *Słownik języka polskiego*, red. Doroszewski W., <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/niemy;5458328.html>; dostęp 18.09.23 r.

¹⁰⁸⁵ Przypadek ten dobrze ilustruje sytuacja młodego pacjenta, który czasowo utracił zdolność do mówienia w przebiegu ciężkiego epizodu depresyjnego z objawami psychiatrycznymi – zob. Sikora-Liwacz K., *Brak mowy w epizodzie depresji z objawami psychiatrycznymi – studium przypadku*, *Psychologia w Praktyce*, 1-2/2020, s. 20-24.

¹⁰⁸⁶ Np. udar mózgu z wtórną afazją.

¹⁰⁸⁷ Np. wypadek komunikacyjny z urazem głowy i uszkodzeniem mózgowia w obszarach mieszczących ośrodki mowy.

¹⁰⁸⁸ Dla przykładu osoba z zaburzeniami lękowymi, może nie być w stanie wypowiedzieć się na forum rozprawy, przy większym audytorium.

rozwiązanie powinno mieć charakter ekstraordynaryjny. Tym samym, *de lege ferenda*, przepis mógłby stanowić, że sąd w wyjątkowych sytuacjach, może wyrazić zgodę na złożenie przez oskarżonego wyjaśnień także w formie pisemnej, zwłaszcza gdy jest to uzasadnione jego stanem psychicznym bądź dysfunkcją aparatu mowy.

Po trzecie, należy zastanowić się nad znaczeniem procesowym oraz implikacjami pisemnego oświadczenia wiedzy, które zostało sporządzone przez oskarżonego „poza procesem”, a następnie złożone wobec organu prowadzącego postępowanie¹⁰⁸⁹.

Zakaz substytuowania wyjaśnień oskarżonego treścią pism (174 k.p.k.) wyklucza przyjęcie, iż tego rodzaju pismo mogłoby zostać uznane za wyjaśnienia w rozumieniu art. 175 k.p.k. Mowa tu również o oświadczeniu wiedzy złożonym na etapie postępowania przygotowawczego. W tym przypadku złożenie pisemnych wyjaśnień, nie jest dopuszczalne *in genere*, a jedynie „w toku przesłuchania” a więc w trakcie konkretnej czynności procesowej i pod warunkiem, że przesłuchujący podejmie środki zapobiegające porozumieniu się oskarżonego z innymi osobami w czasie spisywania wyjaśnień (art. 176 §1 zd. 2 k.p.k.). W pozostałym zakresie jedyną formą dokumentowania treści wyjaśnień oskarżonych dla celów dowodowych jest forma protokołu (*arg. ex. art. 143 §1 pkt 2 k.p.k.*). Pisemne oświadczenie oskarżonego złożone poza procesem, w żadnym wypadku nie mogą zaś zostać uznane za takowe.

Niezależnie od powyższych uwag, nie sposób przyjąć, że omawiane tu oświadczenie wiedzy oskarżonego można po prostu pominąć, zwłaszcza że pochodzi ono od podmiotu postępowania karnego, który staje pod zarzutem popełnienia czynu zabronionego. Zachodzi jednak pytanie o tryb procedowania tego dowodu i jego charakter, a także skutki złożenia.

Teoretycznie omawiane oświadczenie oskarżonego jest dokumentem prywatnym w rozumieniu (art. 115 §14 k.k.¹⁰⁹⁰)¹⁰⁹¹. Takie dokumenty mogą być zaś odczytywane na rozprawie w trybie art. 393 §3 k.p.k. Nawet jeśli pismo oskarżonego nie zawiera jasno wyrażonej woli w zakresie przeprowadzenia go jako dowodu, w obecnym stanie prawnym, sąd

¹⁰⁸⁹ Może się wszak zdarzyć, że oskarżony unikający interakcji międzyludzkich (np. z powodu zaburzeń osobowości o typie schizoidalnym, która cechuje się brakiem potrzeby kontaktu z ludźmi, wycofaniem z relacji interpersonalnych, preferencją samotnictwa czy silną introspekcją - zob. Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 86) nie złoży wyjaśnień w trakcie czynności procesowych przeprowadzanych z jego udziałem, natomiast następnie zdecyduje się na pisemną formę ich uzewnętrznienia. Taka sytuacja zajdzie również, w przypadku oskarżonego, który sporządzi oświadczenie wiedzy na piśmie podczas pobytu w szpitalu psychiatrycznym, a następnie np. wyśle je do sądu.

¹⁰⁹⁰ Przepis ten stanowi, że dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne.

¹⁰⁹¹ Kucharczyk M., *Zakaz substytuowania dowodu z wyjaśnień oskarżonego treścią pism, zapisków i notatek urzędowych*, Prokuratura i Prawo 5/2005, s. 143.

może dopuścić takowy dowód również z urzędu (art. 167 k.p.k.). Należy jednak wyraźnie podkreślić, że treść takiego pisma może stanowić jedynie informację o dowodzie, a co za tym idzie implikować konieczność przesłuchania oskarżonego co do okoliczności, o których tam mowa¹⁰⁹², względnie zostać wykorzystana do weryfikacji poprzednio złożonych wyjaśnień¹⁰⁹³. W żadnym wypadku nie można natomiast traktować złożonego poza procesem oświadczenia jak substytutu wyjaśnień – niezależnie od etapu postępowania i okoliczności jego złożenia. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, ze względów gwarancyjnych. Taka interpretacja stanowiłaby w istocie obejście zakazu wynikającego z art. 174 k.p.k., a w szerszym ujęciu również ograniczeń przewidzianych w art. 389 k.p.k.¹⁰⁹⁴. Słuszne jest stanowisko SN wyrażone jeszcze na gruncie k.p.k.1969¹⁰⁹⁵, iż wszelkiego rodzaju pisma i zapiski, mające zastąpić wyjaśnienia oskarżonego, złożone poza rozprawą nie w formie protokołu i bez gwarancji swobodnej wypowiedzi oraz możliwości wyjaśnienia sprzeczności nie mogą zastępować dowodu z wyjaśnień oskarżonego¹⁰⁹⁶. Niezależnie od woli oskarżonego istniejącej w tym zakresie, zapewnienie gwarancji proceduralnych jest rolą organu prowadzącego postępowanie, który pozostaje związany jednoznacznym brzmieniem art. 174 k.p.k.

Wspomniane względy gwarancyjne, w szczególności konieczność respektowania prawa do obrony oskarżonego, a także zasady bezpośredniości, nakazują przyjąć, że jedynym następstwem złożenia omawianego tu pisemnego oświadczenia wiedzy przez oskarżonego, powinno być jego następcze przesłuchanie, a więc umożliwienie mu złożenia wyjaśnień w trybie przewidzianym przez k.p.k. Dotyczy to również oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych jest niezdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Wówczas przesłuchanie musi jednak odbyć się w obecności ustanowionego obrońcy. Sprawa komplikuje się, jeśli omawiane tu oświadczenie złoży oskarżony, który z powodu zaburzeń psychicznych został uznany przez biegłych za niezdolnego do udziału w postępowaniu. Owa komplikacja jest jedynie pozorna, gdyż w razie zaistnienia ww. okoliczności postępowanie powinno być zawieszona¹⁰⁹⁷ na czas trwania przeszkody (art. 22 §1 k.p.k.), a więc do czasu poprawy stanu psychicznego oskarżonego, w stopniu pozwalającym mu na uczestnictwo w

¹⁰⁹² Zob. wyrok SN z 29.03.1971 r., IV KR 28/71, LEX nr 18276.

¹⁰⁹³ Wyrok SA w Katowicach z 17.04.2003 r., II AKa 71/03, LEX nr 84154. Tak też: Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467*, Warszawa 2014, el. LEX/kom. do art. 174 k.p.k.; Nb 5.

¹⁰⁹⁴ Ustawodawca pozwala na odczytanie protokołu z wyjaśnień oskarżonego jedynie w wyjątkowych, ściśle określonych w tym przepisie przypadkach. Nie sposób więc przyjąć, że pisemne oświadczenia złożone przez oskarżonego poza protokołem, mogłyby być odczytywane w szerszym zakresie.

¹⁰⁹⁵ Treść ówczesnego art. 158 k.p.k. odpowiadała aktualnemu brzmieniu art. 174 k.p.k.

¹⁰⁹⁶ Wyrok SN z 21.09.1972 r., IV KR 128/72, LEX nr 18610.

¹⁰⁹⁷ Chyba, że podlega umorzeniu z powodu niepoczytalności sprawcy *in tempore criminis*.

procesie¹⁰⁹⁸. Przesłuchanie oskarżonego może zatem nastąpić dopiero po podjęciu takiego postępowania¹⁰⁹⁹.

Przyjęcie przedstawionych założeń sprawia, że aktualny pozostaje problem zaburzeń psychicznych limitujących zdolność do sprawnej komunikacji werbalnej. O ile pisemna forma wyjaśnień będzie możliwa w postępowaniu przygotowawczym, to *de lege lata*, nie będzie ona dopuszczalna na etapie sądowym¹¹⁰⁰. W praktyce może okazać się zatem, że oskarżony, który złożył pisemne oświadczenie wiedzy odmówi złożenia wyjaśnień ustnych na forum rozprawy. W świetle tych rozważań zasady pozostaje, wyrażony we wcześniejszym fragmencie postulat *de lege ferenda* dotyczący przywrócenia – na zasadzie wyjątku - pisemnych wyjaśnień także na etapie jurysdykcyjnym.

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań należy odnieść się jeszcze do kwestii procesowego znaczenia wyjaśnień oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, które zostały złożone z zachowaniem wymogów przewidzianych w k.p.k. Inaczej niż w analizowanej powyżej sytuacji, mowa tu więc o wyjaśnieniach w rozumieniu art. 175 §1 bądź art. 176 §1 k.p.k. W tym przypadku nie zachodzą więc wątpliwości co do procesowego charakteru tych oświadczeń. Należy natomiast odpowiedzieć sobie na pytanie czy mogą one zostać wykorzystane przez organ procesowy, jeśli oskarżony złożył je pod wpływem objawów psychopatologicznych. Zagadnienie to ma istotne znaczenie z perspektywy faktycznej realizacji zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*. Jej urzeczywistnienie wymaga bowiem zachowania zdolności do krytycznej oceny werbalizowanych treści oraz następstw ich ujawnienia. Dla zilustrowania problemu, można posłużyć się przykładem oskarżonego, który znajduje się w epizodzie maniakalnym w przebiegu CHAD¹¹⁰¹. Stan ten objawia się podwyższeniem nastroju i napędu, zawyżeniem samooceny i tendencją do przeceniania własnych możliwości, poczuciem wyższości (nastawieniem wielkościowym), a w efekcie wzmożoną skłonnością do konfrontacji, zmniejszeniem zahamowań i działaniami lekkomyślnymi¹¹⁰². Wyjaśnienia złożone w takich okolicznościach mogą zatem służyć, chorobowo pojętej, potrzebie zaimponowania audytorium, aniżeli przedstawieniu rzeczowego stanowiska w sprawie. Z uwagi na wspomnianą utratę zahamowań i lekkomyślność oskarżony

¹⁰⁹⁸ Sytuacja nie jest czysto teoretyczna, możliwe jest bowiem, że niezorientowany w prawie proceduralnym oskarżony uznany za niezdolnego do udziału w postępowaniu, bez porozumienia ze swoim obrońcą sporządzi pisemne oświadczenie wiedzy w okresie zawieszenia postępowania (np. podczas pobytu w szpitalu), a następnie wyśle je pocztą do organu procesowego.

¹⁰⁹⁹ *Arg. a contrario ex art. 22 §3 k.p.k.*

¹¹⁰⁰ Z zastrzeżeniami dotyczącymi możliwości odpowiedniego stosowania art. 204 §1 pkt 1 k.p.k. (zob. powyżej).

¹¹⁰¹ Choroba afektywna dwubiegunowa.

¹¹⁰² *Psychiatria...*, red. Jarema M., s. 69. Szerzej zob. rozdz. II.

może też po prostu ujawnić okoliczności, które są dla niego obciążające¹¹⁰³. Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego mogą wówczas ograniczać faktyczną zdolność realizacji prawa do złożenia wyjaśnień. Niemniej, niezależnie od nasilenia objawów oskarżonemu nie można odmówić złożenia wyjaśnień. Jak już wspomniano, z uwagi na osobisty charakter tego uprawnienia, oskarżony nie może zostać też w tym zakresie „zastąpiony” przez obrońcę czy przedstawiciela ustawowego (76 k.p.k.).

Organ jest zatem zobowiązany do oceny wiarygodności złożonych wyjaśnień zgodnie z dyrektywą swobodnej oceny dowodów (art. 7). Należy jedynie przypomnieć, że ocena zdolności do złożenia wyjaśnień może być elementem ekspertyzy psychiatrycznej, niemniej nie może stanowić jedyne celu tejże.

Oskarżony może również skorzystać z tzw. prawa do milczenia, czyli prawa do odmowy złożenia wyjaśnień. Nie budzi żadnych wątpliwości stwierdzenie, iż taka bierna postawa oskarżonego nie może dla niego implikować negatywnych skutków procesowych¹¹⁰⁴. Nie może być też podstawą do wywodzenia wniosków dlań niekorzystnych¹¹⁰⁵. W obecnym procesie karnym nie obowiązuje bowiem zasada *silentium videtur confessio*.

Należy jednak zauważyć, że owa bierna postawa może być wynikiem zaburzeń psychicznych. Tytułem przykładu warto wskazać na oskarżonego, który *in tempore processus*, znajduje się w stanie depresji. Występujące wówczas objawy, takie jak obniżenie napędu (motywacji do działania, anergia), obniżenie samooceny czy subiektywne przekonanie o niepowodzeniu wszelkich podejmowanych działań, mogą spowodować, że oskarżony zrezygnuje ze złożenia wyjaśnień. Decyzja ta nie będzie wówczas przejawem świadomej strategii procesowej, a następstwem depresyjnego postrzegania otaczającej rzeczywistości. Zwłaszcza, gdy stopień zniekształcenia odbioru tej rzeczywistości osiągnie poziom urojeniowy, uniemożliwiając oskarżonemu jej realną i świadomą ocenę. W takich przypadkach obowiązkiem sądu jest powołanie biegłych psychiatrów celem oceny zdolności oskarżonego do udziału w postępowaniu, odroczenie rozprawy, zarządzenie przerwy, bądź zawieszenie postępowania z uwagi na chorobę psychiczną oskarżonego (art. 22 §1 k.p.k.)¹¹⁰⁶. Możliwe jest jednak, że doznawane przez oskarżonego objawy nie będą na tyle transparentne, aby wzbudzić w organie uzasadnioną wątpliwość co do stanu jego zdrowia psychicznego z wszystkimi

¹¹⁰³ Oczywiście, w razie występowania urojeń wielkościowych czy innych objawów psychotycznych w przebiegu omawianego epizodu postępowanie powinno być umorzone (art. 22 §1 k.p.k.). Same objawy afektywne być jednak mniej wyraziste, a co za tym idzie niedostrzeżone przez organ.

¹¹⁰⁴ Wyrok SA w Katowicach z 31.07.2008 r., II AKa 198/08, LEX nr 465062; postanowienie SN z 4.02.2008 r., III KK 363/07, LEX nr 357459.

¹¹⁰⁵ Wyrok SA w Katowicach z 26.03.2009 r., II AKa 50/09, LEX nr 504105.

¹¹⁰⁶ *System ...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 733.

następstwami procesowymi takowych. Chociaż niezłożenie wyjaśnień nie może być interpretowane na niekorzyść oskarżonego to fakt ten nie jest obojętny dla realizacji prawa do obrony *per se*. Rezygnacja ze złożenia wyjaśnień może być bowiem równoznaczna z nieujawnieniem okoliczności odciążającej, co w rzeczywistości będzie działaniem niekorzystnym dla oskarżonego. Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą zatem rzutować na faktyczną zdolność do realizacji prawa do milczenia, w sposób zgodny z jego procesowym przeznaczeniem.

W tym miejscu należy odnieść się jeszcze do kwestii zakresu obowiązywania zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* oraz wynikającego z niej prawa do milczenia. W literaturze brak jest jednomyślności w tym zakresie. Część autorów przyjmuje, że przywileje te należy odnosić tylko do sytuacji związanych z formalnym przesłuchaniem oskarżonego, tj. złożeniem przez niego wyjaśnień¹¹⁰⁷. Natomiast inni autorzy przyjmują, że zasada *nemo se ipsum...* (a co za tym idzie prawo do milczenia) chroni oskarżonego w toku całego postępowania karnego¹¹⁰⁸. Treść art. 74 §1 k.p.k., nakazuje przyjąć, iż słuszne jest drugie z wyrażonych stanowisk. Ustawodawca stanowi, że oskarżony nie ma obowiązku dowodzenia swej niewinności ani obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść, bez zawężenia ww. uprawnienia do jakiegokolwiek etapu postępowania czy konkretnych czynności procesowych. Brak jest zatem podstaw normatywnych do analizy tego przepisu w oparciu o *interpretatio restrictiva*, zwłaszcza, że mowa tu o fundamentalnym uprawnieniu (a zarazem gwarancji procesowej) oskarżonego, który staje pod zarzutem popełnienia czynu zabronionego. Uprawnienie to doznaje wyjątków, jedynie w ściśle określonym zakresie wynikającym *explicite* z art. 74 §2 k.p.k. Za szerokim rozumieniem zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* przemawiają też zakazy przewidziane w art. 52 ust. 2 u.o.z.p. (a w ogólnym ujęciu także w art. 199 k.p.k.)¹¹⁰⁹. Przepisy te zakazują przesłuchiwanie biegłych na okoliczność oświadczeń oskarżonego, złożonych wobec tych podmiotów, a dotyczących zarzucanego mu czynu¹¹¹⁰. Chociaż *ratio legis* przywołanych przepisów sprowadza się do zagwarantowania biegłym warunków, w których możliwe będzie uzyskanie pełnych informacji o oskarżonym, a co za tym idzie sporządzenia rzetelnej i kompletnej opinii¹¹¹¹, to w szerszym ujęciu normy te należy

¹¹⁰⁷ Tak np. Ładoś S., *Pozycja prawna...*, s. 229, czy przywołany tam Sobolewski Z., *Samooskarżenie w świetle prawa karnego: (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982, s. 138.

¹¹⁰⁸ Tak np. Jeż-Ludwichowska M., *Prawo do milczenia w procesie karnym (W związku z pracą Samooskarżenie w świetle prawa karnego)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4/1985, s. 151, czy Daszkiewicz W., *Samooskarżenie a prawo do milczenia*, *Państwo i Prawo* 2/1974, s. 13

¹¹⁰⁹ Pierwszy z przepisów odnosi się *stricte* do biegłych psychiatrów,

¹¹¹⁰ Duda J., *Komentarz...*, s. 208.

¹¹¹¹ Burdzik M., *Lekarz w procesie...*, s. 180 i przywołana tam literatura.

rozpatrywać także w kontekście gwarancji procesowych. Zakazy te zabezpieczają bowiem osobę z zaburzeniami psychicznymi, przed procesowymi konsekwencjami wypowiedzi, których złożenie w toku badania psychiatrycznego mogło być wyrazem patologicznie zmienionego procesu decyzyjnego. Mowa tu zatem o egzemplifikacji zasady *nemo se ipsum...* w toku czynności nie stanowiących formalnego przesłuchania. Tożsame konkluzje należy odnieść do sytuacji, w których oskarżony nie będzie odpowiadał na pytania biegłych (milcząco podczas badania). Może się bowiem zdarzyć, że oskarżony nie rozumiejąc sensu badania sądowo-psychiatrycznego (a zwłaszcza gwarancji wynikających z art. 199 k.p.k. czy z art. 52 u.o.z.p.), odmówi udzielenia odpowiedzi na zadawane mu pytania sądząc, że w taki właśnie sposób powstrzymuje się dostarczenia organom „dowodów na swoją niekorzyść”. Takie działanie nie może w żadnym wypadku zostać uznane za nadużycie uprawnień wynikających z art. 74 §1 k.p.k., w przeciwnym wypadku doszłoby bowiem do – wspomnianej już - *interpretatio restrictiva* analizowanego przepisu.

6.1.1.2. Przyznanie się do winy jako przesłanka zastosowania poszczególnych rozwiązań karnoprosesowych

Na tle poczynionych powyżej rozważań należy odnieść się jeszcze, do kwestii ściśle związanej z procesem składnia wyjaśnień, tj. przyznaniem się do winy oskarżonego.

Chociaż w obecnym procesie karnym, w świetle zasady swobodnej oceny dowodów, nie obowiązuje już zasada *confessio est regina probationum*, to „przyznanie się do winy” jest przesłanką zastosowania niektórych instytucji karnoprosesowych. W tym kontekście należy rozpatrywać m.in. możliwość przeprowadzenia „częściowego” postępowania dowodowego, o którym mowa w art. 388 k.p.k. oraz uwzględnienie wniosku o skazanie bez rozprawy z art. 335 §1 k.p.k.¹¹¹² W obu tych przypadkach, wyjaśnienia oskarżonego przyznającego się do winy nie mogą jednak *verba legis* budzić wątpliwości. Zastrzeżenie to ma istotne znaczenie gwarancyjne, zwłaszcza w przypadku oskarżonych z zaburzeniami psychicznymi. Należy pamiętać, że nawet wyjaśnienia, które *prima facie* wydają się względnie spójne i logiczne, mogą być wytworem patologicznie zmienionych funkcji psychicznych. Tytułem przykładu warto wspomnieć oskarżonego, który wypełnia luki pamięciowe konfabulacjami (tj. wspomnieniami rzekomymi). Wypowiedzi tej kategorii oskarżonych należy zatem oceniać ze

¹¹¹² Chociaż w art. 335 §2 k.p.k., ustawodawca nie wyraził *explicite* wymogu przyznania się do winy oskarżonego, to również w przypadku niesamoistnego wniosku o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy, należałoby oczekiwać spełnienia takiego wymogu, skoro wina sprawcy nie może budzić wątpliwości.

szczególną czujnością. *A contrario*, jakiegokolwiek wątpliwości dotyczące wiarygodności złożonych przez oskarżonego wyjaśnień powinny wykluczać możliwość zastosowania wskazanych powyżej instytucji.

Pozornie może wydawać się, że taka interpretacja jest niekorzystna dla oskarżonego. Wszak uwzględnienie wniosku o którym mowa w art. 335 §1 k.p.k., pozwala zaniechać przeprowadzenia dalszych czynności procesowych, uwalniając oskarżonego od uciążliwości z nimi związanych. Wymóg braku wątpliwości co okoliczności sprawy i winy oskarżonego, mimo przyznania się do niej przez samego zainteresowanego¹¹¹³, zapobiega jednak skazaniu osoby niewinnej, co urzeczywistnia jeden z podstawowych celów postępowania karnego, wskazany w art. 2 §1 pkt 1 k.p.k.

6.1.1.3. Prawo do korzystania z pomocy obrońcy

Ten element składowy prawa do obrony jest najczęściej określany w doktrynie jako prawo do obrony formalnej (lub formalny aspekt prawa do obrony, prawo do obrony w znaczeniu formalnym, w sensie formalnym)¹¹¹⁴. Oskarżony może ustanowić dla siebie obrońcę z wyboru lub żądać, aby został mu on wyznaczony z urzędu, gdy w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 §1 k.p.k.). Obrońca jest też wyznaczany oskarżonemu z urzędu, jeśli nie posiada on obrońcy z wyboru, a obrona jest obligatoryjna (art. 81 §1 k.p.k.). W ostatnim przypadku, prawo oskarżonego do korzystania z pomocy tego profesjonalnego podmiotu, wynikające z art. 6 k.p.k., przeradza się w *sui generis* obowiązek. W rzeczywistości jest to jednak silna gwarancja procesowa, służąca urzeczywistnieniu prawa do obrony oskarżonego, któremu – z różnych względów – musi zostać zapewniona pomoc profesjonalnego podmiotu.

¹¹¹³ Należy pamiętać, że dla stwierdzenia winy konieczne jest istnienie po stronie sprawcy zdolności do rozpoznania znaczenia swoich zachowań i pokierowania własnym postępowaniem – szerzej na ten temat zob. rozdz. V.3.1.

¹¹¹⁴ Np. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 38; Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. I, s. 89. Dla porządku wskazać należy, że podział obrony na materialną i formalną nie jest rozumiany w doktrynie jednolicie. Część autorów przyjmuje, że obrona materialna oznacza uprawnienie do osobistego podejmowania czynności obrony przez oskarżonego, zaś obrona formalna jest równoznaczna z uprawnieniem do korzystania z pomocy obrońcy – tak np. Paulińska M., *Prawo do obrony w procesie karnym na tle regulacji prawa międzynarodowego*, Palestra 9/2021, s. 22-23. W szerszym ujęciu przez obronę materialną rozumie się wszelką działalność dokonywaną na rzecz oskarżonego, przez którykolwiek z uprawnionych do tego podmiotów (a więc samego oskarżonego, ale też podmioty o których mowa w art. 76 k.p.k., czy obrońcę). W tym przypadku obrona formalna sprowadza się do uprawnienia do ustanowienia obrońcy z wyboru bądź wyznaczenia go z urzędu. Zaś sama działalność obrońcy jest już przejawem obrony materialnej – *Polskie postępowanie karne*, red. Grzegorzczak T., Tylman J., Warszawa 2022, s. 179-180.

6.1.1.3.1. Zaburzenia psychiczne a nawiązanie stosunku obrończego

W tym miejscu należy zatem zastanowić się czy zaburzenia psychiczne występującego u oskarżonego *in tempore processus* mogą ograniczyć rzeczywistą realizację omawianego tu prawa. Udzielenie odpowiedzi na to pytanie wymaga odrębnego odniesienia się do obu sposobów nawiązania stosunku obrończego.

Stosunek obrończy nawiązywany z wyboru zawiera w sobie dwa elementy – *stricte* procesowy i cywilny. Pierwszy, determinowany jest przepisami k.p.k. i wiąże się z procesowym statusem obrońcy, w tym zakresem jego uprawnień czy pozycją względem oskarżonego. Drugi element obejmuje cywilnoprawną umowę zawieraną pomiędzy adwokatem lub radcą prawnym a oskarżonym (bądź innym podmiotem), której treścią jest zlecenie reprezentacji procesowej¹¹¹⁵. Owa dwoistość ma istotne znaczenie z perspektywy oskarżonych ubezwłasnowolnionych. O ile, ubezwłasnowolnienie nie pozbawia oskarżonego zdolności procesowej czy zdolności do czynności procesowych w płaszczyźnie procedury karnej, to ogranicza (bądź wyłącza) zdolności do czynności procesowych w sensie cywilnym. Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie może zawierać jedynie umowy w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 14 §2 k.c.). Z kolei, dla ważności czynności prawnej podjętej przez ubezwłasnowolnionego częściowo wymagana jest zgoda jego przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.). Ubezwłasnowolniony oskarżony, nie będzie mógł zatem w praktyce zawrzeć wiążącej umowy cywilnej z adwokatem czy radcą prawnym w przedmiocie jego procesowej reprezentacji¹¹¹⁶.

Skoro *de lege lata*, przyczyną ubezwłasnowolnienia są wyłącznie zaburzenia psychiczne, to owe zaburzenia w praktyce pozbawiają oskarżonego faktycznej zdolności do realizacji uprawnienia związanego z możliwością samodzielnego ustanowienia dla siebie obrońcy, w zakresie w jakim wymaga to równoległego podjęcia czynności cywilnoprawnych¹¹¹⁷.

Oczywiście obrońcę może wówczas ustanowić przedstawiciel ustawowy oskarżonego (art. 76 k.p.k.). Jednak nie ma takiego obowiązku. Teoretycznie możliwa jest więc sytuacja, w której przedstawiciel oskarżonego nie ustanowi dla oskarżonego obrońcy mimo, że byłoby to korzystne dla ochrony jego praw. Oczywiście, jeśli oskarżony nie będzie zdolny do udziału w postępowaniu karnym bądź prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, brak

¹¹¹⁵ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 280.

¹¹¹⁶ Obrońcę wyznacza wówczas przedstawiciel ustawowy bądź opiekun faktyczny oskarżonego - Grzegorzcyk T., *Kodeks postępowania karnego*. Tom I. Artykuły 1-467, Warszawa 2014, el.LEX/kom. do art. 83 k.p.k.; Nb.: 1.

¹¹¹⁷ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 860.

obrońcy z wyboru, zaktualizuje obowiązek wyznaczenia go przez sąd *ex officio* (*arg. a minori ad maius* ex art. 79 §1 pkt 3 i 4 *in fine* k.p.k.)¹¹¹⁸. Sprawa skomplikuje się jeśli *ad casum* nie będą zachodziły przesłanki obrony obligatoryjnej. Taka konfiguracja nie jest czysto hipotetyczna, może się bowiem zdarzyć, że nasilenie zaburzeń psychicznych będących podstawą ubezwłasnowolnienia zmaleje na tyle, iż w toku procesu odpadną przesłanki dalszego stosowania tej instytucji implikując konieczność jej uchylenia (art. 559 k.p.c.)¹¹¹⁹. Zanim jednak sąd cywilny orzeknie w tym przedmiocie, oskarżony pozostanie formalnie ubezwłasnowolniony, co uniemożliwi mu samodzielne zawarcie umowy cywilnej z adwokatem bądź radcą prawnym. Brak okoliczności uzasadniających obronę obligatoryjną, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3-4 k.p.k., sprawi zaś, że sąd nie będzie miał możliwości wyznaczenia obrońcy na żądanie oskarżonego *ex officio*. Nie znajdzie również zastosowania instytucja prawa ubogich (art. 78 §1 k.p.k.), gdyż w tym przypadku relewantne są jedynie okoliczności natury materialnej (tj. niemożność pokrycia kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny). W omawianym tu układzie procesowym formalny aspekt prawa do obrony ulegnie zatem realnemu ograniczeniu. Wydaje się, że w takim przypadku organ prowadzący postępowanie powinien zwrócić się do sądu opiekuńczego, aby ten zobligował przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego oskarżonego, do zawarcia w jego imieniu (i zgodnie z jego wolą) stosownej umowy cywilnoprawnej z adwokatem bądź radcą prawnym. Takie zobowiązanie jest możliwe w trybie art. 168 k.r.o.¹¹²⁰. Niniejszy przepis pozwala na odwrócenie przez sąd opiekuńczy skutków powstałych w następstwie nienależytego sprawowania opieki przez opiekuna poprzez wydanie odpowiedniego zakazu lub nakazu podjęcia określonego działania¹¹²¹, w tym w ramach postępowania karnego¹¹²².

Zaangażowanie sądu opiekuńczego nie będzie natomiast możliwe jeśli procesowym reprezentantem oskarżonego będzie jego opiekun faktyczny.

Względy gwarancyjne przemawiają za przyjęciem, że żadne czynności procesowe – z wyjątkiem czynności niecierpiących zwłoki – nie powinny być podejmowane do czasu wydania przez sąd opiekuńczy odpowiednich zarządzeń i następczego wyznaczenia oskarżonemu

¹¹¹⁸ To samo dotyczy oczywiście innych okoliczności warunkujących obronę obligatoryjną (w tym o charakterze przedmiotowym – art. 80 k.p.k.).

¹¹¹⁹ Taka sytuacja może zachodzić zwłaszcza, gdy mowa o ubezwłasnowolnieniu spowodowanym uzależnieniem od alkoholu czy innych substancji psychoaktywnych. Oskarżony po odbyciu szeregu terapii odwykowych może pozostawać w stanie trwałej abstynencji, co będzie uzasadniało konieczność rewizji postanowienia w przedmiocie ubezwłasnowolnienia.

¹¹²⁰ Stosowanym odpowiednio w zw. z art. 175 k.r.o. (w przypadku opiekuna ubezwłasnowolnionego całkowicie) lub odpowiednio w zw. z art. 178 §2 k.r.o. (w przypadku opiekuna ubezwłasnowolnionego częściowo).

¹¹²¹ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 168 k.r.o.; Nb 1.

¹¹²² Uchwała 7 sędziów SN z 17.12.1970 r., VI KZP 43/68, LEX nr 18248.

obrońcy. Niemniej, założenie to należy raczej rozpatrywać w kontekście postulatu *de lege ferenda*, gdyż obecnie brak jest wyraźnej podstawy normatywnej dla takiego rozwiązania. Teoretycznie, można rozważyć zawieszenie postępowania w oparciu o art. 22 §1 k.p.k. Przy czym, w doktrynie zasadniczo przyjmuje się, że powodem zawieszenia nie może być samo oczekiwanie na rozstrzygnięcie innego sądu. Sąd karny jest bowiem związany jedynie orzeczeniami już wydanymi i posiadającymi atrybut prawomocności (art. 8 §2 k.p.k.)¹¹²³. Z drugiej strony ciężko przyjąć, by sąd ten mógł rozstrzygnąć omawianą kwestię *incider tantum*, gdyż jej skutki wykraczają poza proces kary.

Jeśli nasilenie zaburzeń psychicznych oskarżonego będzie nieznaczące, to *prima facie*, wątpliwe może wydawać się wykorzystanie art. 79 §2 k.p.k. Niemniej, konieczność zagwarantowania oskarżonemu prawa do obrony, w tzw. aspekcie formalny, nakazuje przyjąć, że brak faktycznej możliwości samodzielnego ustanowienia obrońcy, może być rozpatrywany w kontekście innych okoliczności utrudniających obronę. Decyzja w tym zakresie pozostaje w gestii sądu, niemniej zastosowanie tego rozwiązania wydaje się słuszne, zwłaszcza gdy przedstawiciel ustawowy (opiekun faktyczny) oskarżonego nie chce ustanowić dla niego obrońcy, wbrew jego wyraźnie wyrażonej woli.

Realnym wzmocnieniem pozycji procesowej ubezwłasnowolnionego oskarżonego byłoby wprowadzenie do k.p.k. rozwiązania, które pozwalałoby sądowi na zobowiązanie przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) do wyznaczenia oskarżonemu obrońcy, jeśli ten tego żąda. *De lege ferenda*, przepis mógłby przyjąć następujące brzmienie: „Jeśli oskarżony, o którym mowa w art. 76 k.p.k., żąda ustanowienia obrońcy, sąd zobowiązuje jego przedstawiciela ustawowego lub opiekuna faktycznego do ustanowienia takiego obrońcy wyznaczając mu w tym zakresie określony termin, chyba że obrona jest obligatoryjna. Do czasu ustanowienia obrońcy wolno przeprowadzać tylko czynności niecierpiące zwłoki”.

Z prakseologicznego punktu widzenia przepis powinien zostać dodany do k.p.k., jako §2 obecnego art. 76.

Wprowadzenie niniejszego rozwiązania do k.p.k., wyposażyłoby sąd w nowe narzędzie, pozwalające na rozstrzygnięcie omawianych powyżej sytuacji, bez konieczności angażowania sądu opiekuńczego¹¹²⁴. Propozycja nie narusza więc zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego, a w zasadzie samodzielność tę wzmacnia. Jednocześnie ograniczenie kompetencji sądu jedynie do sytuacji, w której sam oskarżony żąda wyznaczenia mu obrońcy, uzależnia ją od woli bezpośrednio zainteresowanego tym podmiotu. Zdanie drugie wyklucza

¹¹²³ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 502.

¹¹²⁴ Co zresztą nie było by skuteczne w przypadku reprezentacji oskarżonego przez jego opiekuna faktycznego.

konieczność zawieszenia postępowania karnego. Z oczywistych względów przepis nie znajdzie zastosowania, w przypadkach obrony obligatoryjnej („chyba że oskarżony musi posiadać obrońcę”). Natomiast, zobligowany do wyznaczenia obrońcy przedstawiciel ustawowy, bądź opiekun faktyczny będzie mógł powołać się na prawo ubogich zgodnie z regułami ogólnymi (art. 78 §1 k.p.k.). Zobowiązanie będzie stanowiło zatem impuls do podjęcia przez przedstawiciela oskarżonego (opiekuna faktycznego) właściwych działań procesowych, we wszystkich tych sytuacjach, w których pozostawał on bierny, wbrew woli reprezentowanego przez siebie podmiotu. Wprowadzenie tego rozwiązania nie powinno przyczynić się też do zwiększenia kosztów postępowania, gdyż ciężar finansowy poniesienia kosztów obrony, będzie nadal spoczywał na przedstawicielu ustawowym względnie opiekunie faktycznym. Wykazanie braku możliwości ich poniesienia pozwoli na skorzystanie ze wspomnianego już art. 78 §1 k.p.k. W tym ostatnim przypadku nie dochodzi natomiast do wprowadzenia żadnego *novum* normatywnego.

Konieczność ograniczenia czynności procesowych jedynie do działań niecierpiących zwłoki, może natomiast skutkować wydłużeniem postępowania. Jednakże, ryzyko obstrukcji będzie ograniczone poprzez związanie przedstawiciela oskarżonego konkretnym terminem¹¹²⁵. Warto też rozważyć możliwość zastosowania kary porządkowej, o której mowa w art. 285 §1 k.p.k. wobec przedstawiciela, który w wyznaczonym terminie nie podjął wymaganych od niego działań.

Dla porządku wskazać należy, że omówione w poprzednich fragmentach dylematy i propozycje ich rozwiązania odnosiły się wyłącznie oskarżonego ubezwłasnowolnionego. Nie dotyczą one natomiast pełnoletnich i nieubezwłasnowolnionych oskarżonych, którzy posiadając pełną zdolność do czynności procesowych, mogą skutecznie zawrzeć umowę cywilnoprawną z adwokatem czy radcą prawnym. Ewentualne zaburzenia psychiczne występujące u tych podmiotów mogą być natomiast rozpatrywane w kontekście wad oświadczeń woli (art. 82 k.c.). Warto jednak zaznaczyć, że nie każde zaburzenie psychiczne wyłączy wolę mandanta dotyczącą nawiązania stosunku obrończego. Nawet jeśli u oskarżonego występują dysfunkcje psychiczne o znacznym nasileniu to decydujący będzie tu fakt, czy w momencie zawierania umowy oskarżony był zdolny do świadomego podjęcia decyzji w zakresie nawiązania stosunku obrończego. Należy w tym zakresie w pełni podzielić

¹¹²⁵ W razie braku związania przedstawiciela terminem na wyznaczenie oskarżonemu obrońcy, przedstawiciel mógłby w praktyce uniemożliwić kontynuację procesu. Jego bierna postawa wykluczałaby wówczas podejmowanie innych, niż niecierpiące zwłoki, czynności procesowych. Z oczywistych względów stan taki jest dalece niepożądany.

stanowisko wyrażone w orzecznictwie, zgodnie z którym „nie każda nieprawidłowość procesu podejmowania i wyrażania decyzji spowodowana nietypowym stanem psychicznym składającego stanowi jej prawnie istotną wadliwość. Unormowana w art. 82 k.c. wada oświadczenia woli odnosi się tylko do przypadków najpoważniejszych nieprawidłowości, polegających na braku zdolności rozumienia i wyboru”¹¹²⁶. Jeśli więc oskarżony jest w stanie z rozeznaniem wypowiedzieć co do chęci posiadania obrońcy i zawarcia umowy w tym zakresie, czynność prawna powinna być uznana za ważną.

Ustawa karnoprosowa przewiduje też możliwość wyznaczenia oskarżonemu obrońcy przez „inną osobę”. Rozwiązanie to ma charakter wyjątkowy i dotyczy sytuacji, w której oskarżony jest pozbawiony wolności (art. 83 §1 k.p.k.). Wyznaczenie ma charakter zastępczy i obowiązuje do czasu ustanowienia obrońcy przez samego oskarżonego, który może utrzymać nawiązany już stosunek obrończy bądź ustanowić innego reprezentanta. Z uwagi na zastępczy charakter tego rozwiązania, oskarżonego należy niezwłocznie poinformować o wyznaczeniu mu obrońcy przez inną osobę. Omawiana tu instytucja ma istotne znaczenie z perspektywy gwarancji procesowych oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi.

Pozbawienie wolności, o którym mowa w tym przepisie powinno być interpretowane przez pryzmat gwarancji procesowych oskarżonego, a co za tym idzie rozumiane szeroko, jako każda forma „przymusowego zamknięcia osoby na ograniczonej przestrzeni, uniemożliwiającej jej swobodne poruszanie się i dysponowanie swoją osobą i poddanie jej nadzorowi”¹¹²⁷. Mowa tu zatem o wszystkich sytuacjach, w których jednostka zostanie pozbawiona możliwości decydowania o swoim miejscu pobytu oraz zmiany tego miejsca zgodnie z własną wolą. Taka interpretacja nakazuje przyjąć, że oskarżonym pozbawionym wolności, w rozumieniu art. 83 §1 k.p.k. będzie również osoba, która po przedstawieniu jej zarzutów (art. 313 §1 k.p.k.) została przymusowo hospitalizowana w oddziale psychiatrycznym.

Dotyczy to wszystkich trybów przymusowej hospitalizacji przewidzianych w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, tj. zarówno hospitalizacji w trybie art. 23 u.o.z.p., jak i tzw. leczenia w trybie wnioskowym (art. 29 u.o.z.p.). W pierwszym przypadku osoba chora psychicznie może być przyjęta do szpitala psychiatrycznego bez jej zgody, gdy jej dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że z powodu tej choroby zagraża bezpośrednio własnemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób. W drugim przypadku, możliwe jest hospitalizowanie osoby, której dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że nieprzyjęcie do

¹¹²⁶ Tak słusznie SA w Poznaniu w wyroku z 21.06.2022 r., I ACa 303/21, LEX nr 3399199

¹¹²⁷ Szwed M., *Przymusowe umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym w świetle współczesnych standardów ochrony praw człowieka*, Warszawa 2020, s. 127-128.

szpitala spowoduje znaczne pogorszenie stanu jej zdrowia psychicznego, bądź która jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a uzasadnione jest przewidywanie, że leczenie w szpitalu psychiatrycznym przyniesie poprawę jej stanu zdrowia. W kategoriach pozbawienia wolności należy też rozpatrywać, przyjęcie na przymusową obserwację psychiatryczną, o której mowa w art. 24 u.o.z.p.¹¹²⁸, Możliwe jest też, że osoba pierwotnie przyjęta do szpitala za własną zgodą zostanie w nim następnie przymusowo zatrzymana. Taka sytuacja wystąpi, gdy objawy zaburzeń psychicznych będą stwarzały bezpośrednie zagrożenia dla życia tej osoby albo zdrowia bądź życia innych osób (art. 28 w zw. z art. 23 u.o.z.p.)¹¹²⁹.

Osobą pozbawioną wolności w rozumieniu art. 83 §1 k.p.k. będzie też oskarżony umieszczony w zakładzie psychiatrycznym celem obserwacji poprzedzającej wydanie opinii o stanie jego zdrowia psychicznego (art. 203 §1 k.p.k.)¹¹³⁰, chociaż takiej pro-gwarancyjnej wykładni może pozornie przeczyć treść art. 203 §5 k.p.k.¹¹³¹ Co oczywiste, będzie nim też oskarżony tymczasowo aresztowany, jeśli areszt wykonywany jest tylko w postaci umieszczenia go w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym (art. 260 §1 k.p.k.). We

¹¹²⁸ Przepis pozwala na hospitalizację osoby, której dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że z powodu zaburzeń psychicznych zagraża bezpośrednio swojemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób, a zachodzą wątpliwości, czy jest ona chora psychicznie. Hospitalizacja ma służyć wyjaśnieniu tych wątpliwości i może trwać maksymalnie 10 dni (art. 24 §2 u.o.z.p.).

¹¹²⁹ Okres hospitalizacji nie będzie oczywiście zaliczony na poczet orzeczonej następnie kary pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 63 §1 k.k. taka możliwość dotyczy jedynie okresów rzeczywistego pozbawienia wolności w danej sprawie, tj. pozbawienia wolności, które jest ściśle związane z realizacją procesu o przestępstwo i nie wynika wyłącznie z innej przyczyny – zob. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. Giezek J., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 63 k.k.; Nb 3.

¹¹³⁰ Szlachta A.M., *Dopuszczalność wykorzystania w procesie opinii psychiatrycznej wydanej po przeprowadzeniu obserwacji z przekroczeniem maksymalnego terminu przewidzianego w art. 203 §3 k.p.k.*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G.*, 67(2)/2020, s. 185. Zob. też wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06, LEX nr 299963. Umieszczenie w zamkniętym zakładzie leczniczym stanowi bowiem ingerencję w konstytucyjne prawo do wolności osobistej – Dąbkiewicz K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015, el. LEX/kom. do art. 203 k.p.k.

¹¹³¹ Ustawodawca w przepisie tym upoważnia ministra właściwego do spraw zdrowia (w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości) do określenia w drodze rozporządzenia wykazu zakładów psychiatrycznych i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji, w tym do wykonywania obserwacji osób pozbawionych wolności. Owej dystynkcji dokonano również w samym rozporządzeniu, w którym stworzono odrębne wykazy zakładów psychiatrycznych i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji osób: niepozbawionych wolności oraz pozbawionych wolności (§1 Rozporządzenia Ministra Zdrowia z 2.12.2004 r. w sprawie wykazu zakładów psychiatrycznych i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji oraz sposobu finansowania obserwacji, a także warunków zabezpieczenia zakładów dla osób pozbawionych wolności; Dz.U. z 2022 r. poz. 448). Wydaje się jednak, że niniejszy podział został dokonany ze względów funkcjonalnych, tj. konieczność odizolowania osób pozbawionych wolności *per se* (m.in. odbywających karę pozbawienia wolności) od innych podmiotów. Podział ten w żadnym wypadku nie podważa jednak tezy, iż umieszczenie oskarżonego w szpitalu psychiatrycznym stanowi formę pozbawienia wolności. Zwłaszcza, że okres ten podlega zaliczeniu na poczet orzeczonej następnie kary na podstawie art. 63 §1 k.k. – zob. wyrok SN z 13.04.1973 r., III KR 39/73, LEX nr 18685 (choć wyrok ten wydano jeszcze na gruncie poprzednio obowiązującego k.k., to zachowuje on swoją aktualność w obecnym stanie prawnym).

wszystkich tych przypadkach oskarżony zostanie bowiem pozbawiony swobody decydowania o własnym miejscu pobytu.

Jak wspomniano, obrońca oskarżonego, może zostać wówczas wyznaczony przez inną osobę. Osoba ta nie musi być osobą najbliższą w rozumieniu art. 115 §11 k.k. Słusznie przyjmuje się w literaturze, że może być to także dalszy krewny, sąsiad (znajomy) czy nawet osoba prawna¹¹³². Obecne brzmienie art. 83 §1 k.p.k., w którym mowa jest o innej osobie bez bliższego doprecyzowania pozwala uznać to stanowisko za słuszne. Nadto, wykładnia funkcjonalna i progwarancyjna art. 83 §1 k.p.k., nakazuje też przyjąć, że uprawnienie przewidziane w tym przepisie przysługuje też jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ §1 k.c.).

Możliwość wyznaczenia obrońcy przez osobę prawną albo ww. jednostkę organizacyjną ma tu istotne znaczenie gwarancyjne. Warto bowiem pamiętać, że osoby z zaburzeniami psychicznymi często korzystają z pomocy różnych fundacji czy stowarzyszeń, których celem jest wsparcie i pomoc osobom z problemami psychicznymi. Takie podmioty nierzadko oferują też pomoc prawną swoim podopiecznym. Uprawnienie wynikające z art. 83 §1 k.p.k., choć ekstraordynaryjne w swej istocie, nie zostało ograniczone do określonego etapu postępowania karnego. Oznacza to, że organizacja pod opieką której oskarżony pozostaje może wyznaczyć dla niego obrońcę także w postępowaniu przygotowawczym, chociaż uprawnienie do działania w charakterze rzecznika interesu społecznego aktualizuje się dopiero na etapie jurysdykcyjnym (art. 90 §1 k.p.k.).

Lege non distinguente wydaje się, że inna osoba może też wyznaczyć obrońcę dla oskarżonego pozbawionego wolności, który jest jednocześnie ubezwłasnowolniony. Przyjęcie odmiennego zapatrywania, opartego na założeniu, że uprawnienie to posiada wyłącznie przedstawiciel ustawowy oskarżonego (art. 76 k.p.k.) nie wydaje się właściwe, gdyż prowadzi do pogorszenia sytuacji procesowej ubezwłasnowolnionej strony bierniej przez co niweczy gwarancyjny charakter art. 83 §1 k.p.k. W takim układzie, w razie pozbawienia wolności oskarżony nieubezwłasnowolniony mógłby bowiem liczyć na wyznaczenie obrońcy przez *de facto* dowolną znaną mu osobę, podczas gdy obrońcę dla oskarżonego ubezwłasnowolnionego mógłby wyznaczyć tylko jego przedstawiciel ustawowy (opiekun faktyczny).

Wykładnia art. 83 §1 w zw. z art. 76 k.p.k. prowadzi do konstatacji, iż wyznaczenie obrońcy przez inną osobę jest możliwe do czasu ustanowienia obrońcy przez przedstawiciela ustawowego oskarżonego, który może odpowiednio utrzymać nawiązany stosunek bądź

¹¹³² Grzegorzcyk T., *Kodeks....* t. I., el.LEX/kom. do art. 83 k.p.k.; Nb.: 1.

udzielić nowego upoważnienia. O wyznaczeniu oskarżonemu obrońcy w oparciu o art. 83 §1 k.p.k., należy zatem poinformować zarówno oskarżonego (przez wzgląd na jego podmiotowość procesową) oraz przedstawiciela ustawowego.

Zastępcze ustanowienie obrońcy urzeczywistnia prawo do obrony oskarżonego, chociaż każdorazowo uzależnione jest jednak od działania – innego niż oskarżony – podmiotu. Z oczywistych względów zaburzenia psychiczne występujące u samego oskarżonego nie mogą zatem wpływać na jego realizację.

6.1.1.3.2. Zaburzenia psychiczne a prawo do wypowiedzenia stosunku obrończego

Uprawnieniem ściśle związanym z prawem do korzystania z pomocy obrońcy jest prawo do cofnięcia upoważnienia do obrony (wypowiedzenia stosunku obrończego)¹¹³³. Kwestia ta nie budzi większych wątpliwości w przypadku oskarżonych posiadających pełną zdolność do czynności prawnych, którzy wyznaczyli obrońcę z wyboru przy jednoczesnym braku przesłanek obrony obligatoryjnej. W takim przypadku upoważnienie może być cofnięte przez mandanta w dowolnym momencie.

Równie klarowna jest sytuacja procesowa oskarżonych, którzy muszą korzystać z pomocy obrońcy z powodu zaburzeń psychicznych skutkujących niemożnością udziału w postępowaniu bądź niezdolnością do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Jeśli obrońca wyznaczany jest z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.), to oskarżony zostaje pozbawiony prawa do wypowiedzenia stosunku obrończego¹¹³⁴.

Nie można natomiast *a limine* odmówić takiego uprawnienia oskarżonemu, który samodzielnie ustanowił obrońcę, również gdy obrona jest obligatoryjna. W takim wypadku podstawą stosunku obrończego nie jest decyzja organu procesowego, a umowa zawarta pomiędzy obrońcą a mandatem. Jeśli oskarżony zachowuje pełną zdolność do czynności prawnych, to niezależnie od ustaleń dotyczących jego zdolności do udziału w procesie czy samodzielnego prowadzenia obrony, może on rozwiązać zawartą przez siebie umowę o świadczenie usług przez adwokata (radcę prawnego). Skutkiem takiego działania w płaszczyźnie procesowej będzie wygaśnięcie stosunku obrończego, a następnie obowiązek

¹¹³³ Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że prawo do wypowiedzenia stosunku obrończego stanowi negatywny aspekt prawa do korzystania z obrońcy.

¹¹³⁴ Chociaż niniejszy zakaz nie został wyrażony wprost w żadnym przepisie ustawy karnoprocesowej, to wynika *implicite* z istoty instytucji obrony obligatoryjnej. Sąd działając na podstawie art. 81 §1 k.p.k., ustanawia obrońcę dla oskarżonego, niezależnie od woli tego ostatniego, a nawet wobec jego wyraźnego sprzeciwu. Oczywiście jest więc, że oskarżony nie może rozwiązać tak powstałego stosunku obrończego. W przeciwnym wypadku obrona obligatoryjna miałaby charakter iluzoryczny.

wyznaczenia oskarżonemu obrońcy w trybie akcesoryjnym – tj. *ex officio* (art. 81 §1 k.p.k.). Za zaprezentowanym stanowiskiem przemawia również art. 378 §1 k.p.k. Zgodnie z tym ostatnim przepisem, jeśli oskarżony musi mieć obrońcę i korzysta z obrony z wyboru, a obrońca lub oskarżony wypowiada stosunek obrończy, sąd, prezes sądu lub referendarz sądowy ustanawia obrońcę z urzędu, o ile oskarżony nie powołał obrońcy z wyboru. W razie potrzeby rozprawę przerywa się lub odacza.

Nieco bardziej złożona jest sytuacja oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych został ubezwłasnowolniony. Taki podmiot korzysta w procesie z pomocy swojego przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.), który może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe. Przedstawiciel ten działa jednak obok, a nie zamiast oskarżonego – jak już wskazano we wcześniejszych fragmentach, ubezwłasnowolnienie nie pozbawia bowiem oskarżonego zdolności do czynności procesowych¹¹³⁵.

Zachodzi zatem pytanie czy oskarżony ubezwłasnowolniony może cofnąć upoważnienie do obrony, które zostało udzielone przez jego przedstawiciela ustawowego¹¹³⁶. W literaturze wskazuje się, że „ostatnie słowo” w tej kwestii (choć nie pierwsze) należy zawsze do oskarżonego, nawet jeśli ten pozostaje ubezwłasnowolniony bądź jest nieletni¹¹³⁷.

Zagadnienie to wymaga jednak nieco szerszego komentarza. Po pierwsze, oskarżony może cofnąć upoważnienie do obrony udzielone przez jego przedstawiciela ustawowego, jedynie ze skutkiem *ex nunc*, co oznacza, że wcześniejsze czynności procesowe obrońcy należy uznać za dopuszczalne. Po drugie, cofnięcie upoważnienia rodzi skutki jedynie w płaszczyźnie procesowej. Oskarżony, z uwagi na fakt ubezwłasnowolnienia nie będzie natomiast w stanie skutecznie rozwiązać umowy cywilnoprawnej zawartej w tym przedmiocie z adwokatem bądź radcą prawnym¹¹³⁸. W tym zakresie zaburzenia psychiczne limitują zdolność do faktycznej realizacji dyskutowanego uprawnienia. Z tożsamyh względów, oskarżony nie będzie miał też realnej możliwości nawiązania nowego stosunku obrończego, co poważnie pogorszy jego sytuację procesową.

¹¹³⁵ Oczywiście w wielu przypadkach, ubezwłasnowolniony będzie uczestniczył w postępowaniu w sposób bierny, nie realizując przysługujących mu uprawnień. Nie można jednak całkowicie wykluczyć postawy czynnej.

¹¹³⁶ Kwestia kolizji kompetencji pomiędzy tymi podmiotami została już szeroko omówiona we wcześniejszym fragmencie rozprawy - zob. podrozdział pt. *Oskarżony ubezwłasnowolniony i jego reprezentacja w procesie*. Poczynione tam wnioski ogólne odnoszą się również do analizowanego tu zagadnienia. Aby uniknąć powielania tożsamyh treści, będą one przytaczane jedynie w zakresie niezbędnym do szczegółowego omówienia przedstawionego w tekście głównym dylematu. W pozostałym zakresie należy natomiast odesłać do ww. podrozdziału.

¹¹³⁷ Bojańczyk A., *Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony...*, s. 178 i n.

¹¹³⁸ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 860.

Niewątpliwie zaaprobowanie przedstawionego powyżej stanowiska A. Bojańczyka jest wyrazem prymatu woli oskarżonego. Niemniej istotnie ogranicza gwarancyjny charakter art. 76 k.p.k., zwłaszcza, gdy oskarżony działając z pobudek chorobowych podejmuje działania dla niego niekorzystne. *De lege lata*, brak jest jednak wyraźnej podstawy normatywnej do przyjęcia, iż obrońca wyznaczony przez przedstawiciela ustawowego może działać *contra voluntatem accusati*, tj. jeśli ten wyraźnie sprzeciwia się dalszej reprezentacji, chyba że zachodzą przesłanki obrony obligatoryjnej.

Próbując rozstrzygnąć ten dylemat, należy przyjąć, że przedstawiciel ustawy powinien w pierwszej kolejności podjąć próbę „przekonania” ubezwłasnowolnionego oskarżonego do konieczności korzystania z obrońcy i wypracowania pewnego kompromisu co do osoby profesjonalnego pełnomocnika. Oczywiście, w pewnych sytuacjach osiągnięcie konsensusu nie będzie możliwe¹¹³⁹. Wówczas przedstawiciel kierując się interesem procesowym oskarżonego, powinien wyznaczyć dla niego obrońcę korzystając z kompetencji przyznanej na gruncie art. 76 k.p.k. Następnie cofnięcie takiego upoważnienia przez samego oskarżonego powinno zaś skłaniać sąd do rozważenia, czy *ad casum* nie zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., zwłaszcza, gdy działanie to nie ma racjonalnego uzasadnienia. Powzięcie uzasadnionych wątpliwości w tym zakresie będzie implikowało obowiązek posiadania obrońcy. W razie utrzymywania się opozycyjnej postawy oskarżonego, obrońca zostanie wyznaczony *ex officio*, zgodnie z art. 81 §1 k.p.k.

De lege ferenda, warto zastanowić się nad zasadnością wprowadzenia do k.p.k., rozwiązania, które w razie zaistnienia wątpliwości, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., niejako petryfikowałoby stosunek obrończy nawiązany uprzednio przez przedstawiciela ustawowego, do czasu rozstrzygnięcia tych wątpliwości przez sąd, w oparciu o opinie biegłych (art. 79 §4 k.p.k.)¹¹⁴⁰. Za takim rozwiązaniem przemawia *ratio legis* art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. i art. 76 k.p.k. Skoro *ad casum* istnieją wątpliwości dotyczące możliwości prowadzenia samodzielnej i rozsądnej obrony przez oskarżonego ubezwłasnowolnionego, to tożsame wątpliwości dotyczą tego, czy podmiot ten jest zdolny do racjonalnego decydowania w przedmiocie stosunku obrończego nawiązanego przez jego przedstawiciela ustawowego. Stosunek ten powinien zatem trwać do czasu jednoznacznego wykluczenia tych wątpliwości.

Zaaprobowanie powyższego stanowiska oznaczałoby, że oskarżony co do zasady może cofnąć upoważnienie do obrony, które zostało udzielone przez jego przedstawiciela

¹¹³⁹ Np. z uwagi na znaczny stopień upośledzenia (niepełnosprawności intelektualnej).

¹¹⁴⁰ A więc równocześnie odbierało oskarżonemu „ostatnie słowo”, w kwestii cofnięcia upoważnienia do obrony, o którym pisze A. Bojańczyk – zob. tenże, *Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony...*, s. 178 i n.

ustawowego, chyba że w świetle okoliczności sprawy, zachodzą wątpliwości, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. Wówczas zdolność do czynności procesowych oskarżonego, w tym konkretnym zakresie ulegnie czasowemu zniesieniu. Obecnie brak jest jednak wyraźnej podstawy normatywnej pozwalającej na wywiedzenie tego wniosku *explicite* z konkretnego przepisu ustawy karnoprosesowej.

Chociaż założenie to jest przejawem postawy paternalistycznej względem oskarżonego to przemawiają za nim zarówno względy gwarancyjne jak i prakseologiczne (brak konieczności inicjowania urzędowego trybu wyznaczenia obrońcy). *Conditio sine qua non* autonomii jednostki jest zdolność do rozumienia własnych zachowań i konsekwencji z nimi związanych. Brak takowych cech sprawia, że działania oskarżonego będą – w mniejszym bądź większym stopniu - dziełem przypadku. Konieczność urzeczywistnienia gwarancji procesowych przysługujących temu podmiotowi, sprawia iż kwestia udziału w postępowaniu obrońcy, nie może zależeć jedynie od przypadkowych działań oskarżonego będących wyrazem jego patologicznie zmienionej woli.

Oczywiście, jeśli biegli psychiatrzy stwierdzą, że oskarżony jest *ad casum* zdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny (a co za tym idzie jest zdolny do udziału w procesie), to mimo faktu ubezwłasnowolnienia nie można odmówić mu uprawnień do decydowania o stosunku obrończym – w tym prawa do jego wypowiedzenia, po zwolnieniu obrońcy obligatoryjnego z pełnienia jego obowiązków przez prezesa sądu, bądź sąd (art. 79 §4 zd 2 k.p.k.). Jak już wspomniano skutki ubezwłasnowolnienia w płaszczyźnie cywilnej i karnoprosesowej są odmienne.

6.1.1.3.3. Pozycja procesowa oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi względem jego obrońcy. Udział obrońcy w czynnościach z udziałem oskarżonego

Kolejnym aspektem wymagającym omówienia jest procesowa relacja pomiędzy oskarżonym z zaburzeniami psychicznymi a jego obrońcą. Jak już wspomniano, nawet gdy obrona ma charakter obligatoryjny ze względów podmiotowych związanych ze stanem psychicznym oskarżonego, nie zostaje on pozbawiony zdolności do czynności procesowych, tj. możliwości samodzielnego działania w procesie.

Zarówno oskarżony jak i jego obrońca mogą zatem, niezależnie od siebie podejmować czynności procesowe. Zachodzi zatem pytanie jak należy postępować w przypadku kolizji pomiędzy działaniami tych podmiotów. Przykładem takiego układu, jest sytuacja w której obrońca zmierza do ujawnienia w procesie okoliczności odciążającej i w tym celu składa

wniosek o przeprowadzenie „dowodu niewinności”. Natomiast oskarżony sprzeciwia się temu i składa wniosek o odrzucenie takowego.

Rozstrzygając niniejszy dylemat należy przypomnieć, że jedną z konstytutywnych cech stosunku obrończego jest samodzielna pozycja obrońcy. Oznacza to, że obrońca nie jest związany wolą oskarżonego i ma możliwość działania nawet wbrew jego woli w zakresie przysługujących mu uprawnień¹¹⁴¹. Należy zatem przyjąć, że w analizowanej sytuacji, obrońca może (a wręcz powinien) złożyć wniosek dowodowy prowadzący do ujawnienia okoliczności odciążającej. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których obrona jest obligatoryjna z powodów przewidzianych w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. Jeśli oskarżony nie ma obrońcy, ten wyznaczany jest mu wówczas z urzędu, niezależnie od woli oskarżonego – a nawet, gdy wyraźnie się temu sprzeciwia. Skoro samo wyznaczenie obrońcy odbywa się tu *contra voluntatem*, to nie sposób oczekiwać, żeby wola oskarżonego mogła warunkować dalsze działania procesowe tak wyznaczonego obrońcy.

Jeśli obrona jest fakultatywna, oskarżony, który nie zgadza się z działaniami procesowymi swojego obrońcy, może oczywiście cofnąć upoważnienie do obrony.

Skorzystanie przez oskarżonego z prawa do ustanowienia obrońcy skutkuje, co oczywiste, upoważnieniem tego ostatniego podmiotu do udziału w szeregu czynności procesowych, w których uczestniczyć może sam oskarżony. W pewnych przypadkach uprawnienia obrońcy mają nawet szerszy zakres¹¹⁴². Jeśli obrona jest obligatoryjna, udział obrońcy jest obowiązkowy w rozprawie oraz w tych posiedzeniach, w których obowiązkowy jest udział oskarżonego (art. 79 §3 k.p.k.). Względy gwarancyjne przemawiają za swoistym uzupełnieniem ww. obowiązku poprzez przyjęcie, iż obrońca powinien nadto uczestniczyć we wszystkich czynnościach, w których udział bierze oskarżony, zwłaszcza gdy mowa o podmiocie, który został uznany za niezdolnego do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny¹¹⁴³. Trzeba jednak zaznaczyć, że realizacja tego założenia w praktyce może być utrudniona, gdyż będzie wymagała zachowania przynajmniej minimalnego poziomu

¹¹⁴¹ Tak słusznie np. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 41. Zob. też: Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych*, Warszawa 2016, s. 31. W literaturze prezentowane jest też odmienne stanowisko – zob. np. Bojańczyk A., *Czy obrońca może działać na korzyść oskarżonego nawet wbrew jego wyraźnie objawionej woli?*, *Palestra* 5-6/2012, s. 228

¹¹⁴² Dotyczy to sytuacji, w których obrońca może uczestniczyć w czynnościach procesowych, podczas gdy pozbawionego wolności oskarżonego nie sprowadza się na takowe (np. art. 316 §2), jak również podczas przesłuchań unormowanych w art. 185a-185c k.p.k.

¹¹⁴³ Trudno bowiem przyjąć, że podmiot ten będzie w stanie realizować jakiegokolwiek uprawnienia procesowe bez wsparcia swojego obrońcy, skoro biegli uznali, iż z powodu zaburzeń psychicznych nie jest do tego zdolny.

komunikacji ze strony oskarżonego i informowania obrońcy o chęci wzięcia udziału w danej czynności procesowej, na której obecność oskarżonego nie jest obowiązkowa¹¹⁴⁴.

Na tle tak sformułowanej konkluzji ogólnej warto odnieść się do konkretnych rozwiązań karnoprosesowych. W pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę na uprawnienie podejrzanego wynikające z art. 301 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem na żądanie podejrzanego należy przesłuchać go z udziałem ustanowionego obrońcy. Przy czym niestawiennictwo obrońcy nie tamuje przesłuchania. W literaturze zasadniczo przyjmuje się, że uprawnienie to ma charakter jednorazowy i przysługuje podejrzanemu, który w momencie złożenia żądania posiada ustanowionego obrońcę¹¹⁴⁵. Słusznie przyjmuje J. Zagrodnik, iż wymóg ustanowienia obrońcy należy uznać za spełniony także, gdy osoba podejrzana stawiał się na wezwanie organu procesowego, w obecności adwokata lub radcy prawnego¹¹⁴⁶.

Z perspektywy zasadniczego przedmiotu rozważań, szczególnego znaczenia nabiera to, że *de lege lata* ustawodawca nie uznał za obowiązkową obecność obrońcy podczas pierwszego przesłuchania podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym, i to nawet w wypadku obrony obligatoryjnej¹¹⁴⁷. Świadczy o tym zawartość treściowa art. 301 k.p.k.¹¹⁴⁸ Brak obrońcy podczas pierwszego przesłuchania nie stanowi zatem samoistnej przeszkody do wykorzystania na rozprawie złożonych w takich warunkach wyjaśnień, o ile nie wystąpiła obiektywnie istniejąca podatność podejrzanego na pokrzywdzenie¹¹⁴⁹.

Omawiany przepis nie zabezpiecza w sposób należyty praw osób z zaburzeniami psychicznymi, które uczestniczą w postępowaniu przygotowawczym w charakterze strony biernej. Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, że obecność obrońcy podczas pierwszego przesłuchania w sprawie, jest czynnikiem pożądanym dla realizacji przysługującego podejrzanemu prawa do obrony. Trafnie wskazuje J. Zagrodnik, że obrońca może wówczas skutecznie zapobiegać jednostronnej ocenie przedstawionych aspektów sprawy, wyłącznie z perspektywy interesu organów ścigania¹¹⁵⁰. Taka rola profesjonalnego pełnomocnika jest nie do przecenienia, zwłaszcza gdy mowa o podejrzanym, który *in facto* nie jest zdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Brak obowiązku udziału obrońcy w dyskutowanym przesłuchaniu może więc niweczyć gwarancyjny charakter art. 301 k.p.k.

¹¹⁴⁴ W przeciwnym wypadku trudno oczekiwać, by obrońca niejako „prewencyjnie” brał udział w każdej czynności postępowania karnego, na wypadek, gdyby miał w niej uczestniczyć sam oskarżony.

¹¹⁴⁵ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 107-108.

¹¹⁴⁶ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 107-108.

¹¹⁴⁷ Wyrok SA w Szczecinie z 27.06.2018 r., II AKa 89/18, LEX nr 2601465.

¹¹⁴⁸ W przepisie tym *explicite* przyjęto bowiem, że nieobecność obrońcy nie tamuje przesłuchania.

¹¹⁴⁹ Postanowienie SN z 10.07.2019 r. III KK 142/19, LEX nr 3226007.

¹¹⁵⁰ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 107-108.

De lege ferenda, zasadne wydaje się przyjęcie, iż w razie wątpliwości, co do stanu psychicznego oskarżonego, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3 lub 4, udział obrońcy w takim przesłuchaniu powinien być obowiązkowy.

Obrońca może brać też udział w czynnościach związanych z końcowym zaznajomieniem się z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 321 §3 k.p.k.). Nie poddając holistycznej analizie samej instytucji zaznajomienia¹¹⁵¹, również w tym przypadku zauważyć należy, że *de lege lata*, nie ma przeszkód do zaznajomienia się z materiałami postępowania, jeśli na czynności tej stawia się jedynie podejrzany, zaś obrońca bez usprawiedliwienia nie weźmie w niej udziału. Nie kwestionując tego rozwiązania *in genere*, należy jedynie sformułować postulat *de lege ferenda*, iż udział obrońcy w zaznajomieniu powinien być obowiązkowy, jeśli obligatoryjność obrony wynika z przyczyn podmiotowych, wymienionych w art. 79§1 pkt 3 i/lub 4 k.p.k. Zwłaszcza, że zaznajomienie aktualizuje uprawnienie do składania wniosków o uzupełnienie postępowania przygotowawczego. Uwzględnienie tychże, przynajmniej w teorii, może jeszcze wpłynąć na decyzję prokuratora co do istnienia podstaw dla wniesienia aktu oskarżenia, bądź braku takowych. Rzeczywiste wykorzystanie ww. uprawnienia wymaga zdolności do zrozumienia i prawidłowej interpretacji materiałów podlegających zaznajomieniu oraz zachowanej zdolności do abstrahowania, celem ustalenia dalszych kroków procesowych. Z oczywistych względów podejrzany pozostający pod wpływem objawów psychopatologicznych (zwłaszcza zaburzeń treści i formy myślenia)¹¹⁵² może mieć trudności z faktyczną realizacją tych kompetencji. Niewątpliwie obligatoryjna obecność obrońcy podczas czynności zaznajomienia może stanowić wówczas swoisty mechanizm gwarancyjny dla omawianej tu grupy podmiotów.

Obrońcę jako podmiot uprawniony do udziału w poszczególnych czynnościach należy, co do zasady, zawiadamiać o ich miejscu i terminie (art. 117 §1 k.p.k.)¹¹⁵³, chyba że ustawa stanowi inaczej (np. art. 249 §3 k.p.k.). Rozwiązanie to należy rozpatrywać w kontekście gwarancyjnym. Niezależnie od stanu psychicznego podejrzanego, obrońca będzie miał realną możliwość udziału we wszystkich czynnościach procesowych i zabezpieczania interesów prawnych swojego mandanta w toku takowych, zwłaszcza gdy ten ostatni nie będzie brał w nich udziału – np. z powodu hospitalizacji psychiatrycznej¹¹⁵⁴.

¹¹⁵¹ Zabieg takowy nie byłby celowy z uwagi na zasadniczy przedmiot rozważań.

¹¹⁵² Ale również innych zaburzeń objawiających się chociażby dysfunkcjami sfery motywacyjnej (spadek napędu, anergia, abulia) czy zaburzeniami w zakresie woli (awolicja, ambitendencja).

¹¹⁵³ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 121.

¹¹⁵⁴ Obrońca będzie mógł wówczas przedstawić przyczyny niestawiennictwa oskarżonego jak również złożyć wniosek o przeprowadzenie czynności w innym terminie. Wobec aktualnego brzmienia art. 117 §3a k.p.k., organ może jednak tę czynność przeprowadzić, chyba że obecność podejrzanego jest obowiązkowa.

Zależnie od przyczyn niestawiennictwa oskarżonego oraz sposobu ich usprawiedliwienia (art. 117 §2 lub 2a k.p.k.) obrońca będzie mógł wówczas wnioskować o przeprowadzenie tych czynności w innym terminie. W tym miejscu warto jedynie zasygnalizować, że wobec aktualnego brzmienia art. 117 §3a k.p.k., organ nie jest takim wnioskiem związany. Mimo nieobecności oskarżonego, może on zatem czynność przeprowadzić, pod warunkiem, że stawił się na nią obrońca, a oskarżony został prawidłowo zawiadomiony o czynności i jego obecność nie była obowiązkowa. Przyczyny niestawiennictwa strony biernej są tu natomiast całkowicie irrelevantne, co budzi zastrzeżenia z perspektywy gwarancyjnej. Łatwo bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której oskarżony nie stawi się na czynności z powodu dekompensacji stanu psychicznego skutkującej koniecznością hospitalizacji psychiatrycznej, a więc z przyczyn całkowicie od siebie niezależnych. *De lege lata*, również w takim przypadku organ może czynność przeprowadzić, nawet, gdy obrońca podnosząc ww. okoliczności wnosi o zmianę terminu czynności¹¹⁵⁵. Stawiennictwo obrońcy niejako „konsumuje” więc uprawnienie oskarżonego do osobistego udziału w danej czynności, co należy ocenić negatywnie¹¹⁵⁶. Wydaje się, że takie rozwiązanie powinno mieć charakter ekstraordynaryjny i być zarezerwowane wyłącznie dla sytuacji, w których zwłoka w przeprowadzeniu czynności może doprowadzić do utraty, zniszczenia bądź zniekształcenia dowodu, albo innych nieodwracalnych i niepożądanych skutków procesowych.

6.1.2. Prawo do korzystania z pomocy innych niż obrońca podmiotów

W pewnych sytuacjach, oskarżony może też korzystać z pomocy innych niż obrońca podmiotów. W tym zakresie należy odnieść się między innymi do uprawnień związanych z możliwością korzystania z pomocy organizacji społecznej czy tłumacza. W ujęciu funkcjonalnym, mowa tu również o prawie ubezwłasnowolnionego (bądź nieletniego)¹¹⁵⁷ oskarżonego do korzystania z pomocy jego przedstawiciela ustawowego¹¹⁵⁸. Ta kwestia została

¹¹⁵⁵ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 394.

¹¹⁵⁶ Na ten temat zob. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 342-344 i przywołany tam wyrok ETPC

¹¹⁵⁷ Dla zachowania kompletności rozważań należy zwrócić uwagę na rozwiązanie przewidziane w art. 76a k.p.k., które wejdzie w życie

¹¹⁵⁸ Chociaż w art. 76 k.p.k., przewidziano uprawnienia procesowe przysługujące *explicite* przedstawicielowi ustawowemu (opiekunowi faktycznemu), to ich oczywistym korelatem jest prawo oskarżonego do korzystania z pomocy przedstawiciela/opiekuna. Zwłaszcza, że podmioty te mogą działać wyłącznie na korzyść oskarżonego. Prawo do podlega zresztą wyegzekwowaniu w płaszczyźnie poza procesowej, w oparciu o art. 168 k.r.o. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli opiekun nie sprawuje należycie opieki, sąd opiekuńczy wydaje odpowiednie zarządzenia, które przyjmują postać zakazów lub nakazów. Zarządzenia te mogą dotyczyć również podjęcia określonych działań w toku procedury karnej – zob. np. uchwała 7 sędziów SN z 17.12.1970 r., VI KZP 43/68, LEX nr 18248.

już jednak szczegółowo omówiona w rozdziale poświęconym ubezwłasnowolnionemu oskarżonemu, do którego należy odesłać.

6.1.2.1. Prawo do korzystania z pomocy tłumacza

Oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy tłumacza, jeśli nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim (art. 72 §1 k.p.k.). Organ powinien wówczas z urzędu wezwać tłumacza do udziału w postępowaniu (*arg. ex art. 204 §1 pkt 2 k.p.k.*), w zakresie każdej czynności przeprowadzanej z udziałem oskarżonego (art. 72 §2 k.p.k.).

Uprawnienie to jest niezależne od stanu psychicznego strony biernej. Niemniej, zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą wpływać na proces samej komunikacji werbalnej, znacząco ją utrudniając. Tłumacz nieposiadający wiedzy na temat zaburzeń psychicznych może mieć trudność w prawidłowym zrozumieniu sensu komunikatów przekazywanych przez oskarżonego¹¹⁵⁹, a co za tym idzie ich właściwej translacji. Problem ten będzie zatem rzutował na wszystkie czynności procesowe prowadzone z udziałem oskarżonego, w tym komunikację z innymi podmiotami (np. organami postępowania, innymi uczestnikami).

Bariera językowa może być szczególnie problematyczna w razie konieczności oceny stanu zdrowia psychicznego oskarżonego przez biegłych psychiatrów. Biegli obok obserwacji zachowań chorego i analizy akt sprawy opierają się również – jeśli nie przede wszystkim – na ocenie wypowiedzianych przez niego treści. W typowym układzie procesowym pomiędzy nadawcą komunikatu (oskarżony), a jego odbiorcą (biegły psychiatra) nie ma ogniw dodatkowych, co pozwala na ocenę poszczególnych elementów stanu psychicznego w sposób bezpośredni. W przypadku bariery językowej komunikaty muszą być natomiast przekazywane przez tłumacza, który będzie wówczas niejako pośredniczył w badaniu psychiatrycznym - tłumacząc zarówno wypowiedzi oskarżonego jak i pytania biegłych.

Obowiązek udziału tłumacza w badaniu stanu zdrowia psychicznego wynika *implicitie* z art. 72 §2 zd 1 k.p.k. Przepis ten stanowi, iż tłumacza należy wezwać do czynności z udziałem oskarżonego. Skoro *lege non distinguente* to przyjąć należy, że chodzi tu o każdą czynność, w której udział bierze oskarżony, a więc także procedurę wydania opinii sądowo-psychiatrycznej i związane z tym badania¹¹⁶⁰. Nawet jeśli biegły włada językiem, którym posługuje się

¹¹⁵⁹ Np., gdy u oskarżonego występują zaburzenia myślenia o charakterze niekomunikatywnym (np. myślenie dereistyczne, ksojne czy autystyczne), czy myślenie paralogiczne – szerzej zob. rozdz. II – podrozdział pt. *Zaburzenia myślenia i mowy (porozumiewania się)*.

¹¹⁶⁰ Nie ulega większym wątpliwości, iż ekspertyza sądowo-psychiatryczna jest czynnością procesową – zob. uchwała 7 sędziów SN z 21.01.1970 r., VI KZP 23/69, LEX nr 18048.

oskarżony, nie wyłącza to obowiązkowego udziału tłumacza w diskutowanych czynnościach¹¹⁶¹.

Oczywiście sam fakt współudziału tłumacza w badaniu nie przekreśla wartości dowodowej wydanej następnie opinii psychiatrycznej niejako *a limine*. Niemniej bariera językowa może być powodem istotnych ograniczeń diagnostycznych, co powinno być jasno wskazane w treści opinii. Biegli nie będą w tym wypadku oceniali wypowiedzi oskarżonego, ale translację tychże dokonaną przez tłumacza, który co do zasady nie dysponuje informacjami specjalnymi z zakresu psychiatrii. Tłumacz może zatem pominąć pewne - w jego ocenie nieistotne - elementy wypowiedzi oskarżonego podczas tłumaczenia ich na język polski albo nadawać im znaczenie dosłowne, oderwane od całokształtu chorobowego kontekstu wypowiedzi.

Tłumacza uczestniczącego w badaniu prowadzonym przez biegłych nie będzie można następnie przesłuchać na okoliczność wypowiedzi oskarżonego, które dotyczyły zarzucanego mu czynu (art. 204 §3 w zw. z art. 199 k.p.k.). Chociaż art. 199 k.p.k. odnosi się *explicite* do biegłych i lekarza udzielającego pomocy medycznej oskarżonemu, to wynikający z niego zakaz należy rozszerzyć również na inne osoby, które towarzysząc ww. podmiotom były świadkiem takowych oświadczeń. Przyjęcie odmiennego zapatrywania nie jest dopuszczalne, gdyż prowadziłoby do obejścia zakazu wynikającego z art. 199 k.p.k. Przepis ten zakazuje dowodzenia określonej tezy (wypowiedzi oskarżonego złożonej wobec biegłego, a dotyczącej zarzucanego mu czynu) za pomocą jakiegokolwiek dowodu. Ma on przy tym charakter bezwzględny oraz zupełny¹¹⁶².

Dla kompletności prowadzonych rozważań trzeba też zaznaczyć, że zaburzenia psychiczne mogą współwystępować z różnymi deficytami w zakresie zmysłów (np. zaburzeniami słuchu¹¹⁶³). Jeśli oskarżony jest głuchy bądź niemy, obowiązek wezwania tłumacza ma charakter względny, gdyż zależy od możliwości porozumienia się z oskarżonym za pomocą pisma. Jeśli ta forma komunikacji jest wystarczająca, organ nie musi korzystać z pomocy tłumacza (art. 204 §1 pkt 1 k.p.k.)¹¹⁶⁴.

Słusznie przyjmuje L.K. Paprzycki, że brak możliwości porozumienia się z oskarżonym za pomocą pisma może wynikać np. ze stopnia upośledzenia, faktu iż osoba ta nie potrafi pisać

¹¹⁶¹ W tej kwestii relewantne znaczenie ma jedynie fakt nieposługiwania się przez oskarżonego językiem polskim w stopniu wystarczającym.

¹¹⁶² Burdzik M., *Lekarz w procesie...*, s. 180.

¹¹⁶³ Dostępne badania wskazują na wysoki odsetek problemów ze zdrowiem psychicznym u osób niesłyszących – Fellingner J., Holzinger D., Pollard R., *Mental health of deaf people*, Lancet 379/2012, s. 1037-1038; Zob. też starsze, acz holistyczne opracowanie tego zagadnienia – Denmark J., *Deafness and mental health*, London 1994.

¹¹⁶⁴ Postanowienie SN z 26.01.2015 r., II KK 80/14, LEX nr 1648182.

(w ogóle lub nie opanowała tej zdolności w stopniu wystarczającym) albo faktu, iż przesłuchanie dotyczy kwestii, której przekazanie za pomocą pisma okaże się niewystarczające¹¹⁶⁵. W tym ostatnim kontekście należałoby rozpatrywać, sytuacje w których oskarżony nie jest zdolny do sporządzenia opisu doznawanych przez siebie objawów zaburzeń psychicznych. W takich przypadkach w badaniu stanu zdrowia psychicznego oskarżonego powinien brać udział tłumacz języka migowego (o ile oskarżony posługuje się takowym).

Analogicznie, taki tłumacz będzie związany zakazem, o którym mowa w art. 199 k.p.k. Przepis ten odnosi się *in genere* do „oświadczeń oskarżonego”. Skoro ustawodawca nie dookreślił formy tychże, to brak jest podstaw do przyjęcia, iż mowa tu jedynie o oświadczeniach przekazywanych w formie ustnej, zwłaszcza gdy niemy oskarżony posługuje się wyłącznie językiem migowym. Co istotne, oświadczenie oskarżonego dotyczące zarzucanego mu czynu wyrażone w wyżej wymieniony sposób nie powinno być utrwalone w dokumentacji z prowadzonego badania (art. 51 u.o.z.p.), a tym bardziej w sporządzonej opinii.

W obecnym stanie prawnym biegli psychiatrzy mogą wnosić o powołanie do udziału w wydaniu opinii jedynie biegłych innych specjalności. Kompetencja przewidziana w art. 202 §2 k.p.k., nie odnosi się natomiast do tłumaczy. W świetle poczynionych powyżej uwag, zasadne wydaje się rozszerzenie dyskutowanego uprawnienia, poprzez przyjęcie, iż na wniosek psychiatrów do udziału w wydaniu opinii powołuje się ponadto biegłego lub biegłych innych specjalności, a gdy zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 204 §1 k.p.k. – także tłumacza.

6.1.2.2. Prawo do korzystania z pomocy organizacji społecznej¹¹⁶⁶

Zgodnie z art. 90 §1 k.p.k., na etapie jurysdykcyjnym¹¹⁶⁷, udział w postępowaniu może zgłosić organizacja społeczna, jeżeli zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi tej organizacji, w szczególności ochrony wolności i praw człowieka. Niniejszy przepis ma istotne znaczenie gwarancyjne, zwłaszcza w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi, które często korzystają z pomocy różnego rodzaju fundacji i stowarzyszeń. Takie podmioty mogą działać w procesie w

¹¹⁶⁵ *Komentarz do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, red. Paprzycki L.K., Warszawa 2013, el.LEX/kom. do art. 204 k.p.k. Nb 2.

¹¹⁶⁶ Zagadnienie to zostało już poddane szczegółowej analizie w rozdziale poświęconym pokrzywdzonemu. Z uwagi na to, że jest to zagadnienie wspólne dla stron *in genere*, wnioski tam poczynione mogą być aplikowane także na grunt rozważań dotyczących oskarżonego, bez konieczności ponownego przeprowadzania wspomnianej analizy.

¹¹⁶⁷ Uprawnienie dotyczy zarówno postępowania w pierwszej jak i drugiej instancji oraz postępowania kasacyjnego przed SN (postanowienie SN z 26.02.2021 r., I KZP 12/20, Legalis nr 2536490).

charakterze rzecznika interesu indywidualnego, tj. interesu znajdującego się pod ich opieką oskarżonego¹¹⁶⁸.

Przedstawiciel społeczny dopuszczony do udziału w sprawie dysponuje szeregiem realnych instrumentów procesowych, do których należy zaliczyć: prawo do udziału w rozprawie, prawo do wypowiedzania się (np. na temat oświadczeń procesowych innych uczestników), prawo do zabierania głosu w ramach przemówień końcowych¹¹⁶⁹, prawo do składania oświadczeń na piśmie, prawo do składania wniosków o podjęcie przez sąd czynności procesowych (art. 9 § 2 k.p.k.)¹¹⁷⁰. Wreszcie ma on prawo ustanowić pełnomocnika, jeśli wymagają tego reprezentowane przez niego interesy (*arg. ex art.* 87 § 2 k.p.k.)¹¹⁷¹. Organizacja społeczna może też wyznaczyć obrońcę dla oskarżonego pozbawionego wolności na zasadach ogólnych (art. 83 §1 k.p.k.)¹¹⁷².

Dla przypomnienia warto wskazać, że dopuszczenie do udziału w postępowaniu przedstawiciela organizacji społecznej wymaga wyrażenia zgody przynajmniej jednej ze stron¹¹⁷³, chyba że udział jest uzasadniony interesem wymiaru sprawiedliwości (art. 90 §3 k.p.k.).

Oczywiście w pewnych sytuacjach, oskarżony pozostając pod wpływem zaburzeń psychicznych¹¹⁷⁴ może nie wyrazić zgody na uczestnictwo omawianego tu podmiotu w postępowaniu karnym, mimo że *ad casum* byłoby to korzystne dla ochrony jego interesu procesowego. Trudno oczekiwać, że taką zgodę wyrazi pokrzywdzony (oskarżyciel posiłkowy), jeśli mowa o organizacji, która miałaby działać wyłącznie na korzyść oskarżonego. W takim przypadku organizacja nie zostanie dopuszczona do udziału w postępowaniu, chyba że sąd uzna, iż leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń, nie wydaje się właściwym rozwiązaniem rezygnacja z wymogu uzyskania zgody, o której mowa w art. 90 §3 k.p.k. Warunek ten jest przejawem prymatu woli stron postępowania karnego, które reprezentują w procesie własny

¹¹⁶⁸ Przedstawiciel organizacji społecznej może zatem ograniczyć swoją działalność procesową do współpracy z obrońcą oskarżonego - wyrok SA w Krakowie z 29.10.2003 r., II AKa 175/03, LEX nr 118903.

¹¹⁶⁹ W tym zakresie udzielenia przedstawicielowi głosu ma charakter obligatoryjny (406 § 1 k.p.k.).

¹¹⁷⁰ Papke-Olszuskas K., Woźniewski K., *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym – wybrane zagadnienia*, Gdańskie Studia Prawnicze 2/2003, s. 147 i n.

¹¹⁷¹ Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony, obrońcy, pełnomocnicy, przedstawiciel społeczny, podmiot zobowiązany, właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2023 (w druku).

¹¹⁷² Szerzej zob. podrozdział dotyczący prawa do korzystania z pomocy obrońcy.

¹¹⁷³ Pozostałe przesłanki dopuszczenia do udziału w postępowaniu organizacji społecznej zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym pokrzywdzonemu, do którego w tym zakresie należy odesłać.

¹¹⁷⁴ Dla przykładu oskarżony w epizodzie manii na skutek nieadekwatnie zawyżonej oceny własnych umiejętności, może przyjmować, że nie potrzebuje pomocy innych podmiotów.

interes prawny. Tym bardziej, że sąd ma możliwość „arbitralnego” dopuszczenia organizacji społecznej do udziału w postępowaniu, z powołaniem na wspomniany już interes wymiaru sprawiedliwości, który może w tym przypadku sprowadzać się do potrzeby urzeczywistnienia zasady równości broni. Co więcej, jeśli oskarżony, z powodu zaburzeń psychicznych podejmuje działania dlań niekorzystne (np. odmawiając zgody na udział organizacji społecznej pod opieką, której pozostaje), sytuację tę warto zweryfikować w kontekście zaistnienia okoliczności wskazanych w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. *De lege ferenda*, warto jednak rozważyć kwestię rozszerzenia katalogu podmiotów podlegających wysłuchaniu przed orzeczeniem w przedmiocie środka zabezpieczającego (art. 354a §1 k.p.k.) o organizację społeczną pod opieką, której oskarżony pozostaje. Z uwagi na sprawowanie rzeczywistej opieki nad oskarżonym (udzielanie mu określonych form pomocy), organizacja ta może bowiem dysponować informacjami o istotnym znaczeniu dla procedowanej materii. Względy gwarancyjne i potrzeba wzmocnienia pozycji procesowej oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, przemawia za przyjęciem, iż wysłuchanie organizacji powinno mieć charakter obligatoryjny, jeśli wnosi o to oskarżony. W pozostałych przypadkach kwestia wysłuchania tego podmiotu powinna natomiast pozostawać w gestii sądu¹¹⁷⁵.

W obecnym stanie prawnym organizacja społeczna nie może działać w postępowaniu przygotowawczym. Na tym etapie, podmiot ten może jedynie wyznaczyć oskarżonemu obrońcę, jeśli jest on pozbawiony wolności (art. 83 §1 k.p.k.). Ustawodawca nie przyznaje natomiast organizacji innych uprawnień. Nie posiadając statusu uczestnika postępowania organizacja nie posiada też legitymacji do składania wniosków procesowych na podstawie art. 9 §2 k.p.k. Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że „inne osoby bezpośrednio zainteresowane”, o których mowa w tym przepisie, to podmioty nieposiadające statusu strony, które mają interes prawny w podjęciu określonej czynności procesowej bądź uzyskaniu decyzji o określonej treści¹¹⁷⁶. Innymi słowy, mowa tu o uczestnikach postępowania, którzy spotkali się z działaniami organów procesowych, bezpośrednio wymierzonymi w ich interesy¹¹⁷⁷.

¹¹⁷⁵ Sąd powinien wówczas ocenić zasadność takiego wysłuchania, z uwzględnieniem charakteru danej organizacji oraz świadczonych przez tę organizację form pomocy, czasu w jakim oskarżony pozostaje pod opieką tejsze, czy innych istotnych *ad casum* okoliczności. Pozostawienie tej decyzji w gestii sądu jest uzasadnione m.in. z uwagi na szeroki i potencjalnie otwarty katalog organizacji społecznych.

¹¹⁷⁶ Hofmański P., Zabłocki S., *Meandry wykładni art. 9 §2 kodeksu postępowania karnego, czyli jak postępować z „wnioskami” składanymi na podstawie tego przepisu*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego: księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. Leszczyński L., Skrętowicz E., Hołda Z., Lublin 2005, s. 655.

¹¹⁷⁷ *Kodeks...*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 73.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń, nie można wykluczyć sytuacji, w której organizacja społeczna złoży wniosek o dokonanie określonej czynności procesowej¹¹⁷⁸. *De lege lata*, organ może pozostawić taki wniosek bez rozpoznania jako pochodzący od osoby nieuprawnionej. Nie ma też obowiązku ustosunkowywania się do jego treści. Słusznie zaznacza się jednak w doktrynie i orzecznictwie, iż takie działanie może stanowić impuls do podjęcie określonej czynności procesowej *ex officio*¹¹⁷⁹.

Dopuszczenie organizacji społecznej do udziału w postępowaniu przygotowawczym niejako *in genere*, nie wydaje się słuszne, z uwagi na śledczy charakter i specyficzne cele tego stadium postępowania. Wydaje się, że z punktu prakseologicznego, znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby przyznanie oskarżonemu uprawnienia, o którym mowa w art. 299a §1 k.p.k., które *de lege lata* przysługuje jedynie pokrzywdzonemu. Zagadnienie to zostało przedstawione w kolejnym podrozdziale

6.1.2.3. Możliwość korzystania przez podejrzanego z zaburzeniami psychicznymi z pomocy osoby przybranej do udziału w czynnościach – postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*

Zgodnie z art. 299a §1 k.p.k. podczas czynności z udziałem pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym może być obecna osoba przez niego wskazana, jeżeli nie uniemożliwia to przeprowadzenia czynności albo nie utrudnia jej w istotny sposób¹¹⁸⁰. *De lege lata*, uprawnienie to przysługuje jedynie pokrzywdzonemu. Nie posiada go natomiast podejrzany.

Podmiotowe rozszerzenie katalogu uprawnionych, mogłoby realnie wzmocnić pozycję procesową podejrzanego z zaburzeniami psychicznymi, który nie korzysta w procesie z pomocy obrońcy, gdy nasilenie zaburzeń psychicznych nie uzasadnia obrony obligatoryjnej. Możliwe jest przecież, że zaburzenia psychiczne, nie wywołując stanów, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3 i/lub 4 k.p.k., będą jednocześnie utrudniały oskarżonemu rzeczywistą realizację czynności procesowych. Jako przykład wskazać należy podejrzanego cierpiącego na uogólnione zaburzenia lękowe, zaburzenia w postaci fobii (społecznej, agorafobii) bądź zaburzenia lękowe

¹¹⁷⁸ Np. wnioskując o zbadanie oskarżonego, który na co dzień pozostaje pod opieką organizacji, przez biegłych psychiatrów pod kątem jego poczytalności *in tempore criminis* czy zdolności do udziału w postępowaniu.

¹¹⁷⁹ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, red. Świecki D., Warszawa 2018, e.LEX/kom. do art. 9; Nb 6 i przywołany tam wyrok SN z 27.08.2009 r., V KO 34/09, LEX nr 519618.

¹¹⁸⁰ Szczegółowa analiza tej instytucji została przeprowadzona w rozdziale poświęconym stronie czynnej (rozdział IV), do którego w należy odesłać.

o charakterze napadowym¹¹⁸¹. Eskalacja objawów lękowych może *ad casum* utrudniać podejrzanemu partycypację w czynnościach procesowych, zwłaszcza gdy te wymagają interakcji międzyludzkich, nie wyłączając jednak tej zdolności w sposób implikujący konieczność posiadania obrońcy. Obecność osoby przybranej, która *ex definitione* ma być osobą „szczególnego zaufania”, może być czynnikiem pozwalającym oskarżonemu na przełamanie opisywanych tu trudności. Fakt, iż procesowa rola osoby przybranej sprowadza się jedynie do biernego asystowania uczestnikowi postępowania, sprawia że wprowadzenie analizowanego rozwiązania nie będzie miało negatywnego wpływu na przebieg czynności pierwszego stadium postępowania karnego.

Wydaje się, że ustawodawca dostrzegł zasadność tego rodzaju rozwiązania, przy czym ograniczył je wyłącznie do oskarżonych, którzy nie ukończyli 18 lat. Z dniem 15.02.2024 r. do k.p.k. zostanie bowiem wprowadzony przepis art. 299b, stanowiący, iż podczas czynności z udziałem podejrzanego, który nie ukończył 18 lat, w postępowaniu przygotowawczym może być obecny jego przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęcią podejrzanym pozostaje, chyba że udział tych osób może prowadzić do naruszenia praw lub interesów podejrzanego, jest niecelowy ze względu na jego dobro, uniemożliwia przeprowadzenie czynności albo utrudnia ją w istotny sposób. Nadto, jeżeli podejrzanym nie posiada przedstawiciela ustawowego lub osoby, pod której pieczęcią pozostaje, albo jeżeli zaistniały okoliczności wyłączające udział w czynności tych osób, podejrzanym może też wskazać inną osobę pełnoletnią, chyba że udział tej osoby może prowadzić do naruszenia praw lub interesów podejrzanego, jest niecelowy ze względu na jego dobro, uniemożliwia przeprowadzenie czynności albo utrudnia ją w istotny sposób¹¹⁸².

Niniejsza zmiana ma istotny walor gwarancyjny¹¹⁸³ i należy ocenić ją korzystnie. Zastrzeżenia budzi jedynie jej ograniczony zakres podmiotowy. *De lege ferenda*, omawiany

¹¹⁸¹ Np. F40.0-1, F41.x. według ICD-10; odpowiednio 6B00–6B0Z według ICD-11, czy 300.22, 300.23, 300.01 wg. DSM-5.

¹¹⁸² Zmiana wprowadzona ustawą z 14.04.2023 r., o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 818).

¹¹⁸³ Wprowadzenie art. 299b do ustawy karnoprosesowej stanowi wyraz implementacji art. 15 ust. 4 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z 11.05.2016 r., z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.Ur.UE L132/1). Przywołany przepis stanowi, iż państwa członkowskie zapewniają dzieciom prawo do tego, aby na etapach postępowania innych niż rozprawa oraz posiedzenia sądowe, na których dziecko jest obecne, towarzyszył mu podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej lub inna stosowna osoba dorosła wskazana przez dziecko i zaakceptowana w tej roli przez właściwy organ, jeżeli obecność towarzyszącego dziecku podmiotu odpowiedzialności rodzicielskiej na rozprawie oraz posiedzeniach sądowych: byłaby sprzeczna z najlepszym interesem dziecka; jest niemożliwa, ponieważ pomimo starań poczynionych w rozsądnym zakresie nie można skontaktować się z podmiotem odpowiedzialności rodzicielskiej lub jego tożsamość jest nieznana; lub w świetle obiektywnych i faktycznych okoliczności mogłaby poważnie utrudnić postępowanie karne.

przepis powinien odnosić się do podejrzanego, który nie ukończył 18 lat lub jest ubezwłasnowolniony (względnie do podejrzanego, o którym mowa w art. 76 k.p.k.¹¹⁸⁴).

6.1.2.4. Rozwiązania przewidziane w art. 76a k.p.k.¹¹⁸⁵, a oskarżony z zaburzeniami psychicznymi

Omawiając uprawnienia związane z korzystaniem z pomocy innych podmiotów nie sposób pominąć rozwiązań przewidzianych w art. 76a k.p.k. Zgodnie z §1 tego przepisu, oskarżony, który nie ukończył 18 lat, może złożyć wniosek o to by, podczas posiedzenia bądź rozprawy z jego udziałem, obecny był także jego przedstawiciel ustawowy albo opiekun faktyczny. Jeśli oskarżony nie posiada takich podmiotów, albo przewodniczący uzna, że udział tych osób może prowadzić do naruszenia praw lub interesów oskarżonego, jest niecelowy ze względu na jego dobro, uniemożliwia przeprowadzenie posiedzenia albo rozprawy albo utrudnia je w istotny sposób, oskarżony może też wyznaczyć inną osobę pełnoletnią. Ta ostatnia nie korzysta jednak z uprawnień przewidzianych w art. 76 k.p.k., toteż jej rola sprowadza się jedynie do biernego udziału w rozprawie (posiedzeniu). Przepis uprawnia też (a zarazem obliuguje) przewodniczącego składu do wyznaczenia oskarżonemu asystenta rodziny, o którym mowa w art. 12 ustawy z 9.06. 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Obowiązek ten powstaje w dwóch sytuacjach, tj.: gdy:

- a. oskarżony, nieposiadający przedstawiciela ustawowego bądź opiekuna faktycznego nie wskaże innej osoby pełnoletniej do udziału w posiedzeniu bądź rozprawie,
- b. przewodniczący uzna, że obecność osoby wskazanej przez oskarżonego może prowadzić do naruszenia praw lub interesów oskarżonego, jest niecelowa ze względu na jego dobro, uniemożliwia przeprowadzenie posiedzenia albo rozprawy albo utrudnia je w istotny sposób.

Podzielając słuszność tego rozwiązania niejako *in genere*, należy krytycznie odnieść się do jego nazbyt ograniczonego zakresu podmiotowego. *De lege lata*, art. 76a k.p.k. dotyczy wyłącznie oskarżonych, którzy nie ukończyli 18 roku życia. Przenosząc to spostrzeżenie na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań wskazać należy, że gwarancje wynikające z tego przepisu mogą znaleźć zastosowanie wyłącznie do oskarżonych, którzy zostali

¹¹⁸⁴ Z uwagi na, to że ustawa wprowadzająca art. 299b k.p.k., przewiduje też zmianę treści art. 76 k.p.k., poprzez zastąpienie wykorzystywanego tam pojęcia „nieletniego oskarżonego” pojęciem „oskarżonego, który nie ukończył 18 lat” (art. 1 pkt 2 ww. ustawy), owy postulat pozostanie zbieżny z aktualnymi tendencjami terminologicznymi.

¹¹⁸⁵ Przepis art. 76a k.p.k. został dodany do ustawy karnoprocesowej ustawą z 14.04.2023 r., o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 818), która wejdzie w życie 15.02.2024 r.

ubezwłasnowolnieni po ukończeniu 13 roku życia i *in tempore processus* nie osiągnęli pełnoletniości. W pozostałym zakresie omawiana norma nie stanowi źródła gwarancji proceduralnych dla oskarżonych, którzy z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych, zostali ubezwłasnowolnieni. *De lege ferenda*, wzmocnienie pozycji procesowej takich podmiotów uzasadnia modyfikację art. 76a k.p.k., polegającą na zastąpieniu sformułowania „oskarżony, który nie ukończył 18 lat”, sformułowaniem „oskarżony, o którym mowa w art. 76 k.p.k.”

6.1.3. Zaburzenia psychiczne, a prawo oskarżonego do osobistego udziału w czynnościach procesowych i prawa z tym związane

Na wstępie przypomnieć należy, że prawo do udziału w czynności procesowej może być rozumiane dwojako. W ujęciu ścisłym, prawo to zostaje zrealizowane, jeśli jednostka do tego uprawniona zostanie dopuszczona do udziału w czynności, niezależnie od tego czy skorzysta następnie z innych przysługujących jej wówczas uprawnień. Mowa tu zatem o prawie do „bycia obecnym” w czasie i miejscu przeprowadzania czynności procesowej. Przez prawo do udziału w czynności procesowej *sensu largo* należy natomiast rozumieć prawo do czynnego uczestnictwa w niej¹¹⁸⁶, tj. zarówno samą „obecność” jak i aktywne korzystanie ze związanych z tym uprawnień¹¹⁸⁷. Rozważania prowadzone w niniejszym podrozdziale dotyczą niniejszego prawa w ujęciu wąskim.

Dla porządku warto wskazać, że oskarżony jako strona postępowania karnego, ma generalne uprawnienie do udziału:

- a. w rozprawie (art. 374 §1 zd. 1 k.p.k.), z wyjątkiem przypadków gdy udział ten jest obowiązkowy¹¹⁸⁸; w tym udziału we wszystkich czynnościach dowodowych (art. 390 §1 k.p.k., z wyjątkami przewidzianymi w §2 tego przepisu);
- b. w posiedzeniach, gdy ustawa tak stanowi, chyba że jego udział jest obowiązkowy (art. 96 §1 k.p.k.);
- c. w czynnościach postępowania przygotowawczego, tj.:

¹¹⁸⁶ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 668; Tożsame rozumienie „udziału w czynności” prezentowano na gruncie poprzednich wersji ustawy karnoprosesowej – Waltoś S., *Istota i zakres uprawnień podejrzanego i pokrzywdzonego oraz ich zastępców w niepowtarzalnych czynnościach śledczych i dochodzących*, Paestra 13/9(141)/1969, s. 18.

¹¹⁸⁷ Szerzej zob. rozdział IV. 1.4.2.2.3 (Udział w czynnościach procesowych).

¹¹⁸⁸ Dla porządku wskazać należy, że zagadnienia dotyczące obowiązkowego udziału oskarżonego w czynnościach procesowych stanowią przedmiot kolejnego podrozdziału poświęconego obowiązkom procesowym tego uczestnika postępowania.

- i. czynnościach zawnioskowanych przez oskarżonego lub jego obrońcę (art. 315 §2 k.p.k.);
- ii. czynnościach niepowtarzalnych, chyba że zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki (art. 316 §1 k.p.k.);
- iii. czynnościach związanych z przeprowadzeniem dowodu z opinii biegłego (art. 318 k.p.k.);
- iv. udziału w innych, niż ww. czynnościach postępowania przygotowawczego; w szczególnie uzasadnionym wypadku prokurator może jednak postanowieniem odmówić dopuszczenia do udziału w tej kategorii czynności ze względu na ważny interes śledztwa (art. 317 §1-2 k.p.k.).

Powyższe uprawnienia doznają ograniczeń m.in. uwagi na: pozbawienie oskarżonego wolności, specyfikę czynności procesowej w związku z obawą, iż obecność oskarżonego będzie oddziaływała krępująco na zeznania świadka bądź współoskarżonego (przesłuchanie w trybie art. 185a-185c, art. 390 §2 k.p.k.), czy sposób zachowania oskarżonego, który nie licuje z powagą sądu (art. 375 §1 k.p.k.).

Z punktu widzenia procesowego, najistotniejszą przyczyną limitującą prawo oskarżonego do osobistego udziału w czynnościach procesowych jest pozbawienie wolności. Ustawodawca przewiduje w tym wypadku szereg ograniczeń przyjmując, że:

- oskarżonego pozbawionego wolności sprowadza się na czynność procesową jedynie, jeśli organ (sąd lub prezes sądu, prokurator), uzna to za potrzebne (konieczne) - dotyczy to m.in. posiedzenia w przedmiocie przypadku (270 §2 k.p.k.), albo dowodów rzeczowych (art. 420 §3 zd. 2 k.p.k.), posiedzenia wstępnego (art. 349 §3 zd 3 k.p.k.), przeprowadzenia dowodu w trybie art. 396 k.p.k. (§3 zd. 2 tegoż) czy rozprawy kasacyjnej (art. 535 §2 k.p.k.);
- oskarżonego nie sprowadza się na czynność:
 - a. jeśli zwłoka grozi utratą lub zniekształceniem dowodu (art. 316 §2 k.p.k.)¹¹⁸⁹;
 - b. gdyby spowodowało to poważne trudności (art. 315 §2 zd.2 k.p.k., art. 317 §2 k.p.k., art. 318 k.p.k.)¹¹⁹⁰;
- doprowadzenie oskarżonego na czynność zależy od jego wniosku – dotyczy to m.in. udziału w rozprawie w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji (art. 353 §3

¹¹⁸⁹ Dotyczy to udziału w tzw. czynnościach niepowtarzalnych.

¹¹⁹⁰ Dotyczy to udziału w czynnościach zawnioskowanych przez stronę (art. 315 k.p.k.) innych czynnościach postępowania przygotowawczego (art.317 k.p.k.) jak również czynnościach związanych z przeprowadzeniem dowodu z opinii biegłego (art. 318 k.p.k.).

k.p.k.), oraz w rozprawie apelacyjnej (art. 451 k.p.k.; chyba, że sąd uzna obecność obrońcy za wystarczającą).

Odnosząc powyższe, ogólne spostrzeżenia do zasadniczego przedmiotu rozważań warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. Po pierwsze, zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą implikować konieczność stosowania szczególnych warunków tymczasowego aresztowania (art. 260 k.p.k.). Po drugie, zaburzenia te mogą skutkować skierowaniem oskarżonego na obserwację psychiatryczną w trybie art. 203 k.p.k., co również należy rozpatrywać w kategoriach pozbawienia wolności.

Po trzecie, zaburzenia psychiczne oskarżonego – w razie ich nasilenia – mogą skutkować koniecznością leczenia psychiatrycznego w warunkach szpitalnych. Z oczywistych względów oskarżony nie będzie wówczas zdolny do udziału w czynnościach procesowych. Co więcej, w przypadku hospitalizacji wbrew woli tego podmiotu, będzie on również faktycznie pozbawiony wolności, chociaż nie będzie miało to bezpośredniego związku z postępowaniem karnym.

Po czwarte, nawet jeśli zaburzenia psychiczne nie będą powodowały konieczności leczenia w warunkach szpitalnych czy obserwacji psychiatrycznej orzekanej w trybie procesowym to *ad casum* mogą one ograniczać faktyczną zdolność oskarżonego do udziału w czynnościach procesowych.

Każdemu z przedstawionych tu zagadnień poświęcono osobny fragment dalszych rozważań.

6.1.3.1. Tymczasowe aresztowanie oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi a jego prawo do udziału w czynnościach procesowych

Niniejsza konfiguracja procesowa nie budzi większych wątpliwości. Skoro tymczasowe aresztowanie jest formą pozbawienia wolności, to do oskarżonego, który został tymczasowo aresztowany, mają zastosowanie właściwe przepisy dotyczące oskarżonego pozbawionego wolności. Nie ma przy tym znaczenia czy tymczasowe aresztowanie odbywa się w warunkach „typowych”, czy w warunkach określonych w art. 260 §1 k.p.k.¹¹⁹¹ Ustawodawca w żaden sposób nie różnicuje bowiem pozycji procesowej oskarżonych tymczasowo aresztowanych, zależnie od charakteru jednostki, w której areszt jest wykonywany.

¹¹⁹¹ Postanowienie SN z 12.04.2011 r., II KK 254/10, LEX nr 1143833.

Dla porządku wskazać należy, że występowanie zaburzeń psychicznych u oskarżonego nie stanowi samoistnej przesłanki zastosowania tymczasowego aresztowania. Jeśli więc, *ad casum* nie występują okoliczności, o których mowa w art. 258 §1-3 k.p.k., to sama obecność zaburzeń psychicznych nie jest wystarczająca do orzeczenia omawianego tu środka izolacyjnego.

Występowanie tych zaburzeń, może natomiast wpływać na sposób wykonywania tymczasowego aresztowania. Jeśli stan zdrowia oskarżonego tego wymaga, to zastosowanie tego środka może być wykonywane tylko poprzez umieszczenie oskarżonego w odpowiednim zakładzie leczniczym (art. 260 §1 k.p.k.). W przypadku dekompensacji stanu psychicznego takim zakładem będzie zakład psychiatryczny. Posłużenie się przez ustawodawcę sformułowaniem „tylko” prowadzi do konkluzji, iż w razie stwierdzenia omawianych tu okoliczności umieszczenie oskarżonego w odpowiednim (ze względu na jego stan zdrowia) podmiocie leczniczym jest obowiązkiem sądu. *A contrario* nie jest możliwe wykonanie tymczasowego aresztowania w innych warunkach, nawet jeśli miałyby to być uzasadnione względami ekonomicznymi czy logistycznymi. Ustawodawca nie dopuszcza bowiem żadnego odstępstwa od nakazu wyrażonego w art. 260 §1 k.p.k. Uchybienie temu wymogowi może być rozpatrywane w kontekście naruszenia konstytucyjnego i konwencyjnego zakazu niehumanitarnego i poniżającego traktowania (art. 3 EKPC, art. 40 Konst.RP).

Na konieczność umieszczenia oskarżonego w zakładzie leczniczym może wskazywać przede wszystkim treść opinii sądowo-psychiatrycznej¹¹⁹². Niemniej, świadczyć mogą o tym również informacje pochodzące z innych źródeł - zwłaszcza od samego zainteresowanego czy reprezentującego go obrońcy. Co istotne, art. 260 k.p.k. jest samoistną podstawą do umieszczenia oskarżonego w szpitalu psychiatrycznym celem podjęcia przymusowego leczenia. W takim przypadku nie stosuje się przepisów ustawy o ochronie zdrowia psychicznego, warunkujących leczenie w trybie przymusowym¹¹⁹³.

Wykaz zakładów psychiatrycznych, przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania oraz warunki zabezpieczenia tych zakładów określone są w aktach wykonawczych, wydawanych przez Ministra Sprawiedliwości na podstawie delegacji ustawowej z art. 260 §2 k.p.k.¹¹⁹⁴

¹¹⁹² Postanowienie SN z 19.07.2017 r., WZ 12/17, LEX nr 2340623.

¹¹⁹³ Postanowienie SA we Wrocławiu z 9.08.2007 r., II AKz 402/07, LEX nr 301495.

¹¹⁹⁴ Obecnie kwestię tę reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 16.06.2015 r., w sprawie wykazu zakładów leczniczych, w tym psychiatrycznych, przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania oraz warunków zabezpieczenia tych zakładów (Dz.U. z 2019 r. poz. 349).

Niezależnie od ograniczeń w zakresie prawa do osobistego udziału w czynnościach procesowych wynikających z tymczasowego aresztowania, oskarżony może w każdym przypadku wnioskować o sprowadzenie go na daną czynność. Dotyczy to np. wniosku o doprowadzenie na rozprawę (art. 353 §3 k.p.k.) czy żądania udziału w czynnościach postępowania przygotowawczego (art. 315-318 k.p.k.). To, że organ w określonych przypadkach, może odmówić sprowadzenia tymczasowo aresztowanego oskarżonego na czynność, nie pozbawia go uprawnień do składania wniosków w tym przedmiocie. Oskarżony może również składać wnioski o zmianę bądź uchylenie środka zapobiegawczego na zasadach ogólnych (art. 254 §1 k.p.k.).

Wnioski te mogą być składane za pośrednictwem obrońcy, o ile oskarżony go posiada. Z uwagi na pozbawienie wolności, do czasu ustanowienia obrońcy przez oskarżonego, może być on ustanowiony również przez inną osobę, w trybie art. 83 §1 k.p.k. Zgodnie z art. 73 §1 k.p.k. oskarżony ma prawo do porozumiewania się ze swoim obrońcą podczas nieobecności innych osób, w tym korespondencyjnie, z ograniczeniami przewidzianymi w §2-3 tego przepisu.

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań należy odnieść się jeszcze do rozwiązań przyjętych na gruncie art. 249 §3 k.p.k. Przepis ten nie przewiduje wymogu zawiadomienia obrońcy oskarżonego o terminie przesłuchania przed zastosowaniem środka zapobiegawczego, jeśli nie wnosi o to sam oskarżony. Obrońcy nie zawiadamia się również, gdyby zawiadomienie utrudniło przeprowadzenie czynności związanych z przesłuchaniem. Rozwiązanie to należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Dysfunkcyjność art. 249 §3 k.p.k. uwidacznia się zwłaszcza w przypadku omawianej tu grupy oskarżonych, którzy z uwagi na swój stan zdrowia wymagają umieszczenia w zakładzie leczniczym. Trudno oczekiwać, że taki podmiot będzie w stanie samodzielnie realizować przysługujące mu uprawnienia procesowe (w tym zażądać zawiadomienia obrońcy). Nawet konieczność zastosowania środków izolacyjnych nie może pozbawiać oskarżonego tak istotnego elementu prawa do obrony jakim jest możliwość korzystania z pomocy obrońcy. Zwłaszcza, gdy można przypuszczać, że jest on niezdolny do jej prowadzenia w sposób samodzielny i rozsądny. Brak obowiązku zawiadomienia obrońcy połączony z jednoczesnym wymogiem zawiadomienia o terminie przesłuchania prokuratora (art. 249 §3 zd. 3 k.p.k.) narusza w sposób oczywisty zasadę równości broni i przeczy istocie sporu kontradiktoryjnego. *De lege ferenda*, art. 249 §3 k.p.k. powinien przewidywać obowiązek zawiadomienia obrońcy *ex officio*, niezależnie od aktywności podejmowanej w tym zakresie przez oskarżonego.

Omawiane tu gwarancje powinny być dodatkowo wzmocnione, we wszystkich tych przypadkach, w których rozważane jest umieszczenie oskarżonego w zakładzie psychiatrycznym, w trybie art. 260 §1 k.p.k. Skoro stan zdrowia psychicznego uzasadnia potrzebę pobytu w zakładzie psychiatrycznym, to wysoce prawdopodobne jest, że z uwagi na owy stan oskarżony nie będzie również zdolny do samodzielnej partycypacji w czynnościach, o których mowa w art. 249 §3 k.p.k. *De lege ferenda*, należałoby rozszerzyć art. 249 o dodatkową jednostkę redakcyjną – np. §6 (bądź §3a) o następującej treści: „Jeśli z okoliczności sprawy wynika, że wobec oskarżonego zostanie zastosowany środek zapobiegawczy określony w art. 260 §1, polegający na umieszczeniu go w zakładzie psychiatrycznym, oskarżony musi posiadać obrońcę podczas czynności, o których mowa z art. 249 §3. Przepis art. 81 §1 stosuje się odpowiednio. W przypadkach niecierpiących zwłoki stosuje się również art. 517j”.

Tożsame rozwiązanie powinno mieć zastosowanie w przypadku rozpatrywania wniosku o przedłużenie tymczasowego aresztowania w zakładzie psychiatrycznym. *De lege lata*, art. 249 §5 k.p.k., przewiduje co prawda w tej sytuacji możliwość wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu. Niemniej, dzieje się to na żądanie oskarżonego. Jeśli podmiot ten z uwagi na prezentowane zaburzenia nie będzie w stanie żądania wyrazić, norma nie znajdzie zastosowania.

Warto też zaznaczyć, że zgodnie z art. 156 §5a k.p.k. w razie złożenia w toku postępowania przygotowawczego wniosku o zastosowanie albo przedłużenie tymczasowego aresztowania podejrzanemu i jego obrońcy udostępnia się niezwłocznie akta sprawy w części zawierającej treść dowodów dołączonych do wniosku. Z oczywistych względów, w omawianych tu sytuacjach, zdolność podejrzanego do analizy i procesowego wykorzystania danych zawartych w tychże aktach może być znacznie ograniczona, jeśli zostanie on pozbawiony pomocy obrońcy.

6.1.3.2. Obserwacja psychiatryczna w trybie art. 203 §1 k.p.k. a prawo do udziału w czynnościach procesowych

Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego, mogą rodzić konieczność oceny jego bieżącego stanu zdrowia psychicznego przez biegłych psychiatrów. Co do zasady, taka ocena odbywa się w trybie ambulatoryjnym (art. 202 k.p.k.). Możliwe jest jednak, że biegli psychiatrzy złożą wniosek o przeprowadzenie jej w trybie stacjonarnym, tj. połączonym z obserwacją w zakładzie psychiatrycznym (art. 203 k.p.k.).

Jak już wspomniano, obserwacja psychiatryczna w trybie art. 203 §1 k.p.k., powinna być orzekana wyłącznie jeśli zachodzi konieczność rozstrzygnięcia wątpliwości, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3 i/lub 4 k.p.k., gdy do ich rozstrzygnięcia nie wystarcza badanie psychiatryczne przeprowadzone w trybie ambulatoryjnym¹¹⁹⁵ (*arg. ex art. 203 §1 k.p.k. w zw. z art. 202 §5 k.p.k.*)¹¹⁹⁶. Skoro zaistnienie powyższych wątpliwości stanowi jednocześnie przesłankę obrony obligatoryjnej, to oskarżony poddany obserwacji psychiatrycznej powinien posiadać obrońcę, już od momentu powzięcia tych wątpliwości przez organ, a więc także na etapie posiedzenia poprzedzającego decyzję o zarządzeniu dyskutowanej obserwacji. Rozwiązanie to ma niewątpliwie charakter gwarancyjny. Również w tym kontekście zastrzeżenia budzi generalny brak obowiązku zawiadomienia obrońcy o terminie przesłuchania oskarżonego (art. 249 §3 w zw. z art. 203 §2 zd. 2 k.p.k.)¹¹⁹⁷. *De lege ferenda*, zasadne wydaje się przesądzenie o obowiązkowej obecności obrońcy podczas ww. przesłuchania, a co za tym idzie o obowiązku zawiadomienia go o terminie posiedzenia *ex officio*. Jeśli oskarżony nie jest pozbawiony wolności z innego powodu (np. nie jest tymczasowo aresztowany w innej sprawie), to na etapie posiedzenia w przedmiocie zarządzenia obserwacji psychiatrycznej nie aktualizuje się też jeszcze uprawnienie, o którym mowa w art. 83 §1 k.p.k., pozwalające na wyznaczenie oskarżonemu obrońcy przez inną osobę. Uprawnienie wynikające z art. 83 §1 k.p.k. dotyczy bowiem oskarżonego już „pozbawionego wolności”.

Względy gwarancyjne uzasadniają również postulat wprowadzenia do art. 203 k.p.k., regulacji nakazującej odpowiednie stosowanie art. 261 i 262 k.p.k., do oskarżonego, który został umieszczony na obserwacji psychiatrycznej. Skoro mowa tu o faktycznym pozbawieniu wolności oskarżonego to obowiązki informacyjne organu względem podmiotów wskazanych w tych przepisach powinny ulegać analogicznemu zastosowaniu, tak jak ma to miejsce w przypadku zastosowania tymczasowego aresztowania.

¹¹⁹⁵ Piłat W., *Obserwacja psychiatryczna w zakładzie leczniczym a zasada prawdy materialnej i zasada domniemania niewinności*, Studia Prawnoustrojowe 23/2014, s. 6; *Kodeks postępowania karnego*. Tom II. *Komentarz do art. 167-296*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, e.LEX/ kom. do art. 203, Nb 4. Niektórzy autorzy przyjmują nawet, że stosowanie obserwacji w szpitalu psychiatrycznym, celem wypowiedzenia się przez biegłych psychiatrów wyłącznie w kwestii stanu psychicznego oskarżonego istniejącego *in tempore procedendi*, przy jednoczesnym braku wątpliwości co do poczytalności *in tempore criminis*, stanowi nadmierną dolegliwość wobec oskarżonego - zob. Orkiszewska D., *Obserwacja psychiatryczna w postępowaniu karnym – obecnie i de lege ferenda*, Studia Iuridica Lublinensia 14/2010, s. 185-186.

¹¹⁹⁶ *De lege lata*, brak jest jednak przepisu, który *explicite* ograniczałby przedmiotowy zakres zastosowania art. 203 k.p.k., wyłącznie do sytuacji związanych z potrzebą weryfikacji przesłanek wskazanych w art. 79 §1 pkt 3 i 4 k.p.k.

¹¹⁹⁷ Możliwe jest bowiem, że oskarżony, z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych, samodzielnie nie zawiadomi ustanowionego obrońcy o terminie przesłuchania ani też wniesie o zawiadomienie go przez sąd. Przy braku obowiązku zawiadomienia *ex officio*, oskarżony zostanie pozbawiony przysługującej mu pomocy profesjonalnego pełnomocnika.

Brak jest natomiast normatywnej podstawy do przyjęcia, iż postępowanie karne powinno być zawieszane na okres obserwacji psychiatrycznej oskarżonego. Założenie to nie byłoby zresztą możliwe do obronienia, w świetle ograniczonego przedmiotowo katalogu czynności procesowych, które mogą być dokonywane w czasie takiego zawieszenia (art. 22 §2 i §4 k.p.k.). Oczywiście, z przyczyn faktycznych, do czasu wydania przez biegłych opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego nie można przeprowadzać niektórych czynności procesowych, zależnych od konkluzji w niej poczynionych¹¹⁹⁸.

W zakresie innych czynności, oskarżonego przebywającego na obserwacji psychiatrycznej należy traktować jak osobę pozbawioną wolności, tj. sprowadzać na czynności procesowe jeśli tego zażąda, o ile nie zachodzą okoliczności wykluczające jego udział *ipso iure*. Za przyjęciem tego zapatrywania przemawiają dwa zasadnicze argumenty. Po pierwsze, oskarżony przebywający na obserwacji psychiatrycznej nie może być uznany za niepozbawionego wolności, skoro w rzeczywistości nie może swobodnie decydować o własnym miejscu pobytu. Po drugie, okres obserwacji psychiatrycznej zalicza się na poczet następczo orzeczonej kary, na podstawie art. 63 §1 k.k., jako okres „rzeczywistego pozbawienia wolności w sprawie”, o którym mowa w tym przepisie¹¹⁹⁹.

Z uwagi na brak odrębnych uregulowań dotyczących sytuacji procesowej oskarżonego umieszczonego na obserwacji psychiatrycznej, *de lege lata* najwłaściwszym rozwiązaniem wydaje się odpowiednie stosowanie przepisów o oskarżonym pozbawionym wolności, które jako *leges speciales*, modyfikują stosowanie ogólnych reguł dotyczących udziału oskarżonego w poszczególnych czynnościach procesowych.

Niemniej, *de lege ferenda*, odmowa doprowadzenia oskarżonego przebywającego na obserwacji psychiatrycznej na czynność powinna mieć miejsce jedynie, gdy:

- a. powodowana tym zwłoka groziłaby utratą lub zniekształceniem dowodu, a więc w przypadku przeprowadzania tzw. czynności niepowtarzalnych, lub
- b. sprowadzenie oskarżonego na czynność powodowałoby istotne trudności z uwagi na jego bieżący stan psychiczny (na przykład tendencję do zachowań auto- czy alloagresywnych, silne pobudzenie psychoruchowe, czy nieprzewidywalność zachowania dyktowaną pobudkami urojeniowymi). Istotne trudności w przeprowadzeniu czynności procesowej z udziałem oskarżonego nie wynikające

¹¹⁹⁸ Dotyczy to np. zamknięcia postępowania przygotowawczego i skierowania do sądu wniosku o umorzenie postępowania karnego i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 §1 k.p.k.) czy dalszego procedowania w kwestii orzeczenia tych środków (art. 354 k.p.k.).

¹¹⁹⁹ Zob. np. postanowienie SN z 17.09.2002 r., II KK 227/02, LEX nr 55534; wyrok SA w Krakowie z 14.11.2009 r., II AKa 117/09, LEX nr 590579; postanowienie SA w Krakowie z 5.03.2003 r., II AKz 54/03, LEX nr 78615.

bezpośrednio z czynników podmiotowych powinny być w tym zakresie irrelewantne.

Jednocześnie, rozwiązania, które uzależniają udział oskarżonego w danej czynności od zgody organu procesowego (np. 270§ 2 k.p.k.) nie powinny mieć w tym przypadku zastosowania, a oskarżony powinien być doprowadzony na czynności, jeśli tego zażąda. Powyższe postulaty pozostają uzasadnione wobec konieczności możliwe pełnego urzeczywistnienia prawa oskarżonego do osobistego udziału w czynnościach procesowych.

W razie równoległego wystąpienia wątpliwości co do stanu zdrowia psychicznego oskarżonego implikujących konieczność obserwacji psychiatrycznej i przesłanek zastosowania izolacyjnych środków zapobiegawczych, oskarżony może być tymczasowo aresztowany na zasadach ogólnych. W takiej konfiguracji omawiane powyżej dylematy dotyczące tego jakie przepisy regulują kwestię udziału oskarżonego w czynnościach procesowych nie wystąpią. Obserwacja psychiatryczna może być wówczas przeprowadzona w trakcie tymczasowego aresztowania¹²⁰⁰.

6.1.3.3. Przymusowa hospitalizacja psychiatryczna na podstawie u.o.z.p., a prawo oskarżonego do udziału w czynnościach procesowych

Znacznie bardziej problematyczna jest kwestia określenia pozycji procesowej oskarżonego, który w toku procesu karnego został przymusowo umieszczony w szpitalu psychiatrycznym z przyczyn, o których mowa w art. 23 ust. 1 lub art. 29 u.o.z.p. Oskarżony pozostaje wówczas osobą faktycznie pozbawioną wolności. Przy czym, w tych przypadkach formalną podstawą pozbawienia wolności jest postanowienie sądu opiekuńczego, właściwego ze względu na siedzibę szpitala (art. 23 ust. 4, art. 25 u.o.z.p.)¹²⁰¹, bądź sądu miejsca

¹²⁰⁰ Wykaz zakładów psychiatrycznych i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji osób pozbawionych wolności określa załącznik nr 2 do rozporządzenia Ministra Zdrowia z 2.12.2004 r. w sprawie wykazu zakładów psychiatrycznych i zakładów leczenia odwykowego przeznaczonych do wykonywania obserwacji oraz sposobu finansowania obserwacji, a także warunków zabezpieczenia zakładów dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. z 2022 r. poz. 448). Z kolei, wykaz zakładów psychiatrycznych, przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania stosowanego wobec osób, których stan zdrowia wymaga umieszczenia w takim zakładzie określa rozporządzenie Ministra Zdrowia z 16.06.2015 r. w sprawie wykazu zakładów leczniczych, w tym psychiatrycznych, przeznaczonych do wykonywania tymczasowego aresztowania oraz warunków zabezpieczenia tych zakładów (Dz.U. z 2019 r. poz. 349).

¹²⁰¹ Dla porządku wskazać należy, że pierwotną decyzję o zatrzymaniu pacjenta w szpitalu wbrew jego woli w trybie art. 23 u.o.z.p., podejmuje lekarz wyznaczony do tej czynności po osobistym zbadaniu tej osoby i zasięgnięciu w miarę możliwości opinii drugiego lekarza psychiatry albo psychologa (art. 23 ust. 2 u.o.z.p.). Przyjęcie do szpitala, o którym mowa powyżej, wymaga zatwierdzenia przez ordynatora (lekarza kierującego oddziałem) w ciągu 48 godzin od chwili przyjęcia. Kierownik szpitala zawiadamia następnie o powyższym sąd opiekuńczy miejsca siedziby szpitala w ciągu 72 godzin od chwili przyjęcia (art. 23 ust. 4 u.o.z.p.), który wszczyna postępowania w przedmiocie przyjęcia danej osoby do szpitala wbrew jej woli (art. 25 u.o.z.p.).

zamieszkania osoby, która została poddana przymusowej hospitalizacji (art. 29 ust. 2 u.o.z.p.), nie zaś orzeczenie sądu karnego.

Okres hospitalizacji psychiatrycznej nie może być zaliczony na poczet następczo orzeczonej kary, w oparciu o art. 63 §1 k.k. Zakresem tego przepisu objęty jest jedynie rzeczywisty okres pozbawienia wolności w sprawie, tj. okres, który „w jakikolwiek sposób wiąże się z postępowaniem karnym, w którym zapadł wyrok zawierający rozstrzygnięcie o zaliczeniu rzeczywistego pozbawienia wolności na poczet kary”¹²⁰².

Powstaje zatem pytanie, czy prawo oskarżonego do udziału w czynnościach procesowych podlega regułom ogólnym¹²⁰³ czy może zastosowanie mają przepisy dotyczące oskarżonego pozbawionego wolności. Przyjęcie pierwszej koncepcji byłoby równoznaczne z fikcją procesową. Zaburzenia psychiczne oskarżonego, rodzące konieczność hospitalizacji w zakładzie psychiatrycznym będą w tym przypadku całkowicie znosiły jego zdolność do faktycznej realizacji uprawnień związanych z udziałem w czynnościach procesowych. Nie można bowiem przyjąć, że oskarżony ma możliwość stawienia się w czasie i miejscu przeprowadzania czynności procesowej skoro *in facto* nie może on opuścić zakładu psychiatrycznego.

Z powyższych względów oskarżony hospitalizowany w szpitalu psychiatrycznym powinien być raczej traktowany jak osoba pozbawiona wolności, chociaż okoliczność ta nie ma związku z toczącym się postępowaniem karnym. Warto jedynie zaznaczyć, że z punktu widzenia procesowego w tożsamy sposób traktuje się oskarżonego, który *in tempore processus* odbywa karę pozbawienia wolności w innej sprawie¹²⁰⁴. Przyjęcie tego zapatrywania rodzi jednak poważne trudności natury technicznej. Oskarżony odbywający karę pozbawienia wolności znajduje się pod nadzorem Służby Więziennej, a więc funkcjonariuszy publicznych, którzy posiadają odpowiednie zaplecze techniczne i przygotowanie merytoryczne, pozwalające na bezpieczne doprowadzenie skazanego na czynności procesową. Pozbawienie wolności wynika w tym przypadku z prawomocnego wyroku sądu, w którym takową karę orzeczono. Natomiast, oskarżony przymusowo hospitalizowany w oddziale psychiatrycznym zostaje czasowo pozbawiony wolności z powodów *stricte* medycznych. Nie można więc tracić z pola widzenia kwestii najważniejszej. Oskarżony hospitalizowany w szpitalu jest jednocześnie pacjentem, a więc osobą która z powodu zaburzeń psychicznych wymaga udzielania świadczeń

¹²⁰² *Kodeks karny. Komentarz*, red. Filar M., Warszawa 2016, el.LEX/kom. do art. 63 k.k.; Nb 3.

¹²⁰³ Tj. dotyczącym oskarżonego niepozbawionego wolności.

¹²⁰⁴ A więc również jest pozbawiony wolności, z powodu okoliczności, która nie ma bezpośredniego związku z aktualnym procesem.

zdrowotnych z zakresu psychiatrycznej opieki zdrowotnej w warunkach szpitalnych i stałego nadzoru ze strony personelu medycznego. Niemożność udziału w czynnościach procesowych wynika w tym przypadku bezpośrednio z deterioracji stanu zdrowia jednostki, a sprowadzanie jej na czynności procesowe może być czynnikiem niekorzystnym terapeutycznie.

Mając na względzie, iż zdrowie oraz życie człowieka stanowią *summa bona* współczesnych systemów aksjonormatywnych¹²⁰⁵, należy przyjąć, że procesową implikacją przymusowej hospitalizacji psychiatrycznej oskarżonego powinno być każdorazowo zawieszenie postępowania karnego, z powodu choroby psychicznej, która uniemożliwia mu udział w postępowaniu (art. 22 §1 k.p.k.)¹²⁰⁶.

Bez znaczenia jest tu faktyczna zdolność oskarżonego do rozumienia komunikatów procesowych, składania oświadczeń woli czy wiedzy. Skoro oskarżony, z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego wymaga stałego nadzoru medycznego i leczenia w warunkach zamkniętego oddziału psychiatrycznego to oczywistym jest, że nie będzie mógł brać udziału w czynnościach procesowych. Jak już wspomniano, w omawianym tu przypadku zaburzenia psychiczne będą więc całkowicie wyłączały zdolność do rzeczywistej realizacji prawa do udziału w czynnościach procesowych.

Odrzucenie powyższego stanowiska, byłoby równoznaczne z aprobatą postępowania przeciwko nieobecnym (*in contumaciam*), co pozostaje w oczywistej sprzeczności z *ratio legis* art. 22 §1 k.p.k. Taki stan implikowałby też liczne dylematy dotyczące dalszego biegu procesu. Problematyczna stałaby się chociażby kwestia usprawiedliwiania niestawiennictwa oskarżonego na czynnościach procesowych, która zgodnie z art. 117 §2a wymaga przedłożenia zaświadczenia wystawionego przez lekarza sądowego. Przymusowy pobyt w szpitalu psychiatrycznym, z oczywistych względów wyklucza zaś przeprowadzenie takiego badania.

De lege lata, niedopuszczalne jest natomiast postępowanie odwrotne, tj. umieszczenia oskarżonego w szpitalu psychiatrycznym z powodu zawieszenia postępowania karnego¹²⁰⁷. Dla zachowania kompletności rozważań, należy zaznaczyć, że takie rozwiązanie było przewidziane w art. 4 §2 Kodeksu postępowania karnego z 1928 r.¹²⁰⁸ Przywołany przepis pozwalał sądowi,

¹²⁰⁵ Burdzik M., Nowak A., *Klauzula sumienia a zakres odpowiedzialności zawodowej i pracowniczej lekarza, [w:] Hipokrates przed Sądem. Odpowiedzialność cywilna, karna i dyscyplinarna osób wykonujących zawody medyczne*, Tom I, red. A. Klimas, Wrocław 2018, s. 52.

¹²⁰⁶ Tym bardziej, że przesłanka warunkująca zawieszenie postępowania karnego i przymusową hospitalizację psychiatryczną pozostaje tożsama. W obu przypadkach jest nią „choroba psychiczna” w znaczeniu prawnym (a więc stan, o którym mowa w art. 3 pkt 1 u.o.z.p.).

¹²⁰⁷ Oczywiście nie dotyczy to sytuacji, w której równolegle zachodzą przesłanki zastosowania tymczasowego aresztowania, a stan zdrowia psychicznego oskarżonego wymaga jego umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym (art. 260 k.p.k.). Zawieszenie nie stoi bowiem na przeszkodzie orzekaniu w przedmiocie środków zapobiegawczych (art. 255 k.p.k.), w tym o charakterze izolacyjnym.

¹²⁰⁸ Przy czym przepis ten wprowadzono do k.p.k. dopiero nowelą z 23.02.1958 r. (Dz.U. z 1958 r. Nr 18 Poz. 76).

zarządzić umieszczenie oskarżonego w zamkniętym zakładzie leczniczym, jeśli przyczyną zawieszenia postępowania była jego choroba psychiczna lub inna ciężka choroba. Przepis ten stwarzał jednak liczne wątpliwości i nie został powielony w k.p.k. z 1969 r.¹²⁰⁹

Niezależnie od kwestii zawieszenia postępowania, informacja o bieżącej hospitalizacji psychiatrycznej oskarżonego, powinna też być każdorazowo weryfikowana przez organ procesowy w kontekście zaistnienia przesłanek obrony obligatoryjnej, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.¹²¹⁰. Zwłaszcza, gdy dotyczy to hospitalizacji z powodów wskazanych w art. 23 ust. 1 u.o.z.p., tj. gdy oskarżony z powodu choroby psychicznej zagraża bezpośrednio własnemu życiu bądź zdrowiu lub życiu innych osób. Okoliczności warunkujące konieczność leczenia psychiatrycznego w trybie art. 29 ust. 1 u.o.z.p.¹²¹¹, mogą być też rozpatrywane w ramach „innych okoliczności utrudniających obronę, o których mowa w art. 79 §2 k.p.k., jeśli ich natężenie nie wywołuje wątpliwości wskazanych w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

W omawianych sytuacjach obrońca może zostać ustanowiony dla oskarżonego także przez „inną osobę”, zgodnie z art. 83 §1 k.p.k. Pozaprosesowa przyczyna pozbawienia wolności oskarżonego jest irrelevantna dla zastosowania tego rozwiązania. Skoro oskarżony *in facto*, nie może opuścić szpitala, to jak już wcześniej wskazano, należy przyjąć jest on pozbawiony wolności w rozumieniu art. 83 §1 k.p.k. Konieczność zagwarantowania oskarżonemu prawa do obrony w jego aspekcie formalnym, wyklucza zapatrywanie odmienne, w szczególności wykładnię zawężającą pojęcia „pozbawienie wolności”, o którym mowa w ww. przepisie.

Jedynie dla porządku wskazać należy, że w przypadku oskarżonego hospitalizowanego w oddziale psychiatrycznym, który jest ubezwłasnowolniony obrońcą może wyznaczyć jego przedstawiciel ustawowy(art. 76 k.p.k.).

Nieco inaczej należy natomiast rozpatrywać następstwa procesowe obserwacji psychiatrycznej oskarżonego prowadzonej w trybie art. 24 u.o.z.p. Przepis ten pozwala na zatrzymanie w szpitalu psychiatrycznym osoby, której dotychczasowe zachowanie wskazuje

¹²⁰⁹ Szczegółowa analiza tego zagadnienia została już przeprowadzona w literaturze przedmiotu, do której w tej materii należy odesłać. Zob. np. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991 r., s. 99 i przywołani tam autorzy czy Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego...*, s. 178.

¹²¹⁰ Wyrok SN z 14.12.2016 r., III KK 454/16, LEX nr 2165583.

¹²¹¹ Tytułem przypomnienia, w trybie art. 29 ust. 1 u.o.z.p., do szpitala psychiatrycznego może być przyjęta osoba chora psychicznie, której dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że nieprzyjęcie do szpitala spowoduje znaczne pogorszenie stanu jej zdrowia psychicznego, bądź która jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a uzasadnione jest przewidywanie, że leczenie w szpitalu psychiatrycznym przyniesie poprawę jej stanu zdrowia. Z założenia chodzi tu zatem o stany chroniczne, wymagające leczenia szpitalnego, niemniej nie wywołujące bezpośredniego zagrożenia dla życia bądź zdrowia, o którym mowa w art. 23 u.o.z.p. Z tych względów tryb przyjęcia o którym mowa w art. 29 u.o.z.p., nazywany jest w praktyce medycznej „trybem wnioskowym”. Sąd opiekuńczy orzeka bowiem na wniosek małżonka takiej osoby, jej krewnych w linii prostej, rodzeństwa, przedstawiciela ustawowego lub osoby sprawującej nad nią faktyczną opiekę (art. 29 ust. 2 u.o.z.p.).

na to, że z powodu zaburzeń psychicznych zagraża bezpośrednio swojemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób, niemniej zachodzą wątpliwości, czy jest ona chora psychicznie. Taka obserwacja może trwać maksymalnie 10 dni (art. 24 ust. 2 u.o.z.p.). Z uwagi na krótkotrwały czas tej przeszkody, zawieszenie postępowania karnego nie wydaje się tu rozwiązaniem właściwym. Oczywiście sytuacja zmieni się, jeśli w toku obserwacji lekarze potwierdzą występowanie choroby psychicznej, która nadal implikuje stan zagrożenia życia osoby poddanej obserwacji bądź zdrowia lub życia innych osób. W takiej sytuacji, w razie braku zgody na leczenie, stosuje się odpowiednio art. 23 u.o.z.p. Wówczas postępowanie karne należałoby zawiesić, zgodnie z przeprowadzonymi powyżej rozważaniami.

Jeśli natomiast obserwacja wykluczy obecność choroby psychicznej, osoba ta musi zostać wypisana ze szpitala w momencie falsyfikacji owej tezy.

Niezależnie od ostatecznego wyniku obserwacji do momentu jej zakończenia (a więc przez okres 1-10 dni) oskarżony będzie faktycznie pozbawiony wolności. Wspomniana niezasadność pierwotnego zawieszenia postępowania sprawi, że proces będzie się toczył – przynajmniej formalnie.

Fakt obserwacji, jako stan niezależny od oskarżonego powinien być natomiast uwzględniany przy ocenie wniosku o zmianę terminu czynności procesowej – w tym terminu rozprawy wyznaczonego na posiedzeniu wstępnym (art. 349 §10 k.p.k.)¹²¹², czy jako uzasadnienie wniosku o przywrócenie terminu zawitego (art. 126 §1 k.p.k.). Oczywiście, w omawianej sytuacji obrońcą dla oskarżonego będzie mogła tymczasowo wyznaczyć również inna osoba (art. 83 §1 k.p.k.). Wyznaczenie obrońcy, chociaż ma istotny walor gwarancyjny, nie zrekompensuje oskarżonemu prawa do możliwości samodzielnego udziału w czynnościach procesowych¹²¹³.

Względy gwarancyjne przemawiają za przyjęciem, że pozostałe czynności, które nie muszą być przeprowadzone w sposób niezwłoczny¹²¹⁴, również nie powinny być przeprowadzane do momentu zakończenia obserwacji i rozstrzygnięcia co do kwestii dalszej hospitalizacji oskarżonego. Z uwagi na stosunkowo krótki, bo maksymalnie 10 dniowy okres tejże, aprobatą przedstawionego stanowiska nie stwarza ryzyka nadmiernej obstrukcji procesowej. Jeśli obserwacja psychiatryczna w trybie art. 24 u.o.z.p., została zastosowana po rozpoczęciu przewodu sądowego, przewodniczący składu orzekającego powinien zarządzić

¹²¹² Niewątpliwie obserwacja psychiatryczna jest okolicznością, która sprawia, że wniosek o zmianę terminu rozprawy wyznaczonego na posiedzeniu wstępnym, w sposób oczywisty zasługuje na uwzględnienie.

¹²¹³ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 342-344.

¹²¹⁴ Np. czynności niepowtarzalne, o których mowa w art. 316 k.p.k.

przerwę w rozprawie, na podstawie art. 401 §1 k.p.k. Informacja o obserwacji psychiatrycznej oskarżonego może być bowiem rozpatrywana w ramach „innych ważnych przyczyn”, o których mowa w tym przepisie¹²¹⁵.

Z uwagi na pierwotnie nieokreślony termin omawianej tu obserwacji psychiatrycznej, problematyczna jest też kwestia aktualizacji obowiązku wynikającego z art. 75 §1 k.p.k., związanego z koniecznością zawiadomiania organu procesowego o każdej zmianie swojego miejsca pobytu trwającej dłużej niż 7 dni. Zagadnienie to zostało szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym obowiązkom procesowym oskarżonego.

6.1.3.4. Wpływ zaburzeń psychicznych na prawo do udziału w czynnościach procesowych oskarżonego niepozbawionego wolności

Kwestie związane z wpływem zaburzeń psychicznych na zdolność do osobistego udziału w czynnościach procesowych odnoszące się *in genere* do stron zostały już omówione w rozdziale poświęconym stronie czynnej, do którego w tym zakresie należy odesłać. Wnioski tam poczynione mają bowiem zastosowanie do oceny omawianego problemu także z perspektywy strony bierniej. W tej części rozważań uwaga zostanie natomiast skoncentrowana na kwestiach, które odnoszą się wyłącznie do oskarżonego, i jako takie wymagają odrębnego omówienia.

Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że urzeczywistnienie prawa do udziału danej czynności, wymaga kumulatywnego spełnienia trzech zasadniczych warunków, tj.:

1. skutecznego zawiadomienia oskarżonego o terminie czynności (art. 117 §1 k.p.k.),
2. stawiennictwa w miejscu i terminie przeprowadzania czynności,
3. odpowiedniego zachowania się oskarżonego, tj. niepodejmowania działań, które mogą być uznane za nieliczące z powagą sądu (*arg. a contrario ex art. 375 §1 k.p.k.*) bądź utrudniają przeprowadzenie czynności.

¹²¹⁵ W literaturze wskazuje się, że do innych ważnych przyczyn, o których mowa w art. 401 §1 k.p.k., należy m.in. choroba oskarżonego – zob. np. *Kodeks postępowania karnego*. Tom III. *Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 401, Nb 6. Skoro uzasadnione podejrzenie takiej choroby (w tym wypadku choroby psychicznej) jest przyczyną zarządzenia obserwacji psychiatrycznej w trybie art. 24 u.o.z.p., to przyjąć należy, że przyczyna ta mieści się w *numerus apertus* przyczyn przerwania rozprawy. W orzecznictwie zaznacza się, że choroba oskarżonego powinna być w takim przypadku stwierdzona przez lekarza – postanowienie SN z 3.03.2009 r., III KK 330/08, LEX nr 491166. Treść art. 117 §2a k.p.k., prowadzi do konkluzji, że weryfikacji powinien dokonać lekarz sądowy. Względy gwarancyjne nakazywałyby natomiast przyjąć, że zaświadczenie wystawione przez szpital, w którym przebywa pacjent na obserwacji, zawierające podpis i pieczęć lekarza psychiatry prowadzącego obserwację, powinno być w tym przypadku dostateczną podstawą do przerwania rozprawy.

Oczywiście, równoległe nie mogą też wystąpić inne okoliczności wyłączające udział oskarżonego w danej czynności niejako *de iure* (np. ryzyko utraty bądź zniekształcenia dowodu w razie zwłoki – art. 316 §1 k.p.k.).

Obowiązek zawiadomienia oskarżonego, o miejscu i terminie czynności ciąży na organach procesowych. Uchybienie temu obowiązkowi, co do zasady uniemożliwia przeprowadzenie czynności, gdyż zgodnie z art. 117 §2 k.p.k. czynności nie przeprowadza się, w wypadku, gdy oskarżony nie stawia się, a brak dowodu, że został o niej powiadomiony.

Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą być bezpośrednią przyczyną niestawiennictwa na czynności, mimo jego prawidłowego zawiadomienia o terminie takowej. Nie chodzi tu jedynie o zaburzenia psychotyczne wyczerpujące znamiona choroby psychicznej w znaczeniu prawnym (art. 3 pkt 1 u.o.z.p.). Niestawiennictwo może wynikać też z zaburzeń o charakterze niepsychotycznym. Tytułem przykładu wskazać należy nasilenie objawów depresyjnych (ze spadkiem motywacji do podejmowania wolicjonalnych działań), objawów lękowych, czy objawów anankastycznych¹²¹⁶. We wszystkich tych przypadkach oskarżony powiadomiony o terminie czynności może nie stawić się na nią, z pobudek czysto chorobowych. W kontekście gwarancyjnym należy rozpatrywać tu rolę obrońcy, który może np. złożyć wniosek o przeprowadzenie czynności w innym terminie. Jak już wspomniano we wcześniejszych fragmentach¹²¹⁷, *de lege lata*, wniosek ten nie jest jednak wiążący dla organu, który może przeprowadzić czynność jeśli stawia się na nią obrońca i to niezależnie od przyczyny niestawiennictwa oskarżonego (art. 117 §3a k.p.k.). Nie przytaczając ponownie argumentów dotyczących wadliwości tego rozwiązania, wskazać jedynie należy, że zaburzenia psychiczne oskarżonego mogą ograniczać jego faktyczną zdolność do realizacji prawa do osobistego udziału w czynnościach procesowych, także gdy przebywa on na wolności. Obecne mechanizmy gwarancyjne, należy zaś uznać za niewystarczające dla ochrony praw dyskutowanej grupy podmiotów.

Zaburzenia psychiczne oskarżonego mogą też manifestować się w sferze behawioralnej, jako postawy nieakceptowalne w przebiegu rozprawy, prowadząc do czasowego wydalenia oskarżonego z sali rozpraw (art. 375 §1 k.p.k.) Tytułem przykładu wskazać należy na tendencję do skracania dystansu cechującą osoby w epizodach maniakałnych. Za zachowanie, o którym mowa w art. 375 §1 k.p.k. mogą zostać uznane również zachowania dysforyczne (wybuchy

¹²¹⁶ We wcześniejszych fragmentach poświęconych zawieszeniu postępowania karnego, przytaczano już przykład pacjentki, która z powodu obsesji i kompulsji czystości, spędzała pod prysznicem do 18 godzin na dobę.

¹²¹⁷ Zob. rozdział VI.6.1.3.4.

złości)¹²¹⁸, czy zachowania agresywne. Te ostatnie mogą występować m.in. w przebiegu upośledzenia umysłowego (niepełnosprawności intelektualnej) czy zaburzeń organicznych (np. postępującego procesu otępiennego).

We wszystkich tych przypadkach zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* ograniczą jego faktyczną zdolność do udziału w rozprawie. Warto zauważyć, że rozwiązanie przewidziane w art. 375 §1 k.p.k. odnosi się do oskarżonego *in genere*. Oznacza to, że czasowe wydalenie z sali rozpraw może dotyczyć również oskarżonego ubezwłasnowolnionego czy oskarżonego, który korzysta w procesie z obrony obligATORYJNEJ z uwagi na niemożność prowadzenia samodzielnej i rozsądnej obrony¹²¹⁹, jak również oskarżonego, który z obrońcy nie posiada. Funkcję gwarancyjną pełni tu jedynie czasowy charakter wydalenia oraz obowiązki przewodniczącego względem oskarżonego, który powraca na salę rozpraw (art. 375 §2 k.p.k.)¹²²⁰.

Na tym tle, powstaje jednak pytanie jak należy postąpić, gdy zaburzenia zachowania oskarżonego uczestniczącego w rozprawie nie ustąpią mimo czasowego wydalenia go z sali rozpraw. Uwzględniając konieczność rzeczywistej realizacji prawa oskarżonego do udziału w rozprawie (374 §1 zd. 1 k.p.k.), należy opowiedzieć się za koniecznością przerwania rozprawy. Zaburzenia zachowania oskarżonego, których podłożem są zaburzenia psychiczne bez wątplenia mogą być rozpatrywane jako inne ważne przyczyny uniemożliwiające kontynuację rozprawy (art. 401 k.p.k.). W takim przypadku zaburzenia psychiczne wyłączą rzeczywistą zdolność oskarżonego do realizacji omawianego tu uprawnienia. Oczywiście przerwa w rozprawie jest równoznaczna z czasowym wstrzymaniem biegu całego postępowania. Niemniej potrzeba zapewnienia odpowiedniej dynamiki procesu i rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym

¹²¹⁸ Nadmierna ekspresja złości może występować w wielu zaburzeniach psychicznych. Dla przykładu osoby z histrionicznym zaburzeniem osobowości, stosunkowo łatwo wpadają w złość, gdy swoim zachowaniem nie osiągną odpowiedniej uwagi otoczenia – Burdzik M., *Warunkowe umorzenie...*, s. 86 i przywołana tam literatura. Szerzej zob. również rozdział II (Symptomatologia i klasyfikacja zaburzeń psychicznych).

¹²¹⁹ W praktyce możliwa jest też sytuacja, w której rozprawie uczestniczył będzie oskarżony uznany przez biegłych za niezdolnego do udziału w postępowaniu. Może to mieć miejsce, gdy biegli uznają jednocześnie, że osoba ta dopuściła się czynu zabronionego w stanie niepoczytalności (art. 31 §1 k.k.). W takiej sytuacji, wniosek o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających kieruje się co do zasady na rozprawę (art. 354 pkt 2 k.p.k.). Jak wskazano we wcześniejszych fragmentach opracowania niezdolność do udziału w postępowaniu znosi jedynie ciężące na oskarżonym obowiązki procesowe i oznacza, że oskarżony nie jest zdolny do rzeczywistej realizacji przysługujących mu uprawnień procesowych. Okoliczność ta nie odbiera natomiast oskarżonemu zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym. Jeśli oskarżony stawi się na rozprawę, to brak jest podstaw do odmówienia mu udziału w niej.

¹²²⁰ Zgodnie z tym przepisem przewodniczący niezwłocznie informuje oskarżonego o przebiegu rozprawy w czasie jego nieobecności oraz umożliwia mu złożenie wyjaśnień co do przeprowadzonych w czasie jego nieobecności dowodów.

terminie (art. 2 §1 pkt 4 k.p.k.), nie może uzasadniać naruszenia prawa do obrony oskarżonego¹²²¹, czy pominięcia wymogów wynikających z zasady humanitaryzmu¹²²².

6.1.4. Prawa związane z dostępem do informacji procesowej

Zagadnienia związane z prawem do szeroko pojętej informacji procesowej zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym stronie czynnej. Poczynione tam konkluzje, jako wspólne dla stron mogą być aplikowane na grunt rozważań dotyczących oskarżonego, bez konieczności ich powielania.

Jedynie dla porządku wskazać należy, że źródłem omawianego prawa są zasady informacji procesowej wynikające z art. 16 k.p.k., które doznają konkretyzacji na gruncie poszczególnych przepisów k.p.k. Zasadnicze znaczenie w tej materii ma art. 300 §1 k.p.k., określający zakres obowiązku informacyjnego, który należy spełnić względem podejrzanego, jeszcze przed pierwszym przesłuchaniem. Zgodnie z tym przepisem podejrzanego należy pouczyć o jego uprawnieniach: do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytania, do informacji o treści zarzutów i ich zmianach, do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, do korzystania z pomocy obrońcy, w tym do wystąpienia o obrońcę z urzędu w wypadku określonym w art. 78 oraz o treści art. 338b, do końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego, jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1 (możliwość skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego), art. 72 § 1 (prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim), art. 156 § 5 i 5a (prawo dostępu do akty), art. 301 (prawo do żądania przesłuchania z udziałem obrońcy), art. 335, art. 338a i art. 387 (możliwość zastosowania trybów konsensualnych) oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 74, art. 75, art. 133 § 2, art. 138 i art. 139.¹²²³

¹²²¹ Kwestie związane z naruszeniem obowiązku udziału w rozprawie (a co za tym idzie w posiedzeniu) zostały omówione w podrozdziale poświęconym wpływowi zaburzeń psychicznych na zdolność do realizacji obowiązków procesowych ciążących na stronie biernej.

¹²²² W przypadku dekompensacji stanu psychicznego priorytetem powinna być jego stabilizacja, co może wiązać się z koniecznością niezwłocznego podjęcia (bądź intensyfikacji) leczenia. Kontynuowanie rozprawy w takich warunkach może zaś utrudnić (bądź opóźnić) podjęcie ww. działań. Nie sposób przyjąć by zdrowie jednostki mogło ustępować wobec konieczności zapewnienia szybkiego rozstrzygnięcia procedowanej sprawy.

¹²²³ Dla zapewnienia aktualności prowadzonych rozważań należy zaznaczyć, że z dniem 15.02.2024 r. zakres obowiązku informacyjnego, wynikającego z art. 300 §1 k.p.k. ulegnie rozszerzeniu, a przywołany przepis przyjmie brzmienie: Przed pierwszym przesłuchaniem należy pouczyć o jego uprawnieniach: do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytania, do informacji o treści zarzutów i ich zmianach, do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, do korzystania z pomocy obrońcy, w tym do wystąpienia o obrońcę z urzędu w wypadku określonym w art. 78, oraz o treści art. 202, art. 214, art. 215, art. 257 § 1 i 2, art. 259, art. 316, art. 338b, art. 360, art. 361 i art. 374 § 1, o treści przepisów dotyczących środków zapobiegawczych, o których mowa w rozdziale 28, innych niż tymczasowe aresztowanie, o

Zagadnienia związane z realizacją obowiązków procesowych zostały z kolei szczegółowo omówione w podrozdziale 6.2.

6.1.5. Prawo do składania oświadczeń woli¹²²⁴

Jednym z najistotniejszych uprawnień oskarżonego jest prawo do składania oświadczeń woli. To ogólne uprawnienie doznaje konkretyzacji w poszczególnych przepisach k.p.k., przewidujących możliwość:

- a. wyrażania zgody na określone działania procesowe, np. na: rozszerzenie zarzutów oskarżenia (art. 398 §1 k.p.k.), przeprowadzenie postępowania dowodowego tylko częściowo (art. 388 k.p.k.), cofnięcie aktu oskarżenia w toku przewodu sądowego przed sądem pierwszej instancji (art. 14 §2 k.p.k.), postępowanie mediacyjne (art. 23a §1 k.p.k.),
- b. składania wniosków: o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie określonej kary lub środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego bez przeprowadzania postępowania dowodowego (art. 387 §1 k.p.k.), o wyznaczenie nowego obrońcy z urzędu (art. 81 §2 k.p.k.), o wydanie odpłatnie kopii dokumentów z akt sprawy (art. 156 §2 zd 1 k.p.k.), o zarządzenie przerwy celem kontaktu telefonicznego oskarżonego z obrońcą¹²²⁵ (art. 250 §3e k.p.k.) czy wniosku o uchylenie bądź zmianę środka zapobiegawczego (art. 254 §1 k.p.k.).
- c. żądania przeprowadzenia określonej czynności: np. wyznaczenia obrońcy z urzędu do udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania oraz rozpoznania zażalenia na zastosowanie lub przedłużenie tego środka zapobiegawczego (art. 249 §5 k.p.k.); żądania wyznaczenia obrońcy z urzędu w oparciu o tzw. prawo ubogich (art. 78 §1 k.p.k.), w tym do dokonania określonej czynności (art. 78 §1a k.p.k.); wyrażenia zgody na złożenie wyjaśnień na piśmie

uprawnieniu do końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania przygotowawczego, jak również o uprawnieniach określonych w art. 23a § 1, art. 72 § 1, art. 156 § 5 i 5a, art. 301, art. 335, art. 338a i art. 387 oraz o obowiązkach i konsekwencjach wskazanych w art. 74, art. 75, art. 133 § 2, art. 138 i art. 139. Ponadto podejrzanego, który nie ukończył 18 lat, poucza się o treści art. 76, art. 76a i art. 299b oraz o treści art. 212 Kodeksu karnego wykonawczego, a także o roli organów uczestniczących w postępowaniu karnym. Pouczenie należy wręczyć podejrzanemu na piśmie; podejrzany otrzymanie pouczenia potwierdza podpisem. Jeżeli podejrzany nie ukończył 18 lat to pouczenie wręcza się również przedstawicielowi ustawowemu lub osobie, pod której pieczęcią podejrzany pozostaje, albo innej osobie wskazanej albo wyznaczonej, o której mowa w art. 76a, która otrzymanie pouczenia potwierdza podpisem. Zmiana została wprowadzona ustawą z 14.04.2023 r. (Dz.U. 2023 r. poz. 818).

¹²²⁴ Kwestie ogólne odnoszące się do prawa do składania oświadczeń woli przysługującego *in genere* stronom, zostały omówione w rozdziale poświęconym stronie czynnej (IV), do którego w tym zakresie należy odesłać.

¹²²⁵ W wypadku, gdy obrońca bierze udział w posiedzeniu przebywając w innym miejscu niż oskarżony.

- (art. 176 §1 zd. 1 k.p.k.), ponownego przesłuchania w charakterze świadka pokrzywdzonego, o którym mowa w art. 185a §1 k.p.k.,
- d. udzielania upoważnienia do obrony (art. 83 k.p.k.);
 - e. zaskarżania decyzji procesowych, tj. składania zażaleń na: postanowienia w zakresie przewidzianym w art. 459 k.p.k. (§3 tegoż) czy zarządzenia (art. 466 §1 k.p.k.), wnoszenia apelacji (art. 444 k.p.k.) czy sprzeciwów od postanowień i zarządzeń referendarza sądowego (art. 93a §3 k.p.k.)
 - f. zaskarżania czynności innych niż decyzje, które naruszają prawa oskarżonego (art. 302 §2 k.p.k.); w tym składania zażalenia na zatrzymanie – art. 246 k.p.k.

Warto zaznaczyć, że niektóre oświadczenia woli oskarżonego mają charakter bezwzględnie wiążący dla organu procesowego, nie są one zatem postulatywne. W ujęciu funkcjonalnym należałoby raczej uznać je za oświadczenia o charakterze *quasi-imperatywnym*. Tytułem przykładu wskazać należy chociażby na uprawnienia przewidziane w art. 72 §2 zd. 2 k.p.k.¹²²⁶ czy art. 249 §5 zd. 2 k.p.k.¹²²⁷.

Dla porządku przypomnieć również należy, że z punktu widzenia procesów psychicznych, złożenie oświadczenia woli wymaga:

- a. powzięcia woli,
- b. wyrażenia woli wobec organu – (podjęcia wolicjonalnych działań) - oświadczenie woli może być złożone zarówno w sposób bezpośredni (ustnie lub pisemnie) jak i dorozumiany (konkludentny) – np. stawienie się w czasie i miejscu przeprowadzenia czynności powinno być odczytane jako wola uczestnictwa w teź; podjęcie wolicjonalnych działań – w tym wypadku wyrażenie (wyartykułowanie) woli zależy od sprawnych procesów motywacyjnych, tj. mechanizmów zaangażowanych w inicjację, ukierunkowanie, podtrzymanie i zakończenie określonego działania. Również zaburzenia w zakresie komunikacji (np. zaburzenia mowy) mogą wpływać negatywnie na omawiany tu aspekt.

Zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą wpływać na wszystkie ww. obszary, tj.: a. uniemożliwić powzięcie (a co za tym idzie wyrażenie) woli, b. uniemożliwić wyrażenie woli (mimo jej uprzedniego powzięcia), c.

¹²²⁶ Na wniosek oskarżonego lub jego obrońcy tłumacza należy wezwać również w celu porozumienia się oskarżonego z obrońcą w związku z czynnością, do udziału w której oskarżony jest uprawniony.

¹²²⁷ Niniejszy przepis stanowi, że na żądanie oskarżonego, który nie ma obrońcy, do udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania oraz rozpoznania zażalenia na zastosowanie lub przedłużenie tego środka zapobiegawczego wyznacza się obrońcę z urzędu.

prowadzić do powzięcia i wyrażenia woli w oparciu o „patologicznie zmienioną” percepcję i/lub rozumienie otaczającej rzeczywistości¹²²⁸.

W pierwszych dwóch sytuacjach, w ogóle nie dojdzie do złożenia oświadczenia woli. Zaburzenia psychiczne zniosą zatem całkowicie faktyczną zdolność oskarżonego do składania omawianych tu oświadczeń. Oskarżony, nie będzie miał zatem możliwości podjęcia działań ukierunkowanych na ochronę własnego interesu prawnego. Dotyczy to również wspomnianych powyżej oświadczeń woli o charakterze *quasi*-imperatywnym. Dla przykładu brak żądania wyznaczenia obrońcy do czynności, o których mowa w art. 249 §5 k.p.k., w praktyce pozbawi oskarżonego pomocy profesjonalnego podmiotu. O ile bowiem, *ad casum* nie znajdą przesłanki obrony obligatoryjnej, organ nie będzie mógł wyznaczyć obrońcy *ex officio*.

Zachowania oskarżonego, który z powodu dysfunkcji psychicznych nie będzie składał oświadczeń woli *in tempore processus* mogą być interpretowane przez organy oraz innych uczestników postępowania jako obrona bierna. Warto zaznaczyć, że brak określonego zachowania (zwłaszcza gdy ma ono charakter uprawnienia) jest zawsze mniej transparentny, aniżeli zachowanie nieadekwatne. Taka postawa oskarżonego może zatem nie wzbudzić wątpliwości organu co do okoliczności, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.

Do złożenia oświadczenia woli dojdzie natomiast w trzeciej z wymienionych powyżej sytuacji, tj. gdy oskarżony wyrazi wolę, powziętą w oparciu o „patologicznie zmienioną” percepcję i/lub rozumienie otaczającej rzeczywistości. Obecny kodeks postępowania karnego nie zna koncepcji nieważności czynności procesowych¹²²⁹. Z formalnego punktu widzenia takie oświadczenie woli złożone przez oskarżonego, niezależnie od jego ówczesnego stanu psychicznego będzie prawnie dopuszczalne. Jak wskazano już we wcześniejszych podrozdziałach, zaburzenia psychiczne nie znoszą zdolności do czynności procesowych oskarżonego w sensie prawnym, nawet gdy mowa o oskarżonym ubezwłasnowolnionym czy podmiocie uznanym za niezdolnego do udziału w postępowaniu¹²³⁰. Każda z tych osób zachowuje zatem uprawnienie (w sensie prawnym) do wyrażenia własnej woli względem organu.

Zachodzi jednak pytanie, jak organ ma taki przejaw woli traktować. Przenosząc na niniejszy grunt konkluzje odnoszące się do oświadczeń woli składanych przez pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi, należałoby przyjąć, iż zaburzenia stanu

¹²²⁸ Np. przywoływane już urojenia depresyjne, w których chory przekonany jest, iż dosłownie „odpowiada za całe zło tego świata”.

¹²²⁹ *Proces karny*, red. Skorupka J., Warszawa 2021, s. 362.

¹²³⁰ Z sygnalizowanym już wyjątkiem wynikającym z art. 431 §2 k.p.k.

psychicznego oskarżonego, uniemożliwiająca mu świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli winny być traktowane jako przejaw wadliwości dokonanej przez niego czynności procesowej (tj. złożonego oświadczenia woli), która mimo swej generalnej dopuszczalności, będzie jednak bezskuteczna, tj. pozbawiona konsekwencji, które ustawa karnoprocesowa wiąże z danym typem czynności procesowej¹²³¹.

Biorąc jednak pod uwagę, że mowa tu o podmiocie, który staje pod zarzutem popełnienia czynu zabronionego, nie można przyjąć tak daleko idącej tezy, niejako *in genere*, gdyż skutkowałaby ona w praktyce przekreśleniem podmiotowości procesowej strony biernej. Kwestia ewentualnej wadliwości złożonych przez oskarżonego oświadczeń woli powinna być zatem rozpatrywana jedynie w odniesieniu do tych sytuacji, w których uwzględnienie przez organ złożonego oświadczenia prowadziło do oczywistego pogorszenia sytuacji procesowej oskarżonego. Wydaje się że załączkiem takiego podejścia jest rozwiązanie przyjęte w art. 431 §2 k.p.k., które *in facto* pozbawia oskarżonego możliwości cofnięcia środka odwoławczego wniesionego na jego korzyść przez obrońcę obligatoryjnego ustanowionego z przyczyn wymienionych w art. 79 k.p.k. Ustawodawca zdecydował się więc na ekstraordynaryjne pozbawienie oskarżonego uprawnienia do złożenia wiążącego oświadczenia woli w tym zakresie, gdyż byłoby ono – niezależnie od motywów kierujących oskarżonym – w sposób oczywisty działaniem dlań niekorzystnym.

Rozważania te należy rozpatrywać w kontekście postulatów *de lege ferenda*, gdyż w aktualnym stanie prawnym brak jest wyraźnych podstaw normatywnych do oceny procesowych oświadczeń woli złożonych przez oskarżonego z punktu widzenia zdolności tego podmiotu do powzięcia i wyrażenia woli.

Oczywiście zaburzenia psychiczne oskarżonego, nie powinny prowadzić do ograniczenia przysługujących tej jednostce uprawnień. Przeciwnie, winny wiązać się z rozbudowanym systemem gwarancji procesowych, pozwalających traktować oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, jak uczestnika postępowania o szczególnych potrzebach. Niestety w niektórych przypadkach wymaga to działania *contra voluntatem accusati*.

Omawiana tu kwestia ma szczególnie istotne znaczenie w przypadku tzw. trybów konsensualnych – tj. instytucji skazania bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) oraz instytucji dobrowolnego poddania się uzgodnionej karze (art. 387 k.p.k.). Rozwiązania te są przejawem porozumienia uczestników procesu z organami co do rodzaju oraz wymiaru kary orzekanej za

¹²³¹ Tak również Cieslak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie...*, s. 107.

popelnione przestępstwo¹²³². Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż aby uzgodnienia te miały rację bytu, każdy z podmiotów w nich uczestniczących powinien być zdolny do racjonalnej oceny sytuacji procesowej oraz rozumienia następstw swoich działań.

W obu przypadkach zastosowanie tych instytucji wymaga m.in. by okoliczności popełnienia przestępstwa i wina oskarżonego nie budziły wątpliwości. Wymogi ustawowe nie odnoszą się natomiast bezpośrednio do stanu psychicznego oskarżonego *in tempore processus*, w szczególności zaś zdolności do zrozumienia sensu i istoty rozwiązań konsensualnych, co należy ocenić negatywnie¹²³³.

Te same konkluzje należy odnieść od uprawnienia oskarżonego przewidzianego w art. 338a k.p.k. Jedynymi warunkami złożenia wniosku o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzania postępowania dowodowego, o którym mowa w tym przepisie są:

- ustawowy wymiar kary grożącej za czyn zarzucany oskarżonemu, nieprzekraczający 15 lat pozbawienia wolności oraz
- odpowiednio wczesny moment procesowy (wniosek może być złożony do czasu doręczenia oskarżonemu zawiadomienia o terminie rozprawy).

De lege lata, dla złożenia wniosku całkowicie irrelevantny jest natomiast stan psychiczny oskarżonego istniejący *in tempore processus*. Możliwa jest więc sytuacja, że wniosek zostanie złożony przez oskarżonego, który pozostając pod wpływem zaburzeń psychicznych nie będzie zdawał sobie sprawy z konsekwencji własnych działań.

Odwołując się do przeprowadzonych powyżej rozważań, należy sformułować postulat *de lege ferenda*, zgodnie, z którym zastosowanie omówionych tu instytucji powinno być wykluczone, w razie powzięcia przez organ uzasadnionych wątpliwości dotyczących zdolności oskarżonego do zrozumienia własnych działań.

¹²³² Waltoś S., *Porozumienia w europejskim procesie karnym; próba syntetycznego spojrzenia*, Prokuratura i Prawo, 1/2000, s. 8.

¹²³³ Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, w której, co prawda nie będą zachodziły wątpliwości co do poczytalności sprawcy *in tempore criminis*, a zebrany materiał dowodowy będzie pozwalał na eliminację wszelkich wątpliwości co do sprawstwa i innych okoliczności przestępstwa, niemniej oskarżony (z powodu dekompensacji stanu psychicznego), *in tempore processus* nie będzie w stanie podjąć racjonalnej decyzji co wykorzystania trybu konsensualnego.

6.2. Wpływ zaburzeń psychicznych oskarżonego na zdolność do realizacji obowiązków procesowych

Na oskarżonym jako biernej stronie postępowania ciąży też konkretne obowiązki procesowe. Do najważniejszych należą:

1. obowiązek zawiadomienia organu prowadzącego postępowanie o każdej zmianie miejsca swojego zamieszkania lub pobytu trwającego dłużej niż 7 dni oraz o każdej zmianie danych kontaktowych, wskazanych w art. 213 § 1, o których wie, że są znane organowi prowadzącemu postępowanie (art. 75 §1 zd 1 k.p.k.)¹²³⁴,
2. obowiązek stawiennictwa na każde wezwanie organu prowadzącego postępowanie (art. 75 §1 zd. 2 k.p.k.) i udziału w czynnościach procesowych;
3. obowiązek poddania się badaniu psychiatrycznemu i pozostałym czynnościom, o których mowa w art. 74 §2 k.p.k.
4. obowiązek poddania się obserwacji psychiatrycznej w trybie art. 203 §1 k.p.k., w razie zaistnienia przesłanek wymienionych w tym przepisie.

Dla porządku zaznaczyć należy, że w pewnych sytuacjach (np. art. 79, art. 80 k.p.k.) oskarżony *verba legis* „musi mieć obrońcę”. Z literalnego punktu widzenia mowa tu zatem o obowiązku posiadania obrońcy. Niemniej w odróżnieniu od pozostałych obowiązków, ciężar realizacji tego wymogu spoczywa na organie procesowym (*arg. ex art. 81 §1 k.p.k.*) i ma istoty walor gwarancyjny dla samego oskarżonego. Z formalnego punktu widzenia jest to więc *quasi*-obowiązek oskarżonego, gdyż nie jest on podmiotem, który odpowiada za jego faktyczną realizację. Obowiązek ten zostanie również szerzej omówiony na końcu niniejszego podrozdziału.

Faktyczna zdolność do udziału w postępowaniu karnym, wyraża się nie tylko zdolnością do realizacji uprawnień procesowych, ale również zdolnością do wypełniania ciążących na danym podmiocie obowiązków procesowych. Nie powinno zatem budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą wpływać limitująco na ten ostatni aspekt jego aktywności procesowej.

¹²³⁴ Obowiązek informowania organu o miejscu pobytu i danych teleadresowych został omówiony jako pierwszy, gdyż w pewnym sensie warunkuje możliwość realizacji obowiązku stawiennictwa czy poddania się czynnościom procesowym, o których mowa w art. 74 §2 k.p.k. Oskarżony musi bowiem zostać faktycznie zawiadomiony (wezwany) o miejscu i terminie dokonywania czynności procesowej, aby mógł wypełnić obowiązek związany z udziałem w takowej.

6.2.1. Brak zdolności do udziału w postępowaniu, a obowiązki procesowe

Przed przejściem do dalszej części rozważań należy odnieść się do tytułowego zagadnienia, tj. rozstrzygnąć czy oskarżony uznany przez biegłych za niezdolnego do udziału w postępowaniu może być zobligowany do realizacji jakichkolwiek obowiązków procesowych.

Jak wskazano w podrozdziałach dotyczących zdolności do czynności procesowej, ustalenie przez biegłych, iż oskarżony jest *ad casum* niezdolny do udziału w postępowaniu nie pozbawia go zdolności do czynności procesowych w sensie prawnym. Oznacza natomiast, że podmiot ten, z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne, jest faktycznie niezdolny do realizacji praw i obowiązków procesowych. Oczywiste jest zatem, że stwierdzenie przez biegłych ww. okoliczności winno niejako *ipso facto*, wyłączać możliwość egzekwowania obowiązków procesowych od oskarżonego, tym bardziej, że postępowanie powinno być zawieszane na czas trwania przeszkody wynikającej z choroby psychicznej uniemożliwiającej oskarżonemu udział w procesie (art. 22 §1 k.p.k.). Z pewnym uproszczeniem można więc przyjąć, że stwierdzenie braku zdolności do udziału w postępowaniu znosi obowiązki procesowe oskarżonego¹²³⁵.

Wydaje się, że to ogólne spostrzeżenie doznaje dwóch wyjątków. Po pierwsze, oskarżony uznany za niezdolnego do udziału w procesie może zostać zobowiązany do stawiennictwa celem przeprowadzenia ponownego badania stanu psychicznego przez biegłych psychiatrów. *De lege lata*, taka, ponowna ocena jest dopuszczalna, gdyż żaden przepis k.p.k., nie wyklucza tej możliwości. Również art. 74 §2 pkt 2 k.p.k., który obliguje oskarżonego do poddania się badaniom psychiatrycznym, nie limituje ich liczby w toku danego procesu. Biegli są zaś każdorazowo zobligowani do oceny aktualnego stanu psychicznego oskarżonego (art. 202 §5 k.p.k.), a więc stanu istniejącego w momencie przeprowadzania badania. Skoro stan zdrowia psychicznego ulega dynamicznym zmianom, to możliwe jest, że oskarżony uznany pierwotnie za niezdolnego do udziału w postępowaniu, po jakimś czasie zdolność tę odzyska (np. w następstwie zintensyfikowania farmakoterapii prowadzącej do zmniejszenia objawów chorobowych). Aby kwestię tę ustalić konieczne jest więc ponowne przeprowadzenie badania psychiatrycznego przez biegłych. W przeciwnym razie zawieszenie postępowania miałyby charakter bezterminowy, co pozostaje w sprzeczności z *ratio legis* art. 22 §1 k.p.k., który przewiduje możliwość przerwania biegu procesu „na czas trwania przeszkody”, a więc do momentu jej ustąpienia.

¹²³⁵ Innymi słowy, jeśli oskarżony stawi się na czynność procesową nie można mu odmówić udziału w niej (zachowana zdolność do czynności procesowych), niemniej nie można od niego wymagać takiego udziału (zniesienie obowiązku).

Drugim wyjątkiem, jest obowiązek udziału podejrzanego, w posiedzeniu w przedmiocie umorzenia postępowania karnego i zastosowania wobec niego środków zabezpieczających (art. 354 pkt 2 k.p.k.). W takim przypadku wniosek prokuratora kieruje się na rozprawę, chyba że w świetle materiałów postępowania przygotowawczego popełnienie czynu zabronionego przez podejrzanego i jego niepoczytalność w chwili czynu nie budzą wątpliwości, a prezes sądu uzna za celowe rozpoznanie sprawy na posiedzeniu z udziałem prokuratora, obrońcy i podejrzanego. Podejrzanemu nie bierze udziału w posiedzeniu, jedynie jeżeli z opinii biegłych wynika, że byłoby to niewskazane, chyba że sąd uzna jego udział za konieczny. Udział podejrzanego w posiedzeniu, jest zatem co do zasady obowiązkowy¹²³⁶.

Zastrzeżenia budzi brak analogicznego obowiązku w odniesieniu do oskarżonego, gdy omawiana tu kwestia procedowana jest na forum rozprawy (art. 354 pkt 2 k.p.k. zw. z art. 380 k.p.k. w zw. z art. 374 §1a k.p.k., *a contrario*). Problem ten został już dostrzeżony przez Trybunał Konstytucyjny, który wyrokiem z 19.08.2020 r.¹²³⁷, uznał art. 374 §1 k.p.k. za częściowo niezgodny z art. 45 ust. 1 w zw. z art. 41 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w zakresie, w jakim przepis ten nie przewiduje wspomnianego obowiązku.

Dla porządku wskazać należy, że stwierdzenie przez biegłych, iż oskarżony jest zdolny do udziału w postępowaniu, nie jest jednoznaczne z założeniem, że prezentowane przez niego zaburzenia psychiczne pozostają bez wpływu na zdolność do realizacji obowiązków procesowych. Zagadnienie to będzie więc zasadniczym przedmiotem dalszych rozważań.

6.2.2. Obowiązek zawiadomienia organu prowadzącego postępowanie o każdej zmianie miejsca swojego zamieszkania lub pobytu

Zgodnie z art. 75 §1 zd. 1 k.p.k. oskarżony jest obowiązany zawiadamiać organ prowadzący postępowanie o każdej zmianie miejsca swojego zamieszkania lub pobytu trwającego dłużej niż 7 dni. Zaburzenia psychiczne, występujące *in tempore processus* mogą utrudnić (a w niektórych przypadkach uniemożliwić realizację) tego obowiązku. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w której oskarżony, w wyniku nagłej dekompensacji stanu psychicznego, będzie wymagał hospitalizacji w oddziale psychiatrycznym. W takim przypadku dojdzie do zmiany miejsca pobytu, która w praktyce może trwać dłużej niż 7 dni. Co istotne, potrzeba leczenia szpitalnego nie znosi omawianego tu obowiązku informacyjnego. Dotyczy to również hospitalizacji wbrew woli oskarżonego, gdy ten z powodu choroby psychicznej stanowi

¹²³⁶ Zob. np. postanowienie SN z 5.04.2001 r., IV KKN 652/00, LEX nr 51426.

¹²³⁷ Wyrok TK z 19.08.2020 r., K 46/15, LEX nr 3041916.

zagrożenie dla własnego życia bądź życia lub zdrowia innych osób (art. 23 u.o.z.p.)¹²³⁸. Wczesny etap leczenia takich zaburzeń może wymagać intensywnej farmakoterapii, a nierzadko stosowania różnych form przymusu bezpośredniego. Podmiot leczniczy, w którym przebywa oskarżony nie jest ustawowo zobligowany do powiadomienia sądu czy prokuratora o fakcie leczenia oskarżonego. W omawianej tu konfiguracji, podmiot ten może zresztą nie dysponować wiedzą na temat toczącego się procesu karnego. Zwłaszcza, że kontakt z hospitalizowanym oskarżonym znajdującym się w ciężkim stanie psychicznym może być znacząco utrudniony.

Brak realizacji omawianego tu obowiązku niesie za sobą istotne konsekwencje procesowe. *De lege lata*, jeśli oskarżony, nie przebywa pod wskazanym przez siebie adresem, pismo wysłane pod tym adresem uważa się za doręczone (art. 139 §1 k.p.k.). Dotyczy to zarówno sytuacji, w której pismo nie zostało w ogóle odebrane, mimo bezskutecznego, dwukrotnego upływu 7-dniowego terminu, o którym mowa w art. 133 §2 k.p.k. (zd. 2 tegoż) czy odebrania pisma przez dorosłego domownika (132 §2 k.p.k.). Moment doręczenia rozpoczyna zaś bieg terminów dla dokonania określonych czynności procesowych (np. art. 321 §2 k.p.k., art. 338 §1 k.p.k.).

Należy jednak w pełni podzielić, wyrażony w orzecznictwie SN pogląd zgodnie, z którym skutki, jakie ustawa karnoprosesowa wiąże z faktem niezawiadomienia organu procesowego o zmianie miejsca pobytu mogą zaistnieć tylko wówczas, gdy brak zawiadomienia był wynikiem swobodnej decyzji strony. *A contrario*, domniemanie przewidziane w art. 139 §1 k.p.k. nie powinno mieć zastosowania, jeśli oskarżony nie miał możliwości powzięcia decyzji w tym zakresie¹²³⁹ – np. z powodu ostrej psychozy. Niezależnie od słuszności ww. poglądu, w obecnym stanie prawnym, brak jest podstawy normatywnej, która *in genere* wyłączałaby domniemanie doręczenia (a co za tym idzie jego dalsze skutki) w analizowanych tu przypadkach.

Pewnym mechanizmem gwarancyjnym jest tu art. 140 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, orzeczenia, zarządzenia, zawiadomienia i odpisy, które ustawa nakazuje doręczać oskarżonemu, doręcza się również obrońcom i ustawowym przedstawicielom. W kontekście gwarancji procesowej należy rozpatrywać również rozwiązanie przyjęte w art. 377 §3 k.p.k. Przepis ten pozwala na prowadzenie rozprawy pod nieobecność oskarżonego, którego obecność

¹²³⁸ W orzecznictwie SN przyjmuje się, że obowiązkiem informowania sądu o każdej zmianie miejsca pobytu trwającego dłużej niż 7 dni objęta jest również zmiana niewynikająca z woli oskarżonego – zob. postanowienie SN z 17.01.2022 r., V KZ 65/21, LEX nr 3369862.

¹²³⁹ Wyrok SN z 8.12.2010 r., III KK 308/10, LEX nr 686670.

była obowiązkowa, jeśli ten nie stawia się na rozprawę¹²⁴⁰ bez usprawiedliwienia, jedynie jeśli został o niej zawiadomiony osobiście. *A contrario*, nie można zastosować tego przepisu, przy innych formach doręczenia (np. przez dorosłego domownika). W tym konkretnym wypadku wykluczone jest zatem domniemanie doręczenia z art. 139 §1 k.p.k.¹²⁴¹

Jeśli oskarżony umieszczony w szpitalu psychiatrycznym korzysta z pomocy obrońcy, podmiot ten może poinformować organ procesowy o przyczynach nieobecności oskarżonego, wnosząc o przeprowadzenie czynności procesowej w innym terminie (art. 117 §2 k.p.k.)¹²⁴². Co prawda, usprawiedliwienie nieobecności oskarżonego z powodu jego choroby wymaga przedstawienia stosownego zaświadczenia lekarza sądowego (art. 117 §2a k.p.k.)¹²⁴³. Niemniej jak słusznie wskazuje się w orzecznictwie, brak formalnego zaświadczenia może być w takiej sytuacji usprawiedliwiony okolicznościami losowymi, tj. nagłym początkiem choroby¹²⁴⁴ (np. ostre i przemijające zaburzenia psychiatryczne), a w przypadku zaburzeń psychicznych o charakterze chronicznym - nagłym i gwałtownym zaostrzeniem dotychczas objawów.

Obrońca może również dokonywać czynności procesowych obwarowanych terminem, a rozpoczynających się z momentem doręczenia mu pisma procesowego. Zabezpieczając tym samym oskarżonego, przed procesowymi konsekwencjami uchybienia obowiązkowi informacyjnemu, o którym mowa w art. 75 §1 k.p.k. Te same wnioski można odnieść do przedstawiciela ustawowego oskarżonego, który jest ubezwłasnowolniony (art. 76 k.p.k.). Niezależnie od gwarancyjnego charakteru art. 140 k.p.k., zaburzenia psychiczne oskarżonego, mogą uniemożliwiać mu realizację prawa związanego z osobistym udziałem w czynnościach procesowych, w każdym przypadku, w którym jego udział w tychże nie jest obowiązkowy¹²⁴⁵.

¹²⁴⁰ Przepis ten stosuje się również do posiedzeń, w których udział oskarżonego był obowiązkowy.

¹²⁴¹ Wyrok SN z 5.11.2010 r., III KK 286/10, LEX nr 653513.

¹²⁴² Chociaż w obecnym stanie prawnym organ nie będzie związany takim żądaniem, zgodnie z art. 117 §3a k.p.k., chyba, że udział oskarżonego był obowiązkowy.

¹²⁴³ W postępowaniu jurysdykcyjnym, obowiązek ten został czasowo ograniczony, na podstawie art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. z 2023 r. poz. 201). Zgodnie z przywołanym przepisem w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 usprawiedliwienie niestawiennictwa przed sądem z powodu choroby nie wymagało przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego. Stan epidemii został odwołany rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1027), z dniem 16.05.2022 r. W tym samym dniu zaczął obowiązywać stan zagrożenia epidemicznego – wprowadzony rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1028). Stan zagrożenia epidemicznego został zaś zniesiony z dniem 1.07.2023 r. na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z 14.06.2023 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118). Wyłączenie przewidziane w art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. przestało więc obowiązywać.

¹²⁴⁴ Wyrok SN z 18.11.2015 r. V KK 121/15, LEX nr 1920188.

¹²⁴⁵ Na ten temat zob. kolejny podrozdział.

Sytuacja komplikuje się, jeśli nieubezważniony oskarżony nie korzysta z pomocy obrońcy. Brak przedstawiciela procesowego, wyklucza podejmowanie czynności procesowych na korzyść oskarżonego, który z uwagi na hospitalizację nie może podejmować ich samodzielnie. Oczywiście, osoba posiadająca informację o hospitalizacji oskarżonego (np. osoba bliska), może przekazać ją organowi procesowemu. Dyrektywa lojalności procesowej *sensu largo* powinna zaś skłaniać organ do każdorazowej weryfikacji takich informacji, np. poprzez wezwanie szpitala do ich potwierdzenia¹²⁴⁶. Otrzymanie stosownego potwierdzenia winno zaś stanowić dostateczne usprawiedliwienie niestawiennictwa oskarżonego na czynności, z uwagi na inne wyjątkowe przyczyny, o których mowa w art. 117 §2 k.p.k., nawet gdy oskarżony sam swej nieobecności nie usprawiedliwił.

Niezależnie od powyższych spostrzeżeń, *de lege lata*, organ procesowy nie jest jednak związany informacjami o hospitalizacji oskarżonego przekazanymi przez osoby nieuczestniczące w procesie. Zgodnie ze stanowiskiem, które również prezentowane jest w orzecznictwie SN, uznanie pisma za prawidłowo doręczone opiera się jedynie na stwierdzeniu istnienia warunków formalnoprawnych doręczenia (np. stwierdzenia dwukrotnej awizacji – art. 133 §2 zd. 2 k.p.k.). Irrelevantny jest natomiast stan wiedzy organu wysyłającego pismo w zakresie tego, czy rzeczywiście osoba zawiadamiana przebywa w miejscu stałego pobytu, czy jej nieobecność w tym miejscu ma chwilowy lub trwały charakter, bądź czy wykazywała ona aktywność w celu podjęcia wezwania¹²⁴⁷.

De lege ferenda, dla realnego wzmocnienia pozycji procesowej oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi zasadne wydaje się wprowadzenie do k.p.k. normy pozwalającej na rzeczywiste „zastępcze” spełnienie obowiązku informacyjnego z art. 75 §1 k.p.k., przez pełnomocników procesowych, bądź osoby bliskie oskarżonego (w rozumieniu art. 115 §11 k.k.), względnie organizację społeczną pod opieką, której oskarżony na co dzień pozostaje. Pozytywna weryfikacja tych informacji przez organ procesowy winna zaś skutkować *explicite* wyłączeniem domniemania prawnego, o którym mowa w art. 139 §1 k.p.k. Z punktu widzenia legislacyjnego, art. 139 k.p.k., może zostać rozszerzony o §4, stanowiący, iż: „Przepisu §1 nie stosuje się, jeśli organ procesowy posiada wiarygodną informację o tym, że zmiana miejsca pobytu strony, wynika ze szczególnych okoliczności, zwłaszcza konieczności leczenia w zamkniętym zakładzie leczniczym, a strona nie miała możliwości zawiadomienia organu o nowym adresie”.

¹²⁴⁶ Np. w drodze wezwania szpitala do wydania dokumentacji medycznej z leczenia oskarżonego w trybie art. 26 ust. 3 pkt 3 u.p.p.

¹²⁴⁷ Wyrok SN z 16.07.2009 r., V KK 48/09, LEX nr 598192.

Postulowane rozwiązanie nie przyczyni się do wzrostu kosztów postępowania. Oczywiście, w pewnych sytuacjach może prowadzić do jego wydłużenia. Niemniej wzgląd na konieczność zagwarantowania oskarżonemu możliwości rzeczywistej realizacji prawa do osobistego udziału w czynnościach procesowych, wymaga zniesienia domniemania z art. 139 §1 k.p.k., w omawianych tu sytuacjach.

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań, zaznaczyć należy, że obowiązek informacyjny z art. 75 §1 k.p.k. nie powstaje w przypadku umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej, w trybie art. 203 k.p.k. Skoro, miejsce obserwacji określane jest w postanowieniu sądu (art. 203 §2 k.p.k.), to jest ono znane organowi *ex officio*. Przyjęcie, iż oskarżony jest zobligowany do powiadomienia organu o zmianie miejsca pobytu w związku z zarządzeniem obserwacji, nie ma więc żadnego racjonalnego uzasadnienia. Dotyczy to jednak obserwacji zarządzonej w tej samej sprawie. Jeśli oskarżony uczestniczy równolegle w dwóch postępowaniach, to powinien on wówczas zawiadomić sąd o zmianie miejsca pobytu.

Problematyczny jest też moment aktualizacji obowiązku informacyjnego z art. 75 §1 k.p.k., w przypadku oskarżonego, który został umieszczony na obserwacji psychiatrycznej w trybie art. 24 u.o.z.p. Problem jaki tu powstaje wynika ze sposobu określenia czasu trwania obserwacji na gruncie art. 24 ust. 2 u.o.z.p. Ustawodawca wskazał jedynie, że omawiana obserwacja może trwać maksymalnie 10 dni. Nie określono natomiast minimalnego okresu jej trwania. W praktyce kwestia ta zależy od oceny lekarzy psychiatrów prowadzących obserwację. Termin nie jest zatem znany oskarżonemu - przynajmniej *ab initio*. Teoretycznie możliwe jest zakończenie obserwacji przed upływem terminu, o którym mowa w art. 75 §1 k.p.k., wówczas obowiązek ten w ogóle nie powstanie. Biorąc pod uwagę, powyższe okoliczności przyjąć raczej należy, że obowiązek z art. 75 §1 k.p.k., ulegnie aktualizacji po przekroczeniu 7 dnia obserwacji. Postulaty *de lege ferenda*, dotyczące hospitalizacji w trybie art. 23 u.o.z.p., dotyczą również tej konfiguracji.

6.2.3. Obowiązek stawiennictwa i udziału w czynnościach procesowych

W pewnych sytuacjach, prawo do udziału w czynnościach procesowych ulega przekształceniu w obowiązek. Wówczas oskarżony jest zobligowany do udziału w takowych. Obowiązek udziału w danej czynności może wynikać *explicite* z ustawy karnoprosesowej (np. art. 374 §1a k.p.k.) bądź z decyzji organu procesowego, który uzna taki udział za obowiązkowy (tak np. w art. 374 §1 zd. 2 k.p.k., art. 450 §2 k.p.k. czy art. 349 § 3 zd 1 k.p.k.). W każdym przypadku oskarżonego należy wezwać do udziału w tej czynności. Wezwanie musi spełniać

wymogi przewidziane w art. 129 §1 k.p.k. oraz zostać prawidłowo doręczone¹²⁴⁸. Następstwem skutecznego wezwania jest obowiązek stawiennictwa, wynikający *explicite* z art. 75 §1 zd. 2 k.p.k. Obowiązek ten dotyczy całego postępowania karnego, tj. zarówno postępowania przygotowawczego jak i jurysdykcyjnego.

Z pewnym uproszczeniem można więc przyjąć, że realizacja omawianych tu obowiązków wymaga kumulatywnego spełnienia trzech warunków, tj.:

1. doręczenie oskarżonemu wezwania do udziału w czynności;
2. zrozumienia przez oskarżonego treści wezwania;
3. stawiennictwa w miejscu i czasie przeprowadzania czynności procesowej.

Jeśli wezwanie nie zostanie prawidłowo doręczone, czynności nie przeprowadza się (art. 117 §2 k.p.k.). Należy jednak pamiętać, iż prawidłowość doręczenia – o czym była już mowa powyżej – zależy jedynie od spełnienia przesłanek formalnoprawnych tej czynności. Możliwe jest więc, że oskarżony z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie odbierze pisma osobiście (132 §1 k.p.k.), ani też nie odbierze go następczo z placówki pocztowej, najbliższej jednostki Policji czy urzędu gminy (art. 133 §1 k.p.k.). Taka postawa oskarżonego może wynikać nie tylko z zaburzeń psychotycznych (np. uporczywych zaburzeń urojeniowych o typie prześladowczym), ale również z nasilonych zaburzeń lękowych czy silnej tendencji do introwersji (zaburzenia ze spektrum autyzmu, osobowość schizoidalna). Chociaż oskarżony *in facto* nie otrzyma wezwania, to zostanie ono uznane za doręczone (art. 133 §2 zd. 2 k.p.k.). To samo dotyczy, omówionej powyżej sytuacji, w której pogorszenie stanu zdrowia psychicznego będzie rodziło konieczność hospitalizacji psychiatrycznej oskarżonego, uniemożliwiającej mu odebranie wezwania w terminie. Rolę gwarancyjną spełnia tu, wspomniany już, art. 140 k.p.k., który nakazuje równoległe doręczanie pism procesowych obrońcy bądź przedstawicielowi ustawowemu oskarżonego.

Prawidłowo doręczone wezwanie musi zostać następczo właściwie zrozumiane przez oskarżonego. Zdolność ta może być ograniczona w przypadku szeroko pojętych zaburzeń procesów myślowych. Tytułem przykładu wskazać należy na osobę, która wykazuje tendencję do myślenia paralogicznego, łącząc zdarzenia i fakty w oparciu o „własne”, niekorespondujące z zasadami logiki reguły, czy interpretując znaczenie wyrazów w sposób nadmiernie konkretny bądź nadmiernie abstrakcyjny¹²⁴⁹. Trudności w zrozumieniu komunikatu mogą wynikać

¹²⁴⁸ *In facto* możliwość doręczenia oskarżonemu wezwania, uzależniona jest również od posiadania przez organ aktualnych informacji na temat aktualnego miejsca pobytu (i adresu do doręczeń) oskarżonego, o czym była już mowa powyżej.

¹²⁴⁹ Szerzej zob. rozdz. II.2.2.4. Zaburzenia myślenia i mowy (porozumiewania się).

również z mniejszego niż przeciętny ilorazu inteligencji (w przypadku oskarżonych niepełnosprawnych intelektualnie).

Wreszcie, zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą utrudnić mu stawiennictwo w miejscu i czasie przeprowadzania czynności procesowej, mimo, iż otrzymał on wezwanie i zrozumiał jego treść. Również w tym miejscu, można przytoczyć, przykład pacjentki z ciężkim zespołem natręctw, która z powodu obsesji i kompulsji higienicznych przez kilkanaście godzin dziennie zażywała kąpeli. Przymusowy charakter kompulsji sprawia, że osoba doznająca tego typu objawów, nie jest w stanie ich samoczynnie przerwać (albo wiąże się to ze znacznymi trudnościami), nawet gdy ma świadomość ich irracjonalności. Oczywiście niestawiennictwo na czynności może być też spowodowane, wspomnianą już hospitalizacją psychiatryczną. Warto jednak podkreślić, że nawet zaburzenie psychiczne, które nie wymaga leczenia w trybie szpitalnym, może *in facto* upośledzić zdolność oskarżonego do stawiennictwa na wezwanie (np. wspomniane już zaburzenia lękowe, skutkujące wycofaniem się z relacji społecznych i interakcji międzyludzkich).

Jeśli udział oskarżonego w czynności jest obowiązkowy, to jego niestawiennictwo uniemożliwia przeprowadzenie tej czynności, nawet gdy stawi się na nią obrońca (art. 117 §3 k.p.k.). Niemożność przeprowadzenia czynności jest w tym przypadku niezależna od przyczyny niestawiennictwa, jak również tego czy zostało ono usprawiedliwione¹²⁵⁰. Rozwiązanie to stanowi zatem realną gwarancję procesową dla oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych nie stawił się na obowiązkowej dla niego czynności procesowej, niezależnie od tego czy dekompensacja stanu psychicznego doprowadziła ostatecznie do jego hospitalizacji czy intensyfikacji leczenia w trybie ambulatoryjnym. Zakaz wynikający z art. 117 §3 k.p.k., dopełnia bezwzględna przyczyna odwoławcza wskazana w art. 439 §1 pkt 11 k.p.k.¹²⁵¹

Kwestia usprawiedliwienia niestawiennictwa ma natomiast istotne znaczenie dla dopuszczalności zastosowania wobec oskarżonego środków przymusu procesowego w postaci zatrzymania i przymusowego doprowadzenia¹²⁵². Taka możliwość aktualizuje się jedynie, gdy niestawiennictwo jest nieusprawiedliwione (art. 75 §2 k.p.k., art. 382 k.p.k.). W tym miejscu

¹²⁵⁰ *Kodeks postępowania karnego*. Tom I. *Komentarz do art. 1-166*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 117 k.p.k.; Nb 22.

¹²⁵¹ Przepis ten stanowi, że niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów oraz wpływu uchybienia na treść orzeczenia sąd odwoławczy na posiedzeniu uchyla zaskarżone orzeczenie, jeżeli sprawę rozpoznano podczas nieobecności oskarżonego, którego obecność była obowiązkowa.

¹²⁵² Dla porządku wskazać należy, że w art. 75 §2 k.p.k. mowa jest o „sprowadzeniu”, nie zaś „doprowadzeniu”. Niemniej wykładnia funkcjonalna art. 75 §2 pozwala przyjąć, że mowa tu o tożsamych czynnościach procesowych.

warto przypomnieć, że zgodnie z ogólną regułą wyrażoną w art. 117 §2a k.p.k., usprawiedliwienie nieobecności wywołanej chorobą (w tym chorobą psychiczną)¹²⁵³ wymaga przedłożenia zaświadczenia wystawionego przez lekarza sądowego. Trudno jednak oczekiwać, aby oskarżony, którego stan zdrowia psychicznego uległ dekompensacji, był w stanie udać się do lekarza sądowego, celem realizacji obowiązku wynikającego z art. 117 §2a k.p.k., zwłaszcza, gdy pogorszenie to skutkowało hospitalizacją w oddziale psychiatrycznym. Informacje o istotnym pogorszeniu stanu zdrowia psychicznego oskarżonego mogą być przekazane organowi przez innego uczestnika postępowania – zwłaszcza obrońcę oskarżonego, o ile ten go posiada bądź przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.). Oczywiście źródłem informacji mogą być też podmioty nieuczestniczące w procesie (np. osoby bliskie oskarżonego), które posiadają relewantne dane w tym zakresie. Względy gwarancyjne przemawiają za przyjęciem, iż w razie otrzymania takich informacji, organ powinien odstąpić od zarządzenia zatrzymania i przymusowego doprowadzenia oskarżonego, przynajmniej do czasu weryfikacji podniesionych okoliczności.

Weryfikacja tychże będzie stosunkowo prosta, jeśli oskarżony trafi do szpitala psychiatrycznego. Sąd może wówczas otrzymać dokumentację medyczną z leczenia oskarżonego w tej jednostce (art. 26 ust. 3 pkt 3 u.p.p.). Co prawda, krótko po rozpoczęciu hospitalizacji dokumentacja nie będzie zbyt obszerna, niemniej będzie zawierała wywiad wstępny i badanie przedmiotowe oskarżonego z momentu jego przyjęcia do szpitala z określeniem ówczesnego stanu klinicznego i konkluzją dotyczącą konieczności leczenia w trybie szpitalnym.

Znacznie trudniej zweryfikować będzie takie informacje, jeśli oskarżony mimo pogorszenia stanu psychicznego nie trafi do szpitala. Możliwe jest przecież, że omawiany tu podmiot np. odizoluje się od społeczeństwa w obrębie własnego domu (mieszkania). Tak stan może mieć różne podłoże psychopatologiczne i wynikać zarówno z eskalacji zaburzeń lękowych jak i nasilenia objawów wytwórczych (zwłaszcza urojeń i omamów o charakterze ksobno-prześladowczym ale również urojeń o charakterze paranoidalnym¹²⁵⁴), czy dekompensacji afektywnej (rozwoju epizodu depresji z postępującym spadkiem nastroju i napędu, skutkujących całkowitą anergią i abulią). *De lege ferenda*, w razie braku możliwości obiektywizacji otrzymanych przez organ informacji o zaburzeniach psychicznych będących przyczyną niestawiennictwa oskarżonego na czynności procesowej, jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie powinno być dopuszczalne jedynie w celu poddania go badaniu

¹²⁵³ *Lege non distinguente.*

¹²⁵⁴ Np. urojeniami wpływu i oddziaływania.

psychiatrycznemu. Mowa tu zatem o doprowadzeniu celem przeprowadzenia oceny stanu zdrowia psychicznego przez biegłych psychiatrów, pod kątem określenia zdolności do udziału w procesie. *De lege lata*, brak jest jednak wyraźnej podstawy normatywnej do takiego ograniczenia kompetencji organu wynikającej z art. 75 §2 k.p.k.

Oczywiście uciążliwości związane z przymusowym doprowadzeniem mogą jeszcze bardziej pogorszyć stan zdrowia psychicznego oskarżonego, niemniej całkowita rezygnacja z możliwości zastosowania tego środka przymusu nie jest w tym przypadku rozwiązaniem właściwym. Oskarżony, pozostający pod wpływem objawów może bowiem nie stawić się również na wyznaczony termin badania. Niemożność jego doprowadzenia skutkowałaby niemożnością oceny stanu zdrowia psychicznego (a co za tym idzie zdolności do udziału w procesie czy następstw pierwotnego niestawiennictwa).

Omawiane powyżej okoliczności związane z pogorszeniem stanu psychicznego oskarżonego, mogą być również przyczyną jego niestawiennictwa na rozprawie. Co do zasady, udział w rozprawie jest uprawnieniem oskarżonego. Jego obecność jest jednak obowiązkowa w ramach czynności przedstawienia zarzutów oraz przesłuchania w sprawach o zbrodnie, (art. 374 §1a k.p.k.), a w innych przypadkach, jeśli sąd lub przewodniczący składu uznają obecność oskarżonego za obowiązkową (art. 374 §1 zd. 2 k.p.k.).

W razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa na takiej rozprawie, przewodniczący składu orzekającego zarządza natychmiastowe zatrzymanie i doprowadzenie oskarżonego lub przerywa w tym celu rozprawę albo też sąd ją odracza (art. 382 k.p.k.). W tym przypadku, doprowadzenie oskarżonego na rozprawę ma więc charakter obligatoryjny¹²⁵⁵, rozwiązanie to stanowi zatem *lex specialis* względem art. 75 §2 k.p.k.¹²⁵⁶ Przy czym wymóg natychmiastowego doprowadzenia dotyczy jedynie tych przypadków, w których jest to obiektywnie możliwe (np. oskarżony mieszka w niedalekiej odległości od sądu)¹²⁵⁷. W innych przypadkach sąd przerywa bądź odracza rozprawę¹²⁵⁸. W tym okresie można zaś zarządzić zatrzymanie i przymusowe sprowadzenie oskarżonego na kolejną rozprawę w trybie art. 75 §2

¹²⁵⁵ *Kodeks ...*, red. Sakowicz A., s. 1011.

¹²⁵⁶ W art. 382 k.p.k., ustawodawca posłużył się jednoznacznie sformułowaniami „przewodniczący zarządza”, „sąd odracza”, w przeciwieństwie do art. 75 §2 k.p.k., który stanowi, że oskarżonego „można zatrzymać i sprowadzić przymusowo” – pozostawiając ostateczną decyzję w gestii organu.

¹²⁵⁷ *Ratio legis* „natychmiastowego sprowadzenia” sprowadza się do tego, by oskarżony był bezzwłocznie zatrzymany i doprowadzony na rozprawę, tak by mogła się ona odbyć w tym samym dniu i by pozostali uczestnicy, którzy stawili się na rozprawę, mogli w niej uczestniczyć bez konieczności ponownego stawiennictwa – *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, red. Steinborn S., Warszawa 2016, el.LEX/kom. do art. 382; Nb 4.

¹²⁵⁸ Decyzja o tym czy *ad casum* rozprawę należy przerwać czy odroczyć zależy m.in. od terminu kolejnej rozprawy i czasu jaki je dzieli – *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 842.

k.p.k., a jeśli miejsce pobytu oskarżonego nie jest znane – także jego poszukiwania (art. 278 k.p.k.)¹²⁵⁹.

Dopuszczalność zastosowania ww. rozwiązań dotyczy jedynie sytuacji, w których niestawiennictwo zostanie uznane za nieusprawiedliwione. Jak już wskazano, nagła dekompensacja stanu psychicznego oskarżonego, w większości przypadków wykluczy możliwość spełnienia wymogu wynikającego z art. 117 §2a k.p.k. Niezależnie od tego, informacja o „chorobowej” przyczynie niestawiennictwa oskarżonego nie powinna być w żadnym wypadku zignorowana przez organ i to niezależnie od tego od jakiego podmiotu informacja ta pochodzi¹²⁶⁰.

Względy gwarancyjne nakazują przyjąć, iż przewodniczy powinien wówczas zarządzić przerwę w rozprawie¹²⁶¹ celem weryfikacji otrzymanych informacji o przyczynach niestawiennictwa oskarżonego i podjęcia decyzji co do konieczności oceny jego stanu zdrowia psychicznego pod kątem zdolności do udziału w procesie. *De lege ferenda* wykluczona powinna być natomiast możliwość zarządzenia natychmiastowego zatrzymania i doprowadzenia, dyktowana wyłącznie celem zapewnienia obecności oskarżonego na rozprawie. Tym bardziej, jeśli z okoliczności sprawy i otrzymanych przez organ informacji wynika, że oskarżony może nie być zdolny do udziału w teźże. Owe teoretyczne rozważania można zilustrować następującym przykładem. W przypadku rozwijającego się epizodu depresji ciężkiej powikłanego objawami psychotycznymi, oskarżony może doznawać urojeń, zgodnych z nastrojem, tj. urojeń winy, grzeszności czy przestępstwa. Taka osoba, „bezwiednie” przyzna się do każdego zarzucanego jej czynu, będąc chorobowo przekonana, iż „odpowiada za całe zło tego świata”¹²⁶². Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, zostanie zinterpretowane w tożsamy sposób, pogłębiając chorobowe przekonania oskarżonego. Innym przykładem jest osoba cierpiąca na uporczywe zaburzenia urojeniowe o charakterze ksobno-prześladowczym. Nasilenie tych objawów może prowadzić do tego, iż działania organów zostaną zinterpretowane w sposób wrogi i zagrażający prowadząc do nasilenia objawów lękowych czy agitacji, a w skrajnych przypadkach całkowitej dekompensacji afektywno-behawioralnej (w tym zachowań auto- czy alloagresywnych).

¹²⁵⁹ *Kodeks postępowania karnego*. Tom III. *Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 382 k.p.k.; Nb 2.

¹²⁶⁰ W praktyce taką informację powinien przekazać przedstawiciel ustawowy lub obrońca oskarżonego. Nie można jednak wykluczyć, że wiedzę w tym zakresie będzie posiadać organizacja społeczna pod opieką, której oskarżony pozostaje czy osoba bliska albo osoba wspólnie zamieszkująca z oskarżonym.

¹²⁶¹ Względnie sąd powinien ją odroczyć.

¹²⁶² Owy cytat, jest jednym ze sformułowań użytych przez pacjenta, znanego autorowi z praktyki klinicznej, który znajdował się w ciężkiej depresji psychotycznej. Jako, że trafnie ilustruje on analizowaną sytuację, został przytoczony w tekście głównym.

Jeśli zatrzymanie i doprowadzenie takiej osoby na rozprawę nie zostanie połączone z badaniem stanu psychicznego przez biegłych to należy uznać je za naruszające konstytucyjną zasadę proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konst.RP). Istotą tej ostatniej jest bowiem idea zakazu nadmiernej ingerencji w prawa jednostki (*niem. Übermasverbot*), tj. uznanie, że ograniczenia w zakresie praw i wolności mogą następować tylko w zakresie niezbędnym. Niezbędność oznacza m.in., że zastosowane rozwiązanie będzie w stanie doprowadzić do zamierzonych skutków a uzyskane efekty pozostaną w proporcji do ciężarów nałożonych na jednostkę¹²⁶³. Trudno przyjąć, że przymusowe sprowadzenie oskarżonego na rozprawę, celem zapewnienia jego udziału w rozprawie, spełnia powyższe wymogi, skoro podmiot ten z uwagi na swój stan psychiczny najprawdopodobniej nie będzie w stanie korzystać z przysługujących mu uprawnień procesowych.

Oczywiście, aby zapobiec obstrukcji procesowej wywołanej celowo przez oskarżonego, informacja o dekompensacji jego stanu psychicznego powinna mieć charakter uprawdopodobniony, przynajmniej w takim stopniu, aby wywołać w organie uzasadnione przypuszczenie, co do chorobowej przyczyny niestawiennictwa. Niewątpliwie za informację taką należy uznać zaświadczenie wydane przez szpital, które potwierdza, że oskarżony przebywa w zakładzie leczniczym. Jeśli dekompensacja nie doprowadziła do hospitalizacji, za powzięciem takiego przypuszczenia mogą przemawiać np. informacje o dotychczasowym przebiegu leczenia psychiatrycznego, w tym przebytych hospitalizacjach czy częstych epizodach zaostrzeń.

Na zarządzenie w przedmiocie zatrzymania i przymusowego doprowadzenia przysługuje zażalenie (art. 382 zd. 2 w zw. z art. 376 §1 zd. 3 k.p.k.). Jeśli oskarżony nie korzysta w procesie z pomocy obrońcy bądź przedstawiciela ustawowego, to w razie dyskutowanej dekompensacji stanu psychicznego nie będzie zdolny do skorzystania z ww. uprawnienia w sposób samodzielny. Stwierdzenie to również przemawia za koniecznością wyłączenia dopuszczalności natychmiastowego zatrzymania i doprowadzenia w przypadku, gdy z okoliczności sprawy wynika, że przyczyną niestawiennictwa oskarżonego na rozprawie są narastające zaburzenia psychiczne (zarówno *de novo* jak i jako zaostrzenie dotychczasowej remisji).

Dla zachowania kompletności prowadzonych rozważań, warto też zaznaczyć, że prezentowane przez oskarżonego zaburzenia psychiczne mogą być przyczyną opuszczenia

¹²⁶³ Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 103 oraz przywołane tam Orzeczenie TK z 26.04.1995 r., K 11/94, LEX nr 25538. Orzeczenie to zachowuje swoją aktualność w zakresie dotyczącym wykładni pojęcia „niezbędności” mimo, że zostało wydane na gruncie innego porządku konstytucyjnego.

przez niego sali rozprawy bez zezwolenia przewodniczącego¹²⁶⁴, po złożeniu wyjaśnień, co również może być rozpatrywane w kontekście uchybienia obowiązkowi udziału w rozprawie. W takim przypadku sąd może jednak prowadzić rozprawę w dalszym ciągu pomimo nieobecności oskarżonego, albo zarządzić jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, jeśli uznaje dalszą obecność oskarżonego za niezbędną (art. 376 §1 k.p.k.). Uprawnienie sądu przewidziane w tym przepisie aktualizuje się niezależnie od motywów jakimi kierował się oskarżony opuszczając salę rozpraw¹²⁶⁵. Niemniej, mowa tu o konfiguracji procesowej, w której oskarżony pierwotnie stawiał się na rozprawę, a więc miał styczność z organem procesowym, który mógł dokonać spostrzeżeń co do sposobu zachowania strony biernej. Jeśli zachowania te wzbudziły w organie uzasadnione wątpliwości dotyczące stanu zdrowia psychicznego oskarżonego i jego zdolności do udziału w procesie, organ powinien wyznaczyć biegłych celem oceny tych okoliczności (art. 202 §1 k.p.k.), a także wyznaczyć oskarżonemu obrońcę jeśli ten go nie posiada (art. 79 §1 pkt 4 w zw. z art. 81 §1 k.p.k.). Względny gwarancyjne nakazują przyjąć, iż w takim przypadku rozprawa powinna być odroczone, przynajmniej do momentu wydania przez biegłych opinii. Dalsze procedowanie, w tym okolicznościach nie wydaje się właściwe. Nawet jeśli dalszy udział oskarżonego w rozprawie zostanie uznany za nieobowiązkowy. Jeśli oskarżony rezygnuje z uprawnienia dotyczącego udziału w rozprawie, a istnieje duże prawdopodobieństwo, że decyzja ta ma podłoże chorobowe, to kontynuacja rozprawy, *in facto* stanowić będzie wykorzystanie nieporadności oskarżonego prowadząc do pozbawienia go faktycznej możliwości obrony swoich praw w toku rozprawy. Wyznaczenie obrońcy, chociaż ma istotny walor gwarancyjny, nie może pozbawiać oskarżonego prawa do osobistego udziału w czynnościach procesowych. W świetle obecnego brzmienia art. 117 §3a zd. 1 k.p.k., powyższe rozważania należy rozpatrywać raczej w kontekście postulatów *de lege ferenda*, w odniesieniu do sytuacji, w której dalszy udział oskarżonego w rozprawie (po złożeniu wyjaśnień i samowolnym wydaleniu) został uznany za nieobowiązkowy.

Oczywiście, jeśli objawy prezentowane przez oskarżonego są bardziej subtelne, a co za tym idzie nie manifestują się *prima facie*, sąd – nieposiadający wiedzy specjalnej z zakresu psychiatrii - może ich nie zidentyfikować, a co za tym idzie nie powziąć wątpliwości co do stanu psychicznego oskarżonego. Nie można oczekiwać od organu, iż ten będzie przeprowadzał

¹²⁶⁴ Np. w przypadku epizodu maniakalnego, w której dominuje drażliwy nastrój (tzw. „mania drażliwa”). U oskarżonego może wówczas występować też wzmożona tendencja do konfrontacji, roszczeniowość czy skłonność do przekraczania powszechnie przyjętych granic postępowania w danych okolicznościach – szerzej zob. rodz. II.
¹²⁶⁵ Drajewicz D., *Nieobecność oskarżonego na rozprawie głównej (art. 376 k.p.k.)*, Prokuratura i Prawo 5/2014, s. 26.

szczegółową diagnostykę stanu psychicznego strony biernej, w każdym przypadku, w którym jej zachowanie odbiega od ogólnie przyjętych zasad postępowania w danych okolicznościach. Przyjęcie takiego stanowiska doprowadziłoby do poważnych obstrukcji procesowych w toku poszczególnych spraw, a w wymiarze ogólnym do paraliżu systemu wymiaru sprawiedliwości. Wątpliwości te mogą być jednak uzasadnione wobec dodatkowych informacji przekazanych sądowi przez innych uczestników postępowania – np. obrońcę oskarżonego, a dotyczących historii leczenia zaburzeń psychicznych oskarżonego. Z formalnego punktu widzenia, obrońca może złożyć wniosek o poddanie oskarżonego badaniu przez biegłych psychiatrów, w oparciu o art. 9 §2 k.p.k. Chociaż wniosek ten nie ma mocy wiążącej, to może stanowić impuls do rozważenia tej kwestii przez sąd i odstąpienia od stosowania środków przymusu celem wyegzekwowania obowiązku stawiennictwa.

Tożsame wnioski należy odnieść do sytuacji, o której mowa w art. 377 §3 k.p.k., tj. gdy oskarżony prawidłowo zawiadomiony o terminie rozprawy lub posiedzenia oświadcza, że nie weźmie udziału w rozprawie lub posiedzeniu, bądź uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę lub posiedzenie, a z okoliczności sprawy wynika, że zachowania te mogą mieć podłoże chorobowe. W tym przypadku sąd nie ma jednak osobistej styczności z oskarżonym. Warto jednak zaznaczyć, że funkcjonariusze Policji dokonujący zatrzymania na polecenie sądu (art. 15 §1 k.p.k.) powinni poddać oskarżonego badaniu psychiatrycznemu, jeśli z okoliczności zatrzymania bądź informacji posiadanych przez Policję wynika, że zatrzymany jest osobą z zaburzeniami psychicznymi, a jego ówczesny stan zdrowia tego wymaga (*arg. ex. art. 15 ust. 5 u.p.o.*¹²⁶⁶. w zw. z §1 ust. 3 pkt 2 lit. d Rozp.BZ¹²⁶⁷)¹²⁶⁸.

Omawiając zagadnienia związane z obowiązkowym udziałem w rozprawie, należy również odnieść się do rozwiązań przewidzianych w art. 377 §1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, sąd może przeprowadzić rozprawę (lub posiedzenie) pod nieobecność oskarżonego, którego udział był obowiązkowy, jeśli oskarżony wprowadził się ze swej winy w stan powodujących niezdolność do udziału w tejże, nawet jeśli nie złożył jeszcze wyjaśnień. Niniejsze rozwiązanie poważnie ogranicza prawo do udziału oskarżonego w rozprawie (posiedzeniu), niemniej zapobiega obstrukcji procesowej wywołanej wyraźnie zawinionym, bądź w pełni zamierzonym przez oskarżonego działaniem¹²⁶⁹. W praktyce mowa tu o

¹²⁶⁶ Ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2023 r. poz. 171).

¹²⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 13.09.2012 r. w sprawie badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję (Dz.U. z 2012 r. poz. 1102).

¹²⁶⁸ Zagadnienie to zostało szczegółowo omówione w dalszej części rozdziału – tj. w podrozdziale *Zaburzenia psychiczne a zatrzymanie właściwe osoby podejrzaney*.

¹²⁶⁹ „Artykuł 377 k.p.k. jest ważnym środkiem służącym zapobieganiu próbom oskarżonego przejęcia inicjatywy w postępowaniu i jego utrudnianiu, przez wykorzystywanie istniejących w procedurze karnej rygorów

niezdolności do udziału w rozprawie spowodowanej stanem nietrzeźwości lub odurzenia innymi substancjami psychoaktywnymi, w tym nadużyciem stosowanych leków¹²⁷⁰, albo zamierzonymi samouszkodzeniami¹²⁷¹. Stan ten może być stwierdzony za pomocą badania przeprowadzonego za pomocą odpowiedniego urządzenia, jeśli nie narusza integralności ciała (np. alkomatu) – art. 377 §2 zd. 2 k.p.k.

W tym miejscu warto jedynie zwrócić uwagę na kilka kwestii istotnych z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań. Po pierwsze, zachowanie oskarżonego musi być zawinione, co wyklucza możliwość zastosowania art. 377 §1 k.p.k., w przypadku upojenia patologicznego¹²⁷².

Ustalenie, że mowa o tej postaci upojenia wymaga jednak wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii. Niemniej, przed wydaniem postanowienia o kontynuacji rozprawy pod nieobecność oskarżonego, sąd ma obowiązek zapoznania się ze świadectwem lekarza, który stwierdził stan niezdolności do udziału w rozprawie, a w razie konieczności – może przesłuchać go w charakterze biegłego (art. 377 §2 zd. 1 k.p.k.). Treść art. 377 §2 k.p.k., w którym posłużono się terminem „lekarz” bez bliższego doprecyzowania, prowadzi do konstatacji, że w tym wypadku nie musi być to lekarz sądowy. W praktyce, możliwa jest więc sytuacja, że lekarz wydający zaświadczenie będzie posiadał specjalizację z psychiatrii, toteż będzie on w stanie stwierdzić, czy *ad casum* mowa o upojeniu patologicznym zwłaszcza, gdy mała ilość przyjętego alkoholu (nieadekwatna do zaburzeń zachowania), zostanie również potwierdzona w badaniu alkomatem.

Po drugie, nie można uznać za zawinione zachowań oskarżonego, który dokonał samouszkodzeń pod wpływem objawów wytwórczych (np. halucynacji słuchowych o charakterze imperatywnym)¹²⁷³. To samo dotyczy oskarżonego cierpiącego na zespół Pica (tzw. łaknienie opaczne), który zatrzał się spożytą substancją. Tytułem przypomnienia, przywołany zespół charakteryzuje się kompulsywnym spożywaniem rzeczy, które nie posiadają wartości odżywczych i nie są pożywieniem (np. papier, mydło, ziemia, kreda)

dotyczących obecności oskarżonego na rozprawie” – postanowienie SN z 22.08.2013 r., II KK 181/13, LEX nr 1388736.

¹²⁷⁰ Kodeks..., t. III., red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 377 k.p.k.; Nb 3.

¹²⁷¹ Kodeks..., red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 833.

¹²⁷² Tytułem przypomnienia wskazać należy, że upojenie patologiczne charakteryzuje się zaburzeniami zachowania (zwykle nietypowymi dla danej osoby), zaburzeniami świadomości, pobudzeniem psychoruchowym, a czasem także zaburzeniami spostrzegania i myślenia. Objawy te występują natychmiast po spożyciu (zwykle) nieznacznej ilości alkoholu, która u większości ludzi nie powoduje stanu upojenia – szerzej zob. rozdz. I.1.5.

¹²⁷³ Takie objawy mogą występować np. w halucynozie alkoholowej lub zespole abstynencyjnym – szerzej zob. rozdz. II.

Po trzecie, co najmniej wątpliwe jest przyjęcie, iż w pełni zawinione jest wprawienie się w stan upojenia alkoholowego przez osobę, która znajduje się w chronicznej fazie choroby alkoholowej. W tym przypadku mowa już o skrajnej degradacji stanu psychosomatycznego jednostki. Pacjent traci całkowitą kontrolę nad procesem intoksykacji alkoholowej, której podporządkowuje swoje wszystkie działania: obserwuje się wówczas praktycznie bezwiedne picie poranne, spożywanie alkoholi niespożywczych, kradzieże i inne zachowania przestępne motywowane potrzebą zdobycia alkoholu. W takim stanie może występować również psychoza alkoholowa czy otępienie alkoholowe¹²⁷⁴. Działania oskarżonego, nie są więc wyrazem jego świadomej woli, a konsekwencją wieloletniego nadużywania alkoholu.

Po czwarte, przedawkowanie leków nie może być uznane zawinione, jeśli było wynikiem pomyłki (błędu) – np. oskarżony pomylił dawki bądź podobnie brzmiące nazwy leków. W tym przypadku nie można bowiem mówić o zachowaniach ukierunkowanych na wprawienie się w stan niezdolności¹²⁷⁵.

W każdym przypadku, przyczyny nieobecności oskarżonego na rozprawie, jak również ocena jego zawinienia, powinny być weryfikowane w sposób niezwykle uważny. Jednocześnie wszelkie niedające się usunąć wątpliwości winny być rozstrzygane na korzyść oskarżonego, skutkując odroczeniem (bądź przerwaniem) rozprawy, aniżeli jej kontynuacją pod nieobecność oskarżonego. Takie założenie jest uzasadnione wobec konieczność zapewnienia oskarżonemu możliwości realizacji prawa do udziału w rozprawie. Prawo to powinno być ograniczone jedynie wówczas, gdy istnieje absolutna pewność co do tego, że oskarżony zrezygnował z niego w pełni świadomie, tj. decyzja była wyrazem jego niezmiętej patologicznie woli, powziętej w oparciu o prawidłowo postrzeżoną rzeczywistość. Zwłaszcza, że postanowienie, o kontynuacji rozprawy w trybie art. 377 §1 k.p.k. nie podlega zaskarżeniu (*arg. ex art. 459 §2 k.p.k.*)¹²⁷⁶, a sąd prowadzący rozprawę pod nieobecność oskarżonego może uznać za wystarczające odczytanie poprzednio złożonych przez niego wyjaśnień (art. 377 §4 k.p.k.). Zastosowanie omawianego tu trybu *in facto* pozbawia więc oskarżonego jednego z fundamentalnych praw, tj. prawa do złożenia wyjaśnień (art. 175 §1 k.p.k.), w tym prawa ich składania w odniesieniu do każdego przeprowadzonego na rozprawie dowodu (art. 175 §2 k.p.k.).

¹²⁷⁴ Frąckowiak M., Motyka M., *Zespół zależności alkoholowej: charakterystyka, fazy rozwoju, metody diagnozowania*, Problemy Higieny i Epidemiologii, 96(2)/2015, s. 318.

¹²⁷⁵ Tak słusznie Drajewicz D., *Nieobecność oskarżonego na rozprawie głównej (art. 377 k.p.k.)*, Prokuratura i Prawo 7-8/2014, s. 41.

¹²⁷⁶ *Kodeks...*, red. Sakowicz A, s. 999.

6.2.4. Obowiązek poddania się badaniu psychiatrycznemu i pozostałym czynnościom, o których mowa w art. 74 §2 k.p.k.

Chociaż generalny obowiązek udziału oskarżonego w czynnościach procesowych został już omówiony w poprzednim podrozdziale, kwestia poddania się czynnościom określonym w art. 74 §2 k.p.k., musi być omówiona odrębnie, z uwagi na to, że obowiązki te stanowią ustawowy wyjątek od zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*. Niniejszy przepis zobowiązuje bowiem oskarżonego do poddania się wymienionym w nim czynnościom, przeprowadzanym w celu dostarczenia materiału dowodowego¹²⁷⁷. Zgodnie z tym przepisem, oskarżony jest zobowiązany poddać się:

1. oględzinom zewnętrznym ciała oraz innym badaniom niepołączonym z naruszeniem integralności ciała; wolno także w szczególności od oskarżonego pobrać odciski, fotografować go oraz okazać w celach rozpoznawczych innym osobom;
2. badaniom psychologicznym i psychiatrycznym oraz badaniom połączonym z dokonaniem zabiegów na jego ciele, z wyjątkiem chirurgicznych, pod warunkiem że dokonywane są przez uprawnionego do tego pracownika służby zdrowia z zachowaniem wskazań wiedzy lekarskiej i nie zagrażają zdrowiu oskarżonego, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest nieodzowne; w szczególności oskarżony jest obowiązany przy zachowaniu tych warunków poddać się pobraniu krwi, włosów lub wydzielin organizmu, z zastrzeżeniem pkt 3;
3. pobraniu przez funkcjonariusza Policji wymazu ze śluzówki policzków, jeżeli jest to nieodzowne i nie zachodzi obawa, że zagrażałoby to zdrowiu oskarżonego lub innych osób.

Oskarżonego wzywa się do poddania ww. procedurom. W razie odmowy poddania się tym obowiązkom oskarżonego można zatrzymać i przymusowo doprowadzić, a także stosować wobec niego siłę fizyczną lub środki techniczne służące obezwładnieniu, w zakresie niezbędnym do wykonania danej czynności (art. 74 §3a k.p.k.).

Nie ulega większym wątpliwościom stwierdzenie, iż czynności te (choć przedmiotowo ograniczone) wiążą się z pewnym stopniem uciążliwości dla oskarżonego. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których oskarżony stawia opór, implikujący konieczność stosowania wobec niego środków przymusu wymienionych w art. 74 §3a k.p.k.

¹²⁷⁷ Gerecka-Żołyńska A., *Uwagi o obowiązku poddania się oskarżonego badaniom w celu uzyskania dowodu a kontradiktoryjność procesu karnego*, [w:] *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, red. Wiliński P., Warszawa 2013, s. 298 i n.

Sposób realizacji omawianych tu obowiązków jest ściśle uzależniony od ówczesnego stanu zdrowia psychicznego oskarżonego. Trudności w tym zakresie mogą wynikać chociażby ze znacznego wzmoczenia napędu (pobudzenie psychoruchowe), agitacji, tendencji do specyficznej (ksobno-prześladowczej, wrogiej) interpretacji działań organu czy zachowań o znamionach negatywizmu czynnego. Istotne są również deficyty intelektualne wpływające na trudności w zrozumieniu przekazywanych komunikatów. Poddanie się badaniom może być też znacznie utrudnione u osób z ciężkim zespołem natręctw. Przymus wykonywania określonych czynności w ściśle określony (rytualny) sposób uniemożliwi oskarżonemu proste dostosowanie się do poleceń, co może być interpretowane jako odmowa poddania się badaniu. To samo dotyczy obsesji i kompulsji higienicznych, zwłaszcza, że przepis pozwala na pobieranie wydzielin organizmu, co wiąże się z oczywistym naruszeniem przestrzeni osobistej osoby badanej.

Na tle powyższych przykładów uwidacznia się brak instrumentów gwarancyjnych uwzględniających specyfikę oskarżonych z zaburzeniami psychicznymi poddawanych badaniom określonym w art. 74 §2 k.p.k. Warto zauważyć, że ustawodawca nie wprowadził hierarchii (czy kolejności) badań, którym należy poddać oskarżonego. *In genere*, rozwiązanie to trzeba uznać za prawidłowe, gdyż wybór poszczególnych procedur musi być ustalany *ad casum*, zależnie od stanu faktycznego danej sprawy i potrzeb z tym związanych. Niemniej, rozwiązanie to stwarza pewne zagrożenie dla ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi. *De lege lata*, możliwe jest bowiem, że oskarżony w niestabilnym stanie psychicznym¹²⁷⁸, zostanie przymusowo poddany oględzinom zewnętrznym, pobraniu próbek krwi i wydzielin, okazany innym osobom celem rozpoznania, a dopiero na końcu podda się go badaniu psychiatrycznemu czy psychologicznemu.

Konieczność ochrony praw omawianej tu grupy podmiotów, przemawia za wprowadzeniem do art. 74 k.p.k. postanowień stwierdzających, iż oskarżonego w pierwszej kolejności poddaje się badaniu psychiatrycznemu, jeśli z okoliczności sprawy bądź posiadanych przez organ informacji wynika, że jego zachowanie może wynikać z zaburzeń psychicznych, chyba że wykonanie innych czynności jest niezbędne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, w szczególności zabezpieczenia dowodów przed ich utratą bądź zniszczeniem.

De lege ferenda, należałoby zatem przyznać prymat badaniu psychiatrycznemu, we wszystkich tych przypadkach, w których zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że zachowanie

¹²⁷⁸ Np. Pobudzony, drażliwy, skłonny do konfrontacji i stawiania oporu z uwagi na trwający epizod maniakałny.

oskarżonego jest wynikiem patologii procesów psychicznych. Jednocześnie, wzgląd na potrzebę realizacji celów postępowania, wyklucza możliwość nadania tej zasadzie charakteru bezwzględnego. Zwłaszcza, że ślady pozostawione na ciele człowieka z założenia mają ograniczoną trwałość¹²⁷⁹.

W tym miejscu warto również zastanowić się nad oceną biernej postawy oskarżonego, który co prawda stawia się na czynności, niemniej czynnie nie uczestniczy w ich wykonywaniu¹²⁸⁰. W literaturze słusznie wskazuje się, że ustawodawca zobowiązuje oskarżonego wyłącznie do biernego poddania się czynnościom przewidzianym w art. 74 §2 k.p.k. Oskarżony jest zatem zobowiązany jedynie znosić (łac. *pati*) oraz nie przeszkadzać (łac. *non facere*) organom w przeprowadzanych czynnościach¹²⁸¹. Założenie to wymaga jednak pewnego doprecyzowania. Nie sposób bowiem przyjąć, że oskarżony, który np. nie reaguje na polecenie otwarcia ust celem pobrania wymazu ze śluzówki realizuje obowiązek procesowy wynikający z art. 74 §2 pkt 3 k.p.k. w sposób bierny¹²⁸². W języku powszechnym „poddąć się” oznacza „podporządkować się komuś lub czemuś”¹²⁸³, w tym wypadku bierna postawa jest w rzeczywistości przejawem niewerbalnego oporu wobec wykonania tej czynności. *In facto*, oskarżony uniemożliwia więc przeprowadzenie czynności, co stwarza możliwość zastosowania środków przewidzianych w art. 74 §3a k.p.k.¹²⁸⁴. Przyjęcie odmiennego zapatrywania czyniłoby z art. 74 §2 k.p.k., rozwiązanie iluzoryczne.

Przenosząc powyższe rozważania na grunt problematyki dotyczącej badania psychiatrycznego, należy zastanowić się czy oskarżony ma obowiązek udzielania odpowiedzi na pytania biegłych psychiatrów. Teoretycznie, w świetle poczynionych już spostrzeżeń, bierna postawa może zostać uznana za przejaw oporu, utrudniający badanie psychiatryczne. Warto jednak zaznaczyć, że w przypadku tej konkretnej czynności, obowiązek współdziałania z biegłymi jest *in facto* niewymuszalny¹²⁸⁵, co trafnie zauważono także w orzecznictwie¹²⁸⁶. Z poglądem tym polemizuje S. Ładoś, przyjmując, iż *sui generis* przymusem jest tu perspektywa

¹²⁷⁹ Burdzik M., Nowak A., Frasz M., *Efekt regresji...*, s. 81-82.

¹²⁸⁰ Np. pozostając pod wpływem pseudohalucynacji słuchowych, o charakterze imperatywnym, które „nakazują” mu opór.

¹²⁸¹ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 797.

¹²⁸² Nie można zatem w pełni zgodzić się z poglądem, że pobranie wydzielin organizmu jest czynnością, która może odbyć się „bez aktywnego udziału oskarżonego” - *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony ...*, red. Kulesza C., s. 798. Założenie to nie jest trafne chociażby w odniesieniu do pobrania śliny (czy wymazu ze śluzówki), gdyż wymaga aktywności ze strony oskarżonego, w postaci otwarcia ust.

¹²⁸³ *Słownik języka polskiego*, PWN; źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/poddac-sie;2502059.html>; dostęp: 16.05.2023 r.

¹²⁸⁴ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., s. 798.

¹²⁸⁵ Tak słusznie przyjmuje Z. Sobolewski, *Samooskarżenie w świetle prawa karnego: (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982, s. 138 i n.

¹²⁸⁶ Zob. np. wyrok SA w Białymstoku z 12.03.2015 r., II AKa 27/15, LEX nr 1663034.

zarządzenia obserwacji sądowo-psychiatrycznej. Przywołany autor przyjmuje, iż „można wątpić, czy świadom tej perspektywy [obserwacji] oskarżony, kiedykolwiek odmówiłby aktywnego udziału w badaniu”. Chociaż należy zgodzić się z tezą, iż perspektywa obserwacji psychiatrycznej może „motywować” oskarżonego do czynnej partycypacji w badaniu, to w żadnym wypadku nie jest ona w stanie ostatecznie wymusić na oskarżonym takiej aktywności. Jeśli oskarżony, przyjmie iż nie będzie odpowiadał na zadawane mu przez biegłych pytania (niezależnie czy decyzja ta jest wyrazem prawidłowego czy patologicznie zmienionego procesu decyzyjnego), to nie da się – dozwolonymi przez prawo metodami – wymusić na oskarżonym takich odpowiedzi, jeśli jego wola w tym zakresie nie ulegnie zmianie.

Bierna postawa oskarżonego, nie zawsze będzie zresztą skutkować wnioskiem o zarządzenie obserwacji psychiatrycznej. Chociaż komunikaty werbalne przekazywane przez badanego, mają fundamentalne znaczenie dla badania psychiatrycznego, to nie są jego jedynym elementem. Biegli obserwują również sposób zachowania się oskarżonego, który może np. wskazywać na pozostawanie pod wpływem omamów. Obserwacji podlega również afekt czy adekwatność zachowania względem sytuacji, w której oskarżony się znajduje, a także inne komunikaty niewerbalne. Obserwacja ambulatoryjna, połączona z analizą dostępnej dokumentacji medycznej, może w pewnych (transparentnych) przypadkach wystarczyć do dokonania ustaleń co do braku zdolności do udziału w postępowaniu.

Obowiązek poddania się badaniu psychiatrycznemu, o którym mowa w art. 74 §2 pkt 2 k.p.k., należy więc interpretować jako obowiązek stawiennictwa na to badanie¹²⁸⁷. Jedynie w tej „części” podlega on wyegzekwowaniu w trybie art. 73 §3a k.p.k. Bierna postawa oskarżonego podczas badania nie może w żadnym wypadku zostać uznana za utrudnianie postępowania karnego w rozumieniu art. 258 §1 pkt 2 k.p.k., a co za tym idzie stanowić podstawy do zastosowania wobec niego tymczasowego aresztowania¹²⁸⁸.

Jeśli oskarżony zdecyduje się udzielać odpowiedzi na pytania biegłych, oświadczenia złożone w tych warunkach, a dotyczące zarzucanego mu czynu zabronionego nie mogą być przedmiotem dowodzenia (art. 199 k.p.k., art. 52 ust. 2 u.o.z.p.). Oświadczeń nie można też utrzymywać w dokumentacji z przeprowadzonego badania (art. 51 u.o.z.p.). Chociaż *ratio legis* przywołanych przepisów sprowadza się do zagwarantowania biegłym warunków, w których możliwe będzie uzyskanie pełnych informacji o oskarżonym, a co za tym idzie sporządzenia rzetelnej i kompletnej opinii¹²⁸⁹, to w szerszym ujęciu normy te należy rozpatrywać także w

¹²⁸⁷ Wyrok SA w Białymstoku z 12.03.2015 r., II AKa 27/15, LEX nr 1663034.

¹²⁸⁸ Tak słusznie Ładoś S., *Pozycja procesowa...*, s. 230.

¹²⁸⁹ Burdzik M., *Lekarz w procesie...*, s. 180 i przywołana tam literatura.

kontekście gwarancji procesowych. Dotyczy to zwłaszcza oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych, może nie być zdolny do świadomego podjęcia woli w zakresie ujawnienia bądź nieujawnienia określonych informacji. Rozwiązania te stanowią zatem egzemplifikację zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* w odniesieniu do badania sądowo-psychiatrycznego.

Z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań, istotna jest też kwestia obowiązku poddania się przez oskarżonego badaniom psychologicznym. Te ostatnie mogą mieć charakter pomocniczy dla wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego w rozumieniu art. 202 §1 k.p.k. bądź samoistny¹²⁹⁰. W pierwszym przypadku, biegły psycholog powoływany jest do udziału w wydaniu opinii na wniosek psychiatrów (art. 202 §2 k.p.k.). Natomiast w drugim, badanie oskarżonego przez biegłych psychologów zarządza sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator – czyniąc to „w razie potrzeby” (art. 215 k.p.k.). W obu sytuacjach oskarżony jest zobligowany do poddania się badaniu (art. 74 §2 pkt 2 k.p.k.). Przy czym zakres omawianego obowiązku jest analogiczny jak w przypadku poddania się badaniu psychiatrycznemu. Nie ma więc praktycznej możliwości wymuszenia na oskarżonym czynnego uczestnictwa w tymże.

Badanie psychologiczne może służyć np. określeniu osobowości sprawcy (np. przez przeprowadzenie diagnostyki testem MMPI-2¹²⁹¹), a co za tym idzie ocenie jego procesów motywacyjnych prowadzących do popełnienia zarzucanego mu czynu zabronionego.

Podnieść też należy, że nietrafny jest pogląd, który dopuszcza możliwość przeprowadzenia badania psychiatrycznego oskarżonego na podstawie art. 215 k.p.k. przez jednego biegłego, celem ustalenia czy nie zachodzą uzasadnione wątpliwości co do poczytalności strony biernej¹²⁹². Przyjęcie takiego stanowiska prowadziłoby w praktyce do obejścia gwarancji procesowych związanych z wymogami sporządzenia opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (art. 202 §1 i §4 k.p.k.).

¹²⁹⁰ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks.... t I.*, s. 1217.

¹²⁹¹ MMPI-2 (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) – jest samoopisowym kwestionariuszem do oceny zaburzeń osobowości i psychopatologii, w którym badany ustosunkowuje się do 567 stwierdzeń, dotyczących różnych zachowań i przekonań. Wyniki ujmowane są następczo w 121 skalach – Głowacka A., *Strategia interpretacji protokołu MMPI-2 – studium przypadku pacjenta z chorobą afektywną dwubiegunową w okresie remisji objawów hipomaniakalnych*, *Psychiatria i Psychologia Kliniczna* 21(3)/2021, s. 227. W zakresie holistycznych opracowań poświęconych tej tematyce, zob. np.: Frideman A.F., Lewak R., Nichols D.S., Webb J.T., *Psychological Assessment with the MMPI-2*, New York, 2001.

¹²⁹² Grajewski J., Steinborn S., Paprzycki L.K., *Komentarz aktualizowany do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 2015, el.LEX/kom. do art. 215 k.p.k.; Nb 1.

6.2.5. Obowiązek poddania się obserwacji psychiatrycznej

Omawiany powyżej obowiązek poddania się badaniu psychiatrycznemu może przyjąć postać obowiązku poddania się obserwacji psychiatrycznej, w trybie art. 203 k.p.k. Aktualizacja tego obowiązku wymaga jednak kumulatywnego spełnienia kilku przesłanek, tj.:

1. zaistnienia uzasadnionych wątpliwości co do stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3 i/lub 4 k.p.k.,
2. zebrania dowodów, które wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo,
3. zgłoszenia przez biegłych takiej konieczności (art. 203 §1 k.p.k.)¹²⁹³ – niniejszy wymóg oznacza, że sąd nie może zarządzić obserwacji psychiatrycznej na podstawie własnej decyzji, bez uprzedniego wniosku biegłych złożonego w tym przedmiocie¹²⁹⁴; rozwiązanie to należy rozpatrywać w kontekście gwarancyjnym, gdyż to biegli psychiatrzy jako osoby posiadające fachową wiedzę z zakresu psychiatrii są w stanie obiektywnie ocenić czy *ad casum*, wymagane jest badanie pacjenta w warunkach zamkniętego oddziału psychiatrycznego¹²⁹⁵.
4. braku możliwości oceny stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, w trybie ambulatoryjnym (*arg. ex art. 203 §1 k.p.k.*) – niniejszy wymóg nie został wyrażony *explicite* z ustawie karnoprosesowej, niemniej taka konkluzja wynika z prokonstytucyjnej wykładni art. 203 §1 k.p.k., uwzględniającej zasadę proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konst.RP). Obserwacja w trybie stacjonarnym, z uwagi na jej przymusowy charakter stanowi bowiem poważną ingerencję w konstytucyjne prawo do wolności jednostki. „Konieczność” zgłoszoną przez biegłych, należy zatem odnosić jedynie do sytuacji, w których zachodzi potrzeba wykonania badań dodatkowych wymagających warunków stacjonarnych lub wyjaśnienia wątpliwości, których nie da się rozstrzygnąć nawet w wielokrotnym (powtarzanym) lub trwającym kilka dni badaniu ambulatoryjnym¹²⁹⁶; badanie połączone z obserwacją psychiatryczną powinno być metodą ostateczną, stosowaną w razie niemożności wyjaśnienia wątpliwości diagnostycznych za pomocą mniej inwazyjnych metod¹²⁹⁷;

¹²⁹³ Postanowienie SA w Krakowie z 13.01.2020 r., II AKz 790/19, LEX nr 3047368.

¹²⁹⁴ W orzecznictwie słusznie wskazuje się, że

¹²⁹⁵ Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 203, Nb 1.

¹²⁹⁶ Postanowienie SA w Łodzi z 10.01.2018 r., II AKz 647/17, LEX nr 2786009.

¹²⁹⁷ Tak słusznie SA w Katowicach w postanowieniu z 8.10.2015 r., II AKz 543/15, LEX nr 1994039.

5. wysłuchania oskarżonego przez sąd (art. 203 §2 zd. 2 w zw. z art. 249 §3 k.p.k.), przed zarządzeniem obserwacji. Od obowiązku można odstąpić jedynie, gdy oskarżony ukrywa się lub przebywa poza granicami kraju¹²⁹⁸. Żadna inna okoliczność nie usprawiedliwia zatem naruszenia powinności wysłuchania. Wysłuchanie stwarza bowiem oskarżonemu możliwość podjęcia obrony w obliczu groźby zastosowania środka wiążącego się z pozbawieniem wolności, jest zatem niezwykle istotnym mechanizmem gwarancyjnym¹²⁹⁹.
6. wydania przez sąd postanowienia w którym określi czas i miejsce prowadzenia obserwacji (art. 203 §2 zd 1 k.p.k.) – wniosek złożony przez biegłych, chociaż stanowi warunek konieczny zarządzenia obserwacji psychiatrycznej, nie jest dla sądu wiążący, w tym sensie, że podlega jego ocenie. Ostateczna decyzja w przedmiocie umieszczenia oskarżonego na obserwacji w zakładzie psychiatrycznym należy zatem do wyłącznej kompetencji sądu, który musi ocenić całokształt okoliczności sprawy – w tym zasadność wniosku biegłych oraz to czy zebrane dotychczas dowody wskazują na wysokie prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego przestępstwa. Prowadzi to do konstatacji, iż biegli wskazujący na zasadność przeprowadzenia obserwacji powinni wykazać w przekonywujący sposób, że w drodze badań ambulatoryjnych, nie są w stanie wypowiedzieć się, co stanu psychicznego oskarżonego. W razie braku wskazania takowych sąd przed rozstrzygnięciem wniosku o przeprowadzenie obserwacji sądowo - psychiatrycznej powinien przesłuchać biegłych, zarówno na okoliczność konieczności przeprowadzenia obserwacji, jak i czasu jej trwania¹³⁰⁰.

Na postanowienie w przedmiocie obserwacji sądowo-psychiatrycznej oskarżonemu przysługuje zażalenie. Z uwagi na doniosłe konsekwencje zarządzenia obserwacji, wątpliwość budzi jednak względna suspensywność zażalenia (art. 462 §1). *De lege ferenda*, do czasu rozpoznania zażalenia nie powinno ono podlegać wykonaniu. Co prawda sąd powinien rozpoznać zażalenie niezwłocznie (art. 203 §4 zd. 2 k.p.k.), niemniej „niezwłoczność” nie oznacza „natychmiastowości”.

Zaburzenia psychiczne oskarżonego nie utrudniają mu faktycznej realizacji omawianego obowiązku. Przeciwnie są one swoistym *conditio sine qua non* jego powstania.

¹²⁹⁸ Postanowienie SA w Katowicach z 25.05.2016 r., II AKz 141/16, LEX nr 2139307.

¹²⁹⁹ Postanowienie SA w Krakowie z 4.05.2020 r., II AKz 269/20, LEX nr 3145366.

¹³⁰⁰ Postanowienie SA w Łodzi z 10.01.2018 r., II AKz 647/17, LEX nr 2786009.

6.2.6. Obowiązek posiadania obrońcy

Jak już wielokrotnie wskazywano, w niektórych sytuacjach, oskarżony musi posiadać obrońcę. Wówczas, prawo oskarżonego do korzystania z pomocy tego profesjonalnego podmiotu, wynikające z art. 6 k.p.k., przeradza się w *sui generis* obowiązek. W rzeczywistości jest to jednak silna gwarancja procesowa, służąca urzeczywistnieniu prawa do obrony oskarżonego, któremu musi zostać zapewniona pomoc profesjonalnego obrońcy.

Za realizację tego obowiązku odpowiada nie sam oskarżony a sąd właściwy do rozpoznania sprawy. Jeśli bowiem, oskarżony, w opisanych powyżej sytuacjach nie posiada obrońcy z wyboru, prezes lub referendarz sądowy ww. sądu zobligowany jest do wyznaczenia mu obrońcy z urzędu (art. 81 §1 k.p.k.). Nawet jeśli zaburzenia psychiczne oskarżonego, uniemożliwią mu nawiązanie stosunku obrończego z wyboru, to obowiązek ten zostanie zrealizowany przez wspomniany organ. Dotyczy to również sytuacji, gdy ubezwłasnowolniony oskarżony korzysta z pomocy swojego przedstawiciela ustawowego, który nie wyznacza dłań obrońcy. Oznacza to, że zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* – niezależnie od ich charakteru czy nasilenia - nie mogą w sposób faktyczny wpłynąć na realizację omawianego obowiązku.

Konsekwencje jego niedopełnienia, nie mogą też wywołać niekorzystnych skutków dla oskarżonego. Chociaż brak obrońcy, gdy obrona jest obowiązkowa stanowi bezwzględną przyczynę odwoławczą (art. 439 §1 pkt 10 k.p.k.), to uchylenie orzeczenia jedynie z tej przyczyny może nastąpić tylko na korzyść oskarżonego (art. 439 §2 k.p.k.). Przepis, wyklucza więc możliwość pogorszenia sytuacji prawnej oskarżonego, jeśli jedyną przyczyną uchylenia orzeczenia jest niedopełnienie przez organ obowiązków wynikających z obrony obligatoryjnej.

Kwestie związane z możliwością rozwiązania stosunku obrończego nawiązanego *contra voluntatem accusati*, czy kolizją czynności procesowych podejmowanych przez obrońcę i oskarżonego zostały już szczegółowo omówione w poprzednich podrozdziałach. W tym miejscu należy natomiast zastanowić się nad momentem, w którym obowiązek posiadania obrońcy ustaje.

Nie ulega wątpliwości, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Mając na uwadze ewentualne zmiany w zakresie stanu psychicznego oskarżonego (fazy zaostrzeń i remisji), nie można wykluczyć sytuacji, w której oskarżony pierwotnie niezdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, w toku procesu zdolność tę odzyska. Aktualna treść art. 79 §4 k.p.k., jednoznacznie przesądza o tym, że obowiązek posiadania obrońcy, ustaje, gdy sąd wyda stosowne postanowienie stwierdzające, iż obrona obligatoryjna

nie jest już konieczna. Konieczne jest zatem ustąpienie okoliczności warunkujących posiadanie obrońcy przewidzianych w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., jak również niez zaistnienie innych okoliczności utrudniających obronę (art. 79 §2 k.p.k.).

Warto jednak zauważyć, że art. 79 §4 k.p.k. w wersji pierwotnej¹³⁰¹, statuował obowiązek posiadania obrońcy aż do prawomocnego zakończenia postępowania, nawet gdy biegli uznali, że poczytalność¹³⁰² oskarżonego nie budzi wątpliwości¹³⁰³. Chociaż rozwiązanie to przyczyniało się do wzrostu kosztów postępowania, to miało istotny walor gwarancyjny dla oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi – zwłaszcza wobec wspomnianej powyżej dynamiki tych zaburzeń. Powrót do omawianego rozwiązania wyeliminowałby problemy związane z koniecznością wyznaczenia oskarżonemu obrońcy *ad hoc* (np. przez osobę obcą w następstwie jego hospitalizacji psychiatrycznej), czy inne trudności związane z informowaniem organu procesowego o dekompensacji psychicznej strony biernej i składaniem wniosków procesowych dotyczących zmiany terminu czynności. Obrońca pełniłby zatem rolę gwaranta praw oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi podczas całego postępowania karnego. Rola ta byłaby szczególnie istotna w okresach pogorszenia stanu psychicznego oskarżonego, w których jego zdolność do samodzielnej realizacji przysługujących mu uprawnień ulegałaby czasowemu ograniczeniu bądź zniesieniu. Założenie to jest szczególnie uzasadnione w przypadku zaburzeń psychicznych o charakterze chronicznym (upośledzenie umysłowe, schizofrenia). Wyklucza też konieczność kilkukrotnego powoływania biegłych w toku procesu do oceny zmieniającego się stanu psychicznego oskarżonego. *De lege ferenda*, warto rozważyć powrót do art. 79 §4 k.p.k., w brzmieniu pierwotnym, przynajmniej w ograniczonym podmiotowo zakresie (tj. w stosunku do oskarżanych cierpiących na zaburzenia psychiczne o charakterze chronicznym, bądź przebiegające z częstymi okresami zaostrzeń i remisji).

7. Zaburzenia psychiczne występujące u osoby podejrzanej

Na koniec rozdziału poświęconego biernej stronie procesowej należy również odnieść się do pozycji karnoprosesowej osoby podejrzanej, u której występują zaburzenia psychiczne. Odrębne omówienie wymagane jest dlatego, że osoba podejrzana nie posiada statusu strony procesowej. Sytuacja faktyczno-prawna tego uczestnika postępowania jest jednak na tyle

¹³⁰¹ Tj. przewidzianej w ustawie z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1997 r. Nr 89. Poz. 555).

¹³⁰² W pierwotnej wersji tego przepisu „poczytalność” odnosiła się zarówno do stanu psychicznego *in tempore processus* jak i zdolności do udziału w postępowaniu (tj. stanu psychicznego *in tempore criminis*).

¹³⁰³ Przepis został znówelizowany z dniem 1.07.2003 r., na podstawie ustawy z 10.01.2003 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 17. Poz. 155), przyznając kompetencję do cofnięcia wyznaczenia obrońcy prezesowi sądu, a na rozprawie – sędziwi. Obecne brzmienie art. 79 §4 k.p.k., obowiązujące od 1.07.2015 r., zostało zaś nadane ustawą z 27.09.2013 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 1247).

zbliżona do sytuacji podejrzanego, że w literaturze przedmiotu, osobę podejrzaną określana się czasem mianem „faktycznie podejrzanego”.

7.1. Badania psychiatryczne osoby podejrzananej w toku procesu karnego

Na wstępie wskazać należy, że osoba podejrzana, w odróżnieniu od oskarżonego nie ma obowiązku poddania się badaniom psychiatrycznym ani psychologicznym (*arg. a contrario ex art. 74 §3 k.p.k. oraz art. 215 k.p.k.*). Zakres dopuszczalnej ingerencji w prawa i wolności osoby podejrzananej, został określony przez ustawodawcę w sposób ścisły (*art. 74 §3 k.p.k.*), co jest działaniem prawidłowym, zwłaszcza z perspektywy wymogu zachowania konstytucyjnej zasady proporcjonalności (*art. 31 ust. 3 Konst.RP*). Charakter *art. 74 §3 k.p.k.* wyklucza wykładnię rozszerzającą, toteż przyjąć należy, że wobec osoby podejrzananej można dokonywać wyłącznie czynności wymienionych w tym przepisie.

Badanie psychiatryczne nie będzie też możliwe w ramach działań służących ograniczenia kręgu osób podejrzananych (*art. 192a §1 k.p.k.*)¹³⁰⁴. Wykluczyć należy też przesłuchanie osoby podejrzananej z udziałem biegłego lekarza psychiatry czy biegłego psychologa na podstawie *art. 192 §2 k.p.k.* Ten ostatni przepis dotyczy bowiem przesłuchania świadka. Nawet jeśli osoba podejrzana zostałaby pierwotnie przesłuchana w tym charakterze, to po postawieniu jej zarzutów nie będzie można wykorzystać protokołu z takiego przesłuchania (*arg. a contrario ex art. 391 §2 k.p.k.*).

Spore wątpliwości budzi też dopuszczalność badania psychiatrycznego osoby podejrzananej, które miałyby zostać przeprowadzone na jej wniosek¹³⁰⁵. Wydaje się, że należy wykluczyć taką możliwość, ze względów gwarancyjnych. Szczególne wymogi dotyczące biegłych psychiatrów przewidziane w *art. 202 §1 i §4 k.p.k.* należy bowiem rozpatrywać w kontekście gwarancji procesowych oskarżonego. Rozwiązania te mają zagwarantować oskarżonemu prawo do oceny jego stanu psychicznego przez co najmniej dwóch psychiatrów¹³⁰⁶, niepozostających w stosunku zależności, który mógłby uzasadniać

¹³⁰⁴ Osobę podejrzaną można za jej zgodą poddać badaniu wariograficznemu (*art. 192a §2 k.p.k.*). Nie jest to jednak badanie psychiatryczne *per se*, a badanie polegające na kontroli nieświadomych reakcji organizmu. Uzyskany wynik przedstawia tylko określoną reakcję organizmu na zadawane pytania, a co za tym idzie pośrednio odzwierciedla stosunek emocjonalny osoby badanej do określonych zdarzeń (postanowienie SN z 15.05.2020 r., IV KK 476/19, LEX nr 3275577). Jego przeprowadzenie nie pozwala zatem na określenie stanu zdrowia psychicznego jednostki (tj. na ocenę poszczególnych elementów psychiki w kontekście występowania ewentualnych zaburzeń).

¹³⁰⁵ Chodzi o sytuację, w której osoba podejrzana składa wobec organu procesowego wnioski o poddanie jej badaniu psychiatrycznemu (co jest równoznaczne z wyrażeniem zgody na jego przeprowadzenie).

¹³⁰⁶ Tj. lekarzy posiadających tytuł specjalisty w dziedzinie psychiatrii lub psychiatrii dzieci i młodzieży (*art. 3 pkt 7 u.o.z.p.*).

wątpliwości co do ich samodzielności. Treść art. 202 §1 k.p.k., wskazuje natomiast, że gwarancje te nie przysługują *explicite* osobie podejrzanej. Powołanie biegłych celem oceny stanu zdrowia psychicznego tego podmiotu, bez uprzedniego postawienia zarzutów, prowadziłoby do obejścia procesowych wymogów ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej, stawiając „faktycznie podejrzanego” w bardzo niekorzystnej sytuacji procesowej. Zwłaszcza, że oskarżony, poddawany badaniu zna też jego cel oraz dokładną sytuację procesową, w której się znajduje (jest świadom faktu, iż staje pod zarzutem popełnienia skonkretyzowanego czynu zabronionego). Wiedza o zarzutach pozwala zaś oskarżonemu świadomie i w pełni korzystać z przywileju, który wynika z zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*, także na etapie badania psychiatrycznego.

Przestrzeganie prawa procesowego jest obowiązkiem organów prowadzących postępowanie. Jego uczestnik nie musi zaś orientować się w zakresie przysługujących mu praw czy obowiązków, zwłaszcza że wobec braku statusu strony nie może formalnie korzystać z pomocy obrońcy. Uchybienie omawianym tu standardom z wykorzystaniem niewiedzy osoby podejrzanej będzie naruszeniem zasad rzetelnego procesu, w szczególności zasady lojalności procesowej w jej szerokim znaczeniu¹³⁰⁷.

Nawet, gdyby badanie psychiatryczne osoby podejrzanej zostało przeprowadzone z zachowaniem ww. wymogów, to wątpliwości budzi też procesowe znaczenie tak wydanej opinii. Wszak, ustawa procesowa wiąże konkretne skutki procesowej wyłączonej ze stwierdzeniem określonych dysfunkcji w zakresie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, nie zaś osoby podejrzanej. Z uwagi na omówione powyżej kwestie gwarancyjne nie sposób też przyjąć, że opinia o stanie zdrowia osoby podejrzanej, po postawieniu jej zarzutów może niejako *ipso facto* zostać uznana za opinię o stanie zdrowia oskarżonego w rozumieniu art. 202 §1 k.p.k. Jeśli z jakichś względów taka opinia zostałaby jednak przeprowadzona, to wydaje się, że jej treść może być jedynie źródłem uzasadnionych wątpliwości, o których mowa w art. 79 §1 pkt 3 lub 4 k.p.k., obligując organ do przeprowadzenia ponownej oceny stanu zdrowia tej osoby, po uzyskaniu przez nią statusu strony biernej, tj. po przedstawieniu jej zarzutów zgodnie z art. 313 §1 k.p.k.

¹³⁰⁷ Niektórzy autorzy przyjmują, iż zasada lojalności procesowej ma szerszy zakres niż zasada informacji procesowej i poza tą ostatnią obejmuje także zakaz stosowania przez organy procesowe przymusu w celu uzyskania zeznań (wyjaśnień), unikanie podstępu w stosunku do oskarżonego oraz unikanie nieprzewidzianych przez k.p.k. metod, które naruszałby reguły uczciwego zachowania się – tak np. Kmiecik R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2009, s. 113 i n.

7.2. Niemożność przedstawienia zarzutów z uwagi na zły stan zdrowia psychicznego osoby podejrzanej a powstanie strony biernej

Uzupełniając powyższe rozważania, należy odrębnie odnieść się do problemu związanego z niemożnością przedstawienia zarzutów osobie podejrzanej z uwagi na jej zły stan psychiczny. Niniejszy problem ma doniosłe znaczenie prawne. Zachodzi bowiem pytanie, jaki jest status procesowy osoby podejrzanej, której nie przedstawiono zarzutów (mimo sporządzenia właściwego postanowienia), a co za tym idzie czy korzysta ona z pełni praw przysługujących stronie biernej. Rozstrzygnięcie tego dylematu determinuje zarazem zakres czynności procesowych, jakie mogą być przedsięwzięte wobec tego podmiotu przez organy.

De lege lata, wydanie postanowienia wymaga jego sporządzenia, a nadto promulgacji, tj. niezwłocznego ogłoszenia i przesłuchania podejrzanego¹³⁰⁸. Dopiero kumulatywne dokonanie tych trzech czynności powoduje, iż w procesie pojawia się strona bierna¹³⁰⁹. Wyjątkiem są sytuacje, w których promulgacja postanowienia nie jest możliwa z przyczyn niezależnych od organu procesowego. Problem jaki tu powstaje wynika z treści art. 313 §1 k.p.k. Ustawodawca, na gruncie tego przepisu przewidział tylko dwa wyjątki, w których obowiązek promulgacji zostaje zniesiony. Dotyczy to sytuacji, gdy podejrzany ukrywa się lub przebywa poza granicami kraju¹³¹⁰. Jedynie wówczas momentem kreującym podejrzanego jest chwila sporządzenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że katalog ten stanowi *numerus clausus*, co wyklucza wykładnie rozszerzającą opartą o wnioskowanie *per analogiam*¹³¹¹.

Jeśli zatem organ prowadzący postępowanie odstąpi od ogłoszenia zarzutów osobie podejrzanej z powodu jej złego stanu psychicznego, to *de lege lata*, nie można uznać, iż doszło do skutecznego przedstawienia zarzutów w rozumieniu art. 313 §1 k.p.k.. Taki stan rodzi jednak poważne konsekwencje procesowe. Osoba podejrzana nie korzysta z praw i gwarancji procesowych przewidzianych dla strony biernej. W praktyce niemożliwe staje się też zawieszenie postępowania karnego z powodu jej zaburzeń psychicznych, gdyż w art. 22 §1 k.p.k. mowa jest *explicite* o oskarżonym *sensu largo*. Wydaje się, że problem ten został poniekąd dostrzeżony przez prawodawcę i legł u motywów §139 Rozp.Pr., który stanowi, że postanowienie o przedstawieniu zarzutów należy wydać, mimo niemożności jego ogłoszenia,

¹³⁰⁸ Zob. np. wyrok SN z 7.11.2006 r., IV KK 150/06, LEX nr 295347 czy wyrok SN z 9.11.2017 r., V KK 373/17, LEX nr 2417598.

¹³⁰⁹ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., s. 729.

¹³¹⁰ Zob. np. postanowienie SN z 22.6.2001 r., III KKN 44/01, Legalis nr 52788 czy wyrok SA w Warszawie z 24.2.2021 r., II AKa 208/20, Legalis nr 2560109.

¹³¹¹ *Kodeks...*, t. III., red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 313 k.p.k.; Nb 9.

jeżeli zachodzi konieczność zawieszenia postępowania przygotowawczego z przyczyn leżących po stronie osoby podejrzanej. Niniejsza regulacja wprowadzona w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości pozostaje jednak w sprzeczności z art. 313 §1 k.p.k. Sprzeczność tę, z uwagi na hierarchię aktów prawnych pozostających w kolizji, należy rozstrzygnąć na korzyść uregulowania ustawowego, zgodnie z zasadą *lex superior derogat legi inferiori*.

Brak statusu strony biernej wyklucza też możliwość procedowania w przedmiocie zastosowania środków zapobiegawczych w oparciu o art. 324 k.p.k. czy wreszcie powołania biegłych celem wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego w rozumieniu art. 202 k.p.k. Aby dokonać tych czynności należy zatem ogłosić osobie podejrzanej postanowienie o przedstawieniu zarzutów a następnie przystąpić do jej przesłuchania.

Słusznie zauważa się jednak w literaturze, że takie działanie może przyjąć charakter swoistej fikcji procesowej, zwłaszcza, gdy osoba podejrzana z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie będzie w stanie zrozumieć znaczenia przekazywanych jej informacji (np. pozostając w stanie ostrej psychozy)¹³¹². Brak zdolności do prawidłowej percepcji oraz krytycznego i realistycznego osądu otaczającej rzeczywistości i zjawisk w niej zachodzących po stronie osoby podejrzanej sprawi, że promulgacja postanowienia będzie mechanizmem czysto iluzorycznym. Analogicznym, co do skuteczności, zabiegiem byłoby przedstawienie zarzutów osobie, która znajduje się w śpiączce farmakologicznej.

Nie można jednak pomijać, że przyznanie statusu strony biernej, wiąże się ze znacznym rozszerzeniem uprawnień i wzmocnieniem gwarancji procesowych, w tym możliwością korzystania z pomocy obrońcy (także obligatoryjnego). Przekształcenie osoby podejrzanej w podejrzanego jest zatem obiektywnie korzystne dla ochrony praw tego podmiotu. Kontynuacja postępowania przygotowawczego bez przedstawienia osobie podejrzanej zarzutu w momencie, gdy organ posiada już informacje uzasadniające dostatecznie podejrzenie, że czyn popełniła właśnie ta osoba również nie wydaje się akceptowalnym rozwiązaniem. W takiej sytuacji, postępowanie jedynie formalnie nie byłoby prowadzone przeciwko osobie podejrzanej, chociaż w rzeczywistości wszystkie czynności procesowe skupiałyby się na potwierdzeniu podejrzenia, o którym mowa w art. 313 §1 k.p.k.

Warto w tym miejscu przytoczyć stanowisko zaprezentowane niegdyś w orzecznictwie SN, zgodnie z którym „jeżeli gwarancyjny aspekt czynności towarzyszących wydaniu postanowienia o przedstawieniu zarzutów nie może zostać zrealizowany z uwagi na stan zdrowia psychicznego podejrzanego lub traci swoje znaczenie, to podważona zostaje sama

¹³¹² Szeroczyńska M., *Udział niepoczytalnego sprawcy ...* s. 142.

istota tych czynności i nie mogą one stanowić swego rodzaju blokady z punktu widzenia dalszego biegu procesu. Zarazem, trzeba uznać, że w warunkach postępowania przygotowawczego zakończonym wnioskiem w trybie art. 324 § 1 k.p.k. - wobec obligatoryjnego udziału w nim obrońcy - już samo wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów i zamieszczenie go w aktach sprawy - przy stwierdzonym braku możliwości ogłoszenia go osobie podejrzewanej o popełnienie czynu zabronionego w warunkach art. 31 § 1 k.k., realizuje obowiązki organu procesowego wynikające z art. 313 § 1 k.p.k. i nie uzależnia procesowej skuteczności dalszych czynności postępowania przygotowawczego i sądowego od ogłoszenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów i przesłuchania sprawcy czynu zabronionego”¹³¹³. Niewątpliwie, orzeczenie stanowiło próbę rozwiązania omawianego tu impasu, niemniej obecnie nie znajduje ono dostatecznej podstawy normatywnej.

Konkludując tę część rozważań, należy zatem przyjąć, że *de lege lata*, niedopuszczalne jest odstąpienie od przedstawienia zarzutów osobie podejrzanej z powodu jej złego stanu zdrowia psychicznego¹³¹⁴. Należy mieć jednak pełną świadomość pewnej wadliwości obecnego rozwiązania. Zwłaszcza z perspektywy urzeczywistnienia gwarancji procesowych osoby podejrzanej stającej się podejrzanym, a w szczególności zapewnienia jej faktycznych możliwości realizacji prawa do obrony, na początkowym etapie fazy *in personam*. Obecne rozwiązanie stwarza bowiem jedynie dwie możliwości – przedstawienie zarzutów mimo niezdolności do ich zrozumienia (a więc wspomnianą już fikcję procesową) albo powstrzymanie się od ogłoszenia zarzutów, do czasu poprawy stanu zdrowia psychicznego osoby podejrzanej, co wyklucza jednak stosowanie szeregu instrumentów karnoprosesowych (jak chociażby tymczasowego aresztowania w warunkach oddziału psychiatrycznego).

Wydaje się, że ustawodawca dostrzegł owy problem, czego wyrazem są zmiany przewidziane w ustawie z 7.07.2023 r. (druk sejmowy 3216)¹³¹⁵, która została podpisana przez Prezydenta RP z dniem 28.08.23 r., niemniej jak dotąd¹³¹⁶ nie ogłoszono jej w Dzienniku Ustaw. Przywołana nowelizacja przewiduje rozszerzenie art. 313 k.p.k., o dodatkową jednostkę redakcyjną (§1a), zgodnie, z którą od ogłoszenia postanowienia i przesłuchania podejrzanego, o których mowa w art. 313 § 1 k.p.k., będzie można odstąpić również jeżeli nie będzie możliwe

¹³¹³ Postanowienie SN z 13.06.2012 r., II KK 302/11, LEX nr 1212890. W tej kwestii zob. też Stefański R.A., *Skuteczność procesowa wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Glosa do wyroku SN z dnia 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11*, Państwo i Prawo 1/2013, s. 116-121.

¹³¹⁴ Stefański R.A., *Skuteczność przedstawienia zarzutów*, Prokuratura i prawo 6/2013, s. 21.

¹³¹⁵ Tj. ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw; <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=3216>.

¹³¹⁶ Tzn. do dnia złożenia niniejszej rozprawy.

ich przeprowadzenie ze względu na stan zdrowia podejrzanego albo stan nietrzeźwości lub odurzenia w jakim znajduje się podejrzany, a zachodzić będzie potrzeba niezwłocznego zastosowania środka zapobiegawczego. W takim wypadku należy ogłosić postanowienie o przedstawieniu zarzutów i przesłuchać podejrzanego w terminie 7 dni od ustania okoliczności uniemożliwiającej wykonanie tych czynności.

Ocena powyższej zmiany nie jest jednoznaczna. O ile, możliwość rezygnacji z ogłoszenia postanowienia i przesłuchania podejrzanego, który wprowadził się w stan nietrzeźwości bądź odurzenia nie budzi większych wątpliwości, to możliwość odstąpienia od tych czynności z powołaniem się na zły stan zdrowia stwarza dość poważne ryzyko nadużyć. Problem wynika z nazbyt ogólnego sformułowania tej ostatniej przesłanki¹³¹⁷. Pojęcie to ma bowiem charakter nieostry, ocenny, a przy tym - wieloznaczny. Wszak, za osobę znajdującą się w złym stanie zdrowia można uznać zarówno osobę niezdolną do rozumienia i krytycznej interpretacji otaczającej rzeczywistości, z powodu zaburzeń psychotycznych, jak i osobę w IV stadium choroby nowotworowej. Trudno przyjąć, by ta ostatnia okoliczność mogła uzasadniać odstąpienie od przedstawienia zarzutów, jeśli osoba ta pozostaje „w pełni władz umysłowych”.¹³¹⁸ Względy gwarancyjne przemawiają za doprecyzowaniem ww. przesłanki, poprzez wskazanie, że chodzi tu wyłącznie o taki stan zdrowia, który skutkuje niezdolnością do krytycznej i racjonalnej percepcji i interpretacji otaczającej rzeczywistości oraz niezdolnością do racjonalnego kierowania własnym postępowaniem¹³¹⁹.

Trzeba też zauważyć, że ustawodawca decydując się na rozszerzenie art. 313 k.p.k. o §1a nie wyposażył jednocześnie podejrzanego w żadne gwarancje procesowe. Wprowadzenie ww. zmian do polskiego porządku prawnego, powinno skutkować równoległym rozszerzeniem instytucji obrony obligatoryjnej. *De lege ferenda*, należałoby zatem dodać do art. 313 k.p.k., kolejną jednostkę redakcyjną (§1b) zgodnie, z którą:

¹³¹⁷ Tak też Zagrodnik J. [w:] *Opinia Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych w sprawie zmian Kodeksu postępowania karnego zawartych w ustawie o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z dnia 7 lipca 2023 r. (Druk Sejmowy nr 3216, Druk Senacki nr 1039)*, z 11.07.2023 r., s. 18, źródło: <http://obsil.kirp.pl/aktualnosci/opinia-obsil-krpp-projektu-ud262-zakresie-k-p-k-wraz-pozniejsza-aktualizacja-opinii-etap-senacki/>; dostęp: 10.09.2023 r.

¹³¹⁸ Wydaje się zresztą, że zamysłem ustawodawcy było odniesienie art. 313 §1a k.p.k., właśnie do pierwszej z przedstawionych sytuacji, biorąc pod uwagę, że przepis ten można stosować wyłącznie, gdy zachodzi konieczność niezwłocznego zastosowania środków zabezpieczających, takich jak umieszczenie podejrzanego w zakładzie psychiatrycznym (art. 93a §1 pkt 4 k.k.). Założenie to nie znajduje jednak bezpośredniego odzwierciedlenia w treści analizowanego przepisu.

¹³¹⁹ W pewnym uproszczeniu można więc przyjąć, że chodzi o stan tożsamy ze stanem niepełności w rozumieniu art. 31 §1 k.k., przy czym z oczywistych względów punktem odniesienia nie jest moment popełnienia czynu zabronionego, a moment rezygnacji z przedstawienia zarzutów.

§1b. Prokurator zawiadamia sąd, w którego okręgu prowadzone jest postępowanie przygotowawcze o zamiarze odstąpienia od ogłoszenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów i przesłuchania podejrzanego z przyczyn wskazanych w art. 313 §1a k.p.k., innych niż stan nietrzeźwości bądź odurzenia. Podejrzanemu, o którym mowa w zdaniu poprzednim, wyznacza się niezwłocznie obrońcę z urzędu, którego należy zawiadamiać o wszelkich czynnościach procesowych dotyczących podejrzanego. Przepis art. 81 §1k.p.k. stosuje się odpowiednio.”

*In fact*o, mowa tu bowiem o postępowaniu w stosunku do nieobecnych¹³²⁰. Konieczność ochrony praw takich osób determinuje obowiązek posiadania przezeń obrońcy, przynajmniej do czasu poprawy stanu zdrowia pozwalającego na ogłoszenie zarzutów i przesłuchanie. Inaczej niż w przypadku choroby, która ma charakter długotrwały i niezależny od podejrzanego, stan nietrzeźwości bądź odurzenia jest krótkotrwały (szybko przemijający) i stanowi bezpośrednie następstwo jego działań polegających na spożyciu alkoholu czy przyjęciu substancji psychoaktywnych, których skutki stosowania są powszechnie znane. W tym wypadku nie wydaje się więc uzasadnione obejmowanie podejrzanego, który świadomie wprowadził się w taki stan dodatkowymi mechanizmami gwarancyjnymi.

Zasadny wydaje się też postulat skrócenia terminu, o którym mowa w art. 313 §1a zd. 2. Zgodnie z tym przepisem, ogłoszenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów i przesłuchanie podejrzanego powinno nastąpić w terminie 7 dni od ustania okoliczności uniemożliwiającej wykonanie tych czynności. Względy gwarancyjne przemawiają za przyjęciem, że dokonanie tych czynności powinno nastąpić niezwłocznie, nie później jednak niż w terminie 3 dni od ustania okoliczności uniemożliwiających ich wykonanie. Utrzymywanie podejrzanego w stanie niepewności co do własnej sytuacji prawnej (w tym treści zarzutów) jest zjawiskiem dalece niepożądanym. Należy zatem maksymalnie ograniczać czas trwania takiego stanu, co uzasadnia powyższy postulat.

Gdyby zmiany przewidziane w ustawie z 7.07.2023 r. nie zostały ostatecznie wprowadzone, warto rozważyć inne rozwiązanie normatywne pozwalające na wzmocnienie pozycji procesowej osoby, która *ad casum* nie jest zdolna do zrozumienia przedstawianych jej zarzutów. Przy zachowaniu obecnego kształtu art. 313 §1 k.p.k., zmiana mogłaby polegać na rozszerzeniu tego przepisu, o normę następującej treści: „*Jeśli okoliczności sprawy uzasadniają przypuszczenie, że podejrzanym nie będzie zdolny do zrozumienia treści i znaczenia*

¹³²⁰ Trudno przyjąć, że osoba w ostrej psychozie czy nieprzytomna może zostać uznana, za „obecną” podczas dokonywania czynności, jeśli nie ma świadomości co do własnej sytuacji faktyczno-prawnej.

przedstawianych mu zarzutów udział obrońcy w czynnościach, o których mowa w §1 jest obowiązkowy. Przepis art. 81 §1k.p.k. stosuje się odpowiednio.”

Zaproponowane rozwiązanie nie niweluje wszystkich wątpliwości związanych z omawianym zagadnieniem. Niemniej realnie wzmocni pozycję procesową nowego podejrzanego, poprzez zapewnienie mu pomocy czynnika fachowego podczas czynności związanych z przedstawieniem zarzutów, a co za tym idzie pierwszym przesłuchaniem. Obecność obrońcy będzie też gwarancją poszanowania praw procesowych podejrzanego, w sytuacji w której on sam nie jest w stanie ich egzekwować. Obrońca będzie mógł, np. bezpośrednio po przedstawieniu oskarżonemu zarzutów, złożyć wniosek o powołanie biegłych psychiatrów celem oceny jego zdolności do udziału w dalszym postępowaniu czy składać inne relewantne wnioski procesowe, a także zarzuty do treści protokołu z przesłuchania (art. 150 §2 w zw. z art. 143 §1 pkt 2 k.p.k.).

Prima facie, propozycja pozostaje w pozornej sprzeczności z regulacjami dotyczącymi prawa do obrony, które *ex lege* przysługuje jedynie stronie biernej. Należy jednak zauważyć, że mowa tu o wyznaczeniu obrońcy do udziału w czynności, która stronę tę *de facto* kreuje.

Przyjęcie proponowanych rozwiązań przyczyni się do zwiększenia kosztów postępowania, a w niektórych przypadkach także do jego wydłużenia. Niemniej argumenty te nie mogą przewyższać potrzeby zagwarantowania stronie biernej należytej ochrony jej praw.

7.3. Zaburzenia psychiczne osoby podejrzanego, a przedstawienie zarzutów i przesłuchanie w trybie art. 308 §2 k.p.k.

Na kanwie rozważań przeprowadzonych w poprzednim podrozdziale, należy również odnieść się do instytucji przedstawienia zarzutów osobie podejrzanego, w związku z przystąpieniem do jej przesłuchania, w ramach tzw. dochodzenia w niezbędnym zakresie¹³²¹, tj. w trybie art. 308 §2 k.p.k.

Zgodnie z przywołanym przepisem, w wypadkach niecierpiących zwłoki, w szczególności wtedy, gdy mogłoby to spowodować zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa, w ramach czynności procesowych dokonywanych przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia (art. 308 §1 k.p.k.) można również przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o

¹³²¹ Niniejsza nazwa może być myląca, gdyż faktyczne wszczęcie postępowania karnego, o którym mowa w art. 308 k.p.k., może mieć miejsce, również w sprawach, których obligatoryjnie jest prowadzenie śledztwa – *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 541.

przedstawieniu zarzutów, jeżeli zachodzą warunki do sporządzenia takiego postanowienia. Przesłuchanie rozpoczyna się od informacji o treści zarzutu¹³²². Powyższe rozwiązanie jest niewątpliwie uzasadnione potrzebą realizacji celów postępowania przygotowawczego (art. 294 §1 k.p.k.), gdy ich urzeczywistnienie wymaga podjęcia niezwłocznych działań procesowych.

Nie można jednak tracić z pola widzenia tego, że w następstwie ww. czynności osoba podejrzana zostaje po raz pierwszy przesłuchana w charakterze strony biernej, a więc składa wyjaśnienia w rozumieniu art. 175 k.p.k. Wyjaśnienia te są nie tylko środkiem dowodowym, ale także instrumentem realizacji prawa do obrony.

De lege lata, ustawodawca nie gwarantuje udziału obrońcy w pierwszym przesłuchaniu podejrzanego¹³²³, nawet jeśli obrona miałaby mieć charakter obligatoryjny¹³²⁴. Dotyczy to również przesłuchania, po przedstawieniu zarzutów w omawianym tu trybie. Wadliwość tego rozwiązania uwidacznia się zwłaszcza w przypadku podejrzanego z zaburzeniami psychicznymi.

Zakres „informacji o treści zarzutu”, od której należy rozpocząć przesłuchanie w trybie art. 308 §2 k.p.k. nie został ustawowo sprecyzowany. Względy gwarancyjne przemawiają za przyjęciem, iż powinien on odpowiadać wymogom wynikającym z art. 313 §2 k.p.k. Obecnie brak jest jednak wyraźnej podstawy normatywnej dla poparcia tego stanowiska. W praktyce przedstawienie informacji o treści zarzutu, może zatem przyjąć formę znacznie bardziej „lakoniczną”. Jeśli stan zdrowia psychicznego podejrzanego, uniemożliwi mu zrozumienie tak przedstawionego zarzutu (np. z powodu upośledzenia zdolności do abstrahowania), to nie sposób oczekiwać, że osoba ta będzie zdolna do racjonalnej realizacji uprawnień związanych z pierwszym przesłuchaniem, takich jak chociażby powołanie się na prawo do milczenia, czy wniesienie zarzutów do treści protokołu z przesłuchania (art. 150 §2 k.p.k.).

Motywowane chorobowo zachowanie podejrzanego, może być mylnie interpretowane przez osobę dokonującą przesłuchania (np. stereotypowe wypowiedzi mogą zostać uznane za próbę unikania odpowiedzi na pytanie). Niektóre zachowania i postawy podejrzanego, mogą być z kolei wykorzystywane przez przesłuchującego do uzyskania pożądanych przezeń informacji. Dla przykładu postawa wyższościowa występująca w przebiegu epizodów maniakałnych, może w tym wypadku predysponować podejrzanego do nastawienia

¹³²² Tożsame rozwiązanie dotyczy dochodzenia „zwykłego”. Również w tym przypadku ustawodawca przewidział możliwość rezygnacji ze sporządzenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów, o ile podejrzany nie jest tymczasowo aresztowany (art. 325g §1 k.p.k.). Wówczas przesłuchanie osoby podejrzananej zaczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania. Osobę tę od chwili rozpoczęcia przesłuchania uważa się za podejrzanego (art. 325g §2 k.p.k.).

¹³²³ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 107.

¹³²⁴ Wyrok SA w Szczecinie z 27.06.2018 r., II AKa 89/18, LEX nr 2601465.

konfrontacyjnego i nieprzemyślanego (zbyt otwartego, wylewnego) formułowania własnych wypowiedzi. Ocena treści tych wyjaśnień bez uwzględnienia kontekstu psychopatologicznego będzie zatem prowadzić do mylnych wniosków, co jest szczególnie niepożądane na wczesnych etapach postępowania przygotowawczego.

W teorii podejrzany może próbować powołać się na uprawnienie wynikające z art. 301 k.p.k. Nie jest jednak wiążące dla organu procesowego żądanie przesłuchania podejrzanego z udziałem obrońcy, którego ten zamierza dopiero ustanowić¹³²⁵. Nie sposób też oczekiwać, że osoba podejrzana stawi się na czynność w obecności adwokata lub radcy prawnego żądając, przesłuchania z jego udziałem w trybie art. 301 k.p.k.¹³²⁶, po przedstawieniu zarzutów. Mowa tu przecież o przesłuchaniu w sytuacji niecierpiącej zwłoki (*explicite ex art. 308 §2 k.p.k.*), a więc okolicznościach wymagających podejmowania nagłych działań procesowych z uwagi na dobro postępowania¹³²⁷.

De lege ferenda, obecność obrońcy podczas czynności przedstawienia zarzutów i przesłuchania w trybie art. 308 §2 k.p.k. powinna być obligatoryjna w każdym przypadku, w którym zachodzą wątpliwości czy podejrzany z uwagi na jego stan psychiczny będzie zdolny do zrozumienia treści i znaczenia przedstawianych mu zarzutów oraz udziału w przeprowadzonym następnie przesłuchaniu. W razie zaaprobowania, przedstawionej w poprzednim podrozdziale propozycji rozszerzenia art. 313 k.p.k., o §1a, przepis ten mógłby być stosowany odpowiednio również w odniesieniu do art. 308 §2 k.p.k. Aby wprowadzenie ww. gwarancji procesowych nie zniweczyło *ratio legis* dochodzenia w niezbędnym zakresie¹³²⁸, należałoby tu odpowiednio stosować także art. 517j k.p.k.

7.4. Zaburzenia psychiczne a zatrzymanie właściwe osoby podejrzaney

Na koniec tej części rozważań należy jeszcze odnieść się do zaburzeń psychicznych osoby podejrzaney, która podlega zatrzymaniu. *De lege lata*, Policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli

¹³²⁵ Zagrodni J., *Metodyka pracy ...*, s. 108.

¹³²⁶ Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że stawiennictwo na czynności przesłuchania w obecności profesjonalnego pełnomocnika należy uznać za realizację wymogu „ustanowienia” obrońcy, o którym mowa w art. 301 k.p.k. – Zagrodni J., *Metodyka pracy obrońcy...*, s. 107.

¹³²⁷ Czas na „znalezienie” adwokata (radcy prawnego), czy dopełnienie formalności z tym związanych, jest tu zatem znacznie skrócony.

¹³²⁸ Tj. konieczności niezwłocznego podejmowania określonych czynności procesowych celem zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem.

- istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo, a zachodzi obawa ucieczki lub ukrycia się tej osoby albo zatarcia śladów przestępstwa bądź też nie można ustalić jej tożsamości albo istnieją przesłanki do przeprowadzenia przeciwko tej osobie postępowania w trybie przyspieszonym (art. 244 §1 k.p.k.);
- istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi (art. 244 §1a k.p.k.).

Zatrzymanie jest obligatoryjne, jeśli przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej zostało popełnione przy użyciu broni palnej, noża lub innego niebezpiecznego przedmiotu, a zachodzi obawa, że osoba podejrzana ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby wspólnie zamieszkującej, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi (art. 244 §1b k.p.k.).

Niewątpliwie, zaburzenia psychiczne mogą manifestować się na płaszczyźnie behawioralnej właśnie poprzez zachowania auto- czy alloagresywne. Tytułem przykładu warto wskazać na osobę cierpiącą na wspomniany we wcześniejszych fragmentach zespół Ottella (tzw. obłąd zazdrości), który cechuje się urojeniami zdrady i niewierności partnera/partnerki. Patologiczne przekonanie o ww. niewierności, może w skrajnych przypadkach prowadzić do zachowań agresywnych podejmowanych wobec osoby, która jest o nią oskarżana. Zachowania agresywne nie muszą wynikać z objawów psychotycznych. Tego typu objawy występują też w zaburzeniach organicznych, np. otępieniu czołowo-skroniowym¹³²⁹, czy niepełnosprawności intelektualnej. Może się zatem okazać, że osoba podejrzana, *in tempore criminis* nie była zdolna do rozpoznania znaczenia swoich zachowań i pokierowania własnym postępowaniem, tj. była niepoczytalna. Z tego powodu, za wadliwą należy uznać konstrukcję literalną art. 244 §1 -1b k.p.k., w których ustawodawca posługuje się pojęciem „przestępstwa”. Osoba niepoczytalna *de iure* nie popełnia bowiem przestępstwa, gdyż nie można przypisać jej winy w trakcie czynu (art. 31 §1 w zw. z art. 1 §3 k.k.). *De lege ferenda*, z punktu widzenia precyzji terminologicznej, omawiane przepisy powinny zatem operować pojęciem „czynu zabronionego”.

Jeśli z okoliczności zatrzymania bądź informacji posiadanych przez Policję wynika, że zatrzymany jest osobą z zaburzeniami psychicznymi należy poddać go niezwłocznie badaniu

¹³²⁹ Uszkodzenie tej okolicy prowadzi do eskalacji zachowań kontrolowanych przez układ limbiczny, charakteryzujących się impulsywnością oraz agresją, a także niemożnością przewidywania społecznych konsekwencji swoich działań – *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Pąchalska M., Bidzian L., Kraków 2012, s. 30-31.

psychiatrycznemu (art. 15 ust. 5 u.p.o.¹³³⁰ w zw. z §1 ust. 3 pkt 2 lit. d Rozp.BZ¹³³¹). Informacje, o których mowa powyżej mogą pochodzić np. z dokumentacji medycznej okazanej funkcjonariuszom przez członków rodziny (czy osoby wspólnie zamieszkujące), a nawet z ustnych oświadczeń takich osób. Konieczność zbadania osoby zatrzymanej przez lekarza pełni tu funkcję gwarancyjną i ma zapobiec sytuacji, w której osoba ta zostanie pozbawiona możliwości uzyskania świadczeń zdrowotnych, których wymaga z uwagi na swój stan zdrowia¹³³². Tym samym, każda informacja wskazująca na uzasadnione przypuszczenie, że osoba zatrzymana cierpi na zaburzenia psychiczne powinna implikować konieczność zbadania jej przez lekarza. Z kolei, do okoliczności zatrzymania, które mogą wskazywać na zaburzenia psychiczne można zaliczyć m.in.: atypowość i nieprzewidywalność zachowań zatrzymanego, nieadekwatność jego reakcji, niemożność nawiązania logicznego kontaktu werbalnego, w tym brak reakcji na uwagi i polecenia czy silne pobudzenie psychoruchowe nieuzasadnione okolicznościami. Warto też zaznaczyć, że funkcjonariusze Policji, co do zasady nie posiadają wykształcenia medycznego. Jeśli w interwencji nie uczestniczy lekarz (np. jako członek zespołu ratownictwa medycznego), funkcjonariusze nie będą w stanie jednoznacznie rozstrzygnąć czy osoba zatrzymana jest osobą z zaburzeniami psychicznymi (jak stanowi obecnie §1 ust. 3 pkt 2 lit. d Rozp.BZ). Trafniejszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie, że obowiązek badania powstaje w razie powzięcia przez funkcjonariuszy wątpliwości co do stanu psychicznego osoby zatrzymanej¹³³³.

Badanie stanu zdrowia przeprowadza, wspomniany już powyżej lekarz udzielający osobie zatrzymanej świadczeń zdrowotnych na miejscu zdarzenia lub lekarz najbliższego podmiotu wykonującego działalność leczniczą, właściwego ze względu na stan zdrowia tej osoby (§2 Rozp.BZ). W badaniu należy rozstrzygnąć czy istnieją medyczne przeciwwskazania do przebywania osoby zatrzymanej w pomieszczeniu przeznaczonym dla osób zatrzymanych (PDOZ), bądź innej jednostce właściwej z uwagi na okoliczności zatrzymania i status osoby zatrzymanej¹³³⁴ (§5 ust. 1 pkt 1-2 Rozp.BZ). W razie stwierdzenia takich przeciwwskazań

¹³³⁰ Ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2023 r. poz. 171).

¹³³¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 13.09.2012 r. w sprawie badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję (Dz.U. z 2012 r. poz. 1102).

¹³³² W szerszym ujęciu jest to również instrument stojący na straży godności osoby zatrzymanej – Pieprzny S., *Policja. Organizacja i funkcjonowanie*, Warszawa 2011, s. 116 i n.

¹³³³ Względnie przyjęcia, że obowiązek badania powstaje, gdy z posiadanych przez Policję informacji lub okoliczności zdarzenia wynika, że zatrzymany może być osobą z zaburzeniami psychicznymi.

¹³³⁴ Tj. pokoju przejściowym, tymczasowym pomieszczeniu przejściowym, policyjnej izbie dziecka, areszcie śledczym, zakładzie karnym, schronisku dla nieletnich, zakładzie poprawczym lub okręgowym ośrodku wychowawczym.

osoba zatrzymana musi zostać przewieziona do odpowiedniego podmiotu leczniczego (§5 ust. 4 Rozp.BZ).

Warto zatem zastanowić się nad procesowym statusem osoby zatrzymanej, która po badaniu lekarskim zostanie skierowana do szpitala psychiatrycznego z uwagi na medyczne przeciwwskazania do przebywania w PDOZ lub innej jednostce. W pierwszej kolejności należy odpowiedzieć na pytanie, czy nadal będzie to osoba zatrzymana w rozumieniu art. 244 i n. k.p.k. Przypisanie jej takiego statusu będzie implikowało konieczność przekazania tej osoby do dyspozycji sądu, wraz z wnioskiem o zastosowanie tymczasowego aresztowania w ciągu 48 godzin od momentu jej zatrzymania (art. 248 §1 k.p.k.). W praktyce, przekazanie do dyspozycji sądu w ww. terminie nie będzie możliwe, skoro stan zdrowia psychicznego zatrzymanego spowoduje konieczność jego hospitalizacji. Prowadzi to do konstatacji, że zatrzymanego należy zatem formalnie zwolnić „z zatrzymania”. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne w świetle jednoznacznej treści art. 41 ust. 3 zd. 2 Konst.RP.

Zachodzi jednak pytanie o moment oraz przesłankę legitymizującą takie zwolnienie. Zgodnie z art. 248 §1 k.p.k. osobę zatrzymaną należy niezwłocznie zwolnić w trzech przypadkach, tj.:

- 1) gdy ustanie przyczyna jej zatrzymania, tj. odpadną przesłanki z art. 244§1 (lub §1a bądź §1b) k.p.k.;
- 2) jeżeli w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przez uprawniony organ zatrzymany nie zostanie przekazany do dyspozycji sądu,
- 3) na polecenie sądu lub prokuratora¹³³⁵.

Konieczność leczenia zatrzymanego skutkująca niemożnością osadzenia go w PDOZ, może wynikać jedynie z istotnie nasilonych zaburzeń psychicznych, które sprawiają, że osoba ta wymaga stałej 24-godzinnej opieki medycznej, w tym intensywnego leczenia farmakologicznego, które nie może być prowadzone w trybie ambulatoryjnym. W praktyce mowa tu zatem o leczeniu prowadzonym w zamkniętym oddziale psychiatrycznym. Umieszczenie zatrzymanego w takiej jednostce - przynajmniej w teoretycznie - znosi obawę jego ucieczki, ukrycia się czy zacierania śladów przestępstwa, a jednocześnie wyklucza możliwość prowadzenia postępowania w trybie przyspieszonym¹³³⁶ (art. 244 §1 k.p.k.). Niemożność opuszczenia zakładu psychiatrycznego wyklucza również możliwość popełnienia

¹³³⁵ Grzegorzcyk T., *Kodeks...* t I., el.LEX/kom. do art. 248 k.p.k.; Nb. 2.

¹³³⁶ Z uwagi na niemożność spełnienia wymogu, o którym mowa w art. 517b. §1 k.p.k., tj. doprowadzenia zatrzymanego przez Policję w ciągu 48 godzin i przekazania do dyspozycji sądu wraz z wnioskiem o rozpoznanie sprawy w postępowaniu przyspieszonym.

przez tę osobę kolejnego przestępstwa z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej (art. 244 §1a i 1b k.p.k.). W omawianych tu konfiguracjach formalną przesłanką zwolnienia zatrzymanego może być zatem ustanie pierwotnej przyczyny zatrzymania. Momentem takiego zwolnienia powinna być chwila przyjęcia do szpitala psychiatrycznego. Zwłaszcza że okres zatrzymania *per se* zalicza się na poczet orzeczonej następnie kary w oparciu o art. 63 §1 k.k. Z tego powodu okres ten powinien być ściśle i precyzyjnie określony. W żadnym wypadku nie należy zaś dopuszczać do jego fikcyjnego wydłużenia. Oczywiście, w pewnych sytuacjach może dojść do zbiegu przesłanek – np. gdy w trakcie procedury przyjęcia do szpitala upłynie 48 godzin zatrzymania.

Utrata statusu osoby zatrzymanej nie wyklucza prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych w ramach postępowania przygotowawczego w fazie *in rem*. Jeśli materiał zgromadzony w ich toku, uzasadni dostateczne przypuszczenie, że czyn zabroniony popełniła osoba podejrzana, bądź dane te istnieją już w chwili wszczęcia postępowania, osobie tej można przedstawić zarzuty (art. 313 §1 k.p.k.), pod warunkiem, że jej aktualny stan zdrowia psychicznego na to pozwala. Problem jaki się tu pojawia dotyczy tego, kto ma rozstrzygać w tej ostatniej kwestii.

Jak już wskazywano w poprzednich fragmentach, procesowa ocena zdolności oskarżonego do udziału w postępowaniu pozostaje domeną biegłych psychiatrów. Warto jednak przypomnieć, że w omawianej konfiguracji (tj. przed postawieniem zarzutów) w procesie występuje jedynie osoba podejrzana, która nie ma statusu strony biernej, a więc nie dotyczą jej regulacje przewidziane w art. 202-203 k.p.k. W przeciwieństwie do oskarżonego podmiot ten nie ma zresztą obowiązku poddania się badaniom psychiatrycznym (*arg. a contrario ex art. 74 §3 k.p.k.*). W praktyce organ opiera się często na stanowisku lekarzy prowadzących leczenie osoby podejrzanej w podmiocie leczniczym.

Należy jednak pamiętać, że przedstawienie zarzutów osobie podejrzanej, która z powodu zaburzeń psychicznych nie jest zdolna do ich zrozumienia stanowi swoistą fikcję procesową, o czym była już mowa we wcześniejszych rozważaniach. Konieczność urzeczywistnienia standardów rzetelnego procesu prowadzi zatem do konkluzji, że czynności składające się na przedstawienie zarzutów, powinny być raczej podejmowane dopiero po zakończeniu hospitalizacji psychiatrycznej, która pierwotnie była przyczyną nieprzekazania osoby zatrzymanej do dyspozycji sądu, w terminie o którym mowa w art. 248 §1 k.p.k.¹³³⁷

¹³³⁷ W tym zakresie aktualne pozostają też postulaty *de lege ferenda*, przedstawione w podrozdziale V.7.2., dotyczące wzmocnienia gwarancji procesowych w związku z planowaną nowelizacją - art. 313 §1 k.p.k.

Warto zaznaczyć, że prokurator może zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie osoby podejrzanej, jeśli zachodzi uzasadniona obawa, że osoba ta nie stawi się na wezwanie celem przeprowadzenia czynności związanych z przedstawieniem jej zarzutów (art. 247 §1 pkt 1 k.p.k.). Zastosowanie niniejszego rozwiązania pozwoli na kreację strony biernej, w sytuacji w której osoba podejrzana po zakończeniu omawianej tu hospitalizacji będzie próbowała uchylać się od udziału w postępowaniu. Jednocześnie, doprowadzenie osoby podejrzanej na przedstawienie zarzutów, pozwala prokuratorowi na jej następcze przekazanie do dyspozycji sądu wraz z wnioskiem o zastosowanie tymczasowego aresztowania (jeśli zachodzą przesłanki do zastosowania tego środka zapobiegawczego). Analizowane rozwiązanie nie będzie naruszało zakazu, o którym mowa w art. 248 §3 k.p.k., gdyż podstawy faktyczne zatrzymania pierwotnego oraz zatrzymania zarządzonego po zakończeniu leczenia osoby podejrzanej w zakładzie psychiatrycznym będą rodzajowo odmienne.

Dla zachowania kompletności rozważań, warto zwrócić uwagę na to, że zaburzenia psychiczne występujące u osoby zatrzymanej, mogą też utrudniać jej rzeczywistą realizację uprawnień aktualizujących się w związku z zatrzymaniem. Z punktu widzenia procesowego, do najważniejszych uprawnień należą:

- a. prawo do niezwłocznego nawiązania w dostępnej formie kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym oraz bezpośrednią rozmowę z nim (art.245 §1 k.p.k.)¹³³⁸;
- b. prawo żądania zawiadomienia określonych podmiotów (art. 245 §3 w zw. z art. 261 k.p.k.);
- c. prawo do wysłuchania (art. 244 §2 k.p.k.);
- d. prawo do złożenia oświadczenia lub odmowy złożenia oświadczenia (art. 244 §2 k.p.k.);
- e. prawo do złożenia zażalenia na zatrzymanie (art. 246 k.p.k.).

W przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi istotne jest również prawo do otrzymania pierwszej pomocy medycznej (art. 15 ust. 5 u.pol.), które może skutkować omówioną już powyżej koniecznością umieszczenia zatrzymanego w zakładzie psychiatrycznym.

Zatrzymanego należy natychmiast poinformować o przyczynach zatrzymania oraz ww. prawach. Zakres obowiązku informacyjnego został skonkretyzowany w art. 244 §2 k.p.k.

¹³³⁸ Urzeczywistnieniu tego uprawnienia służą rozwiązania przewidziane w art. 517j k.p.k. które w przypadku zatrzymania stosuje się odpowiednio (art. 245 §2 k.p.k.). Zgodnie z art. 517j §1 k.p.k. adwokaci i radcowie prawni są zobowiązani do pełnienia dyżurów w określonym miejscu i czasie, pozostając tym samym w stanie gotowości do kontaktu z zatrzymanymi – Zagrodnik J., *Metodyka pracy* ..., s. 97.

Słusznie przyjmuje się w literaturze, że obowiązek ten zostanie zrealizowany należycie jedynie wówczas, gdy wymagany przez ustawę zakres informacji dotrze do świadomości zatrzymanego¹³³⁹. Zaburzenia psychiczne upośledzające percepcję i rozumienie rzeczywistości mogą zatem *in facto* skutecznie zniweczyć realizację tego obowiązku¹³⁴⁰.

Nawet jeśli zatrzymany zrozumie pouczenie o przysługujących mu uprawnieniach, to ich dalsza realizacja wymaga powzięcia określonych działań. Zarówno prawo do nawiązania kontaktu z adwokatem (radcą prawnym) jak i prawo zawiadomienia określonych podmiotów, ulega aktualizacji „na żądanie” zatrzymanego¹³⁴¹. Z psychiatrycznego punktu widzenia, realizacja tych uprawnień wymaga wyraźnego wyrażenia wobec organu dokonującego zatrzymania. Wyrażenie woli musi być poprzedzone jej powzięciem. Toteż, zaburzenia psychiczne upośledzające, którąkolwiek z tych zdolności¹³⁴², mogą w praktyce uniemożliwić faktyczną realizację omawianych tu uprawnień.

Ratio legis wysłuchania sprowadza się do możliwości przedstawienia przez zatrzymanego okoliczności przemawiających za jego zwolnieniem¹³⁴³. Treść wysłuchania może wskazywać też na okoliczności związane z występowaniem zaburzeń psychicznych, co będzie obowiązywało funkcjonariuszy, do rozważania czy *ad casum* nie zachodzi konieczność przeprowadzenia badania lekarskiego, o którym mowa w art. 15 ust. 5 u.p.o. Wysłuchanie nie jest przesłuchaniem procesowym. W żadnym wypadku nie stanowi więc formy wyjaśnień, które może składać strona bierna¹³⁴⁴. Ewentualne oświadczenia złożone przez zatrzymanego w trakcie wysłuchania również nie mogą być następnie wykorzystane do substytuowania wyjaśnień, gdyby podmiot ten został postawiony w stan oskarżenia (art. 174 k.p.k.). Jest to istotna gwarancja procesowa, zwłaszcza dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Warto bowiem pamiętać, że w niektórych przypadkach oświadczenia tej grupy podmiotów mogą być efektem patologicznie zmienionej woli lub zniekształconego oglądu otaczającej rzeczywistości. Niemożność ich późniejszego wykorzystania w procesie należy uznać za egemplifikację zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* w odniesieniu do zatrzymanego. Niezależnie od

¹³³⁹ Witkowska K., *Gwarancje zatrzymanego*, Prokuratura i Prawo 9/2011, s. 90.

¹³⁴⁰ Tytułem przykładu warto wskazać na obecność urojeń ksbno-prześladowczych. W następstwie doznawania tych objawów, osoba zatrzymana może interpretować w sposób wrogi, nawet obiektywnie neutralne komunikaty.

¹³⁴¹ Inaczej niż ma to miejsce w przypadku tymczasowego aresztowania, w przypadku zatrzymania ustawodawca nie przewiduje zawiadomienia określonych podmiotów *ex officio*. Obowiązek ten zostaje wyłączony przez zastrzeżenie poczynione, w art. 245 §3 k.p.k.

¹³⁴² Szerzej zob. podrozdział dotyczący wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do składania procesowych oświadczeń woli.

¹³⁴³ *Proces ...*, red. Zagrodnik J., s. 439

¹³⁴⁴ Witkowska K., *Gwarancje zatrzymanego...*, s. 92.

powyższych rozważań sama treść oświadczenia może być źródłem informacji pozwalających na uzyskanie dowodów przeciwko zatrzymanemu bądź jego najbliższemu¹³⁴⁵.

Jeśli w czynnościach zatrzymania bierze udział lekarz (np. jako członek zespołu ratownictwa medycznego), to oświadczenia osoby zatrzymanej, złożone wobec tego podmiotu, a dotyczące popełnienia zarzucanego jej następnie czynu objęte zakazem wynikającym z art. 199 k.p.k.

Jeśli w zatrzymaniu nie uczestniczy personel medyczny to w praktyce, funkcjonariusze dokonujący zatrzymania, nie posiadając wiedzy specjalnej z zakresu psychiatrii, nie będą w stanie zweryfikować czy osoba zatrzymana jest osobą z zaburzeniami psychicznymi, a co za tym idzie czy podejmowane przez nią działania są wyrazem świadomie wyrażonej woli. Również w tym kontekście uwidacznia się potrzeba, postulowanej powyżej zmiany przepisów dotyczących obowiązku poddania zatrzymanego badaniu lekarskiemu (art. 15 ust. 5 u.pol. w zw. z §1 ust. 3 pkt 2 lit. d Rozp.BZ), poprzez przyjęcie, że obowiązek ten powstaje w każdym przypadku powzięcia wątpliwości co do jego stanu psychicznego¹³⁴⁶.

W tym miejscu powstaje jednak pytanie jaka powinna być kolejność czynności podejmowanych wobec zatrzymanego, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych wymaga konsultacji psychiatrycznej. Ustawodawca wskazuje, że poinformowanie zatrzymanego o przysługujących mu uprawnieniach ma nastąpić *verba legis* „natychmiast” (art. 244 §2 k.p.k.). Z kolei, umożliwienie zatrzymanemu kontaktu z adwokatem/radcą prawnym jak i poddanie go badaniu lekarskiemu winno odbyć się „niezwłocznie” (art. 245 § 1 k.p.k. i art. 15 ust. 5 u.pol.). Słusznie przyjmuje się w doktrynie, iż „natychmiastowość” oznacza, że obowiązek informacyjny musi być zrealizowany z chwilą fizycznego zatrzymania danej osoby, tj. gdy osoba ta nie ma już możliwości niepodporządkowania się woli zatrzymującego¹³⁴⁷. „Niezwłoczność” oznacza zaś brak zbędnej zwłoki, tj. wykonanie określonej czynności, w najkrótszym możliwym czasie przy uwzględnieniu okoliczności faktycznych danego zdarzenia. Konkludując ten fragment należy zatem przyjąć, że obowiązek informacyjny musi być spełniony zawsze w pierwszej kolejności¹³⁴⁸. Schemat dalszych działań będzie natomiast zależny od okoliczności faktycznych

¹³⁴⁵ *Proces ...*, red. Zagrodnik J., s. 439.

¹³⁴⁶ A nie dopiero, gdy z okoliczności interwencji lub posiadanych informacji wynika, że zatrzymany jest osobą z zaburzeniami psychicznymi.

¹³⁴⁷ Witkowska K., *Gwarancje zatrzymanego ...*, s. 89-90.

¹³⁴⁸ Stanowisko to należy zaaprobować, nawet jeśli z uwagi na bieżący stan zdrowia psychicznego zatrzymanego, pouczenie nie zostanie przez niego zrozumiane. *De lege lata*, brak jest przepisu pozwalającego na odstępnie od tego obowiązku z uwagi na omawiane przeszkody. Generalna możliwość odstąpienia od pouczenia z powodu przyjęcia, że zatrzymany nie będzie w stanie zrozumieć przekazywanego komunikatu rodzi zresztą wątpliwości natury gwarancyjnej. Nawet osoba znajdująca się w ostrej psychozie może być zdolna do zrozumienia (w

zdarzenia. Jeśli stan zdrowia psychicznego zatrzymanego będzie wymagał pierwszoplanowo przeprowadzenia konsultacji lekarskiej (np. z uwagi na jego gwałtowne, nieprzewidywalne czy agresywne zachowania), to realizacja pozostałych uprawnień przewidzianych w k.p.k., zostanie odłożona w czasie, przy czym zwłoka powstała w tym zakresie będzie miała charakter „uzasadniony” przesłankami medycznymi. Przeprowadzenie konsultacji lekarskiej będzie miało bezwzględne pierwszeństwo, w każdym przypadku, w którym zatrzymany z powodu zaburzeń psychicznych będzie bezpośrednio zagrażał własnemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób. Hierarchia dóbr prawnych uznanych za fundamentalne w obecnym porządku aksjonormatywnym, nakazuje też przyjąć, że konsultacja lekarska powinna mieć pierwszeństwo we wszystkich tych sytuacjach, w których funkcjonariusze będą mieli wątpliwości czy owo zagrożenie występuje. „Domniemanie” braku zagrożenia, które zostało oparte na ocenie nieprofesjonalnego podmiotu, nie może w tym wypadku pozbawić zatrzymanego, gwarancji które wynikają z art. 15 ust. 5 u.pol.

W opisanych przypadkach kontakt z adwokatem (radcą prawnym) powinien zostać zagwarantowany w pierwszym momencie, w którym ustąpi stan zagrożenia życia zatrzymanego bądź ryzyko takiego zagrożenia zostanie wykluczone w następstwie konsultacji lekarskiej). Ten sam wniosek należy odnieść do pozostałych uprawnień, w szczególności złożenia zażalenia na zatrzymanie.

Faktyczna realizacja obowiązku informacyjnego, o którym mowa w art. 245 §3 k.p.k., ciąży na podmiotach dokonujących zatrzymania, toteż może przebiegać równolegle do procedur medycznych (pod warunkiem, że nie opóźni takowych).

większym bądź mniejszym zakresie) treść kierowanych do niej komunikatów. Świadczy o tym definicja legalna świadomej zgody w rozumieniu art. 3 pkt 4 u.o.z.p. Ustawodawca przyjmuje tam, że osoba z zaburzeniami psychicznymi – niezależnie od jej stanu zdrowia psychicznego – może być *ad casum* zdolna do zrozumienia przekazywanej w dostępny sposób informacji. Funkcjonariusz dokonujący zatrzymania, nie może zatem z całą pewnością wykluczyć niezdolności do zrozumienia pouczenia i powinien go dokonać w każdym przypadku.

Rozdział VI. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako *quasi-* strona postępowania karnego

1. Uwagi ogólne

Przedmiotem rozważań prowadzonych w niniejszym rozdziale jest wpływ zaburzeń psychicznych na pozycję procesową *quasi*-stron postępowania karnego. *Quasi*-stroną jest uczestnik postępowania, który ma interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu określonej kwestii ściśle związanej z zasadniczym przedmiotem procesu, który nie jest stroną tego postępowania, gdyż ustawa karnoprocesowa nie przewiduje dlań takiego statusu¹³⁴⁹. W obecnym stanie prawnym, do tej grupy uczestników zalicza się:

- a. podmiot zobowiązany, o którym mowa w art. 91a k.p.k.,
- b. właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem (art. 91b k.p.k.),
- c. podmiot zbiorowy, który w związku z czynem zarzucanym oskarżonemu, może być pociągnięty do odpowiedzialności na podstawie ustawy z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary¹³⁵⁰ (dalej: u.o.pz.),
- d. pokrzywdzonego, który w postępowaniu sądowym nie korzysta z uprawnień oskarżyciela posiłkowego¹³⁵¹.

Ze względów pragmatycznych, sytuacja procesowa ww. pokrzywdzonego, została już szczegółowo omówiona w rozdziale IV., poświęconym stronie czynnej, do którego w tym miejscu należy odesłać, bez konieczności powielania przeprowadzonych tam rozważań.

Stan zdrowia psychicznego, a co za tym idzie jego ewentualne zaburzenia odnoszą się wyłącznie do osób fizycznych. Z tego powodu poza zakresem podmiotowym dalszych rozważań pozostaje też podmiot zbiorowy. W obecnym stanie prawnym nie jest bowiem możliwe, aby status tego podmiotu posiadała osoba fizyczna¹³⁵².

¹³⁴⁹ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 225.

¹³⁵⁰ Dz.U. z 2023 r. poz. 659.

¹³⁵¹ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 225.

¹³⁵² Zgodnie z art. 2 u.o.pz., podmiotem zbiorowym może być osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków (ust. 1), a także spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji oraz przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna (ust. 2). Co prawda, podmiot zbiorowy reprezentowany jest w procesie karnym przez uprawnione do tego osoby fizyczne, niemniej kwestia ich uprawnień (w tym ich ewentualnej utraty z powodu dysfunkcji psychicznych), regulowana jest odrębnymi przepisami (k.c., k.s.h., wewnętrzne akty tych podmiotów). Zagadnienia te, jako niezwiązane bezpośrednio z procedurą karną i zasadniczym przedmiotem opracowania, pozostają poza zakresem dalszych rozważań.

Dalsze rozważania będą zatem odnosiły się do *quasi*-stron, o których mowa w punktach a i b powyżej. Każdemu z tych podmiotów został poświęcony osobny podrozdział. Posługując się metodologią wykorzystaną na gruncie poprzednich rozdziałów wpływ zaburzeń psychicznych na pozycję procesową tychże podmiotów, będzie analizowany w odniesieniu do zdolności procesowej, zdolności do czynności procesowych oraz faktycznej zdolności do realizacji przysługujących tym podmiotom uprawnień i obowiązków procesowych.

Przed przejściem do analizy pozycji procesowych tych podmiotów, należy jeszcze odnieść się do kwestii samej zdolności procesowej. Tradycyjnie pojęcie to wiązane jest ze stronami procesowymi, a co za tym idzie definiowane jako zdolność do występowania w procesie karnym w charakterze strony czynnej bądź biernej¹³⁵³. W doktrynie zauważono jednak, że takie wąskie podejście definicyjne, stało się niewystarczające, gdy ustawodawca zdecydował się na rozszerzenie katalogu uczestników postępowania o inne niż strony podmioty, które również realizują w procesie określony interes publiczny bądź indywidualny (np. rzeczników interesu społecznego)¹³⁵⁴. Przykładem tego typu uczestników postępowania są także omawiane w niniejszym podrozdziale *quasi*-strony.

Wydaje się zatem, że w obecnym stanie prawnym, obok pojęcia zdolności procesowej *sensu stricto*, która odnosi się wyłącznie do stron procesowych, można mówić również o zdolności procesowej *sensu largo*, która oznacza ogólną zdolność do występowania w określonej roli procesowej¹³⁵⁵.

Takie założenie wynika z tego, że zdolność procesowa jest *conditio sine qua non* legitymacji procesowej, a co za tym idzie, warunkuje zdolność do czynności procesowych w ramach konkretnego procesu karnego. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że ocena dopuszczalności danej czynności procesowej wymaga każdorazowo, uprzedniego ustalenia, czy podmiot, który jej dokonał mógł w ogóle uczestniczyć w postępowaniu karnym w danym charakterze (a więc ustalenia czy posiadał zdolność procesową, a dalej legitymację procesową). Niemożliwe jest bowiem by podmiot nieuprawniony do udziału w procesie był jednocześnie uprawniony do dokonywania w nim czynności procesowych. Zastrzeżenie to nie ogranicza się do stron postępowania, lecz dotyczy każdego uczestnika postępowania karnego.

Koncepcja szerokiego ujęcia zdolności procesowej nie koliduje też z kontradiktoryjnym modelem procesu karnego czy konstrukcją ogólnej, dodatniej przesłanki

¹³⁵³ Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne...* red. Olszewski R., Świecki D., s. 346; Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, wyd. II, Warszawa 1961, s. 161.

¹³⁵⁴ Daszkiewicz W., *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996, s. 238.

¹³⁵⁵ Tak też np. Woźniewski K., *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010, s. 83-85.

procesowej wyrażającej się wymogiem istnienia stron procesowych, który zawiera w sobie wymóg posiadania przezeń zdolności procesowej¹³⁵⁶. Wymóg ten jest warunkiem dopuszczalności procesu karnego, i jako taki określa swoisty minimalny katalog podmiotów, które muszą brać udział w procesie, by miał on rację bytu. W żadnym wypadku nie wyklucza on natomiast udziału w procesie innych podmiotów.

W dalszych rozważaniach mowa jest o zdolności procesowej w szerokim znaczeniu.

2. Podmiot zobowiązany

2.1. Pojęcie, podstawy i charakter odpowiedzialności

Zgodnie z art. 91a §1 k.p.k., podmiotem zobowiązanym jest osoba fizyczna, prawna albo jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 331 § 1 k.c.), jeżeli w związku z popełnieniem czynu zabronionego uzyskała korzyść majątkową¹³⁵⁷ bądź świadczenie określone w art. 405–407, 410 lub 412 k.c. od Skarbu Państwa, jednostki samorządowej (tj. gminy, powiatu bądź województwa), państwowej jednostki organizacyjnej, samorządowej jednostki organizacyjnej, podmiotu, dla którego organ samorządu jest organem założycielskim, spółki prawa handlowego z większościowym udziałem Skarbu Państwa lub jednostki samorządowej.

Odpowiedzialność podmiotu zobowiązanego ma charakter majątkowy i zobiektywizowany. Co istotne, powstaje ona zawsze obok, a nigdy zamiast odpowiedzialności sprawcy czynu zabronionego¹³⁵⁸. Zakresem tej odpowiedzialności objęty jest wyłącznie zwrot korzyści majątkowej (lub jej równowartości) uprawnionemu podmiotowi bądź przepadek określonego świadczenia (lub jego równowartości) na rzecz Skarbu Państwa¹³⁵⁹. Omawiana odpowiedzialność powstaje w przypadku kumulatywnego spełnienia następujących przesłanek:

¹³⁵⁶ Przesłanka „istnienia stron” ma charakter syntetyczny toteż dla jej spełnienia wymagane jest kumulatywne zaistnienie trzech warunków: rzeczywistego istnienia danego podmiotu oraz posiadania przezeń zdolności procesowej i legitymacji procesowej – *Proces karny...*, red. Zagrodnik J., 173.

¹³⁵⁷ Korzyścią majątkową jest zarówno korzyść dla siebie, jak i innej osoby (art. 115 §4 k.k.). Korzyść ma charakter majątkowy, jeżeli przedstawia wartość ekonomiczną, tj. wartość, która może być wyrażona w pieniądzu lub pozwala na zaspokojenie określonej potrzeby (Czwojda A., *Przepadek korzyści majątkowej w polskim prawie karnym*, Wrocław 2018, s. 25). Przez osiągnięcie korzyści należy rozumieć: przysporzenie zwiększające stan aktywów, zmniejszenie wysokości pasywów (postanowienie SN z 30.05.2017 r., II KK 156/17, LEX 2298294), a także uniknięcie zmniejszenia aktywów lub zwiększenia pasywów (szerzej zob. np. Daniluk P., *Pojęcie korzyści majątkowej w polskim prawie karnym*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1/2014, s. 14).

¹³⁵⁸ Cecha ta odróżnia odpowiedzialność podmiotu zobowiązanego od odpowiedzialności posiłkowej przewidzianej w postępowaniu karnoskarbowym (art. 24 k.k.s.) - na temat tej ostatniej zob. np. na temat tej ostatniej zob. np. L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2019, s. 26 i n.

¹³⁵⁹ Na temat dopuszczalnego zakresu konfiskaty mienia pochodzącego z przestępstwa zob. wyrok TSUE z 21.10.2021 r., C-845/19, Legalis nr 2625340.

1. popełnienia czynu zabronionego w związku, z którym podmiot zobowiązany uzyskał: korzyść majątkową, świadczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia (art. 405–407 k.c.), świadczenie nienależne (art. 410 k.c.), bądź świadczenie świadomie spełnione w zamian za dokonanie czynu zabronionego przez ustawę lub w celu niegodziwym (art. 412 k.c.)¹³⁶⁰, od jednego z podmiotów wskazanych w art. 91a §1 k.p.k.,
2. istnienia związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy popełnionym czynem zabronionym a uzyskaniem ww. świadczeń lub korzyści majątkowej¹³⁶¹;
3. skazania sprawcy lub warunkowego umorzenia postępowania karnego w sprawie o przestępstwo, które przyniosło podmiotowi zobowiązanemu korzyść majątkową lub jedno z opisanych powyżej świadczeń (*arg. ex art. 415a § 1 zd. 1 k.p.k.*);
4. złożenia przez prokuratora wniosku, o którym mowa w art. 333 § 5 k.p.k.,
5. nieistnienia okoliczności wyłączających możliwość orzeczenia w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zobowiązanego w danym postępowaniu. *De lege lata*, dotyczy to wyłącznie sytuacji, w których roszczenie o zwrot korzyści majątkowej lub przepadek świadczenia jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono (art. 415a § 1 zd. 2 k.p.k.)¹³⁶².

2.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność procesowa podmiotu zobowiązanego

Zgodnie z art. 91 §1 k.p.k., podmiotem zobowiązanym może być zarówno osoba fizyczna jak i osoba prawna czy tzw. ułomna osoba prawna. Ze wspomnianych na wstępie względów, dalsze rozważania zostały ograniczone do konfiguracji, w której podmiotem tym jest osoba fizyczna. Tylko w tym przypadku można bowiem mówić o stanie psychicznym podmiotu zobowiązanego i jego ewentualnych zaburzeniach oraz implikacjach karnoprosesowych tychże¹³⁶³.

Przechodząc do zagadnienia samej zdolności procesowej wskazać należy, że ustawodawca na gruncie 91a k.p.k., nie odnosi się do stanu psychicznego podmiotu zobowiązanego. Prowadzi to do konstatacji, iż cecha ta jest irrelevantna dla uzyskania

¹³⁶⁰ Konieczne jest przy tym rzeczywiste wzbogacenie się podmiotu zobowiązanego, a nie jedynie możliwość takiego wzbogacenia (tak słusznie R.A. Stefański (w:) *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do art. 1-166*, red. R.A. Stefański, J. Zabłocki, Warszawa 2017, s. 1030).

¹³⁶¹ Okres pomiędzy popełnieniem czynu a uzyskaniem korzyści jest irrelevantny dla aktualizacji tej przesłanki.

¹³⁶² Szerzej na temat przesłanek odpowiedzialności podmiotu zobowiązanego zob. Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2024 (w druku).

¹³⁶³ Oczywiście, podmiot zobowiązany niebędący osobą fizyczną reprezentowany jest w procesie karnym przez uprawnione do tego osoby fizyczne, niemniej kwestia ich uprawnień (w tym ich ewentualnej utraty z powodu dysfunkcji psychicznych), regulowana jest odrębnymi przepisami (k.c., k.s.h., wewnętrzne akty tych podmiotów). Zagadnienia te, jako niezwiązane bezpośrednio z procedurą karną i zasadniczym przedmiotem opracowania, pozostają poza zakresem dalszych rozważań.

zdolności procesowej przez ten podmiot również, gdy mowa o osobie fizycznej. *De lege lata* możliwe jest zatem, że podmiotem zobowiązanym zostanie osoba, która z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie była świadoma uzyskania korzyści majątkowej pochodzącej z czynu zabronionego popełnionego przez oskarżonego. Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której oskarżony, mając świadomość złej kondycji psychicznej określonej osoby, nakłonił ją np. do udostępnienia danych dostępowych do rachunku bankowego celem zdeponowania tam środków pochodzących z przestępstwa (np. z kradzieży). *In fact*, osoba ta uzyska więc korzyść majątkową (dojdzie bowiem do przysporzenia zwiększającego jej stan aktywów)¹³⁶⁴, wypełniając materialne przesłanki odpowiedzialności przewidzianej w art. 91a §1 k.p.k. Ustawodawca nie przewiduje tu bowiem wymogu istnienia zamiaru (choćby ewentualnego) osiągnięcia korzyści – inaczej niż ma to miejsce w przypadku właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem, o którym mowa w art. 91b k.p.k.¹³⁶⁵ Teoretycznie, możliwe jest też przysporzenie dokonane w majątku osoby ubezwłasnowolnionej – zarówno całkowicie jak i częściowo. Co prawda, w pierwszym przypadku pieczę nad majątkiem sprawuje opiekun (art. 155 §1 w zw. z art. 175 k.r.o.), a w drugim, może ją sprawować kurator, jeśli sąd opiekuńczy tak postanowi (art. 181 §1 k.r.o.)¹³⁶⁶, niemniej, w obu tych sytuacjach, z formalnego punktu widzenia, majątek pozostaje własnością ubezwłasnowolnionego.

Konkludując tę część rozważań przyjąć należy, że zaburzenia psychiczne występujące u podmiotu zobowiązanego są irrelewantne dla jego zdolności procesowej, również gdy są one przyczyną ubezwłasnowolnienia tej osoby.

¹³⁶⁴ Uzyskanie korzyści majątkowej nie musi być wynikiem aktywnego działania wzbogaconego – *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Ciszewski J., Nazaruk P., Warszawa 2019, el.LEX/kom. do art. 405 k.c.; Nb. 5.

¹³⁶⁵ Szerzej na ten temat zob. podrozdział 3. poniżej.

¹³⁶⁶ W literaturze wskazuje się, że zarząd majątkiem osoby ubezwłasnowolnionej częściowo sprawowany przez jej kuratora nie powinien być regułą. Przeciwnie, rozwiązanie to należy stosować jedynie w wyjątkowych przypadkach, gdy stan zdrowia psychicznego osoby ubezwłasnowolnionej wymaga tak daleko idącej pomocy w prowadzeniu jej spraw – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, red. Fras M., Habdas M., el. LEX/kom. do art. 181 k.r.o.; Nb. 6.

2.3. Zaburzenia psychiczne podmiotu zobowiązanego a zdolność do czynności procesowych

Podmiot zobowiązany może uczestniczyć w procesie karnym zarówno na etapie jurysdykcyjnym jak i w stadium przygotowawczym (*arg. lege non distinguente ex art. 91a §2 k.p.k.*)¹³⁶⁷, korzystając z przysługujących mu uprawnień. Do tych ostatnich należą m.in.:

1. prawo do odmowy złożenia zeznań (art. 91a §3 k.p.k.),
2. prawo korzystania z pomocy tłumacza (art. 72 k.p.k. stosowany odpowiednio),
3. prawo ustanowienia pełnomocnika (art. 87 §1 k.p.k. w zw. z art. 89 k.p.k. stosowanymi odpowiednio),
4. prawo dostępu do akt postępowania sądowego z możliwością sporządzenia z nich odpisów lub kopii (art. 156 §1 zd. 1 k.p.k. stosowany odpowiednio),
5. prawo do składania wniosków dowodowych (art. 167 k.p.k. stosowany odpowiednio),
6. prawo do zadawania pytań osobie przesłuchiwanej (art. 91a §4 zd. 2 k.p.k.),
7. prawo zabrania głosu, w fazie przemówień końcowych przed obrońcą oskarżonego i oskarżonym (art. 91a §4 zd. 2 k.p.k.),
8. prawo do złożenia wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku (art. 422 §1a k.p.k.),
9. prawo do wniesienia apelacji (art. 444 §2 k.p.k.),
10. udziału w posiedzeniach sądu, jeśli ma to znaczenie dla obrony praw lub interesów podmiotu zobowiązanego, na zasadach ogólnych (art. 96 k.p.k.),
11. udziału w rozprawie (co wynika *implicite* z uprawnień podmiotu zobowiązanego przyznanych na gruncie art. 91a § 4 zdanie drugie k.p.k.). Jednocześnie, skoro podmiot zobowiązany jest uprawniony do udziału w rozprawie, powinien zostać zawiadomiony o jej czasie i miejscu, zgodnie z regułami ogólnymi (art. 117 § 1 k.p.k.)¹³⁶⁸.

¹³⁶⁷ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, wyd. V, Warszawa 2021., red. Skorupka J., s. 267; *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, red. Świecki D., s. 468, czy *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 229. Słusznie wskazuje się w literaturze, że możliwe są sytuacje, w których podmiot zobowiązany zostanie ujawniony już na wczesnych etapach postępowania przygotowawczego. Wówczas prokurator kierując się zasadą obiektywizmu, winien przesłuchać taką osobę w charakterze świadka już w stadium przygotowawczym, co może mieć fundamentalne znaczenie w kontekście decyzji dotyczącej wniesienia wniosku o orzeczenie przepadku, o którym mowa w art. 333 §5 k.p.k. – zob. Kowalczyk A., *Rozszerzony przepadek mienia pochodzącego z przestępstwa lub służącego do jego popełnienia (tzw. konfiskata rozszerzona) – aspekty procesowe*, *Monitor Prawniczy* 21/2018, s. 1148; *Kodeks...*, red. Sakowicz A., s. 332.

¹³⁶⁸ Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2023 (w druku).

Omawiany tu uczestnik postępowania jest zobowiązany do informowania organu prowadzącego postępowanie o każdej zmianie swojego miejsca pobytu trwającej dłużej niż 7 dni oraz stawiennictwa na każde wezwanie w toku postępowania karnego, o czym należy go pouczyć przy pierwszym przesłuchaniu (art. 75 k.p.k. w zw. z art. 91a §4 k.p.k.). W przypadku przesłuchania w charakterze świadka na podmiocie zobowiązanym ciąży obowiązek, stawiennictwa, złożenia zeznań (art. 177 § 1 k.p.k.) oraz mówienia prawdy i jej niezatajania (*arg. ex art. 190 § 1 k.p.k. w zw. z art. 233 § 1 k.k.*)¹³⁶⁹.

De lege lata, żaden przepis ustawy karnoprosesowej nie ogranicza zdolności do czynności procesowych omawianego podmiotu. Oznacza to, że niezależnie od stanu psychicznego istniejącego *in tempore processus*, podmiot zobowiązany może skutecznie dokonywać wszystkich ww. czynności procesowych samodzielnie. W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na swoistą lukę prawną dotyczącą reprezentacji procesowej podmiotu zobowiązanego, który jest jednocześnie osobą ubezwłasnowolnioną. Jak wskazano powyżej taka sytuacja jest możliwa, gdyż ubezwłasnowolnienie (nawet całkowite), nie pozbawia jednostki podmiotowości prawnej, co oznacza że może być ona podmiotem praw, w tym praw majątkowych, które zostały uzyskane w wyniku przestępstwa, spełniając tym samym materialne przesłanki uznania jej za podmiot zobowiązany w rozumieniu art. 91a §1 k.p.k.

Biorąc pod uwagę, że mowa tu w zasadzie o *quasi-stronie biernej*¹³⁷⁰, w takim przypadku powinno stosować się *per analogiam* art. 76 k.p.k., a więc dopuścić możliwość podejmowania przez przedstawiciela ustawowego osoby ubezwłasnowolnionej, wszelkich czynności procesowych na jej korzyść¹³⁷¹. W obecnym stanie prawnym brak jest jednak podstawy normatywnej dla przyjęcia takiego rozwiązania na gruncie postępowania karnego (brak stosownego odesłania w art. 91a §4 k.p.k.)¹³⁷².

Zastosowanie rozwiązania przewidzianego w art. 76 k.p.k., nakazywałoby też przyjąć, że podobnie jak ma to miejsce w przypadku oskarżonego, ewentualny udział przedstawiciela

¹³⁶⁹ Burdzik M., *Lekarz w procesie...*, s. 158-159

¹³⁷⁰ Nie może ująć uwadze, że podmiot zobowiązany jest uczestnikiem postępowania karnego, w którym rozstrzygana jest również kwestia jego odpowiedzialności (zobiektywizowanej i majątkowej), istniejącej obok odpowiedzialności sprawcy. Mowa tu zatem, o *quasi-stronie*, której interes prawny dotyczy uniknięcia (bądź ograniczenia) tej odpowiedzialności, nie zaś wystąpienia z określonym żądaniem (skazania, naprawienia szkody wynikłej z przestępstwa itd.). Posługując się podziałem stron, opartym na specyfice ich działalności procesowej (bierna i czynna), należy zatem przyjąć, że mowa tu o *quasi-stronie biernej*.

¹³⁷¹ Z oczywistych względów, przedstawiciel nie mógłby zastępować podmiotu w czynności złożenia zeznań czy skorzystać z prawa do odmowy ich złożenia (art. 91a §2 k.p.k.), gdyż mają one charakter osobisty.

¹³⁷² Warto wskazać, że omawiane tu rozwiązanie funkcjonuje natomiast na gruncie postępowania karnoskarbowego w odniesieniu do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, do którego stosuje się odpowiednio m.in. przepisy art. 76 k.p.k. (art. 125 §1 k.k.s.) – Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 61-62; Wilk L., *Prawo i proces karny skarbowy...*, s. 243.

ustawowego, nie pozbawi podmiotu zobowiązanego uprawnień do samodzielnego dokonywania czynności procesowych. Przyjęcie takiego założenia eliminuje problem braku zróżnicowania pozycji procesowej ubezwłasnowolnionego całkowicie i częściowo, który powstaje na gruncie art. 51 §2 k.p.k. w odniesieniu do reprezentacji ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych. Taki zabieg miałby więc walor gwarancyjny prowadząc do realnego wzmocnienia pozycji procesowej podmiotu zobowiązanego, który został ubezwłasnowolniony, gdyż z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie kierować swym postępowaniem (art. 13 §1 k.c.), bądź potrzebuje pomocy w prowadzeniu swoich spraw (art. 16 §1 k.c.). Co najmniej prawdopodobnym jest, że owe deficyty w funkcjonowaniu jednostki, uzasadniające jej ubezwłasnowolnienie na gruncie cywilnym, przenikać będą także do procedury karnej i manifestować się w toku procesu karnego z udziałem takiego podmiotu¹³⁷³.

2.4. Zaburzenia psychiczne podmiotu zobowiązanego a faktyczna zdolność do realizacji uprawnień procesowych. Mechanizmy gwarancyjne

To, że zaburzenia psychiczne występujące u uczestnika postępowania karnego mogą wpływać negatywnie na zdolność do faktycznej realizacji przysługujących mu praw i obowiązków, nie powinno budzić większych zastrzeżeń w świetle rozważań poczynionych na gruncie poprzednich rozdziałów poświęconych stronom¹³⁷⁴. Założenie to dotyczy również *quasistron*, a co za tym idzie omawianego w tym rozdziale podmiotu zobowiązanego. Uprawnienia jakie ustawodawca przyznaje podmiotowi zobowiązanemu stanowią część uprawnień przewidzianych dla strony biernej¹³⁷⁵. Analiza wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do ich faktycznej realizacji została już zatem przeprowadzona w rozdziale VI, do którego w tym zakresie należy odesłać. Poczynione tam wnioski można recypować na grunt niniejszych rozważań, bez konieczności powielania tożsamyh treści.

W tym miejscu należy natomiast zwrócić uwagę na deficyty w zakresie rozwiązań gwarancyjnych przewidzianych dla osób z zaburzeniami psychicznymi, które uczestniczą w procesie w charakterze podmiotu zobowiązanego.

W pierwszej kolejności wskazać należy, że ustawa karnoprosowa nie przewiduje instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla podmiotu zobowiązanego, który z powodu

¹³⁷³ Uwzględnienie stanu ubezwłasnowolnienia jest tu tym bardziej zasadne, skoro odpowiedzialność przewidziana w art. 91a k.p.k. ma charakter *stricte* cywilistyczny i wiąże się z instytucjami przewidzianymi w tej gałęzi prawa – *Kodeks...*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 228.

¹³⁷⁴ Zob. odpowiednio rozdz. IV i V.

¹³⁷⁵ Podmiot zobowiązany nie dysponuje natomiast żadnymi szczególnymi uprawnieniami, których nie posiadałaby strona bierna.

zaburzeń psychicznych nie jest w stanie uczestniczyć w procesie w sposób samodzielny i rozsądny¹³⁷⁶. Oczywiście podmiot zobowiązany może ustanowić pełnomocnika samodzielnie (art. 87 §1 w zw. z art. 91 §4 k.p.k.). Waler gwarancyjny tego uprawnienia pozostanie jednak znikomy, we wszystkich tych sytuacjach, w których omawiany podmiot, z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, nie będzie w stanie dokonać takiego umocowania¹³⁷⁷. Podmiot zobowiązany może też żądać, aby wyznaczono mu pełnomocnika z urzędu. Niemniej zakres tego uprawnienia ograniczony jest tzw. prawem ubogich, a więc dotyczy powodów *stricte* materialnych, tj. sytuacji, gdy podmiot należycie wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów zastępstwa procesowego bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 88 §1 zd. 3 k.p.k. w zw. z art. 78 §1 k.p.k.)¹³⁷⁸. *De lege lata*, nie istnieje natomiast możliwość żądania wyznaczenia pełnomocnika w oparciu o inne przesłanki, takie jak chociażby zła kondycja psychiczna.

Podmiot zobowiązany, na etapie postępowania przygotowawczego nie może też korzystać z pomocy osoby przybranej do udziału w czynnościach, gdyż uprawnienie to przewidziane jest wyłącznie dla strony czynnej, tj. pokrzywdzonego (art. 299a §1 k.p.k.)¹³⁷⁹.

W przypadku omawianej tu kategorii uczestników postępowania, ograniczona jest też możliwość korzystania z pomocy organizacji społecznej. Zgodnie z art. 90 §1 k.p.k. taka organizacja może uczestniczyć w postępowaniu przed sądem jeśli wymaga tego ochrona interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego jej zadaniami statutowymi. Ustawodawca nie określił o czyj interes indywidualny chodzi. Teoretycznie może być to więc także interes podmiotu zobowiązanego¹³⁸⁰. Niemniej, dla dopuszczenia do udziału w postępowaniu organizacji społecznej konieczne jest nadto wyrażenie zgody przynajmniej jednej ze stron (art. 90 §3 zd. 1 k.p.k.), bądź ustalenie przez organ, iż udział organizacji leży w interesie wymiaru sprawiedliwości (art. 90 §4 k.p.k.). Siłą rzeczy zgody tej nie może udzielić

¹³⁷⁶ Takie rozwiązanie funkcjonuje natomiast na gruncie postępowania karnoskarbowego w odniesieniu do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej (art. 79 §1 pkt 4 w zw. z art. 125 §1 k.k.s.).

¹³⁷⁷ Np., gdy z powodu depresyjnie zmienionego postrzegania rzeczywistości i istniejącego wówczas przekonania o nieskuteczności wszelkich podejmowanych działań, podmiot zobowiązany zrezygnuje z udzielenia pełnomocnictwa, błędnie zakładając, iż działanie to nie przyniesie mu żadnej korzyści procesowej.

¹³⁷⁸ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 62-63; Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks*, t. I., s. 603. Odmienne w tej kwestii K. Eichstaedt – zob. tenże, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Świecki D., Warszawa 2018, el.LEX/kom. do art. 87 k.p.k.; Nb 7.

¹³⁷⁹ Od 15.02.2024 r. uprawnienie to będzie przysługiwało także podejrzanemu, który nie ukończył 18 lat (art. 299b k.p.k., wprowadzony ustawą z 14.04.2023 r., o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw; Dz.U. z 2023 r., poz. 818) – szerzej na temat tej zmiany zob. rozdz. V.6.1.2.3.

¹³⁸⁰ Podmiot zobowiązany jako *quasi*-strona posiada interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu w przedmiocie zwrotu korzyści majątkowej albo jej równowartości uprawnionemu podmiotowi lub orzeczenia przepadku świadczenia albo jego równowartości na rzecz Skarbu Państwa.

podmiot zobowiązany, który nie posiada statusu strony, co osłabia walor gwarancyjny art. 90 k.p.k., w odniesieniu do omawianego tu uczestnika postępowania.

De lege ferenda, w celu wzmocnienia pozycji procesowej podmiotu zobowiązanego warto zastanowić się nad wprowadzeniem do k.p.k. rozwiązań analogicznych do tych przewidzianych na gruncie procesu karnoskarbowego dla podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej. Na podstawie odesłania poczynionego w art. 125 §1 k.k.s. podmiot ten musi posiadać pełnomocnika (pełnomocnictwo obligatoryjne), jeżeli zachodzi wobec niego przynajmniej jedna z okoliczności wskazanych w art. 79 §1 lub 2 k.p.k.¹³⁸¹ Oznacza to, że podmiot ten musi posiadać pełnomocnika również, gdy z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie uczestniczyć w postępowaniu w sposób samodzielny i rozsądny albo był niepoczytalny (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k. w zw. z art. 125 §1 k.k.s.)¹³⁸².

Przyznanie tożsamego uprawnienia podmiotowi, o którym mowa w art. 91a k.p.k., stanowiłoby silną gwarancję ochrony jego praw, zapewnioną poprzez udział czynnika fachowego, we wszystkich tych sytuacjach, w których sam podmiot zobowiązany nie byłby w stanie egzekwować uprawnień samodzielnie. Aprobata zaproponowanego rozwiązania musiałaby wiązać się z równoczesnym rozszerzeniem zakresu obowiązków ciążących na podmiocie zobowiązanym, o przewidziany w art. 74 §2 pkt 2 k.p.k. wymóg poddania się badaniom psychiatrycznym i psychologicznym (poprzez odpowiednie stosowanie tego przepisu, ze względów prakseologicznych, odesłanie to powinno zostać uwzględnione w art. 91a §4 k.p.k.). Chociaż obowiązek badania może być rozpatrywany w kontekście uciążliwości procesowych, to rozwiązanie ma charakter konieczny. W przeciwnym wypadku gwarancje wynikające z art. 79 k.p.k. przyjęłyby charakter iluzoryczny, we wszystkich tych przypadkach, w których podmiot zobowiązany – z powodu prezentowanych zaburzeń – odmawiałby poddania się takowym badaniom¹³⁸³.

Obecny kształt unormowań karnoprosesowych sugeruje, iż ustawodawca w ogóle nie wziął pod uwagę możliwości występowania zaburzeń psychicznych u podmiotu zobowiązanego, który jest przecież *quasi*-stroną zagrożoną konfiskatą części majątku. Przedstawione powyżej postulaty stanowią próbę wypełnienia tej luki.

¹³⁸¹ Zagrodnik J., *Metodyka pracy...*, s. 56; Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo i proces karny skarbowy...*, s. 242.

¹³⁸² Zagrodnik J., *Z problematyki pełnomocnika w procesie karnym skarbowym* [w:] *Doradca podatkowy obrońcą praw podatnika*, red. Glumińska-Pawlic J. t. 5, Katowice 2011, s. 149.

¹³⁸³ Jako przykład można wskazać obecność urojeń wielkościowych. Osoba pozostająca pod ich wpływem może być błędnie przekonana o własnej ponadprzeciętności i wszechstronności, a co za tym idzie *a priori* odrzucać koncepcję wsparcia procesowego przez profesjonalny podmiot, pozostając jednocześnie całkowicie niezdolna do podejmowania racjonalnych działań w obronie swoich praw.

3. Właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem

3.1. Pojęcie i przesłanki odpowiedzialności

Właścicielem przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem w rozumieniu art. 91b k.p.k. jest osoba fizyczna niebędąca sprawcą przestępstwa¹³⁸⁴, wobec której zaktualizowały się podstawy orzeczenia przypadku przedsiębiorstwa stanowiącego jej własność¹³⁸⁵. Zakresem podmiotowym tego pojęcia nie są natomiast objęte osoby prawne i inne podmioty zbiorowe, będące właścicielami przedsiębiorstwa, w których występuje wyraźne oddzielenie osoby odpowiedzialnej za działalność przedsiębiorstwa (członek zarządu, dyrektor, prokurent) od potencjalnego adresata represji związanej z orzeczeniem przypadku (udziałowiec lub akcjonariusz)¹³⁸⁶.

Interes prawny właściciela przedsiębiorstwa przejawia się w korzystnym dlań rozstrzygnięciu kwestii przypadku posiadanego przedsiębiorstwa (lub jego równowartości) na rzecz Skarbu Państwa.

Przesłanki przypadku przedsiębiorstwa określa art. 44a §2 k.k. Zgodnie z tym przepisem, przypadek przedsiębiorstwa (lub jego równowartości)¹³⁸⁷ jest możliwy, jeżeli:

1. sprawca został skazany za przestępstwo, z którego osiągnął, chociażby pośrednio, korzyść majątkową znacznej wartości¹³⁸⁸,
2. przedsiębiorstwo służyło do popełnienia ww. przestępstwa¹³⁸⁹ lub ukrycia osiągniętej z niego korzyści;
3. właściciel przedsiębiorstwa chciał, aby jego przedsiębiorstwo służyło do popełnienia ww. przestępstwa lub ukrycia osiągniętej z niego korzyści albo, przewidując taką

¹³⁸⁴ Jeśli właściciel przedsiębiorstwa jest jednocześnie sprawcą przestępstwa, art. 91b k.p.k. nie znajduje zastosowania, gdyż podmiot ten występuje wówczas w procesie karnym w charakterze oskarżonego. Dla porządku wskazać należy, że również w tym przypadku sąd może orzec przypadek przedsiębiorstwa stanowiącego własność sprawcy albo jego równowartości, jeżeli przedsiębiorstwo służyło do popełnienia tego przestępstwa lub ukrycia osiągniętej z niego korzyści (art. 44a §1 k.k.).

¹³⁸⁵ *Proces ...*, red. Zagrodnik J., s. 222; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t.1, red. Świecki D., Warszawa 2018, el.LEX/kom. do art. 91b k.p.k.; Nb: 1.

¹³⁸⁶ Do odpowiedzialności tych podmiotów stosuje się przepisy ustawy z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2023 r. poz. 359) - zob. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z 28.12.2016 r., druk sejmowy nr 1186, s. 16.

¹³⁸⁷ Dla zachowania przejrzystości rozważań w dalszej części rozdziału posługuję się pojęciem orzeczenia „przypadku”, które odnosi się zarówno do przypadku przedsiębiorstwa *per se* jak i rozstrzygnięcia alternatywnego w postaci przypadku jego równowartości.

¹³⁸⁸ Tj. korzyść, której wartość w czasie popełnienia czynu zabronionego przekraczała 200 000 złotych (*arg. per analogiam ex art. 115 §5 k.k.*).

¹³⁸⁹ Co oznacza, że ustawowe znamiona czynu zabronionego zostały w jakikolwiek sposób bądź w jakimkolwiek zakresie zrealizowane przy wykorzystaniu składnika lub składników tego przedsiębiorstwa. Składniki przedsiębiorstwa definiuje się zgodnie z art. 55¹ k.c.

możliwość, na to się godził. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że warunkiem koniecznym dla orzeczenia przypadku jest wykazanie naganego stosunku psychicznego właściciela przedsiębiorstwa do działań podejmowanych przez sprawcę przestępstwa, tj. wykazanie, że właściciel godził się na te działania umyślnie, z zamiarem bezpośrednim lub – co najmniej – ewentualnym¹³⁹⁰.

Mimo kumulatywnego spełnienia ww. przesłanek przypadku nie orzeka się, jeżeli byłoby to niewspółmierne do wagi popełnionego przestępstwa, stopnia zawinienia oskarżonego lub motywacji i sposobu zachowania się właściciela przedsiębiorstwa (art. 44a §4 k.k.)¹³⁹¹ albo szkoda wyrządzona przestępstwem lub wartość ukrytej korzyści nie jest znaczna wobec rozmiaru działalności przedsiębiorstwa (art. 44a §5 k.k.). Sąd może też odstąpić od orzeczenia przypadku, w innych, szczególnie uzasadnionych przypadkach, kiedy byłby on niewspółmiernie dolegliwy dla właściciela przedsiębiorstwa (art. 44a §6 k.k.).

3.2. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa właściciela przedsiębiorstwa

Odnosząc się do kwestii zdolności (i legitymacji) procesowej omawianego uczestnika postępowania, można przyjąć, że uprawnienie do występowania w roli podmiotu, o którym mowa w art. 91b k.p.k. przysługuje osobom fizycznym, wobec których aktualizują się przesłanki przypadku przedsiębiorstwa (lub jego równowartości) określone w art. 44 §2 k.k. Sformułowanie to wymaga jednak pewnego doprecyzowania. Warto bowiem zauważyć, że właściciel przedsiębiorstwa zyskuje legitymację do działania w procesie w tym charakterze, już w momencie „zagrożenia przypadkiem”, co wynika *expressis verbis* z art. 91b k.p.k.¹³⁹² W toku

¹³⁹⁰ Jak słusznie zauważają V. Konarska-Wrzosek i J. Lachowski, chodzi tu wyłącznie o naganne zaangażowanie właściciela przedsiębiorstwa na poziomie intelektualno-wolicjonalnym, któremu nie towarzyszą żadne aktywne działania. W tym ostatnim przypadku w grę wchodziłaby bowiem odpowiedzialność za pomocnictwo (art. 18 §3 k.k.) - Konarska-Wrzosek V., Lachowski J., *Instytucja przypadku w polskim prawie karnym*, Warszawa 2020, s. 150–151.

¹³⁹¹ W art. 44a §4 k.k. ustawodawca wprowadził więc trzy samodzielne kryteria wartościowania, w oparciu o które sąd ma dokonać oceny proporcjonalności przypadku – wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 19.04.2022 r., IV Ka 640/21, LEX nr 3402814.

¹³⁹² Biorąc pod uwagę, że przedsiębiorstwo może być przedmiotem zabezpieczenia (art. 291 §2 k.p.k.), w literaturze wskazuje się, że momentem kreacji omawianej tu *quasi*-strony może być chwila wezwania przez prokuratora celem przesłuchania na okoliczność ustalonego mienia, a gdy do takiego przesłuchania nie dochodzi – moment wydania postanowienia o ustanowieniu przymusowego zarządu przedsiębiorstwa i wyznaczeniu zarządcy (art. 292a § 1) albo postanowienia o innej formie zabezpieczenia. W razie braku zabezpieczenia przedsiębiorstwa, właściciel uzyska uprawnienia związane z omawianą rolą procesową z chwilą zawiadomienia go przez prokuratora – *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do art. 1-424*, red. Drajewicz D., Warszawa 2021, el.Legalis/kom. do art. 91b k.p.k.; Nb 11-12. Kierując się zasadą lojalności procesowej zawiadomienie to powinno zostać dokonane w pierwszym ujawnieniu się relewantnego procesowo związku pomiędzy czynem zabronionym zarzucanym sprawcy, a przedsiębiorstwem właściciela, w rozumieniu art. 44a §2 k.k.

procesu może natomiast okazać się, że przypadek nie zostanie orzeczony (z uwagi brak spełnienia przesłanek pozytywnych lub stwierdzenia okoliczności wykluczających takowe orzeczenie – art. 44 §4-6 k.k.). Mowa tu zatem o pewnej hipotezie procesowej (iż, przedsiębiorstwo danej osoby, zgodnie z jej zamiarem, służyło do popełnienia przestępstwa bądź ukrycia pochodzących z niego korzyści i jako takie ma podlegać przypadkowi), która w toku procesu podlega potwierdzeniu bądź falsyfikacji¹³⁹³. Samo zaistnienie tej hipotezy jest wystarczające do uzyskania przez właściciela przedsiębiorstwa legitymacji do działania w procesie w charakterze podmiotu określonego w art. 91b k.p.k.

Przenosząc te ogólne spostrzeżenia na grunt zasadniczego przedmiotu prowadzonych tu rozważań, należy natomiast stwierdzić, iż zaburzenia psychiczne występujące u właściciela przedsiębiorstwa są irrelewantne dla uzyskania przez ten podmiot zdolności (a dalej legitymacji) procesowej. Stwierdzenie to jest dość oczywiste w przypadku zaburzeń występujących *in tempore processus*, gdyż art. 91b k.p.k. nie przewiduje żadnych wyłączeń w tym zakresie. Może ono natomiast pozostawać w pozornej sprzeczności z art. 44 §2 k.k., jeśli chodzi o zaburzenia występujące u właściciela przedsiębiorstwa *in tempore actus*¹³⁹⁴, tj. w momencie wykorzystywania jego przedsiębiorstwa do przestępstwa bądź ukrycia pochodzących z niego korzyści. Ustawodawca wymaga bowiem, by właściciela przedsiębiorstwa cechował zamiar (przynajmniej ewentualny) wykorzystania jego przedsiębiorstwa w celu przestępczym. Ustalenie istnienia takiego zamiaru po stronie właściciela wymaga zaś rekonstrukcji jego przeżyć psychicznych¹³⁹⁵, które mogą być patologicznie zniekształcone na skutek doznawanych zaburzeń psychicznych. Zwłaszcza w przypadku zaburzeń psychotycznych, zdolność do właściwej percepcji i racjonalnej oceny otaczającej rzeczywistości może być zaburzona w takim stopniu, iż właścicielowi przedsiębiorstwa nie będzie można przypisać żadnej postaci zamiaru, gdyż nie będzie on w stanie powziąć woli w tym zakresie¹³⁹⁶. Niemniej jak wskazano w poprzednim akapicie, brak zamiaru jest jednym z elementów falsyfikujących przyjętą hipotezę procesową, która podlega

¹³⁹³ Na podobnym założeniu (hipoteza pokrzywdzenia przestępstwem) oparta jest konstrukcja zdolności procesowej pokrzywdzonego – w tym zakresie zob. rozdział IV.

¹³⁹⁴ Celowo nie posługuję się tu pojęciem *in tempore criminis*, które odnosi się do momentu popełnienia czynu zabronionego przez sprawcę.

¹³⁹⁵ Wyrok SA w Białymstoku z 17.10.2022 r., II AKa 144/22, LEX nr 3485920. W orzecznictwie słusznie wskazuje się, że do dokonania ustaleń w zakresie zamiaru konieczna jest kompleksowa analiza całokształtu okoliczności przedmiotowych i podmiotowych stanu faktycznego. Do tych ostatnich należą m.in. osobowość sprawcy, usposobienie, poziom umysłowy czy reakcje emocjonalne – wyrok SA w Lublinie z 18.05.2022 r., II AKa 307/21, LEX nr 3346799.

¹³⁹⁶ Zamiar popełnienia czynu obejmuje świadomość sprawcy i jego wolę urzeczywistnienia swoim zachowaniem (działaniem lub zaniechaniem) znamion czynu zabronionego - wyrok SN z 23.05.2023 r., II Zo 4/23, LEX nr 3569574.

weryfikacji właśnie w toku postępowania karnego. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że zaburzenia psychiczne występujące u właściciela przedsiębiorstwa *in tempore actus*, mogą być ostatecznie przyczyną odstąpienia od orzeczenia przepadku¹³⁹⁷, są one jednak irrelewantne dla samej zdolności i legitymacji procesowej tego podmiotu. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, gdyż apriorycznie pozbawiałoby właściciela przedsiębiorstwa statusu *quasi-strony*, a co za tym idzie możliwości egzekwowania własnego interesu prawnego.

3.3. Zaburzenia psychiczne a zdolność do czynności procesowych właściciela przedsiębiorstwa

Właścicielowi przedsiębiorstwa przysługują prawa strony w zakresie czynności procesowych odnoszących się do przypadku, co dotyczy zarówno postępowania przygotowawczego jak i sądowego. Właściciel przedsiębiorstwa ma m.in. prawo do:

- 1) zadawania pytania osobom przesłuchiwanym (niemniej wyłącznie w zakresie dotyczącym kwestii, które mają wpływ na możliwość orzeczenia przepadku),
- 2) zgłaszania wniosków dowodowych w tożsamym zakresie,
- 3) zabrania głosu w fazie głosów końcowych na rozprawie głównej¹³⁹⁸,
- 4) korzystania z pomocy pełnomocnika zgodnie z regułami ogólnymi,
- 5) udziału w posiedzeniach sądu, jeśli ma to znaczenie dla obrony jego praw lub interesów, na zasadach ogólnych (art. 96 k.p.k.),
- 6) udziału w rozprawie¹³⁹⁹ - uprawnienie to jest równoznaczne z obowiązkiem zawiadomienia właściciela przedsiębiorstwa o jej czasie i miejscu (art. 117 § 1 k.p.k.),
- 7) wniesienia środka odwoławczego w części, w jakiej orzeczenie dotyczy przypadku przedsiębiorstwa¹⁴⁰⁰.

Żaden z przepisów k.p.k., nie ogranicza zdolności do czynności procesowych właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem, z powodu jakiegokolwiek przyczyny. To zaś prowadzi do oczywistego w swej istocie wniosku, iż irrelewantne są tu również

¹³⁹⁷ Zarówno z powodu ustalenia, że właścicielowi nie można przypisać zamiaru, jak i w oparciu o ustalenie, że z powodu zaburzeń psychicznych prezentowanych przez ten podmiot przypadek byłby niewspółmierny do motywacji i sposobu zachowania się właściciela przedsiębiorstwa (art. 44a §4 k.k.), czy byłby on dla niego niewspółmiernie dolegliwy (art. 44a §6 k.k.).

¹³⁹⁸ Słusznie przyjmuje J. Zagrodnik, iż mając na względzie status procesowy tego podmiotu, należy uznać, że zabiera on głos bezpośrednio po przemówieniach oskarżycieli i ich pełnomocników *Proces...*, red. J. Zagrodnik, s. 222–223.

¹³⁹⁹ Co wynika *implicite* z uprawnień, o których mowa w pkt 1-3.

¹⁴⁰⁰ Świecki D., *Konstrukcja apelacji jako środka odwoławczego w procesie karnym*, Warszawa 2017, s. 60.

ewentualne zaburzenia psychiczne. Skoro uczestnik postępowania, o którym mowa w art. 91b k.p.k., musi być *verba legis* właścicielem przedsiębiorstwa, a więc podmiotem, który posiada tytuł prawny pozwalający mu prowadzić działalność gospodarczą w ramach tego przedsiębiorstwa¹⁴⁰¹, to *prima facie* nie sposób przyjąć, by była to jednocześnie osoba ubezwłasnowolniona. Trzeba jednak pamiętać, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Nie można zatem wykluczyć, sytuacji, w której omawiany podmiot zostanie ubezwłasnowolniony (choćby częściowo), w trakcie procesu, z powodu nasilenia istniejących wcześniej zaburzeń psychicznych bądź wystąpienia ich *de novo*¹⁴⁰². Biorąc pod uwagę, że także w tym przypadku mowa w zasadzie o *quasi-stronie* biernej¹⁴⁰³, do ubezwłasnowolnionego właściciela przedsiębiorstwa powinno stosować się *per analogiam* art. 76 k.p.k., a więc dopuścić możliwość podejmowania przez jego przedstawiciela ustawowego, wszelkich czynności procesowych dlań korzystnych¹⁴⁰⁴. W obecnym stanie prawnym brak jest jednak wyraźnej podstawy normatywnej dla przyjęcia takiego rozwiązania na gruncie postępowania karnego (brak stosownego odesłania do art. 76 k.p.k. w art. 91b k.p.k.)¹⁴⁰⁵. Jest to swoista luka normatywna, która powinna zostać uzupełniona, celem rozwiania ewentualnych wątpliwości jakie mogą powstawać na jej kanwie w toku procesów, w których uczestniczył będzie właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem, będący jednocześnie osobą ubezwłasnowolnioną.

3.4. Faktyczna zdolność do czynności procesowych. Mechanizmy gwarancyjne

Na tym etapie prowadzonej analizy, oczywiste jest, że zaburzenia psychiczne występujące u właściciela przedsiębiorstwa *in tempore processus*, mogą upośledzać jego zdolność do faktycznej realizacji przysługujących mu uprawnień, tak jak miało to miejsce w przypadku opisywanych wcześniej kategorii uczestników postępowania. Nie powielając

¹⁴⁰¹ *Kodeks...*, red. Sakowicz A., s. 336.

¹⁴⁰² Należy też pamiętać o tym, że przyczyną ubezwłasnowolnienia mogą być również zaburzenia związane z uzależnieniem od alkoholu. Nie można więc wykluczyć, że *ad casum*, nałóg ulegnie nasileniu prowadząc do kolejnych stadiów choroby alkoholowej.

¹⁴⁰³ Mowa tu, o *quasi-stronie*, której interes prawny dotyczy uniknięcia orzeczenia przypadku przedsiębiorstwa, które posłużyło do popełnienia przestępstwa bądź ukrycia pochodzących z niego korzyści. Właściciel przedsiębiorstwa nie występuje więc w procesie z żądaniem (skazania, naprawienia szkody wynikłej z przestępstwa itd.). Posługując się podziałem stron, opartym na specyfice ich działalności procesowej (bierna i czynna), należy zatem przyjąć, że mowa tu raczej o *quasi-stronie* biernej.

¹⁴⁰⁴ Z oczywistych względów, przedstawiciel nie mógłby zastępować podmiotu w czynności złożenia zeznań czy skorzystać z prawa do odmowy ich złożenia (art. 91a §2 k.p.k.), gdyż mają one charakter osobisty.

¹⁴⁰⁵ Postulowane rozwiązanie funkcjonuje na gruncie postępowania karnoskarbowego w odniesieniu do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, do którego stosuje się odpowiednio m.in. przepisy art. 76 k.p.k. (art. 125 §1 k.k.s.) – Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 61-62; Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo i proces karny skarbowy...*, s. 243.

tożsamyh rozważań warto odesłać do właściwych fragmentów rozdziału VI, poświęconego stronie biernej.

W tym miejscu trzeba natomiast zwrócić uwagę na kwestię niedostateczności mechanizmów gwarancyjnych mających zastosowanie do właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem, który z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie egzekwować przysługujących mu uprawnień, a co za tym idzie egzekwować interesu prawnego. Obecny kształt unormowań karnoprosesowych sugeruje, iż ustawodawca w ogóle nie wziął pod uwagę możliwości występowania takich zaburzeń psychicznych u podmiotu, o którym mowa w art. 91b k.p.k. Chociaż, właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem nie staje pod zarzutem popełnienia czynu zabronionego, to w procesie rozpatrywana jest kwestia pozbawienia go całości lub części posiadanego przedsiębiorstwa. Negatywne rozstrzygnięcie w tym zakresie może zatem wiązać się z dotkliwymi konsekwencjami konfiskaty rozszerzonej.

Właściciel przedsiębiorstwa może co prawda korzystać z pomocy pełnomocnika, zgodnie z regułami ogólnymi. Niemniej, możliwość wyznaczenia takowego podmiotu z urzędu dotyczy wyłącznie okoliczności materialnych przewidzianych w art. 78§1 k.p.k. *De lege lata*, nie ma więc możliwości wyznaczenia pełnomocnika w oparciu o przyczyny podmiotowe, takie jak zły stan psychiczny uniemożliwiający samodzielny udział w procesie. Ustawodawca nie przewidział też instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego, dla właściciela przedsiębiorstwa wobec którego aktualizują się przesłanki przewidziane w art. 79 §1-2 k.p.k. Postulaty *de lege ferenda* sformułowane w tym zakresie w poprzednim podrozdziale poświęconym podmiotowi zobowiązanemu, pozostają aktualne również w przypadku właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem. W obu przypadkach zagrożenie konsekwencjami materialnymi uzasadnia konieczność wyposażenia tej kategorii uczestników w realny instrument, stanowiący gwarancję poszanowania ich praw, we wszystkich tych sytuacjach, w których z przyczyn podmiotowych, nie są oni w stanie wyegzekwować ich samodzielnie.

Rozdział VII. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako osobowe źródło dowodowe

1. Zagadnienia wstępne

Przedmiotem niniejszego rozdziału jest analiza wpływu zaburzeń psychicznych na pozycję procesową uczestnika postępowania występującego w roli osobowego źródła dowodowego, niebędącego jednocześnie stroną bądź *quasi*-stroną tego postępowania. Taki zabieg metodologiczny uzasadniony jest koniecznością odrębnego omówienia sytuacji procesowej podmiotów, które chociaż czynnie partycypują w procesie to nie realizują w nim własnego interesu prawnego.

Oczywiście, zarówno strona jak i *quasi*-strona może być jednocześnie osobowym źródłem dowodowym (np. gdy oskarżony składa wyjaśnienia, pokrzywdzony zeznaje w charakterze świadka¹⁴⁰⁶, bądź w takim charakterze przesłuchiwany jest podmiot zobowiązany¹⁴⁰⁷). Zagadnienia poświęcone tym uczestnikom postępowania zostały już omówione w poprzednich podrozdziałach. Jedynie dla porządku zaznaczyć należy, że niedopuszczalna jest natomiast kumulacja roli strony i biegłego. Chociaż nie wynika to *explicite* z żadnego przepisu k.p.k., to zakaz ten można wywieść w sposób oczywisty z wymogu zachowania przez biegłego bezstronności (*arg. ex art.* 196 §3 k.p.k.)¹⁴⁰⁸. Nie można też łączyć roli biegłego z rolą świadka czy członka organu procesowego¹⁴⁰⁹ (art. 196 §1 k.p.k.).

Zakresem podmiotowym dalszych rozważań objęty jest zatem świadek oraz biegły, u których występują zaburzenia psychiczne. Ze względów prakseologicznych w ostatniej części rozdziału odniesiono się również do specjalistów.

¹⁴⁰⁶ Kumulacja roli procesowej pokrzywdzonego i świadka należy do najczęstszych układów procesowych - Olszewski R., *Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego*, Łódź 2013, s. 123.

¹⁴⁰⁷ Art. 91a §2 zd. 1 k.p.k.

¹⁴⁰⁸ Już na gruncie Kodeksu postępowania karnego z 1969 r., trafnie zauważano, że w razie dopuszczenia dyskutowanej tu możliwości strona przeciwna zawsze zgłosiłaby słuszny zarzut zaistnienia okoliczności osłabiających zaufanie do biegłego, skutkujący koniecznością powołania w jego miejsce innego biegłego – Nowak T., *Osoby, które mogą być powoływane na biegłych według Kodeksu Postępowania Karnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 24(3)/1962, s. 32.

¹⁴⁰⁹ Słusznie wskazuje się w doktrynie, że nawet w sytuacji, w której wszyscy członkowie składu orzekającego posiadaliby wiadomości specjalne, wymagane dla rozwiązania danej kwestii dowodowej, to i tak konieczne byłoby powołanie biegłych, w celu uzyskania od nich odpowiednich opinii – Cioch K. Mierzejewski P., *Opinia biegłych psychiatrów w procesie karnym w świetle kodeksu postępowania karnego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 3-4/1999, s. 65 i n. Zob. też wyrok SN z 15.11.2022 r., II KK 374/22, LEX nr 3552508 czy wyrok SA w Szczecinie z 20.12.2018 r., II AKa 212/18, LEX nr 2758408. Podobnie Paprzycki L.K., *Przedmiot opiniowania psychiatrycznego i psychologicznego w postępowaniu karnym – wybrane zagadnienia*, Gdańskie Studia Prawnicze 2/2003, s. 203 i n.

2. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako świadek

W doktrynie prawa karnego procesowego wyróżnia się świadka w znaczeniu procesowym oraz w znaczeniu faktycznym. Pierwszym, jest podmiot, który został wezwany do udziału w procesie w tym charakterze (art. 177 k.p.k.)¹⁴¹⁰. Świadkiem w znaczeniu faktycznym jest natomiast osoba, która dokonała percepcji zmysłowej określonego zdarzenia, niezależnie od tego czy została następnie wezwana do złożenia zeznań. W modelowym układzie procesowym, obie te role pokrywają się. W praktyce możliwe są jednak sytuacje odmienne¹⁴¹¹.

Dalsze rozważania będą odnosiły się do świadka w znaczeniu procesowym, gdyż dopiero w momencie wezwania danej osoby do złożenia zeznań, podmiot ten uzyska określone prawa i obowiązki procesowe, a w postępowaniu pojawi się świadek. Przy czym, aby umożliwić analizę wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do postrzegania (percepcji zmysłowej danego zdarzenia przestępczego) należy równolegle przyjąć, że podmiot ten był jednocześnie świadkiem w znaczeniu faktycznym. Dopiero takie założenie pozwala na dokonanie kompleksowej analizy pozycji procesowej omawianej tu kategorii uczestników postępowania, z uwzględnieniem zaburzeń psychicznych prezentowanych przez świadka zarówno *in tempore criminis* jak i *in tempore processus*.

Wzorem wcześniejszych rozważań analiza dotycząca świadka obejmuje kwestie zdolności procesowej *sensu largo*¹⁴¹², zdolności do czynności procesowych oraz faktycznej zdolności do realizacji praw i obowiązków przez tego uczestnika postępowania.

2.1. Zaburzenia psychiczne a zdolność (legitymacja) procesowa świadka

Z punktu widzenia karnoprosesowego świadkiem jest każdy kto zostanie wezwany w tym charakterze do udziału w procesie (art. 177 §1 k.p.k.). Ustawodawca nie przewidział żadnych ograniczeń podmiotowych w tym zakresie. *De lege lata*, brak jest więc okoliczności,

¹⁴¹⁰ W doktrynie za świadka w znaczeniu procesowym uznaje się też osobę, która zgłosiła się do organu procesowego celem złożenia zeznań, mimo braku formalnego wezwania w tym zakresie - *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 1309.

¹⁴¹¹ Dla przykładu, możliwe jest, że tożsamość faktycznego świadka zdarzenia nie zostanie ustalona, albo świadek ten w ogóle nie zostanie ujawniony w toku czynności, co wykluczy możliwość jego następczego wezwania do złożenia zeznań (świadek faktyczny nie stanie się świadkiem procesowym). W praktyce może też wystąpić sytuacja odwrotna, tj. wezwanie do złożenia zeznań osoby, która nie dokonała percepcji zmysłowej określonego wydarzenia (zdarzenia, sytuacji). Wówczas świadek w znaczeniu procesowym nie będzie świadkiem w znaczeniu faktycznym.

¹⁴¹² Tj. ogólnej zdolności do udziału w postępowaniu karnym w danej roli procesowej – szerzej zob. rodz. VII.1.

które *a priori* wykluczają możliwość powołania danej osoby fizycznej do udziału w procesie w charakterze świadka. Przyjmując nieco inną optykę stwierdzić należy, że legitymacja do udziału w procesie jako świadek przysługuje każdemu, kto został do tego wezwany i powstaje w momencie skutecznego doręczenia tej osobie wezwania na przesłuchanie.

Oczywiście, *in facto* świadkiem może być jedynie osoba, która posiada zdolność spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń¹⁴¹³. Zdolności te mogą być ograniczone bądź całkowicie zniesione na skutek zaburzeń psychicznych występujących u świadka, zarówno w momencie percepcowanego zdarzenia (*in tempore criminis*) jak i, następczo w toku procesu karnego w momencie składania zeznań. Kwestie te należy jednak rozpatrywać w kontekście faktycznej zdolności do bycia świadkiem, a więc zdolności do rzeczywistej realizacji obowiązku polegającego na złożeniu zeznań. Są one natomiast irrelewantne dla bytu zdolności i legitymacji procesowej *per se*. Jeśli dana osoba zostanie wezwana do udziału w procesie w charakterze świadka, to ma obowiązek (a co oczywiste – także uprawnienie) stawić się i złożyć zeznania, niezależnie od jej ówczesnego stanu psychicznego. W takim przypadku świadek może być przesłuchany w obecności biegłego lekarza lub psychologa (art. 192 §2 k.p.k.), a także w miejscu swojego pobytu (*arg. ex art.* 177 §2 k.p.k.). Ustawodawca dopuszcza też możliwość rezygnacji z odebrania przyrzeczenia (art. 189 pkt 2 k.p.k.). Żaden przepis k.p.k. nie stanowi natomiast, iż osoba z zaburzeniami psychicznymi nie może być świadkiem niejako *ex lege*. Takie rozwiązanie zostało przewidziane *implicite* w procedurze cywilnej¹⁴¹⁴.

Teoretycznie organ procesowy może odstąpić od wezwania danej osoby na przesłuchanie uznając, że z uwagi na jej bieżący stan psychiczny (np. ciężką niepełnosprawność intelektualną), uzyskanie zeznań nie będzie możliwe. W takim przypadku łatwo narazić się jednak na zarzut błędu w ustaleniach faktycznych (art. 438 pkt 3 k.p.k.). Tym bardziej, że ocena stanu psychicznego wymaga wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii i/lub psychologii. Nawet, gdyby organ taką wiedzę posiadał, to kumulacja jego roli z rolą biegłego jest *ex lege* niedopuszczalna.

2.2. Zaburzenia psychiczne świadka a zdolność do czynności procesowych

Ustawa karnoprosesowa nie reguluje w sposób szczególny kwestii zdolności do czynności procesowych świadka z zaburzeniami psychicznymi. Z punktu widzenia

¹⁴¹³ Olszewski R., *Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego*, Łódź 2013, s. 121.

¹⁴¹⁴ Zgodnie z art. 259 pkt 1 k.p.c. świadkami nie mogą być osoby niezdolne do spostrzegania lub komunikowania swych spostrzeżeń.

prowadzonych tu rozważań, najistotniejsze znaczenie ma określenie owej zdolności w odniesieniu do świadka ubezwłasnowolnionego. Oczywiście uprawnienia ściśle związane z przesłuchaniem, takie jak prawo do odmowy złożenia zeznań (art. 182 k.p.k.), prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie (art. 183 §1 k.p.k.), czy prawo wystąpienia z wnioskiem o którym mowa w art. 185 k.p.k., jako uprawnienia o charakterze osobistym zawsze przysługują świadkowi. Oznacza to, że nie mogą być one wykonane przez inne podmioty – np. przedstawicieli ustawowych.

Warto jednak zauważyć, że poza ww. uprawnieniami, świadkowi przysługuje też m.in. prawo do ustanowienia pełnomocnika, jeżeli wymaga tego jego interes w toczącym się postępowaniu (art. 87 §2 k.p.k.), prawo do składania szeroko pojętych oświadczeń woli (art. 152 k.p.k., art. 184 §7 k.p.k., art. 192 §4 k.p.k.), czy zaskarżania określonych decyzji procesowych (art. 184 §5 k.p.k., art. 302 §1-2 k.p.k.).

Zachodzi zatem pytanie, czy uprawnienia te mogą być realizowane przez ubezwłasnowolnionego świadka samodzielnie, czy też należy niejako *per analogiam*, stosować art. 51 §2 k.p.k., a więc przyjąć, że realizuje je przedstawiciel ustawowy bądź opiekun faktyczny tego podmiotu.

Prima facie, względ na konieczność wsparcia podmiotów, które z uwagi na prezentowane zaburzenia psychiczne nie są zdolne do samodzielnego prowadzenia swoich spraw bądź wymagają pomocy w takowych, przemawia za przyjęciem poglądu o stosowaniu art. 51 §2 k.p.k. *De lege lata*, brak jest jednak dostatecznej podstawy normatywnej dla poparcia takiego stanowiska. Wnioskowanie *per analogiam*, budziłoby zresztą spore wątpliwości, biorąc pod uwagę, że skutkiem takiej wykładni byłoby ograniczenie zakresu uprawnień procesowych świadka, w sytuacji, w której ograniczenia tego nie przewidział sam ustawodawca.

Skoro więc ustawodawca w żadnym przepisie k.p.k., nie modyfikuje pozycji procesowej ubezwłasnowolnionego świadka to przyjąć należy, że podmiot ten posiada pełną zdolność do czynności procesowych, a więc może samodzielnie realizować wszystkie przysługujące mu uprawnienia. Wniosek ten nie niweluje jednak zarysowanego problemu w sposób całkowity. Możliwe są bowiem sytuacje, w których świadek *in facto*, nie będzie zdolny do samodzielnego dokonywania czynności procesowych, które w danej sytuacji byłyby korzystne dla ochrony jego praw. Brak bezpośredniego odesłania do rozwiązań z art. 51 §2 k.p.k., implikuje pytanie o źródło legitymacji procesowej przedstawiciela ustawowego, który miałby dokonywać tych czynności w imieniu ubezwłasnowolnionego świadka. Problem nie jest

czysto teoretyczny, gdyż kwestia legitymacji procesowej przedstawiciela przekłada się bezpośrednio na dopuszczalność podejmowanych przezeń czynności procesowych¹⁴¹⁵.

W obecnym stanie prawnym źródeł tej legitymacji należy raczej upatrywać w ogólnych przepisach o opiece (*arg. a contrario* ex art. 159 §1 w zw. z §2 w zw. z art. 175 k.r.o.) bądź odpowiednio kurateli (art. 181 k.r.o.)¹⁴¹⁶. Brak unormowania tego zagadnienia w ustawie karnoprosesowej trzeba rozpatrywać w kategorii luki normatywnej. *De lege ferenda* należałoby przyjąć, że do świadka, który jest ubezwłasnowolniony stosuje się odpowiednio przepisy o ubezwłasnowolnionym pokrzywdzonym, z zastrzeżeniami dotyczącymi konieczności zróżnicowania pozycji procesowej ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo¹⁴¹⁷.

2.3. Zaburzenia psychiczne świadka a faktyczna zdolność do realizacji praw i obowiązków procesowych

Niewątpliwie, najistotniejszym obowiązkiem procesowym świadka jest złożenie zeznań na temat określonego zdarzenia, które ma znaczenie dla rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu. Konkretyzując to ogólne spostrzeżenie należy przyjąć, że na świadku ciąży obowiązek: stawiennictwa na przesłuchanie, złożenia zeznań (art. 177 §1 k.p.k., *explicite*) oraz mówienia prawdy i jej niezatajania (*arg. ex art.* 190 §1 k.p.k. w zw. z art. 233 §1 k.k.)¹⁴¹⁸.

Realizacja każdego z tych obowiązków, może być utrudniona (a czasem niemożliwa) z powodu zaburzeń psychicznych występujących u świadka. O ile, dla realizacji obowiązku stawiennictwa istotne znaczenie mają wyłącznie zaburzenia psychiczne występujące u świadka *in tempore processus*, to dla realizacji dwóch pozostałych relewantny pozostaje też stan psychiczny istniejący *in tempore criminis*.

¹⁴¹⁵ Dla przykładu łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego świadka będzie chciał złożyć zażalenie na postanowienie o odmowie dopuszczenia pełnomocnika do udziału w postępowaniu przygotowawczym. Takie uprawnienie przysługuje świadkowi na podstawie art. 302 §1 k.p.k. - Stefański RA., *Pełnomocnik w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 2/2007, s. 47. Ubezwłasnowolnienie wyklucza zresztą możliwość nawiązania stosunku pełnomocnictwa w płaszczyźnie cywilnej (zawarcie umowy z adwokatem lub radcą prawnym) przez samego świadka, bez współudziału jego przedstawiciela ustawowego.

¹⁴¹⁶ Dla zachowania kompletności rozważań wskazać należy, że kwestia uprawnień kuratora do reprezentacji osoby ubezwłasnowolnionej częściowo przed sądem, budzi nadal pewne wątpliwości w doktrynie cywilnej, w sytuacji gdy uprawnienia tego nie przewiduje wprost postanowienie sądu o ustanowieniu kurateli – w tym zakresie zob. np. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Piasecki K., Warszawa 2011, el.LEX/kom. do art. 181 k.r.o. i przywołane tam postanowienie SN z 30.09.1977 r., III CRN 132/77, LEX nr 2249. O ile, zagadnienie to nie miało większego znaczenia w przypadku ubezwłasnowolnionych oskarżonych i pokrzywdzonych, z uwagi na istnienie autonomicznych uregulowań dotyczących reprezentacji tych podmiotów w procesie karnym (art. 76 i art. 51 §2 k.p.k.), to należy uwzględnić je w rozważaniach poświęconych świadkom.

¹⁴¹⁷ Na ten temat szerzej zob. rozdz. V.1.3.4.

¹⁴¹⁸ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2020, s. 412.

Stawiennictwo na przesłuchaniu wymaga skutecznego zawiadomienia świadka o czasie i miejscu tej czynności procesowej. Obowiązek informacyjny ciąży tu na organach procesowych¹⁴¹⁹, toteż ewentualne zaburzenia psychiczne świadka są irrelewantne dla jego realizacji. Zaburzenia te mogą być natomiast bezpośrednią przyczyną niestawiennictwa świadka na przesłuchaniu, mimo jego prawidłowego zawiadomienia, co nie powinno budzić większych zastrzeżeń na tym etapie analizy. Tytułem przykładu wskazać należy na nasilone zaburzenia lękowe, zwłaszcza o charakterze fobijnym (np. fobia społeczna), czy zaburzenia przebiegające z urojeniami ksobno-prześladowczymi (wroga interpretacja obiektywnie neutralnych komunikatów). W płaszczyźnie behawioralnej zaburzenia te mogą bowiem manifestować się wycofaniem z wszelkich relacji interpersonalnych, a do takich właśnie należy udział w przesłuchaniu.

Jeśli świadek nie jest w stanie wziąć udziału w przesłuchaniu z powodu choroby¹⁴²⁰, musi – zgodnie z art. 117 §2a k.p.k. – usprawiedliwić swoje niestawiennictwo, przedstawiając stosowne zaświadczenie wystawione przez lekarza sądowego¹⁴²¹. Aktualne pozostają wnioski dotyczące trudności w realizacji tego obowiązku przez uczestnika postępowania, który z powodu nagłej dekompensacji stanu psychicznego wymagał hospitalizacji psychiatrycznej¹⁴²². Również w tym przypadku podzielić należy pogląd, o konieczności rezygnacji z wymogu uzyskania formalnego zaświadczenia, jeśli jego brak uzasadniony jest nagłym charakterem przyczyny powodującej nieobecność¹⁴²³.

Zaburzenia psychiczne mogą być w tym przypadku podstawą do przesłuchania świadka w trybie art. 177 §2 k.p.k., tj. w miejscu jego pobytu. Katalog przyczyn uzasadniających takie przesłuchanie ma charakter otwarty i obejmuje chorobę, kalectwo oraz inne niedające się usunąć przeszkody. Pojęcie „choroby” nie zostało w żaden sposób dookreślone przez

¹⁴¹⁹ Tak słusznie: Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961, s. 332.

¹⁴²⁰ Jedyne tytułem przypomnienia wskazać należy, że przez chorobę należy rozumieć tu również zaburzenia psychiczne.

¹⁴²¹ Warto przypomnieć, że na etapie postępowania jurysdykcyjnego, obowiązek ten został czasowo ograniczony, na podstawie art. 91 ustawy z 16.04.2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. z 2023 r. poz. 201). Zgodnie z przywołanym przepisem w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu COVID-19 usprawiedliwienie niestawiennictwa przed sądem z powodu choroby nie wymagało przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego. Stan epidemii został odwołany rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2022 r. poz. 1027), z dniem 16.05.2022 r. W tym samym dniu zaczął obowiązywać stan zagrożenia epidemicznego – wprowadzony rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 12.05.2022 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1028). Stan zagrożenia epidemicznego został zaś zniesiony z dniem 1.07.2023 r. na mocy rozporządzenia Ministra Zdrowia z 14.06.2023 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118).

¹⁴²² Szerzej zob. np. rozdz. V.1.4.2.2.3. czy rozdz. VI.6.2.3.

¹⁴²³ Wyrok SN z 24.10.2018 r., V KK 483/18, LEX nr 2573008.

ustawodawcę. Przyjąć zatem należy, że mowa tu o chorobie w powszechnym tego słowa znaczeniu, a więc stanie nieprawidłowego funkcjonowania organizmu, tj. zarówno o chorobach somatycznych jak i zaburzeniach psychicznych. Nawet, gdyby odrzucić tę szeroką wykładnię terminu „choroba”, zaburzenia psychiczne mogą być rozpatrywane w kontekście „innych niedających się usunąć przeszkód”. Zaburzenia te muszą cechować się jednak odpowiednim stopniem ciężkości, skutkując tym, że świadek „nie może stawić się na wezwanie”.

Zły stan psychiczny świadka może być także podstawą jego przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku (art. 177 §1a k.p.k.). Chociaż ustawodawca nie wskazuje przesłanek stosowania tego trybu przesłuchania, to w doktrynie słusznie przyjmuje się, że mowa tu przede wszystkim o okolicznościach wymienionych w art. 171 §2 k.p.k., a więc także chorobach świadka¹⁴²⁴.

Przechodząc do drugiego z obowiązków, wskazać należy, że z perspektywy psychiatrycznej, zdolność do złożenia zeznań, zależy od sprawnych procesów poznawczych świadka – zarówno *in tempore processus* jak i w czasie zdarzenia (sytuacji, okoliczności), której oświadczenie wiedzy dotyczy, a nadto zdolności do powzięcia i wyrażenia woli. Tym samym, świadek musi posiadać zdolność do:

1) spostrzegania – czyli odbioru elementów rzeczywistości za pomocą zmysłów (percepcja otaczającej rzeczywistości *in tempore criminis*) z ich następczą interpretacją i przypisaniem im znaczenia. Do zaburzeń spostrzegania zalicza się m.in.: omamy (halucynacje), pseudohalucynacje oraz halucynoidy¹⁴²⁵. Zdolność prawidłowego odbioru rzeczywistości może być ograniczona bądź zniesiona we wszystkich zaburzeniach psychicznych, które przebiegają z ww. objawami¹⁴²⁶. Dla przykładu, w obrazie klinicznym halucynozy alkoholowej mogą pojawiać się omamy słuchowe. Świadek cierpiący na to zaburzenie, może więc relacjonować, iż *in tempore criminis*, słyszał głosy (rozmowy, szepty) bliżej nieokreślonych osób, które w rzeczywistości były objawem prezentowanych zaburzeń. Dowodowa ocena takich zeznań, bez uwzględnienia ich psychopatologicznego kontekstu, może doprowadzić organ do błędnych konkluzji. Warto jedynie zaznaczyć, że świadek nie będzie zachowywał krytycyzmu wobec doznawanych objawów, pozostając przekonany o ich prawdziwości, toteż nie będzie można

¹⁴²⁴ Wiliński P., *Przesłuchanie świadka na odległość w postępowaniu karnym*, Przegląd Sądowy 6/2005, s. 16-17.

¹⁴²⁵ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom spostrzegania (rozdz. 2.2.2.).

¹⁴²⁶ Takie objawy mogą występować np. w schizofrenii, epizodzie depresyjnym z objawami psychotycznymi, epizodzie manii z objawami psychotycznymi, ostrych przemijających zaburzeniach psychotycznych czy w zespole abstynencyjnym przebiegający z halucynacjami słuchowymi, o którym mowa szerzej w tekście głównym.

pociągnąć go do odpowiedzialności za składanie fałszywych zeznań. Zaburzenia spostrzegania są też istotnym elementem obrazu klinicznego chorób neurodegeneracyjnych. Dla przykładu u osób cierpiących na chorobę Parkinsona mogą występować omamy wzrokowe (postacie, zwierzęta, czasami przedmioty nieożywione) lub wzrokowo-słuchowe (najczęściej w formie muzyki lub szeptów). Omamy wzrokowe są też charakterystycznym objawem otępienia z ciałkami Lewy'ego (ang. *dementia with Lewy bodies*). Typowo, przyjmują one charakter barwnych i szczegółowych scen, postaci czy zwierząt, przy całkowitym braku krytycyzmu chorobowego¹⁴²⁷. Świadek może więc, z pełnym przekonaniem, relacjonować zdarzenia, które w rzeczywistości nie miały miejsca. Konieczność uwzględnienia podniesionych tu zagadnień, aktualizuje się zwłaszcza w przypadku świadków w podeszłym wieku.

2) rejestrowania, przechowywania i odtwarzania percepowanych doświadczeń (zapamiętywania) - zaburzenia pamięci występujące u świadka – zarówno *in tempore processus* jak i *in tempore actus* mogą uniemożliwić złożenie wyjaśnień. Dotyczy to zarówno zaburzeń o charakterze ilościowym (dysmnezji) jak i jakościowym (paramnezji). W pierwszym przypadku, zdolność do złożenia wyjaśnień może być ograniczona bądź zniesiona z powodu wystąpienia hipomnezji (zmniejszenie zdolności do zapamiętywania) albo jej skrajnej postaci, czyli amnezji (niepamięci). Natomiast, jakościowe zaburzenia pamięci będą przyczyną powstawania wspomnień rzekomych (pseudomnezje)¹⁴²⁸, bądź zniekształconego odtwarzania wspomnień rzeczywistych¹⁴²⁹. Tytułem przykładu warto odwołać się do świadka z zespołem amnestycznym, u którego luki pamięciowe wypełniane są (nieświadomie, bez zamiaru wprowadzenia odbiorcy w błąd), konfabulacjami – tj. wspomnieniami na temat zdarzeń, które nigdy nie miały miejsca. Co istotne, takie objawy mogą występować również w zaburzeniach *stricto* somatycznych, np. w przebiegu tętniaka tętnicy łączącej przedniej¹⁴³⁰. Amnezja może towarzyszyć też zaburzeniom dysocjacyjnym¹⁴³¹.

3) poprawnej interpretacji zakodowanego śladu pamięciowego – możliwe są sytuacje, w których prawidłowo „zapisany” ślad pamięciowy (tj. informacja o jakimś zdarzeniu) zostanie następnie błędnie zinterpretowany przez świadka i w taki też sposób uzewnętrzniony wobec organu. Mowa tu m.in. o zaburzeniach treści myślenia takich jak urojenia, a zwłaszcza urojenia

¹⁴²⁷ Owecki M.K., Michalak S., Kozubski W., *Psychopatologia chorób układu nerwowego w wieku podeszłym*, Neurologia i Neurochirurgia Polska, 2(45)/2011, s. 164-165.

¹⁴²⁸ Tj. „wspomnień” o zdarzeniach, które nigdy się nie wydarzyły

¹⁴²⁹ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom pamięci (rozdz. 2.2.3.).

¹⁴³⁰ Sitek E.J., Sołtan W., *Zespoły amnestyczne – neuropsychologia i diagnostyka kliniczna*, Psychiatria po dyplomie 8(3)/2011, s. 44.

¹⁴³¹ Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne zaburzenie tożsamości...*, s. 148.

rzutowane w przeszłość¹⁴³². Z praktyki klinicznej znany jest autorowi przykład pacjentki, która konsekwentnie utrzymywała, iż jej dawny szef zamierza wywieźć ją do „domu publicznego” w innym kraju. Mimo wykluczenia takowej sytuacji, również w toku czynności operacyjno-rozpoznawczych w ramach postępowania karnego i dostarczenia pacjentce dowodów na nieprawdziwość ferowanych twierdzeń, ta konsekwentnie podtrzymywała je, pozostając absolutnie przekonana o ich prawdziwości. Każda osoba, która nie przyznawała racji pacjentce była automatycznie włączana w system urojeniowy, stając się „członkiem spisku”. Oczywiście, z uwagi na treść wypowiedzianych urojeń należało zachować bardzo dużą ostrożność w przypisaniu im chorobowego charakteru. *Prima facie*, tego rodzaju zeznania rodzą bowiem przekonanie o ich prawdziwości i mogą być bodźcem do wszczęcia postępowania karnego.

4) komunikowania się, tj. werbalizacji (uzewnętrznienia) informacji wobec organu – mimo zachowania wyżej wymienionych zdolności, świadek może nie być zdolny do uzewnętrznienia informacji będącej treścią oświadczenia wiedzy. Zaburzenia procesu komunikowania się mogą być manifestacją formalnych zaburzeń myślenia, bądź wynikać z innej przyczyny – np. ogniskowego uszkodzenia mózgu (afazja)¹⁴³³. We wszystkich tych przypadkach, świadek może nie być w stanie zwerbalizować treści oświadczenia wiedzy wobec organu. Przyczyną braku komunikacji werbalnej mogą być też zaburzenia katatoniczne¹⁴³⁴.

5) powzięcia i podtrzymania woli – jak już wspomniano we wcześniejszych rozdziałach, złożenie wobec organu procesowego zeznania musi być poprzedzone powzięciem woli jego złożenia¹⁴³⁵. Wymaga to zarówno powzięcia woli *per se* jak i jej utrzymania, tj. zachowania sprawnych procesów emocjonalno-motywacyjnych. Takie objawy jak awolicja (brak zdolności do inicjowania wolicjonalnych działań) czy ambitendencja (równoczesne występowanie sprzecznych tendencji) mogą być przyczyną, która uniemożliwi świadkowi złożenie zeznania. To samo dotyczy zaburzeń wpływających na ww. sferę emocjonalno-motywacyjną¹⁴³⁶.

W świetle przeprowadzonych powyżej rozważań nie powinno być kwestionowane stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u świadka mogą istotnie ograniczać jego faktyczną zdolność do składania zeznań.

¹⁴³² Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom myślenia (rozdz. 2.2.4.).

¹⁴³³ Szerzej zob. rozdz. II. Symptomatologia zaburzeń psychicznych – fragment poświęcony zaburzeniom mowy i procesowi komunikowania się (rozdz. 2.2.4.).

¹⁴³⁴ Zob. rozdz. II.3.4.

¹⁴³⁵ Takie założenie jest wyrazem przekonania, że każda czynność podejmowana przez uczestnika postępowania ma charakter wolicjonalny, a więc stanowi przejaw jego woli.

¹⁴³⁶ Obniżenie napędu, anergia w przebiegu zaburzeń depresyjnych czy dystymicznych.

Uchybienie obowiązkowi stawiennictwa i/lub złożenia zeznań może wiązać się z nałożeniem na świadka kary porządkowej (art. 285 §1 k.p.k.), zarządzeniem zatrzymania i przymusowego doprowadzenia (art. 285 §2 k.p.k.), a – w razie uporczywości takich zachowań – także zastosowaniem aresztu wymuszającego (287 §2 k.p.k.). Z kolei, naruszenie obowiązku mówienia prawdy i jej niezatajania może być podstawą do odpowiedzialności karnej, w oparciu o art. 233 §1 k.k.¹⁴³⁷

Interpretacja zachowań świadka (zwłaszcza jego biernej postawy) a także złożonych przez niego zeznań, bez uwzględnienia kontekstu psychopatologicznego może być podstawą decyzji o zastosowaniu ww. środków przymusu czy zainicjowaniu postępowania karnego w przedmiocie składania fałszywych zeznań. Należy zatem zauważyć, że konsekwencje zaburzeń psychicznych występujących u świadka mogą być dla niego bardzo dotkliwe i wykraczać poza sferę procesową.

W kontekście mechanizmu gwarancyjnego, należy rozpatrywać rozwiązanie przewidziane w art. 192 §2 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, w razie zaistnienia wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić.

Stosowanie art. 192 § 2 k.p.k. wymaga uprawdopodobnienia wątpliwości co do stanów wskazanych w tym przepisie, a więc powstania rozsądnych - w świetle doświadczenia życiowego i wskazań wiedzy - wątpliwości, czy stany te nie rzutują ujemnie na treść zeznań świadka¹⁴³⁸. Wątpliwości te muszą być rzeczywiste i wynikać z konkretnych faktów¹⁴³⁹, tj. być uzasadnione okolicznościami wskazującymi na istnienie uzewnętrznionych objawów sugerujących występowanie u świadka zaburzeń stanu psychicznego, w tym jego rozwoju umysłowego czy zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń¹⁴⁴⁰.

¹⁴³⁷ Zgodnie z tym przepisem, kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

¹⁴³⁸ Wyrok SA w Warszawie z 9.07.2019 r., II AKa 29/19, LEX nr 2716805; wyrok SA w Lublinie z 18.11.2004 r., II AKa 309/04, LEX nr 165218.

¹⁴³⁹ Wyrok SN z 24.01.2019 r., IV KK 158/18, LEX nr 2623783. Przy czym w orzecznictwie wskazuje się, że sama informacja o uzależnieniu od narkotyków, nadużywaniu alkoholu czy leczeniu psychiatrycznym ani też chorobie psychicznej nie powoduje niejako *ipso facto* konieczności przesłuchania świadka w trybie art. 192 §2 k.p.k. – postanowienie SN z 13.07.2022 r., V KK 267/22, LEX nr 3480972; postanowienie SN z 11.06.2019 r., V KK 410/18, LEX nr 2689015; wyrok SA w Krakowie z 24.01.2018 r., II AKa 270/17, LEX nr 2574097; wyrok SA w Lublinie z 15.03.2017 r., II AKa 60/16, LEX nr 2287435; wyrok SA w Warszawie z 17.07.2013 r., II AKa 203/13, LEX nr 1363384.

¹⁴⁴⁰ Wyrok SA w Warszawie z 13.02.2015 r., II AKa 473/14, LEX nr 1665873. Ocena wątpliwości nie powinna być przy tym relatywizowana względem stopnia istotności składanych zeznań, a co za tym idzie bagatelizowana w przypadku „zeznań mniej znaczących dla wyrokowania” – tak słusznie SA w Krakowie w wyroku z 19.01.2018

Przesłuchanie świadka, w trybie art. 192 §2 k.p.k. może zostać przeprowadzone przy udziale lekarza bądź psychologa. Posłużenie się przez ustawodawcę podjęciem „lekarz” bez bliższego doprecyzowania pozwala na udział w przesłuchaniu świadka zarówno psychiatry jak i lekarzy innych specjalności. W literaturze wskazuje się bowiem, że ocena zdolności do postrzegania może, w pewnych okolicznościach, wymagać przesłuchania z udziałem okulisty czy otolaryngologa – jeśli przyczyną ewentualnych zaburzeń są dysfunkcje narządów zmysłów¹⁴⁴¹. Wykładnia art. 192 §2 k.p.k. nie powinna natomiast prowadzić do wniosku, że ocena parametrów *stricto* psychiatrycznych może być przeprowadzona przez jakiegokolwiek lekarza. Takiej oceny powinien bowiem dokonywać wyłącznie lekarz psychiatra, w rozumieniu art. 3 pkt 7 u.o.z.p., tj. lekarz posiadający specjalizację w dziedzinie psychiatrii¹⁴⁴². Założenie to pozostaje zgodne z *ratio legis* art. 192 §2 k.p.k. Ocena czynników wymienionych w tym przepisie wymaga bowiem wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii i/lub psychologii. Co więcej, ocena opiera się wyłącznie na treściach werbalizowanych przez świadka podczas przesłuchania oraz obserwacji jego ówczesnego zachowania (komunikacja niewerbalna, mimika, tempo wypowiedzi, okazywane emocje)¹⁴⁴³. Biegly nie ma natomiast możliwości przeprowadzenia pełnego badania psychiatrycznego¹⁴⁴⁴. W analizowanym przepisie mowa jest bowiem jedynie o „przesłuchaniu z udziałem”, nie zaś o badaniu *per se*.

Co istotne, zadaniem biegłego powołanego w tym trybie nie może być ocena wiarygodności jego zeznań świadka¹⁴⁴⁵, lecz potwierdzenie lub wykluczenie występowania takich cech stanu psychicznego lub mentalnego świadka, które mogą wpływać negatywnie na treść jego zeznań¹⁴⁴⁶.

Oczywiście, dla celów dowodowych świadka można również poddać badaniu lekarskiemu (w tym psychiatrycznemu – *arg. lege non distinguente* ex art. 192 §4 k.p.k.). Wymaga to jednak jego zgody¹⁴⁴⁷. W takim przypadku badanie może zostać przeprowadzone

r., II AKa 31/17, LEX nr 2662094; a także SA w Krakowie w wyroku z 1.12.2015 r., II AKa 258/15, LEX nr 2071960.

¹⁴⁴¹ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 119.

¹⁴⁴² Względnie lekarz specjalista w dziedzinie psychiatrii dzieci i młodzieży (jeśli świadek jest małoletni).

¹⁴⁴³ Wyrok SA w Katowicach z 1.03.2018 r., II AKa 568/17, LEX nr 2480854.

¹⁴⁴⁴ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 118.

¹⁴⁴⁵ Ocena wiarygodności zeznań jest domeną organu prowadzącego przesłuchanie, zwłaszcza sądu, nie zaś biegłego – postanowienie SN z 9.12.2016 r., IV KK 404/16, LEX nr 2188231; postanowienie SN z 13.12.2011 r., II KK 304/11, LEX nr 1108466; wyrok SA w Warszawie z 29.07.2015 r., II AKa 179/15, LEX nr 1794398.

¹⁴⁴⁶ Tak słusznie SN w wyroku z 24.01.2019 r., IV KK 158/18, LEX nr 2623783; podobnie postanowienie SN z 2.12.2020 r., IV KK 449/20, LEX nr 3093348; zob. też wyrok SA w Gdańsku z 10.09.2015 r., II AKa 285/15, LEX nr 1917075.

¹⁴⁴⁷ W orzecznictwie wskazuje się, że opinia oparta na pełnym badaniu przeprowadzonym w trybie art. 192 §4 k.p.k., ma niewątpliwie znacznie większą wartość dowodową, aniżeli opinia wynikająca z samego udziału biegłego w przesłuchaniu - wyrok SA w Łodzi z 14.06.2016 r., II AKa 97/16, LEX nr 2080323. Nie wdając się w dywagacje na temat abstrakcyjnej kategoryzacji wartości poszczególnych dowodów, warto jedynie zauważyć, że

przez jednego psychiatrę. Ustawodawca nie stwarza tu szczególnych wymogów co do liczby biegłych, tak jak ma to miejsce w art. 202 k.p.k.

Dla porządku wskazać należy, że treść art. 192 §2 k.p.k., w którym ustawodawca posłużył się sformułowaniem „może zarządzić” prowadzi do wniosku, że *de lege lata* przesłuchanie z udziałem psychologa bądź lekarza nie ma charakteru obligatoryjnego, a decyzja w tym zakresie pozostaje, każdorazowo, w gestii uznania sądu bądź prokuratora¹⁴⁴⁸. Słuszne jest jednak stanowisko sformułowane przez P. Hofmańskiego, E. Sadzik i K. Zgryzka, którzy przyjmują, że art. 192 §2 k.p.k. powinien być interpretowany, jako obowiązek przesłuchania świadka z udziałem biegłego lekarza lub psychologa, w każdym przypadku, w których zachodzi uzasadniona wątpliwość co do wymienionych w tym przepisie cech stanu psychicznego¹⁴⁴⁹. Chociaż obecne brzmienie art. 192 §2 k.p.k., nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie tego stanowiska, to wydaje się ono uzasadnione wobec obowiązku dokonywania prawdziwych ustaleń faktycznych, a więc realizacji zasady prawdy w toku procesu¹⁴⁵⁰.

De lege ferenda, ustawodawca powinien przesądzić, że w razie zaistnienia wątpliwości co do okoliczności wskazanych w art. 192 §2 k.p.k., sąd lub prokurator „zarządza przesłuchanie z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa”. Takie rozwiązanie wzmocniłoby pozycję procesową świadka z zaburzeniami psychicznymi, gwarantując, iż kontekst psychopatologiczny jego zachowań i wypowiedzi zostanie uwzględniony zawsze, gdy istnieją wątpliwości co do jego stanu psychicznego, a nie tylko, gdy organ uzna to za stosowne. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których bierna postawa świadka, stanowiłaby podstawę do podjęcia decyzji o zastosowaniu wobec niego kar porządkowych. Zmiana formy czasownikowej użytej w art. 192 §2 k.p.k., nie przekreśliłaby przy tym ekstraordynaryjnego charakteru omawianej tu

opinia poprzedzona badaniem psychiatrycznym z całą pewnością pozwala na dokonanie znacznie bardziej wnikliwej (a co za tym idzie holistycznej) oceny stanu psychicznego – tak też Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 168.

¹⁴⁴⁸ Postanowienie SN z 5.02.2021 r., II KK 394/20, LEX nr 3181401; wyrok SA w Warszawie z 18.11.2020 r., II AKa 236/20, LEX nr 3101535; wyrok SA w Białymstoku z 26.10.2021 r., II AKa 170/21, LEX nr 3343156. Tożsame stanowisko prezentowano w odniesieniu do art. 174 §3 k.p.k. z 1969 r. – zob. wyrok SN z 3.03.1997 r., II KKN 177/96, LEX nr 29553. Treść art. 174 §3 k.p.k. z 1969 r. pokrywała się z obecnym art. 192 §2 k.p.k., toteż stanowisko wyrażone w ww. orzeczeniu SN zachowało swoją aktualność. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 601; Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 117 – jak wskazano powyżej, treść art. 174 §3 k.p.k. z 1969 r. odpowiada obecnemu brzmieniu art. 192 §2 k.p.k., toteż stanowiska doktryny formułowane na gruncie stanu prawnego z 1969 r. należy uznać za aktualne

¹⁴⁴⁹ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I. Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011, s. 1081. Tak też SA we Wrocławiu w wyroku z 20.05.2015 r., II AKa 56/15, LEX nr 1798756; podobnie SA w Gdańsku w wyroku z 5.05.2014 r., II AKa 254/13, LEX nr 1504356. Podobnie *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. Świecki D., el.LEX/2023, kom. do art. 192 k.p.k.; Nb 7.

¹⁴⁵⁰ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany do art. 1-424*, red. Paprzycki L.K., el.LEX/2015, kom. do art. 192 k.p.k.; Nb: 5.; *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2019, el.LEX/kom. do art. 192 k.p.k.; Nb 5.

normy¹⁴⁵¹. Przesłuchanie z udziałem biegłego nadal wymagałoby bowiem uprawdopodobnienia wątpliwości wskazanych w tym przepisie, z tą różnicą, iż ich uprawdopodobnienie aktualizowałoby obowiązek, a nie możliwość przesłuchania świadka w omawianym trybie.

Biorąc pod uwagę, że mowa tu o przesłuchaniu „z udziałem”, a nie badaniu psychiatrycznym czy psychologicznym *per se*, zaaprobowanie ww. postulatu nie wiązałoby się ze zwiększeniem uciążliwości dla świadka. Mogłoby natomiast przyczynić się do zwiększenia kosztów procesu.

Jednocześnie, wobec nadal istniejącego w społeczeństwie zjawiska stygmatyzacji osób z zaburzeniami psychicznymi¹⁴⁵², na etapie jurysdykcyjnym, przesłuchanie prowadzone w trybie art. 192 §2 k.p.k. powinno odbywać się na rozprawie z wyłączeniem jawności. *De lege lata*, sąd, co prawda, ma możliwość wyłączenia jawności z uwagi na potrzebę ochrony ważnego interesu prywatnego (art. 360 §1 pkt d k.p.k.). Niemniej zastosowanie tej normy ma charakter fakultatywny i leży w gestii sądu. Co więcej, prokurator może skutecznie zablokować decyzję sądu swoim sprzeciwem. Wówczas, zgodnie z art. 360 §2 k.p.k. wyłączenie jawności nie jest możliwe¹⁴⁵³.

Jak już wspomniano, świadek posiada pewne uprawnienia aktualizujące się w związku z przesłuchaniem. Do takowych należy przede wszystkim: prawo do odmowy złożenia zeznań (art. 182 k.p.k.), prawo do uchylenia się od odpowiedzi na pytanie (art. 183 §1 k.p.k.), prawo żądania przesłuchania na rozprawie z wyłączeniem jawności (art. 183 §2 k.p.k.), czy prawo do wystąpienia z wnioskiem o zwolnienie od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania, w trybie art. 185 k.p.k. Z punktu widzenia psychiatrycznego realizacja tych uprawnień wymaga zachowania zdolności do powzięcia i wyrażenia woli wobec organu. Mowa tu o bowiem o woli przejawiającej się odmową złożenia określonego oświadczenia wiedzy, czy wolą zachowania określonych informacji w poufności (względem publiczności). Proces decyzyjny powinien być zaś poprzedzony krytyczną oceną aktualnej sytuacji faktyczno-prawnej, w jakiej znajduje się świadek.

Jedynie dla przypomnienia wskazać należy, że zaburzenia psychiczne występujące u uczestnika postępowania *in tempore processus* mogą: a. uniemożliwiać powzięcie (a co za tym idzie wyrażenie) woli, b. uniemożliwiać wyrażenie woli (mimo jej uprzedniego powzięcia), c.

¹⁴⁵¹ Wyrok SA we Wrocławiu z 17.05.2017 r., II AKa 90/17, LEX nr 2317709.

¹⁴⁵² Zob. np. Burdzik M., *Stigmatization of people with mental disorders as a challenge of societal transformation in the post Covid-19 era – legal aspects*, [in:] *Societal Transformations and Sustainable Development with Respect to Environment in The Post Covid-19 Digital Era*, Sofia 2023, s. 166 i n.

¹⁴⁵³ Ozimek A., *Sprzeciw prokuratora w przedmiocie wyłączenia jawności - zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, *Przeгляд Sądowy* 3/2020, s. 91.

prowadzić do powzięcia i wyrażenia woli w oparciu o „patologicznie zmienioną” percepcję i/lub rozumienie otaczającej rzeczywistości .

Zagadnienia dotyczące wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do składania oświadczeń woli zostały już szeroko omówione w poprzednich rozdziałach¹⁴⁵⁴. Poczynione tam wnioski ogólne mogą być recypowane na grunt niniejszych analiz, bez konieczności ich powielania. W tym miejscu należy natomiast zwrócić uwagę na implikacje procesowe takich stanów występujących u świadka *in tempore procedendi*. Wydaje się, że najdalej idące konsekwencje mogą wynikać z motywowanej chorobowo rezygnacji z uprawnień przewidzianych w art. 182 §3 i art. 183 §1 k.p.k.¹⁴⁵⁵ Jako przykład warto odwołać się do świadka w epizodzie maniakałnym czy lżejszym - hipomaniakałnym. Świadek, wykazując przesadną tendencję do konfrontacji, czy zawyżoną samoocenę może wówczas podejmować lekkomyślne i impulsywne działania procesowe¹⁴⁵⁶. W konsekwencji doprowadzając do ujawnienia informacji narażających go lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo bądź przestępstwo skarbowe. Z kolei, urojenia winy, grzeszności i kary, występujące w obrazie klinicznym depresji psychotycznej¹⁴⁵⁷, mogą skutkować składaniem przez świadka nieprawdziwych zeznań dotyczących rzekomo popełnionych czynów zabronionych.

Z uwagi na osobisty charakter analizowanych uprawnień nie ma możliwości ich zastępczego wykonania przez przedstawiciela procesowego – w tym przedstawiciela ustawowego¹⁴⁵⁸ (np., jeśli świadek, jako osoba ubezwłasnowolniona takowego posiada). Swego rodzaju mechanizmów gwarancyjnych należy doszukiwać się w art. 192 §2 k.p.k., z poczynionymi w tym zakresie postulatami *de lege ferenda*. Biegły obecny podczas przesłuchania świadka, może bowiem rozpoznać objawy opisywanych powyżej zaburzeń, zwracając uwagę sądu, na potencjale ryzyko hiperbolizacji wypowiedzianych przez świadka treści, czy ich psychotycznego podłoża.

Świadek z powodu prezentowanych zaburzeń może też zrezygnować z uprawnień przewidzianych w art. 183 §2 k.p.k. (prawo do złożenia wniosku o przesłuchanie na rozprawie z wyłączeniem jawności) – nie dostrzegając, że wyłączenie jawności byłoby, *ad casum*

¹⁴⁵⁴ W tym zakresie zob. rozdz. V.1.4.2.2.4. i rozdz. VI.6.1.5.

¹⁴⁵⁵ Zob. np. wyrok SN z 22.01.2014 r., IV KK 313/13, LEX nr 1425052; postanowienie SN z 30.06.2021 r., IV KK 216/21, LEX nr 3294594; wyrok SA w Lublinie z 5.07.2012 r., II AKa 91/12, LEX nr 1213859.

¹⁴⁵⁶ Gałecki P., Szulc A., *Psychiatria. Rozpoznanie według ICD-11*, Wrocław 2023, s. 250.

¹⁴⁵⁷ Filip M., Gałecki P., *Objawy psychotyczne w przebiegu depresji – zasady interwencji terapeutycznej*, CNS Reviews 1/2000, s. 30.

¹⁴⁵⁸ Tak słusznie w odniesieniu do uprawnień związanych z rolą świadka - *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 358.

korzystne dla ochrony jego dóbr osobistych. W tym przypadku rozwiązanie przewidziane w art. 183 §2 k.p.k., może okazać się dysfunkcyjne. *Ratio legis* tego przepisu sprowadza się wszak do ochrony świadka oraz osób dla niego najbliższych przed hańbą, jaka mogłaby być wynikiem złożenia zeznań na forum publicznej rozprawy. Hańba, o której tu mowa, powinna być rozumiana jako narażenie się na wstyd czy ujmę, bądź niesławę poprzez ujawnienie okoliczności poniżających w oczach opinii społecznej¹⁴⁵⁹. Problem ten jest szczególnie istotny z uwagi na wspomniane powyżej zjawisko społecznej stygmatyzacji osób z zaburzeniami psychicznymi. Dysfunkcje psychiczne mogą wpływać nie tylko na treść samych zeznań (wypowiadanie nieprawdziwych treści wynikających z przeżywanych objawów urojeniowych), ale też na sposób ich złożenia (atypowe reakcje behawioralne, postawy lękowe, chwiejność afektywna). Takie okoliczności przesłuchania mogą być stosunkowo łatwo wykorzystane do naruszenia jego czci bądź dobrego imienia świadka. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których świadkiem jest osoba publiczna (popularna, powszechnie rozpoznawana). W omawianych przypadkach – wobec braku złożenia przez świadka wniosku, o którym mowa w art. 183 §2 k.p.k. – sąd powinien oczywiście korzystać z uprawnienia przewidzianego w art. 360 §1 pkt d k.p.k. *De lege lata*, nie ma on jednak takiego obowiązku. Prokurator może zresztą skutecznie sprzeciwić się takiemu wyłączeniu (art. 360 §2 k.p.k.). Obecne rozwiązania prawne nie chronią więc w sposób należyty świadka, który z powodu zaburzeń psychicznych nie jest zdolny do ochrony własnej osoby przed narażeniem się na szeroko pojętą hańbę w związku ze składanymi zeznaniami. *De lege ferenda*, wydaje się, że na etapie jurysdykcyjnym przesłuchanie świadka, którego zachowanie wskazuje na możliwość pozostawania pod wpływem zaburzeń psychicznych, powinno obligatoryjnie odbywać się na rozprawie z wyłączeniem jawności. Względnie uprawnienie prokuratora przewidziane w art. 360 §2 k.p.k., powinno zostać w tym zakresie wyłączone, tak aby ocena tej kwestii pozostawała w wyłącznej gestii niezawisłego i bezstronnego sądu.

Na koniec tej części rozważań, należy jeszcze omówić uprawnienie do korzystania przez świadka z pomocy profesjonalnego pełnomocnika. Świadek, może korzystać z pomocy takiego podmiotu, o ile *ad casum*, wymaga tego obrona jego interesów w toczącym się postępowaniu (art. 87 §2 k.p.k.). Aktualizacja tego uprawnienia wymaga więc kumulatywnego spełnienia dwóch przesłanek, tj.:

- a. nawiązania stosunku pełnomocnictwa w płaszczyźnie cywilno-prawnej (tj. zawarcia stosownej umowy z adwokatem lub radcą prawnym),

¹⁴⁵⁹ Zabłocki S. (red.), Gostyński Z., Stefański R.A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I., Warszawa 2003, s. 831.

- b. wykazania istnienia interesu prawnego w posiadaniu pełnomocnika, wobec organu procesowego¹⁴⁶⁰; ocena tej ostatniej przesłanki leży w gestii sądu bądź prokuratora (art. 87 §3 k.p.k.). O ile postanowienie sądu o odmowie dopuszczenia do udziału pełnomocnika świadka nie podlega zaskarżeniu, to takie zażalenie przysługuje na postanowienie wydane przez prokuratora na etapie postępowania przygotowawczego (*arg. ex art. 302 §1 k.p.k.*).

Przenosząc te ogólne spostrzeżenia na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań należy zadać sobie pytanie, czy pełnomocnik może być ustanowiony dla świadka przez inną osobę, jeśli świadek, z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie ustanowić go samodzielnie. W podrozdziale 2.2., zarysowano już problem braku rozwiązań normujących tę kwestię w odniesieniu do ubezwłasnowolnionego świadka. Względny gwarancyjne oraz istota opieki przewidzianej w k.r.o.¹⁴⁶¹, nakazują opowiedzieć się za dopuszczeniem możliwości ustanowienia pełnomocnika przez przedstawiciela ustawowego, względnie opiekuna faktycznego ubezwłasnowolnionego świadka. Zwłaszcza, że podmiot ten – z uwagi na ograniczenie zdolności do czynności prawnych w płaszczyźnie stosunków cywilnych - nie będzie mógł samodzielnie zawrzeć wiążącej umowy o świadczenie usług z właściwym adwokatem czy radcą prawnym. *De lege lata*, ustawa karnoprocesowa nie zawiera wyraźnej podstawy normatywnej dla uzasadnienia legitymacji procesowej przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego świadka. Jak już wspomniano w podrozdziale 2.2. źródeł takowej legitymacji należy zatem doszukiwać się w ogólnych przepisach o opiece i kurateli przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Należy też pamiętać, że zaburzenia psychiczne nie zawsze prowadzą do stanu ubezwłasnowolnienia. Możliwa jest więc sytuacja, w której świadek nieposiadający przedstawiciela ustawowego, z uwagi na swój bieżący stan psychiczny będzie niezdolny do samodzielnego ustanowienia pełnomocnika, w trybie art. 87 §2 k.p.k. W obecnym stanie prawnym, nie ma podstaw do przyjęcia, iż pełnomocnika może wówczas ustanowić osoba sprawująca pieczę nad świadkiem, tj. jego opiekun faktyczny. Ustawa karnoprocesowa nie zawiera bowiem żadnych regulacji w tym zakresie. Brak jest też możliwości stosowania art. 51

¹⁴⁶⁰ W orzecznictwie wskazuje się np. na możliwość ustanowienia pełnomocnika przez świadka, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem – wyrok SA w Katowicach z 11.02.2013 r., II AKa 268/12, LEX nr 1422232. Innym przykładem jest egzekwowanie zwrotu kosztów podróży - z miejsca jego zamieszkania do miejsca wykonywania czynności postępowania na wezwanie sądu lub organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze (art. 618a §1 k.p.k.), czy egzekwowanie zwrotu zarobku lub dochodu utraconego z powodu stawiennictwa na wezwanie sądu lub organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze (art. 618b §1 k.p.k.).

¹⁴⁶¹ Lub odpowiednio kurateli – w przypadku ubezwłasnowolnionego częściowo.

§3 k.p.k. *per analogiam*, gdyż zakres podmiotowy tego przepisu dotyczy wyłącznie pokrzywdzonego.

Obecne rozwiązania prawne nie chronią zatem w sposób należyty praw świadka, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest zdolny do samodzielnej realizacji przysługujących mu uprawnień. Dla wzmocnienia pozycji procesowej tego podmiotu zasadne wydaje się, wprowadzenie do k.p.k. rozwiązań pozwalających na stosowanie w tym przypadku przepisów art. 51 §3 k.p.k. *per analogiam*, tj. dopuszczenie możliwości realizacji praw nieporadnego świadka¹⁴⁶² przez jego opiekuna faktycznego¹⁴⁶³. Ten ostatni mógłby w szczególności ustanowić dla świadka profesjonalnego pełnomocnika.

Pozornie wydawać by się mogło, że wprowadzenie tych rozwiązań stanowić będzie jedynie swoistą *l'art pour l'art*. Jest to jednak założenie błędne. Trzeba bowiem podkreślić, że świadek posiada szereg uprawnień, niezwiązanych bezpośrednio z procedurą złożenia zeznań, które mogłyby być wykonywane przez jego przedstawiciela procesowego (zarówno profesjonalnego, jak i opiekuna faktycznego), w sytuacjach w których świadek nie chce (bądź nie może) wykonywać ich samodzielnie. Wśród tych ostatnich wymienić należy chociażby:

- prawo do składania szeroko-pojętych oświadczeń woli (art. 152 k.p.k., art. 184 §7 k.p.k., art. 192 §4 k.p.k.),
- prawo do zaskarżania określonych decyzji procesowych (art. 180 §1 zd. 2 lub §2 zd. 3 w zw. z art. 459 §3 k.p.k.¹⁴⁶⁴, art. 184 §5 k.p.k., art. 302 §1-2 k.p.k.);

Jednocześnie, jeśli stan zdrowia psychicznego świadka uniemożliwi mu realizację ciążących na nim obowiązków, przedstawiciel procesowy powinien zabiegać o to by nie poniósł on negatywnych konsekwencji ich niedopełnienia. W tym kontekście należy rozpatrywać chociażby takie działania jak – przekazanie organowi procesowemu informacji o przyczynach niestawiennictwa świadka, ze wskazaniem ich wyjątkowego i nagłego charakteru i wnioskiem o zmianę terminu przesłuchania¹⁴⁶⁵ (art. 117 §2 k.p.k.) czy usprawiedliwienie niestawiennictwa świadka, celem uchylenia nałożonej nań kary porządkowej (art. 286 k.p.k.). Takie informacje mogą zresztą odwieść organ od decyzji o zastosowaniu wobec świadka kary porządkowych, czy zarządzenia zatrzymania i przymusowego doprowadzenia.

¹⁴⁶² Nieporadność należy interpretować jako stan, a więc w sposób tożsamy z wykładnią przyjętą na gruncie art. 51 §3 k.p.k.

¹⁴⁶³ Analogicznie, należałoby stosować tu art. 51 §2 k.p.k., w odniesieniu do świadków ubezwłasnowolnionych.

¹⁴⁶⁴ Jeśli świadek jest jednocześnie depozytariuszem jednej z tajemnic zawodowych, o których mowa w tych przepisach – Burdzik M., *Lekarz w procesie...*, s. 125-126.

¹⁴⁶⁵ Np. wskazując na nagłą dekompensację stanu psychicznego skutkująca koniecznością hospitalizacji w oddziale psychiatrycznym

Należy również pamiętać o tym, że jeśli świadek nie stawia się na przesłuchanie z powodu nasilenia zaburzeń psychicznych, to zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie, jako zjawisko stresogenne może być czynnikiem prowadzącym do dalszej dekompensacji stanu psychicznego i nasilenia doznawanych objawów¹⁴⁶⁶. Prewencyjne działania podejmowane w tym zakresie przez przedstawiciela procesowego świadka mogą mieć zatem niebagatelne znaczenie dla jego dobrostanu psychicznego.

3. Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako biegły

Zasadniczym przedmiotem niniejszego podrozdziału jest kwestia wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność do pełnienia roli biegłego w procesie karnym. Jak słusznie zauważył niegdyś M. Cieślak, podstawową różnicą, jaka w tej materii zachodzi pomiędzy biegłym, a analizowanym wcześniej świadkiem jest taka, że biegły może być wyłączony od udziału w sprawie, a następnie zastąpiony innym biegłym¹⁴⁶⁷. Na pierwszy rzut oka, wydawać by się mogło, że omawiane tu zagadnienie ma więc znaczenie marginalne.

Warto jednak zadać sobie pytanie czy każde zaburzenie psychiczne – niezależnie od jego charakteru i ciężkości, niejako *a limine* wyklucza możliwość udziału w procesie karnym w omawianym tu charakterze. Udzielenie odpowiedzi twierdzącej stanowiłoby przejaw dyskryminacji jednostki z powodu jej stanu zdrowia psychicznego¹⁴⁶⁸, toteż nie jest dopuszczalne. Z kolei, udzielenie odpowiedzi przeczącej rodzi dalsze pytania dotyczące tego, kiedy owe zaburzenia (przy jakim ich charakterze i nasileniu) sprawią, iż udział biegłego w procesie nie będzie możliwy. Warto też pamiętać o tym, że stan zdrowia psychicznego jest cechą dynamiczną, toteż może ulegać zmianom w toku postępowania. Możliwe jest więc, że problemy ze zdrowiem psychicznym zostaną ujawnione wobec organu dopiero po wydaniu przez biegłego opinii w sprawie. Pytanie jakie naturalnie tu powstaje dotyczy wartości dowodowej i możliwości wykorzystania takiej opinii.

¹⁴⁶⁶ Jako przykład wskazać należy chociażby na świadka z zaburzeniami lękowymi czy uporczywymi zaburzeniami urojeniowymi o charakterze ksbobno-prześladowczym. Psychotyczne przekonanie o prześladowaniu zostanie jedynie wzmocnione, jeśli wobec osoby tej zastosowany zostanie przymus fizyczny. To samo dotyczy zaburzeń lękowych, w szczególności lęków napadowych, eskalujących w sytuacjach stresowych czy konfliktowych.

¹⁴⁶⁷ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym...*, s. 120.

¹⁴⁶⁸ Co pozostaje w sprzeczności zarówno ze standardami konstytucyjnymi (art. 32 ust. 2 Konst.RP), jak i międzynarodowymi (art. 21 KPP, art. 14 EKPC, art. 26 MPPOiP). Chociaż przepisy te nie odnoszą się bezpośrednio do dyskryminacji z powodu zaburzeń psychicznych (czy stanu zdrowia psychicznego), to zakazują dyskryminacji "z jakiegokolwiek przyczyny". Ową przyczyną mogą być właśnie dysfunkcje psychiczne – Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi...*, s. 560. Szerzej zob. też rozdz. III.

Zakresem podmiotowym dalszych rozważań objęty jest zarówno biegły sądowy jak i biegły *ad hoc*. Z oczywistych względów relewantne znaczenie mają tu wyłącznie zaburzenia psychiczne występujące u tych podmiotów *in tempore processus*¹⁴⁶⁹.

Pozycja procesowa biegłego ma charakter specyficzny. W odróżnieniu od wcześniej analizowanych kategorii uczestników postępowania, legitymacja procesowa tego podmiotu jest bowiem ściśle uzależniona od jego faktycznej zdolności do spełnienia swojego podstawowego procesowego zadania, tj. wydania bezstronnej, obiektywnej, pełnej i merytorycznej opinii w określonym zakresie¹⁴⁷⁰. Z uwagi na tę zależność, w niniejszym podrozdziale zrezygnowano ze stosowanego dotychczas schematu analizy, polegającego na odrębnym omawianiu wpływu zaburzeń psychicznych na zdolność procesową, zdolność do czynności procesowych i faktyczną zdolność do czynności procesowych. Wspólnej analizie tych zagadnień poświęcono podrozdział 3.1. W podrozdziale 3.2. odniesiono się natomiast do możliwości procesowego wykorzystania opinii, która została wydana przez biegłego z zaburzeniami psychicznymi. Przedmiotem podrozdziału 3.3. jest zaś kwestia stosowania środków przymusu procesowego oraz ewentualnych sankcji karnych wobec biegłego, który z powodu zaburzeń psychicznych uchybił ciężącym nań obowiązkom procesowym.

3.1. Zaburzenia psychiczne a możliwość pełnienia funkcji biegłego

Warto przypomnieć, że na gruncie niniejszego opracowania pojęcie zdolności procesowej rozumiane jest w sposób szeroki, tj. jako ogólna zdolność do występowania w procesie w określonej roli¹⁴⁷¹. W tym wypadku mowa więc o abstrakcyjnej zdolności do udziału w postępowaniu karnym w charakterze biegłego. *In concreto*, zdolność ta przeradza się w legitymację procesową, tj. uprawnienie do pełnienia tej funkcji w konkretnym procesie karnym.

Tradycyjnie, w doktrynie wyróżnia się biegłych sądowych oraz tzw. biegłych *ad-hoc*. Normatywną podstawą tego podziału jest art. 195 k.p.k., zgodnie z którym do pełnienia czynności biegłego jest obowiązany nie tylko biegły sądowy, lecz także każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie, tj. posiada wiadomości specjalne.

¹⁴⁶⁹ Inaczej niż w przypadku świadka, którego zadanie polega na przekazaniu organowi informacji na temat czynu zabronionego zarzucanego oskarżonemu, co rodzi konieczność uwzględnienia stanu psychicznego tego osobowego źródła dowodowego, także *in tempore criminis*.

¹⁴⁷⁰ Nie ma więc możliwości, aby w procesie uczestniczył biegły niezdolny do faktycznej realizacji czynności procesowych związanych z wydaniem opinii. Dla kontrastu, w procesie może natomiast uczestniczyć oskarżony, mimo iż nie będzie on zdolny do faktycznej realizacji praw i obowiązków procesowych.

¹⁴⁷¹ Tak też np. Woźniewski K., *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010, s. 83-85.

Wiadomości specjalne to takie, które wykraczają ponad poziom przeciętnego, dorosłego człowieka o odpowiednim doświadczeniu życiowym i wiedzy¹⁴⁷².

Biegłym sądowym jest osoba wpisana na listę biegłych sądowych, prowadzoną przez prezesa właściwego sądu okręgowego (art. 157 §1 p.u.s.p.). Wymogi jakie musi spełniać taki podmiot szczegółowo określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych¹⁴⁷³. Zgodnie z §12 ust. 1 tego aktu, biegłym może być ustanowiona osoba, która kumulatywnie spełnia następujące warunki:

- 1) korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) ukończyła 25 lat życia;
- 3) posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innej umiejętności, dla której ma być ustanowiona;
- 4) daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego;
- 5) wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym.

Pierwszy z wymienionych tu warunków wyklucza możliwość ustanowienia biegłym sądowym osoby ubezwłasnowolnionej, gdyż podmiot ten *ex definitione* nie posiada pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 12, art. 15 k.c.), a więc nie korzysta z „pełni praw cywilnych”, o których mowa w tym przepisie¹⁴⁷⁴. Warto jednak pamiętać, że nie każde zaburzenie psychiczne prowadzi do stanu ubezwłasnowolnienia. Analiza pozostałych wymogów wymienionych w §12 ust. 1 Rozp.BS. nie pozwala na przyjęcie tezy, że występowanie zaburzeń psychicznych, niejako apriorycznie wyłącza możliwość wpisania danej osoby na listę biegłych. Jak już zresztą wspomniano, takie zapatrywanie byłoby sprzeczne z konstytucyjnym i konwencyjnym zakazem dyskryminacji¹⁴⁷⁵. Kwestia ta może być natomiast

¹⁴⁷² Niewątpliwie do tej kategorii zaliczyć należy zdecydowaną większość specjalistycznej wiedzy medycznej, w tym także związanej ze zdrowiem psychicznym – wyrok SN z 8.02.2023 r., IV KK 490/22, LEX 3525757. Niejako, dla kontrastu, wskazać natomiast należy, że ocena, tego czy nożem można przebić oponę w samochodzie, nie wymaga wiedzy specjalnej – postanowienie SN z 28.07.2021 r., IV KK 329/21, LEX nr 3395863. Wiadomości specjalne muszą pozostawać w związku z realiami faktycznymi sprawy. Innymi słowy, opinia biegłego musi mieć zakotwiczenie w zgromadzonym materiale dowodowym - postanowienie SN z 19.12.2018 r., II KK 479/18, LEX nr 2602146

¹⁴⁷³ Dz.U. z 2005 r. Nr 15, poz. 133; dalej jako Rozp.BS.

¹⁴⁷⁴ Chociaż stan ubezwłasnowolnienia (a co za tym idzie utrata praw cywilnych) konstituuje się dopiero z momentem uprawomocnienia się postanowienia sądu wydanego w tym przedmiocie (*arg. ex art. 521 §1 k.p.c.*), to przyjąć należy, że sam fakt prowadzenia postępowania o ubezwłasnowolnienie powinien być dostateczną podstawą do odmowy wpisu na listę biegłych – przynajmniej do czasu wydania ostatecznego rozstrzygnięcia w tym przedmiocie. W tym przypadku podstawą odmowy nie będzie jednak brak praw cywilnych, a okoliczności poddające w wątpliwość rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego (§12 ust. 1 pkt 4 Rozp.BS).

¹⁴⁷⁵ Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie wybitnego profesora nauk, który znajduje się w łagodnym epizodzie depresji, niepowikłanym objawami psychotycznymi. Nieznaczne zaburzenia sfery afektywnej mogą być więc absolutnie irrelewantne dla zdolności do wydania spójnej merytorycznie opinii w danej kwestii. Przyjęcie, że każde zaburzenie psychiczne jest równoznaczne z niemożnością bycia biegłym nakazywałoby natomiast odrzucić możliwość powołania ww. profesora do udziału w wydaniu opinii.

rozpatrywana, *in concreto*, w kontekście spełnienia wymogu, o który mowa w pkt 4., tj. zachowania rękojmi należytego wykonywania obowiązków biegłego. Przez pojęcie owej rękojmi, rozumie się całość cech, zdarzeń i okoliczności dotyczących osoby biegłego sądowego, składających się na jego wizerunek jako osoby zaufania publicznego. Mowa tu w szczególności o posiadaniu przez biegłego takich cech charakteru jak: szlachetność, sumienność, prawość czy bezstronność. W ujęciu negatywnym biegły sądowy nie może nasuwać jakichkolwiek podejrzeń, co do stronniczości, nierzetelności czy braku obiektywizmu¹⁴⁷⁶.

Na tym etapie rozważań, nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż niektóre objawy zaburzeń psychicznych mogą zniekształcać bądź zmieniać sposób percepcji otaczającej rzeczywistości, a co za tym idzie zmniejszać (bądź znosić) zdolność do jej krytycznej oceny¹⁴⁷⁷. Co oczywiste, taki stan będzie generował wątpliwości co do możliwości zachowania obiektywizmu przez kandydata na biegłego, a co za tym idzie dawania rękojmi należytego wykonywania obowiązków, skutkując odmową wpisu na listę biegłych sądowych.

Ostateczna decyzja w tym zakresie należy do prezesa właściwego sądu okręgowego i ma charakter uznaniowy¹⁴⁷⁸. Warto jednak zauważyć, że kandydat na biegłego, przed jego powołaniem do pełnienia tej funkcji nie ma obowiązku poddania się badaniom psychiatrycznym czy psychologicznym. Nie ma on też obowiązku dostarczenia posiadanej dokumentacji medycznej¹⁴⁷⁹. *In fact*o, prezes sądu może zatem nie dysponować wiedzą na temat zaburzeń psychicznych takiej osoby, chyba że manifestują się one w płaszczyźnie behawioralnej niejako *prima facie*. W orzecznictwie wskazuje się, że już sam fakt prowadzenia emocjonalnej i nieadekwatnej do okoliczności korespondencji kandydata na wstępie uniemożliwia zaufanie do osoby kandydata na biegłego sądowego¹⁴⁸⁰. Tak rygorystyczne stanowisko uzasadniane jest faktem szczególnej roli biegłych sądowych¹⁴⁸¹. Słabą stroną

¹⁴⁷⁶ Wyrok NSA z 10.06.2015 r., II GSK 986/14, LEX nr 1765567; wyrok NSA z 18.11.1998 r. z 18.11.1998 r., II SA 1378/98, LEX nr 654699; wyrok WSA w Warszawie z 18.10.2006 r., VI SA/Wa 1553/06, LEX nr 264553.

¹⁴⁷⁷ Najbardziej transparentnym przykładem będą oczywiście zaburzenia treści myślenia o charakterze urojeń. Np. osoba, owładnięta urojeniami prześladowczymi, będzie wykazywać tendencję do wrogiej (zagrożającej) interpretacji, obiektywnie neutralnych działań otoczenia. Taki sposób interpretacji może rozszerzyć się również na kwestię podlegającą ocenie w ramach czynności biegłego.

¹⁴⁷⁸ Wyrok WSA w Warszawie z 9.05.2017 r., VI SA/Wa 2684/16, LEX nr 2347187.

¹⁴⁷⁹ Słusznie dostrzega się w doktrynie, że obecny system weryfikacji kandydatów na biegłych budzi wiele zastrzeżeń, m.in. pod kątem ograniczonego zakresu informacji jakie mogą być weryfikowane przed wpisem na listę, to zaś przekłada się negatywnie na poziom wydawanych opinii – *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 1328-1329.

¹⁴⁸⁰ Wyrok WSA w Warszawie z 9.05.2017 r., VI SA/Wa 2684/16, LEX nr 2347187.

¹⁴⁸¹ Biegli jako swoiści pomocnicy sądu, pełnią bardzo ważną funkcję w procesie orzekania, służąc sądowi swoją wiedzą specjalną z różnych dziedzin, do stwierdzania okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy - *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. Górski A., Warszawa 2013, el.LEX/kom. do art.

takiego podejścia, jest subiektywny charakter oceny dokonywanej przez prezesa sądu. Ocena ta nie opiera się bowiem na wiadomościach specjalnych z zakresu psychiatrii, których podmiot ten nie posiada, a jedynie na subiektywnych spostrzeżeniach, co do sposobu zachowania i wypowiedzi kandydata na biegłego.

Jak już wspomniano, *de lege lata*, prezes sądu nie dysponuje realnymi instrumentami pozwalającymi mu na obiektywną ocenę stanu zdrowia psychicznego kandydata na biegłego. Nie wydaje się jednak, aby rozwiązaniem tego problemu był odgórny wymóg przeprowadzenia badań psychiatrycznych czy psychologicznych dla kandydatów na biegłych. Takie rozwiązanie wiązałoby się z dodatkowymi uciążliwościami dla biegłych i mogło przyczynić się do dalszego zmniejszania ich – i tak już niedostatecznej – liczby¹⁴⁸². Znacznie zwiększałyby też koszty związane z ich powołaniem.

De lege ferenda, warto natomiast zastanowić się nad wyposażeniem prezesa sądu okręgowego w ekstraordynaryjne uprawnienie do skierowania kandydata na badanie psychiatryczne lub psychologiczne, które aktualizowałoby się jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach, tj. w razie zaistnienia wątpliwości, co do tego czy stan psychiczny danej osoby pozwala jej na należyte wykonywanie obowiązków biegłego. Biorąc pod uwagę daleko idącą ingerencję w sferę życia prywatnego, do którego zalicza się też informacje o stanie zdrowia, należałoby jednak przyjąć, że przeprowadzenie takiego badania wymagałoby, uzyskania uprzedniej zgody kandydata. Aby nie uczynić z proponowanego mechanizmu instrumentu o charakterze iluzorycznym, brak zgody musiałby skutkować odmową wpisania na listę biegłych. Niemniej chroniłby osobę kierowaną na badania przed przeprowadzeniem ich w trybie przymusowym. Uwzględniając konstytucyjną zasadę proporcjonalności, rozwiązanie to powinno być przewidziane w akcie rangi ustawowej. Względy prakseologiczne przemawiają za wprowadzeniem go do art. 157 p.u.s.p., jako kolejnej jednostki redakcyjnej tego przepisu (§4). Tryb oraz szczegółowe zasady przeprowadzenia badania mogłyby natomiast zostać dookreślone w akcie rangi podustawowej – tj. rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości, wydawanym na podstawie delegacji ustawowej¹⁴⁸³.

Proponowane tu rozwiązanie, należy rozpatrywać w kontekście gwarancyjnym, z dwóch powodów. Po pierwsze, możliwość skierowania danej osoby na badanie psychiatryczne będzie chronić kandydatów na biegłych przed zbyt pochopną odmową wpisu na listę biegłych,

157 p.u.s.p.; Nb 1. Z tych względów ewentualne działania bądź zaniechania biegłego często są postrzegane przez opinię publiczną jako sposób funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości (wyrok NSA z 10.06.2015 r., II GSK 986/14, LEX nr 1765567).

¹⁴⁸² Na ten temat zob. Burdzik M., Nowak A., Fras M., *Efekt regresji...*, s. 79-81.

¹⁴⁸³ Taka delegacja również mogłaby być przewidziana w art. 157 p.u.s.p., np. w §5 tegoż.

z powodu zachowań, które nie zostały ocenione medycznie (przez wykwalifikowanych specjalistów), a jedynie na poziomie percepcyjnym przez prezesa sądu. Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie też sytuację, w której kandydat na biegłego poinformuje prezesa sądu o historii leczenia psychiatrycznego. Chociaż, fakt ten nie powinien być sam w sobie przesłanką dyskwalifikującą wpis, to może wzbudzić w prezesie wątpliwości co do tej osoby, skutkujące ostatecznie odmową wpisu na listę. Jak już wspomniano nie każde zaburzenie psychiczne będzie wpływało negatywnie na zdolność do wykonywania funkcji biegłego. Niektóre objawy mogą być wręcz korzystne. Dla przykładu osoba z zaburzeniami osobowości o typie anankastycznym¹⁴⁸⁴ cechuje się przesadnym perfekcjonizmem i silną dbałością o szczegóły, co może sprzyjać dokładnej i wnikliwej analizie i wydaniu rzetelnej opinii. Prezes sądu, nieposiadający wiedzy specjalistycznej w tym zakresie może być jednak nieświadom takich zależności i przyjąć, że zaburzenie psychiczne podważa zaufanie do wiedzy czy bezstronności takiej osoby.

Po drugie, badanie przeprowadzone przez specjalistę z zakresu psychiatrii czy psychologii może doprowadzić do detekcji objawów, które nie zostały pierwotnie dostrzeżone przez prezesa sądu, a które stanowią obiektywnie przeciwwskazanie do pełnienia funkcji biegłego. W tym sensie, proponowane rozwiązanie wzmocni też proces weryfikacji kandydatów na biegłych, co jest korzystne z perspektywy funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

Jeżeli zaburzenia psychiczne ujawniły się po wpisaniu na listę biegłych, prezes sądu ma obowiązek zwolnienia biegłego z pełnionej funkcji, o ile zaburzenia te rzutują negatywnie na zdolność do należytego wykonywania obowiązków (§6 ust. 1 pkt 2 Rozp.BS)¹⁴⁸⁵. Również w tym przypadku aktualne pozostają powyżej zastrzeżenia, co do zasadności wprowadzenia do p.u.s.p. rozwiązań pozwalających na skierowanie biegłego na badanie psychiatryczne lub psychologiczne, celem weryfikacji tych okoliczności.

Biegłym *ad-hoc*, może być każda osoba, o której wiadomo, że posiada „odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie” (*arg. ex. art. 195 w zw. z art. 193 §1 k.p.k.*). Treść art. 195 k.p.k., prowadzi do oczywistego w swej istocie wniosku, że mowa tu również o osobach, które nie figurują na listach biegłych sądowych – niezależnie od przyczyn takiego stanu¹⁴⁸⁶. Kryterium

¹⁴⁸⁴ Szerzej zob. rozdz.II.2.7.4 i rozdz. II. 3.4. pkt 15.

¹⁴⁸⁵ Zgodnie z tym przepisem prezes sądu zwalnia z funkcji biegłego, jeżeli biegły utracił warunki do pełnienia tej funkcji albo gdy zostanie stwierdzone, że w chwili ustanowienia warunkom tym nie odpowiadał i nadal im nie odpowiada.

¹⁴⁸⁶ Postanowienie SN z 12.11.2015 r., V KK 315/15, LEX nr 1844096.

decydującym jest tu bowiem posiadana wiedza¹⁴⁸⁷. Niemniej, w literaturze przyjmuje się, że biegły *ad hoc* powinien spełniać kryteria przewidziane dla biegłych sądowych¹⁴⁸⁸. Zwłaszcza, że w perspektywie procesowej, nie ma żadnej różnicy w traktowaniu i ocenie opinii złożonej przez biegłego sądowego oraz biegłego *ad-hoc*¹⁴⁸⁹.

Biegły powoływany jest na mocy postanowienia, które musi określać: imię i nazwisko oraz specjalność biegłego, przedmiot i zakres ekspertyzy – w miarę potrzeby także pytania szczegółowe, oraz termin dostarczenia opinii (art. 194 k.p.k.). Z mocy ustawy karnoprosesowej biegłymi nie mogą być osoby wymienione w art. 178, 182 i 185 k.p.k. oraz osoby, do których odnoszą się odpowiednie przyczyny wyłączenia wymienione w art. 40 § 1 pkt 1-3 i 5 k.p.k., osoby powołane w sprawie w charakterze świadków, a także osoby, które były świadkiem czynu (art. 196 §1 k.p.k.). Opinia wydana przez, którąkolwiek z tych osób nie stanowi dowodu (art. 196 §2 k.p.k.).

Z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań najistotniejsze jest to, iż żaden z tych przepisów nie wyłącza apriorycznie możliwości powołania do pełnienia funkcji biegłego osoby z zaburzeniami psychicznymi. Nie oznacza to jednak, że zaburzenia te są całkowicie irrelewantne dla zdolności procesowej omawianego tu uczestnika postępowania. Należy bowiem pamiętać, że zgodnie z art. 196 §3 k.p.k., jeśli *in tempore processus* ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy lub bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego. W odróżnieniu od weryfikacji przesłanek uprawniających do wpisu na listę biegłych sądowych (§12 ust. 1 Rozp.BS), oceny okoliczności wskazanych w art. 196 k.p.k. dokonuje organ prowadzący postępowanie karne. Organ ten może działać zarówno na wniosek strony jak i *ex officio*. Należy też zaaprobować pogląd o możliwości działania na wniosek samego biegłego. Wszak, w art. 196 §3 k.p.k., mowa jest o „ujawnieniu okoliczności”, bez jakichkolwiek ograniczeń co do źródeł tych informacji. Nie można zatem wykluczyć, że sam biegły ujawni wobec organu informacje na temat swojego stanu zdrowia psychicznego, wskazując na to, iż uniemożliwia on wydanie opinii¹⁴⁹⁰. Organ procesowy nie powinien w

¹⁴⁸⁷ Postanowienie SN z 13.06.2022 r., III KK 172/22, LEX nr 3451378; postanowienie SN z 18.04.2019 r., V KK 77/19, LEX nr 2677134.

¹⁴⁸⁸ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 1349; *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 195 k.p.k.; Nb 2. *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. Świecki D., el.LEX/2023, kom. do art. 195 k.p.k.; Nb 3.

¹⁴⁸⁹ Wyrok SN z 26.04.2006, WA 15/06, LEX nr 284295; Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, Prokuratura i Prawo 1/2013, s. 68.

¹⁴⁹⁰ Założenie to koresponduje z poglądem wyrażonym w doktrynie, stanowiącym, iż biegły, który zna okoliczności uniemożliwiające mu wydanie opinii bądź wydanie jej w czasie wyznaczonym, powinien o tym niezwłocznie poinformować organ, który go powołał – tak słusznie: Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego...*, s. 1122.

żadnym przypadku zbagatelizować tych informacji, mając na względzie potrzebę uzyskania pełnej, jasnej i niesprzecznej opinii o odpowiednim poziomie merytorycznym (*arg ex art. 201 k.p.k.*). Należy jednak zaznaczyć, że organ procesowy nie jest w żadnym wypadku związany oświadczeniem biegłego. Musi on natomiast wnikliwie zweryfikować wszystkie podane przez niego okoliczności. Przyjęcie odmiennego zapatrywania mogłoby skutkować wyłączeniem kolejnych biegłych, tylko na podstawie ich deklaracji, z powołaniem się na niepotwierdzone okoliczności związane z pogorszeniem stanu psychosomatycznego.

Przechodząc do szczegółowej analizy samych przesłanek, o których mowa w art. 196 §3 k.p.k. w pierwszej kolejności należy zastanowić się, czy zaburzenia psychiczne powinny być traktowane jako okoliczności osłabiające zaufanie do wiedzy, czy bezstronności biegłego, czy może jako inne ważne powody, w rozumieniu art. 196 §3 k.p.k. Wydaje się, że na tak postawione pytanie nie można udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Ta ostatnia zależy bowiem, w głównej mierze od charakteru prezentowanych objawów. Dla przykładu, zaburzenia pamięci (np. hipomnezja, czy amnezja) niewątpliwie mogą stanowić okoliczność podważającą zaufanie do wiedzy biegłego, jeśli, ten *ad casum* nie będzie zdolny do odtwarzania śladów pamięciowych obejmujących wiadomości specjalne. Ryzyko, iż zaburzenia psychiczne osłabią zaufanie do bezstronności biegłego powstanie, gdy prezentowane przezeń objawy sprawią, iż będzie on w specyficzny (chorobowo zmieniony) sposób interpretował daną osobę, bądź grupę osób uczestniczących w procesie¹⁴⁹¹. Wreszcie, niektóre zaburzenia psychiczne, nie będą podważały ani zaufania do wiedzy ani też bezstronności biegłego, jedocześnie uniemożliwiają mu wydanie opinii w sprawie. Jako przykład takowych należy wymienić chociażby skrajnie nasilone objawy obsesyjno-kompulsyjne. Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż osoba wykonująca przymusowe rytuały higieniczne przez kilkanaście godzin dziennie, nie będzie zdolna do partycypacji w procesie w charakterze biegłego. Podobne konsekwencje mogą rodzić nasilone objawy depresyjne (spadek nastroju i napędu, anergia, abulia) czy lękowe (np. prowadząc do agitacji). Ówczesny brak motywacji do podejmowania jakichkolwiek działań (w tym podstawowych czynności życia codziennego), wykluczy możliwość wydania opinii w sprawie. W takich przypadkach, zaburzenia psychiczne powinny być rozpatrywane w kategorii „innych ważnych” powodów, o którym mowa w art. 196 §3 k.p.k. Zakresem semantycznym tego pojęcia obejmuje się przede wszystkim obiektywne przeszkody, które uniemożliwiają sporządzenie opinii albo też uniemożliwiają sporządzenie jej w

¹⁴⁹¹ Dla przykładu, na skutek urojeń prześladowczych biegły może doznawać przekonania, iż jest prześladowany (śledzony, atakowany) przez daną osobę bądź grupę osób. Nie można wykluczyć, że uczestnicy procesu karnego zostaną wciągnięci w tak skonstruowany system urojeniowy.

wyznaczonym ku temu terminie¹⁴⁹². Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że przykładem takowych okoliczności może być właśnie długotrwała choroba biegłego¹⁴⁹³.

Warto też zaznaczyć, że relewantne znaczenie, w kontekście art. 196 §3 k.p.k. powinny mieć tylko zaburzenia psychiczne prezentowane przez biegłego *in tempore processus*. Jak już wskazano, występowanie zaburzeń psychicznych nie powinno być samo w sobie uznawane za okoliczność implikującą konieczność wyłączenia biegłego niejako *ipso facto*. Przyjęcie takiego zapatrywania, stanowiłoby przejaw dyskryminacji i stygmatyzacji osób z zaburzeniami psychicznymi w płaszczyźnie procesu karnego i jako takie jest niedopuszczalne. Mogłoby ono też nieść za sobą negatywne skutki dla samego procesu. Dla poparcia tej tezy warto przytoczyć przykład profesora medycyny, który musiałby zostać wyłączony od udziału w sprawie dotyczącej błędu medycznego (mimo posiadania szerokiej wiedzy i doświadczenia w tym zakresie), tylko z tego powodu, że w toku procesu ujawniono, iż cierpi on na patologiczne zbieractwo. Kompulsywna potrzeba gromadzenia zbędnych przedmiotów, może być przecież absolutnie irrelewantna dla zdolności do krytycznej analizy przedstawionej dokumentacji medycznej. Problem jaki tu powstaje, dotyczy dokonania obiektywnej oceny zależności, pomiędzy prezentowanym zaburzeniem a zdolnością do wydania opinii w sprawie. *In facta*, oceny tej musi dokonać organ procesowy, który nie posiada wiedzy specjalistycznej z zakresu psychiatrii. Mnogość zaburzeń psychicznych oraz zróżnicowanie ich obrazu klinicznego uniemożliwiają stworzenie uniwersalnego katalogu jednostek chorobowych z podziałem, na te które rodzą konieczność wyłączenia biegłego, i te które nie wywołują takiej potrzeby. Ocena ta musi być więc zawsze dokonywana *ad casum*, z uwzględnieniem nasilenia objawów choroby podstawowej, ewentualnych zaburzeń współistniejących, a przede wszystkim funkcji indywidualnej tychże (konsekwencje objawu, dla jednostki, która go prezentuje)¹⁴⁹⁴.

Niezależnie od przeprowadzonych rozważań, nie można tracić z pola widzenia tego, że art. 196 k.p.k. ma charakter gwarancyjny. Jego *ratio legis* sprowadza się do zagwarantowania uczestnikom postępowania, iż w procesie nie będą wykorzystywane osobowe źródła dowodowe, które z różnych względów mogą zostać uznane za nieobiektywne czy stronnicze¹⁴⁹⁵, albo nierzetelne. Konieczność urzeczywistnienia tych założeń nakazuje przyjąć, iż w razie braku możliwości ustalenia, że dane zaburzenie *ad casum*, z całą pewnością nie

¹⁴⁹² Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego...*, t. I., s. 1122.

¹⁴⁹³ Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467*, Warszawa 2014, el.LEX/kom. do art. 196 k.p.k.; Nb 9.

¹⁴⁹⁴ Szerzej zob. wstęp do rozprawy.

¹⁴⁹⁵ Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Katowice 2001, s. 65.

wpływa negatywnie na zdolność do wykonywania funkcji biegłego, należy powołać innego biegłego.

Konkludując tę część rozważań przyjąć należy, że zaburzenia psychiczne mogą być bezpośrednią przyczyną utraty legitymacji procesowej biegłego. Osoba, która pierwotnie partycypowała w procesie w tym charakterze, może zostać bowiem wyłączona od dalszego udziału w sprawie, jeśli zaburzenia te zostaną uznane za powody, o których mowa w art. 196 §3 k.p.k.

Jedynie dla porządku wskazać należy, iż wymóg posiadania przez biegłego pełni praw cywilnych¹⁴⁹⁶, wyklucza możliwość występowania w tej roli osób ubezwłasnowolnionych. Innymi słowy, każdy biegły powołany do wydania opinii będzie posiadał pełną zdolność do czynności procesowych, w toku postępowania karnego.

Teoretycznie, zaburzenia psychiczne występujące u biegłego *in tempore processus* mogą też utrudniać rzeczywistą realizację uprawnień procesowych¹⁴⁹⁷, a więc ograniczać bądź znosić jego zdolność do czynności procesowych w sensie faktycznym. Taki układ procesowy ma jednak charakter czysto kazuistyczny, toteż nie będzie szerzej analizowany. Trudno bowiem przyjąć, iż biegły z powodu doznawanych objawów psychicznych, może być jednocześnie niezdolny do korzystania z uprawnień (np. ustanowienia pełnomocnika), a zarazem zdolny do wydania merytorycznej opinii w sprawie (brak zdolności do wydania opinii skutkuje zaś wyznaczeniem innego biegłego, jest więc równoznaczny z utratą legitymacji procesowej przez biegłego pierwotnie powołanego¹⁴⁹⁸, który siłą rzeczy traci uprawnienia procesowe).

W postępowaniu karnym opinia może zostać wydana także przez instytucję naukową lub specjalistyczną (art. 193 §2 k.p.k.)¹⁴⁹⁹. Odrębne rozważanie tego układu procesowego nie

¹⁴⁹⁶ Wymóg ten wynika *explicite* z §12 ust. 1 pkt 1 Rozp.BS.

¹⁴⁹⁷ Dla przykładu biegły może ustanowić pełnomocnika, jeśli wymagają tego jego interesy w toczącym się postępowaniu – art. 87 §2 k.p.k.; może on też zaskarżać niektóre decyzje procesowe – np. dotyczące zwolnienia go z obowiązku zachowania tajemnicy zawodowej – art. 180 §1 lub 2 zw. z art. 197 §3 k.p.k.

¹⁴⁹⁸ Utrata legitymacji procesowej jest równoznaczna z utratą zdolności do czynności procesowych. Nie sposób dokonywać oceny zdolności do realizacji czynności procesowych w ujęciu faktycznym, jeśli podmiot a priori nie jest uprawniony do ich dokonania w sensie prawnym, tj. nie może zgodnie z prawem procesowym dokonać ich wywołując pożądany skutek

¹⁴⁹⁹ Instytucjami naukowymi są np. uczelnie wyższe, publiczne i niepubliczne oraz ich jednostki organizacyjne (wydziały, instytuty, katedry, zakłady), które prowadzą badania naukowe. Na pewno potwierdzeniem faktu prowadzenia badań naukowych jest posiadanie uprawnień do nadawania przynajmniej stopnia doktora (Widacki J., *Instytucja naukowa lub specjalistyczna w rozumieniu art. 193 §2 k.p.k.*, Państwo i Prawo 9/2013, s. 45-53). Z kolei, instytucja specjalistyczna to instytucja niebędąca instytucją naukową, ale specjalizująca się w określonych badaniach z zakresu wiedzy specjalnej, niezbędnej w danym postępowaniu karnym, funkcjonująca bądź to w ramach innego podmiotu, ale z określonym wyodrębnieniem organizacyjnym i technicznym, bądź jako podmiot samodzielny, ale w obu wypadkach wyposażony jednak w odpowiednią aparaturę badawczą ze stosownymi certyfikatami i zatrudniający personel z należytyimi kwalifikacjami w danych dziedzinach, bez względu jednak na charakter jego zatrudnienia, jak i formę prawną samej instytucji. Istotnym jest zatem to, czy mamy do czynienia z podmiotem, który trudni się prowadzeniem badań specjalistycznych, dysponując w tym zakresie stosownym zapleczem technicznym i kadrowym – wyrok SA w Katowicach z 12.04.2018 r., II AKa 584/17, LEX nr 2580293.

jest jednak konieczne. *In fact*o, opinię wydają tu konkretne osoby fizyczne wchodzące w skład takiego podmiotu¹⁵⁰⁰. Założenie to wynika z indywidualnego charakteru dowodu z opinii biegłego i osobistej odpowiedzialności każdego z ekspertów za wydaną opinię¹⁵⁰¹. Do osób tych, stosuje się zaś odpowiednio przepisy o biegłych (art. 193 §2a k.p.k.). Procesowe implikacje ewentualnych zaburzeń psychicznych jawią się tu zatem w sposób tożsamy do sytuacji, w której występowałyby one u – omówionych powyżej – biegłych indywidualnych.

3.2. Zaburzenia psychiczne występujące u biegłego a wartość dowodowa i możliwość wykorzystania jego opinii w procesie

Należy pamiętać, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Zaburzenia psychiczne występujące u biegłego *in tempore processus*, wypełniające przesłanki, o których mowa w art. 196 §3 k.p.k. mogą zatem zostać ujawnione¹⁵⁰² dopiero po wydaniu przez niego opinii. Pytanie jakie tu powstaje dotyczy wartości dowodowej takiego dowodu, a co za tym idzie możliwości jego wykorzystania w procesie.

W pierwszej kolejności należy rozstrzygnąć, czy biegły, który wydał już opinię powinien w ogóle podlegać wyłączeniu w trybie art. 196 §3 k.p.k. *Prima facie*, wydawać by się mogło, że wyłączenie to jest zbędne, skoro biegły spełnił już swój procesowy obowiązek. Warto jednak zauważyć, że udział biegłego w postępowaniu nie ogranicza się do samego wydania opinii. Świadczy o tym chociażby możliwość następczego wezwania biegłego, celem uzupełnienia uchybień dostrzeżonych przez organ w przedstawionej opinii (art. 201 k.p.k.) czy jego przesłuchania (art. 200 §3 k.p.k.). Należy zatem przyjąć, że biegły powinien podlegać wyłączeniu, w każdym momencie postępowania, w którym ujawnią się wobec niego przesłanki wskazane w art. 196 §3 k.p.k., tj. powstanie wątpliwość co do jego wiedzy bądź bezstronności, albo ujawnią się inne ważne powody. Za takim wnioskiem przemawia zresztą treść przywołanego przepisu. Ustawodawca nie określa tu bowiem etapu postępowania karnego czy konkretnej czynności procesowej w związku, z którą owe powody mają się ujawnić¹⁵⁰³. Zakres temporalny art. 196 §3 k.p.k., nie ogranicza się więc do momentu wydania przez biegłego

¹⁵⁰⁰ Obowiązek wyznaczenia osób o należytych kwalifikacjach do sporządzania opinii, ciąży w tym przypadku na kierowniku jednostki, co ma finalnie gwarantować wysoką jakość tak przeprowadzonego dowodu opartą na merytorycznych kompetencjach osób opiniujących zespołowo w ramach instytucji – wyrok SA w Katowicach z 5.04.2018 r., II AKa 336/17, LEX nr 2556006.

¹⁵⁰¹ Grzegorzczak T., Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467, Warszawa 2014, el.LEX/kom. do art. 193 k.p.k.; Nb 10.

¹⁵⁰² Bądź powstać.

¹⁵⁰³ Stwierdzając jedynie ogólnikowo „jeżeli ujawnią się powody osłabiające zaufanie do wiedzy bądź bezstronności biegłego albo inne ważne powody, powołuje się innego biegłego”.

opinii. Względy celowościowe nakazują jednak przyjąć, iż wyłączenie to jest konieczne do momentu rozstrzygnięcia sprawy, a więc jej prawomocnego zakończenia.

W przypadku wyłączenia biegłego z powodów określonych w art. 196 §1 k.p.k., jego opinia *ex lege* nie stanowi dowodu, co wynika *explicite* z art. 196 §2 k.p.k. Ustawodawca nie przewidział tożsamego skutku procesowego, gdy podstawą wyłączenia są okoliczności wymienione w §3 tego przepisu. Oznacza, to że opinia wydana przez biegłego z zaburzeniami psychicznymi, który z ich powodu został wyłączony od udziału w sprawie na podstawie art. 196 §3 k.p.k., pozostaje dowodem w sprawie¹⁵⁰⁴. Jak słusznie przyjmuje L.K. Paprzycki „organ procesowy przeprowadza wówczas dowód z nowej opinii tego samego rodzaju, a następnie, na zasadach ogólnych, przeprowadza dalsze czynności, jak w każdym wypadku, gdy dysponuje dwiema opiniami i także na zasadach ogólnych ocenia te opinie”¹⁵⁰⁵. Przenosząc to ogólne spostrzeżenie na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań, stwierdzić należy, że stan psychiczny biegłego sporządzającego opinię pozostaje irrelevantny dla jej bytu procesowego. Punkt ciężkości zostaje tu bowiem przesunięty na kwestię formalnej i merytorycznej prawidłowości wydanej przez niego opinii¹⁵⁰⁶.

Organ procesowy dokonuje oceny opinii biegłego wyłączonego, zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów (art. 7 k.p.k.), a także z uwzględnieniem wymogów wynikających z art. 201 k.p.k.¹⁵⁰⁷ Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że ciążący na organie obowiązek oceny obejmuje weryfikację diskutowanego dowodu, m.in. z perspektywy zasad logicznego rozumowania, zupełności, jasności oraz niesprzeczności opinii, a także kompletności materiałów będących jej podstawą czy poprawności metodologicznej (zastosowanych metod badawczych) i przyjętych sposobów wnioskowania¹⁵⁰⁸. Jeśli opinia spełnia ww. wymogi to powinna zostać włączona do podstawy faktycznej zapadłych

¹⁵⁰⁴ Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 110.

¹⁵⁰⁵ *Komentarz aktualizowany do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, red. L.K. Paprzycki, el.LEX/2015/kom. do art. 196-197; Nb: 7. Tak też: wyrok SN z 16.12.2008 r., WA 43/08, LEX nr 531410 oraz Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego...*, s. 110.

¹⁵⁰⁶ Tak słusznie Cieślak M., Spett K., Szymusik A. Wolters W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991, s. 121.

¹⁵⁰⁷ Postanowienie SN z 20.04.2022 r., IV KK 277/21, LEX 3430923; postanowienie SN z 21.07.2020 r., V KK 283/20, LEX nr 3276606; wyrok SA w Warszawie z 27.04.2023 r., II AKa 515/22, LEX nr 3569171; wyrok SO w Siedlcach z 31.05.2022 r., II Ka 147/22, LEX nr 3357910.

¹⁵⁰⁸ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1140-1141; Burdzik M., Nowak A., Frasz M., *Efekt regresji...*, s. 86; Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, Prokuratura i Prawo 1/2013, s. 79. Tożsame stanowisko prezentowane jest w orzecznictwie. Jak słusznie wskazał SA we Wrocławiu: „O zasadności uczynienia opinii biegłego podstawą ustaleń faktycznych w kwestiach wymagających wiadomości specjalnych powinny decydować jedynie takie ich walory, jak jasność sformułowań, siła argumentacji, wyczerpanie problematyki postawionej przez organ procesowy przed biegłym przy jednoczesnym skorzystaniu z wszystkich materiałów dowodowych mogących mieć znaczenie dla wyjaśnienia tej problematyki ("pełność"), wzajemna koherentność prezentowanych poglądów ("niesprzeczność"), uwzględnienie aktualnych zapatrywań nauki (wyrok SA we Wrocławiu z 16.05.2019 r., II AKa 165/18, LEX nr 2704590).

rozstrzygnięć. Ustawa karnoprosowa nie daje bowiem, ani organowi procesowemu ani stronom prawa do jednostronnego, arbitralnego zdyskwalifikowania opinii biegłego bez wykazania, że jest ona niepełna¹⁵⁰⁹ lub niejasna¹⁵¹⁰ albo sprzeczna¹⁵¹¹, czy została sporządzona nierzetelnie¹⁵¹².

Dla porządku wskazać należy, że skoro mowa tu o biegłym, który został wyłączony od udziału w sprawie na podstawie art. 196 §3 k.p.k., ewentualne braki czy uchybienia dostrzeżone w jego opinii nie mogą być uzupełnione poprzez jego ponowne wezwanie (tj. w trybie art. 201 k.p.k.). Wykluczyć należy również jego przesłuchanie¹⁵¹³. W tej sytuacji, powstaje specyficzny układ procesowy, w którym w postępowaniu nadal istnieje środek dowodowy (opinia biegłego), przy jednoczesnym wyrugowaniu źródła dowodowego, od którego środek ten pochodzi.

Oczywiście, w praktyce możliwa jest też sytuacja, w której zaburzenia psychiczne występujące u biegłego nie zostaną ujawnione w toku procesu¹⁵¹⁴. Biegły nie zostanie wówczas wyłączony od udziału w sprawie, w trybie art. 196 §3 k.p.k. Odrębna analiza tego układu procesowego nie jest jednak konieczna, gdyż ocena złożonej przez niego opinii będzie podlegała tożsamym zasadom, do tych opisanych powyżej. Również w tym przypadku organ będzie więc oceniał opinię pod kątem jej wartości merytorycznej, zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów i wymogów wynikających z art. 201 k.p.k. Jeśli dysfunkcje psychiczne biegłego przenikną do treści samej opinii (np. skutkując nielogicznością wywodów), organ będzie miał możliwość zasięgnięcia opinii innych biegłych albo ponownego wezwania tego samego biegłego¹⁵¹⁵ (art. 201 k.p.k.).

Podsumowując tę część rozważań, można zatem przyjąć, że zaburzenia psychiczne występujące u biegłego *in tempore processus*, są irrelewantne dla bytu procesowego wydanej

¹⁵⁰⁹ Opinia jest niepełna, jeżeli nie udziela odpowiedzi na wszystkie postawione biegłemu pytania, na które zgodnie z zakresem posiadanych wiadomości specjalnych i udostępnionych materiałów dowodowych może oraz powinien udzielić odpowiedzi lub jeżeli nie uwzględnia wszystkich istotnych dla rozstrzygnięcia konkretnej kwestii okoliczności, albo też nie zawiera uzasadnienia wyrażonych w niej ocen oraz poglądów – wyrok SA w Warszawie z 2.06.2021 r., II AKa 374/20, LEX 3214909.

¹⁵¹⁰ Opinia jest niejasna, jeżeli jej sformułowanie nie pozwala na zrozumienie wyrażonych w niej ocen i poglądów, a także sposobu dochodzenia do nich, albo jeżeli zawiera wewnętrzne sprzeczności, czy posługuje się nielogicznymi argumentami - wyrok SA w Szczecinie z 14.03.2019 r., II AKa 59/18, LEX nr 2758436. Zob. też postanowienie SN z 27.11.2020 r., II KK 326/20, LEX nr 3301863.

¹⁵¹¹ Sprzeczność opinii może być rozpatrywana w dwóch aspektach – wewnętrznym i zewnętrznym. Sprzeczność wewnętrzna to wzajemne wykluczanie się twierdzeń lub tez przedstawionych w ramach jednej opinii. Z kolei sprzeczność zewnętrzna, to wykluczenia zachodzące pomiędzy różnymi opiniami - *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 1340.

¹⁵¹² Tak słusznie SA w Szczecinie w wyroku z 14.03.2019 r., II AKa 59/18, LEX nr 2758436.

¹⁵¹³ Koper R., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Warszawa 2022, s. 117-118.

¹⁵¹⁴ Np. z uwagi na ich nietransparentny charakter (zaburzenia nie manifestujące się wyraźnie w sferze behawioralnej) czy też brak wiedzy organu na temat schorzeń psychicznych biegłego.

¹⁵¹⁵ W omawianym układzie procesowym biegły nie zostanie bowiem wyłączony od udziału w sprawie.

przez niego opinii. Niezależnie od tego, czy zaburzenia te zostaną ujawnione w toku procesu, skutkując wyłączeniem biegłego czy też nie, ocenie podlegać będzie wyłącznie dostarczony przez niego środek dowodowy. Jeśli zaburzenia psychiczne nie będą rzutowały na wartość merytoryczną sporządzonej opinii, ta ostatnia może stanowić element podstawy faktycznej wydanego następnie rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu¹⁵¹⁶.

3.3. Zaburzenia psychiczne biegłego a uchybienie obowiązkom procesowym – konsekwencje procesowe i pozaprocessowe

W poprzednim podrozdziale omówiono układ procesowy, w którym biegły – mimo prezentowanych zaburzeń psychicznych – wydał opinię w sprawie. Należy jednak pamiętać, zaburzenia te mogą też sprawić, iż biegły uchybi ciążącym nań obowiązkom, tj. w ogóle nie wyda opinii w zakresie przewidzianym postanowieniem organu procesowego, bądź następnie nie stawi się na wezwanie organu celem jej uzupełnienia czy przesłuchania¹⁵¹⁷. Jako przykład można wskazać na osobę, u której doszło do nasilenia objawów depresyjnych skutkujących anergią, czy osobę z nasileniem objawów lękowych, manifestujących się całkowitym wycofaniem z relacji społecznych.

Interpretacja tych biernych postaw i zachowań, bez uwzględnienia ich psychopatologicznego podłoża może skłonić organ do zastosowania wobec biegłego środków przymusu procesowego, w tym:

- nałożenia na niego kary pieniężnej w wysokości do 3000 zł (art. 285 §1 w zw. z art. 287 §1 k.p.k.) – w razie nieusprawiedliwionego niestawiennictwa na wezwanie czy bezpodstawnego uchylania się od wykonania czynności biegłego,
- zarządzenia zatrzymania i przymusowego doprowadzenia biegłego (art. 285 §2 zd. 2 k.p.k.) – co, zgodnie z zamysłem ustawodawcy, jest możliwe jedynie „wyjątkowo”,
- zastosowania aresztu wymuszającego, na okres do 30 dni (art. 287 §2 k.p.k.) – w razie przyjęcia, iż uchybienie obowiązkowi stawiennictwa na wezwanie czy wykonania czynności biegłego mają charakter uporczywy.

¹⁵¹⁶ Przy zachowaniu pozostałych wymogów wynikających z ustawy karnoprocessowej – np. konieczności ujawnienia tego dowodu w toku rozprawy głównej (art. 410 k.p.k.).

¹⁵¹⁷ Obowiązki stawiennictwa na wezwanie, pozostawania do dyspozycji organu procesowego i złożenia zeznań wynikają z odesłania zamieszczonego w art. 197 § 3 k.p.k., który przewiduje odpowiednie stosowanie przepisów kreujących analogiczne obowiązki świadka - Koper R., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Warszawa 2022, s. 118.

Przenosząc te ogólne spostrzeżenia na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań należy zwrócić uwagę na kilka kwestii.

Jeśli przyczyną niestawiennictwa biegłego na wezwanie organu są jego zaburzenia psychiczne (a więc choroba w znaczeniu powszechnym), to należyte usprawiedliwienie nieobecności, *de lege lata* wymaga przedstawienia zaświadczenia lekarza sądowego. Chociaż ustawodawca w art. 117 §2a k.p.k. nie odnosi się *explicite* do tej grupy podmiotów, to przyjąć należy, że biegli mieszczą się w zakresie semantycznym pojęcia „innych uczestników postępowania, których obecność była obowiązkowa”. Również w tym przypadku należy podzielić pogląd zgodnie, z którym przepis ten nie powinien być stosowany w sposób bezwzględny. Trzeba bowiem uwzględnić, że brak formalnego zaświadczenia lekarza sądowego o niezdolności do stawiennictwa może być usprawiedliwiony okolicznościami losowymi, czy nagłym charakterem zdarzenia¹⁵¹⁸. To ostatnie zastrzeżenie dotyczy zwłaszcza gwałtownej dekompensacji stanu psychicznego, który skutkuje koniecznością hospitalizacji w oddziale psychiatrycznym.

Oczywiście zgodnie z art. 12 ust. 4 u.lek.s., w przypadku pobytu biegłego w szpitalu, lekarz sądowy może wydać zaświadczenie jedynie na podstawie udostępnionej dokumentacji, bez osobistego badania uczestnika postępowania. Niemniej, aby sytuacja ta mogła zaistnieć, biegły musi najpierw jakkolwiek przekazać organowi procesowemu informację o takim powodzie swojej nieobecności, co może okazać się utrudnione w przypadku znacznego nasilenia objawów psychopatologicznych (np. w stanie ostrej psychozy). Wydaje się, że informacja o hospitalizacji może być przekazana organowi zarówno przez samego biegłego jak i inne osoby (np. jego osoby bliskie, wraz z przedłożeniem zaświadczenia wystawionego przez szpital).

Nawet, gdyby odrzucić powyższy sposób interpretacji art. 117 §2a k.p.k., pozwalający na odstępstwo od wyrażonego w nim wymogu w przypadkach nagłych, to informacja o leczeniu biegłego niepotwierdzona zaświadczeniem lekarza sądowego, powinna raczej skłonić organ do zastosowania art. 196 §3 k.p.k. (tj. wyłączenia biegłego i powołania w jego miejsce innego), aniżeli stosowania środków przymusu. Za takim rozwiązaniem przemawiają przede wszystkim względy ekonomiki procesowej. Skoro bowiem biegły jest „zastępowalny”, to łatwiej powołać nowego biegłego, niż stosować środki przymusu, które najpewniej okażą się bezskuteczne (nie

¹⁵¹⁸ Wyrok SN z 24.10.2018 r., V KK 483/18, LEX nr 2573008; odmiennie postanowienie SA w Krakowie z 17.11.1993 r., II AKz 318/93, LEX nr 27941.

spowodują, iż organ procesowy uzyskania pożądaną opinię, od biegłego skoro ten przebywa w szpitalu). Takie podejście jest zarazem zgodne z *ratio legis* środków przymusu¹⁵¹⁹.

Sprawa nieco skomplikuje się, gdy kara pieniężna zostanie już na biegłego nałożona. Wówczas, zgodnie z art. 286 k.p.k., należy ją uchylić, o ile ukarany w ciągu tygodnia od daty doręczenia mu postanowienia wymierzającego karę, dostatecznie usprawiedliwi swe niestawiennictwo. Wykładnia art. 286 k.p.k. dokonywana z uwzględnieniem wyżej wymienionego art. 117 §2a k.p.k. prowadzi do wniosku, że również w tym przypadku, podstawową formą usprawiedliwienia nieobecności wynikłej z powodu choroby powinno być zaświadczenie wystawione przez lekarza sądowego¹⁵²⁰. Przy czym, w literaturze wskazuje się, że za usprawiedliwioną przyczynę niestawiennictwa należy uznać jedynie chorobę obłożną, wynikającą z nagłego i poważnego pogorszenia zdrowia, które wymaga niezwłocznego poddania się leczeniu szpitalnemu¹⁵²¹. Nie kwestionując powyższego stanowiska, niejako *in genere*, warto jedynie zaznaczyć, że możliwe są sytuacje, w których zaburzenia psychiczne całkowicie uniemożliwią biegłemu spełnienie ciążącego nań obowiązku stawiennictwa, nie wywołując jednocześnie potrzeby niezwłocznej hospitalizacji¹⁵²². Konieczność uwzględnienia specyfiki zaburzeń psychicznych nakazuje przyjąć, iż organ podejmujący decyzję w przedmiocie uchylenia kary pieniężnej powinien brać pod uwagę również takie okoliczności, nie łącząc ściśle obłożności (ciężkości) choroby, jedynie z potrzebą jej leczenia w trybie szpitalnym. Oczywiście obowiązek usprawiedliwienia niestawiennictwa personalnie obciąża biegłego. Niemniej ocena jego dostateczności pozostaje domeną organu procesowego.

¹⁵¹⁹ Celem środków przymusu jest bowiem wymuszenie wykonania przez biegłego określonego obowiązku procesowego. Jeśli możliwość jego wymuszenia *ad casum* nie jest możliwa, zastosowanie środka jawi się jako zbędne i bezcelowe. Środki te nie mają bowiem waloru prewencyjnego – postanowienie SA w Krakowie z 28.02.2007 r., II AKz 61/07, LEX nr 269367.

¹⁵²⁰ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 565. *Kodeks postępowania karnego*, Tom I., *Komentarz aktualizowany*, red. Świecki D., el.LEX/2023/kom. do art. 285 k.p.k.; Nb 7; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2021, el.Legalis/kom. do art. 286 k.p.k.; Nb 5.; *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021; kom. do art. 286 k.p.k.; Nb 2.

¹⁵²¹ Tak np. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1579 z powołaniem na postanowienie SA w Krakowie z 17.11.1993 r., II AKz 318/93, LEX nr 27941.

¹⁵²² Np. nasilenie rytuałów anankastycznych. Osoba z rytuałami anankastycznym odczuwa przymus „przeprowadzenia” wszystkich czynności składających się na rytuał w określony sposób, w określonym porządku i kolejności. Jakakolwiek, nawet najdrobniejsza pomyłka, skutkuje koniecznością powtórzenia rytuału, co może zajmować większą część dnia. Procesy myślowe skupiają się wówczas na ww. procedurze, co wyklucza ich efektywne (a często jakiegokolwiek) wykorzystanie w innym celu – np. do realizacji obowiązku polegającego na stawiennictwie w miejscu przeprowadzania czynności. Innym przykładem są nasilone kompulsje i obsesje higieniczne. Ponownie warto przytoczyć przykład pacjentki, która odczuwała przymus „mycia się”, a co za tym dokonywała powtarzających się kąpiele, przez ponad 18 godzin na dobę, pozostając jednocześnie krytyczna względem doznawanych objawów (mając świadomość ich patologicznego charakteru). Takie objawy z uwagi na ich chroniczny charakter, nie zawsze leczone są w szpitalu.

Zgodnie z art. 286 zd. 2 k.p.k., usprawiedliwienie uzasadniające uchylenie kary pieniężnej może nastąpić w ciągu tygodnia od daty doręczenia biegłemu postanowienia wymierzającego tę karę. W doktrynie nie ma jednoznaczności, co do charakteru tego terminu. Niektórzy autorzy przyjmują, że mowa tu o terminie instrukcyjnym¹⁵²³, inni przypisują mu charakter prekluzyjny¹⁵²⁴. Wydaje się, że najtrafniejsze jest stanowisko wyrażone przez P. Hofmańskiego, E. Sadzik i K. Zgryzka. Przywołani autorzy przyjmują, że mowa tu o terminie stanowczym, gdyż czynność procesowa (usprawiedliwienie niestawiennictwa) dokonana po jego upływie jest względnie bezskuteczna, w tym sensie, że organ procesowy nie ma obowiązku uchylenia kary pieniężnej – niemniej może to uczynić. Jednocześnie termin ten nie podlega przywróceniu, a więc nie jest zawity¹⁵²⁵.

Usprawiedliwienia można dokonać zarówno w formie pisemnej, przesyłając je na adres organu procesowego, jak i ustnie do protokołu¹⁵²⁶. Co oczywiste, forma ustna będzie możliwa jedynie, gdy kolejna czynność procesowa z udziałem ukaranego zostanie przeprowadzona, przed upływem terminu wskazanego w art. 286 k.p.k.

Analizując adekwatność rozwiązań przewidzianych w art. 286 k.p.k., z perspektywy biegłego z zaburzeniami psychicznymi trzeba zwrócić uwagę na kilka kwestii. W pierwszej kolejności warto zauważyć że, dochowanie tygodniowego terminu, o którym mowa w tym przepisie może być problematyczne, zwłaszcza, gdy biegły w następstwie pogorszenia stanu psychicznego zostanie objęty leczeniem w trybie szpitalnym. Podzielając przywołany powyżej pogląd P. Hofmańskiego, E. Sadzik i K. Zgryzka przyjąć należy, że po upływie ww. terminu organ może co prawda podjąć decyzję o uchyleniu kary pieniężnej, niemniej *de lege lata* nie ma takiego obowiązku – nawet jeśli nieobecność została usprawiedliwiona w sposób dostateczny. Przyjmując nieco inną optykę stwierdzić należy, że w obecnym stanie prawnym organ procesowy może odmówić uchylenia kary porządkowej, w trybie art. 286 k.p.k., wyłącznie z tego powodu, że ukarany przekroczył termin na usprawiedliwienie.

De lege ferenda, warto zastanowić się nad zasadnością nadania terminowi z art. 286 k.p.k. charakteru zawitego, a więc podlegającego przywróceniu w trybie art. 126 §1 k.p.k. Przemawiają za tym względy gwarancyjne. Jak już wykazano powyżej, biegły (jak każdy inny uczestnik postępowania objęty zakresem tej normy) może przecież uchybić terminowi na

¹⁵²³ Tak np. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020, s. 790.

¹⁵²⁴ Tak np. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., Warszawa 2020, s. 566.

¹⁵²⁵ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1578.

¹⁵²⁶ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I., red. Świecki D., Warszawa 2018 r., el.LEX/kom. do art. 286 k.p.k.; Nb 4.

usprawiedliwienie, z przyczyn całkowicie od niego niezależnych¹⁵²⁷. Obecny kształt art. 286 k.p.k. w praktyce pozbawia ukaranego możliwości skorzystania z przewidzianego tam uprawnienia, czyniąc zeń rozwiązanie iluzoryczne, w każdym przypadku, w którym zaburzenie psychiczne będące przyczyną pierwotnego niestawiennictwa trwa dłużej niż 7 dni i obejmuje również okres na usprawiedliwienie.

Oczywiście, biegły ukarany karą pieniężną może też zaskarżyć postanowienie wydane w tym przedmiocie, w drodze zażaleniowej (art. 290 §2 k.p.k.). Zgodnie z regułami ogólnymi, termin na wniesienie zażalenia wynosi wówczas 7 dni (art. 460 k.p.k.) i w tym przypadku ma charakter zawity (art. 122 §2 k.p.k.). Nie przekreśla to jednak poczynionych powyżej konkluzji. Przyjęcie, że niemożność faktycznego skorzystania z uprawnienia przewidzianego w art. 286 k.p.k. jest irrelevantna, gdyż ukarany może skorzystać z drogi zażaleniowej, w praktyce prowadziłaby do wniosku o zbędności art. 286 k.p.k. Takie założenie jest zaś sprzeczne z wykładnią *per non est*, a co za tym idzie - niedopuszczalne.

Ustawa karnoprosesowa przewiduje też możliwość nałożenia kary pieniężnej na osobę, który bezpodstawnie uchyla się od wykonania czynności biegłego (art. 287 §1 w zw. z art. 285 §1 k.p.k.). *Ratio legis* art. 287 §1 k.p.k. sprowadza się do stworzenia organowi możliwości wyegzekwowania od danego uczestnika postępowania (w tym przypadku biegłego) wypełnienia ciężących nań obowiązków procesowych¹⁵²⁸, niepolegających bezpośrednio na obowiązku stawiennictwa na wezwanie (*arg. a rubrica ex art. 287 §1 k.p.k.* - w przypadku niestawiennictwa zastosowanie znajduje bowiem art. 285 §1 k.p.k. stosowany bezpośrednio)¹⁵²⁹. Warto zauważyć, że zakres czynności biegłego, o którym mowa w analizowanym przepisie nie ogranicza się wyłącznie do wydania opinii, ale obejmuje również czynności poprzedzające jej wydanie (np. zbadanie uczestnika postępowania) oraz inne działania, do których w toku postępowania zobligowany jest biegły¹⁵³⁰.

Na tym etapie analizy nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u biegłego *in tempore procedendi* mogą uniemożliwiać mu realizację ww. obowiązków składających się na „czynności biegłego”. Wydaje się, że w takiej

¹⁵²⁷ Takimi przyczynami mogą być zarówno same zaburzenia psychiczne (choćby ostra psychoza, czy fuga dysocjacyjna) jak i następstwa tychże (przymusowa hospitalizacja w oddziale psychiatrycznym).

¹⁵²⁸ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1582.

¹⁵²⁹ W tym sensie art. 287 §1 k.p.k. stanowi swoiste uzupełnienie normy z art. 285 §1 k.p.k., rozszerzające przedmiotowy i podmiotowy zakres zastosowania kar pieniężnych. Możliwe jest przecież, że biegły wezwany celem przesłuchania – stawi się na przesłuchanie (a więc nie uchybi obowiązkowi stawiennictwa), niemniej odmówi udzielenia odpowiedzi na zadawane mu pytania.

¹⁵³⁰ Dla przykładu biegły może zostać zobowiązany do udziału w przeprowadzeniu dowodów (art. 198 §1b k.p.k.), w tym w przesłuchaniu świadka w trybie art. 192 §2 k.p.k. Jest on nadto zobligowany do złożenia zeznań (art. 197 w zw. z art. 177 k.p.k.), jeśli organ zdecyduje się go przesłuchać (art. 200 §3 k.p.k.).

sytuacji organ procesowy nie powinien stosować kary pieniężnej, w trybie art. 287 §1 k.p.k. Jeśli bowiem przyczyną biernej postawy biegłego są wspomniane zaburzenia, to zastosowanie omawianego środka przymusu najpewniej nie spowoduje, iż wykona on ciążyący na nim obowiązek. Kara pieniężna z założenia nie spełni więc swojej funkcji.

Problem jaki tu powstaje dotyczy tego, że organ procesowy nie posiada wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii, toteż nie będzie w stanie ocenić czy zachowania prezentowane przez biegłego mają podłoże psychopatologiczne czy też nie. *De lege lata*, brak jest możliwości skierowania biegłego na badanie psychiatryczne. O ile, wprowadzenie takiego rozwiązania dla oceny zdolności biegłego do wydania opinii¹⁵³¹, nie wydaje się właściwe, to należy rozważyć je, jako fakultatywny (zależny od uznania organu) element, poprzedzający decyzję o zastosowaniu środka przymusu. Takie rozwiązanie miałoby istotny walor gwarancyjny i wzmacniało pozycję procesową osobowych źródeł dowodowych, które z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie są w stanie należycie spełnić swoich obowiązków. W razie ustalenia przez biegłego psychiatrę, takich zależności, zastosowanie kary pieniężnej powinno być *ex lege* wyłączone. Proponowane rozwiązanie chroniłoby więc omawianych uczestników postępowania przed uciążliwościami procesowymi, związanymi ze stosowaniem środków przymusu, które – jak już wspomniano – i tak nie spełniłyby swej roli.

Powyższe rozważania należy traktować w kategoriach postulatów *de lege ferenda*. W obecnym stanie prawnym brak jest bowiem dostatecznej podstawy normatywnej do wyprowadzenia wniosku, iż organ procesowy nie może stosować kary pieniężnej, w trybie art. 287 §1 k.p.k., jeśli przyczyną niewypełnienia obowiązków procesowych przez danego uczestnika postępowania, są jego dysfunkcje psychiczne.

W razie uporczywego¹⁵³² uchylania się od wypełnienia czynności biegłego czy uporczywego niestawiennictwa na wezwanie¹⁵³³, wobec biegłego można zastosować również – niezależnie od kary pieniężnej – areszt wymuszający na okres do 30 dni (art. 287 §2 k.p.k.). Z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań, najistotniejsze jest zwrócenie uwagi na przesłanki uchylenia tego środka przymusu. Zgodnie z art. 287 §3 k.p.k., areszt należy uchylić, jedynie w dwóch przypadkach, tj. jeśli osoba aresztowana spełni obowiązek albo postępowanie

¹⁵³¹ Jak wskazano we wcześniejszych fragmentach, z uwagi na zastępowalność biegłego – prostszym i korzystniejszym z perspektywy ekonomiki procesowej rozwiązaniem jest wyłączenie biegłego i powołanie w jego miejsce nowego eksperta.

¹⁵³² "Uporczywość" w rozumieniu art. 287 § 2 k.p.k. zakłada wielokrotność odmowy wykonania obowiązków procesowych oraz świadome działanie zmierzające do zniweczenia zaplanowanej czynności procesowej mimo obiektywnych możliwości jej przeprowadzenia – postanowienie SA w Krakowie z 19.04.2006 r. II AKz 117/06, LEX nr 183433; postanowienie SA w Krakowie z 13.12.2000 r., II AKz 289/00, LEX nr 46065.

¹⁵³³ Jeśli zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie nie jest wystarczające.

przygotowawcze lub postępowanie w danej instancji zakończy się. Należy zauważyć, że pierwsza z przesłanek może okazać się niemożliwa do spełnienia przez biegłego z zaburzeniami psychicznymi. Jeżeli bowiem, biegły uchybił obowiązkom procesowym z pobudek chorobowych, to trudno oczekiwać, że – w razie braku poprawy stanu klinicznego - spełni te obowiązki, w następstwie pozbawienia go wolności¹⁵³⁴. Pozornym truizmem jest też stwierdzenie, iż czasowe pozbawienie wolności, jako silny stresor może doprowadzić do dalszej dekompensacji stanu psychicznego omawianego tu podmiotu, co jeszcze bardziej utrudni mu realizację ciążących nań obowiązków.

Z tych względów decyzja o zastosowaniu aresztu, powinna być każdorazowo dokonywana przy uwzględnieniu całokształtu okoliczności dotyczących biegłego, zwłaszcza jego stanu psychosomatycznego. Również w tym miejscu należy przytoczyć przedstawiony powyżej postulat *de lege ferenda*, dotyczący wprowadzenia do k.p.k. rozwiązań pozwalających na przeprowadzenie badania psychiatrycznego osobowego źródła dowodowego, przed decyzją o zastosowaniu wobec niego środka przymusu. Jeśli biegły ustali, że przyczyną zachowań polegających na uporczywym niewypełnianiu obowiązków procesowych są zaburzenia psychiczne, wówczas stosownie aresztu powinno być *ex lege* niedopuszczalne. Ustalenie takich okoliczności winno skutkować także wyłączeniem biegłego, w trybie art. 196 §3 k.p.k. i powołaniem w jego miejsce nowego eksperta. Proponowane rozwiązanie ma walor gwarancyjny. Jest ono także korzystne z perspektywy ekonomiki procesowej¹⁵³⁵.

Na koniec tej części rozważań trzeba jeszcze odnieść się do odpowiedzialności karnej jaką może ponosić biegły za przedstawienie w procesie fałszywej opinii.

W obecnym stanie prawnym, przedstawienie takiej opinii mającej służyć za dowód w postępowaniu sądowym (lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy), zagrożone jest karą od roku do 10 lat pozbawienia wolności (art. 233 §4 k.k.). Dla porządku wskazać należy, że na mocy noweli z 11.03.2016 r.¹⁵³⁶, która weszła w życie 15.04.2016 r. ustawodawca znacznie zaostrzył sankcje karne przewidziane w tym przepisie¹⁵³⁷.

¹⁵³⁴ Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że objaw, który uniemożliwiał biegłemu pozostającemu na wolności wykonanie danej czynności procesowej, będzie – z dużą dozą prawdopodobieństwa – powodował taki sam efekt po jego aresztowaniu.

¹⁵³⁵ Korzystniejszym i szybszym rozwiązaniem jest bowiem zastąpienie biegłego niezdolnego do wydania opinii innym ekspertem, aniżeli stosowanie wobec podmiotu z zaburzeniami psychicznymi 30-dniowego aresztu wymuszającego, który - wobec utrzymywania się objawów – najpewniej nie przyniesie pożądanego efektu, w postaci wyegzekwowania spełnienia obowiązku procesowego.

¹⁵³⁶ Zmiany zostały dokonane ustawą z 11.03.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2016 r. poz. 437).

¹⁵³⁷ W poprzednim stanie prawnym, owy czyn zabroniony był zagrożony karą od roku do 3 lat pozbawienia wolności.

Czyn zabroniony odpowiadający typowi podstawowemu może być popełniony jedynie umyślnie. O umyślnym fałszu opinii można zaś mówić, gdy biegły ma zamiar jej sfalszowania, tj. celowo przedstawia w opinii fałszywe dane¹⁵³⁸, albo dla uzyskania oczekiwanych konkluzji¹⁵³⁹ wykorzystuje niepotwierdzone metody badawcze czy błędne sposoby rozumowania. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że znamiona czynu zabronionego z art. 233 §4 k.k. zostaną zrealizowane między innymi, gdy biegły: 1) w opinii poda inne ustalenia niż poczynione w toku ekspertyzy; 2) zatai rzeczywiście poczynione ustalenia, przeczące zasadności wniosków; 3) celowo prowadzi nieprawidłową argumentację¹⁵⁴⁰. Biegły musi też posiadać świadomość tego, że opinia jest fałszywa oraz świadomość skutków jej przedstawienia w toczącym się postępowaniu¹⁵⁴¹. Przekonanie sprawcy o prawdziwości jego opinii wyklucza zatem postawienie mu zarzutu celowego wprowadzania organów ścigania w błąd. I nie ma tu znaczenia przyczyna, dla której tkwił on w nieprawdziwym przekonaniu¹⁵⁴².

Pozornym truizmem wydaje się stwierdzenie, iż biegły, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie był świadom nieprawdziwości ferowanych przez siebie wniosków, nie może ponosić odpowiedzialności karnej na podstawie art. 233 §4 k.k.¹⁵⁴³.

Trzeba jednak pamiętać, że wspomnianą już nowelą z 11.03.2016 r., ustawodawca rozszerzył też stronę podmiotową czynu stypizowanego w art. 233 §4 k.k., wprowadzając do Kodeksu karnego, nieumyślny typ przestępstwa przedstawienia fałszywej opinii, zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 3 (art. 233 §4a k.k.), co spotkało się z wyraźną krytyką doktryny¹⁵⁴⁴. T. Widła, zwraca uwagę na „logiczną niedorzeczność” przyjętego rozwiązania¹⁵⁴⁵. Fałszować można przecież jedynie umyślnie, tj. z zamiarem (bezpośrednim

¹⁵³⁸ Tj. sprzeczne z rzeczywistym stanem faktycznym.

¹⁵³⁹ Np. konkluzji (wniosków) czy treści, oczekiwanych przez innego uczestnika postępowania. Słusznie przyjmuje B. Kurzępa, iż „prawdą jest, że jeśli przesłuchujący złoży niedozwoloną obietnicę, to biegły zawsze ma możliwość dokonania wyboru, kalkulując co mu się bardziej opłaca: przedstawienie rzetelnej opinii, czy też opinii o treści oczekiwanej przez przesłuchującego i uzyskanie korzyści zawartej w obietnicy”. Wybierając drugą opcję biegły dopuścił się omawianego tu przestępstwa polegającego na sfalszowaniu opinii – tenże, *Możliwość stosowania podstępów w trakcie przesłuchania biegłego*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2/2004, s. 76 i n.

¹⁵⁴⁰ Wyrok SA w Katowicach z 3.11.2021 r., V ACa 213/21, LEX nr 3292055.

¹⁵⁴¹ Wyrok SN z 15.01.2021 r., V CSKP 201/21, LEX nr 3107876. Zob. też Łagodziński S., *Glosa do wyroku SN z 2.10.2014 r., IV KK 82/14*, *Prokuratura i Prawo* 2/2017, s. 175.

¹⁵⁴² Tak słusznie SN w postanowieniu z 23.02.2021 r., IV KK 586/19, LEX nr 3123193.

¹⁵⁴³ Taki stan może być przede wszystkim następstwem zaburzeń psychotycznych zniekształcających percepcję otaczającej rzeczywistości i utrudniających jej krytyczną ocenę.

¹⁵⁴⁴ Zob. np. Budyń-Kulik M., *Kilka uwag o przestępstwie z art. 233 k.k. (składanie fałszywych zeznań), po nowelizacji z 11 marca 2016 r.*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G.*, 1(63)/2016, s. 36; *Kodeks karny. Komentarz*, red. Grześkowiak A., Wiak K., Warszawa 2021, s. 1360; *Kodeks karny. Część szczególna*, t. II, *Komentarz do artykułów 222-316*, red. Królikowski M., Zawłocki R., Warszawa 2017, Burdzik M., Nowak A., Fras M., *Efekt regresji...*, s. 87-88.

¹⁵⁴⁵ Widła T., *Odpowiedzialność karna za wydanie fałszywej opinii*, *Palestra* 10/2018, s. 16.

lub chociaż ewentualnym) wprowadzenia kogoś w błąd¹⁵⁴⁶. Tymczasem, nieumyślny fałsz opinii (art. 233 §4a k.k.), cechuje się *ex definitione* brakiem zamiaru po stronie biegłego. Fałszywość opinii wynika tu zatem, z niezachowania przez biegłego należytej ostrożności wymaganej przy sporządzaniu opinii, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć (art. 9 §2 k.k.). W praktyce rozróżnienie opinii niejasnej czy niepełnej od nieumyślnie sfalszowanej może być trudne¹⁵⁴⁷.

Problem ten staje się szczególnie istotny w przypadku biegłych, którzy uchybili obowiązkowi zachowania należytej staranności przy sporządzaniu opinii, z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych. Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której biegły z formalnymi zaburzeniami myślenia¹⁵⁴⁸ nie będzie w stanie przeprowadzić prawidłowego (w sensie logicznym) procesu wnioskowania, a co za tym idzie przedstawi w opinii, np. błędne konkluzje końcowe. Takie uchybienie powinno być oczywiście rozpatrywane w kategorii niepenalizowanego błędu, aniżeli nieumyślnego fałszu opinii. Niemniej jak już wspomniano, granica pomiędzy obiema kategoriami zachowań jest nieostra.

Rozwiązania przyjęte na gruncie art. 233 §4a k.k., należy zatem ocenić negatywnie. Unormowanie to w swoim obecnym kształcie stwarza ryzyko nadużyć i może prowadzić do penalizacji zachowań będących wynikiem dysfunkcji psychicznych. Zwłaszcza, gdy objawy psychopatologiczne występujące u biegłego nie manifestują się *prima facie*. Brak konieczności wykazania zamiaru (choćby ewentualnego) wprowadzenia organu w błąd, sprawia, że procesy motywacyjno-wolicjonalne biegłego stają się irrelevantne dla kwestii ewentualnej odpowiedzialności karnej.

Dostrzeżony tu problem może wydawać się kazuistyczny. Niemniej, jak trafnie zauważył niegdyś M. Cieślak, biegły nie korzysta z żadnego „immunitetu” chroniącego go przed rozwojem zaburzeń psychicznych¹⁵⁴⁹. Te ostatnie mogą więc występować u biegłych, tak samo jak u innych uczestników postępowania, co nie pozwala zbagatelizować omawianego tu zagadnienia. Tym bardziej, że stan psychiczny – jak już wielokrotnie wskazywano – jest cechą dynamiczną. Może on zatem podlegać zmianom w toku całego postępowania. Możliwe jest więc, że biegły pierwotnie zdolny do wydania opinii, utraci tę zdolność w czasie jej sporządzania. Finalnie przedstawiona opinia będzie wówczas stanowić *sui generis* wypadkową prawidłowych i patologicznie przebiegających procesów myślowych. O, ile ocena procesowa

¹⁵⁴⁶ Nowak M., *Wątpliwości związane z odpowiedzialnością prawną biegłego sądowego w świetle znówelizowanego art. 233 §4a K.K.*, Zeszyty Prawnicze 17/2017, s. 91.

¹⁵⁴⁷ *Kodeks karny. Komentarz*, red. Stefański R.A., Warszawa 2020, s. 1642.

¹⁵⁴⁸ Szerzej zob. rozdz. II.2.2.4.

¹⁵⁴⁹ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym...*, s. 119-120.

tego środka dowodowego podlega jasno określonym zasadom i kryteriom (m.in. art. 7, art. 201 k.p.k.), to ocena działań biegłego z perspektywy odpowiedzialności karnej (zwłaszcza w oparciu o art. 233 §4a k.k.) nie jest już tak jednoznaczna.

4. Zaburzenia psychiczne występujące u specjalistów

Dla zachowania kompletności prowadzonych tu rozważań należy jedynie zaznaczyć, że zaburzenia psychiczne mogą występować również u osób, które uczestniczą w procesie karnym w charakterze specjalistów. Zgodnie z art. 205 §1 k.p.k., tych ostatnich powołuje się jeżeli dokonanie oględzin, przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość, eksperymentu, ekspertyzy, zatrzymania rzeczy lub przeszukania wymaga czynności technicznych, w szczególności takich jak wykonanie pomiarów, obliczeń, zdjęć, utrwalenie śladów. Specjalista – podobnie jak biegły – pełni, więc rolę pomocnika organu procesowego¹⁵⁵⁰, gdy niezbędna jest nie tyle wiedza specjalna, w rozumieniu art. 193 §1 k.p.k., co wiedza techniczna konieczna przy wykonywaniu ww. czynności¹⁵⁵¹.

Do specjalistów stosuje się odpowiednio niektóre przepisy o biegłych, w tym art. 196 k.p.k., określający przesłanki wyłączenia od udziału w sprawie (*arg. a contrario ex art. 206 §1 k.p.k.*). Tak jak miało to miejsce w przypadku biegłych, również specjalista może zatem zostać wyłączony, jeśli prezentowane przez niego zaburzenia psychiczne będą implikowały wątpliwości co do jego wiedzy lub bezstronności. Zaburzenia psychiczne mogą być też rozpatrywane w kontekście innych ważnych przyczyn, o których mowa w tym przepisie¹⁵⁵². W razie konieczności specjalista może być przesłuchany w procesie w charakterze świadka (art. 206 §2 k.p.k.)¹⁵⁵³.

¹⁵⁵⁰ Z tego względu został on omówiony w niniejszej części rozprawy, bezpośrednio po analizie pozycji procesowej biegłego.

¹⁵⁵¹ Tak słusznie Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1180.

¹⁵⁵² Szczegółowa analiza tych zagadnień została przeprowadzona w podrozdziale 3.1. powyżej, do którego należy w tym zakresie odesłać bez konieczności powielania poczynionych tam wniosków.

¹⁵⁵³ Wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do złożenia zeznań został szczegółowo omówiony w niniejszym rozdziale, w podrozdziale 2.3.

Rozdział VIII. Zaburzenia psychiczne występujące u przedstawicieli procesowych stron

1. Zagadnienia wstępne

Przedstawicielem procesowym jest osoba uprawniona do działania w postępowaniu karnym w imieniu i na rzecz innego uczestnika postępowania¹⁵⁵⁴ - najczęściej strony, a wyjątkowo także uczestnika procesu niebędącego stroną, jeżeli *ad casum* wymaga tego jego interes prawny (art. 87 §2 k.p.k.). Przedstawiciel procesowy wyraża swoją wolę w imieniu reprezentowanego podmiotu i ze skutkiem dla tego ostatniego¹⁵⁵⁵. Co oczywiste nie działa on zatem we własnym interesie procesowym.

Z praktycznego punktu widzenia przedstawicieli procesowych można podzielić na dwie grupy, wyróżniając odpowiednio:

- a. podmioty profesjonalne, tj.: obrońcę oraz pełnomocnika, gdyż w tej roli mogą występować wyłącznie adwokaci i radcowie prawni (art. 82 k.p.k. art. 88 §1 k.p.k.);
- b. podmioty nieprofesjonalne, tj. przedstawiciela ustawowego (w tym opiekuna faktycznego) małoletniego bądź ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego lub oskarżonego, a także opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego¹⁵⁵⁶.

Z uwagi na zróżnicowanie pozycji procesowej obu kategorii przedstawicieli, a w szczególności odrębny zakres obowiązków względem podmiotów reprezentowanych, obie grupy zostaną omówione odrębnie.

Za przedstawiciela procesowego, w przywołanym na wstępie znaczeniu, należy uznać także organ uprawniony do działania w imieniu pokrzywdzonego niebędącego osobą fizyczną (art. 51 §1 k.p.k.)¹⁵⁵⁷. Co oczywiste, zaburzenia psychiczne mogą występować również u partycypującego w procesie członka ww. organu. Niemniej, taki układ procesowy nie będzie szerzej analizowany, gdyż kwestia nabycia i ewentualnej utraty uprawnień do reprezentacji¹⁵⁵⁸ regulowana jest przepisami szczególnymi, a nierzadko wewnętrznymi aktami danego podmiotu

¹⁵⁵⁴ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie ...*, s. 111.

¹⁵⁵⁵ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 271.

¹⁵⁵⁶ Podział ma walor praktyczny, nie ma on natomiast charakteru rozłącznego. *Ad casum* może bowiem dojść do sytuacji, w której przedstawiciel ustawowy będzie adwokatem lub radcą prawnym.

¹⁵⁵⁷ Przepis ten znajduje odpowiednie zastosowanie także do podmiotów niebędących osobami fizycznymi, które wykonują w procesie prawa pokrzywdzonego, jak i zakładu ubezpieczeń uważanego *ex lege* za pokrzywdzonego – tak słusznie Zagrodnik J., *Instytucja skargi subsydiarnej...*, s. 85.

¹⁵⁵⁸ Np. z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych.

(statut, umowa spółki etc.)¹⁵⁵⁹. Ustalenie jednolitych, ogólnych reguł wyłączenia od udziału w sprawie przedstawiciela pokrzywdzonego niebędącego osobą fizyczną wykracza poza ramy karnoprosowe. Jednocześnie z uwagi na szeroki i wewnątrznie zróżnicowany zbiór osób prawnych i jednostek organizacyjnych w rozumieniu art. 33¹ §1 k.c., do których stosuje się art. 51 §1 k.p.k., zabieg taki byłby dalece niepraktyczny i nadał analizie charakter nie modelowy, a kazuistyczny.

Dla porządku wskazać też należy, że przedstawicielem procesowym nie jest osoba przybrana przez pokrzywdzonego do udziału w czynnościach przeprowadzanych z jego udziałem w trybie art. 299a §1 k.p.k. Podmiot ten nie posiada bowiem żadnych uprawnień do reprezentacji pokrzywdzonego w toku procesu¹⁵⁶⁰. Tożsamy wniosek odnosi się do asystenta rodziny, o którym mowa w art. 76a k.p.k.¹⁵⁶¹. Rola tego ostatniego podmiotu sprowadza się „jedynie” do towarzyszenia małoletniemu oskarżonemu podczas posiedzenia albo rozprawy, odbywającej się z jego udziałem (art. 15 ust. 11a u.w.r.s.p.). Ustawa karnoprosowa nie przyznaje omawianemu asystentowi żadnych szczególnych uprawnień. Podmiot ten nie zalicza się również do przedstawicieli ustawowych małoletniego oskarżonego (*arg. a contrario ex art. 76 k.p.k.*). *De lege lata*, udział w posiedzeniu bądź rozprawie będzie więc polegał na biernym uczestnictwie aniżeli czynnym wsparciu oskarżonego, co niewątpliwie ogranicza walor gwarancyjny wprowadzonego rozwiązania.

Co do zasady, działanie przez przedstawiciela należy do uprawnień procesowych strony. Niemniej, w pewnych okolicznościach reprezentacja ta ma charakter obligatoryjny¹⁵⁶².

Jak słusznie zauważył niegdyś M. Cieślak, przepisy karnoprosowe nie uzależniają uprawnień omawianych tu przedstawicieli procesowych od ich stanu psychicznego. Oznacza

¹⁵⁵⁹ Artykuł 51 §1 k.p.k. ma bowiem charakter blankietowy, co oznacza, że dla ustalenia przedstawiciela procesowego w odniesieniu do konkretnego pokrzywdzonego każdorazowo niezbędne jest dokonanie stosownego w tym zakresie ustalenia, mającego podstawę w odpowiednich przepisach ustaw i ewentualnie w wynikających z nich regulacjach – postanowienie SN z 7.05.2014 r., IV KK 364/13, LEX nr 1460791; dotyczy to również sytuacji, w których organ uprawniony do reprezentacji ma charakter wieloosobowy - wyrok SN z 4.10.2016 r., V KK 85/16, LEX nr 2151451.

¹⁵⁶⁰ Szerzej na temat osoby przybranej do udziału w czynnościach zob. rozdz. IV.1.4.2.2.1.2.

¹⁵⁶¹ Przepis został wprowadzony do ustawy karnoprosowej na mocy ustawy z 14.04.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2023 r. poz. 818), która wchodzi w życie 15.02.24 r. W zakresie analizowanego tu zagadnienia istotne jest to, że analizowany art. 76a k.p.k. pozwala na wyznaczenie małoletniemu oskarżonemu asystenta rodziny, jeżeli: a) oskarżony, nieposiadający przedstawiciela ustawowego bądź opiekuna faktycznego nie wskazał innej osoby pełnoletniej do udziału w posiedzeniu bądź rozprawie w miejsce przedstawiciela ustawowego lub osoby, pod której pieczęć pozostaje albo b) przewodniczący uznał, że obecność wskazanej przez oskarżonego osoby może prowadzić do naruszenia praw lub interesów oskarżonego, jest niecelowa ze względu na jego dobro, uniemożliwia przeprowadzenie posiedzenia albo rozprawy albo utrudnia je w istotny sposób – szerzej na ten temat zob. Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony...*, [w:] *Kodeks...*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2023 (w druku).

¹⁵⁶² Dotyczy to ubezwłasnowolnionego oskarżonego (art. 76 k.p.k.), oskarżonego, który musi posiadać obrońcę (art. 79, 80 k.p.k.), małoletniego bądź ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego (art. 51 §2), a także pokrzywdzonego niebędącego osobą fizyczną (art. 51 §1 k.p.k.).

to, że ewentualne zaburzenia tej sfery są irrelewantne dla zdolności procesowej (*in concreto* legitymacji procesowej), tych podmiotów, a także ich zdolności do czynności procesowych¹⁵⁶³.

Z powyższego względu zaburzenia psychiczne występujące u tej kategorii uczestników postępowania będą rozpatrywane jedynie z perspektywy ich wpływu na zdolność do faktycznej realizacji interesu procesowego reprezentowanych przezeń podmiotów. Najistotniejsze znaczenie w tym zakresie mają dwie kwestie, tj.:

1. możliwość wyłączenia od udziału w sprawie (i zastąpienia) przedstawiciela procesowego, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie należycie realizować interesu prawnego reprezentowanego podmiotu;
2. możliwość uchylenia się podmiotu reprezentowanego od skutków niekorzystnych dlań czynności procesowych podjętych przez ww. przedstawiciela procesowego, jak również uchylenia się od konsekwencji procesowych niedokonania określonych czynności czy realizacji obowiązków (np. stawiennictwa).

Ze względu na potrzebę zachowania przejrzystości rozważań, kwestie dotyczące rozstrzygnięcia kolizji uprawnień pomiędzy stroną, a jej przedstawicielem procesowym, jak również wzajemnej zależności tych podmiotów, zostały szczegółowo omówione w rozdziałach poświęconych odpowiednio stronie czynnej i biernej¹⁵⁶⁴. Tam też scharakteryzowano podmioty uprawnione do reprezentowania w procesie pokrzywdzonych i oskarżonych, którzy nie posiadają zdolności do czynności procesowych (art. 51 §2, art. 76 k.p.k.)¹⁵⁶⁵ oraz pokrzywdzonych nieporadnych (art. 51 §3 k.p.k.)¹⁵⁶⁶. Z oczywistych względów zagadnienia te nie będą powielane w niniejszym rozdziale.

2. Zaburzenia psychiczne występujące u podmiotów profesjonalnych

Zakresem podmiotowym dalszych rozważań objęty jest obrońca oskarżonego oraz pełnomocnik strony niebędącej oskarżonym (art. 87 §1 k.p.k.). Wnioski ogólne poczynione w tym ostatnim obszarze mogą być ekstrapolowane na pełnomocników innych niż strony

¹⁵⁶³ Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie...*, s. 111.

¹⁵⁶⁴ W odniesieniu do pokrzywdzonego zob. rozdz. IV.1.3.3., IV.1.4.1.2., IV.1.4.2.2.1; w odniesieniu do oskarżonego zob. rozdz. V.5.1. oraz V.6.1.1.3.

¹⁵⁶⁵ Rozdz. IV. 1.3.3. (pokrzywdzony) oraz rozdz. V.5.1. (oskarżony).

¹⁵⁶⁶ Zob. rozdz. IV.1.4.1.

uczestników postępowania (87 §2 k.p.k.) bez konieczności przeprowadzania odrębnych rozważań¹⁵⁶⁷.

2.1. obrońca oskarżonego

Obrońcą w procesie karnym może być wyłącznie osoba uprawniona do obrony zgodnie przepisami o ustroju adwokatury¹⁵⁶⁸ lub ustawy o radcach prawnych¹⁵⁶⁹ (art. 82 k.p.k.)¹⁵⁷⁰. Mowa tu więc odpowiednio o adwokatach lub radcach prawnych. Przy czym w roli obrońcy nie może występować radca prawny pozostający w stosunku pracy (art. 8 ust. 6 zd. 1 u.rp.), co wynika z konieczności zagwarantowania obrońcy całkowitej autonomiczności¹⁵⁷¹. Zakaz zatrudnienia nie dotyczy pracowników badawczych i badawczo dydaktycznych (art. 8 ust. 6 zd. 2 u.rp.).

W roli obrońcy mogą występować też aplikanci radcowscy i adwokaccy, którzy ukończyli, co najmniej 6 miesięcy aplikacji. Aplikant zastępuje wówczas adwokata (lub radcę prawnego) przed sądem lub organem ścigania na podstawie udzielonego mu upoważnienia¹⁵⁷². Uprawnienie to nie obejmuje postępowania przed Sądem Najwyższym i Trybunałem Stanu¹⁵⁷³ (art. 77 ust. 1 u.pr.a., art. 35¹ ust. 1 u.rp.).

2.1.1. Wyłączenie obrońcy z zaburzeniami psychicznymi od dalszego udziału w sprawie

Odnosząc się do możliwości wyłączenia od udziału w sprawie (i zastąpienia) obrońcy, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie należycie realizować interesu prawnego oskarżonego, należy zwrócić uwagę na kilka kwestii. Po pierwsze, Kodeks postępowania karnego nie przewiduje możliwości badania stanu psychicznego obrońcy *in tempore procedendi*, co należy akurat ocenić pozytywnie, zwłaszcza wobec konieczności

¹⁵⁶⁷ Poza możliwością niedopuszczenia do udziału w sprawie pełnomocnika podmiotu niebędącego stroną (art. 87 §3 k.p.k.), pozycja procesowa pełnomocnika strony i pełnomocnika ww. pomiotu, regulowana jest tożsamymi przepisami ustawy karnoprosesowej.

¹⁵⁶⁸ Ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184) – dalej u.pr.a.

¹⁵⁶⁹ Ustawa z 6.07.1982 r., o radcach prawnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1166) – dalej u.rp.

¹⁵⁷⁰ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 25.

¹⁵⁷¹ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 26.

¹⁵⁷² W tym układzie procesowym nie dochodzi zatem do nawiązania odrębnego stosunku obrończego pomiędzy oskarżonym a aplikantem.

¹⁵⁷³ Jedynie dla porządku wskazać należy, że aplikanci, o których mowa w tekście głównym nie mogą też zastępować adwokata (lub odpowiednio radcy prawnego) przed Naczelnym Sądem Administracyjnym oraz Trybunałem Konstytucyjnym. Biorąc pod uwagę, że postępowanie karne nie toczy się przed ww. organami, kwestia ta została umieszczona w przypisie, jako nieistotna dla głównego nurtu rozważań.

zagwarantowania obrońcy autonomicznej pozycji procesowej¹⁵⁷⁴. Po drugie, obrońca nie ma też obowiązku informowania sądu o swoich zaburzeniach psychicznych, gdyż informacje te pozostają w sferze jego życia prywatnego. Obowiązek ten nie wynika też z przepisów korporacyjnych, regulujących zasady wykonywania zawodu adwokata¹⁵⁷⁵ czy radcy prawnego¹⁵⁷⁶.

Z powyższych względów, ewentualne wyłączenie obrońcy od dalszego udziału w sprawie z powodu zaburzeń psychicznych, może dotyczyć jedynie sytuacji, gdy zaburzenia te manifestowane są *prima facie*, tj. gdy sposób zachowania się obrońcy, jawi się jako atypowy i wyraźnie odstaje od przyjętych zasad postępowania oczekiwanych od profesjonalnego przedstawiciela procesowego. Mowa tu zatem o sytuacjach, w których zaburzenia psychiczne przejawiają się w sferze behawioralnej czy komunikacyjnej na tyle wyraźnie, że wzbudzają oczywiste wątpliwości co do stanu psychicznego obrońcy, także u przeciętnego przedstawiciela społeczeństwa, nieposiadającego specjalistycznej wiedzy psychiatrycznej.

Kwestię wyłączenia (i zastąpienia) takiego obrońcy należy rozpatrzyć odrębnie zależnie od tego, czy mowa o nawiązaniu stosunku obrończego z wyboru, czy też wyznaczeniu obrońcy *ex officio*¹⁵⁷⁷, a nadto z uwzględnieniem tego czy obrona ma charakter obligatoryjny czy fakultatywny.

W razie ustanowienia obrońcy z wyboru, oskarżony może wypowiedzieć dotychczasowy stosunek obrończy i udzielić upoważnienia innej osobie. Nowe upoważnienie może zostać udzielone zarówno na piśmie jak i ustnie do protokołu (art. 83 §2 k.p.k.). Nie ma przy tym przeszkód normatywnych, by cofnięcie upoważnienia i jego udzielenie nowej osobie zostało dokonane jednocześnie – przynajmniej w płaszczyźnie procesowej¹⁵⁷⁸. Oskarżony może działać procesie samodzielnie, nie ustanawiając nowego obrońcy, o ile *ad casum* nie zachodzą przesłanki obrony obligatoryjnej. Jeżeli obrona jest obowiązkowa, nieustanowienie nowego obrońcy z wyboru będzie skutkowało jego ustanowieniem w trybie akcesoryjnym – tj. *ex officio* (art. 81 §1 k.p.k., art. 378 §1 k.p.k.).

¹⁵⁷⁴ Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której strona czynna, występowałaby z wnioskiem o przeprowadzenie badania obrońcy, podejmując tym samym próbę jego wyrugowania z toczącego się postępowania. Nawet, gdyby pozostawić taką kompetencję w sferze wyłącznych uprawnień sądu

¹⁵⁷⁵ Tj. ustawy z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184).

¹⁵⁷⁶ Tj. ustawy z 6.07.1982 r. – o radcach prawnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1166).

¹⁵⁷⁷ Ze względów pragmatycznych, zagadnienia poświęcone nawiązaniu stosunku obrończego – jako element prawa do obrony oskarżonego – zostały kompleksowo omówione w rozdziale poświęconym stronie biernej – zob. rozdz. V.6.1.1.3.1.

¹⁵⁷⁸ Odmienną kwestią pozostaje natomiast zawarcie umowy cywilnoprawnej z adwokatem (radcą prawnym), w zakresie świadczenia usług prawnych polegających na reprezentacji procesowej.

W przypadku, gdy dotychczasowy obrońca był wyznaczony z urzędu, wyznaczenie w jego miejsce nowego obrońcy możliwe jest jedynie na uzasadniony wniosek oskarżonego bądź samego obrońcy¹⁵⁷⁹. W razie uwzględnienia wniosku, prezes sądu lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy może wyznaczyć nowego obrońcę w miejsce dotychczasowego (art. 81 §2 k.p.k.)¹⁵⁸⁰. W trakcie rozprawy decyzję w tym zakresie podejmuje sąd (art. 378 §2 k.p.k.), stwierdzając jednocześnie czy dotychczasowy obrońca może bez uszczerbku dla prawa oskarżonego do obrony pełnić obowiązki do czasu podjęcia obrony przez nowego obrońcę (art. 378 §3 k.p.k.).

Ustawodawca nie precyzuje okoliczności, które mogą uzasadniać omawianą tu zmianę profesjonalnego przedstawiciela. Skoro *lege non distinguente*, to przyjąć należy, że uzasadnieniem dla wniosku oskarżonego mogą być także wątpliwości co do stanu psychicznego obrońcy, pod warunkiem, że są one obiektywnie zauważalne, tj. dostrzegalne niejako *prima facie*. W przeciwnym wypadku organ nie będzie miał bowiem faktycznej możliwości ich weryfikacji¹⁵⁸¹. Oczywiście, niezależnie od podniesionych okoliczności, ostateczna ocena zasadności wniosku leży w gestii prezesa (lub referendarza sądowego) sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 81 §2 k.p.k.).

Równolegle warto zastanowić się czy możliwe jest odwołanie ustanowionego *ex officio* obrońcy przez prezesa, referendarza lub sąd działający z urzędu, tj. bez wniosku, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k., jeśli obrońca w sposób ewidentny nie wypełnia swoich obowiązków względem reprezentowanego podmiotu. *De lege lata*, treść art. 81 §2 k.p.k. nakazuje odrzucić taką możliwość niejako *prima facie*. Trzeba jednak zauważyć, że odmówienie sądowi tej kompetencji sprawia, iż w omawianej sytuacji, oskarżony zostanie pozbawiony możliwości faktycznego korzystania z pomocy obrońcy, a sama obrona obligatoryjna przyjmie charakter iluzoryczny¹⁵⁸². Taki stan nie da się zaś pogodzić z art. 6 k.p.k. czy normami konwencyjnymi

¹⁵⁷⁹ Oczywiście, o ile nie zachodzą inne okoliczności powodujące ustanie pierwotnego stosunku obrończego obrońcy wyznaczonego z urzędu. Do takowych okoliczności należą: odpadnięcie przesłanek obrony z urzędu (art. 78 §2 k.p.k.), ustanie przesłanek obrony obligatoryjnej, stwierdzenie sprzeczności interesów między oskarżonymi reprezentowanymi przez tego samego obrońcę (art. 85 §2 k.p.k.), ustanowienie przez oskarżonego obrońcy z wyboru - *Proces karny*, red. Skorupka J., Warszawa 2022, s. 335-336.

¹⁵⁸⁰ Co jest wyrazem założenia, iż w sprawach, w których obrońca wyznaczony został z urzędu, zwolnić go od tego rodzaju umocowania może jedynie organ, który go wyznaczył. - *Prawo o adwokaturze. Komentarz*, red. Kruszyński P., Warszawa 2016, el.LEX/ kom. do art. 28 u.p.r.a.; Nb 9. Podobnie wyrok WSA w Warszawie z 13.12.2012 r., IV SA/Wa 1868/12, LEX nr 1298213.

¹⁵⁸¹ Z uwagi na wspomniany już brak możliwości skierowania obrońcy na badanie psychiatryczne oraz brak wiedzy specjalistycznej z zakresu psychiatrii i psychologii.

¹⁵⁸² Oczywiście czynności podejmowane przez obrońcę, które są niekorzystne dla oskarżonego – jako podjęte wbrew art. 86 §1 k.p.k. – nie wywołają skutków procesowych dla oskarżonego (szerzej zob. rozdz. 2.1.2. poniżej). Nie przekreśla to jednak zasadności sformułowanego w tekście głównym postulatu. To, że oskarżony nie będzie ponosił negatywnych następstw wadliwych działań swojego obrońcy, nie oznacza jeszcze, że jego prawo do korzystania z pomocy obrońcy zostanie urzeczywistnione. Pozornym truizmem jest stwierdzenie, że rolą obrońcy

i konstytucyjnymi, które gwarantują stronie biernej prawo do korzystania z pomocy obrońcy. Oczywiście oskarżony może w każdym momencie złożyć wniosek, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k. Niemniej, na gruncie prowadzonych tu rozważań, nie powinno dziwić stwierdzenie, iż z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych może on nie być zdolny do dokonania tej czynności procesowej, albo nie dostrzegać konieczności jej dokonania. *De lege ferenda*, należałoby zatem zastanowić się nad przyznaniem sądowi kompetencji do wyznaczenia oskarżonemu, nowego obrońcy w miejsce dotychczasowego, gdy ten ostatni w sposób ewidentny nie wypełnia należycie swojej procesowej roli. Kompetencja ta powinna mieć jednak ściśle ekstraordynaryjny charakter – z uwagi na potrzebę ochrony stosunku obrończego oraz zagwarantowania obrońcy autonomicznej pozycji procesowej¹⁵⁸³. Z tożsamyh względów nie wydaje się też by kwestię mógł *ex officio* rozstrzygać referendarz sądowy pozbawiony przymiotu niezawisłości. Przechodząc do propozycji konkretnego rozwiązania, warto rozważyć rozszerzenie art. 81 o kolejną jednostkę redakcyjną (§3), stanowiącą iż: „*W szczególnie uzasadnionych przypadkach, sąd może wyznaczyć oskarżonemu nowego obrońcę w miejsce dotychczasowego, mimo braku wniosku, o którym mowa w §2*”. Nie może ująć uwadze, że skorzystanie z tego rozwiązania wymaga uprzedniego powzięcia przez sąd informacji o nieprawidłowościach w działaniu obrońcy.

Jak wskazano powyżej, obrońca nie ma obowiązku dostarczenia sądowi informacji na temat swojego stanu zdrowia psychicznego (a zwłaszcza występujących w tym zakresie zaburzeń). Nie można jednak odmówić mu prawa do ujawnienia takich okoliczności, jako uzasadnienia dla wniosku, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k. Takie zachowanie wydaje się zresztą pożądane w świetle zasady lojalności wobec klienta, którą – z pewnym uproszczeniem - można rozumieć jako wymóg dbałości o realizację interesów procesowych i woli mandanta, zwłaszcza zagwarantowanie, by klient nie poniósł szkody w związku z korzystaniem z pomocy profesjonalnego pełnomocnika. Zasada ta obowiązuje zarówno adwokatów¹⁵⁸⁴ jak i radców prawnych¹⁵⁸⁵. Przenosząc ją na grunt niniejszych rozważań można stwierdzić, iż obrońca, który

jest wspieranie oskarżonego w realizacji jego interesu procesowego. Samo „nieszkodzenie” oskarżonemu nie może zostać uznane za wystarczające dla wypełnienia tej roli.

¹⁵⁸³ Łatwo wyobrazić sobie próbę „wyrugowania” z procesu obrońcy, który „wytyka” organowi prowadzącemu postępowanie błędy proceduralne.

¹⁵⁸⁴ Marchwicki W., Niedużak M., *Konflikt interesów w adwokackim orzecznictwie dyscyplinarnym*, Palestra 3/2017, s.13. Szerzej zob. też Skuczyński P., *Lojalność wobec klienta jako zasada etyki prawniczej i jej granice*, [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, red. Izdebski H., Skuczyński P., Warszawa 2011, s. 87 i n.

¹⁵⁸⁵ W literaturze wskazuje się wręcz, że zasada lojalności jest „pierwszym i najważniejszym przykazaniem” jakie obowiązuje radcę prawnego - *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objasnienia. Orzecznictwo*, red. Borkowski G., Warszawa 2020, s. 48. Zasada lojalności została wyrażona *explicite* w art. 8 Kodeksu Etyki Radcy Prawnego (tekst jednolity określony Uchwałą nr 884/XI/2023 Prezydium Krajowej Rady Radców Prawnych z 7.02.2023 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Kodeksu Etyki Radców Prawnych

z uwagi na swój stan psychiczny nie jest zdolny do należytej reprezentacji oskarżonego, powinien podjąć próbę wyłączenia się od udziału w sprawie, składając wniosek, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k. Takie stanowisko sprzyja również budowaniu zaufania pomiędzy obrońcą a oskarżonym, bez którego trudno wyobrazić sobie efektywne prowadzenie obrony¹⁵⁸⁶. Jest ono również spójne z regulacjami korporacyjnymi. Zgodnie z art. 28 ust. 2 u.pr.a. adwokat, który świadczy pomoc prawną z urzędu, może zostać zwolniony od obowiązku udzielenia tej pomocy tylko przez organ, który go wyznaczył. Słusznie przyjmuje się przy tym w doktrynie, że takie zwolnienie możliwe jest jedynie z „ważnych przyczyn”, o których mowa w art. 28 ust. 1 u.pr.a.¹⁵⁸⁷ czy art. 22 ust. 1 u.rp. (w odniesieniu do radców prawnych). Niewątpliwie niedyspozycję wywołaną dekompensacją stanu psychicznego należy rozpatrywać w kontekście takich właśnie przyczyn.

Nie sposób jednak pominąć tego, że z uwagi na zjawisko stygmatyzacji społecznej osób z zaburzeniami psychicznymi oraz fakt, iż adwokaci i radcowie prawni należą do zawodów zaufania publicznego, ujawnienie informacji na temat dysfunkcji psychicznych obrońcy, może rzutować negatywnie na jego dalszą działalność zawodową¹⁵⁸⁸. Zwłaszcza, że informacje te mogą mieć charakter subiektywnie wstydlivy. Z tych względów należałoby rozważyć wprowadzenie do k.p.k. regulacji pozwalających sądowi na utajnienie informacji zawartych we wniosku, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k., jeżeli te dotyczyłyby okoliczności związanych ze stanem psychosomatycznym obrońcy, a ich ujawnienie mogłoby wywołać negatywne następstwa dla obrońcy. Ze względów prakseologicznych takie rozwiązanie powinno zostać wprowadzone do art. 81 k.p.k., jako kolejna jednostka redakcyjna (§3) tego przepisu.

Normatywnym wzorcem diskutowanego instrumentu mogą stać się przepisy dotyczące utajnienia informacji na temat tożsamości świadka anonimowego (art. 184 k.p.k.). *De lege ferenda*, postępowanie w zakresie utajnienia informacji zawartych we wniosku obrońcy,

(<https://kirp.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=29430>; dostęp: 30.07.2023 r.). Przepis ten zawarty jest w dziale II „Podstawowe zasady wykonywania zawodu oraz wartości i obowiązki etyczne radcy prawnego”, co *argumentum a rubrica* przesądza o szczególnym znaczeniu tej zasady dla wykonywania zawodu radcy prawnego – Wieczorek M., *Kilka uwag o obowiązku lojalności radcy prawnego*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 123/2020, s. 315. Zob. też Pietrzykowski T., *Radca prawny jako zawód zaufania publicznego*, [w:] *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. Bereza A., Warszawa 2015, s. 281.

¹⁵⁸⁶ Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020, s. 2020.

¹⁵⁸⁷ Art. 28 ust. 2 u.pr.a nie może być bowiem interpretowany w oderwaniu od ust. 1 tego przepisu, gdyż byłoby to sprzeczne z podstawowymi regułami wykładni – *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., s. 1015.

¹⁵⁸⁸ Stosunkowo łatwo wyobrazić sobie sytuację wykorzystania tych informacji dla podważenia wiarygodności czy zaufania do danego adwokata/ radcy prawnego, albo naruszenia dóbr osobistych tych podmiotów, np. przez osobę, która występowała w procesie w przeciwnej roli procesowej (np. jako pokrzywdzony czy oskarżyciel posiłkowy).

powinno toczyć się bez udziału stron i być objęte tajemnicą jako informacja niejawną o klauzuli tajności "tajne" lub "ściśle tajne" (art. 184 §1 zd. 2 k.p.k., *per analogiam*). Postępowanie to powinno być inicjowane na wniosek samego zainteresowanego – tj. obrońcy bądź z urzędu. W obu przypadkach prezes sądu powinien kierować sprawę na posiedzenie, co wymagałoby rozszerzenia przesłanek wskazanych w art. 339 k.p.k., również o tę okoliczność, chyba, że wypowiedzenie stosunku obrończego miałoby miejsce na rozprawie (art. 378 k.p.k.). W razie wydania postanowienia o utajnieniu treści wniosku, okoliczności w nim podniesione, pozostawałyby wyłącznie do wiadomości sądu i prokuratora (art. 184 §2 zd. 1, *per analogiam*).

Oczywiście aprobata niniejszej propozycji będzie skutkować ograniczeniem prawa do informacji procesowej innych uczestników postępowania. Wydaje się jednak, że takie ograniczenie jest uzasadnione potrzebą ochrony prywatności i dóbr osobistych obrońcy, a w szerszym ujęciu także godności zawodu adwokata czy odpowiednio radcy prawnego¹⁵⁸⁹.

2.1.2. Czynności procesowe podjęte przez obrońcę z zaburzeniami psychicznymi na niekorzyść oskarżonego

Rozstrzygnięcie drugiego z zagadnień analizowanych w niniejszym rozdziale – tj. możliwość uchylenia się oskarżonego od skutków niekorzystnych dlań czynności procesowych podjętych przez obrońcę, jest – przynajmniej na pozór – stosunkowo proste. Kwestię tę na poziomie normatywnym rozstrzyga bowiem sam ustawodawca, stwierdzając *expressis verbis*, że obrońca może przedsięwziąć czynności procesowe jedynie na korzyść oskarżonego (art. 86 §1 k.p.k.)¹⁵⁹⁰. Jak słusznie przyjmuje J. Zagrodnik, z owego obowiązku można wywieść zakaz podejmowania czynności niekorzystnych dla oskarżonego. Czynność niekorzystna, jako podjęta poza zakresem przyznanych obrońcy uprawnień jest zaś bezskuteczna¹⁵⁹¹, a więc nie wywołuje skutków procesowych dla reprezentowanego podmiotu.

Problem jak tu powstaje dotyczy kryteriów oceny czynności procesowej pozwalających na stwierdzenie czy ma ona charakter korzystny dla oskarżonego czy też jest dlań niekorzystna. Bez wątplenia za bezskuteczne należy uznać czynności „ze swej natury” (obiektywnie) niekorzystne dla oskarżonego (kryterium przedmiotowe)¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁹ Pozornym truizmem jest stwierdzenie, iż informacja na temat członka danego środowiska (np. zawodowego), może być wykorzystana do próby zdyskredytowania całej społeczności, poprzez jej celowe „ekstrapolowanie” na wszystkich członków tejże.

¹⁵⁹⁰ *Proces...*, red. Skorupka J., s. 331.

¹⁵⁹¹ Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy...*, s. 24.

¹⁵⁹² Np. obrońca nie może wystąpić z wnioskiem o zmianę nieizolacyjnego środka zapobiegawczego stosowanego wobec oskarżonego, na środek dotkliwszy jakim jest tymczasowe aresztowanie.

Nieco bardziej problematyczne jest określenie skutków czynności procesowej, która chociaż nie jest obiektywnie niekorzystna dla oskarżonego to, przy uwzględnieniu towarzyszących jej okoliczności, może wywołać niekorzystne dlań skutki procesowe¹⁵⁹³.

Dla zachowania kompletności rozważań, warto też zauważyć, że M. Cieślak postulował niegdyś, aby w ramach oceny omawianego tu zagadnienia uwzględniać też czynnik podmiotowy (wolicjonalny), tj. intencję obrońcy. W myśl tej koncepcji, daną czynność należałoby uznać za bezskuteczną, jeżeli obrońca podjął ją z zamiarem zaszkodzenia oskarżonemu¹⁵⁹⁴. Oparcie oceny charakteru czynności procesowej wyłącznie na kryterium podmiotowym nie wydaje się właściwe, przynajmniej w kontekście rozważanego tu układu procesowego, tj. obrońcy z zaburzeniami psychicznymi. Te ostatnie mogą wszak spowodować, że obrońca podejmie określoną czynność procesową szkodząc oskarżonemu, nie zdając sobie jednak sprawy z jej konsekwencji procesowych.

Zachowania obrońcy rodzące niekorzystne skutki procesowe dla oskarżonego mogą polegać nie tylko na działaniu (podjęcie czynności niekorzystnej, nienależyte wykonanie czynności korzystnej), ale również na zaniechaniu, tj. niepodjęciu czynności procesowej, która *ad casum* byłaby obiektywnie korzystna dla ochrony interesu procesowego oskarżonego. Dla przykładu, łatwo wyobrazić sobie obrońcę, który z powodu rozwoju zaburzeń depresyjnych nie złożył w terminie zażalenia na postanowienie o zastosowaniu tymczasowego aresztowania wobec reprezentowanego przezeń oskarżonego. Tego rodzaju zaniechania, należy traktować w tożsamy sposób do podjęcia czynności obiektywnie niekorzystnej dla oskarżonego¹⁵⁹⁵.

Warto też zaznaczyć, że w niektórych sytuacjach ustawodawca chroni oskarżonego nie tylko przed konsekwencjami niewykonania danej czynności procesowej przez obrońcę, ale także przed skutkami jego niestawiennictwa na czynnościach, w których miał on obowiązek uczestniczyć. Dla przykładu, jeśli zachodzą podmiotowe przesłanki obrony obligatoryjnej (tj. okoliczności, o których mowa w art. 79 §1 lub 2 k.p.k.) udział obrońcy jest obowiązkowy w rozprawie oraz w tych posiedzeniach, w których obowiązkowy jest udział oskarżonego (art. 79 §3 k.p.k.). Niestawiennictwo obrońcy stanowi wówczas bezwzględną przyczynę odwoławczą (art. 439 §1 pkt 10 k.p.k.), skutkującą obowiązkiem uchylenia zapadłego orzeczenia – i to niezależnie od przyczyny nieobecności obrońcy. Co więcej, uchylenie orzeczenia wyłącznie na

¹⁵⁹³ W tym zakresie zob. np. Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy...*, s. 24-30 oraz przywołana tam literatura, zwłaszcza Grzegorzyc T., *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988, s. 35 i n. Przykładem omawianej tu czynności procesowej jest złożenie wniosku o zwolnienie z tajemnicy lekarskiej świadka, który – w razie uwzględnienia takiego wniosku przez sąd – może ujawnić w swoim zeznaniu także okoliczności obciążające dla oskarżonego.

¹⁵⁹⁴ Cieślak M., *Sytuacja prawna obrońcy w świetle nowego ustawodawstwa polskiego*, *Palestra* 8/1969, s. 38.

¹⁵⁹⁵ Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy...*, s. 27.

ten podstawie może nastąpić jedynie na korzyść oskarżonego (art. 439 §2 k.p.k.). Rozwiązania te zabezpieczają więc rzeczywistą realizację prawa do obrony strony biernej.

Konkludując ten fragment rozważań przyjąć należy, że zarówno dokonanie przez obrońcę czynności niekorzystnej dla oskarżonego, jak i niedokonanie czynności korzystnej nie mogą rodzić dla oskarżonego negatywnych skutków procesowych¹⁵⁹⁶. Stwierdzić zatem należy, że ewentualne zaburzenia psychiczne występujące u obrońcy *in tempore processus*, prowadzące do ww. działań (zaniechań) są irrelewantne dla interesu procesowego oskarżonego.

2.2. Pełnomocnik strony czynnej

Pełnomocnikiem w procesie karnym może być wyłącznie adwokat, radca prawny lub radca Prokuratury Generalnej RP¹⁵⁹⁷ (art. 88 §1 zd. 1 k.p.k.). W odróżnieniu stosunku obrończego radca prawny występujący w roli pełnomocnika może pozostawać w stosunku pracy (*arg. a contrario* ex art. 8 ust. 6 u.rp.).

2.2.1. Wyłączenie pełnomocnika z zaburzeniami psychicznymi od dalszego udziału w sprawie

Polski ustawodawca nie przewiduje możliwości zbadania stanu psychicznego pełnomocnika w toku procesu. Rozwiązanie to należy ocenić pozytywnie. Skoro bowiem, prawodawca nie przewidział takiej możliwości w odniesieniu do omawianego wcześniej obrońcy, to postulat zachowania równości broni nakazuje stosowanie tożsamyh reguł do profesjonalnego przedstawiciela procesowego strony czynnej. Również pełnomocnik nie ma obowiązku informowania sądu o swoich zaburzeniach psychicznych, gdyż informacje te pozostają w sferze jego życia prywatnego. Obowiązek ten nie wynika też z przepisów korporacyjnych¹⁵⁹⁸.

Z powyższych względów, także w przypadku pełnomocnika, jego ewentualne wyłączenie od dalszego udziału w sprawie, z powodu prezentowanych przezeń zaburzeń

¹⁵⁹⁶ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., s. 931; Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 34. Zob. też wyrok SN z 30.05.2017 r., III KK 12/17, LEX nr 2320357.

¹⁵⁹⁷ Prokuratura Generalna stoi na straży praw i interesów Rzeczypospolitej Polskiej, w tym praw i interesów Skarbu Państwa, oraz mienia państwowego nienależącego do Skarbu Państwa (art. 1 ust. 1 ustawy z 15.12.2016 r. o Prokuraturze Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej; Dz.U. z 2023 r. poz. 1109). Co do zasady, Prokuratura nie wykonuje zastępstwa w postępowaniu karnym. Prokuratura Generalna może, jednak na uzasadniony wniosek podmiotu reprezentującego Skarb Państwa lub państwowej jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, przejąć zastępstwo w postępowaniu karnym, jeżeli wymaga tego ochrona ważnych praw lub interesów Skarbu Państwa (art. 4 ust. 3 ww. ustawy).

¹⁵⁹⁸ Tj. ustawy z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184) oraz ustawy z 6.07.1982 r., o radcach prawnych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1166).

psychicznych, *in facta*, może dotyczyć jedynie tych sytuacji, w których zaburzenia psychiczne wyraźnie manifestują się w sposobie zachowania omawianego tu przedstawiciela procesowego.

Również tu kwestia wyłączenia (i zastąpienia) pełnomocnika procesowego zależy od tego czy został on ustanowiony z wyboru czy *ex officio*. *De lege lata*, polski kodeks postępowania karnego nie przewiduje natomiast instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego¹⁵⁹⁹. Z oczywistych względów ten układ procesowy nie będzie więc analizowany.

Jeżeli pełnomocnik został ustanowiony z wyboru, decyzja co do jego dalszego udziału w sprawie leży w gestii mandanta, który może cofnąć dotychczasowe pełnomocnictwo, a następnie udzielić go innej osobie, bądź działać w dalszym procesie samodzielnie. Pełnomocnictwo może zostać udzielone na piśmie, bądź ustnie, tj. przez oświadczenie złożone do protokołu organu prowadzącego postępowanie karne (art. 83 w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). Dla porządku przypomnieć należy, że w stosunku pełnomocnictwa z wyboru można wyróżnić dwa składniki – karnoprosesowy (tj. stosunek wynikający z upoważnienia do działania w postępowaniu karnym w charakterze pełnomocnika) oraz cywilnoprawny (umowa zlecenia pomiędzy podmiotem reprezentowanym a adwokatem lub radcą prawnym)¹⁶⁰⁰. Z perspektywy procesowej, strona reprezentowana przez pełnomocnika może wypowiedzieć ten stosunek w każdym momencie, bez podania przyczyny. W następstwie czego pełnomocnik traci legitymację do dalszego działania w procesie. Wypowiedzenie staje się skuteczne w stosunku do sądu z chwilą zawiadomienia go o tym, a w stosunku do innych uczestników postępowania - z chwilą doręczenia im tego zawiadomienia przez sąd (art. 94 §1 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.). Odrębną kwestią pozostaje natomiast rozwiązanie umowy cywilnoprawnej.

Strona czynna, która nie ma pełnomocnika z wyboru może też żądać, aby wyznaczono jej pełnomocnika z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów pełnomocnictwa bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 §1 k.p.k. w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). Dotyczy to również wyznaczenia pełnomocnika w celu dokonania określonej czynności procesowej (art. 78 §1a k.p.k. stosowany odpowiednio). *De lege lata*, uzasadnieniem omawianego tu żądania mogą być wyłącznie okoliczności natury majątkowej (ekonomicznej), co wyłącza możliwość oparcia wniosku na innych podstawach¹⁶⁰¹. Pełnomocnika z urzędu wyznacza prezes lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy (art. 88 §1 zd. 2 k.p.k.).

¹⁵⁹⁹ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 125-126.

¹⁶⁰⁰ Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy...*, s. 58.

¹⁶⁰¹ Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego...*, s. 125.

Jeśli z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych pełnomocnik nie spełnia swojej procesowej roli w sposób należyty, reprezentowany przez niego podmiot, może wystąpić z wnioskiem o wyznaczenie w jego miejsce innego pełnomocnika na podstawie art. 81 §2 w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.¹⁶⁰²

Z wnioskiem tym może wystąpić również sam pełnomocnik, jeśli uzna że jego stan psychiczny nie pozwala mu na dalszą realizację obowiązków procesowych. Takie zachowanie wydaje się zresztą pożądane w świetle zasady lojalności wobec klienta, która została już omówiona w poprzednim podrozdziale. Warto jednak przypomnieć, że informacje o stanie zdrowia (w tym zdrowia psychicznego) należą do sfery prywatnej jednostki. Z uwagi na ich wysoce intymny a nierzadko wstydlivy i sensytywny charakter, dane te mogą być z łatwością wykorzystane do naruszenia dóbr osobistych. Biorąc pod uwagę, że mowa tu o przedstawicielu zawodu zaufania publicznego, ujawnienie takich informacji może też negatywnie oddziaływać na dalszą działalność zawodową. Okoliczności te, w połączeniu z nadal istniejącą tendencją do stygmatyzacji osób z zaburzeniami psychicznymi mogą sprawiać, że profesjonalny pełnomocnik, mimo wiążącej go zasady lojalności nie zdecyduje się na ujawnienie takich danych w treści wniosku składanego na podstawie art. 81 §2 k.p.k. i zdecyduje się na dalszą partycypację w procesie, mimo obiektywnej niezdolności do realizowania interesu procesowego reprezentowanego przezeń podmiotu.

W podrozdziale poświęconym obrońcy przedstawiono propozycję rozwiązań normatywnych, pozwalających sądowi na utajnienie informacji zawartych we wniosku z art. 81 §2 k.p.k., jeżeli te dotyczyłyby okoliczności związanych ze stanem psychosomatycznym pełnomocnika, a ich ujawnienie mogłoby wywołać negatywne następstwa dla tego podmiotu. Rozwiązanie to należy zaaprobować także w odniesieniu do omawianego tu pełnomocnika, wraz ze sformułowanymi na tej kanwie postulatami *de lege ferenda*¹⁶⁰³.

Wydaje się, że zasada lojalności uzasadnia też poinformowanie swojego mandanta o niemożności dalszej realizacji obowiązków procesowych, w przypadku pełnomocnictwa z wyboru. Jeśli ostatecznie to pełnomocnik zdecyduje się wypowiedzieć pełnomocnictwo, wówczas obowiązany jest działać za stronę jeszcze przez dwa tygodnie, chyba że mocodawca zwolni go od tego obowiązku (art. 94 §2 zd. 1 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.). *In fact*o, działanie

¹⁶⁰² Również w tym przypadku warto zastanowić się nad przyznaniem sądowi kompetencji do działania *ex officio*, tj. bez wniosku o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k., jeśli pełnomocnik w sposób ewidentny nie wypełnia ciężących na nim obowiązków procesowych – szerzej zob. rozdz. VIII.2.1.1. Uzasadnienia dla akceptacji takiego postulatu należy poszukiwać m.in. w art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.

¹⁶⁰³ Szerzej zob. rozdz. VIII.2.1. powyżej.

to może być problematyczne, zwłaszcza, gdy w tym okresie dojdzie do nasilenia zaburzeń psychicznych.

2.2.2. Czynności procesowe podjęte przez pełnomocnika z zaburzeniami psychicznymi na niekorzyść reprezentowanego podmiotu

Jedną z najistotniejszych różnic pomiędzy pełnomocnikiem a obrońcą jest to, że pełnomocnik – przynajmniej w płaszczyźnie postępowania karnego – nie jest ograniczony kierunkiem dokonywanych czynności procesowych. Do pełnomocnika nie stosuje się bowiem art. 86 §1 k.p.k. (brak stosownego odesłania w art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). W konsekwencji, czynność procesowa podjęta przez pełnomocnika na niekorzyść mandanta jest prawnie dopuszczalna, a więc wywołuje skutki procesowe dla reprezentowanego podmiotu. Dotyczy to również zaniechania podjęcia czynności, które *ad casum* byłyby obiektywnie korzystne dla interesu procesowego reprezentowanej strony¹⁶⁰⁴.

Jak wskazano w poprzednim podrozdziale, pełnomocnik może być oczywiście wyłączony od dalszego udziału w sprawie i zastąpiony – zarówno w przypadku jego wyboru jak i ustanowienia *ex officio*. Niemniej, do czasu utraty legitymacji procesowej, wszystkie podjęte przez niego czynności, jako dokonane w zakresie posiadanych uprawnień należy uznać za wiążące. Ustawa karnoprosowa nie przewiduje zresztą instytucji unieważnienia czynności procesowych. Strona reprezentowana przez pełnomocnika, nie może też domagać się skutecznie przywrócenia terminu uchybionego z winy jej pełnomocnika, którego zaniechanie, traktowane jest jak czynność samej strony¹⁶⁰⁵.

Powyższe okoliczności prowadzą do konstatacji, iż strona czynna, reprezentowana przez pełnomocnika z zaburzeniami psychicznymi, znajduje się w znacznie gorszej sytuacji procesowej względem oskarżonego, który reprezentowany jest przez obrońcę z tożsamymi zaburzeniami. W tym drugim przypadku, oskarżony nie będzie bowiem ponosił negatywnych następstw niekorzystnych dlań działań i zaniechań obrońcy.

Strona inna niż oskarżony, która z reguły nie posiada specjalistycznej wiedzy prawniczej, ma prawo oczekiwać tożsamej ochrony prawnej, w sytuacji, w której powierzyła prowadzenie swojej sprawy – z założenia kompetentnemu podmiotowi profesjonalnemu. Brak

¹⁶⁰⁴ *System...*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony...*, red. Kulesza C., s. 1027.

¹⁶⁰⁵ Postanowienie SN z 24.05.2022 r., I KZ 34/22, LEX nr 3446445; postanowienie SN z 17.12.2020 r., IV KZ 61/20, LEX nr 3168881; postanowienie SN z 17.05.2017 r., IV KZ 22/17, LEX nr 2297401; postanowienie SN z 19.06.1996 r., II KZ 22/96, LEX nr 25081; postanowienie SN z 10.09.2008 r., III KZ 86/08, LEX nr 449101; postanowienie SN z 28.05.1997 r., V KZ 45/97, LEX nr 31394.

takowej ochrony budzi spore wątpliwości, zwłaszcza z perspektywy postulatu zachowania równości broni w procesie kontryktoryjnym.

Dla porządku wskazać należy, że normy korporacyjne nie dostarczają dostatecznych mechanizmów gwarancyjnych w tej materii. Aktualne przepisy łączą skutek w postaci utraty uprawnień procesowych jedynie z orzeczeniem trwałej niezdolności do wykonywania zawodu (art. 22² u.rp., art. 4b ust. 1 pkt 3 w zw. z art. 4c u.pr.a.). Nie kwestionując tego – skądinąd słusznego - rozwiązania, zauważyć jedynie należy, że zaburzenia psychiczne mogą mieć charakter przejściowy (fluktuujący, epizodyczny, fazowy). Nie zawsze będą więc skutkować trwałą niezdolnością do pełnienia omawianych tu ról procesowych. Możliwe jest natomiast, że taki skutek powstanie *ad casum*. Wzgląd na ochronę interesów procesowych strony czynnej, reprezentowanej wówczas przez adwokata/radcę prawnego rodzi konieczność stworzenia mechanizmów pozwalających jej na uchylenie się od negatywnych następstw działania podmiotu profesjonalnego, zwłaszcza gdy działania te są motywowane chorobowo.

Poszukując rozwiązań zarysowanego problemu należy w pełni podzielić przedstawiony w doktrynie pogląd, zgodnie z którym zasadne wydaje się objęcie innych niż oskarżony stron postępowania, ochroną wynikającą z art. 86 §1 k.p.k.¹⁶⁰⁶. Z prakseologicznego punktu widzenia, taki skutek normatywny może zostać bardzo łatwo osiągnięty, poprzez rozszerzenie odesłań przewidzianych w art. 88 §1 zd. 3 k.p.k., także o art. 86 k.p.k.

2.3. Odpowiedzialność obrońcy (pełnomocnika) za niewykonanie obowiązków procesowych a zaburzenia psychiczne

Na koniec tej części rozważań należy jeszcze odnieść się do odpowiedzialności jaką może ponosić obrońca (pełnomocnik) z tytułu niewykonania bądź nienależytego wykonania ciążących nań obowiązków procesowych.

Zagadnienie to ma istotne znaczenie z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozprawy. Na tym etapie analizy nie powinno bowiem budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne występujące u danego uczestnika postępowania mogą utrudniać bądź uniemożliwiać mu realizacją ciążących nań obowiązków. Co oczywiste, dotyczy to również profesjonalnych przedstawicieli procesowych. Nie trudno wyobrazić sobie sytuację, w której obrońca na skutek doznawanych objawów depresyjnych w ogóle nie stawia

¹⁶⁰⁶ System..., red. Hofmański P., t. VI, Strony..., red. Kulesza C., s. 1028.

się na określoną czynność (np. przesłuchanie oskarżonego) lub nie będzie przejawiał w jej trakcie oczekiwanej od niego aktywności procesowej¹⁶⁰⁷.

W obecnym stanie prawnym, na obrońcę lub pełnomocnika, który bez należytego usprawiedliwienia nie stawiał się na wezwanie organu prowadzącego postępowanie albo bez zezwolenia tego organu wydalil się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, można nałożyć karę pieniężną do 3000 zł. Możliwość ta ograniczona jest wyłącznie do szczególnych przypadków, gdy ww. zachowanie profesjonalnego podmiotu miało negatywny wpływ na bieg czynności (art. 285 §1a k.p.k. w zw. z §1 tegoż)¹⁶⁰⁸. Niewątpliwie dotyczy to wszystkich tych sytuacji, w których obecność obrońcy podczas danej czynności jest obowiązkowa (np. art. 79 §3 k.p.k.), a niestawiennictwo uniemożliwia jej przeprowadzenie (art. 117 §3 k.p.k.). Decyzję o nałożeniu kary pieniężnej na omawiane tu podmioty podejmuje każdorazowo sąd, co dotyczy także postępowania przygotowawczego (art. 285 §1a k.p.k.)¹⁶⁰⁹.

Co istotne, podstawą do wymierzenia kary pieniężnej, na podstawie art. 285 §1a k.p.k. mogą być tylko dwa zachowania obrońcy (pełnomocnika), tj.: niestawiennictwo na wezwanie lub samowolne wydalenie się z miejsca czynności przed jej zakończeniem (*arg. ex art. 285 §1 k.p.k.*). Ustawodawca przewidział też możliwość obciążenia tych podmiotów dodatkowymi kosztami postępowania, jeżeli powstały one na skutek ww. zachowań (art. 289 §1 k.p.k.). Niedopuszczalne jest natomiast nałożenie na obrońcę czy pełnomocnika omawianej tu kary pieniężnej, w sytuacji gdy podmioty te uchylają się od wykonania ciążących nań obowiązków procesowych – innych niż obowiązek stawiennictwa czy udziału w czynności (*arg. ex art. 287 §4 k.p.k.*). Ustawodawca wyłącza też możliwość nałożenia na omawiane tu podmioty aresztu wymuszającego, o którym mowa w art. 287 §2 k.p.k. (§4 tegoż).

Karę pieniężną należy uchylić, jeżeli ukarany dostatecznie usprawiedliwi swe niestawiennictwo lub samowolne oddalenie się, dokonując usprawiedliwienia w terminie tygodnia od daty doręczenia mu postanowienia o wymierzeniu kary pieniężnej (art. 286 k.p.k.)¹⁶¹⁰. Uchylenie kary pieniężnej skutkuje zniesieniem obowiązku pokrycia dodatkowych kosztów postępowania (art. 289 §2 k.p.k.).

¹⁶⁰⁷ Np. nie złoży uzasadnionego okolicznościami faktyczno-prawnymi oświadczenia woli, nie zaskarży wydanej decyzji procesowej itd.

¹⁶⁰⁸ Toteż jej przeprowadzenie pod jego nieobecność implikuje bezwzględną przyczynę odwoławczą, o której mowa w art. 439 §1 pkt 10 k.p.k.

¹⁶⁰⁹ W postępowaniu przygotowawczym karę pieniężną, na wniosek prokuratora, nakłada sąd rejonowy, w którego okręgu prowadzi się postępowanie.

¹⁶¹⁰ Rozważania dotyczące charakteru tygodniowego terminu, o którym mowa w art. 286 k.p.k., a także związane z tym postulaty *de lege lata i de lege ferenda*, zostały już szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym odpowiedzialności biegłego z tytułu niewykonania ciążących nań obowiązków procesowych (rozdz. VIII.3.3.), do którego w tym zakresie należy odesłać.

Jak już zauważono w rozdziale poświęconym odpowiedzialności procesowej biegłego¹⁶¹¹, w literaturze przyjmuje się, że usprawiedliwioną przyczyną niestawiennictwa może być w tym przypadku, jedynie choroba „obłożna”, skutkująca nagłym i poważnym pogorszeniem zdrowia, które wymaga leczenia w warunkach szpitalnych¹⁶¹². Mimo generalnej słuszności tego stanowiska, trzeba ponownie zaznaczyć, że możliwe są sytuacje, w których zaburzenia psychiczne uniemożliwią obrońcy bądź pełnomocnikowi stawiennictwo na czynności, nie wywołując jednocześnie potrzeby jego hospitalizacji¹⁶¹³. W tym ostatnim przypadku, bierna postawa obrońcy (pełnomocnika), może zostać zatem uznana, za niedostatecznie usprawiedliwioną, jeżeli za miarę ciężkości choroby przyjmie się jedynie potrzebę jej leczenia w trybie szpitalnym.

Należy też pamiętać o kryterium formalnym, wynikającym z art. 117 §2a k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli przyczyną nieobecności obrońcy (pełnomocnika) są doznawane przezeń zaburzenia psychiczne, to *de lege lata*, usprawiedliwienie nieobecności wymaga przedłożenia zaświadczenia lekarza sądowego¹⁶¹⁴. Wielokrotnie w poprzednich rozdziałach wskazywano już, że spełnienie niniejszego wymogu może być znacznie utrudnione, jeżeli zaburzenia psychiczne skutkują całkowitym wycofaniem się ze sfery relacji interpersonalnych. W praktyce stawienie się na czynności procesowej i stawienie się na badaniu przez lekarza sądowego wymaga zaangażowania tych samych procesów wolicjonalnych i emocjonalno-motywacyjnych, które *ad casum* mogą pozostawać zaburzone. Oczywiście, lekarz sądowy ma możliwość zbadania danego uczestnika postępowania w miejscu jego pobytu (art. 12 ust. 3 u.lek.s.), albo – w razie hospitalizacji – wydania zaświadczenia wyłącznie na podstawie udostępnionej dokumentacji medycznej (art. 12 ust. 4 u.lek.s.). W obu przypadkach, sąd musi jednak posiadać – przynajmniej uprawdopodobnioną – informację o chorobowej przyczynie absencji obrońcy (bądź pełnomocnika).

Powzięcie takowej informacji powinno zaś, niejako *ipso facto*, wykluczać możliwość nałożenia kary pieniężnej na profesjonalnego przedstawiciela procesowego – przynajmniej do

¹⁶¹¹ Zob. rozdz. VII.3.3.

¹⁶¹² Tak np. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...*, t. 1., s. 1579 z powołaniem na postanowienie SA w Krakowie z 17.11.1993 r., II AKz 318/93, LEX nr 27941.

¹⁶¹³ Dobrym przykładem są zaburzenia z kręgu OCD przebiegające z nasilonymi kompulsjami higienicznymi. Ponownie warto przytoczyć przykład pacjentki, która odczuwała przymus „mycia się”, a co za tym dokonywała powtarzających się kąpiele, przez ponad 18 godzin na dobę, pozostając jednocześnie krytyczna względem doznawanych objawów (mając świadomość ich patologicznego charakteru). Takie objawy z uwagi na ich chroniczny charakter, nie zawsze leczone są w szpitalu. Innym przykładem jest gwałtowne nasilenie objawów lękowych prowadzących do akinezy i niemożności podejmowania wolicjonalnych działań.

¹⁶¹⁴ Chociaż w art. 117 §2a k.p.k. ustawodawca posługuje się pojęciem „choroba”, to przyjęć należy, że mowa tu o chorobie w powszechnym tego słowa znaczeniu – tj. stanie nieprawidłowego funkcjonowania organizmu lub jego części¹⁶¹⁴. W tym sensie chorobą są również zaburzenia psychiczne.

czasu wydania stosownego zaświadczenia przez lekarza sądowego. *De lege lata*, brak jest jednak podstawy normatywnej dla ograniczenia autonomii decyzyjnej sądu w ww. zakresie. Oczywiście, obrońca (pełnomocnik) ukarany karą pieniężną może też – niezależnie od uprawnień wynikających z art. 286 k.p.k. – zaskarżyć postanowienie wydane w tym przedmiocie, w drodze zażaleniowej (art. 290 §2 k.p.k.). Nie przekreśla to jednak poczynionych powyżej konkluzji dotyczących konieczności każdorazowego uwzględniania informacji o zaburzeniach psychicznych, przed wydaniem decyzji o nałożeniu na dany podmiot kary porządkowej. Taki postulat jest uzasadniony względami ekonomiki procesowej. Z perspektywy toku postępowania, a także jego kosztów, znacznie korzystniejsza jest bowiem aprioryczna weryfikacja informacji na temat zaburzeń psychicznych obrońcy (pełnomocnika)¹⁶¹⁵ i ewentualne odstępianie od nałożenia kary porządkowej, aniżeli następcze uchylanie tej decyzji na skutek uruchomienia procedury zażaleniowej.

Zwłaszcza, że w pierwszym przypadku, oceny zależności pomiędzy stanem zdrowia a możliwością stawiennictwa dokonuje – przynajmniej *ab initio* - lekarz sądowy, a więc osoba posiadająca wykształcenie medyczne (choć niekoniecznie psychiatryczne). Natomiast oceny okoliczności podniesionych w zażaleniu dokonuje wyłącznie sąd. W czynnościach tych – co oczywista – nie uczestniczy już lekarz sądowy. Trudno też przyjąć, by sąd mógł powołać biegłych, w trybie art. 193 §1 k.p.k., aby ocenić zależność pomiędzy stanem zdrowia obrońcy czy pełnomocnika (podniesionym w zażaleniu), a uchybieniem obowiązkowi stawiennictwa. Choć ocena ta niewątpliwie wymaga wiadomości specjalnych, to kwestia nałożenia na obrońcę (pełnomocnika) kary porządkowej nie mieści się w zakresie semantycznym „okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy”, tj. takich, które mogą mieć wpływ na treść decyzji kończącej postępowanie¹⁶¹⁶.

W tym miejscu wyłania się istotny problem. Skoro sąd – z założenia – nie dysponuje wiadomościami specjalnymi z zakresu psychiatrii to możliwość merytorycznej oceny zażalenia¹⁶¹⁷, pod kątem podniesionych w nim argumentów dotyczących stanu zdrowia psychicznego obrońcy (pełnomocnika) oraz wpływu ewentualnych zaburzeń na uchybienie obowiązkowi stawiennictwa może być, *in fact*o, ograniczona. To samo dotyczy zresztą sytuacji,

¹⁶¹⁵ W kontekście ich wpływu na uchybienie obowiązkowi stawiennictwa.

¹⁶¹⁶ Wyrok SA w Warszawie z 2.11.2015 r., II AKa 319/15, LEX nr 1950292. Słusznie przyjmuje się w orzecznictwie, że istotność ustalenia danej okoliczności dla rozstrzygnięcia całej sprawy, jest drugim z warunków wynikających z art. 193 §1 k.p.k., który *ad casum* przesądza o dopuszczalności (i konieczności) dopuszczenia dowodu z opinii biegłego – wyrok SO w Olsztynie z 13.08.2013 r., VII Ka 569/13, LEX nr 1715872.

¹⁶¹⁷ Czy usprawiedliwienia, o którym mowa w art. 286 k.p.k.

w której obrońca bądź pełnomocnik, z powodu zaburzeń psychicznych samowolnie wydali się z miejsca przeprowadzanej czynności przed jej zakończeniem¹⁶¹⁸.

Problem nie jest jedynie teoretyczny. Trzeba bowiem pamiętać, że środki przymusu powinny być stosowane jedynie wówczas, gdy są one konieczne dla realizacji określonego celu postępowania karnego, a jednocześnie cechują się najmniejszą możliwą dolegliwością dla podmiotu, wobec którego są orzekane¹⁶¹⁹.

Nieuwzględnienie zażalenia na postanowienie w przedmiocie kary porządkowej, w sytuacji, gdy zaburzenia psychiczne profesjonalnego przedstawiciela rzeczywiście uniemożliwiły mu stawiennictwo na danej czynności, będzie skutkowało wymierzeniem kary wbrew regułom stosowania środków przymusu. Skoro cel procesowy – i tak nie zostanie osiągnięty – to środek przymusu będzie stanowił jedynie bezcelową (tj. nieuzasadnioną, a co za tym idzie nadmierną) ingerencję w prawa jednostki.

Nie sposób jednak przyjąć, że sąd powinien – niejako *a priori* - uwzględniać każde zażalenie, w którym przedstawiciel profesjonalny powoła się na dysfunkcje psychiczne¹⁶²⁰. Akceptacja takiego założenia stwarzałaby poważne ryzyko nadużyć. Nie można bowiem wykluczyć, iż obrońca czy pełnomocnik, który uchybi obowiązkowi stawiennictwa (np. z powodu błędu organizacyjnego), będzie następnie próbował uchylić się od skutków takowych uchybień, właśnie z powołaniem na bardziej lub mniej sprecyzowane zaburzenia stanu psychicznego. Oczywiście w założeniu, takim działaniom zapobiegają wysokie wymogi deontologiczne stawiane przedstawicielom zawodów zaufania publicznego, do jakich należą adwokaci i radcowie prawni. Wymogi te nie niwelują jednak zarysowanego ryzyka w sposób całkowity.

Jak już wskazano na wstępie niniejszego rozdziału, *de lege lata*, brak jest możliwości skierowania obrońcy (pełnomocnika) na badanie psychiatryczne w trybie procesowym. Chociaż rozwiązanie to należy, *in genere* ocenić pozytywnie, to wydaje się, że taka możliwość powinna zostać rozważona jako instrument ekstraordynaryjny, stosowany właśnie w omawianych tu układach procesowych, tj. gdy obrońca (bądź pełnomocnik) sam powołuje się na zaburzenia psychiczne, wnosząc na tej podstawie o uchylenie nałożonej nań kary

¹⁶¹⁸ Ten układ procesowy nie dotyczy niestawiennictwa na czynności *per se*, gdyż do stawiennictwa w praktyce dochodzi. Skoro uczestnik postępowania wydal się z miejsca prowadzenia czynności to znaczy, że najpierw musiał się w tym miejscu stawić. W takim wypadku – co oczywiste – nie znajdują zatem zastosowania przepisy o usprawiedliwieniu nieobecności na podstawie zaświadczeń lekarza sądowego.

¹⁶¹⁹ *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. IX, *Środki Przymusu*, red. Grzegorzczak T., Świecki D., Warszawa 2021, s. 73.

¹⁶²⁰ Taka „asekuracyjna” postawa może być efektem niemożności ustalenia zależności pomiędzy podnoszonym przez obrońcę (pełnomocnika) zaburzeniem psychicznym a jego wpływem na zdolność do partycypacji w procesie.

pieniężnej (art. 285 §1 k.p.k. w zw. z §1 tegoż) czy zwolnienie go z dodatkowych kosztów postępowania (art. 289 §1 k.p.k.).

Ewentualne badanie psychiatryczne powinno być tu jednak uzależnione od zgody (wniosku) obrońcy bądź pełnomocnika. Należałoby zatem, *a limine* wykluczyć możliwość przeprowadzenia tych badań wbrew woli zainteresowanego podmiotu¹⁶²¹.

Akceptacja przedstawionego stanowiska wiązałaby się z dodatkowymi kosztami procesowymi (koszty powołania biegłego z zakresu psychiatrii). Niemniej pozwalałaby na obiektywną ocenę zależności pomiędzy zgłaszanymi zaburzeniami psychicznymi, a ich wpływem na realizację obowiązków procesowych przez obrońcę czy pełnomocnika, w kontekście stosowania wobec tych podmiotów kar porządkowych. Instrument ten chroniłby, więc osoby z zaburzeniami psychicznymi przed negatywnymi implikacjami procesowymi takowych zaburzeń. Ustalenie przez biegłego, że przyczyną niestawiennictwa (wydalenia) były zaburzenia psychiczne, wykluczałoby bowiem nałożenie na omawiane tu podmioty kary pieniężnej.

Z uwagi na szczególną rolę zawodów zaufania publicznego oraz nadal istniejące zjawisko stygmatyzacji społecznej osób z zaburzeniami psychicznymi, należałoby rozważyć, równoległe wprowadzenie do k.p.k. rozwiązań pozwalających sądowi na utajnienie zarówno samej treści wniosku obrońcy (pełnomocnika), o poddanie go badaniu psychiatrycznemu, jak i wyników przeprowadzonych badań. Wyjątek od tej zasady powinien dotyczyć wyłącznie uczestnika postępowania reprezentowanego przez danego obrońcę czy pełnomocnika. Względy gwarancyjne przesądzają o konieczności poinformowania takiego podmiotu, o tym że jego dotychczasowy przedstawiciel procesowy nie powinien dalej reprezentować jego interesów procesowych w toczącym się postępowaniu z powodów zdrowotnych. Obowiązek informacyjny ciążyłby wówczas na sędzię i był realizowany *ex officio*.

Natomiast, konsekwencje procesowe tego stanu rysowałyby się odmiennie zależnie od trybu powołania przedstawiciela (z wyboru, z urzędu) oraz tego czy mowa tu o obronie obligatoryjnej. W przypadku ustanowienia obrońcy z wyboru (i braku przesłanek obrony obligatoryjnej), jak również w przypadku ustanowienia pełnomocnika z wyboru, decyzja co do jego dalszego udziału w sprawie pozostawałaby w gestii mandanta. Przyjęcie odmiennego zapatrywania stanowiłoby nadmierną ingerencję w autonomię decyzyjną jednostki. W

¹⁶²¹ Co wynika m.in. z konieczności zagwarantowania obrońcy całkowicie autonomicznej pozycji procesowej - Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik...*, s. 26. Przyjęcie wyłącznie dobrowolnego trybu badania w przypadku obrońcy, musi skutkować przyjęciem tożsamej zasady w odniesieniu do pełnomocnika. W przeciwnym wypadku poważnie zachwiana zostałaby zasada równości broni, będąca integralnym elementem rzetelnego procesu.

przypadku obrońcy i pełnomocnika wyznaczonego z urzędu, sąd powinien *ex officio* stosować art. 81 §2 k.p.k. (w zw. z art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.), a więc powoływać w nowego obrońcę (pełnomocnika) w miejsce dotychczasowego. Wprowadzenie tego rozwiązania wymagałoby jednak odpowiedniej modyfikacji treści art. 81 §2 k.p.k., bądź stosownego odesłania do tej normy.

Dla kompletności prowadzonych tu rozważań trzeba zaznaczyć, że naruszenie obowiązków zawodowych przez obrońcę może być też podstawą do pociągnięcia go do odpowiedzialności zawodowej na podstawie właściwych przepisów korporacyjnych (art. 80 u.pr.a., art. 64 ust. 1 u.rp.). Zagadnienie to jako wykraczające poza ramy procedury karnej nie będzie jednak szerzej analizowane. W tym kontekście warto jedynie zwrócić uwagę na obowiązek informacyjny ciążyący na organach procesowych. Zgodnie z art. 20 §1 k.p.k. w razie rażącego naruszenia przez obrońcę lub pełnomocnika strony ich obowiązków procesowych sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, zawiadamia o tym właściwą okręgową radę adwokacką lub radę okręgowej izby radców prawnych, żądając od dziekana właściwej rady nadesłania w wyznaczonym, nie krótszym niż 30 dni, terminie informacji o podjętych działaniach wynikających z zawiadomienia. Odpis zawiadomienia przesyła się Ministrowi Sprawiedliwości.

Przy aprobacie przedstawionych powyżej propozycji dotyczących możliwości poddania obrońcy (pełnomocnika) badaniu psychiatrycznemu, ww. obowiązek powinien zostać *ex lege* wyłączony, jeśli biegły ustali, że bezpośrednią przyczyną naruszeń, o których mowa w tym przepisie, były zaburzenia psychiczne prezentowane przez omawianych tu przedstawicieli procesowych *in tempore processus*.

Naruszenie obowiązków procesowych przez obrońcę może też w pewnych przypadkach wypełniać znamiona czynów zabronionych¹⁶²², a co za tym idzie być podstawą do pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej. Jeśli zachowania obrońcy wynikały z doznawanych zaburzeń psychicznych zasadnicze znaczenie będzie miało ustalenie stanu jego poczytalności *in tempore criminis*. W następstwie postawienia obrońcy z zaburzeniami psychicznymi w stan oskarżenia podmiot ten będzie uczestniczył w procesie w charakterze oskarżonego. Taki układ nie wymaga odrębnego omówienia, gdyż sytuacja oskarżonego została już poddana kompleksowej analizie w rozdziale V., do którego w tym zakresie należy odesłać.

¹⁶²² Np. niedochowanie tajemnicy obrończej wypełni znamiona czynu zabronionego stypizowanego w art. 266 §1 k.p.k.

3. Zaburzenia psychiczne występujące u podmiotów nieprofesjonalnych

Dla zachowania kompletności prowadzonych rozważań należy zauważyć, że zaburzenia psychiczne mogą występować również u przedstawicieli ustawowych małoletnich bądź ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych i oskarżonych¹⁶²³.

Jedynie dla porządku warto przypomnieć, że przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie są co do zasady jej rodzice, o ile osoba ta pozostaje pod ich władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.). W przeciwnym wypadku dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie ustanawia się opiekuna (art. 13 § 2 k.c.), zaś dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo – kuratora (art. 16 § 2 k.k.). Z kolei, przedstawicielem ustawowym małoletniego są co do zasady jego rodzice, pod warunkiem że małoletni pozostaje pod ich władzą rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.). Jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę (art. 94 §3 k.p.k.).

W płaszczyźnie procesu karnego, za przedstawiciela ustawowego uznaje się nadto osobę, pod której pieczę oskarżony pozostaje (art. 76 k.p.k.) oraz osobę, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje (art. 51 §2 k.p.k.). W obu przypadkach mowa o tzw. opiekunie faktycznym, który sprawuje opiekę nad małoletnim bądź ubezwłasnowolnionym przy jednoczesnym braku formalnego umocowania w tym zakresie¹⁶²⁴.

Powyższe stanowisko wymaga pewnego doprecyzowania. Otóż, treść art. 51 §2 k.p.k. i art. 76 k.p.k., w których ustawodawca wyraźnie oddzielił od siebie przedstawicieli ustawowych i osoby sprawujące pieczę nad małoletnimi (ubezwłasnowolnionymi), *prima facie* nie pozwala na zaliczenie opiekunów faktycznych do grona przedstawicieli ustawowych¹⁶²⁵. Trzeba jednak zwrócić uwagę na niekonsekwencję ustawodawcy, który nie uwzględnił owej dyferencji na gruncie innych przepisów k.p.k. Jako przykład można wskazać, chociażby na art. 140 k.p.k. Niniejszy przepis stanowi, że orzeczenia, zarządzenia, zawiadomienia i odpisy, które ustawa nakazuje doręczać stronom doręcza się również obrońcom, pełnomocnikom i ustawowym przedstawicielom (chyba, że ustawa stanowi inaczej). Wykładnia literalna ww. przepisu, dokonana przy założeniu, iż opiekun faktyczny nie jest przedstawicielem ustawowym, nakazywałaby przyjąć, że podmiot ten nie jest uprawniony do otrzymania odpisu decyzji procesowych, które otrzymuje reprezentowany przez niego pokrzywdzony czy oskarżony. Nie

¹⁶²³ *De lege lata*, brak jest odpowiednich uregulowań prawnych dotyczących pozycji procesowej przedstawicieli ustawowych małoletnich i ubezwłasnowolnionych świadków.

¹⁶²⁴ Nie wdając się w szczegółowe rozważania nad zasadnością takiego zróżnicowania, jedynie dla porządku warto podkreślić, że ustawodawca wymaga stałości pieczy w przypadku opiekuna faktycznego pokrzywdzonego, rezygnując z tego wymogu w odniesieniu do opiekuna oskarżonego.

¹⁶²⁵ Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks...* t. I., s. 393.

zalicza się on bowiem do żadnej z kategorii podmiotów wymienionych w tym przepisie. Tożsamy wniosek można poczynić w odniesieniu do innych przepisów k.p.k., w których określone uprawnienia przyznano przedstawicielom ustawowym, nie wyróżniając odrębnie opiekuna faktycznego¹⁶²⁶. Wykładnia literalna tych norm pozostawałaby więc w wyraźnej sprzeczności z *ratio legis* art. 51 §2 k.p.k. czy art. 76 k.p.k. i wynikających zeń uprawnień do zastępczej realizacji praw pokrzywdzonego czy oskarżonego, które zostały przyznane w tożsamym zakresie opiekunom faktycznym i przedstawicielom ustawowym. Usunięcie wątpliwości powstających na tej kanwie jest możliwe poprzez przyjęcie, że chociaż opiekun faktyczny nie jest przedstawicielem ustawowym *per se* to na gruncie ustawy karnoprosesowej uważany jest za takiego przedstawiciela¹⁶²⁷.

Za przedstawiciela ustawowego, uznawana jest również osoba sprawująca pieczę nad nieporadnym pokrzywdzonym, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k.¹⁶²⁸ W tym przypadku pieczę nie musi mieć charakteru stałego.

3.1. Możliwość wyłączenia od udziału w sprawie przedstawiciela ustawowego, u którego występują zaburzenia psychiczne

Ustawa karnoprosesowa nie reguluje kwestii wyłączenia od udziału w sprawie (i ewentualnego zastąpienia) przedstawiciela ustawowego strony, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie spełniać swojej procesowej roli, tj. należycie realizować interesu prawnego reprezentowanego podmiotu. Oznacza to, że zaburzenia psychiczne występujące u tej grupy uczestników postępowania są irrelewantne dla bytu ich zdolności procesowej (*in concreto* legitymacji procesowej), a także zdolności do czynności procesowych. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że tak długo jak dana osoba posiada status przedstawiciela ustawowego, tak długo może działać w procesie i dokonywać czynności procesowych, ze skutkiem dla reprezentowanego przezeń podmiotu.

Z pewnym uproszczeniem można więc przyjąć, że utrata legitymacji do działania w procesie karnym, jest determinowana utratą statusu przedstawiciela ustawowego, względnie ograniczeniem bądź wyłączeniem uprawnień do reprezentowania małoletniego (nieletniego, ubezwłasnowolnionego) przed sądem niejako *ad casum*¹⁶²⁹. Analiza tego ostatniego

¹⁶²⁶ Zob. np. art. 156 §1 oraz §5, art. 316 §1 czy art. 406 §1 k.p.k.

¹⁶²⁷ Tak również: Grzegorz T., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467, Warszawa 2014*, e.LEX/kom. do art. 51 k.p.k.; Nb 3.

¹⁶²⁸ *System...*, red. Hofmański P., *Strony...*, red. Kulesza C., Warszawa 2016, s. 853, 856.

¹⁶²⁹ Np. w sytuacjach, o których mowa w art. 98 §2 k.r.o.

zagadnienia, oparta o wykładnię systemową, wymaga więc odwołania się do właściwych przepisów cywilnych, a zwłaszcza regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁶³⁰.

Z uwagi na tożsamość uregulowań, zagadnienie to zostanie omówione wspólnie zarówno dla przedstawicieli ustawowych strony czynnej jak i biernej.

3.1.1. Wyłączenie od udziału w sprawie rodzica małoletniej bądź nieletniej¹⁶³¹ strony

Jak już wspomniano na wstępie podrozdziału 3.3., w najprostszym układzie procesowym przedstawicielem ustawowym małoletniego (nieletniego)¹⁶³² uczestnika postępowania, są jego rodzice. Dotyczy to również osób, które po ukończeniu 13 roku życia zostały całkowicie ubezwłasnowolnione, o ile pozostają one pod władzą rodzicielską (art. 13 §2 k.c.).

Jeśli dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską obojga rodziców, każde z nich może działać samodzielnie jako przedstawiciel ustawowy (art. 98 §1 zd. 2 k.r.o.). Jeżeli więc u jednego z rodziców *in tempore processus* występować będą zaburzenia psychiczne uniemożliwiające mu należyte wykonywanie obowiązków procesowych, w rolę tę może wstąpić drugi z rodziców, co nie wymaga uzyskania zgody sądu opiekuńczego czy sądu karnego, gdyż jest to działanie w ramach ustawowej kompetencji będącej elementem władzy rodzicielskiej (*arg. ex art. 98 §1 zd. 1 k.r.o.*). Drugi z rodziców powinien oczywiście niezwłocznie poinformować organ prowadzący postępowanie karne o tym, że teraz on będzie występował w procesie w roli przedstawiciela ustawowego. Z braku odrębnych uregulowań przyjąć należy, że informacja ta może zostać przekazana w formie ustnej lub pisemnej (art. 116 §1 k.p.k., *per analogiam*). Zagadnienie to ma szczególnie istotne znaczenie, we wszystkich sytuacjach, w których rodzice małoletniego zamieszkują pod różnymi adresami. Zmiana osoby

¹⁶³⁰ W orzecznictwie słusznie przyjmuje się, że „Instytucja przedstawiciela ustawowego, związana z wykonywaniem władzy rodzicielskiej, określonej w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, znajduje zastosowanie na gruncie procedury karnej, dlatego należy ją w tym postępowaniu - wobec braków szczegółowych wyłączeń - stosować całościowo (...). Olbrzymią niekonsekwencją stanowiłoby więc zrezygnowanie z wykładni systemowej przy ustalaniu tych sytuacji, w których rodzice są wykluczeni od reprezentowania praw małoletniego” – uchwała SN z 20.06.2012 r., I KZP 9/12, LEX nr 1168741.

¹⁶³¹ W kwestii wykładni pojęcia „małoletni” zob. rozdz. IV.1.3.2., a na temat wykładni pojęcia „nieletni” zob. rozdz. V.4.

¹⁶³² Dla porządku przypomnieć należy, że pojęcie „oskarżonego nieletniego” wykorzystywane na gruncie art. 76 k.p.k., z dniem 15.02.2024 r., zostanie zastąpione pojęciem „oskarżonego, który nie ukończył 18 lat”. Niniejsza zmiana normatywna została wprowadzona do polskiego porządku prawnego, ustawą z 14.04.2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 818) i jest wyrazem implementacji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (Dz.Ur.UE L132/1) oraz ujednoczenia terminologii stosowanej na gruncie k.p.k. i tejże dyrektywy – zob. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw z 12.01.2023 r. (druk sejmowy nr 2933), s. 2.

reprezentującej będzie wówczas wiązała się ze zmianą adresu do doręczeń, na który w myśl art. 140 k.p.k., należy doręczać orzeczenia, zarządzenia, zawiadomienia i odpisy, które ustawa nakazuje doręczać stronom (o ile ustawa nie stanowi inaczej). W analizowanym tu układzie procesowym dojdzie więc do faktycznej zmiany podmiotu reprezentującego małoletniego.

Sprawa komplikuje się, gdy rodzic działający dotychczas w roli przedstawiciela ustawowego nie będzie chciał zrezygnować z dalszego udziału w postępowaniu, mimo faktycznej niezdolności do racjonalnego wykonywania praw pokrzywdzonego czy oskarżonego. *De lege lata*, sąd karny nie posiada kompetencji do wykluczenia takiego podmiotu z postępowania, gdyż Kodeks postępowania karnego nie reguluje sposobu rozstrzygnięcia przedstawionej kolizji kompetencji. Kwestia ta nie powinna jednak dziwić, biorąc pod uwagę, że jej rozwiązanie sprowadza się *de facto* do ograniczenia uprawnienia do występowania w roli przedstawiciela ustawowego dziecka w konkretnym procesie karnym, dla jednego z rodziców, na rzecz drugiego z nich. Mowa tu zatem o *sui generis* ograniczeniu władzy rodzicielskiej, a przynajmniej jednego z uprawnień wchodzącego w skład tejże. Z tego względu spór powinien każdorazowo rozstrzygnąć sąd opiekuńczy, który w razie uznania, że zagrożone jest dobro dziecka, może też wydawać rodzicom odpowiednie zarządzenia o charakterze doraźnym (art. 109 §1 k.r.o.)¹⁶³³. Nie ma normatywnych przeciwwskazań do przyjęcia, że treścią takiego zarządzenia może być zarówno nakaz podjęcia określonego działania (np. złożenia wniosku o ściganie w imieniu pokrzywdzonego dziecka), jak i zakaz podejmowania określonych czynności (w tym wypadku powstrzymania się od występowania w roli przedstawiciela ustawowego w procesie karnym, celem umożliwienia udziału drugiemu z rodziców). Takie zapatrywanie koresponduje ze stanowiskiem judykatury. W orzecznictwie SN przyjmuje się, że sąd opiekuńczy, działający na podstawie art. 109 §1 k.r.o. może wydać każde zarządzenie, jakiego w danych okolicznościach wymaga dobro dziecka¹⁶³⁴.

Zachodzi jednak pytanie, kto powinien zawiadomić sąd opiekuńczy o tym, że przedstawiciel ustawowy może w sposób nienależyty reprezentować interes dziecka. Niewątpliwie zawiadomienia może dokonać drugi z rodziców, chcący reprezentować małoletniego (nieletniego) w dalszej części postępowania karnego. Takie działanie jest w pełni

¹⁶³³ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Frasn M., Habdas M., Warszawa 2021, e1.LEX/ kom. do art. 109 k.r.o.; Nb 3-4.

¹⁶³⁴ Postanowienie SN z 10.05.2000 r., III CKN 845/00, LEX nr 1222322; postanowienie SN z 4.03.1999 r., II CKN 1106/98, LEX nr 1125073.

uzasadnione dbałością o szeroko pojęte dobro dziecka, w tym jego interes prawny w toczącym się postępowaniu, co pozostaje w zgodzie z obowiązkiem wynikającym z art. 95 §3 k.r.o.¹⁶³⁵.

Nie ma też normatywnych przeciwwskazań ku temu, by zawiadomienia dokonał *ex officio* organ prowadzący postępowania karne. Chociaż ustawa karnoprosowa nie zawiera rozwiązań analogicznych do tych przewidzianych w art. 70 §1 k.p.c.¹⁶³⁶ czy art. 572 §1 k.p.c.¹⁶³⁷, uzasadnienia dla zawiadomienia sądu rodzinnego przez organy procesowe, można doszukiwać się w normach o bardziej ogólnym charakterze - chociażby w art. 72 Konstytucji RP. W pewnych przypadkach bezpośrednią podstawą takiego zawiadomienia będzie też art. 23 k.p.k. zgodnie z którym, w sprawie o przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego, we współdziałaniu z małoletnim lub w okolicznościach, które mogą świadczyć o demoralizacji małoletniego albo o gorszącym wpływie na niego, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, zawiadamia sąd rodzinny¹⁶³⁸ w celu rozważenia środków przewidzianych w przepisach o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Wprowadzenie tej regulacji do k.p.k. jest następstwem usunięcia z katalogu środków karnych, środka w postaci pozbawienia praw opiekuńczych¹⁶³⁹.

De lege ferenda, warto rozważyć rozszerzenie art. 23 k.p.k. o kolejną jednostkę redakcyjną (§2), stanowiącą, iż sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, zawiadamia sąd rodzinny także o innych niż wymienione w §1 sytuacjach, które mogą wpływać niekorzystnie na dobro dziecka uczestniczącego w postępowaniu karnym, w celu rozważania zastosowania środków przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. W zakresie semantycznym tego ostatniego pojęcia mieszczą się chociażby – wspomniane już – zarządzenia incydentalne nakazujące rodzicom małoletniego (nieletniego) podjęcie bądź powstrzymanie się od określonych działań w procesie karnym (art. 109 §1 k.r.o.).

Oczywiście, z uwagi na brak możliwości skierowania przedstawiciela ustawowego na badanie psychiatryczne w trybie procesowym, *in facto* zawiadomienie jest możliwe jedynie, gdy zaburzenia psychiczne występujące u omawianego tu podmiotu manifestują się *prima*

¹⁶³⁵ Przepis ten stanowi, że władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny.

¹⁶³⁶ Zgodnie ze zdaniem drugim tego przepisu, w wypadkach, w których ustanowienie przedstawiciela ustawowego powinno nastąpić z urzędu, sąd zwraca się o to do właściwego sądu opiekuńczego.

¹⁶³⁷ Zgodnie z art. 572 §1 k.p.c. każdy, każdy komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania przez sąd opiekuńczy z urzędu, obowiązany jest zawiadomić ten sąd o tym zdarzeniu. Obowiązek ten ciąży *explicite* również na sądach i prokuratorach (art. 572 §2 k.p.c.).

¹⁶³⁸ Sąd rodzinny jest zarazem sądem opiekuńczym w rozumieniu prawa cywilnego (art. 568 k.p.c.).

¹⁶³⁹ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., s. 137. Z tego powodu w literaturze wskazuje się, że w środki przewidziane w k.r.o., o których mowa w art. 23 k.p.k., dotyczą w szczególności pozbawienia praw rodzicielskich bądź opiekuńczych (art. 111 k.r.o., art. 169 §2 k.r.o.) - *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Dudka K., s. 91.

facie, a więc, gdy jego zachowania ewidentnie odbiegają od typowych sposobów postępowania oczekiwanych od przeciętnego członka społeczeństwa występującego w roli rodzica małoletniego (nieletniego) w postępowaniu karnym.

Teoretycznie możliwa jest też sytuacja, w której zaburzenia psychiczne wystąpią jednocześnie u obojga rodziców¹⁶⁴⁰. Chociaż układ ten jest bardzo mało prawdopodobny, to nie można go całkowicie wykluczyć. Zwłaszcza wobec istnienia takich zaburzeń psychicznych jak obłąd udzielony (fr. *folie à deux*), który rozwija się u osób, pozostających ze sobą w ścisłym związku emocjonalnym (np. blisko spokrewnionych czy wspólnie zamieszkujących)¹⁶⁴¹.

Pytanie jakie tu powstaje dotyczy tego, kto powinien wówczas reprezentować małoletniego (nieletniego) w procesie karnym. W pierwszej kolejności wskazać należy, że ustawa karnoprosowa dopuszcza możliwość wykonywania praw małoletniej (nieletniej) strony przez jej opiekuna faktycznego (art. 51 §2 k.p.k., art. 76 k.p.k.). Trzeba jednak pamiętać, że taka osoba nie zawsze istnieje. Co więcej, dla uzyskania legitymacji procesowej w oparciu o art. 51 §2 k.p.k., konieczne jest sprawowanie pieczy stałej. W praktyce wyklucza to możliwość zastępczego wykonywania praw pokrzywdzonego, przez osobę, która sprawuje nad małoletnim opiekę doraźną, z powodu przejściowego pogorszenia stanu psychicznego obojga rodziców. Układ taki jest natomiast możliwy, w razie zastępczej reprezentacji nieletniego oskarżonego – w tym przypadku ustawodawca nie wymaga bowiem stałości pieczy.

W dalszej kolejności, należy odnieść się do rozwiązań przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Zgodnie z art. 99 §1 k.r.o., gdy żaden z rodziców nie może reprezentować dziecka, sąd opiekuńczy ustanawia dlań kuratora (art. 99 §1 k.r.o.)¹⁶⁴².

Zachodzi jednak pytanie, czy przepis ten znajdzie zastosowanie w analizowanym tu układzie procesowym. Innymi słowy, czy sąd opiekuńczy może wyznaczyć dla małoletniego (nieletniego) kuratora, w sytuacji, gdy *ad casum* żaden z rodziców nie może reprezentować dziecka, z powodu jednoczesnej dekompensacji stanu psychicznego obojga rodziców (bądź jednego rodzica, któremu przysługuje władza rodzicielska). W doktrynie wskazuje się, że sformułowanie „żaden z rodziców nie może reprezentować dziecka”, o którym mowa w art. 99 §1 k.r.o., odnosi się do sytuacji, o których mowa w art. 98 § 2 k.r.o.¹⁶⁴³, tj.:

- 1) czynności prawnych między dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską;

¹⁶⁴⁰ Albo jednego rodzica uprawnionego do reprezentacji procesowej małoletniego, zgodnie z art. 98 §1 k.r.o. Nie zawsze małoletni pozostaje przecież pod władzą rodzicielską obojga rodziców.

¹⁶⁴¹ Suresh Kumar PN, Subramanyam N, Thomas B, et al., *Folie à deux*. Indian Journal of Psychiatry. 47(3)/2005, s. 165.

¹⁶⁴² Szerzej na ten temat zob. m.in. rozdz. V.1.3.3.

¹⁶⁴³ *Kodeks rodzinny...*, red. Frasn M., Habdas M., el.LEX/ kom. do art. 99 k.r.o.; Nb 4; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Piasecki K., Warszawa 2011, el.LEX/kom. do art. 99 k.r.o.; Nb 1.

2) czynności prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka albo że dotyczy należnych dziecku od drugiego z rodziców środków utrzymania i wychowania¹⁶⁴⁴,

- w tym czynności dokonywanych w ramach postępowania przed sądem lub innym organem państwowym (art. 98 §3 k.r.o.).

Treść powyższego przepisu nie odwołuje się jakkolwiek do przeszkód faktycznych związanych ze stanem psychosomatycznym rodziców, ogniskując się jedynie na charakterze czynności prawnych jakie nie mogą być dokonywane pomiędzy rodzicami, a dzieckiem pozostającym pod ich władzą rodzicielską. Trzeba mieć jednak na uwadze, że *ratio legis* art. 99 §1 k.r.o. sprowadza się do ochrony praw i interesów dziecka będącego uczestnikiem postępowania karnego, które *ad casum* nie może być reprezentowane w takim procesie przez swoich rodziców. Opierając się na wykładni funkcjonalnej nie należy zatem *a priori* wykluczać możliwości wyznaczenia dla małoletniej (nieletniej) strony kuratora jedynie do okoliczności wskazanych w art. 98 §2 k.r.o. Takie zawężenie skutkowałoby poważnym ograniczeniem ochrony wynikającej z tego przepisu. Nie znajduje ono zresztą oparcia również w wykładni literalnej art. 99 §1 k.r.o. Przepis ten stanowi, że sąd opiekuńczy ustanawia kuratora dla dziecka, pozostającego pod władzą rodzicielską, którego żadne z rodziców nie może reprezentować. Ustawodawca nie dookreśla zatem okoliczności (przyczyn, przesłanek) implikujących niemożność reprezentacji dziecka. Skoro *lege non distinguente*, to przyjęć należy, że ową przesłanką mogą być również przeszkody faktyczne wynikające z dysfunkcji psychicznych występujących u rodziców *in tempore processus*.

Ustanowienie kuratora powinno nastąpić niezwłocznie po powzięciu przez organ procesowy informacji o istnieniu do tego podstaw¹⁶⁴⁵.

W obecnym stanie prawnym, w postępowaniu karnym, kuratorem reprezentującym dziecko może być ustanowiony wyłącznie adwokat lub radca prawny, który wykazuje szczególną znajomość spraw dotyczących dziecka, tego samego rodzaju lub rodzajowo odpowiadających sprawie, w której wymagana jest reprezentacja dziecka lub ukończył

¹⁶⁴⁴ Obowiązek ustanowienia kuratora aktualizuje się, gdy oskarżonym o przestępstwo na szkodę małoletniego jest jeden (bądź oboje) rodziców - Stefański R.A., *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2003 r.*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 2/2004, s. 82 i n. Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że z uwagi na ryzyko emocjonalnego zaangażowania w sprawę, rodzic nie będzie wówczas w stanie w sposób należyty reprezentować interesów małoletniego - Karlik P., *Możliwość skorzystania przez kuratora reprezentującego dziecko z zastępstwa aplikanta oraz prawo do ustanowienia pełnomocnika lub substytuta – polemika*, Palestra 10/2021, s. 38.

¹⁶⁴⁵ Karlik P., *Możliwość skorzystania przez kuratora reprezentującego dziecko z zastępstwa aplikanta oraz prawo do ustanowienia pełnomocnika lub substytuta – polemika*, Palestra 10/2021, s. 39.

szkolenie dotyczące zasad reprezentacji dziecka, praw lub potrzeb dziecka (art. 99¹ §1 k.r.o.). Rozwiązanie to jest wyrazem szczególnej troski ustawodawcy o interesy procesowe dziecka uczestniczącego w postępowaniu karnym. Zawężająca wykładnia art. 99 §1 k.r.o. stanowiłaby antytezę tych założeń.

Dla porządku wskazać należy, że sąd opiekuńczy może też czasowo zawiesić władzę rodzicielską, jeśli zaistnieje przemijająca przeszkoda w jej wykonywaniu (art. 110 §1 k.r.o.). Taką przeszkodą może być choroba, w powszechnym tego słowa znaczeniu, a więc także zaburzenia psychiczne w rozumieniu art. 3 pkt 1 u.o.z.p.

Konkludując tę część rozważań trzeba przyjąć, że sąd karny nie ma możliwości wyłączenia od udziału w sprawie rodzica, działającego w charakterze przedstawiciela ustawowego małoletniej bądź nieletniej strony, jeśli rodzic ten z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie należycie spełniać swojej procesowej roli. W tym ostatnim przypadku, możliwe jest jedynie zawiadomienie sądu opiekuńczego, który poprzez wzgląd na dobro dziecka może podjąć odpowiednie środki przewidziane w tym zakresie w k.r.o.

Na tej kanwie warto sformułować postulat *de lege ferenda*, wskazujący na zasadność wprowadzenia do k.p.k. przepisu, który *expressis verbis* będzie obligował organ prowadzący postępowanie karne do niezwłocznego zawiadomienia sądu opiekuńczego, o tym, że przedstawiciel ustawowy małoletniego (nieletniego) nie spełnia należycie swojej procesowej roli. Z prakseologicznego punktu widzenia realizacja tego postulatu powinna polegać na odpowiedniej konkretyzacji (bądź rozszerzeniu) treści art. 23 k.p.k. Dla przykładu przepis ten mógłby zawierać dodatkowe zdanie stanowiące, iż „Zawiadomienia, o którym mowa w zdaniu poprzednim dokonuje się również, gdy przedstawiciel ustawowy podmiotów, o których mowa w art. 51 §2 i 76 k.p.k. nie daje gwarancji należytej reprezentacji ich interesów w postępowaniu karnym, bądź z innych przyczyn nie jest w stanie realizować przysługujących tym podmiotom uprawnień procesowych”.

3.1.2. Wyłączenie od udziału w sprawie opiekuna małoletniej, nieletniej bądź ubezwłasnowolnionej całkowicie strony

Jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę (art. 94 §3 k.r.o.). Opiekuna wyznacza się również dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, jeśli ta nie pozostaje pod władzą rodzicielską (art.

13 §2 k.c.). Tym samym, do opieki nad ubezwłasnowolnionym całkowicie stosuje się odpowiednio przepisy o opiece nad małoletnim (175 k.r.o.).

De lege lata, sąd karny nie dysponuje instrumentem pozwalającym na wyłączenie od dalszego udziału w sprawie (czy ewentualne zastąpienie) opiekuna ww. podmiotów, jeśli ten z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie realizować swojej roli w procesie karnym¹⁶⁴⁶.

Zastąpienie opiekuna leży natomiast w kompetencji sądu opiekuńczego. W omawianej tu sytuacji zastosowanie mogą znaleźć dwa rozwiązania – całkowite zwolnienie z funkcji dotychczasowego opiekuna i powołanie w jego miejsce innej osoby (art. 169 §2 k.r.o.) albo tymczasowe wyznaczenie kuratora (art. 157 k.r.o.).

Pierwsze rozwiązanie dotyczy sytuacji, w których opiekun, z powodu przeszkód faktycznych lub prawnych jest niezdolny do sprawowania opieki albo dopuszcza się czynów lub zaniechań, które naruszają dobro pozostającego pod opieką. Z kolei, wyznaczenie kuratora, w trybie art. 157 k.r.o. odnosi się do przypadków, w których opiekun doznaje przemijającej przeszkody w sprawowaniu opieki. Przeszkoda ma charakter przemijający, jeśli występuje jedynie przez pewien czas¹⁶⁴⁷.

Niewątpliwie w obu tych przypadkach, za przeszkodę w wykonywaniu opieki można uznać chorobę¹⁶⁴⁸ w powszechnym tego słowa znaczeniu, a co za tym idzie – także zaburzenia psychiczne występujące *in tempore processus* u omawianego tu opiekuna.

Ocena, tego które z ww. rozwiązań należy zastosować *ad casum* winna być uzależniona od charakteru zaburzenia psychicznego oraz stopnia jego wpływu na sposób funkcjonowania opiekuna, a także trwałości ewentualnych dysfunkcji. Dla przykładu zaburzenia, o krótkotrwałym przebiegu, takie jak ostre i przemijające zaburzenia psychotyczne (F23), czy nawracające krótkie epizody depresyjne (F38.1.), mogą być rozpatrywane w kontekście przeszkody o charakterze przemijającym. Wydaje się, że w tożsamy sposób należałoby traktować też pozostałe zaburzenia afektywne, które z założenia cechują się przebiegiem epizodycznym, pod warunkiem, że pomiędzy epizodami mani czy depresji występują relatywnie długie okresy eutymii pozwalające opiekunowi na należyte wypełnianie swoich obowiązków.

¹⁶⁴⁶ Posługując się schematem analizy stosowanym na gruncie niniejszej rozprawy, można więc stwierdzić, że również w przypadku opiekuna, ewentualne zaburzenia psychiczne są irrelevantne dla jego zdolności (*in concreto* legitymacji) procesowej oraz zdolności do czynności procesowych. Mogą one natomiast ograniczać jego faktyczną zdolność do realizacji praw i obowiązków procesowych (faktyczna zdolność do czynności procesowych).

¹⁶⁴⁷ *Kodeks rodzinny...*, red. Frasn M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 157 k.r.o.; Nb 3.

¹⁶⁴⁸ W literaturze wskazuje się, że przemijającą przeszkodą w rozumieniu ww. przepisu to taka, której czas trwania daje się przewidzieć na podstawie doświadczenia życiowego - *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Dolnicki H., Sokołowski T., Warszawa 2013, el.LEX/kom. do art. 157 k.r.o.; Nb 1.

Natomiast jeśli, zaburzenia afektywne miałyby cechować się częstymi nawrotami, krótkimi okresami eutymii, czy niemożnością osiągnięcia zadowalającej remisji objawów, należałoby raczej rozpatrywać je w kontekście przeszkód o charakterze przetrwałym uzasadniającym całkowite zwolnienie opiekuna z pełnionej przezeń funkcji (art. 169 §2 k.r.o.). W tożsamy sposób należałoby traktować zaburzenia, które *ex definitione* mają charakter chroniczny i postępujący (np. zaburzenia występujące w przebiegu procesów otępiennych i innych chorób neurodegeneracyjnych), a także rozwijający się proces schizofreniczny prowadzący do postępującej dezintegracji poszczególnych aspektów struktury osobowości. Warto też zaznaczyć, że zaburzenia psychiczne mogą być przyczyną „czynów lub zaniedbań, które naruszają dobro pozostającego pod opieką”, w rozumieniu art. 169 §2 k.r.o. W kontekście takich zachowań można rozpatrywać chociażby zaniechanie pożądaných działań procesowych, uchybienie terminom na wniesienie określonych środków

Ocena charakteru zaistniałej przeszkody, a co za tym idzie wybór jednego z omawianych tu rozwiązań pozostaje w kompetencji sądu opiekuńczego. Niemniej, aby którykolwiek z tych mechanizmów mógł zostać zastosowany, sąd opiekuńczy musi najpierw powziąć informację o zaistnieniu faktycznej przeszkody w sprawowaniu opieki. Z formalnego punktu widzenia taka informacja może pochodzić od samego opiekuna. Trzeba jednak pamiętać, że zaburzenia psychiczne przebiegające z utratą wglądu chorobowego mogą powodować, że nie będzie on zdolny do racjonalnej oceny własnych kompetencji¹⁶⁴⁹. Nie ma też formalnych przeszkód, ku temu by sąd opiekuńczy został poinformowany o omawianych okolicznościach przez małoletnią lub ubezwłasnowolnioną stronę. Nie można jednak tracić z pola widzenia tego, że mowa tu o podmiotach, które z racji wieku bądź określonych dysfunkcji psychicznych, co do zasady, nie są zdolne do samodzielnej realizacji własnych interesów. *In fact*o, powiadomienie sądu opiekuńczego przez te podmioty może być znacznie utrudnione a często niemożliwe. Względem na dobro dziecka (ubezwłasnowolnionego) nakazuje przyjąć, że zawiadomienia powinien dokonać wówczas *ex officio* organ prowadzący postępowanie karne. Również w tym miejscu aktualny pozostaje wyrażony powyżej postulat *de lege ferenda*, dotyczący konieczności rozszerzenia zakresu obowiązku informacyjnego wynikającego z art. 23 k.p.k.¹⁶⁵⁰.

¹⁶⁴⁹ W niektórych przypadkach osoba doznająca objawów psychopatologicznych może być bowiem nieświadoma ich obecności, a co za tym idzie nieświadoma ich wpływu na zdolność do funkcjonowania, także w płaszczyźnie procesowej.

¹⁶⁵⁰ Zob. szerzej rozdz. VIII.3.1.1. Aktualny pozostaje też postulat przewidujący wyposażenie sądu karnego w uprawnienie pozwalające na zobowiązanie przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) do wyznaczenia ubezwłasnowolnionemu oskarżonemu obrońcy, jeśli ten tego żąda – z uwagi na to, że prawo do korzystania z obrońcy należy do sfery uprawnień oskarżonego, zagadnienie to przedstawiono w rozdziale V.6.1.1.3. Warto

Opieka co do zasady sprawowana jest jednoosobowo. Sąd może jednak powierzyć ją obojgu małżonków (art. 146 k.r.o.). Co oczywiste, wystąpienie przemijającej albo przetrwałej przeszkody, w postaci zaburzeń psychicznych, tylko jednego z nich, nie wyklucza dalszego samodzielnego sprawowania opieki przez drugiego z małżonków¹⁶⁵¹. Podmiot ten, wstępując w miejsce dotychczasowego przedstawiciela, będzie mógł zatem reprezentować małoletnią (nieletnią, ubezwłasnowolnioną) stronę w postępowaniu karnym, bez konieczności powoływania kuratora w trybie art. 157 k.r.o., czy dokonania zwolnienia, o którym mowa w art. 169 §2 k.r.o. Owa zmiana ma zatem charakter faktyczny, a nie formalny, toteż nie wymaga uprzedniej zgody sądu rodzinnego czy karnego. Powinna być ona natomiast notyfikowana organowi prowadzącemu postępowanie karne, najpóźniej przy pierwszej czynności procesowej dokonywanej z udziałem „nowego” opiekuna strony. Z braku szczególnych uregulowań przyjęć należy, że dopuszczalna jest tu zarówno forma pisemna, jak i ustna do protokołu (art. 116 k.p.k., *per analogiam*).

Ewentualny spór pomiędzy opiekunami, sprawującymi równocześnie opiekę na (art. 146 zd. 2 k.r.o.) dotyczący tego, który z nich ma reprezentować ubezwłasnowolnioną stronę, powinien być również rozstrzygany przez sąd rodzinny, który może też wydać opiekunom odpowiednie zarządzenia (art. 168 k.r.o.).

3.1.3. Wylączenie od udziału w sprawie kuratora ubezwłasnowolnionej częściowo strony

Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę (art. 16 §2 k.c.). Jeśli osoba ta występuje w procesie karnym w charakterze strony, jej przedstawicielem ustawowym w rozumieniu art. 51 §2 k.p.k. bądź art. 76 k.p.k. jest kurator¹⁶⁵².

zaznaczyć, że postulaty te nie pozostają ze sobą w sprzeczności, a uzupełniają się. Przyczyną biernej postawy przedstawiciela ustawowego (nieustanowienie oskarżonemu obrońcy) nie muszą być przecież zaburzenia psychiczne czy inne przemijające przeszkody, w rozumieniu art. 157 k.r.o. Nie zawsze zatem konieczne będzie wyznaczenie kuratora w miejsce dotychczasowego opiekuna. Możliwość zobligowania przez sąd karny opiekuna ubezwłasnowolnionego oskarżonego, do wyznaczenia mu obrońcy, ograniczy konieczność angażowania sądu opiekuńczego, co przełoży się korzystnie na szybkość postępowania i redukcję kosztów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

¹⁶⁵¹ *Kodeks rodzinny...*, red. Frasz M., Habdas M., el.LEX/ kom. do art. 157 k.r.o.; Nb 1.

¹⁶⁵² Dla porządku wskazać należy, że doktrynie prawa cywilnego nie ma konsensualnego stanowiska co do tego czy kurator ubezwłasnowolnionego częściowo jest uprawniony do jego reprezentowania przed sądem niejako *in genere*, tj. także wtedy, gdy kompetencji tej nie przewiduje wyraźnie postanowienie o ustanowieniu kuratora. Powodem tych wątpliwości jest art. 181 §1 k.r.o., zgodnie, z którym kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest powołany do jej reprezentowania i do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. W orzecznictwie przyjmuje się, że brak takiego upoważnienia nie wyłącza kompetencji kuratora, który może działać w procesie sądowym, w imieniu ubezwłasnowolnionego, w zakresie spraw wynikających z czynności, których osoba tak nie może dokonywać samodzielnie (Postanowienie SN z 8.09.1970 r., II CZ 115/70, LEX nr 1192. Zob. też postanowienie SN z 30.09.1977 r., III CRN 132/77, LEX nr 2249 czy wyrok SA w Gdańsku z 16.01.2014 r., V ACa 761/13, LEX nr 1455548). Takie stanowisko prezentuje też część przedstawicieli doktryny

Podobnie jak w analizowanych powyżej przypadkach, ustawa karnoprosowa nie pozwala organom procesowym na wyłączenie od dalszego udziału w sprawie takiego podmiotu, nawet jeśli *in facto*, kurator z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, jest niezdolny do należytego wykonywania praw reprezentowanej strony. Dotyczy to również sytuacji, w których z tego rodzaju wnioskiem wystąpi sama strona.

Przepisy o kurateli, zawarte w tytule III, dziale III k.r.o. nie regulują odrębnie kwestii zwolnienia i zastąpienia dotychczasowego kuratora przez sąd opiekuńczy. W tym zakresie odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy o opiece (art. 178 §2 k.r.o.), a co za tym idzie instrumenty omówione szczegółowo w poprzednim podrozdziale, do którego należy tu odesłać. Sąd opiekuńczy może zatem np. zwolnić kuratora z dalszego pełnienia funkcji z powodu przeszkód faktycznych pod postacią prezentowanych przezeń zaburzeń psychicznych (art. 169 §2 k.r.o., stosowany odpowiednio) czy wydać mu stosowne zarządzenia (art. 168 k.r.o., stosowany odpowiednio).

Kwestia zawiadomienia sądu opiekuńczego o dostrzeżonych uchybieniach kuratora jawi się analogicznie jak w przypadku omówionych wcześniej kategorii przedstawicieli ustawowych. Nie powielając przeprowadzonych tam rozważań, należy zatem przyjąć, że informacja ta może pochodzić zarówno od dotychczasowego kuratora jak i reprezentowanego przezeń ubezwłasnowolnionego częściowo albo od organu prowadzącego postępowanie karne.

Kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo trzeba odróżnić od kuratora osoby niepełnosprawnej, o którym mowa w art. 183 k.r.o. Ten ostatni nie jest przedstawicielem ustawowym niepełnosprawnego¹⁶⁵³, toteż nie został omówiony w niniejszym podrozdziale¹⁶⁵⁴.

3.1.4. Wyłączenie od dalszego udziału w sprawie opiekuna faktycznego

W obecnym stanie prawnym opiekun faktyczny może wykonywać prawa: małoletniego bądź ubezwłasnowolnionego oskarżonego (art. 76 k.p.k.), małoletniego bądź

(Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, el.LEX 2019/ kom. do art. 181 k.r.o.; Nb. 9; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Dolnicki H., Sokołowski T., Warszawa 2013, el.LEX/kom. do art. 181 k.r.o.; Nb 5). W literaturze prezentowany jest też pogląd przeciwny zakładający, że kurator, który nie został upoważniony do reprezentacji ubezwłasnowolnionego niejako *in genere*, powinien każdorazowo uzyskać odrębne upoważnienie do działania w konkretnym postępowaniu sądowym (*Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa 2021, el.LEX/ kom. do art. 181 k.r.o.; Nb 9 i przywołana tam literatura). Stanowisko to uzasadniane jest istotą ubezwłasnowolnienia częściowego, które sprowadza się „jedynie” do wsparcia danej osoby w realizacji przysługujących jej praw, bez całkowitego pozbawienia jej zdolności do czynności procesowych.

¹⁶⁵³ Postanowienie SN z 25.07.2019 r., III CZP 16/19, LEX nr 2719114 czy wyrok SN z 8.04.2009 r., V CSK 395/08, LEX nr 500182.

¹⁶⁵⁴ Szerzej na temat tego podmiotu zob. rozdz. IV.1.3.6.

ubezważnionego pokrzywdzonego (art. 51 §2 k.p.k.) oraz pokrzywdzonego nieporadnego (51 §3 k.p.k.).

W każdym z tych przypadków, mowa o osobie, która sprawuje pieczę nad jednym z ww. uczestników postępowania, przy braku formalnego umocowania w tym zakresie¹⁶⁵⁵. Owy brak umocowania sprawia, że opiekun faktyczny nie podlega bezpośrednio przepisom Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a co za tym idzie przewidzianym tam instrumentom nadzorczym i kontrolnym.

Legitymacja do działania w procesie karnym w imieniu reprezentowanego podmiotu, wynika, bezpośrednio z faktu sprawowania nad nim rzeczywistej pieczy. Okoliczność ta musi zostać należycie wykazana przed organem prowadzącym postępowanie. Niemniej, jeżeli warunek ten zostanie spełniony, *de lege lata* brak jest podstaw do omówienia opiekunowi możliwości udziału w postępowaniu. Z formalnego punktu widzenia, stan psychiczny tego podmiotu jest irrelevantny dla bytu jego legitymacji procesowej. Przyjmując nieco inną optykę, trzeba stwierdzić, że ani prokurator ani sąd nie mają możliwości odmówienia opiekunowi faktycznemu prawa do reprezentowania strony, nawet gdy podmiot ten z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, *in facto* nie jest zdolny do takiej reprezentacji.

De lege lata, jedynym działaniem jakie może być w tej sytuacji podjęte przez organ prowadzący postępowanie jest zawiadomienie sądu rodzinnego, o tym że osoba małoletnia bądź ubezważniona nie jest należycie reprezentowana w procesie karnym przez umocowanego do tego przedstawiciela. Chociaż opiekun faktyczny nie podlega instrumentom przewidzianym w k.r.o. to sąd rodzinny, w następstwie otrzymania ww. zawiadomienia powinien ustalić, dlaczego w imieniu małoletniej bądź ubezważnionej strony nie działa w procesie jej rodzic, opiekun bądź kurator, a także czy *ad casum* nie jest zagrożone dobro dziecka. W razie stwierdzenia takiego zagrożenia, sąd opiekuńczy może wydać odpowiednie zarządzenia, zarówno o charakterze doraźnym jak i trwałym (art. 109 §1-2, art. 168, art k.r.o.), a także zastosować inne instrumenty przewidziane w k.r.o. (art. 99 §1 k.r.o., art. 157 k.r.o., art. 169 k.r.o.).

Powyższe rozwiązania nie znajdują zastosowania do opiekuna faktycznego, który reprezentuje w procesie pokrzywdzonego nieporadnego¹⁶⁵⁶. Pokrzywdzony, o którym mowa w

¹⁶⁵⁵ Umocowanie to może wynikać bezpośrednio z przepisów prawa powszechnie obowiązującego (np. w przypadku rodzica – art. 98 §1 k.r.o.), albo decyzji właściwego organu (np. postanowienie o ustanowieniu kuratora).

¹⁶⁵⁶ Dla uzyskania legitymacji procesowej opiekun faktyczny musi wykazać wobec organu fakt sprawowania pieczy nad pokrzywdzonym oraz stan jego nieporadności - postanowienie SN z 25.09.2003 r., III KZ 36/03, Legalis nr 65246.

art. 51 §3 k.p.k. posiada bowiem pełną zdolność do czynności prawnych (nie jest osobą małoletnią ani ubezwłasnowolnioną – *argumentum a rubrica ex art. 51 §2-3 k.p.k.*), a co za tym nie ustanawia się dla niego opieki czy kurateli w rozumieniu cywilnoprawnym. Nieporadny pokrzywdzony korzysta więc z pełnej zdolności do czynności procesowych. Teoretycznie może on samodzielnie realizować przysługujące mu prawa. Biorąc jednak pod uwagę, że mowa tu o osobie nieporadnej, a więc podmiocie, który z racji wieku bądź stanu zdrowia nie jest zdolny do samodzielnej partycypacji w procesie, realizacja tych uprawnień może być znacznie utrudniona, a czasem niemożliwa, a co za tym idzie iluzoryczna.

De lege lata, brak jest instrumentów karnoprosesowych, pozwalających na wyłączenie od udziału w sprawie (i zastąpienie) opiekuna faktycznego nieporadnego pokrzywdzonego, który z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie wypełnia swojej procesowej roli w sposób należyty. Przy równoległym braku narzędzi przewidzianych w k.r.o. nieporadny pokrzywdzony pozostaje w bardzo niesprzyjającej sytuacji procesowej, w porównaniu z oskarżonym, który w razie niezdolności do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny, obligatoryjnie korzysta z pomocy obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.). Pokrzywdzony działając z pobudek chorobowych może wszak nie podejmować działań, które *ad casum* byłyby korzystne dla realizacji jego interesu prawnego. Jeżeli taką samą postawę przyjmie reprezentujący go opiekun faktyczny, nie będzie możliwe urzeczywistnienie dyrektywy wyrażonej w art. 2 §1 pkt 3 k.p.k.

Rozwiązaniem tego problemu jest wprowadzenie do k.p.k., omówionej już we wcześniejszych fragmentach rozprawy, instytucji pełnomocnictwa obligatoryjnego dla pokrzywdzonego, który z powodu swojego stanu psychosomatycznego nie jest zdolny do samodzielnej realizacji własnego interesu procesowego i korzystania z przysługujących mu uprawnień¹⁶⁵⁷.

3.2. Czynności procesowe podjęte na niekorzyść reprezentowanego podmiotu przez przedstawiciela ustawowego z zaburzeniami psychicznymi

Przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego (bądź małoletniego) oskarżonego działa w procesie karnym obok, a nie zamiast niego. Jest on również ograniczony kierunkiem podejmowanych czynności procesowych, gdyż może dokonywać jedynie czynności na korzyść oskarżonego (art. 76 k.p.k.). Czynności niekorzystne dla strony biernej, jako podjęte poza

¹⁶⁵⁷ Instytucja pełnomocnika obligatoryjnego została kompleksowo omówiona w rozdziale IV.1.4.1.4., do którego w tym zakresie należy odesłać.

zakresem posiadanych uprawnień są *ex lege* niedopuszczalne, a co za tym idzie nie wywołują negatywnych skutków procesowych dla samego oskarżonego. Ta ogólna zasada nie doznaje wyjątków. Nie ma też znaczenia jakimi pobudkami kierował się przedstawiciel ustawowy albo w jakim stanie psychicznym się znajdował.

Oznacza to, że ewentualne zaburzenia psychiczne występujące u przedstawiciela ustawowego oskarżonego, są irrelevantne dla omawianej tu kwestii, w tym sensie, że motywowane nimi działania nie mogą wywołać negatywnych następstw procesowych dla strony bierniej. Wniosek ten dotyczy zarówno aktywnego działania (tj. podejmowania czynności niekorzystnych dla oskarżonego) jak i postaw biernych (tj. niepodjęcia czynności, które *ad casum* byłyby pożądane z perspektywy jego interesu procesowego).

Omawiane rozwiązanie należy ocenić pozytywnie, tym bardziej, że mowa tu o reprezentacji podmiotów, które *ex definitione* – z racji wieku czy dysfunkcji psychicznych – nie są w stanie realizować własnych interesów procesowych, a co za tym idzie wymagają pomocy w tym zakresie. Trzeba jednak pamiętać, że z formalnego punktu widzenia oskarżony, o którym mowa w art. 76 k.p.k. nie zostaje pozbawiony zdolności do czynności procesowych. Przynajmniej w teorii może on zatem samodzielnie dokonywać czynności w toku postępowania karnego¹⁶⁵⁸.

De lege lata, zgoła odmiennie wygląda natomiast sytuacja procesowa małoletnich, ubezwłasnowolnionych (art. 51 §2 k.p.k.) i nieporadnych pokrzywdzonych (art. 51 §3 k.p.k.). Przedstawiciele ustawowi tych podmiotów nie są bowiem ograniczeni kierunkiem dokonywanych czynności procesowych (*arg. a contrario ex art. 51 §2-3 k.p.k.*). Oznacza to, że podjęte przez przedstawiciela czynności, będą wywoływać skutki procesowe dla ww. pokrzywdzonych, nawet gdy są dlań obiektywnie niekorzystne. To samo dotyczy niepodjęcia czynności, która *ad casum* byłaby pożądana z perspektywy realizacji ich interesu procesowego pokrzywdzonego.

Taki stan prawny budzi wiele wątpliwości z punktu widzenia zasady zachowania równości broni pomiędzy stronami, stanowiącej *conditio sine qua non* procesu kontradiktoryjnego. Strona czynna, reprezentowana przez przedstawiciela ustawowego z zaburzeniami psychicznymi, znajdzie się bowiem w znacznie gorszej sytuacji procesowej

¹⁶⁵⁸ Na gruncie niniejszej rozprawy przyjęto, iż jeśli zarówno ubezwłasnowolniony (małoletni) oskarżony jak i jego przedstawiciel ustawowy (opiekun faktyczny) dokonają jednocześnie dwóch sprzecznych czynności procesowych to organ powinien uwzględnić tę z czynności, która w większym stopniu służy odparciu oskarżenia lub złagodzeniu odpowiedzialności karnej albo przygotowaniu do działalności zmierzającej w tych celach. Szczegółowa analiza tego problemu została przeprowadzona w rozdz. V.5.1., do którego w tym zakresie należy odesłać.

aniżeli oskarżony, który reprezentowany jest przez przedstawiciela ustawowego z tożsamymi zaburzeniami. W tym drugim przypadku, oskarżony nie będzie bowiem ponosił negatywnych następstw niekorzystnych działań i zaniechań swojego przedstawiciela ustawowego, podczas gdy strona czynna nie będzie miała możliwości uchylecia się od takowych.

Nie można wszak tracić z pola widzenia tego, że mowa tu o osobach małoletnich i ubezwłasnowolnionych, które *de iure* pozbawione są możliwości samodzielnego działania w procesie. Nawet, gdyby pokrzywdzony – mimo młodego wieku czy zaburzeń psychicznych – był w stanie z dostatecznym rozeznaniem wypowiedzieć się co do dalszych działań procesowych, to z punktu widzenia formalnego, żadna z podjętych przez niego czynności procesowych nie będzie dopuszczalna, a co za tym idzie nie wywoła pożądaných skutków procesowych. *In factó*, niemożliwe będzie zatem zniwelowanie negatywnych działań podejmowanych przez przedstawiciela ustawowego tego podmiotu.

Względy gwarancyjne nakazują opowiedzieć się za koniecznością objęcia małoletnich i ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych, tożsamą ochroną do tej, z której *de lege lata* korzystają małoletni i ubezwłasnowolnieni oskarżeni. Przechodząc do propozycji konkretnych rozwiązań normatywnych należałoby opowiedzieć się za modyfikacją art. 51 §2 k.p.k., poprzez dodanie do tego przepisu zdania drugiego, stanowiącego, iż przedstawiciele ustawowi wymienionych tam pokrzywdzonych, mogą dokonywać czynności procesowych wyłącznie na korzyść reprezentowanych podmiotów.

Oczywiście, nieporadny pokrzywdzony (art. 51 §3 k.p.k.), w odróżnieniu od pokrzywdzonych małoletnich i ubezwłasnowolnionych nie jest pozbawiony zdolności do czynności procesowych¹⁶⁵⁹, toteż – przynajmniej teoretycznie – może kontestować działania podejmowane przez swojego opiekuna faktycznego. *In factó*, realizacja tego założenia może być jednak znacznie utrudniona, biorąc pod uwagę, że mowa tu o osobie nieporadnej, a więc podmiocie, który *ex definitione* nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie radzić sobie z przysługującymi mu uprawnieniami i wiążącymi go obowiązkami procesowymi. Również w tym przypadku względy gwarancyjne uzasadniają więc potrzebę kierunkowego zawężenia uprawnień opiekuna faktycznego, o którym mowa w art. 51 §3 k.p.k., poprzez przyjęcie, że może on dokonywać czynności procesowych jedynie na korzyść reprezentowanego podmiotu. Postulat ten urzeczywistni też zasadę równości broni, w odniesieniu do tych układów procesowych, w których, po stronie czynnej występował będzie podmiot nieporadny.

¹⁶⁵⁹ Burdzik M., *Ochrona ...*, s. 123.

Rozdział IX. Zaburzenia psychiczne występujące u osób wchodzących w skład organów procesowych

1. Zagadnienia wstępne

Do szeroko pojętych uczestników postępowania karnego, zalicza się również organy procesowe¹⁶⁶⁰. Zgodnie z definicją S. Waltośa i P. Hofmańskiego przez te ostatnie rozumie się organy państwowe uprawnione do wydawania decyzji procesowych na określonych etapach postępowania karnego, niezależnie od innych posiadanych kompetencji¹⁶⁶¹. Organ państwowy jest swego rodzaju konceptem normatywnym, na który składają się dwa elementy, tj.: substrat personalny i przyznana ustawowo kompetencja do sprawowania władzy. Z punktu widzenia personalnego, w skład organu może wchodzić pojedyncza osoba fizyczna albo grupa takich osób – jeśli organ ma charakter kolegialny¹⁶⁶². Pozornym truizmem jest więc stwierdzenie, iż zaburzenia psychiczne nie mogą występować u organu państwowego (a co za tym idzie organu procesowego) *per se*, a jedynie u osoby bądź osób, które wchodzi w jego skład¹⁶⁶³. Z tego względu posługiwanie się w dalszej części pojęciem „organ procesowy” jest pewnym skrótem myślowym i oznacza osobę bądź osoby, które organ ten tworzą.

Kwestia zaburzeń psychicznych występujących u omawianej tu kategorii uczestników postępowania ma niezwykle istotne znaczenie z perspektywy standardów rzetelnego procesu. Bez zachowania tych ostatnich trudno mówić o sprawiedliwym rozpoznaniu sprawy, a co za tym idzie wydaniu sprawiedliwego wyroku. Zagwarantowanie jednostce sprawiedliwego procesu, jest zarazem jednym z podstawowych obowiązków każdego demokratycznego państwa prawa¹⁶⁶⁴.

W literaturze wskazuje się, że organy procesowe mogą być podzielone na dwie podstawowe grupy, zależnie od roli jaką pełnią w danej fazie procesu. W oparciu o to kryterium wyróżnia się: organy kierujące procesem – a więc takie, które prowadzą proces (dokonują czynności procesowych, wydają wiążące decyzje itd.) oraz organy współdziałające z organem

¹⁶⁶⁰ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 181.

¹⁶⁶¹ Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2023, s. 162.

¹⁶⁶² Pospieszalski K.M., *O pojęciu organu państwowego*, *Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny* 1/1972, s. 24.

¹⁶⁶³ Oczywiście z punktu widzenia językowego, w przypadku niektórych organów, które z istoty są jednoosobowe, trudno przyjąć, że dana osoba dosłownie „wchodzi w skład” takiego organu. Dla przykładu, osoba będąca prokuratorem raczej nie „wchodzi w skład organu prokuratorskiego”, a po prostu „jest prokuratorem”. Jest to jednak, wyłącznie uwaga językowa, która nie podważa zasadności konkluzji poczynionej w tekście głównym.

¹⁶⁶⁴ Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013, s. 11.

kierującym. Organem kierującym procesem w postępowaniu jurysdykcyjnym jest sąd, a w postępowaniu przygotowawczym – zasadniczo – prokurator¹⁶⁶⁵. Status organu współdziałającego można z kolei przypisać prokuratorowi na etapie jurysdykcyjnym¹⁶⁶⁶.

Nie ulega wątpliwości, że największe zagrożenie dla prawidłowego przebiegu procesu oraz wydania w jego następstwie sprawiedliwego wyroku, będą stanowiły te zaburzenia psychiczne, które *in tempore processus* wystąpią u osób wchodzących w skład organu kierującego postępowaniem na danym jego etapie, a zwłaszcza podejmujących decyzję co do jego ewentualnego zakończenia. Dla przykładu prokurator doznający zaburzeń treści myślenia o typie urojeń, może – działając z pobudek chorobowy – podjąć decyzję o umorzeniu postępowania przygotowawczego, mimo istnienia oczywistych podstaw do wniesienia aktu oskarżenia. Innym przykładem jest sędzia, który pozostając pod wpływem ww. objawów wyda wyrok niekorespondujący z przedstawionym materiałem dowodowym, a oparty na chorobowo zniekształconym obrazie rzeczywistości. Oczywiście, *de lege lata*, mechanizmów gwarancyjnych należy w tym przypadku upatrywać w kontroli instancyjnej zapadłych orzeczeń.

Na tym tle kompleksowego rozważenia wymagają dwie kwestie. Po pierwsze, czy obecnie obowiązująca ustawa karnoprosesowa stwarza możliwość wyłączenia od dalszego udziału w sprawie osoby, wchodzącej w skład organu, która z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie należycie spełnić swojej procesowej roli. Po drugie, czy strona zaskarżająca określoną decyzję procesową może w ogóle powoływać się na stan psychiczny wydającego tę decyzję organu. Innymi słowy czy stan ten może być rozpatrywany w kontekście przyczyn odwoławczych. Rozstrzygnięcie tych dylematów jest zasadniczym celem dalszych rozważań.

Odpowiedź na postawione tu pytania pozwoli stwierdzić czy obowiązujący Kodeks postępowania karnego wyposaża stronę w adekwatne narzędzia gwarantujące jej zachowanie standardów rzetelnego procesu, w sytuacjach gdy zagrożeniem dla takowych standardów są okoliczności podmiotowe leżące po stronie organów procesowych, a przejawiające się dysfunkcjami psychicznymi tychże. Dla porządku wskazać należy, że dalsza analiza ogranicza się do rozwiązań przewidzianych w ustawie karnoprosesowej. Gwarancje rzetelnego procesu, wynikające z Konstytucji RP oraz aktów prawa międzynarodowego zostały natomiast omówione w rozdziale III.

¹⁶⁶⁵ Jeśli postępowanie przygotowawcze prowadzi organ nieprokuratorski, prokurator sprawuje nadzór nad tym postępowaniem jako *dominus litis* tej fazy procesu.

¹⁶⁶⁶ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 182.

2. Zaburzenia psychiczne jako podstawa wyłączenia członka organu od dalszego udziału w sprawie

Swoistym punktem odniesienia dla oceny tytułowego zagadnienia, są przepisy określające podstawy wyłączenia sędziego (art. 40-41 k.p.k.). Te ostatnie stosuje się bowiem odpowiednio do innych organów procesowych, tj. ławników i referendarzy sądowych (art. 44 k.p.k.), a w zakresie przewidzianym w art. 47 §1 k.p.k., także do prokuratora i innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze.

Pojęcie "udziału w sprawie" (40 § 1 k.p.k.) obejmuje nie tylko rozpoznanie sprawy i wyrokowanie, ale także rozstrzygnięcie wszelkich kwestii incydentalnych związanych z toczącym się postępowaniem¹⁶⁶⁷. Bazując na tej wykładni ww. pojęcia przyjęć należy, że przez „wyłączeniu od dalszego udziału w sprawie” rozumie się całkowite wyrugowanie danej osoby (wchodzącej w skład organu) z toczącego się postępowania, tj. pozbawienie jej możliwości dokonywania jakichkolwiek czynności procesowych, w tym wydawania decyzji w tymże procesie.

Przesłanki wyłączenia sędziego od udziału w sprawie z mocy samego prawa (*iudex inhabilis*) zostały wymienione w art. 40 §1 i 3 k.p.k. Zaistnienie, którejkolwiek z tych okoliczności skutkuje wyłączeniem sędziego od udziału w sprawie z mocy samego prawa. Wydanie orzeczenia przez takiego sędziego stanowi bezwzględną przyczynę odwoławczą skutkującą koniecznością jego uchylenia, niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów (art. 439 §1 pkt 1 k.p.k.).

Z punktu widzenia zasadniczego przedmiotu rozważań istotne jest to, że żadna z przesłanek wymienionych w art. 40 §1 k.p.k. nie odnosi się ani wprost, ani też *implicite* do stanu psychosomatycznego sędziego. Wylczenie to ma charakter zamknięty, co wyklucza możliwość dokonywania wykładni rozszerzającej¹⁶⁶⁸. To zaś prowadzi do pozornie oczywistej konkluzji, że zaburzenia psychiczne występujące u sędziego *in tempore processus* nie skutkują wyłączeniem go od udziału w sprawie z mocy samego prawa. Rozwiązanie to należy ocenić pozytywnie, z dwóch powodów. Po pierwsze, nie każde zaburzenie psychiczne skutkuje niemożnością pełnienia ról społecznych czy zawodowych, w tym roli sędziego niejako *ipso facto*¹⁶⁶⁹. Przyjęcie odmiennego zapatrywania jest niedopuszczalne, gdyż stanowiłoby przejaw

¹⁶⁶⁷ Wyrok SN z 12.03.2018 r., II KK 363/17, LEX nr 2460471.

¹⁶⁶⁸ Murzynowski A., *Glosa do postanowienia SN z 11.12.2002 r., V KK 135/02*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2/2004, s. 25

¹⁶⁶⁹ Nie ujmując rangi żadnemu zaburzeniu psychicznemu nie sposób przyjąć, że nawykowe stosowanie środków przeczyszczających (F55) będzie wpływać na zdolność do pełnienia roli sędziego w procesie.

dyskryminacji jednostki ze względu na jej stan psychiczny. Ewentualny wpływ zaburzeń psychicznych na zdolność do funkcjonowania w płaszczyźnie zawodowej, zależy zresztą nie tylko od rodzaju zaburzenia, ale również nasilenia prezentowanych objawów. Po drugie, przyczyny wyłączenia, o których mowa w art. 40 §1 i 3 k.p.k. mają charakter obiektywny¹⁶⁷⁰, w tym sensie, że ich stwierdzenie sprowadza się do ustalenia łatwo weryfikowalnych faktów, niepoddających się subiektywnemu kwalifikowaniu (stopień pokrewieństwa, dotychczasowy udział w sprawie itd.). Umieszczenie w tym katalogu przesłanki odnoszącej się do „złego stanu psychosomatycznego” nie byłoby zabiegiem właściwym, gdyż okoliczność ta *ex definitione* ma charakter ocenny. Co więcej, do dokonania tej oceny niezbędne są wiadomości specjalne z zakresu psychiatrii.

Należy natomiast zastanowić się, czy zaburzenia psychiczne mogą stanowić podstawę do wyłączenia sędziego w oparciu o art. 41 §1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, sędzia ulega wyłączeniu, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie. Wymóg zachowania bezstronności odnosi się zarówno do uczestników postępowania jak i samej sprawy¹⁶⁷¹. W ujęciu negatywnym, bezstronność oznacza brak stronniczości¹⁶⁷². Przyjmując nieco szerszy kontekst, można powiedzieć, że sędzia bezstronny kieruje się zasadą obiektywizmu nie stwarzając korzystniejszej sytuacji procesowej dla żadnej ze stron, zarówno podczas samego postępowania karnego jak i w trakcie orzekania¹⁶⁷³. W tym sensie bezstronność wiąże się ściśle z zasadą obiektywizmu wyrażoną w art. 4 k.p.k.¹⁶⁷⁴

Okoliczności wywołujące wątpliwość co do bezstronności w rozumieniu art. 41 §1 k.p.k. nie zostały dookreślone przez ustawodawcę co wynika z *ratio legis* analizowanego przepisu. Jak słusznie wskazuje się w orzecznictwie SN, instytucja ta umożliwia bowiem rozpatrywanie sytuacji wykraczających poza taksatywnie określone w art. 40 k.p.k. zdarzenia powodujące wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy z mocy samego prawa¹⁶⁷⁵. Z uwagi na otwarty charakter art. 41 §1 k.p.k., należałoby więc dopuścić generalną możliwość uznania zaburzeń psychicznych sędziego, za okoliczność stwarzającą wątpliwość co do jego bezstronności. Trzeba jednak zwrócić uwagę na kilka kwestii.

¹⁶⁷⁰ System Prawa Karnego Procesowego, red. Hofmański P., t. V., *Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Kwiatkowski Z., Warszawa 2015, s. 560.

¹⁶⁷¹ Cieślak M., *Polska procedura karna*, Warszawa 1984 r., s. 318.

¹⁶⁷² Proces..., red. Zagrodnik J, s. 68–69; Wiliński P., *Proces karny w świetle konstytucji*, Warszawa 2011, s. 128.

¹⁶⁷³ Badowiec R., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 3 września 2020 r., V KO 57/20, Zeszyty Prawnicze* 21.4/2021, s. 348.

¹⁶⁷⁴ Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, 62-63.

¹⁶⁷⁵ Przepis ten ma więc charakter gwarancyjny, zabezpieczający przebieg rzetelnego procesu - postanowienie SN z 16.06.2023 r., III KK 108/23, LEX nr 3572531.

Po pierwsze, relewantne znaczenie mogą mieć tu wyłącznie zaburzenia występujące u sędziego *in tempore processus*. Sam fakt leczenia psychiatrycznego w przeszłości, a co za tym idzie ówczesnego występowania zaburzeń psychicznych nie powinien być uwzględniany w ramach dokonywanej oceny. Okoliczności, o których mowa w art. 41 §1 k.p.k., muszą być bowiem odnoszone do realiów konkretnego procesu¹⁶⁷⁶. Stanowisko to koresponduje z potrzebą zapewnienia stabilności funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której strona próbowałaby wykorzystać informację o dawnym leczeniu sędziego, celem wyłączenia go od dalszego udziału w aktualnej sprawie bądź podważenia wydanych przez niego orzeczeń. Chociaż informacje o stanie zdrowia chronione są konstytucyjnym prawem do prywatności, a co za tym idzie tajemnicą medyczną, nie można wykluczyć, że *ad casum* pozyska je osoba do tego nieuprawniona (np. strona postępowania). Ryzyko nieautoryzowanego dostępu do takich treści wzrasta wraz z postępującą digitalizacją danych medycznych¹⁶⁷⁷ oraz sukcesywnym poszerzaniem katalogu podmiotów, które uzyskują dostęp do informacji zawartych w dokumentacji medycznej poszczególnych obywateli, bez wiedzy i zgody tych ostatnich¹⁶⁷⁸.

Po drugie, podnoszona przez stronę wątpliwość co do bezstronności sędziego musi istnieć obiektywnie i poddawać się zewnętrznej ocenie i weryfikacji¹⁶⁷⁹. W ocenie tej wykorzystuje się tzw. „test przeciętnego obserwatora”, polegający na przyjęciu, że przyczyna wyłączenia jest uzasadniona, jeżeli jest w stanie wywołać wątpliwość co do bezstronności sędziego u nieuprzedzonego w jakimkolwiek kierunku, przeciętnego przedstawiciela społeczeństwa¹⁶⁸⁰. Dla zastosowania art. 41 § 1 k.p.k. nie jest zatem konieczne stwierdzenie rzeczywistej stronniczości sędziego, a jedynie wykazanie zewnętrznie uzasadnionych okoliczności wskazujących na to, że bezstronność sędziego jest – *ad casum* – wątpliwa¹⁶⁸¹. Uwzględniając powyższe wymogi trzeba przyjąć, że zaburzenia psychiczne sędziego mogą stanowić podstawę jego wyłączenia, jedynie gdy manifestują się w sposób na tyle wyraźny, że

¹⁶⁷⁶ Przesądza o tym sam ustawodawca, stwierdzając że okoliczności, o których mowa w art. 41 §1 mają rodzić wątpliwości co do bezstronności sędziego – nie *in genere* a „w danej sprawie”.

¹⁶⁷⁷ Burdzik M., *Tajemnica medyczna i prawo do prywatności w dobie e-zdrowia – uwagi w kontekście Systemu Informacji Medycznej*, Acta Iuridica Resoviensia, 3(38)/2022, s. 19.

¹⁶⁷⁸ Pudło R., Pudło M., Burdzik M., *Tajemnica lekarska w polskim systemie prawa: realne czy iluzoryczne narzędzie ochrony prywatności pacjenta?*, Psychiatria Polska (w druku); Burdzik M., *Tajemnica medyczna i prawo do prywatności w dobie e-zdrowia ...*, s. 12

¹⁶⁷⁹ Postanowienie SN z 19.05.2023 r., I KK 449/22, LEX nr 3567349; postanowienie SN z 23.03.2023 r., IV KK 505/22, LEX nr 3516534; Kosonoga J., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 31 maja 2010 r., II AKa 103/10*, Ius Novum 1/2013.

¹⁶⁸⁰ Postanowienie SN z 25.05.2023 r., III KK 112/23, LEX nr 3569594; postanowienie SN z 15.02.2023 r., III KK 338/22, LEX nr 3538057; postanowienie SN z 20.10.2022 r., V KK 182/22, LEX nr 3513084; postanowienie SN z 14.10.2022 r., II KK 368/22, LEX nr 3512530.

¹⁶⁸¹ Wyrok SN z 17.10.2013 r., IV KK 182/13, LEX nr 1388231.

wywołują wspomniane wątpliwości u postronnego i przeciętnego obserwatora. Mowa tu zatem o zaburzeniach przejawiających się *prima facie* w sferze behawioralnej¹⁶⁸² czy komunikacyjnej¹⁶⁸³. *Argumentum a contrario* jest stwierdzenie, że zaburzenia manifestujące się jedynie w sferze intrapsychicznej, jako niepoddające się zewnętrznej ocenie, *in facto* nie mogą stanowić podstawy do wyłączenia sędziego, w oparciu o wniosek strony złożony na podstawie art. 42 §1 w zw. z art. 41 §1 k.p.k. Trudno zresztą przyjąć, że w uczestniku postępowania powstanie wówczas jakakolwiek wątpliwość, co do bezstronności sędziego, jeśli jego postawy nie będą odbiegać od ogólnie przyjętych norm społecznych czy sposobów zachowania oczekiwanych w realiach procedury karnej od członka składu orzekającego. Założenie to koresponduje z trafnym poglądem wyrażonym niegdyś przez TK, który przyjął, że stronniczość to stan psychiczny sędziego, mogący się uzewnętrznić jedynie w mniejszym lub większym stopniu. Stąd też stany zagrażające bezstronności dają się zobiektywizować tylko w ograniczonym zakresie¹⁶⁸⁴. Oczywiście, w każdym przypadku sędzia może, ustosunkować się do wniosku strony składając w tym zakresie pisemne oświadczenie (art. 42 §3 zd. 1 k.p.k.).

Nie ma też przeszkód ku temu, by sędzia sam wyłączył się od dalszego udziału w sprawie, formułując w tej kwestii żądanie, o którym mowa w art. 42 §1 k.p.k.¹⁶⁸⁵ Trzeba bowiem pamiętać, że przez bezstronność należy rozumieć, nie tylko bezstronność w odbiorze zewnętrznym opartą na omówionych powyżej zobiektywizowanych przesłankach, ale również subiektywne poczucie sędziego co do własnej bezstronności¹⁶⁸⁶. Jeżeli więc sędzia uzna, że z powodu prezentowanych objawów nie jest w stanie takiej bezstronności zachować, to może – a wręcz powinien – wyłączyć się od dalszego udziału w sprawie. Oczywiście realizacja tego założenia będzie utrudniona w przypadku zaburzeń psychicznych przebiegających z utratą wglądu chorobowego¹⁶⁸⁷.

Po trzecie, trzeba też zauważyć, że ustawodawca na gruncie art. 41 §1 k.p.k., odnosi się *stricte* do bezstronności sędziego, nie zaś jego zdolności do orzekania *in genere*. Zastrzeżenie

¹⁶⁸² Atypowe zachowania, nagłe spiętrzenia emocjonalne nieadekwatne do działającego bodźca, nadmierne pobudzenie psychoruchowe, czy zachowania alloagresywne, ukierunkowane na danego uczestnika bądź grupę uczestników postępowania.

¹⁶⁸³ Wypowiedzi deprecjonujące danego uczestnika postępowania czy świadczące o wrogim nastawieniu do tego podmiotu.

¹⁶⁸⁴ Wyrok TK z 27.01.1999 r., K 1/98, Legalis 43179.

¹⁶⁸⁵ Żądanie sędziego jest oświadczeniem woli, a zarazem oświadczeniem wiedzy na temat okoliczności uzasadniających wyłączenie go od udziału w danej sprawie (*Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 206). Żądanie to pozwala więc na wyłączenie się sędziego od udziału w sprawie przy braku wniosku strony, której okoliczność uzasadniająca wyłączenie nie jest znana – *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. V., *Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Kwiatkowski Z., Warszawa 2015, s. 577 i przywołany tam Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 359.

¹⁶⁸⁶ Postanowienie SN z 23.03.2023 r., III KK 22/23, LEX nr 3512755.

¹⁶⁸⁷ Tj. gdy sędzia, nie będzie świadom obecności objawów psychopatologicznych.

to ma dość istotne znaczenie z perspektywy prowadzonych tu rozważań. Chociaż bezstronność stanowi *conditio sine qua non* zdolności do wydania merytorycznego i sprawiedliwego orzeczenia¹⁶⁸⁸, to z psychiatrycznego punktu widzenia, zdolność ta determinowana jest także przez inne czynniki i zależy m.in. od zdolności do prawidłowej percepcji otaczającej rzeczywistości oraz sprawnie przebiegających procesów myślowych (logicznego rozumowania, w tym przeprowadzania operacji myślowych polegających na dedukcji, indukcji czy abdukcji). Jeżeli więc zaburzenia psychiczne występujące u sędziego *in tempore processus*, spowodują, że będzie on interpretował danego uczestnika postępowania w specyficzny, stronniczy (chorobowo zmieniony) sposób¹⁶⁸⁹, zastosowanie art. 41 §1 k.p.k. nie będzie budziło żadnych wątpliwości. Sprawa skomplikuje się, gdy zaburzenia te, uniemożliwią sędziemu racjonalną ocenę materiału dowodowego, nie czyniąc go jednocześnie stronniczym, w przedstawionym powyżej znaczeniu¹⁶⁹⁰. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, że mowa tu o przypadku sędziego, który *prima facie* sprawia wrażenie niezdolnego do prowadzenia procesu i wyrokowania niejako *in genere* (np. wypowiada się w sposób paralogiczny, niespójny, wewnętrznie sprzeczny, wykazuje zaburzenia pamięci świeżej), a jednocześnie nie wykazuje stronniczego nastawienia do żadnej ze stron czy uczestników postępowania w sposób poddający się zewnętrznej weryfikacji¹⁶⁹¹.

Pytanie jakie tu powstaje, dotyczy tego, czy w przedstawionym układzie procesowym, strona również będzie mogła powołać się na art. 41 §1 k.p.k., wnioskując o wyłączenie sędziego, skoro przepis ten – jak wspomniano – traktuje jedynie o wątpliwościach co do bezstronności *per se*. Względy gwarancyjne przemawiają za tym, by na tak postawione pytanie udzielić odpowiedzi twierdzącej. Chociaż wykładnia literalna art. 41 §1 k.p.k., *prima facie* nie wydaje się wspierać powyższego założenia, to przemawia za nim wykładnia funkcjonalna tego przepisu. Należy bowiem pamiętać, że art. 41 k.p.k., służy urzeczywistnieniu zasad rzetelnego

¹⁶⁸⁸ Słusznie przyjmuje się w doktrynie, że wraz z utratą bezstronności sędzia traci kwalifikacje do spełnienia swojej procesowej funkcji - Badowiec R., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 3 września 2020 r., V KO 57/20*, Zeszyty Prawnicze 21.4/2021, s. 348.

¹⁶⁸⁹ Taka sytuacja może mieć miejsce w przypadku występowania zaburzeń urojeniowych o charakterze ksbno-prześladowczym, zwłaszcza, gdy jeden z uczestników postępowania bądź określona ich kategoria zostanie „wciągnięta” w system urojeniowy sędziego, a zatem interpretowana przez niego w sposób wrogi bądź zagrażający.

¹⁶⁹⁰ Dla przykładu ilościowe zaburzenia pamięci (niezależnie od ich przyczyny), uniemożliwią sędziemu korzystanie ze śladów pamięciowych dotyczących poczynionych już ustaleń faktycznych. Z kolei formalne zaburzenia myślenia (natłok myśli, mutyzm, inkoherecja myślenia), mogą utrudnić sędziemu zdolność do wyciągania logicznych wniosków na podstawie przeprowadzonego postępowania dowodowego. Owe dysfunkcje będą więc zagrażały „w równy sposób”, każdej ze stron postępowania. Skoro pozycja stron nie zostanie jakkolwiek zróżnicowana (albo zostanie w „równy sposób” pogorszona) to nie można mówić o stronnicości w ścisłym tego słowa znaczeniu.

¹⁶⁹¹ Np. nie formułuje wypowiedzi nacechowanych stronniczością, nie faworyzuje ani nie deprecjonuje żadnej ze stron.

procesu¹⁶⁹², a co za tym idzie zagwarantowaniu jednostce, tego że jej sprawa zostanie rozstrzygnięta w sposób sprawiedliwy. Nie sposób przyjąć zaś, by sędzia niezdolny do prowadzenia postępowania był jednocześnie zdolny do wydania sprawiedliwego wyroku. Co więcej, jak wskazano we wcześniejszych fragmentach, warunkiem skuteczności wniosku o wyłączenie sędziego, złożonego na podstawie art. 41 §1 k.p.k., jest nie tyle udowodnienie jego rzeczywistej stronniczości, co wykazanie zewnętrznie uzasadnionych okoliczności wskazujących na to, że bezstronność sędziego jest wątpliwa. Nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, że paralogiczne, wewnętrznie sprzeczne czy niespójne wypowiedzi sędziego formułowane w trakcie trwania procesu należą do takich właśnie okoliczności. Niemożliwe jest bowiem, całkowite wykluczenie ich negatywnego wpływu na zdolność do dokonania obiektywnego i bezstronnego osądu.

Niezależnie od poczynionych tu spostrzeżeń trzeba jednak podkreślić, że *de lege lata* brak jest wyraźnej podstawy normatywnej pozwalającej stronie na złożenie wniosku o wyłączenie sędziego, motywowanego zarzutem generalnej niezdolności do orzekania (czy też prowadzenia postępowania), niekorespondującego bezpośrednio z zarzutem co do jego bezstronności.

Owy brak ma szerzej zakrojone implikacje. Otóż, w obecnym stanie prawnym sędzia może być wyłączony od dalszego udziału w sprawie także przez sąd działający z urzędu (art. 42 §1 k.p.k.). Również w tym przypadku wyłączenie musi być uzasadnione konkretnymi okolicznościami. W doktrynie zasadniczo przyjmuje się, że podstawę wyłączenia mogą stanowić wówczas przyczyny wymienione w art. 40 k.p.k., które – jak już wskazano – w ogóle nie odnoszą się do sfery zaburzeń psychicznych (czy szerzej stanu psychosomatycznego) sędziego. Możliwość wyłączenia sędziego *ex officio* w oparciu o okoliczności wskazane w art. 41 k.p.k. jest natomiast kwestionowana przez część autorów¹⁶⁹³. Niemniej, nawet gdyby dopuścić tą ostatnią ewentalność, to aktualne brzmienie art. 41 §1 k.p.k., sprawia, że co najmniej wątpliwe jest przyjęcie tego przepisu za podstawę prawną wyłączenia sędziego *ex officio*, z powodu niezdolności do prowadzenia postępowania, bez równoległego wykazania wątpliwości co do jego bezstronności jako takiej.

Z perspektywy gwarancyjnej zasadne wydaje się zatem uzupełnienie ww. braku, poprzez odpowiednią modyfikację art. 41 §1 k.p.k., który mógłby przyjąć następujące brzmienie: *Sędzia ulega wyłączeniu, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby*

¹⁶⁹² Badowiec R., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 3 września 2020 r., V KO 57/20*, *Zeszyty Prawnicze* 21.4/2021, s. 356.

¹⁶⁹³ Na ten temat zob. *System...*, red. Hofmański P., t. V., *Sądy...*, red. Kwiatkowski Z., s. 578-580.

wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności lub zdolności do orzekania w danej sprawie.

Przepis art. 41 §1 k.p.k., pozwalałby na aprioryczne wyłączenie od dalszego udziału w sprawie sędziego niezdolnego do orzekania, zanim ten zdążyłby wydać w niej orzeczenie, które i tak podlegałoby uchyleniu w oparciu o art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. Za przyjęciem zaproponowanego rozwiązania przemawiają zarówno względy gwarancyjne¹⁶⁹⁴ jak i względy ekonomiki procesowej¹⁶⁹⁵. Jednocześnie, fakt iż rozstrzygnięcie wniosku strony, nadal pozostanie domeną sądu (art. 42 §4 k.p.k.), zmniejsza ryzyko ewentualnych nadużyć proponowanej instytucji.

Jak już wspomniano na wstępie, art. 41 §1 k.p.k. stosuje się odpowiednio do referendarzy sądowych i ławników (w zw. z art. 44 k.p.k.), a także prokuratora i innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze (w zw. art. 47 §1 k.p.k.). Z uwagi na ową zależność, wnioski dotyczące wyłączenia sędziego, z powodu prezentowanych przezeń zaburzeń psychicznych można ekstrapolować na ww. uczestników postępowania, bez konieczności odrębnego omówienia ich sytuacji procesowej.

3. Zaburzenia psychiczne członka organu jako podstawa zaskarżenia decyzji procesowej wydanej z jego udziałem

W tej części opracowania należy zastanowić się nad tym, czy zaburzenia psychiczne organu wydającego decyzję, mogą być samodzielną podstawą do jej następczego kwestionowania. Innymi słowy czy zły stan psychosomatyczny może być rozpatrywany w kategoriach przyczyn odwoławczych.

Na tle rozważań przeprowadzonych w poprzednim podrozdziale, nie powinno budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, iż mowa tu wyłącznie o zaburzeniach psychicznych poddających się zewnętrznej ocenie i weryfikacji. Zaburzenia ograniczające się do sfery intrapsychicznej, jako pozostające poza zakresem percepcji innych uczestników postępowania, z oczywistych względów nie mogą być w rozpatrywane w tym kontekście¹⁶⁹⁶.

W katalogu przyczyn odwoławczych można wyróżnić przyczyny o charakterze bezwzględny (art. 439 §1 k.p.k.) oraz względny (art. 438 k.p.k.). W pierwszym przypadku,

¹⁶⁹⁴ Tj. wyposażenie strony w realne narzędzie pozwalające na wyłączenie od udziału w sprawie sędziego, wobec którego ujawniają się okoliczności wywołujące uzasadnioną wątpliwość co do jego ogólnej zdolności do orzekania w danej sprawie.

¹⁶⁹⁵ Eliminacja uchybień poziomie sądu *ad quo*, ograniczająca konieczność inicjowania kontroli instancyjnej

¹⁶⁹⁶ Nie sposób powołać się na coś, o czego istnieniu nie ma się pojęcia.

ranga uchybień jest tak znaczna, że sąd odwoławczy nie bada związku pomiędzy uchybieniem, a treścią zaskarżonego orzeczenia, gdyż związek ten przyjmuje się za oczywisty¹⁶⁹⁷. W razie zaistnienia, którejs z okoliczności wymienionych w art. 439 §1 k.p.k., sąd odwoławczy zobligowany jest do uchylenia zaskarżonego orzeczenia i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (względnie zmiany orzeczenia), niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów¹⁶⁹⁸.

Zaburzenia psychiczne występujące u członka składu orzekającego, mogą być rozpatrywane jedynie w ramach art. 439 §1 pkt 1 k.p.k.¹⁶⁹⁹ Stwierdzenie to wymaga jednak pewnego doprecyzowania. Po pierwsze, jak już ustalono w poprzednim podrozdziale, art. 40 k.p.k. nie stanowi podstawy do wyłączenia sędziego od dalszego udziału w sprawie z uwagi na jego zły stan psychiczny, z mocy samego prawa. Strona kwestionująca orzeczenie wydane przez takiego sędziego, nie może zatem opierać środka odwoławczego na zarzucie naruszenia art. 40 k.p.k., tj. przyjęciu, że w wydaniu orzeczenia brała udział osoba podlegająca wyłączeniu na mocy tego przepisu. W płaszczyźnie procesowej zaburzenia psychiczne sędziego prezentowane przezeń *in tempore processus*, są też irrelewantne dla kwestii oceny uprawnień orzeczniczych. Oczywiście stan zdrowia może *a priori* wykluczać powołanie na stanowisko sędziego (*arg. a contrario ex art. 61 §1 pkt 4 w zw. z art. 63 i art. 64 p.u.s.p.*)¹⁷⁰⁰. Niemniej, ocena tego czy w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona do orzekania w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k., sprowadza się wyłącznie do ustalenia czy *in tempore processus* była ona powołana na stanowisko sędziego czy też nie¹⁷⁰¹, a także czy posiadała uprawnienie do orzekania w danym sądzie¹⁷⁰². Stan psychiczny jak i jego ewentualne zaburzenia mają charakter dynamiczny. Możliwa jest więc sytuacja, w której osoba pierwotnie

¹⁶⁹⁷ W orzecznictwie wskazuje się wręcz, że „stwierdzenie jednej z przyczyn zaliczonych przez ustawodawcę do katalogu bezwzględnych przesłanek uchylenia orzeczenia nie tylko nie zobowiązuje, ale nawet nie zezwala na badanie możliwości wpływu tej wadliwości na treść tego orzeczenia” – wyrok SN z 31.08.2011 r., II KK 99/11, LEX 898597.

¹⁶⁹⁸ Świecki D., *Granice kontroli odwoławczej*, Białostockie Studia Prawnicze 23(1)/2018, s. 182; *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 731-732.

¹⁶⁹⁹ Zgodnie z tym przepisem, zaskarżone orzeczenie podlega bezwzględnie uchyleniu, jeżeli w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona lub niezdolna do orzekania bądź podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40 k.p.k.

¹⁷⁰⁰ Zgodnie z art. 61 §1 pkt 4 p.u.s.p. na stanowisko sędziego sądu rejonowego może być powołany ten, kto jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków sędziego. Powołanie na stanowisko sądu okręgowego i apelacyjnego również wymaga spełnienia ww. wymogu związanego z odpowiednim stanem zdrowia – co ustawodawca wyraża *implicite* koniecznością posiadania statusu sędziego SR lub sądu powszechnego (art. 63 §1, art. 64 §1 p.u.s.p.), albo *explicite*, poprzez bezpośrednie odesłanie do art. 61 §1 pkt 4 p.u.s.p., w przypadku osób nieposiadających statusu sędziego, tj. adwokatów, radców prawnych, notariuszy, radców Prokuraturii Generalnej RP czy profesorów i doktorów habilitowanych (art. 63 §2, art. 64 §2 p.u.s.p.).

¹⁷⁰¹ *Proces...*, red. Zagrodnik J., s. 733.

¹⁷⁰² Dla przykładu za udział w orzekaniu osoby nieuprawnionej uznaje się też sytuacje, gdy w składzie sądu wyższego orzekał sędzia sądu niższego bez właściwej delegacji – postanowienie SN z 5.03.2019 r., II KK 257/18, LEX nr 2639494.

zdolna do pełnienia obowiązków sędziego (a więc spełniająca wymóg wynikający z art. 64 §1 pkt 4 p.u.s.p.), utraci tę zdolność w toku konkretnego postępowania karnego. Taki stan nie implikuje jednak utraty uprawnień do orzekania niejako *ipso facto*, gdyż weryfikacja tych ostatnich wymaga uruchomienia procedur przewidzianych w przepisach regulujących ustroj sądów powszechnych¹⁷⁰³.

Występowanie zaburzeń psychicznych u osoby biorącej udział w wydaniu orzeczenia, może być natomiast podstawą zarzutu, wydania orzeczenia przez osobę niezdolną do orzekania, w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. Niniejszy zarzut dotyczy sytuacji, w której dana osoba w prawdzie posiada formalne uprawnienie do orzekania, ale *ad casum* nie jest zdolna do orzekania z przyczyn faktycznych. Do tych ostatnich można zaliczyć właśnie omawiane tu zaburzenia psychiczne¹⁷⁰⁴.

Trzeba jednak zadać pytanie, w jakim przypadku sędzia prezentujący zaburzenia psychiczne powinien zostać uznany za niezdolnego do orzekania. Udzielenie odpowiedzi wymaga uprzedniego zdefiniowania samej niezdolności do orzekania. Ustawodawca nie stworzył definicji legalnej tego pojęcia. Na podstawie analizy poglądów doktryny i orzecznictwa można stwierdzić, że niezdolność ta wyraża się brakiem zdolności psychicznej do świadomego podejmowania decyzji procesowych¹⁷⁰⁵, zgodnych z wymogami prawa¹⁷⁰⁶. Przyjmując nieco szerszy kontekst można powiedzieć, że mowa tu o sytuacji, w której sędzia ma „zniesioną lub ograniczoną zdolność rozpoznania znaczenia podejmowanej decyzji procesowej bądź zniesioną lub ograniczoną swobodę jej podejmowania”¹⁷⁰⁷. Słusznie przyjmują R.A. Stefański i S. Zabłocki, że omawiany tu stan może wynikać zarówno z dysfunkcji istniejących już w trakcie przewodu sądowego (niemożność racjonalnego zapoznania się z materiałem dowodowym), jak również z zaburzeń, które wystąpiły dopiero w

¹⁷⁰³ Dla przykładu z żądaniem zbadania niezdolności do pełnienia obowiązków przez sędziego i wydania orzeczenia, może wystąpić zainteresowany sędzia lub właściwe kolegium sądu. W przypadku sędziego pełniącego funkcję prezesa sądu okręgowego i apelacyjnego z wnioskiem może wystąpić także Minister Sprawiedliwości. Sędziego przenosi się w stan spoczynku, jeżeli z powodu choroby lub utraty sił uznany został przez lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych za trwale niezdolnego do pełnienia obowiązków sędziego (art. 70 §1-2 p.u.s.p.).

¹⁷⁰⁴ Postanowienie SA w Krakowie z 25.06.2014 r., II AKo 67/14, LEX nr 1574407; Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, wyd. 10, zaktualizowane, red. Olszewski R., Świecki D., Warszawa 2022s. 1084; *Proces karny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2021, s. 733.

¹⁷⁰⁵ Postanowienie SN z 29.04.2021 r., III KK 115/21, LEX nr 3252695; postanowienie SN z 29.01.2021 r., II KK 401/20, LEX nr 3224237.

¹⁷⁰⁶ Postanowienie SA w Krakowie z 14.05.2014 r., II AKo 34/14, LEX nr 1514944.

¹⁷⁰⁷ Tak słusznie: *Kodeks postępowania karnego*, t. IV, *Komentarz do art. 425-467*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 439; Nb II.5.

momencie orzekania¹⁷⁰⁸. Przy czym, skoro w art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. mowa jest o „udziale w wydaniu orzeczenia”, to relewantne znaczenia mają wyłączenie zaburzenia prezentowane przez osoby, które finalnie wchodzi do składu orzekającego. Jeśli więc dysfunkcje dotyczą np. sędziego dodatkowego, zaskarżenie orzeczenia na podstawie art. 439 §1 pkt 1 nie będzie możliwe¹⁷⁰⁹.

Przenosząc powyższe uwagi na grunt zasadniczego przedmiotu rozważań, należy przyjąć, że nie każde zaburzenie psychiczne będzie – niejako *ipso facto* – skutkowało niezdolnością do orzekania. Bez wątplenia taki skutek należy wiązać z zaburzeniami o charakterze psychotycznym, które *ex definitione* zniekształcają jednostce percepcję otaczającej rzeczywistości, uniemożliwiając jej krytyczną i racjonalną ocenę. W tym kontekście trzeba też rozpatrywać ciężkie zaburzenia afektywne, nawet jeśli w ich przebiegu nie dochodzi do rozwoju objawów wytwórczych. Nie powinno bowiem budzić większych zastrzeżeń stwierdzenie, że sędzia w epizodzie ciężkiej depresji, który z powodu znacznie obniżonego nastroju i napędu, nie jest w stanie realizować podstawowych czynności życia codziennego, nie będzie też w stanie partycypować w procesie w przypisanej mu roli.

Mniej jednoznaczny jest natomiast wpływ zaburzeń o charakterze niepsychotycznym na omawianą tu zdolność do orzekania. Chociaż nie można wykluczyć takowego wpływu niejako *a limine*, to trudno przyjąć by np. zaburzenia polegające na kompulsywnym gromadzeniu określonych przedmiotów, czy napadach lęków nocnych mogły ją wyłączać. Ocena tego czy dane zaburzenie wywołuje stan niezdolności do orzekania, w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 powinna uwzględniać nie tylko jego charakter (rodzaj), ale także nasilenie prezentowanych objawów, a zwłaszcza funkcję indywidualną tychże¹⁷¹⁰.

Treść art. 439 §1 pkt 1 k.p.k., w którym mowa o „osobie biorącej udział w wydaniu orzeczenia” nie pozostawia wątpliwości co do tego, że dla zakwestionowania orzeczenia, na tej podstawie wystarczające jest, by chociaż jedna osoba biorąca udział w jego wydaniu była *in tempore processus* niezdolna do orzekania, z powodu prezentowanych przezeń zaburzeń psychicznych.

Dla porządku wskazać też należy, że zaburzenia psychiczne mogą być też bezpośrednią przyczyną wewnętrznej sprzeczności wydanego orzeczenia, która uniemożliwia jego następcze

¹⁷⁰⁸ Kodeks postępowania karnego, t. IV, *Komentarz do art. 425-467*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 439; Nb II.5. Z oczywistych względów, wychycenie przez stronę zaburzeń występujących „dopiero” w momencie orzekania może być znacznie utrudnione, a często wręcz niemożliwe.

¹⁷⁰⁹ Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, wyd. 10, zaktualizowane, red. Olszewski R., Świecki D., Warszawa 2022s. 1085.

¹⁷¹⁰ Tj. Szeroko pojęte konsekwencje objawu dla jednostki, która go prezentuje - *Psychiatria*, t. I., *Podstawy psychiatrii*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., Wrocław 2010, s. 310

wykonanie (art. 439 §1 pkt 7 k.p.k.). W tym przypadku bezwzględną przyczynę odwoławczą stanowi jednak sama sprzeczność orzeczenia, a nie czynniki, które ją wywołały, nawet jeśli miały charakter patologiczny (chorobowy).

Na kanwie przeprowadzonych powyżej rozważań, trzeba jeszcze zastanowić się czy zaburzenia psychiczne mogą stanowić względną przyczynę odwoławczą, w rozumieniu art. 438 k.p.k. Zgodnie z ww. przepisem, orzeczenie ulega uchyleniu lub zmianie w razie stwierdzenia:

1. obrazy przepisów prawa materialnego w zakresie kwalifikacji prawnej czynu przypisanego oskarżonemu;
- 1a. obrazy przepisów prawa materialnego w innym wypadku niż wskazany w pkt 1, chyba że pomimo błędnej podstawy prawnej orzeczenie odpowiada prawu;
2. obrazy przepisów postępowania, jeżeli mogła ona mieć wpływ na treść orzeczenia;
3. błędu w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia, jeżeli mógł on mieć wpływ na treść tego orzeczenia;
4. rażącej niewspółmierności kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego, przepadku lub innego środka.

Prima facie, mogłoby wydawać się, że występowanie zaburzeń psychicznych u członka składu orzekającego może prowadzić do zaistnienia każdej z ww. przyczyn odwoławczych. Wszak sędzia owładnięty objawami psychotycznymi może *ad casum* dopuścić się zarówno obrazy prawa materialnego (np. zastosować niewłaściwą kwalifikację prawną czynu przypisanego oskarżonemu), wymierzyć karę rażąco niewspółmierną (wobec motywowanej chorobowo wrogiej interpretacji oskarżonego), czy też dokonać błędu w ustaleniach faktycznych (np. poprzez oparcie orzeczenia na okolicznościach, które nie wynikają z przeprowadzonych dowodów, a są wytworem chorobowej interpretacji otaczającej rzeczywistości). Trzeba tu jednak zwrócić uwagę na dwie istotne kwestie.

Po pierwsze, w ww. przypadkach, bezpośrednią podstawą zarzutu formułowanego w środku odwoławczym w oparciu o art. 438 k.p.k. (a więc względną przyczyną odwoławczą *per se*), będzie odpowiednio fakt obrazy przepisów karnomaterialnych, obrazy przepisów proceduralnych itd. Czynniki sprawcze, które do takich uchybień doprowadziły są zaś irrelevantne. Przyjmując nieco inną optykę można stwierdzić, że na gruncie art. 438 k.p.k. nie jest istotne, co doprowadziło do obrazy przepisów prawa materialnego (wymierzenia kary

niewspółmiernej itd.), a jedynie to, że do takiej sytuacji doszło, i że mogła ona mieć wpływ na treść wydanego orzeczenia¹⁷¹¹.

Po drugie, jeżeli powodem wystąpienia diskutowanych uchybień były zaburzenia psychiczne sędziego, to powinien on zostać uznany za osobę niezdolną do orzekania, w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k., co stanowi podstawę do uchylenia zaskarżonego orzeczenia, niezależnie od podniesionych przez stronę zarzutów i granic zaskarżenia. Oczywiście art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. dotyczy wyłącznie niezdolności do „wydania orzeczenia”, a nie prowadzenia postępowania *in genere*. W teorii można byłoby poszukiwać sytuacji, w której sędzia dopuścił się obrazy przepisów prawa procesowego w toku postępowania (np. z powodu urojeniowo zniekształconej interpretacji rzeczywistości pominięcia istotny dla sprawy wniosek dowodowy, albo przeprowadzi przesłuchanie w sposób wybiórczy), niemniej w momencie samego orzekania nie będzie już wykazywał odchylenia od normy psychicznej. Na pierwszy rzut oka, w takiej konfiguracji mogłaby znaleźć zastosowanie względna przyczyna odwoławcza, o której mowa w art. 438 pkt 2 k.p.k. Trzeba tu jednak ponownie przytoczyć słuszne stanowisko R.A. Stefańskiego i S. Zabłockiego, którzy przyjmują, że stan niezdolności do orzekania w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. może być implikowany również zaburzeniami występującymi w toku postępowania, tj. jeszcze przed podjęciem samego procesu decyzyjnego w ramach orzekania¹⁷¹², o ile przenikają one do samego orzeczenia, a więc mają wpływ na jego treść. Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w przedstawionym układzie procesowym. Trudno bowiem zaakceptować pogląd, jakoby motywowane chorobowo pominięcie istotnego wniosku dowodowego było irrelewantne dla wydanego następnie orzeczenia¹⁷¹³. Należy też wziąć pod uwagę, że zaburzenia psychiczne mogą cechować się różną dynamiką przebiegu oraz osobniczo zmiennym obrazem klinicznym. Wobec powyższych precyzyjne ustalenie momentu, w którym zaburzenia te „przestały” wywoływać stan niezdolności do orzekania, może być znacznie utrudnione, a często wręcz niemożliwe. Gwarancyjny charakter regulacji przewidzianej w art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. nakazuje objąć zakresem tego przepisu wszystkie analizowane tu przypadki, tj. sytuacje w których sędzia, z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie podejmować racjonalnych, świadomych i odpowiadających

¹⁷¹¹ Ten warunek nie dotyczy okoliczności, o której mowa w art. 438 pkt 1 k.p.k., tj. obrazy przepisów prawa materialnego w zakresie kwalifikacji prawnej czynu przypisanego oskarżeniu. Przyjmuje się, że wystąpienie tego uchybienia z istoty swojej wpływa na treść orzeczenia, toteż nie trzeba takiej zależności uprawdopodobniać.

¹⁷¹² Kodeks postępowania karnego, t. IV, Komentarz do art. 425-467, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021, el.LEX/kom. do art. 439; Nb II.5.

¹⁷¹³ Z kolei, akceptacja powyższego założenia, wykluczałaby automatycznie powołanie się na zarzut obrazy przepisów prawa procesowego w rozumieniu art. 438 pkt 2 k.p.k., gdyż w tym przypadku ustawodawca wymaga uprawdopodobnienia wpływu uchybienia na treść orzeczenia.

prawu decyzji procesowych. W praktyce zbiór sytuacji, w których zaburzenia psychiczne członka składu orzekającego wywołują jedną z okoliczności wymienionych w art. 438 k.p.k., nie powodując jednocześnie stanu niezdolności do orzekania, w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. należy zatem uznać za pusty.

W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię. Otóż, w poprzednim podrozdziale wskazano, że strona działająca na podstawie art. 42 §1 w zw. z art. 41 §1 k.p.k. może złożyć wniosek, o wyłączenie sędziego (członka składu orzekającego), jeśli prezentowane przezeń zaburzenia psychiczne stwarzają uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności albo zdolności do orzekania *per se* – chociaż ta ostatnia możliwość nie ma obecnie bezpośredniego ugruntowania normatywnego. W orzecznictwie przyjmuje się zaś, że wydanie orzeczenia z udziałem osoby podlegającej wyłączeniu w oparciu o art. 41 §1 k.p.k., co do zasady stanowi względną przyczynę odwoławczą, o której mowa w art. 438 pkt 2 k.p.k.¹⁷¹⁴. Nie kwestionując słuszności tego zapatrywania niejako *in genere* należy jedynie zauważyć, że stronniczość wywołana poglądami, uwarunkowaniami kulturowymi, politycznymi czy religijnymi różni się diametralnie od stronniczości determinowanej zaburzeniami psychicznymi. W tym ostatnim przypadku postawy stronnicze odzwierciedlają dysfunkcję procesów psychologicznych, biologicznych lub rozwojowych leżących u podstaw funkcjonowania psychicznego danej osoby, a co za tym idzie są od niej niezależne, czyniąc ją *in facto* niezdolną do orzekania w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. Biorąc pod uwagę powyższe należy przyjąć, że w razie wydania orzeczenia przez takiego sędziego, podstawą środka odwoławczego należy uczynić art. 439 §1 pkt 1 k.p.k., aniżeli art. 438 pkt 2 k.p.k.

Na koniec warto jeszcze odnieść się możliwości zaskarżenia orzeczenia z powodu zaburzeń psychicznych występujących u osób wchodzących w skład innych organów procesowych. Dla przykładu możliwe jest, że funkcjonariusz Policji prowadzący postępowanie przygotowawcze działając z pobudek chorobowych (urojeniowa interpretacja przesłuchiwanego), naruszy przepisy dotyczące tajemnicy zawodowej i przesłucha daną osobę, mimo zakazu dowodowego wynikającego z art. 180 §1 lub 2 k.p.k., czy też wykorzysta niedopuszczalne metody przesłuchania (art. 171 §5 k.p.k.). Jeśli uchybienia te nie zostaną dostrzeżone i wyeliminowane w toku prowadzonego postępowania, a co za tym idzie złożone w ww. warunkach zeznania będą stanowiły podstawę faktyczną wydanego orzeczenia, możliwe będzie jego zaskarżenie w oparciu o art. 438 pkt 2 k.p.k. W tym przypadku bezpośrednią przyczyną odwoławczą będzie jednak sam fakt obrazy przepisów postępowania, a nie

¹⁷¹⁴ Zob. np. postanowienie SN z 23.08.2017 r., V KK 322/17, LEX nr 2340619; postanowienie SN z 23.09.2021 r., IV KS 23/21, LEX nr 3316543 czy postanowienie SN z 26.04.2006 r., III KK 411/05, LEX nr 610643.

zaburzenia psychiczne organu, które obrazę tę *ad casum* spowodowały. Proces decyzyjny leżący u podstaw naruszenia przepisów postępowania (nawet jeśli patologicznie zmieniony) będzie zatem irrelevantny dla zaistnienia omawianej tu względnej przyczyny odwoławczej.

Konkludując tę część rozważań, należy wskazać, że *de lege lata*, zaburzenia psychiczne występujące u osób wchodzących w skład organów procesowych – co do zasady - nie stanowią względnych przyczyn odwoławczych, chociaż mogą implikować stany wymienione w art. 438 k.p.k.

Podsumowanie

W świetle rozważań przeprowadzonych na gruncie niniejszej rozprawy, nie ulega wątpliwości, iż zaburzenia psychiczne występujące u uczestnika postępowania karnego mogą negatywnie wpływać na jego pozycję procesową *sensu largo*. Dotyczy to zwłaszcza upośledzenia faktycznej zdolności do realizacji praw i obowiązków procesowych, co w szerszym ujęciu wiąże się z niedostatecznością mechanizmów gwarancyjnych, które nie pozwalają na pełną kompensację dysfunkcji wynikających z ww. zaburzeń.

W toku przeprowadzonej analizy sformułowano liczne postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*. W tym miejscu najważniejsze wnioski zostaną usystematyzowane i przedstawione w sposób zbiorczy. Taki zabieg pozwoli na przekrojowe podsumowanie analiz prowadzonych na gruncie niniejszej rozprawy w odniesieniu do poszczególnych kategorii uczestników postępowania oraz przewidzianych dlań mechanizmów gwarancyjnych.

Odnosząc się do ogólnych gwarancji procesowych wynikających z Konstytucji RP i aktów prawa międzynarodowego stanowiących źródło uniwersalnych praw człowieka, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że:

1. Konstytucja RP nie odnosi się wprost do problematyki zaburzeń psychicznych, a co za tym idzie osób nimi obciążonych. Ustrojodawca nie wymienił prawa do ochrony zdrowia psychicznego w rozdziale II (wolności, prawa i obowiązki człowieka).
2. Ustawa zasadnicza nie przewiduje szczególnych mechanizmów gwarancyjnych dedykowanych osobom z zaburzeniami psychicznymi, które stają się uczestnikami postępowania karnego. Oczywiście podmioty te korzystają z ochrony konstytucyjnej o podmiotowo ogólnym charakterze.
3. Obecnie brak jest wyraźnej i bezpośredniej podstawy konstytucyjnej dla przyjęcia, że zły stan zdrowia psychicznego, może wykluczyć zastosowanie ekstradycji (art. 55 ust. 4 Konst.RP). Względy gwarancyjne zdają się przemawiać za koniecznością rozszerzenia art. 55 ust. 4 Konst.RP o dodatkową przesłankę negatywną, wykluczającą ekstradycję, w przypadku *explicite* złego stanu zdrowia osoby, której dotyczy wniosek w tym przedmiocie.
4. Międzynarodowe akty prawne o podstawowym znaczeniu dla europejskiego porządku aksjonormatywnego, tj. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Karta Praw Podstawowych UE oraz Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych nie odnoszą się w sposób kompleksowy do

problematyki zaburzeń psychicznych czy praw osób nimi obarczonych. W żadnym z tych aktów nie ustanowiono też prawa do ochrony zdrowia psychicznego *per se*.

5. Treść art. 5 ust. 1 lit. e EKPC oparta o pojęcie „*unsound mind*”, które nie posiada swojego odpowiednika w żadnym z wiodących systemów klasyfikacji chorób, może stwarzać potencjalne pole do nadużyć, a co za tym idzie nieuzasadnionej ingerencji w prawo do wolności osobistej osób z zaburzeniami psychicznymi. Ryzyko to wynika z nieostrości oraz archaiczności ww. pojęcia, co nie pozwala na precyzyjne ustalenie zakresu podmiotowego omawianej normy. *De lege ferenda*, termin *unsound mind* powinien zostać zastąpiony pojęciem *mental disorder*, które jest podstawowym i jednolicie rozumianym terminem wykorzystywanym w aktualnych systemach nozologicznych. Należałoby zatem uznać, że dopuszczalne jest pozbawienie wolności osoby z zaburzeniami psychicznymi (*person with mental disorder*), jeśli *ad casum* spełnione zostają kryteria Winterwerp'a¹⁷¹⁵.
6. Gwarancje związane z prawem oskarżonego do niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji o istocie i przyczynie oskarżenia przewidziane w art. 6 ust. 3 lit. a EKPC i art. 14 ust. 3 lit. a MPPOiP, ograniczają się wyłącznie do wymogu, by komunikat ten był przekazany w języku zrozumiałym dla oskarżonego. Nie odnoszą się one natomiast do innych czynników, które mogą realnie utrudniać (lub uniemożliwiać) oskarżonemu zrozumienie przekazywanej mu informacji (niepełnosprawność intelektualna, zaburzenia spostrzegania, upośledzenie zdolności do abstrahowania etc.). Dla wzmocnienia pozycji procesowej takiego podmiotu na poziomie regulacji międzynarodowych, konieczne wydaje się wprowadzenie do ww. norm dodatkowego zastrzeżenia, stanowiącego, iż informacja o istocie i przyczynie oskarżenia powinna być każdorazowo przekazana oskarżonemu „w języku i w sposób dla niego zrozumiały”. Taki wymóg został przewidziany *explicite* w art. 41 ust. 3 Konst.RP. W tym zakresie standard konstytucyjny przewyższa zatem standard konwencyjny.
7. Żaden z analizowanych aktów prawa międzynarodowego o podmiotowo uniwersalnym charakterze (EKPC, MPPOiP, KPP) nie gwarantuje uczestnikowi postępowania niebędącemu oskarżonym, prawa do korzystania z pomocy pełnomocnika wyznaczanego *ex officio*, jeśli uczestnik ten, nie jest zdolny do samodzielnej i rozsądnej partycypacji w procesie z uwagi na jego zły stan psychosomatyczny. Takiej gwarancji nie przewiduje też Konstytucja RP.

¹⁷¹⁵ Wyrok ETPC z 24.10.1979 r., 6301/73 (Winterwerp v. Holandia), Leaglis nr 135847.

8. Żaden z ww. aktów nie wymienia zaburzeń psychicznych (stanu psychicznego) jako bezpośredniej przyczyny dyskryminacji (art. 14 EKPC, art. 26 MPPOiP, art. 21 ust. 1 KPP). *De lege lata*, zakaz ten można wywodzić jedynie *implicite* z zakazu dyskryminacji „z jakiegokolwiek innej przyczyny” (otwarty katalog). Te same zastrzeżenia dotyczą unormowań konstytucyjnych (art. 32 ust. 2 Konst.RP). Wzmocnienie ochrony osób z zaburzeniami psychicznymi uzasadnia wprowadzenie tej podstawy dyskryminacji *explicite* do treści ww. przepisów.
9. Art. 10 MPPOiP zawiera dodatkowe, podmiotowo skonkretyzowane gwarancje dla młodocianych oskarżonych i skazanych, którzy mają być traktowani stosownie do swego wieku i statusu prawnego (art. 10 ust. 3 zd. 2 MPPOiP). *De lege ferenda*, analogicznym rozwiązaniem gwarancyjnym należałoby objąć również dorosłych oskarżonych (i skazanych), którzy z uwagi na swoje cechy psychofizyczne, takie jak zaburzenia psychiczne (np. niepełnosprawność intelektualną), wymagają specjalnego traktowania.
10. Osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą cechować się mniejszą opornością na działania wymierzone w ich integralność psychiczną czy fizyczną aniżeli osoby bez tego rodzaju zaburzeń. Stan psychiczny powinien być zatem elementem obligatoryjnym przy ocenie czy *ad casum* doszło do naruszenia zakazu tortur, innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania w rozumieniu KZT czy innych przepisów wyrażających tożsame zakazy (art. 3 EKPC, art. 7 MPPOiP, art. 4 KPP, art. art. 40 Konst.RP).
11. Polska nie ratyfikowała, jak dotąd, Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, co wyklucza możliwość bezpośredniego egzekwowania praw przewidzianych w tej Konwencji przez osoby niepełnosprawne¹⁷¹⁶. Wyłączona jest bowiem możliwość przedłożenia Komitetowi do spraw osób niepełnosprawnych skargi na niewykonanie przez państwo postanowień KPON przez osobę niepełnosprawną bądź grupę takich osób (art. 1 ww. Protokołu). Zastrzeżenie to ma szczególnie istotne znaczenie dla osób niepełnosprawnych, które uczestniczą w konkretnych procesach karnych. Należy bowiem pamiętać, że obowiązkiem państwa wynikającym z art. 13 KPON jest zapewnienie takim osobom skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości na równych zasadach z innymi obywatelami, w tym poprzez zapewnienie dostosowań proceduralnych i właściwych dla wieku, aby umożliwić

¹⁷¹⁶ Jedynie tytułem przypomnienia wskazać należy, że przyczyną niepełnosprawności w rozumieniu KPON mogą być również analizowane w niniejszej rozprawie zaburzenia psychiczne (art. 1 KPON).

osobom niepełnosprawnym, pośrednie lub bezpośrednie uczestnictwo w postępowaniu prawnym.

12. *De lege lata*, brak jest aktu normatywnego o uniwersalnym (międzynarodowym) charakterze, który w sposób kompleksowy regulowałby kwestię gwarancji procesowych osób z zaburzeniami psychicznymi uczestniczących w postępowaniach o charakterze represyjnym. Taki akt prawny stałby się ważnym punktem odniesienia dla ustawodawców w poszczególnych krajach wyznaczając minimalny standard ochrony omawianej tu grupy podmiotów.

Wpływ zaburzeń psychicznych na sytuację uczestnika procesu karnego nie jest jednakowy. Z punktu widzenia procesów psychicznych zależy on m.in. od charakteru (rodzaju) oraz nasilenia prezentowanych *ad casum* objawów, a także społecznej i indywidualnej funkcji tychże. Z perspektywy karnoprosesowej wpływ ten uzależniony jest zaś od roli w jakiej osoba z zaburzeniami psychicznymi występuje w procesie karnym.

Odnosząc się do strony czynnej, należy zwrócić uwagę na kilka zasadniczych kwestii, które mogą utrudniać realizację dyrektywy wynikającej z art. 2 §1 pkt 3 k.p.k., we wszystkich tych procesach, w których udział bierze pokrzywdzony (oskarżyciel posiłkowy, subsydiarny, prywatny) obarczony omawianymi zaburzeniami psychicznymi.

Po pierwsze, w obowiązującej obecnie ustawie karnoprosesowej nie przewidziano instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla pokrzywdzonego, który z powodu złego stanu psychosomatycznego nie jest w stanie samodzielnie i racjonalnie korzystać z przysługujących mu uprawnień. Jeśli pokrzywdzony nie ustanowi dla siebie pełnomocnika, to *de lege lata* może korzystać jedynie z pomocy swojego opiekuna faktycznego (art. 51 §3 k.p.k.), który w większości przypadków nie będzie podmiotem profesjonalnym. To samo dotyczy pokrzywdzonego, który skorzysta z uprawnień oskarżycielskich. Taki układ procesowy, nie pozwala na zachowanie zasady równości broni stanowiącej *conditio sine qua non* procesu kontradyktoryjnego. Jeżeli bowiem, zarówno oskarżony jak i pokrzywdzony (oskarżyciel) z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych (nawet tożsamy) nie będą zdolni do samodzielnej realizacji przysługujących im uprawnień to oskarżony będzie obligatoryjnie korzystał z pomocy profesjonalnego obrońcy (art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.) – tj. adwokata lub radcy prawnego (art. 82 k.p.k.). Innymi słowy oskarżony z zaburzeniami psychicznymi będzie więc korzystał ze znacznie silniejszej ochrony aniżeli pokrzywdzony (oskarżyciel) z tożsamymi problemami zdrowotnymi. Działalność oskarżyciela publicznego w postępowaniu jurysdykcyjnym nie niweluje tej dysproporcji, gdyż podmiot ten nie działa *stricte* w interesie pokrzywdzonego, a w interesie publicznym. *De lege ferenda* należałoby zatem wprowadzić do

k.p.k. rozwiązania pozwalające na wyznaczenie pełnomocnika obligatoryjnego dla strony czynnej, która z uwagi na swój stan psychosomatyczny nie jest w stanie partycypować w procesie w sposób samodzielny i rozsądny. Za taki rozwiązaniem przemawiają przede wszystkim względy gwarancyjne, w szczególności zaś konieczność stworzenia ww. podmiotom faktycznej możliwości egzekwowania ich interesów prawnych w toku procesu.

Po drugie, duże zastrzeżenia budzi też to, że ustawa karnoprocesowa nie różnicuje pozycji procesowej pokrzywdzonych ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo. W obu przypadkach pokrzywdzony zostaje *a limine* pozbawiony zdolności do czynności procesowych w sposób całkowity. Stan ten należy ocenić jednoznacznie negatywnie, biorąc pod uwagę, że zaburzenia psychiczne mogą charakteryzować się różnym stopniem ciężkości, a co za tym idzie w różny sposób upośledzać zdolność do funkcjonowania jednostki. Wszak, osoba ubezwłasnowolniona całkowicie „nie jest w stanie kierować swoim postępowaniem”, zaś osoba ubezwłasnowolniona częściowo potrzebuje „jedynie” pomocy do prowadzenia jej spraw (art. 13 §1 i art. 16 §1 k.c.). Skoro konstrukcja zdolności do czynności procesowych opiera się na zdolności do czynności prawnych *per se*, to zróżnicowanie powinno być także uwzględnione w toku procedury karnej. Nie można bowiem wykluczyć sytuacji, w której osoba ubezwłasnowolniona częściowo będzie w stanie z rozeznanieniem wypowiedzieć się na temat własnej sytuacji faktyczno-prawnej i w związku z tym dokonać określonej czynności procesowej (np. złożyć wniosek dowodowy). Aprioryczne pozbawienie jej wszelkich uprawnień w tym zakresie, należy uznać za nadmierne ograniczenie jej praw podmiotowych. Rozwiązanie to stanowi też antytezę założeń wynikających z art. 13 KPN. *De lege ferenda*, powinno się rozważyć odrębne uregulowanie zdolności do czynności procesowych oraz sposobu reprezentacji obu ww. kategorii pokrzywdzonych, przyjmując, że pokrzywdzony ubezwłasnowolniony częściowo może dokonywać na swoją korzyść wszelkich czynności procesowych, przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że prawa mu przysługujące może wykonywać również jego przedstawiciel ustawowy bądź osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje. Takie rozwiązanie wzmocni pozycję procesową omawianego tu uczestnika postępowania przy jednoczesnym uwzględnieniu jego specyfiki podmiotowej, tj. stanu ubezwłasnowolnienia częściowego rodzącego konieczność „pomocy” w prowadzeniu własnych spraw. Tym samym, ograniczenie związane z kierunkiem podejmowanych czynności zabezpieczy pokrzywdzonego przed ewentualnymi skutkami niekorzystnych dla niego działań procesowych, które nie były wynikiem świadomie podjętej woli, a następstwem chorobowo zniekształconego procesu decyzyjnego. Natomiast przyznanie równoległej legitymacji przedstawicielowi procesowemu pozwoli mu działać „obok” a nie zamiast pokrzywdzonego,

zwłaszcza, w zakresie tych uprawnień, których ubezwłasnowolniony nie będzie w stanie realizować samodzielnie (np. z uwagi na ich nadmierną złożoność).

Po trzecie, strona czynna, reprezentowana przez pełnomocnika z zaburzeniami psychicznymi, znajduje się w znacznie gorszej sytuacji procesowej względem oskarżonego, który reprezentowany jest przez obrońcę z tożsamymi zaburzeniami. W tym drugim przypadku, oskarżony nie będzie bowiem ponosił negatywnych następstw niekorzystnych dlań działań i zaniechań obrońcy (art. 86 §1 k.p.k.). Pełnomocnik nie jest natomiast ograniczony kierunkiem podejmowanych czynności (brak odesłania do art. 86 §1 k.p.k. w treści art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.). W konsekwencji, czynność procesowa podjęta przez pełnomocnika na niekorzyść mandanta jako prawnie dopuszczalna wywoła skutki dla reprezentowanego podmiotu. Dotyczy to również zaniechania podjęcia czynności, które *ad casum* byłyby obiektywnie korzystne dla takiego podmiotu.

Analogiczny problem dotyczy podmiotów nieprofesjonalnych. O ile, przedstawiciel ustawowy ubezwłasnowolnionego oskarżonego może podejmować jedynie czynności procesowe na jego korzyść (art. 76 k.p.k.), o tyle uprawnienia przedstawiciela ustawowego pokrzywdzonego ubezwłasnowolnionego nie zostały ograniczone kierunkiem podejmowanych czynności (*arg. a contrario ex art. 51 §2 k.p.k.*). Taki stan prawny budzi wiele wątpliwości z punktu widzenia wspomnianej już zasady zachowania równości broni. Tym bardziej, że mowa tu o reprezentacji podmiotów małoletnich i ubezwłasnowolnionych. *De lege lata*, taki pokrzywdzony jest zaś pobawiony możliwości samodzielnego działania w procesie. *In facto*, nie będzie on mógł zniwelować negatywnych działań podejmowanych przez swojego przedstawiciela ustawowego, nawet gdyby *ad casum* był zdolny do rozsądnego działania procesowego.

Względy gwarancyjne nakazują opowiedzieć się za koniecznością objęcia małoletnich i ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych, tożsamą ochroną do tej, z której korzystają małoletni i ubezwłasnowolnieni oskarżeni. To samo rozwiązanie powinno znaleźć zastosowanie do pokrzywdzonych nieporadnych, tj. podmiotów, które z uwagi na swój wiek bądź stan psychosomatyczny nie są zdolne samodzielnej i racjonalnej realizacji przysługujących im uprawnień. Należy zatem postulować modyfikację art. 51 §2 i §3 k.p.k., poprzez wyraźne wskazanie w ich treści, iż przedstawiciele wymienionych tam pokrzywdzonych, mogą dokonywać czynności procesowych wyłącznie na korzyść reprezentowanych podmiotów.

Po czwarte, obecne brzmienie art. 299a §1 k.p.k., (tj. odniesienie się *explicite* do czynności postępowania przygotowawczego) może stwarzać liczne wątpliwości interpretacyjne

dotyczące momentu aktualizacji wynikającego z tej normy uprawnienia. W konsekwencji możliwe są sytuacje, w których osoba wybrana przez pokrzywdzonego nie zostanie dopuszczona do udziału w czynności z jego udziałem. *De lege ferenda*, celem usunięcia ww. wątpliwości, warto rozważyć zmianę (bądź rozszerzenie) treści art. 299a §1 k.p.k., poprzez wyraźne wskazanie, że uprawnienie, które zostało w nim przewidziane, przysługuje pokrzywdzonemu już od momentu pierwszego kontaktu z organem procesowym (od momentu dokonania pierwszej czynności regulowanej przez k.p.k.).

Po piąte, chociaż ustawodawca na gruncie art. 22 §1 k.p.k. odwołuje się *explicite* do „choroby psychicznej oskarżonego”, to przyjąć należy, że podstawą zawieszenia postępowania karnego, mogą być także choroby psychiczne strony czynnej, pod warunkiem, że uniemożliwiają prowadzenie tego postępowania niejako *in genere*. Niemożność prowadzenia postępowania nie będzie z reguły dotyczyła tych układów procesowych, w których bierze udział oskarżyciel publiczny albo dochodzi do współuczestnictwa procesowego po stronie czynnej. Należy natomiast brać ją pod uwagę, gdy oskarżyciel owładnięty objawami chorobowymi będzie jedynym dysponentem skargi karnej (jedeny oskarżyciel posiłkowy, jedeny oskarżyciel prywatny). Długotrwałą przeszkodą w rozumieniu art. 22 §1 k.p.k. mogą być nie tylko choroby psychiczne *per se* (a więc zaburzenia przebiegające z objawami psychotycznymi – *arg. ex art. 3 pkt 1 lit. a u.o.z.p.*), ale także inne zaburzenia psychiczne. *De lege ferenda* zwrot „z powodu choroby psychicznej”, użyty przez ustawodawcę w art. 22 §1 k.p.k. powinien zostać zastąpiony sformułowaniem „z powodu zaburzeń psychicznych”.

Niewątpliwie oskarżony korzysta z najszerszego zakresu gwarancji procesowych spośród wszystkich kategorii uczestników postępowania. Jak już wskazano, znajduje się on w znacznie lepszej pozycji procesowej aniżeli pokrzywdzony. Nie oznacza to jednak, że ewentualne zaburzenia psychiczne występujące u strony biernej pozostają bez wpływu na jej pozycję karnoprosesową. W tym kontekście należy, przede wszystkim zwrócić uwagę na następujące kwestie.

Po pierwsze, zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego *in tempore processus* mogą poważnie utrudniać mu udział w poszczególnych czynnościach procesowych. Konsekwencją takich stanów może być konieczność czasowego wstrzymania biegu postępowania - np. zarządzenia przerwy w rozprawie, czy zawieszenia postępowania. Odnosząc się do tego ostatniego rozwiązania podkreślić należy, że również w przypadku strony biernej, podstawą zawieszenia postępowania mogą być nie tylko choroby psychiczne *per se*, ale także inne zaburzenia psychiczne, co uzasadnia sformułowany już powyżej postulat *de lege*

ferenda dotyczący modyfikacji treści art. 22 §1 k.p.k. (zastąpienie pojęcia „choroby psychicznej” pojęciem „zaburzeń psychicznych”).

Zawieszenie postępowania powinno być orzekane, zwłaszcza gdy zaburzenia psychiczne występujące u oskarżonego skutkują koniecznością jego hospitalizacji. W takim przypadku wymóg rozstrzygnięcia sprawy w rozsądnym terminie (art. 2 §1 pkt 4 k.p.k.), musi ustąpić wobec potrzeb zdrowotnych oskarżonego. Pogląd ten nie powinien dziwić biorąc pod uwagę, że wartości takie jak zdrowie czy życie człowieka stanowią *summa bona* współczesnych systemów aksjonormatywnych. W przypadku dekompensacji stanu psychicznego oskarżonego, priorytetem powinno być jego leczenie, nie zaś kontynuacja postępowania. Zresztą, prowadzenie postępowania pod nieobecność oskarżonego byłoby równoznaczne z aprobatą postępowania przeciwko nieobecnym (*in contumaciam*), co pozostaje w oczywistej sprzeczności z *ratio legis* art. 22 §1 k.p.k.

Po drugie, hospitalizacja oskarżonego może utrudniać mu wypełnienie obowiązku informacyjnego, który wynika z art. 75 §1 k.p.k., z wszystkimi następstwami takiego stanu (w tym domniemaniem doręczenia pism procesowych, przy ich dwukrotnej awizacji – art. 133 §2 zd. 2 k.p.k.). *De lege ferenda*, dla realnego wzmocnienia pozycji procesowej oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi zasadne wydaje się wprowadzenie do k.p.k. normy pozwalającej na „zastępcze” spełnienie obowiązku informacyjnego z art. 75 §1 k.p.k., przez pełnomocników procesowych, bądź osoby bliskie oskarżonego (w rozumieniu art. 115 §11 k.k.), względnie organizację społeczną pod opieką, której oskarżony na co dzień pozostaje. Pozytywna weryfikacja tych informacji przez organ procesowy winna zaś skutkować *explicite* wyłączeniem domniemania prawnego, o którym mowa w art. 139 §1 k.p.k. Z punktu widzenia legislacyjnego, art. 139 k.p.k., powinien więc zostać rozszerzony o §4, stanowiący, iż: „Przepisu §1 nie stosuje się, jeśli organ procesowy posiada wiarygodną informację o tym, że zmiana miejsca pobytu strony, wynika ze szczególnych okoliczności, zwłaszcza konieczności leczenia w zamkniętym zakładzie leczniczym, a strona nie miała możliwości zawiadomienia organu o nowym adresie”.

Po trzecie, niemożność osobistego udziału w czynnościach postępowania będzie też następstwem umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej (art. 203 §1 k.p.k.). Nie może zatem ująć uwadze to, że ustawodawca nie uregulował odrębnie sytuacji procesowej takiego podmiotu. *De lege lata*, najwłaściwszym rozwiązaniem wydaje się odpowiednie stosowanie przepisów o oskarżonym pozbawionym wolności, które jako *leges speciales*, modyfikują stosowanie ogólnych reguł dotyczących udziału oskarżonego w poszczególnych czynnościach procesowych. Przy czym, *de lege ferenda*, odmowa doprowadzenia oskarżonego

przebywającego na obserwacji psychiatrycznej na czynność powinna mieć miejsce jedynie, gdy:

- a. powodowana tym zwłoka groziłaby utratą lub zniekształceniem dowodu, a więc w przypadku przeprowadzania tzw. czynności niepowtarzalnych, lub
- b. sprowadzenie oskarżonego na czynność powodowałoby istotne trudności z uwagi na jego bieżący stan psychiczny (na przykład tendencję do zachowań auto- czy alloagresywnych, silne pobudzenie psychoruchowe, czy nieprzewidywalność zachowania dyktowaną pobudkami urojeniowymi). Istotne trudności w przeprowadzeniu czynności procesowej z udziałem oskarżonego nie wynikające bezpośrednio z czynników podmiotowych powinny być w tym zakresie irrelewantne.

Na postanowienie w przedmiocie obserwacji sądowo-psychiatrycznej oskarżonemu przysługuje zażalenie. Z uwagi na doniosłe konsekwencje zarządzenia obserwacji, wątpliwość budzi jednak względna suspensywność zażalenia (art. 462 §1). *De lege ferenda*, do czasu rozpoznania zażalenia nie powinno ono podlegać wykonaniu, chyba że zachodzą przesłanki do zastosowania tymczasowego aresztowania w zakładzie psychiatrycznym (art. 260 §1 k.p.k.).

Po czwarte, *de lege ferenda*, w razie braku możliwości obiektywizacji otrzymanych przez organ informacji o zaburzeniach psychicznych będących przyczyną niestawiennictwa oskarżonego na czynności procesowej, jego zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie powinno być dopuszczalne jedynie w celu poddania go badaniu psychiatrycznemu. Mowa tu zatem o doprowadzeniu celem przeprowadzenia oceny stanu zdrowia psychicznego przez biegłych psychiatrów, pod kątem określenia zdolności do udziału w procesie. *De lege lata*, brak jest wyraźnej podstawy normatywnej do takiego ograniczenia kompetencji organu wynikającej z art. 75 §2 k.p.k.

Po piąte, aktualna treść art. 79 §1 pkt 3 k.p.k., nakazuje przyjąć, iż przesłanką obrony obligatoryjnej jest jedynie uzasadniona wątpliwość, co do tego czy zdolność oskarżonego do rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem była *in tempore criminis* wyłączona lub ograniczona w stopniu znacznym. *A contrario*, przyjęcie, że oskarżony mógł działać w stanie poczytalności ograniczonej, jednak w stopniu mniejszym niż znaczny, *de lege lata*, nie aktualizuje obowiązku posiadania obrońcy. Z punktu widzenia gwarancyjnego każda uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego *in tempore criminis* powinna być podstawą do wyznaczenia mu obrońcy z urzędu, na czas rozstrzygnięcia tej kwestii przez biegłych, niezależnie od „założonego” przez organ stopnia jej zniesienia. To zaś prowadzi do konkluzji o konieczności rozszerzenia zakresu zastosowania art. 79 §1 pkt 3 k.p.k. *De lege*

ferenda, przepis ten powinien stanowić, iż oskarżony musi mieć obrońcę, jeśli zachodzi uzasadniona wątpliwość co do tego czy w chwili czynu posiadał pełną zdolność do rozpoznania jego znaczenia i pokierowania własnym postępowaniem. Należy bowiem mieć na względzie, że granica pomiędzy poszczególnymi stopniami zniesienia poczytalności jest osobniczo zmienna. Każdorazowa ocena zdolności do rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania postępowaniem, a co za tym idzie ustalenie ewentualnych deficytów w tym zakresie, wymaga wiadomości specjalnych z zakresu psychiatrii. Organ procesowy nie powinien więc *a priori* rozstrzygać tej kwestii we własnym zakresie, gdyż błędna ocena może pozbawić oskarżonego gwarancji wynikających z instytucji obrony obligatoryjnej.

Odnosząc się do instytucji obrony obligatoryjnej warto też zaznaczyć, że art. 79 §4 k.p.k. w wersji pierwotnej (tj. przewidzianej ustawą z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego; Dz.U. z 1997 r. Nr 89. Poz. 555), statuował obowiązek posiadania obrońcy aż do prawomocnego zakończenia postępowania, nawet gdy biegli uznali, że stan psychiczny oskarżonego nie budzi już wątpliwości. Chociaż rozwiązanie to przyczyniało się do wzrostu kosztów postępowania, to miało istotny walor gwarancyjny dla oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi o charakterze fluktuującym (tj. przebiegającym z okresami zaostrzenia i remisji). Nie można bowiem tracić z pola widzenia tego, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. W jego toku stan psychiczny strony biernej może więc ulegać dynamicznym zmianom. *De lege ferenda*, należałoby zastanowić się nad przywróceniem pierwotnego rozwiązania.

Po szóste, zaburzenia psychiczne mogą powodować, że oskarżony nie będzie zdolny do złożenia wyjaśnień w formie ustnej, mimo prawidłowo przebiegających procesów poznawczych. Mechanizmem pozwalającym na zniwelowanie ww. dysfunkcji jest możliwość złożenia wyjaśnień w formie pisemnej. Niestety rozwiązanie to zostało ograniczone jedynie do stadium przygotowawczego (uchylenie art. 176 §3 k.p.k. na mocy ustawy z 10.01.2003 r.; Dz.U. z 2003 r. nr 17 poz. 155). *De lege lata*, możliwość złożenia pisemnych wyjaśnień na etapie jurysdykcyjnym, przez oskarżonego, który z powodu zaburzeń psychicznych nie jest w stanie ich zwerbalizować może być wywodzona z art. 204 §1 pkt 1 k.p.k. Przy czym dotyczy to jedynie tych przypadków, w których zaburzenia psychiczne doprowadziły do całkowitej utraty zdolności komunikacji werbalnej (choćby przemijająco) – wówczas oskarżonego można uznać za osobę niemą w rozumieniu ww. przepisu. Przywołany przepis nie stanowi natomiast dostatecznej podstawy do złożenia wyjaśnień w formie pisemnej przez oskarżonego, który mimo zachowanej zdolności mówienia, ma istotne trudności z werbalizacją oświadczeń wiedzy, w określonych tylko okolicznościach (np. przy większym audytorium, na forum

rozprawy, z powodu fobii społecznej). Względy gwarancyjne, w tym konieczność pełnego uwzględnienia specyfiki zaburzeń psychicznych wpływających negatywnie na zdolność do sprawnej komunikacji werbalnej, przemawiają za ponownym dopuszczeniem możliwości złożenia przez oskarżonego wyjaśnień w formie pisemnej, także na etapie jurysdykcyjnym. *De lege ferenda* należałoby zatem przyjąć, że sąd w wyjątkowych sytuacjach, może wyrazić zgodę na złożenie przez oskarżonego wyjaśnień także w formie pisemnej, zwłaszcza gdy jest to uzasadnione jego stanem psychicznym bądź dysfunkcją aparatu mowy.

Po siódme, negatywnie należy ocenić to, ustawodawca nie przesądził o obowiązkowym udziale obrońcy podczas pierwszego przesłuchania podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym, i to nawet w przypadku, gdy obrona jest obligatoryjna (*arg. ex art.* 301 k.p.k.). Taki stan prawny nie zabezpiecza w sposób należyty praw osób z zaburzeniami psychicznymi, które uczestniczą w postępowaniu przygotowawczym w charakterze strony biernej. Nie można tracić z pola widzenia tego, że podmioty te, z racji swojego stanu psychicznego, mogą być znacznie bardziej podatne na perswazję aniżeli osoby nieprezentujące omawianych zaburzeń. Nie ulega więc żadnej wątpliwości, że obrońca obecny podczas pierwszego przesłuchania może skutecznie zapobiegać jednostronnej ocenie przedstawionych aspektów sprawy, wyłącznie z punktu widzenia interesu organów ścigania. Z perspektywy gwarancyjnej zasadne wydaje się przyjęcie, iż udział obrońcy w pierwszym przesłuchaniu powinien być obowiązkowy, zwłaszcza, gdy mowa o podmiotach wobec których aktualizują się podmiotowe przesłanki obrony obligatoryjnej (art. 79 §1 k.p.k.).

Po ósme, krytycznie należy ocenić to, że art. 249 §3 k.p.k. nie przewiduje wymogu zawiadomienia obrońcy oskarżonego o terminie przesłuchania przed zastosowaniem środka zapobiegawczego, jeśli nie wnosi o to sam oskarżony. Owe rozwiązanie nie chroni w sposób należyty praw oskarżonych, którzy z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie są w stanie sformułować ww. żądania. Względy gwarancyjne nakazują rozszerzyć art. 249 k.p.k. o dodatkową jednostkę redakcyjną – np. §6 (bądź §3a) stanowiącą, iż oskarżony musi posiadać obrońcę, podczas czynności, o których mowa w art. 249 §3 k.p.k., jeśli z okoliczności sprawy wynika, że zostanie wobec niego zastosowany środek zapobiegawczy określony w art. 260 §1, polegający na umieszczeniu go w zakładzie psychiatrycznym (przy równoczesnym zastrzeżeniu, że art. 81 §1 oraz art. 517j k.p.k. stosuje się odpowiednio).

Tożsame rozwiązanie powinno mieć zastosowanie w przypadku rozpatrywania wniosku o przedłużenie tymczasowego aresztowania w zakładzie psychiatrycznym. *De lege lata*, art. 249 §5 k.p.k., przewiduje, co prawda, możliwość wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu. Niemniej, wymaga to sformułowania żądania przez stronę bierną. Jeśli podmiot ten z uwagi na

prezentowane zaburzenia nie będzie w stanie żądania wyrazić, norma nie spełni swojej gwarancyjnej roli.

Po dziewiąte, biorąc pod uwagę, że osoby z zaburzeniami psychicznymi często pozostają pod opieką określonych organizacji społecznych, zasadny wydaje się postulat rozszerzenia katalogu podmiotów podlegających wysłuchaniu przed orzeczeniem w przedmiocie środka zabezpieczającego (art. 354a §1 k.p.k.) o organizację społeczną pod opieką, której oskarżony pozostaje. Z uwagi na sprawowanie rzeczywistej opieki nad oskarżonym (udzielanie mu określonych form pomocy), organizacja ta może bowiem dysponować informacjami o istotnym znaczeniu dla procedowanej materii. Względy gwarancyjne i potrzeba wzmocnienia pozycji procesowej oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, przemawia za przyjęciem, iż wysłuchanie organizacji powinno mieć charakter obligatoryjny, jeśli wnosi o to oskarżony. W pozostałych przypadkach kwestia wysłuchania tego podmiotu powinna natomiast pozostawać w gestii sądu.

Po dziesiąte, wymogi ustawowe przewidziane dla trybów konsensualnych nie uwzględniają stanu psychicznego oskarżonego *in tempore processus*, co należy ocenić negatywnie. Tryby konsensualne są przejawem porozumienia uczestników procesu z organami co do rodzaju oraz wymiaru kary orzekanej za popełnione przestępstwo. Aby uzgodnienia te miały rację bytu, każdy z podmiotów w nich uczestniczących powinien być zdolny do racjonalnej oceny własnej sytuacji procesowej oraz rozumienia następstw swoich działań. *De lege ferenda*, zastosowanie tych trybów powinno być wykluczone, w razie powzięcia wątpliwości co do istnienia takiej zdolności po stronie oskarżonego. Uproszczenia proceduralne (np. rezygnacja z procedowania na forum rozprawy) mogą wówczas prowadzić do nieuwzględnienia szczególnych potrzeb oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi, a w skrajnych przypadkach ograniczać możliwość realizacji dyrektywy trafnej reakcji karnej względem takiego podmiotu.

Chociaż oskarżeni ubezwłasnowolnieni – o odróżnieniu od tożsamej kategorii pokrzywdzonych – nie są pozbawieni zdolności do czynności procesowych (*arg. ex art. 76 k.p.k.*), to ich aktualna pozycja procesowa również budzi pewne zastrzeżenia.

Po pierwsze, oskarżony ubezwłasnowolniony (art. 76 k.p.k.), w praktyce nie ma możliwości samodzielnego ustanowienia dla siebie obrońcy, w zakresie w jakim wymaga to równoległego podjęcia czynności cywilnoprawnych (całkowity bądź częściowy brak zdolności do czynności prawnych – art. 12, art. 15 k.c.). Jeśli *ad casum*, nie zaktualizują się przesłanki

obrony obligatoryjnej wskazane w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k.¹⁷¹⁷, a przedstawiciel ustawowy (art. 76 k.p.k.), nie ustanowi dla oskarżonego obrońcy, to oskarżony nie będzie mógł w rzeczywistości korzystać z formalnego aspektu swojego prawa do obrony. Konieczność zagwarantowania oskarżonemu owego prawa, nakazuje przyjąć, że brak faktycznej możliwości samodzielnego ustanowienia obrońcy przez oskarżonego (przy jednoczesnej bierności jego przedstawiciela procesowego – art. 76 k.p.k.), może być rozpatrywany w kontekście innych okoliczności utrudniających obronę, o których mowa w art. 79 §2 k.p.k. Niemniej, dla wzmocnienia pozycji procesowej omawianej tu kategorii oskarżonych, należy postulować wprowadzenie do k.p.k. rozwiązania, które pozwalałoby sądowi karnemu na zobowiązanie przedstawiciela ustawowego (opiekuna faktycznego) do wyznaczenia oskarżonemu obrońcy, jeśli ten tego żąda. *De lege ferenda*, przepis mógłby przyjąć następujące brzmienie: „Jeśli oskarżony, o którym mowa w art. 76 k.p.k., żąda ustanowienia obrońcy, sąd zobowiązuje jego przedstawiciela ustawowego lub opiekuna faktycznego do ustanowienia takiego obrońcy wyznaczając mu w tym zakresie określony termin, chyba że oskarżony musi posiadać obrońcę.

Dla kompletności wyводу, wskazać należy, że możliwy jest też układ odwrotny, tj. sytuacja w której przedstawiciel ustawowy działając w interesie oskarżonego ustanawia dlań obrońcę, zaś oskarżony z powodu doznawanych zaburzeń psychicznych nie dostrzega potrzeby takiego umocowania i próbuje działania przedstawiciela kontestować. Problem jaki tu powstaje, wynika z tego, że *de lege lata*, brak jest wyraźnej podstawy normatywnej do przyjęcia, iż obrońca wyznaczony przez przedstawiciela ustawowego może działać *contra voluntatem accusati*, tj. jeśli ten wyraźnie sprzeciwia się dalszej reprezentacji, a nie zachodzą przesłanki obrony obligatoryjnej. Uwzględniając *ratio legis* art. 76 k.p.k., warto zastanowić się nad zasadnością wprowadzenia do k.p.k., rozwiązania, które w razie zaistnienia wątpliwości, o których mowa w art. 79 §1 pkt 4 k.p.k., „petryfikowałoby” stosunek obrończy nawiązany przez przedstawiciela ustawowego, do czasu rozstrzygnięcia tych wątpliwości przez sąd, w oparciu o opinie biegłych (art. 79 §4 k.p.k.). Zaburzenia psychiczne, nie powinny oczywiście prowadzić do ograniczenia przysługujących tej jednostce uprawnień. Przeciwnie, winny wiązać się z rozbudowanym systemem gwarancji procesowych, pozwalających traktować uczestnika

¹⁷¹⁷ *Prima facie* może wydawać się, że osoba ubezwłasnowolniona niejako *ex definitione* będzie niezdolna do udziału w postępowaniu lub prowadzenia obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny. Wniosek ten jest jednak zbyt daleko idący. Trzeba bowiem pamiętać, że proces karny jest zjawiskiem rozciągniętym w czasie. Nasilenie pierwotnie prezentowanych zaburzeń psychicznych będących podstawą ubezwłasnowolnienia może więc zmaleć na tyle, iż w toku procesu odpadną przesłanki dalszego stosowania tej instytucji implikując konieczność jej uchylenia (art. 559 k.p.c.). Wówczas osoba *in fact* zdolna do racjonalnego udziału w procesie karnym, będzie formalnie ubezwłasnowolniona, aż do momentu wydania przez właściwy sąd postanowienia o uchyleniu ubezwłasnowolnienia.

postępowania z zaburzeniami psychicznymi, jak uczestnika postępowania o szczególnych potrzebach. Niestety w niektórych przypadkach wymaga to działania *contra voluntatem*, co jest wyrazem postawy paternalistycznej względem omawianej kategorii uczestników postępowania.

Po drugie, posłużenie się przez ustawodawcę na gruncie art. 76 k.p.k. funktorem alternatywny nierozłącznej (spójnik „lub”) należy ocenić negatywnie. Takie rozwiązanie sugeruje bowiem, że udział w procesie przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego (nieletniego) oskarżonego, nie wyklucza równoczesnego udziału jego opiekuna faktycznego (i odwrotnie), co nie jest pożądane z perspektywy ekonomiki procesowej. Ewentualna kolizja kompetencji zachodząca pomiędzy tymi podmiotami powinna być zresztą każdorazowo rozstrzygana na korzyść przedstawiciela ustawowego, który posiada umocowaną prawnie (wynikającą z ustawy lub decyzji sądu) legitymację do reprezentacji oskarżonego *erga omnes*. *De lege ferenda*, ustawodawca powinien w tym wypadku posłużyć się spójnikiem alternatywy rozłącznej, przyjmując, że prawa oskarżonego może wykonywać jego przedstawiciel ustawowy albo osoba sprawująca nad nim pieczę (takie rozwiązanie funkcjonuje na gruncie art. 51 §2 k.p.k.).

Po trzecie, ubezwłasnowolnieni oskarżeni nie zostali objęci zakresem podmiotowym art. 299b k.p.k., który zacznie obowiązywać od 15.02.2024 r., co należy ocenić krytycznie. Przewidziane tym przepisem uprawnienie do udziału w czynnościach postępowania przygotowawczego dotyczy wyłącznie przedstawicieli ustawowych (opiekunów faktycznych), względnie innych osób pełnoletnich wskazanych przez oskarżonych, którzy nie ukończyli 18 lat. *De lege ferenda* zakres przywołanego przepisu powinien uwzględniać także oskarżonych ubezwłasnowolnionych. Tożsamy wniosek należy odnieść do art. 76a k.p.k.¹⁷¹⁸, który reguluje kwestię udziału ww. podmiotów w posiedzeniu lub rozprawie.

Z perspektywy osoby podejrzanej najistotniejsze jest zwrócenie uwagi na to, że prezentowane przez nią zaburzenia psychiczne mogą *in facto* uniemożliwiać skuteczne przedstawienie jej zarzutów, a ściślej rzecz ujmując promulgację postanowienia wydanego w tym przedmiocie. Aktualna treść art. 313 §1 k.p.k. pozwala na odstąpienie od ogłoszenia postanowienia jedynie, gdy podejrzany ukrywa się lub przebywa poza granicami kraju. *A contrario*, niedopuszczalna jest rezygnacja z tej czynności z powodu złego stanu psychicznego osoby podejrzanej, chociażby osoba ta nie była zdolna do zrozumienia znaczenia i sensu przedstawianych jej zarzutów. Obecne rozwiązanie prawne stwarza zatem jedynie dwie

¹⁷¹⁸ Zmiana wprowadzona ustawą z 14.04.2023 r. (Dz.U. z 2023 r. poz. 818), która wchodzi w życie 15.02.2024 r.

możliwości – przedstawienie zarzutów mimo niezdolności do ich zrozumienia (a więc swoistą fikcją procesową) albo powstrzymanie się od ogłoszenia zarzutów, do czasu poprawy stanu zdrowia psychicznego osoby podejrzanej, co wyklucza jednak stosowanie szeregu instrumentów karnoprosesowych.

Wydaje się, że ustawodawca dostrzegł ww. problem, czego wyrazem są zmiany przewidziane w ustawie z 7.07.2023 r.¹⁷¹⁹. Niniejsza nowelizacja zakłada rozszerzenie art. 313 k.p.k. o §1a, pozwalający na odstąpienie od ogłoszenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów i przesłuchania podejrzanego, również, gdy nie będzie możliwe ich przeprowadzenie ze względu na stan zdrowia podejrzanego albo stan nietrzeźwości lub odurzenia w jakim znajduje się podejrzany, a zachodzić będzie potrzeba niezwłocznego zastosowania środka zapobiegawczego. Możliwość rezygnacji z ww. czynności, w przypadku podejrzanego, który wprowadził się w stan nietrzeźwości bądź odurzenia nie budzi większych wątpliwości. Natomiast przesłanka odwołująca się do stanu zdrowia podejrzanego, jako nazbyt ogólnie sformułowana, stwarza poważne ryzyko nadużyć wprowadzanej instytucji. Względy gwarancyjne przemawiają za doprecyzowaniem ww. przesłanki, poprzez wskazanie, że chodzi tu wyłącznie o taki stan zdrowia, który skutkuje niezdolnością do krytycznej i racjonalnej percepcji i interpretacji otaczającej rzeczywistości oraz niezdolnością do racjonalnego kierowania własnym postępowaniem.

Należy też podkreślić, że ustawodawca decydując się na rozszerzenie art. 313 k.p.k. o §1a nie wyposażył jednocześnie podejrzanego w żadne gwarancje procesowe. Wprowadzenie ww. zmian do polskiego porządku prawnego, powinno skutkować równoległym rozszerzeniem instytucji obrony obligatoryjnej. *De lege ferenda*, należałoby zatem dodać do art. 313 k.p.k., kolejną jednostkę redakcyjną (§1b) zgodnie, z którą:

§1b. Prokurator zawiadamia sąd, w którego okręgu prowadzone jest postępowanie przygotowawcze o zamiarze odstąpienia od ogłoszenia postanowienia o przedstawieniu zarzutów i przesłuchania podejrzanego z przyczyn wskazanych w art. 313 §1a k.p.k., innych niż stan nietrzeźwości bądź odurzenia. Podejrzanemu, o którym mowa w zdaniu poprzednim, wyznacza się niezwłocznie obrońcę z urzędu, którego należy zawiadamiać o wszelkich czynnościach procesowych dotyczących podejrzanego. Przepis art. 81 §1k.p.k. stosuje się odpowiednio.”

¹⁷¹⁹ Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw – ustawa podpisana przez Prezydenta RP, niemniej do dnia złożenia niniejszej rozprawy nie ogłoszona w Dzienniku Ustaw.

Konieczność ochrony praw osób podejrzanych/podejrzanych z zaburzeniami psychicznymi, uzasadnia obowiązek posiadania przezeń obrońcy, przynajmniej do czasu poprawy stanu zdrowia pozwalającego na ogłoszenie zarzutów i przesłuchanie. Inaczej niż w przypadku choroby, która ma charakter długotrwały i niezależny od podejrzanego, stan nietrzeźwości bądź odurzenia jest krótkotrwały (szybko przemijający) i stanowi bezpośrednie następstwo jego działań polegających na spożyciu alkoholu czy przyjęciu substancji psychoaktywnych, których skutki stosowania są powszechnie znane. W tym wypadku nie wydaje się więc zasadne obejmowanie podejrzanego, który świadomie wprowadził się w taki stan dodatkowymi mechanizmami gwarancyjnymi.

Zaburzenia psychiczne mogą występować także u *quasi*-stron postępowania utrudniając im realizację własnych interesów procesowych. W tym kontekście zastrzeżenia budzi niedostateczność mechanizmów gwarancyjnych, która uwidacznia się w trzech zasadniczych aspektach.

Po pierwsze, ustawodawca, nie przewidział instytucji pełnomocnika obligatoryjnego dla podmiotu zobowiązanego czy właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem, którzy z powodu zaburzeń psychicznych nie są w stanie uczestniczyć w procesie w sposób samodzielny i rozsądny. Oczywiście podmioty te mogą ustanowić pełnomocnika samodzielnie (art. 87 §1 w zw. z art. 91a §4 k.p.k. i w zw. z art. 91b k.p.k.). Waler gwarancyjny tych uprawnień pozostanie jednak znikomy we wszystkich tych sytuacjach, w których podmiot zobowiązany (właściciel przedsiębiorstwa), z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych, nie będzie w stanie dokonać takiego umocowania. Należy sformułować postulat *de lege ferenda*, dotyczący zasadności wprowadzenia tej instytucji dla omawianych tu *quasi*-stron. Przemawiają za nim przede wszystkim względy gwarancyjne (konieczność umożliwienia ww. podmiotom faktycznej realizacji ich interesu procesowego przy wsparciu czynnika fachowego), a nadto kontekst systemowy. Nie sposób pominąć, że podobne rozwiązanie funkcjonuje na gruncie procedury karnoskarbowej w odniesieniu do podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej, do którego stosuje się odpowiednio przepisy art. 79 k.p.k. (w zw. z art. 125 §1 k.k.s.).

Po drugie, ani pełnomocnik podmiotu zobowiązanego, ani też pełnomocnik właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem nie są ograniczeni kierunkiem dokonywanych czynności procesowych. Jeśli więc, pełnomocnik dokona czynności niekorzystnej dla reprezentowanego podmiotu, wywoła ona skutki procesowe dla tego ostatniego. Mimo istotnego podobieństwa sytuacji procesowej tych *quasi*-stron do oskarżonego, ustawodawca nie przewidział w tym przypadku rozwiązań pozwalających na stosowanie do ich przedstawicieli

art. 86 §1 k.p.k. *per analogiam*. Brak takiego odesłania nie pozwala na właściwą ochronę praw omawianych tu podmiotów, zwłaszcza gdy przyczyną korzystania przez nich z pomocy profesjonalnego pełnomocnika są zaburzenia psychiczne, skutkujące niezdolnością do samodzielnej i racjonalnej partycypacji w procesie. Względy gwarancyjne nakazują objęcie tych podmiotów ochroną wynikającą z art. 86 §1 k.p.k.

Po trzecie, ustawodawca nie określa sposobu reprezentacji właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem czy podmiotu zobowiązanego, którzy są jednocześnie osobami ubezwłasnowolnionymi. Biorąc pod uwagę, że mowa tu w zasadzie o *quasi*-stronach biernych w takim przypadku powinno stosować się *per analogiam* art. 76 k.p.k., a więc dopuścić możliwość podejmowania przez przedstawiciela ustawowego osoby ubezwłasnowolnionej, wszelkich czynności procesowych na jej korzyść. *De lege lata*, brak jest jednak wyraźnej podstawy prawnej dla przyjęcia takiego rozwiązania na gruncie postępowania karnego. Owa luka normatywna powinna być możliwie szybko uzupełniona, gdyż *ad casum*, może ona wywoływać wątpliwości co do źródła legitymacji procesowej przedstawicieli ustawowych omawianych tu podmiotów.

Zaburzenia psychiczne występujące u świadków mogą wpływać negatywnie zarówno na ich zdolność do złożenia zeznań, jak i realizację przyznanych im uprawnień procesowych. W tym ostatnim aspekcie zastrzeżenia budzi brak unormowania sytuacji procesowej świadka ubezwłasnowolnionego, co prowadzi do pytania o źródło legitymacji procesowej przedstawiciela ustawowego takiego podmiotu. *De lege ferenda* należałoby przesądzić na gruncie k.p.k., że do świadka, który jest ubezwłasnowolniony stosuje się odpowiednio przepisy o ubezwłasnowolnionym pokrzywdzonym, z zastrzeżeniami dotyczącymi konieczności zróżnicowania pozycji procesowej ubezwłasnowolnionych całkowicie i częściowo.

Świadek z powodu prezentowanych zaburzeń może też zrezygnować z uprawnień przewidzianych w art. 183 §2 k.p.k. (prawo do złożenia wniosku o przesłuchanie na rozprawie z wyłączeniem jawności) – nie dostrzegając, że wyłączenie jawności byłoby, *ad casum* korzystne dla ochrony jego dóbr osobistych. Wówczas sąd może wyłączyć jawność rozprawy w oparciu o art. 360 §1 k.p.k., niemniej prokurator może skutecznie sprzeciwić się temu (art. 360 §2 k.p.k.). *De lege ferenda*, wydaje się, że na etapie jurysdykcyjnym przesłuchanie świadka, którego zachowanie wskazuje na możliwość pozostawania pod wpływem zaburzeń psychicznych, powinno obligatoryjnie odbywać się na rozprawie z wyłączeniem jawności. Względnie uprawnienie prokuratora przewidziane w art. 360 §2 k.p.k., powinno zostać w tym zakresie wyłączone, tak aby ocena tej kwestii pozostawała w wyłącznej gestii niezawisłego i bezstronnego sądu.

Tożsamy wniosek należy odnieść do przesłuchania świadka prowadzonego w trybie art. 192 §2 k.p.k. Postulaty te uzasadnione są potrzebą ochrony świadków przed nadal obecnym zjawiskiem stygmatyzacji społecznej osób z zaburzeniami psychicznymi. Pozornym truizmem jest stwierdzenie, że atypowe (dziwaczne) zachowania czy wypowiedzi, a także informacje dotyczące leczenia psychiatrycznego mogą być łatwo wykorzystane do naruszenia dóbr osobistych zeznającego podmiotu, zwłaszcza gdy mowa o tzw. osobach publicznych.

Z uwagi na specyficzną rolę procesową biegłego, przede wszystkim wskazać należy, że zaburzenia psychiczne występujące u tego podmiotu, mogą być bezpośrednią przyczyną utraty jego legitymacji procesowej. Osoba, która pierwotnie partycypowała w procesie w tym charakterze, może bowiem zostać wyłączona od dalszego udziału w sprawie, jeśli prezentowane przez nią zaburzenia zostaną uznane za powody, o których mowa w art. 196 §3 k.p.k. Opinia wydana przez takiego biegłego pozostaje jednak dowodem w sprawie i podlega ocenie zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów (art. 7 k.p.k.). Jeśli zaburzenia psychiczne nie będą rzutowały na wartość merytoryczną sporządzonej opinii, ta ostatnia może stanowić element podstawy faktycznej wydanego następnie rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu.

Zaburzenia psychiczne mogą też powodować, że biegły uchybi ciężącym nań obowiązkom procesowych, co skutkować będzie zastosowaniem kar porządkowych (art. 285 §1, art. 287 §2 k.p.k.). *De lege lata*, brak jest możliwości skierowania biegłego na badanie psychiatryczne. O ile, wprowadzenie takiego rozwiązania dla oceny zdolności biegłego do wydania opinii nie wydaje się właściwe, to należy rozważyć je, jako fakultatywny (zależny od uznania organu) element, poprzedzający decyzję o zastosowaniu środka przymusu. Takie rozwiązanie miałoby istotny walor gwarancyjny i wzmacniało pozycję procesową osobowych źródeł dowodowych, które z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie są w stanie należycie spełnić swoich obowiązków. W razie ustalenia przez biegłego psychiatrę, takich zależności, zastosowanie kary pieniężnej powinno być *ex lege* wyłączone.

Zaburzenia występujące u przedstawicieli procesowych (zarówno tych o profesjonalnym jak i nieprofesjonalnym charakterze) mogą rzutować negatywnie na interes reprezentowanych przezeń podmiotów. Pozornym truizmem jest stwierdzenie, że zaburzenia te mogą skutkować zarówno niepodjęciem czynności korzystnych dla reprezentowanego jak i podjęciem działań dlań niekorzystnych.

O ile, oskarżony nie będzie ponosił negatywnych następstw niekorzystnych czynności procesowych (art. 86 §1 k.p.k., art. 76 k.p.k.), to z takiej gwarancji nie korzysta już ani strona czynna, ani właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem czy podmiot zobowiązany. Stan ten – jak już wspomniano – należy ocenić negatywnie, zwłaszcza gdy działania

przedstawiciela procesowego wynikają z pobudek chorobowych. Z tego powodu należy postulować rozszerzenie art. 88 §1 zd. 3 o odesłanie do art. 86 §1 k.p.k., oraz wprowadzenie do art. 51 §2 i 3 k.p.k. zastrzeżeń dotyczących kierunku podejmowanych czynności.

W przypadku wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu, wyznaczenie w jego miejsce nowego obrońcy możliwe jest jedynie na uzasadniony wniosek oskarżonego bądź samego obrońcy (art. 81 §2 k.p.k.). Obrońca nie jest zobligowany do dostarczenia sądowi informacji na temat swojego stanu zdrowia psychicznego (a zwłaszcza występujących w tym zakresie zaburzeń). Nie można jednak odmówić mu prawa do ujawnienia takich okoliczności, jako uzasadnienia dla wspomnianego wniosku. Należy jednak pamiętać, że zjawisko stygmatyzacji społecznej osób z zaburzeniami psychicznymi oraz fakt, iż adwokaci i radcowie prawni należą do zawodów zaufania publicznego, sprawia, że ujawnienie takich informacji może rzutować negatywnie na dalszą działalność zawodową obrońcy. Z tych względów należałoby rozważyć wprowadzenie do k.p.k. regulacji pozwalających sądowi na utajnienie informacji zawartych we wniosku, o którym mowa w art. 81 §2 k.p.k., jeżeli te dotyczyłyby okoliczności związanych ze stanem psychosomatycznym obrońcy (tożsamo pełnomocnika), a ich ujawnienie mogłoby wywołać negatywne następstwa dla tego podmiotu. Normatywnym wzorcem takiego rozwiązania można uczynić art. 184 k.p.k.

De lege ferenda, należałoby też zastanowić się nad przyznaniem sądowi kompetencji do wyznaczenia oskarżonemu, nowego obrońcy w miejsce dotychczasowego, gdy ten ostatni w sposób ewidentny nie wypełnia należycie swojej procesowej roli, a żaden z podmiotów wskazanych w art. 81 §2 k.p.k., nie składa wniosku, o którym mowa w tym przepisie. Z uwagi na potrzebę ochrony stosunku obrończego oraz zagwarantowania obrońcy autonomicznej pozycji procesowej uprawnienie to powinno mieć ściśle ekstraordynaryjny charakter („w szczególnych przypadkach”) oraz pozostawać w wyłącznej gestii sądu.

Zaburzenia psychiczne prezentowane przez profesjonalnych pełnomocników mogą też prowadzić do zaniechań skutkujących nałożeniem na obrońcę (pełnomocnika) kar porządkowych. Chociaż *de lege lata* nie istnieje możliwość skierowania tych uczestników postępowania na badanie psychiatryczne, co *in genere* należy ocenić pozytywnie, to wydaje się, że taka możliwość powinna zostać rozważona jako instrument ekstraordynaryjny, stosowany gdy obrońca (bądź pełnomocnik) sam powołuje się na zaburzenia psychiczne, wnioskując na tej podstawie o uchylenie nałożonej nań kary pieniężnej (art. 285 §1 k.p.k. w zw. z §1 tegoż) czy zwolnienie go z dodatkowych kosztów postępowania (art. 289 §1 k.p.k.).

W dalszej kolejności wskazać należy, że sąd karny nie ma możliwości wyłączenia od udziału w sprawie przedstawiciela ustawowego małoletniej bądź nieletniej strony, jeśli

przedstawiciel ten z powodu prezentowanych zaburzeń psychicznych nie jest w stanie należycie spełniać swojej procesowej roli. Niemniej okoliczności te powinny być impulsem do zawiadomienia o sądu opiekuńczego o dostrzeżonych uchybieniach. Na tej kanwie warto sformułować postulat *de lege ferenda*, dotyczący wprowadzenia do k.p.k. przepisu, który *expressis verbis* będzie obligował organ prowadzący postępowanie karne do niezwłocznego zawiadomienia sądu opiekuńczego, o tym, że przedstawiciel ustawowy małoletniego (nieletniego) nie spełnia należycie swojej procesowej roli. Z prakseologicznego punktu widzenia realizacja tego postulatu powinna polegać na odpowiedniej konkretyzacji (bądź rozszerzeniu) art. 23 k.p.k.

Na koniec ponownie podkreślić należy, że zaburzenia psychiczne mogą występować również u osób wchodzących w skład organów procesowych, co musi być rozpatrywane w kontekście ich zdolności do prowadzenia postępowania, w tym zdolności do orzekania. Warto tu zwrócić uwagę na dwie zasadnicze kwestie.

Po pierwsze, zaburzenia psychiczne nie stanowią okoliczności wyłączających sędziego od dalszego udziału w sprawie z mocy samego prawa (art. 40 §1 k.p.k.), co należy akurat ocenić pozytywnie. Przesłanki zawarte w katalogu z art. 40 k.p.k., mają bowiem charakter obiektywny. Stan zdrowia psychicznego, jest zaś kryterium czysto ocennym.

Omawiane zaburzenia mogą być natomiast rozpatrywane jako okoliczności wywołujące uzasadnione wątpliwości co do bezstronności sędziego, w rozumieniu art. 41 §1 k.p.k. Na tym tle warto zauważyć, że aktualnie brak jest wyraźnej podstawy normatywnej pozwalającej stronie na złożenie wniosku o wyłączenie sędziego, motywowanego zarzutem generalnej niezdolności do orzekania (czy też prowadzenia postępowania), niekorespondującego bezpośrednio z zarzutem co do jego bezstronności. Z perspektywy gwarancyjnej zasadne wydaje się zatem uzupełnienie ww. braku, poprzez odpowiednią modyfikację art. 41 §1 k.p.k., który mógłby przyjąć następujące brzmienie: *Sędzia ulega wyłączeniu, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności lub zdolności do orzekania w danej sprawie.*

Po drugie, występowanie zaburzeń psychicznych u osoby biorącej udział w wydaniu orzeczenia, może być podstawą zarzutu, wydania orzeczenia przez osobę niezdolną do orzekania, w rozumieniu art. 439 §1 pkt 1 k.p.k. Zaburzenia psychiczne nie stanowią natomiast względnych przyczyn odwoławczych, chociaż mogą implikować stany wymienione w art. 438 k.p.k.

Przytoczone powyżej wnioski potwierdzają główną hipotezę badawczą, która zakłada, że zaburzenia psychiczne wpływają negatywnie na pozycję karnoprosesową *sensu largo*,

uczestnika postępowania karnego, zaś istniejące w tej materii mechanizmy gwarancyjne mają charakter niedostateczny. Przeprowadzona na gruncie niniejszej rozprawy analiza wykazała też, iż wpływ zaburzeń psychicznych na pozycję procesową zależy od roli, w jakiej osoba z tymi zaburzeniami występuje w procesie karnym (pierwsza hipoteza cząstkowa).

Nie ulega też wątpliwości, że oskarżony z zaburzeniami psychicznymi korzysta w procesie ze znacznie silniejszej ochrony, aniżeli pokrzywdzony, u którego występują tożsame zaburzenia. Za wnioskiem tym przemawia m.in.: brak możliwości wyznaczenia pełnomocnika obligatoryjnego dla pokrzywdzonego, który *ad casum* nie jest zdolny do korzystania z przysługujących mu uprawnień i realizacji interesu prawnego w sposób samodzielny i rozsądny (*versus* instytucja obrony obligatoryjnej oskarżonego), różnice w sposobie uregulowania zdolności do czynności procesowej ubezwłasnowolnionych oskarżonych i pokrzywdzonych (art. 76 k.p.k. *versus* art. 51 §2 k.p.k.), czy ochrona oskarżonego przed skutkami niekorzystnych dla działań procesowych podejmowanych przez reprezentujące go podmioty (*arg. ex art. 76 i art. 86 §1 k.p.k.*), przy braku tożsamej ochrony przewidzianej dla pokrzywdzonych (*arg. a contrario ex art. 51 §2 i 3 k.p.k. oraz art. 88 §1 zd. 3 k.p.k.*). Okoliczności te potwierdzają drugą i trzecią z cząstkowych tez badawczych

Na gruncie rozprawy wykazano również, że opiekun faktyczny nieporadnego pokrzywdzonego nie jest dostatecznym gwarantem poszanowania praw tego podmiotu oraz egzekwowania jego interesu procesowego. Wynika to m.in. z nieprofesjonalnego charakteru opiekuna, braku prawnej możliwości zobligowania go do podjęcia określonych działań procesowych na rzecz reprezentowanego pokrzywdzonego (np. wyznaczenia profesjonalnego pełnomocnika), czy wspomnianego już braku ograniczenia uprawnień jedynie do czynności podejmowanych na korzyść pokrzywdzonego. Owe konkluzje pozwalają na potwierdzenie czwartej tezy cząstkowej.

Chociaż uniwersalne gwarancje proceduralne wynikające z norm konstytucyjnych zasadniczo korespondują ze standardami konwencyjnymi, to niektóre rozwiązania funkcjonujące w postępowaniu karnym nadal nie realizują w pełni założeń wynikających z aktów międzynarodowych. Przykładem jest – wspomniany powyżej – brak zróżnicowania pozycji procesowej ubezwłasnowolnionych pokrzywdzonych, który stanowi antytezę założeń wynikających z art. 13 ust. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych. To zaś pozwala potwierdzić piątą z tez cząstkowych, która zakłada że rozwiązania prawne przyjęte w polskiej procedurze karnej jedynie częściowo realizują międzynarodowe standardy ochrony praw osób z zaburzeniami psychicznymi.

Istnienie adekwatnych mechanizmów gwarancyjnych, uwzględniających specyfikę zaburzeń psychicznych jest szczególnie istotne w przypadku postępowań o charakterze represyjnym. Zwłaszcza, że uczestnik postępowania owładnięty tego rodzaju schorzeniami nie zawsze jest świadomy ich istnienia, nie zawsze dostrzega więc potrzebę uzyskania pomocy osób trzecich. Osoby z zaburzeniami psychicznymi mogą więc „nieświadomie” działać na własną niekorzyść.

Projektowane rozwiązania gwarancyjne nie powinny oczywiście zmierzać do ograniczania praw omawianych podmiotów, a jedynie ułatwiać im korzystanie z przyznanych uprawnień. Trzeba jednak zaznaczyć, że specyfika zaburzeń psychicznych, nie pozwala całkowicie zrezygnować z instrumentów o charakterze paternalistycznym. Należy pamiętać, że swoistym *conditio sine qua non* autonomii jednostki jest zdolność do rozumienia własnych zachowań i konsekwencji z nimi związanych. Brak takowych cech sprawia, że działania uczestnika postępowania będą – w mniejszym bądź większym stopniu - dziełem przypadku. Konieczność urzeczywistnienia gwarancji procesowych może wówczas wymagać podjęcia działań niezgodnych z wolą uczestnika postępowania. Takie rozwiązania winny być jednak ostatecznością.

Piśmiennictwo

1. Achtziger A., Gollwitzer P.M., *Motivation and Volition in the Course of Action*, [w:] In: *Motivation and Action*, red. Heckhausen, J., Heckhausen, H., Cham 2018
2. Allport G., *Personality and Character*, *The Psychological Bulletin* 18(9)/1921
3. Allport G., *Personality. A psychological interpretation*, New York, 1937
4. American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition*. Arlington 2013
5. American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Third Edition*, Arlington 1980
6. American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition. Text Revision, (DSM-IV-TR)*, Arlington 2000.
7. Antoniak-Drożdż A., *Przesłuchanie dziecka w procesie karnym – uwagi praktyczne*, *Prokuratura i Prawo* 6/2006
8. Arciniegas D.B., *Psychosis*, *Continuum (Minneapolis Minn)* 21(3)/2015
9. Babicki, M., Kotowicz, K., Piotrowski, P. et al. *Areas of stigma and discrimination of mentally ill people among Internet respondents in Poland*, *Psychiatria Polska*, 52(1)/2018
10. *Badanie stanu psychicznego. Rozpoznanie według ICD-11*, red. P. Gałęcki, Wrocław 2022
11. Baddeley A., *Working memory*, *Current Biology*, vol. 20 4/2010
12. Badowiec R., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 3 września 2020 r., V KO 57/20*, *Zeszyty Prawnicze* 21.4/2021
13. Baj A., *Udział stron postępowania przygotowawczego w czynnościach powtarzalnych*, *Prokuratura i Prawo* 2/2019
14. Balon R., *Voyeuristic Disorder* [w:] *Practical Guide to Paraphilia and Paraphilic Disorders*, red. Balon R., Cham 2016
15. Barrelle A., Luauté JP., *Capgras Syndrome and Other Delusional Misidentification Syndromes*, [w:] *Neurologic-Psychiatric Syndromes in Focus. Part II – From Psychiatry to Neurology*, red. Bogousslavsky J., *Frontiers of Neurology and Neuroscience*, Basel 42/2018
16. Bawolska-Piszczałowska A., *Dziecko z mutyzmem wybiórczym – charakterystyka zjawiska oraz sposoby przeciwdziałania trudnościom*, *Niepelnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej* 33/2019
17. Belowska P., *Konsekwencje braku pouczenia lub mylnego pouczenia przedstawicieli procesowych stron w postępowaniu karnym*, *Kortowski Przegląd Prawniczy* 1/2017
18. Bhutani S., Huremovic D., *Folie a Deux: Shared Psychotic Disorder in a Medical Unit*, *Case Reports in Psychiatry* 2021, article ID 5520101

19. Biederman A., *Rzetelna informacja a aktywność pokrzywdzonego w procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 4/2007
20. Bieńkowska E., *Indywidualizacja oceny szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony*, Prokuratura i Prawo 5/2015
21. Bilikiewicz A., Landowski J., Radziwiłłowicz P., *Psychiatria. Repetytorium*, Warszawa 2003
22. Bloch B., *Pojęcie dowodu prywatnego i dokumentu prywatnego w polskim procesie karnym*, Problemy Prawa Karnego 3(29)/2019
23. Błachnio A., *Dokumentacja medyczna w postępowaniu karnym*, Zeszyty Prawnicze UKSW, 2/2016
24. Bodio J., *Guardian Appointed for a Disabled Person and Guardian Appointed for a Partially Incapacitated Persons*, *Studia Iuridica Lublinensia* vol. XXX, 4/2021
25. Bojańczyk A., *Czy nieletni lub ubezwłasnowolniony mandant może cofnąć upoważnienie do obrony udzielone przez przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której pieczęcią pozostaje?*, *Palestra* 7-8/2011
26. Bojańczyk A., *Czy obrońca może działać na korzyść oskarżonego nawet wbrew jego wyraźnej objawionej woli?*, *Palestra* 5-6/2012
27. Bolechała F., *Zabójstwo a niepoczytalność*, Poznań 2018
28. Brockley J.A., *History of Mental Retardation: An Essay Review*, *History of Psychology*, 2(1)/1999.
29. Brzozowski S., *Dowód prywatny a dokument prywatny w postępowaniu karnym*, *Palestra* 6/2019
30. Budson A.E., Price B.H., *Memory Dysfunction*, *The New England Journal of Medicine*, 352/2005
31. Budyń-Kulik M., *Kilka uwag o przestępstwie z art. 233 k.k. (składanie fałszywych zeznań), po nowelizacji z 11 marca 2016 r.*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G.*, 1(63)/2016
32. Buksik D., *Wybrane psychologiczne teorie cech osobowości, Z problematyki pedagogiczno-społecznej* 16/2000
33. Burdziak K., *Osoba niepoczytalna a prawnokarna norma sankcjonowana*, Warszawa 2021
34. Burdzik E., Burdzik M., *Dysocjacyjne zaburzenie tożsamości jako problem interdyscyplinarny. Cz. I – aspekty psychiatryczne i psychologiczne*, *Psychiatria Polska* 57(1)/2023
35. Burdzik M., *Social stigma of people with mental disorders and attitude to psychiatric treatment in Polish society*, *European Psychiatry*, 66(S1)/2023
36. Burdzik M., *Lekarz w procesie karnym jako gwarant tajemnicy lekarskiej*, Warszawa 2021
37. Burdzik M., Nowak A., Chowaniec Cz., *Tajemnica lekarska w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego z 10.06.2016 r.*, *Państwo i Prawo* 9/2019

38. Burdzik M., Nowak A., Frasz M., *Efekt regresji w pracy biegłego lekarza a (nie)funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości*, Państwo i Prawo 7/2022
39. Burdzik M., Nowak A., *Klauzula sumienia a zakres odpowiedzialności zawodowej i pracowniczej lekarza*, [w:] *Hipokrates przed Sądem. Odpowiedzialność cywilna, karna i dyscyplinarna osób wykonujących zawody medyczne*, Tom I, red. A. Klimas, Wrocław 2018
40. Burdzik M., *Ochrona interesów pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi na gruncie polskiej procedury karnej – uwagi w kontekście pełnomocnictwa obligatoryjnego*, Państwo i Prawo 12/2022
41. Burdzik M., *Osoba z zaburzeniami psychicznymi jako strona postępowania administracyjnego a skuteczność mechanizmów gwarancyjnych przewidzianych w kodeksie postępowania administracyjnego*, [w:] *Skuteczność w prawie administracyjnym*, red. Cz. Martysz, Warszawa 2022
42. Burdzik M., *Prawa osób z zaburzeniami psychicznymi w świetle standardów prawa międzynarodowego*, [w:] *Wyzwania dla polskiego systemu ochrony praw człowieka u progu trzeciej dekady XXI wieku*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2021
43. Burdzik M., *Stigmatization of people with mental disorders as a challenge of societal transformation in the post Covid-19 era – legal aspects*, [in:] *Societal Transformations and Sustainable Development with Respect to Environment in The Post Covid-19 Digital Era*, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2023
44. Burdzik M., *Tajemnica medyczna i prawo do prywatności w dobie e-zdrowia – uwagi w kontekście Systemu Informacji Medycznej*, Acta Iuridica Resoviensia, 3(38)/2022
45. Burdzik M., *Warunkowe umorzenie postępowania karnego wobec sprawcy z zaburzeniami osobowości*, Przegląd Sądowy, 6/2022
46. Burdzik M., *Who is 'the person of unsound mind'? The problem of terminological incompatibility in law and medical sciences in the context of the proper legal protection of people with mental disorders subjected to penal coercive measures*, European Psychiatry 66(S1)/2023
47. Bylina B.B., Mosiołek A., *Zespół Münchhausena – studium przypadku*, Psychiatria 18(4)/2021
48. Chabier P. *Z problematyki obrony obligatoryjnej w świetle nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego z dnia 16 września 2011 r.*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 28/2012
49. Chałubek K., *Podjęcie na nowo czy wznowienie postępowania przygotowawczego umorzonego w fazie in rem z powodu znikomej społecznej szkodliwości czynu „faktycznie podejrzanego”*, Studia Prawno-Ekonomiczne, 84/2011
50. Chaudhury S., *Hallucinations: Clinical aspects and management*, Industrial Psychiatry Journal 19(1)/2010

51. Chodkowski Z., *Zarys charakterystyki komunikacji interpersonalnej, możliwe zakłócenia i bariery*, Kultura – Przemiany – Edukacja, 5/2017
52. Ciepły F., *Konstytucyjne aspekty prawnocarnej ochrony godności ofiary i sprawców przestępstw*, Acta Iuris Stetinensis 4(20)/2017
53. Cieślak M., *Polska procedura karna: podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984
54. Cieślak M., Spett K., Szymusik A., Wolter W., *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991
55. Cieślak M., *Sytuacja prawna obrońcy w świetle nowego ustawodawstwa polskiego*, Palestra 8/1969
56. Cioch K. Mierzejewski P., *Opinia biegłych psychiatrów w procesie karnym w świetle kodeksu postępowania karnego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 3-4/1999
57. Ciszewski S., Wichowicz H.M., Żuk K., *Postrzeganie fizjologicznych złudzeń wzrokowych przez osoby cierpiące na schizofrenię*, Psychiatria Polska 49(2)/2015
58. Coccaro E.F., *Intermittent Explosive Disorder as a Disorder of Impulsive Aggression for DSM-5*, The American Journal of Psychiatry, 6(169)/2012
59. Czarnecki P., *Status nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, Przegląd Sądowy 9/2016
60. Czerwińska D., *Pozycja pokrzywdzonego w porozumieniach procesowych (perspektywa prawno-porównawcza)*, Państwo i Prawo, 8/2022
61. Czwojda A., *Przepadek korzyści majątkowej w polskim prawie karnym*, Wrocław 2018
62. Dahl A.A., *Racing thoughts - a psychiatric term without meaning?*, Tidsskr Nor Laegeforen, 137(16)/2017
63. Daniluk P., *Pojęcie korzyści majątkowej w polskim prawie karnym*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 1/2014
64. Daniluk P., *Zakaz tortur, okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania oraz niedobrowolnych eksperymentów naukowych w kontekście leczenia bez zgody*, Przegląd Sejmowy 1(108)/2012
65. Daranowski P., *Konwencja w sprawie zakazu tortur i innych czynów okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania*, Palestra 30(10-11)/1986
66. Daszkiewicz W., *Glosa do wyroku SN z dnia 5 stycznia 1973 r., III KR 192/72*, Państwo i Prawo 8-9/1973
67. Daszkiewicz W., *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996
68. Daszkiewicz W., *Samooskarżenie a prawo do milczenia*, Państwo i Prawo 2/1974
69. Dąbkiewicz K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015
70. Dąbrowski S., Kubicki L., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Przegląd ważniejszych zagadnień*, Warszawa 1999.
71. Denmark J., *Deafness and mental health*, London 1994

72. Domżał T.M., *O neurologii – w historii, esejach i wykładach*, Lublin 2017
73. Domżał T.M., *Pamięć w neurologii: zaburzenia, diagnostyka i leczenie*, Forum Medycyny Rodzinnej t.7 4/2013,
74. Drajewicz D., *Nieobecność oskarżonego na rozprawie głównej (art. 377 k.p.k.)*, Prokuratura i Prawo 7-8/2014
75. Drajewicz D., *Nieobecność oskarżonego na rozprawie głównej (art. 376 k.p.k.)*, Prokuratura i Prawo 5/2014
76. Drajewicz D., *Pokrzywdzony w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego*, Monitor Prawniczy 18/2015
77. Drozd A., *Realizacja interesów pokrzywdzonego w trybach konsensualnych [w:] Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. Grzegorzczak T., Izydorczyk J., Olszewski R., Warszawa 2013,
78. Drozdick, L. W., Raiford, S. E., Wahlstrom, D., Weiss, L. G., *The Wechsler Adult Intelligence Scale—Fourth Edition and the Wechsler Memory Scale—Fourth Edition*, [w:] *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues*, red. Flanagan D.P., McDonough E.M. New York 2018
79. Dudka J., *Komentarz do ustawy o ochronie zdrowia psychicznego*, Warszawa 2006
80. Dudka K., *Formy udziału organizacji społecznej w procesie karnym*, Ius Novum 4/2007
81. Dudka K., *Ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych w polskim procesie karnym*, Prokuratura i Prawo 7-8/2004
82. Dukas R., *Causes and Consequences of Limited Attention*, Brain, Behavior and Evolution 63/204, s. 197-210
83. Eichstaedt K., Gałęcki P., Depko A., *Metodyka pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeń*, Warszawa 2022
84. Eichstaedt K., *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2010
85. *Etyka zawodu radcy prawnego i adwokata. Kazusy. Objaśnienia. Orzecznictwo*, red. Borkowski G., Warszawa 2020
86. Falenta P., *Nowy art. 52a KPK jako realizacja praw pokrzywdzonego*, Prokuratura i Prawo 6/2021
87. Fellingner J., Holzinger D., Pollard R., *Mental health of deaf people*, Lancet 379/2012, s. 1037-1038
88. Ferrari, A.J., Santomauro, D.F., Mantilla Herrera A.M, et. al., *Global, regional, and national burden of 12 mental disorders in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019*, Lancet Psychiatry 9/2022
89. Filip M., Gałęcki P., *Objawy psychotyczne w przebiegu depresji – zasady interwencji terapeutycznej*, CNS Reviews 1/2000

90. Flis-Świeczkowska, *Pełnomocnik małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym – postulaty de lege ferenda*, Studia Prawnoustrojowe 52/2021
91. Fox N., Mikuli P., *Rola sądu lekarskiego w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności zawodowej lekarza a konstytucyjne prawo do sądu* [w:] *Idea wolności i niezależności w państwie demokratycznym - perspektywa praw jednostki: księga jubileuszowa dedykowana Profesor Halinie Ziēbie-Zaluckiej w czterdziestą rocznicę pracy naukowej*, red. Grzesik-Kulesza M., Pastuszko G., Rzeszów 2017
92. Frączek A., *Komunikacja interpersonalna*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 9/2012
93. Frideman A.F., Lewak R., Nichols D.S., Webb J.T., *Psychological Assesment with the MMPI-2*, New York, 2001
94. Gaebel W., Zielasek J. Reed G.M., *Zaburzenia psychiczne i behawioralne w ICD-11: koncepcje, metodologie oraz obecny status*, Psychiatria Polska 51(2)/2017
95. Gaidamowicz R. et. al., *ADHD – plaga XXI wieku?* Psychiatria Polska 52(2)/2018
96. Galasiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania, 4(9)/2013
97. Gałęcki P., Bobińska K., Eichstaedt K., *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, Warszawa 2016
98. Gałęcki P., Eichstaedt K., *Psychiatria sądowa*, Warszawa 2022
99. Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria*, Wrocław 2018
100. Gałęcki P., Szulc A., *Psychiatria. Rozpoznania według ICD-11*, Wrocław 2023
101. Gecaite-Stoncience J., Lochner Ch., Marincowitz C. et. al., *Obsessive-Compulsive (Anankastic) Personality Disorder in the ICD-11: A Scoring Review*, Frontiers in Psychiatry 12:646030/2021
102. Gerecka-Żołyńska A., *Uwagi o obowiązku poddania się oskarżonego badaniom w celu uzyskania dowodu a kontrydiktoryjność procesu karnego*, [w:] *Kontrydiktoryjność w polskim procesie karnym*, red. Wiliński P., Warszawa 2013
103. Gięlda M., *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, red. Gięlda M., Raszewska-Skałeczka R., Wrocław 2015
104. Gil D., *Glosa do wyroku SN z 26 kwietnia 2016 r., IV KK 114/16*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 5(27)/2016
105. Gil D., *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego*, Warszawa 2011
106. Gostyński Z., *Zawieszenie postępowania karnego*, Warszawa 1994
107. Grant J.E., Chamberlain S.R., *Trichotillomania*, The American Journal of Psychiatry 173(9)/2016.
108. Gregory R.L., *Visual illusions classified*, Trends in Cognitive Sciences 1(5)/1997

109. Gronowska B., *Pokrzywdzony przestępstwem i jego rola w przygotowawczym postępowaniu karnym*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 4/1985
110. Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1-467*, Warszawa 2014
111. Grzegorzczak T., *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988
112. Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, wyd. 10, zaktualizowane red. Olszewski R., Świecki D., Warszawa 2022
113. Guivarch J., Piercecchi M., Poinso F., *Folie à deux and homicide: Literature review and study of a complex clinical case*, *International Journal of Law and Psychiatry* 61/2018
114. Gupta N., de Jonghe J., Schieveld J. et al., *Delirium phenomenology: What can we learn from the symptoms of delirium?*, *Journal of Psychosomatic Research* 65/2008,
115. Gurgul J., *Glosa do wyroku SN z dnia 28 sierpnia 2002 r., II KKN 368/00*, *Prokuratura i Prawo* 4/2004
116. Haggard P., *Human volition: towards a neuroscience of will*, *Nature Reviews Neuroscience* 9/2008
117. Hauser J., *Interakcja czynników genetycznych i środowiskowych w schizofrenii*, *Psychiatria* 4(4)/2007
118. Hauser J., *Konsultacja genetyczna w psychiatrii – kontrowersje*, *Psychiatria po Dyplomie* 3(8)/2011
119. Hauser J., Leszczyńska-Rodziewicz A., Skibińska M., *Wspólne podłoże genetyczne schizofrenii i choroby afektywnej dwubiegunowej*, *Psychiatria* 2(3)/2005
120. Heitzman J., Markiewicz I., *Niepoczytalność – doktryna, praktyka, skuteczność, alternatywa*, *Psychiatria po dyplomie*, 3(9)/2012
121. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Tom IV. Komentarz. Aktualizacje*, Warszawa 2008
122. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I. Komentarz do artykułów 1-296*, Warszawa 2011
123. Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 297-467*, Warszawa 2011
124. Hofmański P., Zabłocki S., *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, el.LEX/2011
125. Hofmański P., Zabłocki S., *Meandry wykładni art. 9 §2 kodeksu postępowania karnego, czyli jak postępować z „wnioskami” składanymi na podstawie tego przepisu*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego: księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. Leszczyński L., Skrętowicz E., Hołda Z., Lublin 2005
126. Horley J., *Frotteurism: A term in search of an underlying disorder?*, *Journal of Sexual Agression*, 7/2001

127. *Instytucje prawa rodzinnego*, red. Łukasiewicz J.M., Warszawa 2014
128. Izard, C. E., *The many meanings/aspects of emotion: Definitions, functions, activation, and regulations*, *Emotion Review*, 2(4)/2010
129. Jabłońska M., *Tajemnica medyczna a prawo osoby bliskiej pacjenta do informacji medycznej – przyczynek do dyskusji*, *Białostockie Studia Prawnicze*, 2(25)/2020
130. Jaeschke R., Siwek M., Dudek D., *Poporodowe zaburzenia nastroju*, *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 7(3)/2012
131. Jakimiec D., *Pomoc rodzinie dysfunkcjonalnej w postępowaniu pozasądowym i związane z tym wszczęcie postępowania sądowego*, *Praca Socjalna* 4(33)/2018
132. Jarosz B., *O (nie)tożsamości pojęć język specjalistyczny, język specjalny, język fachowy, język profesjonalny, język zawodowy, profesjolekt, technolekt*, *Polonica XXXVIII*; 1-24. doi.: 10.17651/POLON.38.12
133. Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009
134. Jastrzębowska G., *Zaburzenia neurorozwojowe. Zmiany w podejściu teoretycznym i diagnostycznym*, *Logopedia* 48(1)/2019
135. Jeż-Ludwichowska M., *Prawo do milczenia w procesie karnym (W związku z pracą Samooskarżenie w świetle prawa karnego)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4/1985
136. Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, el.LEX 2019
137. Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2017
138. Jodzio K., Nyka W.M., *Zaburzenia językowe oraz mowy w praktyce ogólnolekarskiej*, *Forum Medycyny Rodzinnej* 2(1)/2008
139. Kalinowski S., *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1966
140. Kalisz T., *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustaleniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej*, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 30/2013
141. Karczmarska D., *Zasada prawdy materialnej po nowelizacji k.p.k. na tle innych zasad prawa karnego procesowego*, *Studia Iuridica Lublinensia*, vol. XXV, 1/2016
142. Kardas P., *Konstytucyjne i ustawowe aspekty ochrony tajemnicy zawodowej powierzanej przedstawicielom zawodów zaufania publicznego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 4/2014
143. Kardas P., *Z problematyki dostępu do akt sprawy w postępowaniu w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 2/2008

144. Karlik P., *Możliwość skorzystania przez kuratora reprezentującego dziecko z zastępstwa aplikanta oraz prawo do ustanowienia pełnomocnika lub substytutu – polemika*, *Palestra* 10/2021
145. Kasiura J., *Moment wszczęcia postępowania przeciwko osobie*, *Prokurator* 2/2011
146. Kaznowski A., *Udział pokrzywdzonego małoletniego w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 5/2007
147. Kaźmierczyk A., Michałowska K., *Nietykalność i integralność w projekcie księgi pierwszej Kodeksu cywilnego – analiza prawnoporównawcza*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie* 12/2015
148. Kimble G.A., Perlmutter L.C., *The problem of volition*, *Psychology Review* 5(77)/1970
149. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, red. Pużyński S, Wciórka J., Kraków 2000
150. Klawe-Tafil M., Klawe J., *Fizjologiczne podstawy przytomności*, *Udar Mózgu*, 8(2)/2006
151. Kleinginna P.R., Kleinginna A. M., *A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition*, *Motivation and Emotion* 5/1981
152. Kleniewska I., *Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie w praktyce sądowej*, *Prawo w Działaniu* 1/2006
153. Kleniewska I., *Praktyka sądowa w zakresie ustanawiania i nadzorowania opieki dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie*, *Prawo w Działaniu* 4/2008
154. Klich A., Krysztofik M., *Udostępnianie danych osobowych pacjentów prokuratorowi jako organowi prowadzącemu postępowanie przygotowawcze a prawo do prywatności i ochrony danych osobowych – uwagi praktyczne*, *Prawo w działaniu. Sprawy karne*, 45/2021
155. Kmiecik R., *„Przeszkody dowodowe” a zawieszenie postępowania karnego (artykuł dyskusyjny)*, *Palestra* 29/2(326)/1985
156. Kmiecik R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2009
157. Kmiecik R., *Ustawowa definicja pokrzywdzonego (uwagi na tle art. 40 k.p.k.)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, v. XXIV/1977
158. Knapp M.L., Hall J.A., *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, Wrocław 1997
159. Kochanowski J., *Standard „Rozsądnego człowieka” w prawie karnym*, *Studia Iuridica* XX/1991, s. 125-134
160. Kochanowski M., *Gwarancje procesowe przysługujące pokrzywdzonym w praktyce*, el.LEX/2021
161. *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Ciszewski J., Nazaruk P., Warszawa 2019

162. *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Gniewek E., Machnikowski P., Warszawa 2021
163. *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Warszawa 2022
164. *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Załucki M., Warszawa 2019
165. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. Giezek J., Warszawa 2021
166. *Kodeks karny. Część szczególna, t. II, Komentarz do artykułów 222-316*, red. Królikowski M., Zawłocki R., Warszawa 2017
167. *Kodeks karny. Komentarz*, red. Filar M., Warszawa 2016
168. *Kodeks karny. Komentarz*, red. Grześkowiak A., Wiak K., Warszawa 2021,
169. *Kodeks karny. Komentarz*, red. Mozgawa M., Warszawa 2021, wyd. 10
170. *Kodeks karny. Komentarz*, red. Stefański R.A., Warszawa 2020
171. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom II. Art. 478-1217*, red. Manowska M., Warszawa 2020
172. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. Ereciński T., Warszawa 2016
173. *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz do art. 1-729*, red. Jakubecki A., Warszawa 2017
174. *Kodeks postępowania karnego, t. IV, Komentarz do art. 425-467*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021
175. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany do art. 1-424*, red. Paprzycki L.K., el.LEX/2015
176. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do art. 1-424*, red. Paprzycki L.K., Warszawa 2013
177. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, red. Steinborn S., Warszawa 2016
178. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Sakowicz A., Warszawa 2020
179. *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Skorupka J., Warszawa 2021
180. *Kodeks postępowania karnego. t. I. Komentarz do art. 1-166*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2017
181. *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021
182. *Kodeks postępowania karnego. Tom III. Komentarz do art. 297-424*, red. Stefański R.A., Zabłocki S., Warszawa 2021
183. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Dolnicki H., Sokołowski T., Warszawa 2013
184. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa 2021

185. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. Piasecki K., Warszawa 2011
186. Kolasiński B., *Szkoda w rozumieniu art. 46 §1 k.k.*, Prokuratura i Prawo 4/2001
187. Koltan M., *Zaburzenia funkcji poznawczych a choroby niedokrwienne mózgu*, [w:] *Neurokognitywistyka w Patologii i Zdrowiu, 2009-2011. Sympozja I*, red. Kojder I., Annales Academiae Medicae Stetinensis, Szczecin 2011
188. *Komentarz aktualizowany do art. 1-424 Kodeksu postępowania karnego*, red. Paprzycki L.K., LEX/el.2015
189. *Komentarz do spraw administracyjnych. Wybrane zagadnienia*, red. Ignaczewski J., Warszawa 2015, s. 371
190. Konarska-Wrzosek V., Lachowski J., *Instytucja przypadku w polskim prawie karnym*, Warszawa 2020
191. Konecki J., *Niepoczytalny sprawca czynu zabronionego w postępowaniu karnym*, Warszawa 2015
192. *Konstytucja RP. Tom I-II*, red. Safjan M., Bosek L., Warszawa 2016,
193. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Tuleja P., Warszawa 2019,
194. Koper R., *Obecność osoby wskazanej przez pokrzywdzonego podczas czynności procesu karnego z jego udziałem*, Monitor Prawniczy 22/2016
195. Koper R., *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*, Warszawa 2022
196. Kordel K., *Prowadzenie dokumentacji medycznej – implikacje dowodowe*, Prawo i Medycyna 3/2006
197. Kosonoga J., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 31 maja 2010 r., II AKa 103/10*, Ius Novum 1/2013
198. Kosowski J., *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011
199. Kotasińska A., *Założenia i ogólne idee interwencji kryzysowej*, Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego 1/2015
200. Kowalczyk A., *Rozszerzony przypadek mienia pochodzącego z przestępstwa lub służącego do jego popełnienia (tzw. konfiskata rozszerzona) – aspekty procesowe*, Monitor Prawniczy 21/2018
201. Kowalewska M., *Strona podmiotowa czynu zabronionego niepoczytalnego sprawcy*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 3/2013
202. Kowalewska-Łukuć M., *Wina w prawie karnym*, Warszawa 2019
203. Krakowiak D., *Sprawca niepoczytalny w procesie karnym*, Łódź 2018

204. Kraszewska A., Wójciak P., Rybakowski J., *Choroba afektywna dwubiegunowa z szybką, ultraszybką lub okołodobową zmianą faz*, *Neuropsychiatria i Neuropsychologia* 8(2)/2013
205. Krawczyk P., Święcicki Ł., *ICD-11 vs. ICD-10 – przegląd aktualizacji i nowości wprowadzonych w najnowszej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób WHO*, *Psychiatria Polska* 54(1)/2020
206. Krawiec A.Z., *Kurator jako podmiot reprezentujący małoletniego pokrzywdzonego w postępowaniu karnym*, *Prokuratura i Prawo* 11/2013
207. *Kryteria diagnostyczne zaburzeń psychicznych. DSM-5*, American Psychiatric Association, red. wyd. polskiego: Gałęcki P., Pilecki M., Rymaszewska J. et. al. Wrocław 2018
208. Książek M., Dudka K., *Zasada informowania w kodeksie postępowania administracyjnego a zasada informacji w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo*, 11/2005
209. Kubacka-Jasiecka D., *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Warszawa 2010
210. Kubiak R., *Karnoprawna ochrona danych medycznych*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2(25)/2020
211. Kucharczyk M., *Zakaz substytuowania dowodu z wyjaśnień oskarżonego treścią pism, zapisków i notatek urzędowych*, *Prokuratura i Prawo* 5/2005
212. Kulesza C., *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995
213. Kulik M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2016 r. (II KK 296/16)*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G*, 65(2)/2018
214. Kułak-Bejda A., Bejda G., Waszkiewicz N., *Zasady komunikacji z pacjentem doświadczającym zaburzeń psychicznych i jego rodziną*, [w:] *Kontekst Inności w komunikacji interpersonalnej. Praca zbiorowa*, red. Krajewska-Kułak E., Guzowski A., Bejda G., Lankau A., Białystok 2019
215. Kurzępa B., *Możliwość stosowania podstępu w trakcie przesłuchania biegłego*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2/2004
216. Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Katowice 2001
217. L. Żukowski, *Ochrona zdrowia psychicznego w prawie administracyjnym*, Warszawa 2021
218. Lach A. *Skazanie bez rozprawy z perspektywy pełnomocnika*, [w:] *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, LEX 2015
219. Lach A., *Prewencja indywidualna w procesie karnym*, Warszawa 2020
220. Lach A., *Zasada kontrydiktoryjności w postępowaniu sądowym w procesie karnym de lege lata i de lege ferenda*, *Palestra* 5-6/2012

221. Lake C.R., *Disorders of Thought Are Severe Mood Disorders: the Selective Attention Defect in Mania Challenges the Kraepelinian Dichotomy—A Review*, *Schizophrenia Bulletin*, 34(1)/2008
222. *Leksykon psychiatrii*, red. S. Puzyński, Warszawa 1993
223. Lieberman J.A., First M.B., *Psychotic Disorders*, *The New England Journal of Medicine*, 379/2018
224. Ligara B., *Relacje między językiem ogólnym a językiem specjalistycznym w perspektywie językoznawstwa polonistycznego stosowanego i glottodydaktyki*, *LinVaria* 2011; 2(12); 163-181
225. Lipiński K., *O dwóch odmianach wzorców osobowych w prawie karnym*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2/2018
226. Lipiński K., *Wzorce osobowe w prawie karnym*, Warszawa 2020
227. Lisińska J., *Podmioty uprawnione do ustanowienia pełnomocnika w procesie karnym*, *Palestra* 7-8/2014
228. Lombard-Vance R., et al., *Applying the 'Human Rights Model of Disability' to Informed Consent: Experiences and Reflections from the SHAPES Project*, *Disabilities* 3/2023
229. Ładoś S., *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013
230. Łagodziński S., *Glosa do wyroku SN z 2.10.2014 r., IV KK 82/14*, *Prokuratura i Prawo* 2/2017
231. Łączkowski W., *Prawne zasady równości i sprawiedliwości*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny* 2/2011
232. Łukaszewski W., *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*, Warszawa 1974
233. Maegher D.J., O'Hanlon D., O'Mahony E. et al., *Relationship between Etiology and Phenomenologic Profile in Delirium*, *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology* 11/1998
234. Malinowski A., *Polski tekst prawny. Opracowanie treściowe i redakcyjne*, Warszawa 2012
235. Marchwicki W., Niedużak M., *Konflikt interesów w adwokackim orzecznictwie dyscyplinarnym*, *Palestra* 3/2017
236. Marszał K., *Konstytucyjna zasada zaskarżalności decyzji w procesie karnym*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, 3/2007
237. Mason D.P., Tan M., Lee J., Wolstencroft P., *Verbigeration: An overlooked symptom of a „forgotten syndrome”*, *Bipolar Disorder* 19/2017
238. Mattina G.F., Steiner M., *Premenstrual Dysphoric Disorder*, [w:] *Women's Mental Health*, red. Rennó Jr. J., Valadares G., Cantilino A., et al., Cham 2018

239. Mazur P., Nowak W., *Sytuacja prawna opiekuna oskarżonego ubezwłasnowolnionego całkowicie w polskim postępowaniu karnym przed sądem pierwszej instancji*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1/2007
240. Meadow R., *Munchausen syndrome by proxy*, Archives of Disease in Childhood 57(2)/1982
241. Meadow R., *What is, and what is not, 'Munchausen syndrome by proxy'?* Archives of Disease in Childhood, 72(6)/1995
242. Meagher D.J., et al. *Relationship between Etiology and Phenomenologic Profile in Delirium*, Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology 11/1998
243. Millon T., Davis R., *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*, Warszawa 2005
244. Mishori R., McHale C., *Pica: an age-old eating disorder that's often missed*, The Journal of family practice, 63(7)/2014
245. Misztal-Konecka J., *Reprezentacja w postępowaniu karnym pokrzywdzonego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego*, Monitor Prawniczy 16/2009
246. Mole N., Harby C., *The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Belgia 2006
247. Motyl R., *Otępienie – kryteria diagnostyczne*, Polski Przegląd Neurologiczny 3(2)/2007
248. Mulligan M., Scherer K.R., *Toward a Working Definition of Emotion*, Emotion Review 4(4)/2012
249. Murzynowski A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994 r.
250. Nowak M., *Wątpliwości związane z odpowiedzialnością prawną biegłego sądowego w świetle znowelizowanego art. 233 §4a K.K.*, Zeszyty Prawnicze 17/2017
251. Nowak P., *Rzetelność i trafność skali WISC-R w świetle wyników badań dzieci 11-letnich*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Psychologica 2/1998
252. Nowak T. *Dowód z dokumentu w polskim procesie karnym*, Warszawa 1982
253. Nowak T., *Osoby, które mogą być powoływane na biegłych według Kodeksu Postępowania Karnego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 24(3)/1962
254. OECD/European Union, *Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle*, OECD Publishing, Paris 2020
255. Ohayon M.M., *Prevalence of hallucinations and their pathological association in the general population*, Psychiatry Research 97/2000
256. Olszewski R., *Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego*, Łódź 2013
257. Orkiszewska D., *Obserwacja psychiatryczna w postępowaniu karnym – obecnie i de lege ferenda*, Studia Iuridica Lublinensia 14/2010
258. Osika G., *Komunikacja niewerbalna*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 43/2008

259. *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych*, red. Dawidziuk E., Mazur M., Warszawa 2017
260. *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. Pąchalska M., Bidzian L., Kraków 2012
261. Owecki M.K., Michalak S., Kozubski W., *Psychopatologia chorób układu nerwowego w wieku podeszłym*, *Neurologia i Neurochirurgia Polska*, 2(45)/2011
262. Ozimek A., *Sprzeciw prokuratora w przedmiocie wyłączenia jawności - zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, *Przeгляд Sądowy* 3/2020
263. Pagiela A., *Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2/2003
264. Panasiuk J., *Mutyzm w autyzmie*, *Logopedia* 48(1)/2019
265. Papke-Olszauskas K., Woźniewski K., *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym – wybrane zagadnienia*, *Gdańskie Studia Prawnicze* 2/2003
266. Paprzycki L.K., *Prawa i obowiązki pokrzywdzonego w postępowaniu przed sądem karnym pierwszej instancji – zarys problematyki*, *Palestra* 2-3/2000
267. Paprzycki L.K., *Przedmiot opiniowania psychiatrycznego i psychologicznego w postępowaniu karnym – wybrane zagadnienia* [w:] *Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, red. Płachta M., *Gdańskie Studia Prawnicze*, 11/2003
268. Paprzycki L.K., *Udział biegłego psychologa w polskim procesie karnym*, *Palestra* 11-12/1998
269. Paulińska M., *Prawo do obrony w procesie karnym na tle regulacji prawa międzynarodowego*, *Palestra* 9/2021
270. Pawelec K., *Zarys metodyki pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach przestępstw i wykroczeń drogowych*, Warszawa 2021
271. Piech K., *Zawinienie na przedpolu czynu zabronionego a wprawienie się w stan niepoczytalności przez sprawcę uzależnionego*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, 1/2019
272. Piechowiak M., *Godność i równość jako podstawy sprawiedliwości. Z perspektywy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, *Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju*, 1/1993
273. Pieprzny S., *Policja. Organizacja i funkcjonowanie*, Warszawa 2011
274. Pietrzykowski T., *Radca prawny jako zawód zaufania publicznego*, [w:] *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. Bereza A., Warszawa 2015
275. Pietrzykowski T., Tobor Z., *Bezstronność jako pojęcie prawne* [w:] *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowickiego*, red. I. Bogucka, Z. Tobor, Kraków 2003

276. Piguet C., Dayer A. Kosel M. et al. *Phenomenology of racing and crowded thoughts in mood disorders: A theoretical reappraisal*, Journal of Affective Disorders 121(3)/2010
277. Piłat W., *Obserwacja psychiatryczna w zakładzie leczniczym a zasada prawdy materialnej i zasada domniemania niewinności*, Studia Prawnoustrojowe 23/2014
278. Płatek A., *Poczytalność oskarżonego „w czasie postępowania” czy psychiczna zdolność do „rozumnej obrony”?*, Palestra 5-6/2009
279. Posnow W., *Pełnomocnik w procesie karnym* [w:] Nowa kodyfikacja prawa karnego, red. Bogunia L., t. II, Wrocław 1997,
280. Pospieszalski K.M., *O pojęciu organu państwowego*, Ruch Prawniczy, Socjologiczny i Ekonomiczny 1/1972
281. *Prawa pacjenta i Rzecznik Praw Pacjenta. Komentarz*, red. Karkowska D., Warszawa 2021
282. *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. Dukiet-Nagórska T., Warszawa 2016
283. *Prawo o adwokaturze. Komentarz*, red. Kruszyński P., Warszawa 2016
284. *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. Górski A., Warszawa 2013
285. *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, red. Gudowski J., Warszawa 2009
286. *Psychiatria*, red. Jarema M., Warszawa 2017
287. *Psychiatria*, t. I, *Podstawy psychiatrii*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., wyd. 2, Wrocław 2011
288. *Psychiatria*, t. III, *Metody leczenia, zagadnienia etyczne, prawne, publiczne, społeczne*, red. Wciórka J., Pużyński S., Rybakowski J., wyd. II, Wrocław 2011
289. *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, red. Bilikiewicz A., Warszawa 2007
290. *Psychiatria*. t. II, *Psychiatria kliniczna*, red. Rybakowski J., Pużyński S., Wciórka J., wyd. II, Wrocław 2011
291. Pudło R., Pudło M., Burdzik M., *Tajemnica lekarska w polskim systemie prawa: realne czy iluzoryczne narzędzie ochrony prywatności pacjenta?*, Psychiatria Polska (w druku)
292. Pulka Z., *Założenie spójności semantycznej systemu prawa w klasyfikacyjnej teorii wykładni*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2015, nr 3662
293. Pużyński S., *Choroba psychiczna – problemy z definicją oraz miejscem w diagnostyce i regulacjach prawnych*, Psychiatria Polska, t. XLI, 3/2007
294. Radovic F., *The sense of death and non-existence in nihilistic delusions*, Phenomenology and the Cognitive Sciences 16/2017
295. Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2013

296. Rapkin A.J., Korotkaya Y., Taylor K.C., *Contraception counseling for women with premenstrual dysphoric disorder (PMDD): current perspectives*, Open Access Journal of Contraception, 10/2019
297. Raport RPO: *Dostęp osób z niepełno sprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 7/2016. Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka nr 21, Warszawa 2016
298. Reizenzein R., *What is a definition of emotion? And are emotions mental-behavioral processes?*, Social Science Information, 46(3)/2007
299. Rusinek M., *Tajemnica zawodowa i jej ochrona w polskim procesie karnym*, Warszawa 2007
300. Rybakowski J., *Etiopatogeneza schizofrenii – stan wiedzy na rok 2021*, Psychiatria Polska 55(2)/2021
301. Ryglewicz D., Milewska D., *Epidemiologia afazji u chorych z udarem mózgu*, Udar Mózgu, 6(2)/2004
302. Rymaszewska J., *Zaburzenia świadomości – problem lekarza na dyżurze*, Psychiatria w Praktyce Klinicznej, 1(1)/2008
303. Sakowicz A., *Prawo do milczenia w polskim procesie karnym*, Białystok 2019
304. Samochowiec A., Wojciechowski B., Samochowiec J., *Rola myślenia magicznego w obronie przed lękiem*, Psychiatria 1/2004
305. Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenan D.L., *Psychopatologia*, Nowy Jork 1984, przekład polski pod red. Sęk H., Poznań 2003
306. Setkowicz M., *Notariusz jako organ ochrony prawnej w świetle prawa polskiego i prawa Unii Europejskiej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 107/2016
307. Shea S.E., *Intellectual Disability (Mental Retardation)*, Pediatrics in Review 33(3)/2012; doi.: 10.1542/pir.33-3-110.
308. Sikora-Liwacz K., *Brak mowy w epizodzie depresji z objawami psychotycznymi – studium przypadku*, Psychologia w Praktyce, 1-2/2020
309. Silveira J., Seeman M.V., *Shared Psychotic Disorder: A critical review of the literature*, Canadian Journal of Psychiatry 40(7)/1995
310. Siostrzonek-Sergiel A., *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, Palestra 50(1-2)/2005
311. Sitek E.J., Soltan W., *Zespoły amnestyczne – neuropsychologia i diagnostyka kliniczna*, Psychiatria po dyplomie 8(3)/2011

312. Siuda I., Rabe-Jabłońska J., *Zespół napięcia przedmiesiączkowego i zaburzenie dysforyczne przedmiesiączkowe – diagnostyka i leczenie*, *Psychiatria i Psychologia Kliniczna* 7(1)/2007
313. Skorupka J., *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013
314. Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013
315. Skuczyński P., *Lojalność wobec klienta jako zasada etyki prawniczej i jej granice*, [w:] *Etyka prawnicza. Stanowiska i perspektywy 2*, red. Izdebski H., Skuczyński P., Warszawa 2011
316. Sobolewski Z., *Samooskarżenie w świetle prawa karnego: (nemo se ipsum accusare tenetur)*, Warszawa 1982
317. Soyka, M. Naber, G., Völcker, A., *Prevalence of Delusional Jealousy in Different Psychiatric Disorders: An Analysis of 93 Cases*. *British Journal of Psychiatry*, 158(4)/1991
318. Stachowiak S., *Zakres informacji procesowej przekazywanej podejrzanemu przed i w toku przesłuchania*, *Prokuratura i Prawo* 3/2001
319. Stan I.C., *Frotteuristic Disorder*, [w:] *Transtheoretical Approaches to Paraphilic Disorders. Collection from IJASS, International Journal of Advanced Studies in Sexology 2019-2020*, red. Rusu D.O., Delcea C., Bologna 2020
320. Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012
321. Stefański R.A., *Organ uprawniony do umorzenia postępowania przygotowawczego z powodu niepoczytalności podejrzanego w nowym kodeksie postępowania karnego*, *Prokuratura i Prawo* 12/1997
322. Stefański R.A., *Pełnomocnik w procesie karnym*, *Prokuratura i Prawo* 2/2007
323. Stefański R.A., *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2003 r.*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2/2004
324. Stefański R.A., *Skuteczność procesowa wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Glosa do wyroku SN z dnia 13 czerwca 2012 r., II KK 302/11*, *Państwo i Prawo* 1/2013
325. Stefański R.A., *Udostępnianie akt postępowania przygotowawczego*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, 4/2008
326. Stein D.J., Phillips K.A., Bolton D., et al. *What is a mental/psychiatric disorder? From DSM-IV to DSM-V*, *Psychological Medicine*, 40/2010, s. 1761.
327. Steinborn S., *Ograniczenie zaskarżalności wyroku wydanego w I instancji jako środek uproszczenia procesu karnego w świetle prawa do dwuinstancyjnego postępowania (uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, *Gdańskie Studia Prawnicze*, 1/2005
328. Stępień-Załucka B., *Niezawisłość sądownictwa a niezależność sądów i niezawisłość sędziów*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 85/2011
329. Strelau J., *O inteligencji człowieka*, Warszawa 1987

330. Suresh Kumar PN, Subramanyam N, Thomas B, et al., *Folie à deux*. Indian Journal of Psychiatry. 47(3)/2005, s. 165.
331. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. 1, *Zagadnienia ogólne*, cz. 1, Warszawa 2013
332. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. III, *Zasady procesu karnego*, cz. 1, red. Wiliński P., Warszawa 2014
333. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. IX, *Środki Przymusu*, red. Grzegorzczak T., Świecki D., Warszawa 2021
334. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. V., *Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Kwiatkowski Z., Warszawa 2015
335. *System Prawa Karnego Procesowego*, red. Hofmański P., t. VI, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, red. Kulesza C., Warszawa 2016
336. *System Prawa Karnego*, t. 7, *Środki zabezpieczające*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2015
337. Szaniawska M., *Trudna diagnoza – dylematy rzetelnej oceny ADHD u dorosłych pacjentów. Część I. Obraz kliniczny, trudności diagnostyczne, leczenie*, Psychiatria Psychologia Kliniczna 10(3)/2010
338. Szczepaniec M., *Zasada indywidualizacji kary na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r.*, Zeszyty Prawnicze 12/2012
339. Szczupał B., *Równość wobec prawa jako jeden z warunków realizacji praw człowieka z niepełnosprawnością*, Niepełnosprawność 1/2009
340. Szeroczyńska M., *Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym*, Prokuratura i Prawo 9/2022
341. Szlachta A.M., *Dopuszczalność wykorzystania w procesie opinii psychiatrycznej wydanej po przeprowadzeniu obserwacji z przekroczeniem maksymalnego terminu przewidzianego w art. 203 §3 k.p.k.*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G., 67(2)/2020
342. Szwed M., *The notion of ‘a person of unsound mind’ under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, Netherlands Quarterly of Human Rights, XX(X)/2020
343. Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1961
344. Świecki D., *Granice kontroli odwoławczej*, Białostockie Studia Prawnicze 23(1)/2018
345. Świecki D., *Konstrukcja apelacji jako środka odwoławczego w procesie karnym*, Warszawa 2017
346. Świerkocka M., Komendziński J., *Neurologiczne aspekty zaburzeń przytomności*, Annales Academiae Medicae Gedanensis 43/2013

347. Świerkosz A., et al., *Zaburzenia dysocjacyjne czy psychotyczne? Stupor u 23-letniej pacjentki*, *Psychiatria* 3(12)/2015; 43653
348. Światała K., *Katalog tajemnic związanych z wykonywaniem zawodów medycznych*, *Monitor Prawniczy* 13/2014
349. Tyburcy T., *Przedmiot ochrony przepisu typizującego czyn zabroniony*, *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego* 1/2017
350. Tymińska-Marynowska K., *Ściganie karne w świetle prawa odpowiedzialności zawodowej lekarzy (rozprawa doktorska)*, Gdański 2023
351. Tymiński R., *Znaczenie odwołu z dokumentacji medycznej w sprawach cywilnych o błąd medyczny – refleksje na temat praktyki i orzecznictwa sądowego*, *Medyczna Wokanda* 11/2018
352. *Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Komentarz*, red. Drembkowski P., Kmiecik B., Warszawa 2022
353. *Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z 28.12.2016 r.*, druk sejmowy nr 1186
354. Vereczkei A., Mirnics K., *Genetic predisposition to schizophrenia: what did we learn and what does the future hold?*, *Neuropsychopharmacol Hungarica* 13(4)/2011
355. Waddington L., Priestley M., *A human rights approach to disability assessment*, *Journal of International and Comparative Social Policy* 1(37)/2021
356. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2023
357. Waltoś S., *Istota i zakres uprawnień podejrzanego i pokrzywdzonego oraz ich zastępców w niepowtarzalnych czynnościach śledczych i dochodzących*, *Palestra* 13/9(141)/1969
358. Waltoś S., *Porozumienia w europejskim procesie karnym; próba syntetycznego spojrzenia*, *Prokuratura i Prawo*, 1/2000
359. Waltoś S., *Zawieszenie postępowania w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego*, *Palestra* 14/12(156)/1970
360. Walvisch J., *Defining „mental disorder” in legal contexts*, *International Journal of Law and Psychiatry* 23/2017
361. Wawrzyniak A., Graczyk J., Szost P. et al., *Zakażenie wirusem odry jako element diagnostyki i różnicowania z innymi chorobami wirusowymi na podstawie opisu przypadków klinicznych*, *Pediatrics i Medycyna Rodzinna* 16(1)/2020
362. Widacki J., *Instytucja naukowa lub specjalistyczna w rozumieniu art. 193 §2 k.p.k.*, *Państwo i Prawo* 9/2013

363. Widacki J., Mirska N., Wrońska M., *Werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w oczach policjantów oraz psychologów*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 7/2012
364. Widła T., *Odpowiedzialność karna za wydanie fałszywej opinii*, Palestra 10/2018
365. Wieczorek M., *Kilka uwag o obowiązku lojalności radcy prawnego*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Przegląd Prawa i Administracji 123/2020
366. *Wielki słownik języka polskiego*, red. Żmigrodzki P., Kraków 2007
367. Wierzbicka A., *On Emotions and on Definitions: A Response to Izard*, Emotion Review, 2(4)/2010
368. Wiliński P., *Proces karny w świetle konstytucji*, Warszawa 2011
369. Wiliński P., *Przesłuchanie świadka na odległość w postępowaniu karnym*, Przegląd Sądowy 6/2005
370. Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2019
371. Wilkowska-Płóciennik A., *Uzasadnione wątpliwości co do poczytalności oskarżonego jako przesłanka obrony obligatoryjnej*, Prokuratura i Prawo 4/2006
372. Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, Prokuratura i Prawo 1/2013
373. Witkowska K., *Gwarancje zatrzymanego*, Prokuratura i Prawo 9/2011
374. Witkowska K., *Strony procesowe i ich reprezentanci w postępowaniu przygotowawczym*, Prokuratura i Prawo 9/2012
375. Witkowska K., *Zawieszenie postępowania karnego a rozstrzygnięcie sprawy w rozsądnym terminie*, Prokuratura i Prawo 11/2011
376. Wojciechowski B., *Komunikacja niewerbalna w relacji przesłuchujący-przesłuchiwany i jej wpływ na efekt zeznań*, [w:] *Psychologia zeznań świadków (w ćwiczeniach)*, Stanik J.M., Roszkowska A., Katowice 2009
377. World Health Organization, *International Classification of Diseases 9th Revision (ICD-9)*, Geneva 1978
378. World Health Organization, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 11th Revision; <https://icd.who.int/en/>
379. World Health Organization. *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, 10th Revision, Geneva 2009
380. Woźniewski K., *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010
381. Wójcicka B., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym po zmianach w prawie karnym w latach 2015-2016 (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015-2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. Grzegorzcyk T., Olszewski R., Warszawa 2016

382. *Wykład prawa karnego procesowego*, red. Kruszyński P., Białystok 1998
383. Zabłocki S. (red.), Gostyński Z., Stefański R.A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2003
384. Zabłocki S., *Artykuł 167 k.p.k. po jego nowelizacji – wstępne nakreślenie problemów*, *Palestra* 7-8/2015
385. *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*, red. Cierpiąkowska L., Soroko E., Poznań 2017
386. Zagrodnik J., *Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym*, Warszawa 2005
387. Zagrodnik J., Burdzik M., *Sądy*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2023 (w druku)
388. Zagrodnik J., Burdzik M., *Strony, obrońcy, pełnomocnicy, przedstawiciel społeczny, podmiot zobowiązany, właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, red. Zagrodnik J., Warszawa 2023 (w druku)
389. Zagrodnik J., *Metodyka pracy obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych i karnych skarbowych*, Warszawa 2016
390. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym*, Warszawa 2020
391. Zagrodnik J., *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym: ujęcie metodyczne*, Warszawa 2020
392. Zagrodnik J., *Z problematyki pełnomocnika w procesie karnym skarbowym* [w:] *Doradca podatkowy obrońcą praw podatnika*, red. Glumińska-Pawlic J. t. 5, Katowice 2011
393. Zapadka P., *Dokumentacja medyczna jako środek dowodowy w postępowaniu karnym – ujęcie praktyczne*, [w:] *Antynomie systemu ochrony zdrowia*, red. Opolski K., Zdrojewski T., Opolska Z., Warszawa 2021
394. Zgryzek K., *Pozycja procesowa podejrzanego i pokrzywdzonego w postępowaniu w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających w kodyfikacji postępowania karnego z 1928, 1969 i 1997 r.*, *Problemy Prawa Karnego* 3/2019
395. Zielinko I., *Bezpośredniość jako element definicji pokrzywdzonego w procesie karnym*, *Przegląd Sądowy* 3/2014
396. Zieliński P., *Znaczenie zasady równości wobec prawa na tle zakazu dyskryminacji*, *Prawa człowieka. Humanistyczne Zeszyty Naukowe*, 21/2018
397. Żerdziński M., Burdzik M., Żmuda R. et al., *Sense of happiness and other aspects of quality of life in patients with obsessive-compulsive disorder*, *Frontiers in Psychiatry* 2022, 13:1077337

398. Żerdziński M., Burdzik M., Żmuda R., et al., *Olfactory Obsessions: A Study of Prevalence and Phenomenology in the Course of Obsessive-Compulsive Disorder*, *Journal of Clinical Medicine*, 12(9)/2023; 3081
399. Żerdziński M., *Natęctwa*, Poznań 2018
400. Żylińska J., *Prawo pokrzywdzonego do informacji procesowej*, Prokuratura i Prawo 6/2015
401. Żywucka-Kozłowska E., *Upośledzenie umysłowe w perspektywie prawa karnego*, Olsztyn 2018

Orzecznictwo

1. wyrok ETPC z 24.10.1979 r., 6301/73 (Winterwerp v Netherlands), Legalis nr 135847
2. wyrok ETPC z 27.11.2003 r., 45355/99 (Shamsa v. Polska), LEX nr 404331
3. wyrok ETPC z 5.4.2005 r., 54825/00 (Nevmerzhitsky v. Ukraina), LEX nr 150027
4. wyrok ETPC z 11.12.2008 r., 34449/03 (Shulepova v. Rosja), LEX nr 468459
5. wyrok ETPC z 30.11.2010 r., 19789/08 (Jończyk v. Polska), LEX nr 621390
6. wyrok ETPC z 21.12.2010 r., 13453/07 (Witek v. Polska), LEX nr 672796
7. wyrok ETPC z 17.1.2012 r., 36760/06, (Stanev v. Bułgaria), LEX nr 1101582
8. wyrok ETPC z 19.4.2012 r., 2452/04 (M. v. Ukraine), LEX nr 1147945
9. wyrok ETPC z 16.10.2012 r., 45026/07, (Kędzior v. Polska), LEX nr 1219725
10. wyrok ETPC z 25.11.2014 r., 31199/12, (K.C. v. Polska), LEX nr 1541295
11. wyrok ETPC z 15.12.2015 r., 17249/12 (Szafranski v. Polska), LEX nr 1936308
12. wyrok ETPC z 19.10.2017 r., 77850/12 (Nawrot v. Polska), LEX nr 2376364
13. wyrok ETPC z 20.2.2018 r., 3150/15 (X v Rosja), LEX nr 2444522
14. wyrok ETPC z 26.6.2018 r., 691/15, (D.R. v. Litwa), LEX nr 2506944
15. wyrok ETPC z 11.03.2021 r., 6865/19 (Feilazoo v. Malta), LEX nr 3145342
16. wyrok ETPC z 14.10.2021 r., 60157/15 (M.B. v. Polska), LEX nr 3241381
17. wyrok ETPC z 16.12.2021 r., 45397/13 (Ivan Karpenko v. Ukraina), LEX nr 3273943
18. wyrok ETPC z 7.4.2022 r., 41023/19 (Miklič v. Chorwacja), LEX nr 3330196
19. wyrok ETPC z 17.05.2022 r., 71367/12 (Oganezova v. Armenia), LEX nr 3343095
20. wyrok ETPC z 16.06.2022 r., 44153/15 (Skorupa v. Polska), LEX nr 3354087
21. wyrok ETPC z 21.6.2022 r., 10425/19 (P.W. v. Austria), LEX nr 3355672
22. wyrok ETPC z 21.07.2022 r., 5797/17 (Darbone i Camara v. Włochy), LEX nr 3368211.
23. decyzja ETPC z 14.09.2021 r., 68562/14 (Stokłosa v. Polska), LEX nr 3231768

24. decyzja ETPC z 30.08.2022 r., 3831/18 (Hruszka v. Polska), LEX nr 3406202
25. wyrok TSUE z 21.10. 2021 r., C-845/19, Legalis nr 2625340
26. orzeczenie TK z 26.04.1995 r., K 11/94, LEX nr 25538
27. orzeczenie TK z 1.03.1994 r., U 7/93, LEX nr 25109
28. orzeczenie TK z 6.04.1993 r., K 7/92, LEX nr 25142
29. wyrok TK z 16.12.1997 r., K 8/97, LEX nr 31032
30. wyrok TK z 27.01.1999 r., K 1/98, Legalis 43179
31. wyrok TK z 2.04.2001 r., SK 10/00, LEX nr 46864
32. wyrok TK z 28.01.2003 r., SK 37/01, LEX nr 74916
33. wyrok TK z 7.06.2004 r., P 4/03, LEX nr 119009
34. wyrok TK z 18.10.2004 r., P 8/04, LEX nr 127306
35. wyrok TK z 10.07.2007 r., SK 50/06, LEX nr 299963
36. wyrok TK z 26.05.2008 r., SK 25/07, LEX nr 380071
37. wyrok TK z 2.09.2008 r., K 35/06, LEX nr 425886
38. wyrok TK z 15.07.2010 r., K 63/07, LEX nr 585542
39. wyrok TK z 5.07.2011 r., P 14/10, LEX nr 963558
40. wyrok TK z 11.10.2011 r., K 16/10, LEX nr 992832
41. wyrok TK z 25.09.2012 r., SK 28/10, LEX nr 1217951
42. wyrok TK z 18.12.2013 r. P 43/12, LEX nr 1405426
43. wyrok TK z 21.01.2014 r., SK 5/12, LEX nr 1415468
44. wyrok TK z 18.03.2014 r., SK 53/12, LEX nr 1451359
45. wyrok TK z 20.05.2014 r., SK 13/13 (Dz.U. z 2014 r. poz. 694)
46. wyrok TK z 30.09.2014 r., U 4/13, LEX nr 1511788
47. wyrok TK z 31.03.2015 r., U 6/14, LEX nr 1661665
48. wyrok TK z 19.05.2015 r., SK 1/14, LEX nr 1710108
49. wyrok TK z 23.11.2016 r., K 6/14, LEX nr 2172426
50. wyrok TK z 19.08.2020 r., K 46/15, LEX nr 3041916
51. uchwała 7 sędziów SN z 17.12.1970 r., VI KZP 43/68, LEX nr 18248
52. uchwała 7 sędziów SN z 21.01.1970 r., VI KZP 23/69, LEX nr 18048
53. wyrok SN z 30.04.1964 r., I PR 143/64, LEX nr 203
54. wyrok SN z 12.03.2018 r., II KK 363/17, LEX nr 2460471
55. wyrok SN z 17.10.2013 r., IV KK 182/13, LEX nr 1388231
56. wyrok SN z 31.08.2011 r., II KK 99/11, LEX 898597
57. wyrok SN z 29.03.1971 r., IV KR 28/71, LEX nr 18276
58. wyrok SN z 21.09.1972 r., IV KR 128/72, LEX nr 18610

59. wyrok SN z 13.04.1973 r., III KR 39/73, LEX nr 18685
60. wyrok SN z 14.02.2001 r., V KKN 395/98, LEX nr 52027
61. wyrok SN z 19.02.2003 r., V KK 139/02, LEX nr 76995
62. wyrok SN z 6.05.2003 r., WA 20/03, LEX nr 184525
63. wyrok SN z 28.01.2004 r., II UK 222/03, Legalis nr 65041
64. wyrok SN z 7.11.2006 r., IV KK 150/06, LEX nr 295347
65. wyrok SN z 9.10.2008 r., II KK 196/08, LEX nr 468643
66. wyrok SN z 4.02.2009 r., IV KK 289/08, LEX nr 598082
67. wyrok SN z 25.02.2009 r., II KK 316/08, LEX nr 486188
68. wyrok SN z 8.04.2009 r., V CSK 395/08, LEX nr 500182
69. wyrok SN z 16.07.2009 r., V KK 48/09, LEX nr 598192
70. wyrok SN z 5.11.2010 r., III KK 286/10, LEX nr 653513
71. wyrok SN z 8.12.2010 r., III KK 308/10, LEX nr 686670
72. wyrok SN z 5.12.2012 r., III KK 122/12, LEX nr 1231566
73. wyrok SN z 18.07.2013 r., III KK 93/13, LEX nr 1356411
74. wyrok SN z 17.09.2014 r., II KK 43/14, LEX nr 1532780
75. wyrok SN z 9.10.2014 r., II UK 11/14, Legalis nr 1157446
76. wyrok SN z 15.01.2015 r., V KK 361/14, LEX nr 1652709
77. wyrok SN z 18.11.2015 r. V KK 121/15, LEX nr 1920188
78. wyrok SN z 3.03.1997 r., II KKN 177/96, LEX nr 29553
79. wyrok SN z 24.01.2019 r., IV KK 158/18, LEX nr 2623783
80. wyrok SN z 22.01.2014 r., IV KK 313/13, LEX nr 1425052
81. wyrok SN z 26.04.2006, WA 15/06, LEX nr 284295
82. wyrok SN z 8.02.2023 r., IV KK 490/22, LEX 3525757
83. wyrok SN z 15.11.2022 r., II KK 374/22, LEX nr 3552508
84. wyrok SN z 16.12.2008 r., WA 43/08, LEX nr 531410
85. wyrok SN z 15.01.2021 r., V CSKP 201/21, LEX nr 3107876
86. wyrok SN z 14.12.2016 r., III KK 454/16, LEX nr2165583
87. wyrok SN z 9.11.2017 r., V KK 373/17, LEX nr 2417598
88. wyrok SN z 16.01.2018 r., V KK 450/17, LEX nr 2425909
89. wyrok SN z 6.02.2018 r., III KK 271/17, LEX nr 2456363
90. wyrok SN z 28.03.2018 r., IV CSK 123/17, LEX nr 2539867
91. wyrok SN z 7.06.2018 r., II UK 164/17, Legalis nr 1781089
92. wyrok SN z 24.10.2018 r., V KK 483/18, LEX nr 2573008
93. wyrok SN z 6.11.2018 r., IV KK 421/17, LEX nr 2577395

94. wyrok SN z 5.12.2018 r., V KK 506/17, LEX nr 2591096
95. wyrok SN z 24.01.2019 r., IV KK 459/17, LEX nr 2610278
96. wyrok SN z 19.06.2019 r., III KK 211/18, LEX nr 2684196
97. wyrok SN z 29.01.2020 r. III UK 21/19, LEX nr 3218362
98. wyrok SN z 6.02.2020 r., III KK 32/19, LEX nr 3077177
99. wyrok SN z 15.12.2020 r., V KK 676/19, LEX nr 31119632
100. wyrok SN z 11.02.2021 r., II USKP 19/21, LEX nr 3119706
101. wyrok SN z 8.03.2018 r., V KK 328/17, LEX nr 2473809
102. wyrok SN z 18.05.2021 r., III KK 121/21, LEX nr 3219886
103. wyrok SN z 10.02.2022 r., V KK 543/21, LEX nr 3348356
104. wyrok SN z 22.03.2022 r., III KS 13/22, LEX nr 3404748
105. wyrok SN z 4.10.2016 r., V KK 85/16, LEX nr 2151451
106. wyrok SN z 30.05.2017 r., III KK 12/17, LEX nr 2320357
107. wyrok SN z 7.04.2022 r., II KK 59/22, LEX nr 3392030
108. wyrok SN z 18.01.2023 r., III KS 69/22, LEX nr 3516303
109. wyrok SN z 23.05.2023 r., II Zo 4/23, LEX nr 3569574
110. uchwała SN z 23.04.2002 r., I KZP 7/02, LEX nr 52275
111. uchwała Izby Karnej SN z 9.06.1976 r., VI KZP 13/75, LEX nr 19141
112. uchwała SN z 30.9.2010 r., I KZP 10/10, Legalis nr 248204
113. uchwała SN z 20.06.2012 r., I KZP 9/12, LEX nr 1168741
114. uchwała SN z 6.12.2000 r., III CZP 41/00, LEX nr 44281
115. uchwała SN z 26.6.2014 r., I KZP 8/14, LEX nr 1483383
116. uchwała SN z 28.03.2002 r. I KZP 8/02, LEX nr 51725
117. wyrok NSA z 8.02.2011 r., I OSK 547/10, LEX nr 1070848
118. wyrok NSA z 11.01.2007 r., I OSK 251/06, LEX nr 291185
119. wyrok NSA z 10.06.2015 r., II GSK 986/14, LEX nr 1765567
120. wyrok NSA z 18.11.1998 r., II SA 1378/98, LEX nr 654699
121. postanowienie SN z 28.07.2021 r., IV KK 329/21, LEX nr 3395863
122. postanowienie SN z 7.05.2014 r., IV KK 364/13, LEX nr 1460791
123. postanowienie SN z 19.06.1996 r., II KZ 22/96, LEX nr 25081
124. postanowienie SN z 10.09.2008 r., III KZ 86/08, LEX nr 449101
125. postanowienie SN z 28.05.1997 r., V KZ 45/97, LEX nr 31394
126. postanowienie SN z 24.05.2022 r., I KZ 34/22, LEX nr 3446445
127. postanowienie SN z 17.12.2020 r., IV KZ 61/20, LEX nr 3168881
128. postanowienie SN z 17.05.2017 r., IV KZ 22/17, LEX nr 2297401

129. postanowienie SN z 10.05.2000 r., III CKN 845/00, LEX nr 1222322
130. postanowienie SN z 26.01.2015 r., II KK 80/14, LEX nr 1648182
131. postanowienie SN z 4.03.1999 r., II CKN 1106/98, LEX nr 1125073
132. postanowienie SN z 8.09.1970 r., II CZ 115/70, LEX nr 1192
133. postanowienie SN z 30.09.1977 r., III CRN 132/77, LEX nr 2249
134. postanowienie SN z 25.09.2003 r., III KZ 36/03, Legalis nr 65246
135. postanowienie SN z 14.10.2022 r., II KK 368/22, LEX nr 3512530
136. postanowienie SN z 20.10.2022 r., V KK 182/22, LEX nr 3513084
137. postanowienie SN z 15.02.2023 r., III KK 338/22, LEX nr 3538057
138. postanowienie SN z 23.03.2023 r., IV KK 505/22, LEX nr 3516534
139. postanowienie SN z 23.03.2023 r., III KK 22/23, LEX nr 3512755
140. postanowienie SN z 19.05.2023 r., I KK 449/22, LEX nr 3567349
141. postanowienie SN z 25.05.2023 r., III KK 112/23, LEX nr 3569594
142. postanowienie SN z 16.06.2023 r., III KK 108/23, LEX nr 3572531
143. postanowienie SN z 29.04.2021 r., III KK 115/21, LEX nr 3252695
144. postanowienie SN z 29.01.2021 r., II KK 401/20, LEX nr 3224237
145. postanowienie SN z 5.03.2019 r., II KK 257/18, LEX nr 2639494
146. postanowienie SN z 23.08.2017 r., V KK 322/17, LEX nr 2340619
147. postanowienie SN z 23.09.2021 r., IV KS 23/21, LEX nr 3316543
148. postanowienie SN z 26.04.2006 r., III KK 411/05, LEX nr 610643
149. postanowienie SN z 30.06.2021 r., IV KK 216/21, LEX nr 3294594
150. postanowienie SN z 13.06.2022 r., III KK 172/22, LEX nr 3451378
151. postanowienie SN z 5.02.2021 r., II KK 394/20, LEX nr 3181401
152. postanowienie SN z 21.07.2020 r., V KK 283/20, LEX nr 3276606
153. postanowienie SN z 30.09.1977 r., III CRN 132/77, LEX nr 2249
154. postanowienie SN z 2.12.2020 r., IV KK 449/20, LEX nr 3093348
155. postanowienie SN z 13.07.2022 r., V KK 267/22, LEX nr 3480972
156. postanowienie SN z 11.06.2019 r., V KK 410/18, LEX nr 2689015
157. postanowienie SN z 12.11.2015 r., V KK 315/15, LEX nr 1844096
158. postanowienie SN z 9.12.2016 r., IV KK 404/16, LEX nr 2188231
159. postanowienie SN z 18.04.2019 r., V KK 77/19, LEX nr 2677134
160. postanowienie SN z 13.12.2011 r., II KK 304/11, LEX nr 1108466
161. postanowienie SN z 19.12.2018 r., II KK 479/18, LEX nr 2602146
162. postanowienie SN z 20.04.2022 r., IV KK 277/21, LEX 3430923
163. postanowienie SN z 27.11.2020 r., II KK 326/20, LEX nr 3301863

164. postanowienie SN z 23.02.2021 r., IV KK 586/19, LEX nr 3123193
165. postanowienie SN z 19.08.1971 r., I CR 297/71, LEX nr 1324
166. postanowienie SN z 3.12.1971 r., III CRN 361/71, LEX nr 4770
167. postanowienie SN z 13.01.1973 r., II KZ 171/73, LEX nr 18632
168. postanowienie SN z 9.12.1977 r. Z 38/77, LEX nr 19348
169. postanowienie SN z 24.05.1995 r., III CRN 22/95, LEX nr 4231
170. postanowienie SN z 19.06.1996 r., II KZ 22/96, LEX nr 25081
171. postanowienie SN z 14.05.1997 r., V KKN 325/96, LEX nr 29952
172. postanowienie SN z 26.02.1999 r., V KZ 12/99, LEX nr 37415
173. postanowienie SN z 5.04.2001 r., IV KKN 652/00, LEX nr 51426
174. postanowienie SN z 11.04.2001 r., IV KKN 13/01, LEX nr 51837
175. postanowienie SN z 22.6.2001 r., III KKN 44/01, Legalis nr 52788
176. postanowienie SN z 2.08.2002 r., IV KKN 566/98, LEX nr 55195
177. postanowienie SN z 17.09.2002 r., II KK 227/02, LEX nr 55534
178. postanowienie SN z 25.09.2003 r., III KZ 36/03, Legalis nr 65246
179. postanowienie SN z 25.11.2003 r., V KK 258/03, LEX nr 83778
180. postanowienie SN z 11.02.2004 r., III KK 295/03, LEX nr 84468
181. postanowienie SN z 17.02.2004 r., II KK 277/02, LEX nr 102909
182. postanowienie SN z 25.06.2004 r., V KK 68/04, LEX nr 162804
183. postanowienie SN z 2.02.2005 r., IV KK 370/04, LEX nr 199655
184. postanowienie SN z 17.11.2005 r., II KK 108/05, LEX nr 222785
185. postanowienie SN z 3.02.2006 r., II KZ 51/05, LEX nr 173661
186. postanowienie SN z 14.12.2006 r., III KZ 74/06, LEX nr 324827
187. postanowienie SN z 19.04.2007 r., I UZ 2/07, LEX nr 898851
188. postanowienie SN z 13.12.2007 r., V KK 140/07, LEX nr 354297
189. postanowienie SN z 4.02.2008 r., III KK 363/07, LEX nr 357459
190. postanowienie SN z 12.08.2008 r., V KK 45/08, LEX nr 438427
191. postanowienie SN z 28.11.2008 r., V KK 174/08, Legalis nr 124403
192. postanowienie SN z 18.12.2008 r., V KK 324/08, LEX nr 567171
193. postanowienie SN z 3.03.2009 r., III KK 330/08, LEX nr 491166
194. postanowienie SN z 17.05.2010 r., IV KZ 28/10, LEX nr 843882
195. postanowienie SN z 22.12.2010 r., II KK 290/10, LEX nr 735495
196. postanowienie SN z 12.04.2011 r., II KK 254/10, LEX nr 1143833
197. postanowienie SN z 15.06.2011 r., II KZ 22/11, LEX nr 847149
198. postanowienie SN z 7.12.2011 r., III KK 269/11, LEX nr 1119517

199. postanowienie SN z 18.04.2012 r., IV KK 366/11, LEX nr 1212369
200. postanowienie SN z 13.06.2012 r., II KK 302/11, LEX nr 1212890
201. postanowienie SN z 23.11.2012 r., III KK 2/12, LEX nr 1281345
202. postanowienie SN z 9.01.2013 r., III KK 330/12, LEX nr 1277747
203. postanowienie SN z 15.03.2013 r., V KK 433/12, LEX nr 1300043
204. postanowienie SN z 23.05.2013 r., III KK 52/13, LEX nr 1356232
205. postanowienie SN z 5.06.2013 r., III KK 443/12, LEX nr 133133
206. postanowienie SN z 25.06.2013 r., V KZ 43/13, LEX nr 1331415
207. postanowienie SN z 13.08.2013 r., V KK 176/13, LEX nr 1350336
208. postanowienie SN z 22.08.2013 r., II KK 181/13, LEX nr 1388736
209. postanowienie SN z 27.08.2013 r., II UK 173/13, LEX nr 1675279
210. postanowienie SN z 30.09.2013 r., IV KK 209/13, LEX nr 1375230
211. postanowienie SN z 10.04.2014 r., IV KK 88/14, LEX nr 1463426
212. postanowienie SN z 27.01.2015 r., V KK 203/14, LEX nr 1650308
213. postanowienie SN z 16.04.2015 r., I CSK 825/14, LEX nr 1677120
214. postanowienie SN z 3.09.2015 r., V KO 43/15, LEX nr 1783194
215. postanowienie SN z 30.9.2015 r., I KZP 8/15, LEX: 1797965
216. postanowienie SN z 12.04.2016 r., V KK 29/16, LEX nr 2046365
217. postanowienie SN z 15.06.2016 r., V KK 106/16, LEX nr 2080104
218. postanowienie SN z 23.11.2016 r., III KK 426/16, LEX nr 2183501
219. postanowienie SN z 27.04.2017 r., IV KK 118/17, LEX nr 2312480
220. postanowienie SN z 30.05.2017 r., II KK 156/17, LEX 2298294
221. postanowienie SN z 19.07.2017 r., WZ 12/17, LEX nr 2340623
222. postanowienie SN z 12.09.2017 r., II KK 138/17, LEX nr 2352151
223. postanowienie SN z 29.11.2017 r., IV KK 417/17, LEX nr 2434473
224. postanowienie SN z 30.01.2018 r., IV KK 500/17, LEX nr 2450265
225. postanowienie SN z 12.04.2018 r., III KK 562/17, LEX nr 2496263
226. postanowienie SN z 8.11. 2018 r., II KK 384/18, Legalis nr 1845685
227. postanowienie SN z 8.01.2019 r., III KK 662/18, LEX nr 2603301
228. postanowienie SN z 26.02.2019 r., II KK 28/19, LEX nr 26345587
229. postanowienie SN z 11.06.2019 r., V KK 410/18, LEX nr 2689015
230. postanowienie SN z 25.07.2019 r., III CZP 16/19, LEX nr 2719114
231. postanowienie SN z 13.02.2020 r., IV KK 644/19, LEX nr 3079674
232. postanowienie SN z 27.02.2020 r., IV KZ 3/20, LEX nr 3170647
233. postanowienie SN z 15.05.2020 r., IV KK 476/19, LEX nr 3275577

234. postanowienie SN z 22.05.2020 r., V KK 495/19, LEX nr 3275593
235. postanowienie SN z 27.5.2020 r., II KK 144/19, Legalis nr 2496995
236. postanowienie SN z 2.06.2020 r., II KK 104/20, LEX nr 3207804
237. postanowienie SN z 4.09.2020 r., V KK 277/20, LEX nr 3161389
238. postanowienie SN z 15.10.2020 r., IV KO 96/20, Legalis nr 260240
239. postanowienie SN z 29.10.2020 r., III KK 328/20, Legalis nr 2489828
240. postanowienie SN z 19.11.2020 r., V KK 187/20, LEX nr 3083322
241. postanowienie SN z 23.11.2020 r., III KZ 49/20, LEX nr 3082433
242. postanowienie SN z 30.11.2020 r., II KZ 38/20, LEX nr 3168826
243. postanowienie SN z 2.12.2020 r., IV KK 449/20, LEX nr 3093348
244. postanowienie SN z 26.02.2021 r., I KZP 12/20, Legalis nr 2536490
245. postanowienie SN z 11.03.2021 r., V KK 425/20, Legalis nr 2543585
246. postanowienie SN z 09.04.2021 r., I KZP 12/20, LEX nr 3159060
247. postanowienie SN z 13.04.2021 r., III KO 21/20, LEX nr 3229507
248. postanowienie SN z 24.04.2019 r., LEX nr 3372504
249. postanowienie SN z 14.07.2021 r., III KK 256/20, LEX nr 3391073
250. postanowienie SN z 28.07.2021 r., IV KZ 29/21, LEX nr 3347144
251. postanowienie SN z 24.11.2021 r., V KZ 37/21, LEX nr 3333811
252. postanowienie SN z 8.12.2021 r., IV KZ 47/21, LEX nr 3328745
253. postanowienie SN z 8.12.2021 r., IV KZ 47/21, LEX nr 3328745
254. postanowienie SN z 13.01.2022 r., II KK 601/21, LEX nr 3369546
255. postanowienie SN z 17.01.2022 r., V KZ 65/21, LEX nr 3369862
256. postanowienie SN z 25.02.2022 r., II KK 527/21, LEX nr 3404669
257. postanowienie SN z 9.03.2022 r., II KK 64/22, LEX nr 3410092
258. postanowienie SN z 18.05.2022 r., I KZP 10/21, LEX nr 3343353
259. wyrok SA w Katowicach z 9.03.2017 r., II AKa 496/16, Legalis nr 1591779
260. wyrok SA w Gdańsku z 16.01.2014 r., V ACa 761/13, LEX nr 1455548
261. wyrok SA w Warszawie z 2.11.2015 r., II AKa 319/15, LEX nr 1950292
262. wyrok SA w Krakowie z 3.11.2011 r., I ACa 968/11, LEX nr 1680462
263. wyrok SA w Katowicach z 24.10.2013 r., II AKa 9300/12, Legalis nr 758131
264. wyrok SA w Gdańsku z 22.01.2014 r., II AKa 447/13, LEX nr 1430707
265. wyrok SA w Warszawie z 7.06.2013 r., II AKa 163/13, LEX nr 1342391
266. wyrok SA we Wrocławiu z 11.09.2013 r., II AKa 258/13, LEX nr 1369280
267. wyrok SA w Gdańsku z 15.11.2012 r., II AKa 352/12, LEX nr 1236137
268. wyrok SA w Lublinie z 14.09.2009 r. II AKa 176/09, LEX nr 550490

269. wyrok SA w Katowicach z 12.01.2017 r., II AKa 411/16, LEX nr 2278193
270. wyrok SA w Katowicach z 1.03.2018 r., II AKa 568/17, LEX nr 2480854
271. wyrok SA w Krakowie z 3.11.2011 r., I ACa 968/11, LEX nr 1680462
272. wyrok SA w Szczecinie z 20.12.2018 r., II AKa 212/18, LEX nr 2758408
273. wyrok SA w Szczecinie z 8.03.2017 r., II AKa 216/16, LEX nr 2295135
274. wyrok SA we Wrocławiu z 19.07.2017 r., II AKa 171/17, LEX nr 2344208
275. wyrok SA w Warszawie z 28.02.2019 r., II AKa 351/18, LEX nr 2668897
276. wyrok SA w Katowicach z 20.12.2018 r., II AKa 513/18, LEX nr 2772905
277. wyrok SA w Krakowie z 7.09.2005 r., II AKa 117/05, LEX nr 164404
278. wyrok SA w Warszawie z 27.09.2018 r., II AKa 236/18, LEX nr 2584523
279. wyrok SA w Poznaniu z 22.02.2022 r. III AUa 118/19, LEX nr 3338729
280. wyrok SA w Poznaniu z 25.01.2022 r. III AUa 667/21, LEX nr 3330091
281. wyrok SA w Poznaniu z 24.11.2021 r., III AUa 1230/21, LEX nr 3330101
282. wyrok SA w Warszawie z 8.10.2021 r., III AUa 236/18, LEX nr 3304043
283. wyrok SA w Lublinie z 25.11.2020 r., III AUa 972/20, LEX nr 3101595
284. wyrok SA w Szczecinie z 31.08.2020 r., III AUa 386/19, LEX nr 3112532
285. wyrok SA w Lublinie z 25.06.2020 r., III AUa 1020/19, LEX nr 3042959
286. wyrok SA w Lublinie z 10.10.2019 r., III AUa 362/19, LEX nr 2728630
287. wyrok SA w Lublinie z 11.06.2019 r., III AUa 375/18, LEX nr 2697275
288. wyrok SA w Warszawie z 24.2.2021 r., II AKa 208/20, Legalis nr 2560109
289. wyrok SA w Katowicach z 17.04.2003 r., II AKa 71/03, LEX nr 84154
290. wyrok SA w Gdańsku z 17.07.2019 r., II AKa 128/19, LEX nr 2749034
291. wyrok SA we Wrocławiu z 31.05.2016 r., II AKa 125/16, LEX nr 2067980
292. wyrok SA w Warszawie z 16.12.2016 r., II AKa 406/16, LEX nr 2191521
293. wyrok SA w Białymstoku z 12.03.2020 r., II AKa 249/19, LEX nr 3052769
294. wyrok SA w Lublinie z 20.02.2018 r., II AKa 25/18, LEX nr 2477355
295. wyrok SA w Szczecinie z 8.12.2016 r., II AKa 183/16, LEX nr 2295185
296. wyrok SA w Katowicach z 31.07.2008 r., II AKa 198/08, LEX nr 465062
297. wyrok SA w Krakowie z 14.11.2009 r., II AKa 117/09, LEX nr 590579
298. wyrok SA w Krakowie z 29.10.2003 r., II AKa 175/03, LEX nr 118903
299. wyrok SA w Katowicach z 26.03.2009 r., II AKa 50/09, LEX nr 504105
300. wyrok SA w Szczecinie z 27.06.2018 r., II AKa 89/18, LEX nr 2601465
301. wyrok SA w Białymstoku z 12.03.2015 r., II AKa 27/15, LEX nr 1663034
302. wyrok SA w Białymstoku z 6.06.2019 r., III AUa 88/19, LEX nr 2781415
303. wyrok SA w Lublinie z 18.05.2022 r., II AKa 307/21, LEX nr 3346799

304. wyrok SA w Białymstoku z 17.10.2022 r., II AKa 144/22, LEX nr 3485920
305. wyrok SA we Wrocławiu z 17.05.2017 r., II AKa 90/17, LEX nr 2317709
306. wyrok SA w Warszawie z 9.07.2019 r., II AKa 29/19, LEX nr 2716805
307. wyrok SA w Warszawie z 18.11.2020 r., II AKa 236/20, LEX nr 3101535
308. wyrok SA w Katowicach z 1.03.2018 r., II AKa 568/17, LEX nr 2480854
309. wyrok SA w Białymstoku z 26.10.2021 r., II AKa 170/21, LEX nr 3343156
310. wyrok SA w Lublinie z 18.11.2004 r., II AKa 309/04, LEX nr 165218
311. wyrok SA w Lublinie z 15.03.2017 r., II AKa 60/16, LEX nr 2287435
312. wyrok SA w Warszawie z 13.02.2015 r., II AKa 473/14, LEX nr 1665873
313. wyrok SA w Krakowie z 24.01.2018 r., II AKa 270/17, LEX nr 2574097
314. wyrok SA w Krakowie w wyroku z 19.01.2018 r., II AKa 31/17, LEX nr 2662094
315. wyrok SA w Łodzi z 14.06.2016 r., II AKa 97/16, LEX nr 2080323
316. wyrok SA w Krakowie z 1.12.2015 r., II AKa 258/15, LEX nr 2071960
317. wyrok SA w Gdańsku z 10.09.2015 r., II AKa 285/15, LEX nr 1917075
318. wyrok SA w Szczecinie z 14.03.2019 r., II AKa 59/18, LEX nr 2758436
319. wyrok SA w Gdańsku z 5.05.2014 r., II AKa 254/13, LEX nr 1504356
320. wyrok SA w Warszawie z 29.07.2015 r., II AKa 179/15, LEX nr 1794398
321. wyrok SA w Warszawie z 17.07.2013 r., II AKa 203/13, LEX nr 1363384
322. wyrok SA we Wrocławiu z 20.05.2015 r., II AKa 56/15, LEX nr 1798756
323. wyrok SA we Wrocławiu z 16.05.2019 r., II AKa 165/18, LEX nr 2704590
324. wyrok SA w Katowicach z 11.02.2013 r., II AKa 268/12, LEX nr 1422232
325. wyrok SA w Katowicach z 5.04.2018 r., II AKa 336/17, LEX nr 2556006
326. wyrok SA w Szczecinie z 20.12.2018 r., II AKa 212/18, LEX nr 2758408
327. wyrok SA w Lublinie z 5.07.2012 r., II AKa 91/12, LEX nr 1213859
328. wyrok SA w Katowicach z 12.04.2018 r., II AKa 584/17, LEX nr 2580293
329. wyrok SA w Warszawie z 27.04.2023 r., II AKa 515/22, LEX nr 3569171
330. wyrok SA w Warszawie z 2.06.2021 r., II AKa 374/20, LEX nr 3214909
331. wyrok SA w Katowicach z 3.11.2021 r., V ACa 213/21, LEX nr 3292055
332. wyrok WSA w Gdańsku z 22.06.2022 r., II SA/Gd 262/22, LEX nr 3362851
333. wyrok WSA w Warszawie z 9.05.2017 r., VI SA/Wa 2684/16, LEX nr 2347187
334. wyrok WSA w Warszawie z 18.10.2006 r., VI SA/Wa 1553/06, LEX nr 264553
335. wyrok WSA w Warszawie z 13.12.2012 r., IV SA/Wa 1868/12, LEX nr 1298213
336. postanowienie SA w Katowicach z 6.9.2017 r., II AKz 586/17, Legalis nr 1772509
337. postanowienie SA w Katowicach z 2.08.2006 r., II AKo 147/06, LEX nr 217123
338. postanowienie SA we Wrocławiu z 18.04.2012 r., II AKa 94/12, LEX nr 1163462

339. postanowienie SA w Krakowie z 15.03.2019 r., II AKz 52/19, LEX nr 2718711
340. postanowienie SA w Krakowie z 9.01.2019 r., II AKa 675/18, LEX nr 2707541
341. postanowienie SA w Szczecinie z 3.04.2019 r., II AKa 242/18, LEX nr 2705870
342. postanowienie SA w Katowicach z 2.03.2005 r. II S 13/05, LEX nr 159225
343. postanowienie SA w Gdańsku z 22.11.2017 r., II AKa 58/17, LEX nr 2469453
344. postanowienie SA w Katowicach z 7.05.2019 r., II AKz 261/19, LEX nr 3007607
345. postanowienie SA w Warszawie z 28.08.2007 r., II AKz 374/07, LEX nr 318345
346. postanowienie SA w Krakowie z 5.03.2003 r., II AKz 54/03, LEX nr 78615
347. postanowienie SA w Krakowie z 4.05.2020 r., II AKz 269/20, LEX nr 3145366
348. postanowienie SA w Krakowie z 13.01.2020 r., II AKz 790/19, LEX nr 3047368
349. postanowienie SA w Katowicach z 25.05.2016 r., II AKz 141/16, LEX nr 2139307
350. postanowienie SA w Katowicach z 8.10.2015 r., II AKz 543/15, LEX nr 1994039
351. postanowienie SA w Łodzi z 10.01.2018 r., II AKz 647/17, LEX nr 2786009
352. postanowienie SA we Wrocławiu z 9.08.2007 r., II AKz 402/07, LEX nr 301495
353. postanowienie SA w Krakowie z 28.02.2007 r., II AKz 61/07, LEX nr 269367
354. postanowienie SA w Krakowie z 19.04.2006 r. II AKz 117/06, LEX nr 183433
355. postanowienie SA w Krakowie z 13.12.2000 r., II AKz 289/00, LEX nr 46065
356. postanowienie SA w Krakowie z 17.11.1993 r., II AKz 318/93, LEX nr 27941
357. postanowienie SA w Krakowie z 25.06.2014 r., II AKo 67/14, LEX nr 1574407
358. postanowienie SA w Krakowie z 14.05.2014 r., II AKo 34/14, LEX nr 1514944
359. wyrok SO w Siedlcach z 31.05.2022 r., II Ka 147/22, LEX nr 3357910.
360. wyrok SO w Szczecinie z 25.05.2022 r., IV Ka 1522/21, LEX nr 3352026
361. wyrok SO w Poznaniu z 16.11.2015 r., XVII Ka 959/15, LEX nr 1933489
362. wyrok SO w Gliwicach z 24.11.2016 r., V Ka 259/16, LEX nr 2172161
363. wyrok SO w Gliwicach z 15.12.2017 r., VI Ka 961/17, LEX nr 2484425
364. wyrok SO w Łodzi z 5.11.2014 r., III Ca 820/14, KEX nr 2129887
365. wyrok SO w Lublinie z 13.12.2018 r., XI Ka 1120/18, LEX nr 3063279
366. wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 19.04.2022 r., IV Ka 640/21, LEX nr 3402814
367. wyrok SO w Olsztynie z 13.08.2013 r., VII Ka 569/13, LEX nr 1715872
368. postanowienie SO w Olsztynie z 23.02.2017 r., IX Ca 843/16, LEX nr 2250368
369. postanowienie SO w Lublinie z 29.06.2017 r., II Ca 54/17, LEX nr 2333609
370. postanowienie SO w Łodzi z 29.05.2014 r., III Ca 1621/13, LEX nr 2127653
371. postanowienie SO w Tarnowie z 11.01.2011 r., II Kz 4/11, LEX nr 1713430
372. postanowienie SO w Tarnowie z 10.05.2011 r., II Kz 61/11, LEX nr 1713627

